भारतार्थप्रकाश.

THE BHARATARTHA PRAKASH.

द्रोणपर्व.

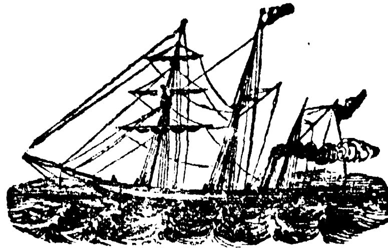
आवृत्ति बीजी.

પર્વ ૭ મું.

રા. રા. ભાઈશંકર નાનાભાઈ સોલિસીટરની
સહાયતાથી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

ભટ્ટ. મણિશંકર મહાનંદ.

अमदावाद.

अंग्लो वर्नाक्युलर प्रिन्टिंग प्रेसमां मुद्रांकित कर्युं.

संवत् १९४६ सन १८९०

मूल्य रु. [illegible]-०

भारतार्थप्रकाश.

॥ अथ द्रोणपर्व प्रारंभः ॥

॥ श्लोक ॥

जनमेजयउवाच ॥ तमप्रतिमसत्वौजोबलवीर्यसमन्वितं ॥

॥ हतंदेवव्रतंश्रुत्वापांचाल्येनाशिखंडिना ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન, કોઈને જેની ઉપમા અપાય નહિ એવાં ધૈર્ય, માનસબળ, શરીરબળ તથા પરાક્રમ સહિત ભીષ્મને દ્રુપદપુત્ર શિખંડીયે માર્યા એમ સાંભળી, હે વિપ્રર્ષે શોકથી વ્યાકુળછે નેત્ર જેનાં એવા પરાક્રમી ધૃતરાષ્ટ્રરાજાએ શું કર્યું? હે ભગવન્, હે તપોધન, તેમજ ભીષ્મ તથા દ્રોણ છે મુખ્ય જેમાં એવા રથિયોવડે કરી, મોટા ધનુષવાળા પાંડવોને પરાજય પમાડી રાજ્યને ઈચ્છતા દુર્યોધને પણ શું કર્યું? તે મને કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય, પોતાના પિતારૂપ ભીષ્મને હણાયા સાંભળી કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શોકાતુર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા શાન્તિ ન પામતાં તે દુઃખથી નિરંતર ચિંતાતુર થઈ રહ્યા હતા તેટલામાં શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો સંજય ફરી આવ્યો. હે મહારાજ, હે જનમેજય, તંબુથી રાત્રિયે હસ્તિનાપુરમાં આવેલા સંજયને, ભીષ્મનું મરણ સાંભળી અત્યંત અપ્રસન્ન ચિત્તવાળા, પુત્રના જયને ઈચ્છતા, આતુરની પેઠે વિલાપ કરતા, અંબિકાપુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રે, ભયંકર પરાક્રમવાળા મહાત્મા ભીષ્મનો અત્યંત શોક કરી પુછ્યું કે, હે તાત, હે સંજય, મહાત્મા પાંડવોનું વૃદ્ધિ પામેલું મોટું સૈન્ય, ત્રિલોકીને પણ મોટું ભય ઉત્પન્ન કરે ત્યારે બીજાને કરે તેમાં શું! માટે તે ભીષ્મ પડ્યા પછી દુર્યોધનના સૈન્યમાં કોણ મહારથિ પુરૂષ રહ્યો કે જેનો આશ્રય કરી મોટા ભયવાળા સંગ્રામમાં પાંડવોની સેનાથી કૌરવો ત્રાસ ન પામે. હે સંજય, કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ તે મહાત્મા હણાયા પછી. કાળે પ્રેરેલા

કૌરવો તથા બીજા રાજાઓ પણ શું કરવા ઈચ્છતા હતા, તે મને કેહે. સંજય કહે છે—હે રાજન્, ભીષ્મ હણાયા પછી તમારા પુત્રોએ એકાગ્ર ચિત્ત થઈ જે કર્યું તે વિષે હું કહું તે મારાં વચન સાંભળો. હે રાજન્, સત્ય પરાક્રમવાળા ભીષ્મ, હણાયા ત્યારે તમારી તરફના તથા પાંડવ તરફના જૂદા જૂદા વિચાર કરતા હતા. પછી ક્ષાત્રધર્મને જોઈ વિસ્મય પામેલા તથા પ્રસન્ન થયેલા સ્વધર્મને નિંદતા તે, મહાત્મા ભીષ્મને પ્રણામ કરી હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, ઘણાં કર્મવાળા તે મહાત્મા વાસ્તે ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી ઓશિકાસહિત શય્યાની કલ્પના કરી, તેની રક્ષા કરી પરસ્પર ભાષણ કરી, ગંગાપુત્ર તેને સત્કાર સાથે પ્રદક્ષિણા કરી, ક્રોધે કરી રક્ત છે નેત્ર જેમનાં એવા કાળે પ્રેરેલા તે ક્ષત્રિયો એક બીજા મળી પાછા યુદ્ધ વાસ્તે નીકળ્યા. તુરી તથા ભેરીના શબ્દો સાથે તમારાં તથા પારકાઓનાં સૈન્ય પણ યુદ્ધ વાસ્તે નિકળ્યાં. એ રીતે ગંગાપુત્ર પડ્યા ને અપરાન્હ વખતના સૂર્ય થયા તે ટાણે, કાળે હણેલાં છે ચિત્ત જેમનાં એવા ક્રોધ વશ થયેલા તે ક્ષત્રિયો, પોતાના હિતરૂપ મહાત્મા ગંગાપુત્રના વચનનો અનાદર કરી, શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી, ઉતાવળથી યુદ્ધ વાસ્તે નીકળ્યા. પુત્ર સહિત તમારા મોહથી ને શાંતનુ પુત્ર ભીષ્મનો વધ થવાથી સર્વ રાજાઓ સહિત મૃત્યુ વશ થયેલા તમારી તરફનાઓ, સિંકારી પશુથી સંકુળ એવા વનમાં ગોવાળ વગરનાં બકરાંનાં ટોળાંઓની પેઠે ભીષ્મે કરીને હીન, તે, અત્યંત ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થયા. ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે મહાત્માના પડવાથી કૌરવની સેના નક્ષત્ર વગરના આકાશની પેઠે, શોભાહીન તથા શૂન્ય, ધાન્ય વગરની પૃથ્વીની પેઠે નિઃસાર, અસંસ્કૃત વાણીની પેઠે કર્તવ્યમાં અસમર્થ, બલિરાજાનો નિગ્રહ થયા પછી અસુરની સેનાની પેઠે વ્યાકુળ, વિધવાની પેઠે અલંકાર રહિત, પાણી વગરની નદીની પેઠે નિરૂપયોગી, વનમાં હણાયો છે યૂથપતિ જેનો એવી વરૂએ રૂંધેલી વિચિત્ર મૃગીની પેઠે નજીક મરણ આવેલી, શરભ નામના મૃગે હણેલો છે સિંહ જેમાથી એવી પર્વતની ગુફા સરખી, અનેક દિશાના વાયુથી હણાયેલ મહાસમુદ્રમાં ભાગેલા નાવ સરખી, વ્યાકુળ છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ જેમાં અને ઘણા હણાયેલ મનુષ્યવાળી, કૃપણ, મનોભંગ થયેલી, તથા બરોબર તાકી બાણ મારનાર શૂરવીર તથા બળવાન પાંડવોએ અત્યંત પીડા પમાડેલી, અત્યંત દીન થઈ. જેમાં ત્રાસ પામેલા રાજાઓ તથા બીજા સૈનિકો,, ભીષ્મવિના

પાતાળ વિષે જાણે બૂડતા હોય નહિ એવા તે, સર્વ શસ્ત્રધરનારમાં શ્રેષ્ઠ અતિરથિની પેઠે વિદ્યા તથા તપે યુક્ત કર્ણને, તે ભીષ્મ સરખો છે, એ રીતે યાદ કરી કેહેવા લાગ્યા કે, આપત વિષે જેમ માણસનું મન પોતાના બંધુમાં જાય તેમ, અમારૂં મન એમાં જાય છે, એમ કહી, સંગ્રામમાં શરીર ત્યાગ કરનાર સૂતપુત્ર કર્ણને, એ અમારાં હિતનો પણ કરનાર છે એમ કહી, હે કર્ણ, હે કર્ણ, એમ પોકારતાં તેમણે કહ્યું કે મોટા યશવાળા જેણે દશ દિવસસૂધી અમાત્ય તથા બંધુ સહિત યુદ્ધ ન કર્યું તે કર્ણને જલદી લઈ આવો. હે રાજન્, સર્વ ક્ષત્રિયોની સમક્ષ ભીષ્મે, બળ તથા પરાક્રમ યુક્ત રથિયોને ગણ્યા તેમાં, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ મહાબાહુ શૂરવીરોમાં સંમત અને રથિ તથા અતિરથિની સંખ્યા ગણવામાં અગ્રણી ગણવા લાયક, અને સંગ્રામમાં અસુર સહિત દેવતાઓ સાથે પણ યુદ્ધ કરવા સમર્થ દ્વૈરથ એવા કર્ણને અર્ધરથ ગણ્યો. હે રાજન્, તે કોપે કરી ગંગા પુત્ર ભીષ્મને તેણે કહ્યું કે, હે કૈરવ્ય, તમ જીવતાં ક્યારેય પણ હું યુદ્ધ નહીં કરૂં. અને હે કૈરવ્ય, મહા સંગ્રામમાં પાંડવ તરફના સર્વને તમે મારશો તો દુર્યોધનની આજ્ઞા લઈ હું વનમાં જઈશ. અથવા પાંડવે તમને મારવાથી તમે સ્વર્ગમાં જશો તો, જેને તમે રથિયો માનોછો તે બધાને એક રથે કરી હું મારી નાંખીશ. એમ કહી મોટા બાહુ તથા યશવાળા કર્ણે તમારા પુત્રના સંમતથી દશ દિવસ સૂધી યુદ્ધ ન કર્યું. હે ભારત, અસંખ્ય પરાક્રમવાળા ભીષ્મ, પાંડવ તરફના હજારો યોદ્ધાઓને મારી, સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળા મોટા બળવાન્ શૂરવીર તે હણાયા ત્યારે તમારા પુત્રોએ, સમુદ્રને તરવાની ઈચ્છાવાળા જેમ નાવને યાદ કરે તેમ કર્ણને યાદ કરી સર્વ રાજાઓ સહિત, હે કર્ણ, એ રીતે તેને બોલાવાને કહ્યું કે, તારા પરાક્રમનો આ વખત છે. એ રીતે સંગ્રામમાં તે તે ઠેકાણે મહા બળવાન યોદ્ધાઓ, સંગ્રામમાં શરીરનો ત્યાગ કરનાર સૂત પુત્ર કર્ણને બોલાવા લાગ્યા. પરશુરામે શિખવેલું છે અસ્ત્રવિદ્યામાં કોઈથી વારી શકાય નહિ એવું પૌરૂષ જેને, એવા કર્ણ પ્રત્યે, દુઃખ વખતે પોતાના બંધુ પ્રત્યે જેમ માણસનું મન જાય તેમ, અમારૂં મન જવા લાગ્યું. હે રાજન્, સંગ્રામમાં હમેશ દેવતાઓને જેમ ગોવિંદ ભગવાન રક્ષણ કરવા સમર્થ છે તેમ તે, આપણને મહા ભયથકી રક્ષણ કરવા સમર્થ છે. વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય, તે રીતે વારંવાર કર્ણની વાત કરતાં સંજયને, આશી વિષ સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરી,

ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે જે ટાણે તે સૂર્ય પુત્ર કર્ણમાં તમારૂં મન ગયું તે ટાણે સંગ્રામમાં શરીર ત્યાગ કરનાર કર્ણને તમે જોયો? અને સત્ય પરાક્રમવાળા તેણે, સંભ્રાંત પીડિત રક્ષણને ઈચ્છતા ત્રાસ પામેલા અમારાઓનું ધારેલું ફોગટ તો ન કર્યું? ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ તેણે, ભીષ્મ હણાયા પછી કૌરવોમાં જે ન્યુનતા થઈ હતી તે પાછી પૂરી કરી? હે સંજય, ન્યુનતાને ટાળનાર તેણે, પારકાઓને ભય ઉત્પન્ન કર્યું, કારણ જે, લોક વિષે પુરૂષમાં સિંહરૂપ કહેવાય છે, વળી જેણે પીડિત તથા પોકારતા બાંધવોના રક્ષણ વાસ્તે સંગ્રામમાં પ્રાણ તથા સુખનો ત્યાગ કર્યો, તેથી મારા પુત્રોના જયની આશા સફળ થઈ કે ન થઈ?

॥ परित्यज्यरणेप्राणांस्तत्राणार्थंचशर्मच ॥

॥ कृतवान्ममपुत्राणांजयाशांसफलामपि ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने गुर्जर भाषायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

संजयउवाच ॥ हतंभीष्ममथाधिरथिर्विदित्वाभिन्नांनावमिवात्यगाधेकुरूणां ॥ सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रःसंतारयिष्यंस्तवपुत्रस्यसेनां ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, અધિરથનો પુત્ર કર્ણ, ભીષ્મ હણાયા એ વાત સાંભળીને, અગાધજળમાં ભેદ પામેલા નાવની પેઠે ભેદ પામેલી તમારા પુત્રની સેનાને કૌરવના સગા ભાઈની પેઠે દુઃખથી તારવા વાસ્તે પાસે આવ્યો. હે નૃપ, એ રીતે અસ્ખલિત વ્રતવાળા મહારથિ શંતનું પુત્ર ભીષ્મ પડ્યા તે વાત સાંભળી, ધનુષ ધરનારમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, શત્રુનો નાશ કરનાર, પિતા પુત્રને તારવા જાય તેમ, સમુદ્રમાં બૂડતા નાવની પેઠે નાશ પામતા કૌરવોને તારવા ઈચ્છતા કર્ણે, જલદી તમારા પુત્રની સેના પાસે આવી કહ્યું કે, જેમ ચંદ્રમા વિષે સદા કલંક રહેલું છે તેમજ, જે કૃતજ્ઞ તથા બ્રાહ્મણના શત્રુનો નાશ કરનાર ભીષ્મમાં, ધારણા, બુદ્ધિ, પરાક્રમ, મનોબળ, સત્ય, સ્મૃતિ, શૂરવીરના સર્વગુણ, દિવ્યસ્ત્ર, વિનય, લજ્જા, પ્રિયવાણી તથા દ્વેષરહિત એટલા ગુણ, હમેશ રહેલા હતા, પારકા શૂરવીરને

હણનાર તે હણાયા તેથી હું સર્વ યોદ્ધાઓને પણ હણાયેલાજ માનું છું. દૃઢ બ્રહ્મચર્યવાળા ભીષ્મ હણાયા તેથી હવે કાલ સૂર્યોદય થશે એવો નિશ્ચય કેને થાય? કોઈને પણ નહિ, તેમ આ લોકમાં અનિત્યકર્મને લીધે ક્યારેય પણ કાંઈ નિશ્ચલ છે નહિ. વસુ સરખા પ્રભાવવાળા, વસુના સરખા વીર્યવાળા શંતનુથી છે જન્મ જેનો એવા પૃથ્વીના પતિ ભીષ્મ, વસુ પાસે ગયા ત્યારે, હવે ધન, પુત્ર, પૃથ્વી, કૌરવ તથા આ સેનાનો પણ શોચ કરો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે મોટા પ્રભાવવાળા વર આપનાર લોકના ઈશ્વર, સર્વને શિક્ષા કરનાર ઘણા પરાક્રમવાળા ભીષ્મને પાડયા. ભરતો પરાજય પામ્યા ત્યારે ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો કર્ણ એટલાં વચન કહી મોટો નિશ્વાસ મૂકવા લાગ્યો; ને તેની આંખોમાંથી અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. હે રાજન્, તે ટાણે એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી, તમારા પુત્ર તથા સૈનિકો પણ, પરસ્પર આક્રોશ કરતાં આંખમાંથી અશ્રુ પડે તે રીતે રોવા લાગ્યા. ને વળી મોટો સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો ને રાજાઓ સેનામાં આવ્યા ત્યારે સર્વ મહારથિમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણે, રથિમાં શ્રેષ્ઠ તે સર્વને, હર્ષ કરનાર આવીરીતનું વચન કહ્યું કે, અનિત્ય આ જગત્ હમેશ નાશ થવા લાગ્યું તેને જોઈ વિચારૂં છું ત્યાં કાંઈપણ સ્થિર હોય એમ હું માનતો નથી, તોપણ તમે સર્વ વિદ્યમાન છતે, સંગ્રામમાં પર્વત સરખા કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મને તેણે કેમ પાડયા. પૃથ્વીમાં બીજા સૂર્ય સરખા મહારથિ શંતનુ પુત્ર ભીષ્મને પાડયા ત્યારે, પર્વતને વેહેનાર પવનને જેમ વૃક્ષો સહન કરી શકે નહિ:તેમ રાજાઓ, અર્જુનને કેમ સહન કરી શકશે. માટે આજ હણાયા છે મુખ્ય જેમાંથી એવા પીડાયેલા, પારકાયે હણેલા, ઉત્સાહ વગરના અનાથ આ કૌરવના સૈન્યને જે રીતે તે મહાત્મા રક્ષા કરતા હતા તેમ હું રક્ષા કરીશ. સંગ્રામમાં શોભિતા ભીષ્મ પડયા તેથી આ ભાર મારી ઉપર છે, તેમ આ જગત્ અનિત્ય છે, એમ જાણતે છતે આ વખતે હું ભય કેમ કરૂં? માટે સંગ્રામમાં વિચારતો હું બાણે કરી પાંડવોને યમપુરીમાં મોકલી, જગત્માં યશ સંપાદન કરી સંગ્રામમાં ઉભો રહીશ. વા, તેમણે મારેલો હું વીરશય્યામાં શયન કરીશ. જે સૈન્યમાં ધૈર્ય, બુદ્ધિ, સત્ય તથા બળવાન યુધિષ્ઠિર, સેંકડો હસ્તિ તુલ્ય પરાક્રમવાળા ભીમસેન, તથા ઈંદ્ર પુત્ર યુવાવસ્થાવાળા અર્જુન છે તે સૈન્યને દેવતાઓથી પણ સુખે કરીને કેમ જીતાય? વળી બળમાં જેને યમરાજાની ઉપમા અપાય એવા નકુળ, સહદેવ, તથા

સાત્યકિસહિત દેવકી પુત્ર કૃષ્ણ છે તે સૈન્ય સામે જઈ, મૃત્યુના મુખથી જેમ પ્રાણી બચે નહિ તેમ કુત્સિત પુરૂષ બચે નહિ. જેમ તપને તપે કરી બાધ કરાય છે તેમ, શૂરવીરો સૈન્યને સૈન્યે કરી બાધ કરે છે; તેમ મારૂં મન પણ શત્રુનું નિવારણ કરવામાં તથા પોતાનું રક્ષણ કરવામાં અચલ પર્વત સરખું થઈ રહ્યું છે. હે સૂત, આ રીતે મારૂં મન અનુકૂળ છે માટે જતાંવેંત એમના પ્રભાવને બાધ કરી, તેમને હું જીતીશ. આ મારા મિત્રનો દ્રોહ મારાથી સહન થતો નથી, કારણ જે સૈન્યના ભંગાણ વખતે સહાયતા કરવા આવી ઉભો રહે તેજ મિત્ર જાણવો. એ રીતે સંગ્રામમાં સર્વ શત્રુ સમુદાયને હું હણીશ, અથવા તેણે હણેલો હું પ્રાણનો ત્યાગ કરી ભીષ્મની પાછળ વીર લોકને પામીશ. એમ સત્પુરૂષોને યોગ્ય એવું શ્રેષ્ઠ કર્મ હું કરીશ. જે કોઈ પણ મારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો, એમ કહે, સ્ત્રી અથવા બાળક રૂવે તથા દુર્યોધનનું પરાક્રમ હણાય તે વખતે મારે યુદ્ધજ કર્ત્તવ્ય છે એમ હું જાણું છું; માટે આજ રાજાના શત્રુઓને હું જીતીશ. ભયંકરરૂપ આ સંગ્રામમાં કૌરવોની રક્ષા કરતાં પાંડવોને મારવા ઈચ્છતો હું પ્રાણનો ત્યાગ કરીને પણ, સર્વ શત્રુ સમુદાયને હણી, દુર્યોધનને રાજ્ય આપીશ. માટે મણિ તથા રત્ને કરીને શોભિતું સ્વચ્છ, મારૂં વિચિત્ર પ્રકારનું સુવર્ણનું કવચ બાંધ, ને સૂર્ય સરખી કાંતિવાળી મારી લડાઈની ટોપી બાંધ. તેમ અગ્નિ, વિષ તથા સર્પ સરખા મારા ધનુષ બાણ પણ તૈયાર કર. ને બાણથી ભરેલા સોળ ભાથા, દિવ્ય ધનુષ, ખડ્ગ, શક્તિયો, મોટી ગદાઓ, સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના નાળવાવાળો શંખ, સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના હાથિના તંગ સરખો કમરપટો, કમળના ચિન્હવાળો જયને આપનાર એવો વિચિત્ર પ્રકારનો ધ્વજ, અને સારી રીતે બાંધેલી સાળની ધાણી સહિત વિચિત્ર પ્રકારની માળા, હે સૂતપુત્ર, શ્વેત વાદળા સરખા પુષ્ટ, મંત્રે કરી પવિત્ર જળથી નાહેલા અને સુવર્ણના ચિત્રવાળા આભરણે કરી યુક્ત તથા જલદી ચાલનાર ઉત્તમ અશ્વોને જલદી લાવ્ય. સુવર્ણની માળા યુક્ત સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા પ્રકાશવાળા રત્ને કરી શોભિતા, પ્રહાર કરવા યોગ્ય એવાં સાધને તથા વાહને કરી યુક્ત એવા ઉત્તમ રથને પણ જલદી લાવ. વિચિત્ર પ્રકારનાં વેગવાળાં ધનુષ, ઉત્તમ પ્રત્યંચાઓ, બાણ ભરેલા મોટા ભાથાઓ, કવચો, ને યુદ્ધ વાસ્તે પ્રયાણ કરવામાં યોગ્ય સર્દ વસ્તુ, દહિથી ભરેલાં કાંસાનાં તથા સોનાનાં પાત્ર, અને માળાને પણ લાવી, અંગે બાંધી તત્કાળ જય વાસ્તે

ભેરી નામનાં યુદ્ધવાદ્ય વગાડો. હે સૂત, પછી જ્યાં અર્જુન, ભીમસેન, ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર તથા નકુલ સહદેવ હોય ત્યાં જા. કારણ સંગ્રામમાં ત્યાં જઈ તેમને હું મારીશ અથવા તેમણે મારેલો હું ભીષ્મ પ્રત્યે જઈશ. જ્યાં સત્ય તથા ધૈર્યવાન યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, વાસુદેવ ભગવાન, સાત્યકિ તથા સૃંજયો છે તે સૈન્યને કોઈ પણ રાજાઓ જીતી શકે નહિ એમ હું માનું છું. તેમ કદાચિત્ સંગ્રામમાં હમેશ સાવધાન. સર્વને હરનાર મૃત્યુ, તે અર્જુનની રક્ષા કરશે; તોપણ હું તેને મારીશ, અથવા તેણે મારેલા ભીષ્મની પાછળ યમપુરીમાં જઈશ. પણ સ્વામી ઉપર થોડા સ્નેહવાળા, મિત્રના દ્રોહી પાપિષ્ટ એવા આ મને સહાય નથી, એમ કહી તે શૂરવીરના મધ્યમાં નહિ જાઉં એમ હું નહિ કહું. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એટલું કહી કુબડા સહિત સુવર્ણથી શોભિતા પતાકા યુક્ત, વાયુ સરખા વેગવાળા, ઉત્તમ ઘોડા જોડેલા દૃઢ સમૃદ્ધિમાન ઉત્તમ રથમાં બેશી જય વાસ્તે, તે ચાલ્યો, દેવતાના ગણ જેમ ઇંદ્રનો સત્કાર કરે તેમ કૌરવોયે સત્કાર કરેલો રથિમાં શ્રેષ્ઠ, ઉગ્ર ધનુષવાળો મહાત્મા કર્ણ, સંગ્રામમાં જ્યાં ભીષ્મ પડ્યા હતા ત્યાં લોહાદિકના દૃઢ આવરણ યુક્ત, ધ્વજ સહિત, સુવર્ણ, મૌક્તિક, તથા રત્નની માળાથી શોભિતા, મેઘ સરખા શબ્દવાળા રૂડા અશ્વ જોડેલા રથે કરી, સૂર્યની પેઠે ઘણા તેજવાળો તે આવ્યો. તે ટાણે અગ્નિ સરખી કાંતિવાળા સુંદર પોતાના રથમાં બેઠેલો, અગ્નિ સરખા તેજવાળો ધનુષ ધરનાર શોભિતો અધિરથનો પુત્ર મહારથિ તે, પોતાના વિમાનમાં બેઠેલો ઇંદ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો.

॥ हुताशनाभःसहुताशनप्रभेशुभःशुभेरवैस्वरथेधनुर्धरः ॥

॥ स्थितोरराजाधिराथिर्महारथःस्वयंविमानेसुरराडिवास्थितः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णनिर्याणे गुर्जरभाषायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

संजयउवाच ॥ शरतल्पेमहात्मानंशयानममितौजसं ॥

॥ महावातसमूहेनसमुद्रमिवशोषितं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મહા વાયુના સમૂહે સોષણ કરેલા સમુદ્રની પેઠે બાણશય્યામાં સુતેલા સર્વ ક્ષત્રિયને નાશ કરનાર, ગુરૂ દિવ્ય અસ્ત્રે કરી અર્જુને પાડેલા, મોટા ધનુષ તથા પરાક્રમવાળા, અગાધ જળમાં રહેલા સ્થાનને ઈચ્છતા ઘણાકને દ્વીપ સરખા, યમુનાના પ્રવાહ સરખા, બાણના ઓઘે કરી વ્યાપ્ત, ઇંદ્રે પૃથ્વી ઉપર પાડેલા મૈનાકપર્વત સરખા, અસહ્ય, આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ, થઈ પૃથ્વી તળ ઉપર પડેલા સૂર્ય સરખા, પૂર્વે ઇંદ્રે જીતેલા વૃત્રાસુર સરખા, સર્વ સૈન્યને મોહ કરનાર, સર્વ સૈનિકોમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ, ધનુષ ધરનારમાં ઉત્તમ, અર્જુનના બાણે કરી વ્યાપ્ત, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા વ્રતવાળા શૂરવીર વીરશય્યામાં સુતેલા મહાત્મા ભીષ્મને જોઈ, અધિરથનો પુત્ર મોટી કાંતિવાળો કર્ણ, રથમાંથી નીચે ઉતરી હાથ જોડી તે મહાત્માને પ્રણામ કરી, પીડિત સ્વરે કરી, આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે—હે ભારત, હું કર્ણ છું. મારી સાથે તમારી કલ્યાણરૂપ પવિત્ર વાણીયે કરી ભાષણ કરો; તથા પવિત્ર દૃષ્ટિયે કરી મને જુવો. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ, અને અહિં હવે કોઈ સુકૃતના ફળને નહિ પામે, કારણ જ્યાં ધર્મમાં તત્પર વૃદ્ધ તમો પૃથ્વી ઉપર સુતા છો. તેમ હે કુરૂપુંગવ, કોશ સંચય કરવામાં, વિચાર કરવામાં, વ્યૂહ રચવામાં, તથા પ્રહાર કરવામાં કૌરવોના મધ્યમાં તમારા વિના બીજા કોઈને હું જોતો નથી. જે તમો, શુદ્ધ બુદ્ધિયે કરી કૌરવોને ભયથી તારતા હતા. માટે ઘણાક યોદ્ધાઓને મારી તમો પિતૃલોકમાં જશો. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, આજથી અત્યંત ક્રોધેલા પાંડવો, વાઘ જેમ મૃગનો ક્ષય કરે તેમ કૌરવોનો ક્ષય કરશે, ને આજ આ ગાંડીવ ધનુષના શબ્દના પરાક્રમને જાણનાર કૌરવો, ઈંદ્રથકી અસુરો જેમ ત્રાસ પામે તેમ અર્જુનથી ત્રાસ પામશે; અને ગાંડીવમાંથી નીકળેલા બાણોનો વજ્ર સરખો શબ્દ કૌરવ તથા બીજા રાજાઓને ત્રાસ પમાડશે. હે વીર, વૃદ્ધિ પામેલો મોટી જ્વાળાવાળો અગ્નિ જેમ વૃક્ષોને બાળે તેમ અર્જુનના બાણ, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને બાળશે. વનમાં એકઠા મળેલા વાયુ તથા અગ્નિ, જે જે માર્ગે જાય તે તે માર્ગમાં ઘણાક ગુચ્છ, તૃણ તથા વૃક્ષોને બાળી નાખે, તેમ વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિ સરખા અર્જુન છે ને વાયુ સરખા કૃષ્ણ છે એમાં સંશય નહિ. માટે નર હે વ્યાઘ્ર, એકઠા મળેલા તે બેઉ, કૌરવે સૈન્યનો નાશ કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય? માટે પાંચજન્ય તથા ગાંડીવનો શબ્દ સાંભળી, સર્વ સૈન્યો ત્રાસ પામશે. હે વીર, શ-

ત્રુનો નાશ કરનાર સામે આવતા અર્જુનના રથના શબ્દને તમારા વિના બીજા રાજાઓ સહન નહિ કરી શકે. બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો જેનાં દિવ્ય કર્મનું ગાન કરે છે. તેમ જે મહાત્મા મહાદેવ સાથે યુદ્ધ કરી, બીજાઓને દુઃખે કરીને પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ એવા વરને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ સર્વ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરનાર ભયંકર દેવ તથા દાનવનો ગર્વ હરનાર પરશુરામને જે, તમો જીત્યા હતા તે તમો પણ પૂર્વે જેને જીતી નોહોતા શક્યા, તે અર્જુનને જીતવા સમર્થ કોણ થાય તથા તેની સાથે યુદ્ધ કરવા પણ યોગ્ય કોણ થાય. યુદ્ધમાં પરાક્રમિ તે પાંડુ પુત્રને સહન ન કરી શકતો હું, સંગ્રામમાં શૂરવીર, અત્યંત ઘોર, દૃષ્ટિ હરનાર, સર્પ સરખા, શૂરવીર તે પાંડુપુત્રને તમારી આજ્ઞાથી આજ, હું અસ્ત્રના બળે કરી મારી શકીશ.

तमद्याहंपांडवंयुद्धशौंडममृष्यमाणोभवताचानुशिष्टः ॥
आशीविषंदृष्टिहरंसुघोरंशूरंशक्ष्याम्यस्त्रबलान्निहंतुं ॥
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णवाक्ये गुर्जरभाषायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

संजयउवाच ॥ तस्यलालप्यमानस्यकुरुवृद्धःपितामहः ॥
॥ देशकालोचितंवाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥

સંજય કહેછે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે બોલતા કર્ણનાં વચન સાંભળી કુરૂકુળમાં વૃદ્ધ પિતામહ ભીષ્મ, પ્રસન્ન મનથી દેશકાળને લગતું આવી રીતનું વચન કેહેવા લાગ્યા કે, નદિયોનો સમુદ્ર, તેજના સૂર્ય, સત્યના સત્પુરૂષો, બીજોની પૃથ્વી તથા સર્વ પ્રાણિયોનો જેમ મેઘ પાલક છે તેમ સર્વ સંબંધિયોનો તું પાલક થા. ને ઇંદ્રનો આશ્રય કરી જેમ સર્વ દેવતાઓ જીવેછે તેમ તારી પાછળ સર્વ બાંધવો જીવો. અને શત્રુનું માન હરનાર તથા મિત્રને આનંદ વધારનાર તું, દેવતાઓની ગતિ જેમ વિષ્ણુ છે તેમ કૌરવની ગતિરૂપ થા. હે કર્ણ, દુર્યોધનના જયને ઇચ્છતા તેં રાજપુર પ્રત્યે જઈ પોતાના બાહુબળના પરાક્રમથી કાંબોજને જીત્યા હતા; તેમજ ગિરિવ્રજમાં રહેલા નગ્નજીત્ વિગેરે રાજાઓ, અંબષ્ઠ, વિદેહ, તથા કંધારના રાજાઓને પણ તેં જીત્યા હતા, હે કર્ણ, હિમાલયમાં દુઃખે કરી જઈ શકાય

નહિ એવા સ્થાનમા રહેલા સંગ્રામમાં કઠોર કિરાતોને પણ પૂર્વે તેં, દુ-ર્યોધનને વશ કર્યા હતા. તેમજ હે કર્ણ, તે તે ઠેકાણે સંગ્રામમાં દુર્યોધ-નના હિતને ઇચ્છતા તેં, ઉત્કલ, મેકલ પૌંડ્ર, કલિંગ આંધ્ર, નિષાદ, ત્રિ-ગર્ત્ત, તથા બાલ્હીકને પણ જીત્યા હતા. માટે હે તાત, જ્ઞાતિકુલ તથા બંધુ સહિત દુર્યોધન જેમ કૌરવોની ગતિ છે તેમ તું પણ સર્વ કૌરવોની ગતિરૂપ થા. તારૂં કલ્યાણ થાય તે રીતે હું તને કહું છું કે, જા; શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કર, સંગ્રામમાં કૌરવોનું પાલન કર અને દુર્યોધનનો જય કર. અને અમારે જેમ દુર્યોધન તેમ તું પણ પૌત્ર સમાન છે. તેમજ અમે બધા પણ જેમ તેને, તેમ ધર્મથી તારે પણ છીયે. હે નરશ્રેષ્ઠ, લોકમાં યૌન સંબંધથી સત્પુરૂષોની સત્પુરૂષો સાથે એકતા અધિક હોય છે એમ બુ-દ્ધિમાન્ પુરૂષો કહે છે. માટે આ સૈન્ય મારૂં છે એમ સત્ય સંગતવાન થઈ દુર્યોધનની પેઠે કૌરવના સૈન્યનું પાલન કર. એવાં ભીષ્મનાં વચન સાં-ભળી તેના ચરણમાં પ્રણામ કરી સૂર્યપુત્ર કર્ણે, સર્વ ધનુષ ધરનારની સ-મીપે આવી મનુષ્ય સમુદાયનું મોટું અનુપમ સ્થાન જોઈ, એકઠાં મળી ઉભેલાં પ્રહાર કરવામાં બલિષ્ઠ સૈન્યને વૃદ્ધિ પમાડયું. સર્વ સૈન્યની આગળ ચાલનાર યુદ્ધમાં ઉભેલા મહાબાહુ મહાત્મા કર્ણને જોઇ, પ્રસન્ન થયેલા દુર્યોધનાદિ સર્વ કૌરવો, ક્રીડા, શસ્ત્રનાં શબ્દ, સિંહનાદ તથા વિવિધ પ્રકા-રના ધનુષના શબ્દે કરી તેનો સત્કાર કરવા લાગ્યા.

॥ कर्णंदृष्ट्वामहात्मानंयुद्धायसमुपस्थितं ॥
॥ क्ष्वेडितास्फोटीतरवैःसिंहनादरवैरपि ॥
॥ धनुःशब्दैश्चविविधैःकुरवःसमपूजयन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णाश्वासे गु-र्जर भाषायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

संजयउवाच ॥ रथस्थंपुरुषव्याघ्रंदृष्ट्वाकर्णमवस्थितं ॥
॥ हृष्टोदुर्योधनोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, રથમાં બેઠેલા પુરૂષમાં સિંહરૂપ ક-ર્ણને જોઇ, પ્રસન્ન થયેલા દુર્યોધને આવી રીતે તેને વચન કહ્યું કે, તે ર-ક્ષા કરેલા આ સૈન્યને હું સનાથની પેઠે માનું છું, માટે આ ટાંણે આ-

પણાં હિતરૂપ શું કર્તવ્ય છે તે તું કેહે, કર્ણે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહ-રૂપ, હે નૃપ, તમે અત્યંત ચતુર છો માટે અમને તમે કેહોઃ કારણ મુખ્ય સ્વામી, જે રીતે કૃત્ય જાણે તેવું બીજો જાણે નહિ. હે નરેશ્વર, અમને સર્વને તમારાં વચન સાંભળવાની ઈચ્છા છે; તેમ તમે ન્યાય રહિત વચન બોલશો પણ નહિ એમ મારી મતિ છે. એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી દુ-ર્યોધને કહ્યું કે. અવસ્થા, પરાક્રમ તથા શસ્ત્ર સંપન્નતાને લીધે ભીષ્મ, સ-ર્વ યોદ્ધાઓ સહિત સેનાના નાયક હતા. શત્રુગણને હણતા સારી રીતે યુદ્ધ કરનાર અતિ યશસ્વિ મહાત્મા, તેણે દશ દિવસ અમારી રક્ષા કરી પણ હવે કોઈથી ન બને એવું કર્મ કરનાર તે સ્વર્ગમાં ગયા માટે તે પછી સેનાના નાયક કેને કરવા તું ધારે છે. કારણ જેમ જળમાં ક-ર્ણધારવિના નાવ રહે નહિ તેમ નાયક વિના એઘડી પણ સેના રહે નહિ. કર્ણધાર વિના નાવ તથા સારથિ વગરનો રથ જેમ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરે, તેમ નાયક વિનાની સેના પણ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરે, કોઈપણ અગ્રેસરવિના જેમ સથવારો કષ્ટ પામે તેમ નાયકવિ-નાની સેના સર્વ દોષને પામે, માટે ભીષ્મની પાછળ મારી તરફના સર્વ મહાત્મા વિષે સેનાપતિ કરવા યોગ્ય કોણ છે તે તું જો. ને જેને સેનાના નાયક થવાની યોગ્યતા તું કહીશ તેનેજ અમે સર્વ એકઠા મળી સેનાપતિ કરીશું; એમાં સંશય નહિ. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ આ સર્વ મહાત્મા, સેનાપતિપણાને યોગ્ય છે, એમાં કાંઈપણ વિચાર કરવા જેવું નથી તેમ આ સર્વ, કુળ, શરીર, જ્ઞાન, બળ, પરા-ક્રમ, બુદ્ધિ તથા શાસ્ત્રસંપન્ન તેમ સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર એવા છે, તથાપિ એક વખતે કાંઈ સર્વને નાયક કરી શકાય નહિ. માટે જેમાં વિ-શેષ ગુણ હોય તે એકને નાયક કરવો. તોય પણ પરસ્પર સ્પર્ધા કરનાર એ-ઓમાંથી એકને નાયક કરીશ તો બાકી રહેલા ખેદયુકત મનવાળા થઈ જરૂર યુદ્ધ નહિ કરે, માટે આ દ્રોણાચાર્ય સર્વ યોદ્ધાઓમાં વૃદ્ધ, શસ્ત્ર ધ-રનારમાં શ્રેષ્ઠ, તથા ગુરૂ છે, માટે એમનેજ સેનાપતિ કરવા એ યોગ્ય છે. કોઈથી દુઃખે કરી સહન થાય નહિ એવા શસ્ત્ર ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ શુક્ર તથા બૃહસ્પતિ સરખા દ્રોણાચાર્ય ઉભા હોય ત્યાં બીજો કોણ સેનાપતિ થાય, તેમ હે ભારત, સર્વ રાજાઓમાં તમારો એવો કોઈ પણ યોદ્ધા નથી જે સંગ્રામમાં જતા દ્રોણની પાછળ જાય. તેમ હે રાજન્, તમારા ગુરૂ આ

દ્રોણ, સેનાના નાયકોમાં, શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં, તથા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોમાં પ-ણ શ્રેષ્ઠ છે માટે હે દુર્યોધન, અસુરોને જીતવા ઈચ્છતા દેવતાઓએ જેમ કાર્તિકસ્વામિને સેનાપતિ કરયા હતા તેમ તું જલદી આચાર્યને સેનાપતિ કર.

॥ एवंदुर्योधनाचार्यमाशुसेनापतिंकुरु ॥

॥ जिगीषंतोसुरान्संख्येकार्तिकेयमिवामराः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णवाक्ये गुजरभाषायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

संजयउवाच ॥ कर्णस्यवचनंश्रुत्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥

॥ सेनामध्यगतंद्रोणमिदंवचनमब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન રાજાએ, સેનાના મધ્યમાં રહેલા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે, ચાર વર્ણમાં શ્રેષ્ઠપણું, સત્કુલમાં જન્મ, શાસ્ત્રાધ્યયન, અવસ્થા, બુદ્ધિ, પરાક્રમ, ચાતુર્ય, અસહ્યતા, અર્થજ્ઞાન, ન્યાય, જય, તપ તથા કૃતજ્ઞતા ઈત્યાદિ સર્વ ગુણે કરી યુક્ત ને તમારા સરખો રક્ષણ કરનાર રાજાઓમાં બીજો કોઈ નથી, માટે હે દ્વિજસત્તમ, સર્વ દેવતાઓને જેમ ઈંદ્ર પાળે છે તેમ તમો અમારી રક્ષા કરો. કારણ તમારા રક્ષણથી અમો પારકાઓને જીતવા ઈચ્છિયે છીએ. રૂદ્રોમાં કપાલી, વસુમાં અગ્નિ, યક્ષોમાં કુબેર, વાયુમાં ઈંદ્ર, બ્રાહ્મણોમાં વસિષ્ઠ, તેજસ્વિયોમાં સૂર્ય, પિતૃઓમાં યમ, જળજંતુઓમાં વરૂણ, નક્ષત્રોમાં ચંદ્ર, તથા દૈત્યોમાં જેમ શુક્ર શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સેનાપતિમાં શ્રેષ્ઠ તમે અમારા સેનાપતિ થાઓ. હે અનઘ, આ મારી અગિયાર અક્ષૌહિણી સેના તમારે વશ થાય ને તેની વ્યૂહ રચના કરી, ઈંદ્ર દૈત્યોને મારે તેમ તમે શત્રુઓને મારતાં, દેવતાઓની આગળ જેમ કાર્તિક સ્વામી ચાલે તેમ અમારી આગળ ચાલો. ને અમો, મોટા બળદની પાછળ નાના વાછડા ચાલે તેમ તમારી પાછળ ચાલીશું. કારણ આગળ ચાલતા તમોને જોઈ, ઉગ્ર તથા મોટા ધનુષવાળો, દિવ્ય ધનુષ સજ્જ કરેલો અર્જુન પ્રહાર નહિ કરે. હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, તમો જો સેનાપતિ હશો તો રણસંગ્રામમાં પરિવાર તથા ભાઇઓ સહિત ધર્મ રાજાને જરૂર હું જીતીશ.

સંજય કહે છે, હે રાજન્, એ રીતે તમારા પુત્રે દ્રોણાચાર્યને કહ્યું તે ટાણે રાજાઓએ તમારા પુત્રને હર્ષ કરતાં મોટા સિંહનાદ સાથે જય, જય, એ રીતે કહ્યું; અને મોટા યશને ઈચ્છતા હર્ષયુક્ત સૈનિકો પણ દુર્યોધનને આગળ કરી, બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ દ્રોણાચાર્યને ઉત્સાહ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્, તે ટાણે દ્રોણાચાર્યે દુર્યોધનને આવી રીતે વચન કહ્યું.

॥ सैनिकाश्चमुदायुक्तावर्द्धयंतिद्विजोत्तमं ॥

॥ दुर्योधनंपुरस्कृत्यप्रार्थयंतोमहद्यशः ॥

॥ दुर्योधनंततोराजन्द्रोणोवचनमब्रवीत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणप्रोत्साहने गुर्जरभाषायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

द्रोणउवाच ॥ वंदेषडंगंवेदाहमर्थविद्यांचमानवीं ॥

॥ त्र्यंबकमथेष्वस्त्रशस्त्राणिविविधानिच ॥

દ્રોણ કહે છે—હે દુર્યોધન, ષડંગુવેદ, મનુનીતિ, મહાદેવ સંબંધી અસ્ત્ર, બાણ વિદ્યા તથા વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર પણ હું જાણું છું, અને જયને ઈચ્છતા તમોએ બીજા પણ જે મારા વિષે ગુણ કહ્યા તે સર્વને કરી દેખાડવા ઈચ્છતો હું, પાંડવ સાથે યુદ્ધ કરીશ; પણ પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને ક્યારેય પણ હું નહિ મારૂં. કારણ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે, મારા વધ વાસ્તેજ ઉત્પન્ન થયેલો છે અને સર્વ સોમકોનો નાશ કરતાં સૈન્યો સાથે યુદ્ધ કરીશ પણ યુદ્ધમાં પાંડવો પ્રસન્ન થઈ મારી સાથે યુદ્ધ નહિ કરે. સંજય કેહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રે વિધિપૂર્વક દ્રોણાચાર્યને સેનાપતિ કીધા. એ રીતે પૂર્વે ઈંદ્રાદિક દેવતાઓએ કાર્તિકસ્વામીને સેનાપતિનો અભિષેક કરચો હતો તેમ દુર્યોધનાદિક રાજાઓએ દ્રોણાચાર્યને અભિષેક કર્યો. એવી રીતે દ્રોણાચાર્યને સેનાપતિ કીધા તે વખતે વાદિત્ર તથા શંખના મોટા શબ્દોયે કરી સર્વને હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. તે ટાણે પુણ્યાહ વાચન તથા સ્વસ્તિવાચનના શબ્દ સાથે સૂત માગધ તથા બંદિજનના સ્તુતિસહિત ગાન શબ્દ તથા ઉત્તમ બ્રાહ્મણના જય શબ્દ અને સૌભાગ્યવતીના નૃત્યે કરી, વિધિપૂર્વક દ્રોણાચાર્યનો સત્કાર

કરી પાંડવોને જીતેલાજ છે એમ તમારી તરફના માનવા લાગ્યા. સંજય કહે છે—હે રાજન્, યુદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સેનાપતિપણાને પામી, સૈન્યોની વ્યૂહ રચના કરી તમારા પુત્રોસહિત ચાલ્યા. જે વ્યૂહમાં સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ, કલિંગ તથા તમારો પુત્ર વિકર્ણ, કવચ પેહેરેલા એટલા તો જમણા પડખાંનો આશ્રય કરી ઉભા રહ્યા. નિર્મળ સાંગથી યુદ્ધ કરનાર કંધારના શ્રેષ્ઠ ઘોડે સવારોસહિત તેમની રક્ષા કરનાર શકુની થયો. કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા, ચિત્રસેન વિવિંશતિ તથા સાવધાન થયેલા દુ:શાસનાદિક વ્યૂહના ડાબા પક્ષની રક્ષા કરતા હતા, તેમના રક્ષણ વાસ્તે મોટા વેગવાળા અશ્વેકરી સુદક્ષિણાદિક કાંબોજ તથા યવનસહિત શક ગયા. અને મદ્ર, ત્રિગર્ત્ત, અંબષ્ઠ, પશ્ચિમ તથા ઉત્તરના, માલવ, શિબિ, શૂરસેન શૂદ્ર, મલદ, સૌવીર, કિતવ, પૂર્વ તથા દક્ષિણના ચોતરફથી તમારા પુત્રને આગળ કરી, સૂતપુત્ર કર્ણની પાછળ બીજા તમારા પુત્રસહિત પોતાના સૈન્યને હર્ષ કરતાં યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા. અને સર્વ યોદ્ધાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ સૈન્યોને બળ આપનાર સૂર્યપુત્ર કર્ણ, સર્વ ધનુષધારિના અગ્રણી થઈ ચાલવા લાગ્યા; તે વખતે તેનો અત્યંત મોટો હાથિ સાંકળના ચિન્હ વાળો, સૂર્ય સરખો કાંતિમાન મોટો ધ્વજ, પોતાના સૈન્યને હર્ષ કરતાં ઘણોક શોભતો હતો. તે કર્ણને જોઈ ભીષ્મ સંબંધી દુ:ખને કોઈપણ જાણતા ન હતા. તેમજ કૌરવસહિત સર્વ રાજાઓ પણ શોકરહિત થયા. તે ટાણે પ્રસન્ન થયેલા ઘણાક યોદ્ધાઓ આવી રીતે કેહેવા લાગ્યા કે—કર્ણને જોઈ યુદ્ધમાં તેની સામે પાંડવો નહિ ઉભા રહે. કારણ કર્ણ સંગ્રામમાં ઈંદ્ર સહિત દેવતાઓને પણ જીતવા સમર્થ છે ત્યારે હીન છે વીર્ય તથા પરાક્રમ જેનું એવા પાંડવોને જીતે તેમાં તે શું આશ્ચર્ય! અને ભીષ્મે તો બળવાન છતે પાંડવોનું રક્ષણ કર્યું હતું અને કર્ણ તો તેમને તીક્ષ્ણ બાણે કરી સંગ્રામમાં મારશે. એ રીતે પરસ્પર ભાષણ કરતા પ્રસન્ન થયેલા તે, કર્ણની પ્રશંસા તથા સત્કાર કરતે યુદ્ધ કરવા નિકળ્યા. હે રાજન્, આપણી સેનાનો દ્રોણાચાર્યે શકટ નામનો વ્યૂહ કરેલો હતો, અને મહાત્મા પાંડવોનો પ્રસન્ન થયેલા ધર્મરાજાએ ક્રૌંચનામનો વ્યૂહ રચેલો હતો. તેમના વ્યૂહના અગ્ર ભાગમાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન, હનુમાન છે ધજામાં જેની, એવા રથમાં વિરાજમાન થઈ ઉભેલા હતા. ઘણા તેજવાળા તે મહાત્મા અર્જુનનો સૂર્ય પર્યંત ઉંચો ગયેલો ચોતરફ દેખાતો તે ધ્વજ, પ્ર-

લય વખતનો પ્રજ્વલિત સૂર્ય જેમ પૃથ્વીને પ્રકાશ કરે તેમ યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને પ્રકાશ કરતો હતો. યોદ્ધાઓમાં અર્જુન, ધનુષમાં ગાંડીવ, સર્વ ભૂતમાં વાસુદેવ તથા ચક્રોમાં સુદર્શન શ્રેષ્ઠ છે. એ ચાર તેજને વહન કરતો ધોળા ઘોડાવાળો ઉદ્યુક્ત થયેલા કાળચક્ર સરખો અર્જુનનો રથ, શત્રુઓ સામે આવી ઉભો. એ રીતે શત્રુઓના અગ્ર ભાગમાં અર્જુન અને તમારાઓના અગ્રભાગમાં કર્ણ ઉભો. બળવાન સેનાના અગ્ર ભાગમાં ઉભેલા પરસ્પર વધને ઈચ્છતા અત્યંત ક્રોધેલા મહાત્મા કર્ણ તથા અર્જુન પરસ્પર સામે જોવા લાગ્યા. તેટલામાં મહારથિ દ્રોણાચાર્યે પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે ભયંકર શબ્દ સાથે પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ. સૂર્યસહિત આકાશ, વાયુથી ઉડેલ રેશમના સમુદાય સરખી તીવ્ર રજે કરી વીંટાઈ ગયું. વાદળ વગરના આકાશમાંથી માંસ, અસ્થિ તથા રૂધિરની વૃષ્ટિ થઈ. ગૃધ્ર, શિચાણા, બગલા, કંક તથા હજારો કાગડા સેના ઉપર પડવા લાગ્યા. માંસ ખાવા તથા રૂધિર પાન કરવા ઈચ્છતાં શિયાળિયાં ભયંકર શબ્દ કરતાં બહુધા કરી તમારી સેનાને જમણાં થતાં હતાં. પ્રકાશમાન ગર્જનાસહિત કંપાયમાન બળતાં ઉંબાડીયાં પુચ્છને ચોતરફથી વીંટી સંગ્રામમાં પડવા લાગ્યાં. વીજળી તથા કડાકા સહિત મોટું કુંડાળું સૂર્યને ચોતરફ થવા લાગ્યું તથા શૂરવીરના જીવીતનો ક્ષય કરનાર બીજા પણ અત્યંત ઘણાક દારૂણ ઉત્પાત સંગ્રામમાં થવા લાગ્યા. ત્યાર પછી પરસ્પર વધને ઈચ્છતાં કૌરવ તથા પાંડવના સૈન્યનું શબ્દે કરી જગતને પૂરતું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું; જેમાં અત્યંત ક્રોધેલા, જયને ઈચ્છતા, પ્રહાર કરનાર કૌરવ તથા પાંડવો તીક્ષ્ણ શસ્ત્રે કરી પરસ્પર મારવા લાગ્યા. તેટલામાં મોટી કાંતિ તથા ધનુષ્યવાળા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ હજારો બાણ ફેંકતાં પાંડવની મોટી સેના સામે વેગે કરી દોડચા- સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલા દ્રોણને જોઈ સૃંજય સહિત પાંડવો જૂદા જૂદા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તોયપણ દ્રોણે મારવા માંડેલી તેથી ક્ષોભ પામેલી પાંચાલસહિત પાંડવોની મોટી સેના વાયુએ કરી મેઘ જેમ વીખરાય તેમ વિખરાવા લાગી. તેટલામાં ઘણાંક દિવ્ય અસ્ત્રનો પ્રયોગ કરતાં દ્રોણાચાર્ય, ક્ષણમાત્રમાં પાંડવસહિત સૃંજયોને પીડવા લાગ્યા. એ રીતે ઈંદ્ર જેમ દૈત્યોને મારે તેમ દ્રોણે મારવા માંડેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક પંચાલો અત્યંત કંપવા લાગ્યા. તે ટાણે દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો બળવાન મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, અનેક તરેહથી

બાણના વરસાદે કરી દ્રોણે નાખેલી બાણવૃષ્ટિને નિવારણ કરી સર્વ કૌરવોને પણ મારવા લાગ્યો તેટલામાં મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્યે પોતાના સૈન્યને નિયમમાં રાખી, સંગ્રામ મૂકી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે દોડી, ક્રોધેલો ઈંદ્ર જેમ દૈત્યો ઉપર બાણનો વરસાદ કરે તેમ તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. એ રીતે દ્રોણે બાણેકરી કંપાવેલા પાંડવસહિત સંજયો, સિંહને જોઈ મૃગલાઓ ભાગે તેમ ભાગ્યા. હે રાજન્! તે ટાણે બળવાન દ્રોણાચાર્ય, પાંડવના સૈન્યમાં અગ્નિ ચક્રની પેઠેં ફરવા લાગ્યા. તે આશ્ચર્યા સરખું થયું! સ્વર્ગ સરખા, શાસ્ત્ર દૃષ્ટિથી રચેલા, વાયુથી હાલતા પતાકાવાળા, યુદ્ધ કરનારને આનંદ આપનાર, સુંદર ઘોડા જોડેલ, સ્ફટિકમણિ સરખા નિર્મળ ધ્વજયુક્ત શત્રુઓને ત્રાસ કરનાર એવા શ્રેષ્ઠ રથમાં બેઠેલા દ્રોણાચાર્ય શત્રુની સેનાને મારતા હતા.

॥ खचरनगरकल्पंकल्पितंशास्त्रदृष्ट्याचलदनिलपताकंल्हादनंवल्गिताश्वं ॥
॥ स्फटिकविमलकेतुंत्रासनंशात्रवाणांरथवरमधिरूढःसंजहारारिसेनां ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणपराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

संजयउवाच ॥ तथाद्रोणमभिघ्नंतंसाश्वसूतरथंद्विपान् ॥
॥ व्यथिताःपांडवाद्दष्ट्वानचैनंपर्यवारयन् ॥

સંજય કહેછે—હે રાજન્, તે રિતે અશ્વ, સારથિ, રથ તથા હસ્તિયોને મારતા દ્રોણાચાર્યને જોઈ, વ્યથા પામેલા પાંડવોએ એને વીંટી ન લીધા. તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજાએ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા અર્જુનને કહ્યું કે, સાવધાન થઇ ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યને વારી રાખો. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અર્જુન તથા પાછળ ચાલનારસહિત પૃષત્ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રોણને સામા થયા. ત્યાર પછી કેકય, ભીમસેન, સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ, ઘટોત્કચ, યુધિષ્ઠિર, નકુળ, સહદેવ, દ્રુપદના પુત્રો, અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો, ધૃષ્ટકેતુ, સાત્યકિ, અત્યંત ક્રોધેલો ચેકિતાન, મહારથિ યુયુત્સુ, તથા પાંડવને અનુસરનાર બીજા મહારથિ સર્વ રાજાઓ પણ, પોતાના કુળ તથા પરાક્રમને યોગ્ય એવાં કર્મ કરવા લાગ્યા. તે ટાણે પાં-

ડવોએ સારી રીતે રક્ષા કરેલી તેમની સેનાને જોઈ, કોપથી ચક્ષુ ફાડી સંગ્રામમાં દુઃખે કરી જીતાય નહિ એવા દ્રોણાચાર્યે તીવ્ર ક્રોધ ધારણ કરી, વાદળાનો જેમ વાયુ નાશ કરે તેમ પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરવા લાગ્યા. ચોતરફ દોડી, રથ, અશ્વ, મનુષ્ય તથા હસ્તિયોને મારતા તે, વૃદ્ધ છે તોય પણ તરૂણની પેઠે ઉન્મત્તતાથી ફરતા હતા. હે રાજન્! રૂધિરથી લીપાયેલાં છે અંગ જેનાં, વાયુ સરખા વેગવાળા, કુલીન થાકેલા નહિ એવા તેના ઘોડા આવવા લાગ્યા. એ રીતે અત્યંત ક્રોધેલા, નિયમિત વ્રતવાળા, કાળ સરખા આવતા તેને જોઈ પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ તે તે ઠેકાણે ભાગવા લાગ્યા. એથી કરી જે ભાગતાં, પાછા વળતા જોતા અને ઉભા રેહેતા તેમનો શૂરવીરોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર તથા ભીરૂને ભય પેદા કરનાર, ઘાવા પૃથ્વીના મધ્યને ચોતરફથી પૂરતો અત્યંત દારૂણ ભયંકર શબ્દ થવા લાગ્યો! વળી ફરીથી પણ દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી ભયંકર રૂપ ધારણ કરી શત્રુ ઉપર બાણ નાખવા લાગ્યા. હે મારિષ! એ રીતે બળવાન તે દ્રોણાચાર્ય, યુધિષ્ઠિરનાં તે સૈન્યોમાં પોતે વૃદ્ધ છતે કાળની પેઠે તથા યુવાન્ પુરૂષની પેઠે વિચરતાં, કેટલાક મહારથિયોને આક્રોશ કરાવતાં તેમનાં મસ્તક તથા ભૂષણ સહિત બાહુને કાપી, કેટલાક રથ શૂન્ય કરચા. તે ટાણે તેના હર્ષજન્ય શબ્દથી તથા બાણના વેગે કરી ટાહાડથી પીડિત થએલી ગાયોની પેઠે ગેદ્ધાઓ કંપવા લાગ્યા. દ્રોણના રથના શબ્દે કરી તથા પ્રત્યંચાના દાબવાથી થતા ધનુષના શબ્દે કરી આકાશમાં મોટો શબ્દ થતો હતો. અને એના ધનુષમાંથી નિકળતા હજારો બાણ સર્વ દિશાયોમાં વ્યાપ્ત થઈ, હસ્તિ, અશ્વ, રથ, તથા પાયદળો વિષે પડતા હતા. ધનુષરૂપિ મોટા વેગવાળા અસ્ત્રરૂપ પ્રજ્વલિત અગ્નિસંયુક્ત દ્રોણ સામે પાંડવ સહિત પંચાલો ગયા તેમને હસ્તિ પાયદલ તથા અશ્વ સહિત થોડા વખતમાં યમપુરીમાં મોકલી દ્રોણે રૂધિરના ગારાવાળી રણભૂમી કરી. દિવ્ય અસ્ત્ર વિસ્તારતા તથા હમેશ બાણ ફેંકતા દ્રોણે નાંખેલા બાણ સમુદાય દિશાઓમાં દેખાતા હતા. પાયદળ, રથ અશ્વ તથા હસ્તિયો વિષે વિચરતો તેનો ધ્વજ, વાદળમાં વિજળી દેખાય તેવો દેખાતો હતો. ધનુષબાણ છે હાથમાં જેને એવા ઘણા બળવાળા દ્રોણાચાર્ય, પાંચ કેકય તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બાણથી મંથન કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય સામા આવ્યા. તેને જોઈ ભીમસેન, અર્જુન, સાત્યકિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શૈબ્યનો પુત્ર, કાશિપતિ તથા શિબિ, એટલા શૂરવીર

તેની ઉપર બાણુનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેમના તથા દ્રોણુના ધનુષમાંથી મૂકાયલા સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળા રૂધિરથી લીપાયલા બાણુ, ગજ, અશ્વ તથા યુવા પુરૂષોનાં શરીરો ભેદી પૃથ્વીમાં જતા હતા. તે વખતે પડેલા યોદ્ધાઓના સમુદાય, રથ, ભાગેલા બાણુ, હસ્તિ તથા ઘોડાઓથી ઢંકાઈ ગયેલી તે રણુભૂમી, કાળા મેઘથી વીંટાયેલ આકાશ શોભે તેવી શોભતી હતી. તે ટાણે તમારા પુત્ર વાસ્તે સમૃદ્ધિને ઈચ્છતા દ્રોણુાચાર્ય, સાત્યકિ, ભીમ, અર્જુન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, અભિમન્યુ, દ્રુપદ, કાશિરાજ તથા બીજા પણ સૂરવીરોને મર્દન કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! હે કૌરવેંદ્ર! એ રિતે કર્મ કરનાર મહાત્મા દ્રોણુાચાર્ય એ અને બાકી બીજા પણ સંગ્રામમાં મોટાં કર્મ કરી કાળ સૂર્યની પેઠે લોકોને તપાવી તે પણ સ્વર્ગમાં ગયા. સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા, શૂરવીર પાંડવ તરફના લોકોને મારનાર તેને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પાડ્યા. પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોની અક્ષૌહિણી ઉપરાંતને માર્યા પછી ધૈર્યવાન્ તે, પરમગતિને પામ્યા. હે રાજન્! ક્રૂર કર્મ કરનાર અમંગળરૂપ પંચાળ સહિત પાંડવોયે અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરી સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તેને મર્ક્યા. હે રાજન્! યુદ્ધમાં આચાર્ય હણુાયા તે ટાણે આકાશમાં તથા સૈન્યમાં પ્રાણિયોનો ધાવા પૃથ્વી, આકાશ દિશા તથા વિદિશાઓમાં પ્રતિધ્વનિ કરતો, 'અહો ધિક્' એ રિતે એટલે અહો ધિક્કાર એવો શબ્દ થતો હતો, તે વખતે દેવતા, પિતૃ તથા એના જે પૂર્વે બંધુ હતા તે પણ હણુાયેલા મહારથિ દ્રોણુાચાર્યને જોતા હતા. અને પાંડવો તો જયને પામી સિંહનાદ કરતા હતા. તે ટાણે પૃથ્વી મોટા સિંહનાદ સાથે કંપાયમાન થઈ.

॥ पांडवास्तुजयंलब्ध्वासिंहनादान्प्रचक्रिरे ॥

॥ सिंहनादेनमहतासमकंपंतमेदिनी ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वाणि द्रोणवधश्रवणे गुर्जरभाषायां अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ किंकुर्वाणंरणेद्रोणंजघ्नुःपांडवसृंजयाः ॥

॥ तथानिपुणमस्त्रेषुसर्वशस्त्रभृतामपि ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછેછે—હે સંજય ! સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓ વિષે અસ્ત્રમાં નિપુણ દ્રોણાચાર્યને શું કામ કરતા પાંડવ સહિત સૃંજયોએ મારવા? શું એનો રંગ ભંગ થયો? વા બાણ ફેંકતાં એનું ધનુષ શિથિલ થયું? અથવા પોતે ગાફલ રહ્યા? એમાં શું થયું જે એનું મરણ થયું. હે તાત! શત્રુથી દુઃખે કરી સહન થાય નહિ, સુવર્ણના પુંખવાળા અનેક બાણ સમુદાય નાંખતા. જલદી બાણ ફેંકનાર, બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ, સારી કૃતિવાળા, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, દૂર બાણ નાખનાર, ઈન્દ્રિયો નિયમમાં રાખનાર, અસ્ત્ર યુદ્ધમાં પારંગત, દિવ્યાસ્ત્ર ધારણ કરનાર, પાછા ભાગનાર નહિ, દારૂણ કર્મ કરનાર, સાવધાન, મહારથિ શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને મહાત્મા પંચાળ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણ્યા માટે જરૂર પુરૂષાર્થથી દૈવ બલવાન છે, એવી મારી મતિ થાય છે. વળી જે શૂરવીર વિષે ચાર પ્રકારની અસ્ત્ર વિદ્યા રહી છે, ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ, વ્યાઘ્રના ચર્મથી વીંટાયલા, સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તે આચાર્યને હણાયા એ રીતે તું કહે છે તે સાંભળી આજ હું શોક નથી કરતો, તેમ, હે સંજય! પારકા દુઃખે કરી જરૂર કોઈ મરતું પણ નથી. જોકે દ્રોણને હણાયા સાંભળી મંદ બુદ્ધિવાળો હું જીવું છું તેમ મારૂ-હૃદય પણ કાળમીઢ પાણા સરખું અત્યંત દૃઢ છે; જે તેને હણાયા સાંભળી સો તરેથી વિદીર્ણ થતું નથી. તેમ વેદ મંત્ર તથા અસ્ત્રવિદ્યા શીખવા સારૂ ગુણ સંપાદન કરવા ઈચ્છતા બ્રાહ્મણ તથી રાજપુત્રો નિરંતર જેને સેવતા હતા તે કેમ મરણ પામ્યા? ને હું પણ સમુદ્રનું સુકાવું, મેરૂ પર્વતનું ખસવું તથા સૂર્યનું પડવું જેમ અસંભવિત છે તેમજ તેને પાડવું પણ માનતો હતો. વળી શત્રુને તપાવનાર, દુષ્ટોને રૂંધનાર, ધાર્મિકની રક્ષા કરનાર, કૃપણ વાસ્તે પોતાના પ્રાણ આપનાર, મંદ બુદ્ધિવાળા મારા પુત્રોની આશા પૂરણ કરનાર તથા બુદ્ધિયે કરી બૃહસ્પતિ અને શુક્રાચાર્ય સરખા તે કેમ હણાયા? તેમજ સુવર્ણની જાળથી ઢંકાયલા, વાયુ સરખા વેગવાન્, સંગ્રામમાં સર્વ શાસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, બલવાન્, હણહણાટી કરનાર, દમન કરેલા, સારી રીતે રથને વેહેનાર, દૃઢ અંગવાળા, વિહ્વળતા રહિત, શ્વાસ જીતેલ, વ્યથા રહિત, જય કરનાર દ્રોણાચાર્યના રથમાં જોડેલા સિંધુદેશના લાલ ઘોડા પણ શું પરાજય પામ્યા? હે તાત! સુવર્ણથી શોભિતા, ઉત્તમ રથમાં બેઠેલા, સત્ય પરાક્રમવાળા દ્રોણાચાર્યે તે વખતે યુદ્ધમાં શું પરાક્રમ કર્યું? લોકમાં સર્વ ધનુષ ધરનાર

જેની વિદ્યાથી પોતાનું ઉપજીવન કરે છે, સાચિ પ્રતિજ્ઞાવાળા બલવાન્, તે દ્રોણાચાર્યે યુદ્ધમાં શું કર્યું ? સ્વર્ગમાં ઈંદ્રની પેઠે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, ધનુષ ધરનારમાં પ્રધાન તથા યુદ્ધમાં ભયંકર કર્મ કરનાર તેની સામે કયા રથિયો આવ્યા હતા. સુવર્ણથી શોભિતા રથમાં બેશી દિવ્ય અસ્ત્ર નાખતા મહા બલવાન્ તેને જોઈ પાંડવો ભાગી જતા હતા; વા સૈન્ય તથા ભાઈઓ સહિત ધર્મરાજા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આગળ કરી તેને વારી રાખતા હતા; અથવા બાણે કરી આપણી તરફના બીજા રથિઓને અર્જુને વારી રાખવાથી પાપ કર્મ કરનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણને હણ્યા. અર્જુને રક્ષણ કરેલા, ભયંકર ધૃષ્ટદ્યુમ્નવિના દ્રોણને મારે એવા બીજા કોઈ પણ તેજસ્વીયોને હું જોતો નથી, તથાપિ જેમ કિડિઓ સર્પને આકુલ કરે તેમ, કેક્ય, ચેદ્રિ, કારૂષ, મત્સ્ય, તથા બીજા રાજાઓએ આકુલ કરેલા કોઈથી ન બને એવા કર્મમાં આસક્ત, તેને ચોતરફથી પાંડવોએ વીંટાયલા પાંચાલમાં અધમ શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણ્યા હશે; એવી મારી મતિ છ. જે આચાર્ય પુરાણ ભારતાદિરૂપ પાંચમા વેદ યુક્ત અંગ સહિત ચાર વેદ ભણી, નદીઓનો આશ્રય જેમ સમુદ્ર છે, તેમ સર્વ બ્રાહ્મણોના આશ્રયભૂત હતા. વળી જે વિષે ક્ષત્રિયપણું તથા બ્રાહ્મણત્વ બેઉ રહ્યાં હતાં; તે શત્રુઓને તપાવનાર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ શસ્ત્રે કરી કેમ હણાયા ? પણ મને એમ ભાસે છે કે, ક્લેશ પમાડવા લાયક નહિ એવા કુંતિપુત્ર પાંડવોને ક્રોધથી મેં ક્લેશયુક્ત કર્યા તે દ્રોણ સહન કરી ગયા પણ તેમની સહાયતા ન કરી તેનું આ ફળ થયું. વળી જેની પાસેથી વિદ્યા શીખી લોકમાં સર્વ ધનુષ ધરનાર જીવે છે, સાચિ પ્રતિજ્ઞાવાળા, પુણ્યવાન્, સ્વર્ગમાં ઈન્દ્રની પેઠે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, મહા બુદ્ધિ તથા બળવાળા, જલદી બાણ ફેંકનાર, દૃઢ ધનુષવાળા, તથા શત્રુને મર્દન કરનાર, તેને, નાના મત્સ્ય જેમ મોટા મત્સ્યને હણે તેમ લક્ષ્મીની કામના વાસ્તે પાંડવોએ કેમ હણ્યા? તેમ જેને વિદ્યમાન છતે, વેદ ભણનાર વાસ્તે વેદનો શબ્દ અને ધનુર્વિદ્યા શીખનાર વાસ્તે પ્રત્યંચાનો શબ્દ એ બે શબ્દ કયારેય પણ ત્યાગ ન કરતા હતા. તેમ જયને ઇચ્છનાર પુરૂષ જેના સામીપ્ય દેશને પામી પાછો જીવતો જાય નહિ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, લજ્જાવાન, શૂરવીર, કોઈ ઠેકાણે પરાજય પામેલા નહિ, હસ્તિસરખા પરાક્રમી, અસહ્ય યશ તથા બળવાળા મહા પરાક્રમી દ્રોણ હણાયા તે હું સહન કરી શકતો નથી. પણ આપણી તરફના શ્રેષ્ઠ સર્વ યોદ્ધાઓ જોતાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તેને મારયા તે વખતે

તેના અગ્ર ભાગમાં તેનું રક્ષણ કરનાર કોણ હતા, પાછળથી કોણ રક્ષા કરતા હતા, તથા તે મહાત્માના દક્ષિણ તથા વામચક્રની કોણ રક્ષા કરતા હતા. અને તે નિમિત્ત પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી કોણ પ્રતિકૂળ મૃત્યુને પામ્યા; અને કયા શૂરવીર તે સમયે દ્રોણને ધૈર્ય આપતા હતા. હે સંજયા રક્ષણ કરનારે સર્વે ક્ષત્રિયો તેને છોડી દઈ દૂરતો ન ખશી ગયા હતા ને તે ટાણે તે શૂન્ય દેશમાં તે તે શત્રુઓએ તો તેને નહોતા હણ્યા. જે આચાર્ય શૂરવીર પણાને લીધે અત્યંત આપતને પામે તોય પણ ત્રાસથી સંગ્રામમાં શત્રુઓને પોતાનો પૃષ્ટ ભાગ દેખાડે નહિ, તેને શત્રુઓએ કેવી રીતે મારયા. હે સંજયા શ્રેષ્ઠ પુરૂષનું સદા એજ કર્તવ્ય છે જે કષ્ટરૂપ આપત્ પ્રાપ્ત થાય તોપણ પોતાની શકિત પ્રમાણે પરાક્રમ કરી ઉભું રહેવું એ ગુણ હમેશ તે મહાત્મા વિષે રહ્યો હતો. હે તાત, હે સંજયા હવે મારૂ મન મુઝાય છે, માટે કથા બંધ કર. ફરી સંજ્ઞા પામી પાછો હું તને પૂછીશ.

॥ मुह्यतेमेमनस्तातकथातावन्निवार्यतां ॥

॥ भूयस्तुलब्धसंज्ञस्त्वांपारिप्टच्छामिसंजय ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि, द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रशोके, गुर्जरभाषायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ एतत्पृष्ट्वासूतपुत्रंहृच्छोकेनार्दितोभृशं ॥

॥ जयेनिराशःपुत्राणांधृतराष्ट्रोपतत्क्षितौः ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહારાજા! સૂત પુત્ર સંજયને એટલું પૂછી પુત્રના જય વિષે નિરાશ થયેલા, હૃદયના શોકથી અત્યંત પીડિત ધૃતરાષ્ટ્ર પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. સંજ્ઞારહિત પડેલા તેને અંતઃપુરની દાસીયો સુગંધી શીતળ જળે કરી વાસર કરતાં સિંચન કરવા લાગિયો. હે મહારાજા! એ રીતે પડેલા એને જોઈ ભરતકુળની સ્ત્રિયોએ હાથે કરી સ્પર્શ કરતાં ચોતરફથી તેને વીંટી લીધા. નેત્રમાં છે અશ્રુ જેમને એવી શ્રેષ્ઠ મુખવાળી તે સ્ત્રિઓએ રાજાને પૃથ્વીતલ ઉપરથી ઉપાડી આસનપર બેસાડ્યા. તે સ્ત્રિઓએ ચોતરફથી વાસર કરેલા મૂર્છાએ કરી વ્યાપ્ત તે રાજા તે આસનને પામીને પણ તે ઉપર ચેષ્ટા રહિત બેઠા રહ્યા. પછી કંપાયમાન તે રાજા ધીરે ધીરે

સંજ્ઞા પામી ગવલ્ગના પુત્ર સંજયને યથાર્થ પૂછવા લાગ્યા કે, ઉગતા સૂર્યની પેઠે તેજે કરી અંધકાળને ટાળતા આપણી તરફના કેણે, મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, ક્રોધેલા, વેગવાન્, સામેના યૂથપતિથી જીતી શકાય નહિ એવા હસ્તિનીના સંગ વાસ્તે સામે દોડતા હસ્તિસરખી ગતિવાળા, પ્રસન્ન મુખે કરી દ્રોણ સામે આવતા યુધિષ્ઠિરને વારી રાખ્યા. વળી પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શૂરવીર, આપણી તરફના શૂરવીરોને હણનાર જે, એકલા સમગ્ર દુર્યોધનના સૈન્યને પોતાના ભયંકર ચક્ષુએ કરી બાળી નાખે, એવા મહાપરાક્રમી, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, ધૈર્યવાન્, માત્ર ચક્ષુથી હણનાર, જયમાં આસક્ત, ધનુષ ધારણ કરેલા, પાછા ન ફરનાર, ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર, લોકમાં અત્યંત મનાયલા કુન્તિ પુત્ર તે રાજાને, મારી તરફના કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યા. જે, વેગે કરી દ્રોણ સામે દોડતો હતો, શત્રુ સમીપે મોટું કર્મ કરનાર, મોટી કાયા બળ તથા ઉત્સાહવાળા, બળે કરી દશ હજાર હસ્તિ સરખા આવતા તે ભીમસેનને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. જ્યારે વરસાદને મૂકતા ભયંકર વીજળીને સૃજતા, ઈન્દ્રની પેઠે બાણ સમુદાય મુકતા, મેઘ સરખા અત્યંત પરાક્રમી, મોજાના તથા રથના પાટાના શબ્દે કરી સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતા, ધનુષરૂપ વિજળીવાળા, ભયંકર, બાણ ધારણ કરનાર, રૂધિરરૂપ ઉદકેકરી સર્વ દિશાઓને બોળનાર, મનુષ્યે કરી રણભૂમિને પૂરી દેનાર, ભયંકર શબ્દવાળા, ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર, બુદ્ધિમાન્ અર્જુને, ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલ બાણનો દુર્યોધનાદિક ઉપર વરસાદ કર્યો. તે ટાણે તમારૂ મન કેવું થયું ? એ રીતે વાનર ધ્વજવાળો અર્જુન બાણ સમુદાયથી આકાશને પૂરતો જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેને જોનારનું મન કેવું થયું? વા જે વખતે અત્યંત ભયંકર શબ્દ કરતાં અર્જુન આવ્યો તે સમયે ગાંડીવના શબ્દે કરી તમારૂ સૈન્ય શું નાશ ન થયું? વાયુ, વેગે કરી જેમ મેઘગણનો નાશ કરે તેમ બાણગણે કરી રાજાઓને વીંધતાં અર્જુને તમારા પ્રાણનો શું નાશ ન કર્યો ! જેનું નામ સાંભળી સેનાના અગ્ર ભાગમાં રહેલા સર્વ મનુષ્ય નાશ પામે તે ગાંડીવ ધનુષ ધારણ કરનાર અર્જુનને કોણ પુરૂષ સંગ્રામમાં વહન કરી શકે ? જેનાથી સેના કંપાયમાન થાય તેમજ શૂરવીરોને પણ ભય પ્રાપ્ત થાય એવા અર્જુન દ્રોણ સામે આવ્યા તે ટાણે આપણી તરફના કયા યોદ્ધાઓએ દ્રોણનો ત્યાગ ન કર્યો; કયા તુચ્છ પુરૂષો ભયથી ભાગ્યા; અને કયા શૂરવીરો તે સમયે પોતાનું શરીર

ત્યાગ કરી સામે મૃત્યુ પામ્યા. યુદ્ધમાં દેવતાઓને પણ જીતનાર ધોળા ઘોડાવાળા અર્જુનના વેગને તથા વર્ષાઋતુના મેઘ સરખા શબ્દવાળા ગાંડીવના શબ્દને મારી તરફના સહન કરી શકશે નહિ. જેના સારથી વિશ્વક્સેન ભગવાન્ છે અને જેમાં યોદ્ધા અર્જુન છે તે રથને દેવ તથા અસુરો પણ જીતવા સમર્થ થઈ શકે નહિં. એમ હું માનું છું. સુકુમાર અંગવાળો, યુવા, શૂરવીર, દર્શનીય, મેધાવી, નિપુણ, બુદ્ધિમાન્, યુદ્ધમાં સત્ય પરાક્રમી પાંડુ પુત્ર નકુળ, મોટા શબ્દે કરી સર્વ સૈનિકોને વ્યથા પમાડતો જ્યારે દ્રોણ સામે આવ્યો ત્યારે તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. તેજે કરી દુઃખથી જીતાય નહિ, સર્પની પેઠે ક્રોધ યુક્ત, શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળો, લજ્જાવાન્, પરાજય પામેલો નહિ, તથા સફળ છે બાણ જેનાં એવો, સહદેવ જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. જેણે સૌવીરરાજની મોટી સેનાને મંથન કરી સર્વ અંગે કરી શોભિતી પોતાની ઈચ્છા કરતી ભોજા નામની સ્ત્રીને ગ્રહણ કરી હતી ને સત્ય, ધૈર્ય, શૌર્ય, મતિ તથા બ્રહ્મચર્ય ઈત્યાદિ સર્વ શ્રેષ્ઠગુણ, જે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ વિષે, ત્રિલોકી જેમ કેશવ ભગવાન્ વિષે રહી છે તેમ નિરંતર રહ્યા છે. બળવાન્ સત્ય કર્મવાળા, ઉદાર, પરાજય પામેલા નહિ, યુદ્ધમાં વાસુદેવ સરખા, તે પછી બીજા, અર્જુનના ઉપદેશથી અસ્ત્રવિદ્યા શીખેલા, તે વિદ્યામાં અર્જુન તથા પરશુરામ સરખા, યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ, વીર, સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શૂર, બ્રહ્માસ્ત્ર જાણનાર, યશસ્વી તથા અત્યંત પરાક્રમી એવા ગુણ સંપન્ન, દેવતાઓ પણ દુઃખે કરી જેને વારી શકે નહિ એવા મોટા ધનુષવાળા આવતા સાત્યકિને, સામે જઈ કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. સર્વ પંચાળોમાં ઉત્તમ, મુખ્ય જન વિષે પ્રીતિમાન્, સંગ્રામમાં ઉત્તમ પરાક્રમવાળા, ગુણવાન્, અર્જુનના હિતમાં તત્પર, મારા અનર્થ વાસ્તે ઉઠેલા, યમ, કુબેર, સૂર્ય, મહેંદ્ર તથા વરૂણ સરખા, મહારથિપણાથી વિખ્યાત, સંગ્રામમાં દ્રોણ વાસ્તે ઉદ્યુક્ત થયેલા, તથા ભયંકર યુદ્ધમાં પ્રાણ ત્યાગ કરનાર, વળી એકલા જેણે ચેદી થકી અપસરણ કરી પાંડવોનો આશ્રય કર્યો હતો એવા દ્રોણ સામે આવતા તે ધૃષ્ટકેતુને, કોણે વારી રાખ્યો. જે શૂરવીર કેતુમાને દુઃખે કરી સહન થાય નહિ એવા રાજપુત્રને ગિરિદ્વારવિષે માર્યો હતો તેને દ્રોણ સામે આવતાં કોણે વારી રાખ્યો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ જે, સ્ત્રી પુરૂષ બેઉના ગુણાગુણ જાણે છે ને મહાત્મા ભીષ્મના સંગ્રામમાં મરણના હેતુ-

૨૫ પ્રસન્ન મનવાળા દ્રોણ સામે આવતાં શીખંડીને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો. જે શૂરવીર વિષે અર્જુન થકી, સર્વ ગુણ અધિક છે તેમજ સમગ્ર અસ્ત્રવિદ્યા, સત્ય તથા બ્રહ્મચર્ય જેનેવિષે નિરંતર રહ્યાં છે, પરાક્રમમાં વાસુદેવ તથા બળમાં અર્જુન સરખા, તેજે કરી સૂર્ય અને મતિએ કરી બૃહસ્પતિ સમાન, મોઢુ ફાડેલા કાળસરખા દ્રોણ સામે આવતા મહાત્મા અભિમન્યુને સંગ્રામમાં કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો; અને તરૂણ બુદ્ધિ તથા અવસ્થાવાળો, પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રા પુત્ર જ્યારે દ્રોણાચાર્ય સામો આવ્યો ત્યારે તમારા મનમાં કેમ થયું? જે બાળકો ક્રીડાનો ત્યાગ કરી બાર વર્ષપર્યંત ઉત્તમ વ્રત ધારણ કરી ભીષ્મ પાસે અસ્ત્રવિદ્યા શીખવા રહ્યા હતા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સમુદ્ર પ્રત્યે નદીયો આવે તેમ દ્રોણ સામે આવતા તે દ્રૈપદી પુત્રોને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યા,; તેમજ દ્રોણ સામે આવતા શૂરવીર ક્ષત્રંજય, ક્ષત્રદેવ, તથા માન દેનાર ક્ષેત્રવર્મા નામના ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પુત્રોને કોણે વારી રાખ્યા? યુદ્ધમાં જેને યાદવો સૌથી અધિક માને છે, દ્રોણ સામે જતા મોટા ધનુષવાળા તે ચેકિતાનને કોણે વાર્યો. જેણે યુદ્ધમાં કલિંગોની કન્યા હરણ કરી હતી, દ્રોણ સામે આવતા વૃદ્ધક્ષેમના પુત્ર શૂરવીર તે અનાધૃષ્ટિને કોણે વાર્યો? ધાર્મિક, સત્ય, પરાક્રમવાળા, ઈન્દ્રગોપ નામના જંતુસરખાં લાલ છે કવચ, આયુધ તથા ધ્વજ જેમનાં માના બેનના છોકરા, શૂરવીર પાંડવોના જયને ઈચ્છતા દ્રોણ સામે આવતા પાંચ ભાઈ કેકયને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યા. પૂર્વે વારણાવતમાં જે શૂરવીરને, અત્યંત ક્રોધથી યુદ્ધ કરતા તથા મારવા ઈચ્છતા રાજાઓ છ મહીને પણ જીતી શક્યા નહિ, ધનુષ્ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ, શૂરવીર, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, મહાબળવાન્ તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દ્રોણ સામે આવતા તે યુયુત્સુને કોણે વારી રાખ્યો. જેણે, વારાણસીમાં સ્ત્રીયોની ઈચ્છા રાખનાર કાશિરાજના મહારથિ પુત્રને ભાલાયે કરી રથમાંથી પાડ્યો હતો; મોટા ધનુષવાળા, પાંડવના મંત્રી, દૂર્યોધનના અનર્થમાં તત્પર, દ્રોણના વધ વાસ્તે વિધાતાયે સર્જેલા, સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓને બાળતા, તથા ચોતરફથી વિદારણ કરતા દ્રોણ સામે આવતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? દ્રુપદના ખોળામાંજ જાણે વૃદ્ધિ પામેલો હોય નહીં! તેમ અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા, અસ્ત્ર વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ, શસ્ત્રે રક્ષણ કરેલા દ્રોણ સામે આવતા શિખંડિ પુત્રને કયા શૂરવીરોએ રોક્યો! જેણે ઘણાં અન્નપાન તથા દક્ષિણા-

વાળા દશ અશ્વમેધ કર્યાં હતા, અને જ્યાં કોઈને જવાની બંધિ નથી એવા બીજા પણ સર્વ યજ્ઞ કર્યાં હતા. વળી જે ઉશીનર પુત્ર શૂરવીર શીબીએ ગંગાના પ્રવાહમાં જેટલી વેળુની સંખ્યા હોય તેટલી ગાયો દીધી હતી અને જેનું દુષ્કર કર્મ જોઈ દેવતાઓએ આવી રીતે કહ્યું હતું કે આવું કર્મ પૂર્વે કોઈ માણસોએ કર્યું નથી અને કોઈ કરશે પણ નહિ તેમ, સ્થાવર જંગમાત્મક આ ત્રણ્ય લોકમાં આ સુરખો કોઈ થયો નથી અને થશે નહિ તથા હાલ વિદ્યમાન પણ અમે જોતા નથી, જેની ગતિને પણ, મનુષ્ય લોકવાસી કોઈ પામે નહિ, મોટા રથના શબ્દે કરી આ સમગ્ર પૃથ્વી ચર્મની પેઠે વીંટી લેનાર, મુખ્ય શત્રુને હણનાર મહારથિ દ્રોણ સામે આવતાં તેના પૌત્ર શૈબ્યને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? દ્રોણની સન્મુખ આવતા સાવધાન, મોઢુ ફાડેલા કાળ સરખા, શત્રુને હણનાર મત્સ્ય દેશના વિરાટ રાજાના રથ સૈન્યને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યું? તત્કાળ ભીમસેન થકી ઉત્પન્ન થયેલ, મોટા બળ તથા પરાક્રમવાળા, માયાવી શૂરવીર પાંડવોના જયને ઈચ્છનાર, મારા પુત્રોને કંટકરૂપ અને મને જેથી હમેશ મોટું ભય રેહેછે તે મહાત્મા ઘટોત્કચ રાક્ષસને દ્રોણ સામે આવતાં કોણે વારી રાખ્યો? હે સંજય! એટલા એ અને બાકી બીજા પણ ઘણાક જેમનેવાસ્તે સંગ્રામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરી ઉભેલા છે તેમણે યુદ્ધમાં ન જીતેલું એવું શું છે? કંઈ પણ નથી. જે પાંડવોના, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યધરનાર શ્રીકૃષ્ણ, આશ્રયભૂત તથા હિત કરનાર છે તેમનો પરાજય કેમ થાય? તેમ સંગ્રામમાં જેમના નાથ, પણ લોકના ગુરૂ, લોકનાથ, સનાતન, દિવ્યરૂપ, દિવ્ય સમર્થ નારાયણ છે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ ગાયેલા તે શ્રીકૃષ્ણના દિવ્ય કર્મને બુદ્ધિ સ્થિર કરવા સારૂં હું પણ કીર્તન કરીશ.

यस्यदिव्यानिकर्माणिप्रवदंतिमनीषिणः ॥
तान्यहंकीर्तयिष्यामिभक्त्यास्थैर्यार्थमात्मनः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ शृणुदिव्यानिकर्माणिवसुदेवस्यसंजय ॥
॥ कृतवान्यानिगोविंदोयथानान्यःपुमान्क्वचित् ॥

' ધૃતરાષ્ટ્ર કહેછે—હે સંજય, ગોવિંદ ભગવાને બીજા પુરૂષથી કયારેય પણ બને નહિ એવાં જે કર્મ કસ્યાં છે તે વાસુદેવનાં દિવ્ય કર્મ હું કહું તે તું સાંભળ. ગોપકુળમાં વૃદ્ધિ પામતા મહાત્મા તે બાળકે, ત્રણ લોકમાં પોતાનું બાહુબળ વિખ્યાત કર્યું છે; તે કહું તે સાંભળ. તે બાળકે ઉચ્ચૈઃશ્રવા ઘોડા સરખા બળવાળા, વેગે કરી વાયુ સરખાં, યમુનાના તટ ઉપર વનમાં આવેલા મોટા ઘોડાને મારયો હતો. તેમજ ભયંકર કર્મ કરનાર, બળદનું રૂપ ધારણ કરેલા, ગાયોને મૃત્યુ તુલ્ય દુઃખ દેનાર દૈત્યને પણ બાળકપણામાં બે હાથથી મારયો હતો. કમળ સરખાં નેત્રવાળા તેણે પ્રલંબ, નરક, જંભ પીઠ તથા કાળસરખા મોટા મુર નામના દૈત્યને પણ મારયો હતો. તેમજ તે શ્રીકૃષ્ણે જરાસંધે પાલન કરેલા મોટા તેજવાળા પોતાના ગણસહિત કંસને પરાક્રમે કરી પાડયો હતો. સંગ્રામમાં પરાક્રમી સમગ્ર અક્ષૌહિણીનો પતિ વેગવાન્ શૂરસેન દેશના રાજા ભોજરાજ, કંસના વચેટભાઈ સૈન્ય સહિત સુનામાને પણ શત્રુને હણનાર બળદેવ સહિત શ્રીકૃષ્ણે નાશ પમાડયો. સ્ત્રી સહિત એ શ્રીકૃષ્ણ અત્યંત કોપવાન્ વિપ્રર્ષિદુર્વાસાનું આરાધન કરી તેથી વરને પ્રાપ્ત થયા હતા. વળી કમળસરખાં નેત્રવાળા જેણે રાજાઓને જીતી સ્વયંવરમાં ગાંધાર રાજાની કન્યાને વહન કરી હતી. તે ન સહન કરીશકતા રાજાઓને જેણે જાતવાન્ ઘોડાઓની પેઠે વૈવાહિક રથમાં જોડી ચાબખાથી વ્રણયુક્ત કરયા હતા. તેમજ અક્ષૌહિણીપતિ મહાબાહુ જરાસંધને પણ મરાવ્યો હતો. વળી બળવાન્ જેણે, અર્ધ આપવા વખતે ખરાબ બોલનાર પરાક્રમી તથા સેનાપતિ શિશુપાળને પશુની પેઠે મારી નાંખ્યો હતો. તેમજ શાલ્વે રક્ષણ કરેલ આકાશમાં રહેલા દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા સૌભ નામના દૈત્યપુરને જે માધવે પરાક્રમ કરી સમુદ્રમાં પાડયુ હતું તેજ પુંડરીકાક્ષ, અંગ, વંગ, કલિંગ, માગધ, કાશિ, કોસળ, વાત્સ્ય, ગાર્ગ્ય, કરૂષ, પૌંડ્ર, આવંત્ય, દાક્ષિણાત્ય, પાર્વતીય, દાશેરક, કાસ્મિરક, ઔરસિક, પિશાચ, મુદ્ગલ, કાંબોજ, વાટધાન, ચોલ, પાંડય, ત્રિગર્ત, માલવ, દુઃખેકરી જીતાય નહિ એવા દરદ અને અનેક દિશાઓમાંથી આવેલા ખશ, શક તથા પાછળ ચાલનાર સહિત યવનને પણ જીત્યા હતા. વળી જળજંતુએ સેવેલા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરી જળમધ્યમાં રહેલા વરૂણને સંગ્રામમાં પૂર્વે જેણે જીત્યા હતા. તેમજ જે ઋષીકેશ પાતાળમાં રેહેનાર પંચજન નામના દૈત્યને યુદ્ધમાં હણી પાંચજન્યનામના દિવ્ય શંખને પ્રાપ્ત

થયા છે. વળી અર્જુન સહિત જે બળવાન્ શ્રીકૃષ્ણ ખાંડવવનમાં અગ્નિને તૃપ્ત કરી કોઈથી સહન થાય નહિ એવા આગ્નેયાસ્ત્ર ચક્રને પામ્યા તેજ શૂરવીર ભગવાન્ દેવપુરી અમરાવતીમાં જઈ તેને ત્રાસ પમાડી ઈન્દ્રના ઘરમાંથી પારિજાત નામના વૃક્ષને લેઈ આવ્યા હતા; તે પણ તેના પરાક્રમને જાણનાર ઈન્દ્ર સહન કરી ગયો. તેમ રાજાઓમાં તે શ્રીકૃષ્ણે જીતેલો નહિ એવો કોઈ પણ અમે સાંભળ્યો નથી. હે સંજય! મારી સભામાં તે પુંડરીકાક્ષ ભગવાને જે મોટું આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કર્યું તે કરવા બીજો કોણ યોગ્ય છે? તે ઈશ્વરરૂપ શ્રીકૃષ્ણનાં મને દર્શન થયાં માટે હું તો તે બધું પ્રત્યક્ષની પેઠે સારી રીતે જાણું છું. હે સંજય! બુદ્ધિ તથા પરાક્રમયુક્ત તે ઋષીકેશ ભગવાન્નાં એવાં અસંખ્ય કર્મ છે. તેમજ ગદ, સાંબ, પ્રદ્યુમ્ન, વિદૂરથ, અગાવહ, અનિરૂદ્ધ, ચારૂદેષ્ણ, સારણ, ઉલ્મુક, નિશઠ, પરાક્રમી જીલ્લીજંભ, પૃથુ, વિપૃથુ, શમીક, તથા અરિમેજય એટલાએ અને બીજા પણ શૂરવીર બલવાન્ પ્રહાર કરનાર યાદવમાં શ્રેષ્ઠ પુરૂષો, મહાત્મા કેશવ ભગવાન્ના બોલાવવાથી પાંડવ તરફ આવી સંગ્રામમાં ઉભા રેહેશે. તે સમયે આપણું સર્વ સૈન્ય સંશયયુક્ત થશે એવી મારી મતિ છે. તેમ દશ હજાર હસ્તિ સરખા બળવાળા, કૈલાસ શિખર સરખા શૂરવીર, વનમાળા તથા હળ ધારણ કરેલા બળરામ પણ જેની તરફ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ તેની તરફ રહેશે. હે સંજય, જે વાસુદેવને બ્રાહ્મણો સર્વના પિતા કહે છે. એ પોતે પાંડવ વાસ્તે જ્યારે કવચ પેહેરી યુદ્ધ કરે, તે વખતે તેમની સામે યુદ્ધ કરનાર કોઇ પણ યોદ્ધો નહિ નિકળે. તેમાં કદી કૌરવો પાંડવોને જીતે તો તે વખતે વૃષ્ણિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભગવાન્ ઉત્તમ અસ્ત્ર ગ્રહણ કરી પુરૂષમાં સિંહરૂપ મહાબાહુ તે, સર્વ રાજાઓને તથા કૌરવોને સંગ્રામમાં મારી કુંતિને પૃથ્વીનું રાજ્ય આપે. માટે જે રથના સારથી ઋષીકેશ અને જેમાં યુદ્ધ કરનાર અર્જુન છે તે રથ સામે સગ્રામમાં, ચાલનાર કયો રથ થાય? કોઈ પણ નહિ. હે સંજય, વિચાર કરતાં કોઈ ઉપાયે કરીને પણ કૌરવોનો જય દેખાતો નથી; માટે જે રીતે યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું હોય તે રીતે સર્વ વૃત્તાંત તું મને કહે.

શ્રી કૃષ્ણના અર્જુન આત્મા અને અર્જુનના શ્રી કૃષ્ણ આત્મા છે. તેમ અર્જુન વિષે નિરંતર વિજય અને શ્રી કૃષ્ણ વિષે નિરંતર કીર્તિ રહી છે. તેમ અર્જુન સર્વ લોકમાં કોઇ વખતે પણ પરાજય પામ્યા નથી. અને કેશવ ભગવાન્માં સર્વ મુખ્ય ગુણ રહ્યા છે. તથાપિ મૃત્યુપાશને

વશ થયેલો દૈવયોગે કરી મોહાવિષ્ટ દુર્યોધન, મોહને લીધે શ્રી કૃષ્ણને જાણતો નથી, તેમ પાંડુ પુત્ર અર્જુનને પણ જાણતો નથી પણ એ બેઉ પ્રાચીનદેવ એકાત્મા છતે બેરૂપે થયેલા પૃથ્વી વિષે મનુષ્યો મનથી પણ સહન કરી શકે નહિ એવા મહાત્મા તથા યશસ્વિ નરનારાયણ છે; માટે તેઓ ઈચ્છા કરે તો આ સેનાને તેજ વખતે નાશ કરે; તથાપિ મનુષ્યપણું ધારણ કર્યું છે તેથી લોકને મોહ કરવા વાસ્તે તેમ નથી ઈચ્છતા. તેમ બ્રહ્મચર્ય, વેદાધ્યયનકર્મ તથા અસ્ત્રપણ મૃત્યુનું નિવારણ કરી શકતાં નથી. નહિ તો મહાત્મા ભીષ્મ તથા દ્રોણનો વધ કેમ થાય? હે સંજય, ભીષ્મ તથા દ્રોણને હણાયા સાંભળી હવે હું શું જીવુંછું, પૂર્વે યુધિષ્ઠિર વિષે રહેલી જે લક્ષ્મીની આપણે ઈર્ષ્યા કરતા હતા પણ ભીષ્મ તથા દ્રોણનો વધ થવાથી આજ તે લક્ષ્મીને તેની પાસે મોકલવા તૈયાર થયા; અને આ કૌરવોનો ક્ષય પણ મારે લીધેજ પ્રાપ્ત થયો. કેમકે પાકેલાંનો નાશ કરવામાં તૃણપણ વજ્ર સરખાં થાય ને જેના કોપથી મહાત્મા ભીષ્મ તથા દ્રોણ પડ્યા માટે હવે તે યુધિષ્ઠિર આ અનંત ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થયા કારણ તેમનેવિષે સ્વાભાવિક ધર્મ રહ્યો છે અને મારા પુત્રોવિષે તે નથી રહ્યો. તેમ મારી તરફના શૂરવીર જેવી રીતનું ચિંતન કરે છે તેથી વિપરીત થાય છે. માટે જરૂર સર્વનો વિનાશ કરનાર અતિક્રમણ થઈ શકે નહિ એવો આ અતિક્રૂર વખત આવ્યો, એવી મારી મતિ છે. આ રીતે જેનો પરિહાર થઈ શકે નહિ અત્યંત કષ્ટરૂપ દુશ્ચિંત્ય તથા પાર પામી શકાય નહિ એવો વિષય પ્રાપ્ત થયો માટે હવે તો બનેલું વૃત્તાંત યથાર્થ મને કહે.

॥ तस्मादपरिहार्येर्थेसंप्राप्तेकृच्छ्रउत्तमे ॥
॥ अपारणीयेदुश्चिंत्येयथाभूतंप्रचक्ष्वमे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रविलापे गुर्जरभाषायां एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

संजयउवाच ॥ हंततेकथयिष्यामिसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥
॥ यथासन्यपतद्द्रोणःसूदितःपांडुसृंजयैः ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડવ તથા સૃંજયોએ હણેલા તે દ્રોણ જે રીતે પડયા તે બધું વૃત્તાંત પ્રત્યક્ષ જોનાર હું કહુ તે સાંભળો. મહારથિ દ્રોણાચાર્યે સેનાપતિપણાને પ્રાપ્ત થઈ સર્વ સૈન્યના મધ્યમાં તમારા પુત્રને આવી રીતે વાક્ય કહ્યું કે, હે મહારાજ! કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ ભીષ્મ પછી આજ તેં મને સેનાપતિ કરચો તે કર્મના તે સરખા ફળને તું પ્રાપ્ત થા. આજ શું હું તારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરૂં. જે તારી ઈચ્છા હોય તે માગ. એવાં આચાર્યનાં વચન સાંભળી કર્ણ દુઃશાસનાદિક સાથે વિચાર કરી જય કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, દુઃખેકરી પારકા સહન કરીશકે નહિ એવા આચાર્ય પ્રત્યે તે કહેવા લાગ્યો કે, હે આચાર્ય! મને ઈચ્છિત વર જો તમે આપતા હો તો રથિમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરને સંગ્રામમાં જીવતા પકડી મારી પાસે લેઈ આવો. એવાં તમારા પુત્રનાં વચન સાંભળી કૌરવોના આચાર્યે સર્વ સેનાને અત્યંત હર્ષ કરતાં આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે રાજન્! જેના વધની માગણી ન કરતાં દુઃખેકરી સહન ન થાય એવા કુંતિ પુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરી લેઈ આવવા તું ઈચ્છે છે તે રાજા ધન્ય છો હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, હે દુર્યોધન, શું કરવા તેના વધને તું ઈચ્છતો તથી, શું મારાથકી તેની વધરૂપ ક્રિયાની સંભાવના નથી કરતો? આ મોટું આશ્ચર્ય જે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરનો કોઈ દ્વેષ કરનાર નથી. ને હે ભરતશ્રેષ્ઠ, યુધિષ્ઠિરને તું જીવતા ઈચ્છે છે માટે શું પોતાના કુળની રક્ષા કરે છે; અથવા યુદ્ધમાં પાંડવને જીતી તેને રાજ્ય આપી, શું ભાઈઓમાં સ્નેહ કરવા ઈચ્છે છે. બુદ્ધિમાન્ કુંતિ પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા ધન્ય છે અને એનું જન્મ પણ સફળ છે. તેમ તેને વિષે રહેલું અજાત શત્રુપણું પણ સત્ય છે. જે તું પણ તેને વિષે સ્નેહ રાખે છે. હે ભારત, દ્રોણનાં એવાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રનો હમેશ હૃદયમાં રહેલો જે ભાવ હતો તે તત્કાળ બહાર નીકળ્યો. કારણ બૃહસ્પતિ સરખાનો પણ હૃદયગત ભાવ બહાર નિકળ્યા વગર રહેતો નથી. માટે હે રાજન્, પ્રસન્ન થઈ તે વખતે તમારા પુત્રે વાક્ય કહ્યું કે, હે આચાર્ય, કુંતિ પુત્ર યુધિષ્ઠિરને મારવાથી મારો જય થાય નહિ. કારણ તેને મારવાથી બાકીના પાંડવો આપણ સર્વને જરૂર મારી નાંખે. તેમ તે સર્વને સંગ્રામમાં દેવતાઓ પણ મારી શકે નહિ. માટે તેમાં જે બાકી રહે તે આપણામાંથી કોઈને પણ બાકી રહેવા દે નહિ. વાસ્તે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા તેમને જીવતા લેઈ આવી પાછા દ્યૂતથી જીતી તે-

મને અરણ્યમાં મોકલીએ એટલે તેમને અનુસરનાર સર્વ પાંડવો અરણ્યમાં જાય. એમ કરવાથીજ મારો જય ઘણા વખતસુધી થાય. બીજી રીતે થાય નહિ. માટે ક્યારેય પણ હું ધર્મરાજના વધને ઈચ્છતો નથી. અર્થ તત્વ જાણનાર બુદ્ધિમાન્ દ્રોણાચાર્યે, કપટરૂપ તેનો અભિપ્રાય જાણી વ્યવધાન સહિત વર આપતાં આવી રીતે કહ્યું કે, હે દુર્યોધન, શૂરવીર અર્જુન યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિરની રક્ષા નહિ કરે તો, પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ તેમને હું લેઈ આવી તારે વશ કરીશ, પણ તેમ હશે તો નહિ થાય. કારણ સંગ્રામમાં ઈન્દ્ર સહિત દેવ તથા અસુરો પણ અર્જુન સામે જઈ શકે તેમ નથી. વાસ્તે તેણે રક્ષણ કરેલા તેમને પકડવાનો હું ઉત્સાહ નથી રાખતો. તેમ તે મારી પાસે અસ્ત્ર શીખેલ તે કર્મમાં કુશળ, તરૂણ, સુકૃત યુક્ત, જય તથા મરણ એમાંથી એકનો નિશ્ચય કરેલો, વળી ઈન્દ્ર તથા રૂદ્ર પાસેથી અસ્ત્ર શીખેલો તથા તારી ઉપર અત્યંત ક્રોધેલો છે માટે તેણે પાલન કરેલા યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાનો હું ઉત્સાહ નથી રાખતો માટે કોઈ પણ ઉપાયે કરી જે રીતે તે સંગ્રામમાંથી ખશી જાય તેમ કરજે; તો ધર્મરાજને તેં જીતેલાજ છે. હે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, એમને ગ્રહણ કરવાથી તારો જય થાય પણ મારવાથી થાય નહિ. માટે એ ઉપાયથી એમનું ગ્રહણ થાય. બીજા ઉપાયથી થાય નહિ. વાસ્તે હે રાજન્, પુરૂષમાં સિંહરૂપ કુંતિપુત્ર અર્જુન, સંગ્રામમાંથી દૂર થાય અને બે ઘડી પણ જો યુધિષ્ઠિર સંગ્રામમાં મારી સામે ઉભા રહેતો સત્ય ધર્મમાં તત્પર તે રાજાને ગ્રહણ કરી આજને આજ તારી પાસે આણી આપુ; એમાં સંશય નહિ, અને હે રાજન્, અર્જુન પાસેથી તો યુધિષ્ઠિરને ઈન્દ્ર સહિત દેવતાઓ તથા અસુરો પણ ગ્રહણ કરવામાં સમર્થ થાય નહિ ત્યારે બીજા તો ક્યાંથી થાય? સંજય કહેછે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે યુધિષ્ઠિરના નિગ્રહ વિષે દ્રોણે વ્યવધાનસહિત પ્રતિજ્ઞા કરી તોય પણ અત્યંત બાળબુદ્ધિવાળા તમારા પુત્ર, યુધિષ્ઠિર નિગ્રહ થએલાજ છે, એમ માનવા લાગ્યા. ને તમારો પુત્ર પાંડવ વિશે દ્રોણાચાર્ય સાપેક્ષ છે એમ જાણતો હતો માટે તેની પ્રતિજ્ઞા સ્થિર રેહેવા વાસ્તે તેણે તેનો વિચાર બાહાર પાડ્યો. હે શત્રુને દમન કરનાર, એ રીતે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાની દ્રોણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, એ વાત દુર્યોધને સર્વ સૈન્ય સ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ કરાવી.

॥ ततोदुर्योधनेनापिग्रहणंपांडवस्यतत् ॥
॥ सैन्यस्थानेषुसर्वेषुसुघोषितमरिंदम ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणप्रतिज्ञायां गुर्जरभाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

संजयउवाच ॥ सांतरेतुप्रतिज्ञातेराज्ञोद्रोणेननिग्रहे ॥
॥ ततस्तेसैनिकाःश्रुत्वातंयुधिष्ठिरनिग्रहं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર દ્રોણાચાર્યે રાજાને નિગ્રહ કરવાની વ્યવધાનસહિત પ્રતિજ્ઞા કરી તેને સાંભળી સર્વ સૈનિકો સિંહનાદ તથા બહુ શબ્દ કરવા લાગ્યા. હે ભારત, તે બધું દ્રોણનું ચિકીર્ષિત ધર્મરાજાએ તત્કાળ પોતા પાસે પ્રાપ્ત થએલા માણસોથી યથાર્થ સાંભળ્યું. ત્યારપછી ધર્મરાજા સર્વ ભાઈઓ તથા બીજાઓને પણ બોલાવી આવી રીતે અર્જુન પ્રત્યે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, દ્રોણનું આજનું કર્તવ્ય તેં સાંભળ્યું માટે જે રીતે તે સત્ય ન થાય તે રીતે નીતિ કર હે મોટા ધનુષવાળા, શત્રુને નાશ કરનાર દ્રોણાચાર્યે વ્યવધાન સહિત પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે વ્યવધાન તારા વિષે રાખ્યું છે. માટે હે મહાબાહો, આજ જે રીતે દ્રોણાચાર્ય થકી એ મનોરથ દુર્યોધનનો પૂર્ણ ન થાય તે રીતે તું મારી પાછળથી રક્ષા કરતાં યુદ્ધ કર. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અર્જુન કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન્, જેમ હું ક્યારેય પણ આચાર્યનો વધ ન કરૂ તેમજ તમારો ત્યાગ પણ ન કરૂ. તેમ હે યુદ્ધિષ્ઠિર કદિ હું સંગ્રામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરૂ પણ ક્યારેય આચાર્ય વિષે પ્રતિકૂળ થાઉ નહિ. અને સંગ્રામમાં તમને નિગ્રહ કરીને આ ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર રાજ્યને ઈચ્છે છે એ મનોરથ આ જીવ લોકમાં ક્યારેય પણ પૂરો થવો નથી. કારણ નક્ષત્રસહિત આકાશ પડે, કદિ પૃથ્વીના કડકા થઈ જાય તોપણ હું જીવતાં તમને દ્રોણ નિગ્રહ કરી શકે નહિ. હે રાજેંદ્ર, કદિ સંગ્રામમાં સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર આવી તેની સહાયતા કરે, વા દેવતા સહિત વિષ્ણુ કરે તોય પણ સંગ્રામમાં તમને એ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. માટે મારા જીવતાં સર્વ શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણ થકી તમે ભય પામવા યોગ્ય નથી. હે

રાજેંદ્ર, તેમ બીજી પણ મારી પ્રતિજ્ઞા સાંભળો કોઈ દિવસે મેં અનૃત ભાષણ કર્યું તથા હું પરાજય પામ્યો, એ મને યાદ નથી. તેમજ પ્રતિજ્ઞા કરી પાછું તેમ ન કર્યું એવું પણ કંઈ મને સાંભરતુ નથી. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ ત્યાર પછી પાંડવ તરફ પણ શંખ, ભેરી, આનક તથા મૃદંગ ઈત્યાદિ યુદ્ધ વાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. તેમજ મહાત્મા પાંડવોનો આકાશને સ્પર્શ કરે એવો અત્યંત ભયંકર પ્રત્યંચા તથા મોજાના શબ્દ સાથે મળેલો સિંહ નાદ થવા લાગ્યો. મહા પરાક્રમી પાંડવના શંખનો શબ્દ સાંભળી તમારા સૈન્યમાં પણ યુદ્ધવાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. તેટલામાં હે ભારત, વ્યૂહ રચના કરી ઉભેલાં તમારાં તથા તેમનાં સૈન્ય ધીરેધીરે યુદ્ધ વાસ્તે પરસ્પર સામે જવા લાગ્યાં. ત્યાર પછી કૌરવ પાંડવનું તથા દ્રોણ, ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું પણ રૂવાટાં ઉભાં કરનાર ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું, તે ટાણે યત્ન કરતા સૃંજયો દ્રોણે રક્ષણ કરેલા તેના સૈન્યને નાશ કરવા સમર્થ ન થયા. તમારા પુત્ર તરફના પ્રહાર કરનાર ઉદાર રથિયો પણ અર્જુને રક્ષા કરેલી પાંડવની સેનાને નાશ કરવા સમર્થ ન થયા. અત્યંત ફૂલેલા પુષ્પવાળી પત્રનો છે સંકોચ જેમાં એવી બે વનરાજીની પેઠે ચંચળ રક્ષણ કરેલી પરસ્પર મારવા ઈચ્છતી બેઉ સેના ઉભી હતી. તેટલામાં હે રાજન્, દ્રોણાચાર્ય સુવર્ણથી શોભિતા સૂર્યસરખા રથેકરી સેનામાંથી બાહાર નિકળી સેનાના મુખ વિષે વિચરતા હતા. રથેકરી સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલા, જલદી બાણ ફેંકનાર તે એક, ને પાંડવ તથા સૃંજયો અત્યંત ત્રાસને લીધે અનેક સરખા માનતા હતા. હે મહારાજ, તેણે મૂકેલા ભયંકર બાણ પાંડવની સેનાને ત્રાસ પમાડતાં સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા હતા. તે સમયે દ્રોણ પણ હજારો કીરણોથી વીંટાયલા મધ્યાન્હના સૂર્ય દેખાય તેવા દેખાતા હતા. હે ભારત, તે વખતે સંગ્રામમાં ક્રોધેલા ઈન્દ્રને જેમ દૈત્યો જોઈ શકે નહિ, તેમ પાંડવ તરફનામાંથી કોઈ પણ એને જોવા સમર્થ થતો નહોતો. એ રીતે પ્રતાપવાન્ દ્રોણાચાર્ય, સૈન્યને મોહ પમાડી ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સૈન્યને તીક્ષ્ણ બાણે કરી જલદી વીંધવા લાગ્યા; એવી રીતે દ્રોણાચાર્ય, સરળ બાણે કરી સર્વ દિશાઓને રૂંધિ તથા આકાશને વીંટી જે ઠેકાણે પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હતો તે તરફની પાંડવ સેનાને મર્દન કરવા લાગ્યા.

॥ सदिशःसर्वतोरुध्वासंवृत्यखमजिह्मगैः ॥
॥ पार्षतोयत्रतत्रैवममृदेपांडुवाहिनीं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि अर्जुनकृत युधिष्ठिराश्वासने गुर्जरभाषायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

संजयउवाच ॥ ततःसपांडवानीकेजनयन्सुमहद्भयं ॥
॥ व्यचरत्पृतनांद्रोणोदहन्कक्षमिवानलः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર અગ્નિ જેમ શુષ્ક તૃણના સમાજને બાળે તેમ પાંડવના સૈન્યવિષે ભય ઉત્પન્ન કરતાં દ્રોણાચાર્ય સૈન્યમાં વિચરતા હતા. વૃદ્ધિ પામેલા સાક્ષાત્ અગ્નિની પેઠે સૈન્યને બાળતા ક્રોધેલા દ્રોણને જોઈ સંજયો કંપવા લાગ્યા. નિરંતર ધનુષ ખેંચતા તથા સંગ્રામમાં જલદી બાણ ફેંકતા, તેની પ્રત્યંચાનો વજ્ર સરખો અત્યંત મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો. હસ્તચાલાકીથી મૂકેલા ભયંકર તેના બાણ, રથિ, ઘોડેસ્વાર, હસ્તિ, અશ્વ તથા પાયદળને મર્દન કરતા હતા. વર્ષા ઋતુમાં અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલો શબ્દયુક્ત મેઘ જેમ કરાનો વરસાદ કરે તેમ બાણનો વરસાદ કરતાં દ્રોણ શત્રુઓને ભય ઉત્પન્ન કરતા હતા. હે રાજન્, એ રીતે વિચરતા સેનાને ક્ષોભ પમાડતા સમર્થ તે, શત્રુઓને અત્યંત ત્રાસની વૃદ્ધિ પમાડવા લાગ્યા. મેઘ વિષે જેમ વિજળી દેખાય તેમ આ રથરૂપ મેઘમાં સુવર્ણથી શોભિતું ભમતું તેનું ધનુષ વારંવાર દેખાતું હતું. શૂરવીર, સત્વવાન, નિરંતર ધર્મપાળનાર, પ્રાજ્ઞ દ્રોણાચાર્ય, ક્રોધના વેગથી ઉત્પન્ન થયેલી રાક્ષસગણે કરી સંકુલ, સૈન્યના ઓઘે કરી, ચોતરફથી ભરેલી, ધ્વજરૂપી વૃક્ષને અપહરણ કરનારી, રૂધિરરૂપ જળવાળી, રથરૂપ આવર્ત્તયુક્ત, હસ્તિ તથા અશ્વરૂપ તીરથી શોભિતી, કવચરૂપી છે નાની હોડિયો જેમાં, માંસરૂપ કાદવે કરી સંકુલ, મેદ, મજ્જા, તથા અસ્થિરૂપી વેળુવાળી, પાઘડીઓના સમુદાયરૂપ ફીણને વહન કરનારી, સંગ્રામરૂપ મેઘેકરી પૂર્ણ, સાંગ તથા ભાલારૂપ મત્સ્યેકરી સંકુલ; નર, નાગ તથા અશ્વેકરી દુરધિગમ, બાણના વેગરૂપી વેહેનવાળી, શરીરરૂપ કાષ્ટથી ઘાટી, રથરૂપ કાચબાથી સંકુલ, મસ્તકરૂપ કમળવાળી, ખડ્ગરૂપી મત્સ્યથી સંકુલ, રથ તથા હસ્તિરૂપી ધુના સહિત, પૃથ્વીની રજરૂપ છે લેહેર જેની, મહાપરાક્રમી સારી રીતે તરી જાય અને ભીરૂ પુરૂષ દુઃખે કરીને તરી શકે નહિ એવી શેંકડો શરીરે કરી બાધ કરનારી, ગૃધ્ર તથા કંક નામના માંસ ખાનારે પક્ષિઓએ

સેવેલી, હજારો મહારથિઓને યમ લોક પ્રત્યે પમાડનારી, ત્રિશૂળરૂપી સર્પ-થી સંકીર્ણ, પ્રાણિરૂપી પક્ષિઓએ સેવેલી, નાશ પામેલા ક્ષત્રિયોરૂપ હંસ-વાળી, મુકુટરૂપ અંડજે સેવેલી, ચક્રરૂપ કચ્છપ તથા ગદારૂપી નક્રવાળી, બાણરૂપી નાના માછલાથી સંકુલ, બક, ગૃધ્ર, તથા શૃંગાળના ભયંકર સમૂદાએ સેવેલી, અને સંગ્રામમાં મરણ પામેલા હજારો પ્રાણિઓને પિતૃલોકમાં લેઈ જવા વેહેનારી, કેશરૂપ સેવાળવાળી, તથા બીરૂને ભય વધારનારી પ્રલયના વખતસરખી ભયંકર નદીને પ્રવર્તાવી. એ રીતે તે સૈન્યને તિરસ્કાર કરતા, મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સામે યુધિષ્ઠિરાદિક ચોતરફથી દોડયા. સામે આવતા તે શૂરવીરોને દઢ પરાક્રમવાળા તમારી તરફનાઓએ ચોતરફથી રોકયા તે રૂવાટાં ઉભાં થાય તેવું થયું. હજારો તરેહથી માયા કરનાર શકુનિએ તો સહદેવ સામે દોડી, સારથિ, ધ્વજ, તથા રથ સહિત તેને તીક્ષ્ણ બાણેકરી વીંધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન નહિ થયેલા એવા માદ્રિપુત્ર સહદેવે પણ સાઠ બાણથી તેને વીંધી, બીજા બાણેકરી તેના ધ્વજ, ધનુષ્, સારથિ તથા ઘોડાઓને પણ વીંધ્યા. શકુનિયે પણ હાથમાં ગદા લેઈને રથમાંથી નીચે ઉતરી, ગદાએ કરી રથમાંથી તેના સારથિને પાડયો. હે રાજન્! તે સમયે વિરથ થયેલા હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરેલા મહા બળ-વાન્ શૂરવીર તે બેઉ સંગવાળા, બે પર્વતો ક્રીડા કરે તેમ સંગ્રામમાં ક્રીડા કરતા હતા: દ્રોણાચાર્યે પંચાલરાજા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને દશ બાણે કરી વીંધ્યો. તેણે પણ ઘણાક બાણે કરી તેમને પણ વીંધ્યા. વળી તેથી અધિક બાણે કરી તેમને તેણે વીંધ્યો. શૂરવીર ભીમસેને તીક્ષ્ણ એવા વીસ બાણે કરી વિવિંશતીને વીંધ્યો. તોયપણ તે કંપાયમાન થયો નહીં; તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. હે મહારાજ, વિવિંશતીએ તો તત્કાળ ભીમસેનને અશ્વ, ધ્વજ તથા ધનુષ્ રહિત કર્યો. તે વખતે બધાં સૈન્ય તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. તે સમયે સંગ્રામમાં શત્રુના પરાક્રમને સહન ન કરી શકતા શૂરવીર ભીમ-સેને ગદાએ કરી દમન કરેલાં એના સર્વ અશ્વને પાડયા. હે રાજન્, હ-ણાયેલા અશ્વવાળા, રથમાંથી નિચે ઉતરી મહા બળવાન્ તે, મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ સામે દોડે તેમ ભીમસેન સામે દોડયો, શૂર-વીર શલ્યે તો હાસ્ય કરી પોતાના ભાગિનેયને લડાવતા તથા કોપાવતા હોય તેની પેઠે બાણે કરી વીંધ્યો. પ્રતાપવાન નિકુળે પણ તેના અશ્વ, છત્ર, ધ્વજ, સારથી, તથા ધનુષને પણ પાડી સંગ્રામમાં શંખ વગાડયો.

ધૃષ્ઠકેતુએ પોતાના ઉપર કૃપે નાખેલા અનેક તરેહના બાણોને કાપી તેને શીતેર બાણથી વીંધી, ત્રણ બાણે કરી એનું ચિન્હ પણ હરણ કર્યું. વળી કૃપાચાર્યે પણ મોટા બાણના વરસાદથી ક્રોધી ધૃષ્ટકેતુને વીંધ્યો. હસતા હોય નહિ, તેની પેઠે સાત્યકિએ સીતેર બાણે કરી કૃતવર્માને સ્તનના મધ્યભાગમાં વીંધી વળી બીજા બાણે કરીને વીંધ્યો. તેણે શિનિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે સાત્યકિને તીક્ષ્ણ એવા સીત્યોતેર બાણે કરી વીંધ્યો તોયપણ શીઘ્ર વાયુએ કરી જેમ પર્વત કંપાયમાન થાય નહિ તેમ તે કંપાયમાન થયો નહિ. સેનાપતિએ સુશર્માને મર્મસ્થાનમાં અત્યંત વીંધ્યો. તેણે પણ તેને ભાલાથી જત્રુદેશ ભાગ એટલે હાંસડીમાં વીંધ્યો. મહા પરાક્રમી મત્સ્યોસહિત વિરાટરાજાએ સંગ્રામમાં સૂર્યપુત્ર કર્ણને વારી રાખ્યો. તે આશ્ચર્યસરખું થયું. તે વખતે ગ્રંથિવગરના બાણે કરી સૈન્યને વારી રાખનાર સૂતપુત્ર કર્ણનું તે પરાક્રમ દેખાયું. દ્રુપદ રાજાનું તો ભગદત્તરાજા સાથે આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. જેમાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ભગદત્ત રાજાએ ગ્રંથિવગરના બાણે કરી સારથિ, ધ્વજ તથા રથ સહિત દ્રુપદને વીંધ્યો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રુપદે ગ્રંથિવગરના બાણે કરી મહારથિ ભગદત્તને જલદી વક્ષસ્થળમાં વીંધ્યો. યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ, અસ્ત્ર વિદ્યામાં ચતુર એવા ભૂરિશ્રવા તથા શિખંડી, એ બેઉ, પ્રાણિઓને ત્રાસ કરનાર ભયંકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્, જેમાં પરાક્રમી ભૂરિશ્રવાએ મહારથિ શિખંડિને મોટા બાણના સમુદાયથી ઢાંકી દીધો. ક્રોધાયમાન થયેલા શિખંડિએ પણ નેવું બાણે કરી તે સોમદત્ત પુત્ર ભૂરિશ્રવાને કંપાયમાન કીધો. ભયંકર કર્મવાળા, પરસ્પર જીતવા ઈચ્છતા હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચ તથા અલંબુષ નામનો રાક્ષસ અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ કરતા હતા. પરસ્પર હજારો માયા કરનાર, મદોન્મત્ત, અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કરનાર, તે બેઉ અંતર્ધ્યાન થઈ વિચરતા હતા. દેવાસુર સંગ્રામમાં મહા બળવાન્ બળ નામનો દૈત્ય તથા ઇન્દ્ર જે રીતે યુદ્ધ કરતા હતા તેજ રીતે ચેકિતાન તથા અનુવિંદ અતિ ભયંકર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્, પૂર્વે વિષ્ણુ ભગવાને જે રીતે હિરણ્યાક્ષ સાથે યુદ્ધ કરયું હતું, તે રીતે લક્ષ્મણ, ક્ષત્રદેવ સાથે અત્યંત યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્, અત્યંત ચલાયમાન અશ્વ જોડેલા, વિધિએ કરી રચેલા રથે કરી સિંહનાદ કરતો પૌરવ, સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ સામે આવ્યો. તેમજ યુદ્ધની આકાંક્ષાવાળો મહા બળવાન્, શત્રુને દમન કરનાર, અભિમન્યુ પણ

જલદી તેની સામે આવ્યો. તે સમયે તે બેઉનું પરસ્પર મોટું યુદ્ધ થયું. જેમાં પૌરવે બાણ સમુદાયથી સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુને ઢાંકી દીધો. ને અર્જુન પુત્રે પણ તેનો ધ્વજ, છત્ર તથા ધનુષ્ પૃથ્વી ઉપર પાડી બીજા સાત બાણે કરી પૌરવને વીંધી બીજા પાંચ બાણથી તેના ઘોડા તથા સારથિને પણ વીંધી સેનાને અત્યંત હર્ષ કરતાં વારંવાર સિંહનાદ કરતાં તેણે જલદી પૌરવને નાશ કરે, એવો બાણ ગ્રહણ કરયો. ભયંકર દેખાવ-વાળા સાંધેલા તે બાણને જોઈ હાર્દિક્યે બે બાણે કરી તેનું બાણ સહિત ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. તે વખતે પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રા પુત્ર અ-ભિમન્યુએ તે કપાઈ ગયેલા ધનુષનો ત્યાગ કરી હાથમાં ઢાલ લેઈ શ્વેત ખડ્ગ ખેંચ્યું. પછી બાણ મૂકવામાં કુશળ અનેક તારા કૃતિ ચિન્હવાળી ઢાલ તથા ખડ્ગ હાથમાં લેઈ પોતાનું પરાક્રમ દેખાડતા તથા ઢાલ અને ખડ્ગનું નિર્વિશેષપણું જણાય તે રીતે તેમને ફેરવતાં અનેક માર્ગમાં વિ-ચરતા તેણે સિંહનાદ કરી પૌરવના રથના દાંડા ઉપર કૂદી રથમાં જઈ પાટુથી એના સારથિને તથા ખડ્ગથી ધ્વજને પાડી સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડી ગરૂડ જેમ સર્પને પકડે તેમ તેના કેશ પકડ્યા. સિંહે પાડેલા બેભાન થ-યેલા બળદની પેઠે તેણે કેશ વિષે પકડેલા પૌરવને સર્વ રાજાઓ જોતા હતા. અભિમન્યુને વશ થયેલા તેણે, અનાથની પેઠે ખેંચેલા પા-ડેલા પૌરવને જોઈ જયદ્રથ સહન કરી શક્યા નહિ. તેથી તે સિં-ધુ દેશનો રાજા મયુરપિચ્છ બાંધેલ અનેક ઘુઘરીની જાળ બાંધેલી ઢાલ તથા ખડ્ગ લઈ સિંહનાદ કરતો રથમાંથી કુદ્યો. અર્જુન પુત્ર અભિમન્યુએ પણ જયદ્રથને જોઈ પૌરવને મૂકી જલદી રથમાંથી શ્યેન પક્ષિની પેઠે કૂદી શત્રુએ મોકલેલા ભાલા, પટ્ટા તથા ખડ્ગોને ખડ્ગથી કાપી ઢાલે કરી રૂંધી રાખ્યાં. એ રીતે બળવાન અભિમન્યુ સૈન્યોને પો-તાનું બાહુબળ દેખાડી તે મોટો ખડ્ગ તથા ઢાલ ઉગામી શૂરવીર તે, પિતાના અત્યંત વૈરી, વૃદ્ધક્ષત્રના પુત્ર તે જયદ્રથ સામે સિંહ જેમ હસ્તિ સામે દોડે તેમ દોડ્યો. ખડ્ગ દાંત તથા નખરૂપી આયુદ્ધવાળા તે બેઉ પરસ્પર સામે આવી પ્રસન્ન થઈ વાઘ તથા કેસરીસિંહની પેઠે અન્યોન્ય પ્રહાર કરવા લાગ્યા. સામે કુદવું, મારવું, ખડ્ગ તથા ઢાલનું નાખવું એમાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ વિષે કોઈના જોવામાં અંતર આવતો ન હતો. એ વખતે મર્મનું ભાષણ, ખડ્ગના શબ્દ, બીજા શસ્ત્રનું દેખાડવું,

બહાર તથા અંદર કૂદવું ઈત્યાદિ વિષે બેઉમાં નિર્વિશેષપણું દેખાતું હતું. બાહ્ય તથા અભ્યંતરરૂપ, ઉત્તમ માર્ગમાં વિચરતા મહાત્મા તે બેઉ પક્ષ-સહિત બે પર્વત સરખા દેખાતા હતા. તેટલામાં ખડ્ગ ફેંકતા યશસ્વિ અ-ભિમન્યુની ઢાલ ઉપર જયદ્રથે ખડ્ગનો પ્રહાર કર્યો. સુવર્ણથી શોભિતી પ્રકાશમાન તે ઢાલ વિષે બળથી વાગેલો તે જયદ્રથનો મોટો ખડ્ગ ભાગી પડ્યો. તે સમયે છ પગલાં નાશી નિમિષ માત્રમાં જયદ્રથ પાછો પોતાના રથમાં ચઢી બેઠો. અને અભિમન્યુ પણ પોતાના ઉત્તમ રથમાં ચઢી બેઠો. તે વખતે એકઠા મળી સર્વ રાજાઓએ ચોતરફથી તેને વીંટી લીધા. તે સમયે મહાબળવાન્ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ ઢાલ તથા ખડ્ગને મૂકી જયદ્રથ સામે જોઈ સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. પછી પારકા શૂરવીરને હણનાર તે, સિંધુ રાજાને મૂકી સૂર્ય જેમ જગતને તપાવે તેમ તેના સૈન્યને તપાવા લાગ્યો. તે વખતે શલ્યે સુવર્ણથી શોભિતિ, ભયંકર, પ્રદીપ્ત અગ્નિની શિ-ખા સરખી લોહમય શક્તિ તેની ઉપર નાંખી, આવતી તેને નીચે કૂદી પડતા ઉત્તમ સર્પને જેમ ગરૂડ ગ્રહણ કરે તેમ તેણે ગ્રહણ કરી મ્યાનમાંથી ખડ્ગને બહાર કાઢ્યો. ઘણા તેજવાળા તેના તે તે લાઘવી તથા બળને જો-ઈ સર્વ રાજાઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુએ વૈડુર્યમણિથી શોભિતી તીક્ષ્ણ એવી તેજ શક્તિ પોતાના બાહુબળને લીધે તેની ઉપર નાંખી. છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી તેણે તેના રથને પામી શલ્યના સારથિને રથમાંથી પાડ્યો. તે વખતે વિરાટ, દ્રુપદ, ધૃષ્ટકેતુ, યુધિષ્ઠિર, સાત્યકિ, કેકય, ભીમસેન, ધૃષ્ટધુમ્ન, શિખંડી, નકુળ, સહદેવ, તથા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર એ સર્વે 'સાધુ, સાધુ,' એ રીતે પોકારવા લાગ્યા. અને વિવિધ પ્રકારના બાણ શબ્દ તથા સિંહનાદ, સંગ્રામમાં પાછા ફરનાર નહિ એવા અભિમન્યુને હર્ષ કરતાં થવા લાગ્યા. શત્રુના વિજય સરખા તે લક્ષણને તમારા પુત્ર સહન ન કરી શક્યા. તેથી તત્કાળ મેઘ જેમ પર્વતને ઢાંકી દે, તેમ તેમણે તીક્ષ્ણબાણે કરી, ચોતરફથી એને ઢાંકી દીધો. તે સમયે સૂતના પરાભવને જોઈ તેમના પ્રિયને ઈચ્છતો શત્રુને હ-ણનાર ક્રોધાયમાન થયેલો આર્તાયનિ અભિમન્યુ સામે આવ્યો.

॥ तेषांचप्रियमन्विच्छन्सूतस्यचपराभवं ॥

॥ आर्तायनिरमित्रघ्नःक्रुद्धःसौभद्रमभ्ययात् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ बहूनिसुविचित्राणिद्वंद्वयुद्धानिसंजय ॥
॥ त्वयोक्तानिनिशम्याहंस्पृहयामिसचक्षुषां ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! અત્યંત વિચિત્ર પ્રકારનાં ઘણાંક દ્વંદ્વ યુદ્ધ તેં કહ્યાં તે સાંભળી વળી હું, દેવાસુર સરખાં, ચક્ષુવાળાને આશ્ચર્યકારક કૌરવ પાંડવના યુદ્ધને સાંભળવા ઈચ્છુ છું. કારણ એ ઉત્તમ યુદ્ધ સાંભળતાં મને તૃપ્તિ થતી નથી. વાસ્તે સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુંનું અને આર્ત્તાયનીનું યુદ્ધ તું મને કહે. સંજય કહે છે—રથમાંથી અભિમન્યુએ પાડેલા પોતાના સારથિને ક્રોધાયમાન થયેલો શલ્ય, લોહમય ગદા લેઈ, સિંહનાદ કરી ઉત્તમ રથમાંથી નિચે ઉતર્યો. પ્રદીપ્ત કાળાગ્નિ સરખા તથા હાથમાં દંડ ગ્રહણ્ કરેલા, કાળ સરખા આવતા તેની સામે મોટી ગદા ગ્રહણ કરી વેગથી ભીમસેન આવ્યો. અને સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ પણ વજ્ર સરખી મોટી ગદા ગ્રહણ કરી 'સામે આવ, આવ,' એ રીતે શલ્યને કેહેવા લાગ્યો: તેને યત્નથી વારી રાખી પ્રતાપવાન્ ભીમસેન, સંગ્રામમાં શલ્ય સામે જઈ અચળ પર્વતની પેઠે ઉભો રહ્યો. તેમજ મદ્રદેશનો અધિપતિ શલ્ય પણ મહા બળવાન ભીમસેનને જોઈ સિંહ જેમ હસ્તિ સામે જાય તેમ જલદી તેની સામે આવી ઉભો. તે સમયે હજારો તુરી ભેરી તથા શંખના શબ્દ સાથે મળેલા મોટા સિંહનાદ થવા લાગ્યા. તેમજ યુદ્ધ જોનાર પરસ્પર સામે દોડતા હજારો રાજાઓનો તથા કૌરવ પાંડવનો 'સાધુ, સાધુ,' એ રીતે શબ્દ થવા લાગ્યો. તેમ હે ભારત! સર્વ રાજાઓમાં મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્ય વિના, બીજો ભીમસેનના વેગને સહન કરી શકે નહિ, તેમજ મહાત્મા મદ્રાધિપના ગદાવેગને પણ ભીમસેનવિના બીજો કોણ સહન કરી શકે? સુવર્ણમય વસ્ત્રથી બાંધેલી, મનુષ્યને હર્ષ કરનારી, મંડળાકારે વિચિત્ર પ્રકારના માર્ગમાં વિચરતા શલ્યની ભીમસેને વિંધેલી પ્રજ્વલિત વિજળી સરખી મોટી ગદા અત્યંત શોભતી હતી. મંડળાકાર થયેલી ગદારૂપી શીંગડાવાળા પરસ્પર શબ્દ કરતા તે બેઉ બે બળદોની પેઠે

મંડળાકારે વિચરતા હતા. એ રીતે મંડળાકાર માર્ગમાં વિચરવું તથા ગદાવિહારમાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉનું નિર્વિશેષ યુદ્ધ થતું હતું. જેમાં ભીમસેને હણેલી અગ્નિની જ્વાળા સરખી મહા ભયંકર શલ્યની મોટી ગદા તત્કાળ વિખરાઈ ગઈ. તેમજ શત્રુએ હણેલી ભીમસેનની ગદા પણ વર્ષા ઋતુમાં સાયંકાળ સમયે ખદ્યોત નામના જંતુથી વિંટાયેલો વૃક્ષ જેમ શોભે તેવી શોભતી હતી. હે ભારત! સંગ્રામમાં મદ્રદેશના અધિપતિએ નાંખેલી વારંવાર અગ્નિ ઉત્પન્ન કરતી ગદા આકાશને શોભાડતી હતી. તેમજ ભીમસેને દેષિ ઉપર નાંખેલી તેની ગદા પણ પડતા મોટા ઉલ્કાડીયાની પેઠે તે મોટા સૈન્યને તપાવતી હતી. ગદા ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે બેઉની ઉત્તમ ગદા પરસ્પર મળી શ્વાસોશ્વાસ કરતી બે નાગ કન્યાઓની પેઠે અગ્નિને ઉત્પન્ન કરતી હતી. નખે કરી મોટા વ્યાઘ્ર, અને દાંતે કરી બે મોટા હાથી જેમ પરસ્પર હણે, તેમ શ્રેષ્ઠ ગદાથી પરસ્પર હણતા તે બેઉ સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. ક્ષણ માત્રમાં ગદાના અગ્રભાગથી હણાયલા, રૂધિરથી વ્યાપ્ત અંગવાળા, તે મહાત્મા બેઉ પુષ્પવાળા બે ખાખરાના વૃક્ષ સરખા દેખાતા હતા. તે વખતે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ જણાનો પરસ્પર ગદા મારવાનો ઈન્દ્રના વજ્ર સરખો શબ્દ, સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો. તેટલામાં મદ્રરાજાએ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુથી હણેલો ભીમસેન, ભેદાતા પર્વત પેઠે ચળાયમાન થયો નહિં, તેમજ ભીમસેનના ગદા વેગે હણાએલો મહા બળવાન મદ્રાધિપતિ પણ ધૈર્યથી વજ્રે હણેલા પર્વતની પેઠે ઉભો રહ્યો. ઉંચી ગદા કરેલા મહા વેગવાન તે બેઉ પરસ્પર સામે આવી મંડળાકારે અનેક તરેહથી સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. વળી બે હસ્તિની પેઠે આઠ પગલાં પરસ્પર સામે આવી લોહદંડે કરી અન્યોઅન્ય મારવા લાગ્યા. ગદાના વેગથી અત્યંત હણાયેલા શૂરવીર તે બેઉ એક વખતે રણભૂમિમાં બે ઈન્દ્રધ્વજ પડે તેમ પડયા. તે વખતે હે મહારાજા! વારંવાર શ્વાસોશ્વાસ કરતા વિહ્વળ થયેલા, ગદાયે કરી પીડિત, મુર્છાએ કરી વ્યાપ્ત, સર્પની પેઠે ચેષ્ટા કરતા શલ્યને જોઈ મહારથિ કૃતવર્મા તેની પાસે આવી પોતાના રથમાં તેને બેસાડી જલદી સંગ્રામમાંથી બહાર લેઈ ગયો. અત્યંત મહાબાહુ વિહ્વલ થયેલા શૂરવીર ભીમસેન પણ નિમિષ માત્રમાં મત્તની પેઠે પાછા ઉભા થઈ હાથમા ગદા લઈ દેખાયા. હે મારિષ! વિમુખ થયેલા, મદ્રાધિપતિને જોઈ હસ્તિ, પાયદળ, અશ્વ તથા રથસહિત તમારા પુત્ર કંપ-

વા. લાગ્યા. તે સમયે જયશાલિ પાંડવોએ પીડવા માંડેલા ભયભિત તે તમારી તરફના વાયુએ ખશેડેલા મેઘની પેઠે દિશાઓમાં ભાગવા લાગ્યા. હે રાજન્! એ રીતે પાંડવ તરફના મહારથિયો તમારા પુત્રોને જીતી સંગ્રામમાં પ્રદીપ્ત અગ્નિસરખા શોભતા હતા. અને હર્ષ પામેલા સિંહનાદ કરતા તથા અત્યંત શંખ વગાડતા તે, ભેરી, મૃદંગ તથા આનક નામનાં યુદ્ધવાદ્ય પણ વગાડવા લાગ્યા.

॥ सिंहनादांनूभृषंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चहर्षिताः ॥
॥ भेरीश्चवादयामासुर्मृदंगांश्चानकैःसह ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि शल्यापयाने गुर्जरभाषायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

संजयउवाच ॥ तद्बलंसुमहद्दिर्णत्वदीयंप्रेक्ष्यवीर्यवान् ॥
॥ दधारेकोरणेराजन्वृषसेनोस्त्रमायया ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્! તે સમયે અત્યંત વિદિર્ણ થતા તમારા સૈન્યને જોઈ પરાક્રમિ એકલા વૃષસેને અસ્ત્ર બળે કરી તેને ધારણ કરી રાખ્યું, અને તે વૃષસેને સંગ્રામમાં મૂકેલા બાણ, મનુષ્ય, અશ્વ, રથ, તથા હસ્તિઓને ભેદી દશેય દિશાઓમાં વિચારતા હતા. હે મહારાજ! એ રીતે ગ્રીષ્મઋતુમાં સૂર્યનાં કીરણો નિકળે તેમ, તેના પ્રદીપ્ત હજારો મોટા બાણ નિકળતા હતા. હે મહારાજ! તેથી પીડાયલા રથિઓ તથા ઘોડેસ્વાર, વાયુથી ભાગેલા વૃક્ષની પેઠે રણભૂમિમાં પડતા હતા. હે રાજન્, એ રીતે મહારથિ વૃષસેન અશ્વ, રથ તથા હજારો હજાર હસ્તિ સમુદાયને સંગ્રામમાં પાડવા લાગ્યો. નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તે એકલાને જોઈ એકઠા મળેલા સર્વ રાજાઓએ ચોતરફથી તેને વીંટી લીધો. નકુળપુત્ર શતાનિકે તે વૃષસેન સામે આવી, મર્મ ભેદનાર નારાચ નામના દશ બાણે કરી એને વીંધ્યો. કર્ણપુત્ર વૃષસેને પણ તેનું ધનુષ કાપી ધ્વજ કાપી નાંખ્યો. તે વખતે તે ભાઈના રક્ષણને ઈચ્છતા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોએ ત્યાં આવી બાણના સમુદાયથી કર્ણપુત્ર વૃષસેનને જલદી ઢાંકી દીધો. તેને જોઈ સિંહનાદ કરતા તમારી તરફના અશ્વત્થામાદિક રથિઓએ ત્યાં આવી

મેઘ જેમ પર્વતોને ઢાંકે તેમ નાના પ્રકારના બાણે કરીં જલદી મહારથિ દ્રૌપદી પુત્રોને ઢાંકી દીધા. તે સમયે પુત્રના રક્ષણને ઈચ્છતા, ઉગામેલા આયુધવાળા પાંડવ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય, તથા સંજયોએ જલદી તેમને વારી રાખ્યા. તે વખતે તમારી તરફનાઓ સાથે પાંડવોનું દેવદાનવ સરખું રૂવાટાં ઉભાં કરનાર અત્યંત યુદ્ધ થયું. એ રીતે પરસ્પર અપરાધ કરેલા પરસ્પર સામે જોતા અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા શૂરવીર કૌરવ પાંડવો યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે ઘણા તેજવાળાં, યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા તેમનાં શરીર, ક્રોધને લીધે આકાશમાં ગરૂડ પાસે રહેલા સર્પ સરખાં દેખાતાં હતાં, અને તે રણોદ્દેશ પણ ભીમ, કર્ણ, કૃપ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તથા સાત્યકિએ કરી ઉદય પામેલા કાળસૂર્ય સરખો શોભતો હતો. તે વખતે વળી પરસ્પર મારતા તે મહા બળવાનોનું દેવદાનવ સરખું મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્ર સરખા શબ્દવાળું યુધિષ્ઠિરનું સૈન્ય, ભાગે છે મહારથિયો જેમાંથી એવા તમારા સૈન્યને મારવા લાગ્યું. શત્રુઓએ અત્યંત પીડેલા તથા ભંગાણ પાડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ 'હે શૂરવીરો હવે ઘણું થયું, સંગ્રામમાંથી પલાયન માં કરો,' એમ કહી લાલ ઘોડાવાળા ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, ચાર દાંતવાળા હસ્તિની પેઠે પાંડવના સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યા. પોતા સામે આવતા તેને જોઈ યુધિષ્ઠિરે કંકપત્ર બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણે કરી તેને વીંધ્યા, દ્રોણ પણ તેમનું ધનુષ્ કાપી જલદી તેમની પાછળ દોડ્યા. તે સમયે પંચાલોનું યશ વધારનાર ચક્રરક્ષક કુમારે આવતા દ્રોણને, કીનારો જેમ સમુદ્રને રોકે તેમ રોકી રાખ્યા. કુમારે વારેલા બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ દ્રોણને જોઈ, પાંડવ સેનામાં સર્વ 'સાધુ સાધુ,' એ રીતે ભાષણ કરતા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં વળી અત્યંત ક્રોધે ભરેલા કુમારે, તે મહા સંગ્રામમાં વારંવાર સિંહની પેઠે શબ્દ કરતાં બાણે કરી દ્રોણાચાર્યને વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યા. દ્રોણે પણ શૂરવીર શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળા, મંત્ર તથા અસ્ત્રમાં કુશળ, તે ચક્રરક્ષક કુમારને મર્દન કર્યો. એ રીતે બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ તે, સૈન્યના મધ્યમાં જઈ સર્વ દિશાઓમાં વિચરતાં તમારા સૈન્યનું રક્ષણ કરતા હતા. કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને પ્રાપ્ત થવા સારૂ સંગ્રામમાં મુખ્ય યોદ્ધાઓ સામે દોડતા દ્રોણે, બારથી શિખંડીને, વીશથી ઉત્તમૌજાને, પાંચે કરી નકુળને, સાતથી સહદેવને, બારવડે યુધિષ્ઠિરને, ત્રણ ત્રણે દ્રૌપદીના પુત્રોને, પાંચે કરી સાત્યકીને, તથા દશ બાણેકરી મ-

ત્સ્મને વીંધી સંગ્રામમાં મુખ્ય યોદ્ધાઓને વિક્ષોભ પમાડયા. તે વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા યુગંધરે વાયુથી વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રની પેઠે ઘણા ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. દ્રોણાચાર્યે પણ ગ્રંથિવગરના બાણથી યુધિષ્ઠિરને વીંધી ભલ્લ નામના બાણે કરી યુગંધરને પણ રથમાં બેસવાના સ્થાન ઉપરથી પાડી નાંખ્યો. તેટલામાં તો વિરાટ, દ્રુપદ, કેકય, સાત્યકિ, શિબિ, પાંચાલ્ય, વ્યાઘ્રદત્ત, તથા પરાક્રમી સિંહસેન એટલા એ અને યુધિષ્ઠિરના રક્ષણને ઈચ્છતા બીજા પણ ઘણાક યોદ્ધાઓએ ઘણાક બાણ નાંખતાં તેનો માર્ગ વીંટી લીધો. હે રાજન્! વળી પંચાળના વ્યાઘ્રદત્તે તીક્ષ્ણ એવા પચાસ બાણે કરી દ્રોણને વીંધ્યા. તેને જોઇ સર્વ મનુષ્ય ઊંચાસ્વરથી પોકારવા લાગ્યાં. તે ટાણે સિંહસેન પણ જલદી મહારથિ દ્રોણને વીંધી મહારથિઓને ત્રાસ પમાડી પ્રસન્નતાથી તત્કાળ હસવા લાગ્યો. તે સમયે બળવાન્ દ્રોણાચાર્યે નેત્ર ફાડી ધનુષ્‌ની પ્રત્યંચા ખેંચી, મોટો મોજાનો શબ્દ કરી, તેની પાછળ દોડી, સિંહસેનનું કુંડળસહિત મસ્તક તથા વ્યાઘ્રસેનનું પણ બે ભલ્લનામના બાણે કરી કાયા ઉપરથી પાડી નાંખ્યું. અને પાંડવ તરફના તે મહારથિઓને પણ બાણ સમુદાયથી વારી રાખી પોતે સર્વના અંત કરનાર મૃત્યુની પેઠે યુધિષ્ઠિરના રથની પાસે ઉભા રહ્યા. તે વખતે હે રાજન્! યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં 'રાજા હણાયા, રાજા હણાયા,' એ રીતે યોદ્ધાઓનો મોટો-શબ્દ થવા લાગ્યો. અને તે ટાણે દ્રોણના પરાક્રમને જોઈને પણ સૈનિકો કેહેવા લાગ્યા કે, આજ દુર્યોધન રાજા જરૂર કૃતાર્થ થશે. કારણ આ મુહૂર્તમાં પાંડુ પુત્ર યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરી હર્ષ પામેલા દ્રોણાચાર્ય, સંગ્રામમાં આપણા દુર્યોધનરાજા પાસે આવશે, એમાં સંશય નહિ, એ રીતે તમારી તરફના મહારથિઓ ભાષણ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં મહારથિ કુંતિપુત્ર અર્જુન, રથના શબ્દે કરી રણભૂમિને શબ્દાયમાન કરતા વેગે કરી ત્યાં આવી, રૂધિરરૂપ ઉદકવાળી, રથરૂપ આવર્તયુક્ત, શૂરના અસ્થિ સમુદાયથી સંકીર્ણ, પ્રેતરૂપ તીરને અપહરણ કરનારી, બાણના ઓઘરૂપ છે મોટાં ફીણ જેમાં, ભાલારૂપી મત્સ્યથી સંકુલ એવી નદી કરી વેગે કરી તેને ઉતરી કૈરવોને નસાડી મોટા બાણના સમુદાયથી તમારી તરફનાઓને ઢાંકી દેતા તથા મોહ પમાડતા હોય નહિ! તેની પેઠે તે તત્કાળ દ્રોણ સૈન્ય સામે દોડયા. એ રીતે જલદી બાણ નાંખતા તથા હમેશ બાણ સાંધતા યશસ્વી કુંતિપુત્ર અર્જુનનું કાંઈપણ છીદ્ર કોઈનાથી જોવામાં આવતું ન હતું. હે

મહારાજ, એવી રીતે ગાંડીવ ધનુષ્ય ધરનાર અર્જુને બાણે કરી મોટો અંધકાર કરયો, તેથી દિશાઓ, અંતરીક્ષ, તથા પૃથ્વી ઈત્યાદિ કંઈપણ દેખાતું ન હતું. તેટલામાં સૂર્યાસ્ત થવાથી અંધકારને લીધે શત્રુ મિત્ર તથા કોઈપણ દેખાતું ન હતું. તેવા વખતને જોઈ દ્રોણ દુર્યોધનાદિકે પોતાના સૈન્યને યુદ્ધથી નિવૃત્ત થવાનો હુકમ આપ્યો. યુદ્ધથી નિવૃત્ત થયેલા તથા ત્રાસ પામેલા શત્રુઓને જાણી અર્જુને પોતાના સૈન્યનો પણ ધીરજથી અવહાર કરયો; તે સમયે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા પાંડવ, સૃંજય, તથા પંચાલ મનોહર વાણીએ કરી ઋષિઓ જેમ સૂર્યની સ્તુતિ કરે તેમ અર્જુનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. એ રીતે શત્રુને જીતી પ્રસન્ન થયેલા કેશવસહિત અર્જુન સર્વ સૈન્યની પાછળ પોતાના તંબુ પ્રત્યે ગયા. ઈન્દ્રનીલમણિ, પદ્મરાગમણિ સુવર્ણ, હિરક, પ્રવાલ તથા મુખ્ય સ્ફટિકે કરી વિચિત્ર પ્રકારના રથમાં વિરાજમાન પાંડુ પુત્ર, નક્ષત્રે કરી વિચિત્ર પ્રકારના આકાશમાં જેવા ચંદ્રમા શોભે તેવા શોભતા હતા.

॥ मसारगल्वर्कसुवर्णरूपैर्वज्रप्रवालस्फटिकैश्चमुख्यैः ॥
॥ चित्रेरथेपांडुसुतोबभासेनक्षत्रचित्रेवियतीविचंद्रः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि प्रथमदिवसावहारे गुर्जरभाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ समाप्तंचद्रोणाभिषेकपर्व ॥

॥ अथसंशप्तकवधपर्व ॥

संजयउवाच ॥ तेसेनेशिबिरंगत्वान्यविशंतांविशांपते ॥
॥ यथाभागंयथान्यायंयथागुल्मंचसर्वशः ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે! એ રીતે તે બેઉ સેના, પોતપોતાના તંબુમાં જઈ ઘટતા વિભાગ પ્રમાણે પોતાની ટુકડીમાં રહી અને અત્યંત ખેદયુક્ત થયું છે ચિત્ત જેમનું એવા દ્રોણાચાર્ય પણ લજ્જાથી દુર્યોધન સામે જોઈ, આવી રીતે તેને કેહેવા લાગ્યા કે, પૂર્વેજ મેં તને કહ્યું હતું કે જ્યાં સૂધી અર્જુન સમીપે ઉભા હોય ત્યાં સૂધી યુધિષ્ઠિરને સંગ્રામમાં દેવતાઓ પણ ગ્રહણ કરવા સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. એ મારાં વચન

તારે સત્ય જાણવાં. કારણ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન કોઈથી જીતી શકાય એ-
વા નથી માટે તમે સર્વ મળી તેમની પાસેથી અર્જુનને જૂદા પાડવાનો
યત્ન કરો. હે રાજન્! કોઈ પણ ઉપાયે કરી તેમ જો થાય તો યુધિષ્ઠિર
રાજા તારે વશ થાય માટે તેનો ઉપાય હું બતાવું તે સાંભળ. આપણી ત-
રફનો કોઈ પણ યોદ્ધો, યુદ્ધ વાસ્તે સંગ્રામમાં તેને બોલાવી, બીજા સ્થાનકે
લેઈ જાય તો તેને જીત્યા વગર કુંતિપુત્ર તે, કયારેય પણ પાછો નહિ વળે.
એટલામાં તો હું અર્જુન વગરના ધર્મરાજાને તેની સેનાને ભેદી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન
જોતાં ગ્રહણ કરી લઈશ. પછી અર્જુને કરી હીન યુધિષ્ઠિર રાજા, સામે
આવતા મને જોઈ જો સંગ્રામનો ત્યાગ ન કરે તો તેમને મેં ગ્રહણ ક-
ર્યાજ છે, એમ તારે જાણવું. હે મહારાજ! એ રીતે હું ગણસહિત ધર્મ-
રાજ યુધિષ્ઠિરને તારા વશમાં લેઈ આવું, એમાં સંશય નહિ. વાસ્તે જો
સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિર બે ઘડી પણ રેહે ને જો ભાગે નહિ તો વિજયથી પણ
તે વધારે સારૂં. સંજય કહે છે—હે રાજન્! દ્રોણનાં એવાં વચન સાંભળી
ભાઇઓ સહિત ત્રિગર્તના અધિપતિએ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, ગાંડીવ
ધનુષ ધરનાર અર્જુને અમારો હમેશ તિરસ્કાર કર્યો છે અને અમો નિર-
પરાધિ છતે તેણે અમારૂ અનિષ્ટ કરેલું છે તેથી એના કરેલા જૂદા તિર-
સ્કાર અમે જ્યાં સંભારીએ છીએ ત્યાં ક્રોધાગ્નિએ બળેલા અમોને રાત્રિએ
નિદ્રા પણ આવતી નથી. માટે અસ્ત્રસંપન્ન તે અમારી ચક્ષુગોચર સામે
આવશે એ ઘણું સારૂ થશે ને અમારે જે હૃદયમાં કરવાની ઈચ્છા છે તે
કર્મ અમે કરીશું. અને તમારૂ જે રીતે પ્રિય થાય ને અમારો યશ થાય
તે રીતે સંગ્રામમાંથી તેને બહાર લેઈ આવી અમો મારશું. આજ કાંતો
અર્જુન વગરની અને કાંતો ત્રિગર્ત વિનાની પૃથ્વી થાઓ. એ અમે સત્ય
પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ તે મિથ્યા નહિ થાય. એ રીતે સત્યરથ, સત્યવર્મા,
સત્યવ્રત, સત્યેષુ તથા સત્યકર્મા કહી, એકઠા મળેલા તે પાંચ ભાઇઓ દશ
હજાર રથ સહિત સંગ્રામમાં સપથ ખાઈ તૈયાર થયા. માલવ તથા તુંડી-
કેર રાજાઓ પણ ત્રીશ હજાર રથ સુધાં શપથ લઈ તૈયાર થયા; તેમજ
પુરૂષમાં સિંહરૂપ પ્રસ્થલાપુરીનો પતિ ત્રિનિર્તાધિપતિ સુશર્મા પણ માવેલ્લક,
લલિત્થ; તથા મદ્રકોને સાથે લેઈ દશ હજાર રથ તથા ભાઇઓ સહિત
નિકળ્યો. તેમ અનેક દેશના દશ હજાર બીજા પણ શ્રેષ્ઠરથિયો શપથ ખાવા
નિકળ્યા. પછી તે સર્વ અગ્નિની પૂજા કરી તેમાં જૂદા જૂદા હોમ કરી

કુશનાં ચીર તથા વિચિત્ર પ્રકારનાં કવચ ગ્રહણ કરી ઘૃતાક્ત શરીરવાળા, ઘણી દક્ષિણા આપનાર, પ્રત્યંચારૂપ મેખળાવાળા, યજન કરનાર, પુત્રવાન્, કૃત્ય કરેલા સંગ્રામમાં શરીરનો ત્યાગ કરનાર, યશ તથા વિજયને ઈચ્છનારા, બ્રહ્મચર્ય તથા વેદાધ્યયન છે મુખ્ય જેમાં એવા કર્મે કરી તથા ઘણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞે કરી પ્રાપ્ય એવા લોકને યુદ્ધે કરી જલદી પામવાને ઈચ્છતા તે, બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરી તેમને સુવર્ણ, ગાયો તથા વસ્ત્રોનાં દાન આપી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી તેની સમીપે સર્વ પ્રાણિ સાંભળે તે રીતે મોટેથી પોકારી આવી રીતે અર્જુન વધ વિષે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવા લાગ્યા કે, વ્રત ન કરનાર, બ્રહ્મહત્યારા, મદીરા પાન કરનાર, ગુરૂ સ્ત્રી વિષે આસક્ત, બ્રહ્મસ્વ હરણ કરનાર, રાજાનું લેનાર, શરણાગતનો ત્યાગ કરનાર, યાચના કરનારને હણનાર, પારકા ઘરમાં અગ્નિ મૂકનાર, ગાયને હણનાર, પારકાનો તિરસ્કાર કરનાર, બ્રાહ્મણ તથા વેદના દ્વેષી, ઋતુકાળ વિષે પોતાની સ્ત્રી સાથે મોહથી ન ગમન કરનાર, શ્રાદ્ધને દિવસે મૈથુન કરનાર, પોતાની જાતિ છૂપાવનાર, સંન્યાસી તથા વૈરાગી પાસેથી વેરો લેનાર, મોઢેથી પ્રતિજ્ઞા કરી તે કામ ન કરનાર, નપુંસક સાથે યુદ્ધ કરનાર, નીચને અનુસરનાર, પરલોકને ન માનનાર, અગ્નિ તથા માતા પિતાનો ત્યાગ કરનાર, તથા નિરંતર પાપ કરનારાઓને જે લોક મળે છે તે લોકને, અર્જુનને સંગ્રામમાં માર્યા વગર પાછા વળીએ વા તેણે પીડિત કરેલા તેના ત્રાસને લીધે સંગ્રામથી વિમુખ થઇએ તોય પણ અમે પામીએ અને સંગ્રામમાં કોઈથી ન બને એવું કર્મ કરીએ તો ઈચ્છિત લોકને પ્રાપ્ત થઈએ એમાં સંશય નહિ. એમ કહી શૂરવીર તે, અર્જુનને બોલાવતાં યુદ્ધમાં સામે આવ્યા, એટલે તેમને જોઈ પારકા શેહેરને જીતનાર અર્જુને ધર્મરાજને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે રાજન્! આ સંશપ્તકગણ તથા ભાઈઓ સહિત સુશર્મા મહાસંગ્રામમાં મને બોલાવે છે, તેમ મારૂં એવું વ્રત છે જે સંગ્રામમાં કોઈ પણ મને બોલાવે તો હું પાછો ન વળું માટે ગણસહિત આ સુશર્માના વધની મને આજ્ઞા આપવા યોગ્ય છો. હે પુરૂર્ષભ, સંગ્રામમાં પારકા બોલાવે તે હું સહન કરીશકુ નહિ. માટે પ્રતિજ્ઞા કરી હું સત્ય કહું છું કે, સંગ્રામમાં શત્રુઓ હણાયાજ છે એમ તમે, જાણો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે તાત, હે મહારથિ, દ્રોણે જેમને ગ્રહણ કરવા વિષે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે તું યથાર્થ જાણે છે. તેમ તે, બળવાન્, શૂરવીર અસ્ત્ર

શીખેલા તથા જીતેલા છે શ્રમ જેણે એવા છે વાસ્તે તેનું ઈચ્છિત જે રીતે અસત્ય થાય તે રીતે તું કર. એવાં મોટા ભાઈનાં વચન સાંભળી વળી અર્જુને કહ્યું કે, હે રાજન્! આ સત્યજિત્, યુદ્ધમાં આજ તમારી રક્ષા કરશે. તેથી આચાર્યનો મનોરથ પૂર્ણ નહિ થાય. અને જ્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેજ હણાશે ત્યારે એકઠા મળેલા સર્વ યોદ્ધાઓ પણ કોઈ રીતે ઉભા રહી નહિ શકે. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા ધર્મરાજાએ સ્નેહથી મળી આશિર્વાદ આપી જવાની આજ્ઞા કરી. એટલે બળવાન્ અર્જુન, એમને મૂકી ભૂખ્યો સિંહ જેમ પોતાની ભૂખ ટાળવા સારૂ મૃગના ગણ પ્રત્યે જાય તેમ ત્રિગર્ત સામે જવા લાગ્યા. તે સમયે અત્યંત હર્ષિત થયેલું દુર્યોધનનું સૈન્ય, અર્જુન વગરના ધર્મરાજને નિગ્રહ કરવા સારૂ અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયું. તે વખતે તે બેઉ સેના બળથી વર્ષાઋતુમાં વૃદ્ધિ પામેલા જળવાળી ગંગા તથા સરયૂ જેમ વેગે કરી પરસ્પર સામે આવે તેમ અન્યોન્ય સામે આવવા લાગી.

॥ ततोन्योन्येनतेसैन्येसमाजग्मतुरोजसा ॥
॥ गंगासरय्वौवेगेनप्रावृषीवोल्बणोदके ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि धनंजययाने गुर्जरभाषायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

संजयउवाच ॥ ततःसंशप्तकाराजन्समेदेशेव्यवस्थिताः ॥
॥ व्यूह्यानीकंरथैरेवचंद्राकारंमुदायुताः ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્! તેટલામાં રથે કરી સૈન્યનો ચંદ્રાકાર વ્યૂહ કરી હર્ષિત થઇ સમાન દેશમાં ઉભેલા સંશપ્તક સામે આવતા અર્જુનને જોઈ પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે મોટેથી શબ્દ કરવા લાગ્યા. જે શબ્દ સર્વ દિશા વિદિશા તથા આકાશને વિંટાઈ ગયો. તેથી તેનો પ્રતિધ્વની ન થયો એ રીતે અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ઉભેલા તેમને જોઇ કંઈક હાસ્ય કરી અર્જુને શ્રી કૃષ્ણને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે દેવકીપુત્ર, આજ સંગ્રામમાં મરવાને ઈચ્છતા રોવા સાટે અત્યંત પ્રસન્ન થતા આ ત્રૈગર્ત ભાઈઓને જૂવો, વા જરૂર ત્રૈગર્તોને આ હર્ષનો સમય પ્રાપ્ત થયો, કારણ કુત્સિત

પુરૂષો દુઃખે કરીને પણ જે લોકને પામે નહિ એવા ઉત્તમ લોકને તેઓ પામશે. એ રીતે મહાબાહુ અર્જુને ઋષિકેશ ભગવાનને કહી વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલા ત્રિગર્તોની સેના પાસે જઇ શબ્દે કરી દિશાઓને પૂરતાં મોટા વેગે કરી સુવર્ણથી શોભિતો દેવદત્ત નામનો પોતાનો શંખ વગાડયો. તેના શબ્દથી ત્રાસ પામેલી સંશપ્તકની સેના, કાળમીઢ પાષાણની સેના સરખી ચેષ્ટા રહિત થઈ સંગ્રામમાં ઉભી રહી. અને સ્તબ્ધ થઈ ગયા છે કાન ગ્રીવા તથા ચરણ જેમના એવા નેત્ર ફાડેલા તેમનાં વાહન પણ મુત્ર તથા રૂધિર સ્રવવા લાગ્યાં. પાછી સંજ્ઞા પામી સેનાને સારી રીતે ઉભી રાખી તેમણે એક વખતે ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા બાણ અર્જુન ઉપર નાંખ્યા; તે આવતા હજારો બાણને પરાક્રમી અર્જુને આવ્યાથી અગાઉ પંદર બાણે કરી જલદી કાપી નાખ્યા. વળી તે ત્રિગર્તના યોદ્ધાઓએ દશ દશ બાણે કરી અર્જુનને વીંધ્યા. અને તેણે પણ ત્રણ ત્રણ બાણે કરી તેમને વીંધ્યા. હે રાજન્! વળી તે એક એક યોદ્ધાએ પાંચ પાંચ બાણે કરી અર્જુનને વીંધ્યો. તેમજ પરાક્રમી તેણે પણ બે બે બાણે કરી તેમને વીંધ્યા. વળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ત્રિગર્તોએ મેઘ જેમ વૃષ્ટિએ કરી તળાવને ઢાંકી દે તેમ તીક્ષ્ણ બાણે કરી કેશવ સહિત અર્જુનને ઢાંકી દીધા. તેટલામાં વળી ત્રિગર્ત તરફથી હજારો બાણ, વનમાં પ્રફુલ્લિત થયેલા વૃક્ષગણ ઉપર જેમ ભ્રમરનાં સમુદાય આવે તેમ અર્જુન ઉપર આવવા લાગ્યા. તે વખતે સુબાહુએ પર્વત સરખા કઠોર ત્રીસ બાણે કરી અર્જુનને અત્યંત મુગટ વિષે વીંધ્યા. મુકુટ વિષે રહેલા સુવર્ણના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ બાણે કરી સુવર્ણમય શિરોભૂષણવાળા અર્જુન, ઉદય પામેલા સૂર્ય સરખા શોભતા હતા. તેમણે પણ ભલ્લનામના બાણે કરી સુબાહુના હસ્તભૂષણને કાપી તેની ઉપર બાણનો વર્ષાદ કર્યો. તેટલામાં સુશર્મા, સુરથ, સુધર્મા, સુધનું તથા સુબાહુએ અર્જુન ઉપર દશ દશ બાણ નાંખ્યા. તે આવતા બાણોને વાનરધ્વજ અર્જુને જૂદા જૂદા ભલ્લ નામની બાણથી કાપી, એમના ધ્વજને પણ વીંધ્યા. અને સુધન્વાનું તો ધનુષ્ કાપી ઘોડાઓને મારી સંગ્રામમાં પેરવાની ટોપી સહિત એનું મસ્તક કાયા ઉપરથી પાડી નાખ્યું. તે શૂરવીર હણાયો તેને જોઈ તેની પાછળ ચાલનારા ભયભિત થઈ જ્યાં દુર્યોધનનું સૈન્ય હતું ત્યાં ભાગી ગયા. તે સમયે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ઈન્દ્ર પુત્ર અર્જુને, અવિછિન્ન બાણ સમુદાયથી સૂર્ય જેમ કિરણોએ કરી અંધકારનો નાશ કરે

તેમ તે મોટી સેનાનો નાશ કરવા માંડ્યો. એ રીતે સૈન્યમાં ભંગાણ પડ્યું. ચોતરફ તે, ભાગવા લાગ્યું. તથા અર્જુન અત્યંત ક્રોધાયમાન થયા, તેને જોઈ ત્રિગર્તોને ભય પ્રાપ્ત થયું. તે સમયે ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી અર્જુને મારવા માંડેલા તે, ત્રાસ પામેલા મૃગગણની પેઠે તે તે ઠેકાણે મોહ પામવા લાગ્યા. તે વખતે ક્રોધ પામેલા ત્રિગર્ત રાજાએ તે મહારથિઓને કહ્યું કે, હે શૂરવીરો ભાગવાથી હવે ઘણું થયું. આ ટાણે તમો ભય પામવા લાયક નથી. તેમ સર્વ સૈન્ય જોતાં તમોએ ભયંકર શપથ ખાધેલા છે માટે દુર્યોધનના સૈન્યમાં જઇ શું બોલશો. આ કર્મથી લોકમાં, એકઠા મળેલા આપણે હાસ્ય કરવા લાયક કેમ ન થઈએ ? માટે વિચાર કરી પાછા વળી બળ પ્રમાણે પરાક્રમ દેખાડો. હે રાજન્! એવાં તેનાં વચન સાંભળી વારંવાર મોટેથી શબ્દ કરતા શૂરવીર તે, પરસ્પર હર્ષ કરતા શંખ વગાડવા લાગ્યા. અને તે સંશપ્તકગણ, નારાયણ તથા ગોપાળ નામના ગણ, મૃત્યુનો ભય મૂકી પાછા આવ્યા.

॥ ततस्तेसंन्यवर्ततसंशप्तकगणाःपुनः ॥
॥ नारायणाश्चगोपालामृत्युंकृत्वाऽनिवर्तनं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि सुधन्ववधे गुर्जरभाषायां अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

संजयउवाच ॥ दृष्ट्वातुसंनिवृत्तांस्तान्संशप्तकगणान्पुनः ॥
॥ वासुदेवंमहात्मानमर्जुनःसमभाषत ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ફરી પાછા આવેલા તે સંશપ્તકગણને જોઈ અર્જુને મહાત્મા વાસુદેવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે ઋષીકેશ, આ સંશપ્તકગણ પ્રત્યે ઘોડાઓને હાંકો. કારણ જીવતા સૂધી એ સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે એવી મારી મતિ છે. ને મારા ભયંકર અસ્ત્રબળ, બાહુબળ તથા ધનુષબળને જુવો. આજજ હું, ક્રોધાયમાન થયેલા રૂદ્ર જેમ પશુને પાડે તેમ એમને પાડીશ. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ હાસ્ય કરી 'તારૂં કલ્યાણ થાઓ, તારૂ કલ્યાણ થાઓ' એ રીતે તેને આશિષ આપી કોઈથી સહન થાય નહિ એવા અર્જુન, જે જે સ્થાનકે જવા-

ની ઈચ્છા કરે છે તે તે ઠેકાણે પોતે રથ લેઈ જાય છે. સંગ્રામમાં ઉદ્યુક્ત થયેલો તે રથ, શ્વેત અશ્વોએ વહન કરેલું આકાશમાં વિમાન શોભે તેવો અત્યંત શોભતો હતો. હે રાજન્! પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં ઇંદ્રનો રથ જેમ ફરતો હતો તેમ આ રથ પણ જવું, પાછું ફરવું ઈત્યાદિ મંડળાકાર ક્રિયા કરતો હતો તેટલામાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુદ્ધ છે હાથમાં જેમના એવા ક્રોધાયમાન થયેલા નારાયણ યોદ્ધાઓએ, ચોતરફથી અર્જુનને વીંટી, બાણ સમુદાયે કરી એઘડીમાં કૃષ્ણસહિત કુંતિપુત્ર અર્જુનને ઢાંકી દીધા. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા બમણું કર્યું છે પરાક્રમ જેણે એવા અર્જુને, ક્રોધસૂચક ભ્રકુટિ ચઢાવી જલદી ગાંડીવધનુષ ખેંચી દેવદત્ત નામનો પોતાનો મોટો શંખ વગાડી શત્રુ સમુદાયને હણનાર ત્વષ્ટાનું અસ્ત્ર નાંખ્યું. જેથી જૂદાં જૂદાં હજારો રૂપ ઉત્પન્ન થયાં. પોતાના પ્રતિબિંબ રૂપને, નાના પ્રકારના રૂપે કરી મોહ પામેલા અને અત્યંત મૂઢ થયેલા તે, પરસ્પર અર્જુન જાણી એક બીજાઓને આ અર્જુન, આ ગોવિંદ, આ પાંડવ, અને આ યાદવ, એમ ભાષણ કરતા સંગ્રામમાં મારવા લાગ્યા. એ રીતે પરમાસ્ત્રેકરી મોહ પામેલા તે ક્ષય પામવા માંડ્યા. તે વખતે યોદ્ધાઓ પુષ્પવાળા ખાખરાના વૃક્ષ સરખા સંગ્રામમાં શોભતા હતા. એ પ્રમાણે અર્જુને મૂકેલા તે અસ્ત્રે, તેમણે નાખેલા હજારો બાણને બાળી તે શૂરવીરોને યમપુરીમાં મોકલી દીધા. તે સમયે અર્જુન અત્યંત હાસ્ય કરી લલિત્થ, માલવ, માવેલ્લક તથા ત્રિગર્તના યોદ્ધાઓને પણ બાણેકરી પીડવા લાગ્યા તેથી શૂરવીર અર્જુને મારવા માંડેલા કાળે પ્રેરેલા તે ક્ષત્રિઓ નાના પ્રકારના બાણ સમુદાય અર્જુન ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે ભયંકર બાણવૃષ્ટિથી વીંટાવાને લીધે ધ્વજ, અર્જુન, રથ તથા કેશવ ભગવાન્ પણ દેખાતા નહતા. એ રીતે બાણના લક્ષરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ન દેખાવાથી કૃષ્ણ તથા અર્જુન હણાયા એ રીતે મોટેથી પોકાર કરતા તે હર્ષથી વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. તેમજ હે મારિષ, હજારો શૂરવીર, ભેરી, મૃદંગ, તથા શંખનાદ સાથે ઉગ્ર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ધર્મથી અત્યંત ખેદ પામેલા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, હે પાર્થ, હે શત્રુહન્, તું ક્યાં છે. હું તને જોતો નથી. શું તું જીવે છે? એવું શ્રીકૃષ્ણનું ભાષણ સાંભળી ઉતાવળા થયેલા અર્જુને વાયવ્યાસ્ત્રે કરી તેમની નાંખેલી બાણ વૃષ્ટિને નાશ કરી. તેટલામાં વાયવ્યાસ્ત્રમાંથી નિકળેલો સમર્થ વાયુ, સુકા પાંદડાના સમુદાયની પેઠે અશ્વ,

હસ્તિ, રથ તથા આયુધ સહિત સંશપ્તકગણને વહન કરવા લાગ્યો. વાયુએ વહન કરેલા તે, વૃક્ષમાંથી વખતસર ઉડવાનો આરંભ કરતા પક્ષિયો શોભે તેવા અત્યંત શોભતા હતા. તે રીતે ઉતાવળા થયેલા અર્જુન તેમને વ્યાકુળ કરી, તીક્ષ્ણ બાણથી હજારોને મારતાં વળી ભલ્લ નામના બાણવડે કેટલાક યોદ્ધાઓનાં મસ્તક, આયુધ સહિત હસ્તિની સૂંઢ સરખા બાહુ તથા સાથળોને પણ પૃથ્વીમાં પાડતા હતા. વાંસામાં વાગેલા, ચરણ વગરના બાહુ, પાર્શ્વ તથા ઈક્ષણ વિષે આકુળ, નાના પ્રકારના અવયવ તથા અંગે કરી હીન એવા કેટલાક શત્રુને તેમણે કર્યા. વળી જેણે વિધિએ કરી રચેલા ગંધર્વ નગર સરખા રથોના, બાણવડે કટકા કરી શત્રુઓને અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ રહિત કર્યા. કોઈ કોઈ ઠેકાણે તેણે ભાગેલા કેટલાક શૂન્ય રથો પાંદડા વગરના તાલ વનની પેઠે શોભતા હતા. તેમજ કેટલાક તેણે હણેલા માવત, પતાકા, અંકુશ તથા ધ્વજ સહિત હસ્તિઓ ઈંદ્રના વજ્રે હણેલા દ્રુમવાળા પર્વતની પેઠે પડતા હતા. ચમરી છે શિરોભૂષણ જેમને એવા કવચ પેહેરેલા, ત્રાસ પામેલા નેત્રવાળા, અર્જુનના બાણથી હણાયલા સવાર સહિત ઘોડાઓ પણ પૃથ્વીમાં પડતા હતા, તેમજ તેના બાણથી કપાઈ ગયેલાં શસ્ત્ર તથા કવચવાળા કૃપણ પાયદળ પણ રણભૂમીમાં શયન કરતા હતા. એ રીતે તેણે હણેલા, હણવા માંડેલા, પડતા, પડેલા, ભમતા તથા શબ્દ કરતા પ્રાણિઓએ કરી ભયંકર તે રણસ્થાન શોભતું હતું. અત્યંત ઉડતી ઘણીક રજ પણ રૂધિરની વૃષ્ટિએ કરી શાંત થઈ ગઈ, ને હજારો મસ્તક વગરના શરીરે કરી સંકુલ રણભૂમિ પણ દુઃખે કરી જઈ શકાય નહિ એવી થઈ હતી, વખતસર પશુને હણતા રૂદ્રની ક્રિડા સરખું ભયંકર અર્જુનનું યુદ્ધ સંગ્રામમાં શોભતું હતું. અર્જુને મારવા માંડેલા તેથી વ્યાકુળ છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ જેમના એવા ક્ષીણ થયેલા તથા ઈંદ્રના અતિથિપણાને પ્રાપ્ત થયેલા તે, તેનીજ સન્મુખ ઉભા રેહેતા હતા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! હણાએલા પ્રેત થયેલા તે મહારથિઓએ કરી આસ્તિર્ણ ને રણભૂમિ ચોતરફથી અત્યંત શોભતી હતી. એ રીતે અર્જુન પ્રમત્ત થયા એ છિદ્ર જોઈ સૈન્યનો વ્યૂહ રચનાર દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિર સામે દોડયા. તેને જોઈ યુધિષ્ઠિરના રક્ષણને ઈછતા વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલા પ્રહાર કરનાર યોદ્ધાઓ જલદી તેની સામે આવ્યા. તે સમયે મોટું યુદ્ધ થયું.

॥ तंप्रत्यगृह्णंस्त्वरिताव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥
॥ युधिष्ठिरंपरीप्संतस्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि अर्जुनसंशप्तकयुद्धे गुर्जरभाषायां ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

संजयउवाच ॥ परिणाम्यनिशांतांतुभारद्वाजोमहारथः ॥
॥ उक्त्वासुबहुराजेंद्रवचनंवैसुयोधनं ॥

સંજય કહે છે—હે રાજેંદ્ર, મહારથિ દ્રોણાચાર્ય, તે રાત્રિ જવા દઈ ઘણાંક વચન દુર્યોધનને કહી સંશપ્તકગણુ સાથે અર્જુનનો યોગ કરી તે સંશપ્તક વધ પ્રત્યે નિકળ્યા. ત્યારે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, વ્યૂહ રચના કરેલા દ્રોણાચાર્ય પાંડવોની મોટી સેના પ્રત્યે ધર્મરાજને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા સારૂ ગયા. દ્રોણાચાર્યે કરેલા તે સુપર્ણ નામના વ્યૂહને જોઈ યુધિષ્ઠિરે પોતાના સૈન્યનો મંડળાર્ધ નામનો વ્યૂહ રચ્યો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તમારી તરફના સુપર્ણ વ્યૂહનું મહારથિ દ્રોણાચાર્ય મુખ, પાછળ ચાલનાર તથા ભાઈઓથી વિંટાયલા દુર્યોધન રાજા મસ્તક, કૃતવર્મા તથા બાણ ફેંકનારમાં શ્રેષ્ઠ કૃપાચાર્ય બે નેત્ર, ભૂતશર્મા, ક્ષેમશર્મા, પરાક્રમી કરકાક્ષ, કલિંગ, સિંહલ, પ્રાચ્ય, શૂરવીર આભીર, દાશેરક, શક, યવન, કાંબોજ, હંસપથ, શૂરસેન, દરદ, મદ્ર તથા કેકય, ગજ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળના ઓઘ સહિત કવચ પેહેરેલા એટલા ગ્રીવા, ભૂરીશ્રવા, શલ્ય, સોમદત્ત, તથા બાલ્હિક, એટલા સેનાથી વિટાયલા શૂરવીર દક્ષિણ પાર્શ્વનો આશ્રય કરી રહ્યા હતા. તેમજ અવંતિના વિંદ તથા અનુવિંદ તથા કાંબોજ દેશનો સુદક્ષિણ એટલા વામ પાર્શ્વનો આશ્રય કરી દ્રોણ પુત્રની આગળ રહ્યા હતા. કલિંગ, અંબષ્ટ, માગધ, પૌંડ્ર, મદ્રક, ગાંધાર શકુન, પ્રાચ્ય, પાર્વતીય, તથા વસાતયો પૃષ્ઠ ભાગ વિષે રહ્યા હતા. અનેક દેશમાંથી આવેલી સેના તથા પુત્ર, જ્ઞાતિ બાંધવ સહિત સૂર્ય પુત્ર કર્ણ પૂચ્છ વિષે રહ્યો હતો. જયદ્રથ, ભીમ રથ, સંપાતિ, ઋષભ, જય, ભૂમીજય, વૃષક્રાથ તથા મહા બળવાન નૈષધ, બ્રહ્મલોકમાં જનાર, યુદ્ધમાં ચતુર મોટા સૈન્ય સહિત એટલા વ્યૂહના વક્ષસ્થલવિષે રહ્યા હતા. હે રાજન! એ રીતે પાયદળ, અશ્વ તથા રથ તથા હસ્તિએ કરી દ્રોણે રચેલો તે વ્યૂહ, વાયુએ વૃદ્ધિ

પમાડવાથી નૃત્ય કરતા સમુદ્ર સરખો દેખાતો હતો. અને તેના પક્ષ તથા પ્રપક્ષમાંથી જેમ વર્ષાઋતુમાં સર્વ દિશાઓમાંથી વિજળી તથા કડાકા સહિત મેઘ નિકળે તેમ યુદ્ધ કરનાર નિકળતા હતા. તેના મધ્યમાં સજ્જ થયેલા હસ્તિ ઉપર વિરાજમાન ભગદત્ત, ઉદય વખતે જેવો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો અને તેના મસ્તકપર રહેલું પુષ્પમાળાની ઝાલરવાળુ શ્વેત છત્ર શરદઋતુના પૂર્ણ ચંદ્ર સરખું શોભતું હતું. તેમ નીલ અંજનના પર્વત સરખો મદાંધ તેનો હસ્તિ પણ અત્યંત વર્ષાદ જેની ઉપર પડ છે એવો, મોટો પર્વત શોભે તેવો શોભતો હતો. તે હસ્તિ ઉપર બેઠેલો તે, વિવિધ પ્રકારનાં છે આયુધ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા શૂરવીર અનેક રાજાઓથી તથા પાર્વતીય રાજાઓથી દેવગણે કરી ઇન્દ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો. મનુષ્યથી ન બની શકે તથા શત્રુથી જીતી શકાય નહિ એવા વ્યૂહને જોઈ યુધિષ્ઠિરે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે પ્રભો! હે પારેવા સરખો છે વર્ણ જેનો એવા અશ્વવાળા, જે રીતે આજ હું બ્રાહ્મણને વશ ન થઉં તે રીતે નીતિ કર. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહ્યું કે, હે રૂડા વ્રતવાળા, દ્રોણ યત્ન કરશે તથાપિ તેને વશ તમો નહિ થાઓ. કારણ આજ પાછળ ચાલનાર સહિત દ્રોણને હું વારી રાખીશ. હે કૌરવ્ય, હું જીવતે તમો ઉદ્વેગ કરવા યોગ્ય નથી. કારણ સંગ્રામમાં કોઈ રીતે પણ દ્રોણ મને જીતવા સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. સંજય કેહે છે. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એટલાં વચન કહી પારેવા સરખો છે વર્ણ જેનો એવા ઘોડાવાળો બળવાન્ દ્રુપદ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણ નાખતો પોતે દ્રોણ સામે દોડયો. અનિષ્ઠ છે દર્શન જેનું એવા સામે આવેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ ક્ષણમાત્રમાં દ્રોણાચાર્ય, નથી અત્યંત પ્રસન્ન મન જેનું એવા થયા. એવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ શત્રુનો નાશ કરનાર તમારા દુર્મુખ નામના પુત્રે, દ્રોણનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છા સારૂ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વારી રાખ્યો. તે વખતે શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા દુર્મુખનો પરસ્પર અત્યંત ભયંકર પ્રહાર થયો. તે સમયે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બાણ સમુદાયથી જલદી દુર્મુખને ઢાંકી મોટા બાણ સમુદાયવડે દ્રોણને વારી રાખ્યા. તેણે વારેલા દ્રોણને જોઈ અતિ પ્રયત્નવાન્ તમારા પુત્રે અનેક તરેના બાણ સમુદાયથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મોહ પમાડયો. એ રીતે તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં દ્રોણાચાર્યે બાણે કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને પીડવા લાગ્યા. વાયુએ કરી જેમ વાદળાં ચોતરફ જુદાં પડી જાય, તેમ કોઈ કોઈ

ઠેકાણે યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્ય જૂદાં પડી ગયાં. હે રાજન્! એ રીતે મુહૂર્ત માત્ર તો આનંદકારક યુદ્ધ થયું; અને પછી ઉન્મત્તની પેઠે મર્યાદ વગર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. જેમાં પોતાના તથા પારકા જાણવામાં આવે નહિ તેથી અનુમાન તથા સંજ્ઞાએ કરી યુદ્ધ થતું હતું. તે વખતે તે યોદ્ધાઓના મસ્તકમણિ, કંઠાભરણ, બીજાં ભૂષણ તથા કવચો વિષે રહેલી સૂર્ય વર્ણ સરખી કિરણો અત્યંત શોભતી હતી. અને તેમના મોટા પતાકાવાળા રથ, હસ્તિ તથા ઘોડાઓનું રૂપ જળસહિત મેઘસરખું બગલાંઓને દીસતું હતું. ને સંગ્રામમાં પાયદળ, પાયદળોને, ઘોડેસ્વાર, ઘોડેસ્વારોને, રથિ રથિઓને તથા હસ્તિ ઉપર બેસનાર, તે ઉપર બેસનારને મારતા હતા. ઉંચા છે માથે પતાકા જેમને એવા હસ્તિઓનું બીજા હસ્તિઓ સાથે ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું. પરસ્પર અથડાતા તથા ખેંચતા તેમના પરસ્પર દાંતના ઘસાવાથી ધૂમસહિત અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. તે ટાણે મોટા છે પતાકા જેની ઉપર એવા, દાંતથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિવાળા તે હસ્તિઓ આકાશમાં રહેલા વિદ્યુતસહિત મેઘ સરખા દિસતા હતા. પરસ્પર ફેંકતા, શબ્દ કરતા, તથા પડતા હસ્તિઓએ કરી વ્યાપ્ત રણભૂમી શરદ ઋતુમાં મેઘના ઓઘથી આકાશ શોભે તેવી શોભતી હતી. બાણ ભાલા તથા ખડ્ગે કરી ચો તરફથી હણેલા હસ્તિઓનો શબ્દ પ્રલય સમયના મેઘ સરખો ભયંકર થતો હતો. ભાલા તથા બાણેકરી હણાયલા કેટલાક હસ્તિઓ ત્રાસ પામવા લાગ્યા. અને કેટલાક ભયંકર શબ્દ સાંભળીનેજ ભાગતા હતા. બીજા હસ્તિઓએ દાંતે કરી હણેલા કેટલાક હસ્તિઓ ઉત્પાત સમયના મેઘની પેઠે ભયંકર શબ્દ કરતા હતા. શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓએ પાછા વાળેલા કેટલાક હસ્તિઓ ઉત્તમ અંકુશથી ભયભીત થઈ પાછા આવતા હતા. મોટા મોટા લોકોએ ભાલા તથા બાણથી હણેલા મોટા માવદ, મૂકાઈ ગયાં છે હાથમાંથી આયુદ્ધ તથા અંકુશ જેમનાં એવા થઈ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. કેટલાક મનુષ્ય વગરના શબ્દ કરતા હસ્તિઓ કપાઈ ગયેલા વાદળાની પેઠે ચોતરફ પડતા હતા. હણાએલા પડેલા તથા આયુદ્ધ વગરનાઓને વહન કરનાર એકાકી રહેવા ચાહાતા કેટલાક મોટા હસ્તિઓ દિશાઓમાં ભાગી જતા હતા. ભાલા તરવાર તથા ફરશીથી મારેલા તથા મારવા માંડેલા કેટલાક હસ્તિઓ પીડિત સ્વર કરી સંગ્રામમાં પડતા હતા. તેથી પર્વત સરખી પડતી તેમની કાયાએ કરી હણાયલી પૃથ્વી મોટા શબ્દ સાથે કંપાયમાન થઈ. પતાકા તથા માવતસહિત

ચોતરફ પડતા હસ્તિઓએ કરી રણભૂમી ચોતરફ પડેલા પર્વતેકરી શોભે તેની શોભતી હતી. હસ્તિ ઉપર બેઠેલા, ભેદાયલા હૃદયવાળા, પડી ગયા છે હાથમાંથી અંકુશ તથા ભાલા જેમના એવા મોટા માવતોને, રથિઓ ભલ્લનામના બાણુથી પાડતા હતા. નારાચ નામના બાણુથી હણાએલા કેટલાક હસ્તિઓ ક્રૌંચ પક્ષિની પેઠે શબ્દ ઉચરતા પોતાના તથા પારકાઓને મર્દન કરતા દશેય દિશાઓમાં દોડતા હતા. હે રાજન્! ગજ, અશ્વ, રથ, તથા યોદ્ધાઓના શરીર સમુદાયથી પૃથ્વી માંસ તથા રૂધિરના ગારાવાળી થઈ હતી. દાંતના અગ્રભાગે કરી બીજા હસ્તિઓએ, મારેલા હસ્તિઓ, મહારથિઓ, ચક્રસહિત તથા ભાગેલા ચક્રવાળા રથો, રથિવગરના કેટલાક રથ, સવાર વગરના અશ્વ તથા ભયથી આતુર માવત વગરના કેટલાક હસ્તિઓ પણ દિશાઓમાં દોડતા દેખાતા હતા. વળી યુદ્ધમાં પિતા પુત્રને અને પુત્ર પિતાને મારતા હતા, એવું નિર્મર્યાદ કંઈ જાણવામાં ન આવે એવું મોટું યુદ્ધ થતું હતું. દેદિપ્યમાન દાવાનળે કરી જેમ મોટા વૃક્ષો ખેદ પામે તેમ ઘુંટી પર્યંત રૂધિરના કર્દમથી મનુષ્યો ખેદ પામતા હતા. ચોતરફથી રૂધિર ઉડવાને લીધે યોદ્ધાઓનાં વસ્ત્ર, કવચ, છત્ર તથા પતાકા પણ લાલ દેખાતા હતા. અને સંગ્રામમાં હય, રથ તથા મનુષ્યસમુદાયને પાડી વળી રથના પાટાથી અર્જુને મર્દન કરયા હતા. ગજના ઓઘરૂપી મોટા વેગવાળો, મરણ પામેલા મનુષ્યરૂપ છે શેવાળ તથા રથના ઓઘરૂપી ભયંકર છે આવર્ત જેમાં, એવો સૈન્યરૂપી સમુદ્ર શોભતો હતો. તે સૈન્યરૂપ સમુદ્રમાં જય તથા ધનને ઈચ્છતા યોદ્ધાઓ અવગાહન કરી બૂડે છે તોય પણ મોહ પામતા નથી. બાણનો વરસાદ કરનાર, સારા ચિન્હવાળા યોદ્ધાઓમાંથી ટળી ગયેલા ચિન્હવાળો કોઈ પણ મોહ પામતો ન હતો. તે રીતનું ઘોરરૂપ ભયંકર યુદ્ધ વર્તમાન છતે દ્રોણાચાર્ય પારકાઓને મોહ પમાડી યુધિષ્ઠિર સામે દોડયા.

॥ वर्तमानेतथायुद्धेघोररूपेभयंकरे ॥
॥ मोहयित्वापरान्द्रोणोयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

संजयउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोद्रोणंदृष्ट्वांतिकमुपागतं ॥
॥ महताशरवर्षेणप्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજા, સમીપ આવેલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ ભય રહિતની પેઠે મોટા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. એ રીતે હસ્તિઓમાં યૂથપતિને જેમ મોટો સિંહ ગ્રહણ કરવા ઈચ્છે છે તેમ દ્રોણાચાર્યે યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા કરી; તે વખતે યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં હલહલા શબ્દ થતો હતો. તે ટાણે સત્ય પરાક્રમવાળો શૂરવીર સત્યજીત્ યુધિષ્ઠિર સમીપે આવેલા દ્રોણને જોઈ તેના રક્ષણ વાસ્તે દ્રોણાચાર્ય સામે દોડયો. તે વખતે મહાબળવાન્ આચાર્ય તથા પાંચાલ્ય તે સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા ઇન્દ્ર તથા બલિરાજાની પેઠે પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, જેમાં મોટા ધનુષવાળા. સત્ય પરાક્રમવાન્ સત્યજીતે પરમાસ્ત્ર દેખાડતાં તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળા બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વિંધી એના સારથીઉપર પણ સર્પવિષ તથા કાળ સરખાં પાંચ બાણ નાંખ્યાં. જેથી એનો સારથિ મોહ પામી ગયો. તેમજ દશ બાણેકરી એના ઘોડાઓને વિંધી ક્રોધથી બીજા દશ બાણે કરી પાર્ષ્ણિ સારથિને પણ વિંધી સેનાના મુખમાં વિચરતા તેણે મંડળાકારે ફરી દ્રોણનો ધ્વજ પણ કાપી નાંખ્યો. શત્રુને દમન કરનાર દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં એવું તેનું ચરિત જોઈ, વખત પ્રમાણે આમ થયું, એમ મનથી વિચારી મર્મ ભેદનાર તીક્ષ્ણ દશ બાણેકરી સત્યજીતને વિંધી એનુ બાણ સહિત ધનુષ કાપી નાંખ્યું. હે રાજન! પ્રતાપવાન તેણે જલદી બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી ગૃધ્રપીછ બાંધેલા ત્રીશ બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. તે સમયે સત્યજીતે જાણે ગળ્યા હોય નહિ એવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ પાંચાલ્ય એવા વૃકે પણ તીક્ષ્ણ એવા સો બાણેકરી દ્રોણને ઢાંકી દીધા. સંગ્રામમાં વૃકના બાણેકરી ઢંકાઈ ગયેલા મહારથિ દ્રોણને જોઇ પાંડવો મોટેથી શબ્દ કરતા વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. તેટલામાં હે રાજન! વળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા બળવાન્ વૃકે સાઠ બાણેકરી દ્રોણને સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધ્યા, તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. મહાવેગવાન તથા મહારથિ એવા દ્રોણે પણ ક્રોધથી નેત્ર ફાડી મોટા વેગથી બાણનો વરસાદ કરી, તેથી સત્યજીતનું ધનુષ કાપી બીજા છ બાણે કરી સારથી તથા ઘોડાઓ સહિત વૃકને પણ વિંધ્યો. સત્યજીતે અત્યંત વેગવાળું બીજું ધનુષ લેઈ બાણે કરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજ સહિત દ્રોણને વિંધ્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં પાંચાલ્ય એ-

વા સત્યજીતે પોતાને પીડિત કર્યા તે દ્રોણ સહન કરી શક્યા નહિ. તેથી તેણે તેના નાશ વાસ્તે જલદી હજારો બાણ તેના ઘોડા, ધ્વજ, ધનુષ, મુષ્ટિ, પાછળ ચાલનાર તથા સારથિ ઉપર નાંખ્યા. અને વારંવાર એના ધનુષ પણ કાપવા માંડ્યાં. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા, પરમાસ્ત્ર જાણનાર પાંચાલ્ય સત્યજીતે પણ લાલ ઘોડાવાળા દ્રોણ સાથે યુદ્ધ કરવા માંડયું. એ રીતે મહા સંગ્રામમાં વૃદ્ધિ પામેલા સત્યજીતને જોઈ દ્રોણે અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણે કરી તે મહાત્માનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. પંચાલોમાં મુખ્ય તે મહારથિ હણાયો તેને જોઈ દ્રોણથી ત્રાસ પામેલા યુધિષ્ઠિર, વેગવાન્ અશ્વે કરી પલાયન કરવા લાગ્યા. તે વખતે પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય, ચેદિ, કારૂષ તથા કોશળ, એટલા યોદ્ધાઓ દ્રોણને જોઈ યુધિષ્ઠિરના રક્ષણ વાસ્તે તેની સામે દોડ્યા. તે ટાણે યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા શત્રુ સમૂહના હણનાર આચાર્ય, અગ્નિ જેમ રૂના સમુદાયને નાશ કરે તેમ તેના સૈન્યને નાશ કરવા લાગ્યા. વારંવાર તે તે સૈન્યને બાળતાં દ્રોણ સામે આવી, મત્સ્યના નાના ભાઈ શતાનીકે, કારીગરે સજેલા, સૂર્યની કિરણો સરખા છ બાણવડે સારથિ તથા અશ્વ સહિત દ્રોણને વિંધી, વળી અત્યંત સિંહનાદ કરી ક્રૂર કર્મ કરવા તૈયાર થયેલા તથા દુષ્કરકર્મ કરવા ઈચ્છતા તેણે સેંકડો બાણે કરી મહારથિ દ્રોણાચાર્યને ઢાંકી દીધા. એ રીતે પરાક્રમ કરતા તથા સિંહનાદ કરતા તેનું કુંડળ સહિત મસ્તક દ્રોણાચાર્યે ક્ષુરપ્ર નામના બાણે કરીને જલદી કાયા ઉપરથી પાડી નાંખ્યું. તે જોઈ તેની સામે મત્સ્યો દોડ્યા. સામે આવતા તે, ચેદી, કારૂષ, કેકય, પંચાલ, સૃંજય, તથા પાંડવોને વારંવાર જીતી અગ્નિ જેમ વનને બાળે તેમ ક્રોધથી સૈન્યને બાળતા સુવર્ણના રથવાળા શૂરવીર તેને જોઈને સૃંજયો કંપવા લાગ્યા. તે વખતે ઉત્તમ ધનુષવાળા, જલદી બાણ ફેંકનાર, શત્રુને હણતા તેની પ્રત્યંચાનો શબ્દ સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો. બાણ નાંખવામાં ચતુર તેણે નાંખેલા બાણ, હસ્તિ, અશ્વ, પાયદળ, રથિ તથા હસ્તિ ઉપર બેસનારાઓને પણ મંથન કરતા હતા. વળી, શબ્દ કરતો વાયુ સહિત મેઘ જેમ કરાને વર્ષે તેમ બાણના વરસાદે કરી શત્રુઓને ભય ઉત્પન્ન કરતા હતા. સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા હોય તેની પેઠે સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા, બળવાન્, શૂરવીર, મોટા ધનુષવાળા, મિત્રોને નિર્ભય કરનાર, ઘણા તેજવાળા દ્રોણાચાર્યના સુવર્ણથી શોભિતા ધનુષને મેઘ વિષે વિજળી દેખાય તેમ સર્વ દિ-

શાઓમાં અમે જોતા હતા. હે ભારત! તેમજ સંગ્રામના મધ્યમાં વિચરતા તેમના ધ્વજ વિષે હિમાલય શિખર સરખી શોભિતી વેદીને અમો દેખતા હતા. એ રીતે સુર તથા અસુરોએ નમસ્કાર કરેલા વિષ્ણુ ભગવાન્ જેમ દૈત્ય સૈન્યનો નાશ કરે તેમ દ્રોણાચાર્ય પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરતા હતા. સત્ય વાણીવાળા, શૂરવીર, પ્રાજ્ઞ, બળવાન્, સત્યપરાક્રમવાળા મહાનુભાવ તેણે, પ્રલય સમયના સરખી ભયંકર, ભીરૂને ભય આપનાર, કવચરૂપી લેહેર તથા ધ્વજરૂપ આવર્ત્તવાળી, મનુષ્યરૂપ તીરનું અપહરણ કરનારી, ગજ તથા અશ્વરૂપી મોટા ગ્રાહવાળી, ખડ્ગરૂપ છે મત્સ્ય જેમાં, દુઃખે કરી તરી શકાય નહિ, શૂરવીરનાં અસ્થિરૂપ કાંકરા વાળી, ભયંકર ભેરી તથા મુરજ નામના વાદ્યરૂપ, કચ્છપથી સંકુળ, ઢાલ તથા કવચરૂપી નાની નૌકાથી શોભિતી, કેશરૂપ સેવાળથી હરિત, બાણરૂપી ઓઘવાળી, ધનુષરૂપી છે પ્રવાહ જેનો, બાહુરૂપ સર્પથી સંકુલ, રણભૂમીમાં વેહેનારી, તીવ્ર, કૌરવ તથા સૃંજયને વેહેનારી, મનુષ્યના મસ્તકરૂપ પાષાણયુક્ત, શક્તિરૂપી મત્સ્યવાળી, ગદારૂપી હોડીવાળી, મસ્તકની ટોપીરૂપ ફીણવાળી, વેરણાયેલ અંત્રરૂપ જળ જંતુથી સંકુળ, વીરને અપહરણ કરનારી, ઉગ્ર, માંસ તથા રૂધિરરૂપી ગારાવાળી, ધ્વજરૂપી વૃક્ષથી સંકુલ, ક્ષત્રિયોને ડૂબાડનારી ક્રૂર શરીરે કરી ઘાટી, ઘોડેસ્વારરૂપ છે નક્ર જેમાં, કાળ પ્રત્યે જનારી, માંસ ખાનાર પક્ષિ, કૂતરા તથા શિયાળગણે સેવેલી, તેમજ માંસ ખાનાર રાક્ષસોએ સેવન કરેલી નદી, સંગ્રામના મધ્યમાં પ્રવર્તમાન કરી. સૂર્ય જેમ કિરણોએ કરી જગતને તપાવે તેમ કાળની પેઠે સૈન્યને બાળતા રથિમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા ધનુષવાળા શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને જોઇ યુધિષ્ઠિરાદિક શૂરવીર ચોતરફથી વિંટી તેની સામે દોડ્યા. તે વખતે ઉગામેલા આયુધવાળા તમારી તરફના રાજાઓ તથા રાજપુત્રોએ પણ ચોતરફથી એને વિંટી લીધા. તે સમયે શિખંડિયે ગ્રંથિ વગરના પાંચ બાણે કરી, ક્ષત્રવર્માએ વિશે કરી, વસુદાને પાંચથી, ઉત્તમૌજાએ ત્રણથી, ક્ષત્રદેવે સાતથી, સાત્યકિએ સોથી, યુદ્ધામન્યુએ આઠથી, યુધિષ્ઠિરે બારે કરી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દશે કરી તથા ચેકિતાને ત્રણ બાણે દ્રોણને વીંધ્યા. તે વખતે મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા દ્રોણાચાર્યે, રથ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી દૃઢસેનને પાડી નિર્ભયની પેઠે પ્રહાર કરતાં રાજાની પાસે જઈ નવ બાણે કરી રથમાંથી ક્ષેમને પાડ્યો. વળી સૈન્યના મધ્યમાં પ્રાપ્ત થઈ સર્વ

દિશાઓમાં વિચરતા તે બીજાઓના રક્ષક થયા પણ ક્યારેય બીજાઓએ રક્ષણ કરવા લાયક ન થાય. એવા તેણે બારે કરી શિખંડીને તથા વિશ બાણથી ઉત્તમૌજાને વિંધી ભલ્લ નામના એક બાણે કરી વસુદાનને યમ લોકમાં મોકલી દીધો. તથા એંશીથી ક્ષત્રવર્માને તથા છવીશથી સુદક્ષિણને વિંધી, ભલ્લ નામના બાણેકરી ક્ષત્રદેવને રથ ઉપરથી પાડી નાંખ્યો. તેમ સુવર્ણથી શોભિતા રથવાળા તે, ચોસટથી યુધામન્યુને તથા ત્રિશથી સાત્ય- કિને વિંધી જલદી યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યા. સામે આવતા તેમને જોઈ રા- જામાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, વેગવાન્ અશ્વે કરી ગુરૂ આગળથી પલાયન કરવા લાગ્યા. તે વખતે પાંચાલ્ય દ્રોણ સામે દોડ્યો. તેને તેમણે ધનુષ, અશ્વ તથા સારથિ સહિત હણ્યો. તેથી તે, આકાશમાંથી નક્ષત્ર પડે તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વી વિષે પડ્યો. એ રીતે પંચાલોના યશને વધારનાર તે રાજ- પુત્ર હણાયો તેને જોઈ, 'દ્રોણને મારો, દ્રોણને મારો.' એ પ્રમાણે સેના- ના મધ્યમાં મોટો શબ્દ થતો હતો. તે વખતે પણ બળવાન્ દ્રોણાચાર્યે, અત્યંત ક્રોધાવિષ્ઠ થયેલા પંચાલ, મત્સ્ય, કેકય, સૃંજય તથા પાંડવોને ક્ષોભ પમાડી, સાત્યકિ, ચેકિતાન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, વાર્ધક્ષેમિ, ચૈત્રસેનિ, રૂડી કાંતિવાળા સેનાબિંદુ એટલા એ અને નાના દેશના અધિપતિ સર્વે બીજા રાજાઓને પણ કૌરવથી વિંટાયલા તેણે સંગ્રામમાં જીત્યા; તે સમયે હે મહારાજ, તે મહા સંગ્રામમાં જય પામેલા તમારી તરફના, ચોતરફ ભા- ગતા પાંડવ તરફનાઓને મારવા લાગ્યા. હે ભારત, ઈન્દ્ર જેમ દૈત્યોને મારે તેમ તે મહાત્માએ મારવા માંડેલા તે પાંચાલ કેકય તથા મત્સ્ય પણ અત્યંત કંપવા લાગ્યા.

॥ तेदानवाइवेंद्रेणवध्यमानामहात्मना ॥

॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःसमकंपंतभारत ॥

इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्रोणयुद्धेगुर्जरभा- षायां एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ भारद्वाजेनभग्नेषुपांडवेषुमहामृधे ॥

॥ पंचालेषुचसर्वेषुकश्चिदन्योभ्यवर्तत ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે મહા સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે પાંડવ તથા સર્વ પાંચાલોને પરાજય પમાડ્યા તે વખતે તે તરફનો કોઈ બીજો સામે આવી ઉભો; તથા તે સમયે ક્ષત્રિયોના યશને વધારનારી, કુત્સિત પુરૂષોએ ન સેવેલી, શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ સેવન કરેલી એવી યુદ્ધ વિષે સાવધાન મતિ કરી, ભંગાણ વખતે પાછો ફરી સામે આવી ઉભો રેહેનાર શૂરવીરમાં શ્રેષ્ઠ કોઇ હતો કે ન હતો? હે સંજય, બગાસા ખાતા વ્યાઘ્ર તથા મદ ઝરતા હસ્તિ સરખા, સંગ્રામમાં પ્રાણત્યાગ કરનાર, સજ્જ થયેલા, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, મોટા ધનુષવાળા પુરૂષમાં સિંહરૂપ શત્રુઓને ભય વધારનાર, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, સત્યમાં તત્પર, દુર્યોધનના હિતેચ્છુક, શૂરવીર સંગ્રામમાં સામે ઉભેલા દ્રોણાચાર્યને જોઇ પાછા ફરી કયા શૂરવીર સામે આવ્યા તે મને કહે. સંજય કેહે છે, સમુદ્રના ઓઘે કરી તણાતાં નાનાં નાવની પેઠે દ્રોણના ધનુષ્યમાંથી મૂકાયલા બાણના ઓઘે કરી હણાતા તથા ચળાયમાન થતા પંચાલ, પાંડવ, મત્સય, સંજય, ચેદિ તથા કેકયને જોઇ કૌરવો નાના પ્રકારના વાદ્યશબ્દ સાથે સિંહનાદ કરતાં રથ, હસ્તિ તથા મનુષ્યોને ચોતરફથી વારવા લાગ્યા. તેમને જોઈ સૈન્યના મધ્યમાં રહેલો તથા સ્વજનથી વિંટાયલો દુર્યોધન રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થઈ જાણે હસતો હોય નહિ, તેની પેઠે કર્ણ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે રાધેય, સિંહ જેમ વનના મૃગોને ત્રાસ પમાડે તેમ દૃઢ ધનુષ્યવાળા દ્રોણાચાર્યે ત્રાસ પમાડેલા તથા તેના બાણે કરી ખેદ પામતા પંચાલોને જો; ને વાયુએ ભાગેલા મોટા વૃક્ષોની પેઠે દ્રોણે હણેલા આ ક્યારેય પણ પાછા હવે યુદ્ધની ઈચ્છા નહિ કરે એવી મારી મતિ છે. કારણ મહાત્મા દ્રોણે સુવર્ણના પુંખવાળા બાણે કરી પીડિત કરેલા આ, તે તે ઠેકાણે ઘુર્ણાયમાન થઈ અનેક માર્ગે ભાગે છે અને અગ્નિએ કરી ચોતરફથી તપાયમાન થયેલા હસ્તિઓની પેઠે મંડળાકાર થઈ ઉભા રેહે છે. તેમજ ભ્રમરની પેઠે દ્રોણના તીક્ષ્ણ બાણે પ્રવેશ કરેલા પલાયમાન કરવામાં તત્પર એવા આ પરસ્પર છૂપે છે. અને હે કર્ણ, પાંડવ તથા સંજયે કરી હીન, મારા યોદ્ધાઓથી વિંટાયલા મહાક્રોધી આ ભીમસેનને જોઈ આ વખતે આનંદ થાય છે, માટે દુર્મતિવાળો પાંડુપુત્ર જીવિત તથા રાજ્યથી નીરાશ થઈ આજ જરૂર સર્વ લોકને દ્રોણમય દેખશે. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી કર્ણે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, હે

દુર્યોધન, આ મહાબાહુ જીવતા સુધી સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે; તેમ આપણી તરફના થતા સિંહનાદોને પણ એ સહન કરશે નહિ. તેમ શૂરવીર બળવાન્ અસ્ત્ર શીખેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ પાંડવો યુદ્ધમાંથી કદિ ભાગે પણ નહિ, એવી મારી મતિ છે. તેમજ વિષ, અગ્નિદ્યૂત સંબંધિ ક્લેશ તથા વનવાસને સ્મરણ કરતા પાંડવો સંગ્રામનો ત્યાગ પણ નહિ કરે. પાછો ફરેલો, ઘણા તેજવાળો, મહાબાહુ કુંતિપુત્ર વૃકોદર શ્રેષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ ઉદાર રથિઓને હણશે. તેમજ ખડ્ગ, ધનુષ્, શક્તિ, અશ્વ, હસ્તિ, પાયદળ, રથ, મેહેનત તથા દંડે કરી સમુદાય, સમુદાયને તે હણશે. તેમ એને સાત્યકિ આદિ લેઇને રથિઓ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય તથા વિશેષે કરી બીજા પાંડવો પણ અનુસરે છે. શૂરવીર, બળવાન્, પરાક્રમી, પ્રહાર કરનાર, ક્રોધેલા ભીમસેને પ્રેરેલા કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે, મહારથિ ભીમસેનના રક્ષણ વાસ્તે સૂર્યને જેમ વાદળના ગણ, સામે આવે તેમ દ્રોણ સામે આવી ઉભા હતા. એક ઠેકાણે ઉભેલા એ બધા, આપણે રક્ષણ ન કરેલા નિયમિત વ્રતવાળા દ્રોણને, મારવાને ઇચ્છતાં તીડ નામનાં જંતુઓ જેમ દીપને પીડે તેમ પીડશે. આ વખતે દ્રોણ ઉપર અતિ ભાર આવી પડયો છે એમ હું માનું છું. માટે જલદી આપણે જ્યાં દ્રોણ છે ત્યાં, તેના રક્ષણ વાસ્તે જઈએ; કારણ વૃકનામના શીકારી પશુઓ જેમ મોટા હસ્તિને મારે તેમ નિયમિત વ્રતવાળા દ્રોણને, તેમ હણે. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી ભાઈઓ સહિત દુર્યોધન રાજા જ્યાં દ્રોણનો રથ હતો ત્યાં ગયો. તે વખતે નાના પ્રકારના વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વે કરી પાછા ફરેલા એક દ્રોણને હણતા પાંડવોનો મોટો શબ્દ થતો હતો.

॥ तत्रारावोमहानासीदेकंद्रोणंजिघांसतां ॥
॥ पांडवानांनिवृत्तानांनानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे गुर्जरभाषायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ सर्वेषामेवमेबूहिरथचिन्हानिसंजय ॥
॥ येद्रोणमभ्यवर्ततक्रुद्धाभीमपुरोगमाः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય! ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેનાદિક જે યોદ્ધાઓ દ્રોણ સામે આવ્યા તે સર્વના રથના અશ્વ તથા ધ્વજ કેવા હતા તે મને કહે. સંજય કહે છે—રીંછ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ જોડેલા રથ ઉપર બેશી ભીમસેન દ્રોણ સામે આવ્યા. રૂપા સરખા વર્ણવાળા અશ્વ જોડેલા રથપર બેશી શૂરવીર સાત્યકિ, સારંગ સરખા વર્ણવાળા અશ્વયુક્ત રથમાં બેશી ક્રોધાક્રાંત થયેલો યુધામન્યુ, પારાવત સરખા વર્ણવાળા સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા મહા વેગવાન્ અશ્વવાળા રથપર બેઠેલા દ્રુપદ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, લાલ કમળ સરખા વર્ણવાળા ઘોડાયુક્ત રથમાં બેઠેલો પિતાના રક્ષણને ઈચ્છતો નિયમિત વ્રતવાળો ક્ષત્રધર્મા, કમળ પત્ર સરખા વર્ણ જેવા તથા નિર્મળ નેત્રવાળા શણગારેલા અશ્વયુક્ત રથમાં બેઠેલો શિખંડિ પુત્ર ક્ષત્રદેવ, મોટા છે લલાટ, કટિદેશ, સ્કંધ, વક્ષસ્થળ તથા વેગ જેમનો, મોટી ગ્રીવા તથા નાના મુષ્કવાળા પોપટના પીછા સરખા રૂંવાટાં વાળા મનોહર કાંબોજ નામના જલદી ચાલનાર અશ્વ જોડેલા રથમાં બેશી નકુળ, હે ભારત મેઘ સરખા કૃષ્ણ અશ્વ જોડેલા રથમાં બેઠેલો ક્રોધાયમાન ઉત્તમૌજા, તેતર સરખા ચિત્રવર્ણવાળા, વેગે કરી વાયુ સરખા અશ્વયુક્ત રથમાં બેશી ઉગામેલા આયુધવાળો સહદેવ, હસ્તિના દાંત સરખા વર્ણવાળા, કાળા વાળથી શોભિતા, ભયંકર વાયુ સરીખા વેગવાળા અશ્વયોજિત રથપર બેઠેલા પુરૂષમાં સિંહરૂપ યુધિષ્ઠિર, સુવર્ણના ઉપસ્કરથી ઢંકાયલા, વાયુ સરખા વેગવાળા ઘોડા જોડેલા રથે કરી યુધિષ્ઠિરના સર્વ સૈન્ય, તે સર્વે રક્ષા કરેલા સુવર્ણમય છત્રવાળા, રૂડી કેશવાળીવાળા યુદ્ધમાં સર્વ શબ્દ સહન કરનાર ઘોડા જોડેલા રથમાં બેઠેલા રાજાની પાછળ પાંચાલમ દ્રુપદ, તેની પાછળ પાટલીપુષ્પ સરખા વર્ણવાળા અશ્વયુક્ત રથમાં બેઠેલો શત્રુને મારનાર સર્વ મહારથિ સહિત વિરાટ, તેની પાછળ પોતપોતાના સૈન્યથી વિંટાયલા કેકય, શિખંડી તથા ધૃષ્ટકેતુ, હરિદ્રા સરખા વર્ણવાળા તથા વેગવાન્, સુવર્ણની માળા પેરેલા અશ્વયોજિત રથમાં બેઠેલો વિરાટનો પુત્ર, દ્રોણ સામે આવ્યો. ઈન્દ્રગોપ નામના જંતુ સરખા લાલ વર્ણવાળા અશ્વયોજિત રથમાં બેઠેલા સુવર્ણસરખી કાંતિ તથા લાલ ધજાવાળા, સુવર્ણની માળા પેરેલા, શૂરવીર, યુદ્ધમાં ચતુર, કવચ પેરેલા પાંચ ભાઈ કેકય, વરસતા મેઘ સરખા દેખાતા હતા. આમપાત્ર સરખા વર્ણવાળા, તુંબરૂ ગંધર્વે આપેલા દિવ્ય અશ્વ ઘણા

તેજવાળા પાંચાલ્ય શિખંડીને વહન કરતા હતા. અને પંચાલોના બાર હજાર મહારથિઓમાંથી છ હજાર શિખંડી પાછળ ચાલતા હતા. હે મારિષ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ શિશુપાળના પુત્રને ચોતરફ ક્રીડા કરતા સારંગસરખા વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ, વહન કરતા હતા. ચેદિયોમાં શ્રેષ્ઠ, અતિ બળવાન્, દુઃખેકરી કોઈથી જીતી શકાય નહિ એવો ધૃષ્ટકેતુ, કાંબોજ નામના વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ જોડેલા રથે કરી દ્રોણ સામે આવ્યો હતો. સુકુમાર અંગવાળા કૈકય, બૃહત્ક્ષત્રને, ધાન્ય તૃણના ધૂમસરખા વર્ણવાળા સિંધુ દેશના અશ્વ, વહન કરતા હતા. મલ્લિકા સરખાં નેત્ર તથા પદ્મ સરખા વર્ણવાળા કાંબોજ સરખા મોટા પૃષ્ઠભાગવાળા શણગારેલા અશ્વ, શિખંડીના શૂરવીર રક્ષદેવ નામના પુત્રને વહન કરતા હતા. સુવર્ણના સાજથી ઢંકાયલા સિતમિશ્ર પીતવર્ણવાળા ક્ષમાવાન્ અશ્વ, સંગ્રામમાં શત્રુને દમન કરનાર સેનાબિંદુને વહન કરતા હતા. શ્વેત છે રોમ તથા કેશવાળી જેમની અને કૃષ્ણવર્ણ છે ત્વચા ગુહ્ય લોચન, ઓષ્ઠ તથા ખુરી જેમની, મુનિઓએ વહન કરેલા ક્રૌંચ વર્ણ તે અશ્વ, યુવાવસ્થાવાળા અભિભુ નામના કાશિના રાજાના સુકુમાર અંગવાળા મહારથિ એવા પુત્રને વહન કરતા હતા. શ્વેત વર્ણ તથા કૃષ્ણ ગ્રીવાવાળા વેગે કરી મન સરખા સારથિની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર અશ્વ, પ્રતિવિંધ્ય નામના રાજપુત્રને વહન કરતા હતા. માષ પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સૌમ્ય એવા પાર્થ પુત્ર સુતસોમને વહન કરતા હતા. રક્તમિશ્રિત પીતવર્ણવાળા તરૂણ આદિત્ય સરખા અશ્વ, પ્રશંસા કરવા લાયક નકુળ પુત્ર શતાનિકને વહન કરતા હતા. સુવર્ણના ચોકડાવાળા રક્તમણિ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સંગ્રામમાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ દ્રૈપદી પુત્ર શ્રુતકર્માને વહન કરતા હતા. ચાષ પક્ષીના પીછ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ, શ્રુતકીર્ત્તિને વહન કરતા હતા. અને પીગવર્ણવાળા અશ્વ, સંગ્રામમાં કૃષ્ણ તથા અર્જુનથીઅધિક ગુણવાન્ જેને કેહે છે એવા અભિમન્યુને વહન કરતા હતા. ને મોટી કાયાવાળા વૃદ્ધિ પામેલા ફળ વગરના સાલના દાંડા સરખા અશ્વ, દુર્યોધનાદિક પાસેથી આવી પાંડવોનો આશ્રય કરેલા એક યુયુત્સુ નામના કુમારને વહન કરતા હતા. અને શણગારેલા કૃષ્ણવર્ણવાળા અશ્વ, ભયંકર યુદ્ધમાં વેગવાન્ વાર્ધક્ષેમિને વહન કરતા હતા. સારથિની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર કાળા પગવાળા સુવર્ણના ઉપસ્કરથી શોભિતા અશ્વ, સૌચિત્તિ નામના કુમારને વેહેતા હતા. સુવર્ણ

સરખા પૃષ્ઠભાગ તથા કૌશેય સરખા વર્ણવાળા સુવર્ણની માળાથી શોભિતા વિનયવાન્ અશ્વ, શ્રેણિમાનને વેહેતા હતા. સુવર્ણની માળા ધારણ કરેલા, સુવર્ણ સરખા પૃષ્ટભાગવાળા શણગારેલા શૂરવીર અશ્વ, પ્રશંસા કરવા લાયક નરશ્રેષ્ઠ કાશિરાજને વહન કરતા હતા. અસ્ત્રવિદ્યા ધનુર્વેદ તથા બ્રાહ્મણ વેદમાં પારંગત એવા આવતા સત્યધૃતિને અરૂણ વર્ણવાળા અશ્વ, વેહેતા હતા. અને પારાવત સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, દ્રોણના ભાગરૂપ કલ્પેલા પંચાળના સેનાધિપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વહન કરતા હતા. તેની પાછળ સત્યધૃતિ, યુદ્ધમાં દુર્મદ સૌચિત્તિ, શ્રેણિમાન્, વસુદાન તથા કાશિરાજાનો પુત્ર અભિભૂ, યમ તથા કુબેરની ઉપમા આપવા લાયક એટલા શૂરવીર સુવર્ણની માળા પેરેલા વેગવાન કાંબોજ નામના અશ્વ જોડેલા રથેકરી શત્રુના સૈન્યને ભય પમાડતા ચાલતા હતા. સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા છે રથ તથા ધ્વજ જેમના એવા ઉગામેલા આયુધવાળા મોટા ધનુષવાળા છ હજાર કાંબોજ એવા પ્રભદ્રક, બાણસમુદાયથી શત્રુઓને કંપાવતા મૃત્યુનો સ્વીકાર કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નની પાછળ ચાલવા લાગ્યા હતા. પિંગ તથા શૌવર્ણવાળા સુવર્ણની માળા પેરેલા ગ્લાનિરહિત મનવાળા ઉત્તમ અશ્વ, ચૈકિતાનને વેહેતા હતા. ઈન્દ્રાયુધ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ જોડેલા રથે કરી અર્જુનનો મામો કુંતિભોજરાજા આવ્યો. ચિત્રેલા તારા સરખા ચિન્હયુક્ત, નિલવર્ણવાળા અશ્વ, રોચમાન રાજાને સંગ્રામમાં વહન કરતા હતા. વિચિત્ર વર્ણ તથા શ્યામ પગવાળા સુવર્ણના ઉપસ્કરથી શોભિત શ્રેષ્ઠ અશ્વ, જરાસંધ પુત્ર સહદેવને વહન કરતા હતા. કમળના નાળવા સરખા વર્ણવાળા વિચિત્ર પ્રકારના શીચાણા સરખા વેગવાળા ઉત્તમ અશ્વ, સુદામાને વેહેતા હતા. શ્વેતમિશ્રિત અરૂણવર્ણ તથા શ્વેત રૂવાટાંવાળા અશ્વ, ગોપતિના પુત્ર પાંચાલ્ય સિંહસેનને વેહેતા હતા. સર્ષવના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ, પંચાળોમાં પ્રખ્યાત પુરૂષમાં સિંહરૂપ જનમેજયને વહન કરતા હતા. માષસરખા વર્ણવાળા વેગવાન્ મોટા સુવર્ણની માળા પેરેલા દધિ સરખા શ્વેત પૃષ્ટભાગ તથા વિચિત્ર પ્રકારના મુખવાળા અશ્વ, પાંચાલ્યને વેહેતા હતા. શોભાયમાન મસ્તકવાળા શૂરવીર, કમળના પરાગ સરખા વર્ણવાળા ગૌર અશ્વ, દંડધારને વહન કરતા હતા. કંઈક લાલમિશ્રિત માલન વર્ણવાળા પૃષ્ઠભાગ વિષે મલિન શ્વેતવર્ણે કરી શોભિતા ફડતા હોય નહિ! તેની પેઠે ચાલનાર અશ્વ, વ્યાઘ્રદત્તને વેહેતા હતા. વિચિત્ર પ્રકારનો

વર્ણ તથા કાળા મસ્તકવાળા, વિચિત્ર પ્રકારની માળાઓથી શોભિતા સુંદર અશ્વ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ પાંચાલ્ય સુધન્વાને વેહેતા હતા. ઈન્દ્રવજ્ર સરખો છે સ્પર્શ જેમનો, ઈન્દ્રગોપ નાગના જંતુ સરખા, આશ્ચર્યરૂપ છે દર્શન જેમનું એવા અશ્વ, ચિત્રાયુધને વહન કરતા હતા. સુવર્ણની માળા ધારણ કરેલા કંઇક શ્વેત વર્ણવાળા અશ્વ, કોસલાધિપતિના પુત્ર સુક્ષત્રને વહન કરતા હતા. વિચિત્ર વર્ણવાળા મોટા, સુવર્ણની માળા પેરેલા સુંદર અશ્વ, યુદ્ધમાં ધૈર્યવાન ક્ષેમિને વહન કરતા હતા. એક વર્ણના છે ધ્વજ, કવચ, તથા ધનુષ જેનાં એવો શુલ્ક, શ્વેત અશ્વ જોડેલા રથે કરી દ્રોણ સામે આવ્યો હતો. ચંદ્ર સરખા સામુદ્ર અશ્વ, રૂદ્ર સરખા તેજવાળા સમુદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રસેનને વહન કરતા હતા. નીલ કમળ સરખા વર્ણવાળા સુવર્ણથી શોભિતા વિચિત્ર પ્રકારની માળા પેરેલા અશ્વ, વિચિત્ર પ્રકારના રથવાળા શૈબ્યને વહન કરતા હતા. વટાણાના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા શ્વેતમિશ્રિત રક્ત રૂવાટાંવાળા શ્રેષ્ઠ અશ્વ, યુદ્ધમાં દુર્મદ રથસેનને વહન કરતા હતા. શુક સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સર્વ મનુષ્ય થકી જે રાજાને અત્યંત શૂર કહે છે. પટચ્ચર નામના અસુરને હણનાર તે સમુદ્રાધિપને વેહેતા હતા. ખાખરાના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ, વિચિત્ર પ્રકારનાં છે કવચ, આયુધ તથા ધ્વજ જેનાં એવા વિચિત્ર પ્રકારની માળા પેરેલા ચિત્રાયુધને વેહેતા હતા. એક વર્ણના ધ્વજ, કવચ, ધનુષ તથા નીલ અશ્વ જોડેલા રથે કરી નીલરાજા દ્રોણ સામે આવ્યો. રત્નના ચિન્હવાળા વિચિત્ર રૂપવાન્ વરૂથ, રથ, ધનુષ, વાજીંત્ર, ધ્વજ, તથા પતાકા સહિત ચિત્રરાજા દ્રોણ સામે આવ્યો. આકાશના વર્ણ સરખા વર્ણવાળા ઉત્તમ અશ્વ, રોચમાનના પુત્ર હેમવર્ણને વહન કરતા હતા. યુદ્ધ કરવામાં સમર્થ, શોભનક્રિયાવાળા, સિતગૌર છે પૃષ્ટભાગ જેમનો શ્વેત અંડવાળા કુકડાના ઈંડા સરખા અશ્વ, યુદ્ધમાં દંડકેતુને વહન કરતા હતા. કેશવ ભગવાને સંગ્રામમાં પોતાના પિતાને હણ્યો એ રીતે પાંડવોનો કપાટ ભેદાયો અને બાંધવો ભાગ્યા. ત્યાર પછી ભીષ્મ, દ્રોણ, પરશુરામ, તથા કૃપાચાર્ય પાસેથી અસ્ત્ર શીખી તે વિદ્યામાં રૂક્મિ, કર્ણ, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણે કરી સમાનપણાને પ્રાપ્ત થઈ દ્વારકાંપુરીને હણવા તથા સમગ્ર પૃથ્વીને જીતવા ઈચ્છતા તેને બુદ્ધિમાન્ સ્નેહિઓએ તેના હિત વાસ્તે વારી રાખ્યો. તેથી તે વૈર સંબંધ મૂકી પોતાનું રાજ્ય કરતો હતો. સાગર ધ્વજવાન્ તથા પરાક્રમરૂપ દ્રવ્યવાળો

બળવાન્ તે પાંચાલરાજા, વૈદુર્યમણિની જાળથી ઢંકાયલા ચંદ્રની કિરણ સરખા અશ્વ જોડેલા રથે કરી પોતાના દિવ્ય ધનુષનો ટંકાર કરતો દ્રોણ સામે દોડચો. અરડુસાના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, પાંટયને અનુસરનાર ચઉદ અયુત મુખ્ય રથિઓને વહન કરતા હતા. નાના પ્રકારના રૂપ, વર્ણ, આકૃતિ તથા મુખવાળા અશ્વ, રથચક્ર સરખા ધ્વજવાળા શૂરવીર ઘટોત્કચને વેહેતા હતા. જે એકલો એકઠા મળેલા ભરતોના મતને મૂકી, સર્વ ઈચ્છીતનો ત્યાગ કરી ભક્તિવડે યુધિષ્ઠિર પાસે ગયો હતો, લાલ નેત્રવાળો મહાબાહુ તે બૃહંત, મોટી કાયા તથા બળવાળા અશ્વેકરી દ્રોણ સામે દોડચો. સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા અશ્વ, સુવર્ણના રથમાં બેઠેલા, ધર્મજ્ઞ, સૈન્યના મધ્યમાં રહેલા રાજશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરને ચોતરફથી પાછળ ચાલતા હતા. નાનાપ્રકારના વર્ણવાળા બીજા પણ કેટલાક શોભનક્રિયાવાળા દેવ સરખા ઘણાક અશ્વ, યુદ્ધ વાસ્તે દ્રોણ સામે આવતા હતા. હે રાજેંદ્ર, સુવર્ણની ધ્વજાવાળા ભીમસેનસહિત દ્રોણસામે આવતા કેટલાક સાવધાન યોદ્ધાઓ, ઈન્દ્રસહિત દેવતાઓ સરખા દેખાતા હતા. આવેલા તે સર્વને અતિક્રમણ કરી આગળ ઉભેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શોભતો હતો. અને સર્વ સૈન્યને અતિક્રમણ કરેલા દ્રોણાચાર્ય સામે, અતિશય શોભતા હતા. હે મહારાજ, તે સમયે તે દ્રોણાચાર્યનો કૃષ્ણાજીનયુક્ત કમંડળના ચિન્હવાળો સુવર્ણમય સુંદર ધ્વજ પણ અત્યંત શોભતો હતો. અને ભીમસેનના વૈદુર્યમણિથી શોભિત મોટા સિંહના ચિન્હવાળા સુંદર ધ્વજને મેં જોયો હતો. કુરૂ કુળના રાજા પાંડુપુત્ર મહા પરાક્રમી યુધિષ્ઠિરનો સુવર્ણમય ગ્રહગણ સહિત ચંદ્રલાંછિત ધ્વજ, અત્યંત શોભતો હતો. એ વેષે વિસ્તીર્ણ યંત્રે હણેલા ઉત્તમ શબ્દવાળા, હર્ષ વધારનાર દિવ્ય એવા નંદ તથા ઉપનંદ નામના બે મૃદંગ પણ શોભતા હતા. નકુળના રથ વિષે રહેલા શરભના ચિન્હવાળા સુવર્ણમય અતિઉગ્ર તથા ભયંકર એવા મોટા ધ્વજને અમે જોતા હતા. સહદેવના રથવિષે શત્રુઓને શોક વધારનાર કોઈથી સહન થાય નહિ એવો હંસલાંછિત ઘંટાયુક્ત પતાકાવાળો ધ્વજ શોભતો હતો. પાંચ દ્રૌપદી પુત્રના ધ્વજ, ધર્મ, વાયુ, ઈન્દ્ર તથા મહાત્મા અશ્વિનીકુમારના ચિન્હથી અત્યંત શોભતા હતા. હે રાજન્! અર્જુનકુમાર અભિમન્યુનો શાર્ડંપક્ષીના ચિન્હવાળો સુવર્ણથી ઉજવળ ઉત્તમ ધ્વજ, રથવિષે અત્યંત શોભતો હતો. હે રાજેંદ્ર! ઘટોત્કચના ધ્વજવિષે ગૃધ્રપક્ષી શોભતો હતો. અને તેના અશ્વ પણ પૂર્વે જેવા રાવણના હતા તેવા

ઈચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરનાર હતા. હે નૃપ, ધર્મરાજનું દિવ્ય એવું માહેંદ્ર, ભીમસેનનું વાયવ્ય, ત્રૈલોક્યની રક્ષા વાસ્તે બ્રહ્માએ સૃજેલું અજર તથા દિવ્ય ધનુષ અર્જુનનું, નકુળનું વૈષ્ણુવ, સહદેવનું અશ્વિજ, ઘટોત્કચનું દિવ્ય એવું ભયંકર પૌલત્સ્ય, હે ભારત, રૌદ્ર, આગ્નેય, કૌબેર, યામ્ય તથા ગિરિશ નામનાં પાંચ ધનુષરત્ન પાંચ દ્રૌપદી પુત્રોના રૌદ્ર નામનુ શ્રેષ્ઠ ધનુષ રોહિણીપુત્ર બળરામને પ્રાપ્ત થયું હતું તે તેણે પ્રસન્ન થઈ મહાત્મા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને આપ્યુ છે 'એટલા'એ અને બીજા પણ સુવર્ણથી શોભિતા ઘણાક શત્રુઓને શોક વધારનાર શૂરવીરોના ધ્વજ, ત્યાં દેખતા હતા. ધજાએ કરી અત્યંત બાધ કરનાર કુત્સિત પુરૂષથી સેવન થઈ શકે નહિ એવું તે, દ્રોણુ સૈન્ય પટમાં લખેલા ચિત્ર સરખું શોભતું હતું. તે વખતે હે રાજન્, સંગ્રામમાં દ્રોણુ સામે દોડતા શૂરવીરોના સ્વયંવરની પેઠે નામ તથા ગોત્ર સંભળાતા હતા.

॥ शुश्रुवुर्नामगोत्राणिवीराणांसंयुगेतदा ॥

॥ द्रोणमाद्रवतांराजन्स्वयंवरइवाहवे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि हयध्वजादिकथने गुर्जरभाषायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ व्यथयेयुरिमेसेनांदेवानामपिसंजय ॥
॥ आहवेयेभ्यवर्तंतवृकोदरमुखानृपाः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, સંગ્રામમાં જે ભીમસેનાદિક રાજાઓ દ્રોણુ સામે પાછા આવ્યા તે દેવતાની સેનાને પણ વ્યથા પમાડે એમાં સંશય નહિ. દિષ્ટે કરી બંધાયલોજ આ પુરૂષ જરૂર ઉત્પન્ન થાય છે. ને તે દિષ્ટકર્મમાંજ સર્વ અર્થ જૂદા જૂદા દેખાય છે.' જો કે જે યુધિષ્ઠિર રાજા, કોઇ ન જાણે તે રીતે જટા તથા મૃગચર્મ ધારણ કરી ઘણા કાળસૂધી અરણ્યમાં વિહાર કરતા હતા, તેજ યુધિષ્ઠિર, સંગ્રામમાં મોટી સેનાને આજ્ઞા કરે છે, તે પણ દૈવ સંયોગથીજ અને મારા પુત્રને જે રાજ્ય મળ્યું હતું તે પણ દૈવ યોગથીજ;' એમાં સંશય નહિ. કારણ નિશ્ચય પુરૂષ ભાગ્ય સાથેજ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે તેને આકર્ષણ કરે છે; પણ પોતે જેમ

ઈચ્છા કરે તેમ થતું નથી. જો કે જે આ યુધિષ્ઠિર રાજા દ્યૂતથી વ્યસનને પ્રાપ્ત થઈ અત્યંત ક્લેશને પ્રાપ્ત થયો હતો. તેજ આ ટાણે ભાગ્ય યોગે સહાયોને પ્રાપ્ત થયો છે. હે સંજય, મંદ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન પૂર્વે મને કહેતો હતો કે, હે તાત, કેકય, કાશિકા કોસળ, ચેદિયો તથા વંગો પણ મારી તરફ આવ્યા છે. માટે સમગ્ર પૃથ્વી જેવી મને ભજે છે તેવી પાર્થને ભજતી નથી તથાપિ આ વખતે તેની સેના સમૂહના મધ્યમાં રહેલા સારી રીતે ચોતરફથી રક્ષણ કરેલા દ્રોણુને સંગ્રામમાં પાર્ષત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પાડયા એનું કારણ ભાગ્ય વિના બીજું શું કહી શકાય? ભાગ્યજ. પણ હે સંજય, વળી મને એક આશ્ચર્ય થાય છે જે, રાજાઓના મધ્યમાં રહેલા નિરંતર યુદ્ધથી આનંદ પામનાર, સર્વાસ્ત્રમાં પારંગત એવા મહાબાહુ દ્રોણુને મૃત્યુ કેમ પ્રાપ્ત થયો. હે સંજય, ભીષ્મ તથા દ્રોણુને હણાયા સાંભળી કષ્ટ તથા અત્યંત મોહને પ્રાપ્ત થયેલો હું હવે જીવવાનો ઉત્સાહ તથી રાખતો. હે સંજય, પૂર્વે પુત્રવિષે પ્રીતિ કરનાર મને જોઇ જે વિદુરે કહ્યું હતું તે દુર્યોધન સહિત મને સર્વ પ્રાપ્ત થયું પણ હવે જો દુર્યોધનનો ત્યાગ કરી બાકીના પુત્રના બચાવને ઈચ્છું તો સમગ્રનું મરણ ન થાય તથાપિ તે અત્યંત નૃશંસ કર્મ કહેવાય. તે હું કેમ કરૂં? તેમ જે પુરૂષ ધર્મનો ત્યાગ કરી કેવળ સ્વાર્થમાં તત્પર થાય તે આ લોકથી ભ્રષ્ટ થઈ ક્ષુદ્રપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. હે સંજય, મુખ્ય પુરૂષોનું મર્દન થવાથી હવે ઉત્સાહ રહિત આ દેશના અવશેષને હું જોતો નથી. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, ક્ષમાવાન્ એવા જે વડે કરી આપણે નિરંતર જીવીએ તે બે મુખ્ય પુરૂષ થઈ જવાથી હવે અવશેષ કેમ રહે? માટે હવે તો હે સંજય, કેવી રીતે યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું, કયા યોદ્ધા યુદ્ધ કરતા હતા, કયા મારતા હતા, અને કયા ક્ષુદ્ર પુરૂષો ભયથી ભાગ્યા; તે બધું યથાર્થ મને કહે. અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને શું પરાક્રમ કર્યું? તે પણ મને કહે. કારણ તેથી તથા તેના ભાઈ ભીમસેન થકી હમેશ મોટું ભય મને રહે છે. હે સંજય, પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં દ્રોણુ સામે પાછા આવ્યા પછી બાકી રહેલા મારા સૈન્યનો અત્યંત દારૂણ પ્રહાર જે રીતે થયો હોય તે રીતે મને કહે. અને તેઓ પાછા આવ્યા તે વખતે તમારા મનને કેવું થયું; અને મારી તરફના કયા શૂરવીરોએ કોને વારી રાખ્યા તે પણ મને કહે.

॥ कथंचवोमनस्तातनिवृत्तेष्वभवत्तदा ॥

॥ मामकानांचयेश्शूराःकेकांस्तत्रन्यवारयन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि धृतराष्ट्र वाक्ये गुर्जरभाषायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

संजयउवाच ॥ महद्भैरवमासीन्नःसन्निवृत्तेषुपांडुषु ॥
॥ दृष्ट्वाद्रोणंछाद्यमानतैर्भास्करमिवांबुदैः ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, જે વખતે પાંડવ પાછા ફરી આવ્યા તે વખતે મેઘે ઢાંકેલા સૂર્યની પેઠે તેમણે ઢાંકી દીધેલા દ્રોણને જોઈ અમને મોટું ભય ઉત્પન્ન થયું હતું અને તેથી કરી ઉડેલી તીવ્ર રજે કરી તમારી સેના ઢંકાઈ જવાને લીધે દૃષ્ટિપંથ હણવાથી દ્રોણ હણાયા એમ અમે માનવા લાગ્યા. ક્રૂરકર્મ કરવા ઈચ્છતા મોટા ધનુષવાળા તે શૂરવીરોને જોઈ જલદી દુર્યોધને પોતાના સૈન્યને આજ્ઞા કરી કે, હે રાજાઓ શક્તિ, ઉત્સાહ તથા બળ પ્રમાણે યુક્તિથી પાંડવની સેનાને વારો. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી સમીપે ઉભેલા ભીમસેનને જોઈ તેના જીવિતને હરણ કરવા ઈચ્છતો તમારો પુત્ર દુર્મર્ષણ બાણનો વરસાદ કરતો તેની સામે જઈ ક્રોધાયમાન થયેલા મૃત્યુની પેઠે બાણે કરી તેને મારવા લાગ્યો. તે વખતે ભીમસેન પણ બાણે કરી તેને પીડવા લાગ્યો; તે મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું. તે સમયે ઈશ્વરે પ્રેરેલા પ્રાજ્ઞ, શૂરવીર તથા પ્રહાર કરનાર તે રાજાઓ રાજ્ય તથા મૃત્યુ ભયનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં શત્રુઓ સામે ઉભા રહ્યા. હે વિશાંપતે, તે ટાણે દ્રોણને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા સંગ્રામમાં શોભિતા શિનીપૌત્ર શૂરવીર આવતા સાત્યકિને કૃતવર્માએ વારી રાખ્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ બાણના સમુદાયથી ક્રોધાયમાન થયેલા તેને વારી રાખ્યો વળી મદોન્મત હસ્તિ, મદોન્મત્ત હસ્તિને જેમ વારે તેમ કૃતવર્માએ તેને વાર્યો. દ્રોણ સામે આવતા મોટા ધનુષવાળા ક્ષત્રવર્માને ઉગ્ર ધનુષવાળા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથે તીક્ષ્ણ બાણે કરી વારી રાખ્યો. ક્ષત્રવર્માએ સિંધુપતિના ધ્વજ, તથા ધનુષ્ય કાપી ક્રોધથી દશ બાણે કરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં તેને વિંધ્યો. બાણ નાંખવામાં ચતુર સિંધુ રાજાએ પણ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી સંગ્રામમાં લોહમય બાણે કરી ક્ષત્રવર્માને વિંધ્યો. પાંડવ

વાસ્તે યત્નથી દ્રોણ સામે આવતા ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શૂરવીર, મહારથિ યુયુત્સુને સાવધાન થયેલા સુબાહુએ વારી રાખ્યો. યુયુત્સુએ કૃષ્ણ તથા પીતવર્ણવાળા બે ક્ષુર બાણે કરી બાણ ફેંકતા સુબાહુના ધનુષ બાણ સહિત બેય હાથ કાપી નાંખ્યા. પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાને, ક્ષોભ પામેલા, સમુદ્રને કિનારો વારે તેમ, મદ્રાધિપતિ શલ્યે વારી રાખ્યા. તેની ઉપર ધર્મરાજાએ મર્મ ભેદનાર ઘણાક બાણ નાંખ્યા. મદ્રાધિપતિએ પણ ચોસટ બાણથી તેમને વિંધી અત્યંત સિંહનાદ કર્યો, વડિલ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે સિંહનાદ કરતા તેના ધ્વજ તથા ધનુષ ક્ષુર નામના બે બાણથી કાપી નાંખ્યા. તે વખતે મનુષ્યો ઊંચે સ્વરે પોકાર કરવા લાગ્યા. તેમજ સૈન્ય સહિત બાલ્હક રાજાએ, સૈન્ય સહિત દ્રોણ સામે આવતા દ્રુપદ રાજાને બાણે કરી વારી રાખ્યો. તે વખતે સેના સહિત પરસ્પર સામે આવેલા તે બેઉ વૃદ્ધનું, મોટા યૂથપતિ મદ ઝરતા બે હસ્તિયોનું જેવું યુદ્ધ થાય તેવું ભયંકર યુદ્ધ થયું. પૂર્વે ઈન્દ્રે તથા અગ્નિએ જેમ બળિરાજાને વારચો હતો તેમ સૈન્યસહિત અવંતિપુરીના, વિંદ તથા અનુવિંદે સૈન્યસહિત મત્સ્ય દેશના વિરાટરાજાને વારી રાખ્યો. અને મત્સ્યના યોદ્ધાઓને કેકય સાથે દેવાસુર યુદ્ધ સરખું, ભયરહિત છે અશ્વ, રથ તથા હસ્તિ જેમાં એવું અતિ આકુળ યુદ્ધ થયું. બાણ સમુદાયને ફેંકતા દ્રોણ સામે જતા નકુળ પુત્ર શતાનિકને સભાપતિ ભૂતકર્માએ વારી રાખ્યો. તેટલામાં નકુળ પુત્ર અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલા ભલ્લનામના ત્રણ બાણે કરી સંગ્રામ વિષે ભૂતકર્માને બાહુ તથા મસ્તકરહિત કર્યો. બાણના ઓઘ નાંખતાં દ્રોણ સામે આવતા પરાક્રમી તથા શૂરવીર સુતસોમને વિવિંશતિએ વારી રાખ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સુતસોમે સરળ બાણે કરી કાકા વિવિંશતિને ભેદી કવચ પેરેલો તે સામે ઉભો રહ્યો નહિં. ભીમરથે તીક્ષ્ણ કરેલા લોહમય છ બાણે કરી અશ્વ, તથા સારથિ સહિત શાલ્વને યમલોકમાં મોકલી દીધો. હે મહારાજ, મયૂર સરખા અશ્વ જોડેલા રથે કરી આવતા તમારા પૌત્ર શ્રુતકર્માને તમારા ચૈત્રસેનિ પૌત્રે વારી રાખ્યો. દુઃખથી સહન થાય નહિ એવા પરસ્પર વધને ઈચ્છતા તે બેઉ તમારા પૌત્ર વડિલોની અર્થ સિદ્ધિ વાસ્તે ઉત્તમ યુદ્ધ કરતા હતા- મહા સંગ્રામમાં દ્રોણની આગળ ઉભેલા પ્રતિવિંધ્યને જોઈ પિતાને માન આપતા અશ્વત્થામાએ બાણથી એને વારી રાખ્યો. પ્રતિવિંધ્યે તીક્ષ્ણ બાણે કરી પિતા વાસ્તે ઉભેલા સિંહલાંગુળચિ

ચિન્હવાળા ક્રોધાયમાન થયેલા તેને વિંધ્યો. હે નરર્ષભ, તેટલામાં બીજ વાવવા વખતે જાણે બીજ વાવતા હોય તેની પેઠે દ્રૌપદી પુત્રોએ અશ્વત્થામા ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. દ્રોણ સામા જતા અર્જુન પુત્ર મહારથિ દ્રૌપદેય શ્રુતકીર્ત્તિને દુઃશાસનના પુત્રે વારી રાખ્યો. અર્જુન સરખો તે અર્જુન પુત્ર અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલા ભલ્લનામના ત્રણ બાણે કરી તેના ધનુષ, ધ્વજ, તથા સારથિને છેદી દ્રોણ સમીપે ગયો. હે રાજન્! જે બેઉ સેનાવિષે અત્યંત શૂર મનાય છે, પટચ્ચર નામના અસુરને હણનાર તે સમુદ્રાધિપને લક્ષ્મણે વારી રાખ્યો. હે ભારત, તે, લક્ષ્મણના ધનુષ તથા ધ્વજ ચિન્હ છેદી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરતાં અત્યંત શોભતો હતો. સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે આવતા યાજ્ઞસેનિ યુવાવસ્થાવાળા શિખંડિને મહા પ્રાજ્ઞ યુવાવસ્થાવાન્ વિકર્ણે વારી રાખ્યો. તે વખત શિખંડીએ બાણના સમુદાયથી તેને ઢાંકી દીધો. તે સમયે તે બાણ સમુદાયને નાશ કરી બળવાન્ તમારો પુત્ર શોભતો હતો. દ્રોણ સામે જતા શૂરવીર ઉત્તમૌજાને સંગ્રામમાં બાણના સમુદાયથી અંગદે વારી રાખ્યો. તે વખતે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે બેઉનો સર્વ સૈનિકોને પ્રીતિ વધારનાર અત્યંત ભયંકર પ્રહાર થતો હતો. દ્રોણ સામે જતા શૂરવીર પુરૂજીતને મોટા ધનુષવાળા બળવાન્ દુર્મુખે વત્સદંત નામના બાણથી વારી રાખ્યો. તે સમયે તેણે નારાચ નામના બાણે કરી દુર્મુખની ભ્રૂકુટીનો મધ્યભાગ વિંધ્યો. તેણે કરી તેનું મુખ, નાળસહિત કમળ સરખું શોભતું હતું. દ્રોણ સામે જતા લાલ ધજાવાળા પાંચ ભાઈ કેકયને બાણના વરસાદથી કર્ણે વારી રાખ્યા. અત્યંત સંતપ્ત થયેલા તેમણે બાણના વરસાદથી એને ઢાંકી દીધો. તેણે પણ વારંવાર બાણ સમુદાયથી તેમને ઢાંકી દીધા. પરસ્પર આવતા બાણના સમુદાયથી ઢંકાઈ જવાને લીધે અશ્વ, સારથિ ધ્વજ તથા રથ સહિત કર્ણ તથા પાંચ ભાઈ કેકય પણ દેખાતા ન હતા. દ્રોણ સામે જતા નીલ, કાશ્ય તથા જયત્સેન એ ત્રણને દૂર્જય, જય તથા વિજય નામના તમારા ત્રણ પુત્રોએ વારી રાખ્યા, તે વખતે પરસ્પર તેમનું એક બાજુંએ સિંહ વ્યાઘ્ર તથા તરક્ષુ અને બીજી બાજું રીંછ, મહિષ તથા બલિબર્દનું, પરસ્પર જેવું યુદ્ધ થાય તેવું જોનારને પ્રીતિ વધારનાર ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું. યુદ્ધમાં દ્રોણ સામે જતા સાત્યકિને ક્ષેમધૂર્તિ તથા બૃહંત નામના બે ભાઈઓએ તીક્ષ્ણ બાણે કરી વિંધ્યા. તે વખતે અન્યોઅન્ય તેમનું તથા તેનું વનવિષે મદ ઝ-

રતા બે મુખ્ય હસ્તિ તથા સિંહનું જેવું પરસ્પર યુદ્ધ થાય તેવું અતિ આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થતું હતું. યુદ્ધમાં દ્રોણ સામે જતા, યુદ્ધથી આનંદ પામનાર, એકલા અંબષ્ટરાજાને બાણ ફેંકતા ક્રોધાયમાન થયેલા ચેદિ રાજાએ વારી રાખ્યો. તે સમયે અંબષ્ટ રાજાએ અસ્થિ ભેદનાર શલાકાએ કરી તે ચેદિરાજને ભેદ્યો. તેથી તે બાણ સહિત ધનુષનો ત્યાગ કરી રથઉપરથી પૃથ્વીઉપર પડ્યો, ક્રોધાક્ત રૂપવાળા દ્રોણ સામે આવતા વાર્ષ્ણેય, વાર્ધક્ષેમિને ઉદાર ચિત્તવાળા શરદ્વાનના પુત્ર કૃપાચાર્યે ક્ષુદ્રક નામના બાણે કરી વારી રાખ્યો તે વખતે પરસ્પર વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરતા કૃપાચાર્ય તથા વાર્ષ્ણેય વાર્ધક્ષેમિને જે યોદ્ધાઓ જોતા હતા તે યુદ્ધમાં આસક્ત મનવાળા થઈ બીજી ક્રિયાને ભૂલી જતા હતા. દ્રોણ સામે આવતા સાવધાન મણિમાન્ રાજાને દ્રોણના યશને વધારનાર સૌમદત્તિએ વારી રાખ્યો. તે વખતે મણિમાન્ રાજાએ જલદી સૌમદત્તિના વિચિત્ર પ્રકારના ધનુષ, ધ્વજ પતાકા તથા સારથિને પાડી છત્ર પણ રથમાંથી પાડી નાખ્યું. તે વખતે યૂપાધ્વજવાળો શત્રુને હણનાર સૌમદત્તિ જલદી રથમાંથી નીચે કૂદી શ્રેષ્ઠ ખડ્ગથી અશ્વ, સારથિ, ધ્વજ તથા રથ સહિત તેને મારી પાછો પોતાના રથમાં બેશી બીજું ધનુષ્ લેઈ પોતે ઘોડાઓને નિયમમાં રાખતાં પાંડવની સેનાને મારવા લાગ્યો અસુર પ્રત્યે આવતા ઈન્દ્રની પેઠે દ્રોણ પ્રત્યે આવતા દુઃખે કરી જીતી શકાય નહિ એવા પાંડ્ય રાજાને સમર્થ વૃષસેને બાણના ઓઘથી વારી રાખ્યો. ગદા, ભાલા, ખડ્ગ, પટાં, લાકડીઓ, પાષાણ, દંડ, અગ્ન્યસ્ત્ર, સાંગ, ગુરંજ, બાણ, મુસળ, મોદાલી, ચક્ર, ગોફણ, ફરસી, રજ, વાયુ, અગ્નિ, સલિલ, ભસ્મ, લોષ્ઠ, તૃણ તથા દ્રુમે કરી સેનાને વ્યથા પમાડતો, ખેદ કરતો, ભાગતો, હણતો, ભગાડતો, ફેંકતો તથા ભય પમાડતો ઘટોત્કચ રાક્ષસ દ્રોણ સામે આવ્યો. તેને કોપાયમાન થયેલો અલંબુષ રાક્ષસ નાનાપ્રકારના યુદ્ધ સાધનભૂત શસ્ત્રે કરી મારવા લાગ્યો. તે વખતે રાક્ષસમાં મુખ્ય તે બેઉનું પૂર્વે જેવું શંબરાસુર તથા ઈન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવું યુદ્ધ થતું હતું. હે રાજન્, એ રીતે તમારા તથા તેમના સંકુળ યુદ્ધમાં રથ, હસ્તિ, તથા પાયદળોના સેંકડો દ્વંદ્વયુદ્ધ થતા હતા. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. દ્રોણને મારવા તથા રક્ષણ કરવા વખતે એકઠા મળેલાઓનો જેવો સંગ્રામ થયો એવો સંગ્રામ પૂર્વે મેં દીઠોય ન હતો, તેમ સાંભળ્યો પણ ન હતો. હે પ્રભો, આ ઘોર, આશ્ચર્યરૂપ, આ રૌદ્ર, એ રીતે કહેવાતા તે સંગ્રામમાં વિસ્તૃત ઘણાંક યુદ્ધ દેખાતાં હતાં.

॥ इदंघोरमिदंचित्रमिदंरौद्रमितिप्रभो ॥

॥ तत्रयुद्धान्यदृश्यंतप्रततानिबहूनिच ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वंद्वयुद्धे गुर्जर-भाषायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तेष्वेवंसन्निवृत्तेषुप्रत्युद्यातेषुभागशः ॥

॥ कथंयुयुधिरेपार्थामामकाश्चतरस्विनः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય, એ રીતે તેઓ વિભાગ પ્રમાણે પાછા ફરી સામે આવ્યા ત્યારે પાંડવ તથા વેગવાન્ મારી તરફનાઓનું કેવી રીતે યુદ્ધ થયું. તેમ હે સંજય, અર્જુને સંશપ્તક સૈન્ય પ્રત્યે શું કર્યું; અને સંશપ્તકોએ અર્જુન વિષે શું કર્યું; તે પણ મને કહે. સંજય કહે છે, તે રીતે પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ પાછા ફર્યા અને બેઉ સેનાના યોદ્ધાઓ વિભાગ પ્રમાણે સામે ઉભા રહ્યા તે વખતે તમારા પુત્ર દુર્યોધને હસ્તિ સૈન્ય સહિત ભીમસેન સામે દોડી, હસ્તિ, હસ્તિને તથા બળિબર્દ બળિબર્દને જેમ બોલાવે તેમ યુદ્ધ વાસ્તે તેને બોલાવ્યો. એટલે તેણે બોલાવેલો યુદ્ધમાં કુશળ તથા બાહુબળ યુક્ત ભીમસેન, હસ્તિસૈન્ય સામે દોડી તેજ વખતે તે સૈન્યને નારાચ નામના બાણે કરી ભેદવા લાગ્યો. તેથી વિમુખ તથા મદ રહિત થયેલા ચોતરફ મદ ઝરતા પર્વત સરખા તે હસ્તિઓને જોઈ પવનનો પુત્ર તે, વૃદ્ધિ પામેલો વાયુ જેમ વાદળાના સમૂહને નાશ કરે તેમ તે સૈન્યોનો નાશ કરવા લાગ્યો. તે સમયે હસ્તિઓ વિષે બાણ સમૂહ નાંખતો ભીમસેન, સર્વ ભુવન વિષે કિરણોનો વિસ્તાર કરતો ઉદય પામેલો સૂર્ય જેવો શોભે તેવો શોભતો હતો. અને તેના બાણે કરી વિંધાયલા હસ્તિઓ, આકાશમાં સૂર્યનાં કિરણોએ કરી વ્યાપ્ત થયેલા અનેક મેઘ શોભે તેવા શોભતા હતા. એ પ્રમાણે હસ્તિઓનો નાશ કરવા વાયુપુત્ર ભીમસેનની સામે આવી ક્રોધાયમાન થયેલા દુર્યોધને તીક્ષ્ણ કરેલા બાણે કરી તેને વિંધ્યો. તેજ ટાણે ક્ષણ માત્રમાં ક્રોધથી રૂધિર સરખા લાલ નેત્રવાળા ભીમસેને દુર્યોધન રાજાને તેના નાશ વાસ્તે તીક્ષ્ણ બાણથી વિંધ્યો. વળી બાણે કરી વિંધાએલા સર્વ અંગવાળા ક્રોધાક્રાંત થયેલા તેણે પણ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સૂર્ય કિરણ સરખા ઉજ્વળ નારાચ નામના બાણે કરી પાંડુ-

પુત્ર તેને વિંધ્યો. તે વખતે પાંડુપુત્ર તેણે રત્નથી વિચિત્ર પ્રકારના તેના ધ્વ-જ વિષે રહેલા મણિમય હસ્તિને ભલ્લ નામના એક બાણથી ભેદી બીજા ભલ્લ બાણે કરી જલદી તેનું ધનુષ્ કાપી નાખ્યું. હે મારિષ, એ રીતે ભી-મસેને પીડિત કરેલા દુર્યોધનને જોઈ ભીમને ક્ષોભ પમાડવાની ઈચ્છાથી હ-સ્તિ ઉપર બેઠેલો અંગરાજા તેની સામે આવ્યો. તેથી મેઘ સરખા શબ્દ વાળા આવતા તે હસ્તિને જોઈ ભીમસેને નારાચ નામના બાણે કરી કુંભ-સ્થળના મધ્યમાં અત્યંત તેને પીડ્યો. તેના નાંખેલા તે નારાચ નામના બા-ણ, તે હસ્તિની કાયાને ભેદી પૃથ્વીમાં પેઠા અને તે હસ્તિ પણ વજ્રે હ-ણેલા પર્વતની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તે ટાણે હસ્તિ ઉપરથી નીચે પડતા તે મ્લેચ્છનું મસ્તક પણ જલદી બાણ ફેંકનાર ભીમસેને ભલ્લનામના બાણ-થી કાપી નાખ્યું. તે શૂરવીર પડ્યો તેને જોઈ સંભ્રાંત થયા છે અશ્વ, હ-સ્તિ તથા રથ જેમાં એવી દુર્યોધનની સેના પાયદળોને મર્દન કરતી ચોતરફ ભાગવા લાગી. તે ટાણે પ્રાગજ્યોતિષ્નો અધિપતિ ભગદત્ત, જે હસ્તિયે કરી ઈંદ્ર, દૈત્ય તથા દાનવને જીત્યો હતો તેના વંશના હસ્તિ ઉપર બેશી ભીમસેન સામે આવ્યો. તે વખતે નેત્ર ફાડેલા તથા ક્રોધાયમાન થયેલા તે શ્રેષ્ઠ હસ્તિ-એ સંકુંચિત કરેલી સૂંઢ તથા બે પગે કરી પાંડુપુત્ર ભીમસેનને જાણે મંથન કરતો હોય નહિ તેની પેઠે તેની સામે દોડી અશ્વ સહિત તેના રથનું ચૂર્ણ કરી નાખ્યું. તે સમયે અંજલીકા વેધવિદ્યા જાણનાર પાંડુપુત્ર ભીમસેન પ-લાયન ન કરતાં દોડી તેના શરીરમાં લીન થઈ ગયો. એ રીતે તેના શરીરમાં જઈ હાથથી વારંવાર તેને મારતાં પોતાને મારવા ઈચ્છતા તે હસ્તિને લડાવતો હતો. તે વખતે દશહજાર હસ્તિ સરખો બળવાળો શોભિતો ભીમ-સેનને ખોળતો તે હસ્તિ કુલાલચક્રની પેઠે જલદી ફરવા લાગ્યો. ભીમસેન પણ તેના શરીરમાંથી બાહાર નીકળી સુપ્રતિક નામના તે હસ્તિની આગળ સામે ઉભો. તે વખતે તે હસ્તિ સૂંઢથી ભીમસેનને પકડી તેની ડોકમાં વીં-ટો લેઈ બે ગોઠણથી તેને પાડી મારવા તૈયાર થયો. તે ટાણે વળી મહાબ-ળવાન્ ભીમસેન તેની સૂંઢમાંથી બાહાર નીકળી પાછો તે હસ્તિના શરીરમાં પ્રવેશ કરી પોતાના પક્ષ તરફના હસ્તિને આવવાની વાટ જોતો હતો. પછી હસ્તિના શરીરમાંથી નિકળી વેગથી વળી ભાગવા પણ લાગ્યો. તેટલામાં તો હે મારિષ, ભીમસેનને હસ્તિએ માર્યો માટે એને ધિક્કાર છે, એ રીતે સર્વ સૈન્યમાં મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. હે રાજન્, અને તે હસ્તિથી ત્રાસ

પામેલી પાંડવની સેના પણ જ્યાં ભીમસેન હતો ત્યાં ભાગીને ગઈ. તે ટાણે યુધિષ્ઠિર રાજા પણ ભીમસેન હણાયા એમ માની પાંચાલ્ય સહિત પોતે ભગદત્તને ચોતરફથી વારવા લાગ્યા. અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ શત્રુને તપાવનાર બીજા યોદ્ધાઓ પણ હજારો તીક્ષ્ણ કરેલા બાણ ભગદત્ત ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે વખતે ભગદત્ત આવતા બાણોને અંકુશથી નિવારણ કરી હસ્તિથી પાંડવ તથા પંચાલોને મારવા લાગ્યો. તે ટાણે સંગ્રામમાં ભગદત્તના આશ્ચર્યરૂપ પરાક્રમને અમે જોતાં હતા. તેટલામાં દશાર્ણદેશનો રાજા જલદી ચાલનાર મદ ઝરતા હસ્તિ ઉપર બેશી ભગદત્ત સામે આવ્યો. તે વખતે ભયંકર રૂપવાળા તે બેઉ હસ્તિઓનું દ્રુમ સહિત પક્ષવાળા બે પર્વતનું જેવું યુદ્ધ થાય તેવું ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં ભગદત્તના હસ્તિએ પાછા ફરી દશાર્ણાધિપતિના હસ્તિના પાર્શ્વભાગને ભેદી તેને પાડ્યો ને ભગદત્તે પણ સૂર્ય કિરણ સરખા સાત ભાલાએ કરી હસ્તિ ઉપર બેઠેલા તે શત્રુને પણ હણ્યો. તે ટાણે યુધિષ્ઠિર રાજાએ ભગદત્તને વિંધી મોટા રથ સૈન્યે કરી ચોતરફથી તેને વિંટી લીધો. તે વખતે ચોતરફથી રથિઓએ વિંટાયેલો હસ્તિ ઉપર વિરાજમાન તે, વનના મધ્યમાં પર્વત વિષે રહેલો પ્રજ્વલિત અગ્નિ શોભે તેવો શોભતો હતો. તેમજ ચોતરફથી બાણ ફેંકતા ઉગ્ર ધનુષ્યવાળા રથિ પુરૂષોના મંડળના મધ્યમાં રહેલો તે હસ્તિ ભ્રાંત થતો હતો. તે વખતે પ્રાગ્જ્યોતિષના અધિપતિ ભગદત્તરાજાએ તે મોટા હસ્તિને સાત્યકિના રથ સામે મોકલ્યો. તેથી તે હસ્તિએ સાત્યકિના રથને ગ્રહણ કરી વેગથી ફગાવ્યો. એટલે સાત્યકિ તો તેમાંથી કૂદી પલાયન કરી ગયો, તેમજ તેનો સારથિ પણ ઘોડાઓને સ્થિર કરી સાત્યકિ પાસે જઈ ઉભો. તેટલામાં વળી અવકાશ પામેલો તે હસ્તિ, ઉતાવળે રથ મંડળમાંથી બહાર નિકળી સર્વ રાજાઓને મારવા લાગ્યો. જલદી ગતિ કરનાર તેણે ત્રાસ પમાડેલા રાજાઓ તે એક હસ્તિને સેંકડો હસ્તિ સરખો માનવા લાગ્યા. તેટલામાં હસ્તિ ઉપર બેઠેલો ભગદત્ત, ઐરાવત હસ્તિ ઉપર બેઠેલો ઇન્દ્ર જેમ દૈત્યનો નાશ કરે તેમ પાંડવ તરફનાઓને મારવા લાગ્યો હતો. તે ટાણે ચોતરફ દ્રોણ તથા પંચાલોના હસ્તિ અને અશ્વનો મોટો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. એ રીતે ભગદત્તે પાંડવ તરફનાઓને ચોતરફથી પીડિત કર્યા. તેને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલો ભીમસેન પાછો ભગદત્ત સામે આવ્યો. તે વખતે સામે આવતાં તેનાં વાહનને ભગદત્તના હસ્તિએ સૂંઢમાંથી મૂકેલા જળે કરી ત્રાસ

પમાડ્યાં, તેથી તે ભીમસેન સહિત ત્યાંથી પલાયન કરવા લાગ્યાં. તે સમયે રથમાં બેઠેલા કાળ સરખા કૃતિપુત્ર રૂચિપર્વાએ જલદી તેની સામે આવી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. તેટલામાં સુંદર અંગની સંધિવાળા તે પર્વત પતિએ ગ્રંથિ વગરના બાણે કરી તે રૂચિપર્વાને યમલોકમાં મોકલી દીધો. તે શૂરવીર પડ્યો તેને જોઇ સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ, દ્રૌપદી પુત્ર, ચેકિતાન, ધૃષ્ટકેતુ, તથા યુયુત્સુ એટલા પાંડવો તરફના શૂરવીર ભયંકર સિંહનાદ કરતા ત્યાં આવી હસ્તિને પીડિત કરી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં પેની, અંકુશ તથા અંગુઠાએ કરી ભગદત્તે પ્રેરેલા અને સ્તબ્ધ છે કર્ણ તથા નેત્ર જેનાં એવા ઊંચી સૂંઢ કરેલા હસ્તિએ બે પગવડે વાહનોને પીડિત કરી યુયુત્સુના સારથિને માર્યો. તેટલામાં હે રાજન્, યુયુત્સુ રથ ઉપરથી જલદી પલાયન કરી ગયો. તે ટાણે તે પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ ભયંકર શબ્દ કરતા બાણે કરી હસ્તિને મારવા લાગ્યા, તે સમયે તે તમારો પુત્ર અભિમન્યુના રથમાં ચઢી બેઠો. તે વખતે શત્રુ વિષે બાણ નાંખતો હસ્તિ ઉપર બેઠેલો તે ભગદત્તરાજા, ભુવનો વિષે કિરણોનો વિસ્તાર કરતો જેવો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો. તે ટાણે હસ્તિ ઉપર બાણ અભિમન્યુએ, દશ યુયુત્સુએ, ત્રણ ત્રણ દ્રૌપદીના પુત્રોએ, તથા ત્રણ બાણ ધૃષ્ટકેતુએ નાંખ્યા. અતિ યત્નથી નાંખેલા તે બાણે કરી વિંધાયલો તે હસ્તિ, સૂર્યની કિરણોએ કરી મળેલો મોટો મેઘ શોભે તેવો શોભતો હતો. માવતે શીક્ષા તથા રત્ને કરી પ્રેરેલો શત્રુના બાણથી પીડિત તે હસ્તિ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુથી શત્રુઓને ફેંકવા લાગ્યો. વનમાં ગોવાળ જેમ દંડે કરી પશુગણને વિંટી લે તેમ ભગદત્ત વારંવાર પાંડવ સેનાને વિંટી લેતો હતો. તે ટાણે જલદી આવ્યો છે સિંચાણો પાસે જેમની એવા કાગડાઓનો જેવો શબ્દ થાય તેવો ભાગતા પાંડવ તરફનાઓનો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. હે નૃપશ્રેષ્ઠ, અંકુશે હણેલો પક્ષવાળા પર્વતસરખો શ્રેષ્ઠ તે હસ્તિ ક્ષોભ પામેલો સમુદ્ર જેમ વ્યાપારીજનોને ભય ઉત્પન્ન કરે તેમ શત્રુઓને અત્યંત ભય ઉત્પન્ન કરતો હતો. તે ટાણે ભયથી ભાગતા હસ્તિ, રથ, અશ્વ તથા રાજાઓનો ઉત્પન્ન થયેલો ભયંકર શબ્દ પૃથ્વી આકાશ સ્વર્ગ, દિશા તથા વિદિશાઓમાં પણ ફેલાઈ જતો હતો. પૂર્વે સંગ્રામમાં દેવતાઓએ સારી રીતે રક્ષા કરેલી દેવસેનાને વિરોચન દૈત્ય જેમ વેહેતો હતો તેમ ભગદત્ત રાજા તે શ્રેષ્ઠ હસ્તિએ કરી શત્રુઓની સેનાને વહન કરતો હતો, તે વખતે

વાયુ અત્યંત વાહાતો હતો, અને આકાશમાં ઉડતી રજ વારંવાર સૈનિકોને વિંટી લેતી હતી તેથી મનુષ્યો તે એક હસ્તિને ચોતરફ આવેલા ઘણાક હસ્તિ સરખો માનતા હતા.

॥ भृशंववौज्वलनसखोवियद्रजःसमावृणोन्मुहुरपिचैवसैनिकान् ॥

॥ तमेकनागंगणशोयथागजानूसमंततोद्रुतमथमेनिरेजनाः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धे गुर्जरभाषायां षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

संजयउवाच ॥ यन्मांपार्थस्यसंग्रामेकर्माणिपरिपृच्छसि ॥

॥ तच्छृणुष्वमहाबाहोपार्थोयदकरोद्रणे ॥

સંજય કહે છે—હે મહાબાહો, સંગ્રામમાં અર્જુને શું કર્મ કર્યાં, એ રીતે તમે મને પૂછો છો માટે તેણે જે સંગ્રામમાં કર્યું તે હું કહું તે સાંભળો. ભગદત્તે વિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરવા માંડી તેથી ઉત્પન્ન થયેલી રજને જોઈ તથા હસ્તિનો શબ્દ સાંભળી કુંતિપુત્ર અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે મધુસૂદન, પ્રાગ્જ્યોતિષ્નો અધિપતિ ભગદત્ત રાજા હસ્તિ ઉપર બેશી જલદીથી યુદ્ધ કરવા નિકળેલો છે તેનો આ શબ્દ સંભળાય છે. જે સંગ્રામમાં ઈન્દ્રથી અધિક, હસ્તિ ઉપર બેસવામાં ચતુર તથા હસ્તિ ઉપર બેશી યુદ્ધ કરનારાઓમાં અગ્રેસર છે એવી મારી મતિ છે. તેમજ તેનો હસ્તિ પણ હસ્તિમાત્રમાં શ્રેષ્ઠ અને યુદ્ધમાં બીજો હસ્તિ જેની સામે ઉભો રહી શકે નહિ, સર્વ શસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, સંગ્રામમાં પરાક્રમ કરનાર, ખેદરહિત શસ્ત્રનું વાગવું તથા અગ્નિ સ્પર્શને સહન કરનાર છે. માટે તે એકલો આજ સર્વ પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરશે. તેમ આપણ બેવિના બીજો કોઈ તેને બાધ કરવા સમર્થ પણ નથી વાસ્તે જે સ્થાનકે તે પ્રાગજ્યોતિષ્નો અધિપતિ ભગદત્ત છે ત્યાં જલદી જાઓ. એટલે અવસ્થા તથા હસ્તિના બળે કરી મદોન્મત્ત તથા અહંકારી એવો એને ઈન્દ્રનો પ્રિય અતિથિ હું કરૂં. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ જે સ્થાનકે ભગદત્ત રાજા પાંડવ સેનાને વિદારણ કરતો હતો તે સ્થાનકે જવા લાગ્યા. એ રીતે જતા અર્જુનને દશ હજાર ત્રિગર્તોના

મહારથિ તથા પૂર્વે વાસુદેવના ચાર હજાર અનુચર હતા તે મળી ચઉદ હજાર સંશપ્તકોએ પાછળથી બોલાવતા તેને વિંટિ લીધો. તે વખતે હે મારિષ, એક બાજુ ભગદત્તરાજા સેનાને વિદારણ કરે છે તેને જોઈ અને બીજી બાજુ પાછળથી તે સંશપ્તકો પોતાને આવ્હાન કરે છે તેને પણ સાંભળી અર્જુનનું હૃદય બે પ્રકારથી ડોળાયમાન થયું. તે ટાણે પોતે આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યો જે, આ વખતે શું કરવાથી મારૂ શ્રેય થાય, શું સશપ્તક ગણ પ્રત્યે પાછો વળુ, વા યુધિષ્ઠિર પાસે જાઉ, એમ બુદ્ધિથી વિચાર કરતાં તેની, પાછા વળી સંશપ્તકને મારવા વિષે વધારે સ્થિર બુદ્ધિ થઈ. તે ટાણે હનુમાન્ છે ધ્વજ વિષે જેને એવો ઇન્દ્રપુત્ર તે, હજારો રથિઓને મારવા એકલો જલદી પોતે પાછો વળ્યો. અને તે વખતે દુર્યોધન તથા કર્ણ પણ અર્જુનના વધ વાસ્તેજ એક બાજુ ભગદત્તનું યુદ્ધ અને બીજી બાજુ સંશપ્તકનું યુદ્ધ રચાવેલું હતું તથાપિ પાંડુ પુત્ર અર્જુન તો તે દોલાયમાન થયેલી બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી તે હજારો સંશપ્તકને મારવા તેની સામે પાછો વળ્યો. તેને જોઈ સંશપ્તકના મહારથિઓએ અર્જુન ઉપર ગ્રંથિવગરના હજારો બાણ નાંખ્યા. તેથી ઢંકાઈ જવાને લીધે કુંતિપુત્ર અર્જુન, જનાર્દન કૃષ્ણ, રથના ઘોડાઓ તથા રથ એ કંઈ પણ દેખાતું ન હોતું. તે ટાણે જનાર્દન ભગવાન્ ધર્મથી આકુળ થઈ મોહને પ્રાપ્ત થયા તેને જોઈ અર્જુને તેમની ઉપર બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખ્યું. તેથી તે સંશપ્તકગણના બાણ. પ્રત્યંચા, મોજા તથા ધનુષ્ સહિત સેંકડો હાથિ, ધ્વજ, અશ્વ, સારથિ તથા રથિઓ રણભૂમિ વિષે પડવા લાગ્યા હતા. તેમજ અર્જુનના બાણથી હણાયલા દ્રુમ, પર્વતના અગ્રભાગ તથા મેઘ સરખી કાયાવાળા હણાયેલા માવત સહિત હસ્તિઓ તથા કેટલાક વિંધાયેલા ઝુલ તથા આભરણવાળા માવત સહિત મરેલા હસ્તિઓ પણ રણભૂમી વિષે પડતા હતા. તેમજ અર્જુને ભાલાથી કાપેલા યોદ્ધાઓના લાકડી, ભાલા, ખડ્ગ, મોદાલી તથા ફરશી સહિત બાહુ, તથા ઉગતા સૂર્ય, કમળ અને ચંદ્ર સરખા યોદ્ધાઓનાં મસ્તકો પણ પૃથ્વી વિષે પડતાં હતાં.

એ રીતે ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને શત્રુઓને હણ્યા તે વખતે નાનાપ્રકારના રૂપવાળા પ્રાણિઓને ખાનાર પક્ષિઓએ કરી સેના શોભતી હતી. એવી રીતે હસ્તિ જેમ કમલિનીને ક્ષોભ પમાડે તેમ સેનાને ક્ષોભ પમાડતા અર્જુનને જોઈ 'સાધુ, સાધુ' એ રીતે પ્રાણિઓ તેની પ્રશંસા કરતા હતા.

ઈંદ્રના સરખું અર્જુનનું તે કર્મ જોઈ માધવ ભગવાને પરમ આશ્ચર્ય પામી હાથ જોડી તેને કહ્યું કે—હે પાર્થ આજ જે આ કર્મ સંગ્રામમાં તેં કર્યું તે કર્મ ઈંદ્ર, યમરાજા તથા કુબેર પણ દુઃખે કરીને કરી શકે નહિ, એવી મારી મતિ છે. કે જે એક કાળાવછિન્ન સંગ્રામમાં હજારો સંશપ્તક મહારથિઓને પડેલાજ મેં જોયા. એ રીતે સંગ્રામમાં ઉભેલા ઘણાક સંશપ્તકોને હણી અર્જુને શ્રી કૃષ્ણને કહ્યું કે, હવે ભગદત્તપ્રત્યે રથને હાંકો.

॥ संशप्तकांस्ततोहत्वाभूयिष्ठायेव्यवस्थिताः ॥
॥ भगदत्ताययाहीतिकृष्णंपार्थोभ्यनोदयत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वाणि संशप्तकवधे गुर्जरभाषायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

संजयउवाच ॥ यियासतस्ततःकृष्णाःपार्थस्याश्वान्मनोजवास् ॥
॥ संप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रोणानीकायसत्वरन् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ભગદત્ત સામે જવા ઈચ્છતા અર્જુનના સુવર્ણથી શોભિતા મન સરખા વેગવાળા અશ્વને શ્રીકૃષ્ણે જલદી દ્રોણ સૈન્યપ્રત્યે ચલાવ્યા. તે ટાણે દ્રોણે તપાવેલા પોતાના ભાઈઓ પ્રત્યે જતા તે કુરૂશ્રેષ્ઠને જોઈ તેની સાથે યુદ્ધને ઈચ્છતો સુશર્મા ભાઈઓ સહિત પાછળ આવ્યો. તેને જોઈ ધોળા ઘોડાવાળા અર્જુને કોઈએ જીતેલા નહિ એવા શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, હે અચ્યુત, ભાઈઓ સહિત આ સુશર્મા સંગ્રામ વાસ્તે પાછળથી મને બોલાવે છે. તેમ બીજી બાજુ મારા સૈન્યને ભગદત્ત વિદારણ કરે છે. માટે હે મધુસૂદન, વળી મારૂ મન બે પ્રકારે ડોળાયમાન થાય છે વાસ્તે હાલ શું સંશપ્તકોને મારૂ વા શત્રુઓથી પીડિત થએલા પોતાનાઓની રક્ષા કરૂં. તેમ મારા મતને પણ તમો જાણો છો માટે આ વખતે શું કરવાથી મારૂં સુકૃત થાય તે કહો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જ્યાંથી ત્રિગર્તાધિપતિ સુશર્મા, પાંડુપુત્ર તેને યુદ્ધ વાસ્તે બોલાવતો હતો તે માર્ગે પાછો રથને ચલાવ્યો. તેજ ટાણે અર્જુને સાત બાણે કરી સુશર્માને વિંધિ ક્ષુર નામના બે બાણે કરી એનો ધ્વજ તથા ધનુષ્ પણ કાપી બીજા છ બાણે કરી તે ત્રિગર્તાધિપતિના

ભાઈને અશ્વ તથા સારથિસહિત જલદી યમલોકમાં મોકલી દીધો. તે સમયે સુશર્માએ સર્પ સરખી લોહમય શક્તિ અર્જુન ઉપર તથા વાસુદેવ ઉપર ભાલુ નાંખ્યું. તે વખતે ત્રણથી શક્તિને તથા ત્રણ બાણથી ભાલાને છેદી બાણ સમુદાયથી સુશર્માને મોહ પમાડી અર્જુન ત્યાંથી પાછો વળ્યો. હે રાજન્, ઈન્દ્રની પેઠે બાણના ઓઘ નાંખતા આવતા તે ઉગ્ર અર્જુનને તમારા સૈન્યમાંથી કોઈપણ વારી શક્યો નહિં, તેથી અર્જુન, અગ્નિ જેમ સુકા ઘાસના સમુદાયને બાળે તેમ બાણે કરી કૌરવ તરફના સર્વ મહારથિઓને હણતાં સમીપે આવ્યો. તે ટાણે બુદ્ધિમાન્ કુંતિપુત્રના અસહ્ય વેગને, જેમ અગ્નિના સ્પર્ષને પ્રજા સહન કરી શકે નહિ તેમ તે તમારી તરફના સહન કરી શક્યા નહિ. હે રાજન્, એ રીતે બાણના વરસાદથી સૈન્યોને વિંટતા પાંડુપુત્ર તેણે ગરૂડના પડવાની પેઠે ભગદત્ત પ્રત્યે આવી જે ધનુષ્ ગ્રહણ કર્યું તે નિષ્પાપ એવા ભરતોનું કલ્યાણ કરનાર અને શત્રુઓને અશ્રુ વધારનાર હતું. પણ આ ટાણે દ્યૂત રમનાર તમારા પુત્રનિમિત્ત ક્ષત્રિઓનો નાશ કરનાર થયું. હે મહારાજ, એ રીતે આવી, અર્જુને ક્ષોભ પમાડેલી તમારી સેના, સમુદ્ર મધ્યમાં પર્વતને પ્રાપ્ત થઈ જેમ નાવ વિખરાય તેમ વિખરાવા લાગી. તેમાંથી ધનુષ્ ધરનાર જય તથા પરાજયવિષે પણ ભયરહિત -હૃદયવાળા શૂરવીર દશહજાર મહારથિઓએ ક્રૂર મતિ કરી સંગ્રામમાં અર્જુનને વિંટી લીધા. તે સમયે સર્વ ભાર સહન કરનાર તે મોટા ભારને પ્રાપ્ત થયેલો અર્જુન, ક્રોધાયમાન થયેલો મદ ઝરતો સાઠ વરસનો હસ્તિ, નલનામના તૃણવનને જેમ મર્દન કરે તેમ તમારી સેનાને મર્દન કરવા લાગ્યો. એ રીતે અર્જુને સૈન્યનું મંથન કર્યું. તેને જોઈ ભગદત્ત રાજા તે હસ્તિએ કરી તત્કાળ અર્જુન સામે દોડયો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુન પણ રથે કરી તેની સામે આવ્યો. તે ટાણે રથ તથા હસ્તિનો ભયંકર સંગ્રામ થયો, શાસ્ત્રપ્રમાણે કલ્પેલા રથ તથા હસ્તિએ કરી થતા તે સંગ્રામમાં શૂરવીર એવા ભગદત્ત તથા અર્જુન બેઉ પરસ્પર વિચરતા હતા. તે વખતે મેઘ સરખા તે હસ્તિથકી સમર્થ ઈંદ્રની પેઠે ભગદત્તે અર્જુન ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો. તે સમયે પરાક્રમી ઈંદ્રિપુત્ર અર્જુને પણ પોતા સામે આવતા તે બાણ વરસાદને, પ્રાપ્ત થયાથી અગાઉજ બાણ વરસાદે કરી કાપી નાંખ્યો. ત્યારપછી, હે મારિષ, પ્રાગજ્યોતિષરાજાએ આવતી તેની બાણવૃષ્ટિને વારી રાખી બાણે કરી મહાબાહુ પાર્થ

તથા કૃષ્ણને વિંધી વળી મોટા બાણ સમૂહથી તે બેઉને ઢાંકી તેમના નાશ વાસ્તે પોતાના હસ્તિને તેમની સામે દોડાવ્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા કાળસરખા આવતા તે હસ્તિને જોઈ રથ હાંકવામાં ચતુર જનાર્દન ભગવાને જલદી રથને તેની જમણી બાજુ કરચો. તે વખતે પાછો ફરેલો તે મોટો હસ્તિ પ્રાપ્ત થયો તોયપણ ભગદત્ત સહિત તેને મૃત્યુને આધિન કરવા સારૂ ધર્મને યાદ કરતા અર્જુને તેને મારવાની ઈચ્છા ન કરી. હે મારિષ, તે ટાણે તે હસ્તિએ હસ્તિ, રથ તથા ઘોડાઓને મર્દન કરી તેમને મૃત્યુલોકમાં મોકલી આપ્યાં તેથી અર્જુન ક્રોધાક્રાંત થયો.

॥ सतुनागोद्विपरथान्हयांश्चामृद्यमारिष ॥
॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायततःक्रुद्धोधनंजयः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धे गुर्जरभाषायां अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाक्रुद्धःकिमकरोद्भगदत्तस्यपांडवः ॥
॥ प्रागज्योतिषोवापार्थस्यतन्मेशंसयथातथं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, હે રીતે ક્રોધાક્રાંત થયેલા પાંડુપુત્ર અર્જુને ભગદત્તને શું કર્યું; તથા તે પ્રાગજ્યોતિષે અર્જુનને શું કર્યું તે યથાર્થ મને કહે. સંજય કહે છે—પ્રાગજ્યોતિષની સમીપે આવી તેની સાથે યુદ્ધ કરતા શ્રીકૃષ્ણ તથા પાંડુપુત્ર અર્જુનને સર્વ પ્રાણિઓ આ બેઉ જણ મૃત્યુની દાઢની પાસે પ્રાપ્ત થયા છે એમ માનતા હતા, તેટલામાં હસ્તિના સ્કંધ ઉપર બેઠેલા ભગદત્તે, રથમાં બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ઉપર બાણનો વરસાદ કરી વળી શિળાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા પૂર્ણ ધનુષ્માંથી નિકળેલા લોહમય બાણે કરી દેવકી પુત્રને વિંધ્યા. ભગદત્તના મૂકેલા અગ્નિસ્પર્શ સરખા રૂડા પીછ બાંધેલા તે બાણ, દેવકી પુત્રને ભેદી પૃથ્વીમાં ગયા. તે ટાણે અર્જુન તેનું ધનુષ્ કાપી પરિવારને હણી ભગદત્તને લડાવતા હોય નહિ જાણે, તેમ તેને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યો. તે વખતે ભગદત્તે સૂર્યકિરણ સરખા તીક્ષ્ણ ચઉદ ભાલા અર્જુન ઉપર નાંખ્યા તે એક એકના અર્જુને બે બે કટકા કર્યા. ત્યાર પછી વળી ઈંદ્રપુત્ર અર્જુને મોટા

બાણુસમુદાયથી હસ્તિનું કવચ ભેદ્યું. તેથી તે વિખરાઈ પૃથ્વી ઉપર પડી ગ-યું, તે ટાણે વિખરાઈ ગયેલા કવચવાળો બાણેકરી અત્યંત પીડિત થયેલો તે-હસ્તિ, અંધારાથી વ્યાપ્ત વાદળ વગરનો મોટો પર્વત શોભે તેવો શોભતો હતો. તે વખતે પ્રાગ્જ્યોતિષના અધિપતિ ભગદત્તે, સુવર્ણના દાંડાવાળી લો-હમયશક્તિ વાસુદેવ ઉપર નાંખી. તેના તેજ સમયે બે કડકા મોટેથી હાસ્ય ક-રતા અર્જુને એ રાજાના છત્ર તથા ધ્વજ કાપી દશ બાણે કરી જલદી પર્વત-ના પતિ તેને પણ વીંધ્યો. એ રીતે સુંદર પુંખવાળાં, ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા બાણવડે અર્જુને વિંધેલા ક્રોધાવિષ્ટ ભગદત્ત રાજાએ શ્વેત ઘોડાવાળા અર્જુ-નના મસ્તક વિષે ભાલાનો પ્રહાર કરી મોટેથી સિંહનાદ કરચો, તે ટાણે તે-ના નાંખેલા તે ભાલાથી ફરી ગયેલા મુકુટને પાછો સામો રાખી પાંડુપુત્ર અર્જુને તેને કહ્યું કે, હવે લોકને સારી રીતે તું જોઈ લે. એવાં તેનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થએલા ભગદત્તે સુંદર ધનુષ ગ્રહણ કરી ગોવિં-દ સહિત અર્જુન ઉપર બાણનો વરસાદ કરચો. અર્જુને પણ તેનું ધનુષ તથા બાણ નાંખવાના ભાથાઓને કાપી જલદી બોતેર બાણેકરી સર્વ મર્મસ્થાન-માં તેને વિંધ્યો. એ રીતે વિંધાવાથી અત્યંત વ્યથા પામવાને લીધે ક્રોધા-વિષ્ટ થયેલા તેણે, અંકુશને અભિમંત્રણ કરી અર્જુનના વક્ષસ્થળમાં વૈષ્ણ-વાસ્ત્ર નાંખ્યું. સર્વનો ઘાત કરનાર ભગદત્તે નાંખેલા તે અસ્ત્રને, અર્જુનને આચ્છાદન કરી કેશવ ભગવાને પોતાના વક્ષસ્થળમાં ગ્રહણ કર્યું. તે ટાણે તે અસ્ત્ર કેશવ ભગવાનના વક્ષસ્થળમાં વૈજયન્તીમાળા થઈ ગયું. કમળના કોશથી વિચિત્ર પ્રકારની, સુગંધી પુષ્પ યુક્ત, અગ્નિ, સૂર્ય તથા ચંદ્ર સર-ખા વર્ણવાળી, ઉજ્વળ પત્રથી શોભિતી, કમળપત્રથી મનોહર, તથા વાયુએ ચલાયમાન કરેલા પત્રવાળી તે માળાએ કરી અશેલિઆના પુષ્પ સરખા ઘનસ્યામ મૂર્તિ ભગવાન્ અત્યંત શોભતા હતા. તે વખતે ગ્લાનીયુક્ત થયું છે મન જેનું એવા અર્જુને કેશવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે અનઘ, હે પુંડ-રીકાક્ષ, યુદ્ધ ન કરતાં હું કેવળ ઘોડાઓને હાંકીશ એમ કહી કરેલી તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાને હાલ પાળતા નથી. પણ કદાચ હું દુ:ખિત વા તેને વાર-વામાં અશક્ત થાઉ તો તમારે એમ કરવું. અન્યથા હું વિદ્યમાન છતે તમારે તેમ ન કરવું જોઈએ. તેમ બાણ તથા ધનુષ્ સહિત હું સુર, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત સર્વ લોકને જીતવા સમર્થ છું, તે તમે પણ જાણો છો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન્ આવી રીતે અર્થ યુક્ત

વચન અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે અનઘ, હે પાર્થ, ગુહ્ય એવું આ પ્રાચીન વૃત્તાંત જેવી રીતે છે તેવી રીતે હું કહુ તે તું સાંભળ. હું નિરંતર લોકના કલ્યાણ વાસ્તે મારા આત્માનો વિભાગ કરી ચાર મૂર્તિથી લોકનું કલ્યાણ કરૂં છું. તેમાં એક મારી મૂર્તિ પૃથ્વી વિષે રહી બદરિકાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરે છે. બીજી પરમાત્મરૂપ મારી મૂર્તિ જગતના શુભાશુભ કર્મને જુવે છે. ત્રીજી ક્ષેત્રજ્ઞરૂપ મારી મૂર્તિ મનુષ્યલોકનો આશ્રય કરી કર્મ કરે છે. ચોથી જળશાયિની નારાયણરૂપ મારી મૂર્તિ હજારો વર્ષ સુધી નિંદ્રા કરે છે, તેમાંથી જે આ મારી મૂર્તિ હજારો વર્ષને અંતે ઉઠે છે તે, તે વખતે વર આપવા લાયકને શ્રેષ્ઠ એવા વર આપે છે.પ્રાપ્ત થયેલા તે વખતને જાણી પોતાના પુત્ર નરકાસુર વાસ્તે, પૃથ્વીએ મારી પાસેથી જે વરની યાચના કરી તે હું કહુ તે સાંભળ. આવી રીતે તેણે કહ્યું કે, દેવ તથા દાનવોએ અવધ્ય તથા વૈષ્ણવાસ્ત્રે કરી પ્રસન્ન મારો પુત્ર થાઓ. એ વર તમો મને આપવા યોગ્ય છો. એવી પોતાના પુત્ર વાસ્તે પૃથ્વીની માગણી સાંભળી અમોઘ એવું વૈષ્ણવાસ્ત્ર આપી મેં તેને પૂર્વે કહ્યું હતું કે તારા પુત્ર નરકાસુરની રક્ષા વાસ્તે આ અસ્ત્ર અમોઘ થાઓ અને આને કોઇ નહિ મારે ને આ અસ્ત્રે રક્ષા કરેલો પારકા સૈન્યને હણનાર તારો પુત્ર સર્વ લોકમાં કોઇ સહન કરી શકે નહિ એવો થશે. એવો વર મારાથી પામી, 'ઠીક તેમ હો;' એમ કહી કાર્યસિદ્ધ થયેલી મનસ્વિની તે ગઇ. અને શત્રુને તપાવનાર તે નરકાસુર પણ મારા કહેવા પ્રમાણે કોઈ સહન કરી શકે નહિ તેવો થયો હતો. હે પાર્થ, જેથી લોકમાં ઈન્દ્ર, રૂદ્રાદિક, પણ અવધ્ય નથી એવું એ મારૂ પરમાસ્ત્ર એ રીતે પ્રાગ્જ્યોતિષ્ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયું હતું તે તારે વાસ્તે મેં લેઈ લીધું, માટે મેં જેમ લોકના હિત વાસ્તે પૂર્વે નરકાસુરને મારયો હતો તેમ દેવતાના દ્વેષિ, કોઈથી સહન થાય નહિ એવા પરમાસ્ત્રરહિત, મોટા વૈરી અસુર ભગદત્તને તું મારય. મહાત્મા કેશવ ભગવાને એ રીતે કહેલા અર્જુને તેજ વખતે ભગદત્ત ઉપર તીક્ષ્ણ એવા બાણનો વરસાદ કરી સંભ્રાંત થયેલા નહિ એવા ઉદાર મનવાળા મહાબાહુ તેણે, હસ્તિના કુંભસ્થળના મધ્યમાં નારાચ નામનો બાણ નાંખ્યો. જે પુંખ સહિત વજ્ર જેમ પર્વતમાં પેસે તથા સર્પ જેમ રાફડામાં જાય તેમ તે હસ્તિને પામી આભ્યૂંતર ગયો. તે વખતે ભગદત્તે વારંવાર પ્રેરણા કરેલા તે હસ્તિ- દરિદ્ર પુરૂષની સ્ત્રી જેમ પોતાના સ્વામિનું વચન માને નહિ તેમ તેનું

વચન માન્યું નહિ. પછી તે મોટો હસ્તિ તો શરીર સ્તંભન કરી બે દાંત-વડે પૃથ્વીને સ્પર્શ કરી આર્તસ્વર કરતો પ્રાણુ ત્યાગ કરવા લાગ્યો. તે વખતે કેશવ ભગવાને ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્થ, પલિત શરીરવાળો અત્યંત મોટો દુર્જય શૂરવીર વળીથી ઢંકાઈ ગયેલા નેત્રવાળો તથા નેત્ર ઉઘાડવા વાસ્તે ઉપર બાંધેલો છે પટ્ટ જેણે એવો આ રાજા છે. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુને બાણે કરી નેત્ર ઉપર બાંધેલું તે પટ વસ્ત્ર કાપી નાંખ્યું.તેથી વળયાથી રૂંધાયેલા નેત્ર-વાળો પ્રતાપવાન્ ભગદત્ત રાજા આ જગતને તમોમય માનવા લાગ્યો. તેટલામાં પાંડુપુત્ર અર્જુને ગ્રંથિ વગરના અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી ભગદત્ત રાજાનું હૃદય ભેદ્યુ. તેથી શિથિલ અંગ થવાને લીધે તેના હાથમાંથી ધનુષ્ તથા બાણુ પડી ગયાં. તેમજ નાળવામાં મારવાથી ભ્રષ્ટ થયેલું પાંદડુ કમળમાંથી જેમ પડે તેમ તેના મસ્તક ઉપરથી ભ્રષ્ટ થયેલું શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર પણ પડી ગયું, અને સુવર્ણની માળા પેરેલો તે રાજા પણ વાયુના વેગથી ભાગેલો, સુંદર પુષ્પથી શોભિતો કર્ણિકારનો વૃક્ષ, જેમ પર્વતના શિખર ઉપરથી પડે તેમ સુવર્ણના આભરણ પેરેલા પર્વત સરખા તે હસ્તિ ઉપરથી પૃથ્વી પર પડ્યો. એ રીતે ઈન્દ્રપુત્ર અર્જુન, ઈન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, તથા ઈન્દ્રના સખા એવા તે રાજાને સંગ્રામમાં હણી બળવાન્ વાયુ જેમ વૃક્ષોને ભાગે તેમ જયને ઈચ્છતાં તમારી તરફના બીજા પુરૂષોને હણવા લાગ્યો.

॥ निहत्यतंनरपतिमिंद्रविक्रमंसखायमिंद्रस्यतदैंद्रिराहवे ॥

॥ ततोपरांस्तवजयकांक्षिणोनरान्बभंजवायुर्बलवान्द्रुमानिव ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तवधे गुर्जरभाषायां एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

संजयउवाच ॥ प्रियमिंद्रस्यसततंसखायममितोजसं ॥

॥ हत्वाप्राग्ज्योतिषंपार्थःप्रदक्षिणमवर्तत ॥

સંજય કહે છે,–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, નિરંતર ઈન્દ્રના સરખા તથા તેના પ્રિય એવા ઘણા તેજવાળા પ્રાગ્જ્યોતિષ્‌ને હણી અર્જુને પ્રદક્ષિણા કરી, તેટલામાં પારકા શેહેરને જીતનાર શૂરવીર ધનુષ્ ધરનાર વૃષક તથા અચળ નામના ગાંધારરાજના પુત્ર બે ભાઈઓ અર્જુન સામે આવી એક આગળ

અને બીજો પાછળ એ રીતે ઉભા રહી અત્યંત તીક્ષ્ણ તથા વેગવાન્ બાણેકરી તેને વિંધવા લાગ્યા. અર્જુને પણ સુબળપુત્ર વૃષકના અશ્વ, સારથિ, ધનુષ, છત્ર, રથ તથા ધ્વજના, તીક્ષ્ણ બાણવડે તિલ તિલ જેટલા કટકા કરી બાણસમુદાય તથા નાનાપ્રકારના આયુધથી શકુનિઆદિ ગાંધારોને આકુળ કરતાં વળી ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તેણે ઉગામેલા આયુધવાળા શૂરવીર એવા પાંચસો ગાંધારોને યમલોકમાં મોકલી દીધા. તે ટાણે મહાબાહુ વૃષક, હણાએલા અશ્વવાળા રથમાંથી જલદી નીચે ઉતરી અચળ નામના પોતાના ભાઈના રથમાં ચઢી બેઠો; અને બીજું ધનુષ ગ્રહણ કર્યું. એ રીતે એક રથમાં બેઠેલા વૃષક તથા અચળ નામના બેઉ ભાઈઓ બાણના વરસાદથી વારંવાર અર્જુનને વિંધવા લાગ્યા. હે મહારાજ, એ રીતે વૃષક તથા અચળ નામના મહાત્મા તમારા સાળાઓ વૃત્ર તથા બળ નામના દૈત્ય જેમ ઈન્દ્રને હણે તેમ અર્જુનને હણવા લાગ્યો. વળી પ્રાપ્ત થયું છે નિશાન જેમને એવા તે બેઉ ગાંધાર, ગ્રીષ્મઋતુ સંબંધિ બે માસ, તીક્ષ્ણ કિરણે કરી જેમ લોકને પીડે તેમ પાંડુપુત્ર અર્જુનને પીડવા લાગ્યા. હે રાજન્, તે ટાણે પુરૂષમાં સિંહરૂપ રથમાં બેઠેલા વૃષક તથા અચળ નામના બેઉ રાજાઓને એક બાણે કરી અર્જુને હણ્યા. હે રાજન્, તે વખતે સિંહ સરખા લાલ નેત્ર તથા મોટી ભુજાવાળા, સરખા લક્ષણવાળા શૂરવીર તે બેઉ ભાઈઓ રથમાંથી નિચે પડ્યા. બંધુજન છે પ્રિય જેમને એવા દશેય દિશાઓમાં યશને વિસ્તારી પલાયન ન કરતે સંગ્રામમાં સામા ઉભા રહેનાર અર્જુનના બાણથી હણાઇ, રણભૂમિમાં પડેલા તે બેઉ મામાને જોઈ, હે વિશાંપતે, તમારા પુત્રોના નેત્રમાંથી અત્યંત અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. એ રીતે સંગ્રામમાં હણાયેલા પોતાના ભાઈઓને જોઈ, ઘણીક માયા જાણનાર શકુનિએ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને મોહ પમાડવા સારૂ માયાનો વિસ્તાર કર્યો. તે કેવી રીતે કે લોઢાના સોટા, લોહના ગોળા, પાષાણ, તોપો, શક્તિઓ, ગદા, ભાલા, ખડ્ગ, ત્રિશૂળ, મોદાલિયો, પટા, લાકડિઓ, તલવાર, નખ, મુશલ, પરશુ, ક્ષુર સરખા ફળવાળા બાણ, ક્ષુરપ્ર, નાલીક, વત્સદંત, તથા અસ્થિસંધ નામના બાણ, ચક્ર, બાણ, ગુરંજ તથા વિવિધ પ્રકારનાં બીજાં સેંકડો આયુધ દિશા તથા વિદિશાઓમાંથી અર્જુન ઉપર પડવા લાગ્યાં. તેમજ ખર, ઉષ્ટ્ર, મહિષ, સિંહ, વ્યાઘ્ર, ગવય, ચિત્રારીછ, શ્વાન, ગૃધ્ર, વાનર, જલજંતુઓ, ભૂખ્યા થયેલા વિવિધ પ્રકારના રાક્ષસ તથા ક્રોધ પામેલાં વિ-

વિધ પ્રકારનાં પક્ષિઓ ચોતરફથી અર્જુન સામે દોડવા લાગ્યાં. તેમને જોઈ દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર, શૂરવીર, કુંતિપુત્ર અર્જુને બાણ સમુદાયથી તત્કાળ તેમને હણ્યા. એ રીતે શૂરવીર અર્જુને શ્રેષ્ઠ એવા દૃઢ બાણે કરી હણવા માંડેલા તે, મોટા શબ્દ કરતાં ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા. તે ટાણે વળી અર્જુનના રથ પ્રત્યે અંધકાર ઉત્પન્ન થયો. ને તે અંધકારમાંથી ક્રૂર વાણી અર્જુનને તિરસ્કાર કરવા લાગીઓ. તે મહા સંગ્રામમાં ભય કરનાર તે ઘોર અંધકારને જ્યોતિષ્ નામના મોટા ઉત્તમાસ્ત્રે કરી અર્જુને ટાળી નાંખ્યો, તે વખતે અર્જુનના રથ ઉપર ભયંકર જળના ઓઘ ઉત્પન્ન થયા. તેનો નાશ કરવા સારૂ અર્જુને આદિત્યાસ્ત્ર સાંધ્યું. જેણે બહુધા કરી તે જલ શોષણ કરી લીધું. એ રીતે શકુનિએ બહુ પ્રકારની જે જે માયા કરી તે તે માયા અસ્ત્રબળે કરી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે અર્જુને તત્કાળ નાશ કરી. તેથી ત્રાસ પામેલો તથા અર્જુનના બાણથી હણાયલો શકુનિ વેગવાન્ અશ્વેકરી સાધારણ માણસની પેઠે પલાયન કરી ગયો. તે સમયે શત્રુઓને પોતાનું જલદી બાણ નાખવાપણું દેખાડતા અર્જુને કૌરવોની સેના ઉપર ઘણાક બાણ નાંખ્યા. હે મહારાજ એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલી તમારા પુત્રની સેના પર્વતને પ્રાપ્ત થઈ જેમ ગંગા બે તરેથી વિભાગને પામે તેમ વિભાગને પ્રાપ્ત થઈ. તે વખતે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ કેટલાક યોદ્ધાઓ દ્રોણની પાછળ અને કેટલાક દુર્યોધનની પાછળ જતા હતા. તે ટાણે રજથી વિંટાયલા સૈન્યમાં અર્જુનને અમે દેખતા પણ ન હતા. અને દક્ષિણદિશામાં સંભળાતો ગાંડીવનો શબ્દ, શંખ, દુંદુભિ તથા બીજા વાદિત્રોના શબ્દને અતિક્રમણ કરી ઠેઠ સ્વર્ગ પર્યંત જતો હતો; અને વળી દક્ષિણબાજુમાં વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર યોદ્ધાઓનું અર્જુન સાથે ભયંકર યુદ્ધ પણ થતું હતું. તે ટાણે હું તો દ્રોણની પાછળ જતો રહ્યો, હે ભારત, એ રીતે યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય, તે તે ઠેકાણે નાના પ્રકારના તમારા પુત્રના સૈન્યોને પ્રહાર કરતા હતા. અર્જુન પણ વખત જોઈ વાયુ જેમ વાદળાને નસાડે તેમ તમારા સૈન્યને નસાડતો હતો. ઘણા બાણનો વરસાદ કરતા ઈન્દ્રની પેઠે સામે આવતા તે ઉગ્ર પરાક્રમવાળાને, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તમારી તરફના કોઈપણ વારી શક્યા નહિ. એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલા તેથી અત્યંત વ્યથા પામેલા તે તે ઠેકાણે દોડતા તમારી તરફના ઘણાક યોદ્ધાઓ પોતાનાઓનેજ હણતા હતા. અને તે ટાણે ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા

શત્રુના શરીરને છેદનાર તીડનામના જંતુની પેઠે એકઠા થઈ દશેય દિશાઓમાં જતા અર્જુનના મૂકેલા બાણ, તુરંગ, રથિ, હસ્તિ તથા પદાતિને પણ ભેદી સર્પ જેમ રાફડામાં જાય તેમ પૃથ્વીમાં જતા હતા. તે કુંજરાદિક વિષે તેને બીજો બાણ નાંખવો પડતો નહિં. કેવળ એક બાણથીજ પ્રાણરહિત થઈ તે જૂદા જૂદા પૃથ્વીમાં પડતા હતા, તેથી અર્જુનના બાણવડે હણાયલા મનુષ્ય, હસ્તિ તથા અશ્વે કરી પરિપૂર્ણ અને શ્વાન તથા શૃગાલના કોલાહલે કરી વિચિત્ર પ્રકારનું તે રણાંગણ શોભતું હતું. વળી અર્જુનના બાણથી પીડવાને લીધે પીતા પુત્રનો, પુત્ર પિતાનો તથા સુ-હત્, સુ-હત્નો, ત્યાગ કરતો હતો. તેમ પોતાના રક્ષણ વિષે કરી છે મતિ જેમણે એવા અર્જુને પીડેલા તે, પોતાના વાહનનો પણ ત્યાગ કરતા હતા.

॥ पितासुतंत्यजतिसुहृद्वरंसुहृत्तथैवपुत्रःपितरंशरातुरः ॥

॥ स्वरक्षणेकृतमतयस्तदाजनास्त्यजंतिवाहानपिपार्थपीडिताः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि शकुनिपलायने गुर्जरभाषायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तेष्वनीकेषुभग्नेषुपांडुपुत्रेणसंजय ॥

॥ चलितानांद्रुतानांचकथमासीन्मनोहिवः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, એ રીતે પાંડુપુત્ર અર્જુને તે સૈન્યોનું ભંગાણ પાડ્યું તે વખતે ભાગતા તથા ચલાયમાન થયેલા તમારૂં મન કેવું થયું હતું અને પાછા સ્થિતિને ઈચ્છતા ભંગાણ પડેલા સૈન્યોનું પાછું સંધાન થવું પણ દુષ્કર છે માટે તે પણ કેમ થયું; તે મને કહે. સંજય કહે છે–હે વિશાંપતે, તે રીતે ભંગાણ પડ્યું તો પણ તમારા પુત્રનું પ્રિય કરવા ઇચ્છતા તથા લોક વિષે પોતાના યશનું રક્ષણ કરનાર કેટલાક દ્રોણની પાછળ જતા હતા. તેમજ યુધિષ્ઠિર રાજા સમીપ આવ્યા અને અસ્ત્ર ઉધુક્ત થયાં તેને જોઈ ભયંકર એવા તે સંગ્રામમાં નિર્ભયની પેઠે આર્ય પુરૂષોના સરખાં કર્મ કરતા તે, છીદ્ર જોઈ ઘણા તેજવાળા ભીમસેન, શૂરવીર સાત્યકિ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સામે જવા લાગ્યા. તે વખતે ક્રૂર બુદ્ધિવાળા પંચાલ યોદ્ધાઓ “દ્રોણને આક્રમણ કરો’ એમ કહી સૈન્યને પ્રેરણા કરવા લાગ્યા. તેમજ તમારા પુત્ર પણ ‘જાઓ દ્રોણને આક્રમણ મ કરો’ એમ કહી

સર્વ કૌરવોને પ્રેરણા કરવા લાગ્યા. એ રીતે કેટલાક 'દ્રોણને આક્રમણ કરો, દ્રોણને આક્રમણ કરો;' એમ કેહેનાર તથા બીજા કેટલાક એને આક્રમણ મ કરો એમ બોલનાર કૌરવ તથા પાંડવોનું દ્રોણને વાસ્તે યુદ્ધરૂપ દ્યુત પ્રવર્ત્તમાન થયું હતું. તેમાં જે જે પંચાલોના રથ સમુદાયને દ્રોણાચાર્યે મંથન કરતા હતા તે તે ઠેકાણે પંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સામે આવી ઉભો રહેતો હતો. એ રીતે વિભાગથી વર્તતા તે દારૂણ સંગ્રામમાં, બેઉ સૈન્યમાંના શૂરવીર ભયંકર શબ્દ કરતા પરસ્પર સામે જઇ યુદ્ધ કરતા હતા. જેમાં શત્રુથી કંપાયમાન થયેલા પાંડવ, પૂર્વે તન્નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયેલા નાના પ્રકારના ક્લેશને સ્મરણ કરી કૌરવ સૈન્યને ધ્રુજાવતા હતા. તથા ક્રોધવશ થયેલા લજ્જાવાન્, દૈવે પ્રેરેલા મહાસંગ્રામમાં દ્રોણને હણતા તે, પ્રાણનો ત્યાગ કરી ભયરહિત થઇ વિચરતા હતા. અને તે ભયંકર યુદ્ધમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી ક્રીડા કરતા ઘણા તેજવાળાઓનો લોહ તથા શિલાના સરખો ભયંકર સંપાત થતો હતો. હે મહારાજ, વૃદ્ધોને પણ તેવો સંગ્રામ પૂર્વે જોયેલો તથા સાંભળેલો સ્મરણ વિષય થતો ન હતો. શૂરવીરોનો છે ક્ષય જેમાં એવા તે મોટા સંગ્રામમાં, સૈન્યસમુદાયના અતિ ભારથી પીડિત થયેલી પૃથ્વી જાણે કંપતી હોય નહિ તેવી થતી હતી. અને ચોતરફ ઘુર્ણાયમાન થયેલા કૌરવ સૈન્યનો અત્યંત ભયંકર શબ્દ, સ્વર્ગને સ્તબ્ધ કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાં પ્રવેશ કરતો હતો. તે વખતે સંગ્રામમાં વિચરતા દ્રોણાચાર્યે, તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી પાંડવસૈન્યનું ભંગાણ કરવા માંડ્યું. તેથી તેને જોઇ સેનાપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્યાં આવી તેને પોતે વારી રાખ્યા. એટલે દ્રોણે તથા પાંચાલ્યનું જેની કોઇને ઉપમા અપાય નહિ એવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. તે સમયે બાણરૂપી તણખા તથા ધનુષરૂપ જ્વાળાવાળો અનળ સરખો નીલરાજા, શુષ્ક તૃણના સમાજને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ કૌરવની સેનાને બાળવા લાગ્યો. એવી રીતે સૈન્યને બાળતા તેને પ્રતાપવાન્ દ્રોણપુત્રે આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે નીલ, તારા યોદ્ધાઓએ બાણરૂપ જ્વાળાથી ઘણાક બાળ્યા, તેણે કરી શું ? મારા એક સાથે યુદ્ધ કર અને ક્રોધાયમાન થઈ જલદી મને પ્રહાર કર. એવાં તેનાં વચન સાંભળી પ્રફુલ્લિત કમળ સરખા નેત્રવાળા નીલે, પદ્મપત્ર સરખા નેત્ર તથા પદ્મસમુદાય સરખા આકારવાળા તેને બાણે કરી વિંધ્યો. અશ્વત્થામાએ પણ તીક્ષ્ણ કરેલા ભલ્લનામના ત્રણ બાણેકરી શત્રુનું ધનુષ્, ધ્વજ તથા છત્ર પણ કાપી નાંખ્યું. તે ટાણે હાથમાં શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ તથા ઢાલ

ગ્રહણ કરી પક્ષિની પેઠે વેગે કરી રથમાંથી નીચે કૂદી અશ્વત્થામાનું મસ્તક કાપવા તૈયાર થયો. તેટલામાં તો હે અનઘ, આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયા હોય નહિ તેની પેઠે અશ્વત્થામાએ ભલ્લનામના બાણે કરી ઉન્નત ખભા તથા સુંદર નાસિકાથી શોભિતું કુંડળ સહિત તેનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. તેજ વખતે પૂર્ણ ચંદ્રસરખું, મુખ, અને કમળપત્ર સરખાં નેત્રેકરી શોભિતો પદ્મપત્ર સરખી કાંતિવાળો ઉચ્ચ શરીર તથા પ્રજ્વલિત તેજવાળો તે પૃથ્વી વિષે પડયો, તેને જોઈ અત્યંત આકુળ થયેલી પાંડવની સેના, ઘણીજ વ્યથા પામવા લાગી. તે વખતે હે મારિષ, પાંડવોમાંના સર્વ મહારથિઓ આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા જે આ ટાણે અર્જુન, સેનાની દક્ષિણ બાજુમાં બાકી રહેલા સંશપ્તક તથા નારાયણ સૈન્યનો નાશ કરે છે માટે શત્રુઓ થકી આપણી કેવી રીતે રક્ષા કરશે.

॥ दक्षिणेनतुसेनायाःकुरुतेकदनंबली ॥

॥ संशप्तकावशेषस्यनारायणबलस्यच ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि नीलवधे गुर्जरभाषायां एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

संजयउवाच ॥ प्रतिघातंतुसैन्यस्यनामृष्यतवृकोदरः ॥

॥ सोभ्याहनद्गुरुंषष्ठ्याकर्णंचदशभिःशरैः ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે વખતે પોતાના સૈન્યના થતા પ્રતિઘાતને ન સહન કરી શકતા ભીમસેને સાઠ ગુરૂઉપર તથા દશ બાણ કર્ણ ઉપર નાંખ્યાં અને તેના જીવિતના અંતને ઈચ્છતા દ્રોણે પણ તીક્ષ્ણ ધારવાળા સરળ બાણ એના મર્મસ્થાનવિષે નાંખ્યા. તે પછી તુરત બાણ ફેંકવા ઈચ્છતા કર્ણે બાર, અશ્વત્થામાએ સાત, તથા દુર્યોધને છ બાણ નાંખ્યા. તે ટાણે મહાબળવાન્ તે ભીમસેન પણ પચાસથી દ્રોણને,દશથી કર્ણને, બારે કરી દુર્યોધનને તથા આઠે કરી અશ્વત્થામાને વિંધી મોટો શબ્દ કરી સંગ્રામમાં તેમની સામે ઉભો રહ્યો. તે સમયે સંગ્રામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરતા મરણતુલ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ભીમસેનને જોઈ યુધિષ્ઠિરે પોતાની તરફના યોદ્ધાઓને કહ્યું કે, ભીમસેનની રક્ષા કરો .એવાં તેમનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ આદિ લેઈ મહાપરા-

ક્રમી તે યોદ્ધાઓ તથા નકુળ સહદેવ પણ ભીમસેન સમીપે ગયા. તેટલામાં મોટા શ્રેષ્ઠ ધનુષોએ રક્ષા કરેલા મહાપરાક્રમી ભીમસેનાદિક રથિઓ દ્રોણ સૈન્યને ભેદવા સામે આવવા લાગ્યા. સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનાર, શૂરવીર સામે આવતા તે મહારથિઓને રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે અવ્યગ્રચિત્તથી વારી રાખ્યા. તોય પણ તે પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ મૃત્યુનો ભય મૂકી તમારા સૈનિકોની સામે આવવા લાગ્યા. તે વખતે ઘોડેસ્વાર ઘોડેસ્વારને, તથા રથિઓ રથિઓને મારતા હતા. અને પુરૂષ શબ્દ જેમાં સંભળાય છે એવું શક્તિ, ખડ્ગ, તથા ફરશીનું અત્યંત ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું અને પરસ્પર હસ્તિઓ સામે આવ્યા તે ટાણે પણ અત્યંત દારૂણ યુદ્ધ થયું. જેમાં હે મારિષ, બાણથી હણાયલો પુરૂષ, એક હસ્તિ ઉપરથી, બીજો અશ્વ ઉપરથી તથા ત્રીજો રથમાંથી એ રીતે હેઠું મસ્તક કરી પડતા હતા. વળી યુદ્ધમાં કવચરહિત થઈ પડતા પુરૂષને વક્ષસ્થળમાં પકડી હસ્તિઓ કાયા ઉપરથી મસ્તકને છેદન કરતા હતા. તેમ કેટલાક હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડતા પુરૂષોને મર્દન કરતા હતા. કેટલાક હસ્તિઓ દાંતવડે પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી ઘણાક રથિઓને ભેદતા હતા. બીજા કેટલાક દાંતમાં વળગી રહ્યાં છે મનુષ્યના અંત્ર જેમને એવા હસ્તિઓ સેંકડો મનુષ્યોને મર્દન કરતા સંગ્રામમાં ભમતા હતા. કેટલાક હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડેલા લોહના કવચવાળા નર, અશ્વ, રથ તથા કુંજરોને નળ નામના સ્થૂળ તૃણને જેમ ફેંકે તેમ ફેંકતા હતા. કેટલાક લજ્જાવાન્ રાજાઓ ગૃધ્ર પક્ષિના પીછરૂપી વસ્ત્રવાળા અત્યંત દુઃખરૂપ શયનોમાં સૂતા હતા. વળી સંગ્રામમાં રથે કરી સામે આવી પિતા પુત્રને તથા મોહને લીધે પુત્ર પિતાને મારતો હતો; એ રીતે નિર્મર્યાદ યુદ્ધ થતું હતું. કોઈ સ્થાનકે ભાગેલો રથ, ધ્વજ તથા ભાગેલું છત્ર પણ પૃથ્વીમાં પડતું હતું. કોઇ સ્થાનકે એક ધુંસરી ભાગી ગયેલા રથને ખેંચી ઘોડા દોડયા જતા હતા. કોઈ સ્થાનકે ખડ્ગસહિત હસ્ત તથા કુંડલસહિત શૂરવીરોનાં મસ્તક પડતાં હતાં. કોઈ સ્થાનકે બળવાન્ હસ્તિએ આક્ષેપ કરી અત્યંત ચૂર્ણ કરેલો હસ્તિ તથા રથિએ નારાચ નામના બાણે કરી મારેલો હસ્તિ પણ રણભૂમી વિષે પડતો હતો. કોઈ ઠેકાણે હસ્તિએ અત્યંત હણેલા સવારસહિત અશ્વ પણ પડતા હતા. એ રીતે અત્યંત દારૂણ મર્યાદ વગરનું યુદ્ધ થતું હતું. કોઈ ઠેકાણે હે તાત, હે પુત્ર, હે સખે, અરે તું ક્યાં છું ઉભો રહે. ક્યાં દોડો છો. હાસ્ય, ક્રીડા

તથા ગર્જના કરી 'આને માર; અને માર.' એ રીતે ઉચ્ચારણ થતી વિવિધ પ્રકારની વાણી સંભળાતી હતી. તેમ નર, અશ્વ તથા હસ્તિનું રૂધિર ધનતાને પ્રાપ્ત થયું ને તે રૂધિરને લીધે પૃથ્વી સંબંધી રજ શાંત થઈ. તે ટાણે એવા ભયંકર યુદ્ધાંગણને જોઈ ભીરૂ પુરૂષોને મોહ પ્રાપ્ત થતો હતો. તે વખતે મહા સંગ્રામમાં શૂરવીર પુરૂષ, સામેના શૂરવીરના ચક્ર સાથે પોતાના રથનું ચક્ર લગાડી બાણ નાંખવાનો તેનો વખત ખોઈ, ગદાથી તેનું મસ્તક કાપી નાંખતા હતા. તેમજ નિરાશ્રય એવા તે મહા સંગ્રામમાં આશ્રયને ઈચ્છતા શૂરવીરોનું દાંત તથા નખે કરી દારૂણ યુદ્ધ, મુષ્ટિયુદ્ધ તથા કેશપરામર્ષ થતો હતો. જેમાં શૂરવીરનો ઉગામેલો ખડ્ગસહિત બાહુ કપાઈ જતો હતો. તેમજ કોઈનો ધનુષસહિત, કોઈનો બાણસહિત તથા કોઈનો અંકૂશ સહિત હણાઈ જતો હતો. કોઈ કોઈને આક્રોશ કરતો હતો તથા કોઈ વિમુખ થઈ ભાગતો હતો. કોઈ શૂરવીર, સામે આવેલા બીજા શૂરવીરનું કાયા ઉપરથી મસ્તક પાડતો હતો. કોઈ મોટેથી શબ્દ કરી ભાગતો હતો. બીજો તેનો શબ્દ સાંભળી ત્રાસ પામતો હતો. બીજા કેટલાક તીક્ષ્ણ બાણે કરી પોતાના તથા પારકાઓને મારતા હતા, અને કોઈ શૂરવીરે નારાચ નામના બાણે કરી હણેલો પર્વત સરખો હસ્તિ ગ્રીષ્મઋતુમાં જેમ નદીનો તટ પડે તેમ પડતો હતો. કોઈ ઠેકાણે પર્વત સરખો મદ ઝરતો હસ્તિ, અશ્વ તથા સારથી સહિત રથને પગે હણતો સામે આવી ઉભો રહેતો હતો. એવા મહા સંગ્રામમાં અસ્ત્ર શીખેલા શૂરવીર, રૂધિરથી વ્યાપ્ત અંગવાળા પ્રહાર કરતા શૂરવીરોને જોઈ ઘણાક દુર્બળ-હૃદયવાળા ભીરૂ પુરૂષોને મોહ પ્રાપ્ત થતો હતો. એવી રીતે થતા સંગ્રામમાં કોઈ પણ જણાતું ન હતું. અને સૈન્યમાંથી ઉડતી રજે કરી મર્યાદા પણ રેહેતી ન હતી. તેટલામાં સેનાપતિએ 'આ કાળ છે' એમ કહી જલદી પાંડવોને ઉતાવળા કરયા. તે ટાણે તેની આજ્ઞાથી બાહુશાળી પાંડવો તળાવ પ્રત્યે જેમ હંસ જાય તેમ પ્રહાર કરતા દ્રોણના રથ પ્રત્યે દોડ્યા; તે વખતે દ્રોણ રથ પ્રત્યે 'એને ગ્રહણ કરો, દોડો, ભય પમાડો તથા મારો,' એ રીતે ભયંકર શબ્દ થતો હતો. તે સમયે દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, અશ્વત્થામા, રાજા જયદ્રથ, અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ તથા શલ્યે એઓને વારી રાખ્યા. તોય પણ કોઈથી દુઃખે કરી સહન થાય નહિ તથા વારી શકાય નહિ એવા આર્યધર્મે કરી યુક્ત પાંડવસહિત બા-

ણથી પીડાયલા પંચાલોએ દ્રોણનો ત્યાગ ન કર્યો. તેથી અતિ ક્રોધાયમાન થએલા દ્રોણાચાર્યે સેંકડો બાણે કરી ચેદી પંચાલ તથા પાંડવોનો ક્ષય કર્યો. હે મારિષ! તે વખતે તેની પ્રત્યંચા તથા મોજાનો વજ્ર સરખો શબ્દ ઘણાક માણસોને ત્રાસ પમાડતો સર્વ દિશાઓમાં સંભળાતો હતો. એટલામાં અર્જુન ઘણાક સંશપ્તકોને જીતી જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને મર્દન કરતા હતા ત્યાં આવ્યો. બાણના ઓઘરૂપી મોટા આવર્ત્તવાળા રૂધિરરૂપી છે ઉદક જેમાં એવા મોટા હ્રદરૂપી સંશપ્તકોને તરી અર્જુન દેખાયા. તે ટાણે સૂર્યસરખા તેજ વાળા કીર્તિમાન્, અર્જુનના વાનરધ્વજરૂપી દેદિપ્યમાન ચિન્હને અમે જોતા હતા. એ રીતે અસ્ત્રોની કિરણોવડે સંશપ્તકસમુદ્રને શોષણ કરી પાંડવરૂપી પ્રલય સમયનો તે સૂર્ય કૌરવોને પણ તપાવા લાગ્યો. પ્રલય સમય વિષે ઉદય પામેલો ધૂમકેતુનો તારો જેમ સર્વ પ્રાણિઓને બાળે તેમ અર્જુન, શસ્ત્રના તેજે કરી સર્વ કૌરવોને બાળવા લાગ્યો. તેણે કરી બાણના ઓઘથી મારવા માંડેલા ગજ, અશ્વ, તથા રથવિષેથી યુદ્ધ કરનારા, છૂટા છે કેશ જેના એવા થઈ પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા. અને તેના બાણથી પીડિત થયેલા કેટલાક, આર્ત્ત શબ્દ કરી પ્રાણ રહિત થઈ રણભૂમીમાં શયન કરતા હતા. એમાંથી કોઈ પાછા ઉઠતા હતા તેમને, વિમુખ થયેલા તથા પડેલાઓને શૂરવીરના વ્રતનું સ્મરણ કરી તે મારતો ન હતો. વળી વિખરાઈ ગયા છે વિચિત્ર પ્રકારના રથ જેમના એવા વિમુખ થયેલા કેટલાક કૌરવો 'હે કર્ણ હે કર્ણ;' એ રીતે આક્રોશ કરતા હતા. તે ટાણે શરણને ઈચ્છતા તેમનો તે પીડિત સ્વર સાંભળી રથિમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વ ભારતને હર્ષ કરનાર એવા અધિરથ પુત્ર કર્ણે, 'અરે તમે બીઓ માં.' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી અર્જુન સામે આવી અસ્ત્ર જાણનારમાં શ્રેષ્ઠ તેણે આગ્નેયાસ્ત્ર સાંધ્યું. તેમાંથી આવતા બાણ સમુદાયને અર્જુને સામા બાણ નાંખી ખંડિત કરયો. તેમજ કર્ણે પણ પ્રજ્વલિત તેજ વાળા તેના બાણને ખંડિત કરી અસ્ત્રવડે અસ્ત્રને વારી તેની ઉપર બાણ નાંખતાં મોટો સિંહનાદ કરયો. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ભીમસેન તથા મહારથિ સાત્યકિએ કર્ણ સામે આવી ત્રણ ત્રણ બાણે કરી એને વિંધ્યો. રાધાપુત્ર કર્ણે પણ બાણના વરસાદથી અર્જુનના અસ્ત્રને વારી ત્રણ બાણે કરી તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ ત્રણેયના ધનુષ કાપી નાંખ્યા. તે વખતે કપાયેલા ધનુષવાળા નિર્વિષ સર્પસરખા તે ત્રણેય શૂરવીરોએ અત્યંત સિંહનાદ કરી કર્ણ ઉપર

શક્તિઓ નાંખી. મોટા વેગવાળી સર્પ સરખી દેદિપ્યમાન પોતાના સામે આવતી તે મોટી શક્તિઓને ત્રણ ત્રણ બાણથી કાપી અર્જુન ઉપર બીજા બાણ નાંખી બળવાન્ કર્ણે સિંહનાદ કરચો. તે ટાણે અર્જુને પણ સાત બાણથી રાધાપુત્ર કર્ણને વિંધી તીક્ષ્ણ કરેલા બાણે કરી તેના નાના ભાઈને હણી ત્યાર પછી છ બાણે કરી શત્રુંજયને મારી ભલ્લ નામના બાણવડે રથમાંથી વિપાટનું મસ્તક પણ તત્કાલ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે અર્જુને તમારા પુત્રો જોતાં કર્ણની સન્મુખ તેના ત્રણ ભાઈઓને મારચા. તેટલામાં ભીમસેને ગરૂડની પેઠે પોતાના રથમાંથી નીચે કૂદી શ્રેષ્ઠ ખડ્ગે કરી કર્ણ પક્ષના પંદર યોદ્ધાઓને મારચા. વળી રથમાં બેશી બીજુ ધનુષ લઈ દશથી કર્ણને તથા પાંચ બાણે કરી તેના સારથિ તથા અશ્વને વિંધ્યા. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી રથમાંથી નીચે ઉતરી ચંદ્રવર્મા તથા નૈષધ બૃહત્ક્ષત્રને હણી પાછા પોતાના રથમાં બેશી બીજુ ધનુષ લેઈ સિંહનાદ કરી તોતેર બાણે કરી કર્ણને વિંધ્યો. ચંદ્ર સરખી કાંતિવાળા સાત્યકિએ પણ બીજુ ધનુષ ગ્રહણ કરી સિંહનાદ કરતાં ચોસઠ બાણે કરી કર્ણને વિંધી સારી રીતે મૂકેલા ભલ્લનામના બાણવડે તેનું ધનુષ કાપી વળી ત્રણ બાણ, એના બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં નાંખ્યા. તે ટાણે દુર્યોધન, દ્રોણ તથા જયદ્રથ રાજાએ સાત્યકિરૂપ સમુદ્રમાં બૂડતા કર્ણનો ઉદ્ધાર કરચો, તે સમયે તમારી તરફના પાયદલ, અશ્વ, રથ તથા સેંકડો માતંગ ભયભિત થઈ કર્ણની પાછળ દોડવા લાગ્યા. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, ભીમસેન, સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ, અર્જુન, નકુળ તથા સહદેવ એટલા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં સાત્યકિની રક્ષા કરતા હતા. એ રીતે પ્રાણનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ કરતા તમારા તથા પારકાઓનો સર્વ યોદ્ધાઓના ક્ષય વાસ્તે મહા ભયંકર સંગ્રામ થતો હતો. જેમાં પાયદલ, રથ, હસ્તિ તથા અશ્વ, ગજ, અશ્વ, રથ તથા પાયદલ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. કોઈ ઠેકાણે રથિઓ, હસ્તિ, પાયદલ તથા અશ્વસાથે, તેમજ રથ તથા પાયદલ, રથ તથા હસ્તિ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. કોઈ ઠેયાણે અશ્વ સાથે અશ્વ, હસ્તિ સાથે હસ્તિ, તથા રથિ સાથે રથિઓ યુદ્ધ કરતા હતા. કોઈ સ્થાનકે પાયદલ સાથે મળેલા પાયદળોજ દેખાતા હતા. એ રીતે માંસ ખાનાર પ્રાણિઓને હર્ષ કરનાર તે મોટાઓ સાથે સન્મુખ આવેલા આપણા તરફનાઓનું યમના દેશને વધારનાર એવું સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું. તેમાં કેટલાક પાયદળ, રથ,

અશ્વ, તથા હસ્તિઓએ અનેક હસ્તિ, રથ, પાયદળ તથા અશ્વોને હણ્યા. ને હસ્તિઓએ હસ્તિઓને, ઉગામેલા આયુધવાળા રથિઓએ રથિઓને, ઘોડેસ્વારોએ ઘોડેસ્વારોને, તથા પાયદળના ગણોએ પાયદળોને પણ માર્યા. તેમજ રથો હસ્તિને, શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓએ મોટા અશ્વોને, અશ્વો પાયદળોને તથા શ્રેષ્ઠ રથિઓ શ્રેષ્ઠ અશ્વોને મારતા હતા. તેથી મંથન થયેલાં છે કવચ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા જીવ્હા દાંત તથા નેત્ર વિનાના તે પૃથ્વીમાં પ્રાણ વગરના થઈ પડ્યા હતા. વળી મહા સંગ્રામમાં કેટલાક અનેક તરેહના શ્રેષ્ઠ આયુધથી નાશ પામ્યા. કેટલાક ઘોડા તથા હસ્તિના પગથી કચરાઈ મરણ પામ્યા. તથા કેટલાક રથના પાટાથી ચગદાઈ ગયા. એ રીતે માંસ ખાનાર પશુ પક્ષિ તથા રાક્ષસોને આનંદ આપનાર થતા તે દારૂણ સંગ્રામમાં, પરસ્પર નાશ કરતા કોપેલા બળવાન્ યોદ્ધાઓ વિચરતા હતા. પછી અત્યંત ચળાયમાન પરસ્પર સામે જોતાં રૂધિરના ઓઘથી વ્યાપ્ત એવાં બેઉ સૈન્ય, સૂર્ય અસ્તાચળ પ્રત્યે ગયો તે ટાણે ધીરેધીરે પોતપોતાના તંબૂ પ્રત્યે ગયાં.

॥ ततोबलेभृशलुलितेपरस्परंनिरीक्षमाणेरुधिरौघसंप्लुते ॥

॥ दिवाकरेस्तंगिरिमास्थितेशनैरुभेप्रयातेशिबिरायभारत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वितीयदिवसावहारे गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ समाप्तंचसंशप्तकवधपर्व ॥

॥ अथाभिमन्युवधपर्व ॥

संजयउवाच ॥ पूर्वमस्मासुभग्नेषुफाल्गुनेनामितौजसा ॥

॥ द्रोणेचमोघसंकल्पेरक्षितेचयुधिष्ठिरे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, અમિત તેજવાળા અર્જુને પૂર્વે અમારા લોકમાં ભંગાણ પાડ્યું અને દ્રોણનો સંકલ્પ ફોગટ થયો તથા યુધિષ્ઠિરનો બચાવ થયો. તેથી યુદ્ધમાં વિધ્વસ્ત થયાં છે કવચ જેમનાં, પરાજય પામેલા, રજે કરી વ્યાપ્ત, અત્યંત ઉદ્વિગ્ન, દશેય દિશાઓ સામે જોતા, પાંડવના બાણથી હણાયેલા, સંગ્રામમાં ઉપહાસ્ય પામેલા અને અ-

ર્જુન વિષે રહેલા ઘણાક ગુણ તથા તે વિષે રહેલું શ્રીકૃષ્ણનું સૌહાર્દ પણ સૈનિકજનના મુખથી સાંભળી ધ્યાને કરી મૂગાપણાને પ્રાપ્ત થયેલા, લોકાપવાદ યુક્ત તમારી તરફનાઓએ દ્રોણાચાર્યના સંમતથી સૈન્યનો અવહાર કર્યો. પછી પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી સ્નેહ, અભિમાન તથા દ્વેષિઓની વૃદ્ધિથી ખેદ યુક્ત મનવાળા, વાક્ય બોલવામાં ચતુર દુર્યોધને સર્વ યોદ્ધાઓ સાંભળતાં દ્રોણાચાર્યને કહ્યું કે, હે દ્વિજસત્તમ, જરૂર અમે તમારા વધ્યપક્ષમાં છીએ, એમાં સંશય નહિ. નહિતો સમીપે પ્રાપ્ત થયેલા યુધિષ્ઠિરને તમે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે કેમ ગ્રહણ ન કરો? તેમજ તમો, સંગ્રામમાં ચક્ષુગોચર થયેલા શત્રુને પકડવા તથા મારવા ઈચ્છો તો તેને દેવતા સહિત પાંડવો પણ રક્ષણ કરવા સમર્થ થાય નહિ. માટે તમે પૂર્વે પ્રસન્ન થઈ મને વર આપી પછી અન્યથા કરયું પણ તમોને એમ કરવું ઘટે નહિ. કારણ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો પોતાના ભક્તની આશાનો ભંગ ક્યારેય પણ કરતા નથી. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી અપ્રસન્ન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, દુર્યોધન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે દુર્યોધન રાજા, તારૂં પ્રિય કરવા ઈચ્છતા મને તું તેવી રીતે જાણવા યોગ્ય નથી. અને હું તો શું પણ સુર, અસુર, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ તથા સર્પ સહિત એવા લોકો પણ અર્જુને રક્ષા કરેલાને જીતવા સમર્થ થઈ શકે નહિ. જ્યાં વિશ્વના સ્રજનાર, ગોવિંદ ભગવાન્ વિરાજમાન છે તથા સેનાપતિ અર્જુન છે ત્યાં સમર્થ મહાદેવ વિના બીજા કોનું બળ અતિક્રમણ કરે. હે તાત, વળી જો આજ એક સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું જે આજ કોઈ એક પણ અત્યંત શ્રેષ્ઠ મહારથિને પાડીશ. એ વચન અન્યથા નહિ થાય. તેમ દેવતાઓ પણ ભેદી શકે નહિ એવો વ્યૂહ રચીશ તથાપિ હે રાજન્, કોઈ ઉપાયે કરી અર્જુનને દૂર લેઈ જજો. કારણ સંગ્રામમાં તેણે અસાધ્ય તથા ન જાણેલું એવું કંઈ પણ છે નહિ. કેમકે મારાથી તથા બીજેથી કળા સહિત સર્વ જ્ઞાન તેણે મેળવેલું છે. એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી બાકી રહેલા સંશપ્તકગણે દક્ષિણદિશામાં જઈ અર્જુનને યુદ્ધ વાસ્તે બોલાવ્યો. તેટાણે શત્રુઓ સાથે અર્જુનનો ક્યારેય જોએલો નહિ તથા સાંભળેલો પણ નહિ એવો અતિ દારૂણ સંગ્રામ થયો. હે રાજન્, તે વખતે દ્રોણે રચેલો વ્યૂહ દુઃખિત દૃષ્ટિવાળાને અત્યંત તપાવતો જેવો મધ્યાન્હનો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો. હે ભારત, દુઃખેકરી ભેદાય નહિ એવા તે ચક્રવ્યૂહને યુધિષ્ઠિરના કહે-

વાથી અનેક પ્રકારે અભિમન્યુએ ભેદ્યો. એ રીતે તેણે દુષ્કર કર્મ કરી હજારો શૂરવીરને હણી દ્રોણ, અશ્વત્થામા, કૃપ, કર્ણ, ભોજ તથા શલ્ય એ છ વીર સાથે યુદ્ધ કરી દુઃશાસનના પુત્રને વશ થઈ પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કર્યા. તેટાણે પરમ સંતુષ્ટ થયેલા આપણે તથા શોકકર્શિત પાંડવોએ સૈન્યનો અવહાર કરચો. એવાં સંજયનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યું કે, હે સંજય, નથી પ્રાપ્ત થઇ યુવાવસ્થા જેને એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનના પુત્રને હણાયો સાંભળી અત્યંત મારૂં મન વિદીર્ણ થાય છે. તેમ ધર્મના કર્તાઓએ આ ક્ષત્રધર્મ પણ અતિદારૂણ કહેલો છે; કારણ જે ધર્મને આચરી રાજ્યને ઈચ્છતા શૂરવીરો, બાળક ઉપર શસ્ત્ર નાંખે છે. હે ગાવલ્ગણે, અત્યંત સુખી તથા નિર્ભયની પેઠે વિચરતા બાળકને, અસ્ત્ર શીખેલા ઘણાકે કેમ મારચો? તેમ હે સંજય, રથ સૈન્યને ભેદવા ઈચ્છતા ઘણા તેજવાળા સુભદ્રા પુત્રે સંગ્રામમાં કેવી રીતે ક્રીડા કરી તે પણ મને કહે. એવાં ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે રાજન્, સુભદ્રાપુત્રનું પડવું કેવી રીતે થયું તે તમો મને પૂછો છો વાસ્તે સાવધાન થઇ સમગ્ર તે વૃત્તાંત કહું તે સાંભળો. સૈન્યને ભેદવા ઇચ્છતા કુમારે જે રીતે યુદ્ધમાં ક્રીડા કરી તથા નાશ સમયે પણ દુઃસાધ્ય એવા શૂરવીરો જે રીતે ક્લેશને પ્રાપ્ત થયા તે પણ હું કહું તે સાંભળો. ઘણાક છે ગુચ્છ, તૃણ તથા દ્રુમ જેમાં એવા અરણ્યમાં ચોતરફથી ઉઠેલા દાવાનળે કરી વ્યાપ્ત વનવાસિઓના જેવું તમારી તરફનાઓને ભય ઉત્પન્ન થયું હતું.

॥ दावाग्न्यभिपरीतानांभूरिगुल्मतृणद्रुमे ॥
॥ वनौकसामिवारण्येत्वदीयानामभूद्भयं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युवधसंक्षेप कथने गुर्जरभाषायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

संजयउवाच ॥ समरेत्युग्रकर्माणःकर्माभिर्व्यंजितश्रमाः ॥
॥ सकृष्णाःपांडवाःपंचदेवैरपिदुरासदाः ॥

સંજય કહે છે.—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, અતિ ઉગ્ર કર્મવાળા, જીતેલો છે શ્રમ જેમણે એવા કૃષ્ણસહિત પાંચ પાંડવોને દેવતાઓ પણ દુઃખે કરી સહન

કરી શકે નહિ. તેમ બળ, કર્મ, વંશ, બુદ્ધિ, કીર્તિ, યશ તથા શોભાએ કરીને પણ એમના સરખા ગુણવાળો કોઈ પુરૂષ થયો નથી; અને થશે પણ નહિ. તેમાં સત્યધર્મમાં તત્પર, ઈંદ્રિઓને નિયમમાં રાખનાર યુધિષ્ઠિર રાજા તો વિપ્ર પૂજાદિક ગુણેકરી નિરંતર સ્વર્ગનેજ પ્રાપ્ત થયા છે. તેમ હે રાજન્, પ્રલયસમયનો કાળ, પરાક્રમી પરશુરામ તથા રથમાં બેઠેલા ભીમસેન એ ત્રણેય સરખા કહેવાય છે. તેમ સંગ્રામમાં પ્રતિજ્ઞા કરવા વિષે ચતુર ગાંડિવધનુષ ધરનાર અર્જુનની ઉપમા આપવા લાયક પૃથ્વીવિષે હું કોઈને જોતો નથી. અને ગુરૂ વાત્સલ્ય, કૃત તથા કર્તવ્યકર્મનું અપ્રકાશન, વિનય, ઈન્દ્રિઓનો નિગ્રહ, સૌંદર્ય તથા શૌર્ય એ છ ગુણ નકુળ વિષે નિરંતર રહ્યા છે. શ્રુત, ગાંભિર્ય, માધુર્ય, સત્ય, રૂપ તથા પરાક્રમે કરી શૂરવીર સહદેવ અશ્વિનીકુમારદેવ સરખો છે. એ રીતે એ પાંચ પાંડવોવિષે તથા શ્રીકૃષ્ણવિષે જે જે મહાગુણ છે તે સર્વ ગુણ એક અભિમન્યુ વિષે દેખાતા હતા. તેમ અભિમન્યુ પરાક્રમે કરી, યુધિષ્ઠિર ચરિતે કરી, શ્રીકૃષ્ણ કર્મેકરી, ભીમસેન રૂપ તથા પરાક્રમેકરી, અને અર્જુન શ્રુતે તથા વિનયેકરી નકુલ તથા સહદેવ સરખો હતો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સૂત,કોઇ સ્થાનકે પરાજય પામેલો નહિ એવો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં કેમ હણાયો ? એ સમગ્ર વૃત્તાંત હું સાંભળવાને ઈચ્છું છું. સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તે વૃત્તાંત વિષે થયેલો મોટો બંધુઓનો નાશ હું કહું તે સાંભળો; અને સ્થિર થઇ દુઃખે કરી ધારી શકાય નહિ એવા શોકને ધારણ કરો. હે મહારાજ, આચાર્યે ચક્રવ્યૂહ રચેલો હતો તેમાં ઇંદ્રની જેમને ઉપમા અર્પાય એવા રાજાઓને તે ઠેકાણે ઉભા રાખ્યા હતા. તેમાં તેના આરાસ્થાન વિષે સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા સર્વ રાજકુમાર ઉભેલા હતા. તે સૂવર્ણથી શોભિતા ધ્વજવાળા રક્તવસ્ત્ર, રક્ત આભરણ તથા રક્ત પતાકાવાળા સુવર્ણની માળાથી દિપાયમાન્, ચંદન તથા અગરચંદનેકરી લીંપાએલ અંગવાળા, સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર ધરેલા, એવા હતા; અને તેઓ અભિમન્યુ સાથે યુદ્ધ કરવા સારૂં એકઠા મળી સજ્જ થઇ ઉભેલા હતા. તેમાં દૃઢ ધનુષ્યવાળા દશહજાર, પ્રિય છે દર્શન જેનું એવા તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણને આગળ કરી એક બીજાના હિતમાં તત્પર, સમાન છે પરસ્પરનું દુઃખ જેમને એવા સ્પર્ધા કરનાર તે યુદ્ધ વાસ્તે તૈયાર થઇ ઉભા હતા. હે રાજેંદ્ર, શ્વેત છે છત્ર જેની ઉપર, કર્ણ, દુઃશાસન, તથા કૃપાદિક મહારથિથી વિંટાયલો ઇંદ્ર સરખો શોભીતો દુર્યોધન તો ચામર તથા વ્યજન-

ના આક્ષેપે કરી ઉગતા સૂર્યની પેઠે સૈન્યના મધ્યમાં શોભતો હતો. અને સેનાના મુખમાં સૈન્યના નાયક દ્રોણ તથા અચળ એવા મેરૂ પર્વતની પેઠે શોભિતો સિંધુરાજા ઉભો હતો. તેની પડખે અશ્વત્થામા છે મુખ્ય જેમાં એવા દેવતા સરખા તમારા ત્રીશ પુત્રો ઉભા હતા. ગાંધારરાજ શકુનિ, શલ્ય તથા ભૂરિશ્રવા એટલા મહારથિ સિંધુરાજને બીજે પડખે શોભતા હતા, એ રીતે વ્યૂહ રચના કરી ઉભા રહ્યા પછી મૃત્યુ ભય મૂકી તમારા તથા પારકાઓનું રૂવાટાં ઉભાં કરનાર ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું.

॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥

॥ तावकानांपरेषांचमृत्युंकृत्वानिवर्तनं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि चक्रव्यूहनिर्माणे-गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

संजयउवाच ॥ तदनीकमनाधृष्यंभारद्वाजेनरक्षितं ॥

॥ पार्थाःसमभ्यवर्ततभीमसेनपुरोगमाः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, દ્રોણે રક્ષા કરેલા કોઈથી સહન થાય નહીં એવા તે સૈન્ય સામે ભીમસેનાદિક પાંડવો આવ્યા. તેમજ સાત્યકિ, ચેકિતાન, પ્રષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પરાક્રમી કુંતિભોજ, મહારથિ દ્રુપદ, અર્જુન પુત્ર, ક્ષત્રધર્મા, પરાક્રમી બૃહત્ક્ષત્ર, ચેદિપ, ધૃષ્ટકેતુ, માદ્રિપુત્ર નકુળ, તથા સહદેવ, ઘટોત્કચ, પરાક્રમી યુધામન્યુ, પરાજય પામેલો નહિ એવો શીખંડી, કોઈથી સહન થાય નહીં એવો ઉત્તમૌજા, મહારથિ વિરાટ, અત્યંત ક્રોધાક્રાંત દ્રૌપદીના પુત્ર, પરાક્રમી શિશુપાળ પુત્ર, મહાપરાક્રમી કેકય, તથા હજારો સંજય એટલા એ, અને પોતાના ગણસહિત અસ્ત્ર શીખેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ, યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા બીજા પણ તત્કાળ દ્રોણ સામે દોડ્યા. એટલે પાસે આવતા તેમને અસંભ્રાંત ચિત્તવાળા અતિ પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે બાણના ઓઘેકરી વારી રાખ્યા; પણ પાણીનો મોટો ઓઘ પર્વતને પામી તેને જેમ દુઃખેકરીને ભેદી શકે કે ઉલ્લંઘી શકે નહિ તથા જળાશયો જેમ પોતાના કીનારાને ઉલ્લંઘી શકે નહિ તેમ તેઓ દ્રોણને ઉલ્લંઘી શક્યા નહિ. તેથી હે રાજન્, દ્રોણના ધનુષમાંથી નિક-

જેણે બાણેકરી પીડિત થયેલા સંજયસહિત પંચાલ તથા પાંડવો તેની સામે ઉભા રેહેવા સમર્થ થઈ શક્યા નહિ. એવા આશ્ચર્યરૂપ દ્રોણના બાહુ બળને અમો જોતા હતા. એ વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ સામે આવતા દ્રોણને જોઈ તેને વારવાવિષે અનેક તરેહથી તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. પછી યુધિષ્ઠિરે બીજો કોઈ દ્રોણને વારવા સમર્થ નથી એમ વિચારી કોઈથી સહન થાય નહિ એવો તે મોટો ભાર અભિમન્યુ ઉપર નાંખી, વાસુદેવ તથા અર્જુનસરખા ઘણા પરાક્રમવાળા પારકા શૂરવીરને હણનાર તેને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે તાત, અર્જુન આવીને જે રીતે આપણને નિંદે નહિ તે રીતે કર, તેમજ ચક્રવ્યૂહ ભેદવાવિષે કંઈ પણ અમો જાણતા નથી. હે મહાબાહો; તું, અર્જુન શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન્ તથા પ્રદ્યુમ્ન તમો ચાર ચક્રવ્યૂહને ભેદો એવા છો પણ તેવિના પાંચમો તેને ભેદનાર છે નહિ. માટે હે અભિમન્યો, આટાણે તારીપાસે વર માગતા પીતૃઓ, માતુલ તથા સર્વ સૈન્યોને તે વર આપવા તું યોગ્ય છું. નહિ તો સંગ્રામમાં આવી અર્જુન આપણને નિંદશે. માટે જલદી અસ્ત્ર ગ્રહણ કરી દ્રોણ સૈન્યનો નાશ કર. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી અભિમન્યુએ કહ્યું કે, દ્રોણનું શ્રેષ્ઠ સૈન્ય દૃઢ તથા અતિ ઉગ્ર છે તથાપિ પિતૃઓના જય વાસ્તે જલદી હું તેમાં અવગાહન કરૂ. તેમ મારા પિતાએ તે રીતે રચેલા સૈન્ય, ભેદવા વિષે મને ઉપાય બતાવેલો છે તથાપિ કોઇ આપત્ આવ્યે તે વિષેથી પાછો નિકળવાનો ઉત્સાહ મને થતો નથી. એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે તાત, હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, તેના સૈન્યને ભેદી તું રસ્તો કર એટલે જે માર્ગે તું જઈશ તે માર્ગે અમે તારી પાછળ આવીશું. હે તાત, યુદ્ધમાં અર્જુન સરખા તને માંહે પ્રવેશ કરાવી ચોતરફથી તારી રક્ષા કરતા અમો પાછળ આવીશું. ભીમસેન કહે છે હું, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, પંચાલ, કેકય, મત્સ્ય, તથા સર્વ પ્રભદ્રકો પણ તારી પાછળ આવીશું. ને ભેદેલ વ્યૂહમાં તે તે ઠેકાણે પાછળ આવી તને મારવા આવતા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને અમો મારીશું. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી અભિમન્યુ કહેવા લાગ્યો કે, દુઃખે કરી કોઇથી સહન થાય નહિ એવા દ્રોણસૈન્યમાં ક્રોધાયમાન થયેલો હું પતંગ નામનો જંતુ જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે તેમ પ્રવેશ કરીશ અને માતુલ તથા પિતા એ બેઉને પ્રીતિ કરનાર તથા હિતરૂપ એવું કર્મ કરીને આજ સંગ્રામમાં એકલો બાળક હું શત્રુના સૈન્યને મારીશ તે સર્વ મનુષ્ય જોશે. આજ સં-

ગ્રામમાં મારી સામે આવી કોઇ પુરૂષ પાછો જીવતો જાય તો હું સુભદ્રા તથા અર્જુનનો પુત્ર નહિ. તેમ યુદ્ધમાં એક રથે કરી સમગ્ર ક્ષત્રમંડળને આઠ પ્રકારે જૂદું ન કરૂં તો હું અર્જુન પુત્ર નહિ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે સુભદ્રાપુત્ર, મોટા ધનુષવાળા મહા બળવાન, સાધ્ય, રૂદ્ર, વાયુ, વસુ, અગ્નિ તથા આદિત્ય સરખા પરાક્રમવાળા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, શૂરવીરોએ રક્ષા કરેલા, કોઈથી સહન થાય નહિ એવા દ્રોણા-સૈન્યને તું ભેદવાનો ઉત્સાહ કરે છે તથા આવી રીતે ભાષણ કરે છે માટે તારૂં બળ વૃદ્ધિ પામો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં તેમનાં વચન સાંભળી તેણે સારથીને કહ્યું કે, હે સુમિત્ર, જલદી દ્રોણસૈન્ય સામે ઘોડાઓને ચલાવ.

॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासयंतारमचोदयत् ॥
॥ सुमित्राश्वान्रणेक्षिप्रंद्रोणानीकायचोदय ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युप्रतिज्ञायां गुर्जरभाषायां पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

संजयउवाच ॥ सौभद्रस्तद्वचःश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः ॥
॥ अचोदयतयंतारंद्रोणानीकायभारत ॥

સંજય કહે છે—હે ભારત, સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ બુદ્ધિમાન ધર્મરાજાનું એવું વચન સાંભળી દ્રોણસૈન્ય સામે જવાની સારથીને આજ્ઞા આપી. એટલે હે રાજન, એ રીતે તેણે દ્રોણસૈન્ય પ્રત્યે જા, એમ કહેલા સારથીએ અભિમન્યુને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે આયુષ્મન, પાંડવોએ તમારી ઉપર આ અતિ ભાર નાંખ્યો છે માટે ક્ષણ માત્ર બુદ્ધિથી વિચાર કરી પછી તમે યુદ્ધ કરવા યોગ્ય છો. કારણ દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધ કરવામાં કુશળ તથા અસ્ત્ર વિદ્યામાં કરેલો છે શ્રમ જેણે એવો છે અને તમે સુખથી વૃદ્ધિ પામેલા તથા તેના સરખા યુદ્ધમાં વિશારદ નથી. એવાં સારથીનાં વચન સાંભળી હાસ્ય કરી તેણે સારથીને કહ્યું કે, હે સારથે, આ દ્રોણ કોણ માત્ર અને સમગ્ર ક્ષત્રિઓ પણ કોણ માત્ર છે ! ઐરાવત ઉપર બેશી દેવગણ સહિત ઇન્દ્ર તથા સર્વ ભૂતગણે પૂજેલા મહાદેવ સાથે

પણ રણ સંગ્રામમાં હું યુદ્ધ કરૂ તારે ક્ષિત્રય સાથે યુદ્ધ કરૂ તેમાં શું આશ્ચર્ય. આ શત્રુ સૈન્ય મારી સોળમી કળાને પણ યોગ્ય નથી. હે સૂત, વિશ્વને જીતનાર માતુલ વિષ્ણુને તથા પિતા અર્જુનને યુદ્ધમાં પામીને પણ સંગ્રામમાં મને ભય પ્રાપ્ત થાય નહિ. એ રીતે અભિમન્યુએ સારથિની તે વાણીને ન ગણકારી અને એને કહ્યું કે જલદી દ્રોણસૈન્ય પ્રત્યે જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી નથી અતિશય પ્રસન્ન મન જેનું એવા સારથીએ સુવર્ણના છે આભરણ તથા ઉપસ્કર જેમના એવા ત્રણ વર્ષના અશ્વને જલદી દ્રોણ સૈન્ય પ્રત્યે હાંકયા. સુમિત્ર નામના સારથીએ દ્રોણસૈન્ય સામે હાંકેલા તે અશ્વ, મહાવેગ તથા પરાક્રમવાળા દ્રોણ સામે દોડ્યા. તે રીતે સામે આવતા તેને જોઈ દ્રોણાદિક સર્વ કૌરવ તેની સામે આવ્યા અને પાંડવો તેની પાછળ ચાલ્યા. કર્ણિકાર વૃક્ષના ચિન્હવાળી ઉચી શ્રેષ્ઠ ધજાવાળો, સુવર્ણનું કવચ પેરેલો અર્જુનથી શ્રેષ્ઠ અર્જુનપુત્ર તે, સિંહનું બચ્ચું જેમ હસ્તિઓને પ્રાપ્ત થાય તેમ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી દ્રોણાદિક મહારથિઓને પ્રાપ્ત થયો. તેટાણે વ્યૂહના રક્ષણમાં સાવધાન તેઓ અભિમન્યુને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તે વખતે બે ઘડી તો સમુદ્ર તથા ગંગાના આવર્ત્તની પેઠે સૈન્ય ફરવા લાગ્યું. હે રાજન્, પરસ્પર હણતા તથા યુદ્ધ કરતા શૂરવીરોનો અત્યંત દારૂણ એવો સંગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. એ રીતે વર્તતા અતિભયંકર તે સંગ્રામમાં દ્રોણ જોતાં તે વ્યૂહને ભેદી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ તેમાં પેઠો. અંતઃપ્રવિષ્ટ થયેલા શત્રુસમુદાયને હણતા મહાબળવાન તેને, ઉગામેલા છે આયુધ જે વિષે એવા હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળે ચોતરફથી વિંટી લીધો. વળી નાનાપ્રકારના યુદ્ધવાદ્યના શબ્દ સાથે ક્રીડા, મોટેથી પોકારવું, ગર્જના કરવી, હોકારા, સિંહનાદ, 'અરે ઉભોરે, ઉભોરે.' એ રીતના શબ્દ ઘોર એવા હલહલા શબ્દ, નહિ જા, ઉભો રહે, મારી સામે આવ, હે શત્રો, આ હું; એ પ્રમાણે વારંવાર બોલતા યોદ્ધાઓ; હસ્તિનું બોલવું, આભરણનો શબ્દ ગર્જના હસ્ત તથા પાટાના શબ્દે કરી પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડ્યા. પોતા સામે આવતા તેમને જલદી યુદ્ધ કરનાર, તથા તત્કાળ અસ્ત્ર સાંધનાર, મર્મજ્ઞ, મહાબળવાન્, શૂરવીર, તે, મર્મ ભેદનાર બાણેકરી હણવા લાગ્યો. એ રીતે નાનાપ્રકારના તીક્ષ્ણબાણે કરી તેણે હણવા માંડેલા પરવશ થયેલા ઘણાક યોદ્ધાઓ શલભ નામના જંતુઓ જેમ અગ્નિને પામી

નાશ પામે તેમ તેને પ્રાપ્ત થઈ નાશને પ્રાપ્ત થતા હતા. તેટાણે તેણે યજ્ઞમાં વેદિવિષે જેમ દર્ભ પાથરે તેમ તે નાશ પામેલાઓનાં શરીર તથા અવયવ રણભૂમિમાં પાથરી દીધાં. બાંધેલા છે ઘોનાચર્મના મોજા જેમને, ધનુષબાણ, ખડ્ગ, ઢાલ, અંકુશ, તોમર, ફરશી, ગદા, લોહના ગોળા, પ્રાસ, ઋષ્ટિ, તોમર, પટ્ટા; ગોફણ, પરિઘ, શક્તિ, શ્રેષ્ઠ કંપન, પ્રતોદ, કુંત, અંકુશ, મુદ્ગલ, ક્ષેપણીય, પાશ, પરિઘ, તથા ઉપલસહિત અને કેયૂર તથા અંગદેકરી શોભિતા, સુંદર ચંદન ચોપડેલા હસ્તિની સૂંઢ સરખા તમારી તરફનાઓના હજારો હાથ પણ અભિમન્યુએ કાપી નાંખ્યા. હે મહારાજ, રૂધિરથી અત્યંત લાલ સ્ફુરાયમાન તે બાહુએકરી રણભૂમિ, ગરૂડે મારેલા પાંચ મુખવાળા નાગેકરી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. સુંદર છે નાસિકા મુખ તથા કેશના અગ્રભાગ જેમાં, વ્રણરહિત, સુંદર કુંડળવાળા ક્રોધથી સારી રીતે ડશા છે ઓષ્ઠપુટ જેમણે, સ્રવે છે ઘણું રૂધિર જેમાંથી, મણિ તથા રત્નથી શોભિતા અત્યંત સુંદર છે મુકુટ તથા સંગ્રામમાં પેરવાની ટોપી જે વિષે, નાળવા વગરના કમળ સરખાં, સૂર્ય તથા ચંદ્રસરખી કાન્તિવાળાં. પવિત્ર ગંધયુક્ત તથા વખત ઉપર મિત્રોનું પ્રિય બોલનાર, એવાં મુખથી શોભિતાં શત્રુઓનાં મસ્તકોએ કરી અર્જુનપુત્ર તેણે રણભૂમીને પૂર્ણ કરી દીધી. અને ગંધર્વ નગર સરખા આકારવાળા વિધિથી રચેલા હળના દાંડાસરખા મુખવાળા, બે ત્રણ વાંસ જેમાં રહ્યા છે એવા દાંડાએ કરી ઊંચા જંઘા તથા કુબડારહિત નેમિરૂપ દાંત વગરના ભાગી ગયાં છે ચક્ર ઉપસ્કર તથા બેસવાની જગા જેમાં, પાડી નાંખ્યાં છે આસ્તરણ જેમાંથી તથા હણાયા છે યોદ્ધા જે ઉપરથી એવા હજારો રથના કટકા કરતો તે, સર્વ દિશાઓમાં દેખાતો હતો. તેમજ શત્રુઓના હસ્તિઓ, માવત, ભાલા, અંકુશ, ધ્વજ, ભાથા, કવચ, હાથિના તંગ કંબળસહિત હાથિના ગ્રીવાભરણ; ઘંટા, સૂંઢ દાંતના અગ્રભાગ, છત્ર, ભાલા તથા પાછળ ચાલનારાઓને પણ તીક્ષ્ણ છે ધારના અગ્રભાગ જેમના એવા બાણોએ કરી છેદતો હતો તથા વનાયુ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પાર્વતીય, કાંબોજ, બાલ્હિક, સ્થિરછે પુચ્છાગ્રભાગ, કર્ણ તથા નેત્ર જેમના, વેગવાન્, સારી રીતે વેહેનાર, શક્તિ, ખડ્ગ, તથા ભાલાથી યુદ્ધ કરનાર, શીખેલા યોદ્ધાઓએ આરોહણ કરેલા વિધ્વસ્ત થયાં છે ચામર, મુખ, ચમરી, જીભ્હા તથા નેત્ર જેમના બહાર નિકળ્યાં છે અંત્ર જેમને ભેદાયેલા કાળજાવાળા હણાયા છે માથે બેસનાર તથા ઘંટા જેમના

કૃવ્યાદગણને હર્ષ કરનાર, કપાઈ ગયા છે ઢાલ તથા કવચ જેમના, વિષ્ટા મુત્ર તથા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત થયેલા એવા તમારી તરફના અશ્વોને પાડતો તે અત્યંત શોભતો હતો. એ રીતે એકલા અભિમન્યુએ વિષ્ણુની પેઠે અચિંત્ય એવું દુષ્કરકર્મ કરી ભયંકર એવા અસુર સૈન્યને જેમ મહાદેવજી મંથન કરે તેમ તેણે ત્રણ છે અંગ જેનાં એવા તમારા મોટા સૈન્યને મર્દન કર્યું. મહા સંગ્રામમાં અર્જુન પુત્ર તે, શત્રુથી સહન થાય નહિ એવું કર્મ કરી ચોતરફથી તમારી તરફના પાયદળ સમૂહોને ભેદવા લાગ્યો. કાર્તિક સ્વામી જેમ અસુરની સેનાને હણે તેમ તે એક તીક્ષ્ણ બાણે કરી અત્યંત હણેલી તે સેનાને જોઈ સુકાઈ ગયેલા મુખવાળા, ચળાયમાન છે નેત્ર જેમનાં પરશેવો વળેલા રૂવાટાં ઉભાં થયાં છે અંગમાં જેમને, દૈવિને જીતવા વિષે ઉત્સાહ રહિત પલાયન કરવામાં ઉત્સાહવાળા જીવવાને ઈચ્છતા નામ તથા ગોત્રે કરી પરસ્પર બોલાવતા એવા તમારી તરફના તથા તમારા પુત્રો, સંગ્રામમાં હણાયેલા પુત્રો, પિતૃઓ, ભાઈઓ, બંધુ તથા સંબંધિઓને મૂકી અશ્વ તથા હસ્તિઓને ઉતાવળા કરતાં ભાગવા લાગ્યા.

॥ गोत्रनामभिरन्योन्यंक्रंदंतोजीवितैषिणः ॥
॥ हतान्पुत्रान्पितॄन्भ्रातॄन्बंधून्संबंधिनस्तथा ॥
॥ प्रतिष्ठंतसमुत्सृज्यत्वरयंतोहयद्विपान् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

संजयउवाच ॥ तांप्रभग्नांचमूंदृष्ट्वासौभद्रेणामितौजसा ॥
॥ दुर्योधनोभृशंक्रुद्धःस्वयंसौभद्रमभ्ययात् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ઘણા તેજવાળા અભિમન્યુએ નસાડેલી પોતાની સેનાને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો દુર્યોધન પોતે તેની સામે દોડ્યો. તેને જોઈ દ્રોણાચાર્યે યોદ્ધાઓને કહ્યું કે, પરાક્રમી અભિમન્યુ આપણા દેખતાં લક્ષ થયેલાને હણે છે. વાસ્તે તેની સામે દોડી ભય રહિત થઈ જલદી દુર્યોધનની રક્ષા કરો. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી કૃતઘ્ન, બ-

ળવાન, જય શીલ તથા હિત ઈચ્છનાર તે શૂરવીરો, તમારા પુત્રને ચોતરફથી વીંટી તેની રક્ષા કરવા લાગ્યા. તેટલામાં દ્રોણ, દ્રૌણિ, કૃપ, કર્ણ, કૃતવર્મા, શકુનિ, બૃહદ્બળ, મદ્રરાજ, ભૂરિ, ભૂરિશ્રવા, શલ, પૈરવ, તથા વૃષસેન એટલા શૂરવીરોએ અભિમન્યુ સામે આવી મોટા બાણના વરસાદથી એને મોહ પમાડી દુર્યોધનને મૂકાવ્યો. તે એવી રીતે કે જેમ મુખમાંથી કોળીયો પડી જાય તેમ તેના હાથમાંથી તેને છોડાવ્યો. તે સહન નહિ કરી શકતા અભિમન્યુએ મોટા બાણના ઓઘવડે અશ્વ તથા સારથિ સહિત તે મહારથિઓને વિમુખ કરી સિંહનાદ કર્યો. હે મારિષ, તે સિંહના સરખો તેનો શબ્દ સાંભળી તેને ન સહન કરી શકતા તેના નાશને ઈચ્છતા તથા અત્યંત કોપાયમાન થયેલા દ્રોણાદિક રથિઓએ રથ સમુદાયે કરી એને વીંટી લેતાં અનેક પ્રકારના સેંકડો બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. તે આવતા બાણને અંતરીક્ષમાંથીજ કાપી તમારા પૌત્રે તીક્ષ્ણ બાણવડે તેમને પણ વિંધ્યા, એ આશ્ચર્ય સરખું થયું. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા અને મારવા ઈચ્છતા તેમણે પરાજય પામેલા નહીં એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને સર્પ સરખા બાણે કરી ચોતરફથી વિંટી લીધો. હે ભરતર્ષભ, તે ટાણે સમુદ્રને જેમ તેનો કિનારો રોકે તેમ મૂકી છે મર્યાદા જેણે એવા તમારા સૈન્યસમુદ્રને એકલા અર્જુન પુત્રે વારી રાખ્યો. તેમાં યુદ્ધ કરતા તથા પરસ્પર મારતા યોદ્ધાઓમાંથી કોઈપણ વિમુખ થતો ન હતો. એવી રીતે વરતતા તે ભયંકર સંગ્રામમાં દુઃસહે નવેકરી, દુઃશાસને બારથી, શરદ્વાનના પુત્ર કૃપાચાર્યે ત્રણવડે, દ્રોણે સર્પ સરખા સત્તરથી, વિવીંશતીએ શીંતેરે કરી, કૃતવર્માએ સાતથી બૃહદ્બળે આઠથી, અશ્વત્થામાએ સાતેકરી, ભૂરિશ્રવાએ ત્રણથી, મદ્રેશે છએકરી, શકુનિએ બેથી, તથા દુર્યોધને ત્રણ બાણેકરી અભિમન્યુને વિંધ્યો. હે મહારાજ, ધનુષ છે હાથમાં જેને, અભ્યાસ કૃત તથા સ્વાભાવિક મોટું બળ દેખાડતા અત્યંત કોપાયમાન થયેલા પ્રતાપવાન્ અભિમન્યુએ જાણે નૃત્ય કરતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તેમને વિંધ્યા. તે વખતે અશ્મકેશ્વરે સારથિનું વાકય કરનાર ગરૂડ તથા વાયુસરખા વેગવાળા અશ્વેકરી એને વારી 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે;' એમ કહી દશ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. એટલે અભિમાની અભિમન્યુએ પણ દશ બાણેકરી તેના સારથિ, ધ્વજ, બાહુ તથા ધનુષ કાપી મસ્તક પણ પૃથ્વી ઉપર પાડી

નાંખ્યું એ પ્રમાણે સુભદ્રાપુત્રે શૂરવીર અશ્મકેશ્વરને મારચો તેને જોઈ પ-
લાયન કરવામાં તત્પર એવું તમારૂ સર્વ સૈન્ય ચલાયમાન થયું. તે સમયે
કર્ણ, કૃપાચાર્ય, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, ગાંધાર રાજા શકુનિ, શલ, શલ્ય, ભૂરિ-
શ્રવા, ક્રાથ, સોમદત્ત, વિવિંશતિ, વૃષસેન, સુષેણ, કુંડભેદી, પ્રતર્દન, વૃંદારક,
લલિત્થ, પ્રબાહુ, દીર્ઘલોચન, તથા અત્યંત કોપાયમાન થયેલો દુર્યોધન એ-
ટલા શૂરવીરોએ અભિમન્યુ ઉપર બાણનો વરસાદ કરચો. તેથી અત્યંત વિં-
ધાયલા તેણે કવચ તથા કાયા ભેદનાર બાણ કર્ણઉપર નાંખ્યો: તે, તેના
કવચ તથા કાયાને ભેદી સર્પ જેમ રાફડામાં જાય તેમ પૃથ્વીમાં પેઠો. તે
અતિ પ્રહારે કરી વ્યથા પામેલો કર્ણ વિહ્વળ થતો હોય નહિ તેની પેઠે
પૃથ્વી કંપથી જેમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ સંગ્રામમાં ચલાયમાન થયો.
વળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા બલવાન્ તેણે સુષેણ, દીર્ઘલોચન તથા કુંડ-
ભેદી એ ત્રણને તીક્ષ્ણ કરેલા બીજા ત્રણ બાણેકરી હણ્યા. તે વખતે કર્ણે
નારાચનામના પચ્ચીશ; અશ્વત્થામાએ વીશ, તથા કૃતવર્માએ સાત બાણ
તેની ઉપર નાંખ્યા. તેથી બાણેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેનું એવો ક્રોધા-
વિષ્ટ થયેલો સૈન્યમાં વિચરતો તે, હાથમાં પાશગ્રહણ કરેલો કાળસરખો દે-
ખાતો હતો. તે ટાણે વળી અસ્ત્ર જાણનાર પ્રબાહુએ પાસે ઉભેલા શલ્યઉપર
બાણનો વરસાદ કરી તમારા સૈન્યને ભય પમાડતાં મોટો શબ્દ કરચો; તે
સમયે મર્મ ભેદનાર તે બાણ વરસાદથી વિંધાયલો શલ્ય, મૂર્છિત થઈ ર-
થમાં બેશી ગયો. તેને જોઈ દ્રોણાચાર્યના દેખતાં તમારી સર્વ સેના જેમ
સિંહથી પીડાયલા મૃગો ભાગે તેમ ભાગવા લાગી. તે વખતે ઉપરથી પિ-
તૃ, દેવ, ચારણ, સિદ્ધ તથા યક્ષોએ અને પૃથ્વીતલવિષે રહેલા પ્રાણિઓએ
સ્તુતિ કરેલો સંગ્રામના યશયુક્ત અભિમન્યુ તો જેવો આજ્યે સિંચન કરે-
લો અગ્નિ શોભે તેવો અત્યંત શોભતો હતો.

॥ सतुरणयशसाभिपूज्यमानःपितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ॥
॥ अवनितलगतैश्चभूतसंघैरतिविबभौहुतभुग्यथाज्यसिक्तः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वाणि अभिमन्युपरा-
क्रमे गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाप्रथममानंतंमहेष्वासानजिह्मगै ॥
॥ आर्जुनिंमामकाःसंख्येकेत्वेनंसमवारयन् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે રીતે સંગ્રામમાં મોટા ધનુષવાળાઓને મંથન કરતા તે અર્જુન પુત્રને મારી તરફના કયા યોદ્ધાઓએ વારી રાખ્યો. સંજય કહે છે—હે રાજન્, દ્રોણે રક્ષા કરેલા રથ સૈન્યને ભેદવા ઈચ્છતા અર્જુન કુમારે સંગ્રામમાં જે રીતે મોટી ક્રીડા કરી તે હું કહું તે તમે સાંભળો. તે સંગ્રામમાં સુભદ્રા પુત્રે બાણે કરી પીડેલા મદ્રેશ શલ્યને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલા તેના નાના ભાઇએ બાણ ફેંકતાં તેની સામે જઈ દશ બાણવડે અશ્વ તથા સારથી સહિત અર્જુન પુત્રને વિંધી મોટો શબ્દ કરી 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે, એમ તેને કહ્યું, તેટલામાં બાણ નાંખવામાં ચતુર અર્જુન પુત્રે પણ તેનું મસ્તક તથા ગ્રીવા હાથ, પગ, ધનુષ, અશ્વ, છત્ર, ધ્વજ, સારથી, ત્રિવેણું, રથગતશય્યા, ચક્ર, ભાથો, રથના નીચેનો ભાગ, પતાકા, ચક્રરક્ષકો અને સર્વ ઉપસ્કર પણ બાણે કરી કાપી નાંખ્યા. તથાપિ તેને કોઈએ જોયો નહિ, પછી ભિંધાયાં છે આભરણ તથા વસ્ત્ર જેનાં એવો ક્ષીણ થયેલો તે, ઘણા બળવાન્ વાયુએ ભાંગેલો મોટો વૃક્ષ જેમ પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડચો. તેને તથા અભિમન્યુના તે કર્મને જોઈ ત્રાસ પામેલા તેની પાછળ ચાલનારાઓ શબ્દ કરતા સર્વ દિશાઓમાં ભાગવા લાગ્યા. તેમનો શબ્દ સાંભળીને સર્વ પ્રાણિ 'સાધુ, સાધુ'; એ રીતે કહેવા લાગ્યા, એવી રીતે તે શલ્યનો નાનો ભાઈ હણાયો તે વખતે વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ છે હાથમાં જેમને એવા તેના ઘણાક સૈનિકો પોતાનું કુળ, નિવાસ તથા નામ અર્જુન પુત્રને સંભળાવતા રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિએ કરી, તેમ કેટલાક પગે કરી તેની સામે દોડચા અને બીજા કેટલાક સૈનિકો મોટો બાણનો શબ્દ, રથના પાટાનો શબ્દ હુંકાર, ઉચેથી પોકાર, ગર્જના, સિંહનાદ, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, તથા મોજાના શબ્દે કરી પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતા તથા અર્જુન પુત્રને 'અમારા જીવતાં તું જીવતો જઈશ નહિ' એવી રીતે કહેતા તેની સામે દોડચા. તે રીતે બોલતા તથા સામે આવતા તેમને જોઈ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે જે જે યોદ્ધા પ્રથમથી પોતા ઉપર પ્રહાર કરતો હતો તે તે યોદ્ધાને પોતે બાણે કરી વિંધતો હતો. વળી શૂરવીર અર્જુન પુત્ર, લઘુ એવાં વિચિત્ર પ્રકારનાં અસ્ત્ર દેખાડતો મૃદુતા છે આરંભમાં જેના એવું યુદ્ધ કરતો હતો. તેમ વાસુદેવ તથા અર્જુન પાસેથી પોતે જે અસ્ત્ર મેળવેલાં હતાં તેમનું પરાક્રમ દેખાડતાં તે બેઉસરખું પોતે એકલો યુદ્ધ કરતો હતો. અને પોતાવિષે

રહેલા ઘણા ભારને તથા ભયને દૂર કરી નિરંતર બાણ નાંખતોજ દેખાતો હતો. અને એનું ધનુષમંડળ શરદ્ઋતુમાં અત્યંત પ્રકાશમાન સૂર્યનું મંડળ જેવું દેખાય તેવું સ્ફુરાયમાન દિશાઓમાં દેખાતું હતું તથા વખતસર મોટા વજ્ર મૂકતાં જેવો મેઘનો શબ્દ સંભળાય તેવો દારૂણ તેની પ્રત્યંચા તથા મોજાનો શબ્દ સંભળાતો હતો. એ પ્રમાણે લજ્જાવાન્ ક્રોધી, માન કરનાર, તથા પ્રિય છે દર્શન જેનું એવો અર્જુન પુત્ર અભિમન્યુ શૂરવીરોનું શૌર્ય જોવા સારૂં બાણું તથા અસ્ત્રે કરી યુદ્ધ કરતો હતો. હે મહારાજ, ભગવાન્ એવા સૂર્ય, જેમ વર્ષા ઋતુમાં મૃદુ થઈ પછી શરદ્ઋતુમાં દારૂણ થાય છે તેમ અર્જુનપુત્ર પણ પ્રથમ મૃદુ થઈ પછી દારૂણ થતો હતો અને તે મહા સંગ્રામમાં સૂર્ય જેમ કિરણોને વિસ્તારે તેમ ક્રોધાક્રાંત અભિમન્યુ, વિચિત્ર પ્રકારના, સુવર્ણના પુખવાળા, શિલા ઉપર તિક્ષ્ણ કરેલા અત્યંત ઘણાક બાણ મૂકતો હતો. વળી મોટા યશવાળો તે, ક્ષુરપ્ર, વત્સદંત, વિપાઠ, નારાચ, અર્ધચંદ્ર તથા અંજલિક નામના વિચિત્ર બાણ દ્રોણ જોતાં રથ સૈન્ય ઉપર નાંખવા લાગ્યો. ત્યારે બાણથી પીડિત થયેલું તમારૂં સૈન્ય વિમુખ થયું.

॥ अवाकिरद्रथानीकंभारद्वाजस्यपश्यतः ॥

॥ ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखंशरपीडितं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायां अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ द्वैवीभवतिमेचित्तंभियातुष्टयाचसंजय ॥

॥ ममपुत्रस्ययत्सैन्यंसौभद्रःसमवारयत् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, સુભદ્રાપુત્રે મારા પુત્રના સૈન્યને વારી રાખ્યું તેથી ભય તથા તુષ્ટિએ કરી મારૂં ચિત્ત બે પ્રકારનું થાય છે. માટે હે ગાવલ્ગણે, ફરીથી અસુર સાથે કાર્તિક સ્વામીએ જેવું યુદ્ધ કરયું હતું તેવું કુમારનું સર્વ યુદ્ધ વિસ્તારથી મને કહે. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર એકનું ઘણા સાથે અત્યંત દારૂણ એવું જેવી રીતે યુદ્ધ થયું તે હું કહું તે તમે સાંભળો. ઉત્સાહવાન્ રથમાં બેઠેલા અભિમન્યુએ, કરયો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા શત્રુને દમન કરનાર રથમાં બેઠેલા તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ

ઉપર બાણનો વરસાદ કરયો. અને અગ્નિચક્રની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તેણે, દ્રોણ, કૃપ, શલ્ય, અશ્વત્થામા, ભોજ, બૃહદ્બળ, દુર્યોધન, સોમદત્ત પુત્ર ભૂરિશ્રવા, મહાબળવાન્ શકુનિ, નાના દેશથી આવેલા રાજાઓ, રાજકુમારો, તથા વિવિધ પ્રકારના સૈન્ય ઉપર પણ બાણ નાંખ્યા. હે ભારત, તેજસ્વિ તથા પ્રતાપવાન્ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પરમાસ્ત્રે કરી એ રીતે શત્રુને મારતાં સર્વ દિશાઓમાં પોતાનું પરાક્રમ દેખાડતો હતો. ઘણા તેજવાળા તેનું તે ચરિત જોઈ તમારી તરફનાં સર્વ સૈન્ય કંપવા લાગ્યાં, તે વખતે એવું અભિમન્યુનું પરાક્રમ જોઈ હર્ષે કરી પ્રફુલ્લિત નેત્રવાળા મહાપરાક્રમી પ્રતાપવાન્ દ્રોણાચાર્યે, કૃપાચાર્યને બોલાવી તેને તમારા પુત્રના મર્મસ્થાનને ભેદે એવું આવી રીતનું વચન કહ્યું કે—હે કૃપ, યુવાવસ્થાવાળો પાંડવોમાં વિખ્યાત આ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સર્વ સંબંધિઓ, યુધિષ્ઠિર રાજા, નકુળ, સહદેવ, પાંડુપુત્ર ભીમસેન, બંધુઓ તથા મધ્યસ્થ માણસોને આનંદ આપતો સંગ્રામમાં વિચરે છે તેના સરખો પરાક્રમી બીજા કોઈ પણ ધનુષ ધરનારને સંગ્રામમાં હું માનતો નથી. તે ઈચ્છા કરે તો આપણી આ સમગ્ર સેનાનો નાશ કરે. પણ કોણ જાણે શા વાસ્તે તેમ તે ઈચ્છા કરતો નથી. હે ભારત, અભિમન્યુ વિષે પ્રીતિ યુક્ત એવાં તે દ્રોણનાં વાક્ય સાંભળી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા તમારા પુત્રે ગર્વ કરતો હોય નહિ! તેની પેઠે દ્રોણ સામે જોઈ કર્ણ, બાલ્હિક, દુઃશાસન, શલ્ય તથા બીજા મહારથિઓ પ્રત્યે આવી રીતે કહ્યું કે, બ્રહ્મ વેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ રાજાઓના ગુરૂ આ આચાર્ય અર્જુનના મૂઢ એવા પુત્ર અભિમન્યુને હણવા ઈચ્છતા નથી, નહિ તો સંગ્રામમાં શસ્ત્ર લેઈ ઉભેલા આ દ્રોણની સામે સાક્ષાત્ કાળ પણ યુદ્ધ કરી શકે નહિ તો બીજો સાધારણ મનુષ્ય તો શું યુદ્ધ કરી શકે? એ હું તમોને સત્ય કહું છું. ગુરૂને શિષ્યો પોતાના પુત્ર સરખા પ્રિય હોય છે તેમ આ પણ અર્જુન પુત્ર છે. માટે પોતાના શિષ્યનો પુત્ર જાણી આચાર્ય તેની રક્ષા કરે છે. માટે દ્રોણે રક્ષા કરેલો આ મૂઢ અભિમન્યુ હું પરાક્રમી છું એમ માને છે, માટે તમે એને જલદી મારો. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તથા અભિમન્યુને મારવા ઈચ્છતા તે સર્વ, દ્રોણાચાર્ય જોતાં અભિમન્યુ સામે દોડ્યા. તે વખતે હે કુરૂશાર્દૂલ, દુઃશાસન પણ દુર્યોધનનાં તે વચન સાંભળી આવી રીતે તેને વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ! પાંડવ તથા પંચાલો જોતાં હું એને હણીશ તથા રાહુ જેમ

સૂર્યને ગળે તેમ તે સુભદ્રાપુત્રને આજજ ગળીશ. વળી મોટેથી પોકારી ફ-રીથી તે, કુરૂરાજને આવી રીતે વચન કેહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ! મેં ગળેલા સુભદ્રાપુત્રને સાંભળી અતિમાની એવા અર્જુન તથા કૃષ્ણ બે જણ જીવ લોકમાંથી પ્રેત લોક પ્રત્યે જશે એમાં સંશય નહીં. અને તે બેઉનું મરણ સાંભળી સુ-હૃદ્વર્ગ સહિત પાંડવો એક દિવસમાંજ ક્લીબપ-ણાથી જીવિતનો ત્યાગ કરશે, વાસ્તે હે રાજન્! એ સુભદ્રાપુત્ર હણાવાથી તમારા સર્વ શત્રુ હણાયા છે એમાં સંશય નહીં, માટે આ હું તમારા શ-ત્રુઓને હણું છું. મારા કલ્યાણનું ચિન્તન કરો. હે રાજન્! એવી રીતે કહી ક્રોધાયમાન થયેલો તમારો પુત્ર દુઃશાસન સિંહનાદ કરી બાણનો વર્ષાદ કરતો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડ્યો. અભિમન્યુએ પણ ક્રોધથી પોતા-ની સામે આવતા શત્રુને દમન કરનાર તે તમારા પુત્રને તીક્ષ્ણ એવા છ-વીસ બાણે કરી વિંધ્યો. મદ ઝરતા હસ્તીની પેઠે અત્યંત ક્રોધાયમાન થ-યેલો દુઃશાસન પણ સંગ્રામમાં તેની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રથે કરીને સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુએ વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા રથ શિ-ક્ષામાં ચતુર તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. તે ટાણે ત્યાં મનુષ્યોએ કરેલા શંખના શબ્દ તથા સિંહનાદ સાથે મળેલા પણવ, મૃદંગ, દુંદુભિ, ક્રકચ, આનક, ભેરિ તથા ઝર્ઝર નામના યુદ્ધ વાદ્યના શબ્દ અત્યંત થતા હતા.

॥ अथपणवमृदंगदुंदुभीनांक्रकचमहानकभेरिझर्झराणाम् ॥
॥ निनदमतिभृशंनराःप्रचक्रुर्लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि दुःशासनयुद्धे गुर्जरभाषायां एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

संजयउवाच ॥ शरविक्षतगात्रस्तुप्रत्यमित्रमवस्थितं ॥
॥ अभिमन्युःस्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥

સંજય કેહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! બાણે કરી ક્ષત થયું છે શરીર જેનું એવો બુદ્ધિમાન્ અભિમન્યુ સામે ઉભેલા શત્રુ દુઃશાસનને ગર્વથી આવી રીતે કેહેવા લાગ્યો કે, શૂરવીર, માની, કઠોર વચન બોલનાર, ત્યાગ કર્યો છે ધર્મ જેણે, દોષારોપ કરનાર, સંગ્રામમાં સામે આવેલા તને હું જોઉ

છું. એ ઘણું સારૂં થયું અને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા સાંભળતાં તેં સભામાં પરૂષ વાક્યે કરી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કોપાવ્યા હતા, તેમ શકુનીના કપટથી જૂઠા પાસાનો આશ્રય કરી જયથી ઉન્મત એવા તે ભીમસેનને પણ ઘણાં અબદ્ધ વચન સંભળાવ્યાં હતાં, પણ હવે હે દુર્મતિવાળા. પારકા ધનનો અપહાર, તે મહાત્માના ક્રોધનું અશમન, લોભ, અજ્ઞાન, દ્રોહ, સાહસ, તથા ઉગ્ર ધનુષવાળા મહાત્મા મારા પિતૃઓનું રાજ્ય હરણ ઈત્યાદિરૂપ પૂર્વે કરેલા ઉગ્ર અધર્મના નજીક આવેલા ફળને પ્રાપ્ત થા. આજ સર્વ સૈન્ય જોતાં બાણે કરી હું તને જ્યારે શિક્ષા કરીશ ત્યારે, તમે ક્રોધ પમાડેલી દ્રૌપદી, તને મારવા ઈચ્છતા મારા પિતા ભીમસેન તથા તે મહાત્માને થયેલા કોપના ઋણથી પણ હું મુક્ત થઈશ. તેમ એટલું પણ કહું છું કે સંગ્રામનો ત્યાગ નહિં કરે તો મારી આગળથી જીવતો પણ નહીં જાય. એમ કહી પારકા શૂરવીરને હણનાર તે મહાબાહુએ કાલ, અગ્નિ તથા વાયુ સરખો દુઃશાસનનો નાશ કરે એવો બાણ તેની ઉપર નાખ્યો. જે, જલદી તેના જત્રુ દેશને એટલે હાંસડીને ભેદી સર્પ જેમ રાફડામાં પ્રેસે તેમ પુંખ સહિત પૃથ્વીમાં પેઠો. વળી કર્ણપર્યંત ધનુષ ખેંચી અગ્નિ સરખા સ્પર્શવાળા પચ્ચીશ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા તેથી અત્યંત વિંધાવાને લીધે વ્યથા પામેલો દુઃશાસન મૂર્ચ્છા પામી રથમાં બેશી ગયો. તે વખતે તેનો સારથિ અચેતન થયેલા એને જલદી સંગ્રામમાંથી બ્હાર લઈ ગયો. તેને જોઈ દ્રૌપદ, વિરાટ, પંચાલ તથા કેકય સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને પાંડવ તરફના બીજા સૈનિકો પણ નિર્ભય થઈ વિચિત્ર પ્રકારનાં યુદ્ધવાદ્ય વગાડવા લાગ્યા અને અત્યંત વૈરિ, મદોન્મત, પરાજય પામેલા તે શત્રુને જોઈ ધર્મ, વાયુ, ઈંદ્ર, તથા અશ્વનીકુમારની પ્રતિમા છે ધ્વજાગ્ર ભાગમાં જેમને એવા મહારથિ દ્રૌપદીના પુત્ર સાત્યકિ, ચેકિતાન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, કેકય, ધૃષ્ટકેતુ, મત્સ્ય, પંચાલ, સંજય તથા હર્ષ યુક્ત યુધિષ્ઠિરાદિક પાંડવો દ્રોણ સૈન્યને ભેદવાની ઈચ્છાથી જલદી તેની સામે દોડ્યા. તે વખતે જયને ઈચ્છતા પાછા ન ફરનાર શૂરવીર તમારી તરફનાઓનું પારકાઓ સાથે મોટું યુદ્ધ થયું. તે રીતે વર્તતા તે ભયંકર સંગ્રામમાં હે મહારાજ! તમારા પુત્ર દુર્યોધને રાધાપુત્ર કર્ણને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે વીર! સૂર્યની પેઠે અત્યંત તપતા સંગ્રામમાં શત્રુને હણતા અભિમન્યુને વશ થએલા દુઃશાસનને જો. તેમ અત્યંત ક્રોધાક્રાંત સિંહ સરખા બલિષ્ટ ઉગામેલ આયુધ-

વાળા પાંડવ, અભિમન્યુની રક્ષા કરવા દોડ્યા જાય છે માટે તું આ ટાણે યોગ્ય હોય તે કર; એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી તમારા પુત્રનું હિત કરનાર ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા શૂરવીર કર્ણે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણનો અભિમન્યુ ઉપર વર્ષાદ કરી એના અનુચરોને પણ અવજ્ઞાપૂર્વક તેવાજ બાણેકરી વિંધ્યા. દ્રોણ સામે જવા ઈચ્છતા ઉદાર મનવાળા અભિમન્યુએ પણ તોતેર બાણે કરી જલદી રાધાપુત્રને વિંધ્યો. એ રીતે દ્રોણ સામે જતા રથસમુદાયને નાશ કરતા ઈંદ્રપુત્ર પુત્ર અભિમન્યુને તમારી તરફનો કોઈપણ રથિ વારવા સમર્થ થયો નહીં. તે સમયે જયને ઈચ્છનાર સર્વ ધનુષ ધરનારમાં માની, પ્રતાપવાન, પરશુરામના શિષ્ય અસ્ત્ર જાણનારમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણે પરમાસ્ત્ર દેખાડતાં અસ્ત્રવડે શત્રુઓએ દુઃખે કરી સહન થાય નહીં એવા અભિમન્યુને પીડિત કર્યો. તે રીતે સંગ્રામમાં કર્ણે પીડિત કરેલા દેવ સરખા અભિમન્યુએ ખેદ ન પામતાં તીક્ષ્ણ કરેલા ભલ્લનામના સર્પસરખા સરલ બાણેકરી છત્ર, ધ્વજ, સારથી તથા અશ્વ સહિત કર્ણને તત્કાળ પીડિત કર્યો. કર્ણે પણ ગ્રંથીવગરના બાણ એની ઉપર નાંખ્યા. અસંભ્રાંત ચિત્તવાળા પરાક્રમી અર્જુનપુત્રે આવતા તેના બાણને રોકી મુહૂર્ત્તમાત્રમાં એક બાણેકરી ધ્વજ સહિત કર્ણનું ધનુષ કાપી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. એ રીતે કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા કર્ણને જોઈ તેનો નાનો ભાઈ દૃઢ ધનુષ ઉગામી જલદી અભિમન્યુ સામે દોડયો. તે સમયે પાંડવ તથા તેમના અનુચર જન મોટેથી પોકાર કરી વાદિત્ર વગાડતા અભિમન્યુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

॥ ततउच्चक्रुशुःपार्थास्तेषांचानुचराजनाः ॥
॥ वादित्राणिचसंघघ्नुःसौभद्रंचापितुष्टुवुः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि कर्णदुःशासनपराक्रमे गुर्जरभाषायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

संजयउवाच ॥ शोतिगर्जन्धनुष्याणिज्यांविकर्षन्पुनःपुनः ॥
॥ तयोर्महात्मनोस्तूर्णरथांतरमवापतत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે ધનુષ છે હાથમાં જેને એવા તે કર્ણના નાના ભાઈએ વારંવાર ધનુષ ખેંચી અતિ ગર્જના કરતાં જલદી

તે બેઉ મહાત્માના રથના મધ્યમાં આવી પોતાના બાપ તથા દાદાની પેઠે અતિ માનુષ્ય કર્મ કરનાર ક્રોધથી સહન નહીં થાય એવા અભિમન્યુને દશ બાણે કરી તેના છત્ર, ધ્વજ, સારથી તથા અશ્વસહિત વિંધ્યો, તેને જોઈ તમારી તરફના પ્રસન્ન થવા લાગ્યા. તે ટાણે અભિમન્યુએ ધનુષ ખેંચી એક બાણે કરી પર્વત ઉપરથી વાયુ જેમ કર્ણિકારના વૃક્ષને પાડે તેમ તેનું મસ્તક રથમાંથી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. હે રાજન્! એવી રીતે અભિમન્યુએ હણેલા પોતાના ભાઈને જોઈ કર્ણ વ્યથાને પ્રાપ્ત થયો અને સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુ તો ગૃધ્રના પિંછ બાંધેલા બાણે કરી કર્ણને વિમુખ કરી જલદી મોટા ધનુષવાળા બીજા સૈનિકો સામે દોડી ઘણાક છે હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદલ જેમાં એવાં તમારી તરફનાં મોટાં સૈન્યને તીક્ષ્ણ તેજવાળો મહારથિ તે, ક્રોધથી ભેદવા લાગ્યો. તે ટાણે અભિમન્યુના ઘણાક બાણેકરી પીડિત થયેલો કર્ણ સંગ્રામમાંથી વેગવાન અશ્વે કરી પલાયન કરી ગયો. ત્યાર પછી તમારૂં સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું. હે રાજન્! શલભ નામના જંતુએ કરી તથા વર્ષાદની ધારાએ કરી વિંટાઈ ગયેલા આકાશમાં જેમ કંઈ દેખાય નહીં તેમ અભિમન્યુના બાણથી ઢંકાઈ ગયેલા સૈન્યમાં કંઈપણ દેખાતું ન હતું. એવી રીતે અભિમન્યુના તીક્ષ્ણ બાણે કરી હણાતા તમારી તરફનાઓમાંથી સિંધુ રાજા વગર બીજો કોઈ પણ ઉભો રહ્યો નહિં. હે ભરતર્ષભ, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તો શંખ વગાડી જલદી તમારા સૈન્ય સામે દોડી શુષ્ક તૃણના સમાજ વિષે મૂકેલો અગ્નિ જેમ તેને બાળે તેમ વેગે કરી શત્રુઓને બાળતો અર્જુનપુત્ર તે, સૈન્યના મધ્યાભાગમાં વિચરતો હતો; અને જેણે તીક્ષ્ણ બાણે કરી રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા મનુષ્યોને પીડિત કરી કબંધના ગણે કરી સંકુલ રણભૂમિને કરી અને જેના ધનુષમાંથી નિકળેલા શ્રેષ્ઠ બાણેકરી હણાતા જીવિતને ઈચ્છનાર પોતાનાઓનેજં હણતા ચોતરફ ભાગતા હતા. અને તેના તીક્ષ્ણ કરેલા ભયંકર કર્મ કરનાર ભયંકર બાણો તો રથ, હસ્તિ તથા અશ્વને હણી તત્કાલ પૃથ્વીમાં પેસતા હતા. સુવર્ણના ભૂષણથી શોભિતા આયુધ મોજા, ગદા તથા બાજુબંધ સહિત કપાઈ ગયેલા ઘણાક બાહુ રણભૂમિમાં દેખાતા હતા. તેમ બાણ, ધનુષ, ખડ્ગ, શરીર તથા માળા પેરેલાં કુંડળસહિત હજારો મસ્તક પણ રણભૂમિમાં શોભતાં હતાં. તેમ રણભૂમિમાં પડેલા ઉપસ્કર સહિત બેસવાનાં સ્થાનક લાંગલ, દંડ, મુગટ મથન થયા છે અક્ષ

જેના એવાં ચક્ર, અનેક તરેહથી પાડેલ ધુંસરીયો, શક્તિ, ધનુષ, મોટા ધ્વજ, ઢાલ, ધનુષ, બાણુ તથા હણાએલ ક્ષત્રિય, અશ્વ અને હસ્તિએ કરી અતિ દારૂણુ તે રણુભૂમિ ક્ષણુમાત્રમાં અગમ્યરૂપ થઈ હતી અને નાશ પામતા તથા પરસ્પર પોકારતા રાજપુત્રોનો ભીરૂ પુરૂષોને ભય વધારનાર સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો મોટો શબ્દ થતો હતો; ને સુકા તૃણુના સમાજને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ વેગે કરી શત્રુઓને બાળતો, શ્રેષ્ઠ અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણુતો અભિમન્યુ તો સૈન્યના મધ્યમાં દેખાતો હતો. હે ભારત, તે વખતે રજેકરી વીંટાયલા તે સૈન્યમાં સર્વ દિશા તથા વિદિશાઓમાં વિચરતા તેને અમે દેખતા ન હતા. હે ભારત, ગજ, અશ્વ, તથા મનુષ્યોના આયુષ્યને ગ્રહણુ કરનાર શત્રુગણુને તપાવતા મધ્યાન્હના સૂર્ય સરખા તેને ક્ષણુમાત્રમાં પાછો અમે જોતા હતા. હે મહારાજ, સંગ્રામમાં ઇંદ્રિ સરખો ઇંદ્રિના પુત્રનો પુત્ર અભિમન્યુ સૈન્યના મધ્યમાં શોભતો હતો.

॥ सवासवसमःसंख्येवासवस्यात्मजात्मजः ॥
॥ अभिमन्युर्महाराजसैन्यमध्येव्यरोचत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायां एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ बालमत्यंतमुखिनंस्वबाहुबलदर्पितं ॥
॥ युद्धेषुकुशलंवीरंकुलपुत्रंतनुंत्यजं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, અત્યંત સુખી, પોતાના બાહુબળથી ગર્વિષ્ટ, યુદ્ધમાં કુશળ, શૂરવીર, કુળપુત્ર, શરીર ત્યાગ કરનાર, ત્રણુ વર્ષના રૂડા અશ્વે કરી સૈન્યને વહન કરનાર તે બાળકની પાછળ યુધિષ્ઠિરના સૈન્યમાંથી કોઈ બળવાન્ આવ્યો? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર—યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, શિખંડી, સાત્યકિ, નકુળ, તથા સહદેવ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ, દ્રુપદ, કેકય, ધૃષ્ટકેતુ તથા મત્સ્ય, એટલા અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા યોદ્ધાઓ અભિમન્યુની પાછળ સંગ્રામમાં આવ્યા હતા તથા તેજ માર્ગે વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલા પ્રહાર કરનાર માતુળ સહિત પીતૃઓ પણુ તેના રક્ષણુ વાસ્તે ત્યાં આવ્યા. દોડતા તે શૂરવીરોને જોઈ તમારી તરફના વિમુખ થયા. એ રીતે વિમુખ થયેલા તમારા પુત્રના મોટા સૈન્યને સ્તંભન કરી રાખવા ઇચ્છતા

તેજસ્વી તમારા જમાઈ મોટા ધનુષવાળા સિંધુપુત્ર જયદ્રથે દિવ્ય અસ્ત્રેકરી નિમ્નદેશને પામી હસ્તિ જેમ રોકે તેમ પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છતા સૈન્યસહિત પાંડવોને વારી રાખ્યા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-હે સંજય, એકલા જયદ્રથે પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છતા ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડવોને જે વારી રાખ્યા એ તેણે અતિભાર સહન કરયો તથા તેનું બળ અને પરાક્રમ પણ આશ્ચર્યરૂપ છે તેમ હું માનુ છું. માટે તે મહાત્માનું શ્રેષ્ઠ કર્મ તથા પરાક્રમ મને કહે. અને જેના બળથી તેણે એકલે પાંડવોને વારી રાખ્યા એવું શું દાન, શું હોમ, શું યજન અને શું તપ તેણે કર્યું હતું તે પણ મને કહે. સંજય કહેછે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, જ્યારે તેણે દ્રૌપદીનું હરણ કર્યું ત્યારે ભીમસેને તેને પરાજય પમાડયો હતો. તેથી ક્લેશ પામેલા માની વરને ઈચ્છતા તે રાજાએ પ્રિય વિષયોમાંથી ઈંદ્રિઓને નિવૃત્ત કરી ક્ષુધા તથા તૃષા સહન કરી સનાતન બ્રહ્મનો જપ કરતાં મહાદેવજી ઉપર મોટી તપશ્ચર્યા કરી તેથી પ્રસન્ન થયેલા ભક્તવિષે દયાવાન્ ભગવાન્ મહાદેવજીએ તે સિંધુ પુત્રને સ્વપ્ન વિષે કહ્યું કે, હે જયદ્રથ, હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. તું શું ઈચ્છે છે? એવાં મહાદેવજીનાં વચન સાંભળી નિયમમાં રાખ્યું છે અંતઃકરણ જેણે એવા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથે હાથ જોડી પ્રણામ કરી ભગવાન્ એવા રૂદ્રને કહ્યું કે; ભયંકર પરાક્રમવાળા સર્વ પાંડવોને સંગ્રામમાં હું એકલો રથેકરી વારી શકું, એ મારે ઇચ્છા છે. એવાં જયદ્રથનાં વચન સાંભળી દેવના ઈશ મહાદેવે તેને કહ્યું કે, હે સૌમ્ય, હું તને વર આપું છું; જે અર્જુન વિના ચાર પાંડુપુત્રને તું સંગ્રામમાં વારી શકીશ. 'ઠીક તેમ હો' એમ કહી તે રાજા જાગૃત થયો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે વરદાનથી તથા દિવ્ય એવા અસ્ત્રબળેકરી તેણે એકલે પાંડવની સેનાને વારી રાખી. તે વખતે તેની પ્રત્યંચા તથા મોજાના શબ્દેકરી પાંડવ તરફના ક્ષત્રિઓને ભય પ્રાપ્ત થયું અને તમારા સૈન્યને પરમ હર્ષ થયો. હે રાજન્, તે ટાણે ક્ષત્રિઓ સિંધુરાજા વિષે રહેલા સર્વ ભારને જોઇ મોટેથી શબ્દ કરી યુધિષ્ઠિરના સૈન્ય સામે દોડવા લાગ્યા.

॥ दृष्ट्वातुक्षत्रियाभारंसैंधवेसर्वमाहितं ॥
॥ उत्क्रुश्याभ्यद्रवन्राजन्येनयौधिष्ठिरंबलं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे गुर्जरभाषायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

संजयउवाच ॥ यन्मांपृच्छसिराजेंद्रसिंधुराजस्यविक्रमं ॥
॥ शृणुतत्सर्वमाख्यास्येयथापांडुनयोधयत् ॥

સંજય કહે છે—હે રાજેંદ્ર, તમો સિંધુરાજાનું પરાક્રમ મને પૂછોછો વાસ્તે જેવી રીતે તેણે પાંડવ સાથે યુદ્ધ કર્યું તે કહું તે સાંભળો. વાયુ સરખા વેગવાળા, મોટા પ્રસન્નતા યુક્ત, સારી રીતે વેહેનાર, વશ, સિંધુ દેશના અશ્વ જોડેલા, ગંધર્વ નગર સરખો વિધિથી રચેલો જેનો રથ, સુવર્ણથી શોભિતા વરાહના ચિન્હવાળા મોટા ધ્વજે કરી અત્યંત શોભતો હતો અને તે રાજા પણ શ્વેત છત્ર, પતાકા, ચામર તથા વ્યજનરૂપ રાજ્ય ચિન્હેકરી આકાશમાં તારાપતિ ચંદ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો. મૌક્તિક, રત્ન, મણિ તથા સુવર્ણથી શોભિત લોહમય તેના રથનું આવરણ તારા મંડળે કરી જેવું આકાશ શોભે તેવું શોભતું હતું. મોટું ધનુષ્ ગ્રહણકરી ઘણાક બાણ સમુદાય નાખતો તે રાજા, જે ટુકડીને અર્જુન પુત્ર અભિમન્યુ વિદારણ કરતો હતો તે તે ટુકડી પુરી દેતો હતો પછી તેણે ત્રણથી સાત્યકિને, આઠેકરી ભીમસેનને, સાઠવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને, દસથી વિરાટને, તીક્ષ્ણ એવા પાંચથી દ્રુપદને, સાતથી શિખંડીને, પચ્ચીશથી કેકયને, ત્રણ ત્રણે કરી દ્રૌપદિના પુત્રને, સીતેરેકરી યુધિષ્ઠિરને તથા મોટા બાણના સમુદાયથી બાકીનાઓને પણ વિંધ્યા; તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. તે ટાણે પ્રતાપવાન્ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ હાસ્યકરી તીક્ષ્ણ એવા પાએલ ભલ્લનામના બાણેકરી આ હું કાપું છું; એમ કહી એનું ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું તે ધનુષનો ત્યાગ કરી ચક્ષુના નિમિષમાત્રમાં બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી દશ બાણેથી યુધિષ્ઠિરને વિંધી બીજાઓને પણ ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તેણે વિંધ્યા. એવું તેનું લાઘવ જોઇ ભીમસેને ભલ્લ નામના ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તેનું ધનુષ્ ધ્વજ તથા છત્ર જલદી પૃથ્વીવિષે પાડી નાંખ્યું. હે મારિષ, બળવાન્ એવા તેણે પણ બીજું ધનુષ્ લેઇ તેને સજ્જકરી ભીમસેનનો ધ્વજ, ધનુષ તથા અશ્વોને પણ પાડયા. કપાઇ ગયું છે ધનુષ જેનું એવો ભીમસેન, હણાએલ અશ્વવાળા ઉત્તમ રથમાંથી નિચે કૂદી પર્વતના અગ્રભાગ ઉપર જેમ કેસરી કૂદે તેમ સાત્યકિના રથમાં ચઢી બેઠો. સિંધુરાજનું અશ્રદ્ધેય તથા આશ્ચર્યરૂપ એવું તે કર્મ જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થએલા તમારી તરફના 'સાધુ, સાધુ;' એ રીતે તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધ પામેલા પાંડવોને તેણે એકલે વારી રાખ્યા; તેથી તેનાં કર્મ સર્વ પ્રાણિઓ વખાણવા લાગ્યાં.

અંતરાયભૂત હસ્તિઓને મારી પૂર્વે જે માર્ગ અભિમન્યુએ પાંડવોને દેખાડ્યો હતો તે માર્ગને સિંધુ રાજાએ વારયો. તે વખતે યત્ન કરતા શૂરવીર મત્સ્ય, પાંચાલ, કેકય તથા પાંડવો પ્રાપ્ત થઈને પણ સિંધુરાજને પાછા હઠાવવા સમર્થ થયા નહિ. અને વરને પ્રાપ્ત થયેલો સિંધુરાજા તો જે જે તમારો શત્રુ, દ્રોણ સૈન્યને ભેદવા વિષે યત્ન કરતો હતો તેને તેને પોતે વારતો હતો.

॥ योयोहियततेभेत्तुंद्रोणानीकंतवाहितः ॥
॥ तंतमेववरंप्राप्यसैंधवःप्रत्यवारयत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

संजयउवाच ॥ सैंधवेननिरुद्धेषुजयगृद्धिषुपांडुषु ॥
॥ सुघोरमभवद्युद्धंत्वदीयानांपरैःसह ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે સિંધુરાજાએ જયને ઈચ્છતા પાંડવોને રૂંધ્યા. તેટાણે તમારી તરફનાઓને પારકાઓ સાથે અત્યત ભયંકર યુદ્ધ થયું. એટલામાં કોઈથી સહન થાય નહિ એવો, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો તેજસ્વિ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી મોટો મગરમચ્છ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ તેને ક્ષોભ પમાડવા લાગ્યો. એ રીતે બાણના વરસાદેકરી ક્ષોભ પમાડતા શત્રુને દમન કરનાર તેને જોઈ રથિમાં શ્રેષ્ઠ મુખ્ય યોદ્ધાઓ તેની સામે દોડ્યા. તે સમયે બાણની વૃષ્ટિ કરતા ઘણા તેજવાળા તેમનો તથા તેનો અત્યંત દારૂણ સંમર્દ થયો. એવી રીતે તે શત્રુઓએ રથનાસમુદાયથી રૂંધેલા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ વૃષસેનના સારથિને મારી એનું ધનુષ કાપી વળી બળવાન તેણે બાણેકરી એના અશ્વને પણ વિંધ્યા. તે ટાણે વાયુસરખા વેગવાન તે અશ્વ, સંગ્રામમાંથી દૂર તેને લેઈ ગયા. તેટલામાં અભિમન્યુના સારથિએ પોતાના રથને બીજે ચલાવ્યો. તેને જોઈ પ્રસન્ન થયેલા રથિસમુદાય 'સાધુ, સાધું'; એ રીતે મોટેથી શબ્દ કરવા લાગ્યા. એ રીતે અત્યંત ક્રોધેલા સિંહની પેઠે બાણેકરી શત્રુઓને મંથન કરતા તથા સમીપે આવતા તેને જોઇ વસાતિએ સામે આવી સુવર્ણ-

ના પુંખવાળા સાઠ બાણુ અભિમન્યુઉપર નાંખી તેને કહ્યું કે, હું જીવતાં સંગ્રામમાંથી જીવતો તું નહીં જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ લોહમય કવચવાળા તેને દુરજનાર બાણેકરી હૃદયમાં વિંધ્યો, તેથી તે પ્રાણરહિત થઈ પૃથ્વીવિષે પડી ગયો. હે રાજન્, એવી રીતે હણાયલા વસાતિયને જોઈ તમારા પૌત્રને મારવા ઈચ્છતા તથા ક્રોધાયમાન થયેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓએ ચોતરફથી તેને વિંટી લીધો. એ રીતે નાના પ્રકારના ધનુષના ટંકાર કરતા તે શત્રુઓ સાથે સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને ભયંકર યુદ્ધ થયું જેમાં ક્રોધાયમાન થયેલો અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, તેમના બાણ, ભાથા, શરીર અને માળા પેરેલાં કુંડળ સહિત મસ્તકોને કાપતો હતો. તે ટાણે કેટલાક તો ખડ્ગ, મોજા, પટ્ટા તથા ફરશી સહિત સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા કપાઈ ગયેલા હાથ રણભૂમિમાં દેખાતા હતા. અભિમન્યુએ પાડેલા ભાલા, આભરણ, વસ્ત્ર, મોટા હાથ, કવચ, ઢાલ, હાર મુકુટ, છત્ર, ચામર, ઉપસ્કર, બેસવાનાં સ્થાનક, લાંગલદંડ, મુકુટ, મંથન થયેલા અક્ષવાળાં ચક્ર, અનેક તરેહથી ભાગેલી ધુંસરીઓ, રથના નિચેના ભાગ, પતાકા, સારથિ, અશ્વ, ભાગેલા રથ તથા હણાયેલા હસ્તિએ કરી સંકીર્ણ છે ભૂમિ જેમાં એવું રણસ્થાન થયું હતું. તેમજ નાના દેશના અધિપતિ જયને ઈચ્છતા શૂરવીર હણાયલા ક્ષત્રિઓએ કરી વિંટાયલી રણભૂમિ અત્યંત ભયંકર દેખાતી હતી. સર્વ દિશા તથા વિદિશાઓમાં વિચરતા ક્રોધાયમાન થયેલા તે અભિમન્યુનું રૂપ સંગ્રામમાં અંતર્ધ્યાન થઈ ગયું હતું. તે ટાણે કવચ, આભરણ તથા ધનુષ્બાણ સંબંધી એવું જે જે સુવર્ણમય હતું તેને કેવળ અમે જોતા હતા. અને બાણેકરી યોદ્ધાઓને ગ્રહણ કરતા તથા સૂર્યની પેઠે સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભેલા તેને ચક્ષુએ કરી સામે જોવા પણ કોઈ સમર્થ થયો ન હતો.

॥ तंतदानाशकन्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवी [illegible] ।

॥ आददानंशरैर्योधान्मध्येसूर्यमिवस्थितं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

संजयउवाच ॥ आददानस्तुशूराणामायुंष्यभवदार्जुनिः ॥
॥ अंतकःसर्वभूतानांप्राणान्कालइवागते ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, કાળ આવ્યે સર્વ ભૂતના પ્રાણોને જેમ અંતક ગ્રહણ કરે તેમ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ શૂરવીરોના આયુષને ગ્રહણ કરતો હતો. ઈન્દ્રસરખો પરાક્રમી ઈન્દ્રના પુત્રનો પુત્ર બળવાન્ ઉત્તમ ક્ષત્રિયને કાળસરખા અભિમન્યુએ સૈન્યના મધ્યમાં પ્રવેશ કરી બળવાન્ વાઘ જેમ મૃગને ગ્રહણ કરે તેમ સત્યશ્રવાને ગ્રહણ કર્યો. તેને જોઈ શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓ સ્પર્ધાથી 'પ્રથમ હું પ્રથમ હું' એમ કહી અર્જુનપુત્રને મારવાની ઈચ્છાથી મોટાં શસ્ત્ર લેઈ તેની સામે દોડ્યા. અને અભિમન્યુ તો સમુદ્રમાં જેમ તિમિનામનો મોટો મત્સ્ય ક્ષુદ્રમત્સ્યોને ગ્રહણ કરે તેમ ક્ષત્રિયોના સૈન્યને ગ્રહણ કરતો હતો. તે વખતે પલાયન ન કરતાં કોઈ ક્ષત્રિયો તેની પાસે ગયા તે સમુદ્રમાંથી નદિયો જેમ પાછી ન જાય તેમ પાછા ન જતા હતા, અને મોટા ગ્રાહે ગૃહણકરી હોય તેની પેઠે તથા સમુદ્રમાં વાયુના વેગથી ભ્રષ્ટ થયેલી નૌકાની પેઠે તમારી સેના પણ કંપવા લાગી. એ રીતે ત્રાસ પામેલી સેનાને આશ્વાસના કરી રૂકમરથ છે નામ જેનું એવો મદ્રેશ્વરનો બલવાન્ પુત્ર આવી રીતે વાકય કેહેવા લાગ્યો કે, હે શૂરવીરો! ત્રાસ પામવાથી હવે ઘણું થયું હું વિદ્યમાન છતાં તેમ ન થાઓ ને હું જીવતો એને ગૃહણ કરીશ એમાં સંશય નહિ. એમ કહી પરાક્રમી તે સારી રીતે રચેલા શોભિતા રથેકરી સુભદ્રાનાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડી ત્રણ ત્રણ તેના સવ્ય તથા દક્ષિણ બાહુઉપર નાંખી ત્રણ બાણથી તેનું વક્ષસ્થળ વીંધી સિંહનાદ કરવા લાગ્યો, ને ફાલ્ગુન પુત્ર અભિમન્યુએ પણ તેનું ધનુષ્ કાપી સવ્ય તથા દક્ષિણ બેભુજ અને સુંદર છે નેત્ર તથા ભ્રકુટી જેમાં એવું તેનું મસ્તક પણ જલદી પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. એ રીતે શલ્યના માની પુત્રને અભિમન્યુએ હણ્યો તેને જોઈ હે રાજન્, સંગ્રામમાં દુર્મદ, પ્રહાર કરનાર સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજવાળા અવસ્થાએ શલ્યપુત્ર સમાન મહાબળવાન્ રાજપુત્રોએ તાડ જેવડા મોટા ધનુષ્ ખેંચી બાણનો વરસાદ કરતાં ચોતરફથી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને વિંટી લીધો. તથા શૂરવીર શિક્ષાબળ સંપન્ન તરૂણ, અત્યંત ક્રોધાક્રાંત એવા તે રાજકુમારોએ કોઈ સ્થાનકે પરાજય પામેલા નહિ એવા શૂરવીર એકલા સુભદ્રાપુત્રને બાણ સમુદાયથી ઢાંકી પણ દીધો, તેને જોઈ પ્રસન્ન થયેલો દુર્યોધન રાજા આ યમપુરીમાં ગયેલોજ

છે એમ માનવા લાગ્યો. તેમ તે રાજકુમારોએ પણ નિમિષમાત્રમાં સુવર્ણના પુંખવાળા સારી રીતે ચકચકિત કરેલા નાનાપ્રકારના બાણેકરી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને અદૃશ્ય કરી દીધો. હે મારિષ, તે વખતે સારથિ, અશ્વ તથા ધ્વજસહિત તેના રથને તથા તેને પણ શલલનામના કાળસરખા પીંછથી ઢંકાઈ ગયેલી શાહુડીની પેઠે બાણથી ઢંકાઈ ગયેલો અમે જોતા હતા. હે ભારત, અંકુશથી પીડાયેલા હસ્તિની પેઠે અત્યંત વિંધાવાથી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનસુત અભિમન્યુએ કોઈના જાણવામાં આવે નહિ એવી રથશીક્ષા દેખાડતાં અર્જુને તપશ્ચર્યા કરી તુંબરૂ આદિ ગંધર્વથકી જે ગંધર્વાસ્ત્ર મેળવ્યું હતું તેનો પ્રયોગ કરી શત્રુઓને મોહિત કર્યા. જેથી સંગ્રામમાં અગ્નિચક્રની પેઠે જલદી અસ્ત્ર દેખાડનાર પોતે એક પ્રકારથી, સો પ્રકારથી તથા હજાર પ્રકારે કરી સંગ્રામમાં દેખાતો હતો. હે રાજન્, એ રીતે અભિમન્યુ રથચર્યા તથા અસ્ત્રમાયાવડે કરી શત્રુઓને મોહ પમાડી સેંકડો રૂપથી રાજાઓના શરીરને ભેદવા લાગ્યો. હે રાજા, અભિમન્યુએ તીક્ષ્ણ બાણેકરી મોકલેલા પ્રાણિયોના પ્રાણ પરલોકમાં ગયા અને શરીરો પૃથ્વીમાં પડવા લાગ્યાં. તેમજ ફાલ્ગુનપુત્ર અભિમન્યુ તેમના ધનુષ્, અશ્વ, સારથિયો, ધ્વજ, બાજુબંધસહિત બાહુ તથા મસ્તકોને તીક્ષ્ણબાણે કરી છેદતો હતો. ફળ થવાના વખતમાં પાંચ વરસના આંબાનો બગીચો જેમ ભાગી પડે તેમ સુભદ્રાપુત્રે સેંકડો રાજકુમારોને પાડ્યા. ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખા, સુકુમાર છે અંગ જેમનાં, સુખને લાયક એવા રાજકુમારોને એકલા અભિમન્યુએ માર્યા. તેને જોઈ ભયભિત થયેલો દુર્યોધનરાજા દુઃખિત એવા રથિ, કુંજર, અશ્વ તથા પાયદળોને પણ જોઈ ક્રોધથી જલદી તેની પાસે આવ્યો. તે વખતે તે બેઉનો ક્ષણમાત્રની પેઠે અપૂર્ણ સંગ્રામ થયો. જેમાં સેંકડો બાણેથી હણાયલો તમારો પુત્ર વિમુખ થયો.

॥ तयोःक्षणमिवापूर्णःसंग्रामःसमपद्यत ॥

॥ अथाभवत्तेविमुखःपुत्रःशरशताहतः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वाणि दुर्योधनपराजये गुर्जरभाषायां पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ यथावदसिमेसूतएकस्यबहुतिःसह ॥
॥ संग्रामंतुमुलंघोरंजयंचैवमहात्मनः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સૂત, એકનો ઘણાક સાથે ભયંકર એવો સં-ગ્રામ થયો તથા તે મહાત્માનો જય થયો એ સર્વ સૌભદ્રનું પરાક્રમ આ-શ્ચર્યરૂપ તથા અશ્રદ્ધેય સરખું લાગે છે તથાપિ જેમને ધર્મનો આશ્રય છે તેમનું એવું પરાક્રમ હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય! અને દુર્યોધન વિમુખ થયો, સેંકડો રાજપુત્ર હણાયા ત્યાર પછી સુભદ્રાપુત્ર સામે મારી તરફના કોણ આવી ઉભા. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, સુકાઈ ગયાં છે મુખ જેમનાં ચલાયમાન નેત્રવાળા સ્વેદયુક્ત રૂવાટાં ઉભાં થયેલા પલાયન કરવામાં ત-ત્પર શત્રુઓને જીતવા વિષે ઉત્સાહ રહિત તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, હ-ણાયેલા ભાઈ, પિતૃઓ, પુત્ર, સુહત્ સંબંધી તથા બાંધવજનને મૂકી મૂકી અશ્વ તથા હસ્તિઓને જલદી ચલાવતા ભાગવા લાગ્યા. તેમને જોઈ દ્રોણ, અશ્વત્થામા, બૃહદ્બળ, કૃપ, દુર્યોધન, કર્ણ, કૃતવર્મા, તથા શકુનિ અત્યંત કોપાયમાન થયેલા એટલા યોદ્ધાઓ, પરાજય પામેલા નહિ એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડ્યા. હે રાજન્, તેમને પણ તમારા પૌત્ર અભિમન્યુએ વિમુખ કરયા. તે ટાણે મોટા તેજ-વાળો સુખથી અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલો બાળકપણાથી તથા ગર્વને લીધે નિ-ર્ભય, બાણ તથા અસ્ત્રવિદ્યા જાણનાર, એકલો લક્ષ્મણ અર્જુનપુત્ર અભિ-મન્યુ સામે દોડયો. પુત્રના રક્ષણને ઈચ્છતો તેનો પિતા તેની પાછળ પાછો આવ્યો અને તે દુર્યોધનની પાછળ બીજા મહારથિઓ પણ પાછા આવ્યા, તે સર્વ મેઘો જેમ પર્વત ઉપર જળનો વરસાદ કરે તેમ તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તોયપણ એકલો તે, સર્વ દિશાઓનો વાયુ જેમ મેઘને મંથન કરે તેમ સર્વને મંથન કરવા લાગ્યો. પછી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ મદોન્મત હસ્તિ સામે જાય તેમ દુઃખે કરી સહન થાય નહિ એવા સુંદર રૂપવાળા પિતાની પાસે ઉભેલા શૂરવીર ઉગામેલ છે ધનુષ જેણે અત્યંત સુખથી વૃદ્ધિ પામેલા કુબેરપુત્ર સરખા તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણ સામે આવ્યો. તે વખતે લક્ષ્મણે પાસે આવી પારકા શૂરવીરને હ-ણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુના બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળવિષે અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણ નાંખ્યાં, તેથી લાકડીથી મારેલા સર્પની પેઠે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો તમારો પૌત્ર અભિમન્યુ, તમારા પૌત્ર લક્ષ્મણને કહેવા લાગ્યો કે બાંધવો

જોતાં હું તને યમપુરીમાં મોકલીશ માટે આ લોકને સારી રીતે તું જોઈ લે. એમ કહી પારકા શૂરવીરને હણનાર મહાબાહુ તે સુભદ્રાપુત્રે સર્પસરખો ભલ્લનામનો બાણ તેની ઉપર નાંખ્યો, તેથી લક્ષ્મણનું સુંદર નાસિકા તથા ભ્રકુટીવાળું કેશથી મનોહર કુંડળસહિત મસ્તક કપાઈ ગયું. એ રીતે લક્ષ્મણ હણાયો તેને જોઈ લોક બધાં હાહાકાર કરવા લાગ્યાં અને પોતાનો પ્રિય પુત્ર પડવાથી ક્રોધાયમાન થયેલો ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન પણ પોતાની તરફના ક્ષત્રિયોને હે ક્ષત્રિયો 'આને મારો મારો' એમ પોકાર કરવા લાગ્યો; તે સાંભળી દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ, અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા તથા હાર્દિક્ય એ ૭ રથિઓએ ચોતરફથી તેને વિંટી લીધો, તેથી ક્રોધાયમાન થએલો અર્જુન પુત્ર અભિમન્યુ તીક્ષ્ણ બાણવડે તેમને વિમુખ કરી વેગથી સિંધુરાજાના મોટા સૈન્ય સામે દોડ્યો. તે વખતે કવચ પેરેલા કલિંગ, નિષાદ તથા પરાક્રમી ક્રાથપુત્રે હસ્તિ સૈન્યે કરી તેના માર્ગને વિંટી લીધો. હે વિશાંપતે, તેથી ત્યાં પાસે પાસેનું અત્યંત મોટું યુદ્ધ થયું. જેમાં આકાશ વિષે સદા ગતિમાન્, વાયુ જેમ સેંકડો મેઘને નાશ કરે તેમ અર્જુન પુત્રે તે મોટા હસ્તિ સૈન્યનો નાશ કર્યો; તેટલામાં ક્રાથે બાણ સમુદાયથી અર્જુનપુત્રને ઢાંકી દીધો. તેને જોઈ બીજા દ્રોણાદિક રથિઓ પણ પરમાસ્ત્ર હલાવતા પાછા અભિમન્યુ સામે આવ્યા. તેમને બાણથી વારી રાખી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ ઉતાવળથી ઘણાક બાણના સમુદાયે કરી ક્રાથ પુત્રના છત્ર, ધ્વજ, સારથી રથ તથા ઘોડાઓને પાડી ધનુષ્બાણ અને બાજુબંધસહિત એના બાહુ તથા મુકુટસહિત મસ્તક પણ પાડી નાંખ્યું. એ રીતે કુલ, શીલ, શાસ્ત્ર, બળ, કીર્ત્તિ તથા અસ્ત્રબળે કરી યુક્ત એવો તે હણાયો તેને જોઈ અમારી તરફના ઘણાક શૂરવીર વિમુખ થયા.

॥ कुलशीलश्रुतिबलैःकीर्त्याचास्त्रबलेनच ॥
॥ युक्तेतस्मिन्हतेवीराःप्रायशोविमुखाभवन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि लक्ष्मणवधे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तथाप्रविष्टंतरुणंसौभद्रमपराजितं ॥
॥ कुलानुरूपंकुर्वाणंसंग्रामेष्वपराजितं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે રીતે સૈન્યમાં પ્રવિષ્ઠ થયેલા તરુણ, પરાજય પામેલા નહિ, પોતાના કુળને યોગ્ય કર્મ કરનાર સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? તેમજ કુળવાન, અત્યંત બળવાળા ત્રણ વર્ષના અશ્વેકરી આકાશમાં જાણે ઉડતો હોય તેની પેઠે જતા તેને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? તે મને કહે. સંજય કહે છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુનંદન અભિમન્યુએ સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી તીક્ષ્ણ બાણવડે તમારી તરફના સર્વ રાજાઓને • વિમુખ કર્યા તે ટાણે દ્રોણ, કૃપ, બૃહદ્બળ સહિત દ્રૌણિ કૃતવર્મા તથા હાર્દિક્ય એ છ રથિઓએ તેને વારી રાખ્યો. હે મહારાજ, તમારૂ સૈન્ય તો સિંધુરાજા વિષે રહેલા ઘણા ભારને જોઈ યુધિષ્ઠિર સામે દોડયું; અને બીજા મહાબળવાન્ શૂરવીરો તો તાડ જેવડાં મોટાં ધનુષ ખેંચતાં શૂરવીર અભિમન્યુઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. સંગ્રામમાં પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્રે બાણેકરી મોટા ધનુષ્યવાળા સર્વ વિદ્યા જાણનાર એવા તે સર્વને સ્તંભન કરી પચાસથી દ્રોણને, વિશથી બૃહદ્બળને, એંશીથી કૃતવર્માને, સાઠે કૃપાચાર્યને, સુવર્ણના પુંખવાળા મહાવેગવાન્ દશથી અશ્વત્થામાને તથા પાયેલા એવા તીક્ષ્ણ કર્ણિનામના એક બાણેકરી કર્ણને વિંધી કૃપાચાર્યના ઘોડા તથા પાછળ ચાલનાર સહિત સારથીને પાડી દશ બાણેકરી સ્તનના મધ્યમાં તેને વિંધ્યો, ત્યાર પછી શૂરવીર એવા તમારા પુત્રો જોતાં બળવાન્ એવા તેણે કૌરવોની કીર્ત્તિ વધારનાર શૂરવીર વૃંદારકને હણ્યો. એ રીતે નિર્ભયની પેઠે શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને મારતા તે ઉપર અશ્વત્થામાએ પચાસ બાણ નાંખ્યા. હે મારિષ, તે અર્જુનપુત્રે પણ તમારા પુત્રો જોતાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી જલદી અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. અશ્વત્થામાએ પણ સારી રીતે તીક્ષ્ણ કરેલા ઉગ્ર તીક્ષ્ણ અગ્ર ભાગવાળા સાઠ બાણેકરી તેને વિંધ્યો, તોય પણ મૈનાક પર્વતની પેઠે તે કંપાયમાન થયો નહિ. મહાબળવાન્ તેજસ્વી તેણે પણ સુવર્ણના પુંખવાળા તોતેર બાણેકરી પોતાના અપકાર કરનાર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. તેટાણે પુત્રના રક્ષણને ઈચ્છતા દ્રોણાચાર્યે સો અને પિતાના રક્ષણને ઈચ્છતા અશ્વત્થામાએ આઠ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. કર્ણે ભલ્લનામના બાવીશ, કૃતવર્માએ વિશ, બૃહદ્બળે પચાસ તથા કૃપાચાર્યે દસ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા; ચોતરફથી તેમણે તીક્ષ્ણ બાણેકરી પીડિત કરેલા સુભદ્રા પુત્ર અભિમન્યુએ દસ દસ બાણેકરી તે સર્વને વિંધ્યા. તેટલામાં કોસળદેશ-

ના અધિપતિએ કર્ણિ નામના બાણેકરી હૃદયમાં તેને વિંધ્યો. તેણે પણ તે કોસળરાજાના અશ્વ, ધ્વજ, તથા ધનુષ્સહિત સારથિને પૃથ્વીવિષે પાડયો; તેટાણે વિરથ થયેલો કોસલ રાજા હાથમાં ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી કાયા ઉપરથી કુંડલસહિત અભિમન્યુનું મસ્તક કાપવા તૈયાર થયો, તેટલામાં તો અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ કોસળદેશના અધિપતિ બૃહદ્બળ નામના રાજપુત્રને બાણેકરી હૃદયમાં વિંધ્યો; તેથી ભેદાયેલા હૃદયવાળો તે પૃથ્વીઉપર પડી ગયો. તેટાણે ખડ્ગ તથા ધનુષ ધારણ કરનાર તથા અમંગળવાણિ બોલનાર મહાત્મા દશ હજાર રાજા ભાગ્યા. અને મોટા ધનુષવાળો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તો તે રીતે બૃહદ્બળને મારી બાણરૂપી જળથી તમારી તરફના યોદ્ધાઓને સ્તંભન કરી સંગ્રામમાં વિચરતો હતો.

॥ तथाबृहद्बलंहत्वासौभद्रोव्यचरद्रणे ॥
॥ व्यष्टंभयन्महेष्वासोयोधांस्तवशरांबुभिः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि बृहद्बलवधे गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

संजयउवाच ॥ सकर्णंकर्णिनाकर्णेपुनर्विव्याधफाल्गुनिः ॥
॥ शरैःपंचाशताचैनमविध्यत्कोपयन्भृशं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પછી અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ કર્ણિનામના બાણેકરી કર્ણને કર્ણ દેશમાં વિંધી વળી બીજા પચાસ બાણથી વિંધી અત્યંત તેને કોપાવ્યો. રાધા પુત્ર કર્ણે પણ તેટલાજ બાણે કરી તેને વિંધ્યો. હે ભારત, તેટાણે બાણેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેનાં એવો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં અત્યંત શોભતો હતો. તેમજ તેના બાણેકરી ભેદાએલા અંગવાળો રૂધિરથી વ્યાપ્ત કર્ણ પણ શોભતો હતો. શરીરમાં રહેલા બાણેકરી વિચિત્ર પ્રકારના અંગવાળા રૂધિરથી વ્યાપ્ત મહાત્મા તે બેઉ ફુલ ઉઘડેલા ખાખરાના બે વૃક્ષ શોભે તેવા શોભતા હતા. તેટલામાં સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, શૂરવીર એવા કર્ણના છ પ્રધાનોને અશ્વ, સારથિ, ધ્વજ તથા રથસહિત હણી અસંભ્રાંત છે ચિત્ત જેનું એવા તેણે મોટા ધનુષવાળા બીજા શૂરવીરોને પણ દશ દશ બાણે કરી વિંધ્યા તે આશ્ચર્ય સરખું

થયું. વળી છ બાણેકરી માગધના પુત્રને હણી અશ્વ તથા સારથિસહિત તરૂણ એવા અશ્વકેતુને પાડી ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી હસ્તિ ઉપર બેઠેલા માર્તિકાવતક ભોજને મંથન કરી બાણ નાંખતાં તેણે સિંહનાદ કર્યો. તે ટાણે દુઃશાસન પુત્રે ચાર બાણે કરી ચાર અશ્વને તથા એકે કરી સારથિને વિંધી દશ બાણેકરીને અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુને પણ વિંધ્યો. ક્રોધથી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુએ સાત બાણથી દુઃશાસન પુત્રને વિંધી ઊંચે સ્વરે કરી આવી રીતે તેને વાક્ય કહ્યું કે, તારો પિતા કુત્સિત પુરૂષની પેઠે સંગ્રામનો ત્યાગ કરી ભાગી ગયો એ ઘણું સારૂ થયું; અને તું પણ યુદ્ધ કરી જાણે છે માટે આજ સંગ્રામમાંથી પાછો જઈશ નહિ. એટલાં વચન કહી સરાણીયાએ સજેલો નારાચ નામનો બાણ એની ઉપર નાંખ્યો. તેને ત્રણ બાણે કરી અશ્વત્થામાએ કાપી નાંખ્યો. અર્જુનપુત્રે પણ તેનો ધ્વજ કાપી ત્રણ બાણેકરી શલ્યને વિંધ્યો. હે રાજન્, શલ્યે ગૃધ્રનાપીછ બાંધેલા નવ બાણેકરી અસંભ્રાંતની પેઠે તેને હૃદયમાં વિંધ્યો તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. અર્જુનપુત્રે તેનો ધ્વજ કાપી પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને હણી લોહમય છ બાણેકરી શલ્યને વિંધ્યો. તેથી તે બીજા રથમાં ચઢી બેઠો. તેટલામાં સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુએ શત્રુંજય, ચંદ્રકેતુ, મેઘવેગ, સુવર્ચા તથા સૂર્યભાસ નામના પાંચ યોદ્ધાઓને હણી સુબળપુત્ર શકુનિને વિંધ્યો. શકુનિએ પણ ત્રણ બાણથી તેને વિંધી દુર્યોધનને કહ્યું કે, આપણામાંના એક એકને આ હણે છે માટે સર્વે મળીને એકદમ એને મંથન કરીએ. તેટલામાં સૂર્યપુત્ર કર્ણે પણ દ્રોણાચાર્યને કહ્યું કે આપણ સર્વને પ્રથમથી આ મંથન કરે છે માટે એને મારવાનો ઉપાય જલદી અમને કહો. એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી મોટા ધનુષવાળા દ્રોણાચાર્ય તે સર્વ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, ધનુષમાં બાણ સાંધી જલદી બાણ મૂકતા તમા સર્વ દિશાઓમાં વિચરતા પુરૂષમાં સિંહરૂપ આ પાંડવેયની શીઘ્રતાને જુવો, ને આ કુમારનું અણુંમાત્ર છીદ્ર છે તે પણ જુઓ. તેમ રથમાર્ગ વિષે આનુ ધનુષ પણ મંડળાકારજ દેખાય છે તેમ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિઓ પણ જેનું છીદ્ર નથી જોતા પારકા શૂરવીરને હણનાર સંગ્રામમાં વિચરતો આ અભિમન્યુ મારા પ્રાણને પીડિત કરે છે અને બાણેકરી મોહ પમાડે છે તોય પણ મને અત્યંત હર્ષે સાથે આનંદ પમાડે છે. હસ્ત લાઘવીથી સર્વ દિશાઓમાં મોટાં બાણ

નાંખતાં આ કુમારથી સંગ્રામમાં ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનની કંઈ પણ હું વિશેષતા જોતો નથી. એ રીતે કહેતા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે અભિમન્યુના બાણથી હણાયલા કર્ણે વળી આવી રીતે વચન કહ્યું કે અભિમન્યુના બાણથી પીડાયલા મારે સંગ્રામમાં ઉભુ રહેવું જોઈએ, વાસ્તે ઉભો છું તથાપિ તેજસ્વિ તે કુમારના અગ્નિ સરખા તેજવાળા અત્યંત દારૂણ એવા ભયંકર બાણ આજ મારા હૃદયને ભેદે છે. એવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી હસતા હોય નહિ! તેની પેઠે ધીરેથી આવી રીતે દ્રોણાચાર્યે તેને કહ્યું કે આ કુમારના પિતાને મેં કવચ ધારણા શીખવેલી છે તે સમગ્ર ધારણાને, પારકા શેહેરને જીતનાર આ કુમાર જરૂર કરીને જાણે છે એથી આનુ કવચ અભેદ્ય છે અને યુવાવસ્થાવાળો પોતે પણ જલદી પરાક્રમ કરનાર છે; માટે હે રાધેય, સાવધાન બાણેકરી બની શકે તો આનુ ધનુષ, પ્રત્યંચા બાણ અશ્વ તથા પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને છેદન કરી તે વિમુખ થાય એટલે એને પ્રહાર કર. કારણ ધનુષ સહિત એને તો દેવતા તથા અસુર પણ જીતવા સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. એવાં આચાર્યનાં વચન સાંભળી સૂર્યપુત્ર કર્ણે બાણેકરી ઉતાવળા થઈ હસ્ત લાઘવીથી બાણ નાખનાર અભિમન્યુનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. ભોજે અશ્વને મારયા. ગૌતમે પાછળ ચાલનાર સહિત સારથિને હણ્યો. તે ટાણે જલદી બાણ નાંખનાર, કપાઈ ગયેલા ધનુષવાળા એકલા તે બાળક ઉપર બાકીના તમારી તરફના યોદ્ધાઓસહિત નિર્દય એવા છ મહારથિઓ એકદમ બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તોયપણ કપાઈ ગયું છે ધનુષ જેનું એવો વિરથ થયેલો શોભિતા અંગવાળો અર્જુનપુત્ર તે, ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી સ્વધર્મ ન છોડતાં આકાશ માર્ગે કુદી લાઘવી તથા બળથી કૈશિકાદિક માર્ગેકરી ગરૂડની પેઠે અત્યંત આકાશમાં વિચરવા લાગ્યો. તે વખતે પણ ખડ્ગસહિત 'આ મારી ઉપરજ જરૂર પડશે' એમ જાણી ઉચી છે દૃષ્ટિ જેમની એવા સંગ્રામમાં છીદ્ર જોનાર તમારી તરફનાઓ મોટા ધનુષવાળા તેને વિંધવા લાગ્યા. તેમાંથી શત્રુને જીતનાર દ્રોણે તો ઉતાવળથી એની મુષ્ટિમાં રહેલો મણિમય મુઠવાળો ખડ્ગ કાપ્યો. અને રાધાપુત્ર કર્ણે તીક્ષ્ણ બાણવડે ઉત્તમ એવી એની ઢાલ કાપી નાંખી. ત્યારે ઢાલ તથા ખડ્ગરહિત બાણથી વિંધાઈ ગયેલા પૂર્ણ અંગવાળો તે, આકાશમાંથી પાછો પૃથ્વીઉપર આવી ચક્ર ઉગામી ક્રોધથી દ્રોણ સામે દોડયો. તે વખતે રથના ચક્રોમાંથી ઉડતી રજેકરી ઉજ્વળ એવું શોભિતું છે અંગ

જેતું તથા ઉજ્વળ ચક્ર છે હાથમાં જેના, વાસુદેવ ભાગવાનનું અનુકરણ કરતો ક્ષણમાત્રમાં ભયંકર રૂપ ધારણ કરેલો તે અભિમન્યુ સંગ્રામમાં શોભતો હતો. વળી તે ટાણે શરીરમાંથી સ્રવતા રૂધીરે કરી એક લાલ રંગવાળાં થયાં છે વસ્ત્ર જેનાં, ક્રોધથી ચઢાવેલી ભ્રકુટીએ કરી આકુળ, અતિ સિંહનાદ કરતો, સમર્થ ઘણા બળવાળો, રાજાઓના મધ્યમાં ઉભેલો અભિમન્યુ સંગ્રામમાં અત્યંત શોભતો હતો.

॥ स्रुतरुधिरकृतैकरागवस्त्रोभ्रकुटिपुटाकुलितोतिसिंहनादः ॥

॥ प्रभुरमितबलोरणेभिमन्युर्नृपवरमध्यगतोभृशंष्यराजन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युविरथकरणे गुर्जरभाषायां अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

संजयउवाच ॥ विष्णोःस्वसुर्नंदकरःसविष्णवायुधभूषणः ॥

॥ रराजातिरथःसंख्येजनार्दनइवापरः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, વિષ્ણુ એવા શ્રી કૃષ્ણની બેનને આનંદ કરનાર વિષ્ણુના સરખા આયુધ તથા ભૂષણવાળો અતિરથ તે, સંગ્રામમાં બીજા જનાર્દન ભગવાન્ સરખો શોભતો હતો. તે સમયે પણ વાયુએ ઉડાડેલા કેશે કરી મનોહર ઉગામેલ છે શ્રેષ્ઠ ચક્ર જેણે અને દેવતાઓ પણ દુઃખે કરી જેની સામું જોઈ શકે નહિ એવા અભિમન્યુને જોઈ અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા તમારી તરફના રાજાઓએ અનેક પ્રકારથી તે ચક્ર કાપી નાંખ્યું. એ રીતે શત્રુઓએ ધનુષ, રથ, ખડ્ગ તથા ચક્રરહિત કરેલો મહારથિ અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ, મોટી ગદા ગ્રહણ કરી અશ્વત્થામા સામે દોડ્યો. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે અશ્વત્થામા પણ પ્રજ્વલિત વજ્રસરખી ઉગામેલી તે ગદાને જોઈ રથમાં બેસવાના સ્થાનકથી ત્રણ પગલાં દૂર નાશી ગયો; તોયપણ ગદાએ કરી તેના અશ્વ તથા પાછળ ચાલનારસહિત સારથિને મારી બાણે કરી વ્યાપ્ત સર્વ અંગવાળો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ શિસોળિઆ સરખો દેખાતો હતો. ત્યારપછી તેણે સુબળપુત્ર કાલિકેયને મારી એના અનુચર સત્યોતેર ગાધારને મારયા. પછી રથિ એવા દશ વસાતિઓને મારી તેમજ કેકયોના સાત રથ તથા દશ હસ્તિઓને મારી ગદાએ કરી

અશ્વસહિત દુઃશાસનપુત્રના રથને હણ્યો. તેથી કોપાયમાન થયેલા દુઃશાસન પુત્રે ગદા ઉગામી સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ સામે દોડી 'અરે ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ તેને કહ્યું. ત્યારપછી ઉગામેલ ગદાવાળા અન્યોન્ય વધને ઈચ્છતા શત્રુ એવા તે બેઉ, પૂર્વે મહાદેવજી તથા અંધકાસુરનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. જેમ ગદાના અગ્રભાગથી પરસ્પર હણતા શત્રુને તપાવનાર તે બેઉ રણસંગ્રામના મધ્યમાં બે ઈન્દ્રધ્વજ પડ્યા હોય તેમ પડી ગયા. તેઓમાંથી કૌરવોની કીર્તિને વધારનાર દુઃશાસનપુત્રે જલદી ઉઠી ઉભા થતાં સુભદ્રાપુત્રના મસ્તકમાં ગદા મારી. તે ટાણે મોટા ગદાના વેગથી તથા મેહેનતથી મોહ પામેલો પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ બેભાન થઈ પૃથ્વી વિષે પડી ગયો. હે રાજન્, એ રીતે ઘણાકે મળી સંગ્રામમાં એકલા અભિન્યુને મારચો. તે સમયે સર્વ સેનાને ક્ષોભ પમાડી ઘણાકવડે હણાએલો શૂરવીર અભિમન્યુ કમલિનીને ક્ષોભ પમાડી પારાધિયોવડે હણાયેલો વનહસ્તિ જેવો શોભે તેવો શોભતો હતો. વસંતઋતુમાં વનને બાળી શાંત થયેલા અગ્નિની પેઠે રણભૂમિમાં પડેલા તેને, તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓએ વિંટી લીધો, પર્વતના શિખરોને મર્દન કરી સારી રીતે નિવૃત્ત થયેલા વાયુ સરખા, અસ્તાચળ પ્રત્યે ગયેલા સૂર્યસમાન, રાહુગ્રસ્ત ચંદ્ર જેવા તથા સુકાએલા સમુદ્રસરખા, પૂર્ણ ચંદ્રસરખા મુખથી શોભિતા, કાન આગળ રાખેલા જલફાના કેશથી વિંટાઈ ગયેલ નેત્રવાળા તમારી સેનાને તપાવી પછી રણભૂમિમાં પડેલા તેને જોઈ, પરમહર્ષયુક્ત થયેલા તમારી તરફના મહારથિઓ વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે વિશાંપતે, એ રીતે હણાએલા અભિમન્યુને જોઈ તમારી તરફનાઓને પરમ હર્ષ થયો અને બીજા શૂરવીરોના નેત્રમાંથી અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. અને અંતરિક્ષમાં રહેલા પ્રાણિઓ આકાશમાંથી પડેલો પૂર્ણ ચંદ્ર હોય તેની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડેલા તે શૂરવીરને જોઈ આક્રોશ કરવા લાગ્યા કે ધૃતરાષ્ટ્ર તરફના દ્રોણ કર્ણાદિક છ મહારથિઓએ મળી એકલા બાળક અભિમન્યુને માર્યો, એ મોટો અધર્મ થયો; એમ અમે માનીએ છીએ. તે શૂરવીર હણાવાથી રણભૂમિ નક્ષત્રગણ સહિત આકાશ જેમ પૂર્ણ ચંદ્રેકરી શોભે તેવી શોભતી હતી. અને સુવર્ણના પુંખવાળા બાણથી સંપૂર્ણ, રૂધિરના ઓઘથી વ્યાપ્ત, તેમજ શૂરવીરોનાં કુંડળ સહિત શોભિતાં મસ્તક, વિચિત્ર પ્રકારની હાથીની ઝુલ્ય તથા પતાકાથી વિંટાયેલી અને પડેલા ચામર, ઉત્તમવસ્ત્ર, અશ્વ, નર

તથા નાગના શોભિતા અલંકાર, તીક્ષ્ણ ખડ્ગ, સર્પ સરખા બાણ, વિવિધ પ્રકારના કપાઈ ગયેલા ધનુષ્, શક્તિ, ખડ્ગ, ભાલા, કંપન તથા વિવિધ પ્રકારનાં બીજાં આયુધેકરી યુક્ત ભયંકર દેખાતી હતી. તેમજ અભિમન્યુએ પાડેલા કેટલાએક નિર્જીવ તથા રૂધિરથી વ્યાપ્ત શ્વાસોશ્વાસ કરતા કેટલાક સવાર સહિત અશ્વ, અને તેણે બાણેકરી હણેલા અંકુશ, મોટા માવત, કવચ આયુધ તથા ધ્વજસહિત પડેલા પર્વતસરખા હસ્તિઓ તથા નાશ પામ્યા છે અશ્વ, સારથિ તથા યુદ્ધ કરનાર જેમાંથી એવા ક્ષોભ પામેલા હૃદય સરખા પડેલા ઉત્તમ રથ તેમજ વિવિધ પ્રકારનાં છે આયુધ તથા ભૂષણ જેમનાં એવા રણસંગ્રામમાં હણાયેલા પાયદળ સમૂહથી ભયંકરરૂપ રણભૂમિ ભીરૂ પુરૂષોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનારી થઈ હતી. હે રાજન્, ચંદ્ર તથા સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા રણભૂમિમાં પડેલા તેને જોઈ તમારાઓને અત્યંત હર્ષ થયો અને પાંડવ તરફનાઓને અત્યંત વ્યથા થઈ. એ રીતે નથી પ્રાપ્ત થઈ યુવાવસ્થા જેને એવા બાળક અભિમન્યુ હણાયો તે ટાણે ધર્મરાજ જોતાં તેની સર્વ સેના ભાગવા લાગી, તે સમયે વિદીર્ણ થતા સૈન્યને જોઈ યુધિષ્ઠિર રાજાએ ભાગતા તે શૂરવીરોને આવી રીતે વચન કહ્યું કે—હણાયો તોપણ શૂરવીર આ અભિમન્યુ સંગ્રામથી વિમુખ થયો નહિ, માટે એ તો સ્વર્ગમાં ગયો. હવે ભયનો ત્યાગ કરી ભાગતા સૈન્યને સ્તંભન કરો. સંગ્રામમાં શત્રુઓને આપણે જીતીશું. એ રીતે મોટા તેજવાળા યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મરાજા, દુઃખિત થયેલા પોતાના તરફનાઓને કહી તેમનું દુઃખ દૂર કરતા હતા. હે રાજન્, સંગ્રામમાં કૃષ્ણ તથા અર્જુન સરખો પરાક્રમી અભિમન્યુ સર્પ સરખા આકારવાળા પોતાના શત્રુ એવા દસહજાર રાજપુત્રોને તથા મહારથિ કૌશલ્ય, બૃહદ્બળને પણ પૂર્વે હણી પછી પોતે સ્વર્ગમાં ગયો, એમાં સંશય નહિ. તેમજ રથ, અશ્વ, નર તથા હજારો હસ્તિયોને મારીને પણ સંગ્રામથી તૃપ્ત થયેલો નહિ માટે શોચ કરવા યોગ્ય નહિ. એવો પવિત્ર કર્મ કરનાર તે, પુણ્યથી સંપાદન કરેલા પુણ્ય કરનારાઓના શાશ્વત એવા લોકને પ્રાપ્ત થયો.

॥ अवितृप्तःससंग्रामादशोच्यःपुण्यकर्मकृत् ॥
॥ गतःपुण्यकृतांलोकान्शाश्वतान्पुण्यनिर्जितान् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युवधे गुर्जरभाषायां एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

संजयउवाच ॥ वयंतुप्रवरंहत्वातेषांतैःशरपीडिताः ॥
॥ निवेशायाभ्युपायामःसायांन्हेरुधिरोक्षिताः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે શ્રેષ્ઠને મારી તેમના બાણુથી પીડિત તથા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત એવા અમે તો સાયંકાળ વખતે પોતાના તંબુ પ્રત્યે ગયા. હે મહારાજ, એ રીતે ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થયેલા બેભાન સરખા અમે તથા પારડાઓ સંગ્રામને જોઈ ધિરેથી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. તે ટાણે રક્તકમળીના કોશસરખો લાલ સૂર્ય અસ્તાચળ પર્વત પ્રત્યે જવાથી રાત્રિ તથા દિવસનો શિયાળના રોવાથી અમંગળ તથા આશ્ચર્યરૂપ છે સંધિ જેમાં એવો સંધ્યાકાળ થયો હતો. રથાવરણુ, ઢાલ તથા આભરણોની પ્રભાને સંહાર કરતો સૂર્ય, આકાશ તથા પૃથ્વીને જાણે એકતાને પમાડતો હોય નહિ તેની પેઠે પ્રિય એવી પાવકરૂપ તનુને પ્રાપ્ત થતો હતો. મોટા વાદળના સમુદાય તથા પર્વતના શિખર સરખા જાણે વજ્રથી પડતા હોય નહિ તેની પેઠે ભાલા, અંકુશ, કવચ, તથા માવતસહિત અભિમન્યુએ પાડેલા હસ્તિઓએ કરી રણભૂમિ અગમ્યરૂપ થઈ હતી. વળી હે નરાધિપ, હણાયા છે સ્વામિ, અશ્વ તથા સારથિ જેમના, ચૂર્ણ થયા છે પાયદળ તથા ઉપસ્કર જેમાંથી, પતાકા તથા ધ્વજ વગરના ચૂર્ણ કરેલા મોટા રથોએકરી સંગ્રામમાં શત્રુઓએ હણેલા શેહેરથી શોભે તેવી અને તેમજ વિંધાયા છે ઉપસ્કર તથા આભરણુ જેમનાં એવા તથા વિખરાઈ ગયા છે જિવ્હા, દાંત, આંતરડાં તથા નેત્ર જેમનાં એવા નાશ પામેલા અશ્વસમુદાયેકરી ભયંકર છે દર્શન જેનું એવી તે થઈ હતી. તેમજ વિંધાયા છે કવચ, આભરણુ, વસ્ત્ર તથા આયુધ જેમનાં અને નાશ પામ્યા છે હસ્તિ અશ્વ, રથ તથા પાછળ ચાલનાર જેઓના, એવા અમૂલ્ય શય્યા તથા આસ્તરણને ઉચિત પુરૂષો, અભિમન્યુએ હણવાથી અનાથની પેઠે રણભૂમિમાં સુતેલા દેખાતા હતા. અને શ્વાન, શિયાળિયાં, કાગડાં, બગલા, ગરૂડ, વૃક, તરક્ષુ, રૂધિર પાન કરનાર પક્ષિયો, રાક્ષસોના ગણુ તથા અત્યંત દારૂણુ પિશાચના સમુદાય, અત્યંત પ્રસન્ન થઈ મરેલાની ત્વચાને ભેદી રૂધિર, વસા તથા મજ્જાને પાન કરતા અને માંસને ખાતાં તથા અનેક ધડને ઘસડતાં અને ગ્રહણ કરતાં હસતાં અને ગાતાં હતાં. અને શરીર સમુદાયને વેહેનાર રૂધિરરૂપ જલવાળી રથરૂપ છે હોડિઓ જેમાં, હસ્તિરૂપી પર્વતથી સંકટરૂપ, માણસના મસ્તકરૂપી પાષાણુ તથા માંસરૂપી કાદવવાળી, ભાગેલા

નાના પ્રકારના શસ્ત્રરૂપ માળાવાળી, ભય વેહેનારી, વૈતરણીની પેઠે દુસ્તર એવી નદી શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓએ રણસંગ્રામના મધ્યમાં પ્રવર્તમાન કરી. હે રાજન્, ઉગ્ર છે દર્શન જેનું યમનાદેશને વધારનાર ઉભા થઈ નૃત્ય કરતા કબંધેકરી સંકુલ, એવા તે સંગ્રામને જોઈ સાયંકાલ વખતે ધિરેથી મનુષ્યો તેનો ત્યાગ કરી પોતપોતાને સ્થાનકે જતા હતા. નાશ પામ્યાં છે અમુલ્ય ભૂષણ જેનાં, ઇંદ્રિસરખા મહાબલવાન્ સંગ્રામમાં પાડેલા સભામાં રહેલા હવ્ય વગરના અગ્નિસરખા અભિમન્યુને તે વખતે મનુષ્યો દેખતાં હતાં.

॥ अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणंनिपातितंशक्रसमंमहाबलं ॥
॥ रणेभिमन्युंददृशुस्तदाजनाव्यपोढहव्यंसदसीवपावकं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि तृतीयदिवसावहारेसमरभूमिवर्णने पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

संजयउवाच ॥ हतेतस्मिन्महावीर्येसौभद्रेरथयूथपे ॥
॥ विमुक्तरथसंन्नाहाःसर्वेनिक्षिप्तकार्मुकाः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, રથના યુથને પાળનાર મહાપરાક્રમી તે સુભદ્રાપુત્ર હણાયો ત્યારે મૂક્યાં છે રથ, કવચ તથા ધનુષ જેમણે તથા અભિમન્યુ વિષે ગયું છે મન જેમનું એવા પાંડવો તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ તે યુદ્ધનુંજ ધ્યાન કરતા યુધિષ્ઠિરને વિંટી તેમની પાસે બેઠા. એ રીતે શૂરવીર મહારથિ ભાઈનો પુત્ર અભિમન્યુ હણાયો તેથી અત્યંત દુઃખિત યુધિષ્ઠિર રાજા આવી રીતે વિલાપ કરવા લાગ્યા કે, યુદ્ધમાં દુર્મદ, મોટા ધનુષ્યવાળા શૂરવીર પારકા સૈન્યના યોદ્ધાઓ પણ જેની સામે ઉભા રહી શકતા ન હતા અને જેણે મારૂં પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી કોઈથી બાધ થઈ શકે નહિ એવા દ્રોણ સૈન્યને ભેદી, ગાયોના મધ્યમાં જેમ કેસરી પ્રવેશ કરે તેમ વ્યૂહમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમજ જેણે સન્મુખ ઉભેલા અત્યંત અમારા શત્રુ દુઃશાસનને પણ સંગ્રામમાં સંજ્ઞારહિત તથા વિમુખ કર્યો. શૂરવીર એવો અર્જુનપુત્ર તે, દુસ્તર એવાં દ્રોણ સૈન્યરૂપી મોટા સમુદ્રને તરી દુઃશાસન પુત્રને પ્રાપ્ત થઈ યમલોકને પ્રાપ્ત થયો માટે હવે કુંતિપુત્ર અર્જુનને તથા પ્રિય પુત્રને ન જોતી મોટા ભાગ્યવાળી સુભદ્રાને હું કેવી રીતે મુખ દેખાડી શકીશ તેમ શ્રી

કૃષ્ણ તથા અર્જુનને પણ, તેઓ પૂછશે ત્યારે આપણે શું ઉત્તર આપીશું; અને જયની આકાંક્ષાવાળા પોતાનું પ્રિય કરનાર મેંજ સુભદ્રા, શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનનું આ અપ્રિય કરયું લોભી પુરૂષ જેમ લોભ તથા મોહથી કાર્યમાં પ્રવર્ત્તમાન થાય પણ તેમાં રહેલા દોષને જાણે નહિ તેમજ રાજ્યના લોભી એવા મેં આવા અનર્થરૂપ પ્રપાતને જોયો નહિ. અરે મોહ તો જુઓ! જેને લીધે મેં ભોજન, વાહન, શયન તથા ભૂષણ ધારણ કરવાવિષે આગળ કરવા લાયક કુમારને યુદ્ધમાં આગળ કરયો; પણ બાળક, તરૂણ તથા યુદ્ધમાં અવિશારદ એવો અભિમન્યુ રૂડા અશ્વની પેઠે તે મોટા યુદ્ધમાં કેમ કુશળ રહે? માટે હવે જો એની પાછળ આપણે પૃથ્વીમાં શયન નહિ કરીએ તો ક્રોધેકરી પ્રદીપ્ત થયેલા અર્જુનના નેત્રેકરી બળી જઈશું. અલુબ્ધ, મતિમાન્, લજ્જાવાન્, ક્ષમાવાન્, રૂપવાન્, બળયુક્ત, ઉત્તમ શરીરવાળા, માન કરનાર, શૂરવીર, સત્યપરાક્રમવાળા તથા ઉત્તમ કર્મ કરનાર અર્જુનનાં કર્મની દેવતાઓ પણ પ્રશંસા કરે છે. તેમ પરાક્રમી એવા જેણે નિવાત કવચ તથા કાલકેય નામના દૈત્યોને મારયા હતા. તેમજ જેણે મહેંદ્રના શત્રુ હિરણ્યપુરવાસી ગણસહિત પોલોમને ચક્ષુના નિમિષમાત્રમાં હણ્યા હતા. વળી સમર્થ એવો જે અભયની પ્રાર્થના કરતા શત્રુઓને પણ અભય આપનાર તે અર્જુનના બળવાન્ પુત્રને પણ આપણે રક્ષણ કરવા સમર્થ થઈ શક્યા નહિ. તેમ મહા બળવાન્ કૌરવોને પણ અત્યંત મોટું ભય પ્રાપ્ત થયું; કારણ પુત્ર વધથી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુન કૌરવોને શોષણ કરશે. તેમજ ક્ષુદ્ર સહાયતાવાળો, ક્ષુદ્ર, પોતાના પક્ષનો ક્ષય કરનાર દુર્યોધન પણ અર્જુનને જોઈ શોચ કરતો પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરશે. અને હવે મને તો જેના પરાક્રમ કે પૌરૂષની ઉપમા આપવા લાયક બીજો કોઈ નથી એવા ઈંદ્રના પુત્રના પુત્ર આ અભિમન્યુને પાડેલો જોઈ જય, રાજ્ય, અમરપણું તથા દેવલોકમાં જઈ રહેવું એ કંઈ પણ પ્રીતિ કરનાર છે નહિં.

॥ नमेजयःप्रीतिकरोनराज्यंनचामरत्वंनसुरैःसलोकता ॥

॥ इमंसमीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषंनिपातितंदेववरात्मजात्मजं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि अभिमन्युवधपर्वणि युधिष्ठिरप्रलापे गुर्जरभाषायां एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

संजयउवाच ॥ अथैनंविलपंतंतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥
॥ कृष्णद्वैपायनस्तत्रआजगानमहानृषिः ॥

સંજય કહે છે —હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર વિલાપ કરતા હતા ત્યાં કૃષ્ણદ્વૈપાયન છે નામ જેનું એવા મોટા ઋષિ વ્યાસજી પધારયા. તેની ઘટતી રીતે પૂજા કરી આસન ઉપર બેસાડી ભાઈના પુત્રના વધથી શોકસંતપ્ત થયેલા યુધિષ્ઠિરરાજા આવી રીતે તેને કેહેવા લાગ્યા કે બાળક બુદ્ધિવાળો બાળક, પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ બીજો ઉપાય ન ચાલતે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા ગયો હતો તેને મોટા ધનુષવાળા અધર્મયુક્ત ઘણાક મહારથિઓએ ચોતરફથી વિંટી સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાં મારયો; તેમ ઉપાયાંતર ન મળતે મેંજ તેને કહ્યું કે આપણે જવા સારૂ ચક્રવ્યૂહમાં તું દ્વાર ઉત્પન્ન કર, એવાં મારાં વચન સાંભળી તે વ્યૂહમાં પ્રવિષ્ઠ થયો કે પાછળ પ્રવેશ કરનાર અમોને સિંધુરાજાએ વારી રાખ્યા. તેમ યુદ્ધથી જીવનાર પુરૂષોએ સરખે સરખાં સાથે યુદ્ધ કરવું જોઈએ પણ આ પારકાઓએ જે કર્યું એ કાંઈ સમાન યુદ્ધ કહેવાય નહિ. તેથી શોકાશ્રુએ વ્યાપ્ત તથા અત્યંત સંતપ્ત થયેલો હું વારંવાર વિચાર કરૂં છું તોયપણ શાંતિને પામતો નથી. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એરીતે વિલાપ કરતા તથા શોકે કરી વ્યાકુળ મનવાળા યુધિષ્ઠિરને ભગવાન્ એવા વ્યાસજીએ આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે યુધિષ્ઠિર, હે મહાપ્રાજ્ઞ, હે સર્વ શાસ્ત્રમાં વિશારદ, હે ભરતર્ષભ, વ્યસન આવ્યેથી પણ તમારા જેવા પુરૂષ મોહને પ્રાપ્ત થતા નથી. તેમ પુરૂષમાં ઉત્તમ આ શૂરવીર બાળક અભિમન્યુ તો સંગ્રામમાં ઘણાક શત્રુઓને મારી બાળકથી ન થઇ શકે એવું કર્મ કરી સ્વર્ગમાં ગયો. અને હે યુધિષ્ઠિર, હે ભારત, મૃત્યુ તો દેવદાનવ તથા ગંધર્વને પણ મારે છે, માટે આ વિધી કોઈથી અતિક્રમણ થઈ શકે તેમ નથી. એવાં વ્યાસજીનાં વચન સાંભળી વળી યુધિષ્ઠિર તેને આવી રીતે પૂછવા લાગ્યા કે સેનાના મધ્યમાં નાશ પામેલા આ મહાબળવાન્ રાજાઓ મૃત એવું નામ ધારણ કરી પૃથ્વીતલવિષે સુતા છે. કેટલાક દશહજાર હસ્તિસરખા બળવાળા, કેટલાક વાયુના વેગ સરખા બળવાળા, તુલ્યરૂપ ધારણ કરનાર પુરૂષોને સંગ્રામમાં બીજા પુરૂષોએ હણ્યા. કેટલાક પરાક્રમ સંપન્ન તપોબળયુક્ત અને આપણે જીતવું એ રીતે અન્યોઅન્ય જેમના હૃદયમાં રહ્યું છે એવા આયુષ્ય વગરના પ્રાજ્ઞ પણ નાશને પ્રાપ્ત થઇ રણભૂમિમાં

સુતા છે તે બહુધાકરી ભયંકર પરાક્રમવાળા રાજાઓ પણ મરણ પામ્યા. તેમજ ક્રોધાયમાન થયેલા શૂરવીર રાજપુત્રો પણ ચેષ્ટા તથા અભિમાન-રહિત થઈ વૈશ્વાનરના મુખમાં ગયા પણ સંગ્રામમાં એ પ્રાણિઓના હણુ-નારને ક્યારેય પણ હું દેખતો નથી. અને તે સર્વે આ મૃત થયા એમ કહેવાય છે એટલે કે પુરૂષ મરણ પામ્યો એમ કહેવાય છે, માટે મૃત શ-બ્દેકરી ધાતુનો અર્થ જોતાં પ્રાણ ત્યાગ વિષે પુરૂષને સ્વતંત્રતા જણાય છે માટે મને સંશય થાય છે જે પુરૂષને શું બીજો કોઈ મારે છે? વા પોતેજ પોતાના આત્માને મારે છે? તેમાં પણ જો બીજો મારનાર છે તો કોણ કેને મારનાર છે અને પોતે પોતાના આત્માને મારે છે તો શું કારણ માટે પોતે પોતાને મૃત્યુરૂપ થાય છે? હે પિતામહ તે વૃત્તાંત મને કહો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે રીતે પૂછતા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે ભ-ગવાન્ એવા ઋષિ વ્યાસજી આશ્વાસનાપૂર્વક આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે નૃપ, એવિષે પૂર્વે અકંપન નામના રાજાને નારદજીએ ઈતિહાસ કહ્યો છે તે પ્રાચીન ઈતિહાસ હું કહું તે સાંભળ. હે રાજેંદ્ર, તે રાજા પણ લોકવિષે અત્યંત સહન થાય નહિ એવા પુત્રસંબંધિ દુઃખને પ્રાપ્ત થયો હતો એવી મારી મતિ છે અને જે સાંભળવાથી સ્નેહમૂલક દુઃખથી તું મુક્ત થઈશ, એવું મૃત્યુ શું છે તે વિષેનું સમસ્ત પાપસમુદાય ટાળનાર, ધન તથા આયુષ આપનાર' શોકને ટાળનાર, પુષ્ટિ વધારનાર, પવિત્ર, શ-ત્રુ સમુદાયને હણનાર, મંગલોનું પણ મંગલરૂપ, હે મહારાજ વેદાધ્યયન તથા આ ભારતાખ્યાનની પેઠે હમેશ શ્રવણ કરવા લાયક, નિરંતર પ્રાતઃકાળે સાંભળવાથી આયુષ્યમાન્ પુત્ર, રાજ્ય તથા લક્ષ્મીને આપનાર એવું ધન્ય આ આખ્યાન હું કહું તે તું સાંભળ. હે તાત, પૂર્વે સતયુગમાં અકંપન એવે નામે રાજા હતો તે રણસંગ્રામના મધ્યમાં શત્રુને વશ થયો અને બળમાં નારાયણ સરખો, શોભિતો, અસ્ત્ર શીખેલો, મેધાવી યુદ્ધમાં ઈન્દ્રસરખો તથા બળવાન્ એવો હરિનામે તેનો પુત્ર હતો તેપણ સંગ્રામના મધ્યમાં ઘણાક શત્રુથી વિંટાઈ ગયો તોયપણ યોદ્ધાઓ તથા હસ્તિઓ ઉપર હજારો બાણ ફેંકતો શત્રુને તપાવનાર તે સંગ્રામમાં દુષ્કરકર્મ કરી શત્રુઓના હાથથી મ-રણ પામ્યો. ત્યારે શોકયુક્ત તે અકંપન નામનો રાજા મરણ પામેલા તે પુત્રનાં પ્રેતકૃત્ય કરી દિવસ રાત્રિ શોચ કરતો હતો, પણ સુખને પ્રાપ્ત ન થયો. ત્યારે દેવર્ષિ એવા નારદજી, પુત્રના દુઃખથી થયેલા તેના શોકને

જાણી એની પાસે આવ્યા, તેને જોઈ મોટા ભાગ્યવાળો તે રાજા ઘટતી રીતે તે દેવર્ષિની પૂજા કરી બનેલું સર્વ વૃત્તાંત તેની પાસે કેહેવા લાગ્યો કે હે દેવર્ષિસત્તમ, ઈન્દ્ર તથા વિષ્ણુ સરખી કાંતીવાળા મહાપરાક્રમી બળવાન્ મારા પુત્રને સંગ્રામમાં પરાક્રમ કરી ઘણાક શત્રુઓએ મારચો, માટે હે મતિમાન્માં શ્રેષ્ઠ, હે ભગવાન, મૃત્યુ એટલે શું? અને શું તેનું વીર્યબળ તથા પૌરૂષ છે તે બધું તમારાં થકી યથાર્થ હું સાંભળવાને ઈચ્છું છું. એવાં તે અકંપન રાજાનાં વચન સાંભળી વર આપનાર સમર્થ નારદજી પુત્રનો શોક ટાળનાર એવું આ મોટું આખ્યાન કહેવા લાગ્યા કે હે વસુધાધિપ, હે મહાબાહો, ઘણાક વિસ્તારવાળુ આ આખ્યાન મેં પણ જે રીતે સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે હું કહું તે તું સાંભળ. મોટા તેજવાળા, સમર્થ પિતામહ એવા બ્રહ્માએ પ્રથમ સ્વર્ગના આરંભવિષે પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી, પણ પાછો આ જગતનો સંહાર ન થયો તેને જોઈ, સંહાર કેવી રીતે કરવો એવિષે વિચાર કરવા લાગ્યા. તોયપણ તેમ કરવાનો ઉપાય પોતાના જાણવામાં આવ્યો નહિં. તેથી તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેણેકરી તેના શ્રોત્રાદિક છિદ્રમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. બાળવાને ઈચ્છતા તેણે કરી મધ્ય ભાગસહિત સર્વ દિશાઓ વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. ચરાચર સર્વ જગત્, આકાશ તથા પૃથ્વી પણ જ્વાળારૂપી માળાએકરી આકુળ થઈ; એવી રીતે સમર્થ બ્રહ્મા સર્વનો સંહાર કરવા લાગ્યા. એ રીતે બ્રહ્માના ક્રોધના વેગથી સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણિ નાશ થવા લાગ્યાં. તેને જોઈ નિશાચરના પતિ જટાધારણ કરેલા દુ:ખ હરણ કરનાર રૂદ્ર એવા સ્થાણું, પ્રજાના હિત વાસ્તે પરમેષ્ઠિ એવા બ્રહ્મદેવની શરણે આવ્યા. તેને જોઈ મહામુનિ પરમદેવ બ્રહ્માજીએ જ્વલાયમાન થતા હોય નહિ તેની પેઠે એવી રીતે તેને કહ્યું કે, હે પુત્રક, હે સ્થાણો, હે ઈચ્છા કરવા યોગ્ય, ઇચ્છાથી તું ઉત્પન્ન થયો છું. શું તારી ઈચ્છા અમે પૂર્ણ કરીએ? તે તારી ઈચ્છા હોય તે તું કહે. તારૂં સર્વ પ્રિય હું કરીશ.

॥ किंकुर्मकामंकामार्हकामाज्जातोसिपुत्रक ॥

॥ करिष्यामिप्रियंसर्वंब्रूहिस्थाणोयदीछसि ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि गुर्जरभाषायां द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

स्थाणुरुवाच ॥ प्रजासर्गनिमित्तंहिकृतोयत्नस्त्वयाविभो ॥
॥ त्वयासृष्टाश्चवृद्धाश्चभूतग्रामाःपृथग्विधाः ॥

સ્થાણું કહે છે—હે વિભો, પ્રજાના સર્ગ વાસ્તે તમે યત્ન કર્યો, તેથી જૂદાં જૂદાં ભૂતગ્રામ તમે ઉત્પન્ન કર્યાં; અને તે વૃદ્ધિગત થયાં. તે સર્વ પ્રજા પાછી તમારા ક્રોધથી બળી જાય છે તેને જોઇ મને દયા આવે છે; માટે હે પ્રભો, હે ભગવન્, મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, એવાં સ્થાણુંનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ કહ્યું કે, મારે આ જગત્ આ રીતે થાય એમ સંહાર કરવાની કામના હતી નહિ; પરંતુ પૃથ્વીના હિત વાસ્તે મને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો; કારણ ભારથી પીડાયેલી પૃથ્વીએ સંહાર વાસ્તે મારી પ્રાર્થના કરી તોયપણ અનંત એવા આ જગત્ના અનેક તરેહના સંહારને હું જાણતો નહતો તેથી મને ક્રોધ પ્રાપ્ત થયો. એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી વળી મહાદેવજીએ કહ્યું કે— સંહાર વાસ્તે તમારે ક્રોધ કરવો નહિ અને પ્રસન્ન થાઓ; કારણ સ્થાવર જંગમાત્મક પ્રજાનો નાશ ન થાઓ. અને હે ભગવન્, તમારા પ્રસાદથી ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનરૂપ જગત્ સર્વદા રહો. હે ભગવન્, તમારા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ, પર્વતના શિખર, વૃક્ષ, નદીઓ, સર્વ નાનાં જળાશય, તૃણસમુદાય તથા સ્થાવર જંગમાત્મક સર્વ જગત્ને નિઃશેષ કરે છે; માટે હે ભગવન, તમને રોષ ન થાય એજ મને વર આપો. કારણ કોઇ રીતે તમે સૃજેલી સર્વ પ્રજા નાશ થાય છે, આ તેજ નિવૃત્ત થઇ તમારે વિષેજ લીન થાઓ. અને હે દેવ, પ્રજાના હિત વાસ્તે સારી રીતે જુઓ. ને આ સર્વ પ્રાણિ જે રીતે નિવૃત્તિ પામે તે રીતે કરો. હે આદિદેવ, લોકની વૃદ્ધિ કરવામાં મને જોડી, કેમ લોકનો નાશ કરો છો? માટે હે જગન્નાથ, જે રીતે આ સ્થાવર જંગમાત્મક જગત્ નાશ ન થાય તે રીતે કરો. દેવ એવા તમોને પ્રસાદમાં સુમુખ જોઈ આ રીતે હું કહું છું. નારદ કહે છે—હે અકંપન રાજા, પ્રજાના હિતરૂપ એવા મહાદેવજીનાં વચન સાંભળી દેવ એવા બ્રહ્માજીએ બહાર નિકળેલું તે તેજ પાછું પોતાના અંતરાત્મા વિષે ધારણ કર્યું. લોકે સત્કાર કરેલા ભગવાન્ એવા સમર્થ બ્રહ્માએ એ રીતે અગ્નિ ઉપસંહાર કરી સૃષ્ટિ તથા મોક્ષના હેતુરૂપ પ્રવૃત્ત અને નિવૃત્ત નામનાં બે પ્રકારનાં કર્મ કહી દેખાડ્યાં. એવી રીતે રોષથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિને સંહાર કર્તા મહાત્મા બ્રહ્માના સર્વ ઈંદ્રિય છિદ્રમાંથી કાળો લાલ તથા પીંગરો છે વર્ણ જેનો અને લાલ છે જીભ્હા મુખ તથા

નેત્ર જેનાં એવી અને તપ્ત એવાં કુંડળ ધારણ કરેલી તપ્ત ભૂષણવાળી એક નારી ઉત્પન્ન થઈ. એવી રીતે ઈન્દ્રિય છિદ્રમાંથી નિકળેલી તે, આદિદેવ એવા બ્રહ્મા રૂદ્રને જોઈ હાસ્ય કરી દક્ષિણદિશાનો આશ્રય કરી ઉભી રહી. તે ટાણે આદિદેવ એવા બ્રહ્મા તેને બોલાવી કહેવા લાગ્યા કે, હે મૃત્યો, તું સંહારરૂપ બુદ્ધિએ કરી મારા રોષથી ઉત્પન્ન થઈ છે માટે જડ તથા પંડિતરૂપ સર્વ પ્રજાનો મારી આજ્ઞાથી તું સંહાર કરતો તેથી તું કલ્યાણને પ્રાપ્ત થઈશ. એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી કમળસરખાં નેત્રવાળી તે મૃત્યુ-રૂપ નારી ઘણોજ વિચાર કરી રૂડાસ્વરથી અત્યંત રોવા લાગી; તેટાણે પિ-તામહ એવા બ્રહ્મા બે હાથથી તેનાં અશ્રુગ્રહણ કરી સર્વ ભૂતના કલ્યાણ વાસ્તે તેને સમજાવા લાગ્યા.

॥ पाणिभ्यांप्रतिजाग्राहतान्यश्रूणिपितामहः ॥
॥ सर्वभूतहितार्थायतांचाप्यनुनयत्तदा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि मृत्युकथने गुर्जरभाषायां त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

नारदउवाच ॥ विनीयदुःखमबलाआत्मन्येवप्रजापतिं ॥
॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वालेतवावीजतापनः ॥

નારદ કહે છે,—હે અકંપન, પછી તે અબળા પોતાને વિષેજ તે દુઃખ શમાવી કરમાએલી લતાની પેઠે બે હાથ જોડી બ્રહ્માને કહેવા લાગી કે, બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, આ એવી સ્ત્રી તમે શું કરવા મને ઉત્પન્ન કરી તે અહિતરૂપ એવું ક્રૂરકર્મ હું શું જાણી કરૂં? હે ભગવન્, હે પ્રભો, અધર્મથી અત્યંત હું બીહું છું; માટે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ હે દેવ, પુત્ર, વયસ્ય, ભાઈઓ, માતાઓ, પિતાઓ તથા પતિઓને જો હું મારૂં તો તેમના સંબંધિઓ મારૂં અનિષ્ટ ચિંતન કરે; તેથી હું બીહું છું. હે સર્વોત્તમ, મરનારના રૂદન કરતા કૃપણ બંધુઓનાં જે અશ્રુબિંદુ પડે તેથી અત્યંત ભય પ્રાપ્ત થતી હું તમારી શરણે આવી છું. તેમ હે દેવ, યમરા-જના ઘર પ્રત્યે પણ જઈશ નહિ. હે લોકપિતામહ, કાયાથી, મસ્તકથી તથા અંજલિએ કરી હું તમારી શરણે આવી છું, અને મારે એ કામ

ન કરવું પડે એજ કામના તમારાથકી ઈચ્છું છું. હે પ્રભો, હે ભગવન્, હે પ્રજેશ્વર તમારા પ્રસાદથી હું તો તપ કરવા ઈચ્છું છું. માટે એવું તમે મને આપો. હે ભગવાન્, તમે આજ્ઞા આપેલી હું ઉત્તમ એવા ધેનુકાશ્રમમાં જઈ ત્યાં પણ તમારા આરાધનમાં તત્પર રહી તીવ્ર એવું તપ કરીશ; પણ હે દેવેશ, વિલાપ કરતા એવા પ્રાણિયોના પ્રિય પ્રાણને હરણ કરવા હું સમર્થ નહિ થાઉ, માટે હે ભગવન્, અધર્મથી મારી રક્ષા કરો. એવાં મૃત્યુરૂપ તે સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ એવું કહ્યું કે, હે મૃત્યો, પ્રજા સંહારના હેતુપણાએ કરીનેજ મેં તને સંકલ્પિત કરી છે વાસ્તે તું જા; અને વિચાર ન કર; ને સર્વ પ્રજાનો સંહાર કર. મેં કહેલું એ એમજ થશે, ક્યારેય પણ અન્યથા નહિ થાય માટે મારા વચન પ્રમાણે તું કર. તેથી તારી લોકમાં નિંદા નહિ થાય. નારદ કહે છે, હે અકંપનરાજા, એમ બ્રહ્માએ કહ્યું તોયપણ પ્રસન્નતાથી બ્રહ્મા સામે હાથ જોડી ઉભેલી તે મૃત્યુરૂપ સ્ત્રીએ પ્રજાના હિતવાસ્તે સંહારવિષે બુદ્ધિ ન કરી, ત્યારે પ્રજાના ઈશ્વરેશ્વર પ્રજાપતિ બ્રહ્મા તૂષ્ણિ ભાવને પ્રાપ્ત થઈ પોતાની મેળેજ જલદી પોતે પ્રસન્ન થયા; અને પ્રસન્નતાથી સર્વ લોકને પોતે જોયા એટલે એ રીતે ક્રોધ રહિત તેણે જોયેલા લોક જેવા પૂર્વે હતા તેવા પાછા થઇ રહ્યા. પરાજય પામેલા નહિ તથા ભગવાન્ એવા તે બ્રહ્મા રોષરહિત થયા તેને જોઈ તે કન્યારૂપ મૃત્યુ પણ પ્રજા સંહારને અનંગીકાર કરી જલદી તે બુદ્ધિમાન્ બ્રહ્મા પાસેથી ધેનુકાશ્રમમાં ગઈ. ત્યાં જઈ તેણે એક પગે ઉભાં રહી સોળ પદ્મ સૂધી તીવ્ર એવું ઉત્તમ તપ કર્યું; વળી દયાને લીધે પ્રજાના હિતવાસ્તે પ્રિય વિષયોમાંથી ઈંદ્રિયોને નિવૃત્ત કરી વળી એક પગે કરી બીજા એકવીશ પદ્મ સૂધી તપશ્ચર્યા કરી. ત્યાર પછી દશ હજાર પદ્મ મૃગસાથે વિચરતાં તપશ્ચરણ કર્યું. પછી નિર્મળ તથા શીત છે ઉદક જેમાં એવી પવિત્ર નંદાનદી પ્રત્યે જઈ આઠ હજાર વર્ષ સૂધી જળમાં તપશ્ચર્યા કરી. એ રીતે નિયમ ધારણ કરનાર પાપરહિત તેણે પવિત્ર એવી કૌશિકીનદી પ્રત્યે જઈ વાયુ તથા જળનો આહાર કરી ત્યાંપણ તપ કર્યું. પછી પંચગંગા તથા વેતસક તીર્થમાં તપશ્ચર્યાથી તેણે પોતાનું શરીર કૃશ કર્યું. ત્યારપછી ગંગાપ્રત્યે જઈ ત્યાંથી મહામેરૂમાં જઈ પ્રાણાયામ કરી પાષાણની પેઠે ચેષ્ટારહિત થઈ તપશ્ચર્યા કરી. પછી જ્યાં પૂર્વે દેવતાઓએ યજન કર્યું હતું ત્યાં હિમાલયના શિખરઉપર એક અંગુઠાઉપર શરીરનો ભાર દેઈ

નિખર્વ વર્ષપર્યંત તપશ્ચર્યા કરી. ત્યાંથી પુષ્કરતીર્થે ગોકર્ણમાં નૈમિષારણ્યમાં તથા મલયપર્વત વિષે જઇ મનને પ્રિય એવા નિયમે કરી પોતાના દેહને આકર્ષણ કરતી હતી. નથી બીજો દેવ જેને એવી પિતામહવિષે દૃઢ ભક્તિવાળી તેણે ધર્માચરણે કરી બ્રહ્માને પ્રસન્ન કર્યા. હે રાજન્, એ રીતે તપશ્ચર્યાએ કરી તેને પ્રસન્ન કરેલા પ્રસન્ન મનવાળા લોકને ઉત્પન્ન કરનાર અવિનાશી બ્રહ્માએ આવી રીતે તેને કહ્યું કે, હે મૃત્યો, આ અતિ તપશ્ચર્યા તું શું કરે છે? એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી તેણે ભગવાન્ એવા પિતામહ બ્રહ્માને કહ્યું કે હે પ્રભો, હે દેવ, સ્વસ્થ તથા આક્રોશ કરતી પ્રજાને હું ન હણું; હે સર્વેશ એ વરને તમારાથી હું ઇચ્છું છું. હે મહાભાગ, અધર્મથી બીનેલી હું તપશ્ચર્યા કરૂં છું માટે હે અવ્યય, ભયભીત થયેલી મને અભય આપો. પીડિત તથા નિરપરાધિ નારી એવી હું તમારી પાસે યાચના કરૂં છું માટે મારી ગતિ તમે થાઓ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી ભૂત ભવ્ય તથા ભવિષ્યના જાણનાર બ્રહ્માએ આવી રીતે તેને વચન કહ્યું કે, હે ભદ્રે, હે મૃત્યો, આ પ્રજાને સંહાર કરવાથી તને અધર્મનો સ્પર્શ નહિ થાય; પણ મેં જે કહ્યું છે તે ક્યારે પણ મિથ્યા નહિ થાય. માટે હે કલ્યાણિ, ચાર પ્રકારની સર્વે પ્રજાનો તું સંહાર કર; ને તને સનાતન એવો ધર્મ પવિત્ર કરશે; અને લોકપાલ યમ તથા વ્યાધિયો તને સહાય થશે, તેમ હું તથા દેવતાઓ તને વર આપશું તેથી પાપરહિત નિર્મળ તું ખ્યાતિને પ્રાપ્ત થઇશ. હે મહારાજ, એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી હાથ જોડી મસ્તકથી સમર્થ એવા તે બ્રહ્માને પ્રણામ કરી મૃત્યુરૂપ સ્ત્રી

આવી રીતે વચન કહેવા લાગી કે, હે પ્રભો, એ કાર્ય મારા વગર નજ બનતું હોય તો તમારી આજ્ઞાને હું મસ્તક ઉપર ચડાવું છું; પણ હું કહું તે સાંભળો. લોભ, ક્રોધ, અસૂયા, ઈર્ષ્યા, દ્રોહ, મોહ, લજ્જારહિતપણું, તથા પરસ્પર પરૂષવાણી જૂદા જૂદા એટલા એ પ્રાણિઓના દેહને ભેદે, એવાં મૃત્યુનાં વચન સાંભળી બ્રહ્મા આવી રીતે તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે મૃત્યો, જે તારા અશ્રુબિંદુ મારા હાથમાં રહ્યા છે તે વ્યાધિરૂપ થઇ પ્રાણિઓને પીડશે અને ગયા છે પ્રાણ જેમના એવા માણસોને મારશે; પણ તેજ માટે તને અધર્મ નહિ થાય; વાસ્તે ભય ન કર. તું ધર્મની નિયંતા ધર્મરૂપ એવી ધર્મભૂત થઇને પ્રાણિયોના પ્રાણને ગ્રહણ કર. એ રીતે કામ તથા રોષનો ત્યાગ કરી સર્વે પ્રાણિયોના જીવને તું હરણ કર. એમ કરવાથી તો અનંત

એવો ધર્મ તને થશે; ને મિથ્યા વૃત્તવાળાઓને અધર્મ મારશે; ને તું કામ ક્રોધરહિત આત્માએ કરી તારા આત્માને પાવન કર; અને પ્રાણિયો અસત્યને લીધે પોતાના આત્માને પાપવિષે ડૂબાડશે માટે તું તો અંતરમાં આવેલા કામ તથા રોષને ત્યાગ કરી જીવોનો સંહાર કર. નારદ કહે છે—હે અકંપનરાજા, એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી તેના શાપથી ભયભીત થયેલી તે મૃત્યુસંજ્ઞકનારી 'ઠીક ઘણું સારૂ; તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ.' એમ તેને કહી આસક્તિ રહિત તે કામ તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરી અંતકાળે પ્રાણિઓના પ્રાણને હરણ કરવા લાગી. એ રીતે મૃત્યુથકી ઉત્પન્ન થયેલા અનેક વ્યાધિઓ જીવને પીડે છે. તે પછી આયુષ્ય કર્મને અંતે મૃત્યુ પ્રાણિઓના પ્રાણને હરણ કરે છે; માટે વૃથા શોક કરવો એ યોગ્ય નહિ. હે રાજસિંહ, સર્વ ઇન્દ્રિયો પણ જીવસહિત આયુષ્ય કર્મને અંતે પરલોકમાં જઈ પાછી તેની સાથે આ લોકમાં આવે છે. એજ રીતે સર્વ દેવતાઓ પણ યાતાયાત કરે છે અને ભયંકર તથા ભયંકર શબ્દવાળો મોટા પરાક્રમ યુક્ત પ્રાણવાયુ પ્રાણીના દેહનો નાશ કરે છે પણ કંઈ ચેતનનો નાશ કરતો નથી. કારણ તે ચેતન પ્રાણિ તો સર્વ વ્યાપક છે માટે આ વૃત્યાદિ રહિત છે. હે રાજસિંહ, બ્રહ્માદિક દેવતાઓને પણ મૃત્યુ તો સ્વાભાવિક છેજ; અને પોતાના દોષને લીધે પોતેજ પોતાનો મૃત્યુરૂપ થાય છે વાસ્તે તું પુત્રનો શોક કર માં. તેમ તારો પુત્ર વીરલોકોને પામવા લાયક એવા સ્વર્ગલોકને પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં નિરંતર હર્ષ પામે છે. એ રીતે યદ્યપિ પુરૂષ પોતે પોતાનો મૃત્યુ છે તથાપિ અંત સમયે પ્રાણ હરનાર મૃત્યુરૂપ દેવતા પ્રજાના પ્રાણ હરણ કરે છે. સર્વ પ્રાણિયો પોતાના આત્માને પોતે હણે છે, પણ મૃત્યુ કંઈ હાથમાં દંડ લેઈ તેમને મારતો નથી; માટે ધીર પુરૂષો બ્રહ્માનો સરજેલ મૃત્યુ નિશ્ચય થવાનો છેજ એમ માની મરનારનો શોચ કરતા નથી. માટે તું પણ આજ રીતે દેવની કલ્પેલી સૃષ્ટિ છે એમ જાણી તત્કાળ શોકનો ત્યાગ કર. વ્યાસજી કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર રાજા, એ રીતે નારદે કહેલાં ગંભીર અર્થવાળાં વચન સાંભળી અકંપન નામનો તે રાજા પોતાના સખા એવા નારદ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે ભગવન્, હે ઋષિસત્તમ, તમારાં મુખથકી આ ઈતિહાસ સાંભળી હું શોકરહિત તથા કૃતાર્થ થયો છું; અને આપને પ્રણામ કરૂંછું. એવાં તેનાં વચન સાંભળી ઋષિયોમાં અત્યંત ઉત્તમ દેવર્ષિ એવા આત્મવેત્તા નારદજી તત્કાળ

નંદન નામના ઈન્દ્રવન પ્રત્યે પધાર્યા. પવિત્ર, યશ તથા સ્વર્ગ, ધન તથા આયુષ્યને આપનાર એવું આ ઈતિહાસનું શ્રવણ તથા શ્રવણ કરાવવું છે, માટે હે યુધિષ્ઠિરરાજા, તમે પણ એ વાત સાંભળી ક્ષત્ર ધર્મ તથા શૂરવીરોની પરમગતિને તથા આ મહારથિ અને મહાપરાક્રમી અભિમન્યુ પણ સર્વ ધનુષ ધરનારની આગળ શત્રુઓને મારી મોટા ધનુષ્યવાળો મહારથિ તે સામે ચાલી ખડ્ગ, શક્તિ, ગદા તથા ધનુષે કરી હણાયો તેથી સ્વર્ગલોકને પ્રાપ્ત થયો; ને નિર્મળ એવા ચંદ્રમાના અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો તે પાછો તે સ્થાનકે ગયો એમ જાણી, ભાઈઓસહિત ધીરજ રાખી તૈયાર થયેલા સાવધાન તમો હે યુધિષ્ઠિર! જલદી પાછા યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાઓ.

॥ तस्मात्परांधृतिंकृत्वाभ्रातृभिःसहपांडव ॥

॥ अप्रमत्तःसुसन्नद्धःशीघ्रंयोद्धुमुपाक्रम ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि अभिमन्युवधपर्वाणि मृत्युप्रजापतिसंवादे गुर्जरभाषायां चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

संजयउवाच ॥ श्रुत्वामृत्युसमुत्पत्तिंकर्माण्यनुपमानिच ॥

॥ धर्मराजःपुनर्वाक्यंप्रसाद्यैनमथाब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મૃત્યુની ઉત્પત્તિ તથા અનુપમ એવાં કર્મ સાંભળી ધર્મરાજા વ્યાસજીને પ્રસન્ન કરી ફરીથી વળી આવી રીતે તેને વચન કહેવા લાગ્યા કે હે ગુરો, પૂર્વનાં રાજાઓ પવિત્ર કર્મવાળા ઈન્દ્રસરખા પરાક્રમી, નિષ્પાપ તથા સત્યવાદિ હતા માટે તે પ્રાચીન રાજર્ષિયોના કર્મે કરી તમારી સત્યવાણીથી ફરી મને આશ્વાસના કરો. કેટલી દક્ષિણા આપી અને પુણ્ય કરનારા કયા મહાત્મા રાજર્ષિઓએ આપી તે સર્વ મને કહો. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વ્યાસજી કહેવા લાગ્યા કે હે યુધિષ્ઠિરરાજા, પર્વત તથા નારદ નામના બે ઋષિ છે સખા જેના એવો શૈબ્યરાજાનો સંજય નામે પુત્ર હતો; તે બેઉ ઋષિ કોઈ વખતે પોતાના મિત્રને જોવાની ઈચ્છાથી તેને ઘેર પધાર્યા; તેમની વિદ્ધિપૂર્વક તેણે પૂજા કરી તેથી પ્રસન્ન થયેલા તે સુખે કરી ત્યાં રહ્યા. કોઈ વખતે તે સંજય રાજા તે બેઉ ઋષિયોસહિત સુખે કરી બેઠો હતો તેટલામાં પવિત્ર છે હાસ્ય જેનું એવી વરને વરનારી તેની કન્યા એ સંજય પાસે આવી તેને

વિધિથી પ્રણામ કર્યા; ત્યારે પાસે ઉભેલી તે કન્યાને ઘટતી રીતે તેણે ઈષ્ટ એવી આશિષ આપી. તેટાણે તે કન્યાને જોઈ પર્વતમુનિ જાણે હસતા હોય નહિ તેની પેઠે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, સર્વ લક્ષણ સંપન્ન ચંચળ કટાક્ષવાળી આ કન્યા કેની છે, વા સૂર્યની પ્રભા, અગ્નિની શિખા, શ્રી લજ્જા, કીર્ત્તિ, ધૃતિ, પુષ્ટિ, સિદ્ધિ વા ચંદ્રમાની પ્રભા છે, એવી રીતે પૂછતાં પર્વતદેવર્ષિને તે સૃંજય રાજાએ કહ્યું કે, હે ભગવન્, આ મારી કન્યા છે ને મારી પાસે વરની માગણી કરે છે. એવાં એનાં વચન સાંભળી નારદજીએ એને કહ્યું કે હે નૃપ, જો મોટા કલ્યાણને પામવા ઈચ્છતો હઉ તો આ કન્યા મને આપ; એવાં નારદનાં વચન સાંભળી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા સૃંજયે 'ઠીક આપુ છુ' એમ તેને કહ્યું. તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પર્વતમુનિ નારદજીને કહેવા લાગ્યા કે, મેં હૃદયથી પૂર્વે વરેલીને તું વરે છે માટે તું ઈચ્છા પ્રમાણે સ્વર્ગમાં જઈ શકીશ નહિ, એવાં તેનાં વચન સાંભળી નારદજી આવું તેને પ્રત્યુત્તર વચન કહેવા લાગ્યા કે. મન વાણી બુદ્ધિ તથા ભાષાથી દાન, ઉદક પૂર્વકદાન તથા પાણિગ્રહણના મંત્રથી પણ સપ્તપદી વિના ભાર્યાત્વ સિદ્ધિ થતી નથી માટે એ તારી ભાર્યા ન છતે તેં મને શાપ આપ્યો માટે તું પણ મારા વિના સ્વર્ગમાં જઈ શકીશ નહિ, એ રીતે બેઉ ઋષિ પરસ્પર શાપ દઈ અને ત્યાંજ રહ્યા. તે પવિત્ર એવો સૃંજયરાજા પણ પુત્રની કામના વાસ્તે પાન આચ્છાદન તથા ભોજનેકરી શક્તિ પ્રમાણે યત્નવડે બ્રાહ્મણોની સેવા કરતો હતો. કોઈ વખતે પ્રસન્ન થયેલા સ્વાધ્યાયમાં તત્પર વેદ તથા વેદાંગમાં પારંગત એવા બ્રાહ્મણોએ એકઠા મળી નારદજીને કહ્યું કે આ રાજાને ઈચ્છિત એવો પુત્ર આપો. એવાં બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળી 'ઠીક, બહુ સારૂં,' એમ કહી નારદજી સૃં-જયરાજાને કહેવા લાગ્યા કે હે રાજર્ષે, પ્રસન્ન થયેલા બ્રાહ્મણો તારે વાસ્તે પુત્રને ઈચ્છે છે માટે તું જેવો પુત્ર જોઈતો હોય તેવો વર માગ્ય. તારૂં કલ્યાણ થાઓ. એવાં નારદનાં વચન સાંભળી બે હાથ જોડી સૃંજયરાજાએ ગુણસંપન્ન, યશસ્વિ, કીર્ત્તિમાન, તેજસ્વિ, શત્રુને દમન કરનાર અને જેનું મૂત્ર પુરીષ, ક્લેદ તથા સ્વેદ પણ સુવર્ણ થાય એવો પુત્ર માગ્યો. નારદે તે વર આપવાથી સુવર્ણષ્ઠીવી જેનું નામ છે એવો પુત્ર તેને થયો. એ નામ-થી તે કોગળા કરે તે પણ બધુ સુવર્ણ થાય એમ સૂચના કરી વરદાનથી થયેલા એવા પુત્રેકરી રાજાને ઘણાક ધનની વૃદ્ધિ થઈ; તેથી તે રાજાએ

પોતાનું ઘર, કિલ્લો, બ્રાહ્મણોનાં ઘર, શય્યા, આસન, સ્થાન, પાટલા, પાત્ર ઈત્યાદિ પોતાનું ઈચ્છિત સર્વે સુવર્ણનું કરાવ્યું. પછી કાળે કરીને તો તેણે બહારના સર્વે ઉપસ્કર પણ સુવર્ણના કરાવ્યા. પછી ઘણાક દિવસે ચોરના ગણ તેવો એને ધનવાન્ જાણી એકઠા મળી લૂંટવાને તૈયાર થયા. તેમાંથી કેટલાક તો આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, સુવર્ણની ખાણરૂપ હોવાથી આપણે તે રાજપુત્રનેજ ગ્રહણ કરવા વિષે યત્ન કરીએ. એવી રીતે વિચાર કરી લોભિ એવા તે ચોર રાજાના ઘરમાં પ્રવેશ કરી સુવર્ણષ્ઠીવી નામના તે રાજપુત્રને બલાત્કારથી હરણ કરી ગયા. નથી ઠેકાણે ચિત્ત જેમનું એવા ઉપાય ન જાણનાર તેઓ તેને અરણ્યમાં લઈ જઈ લોભથી એને મારી જુવે છે તો કંઈ પણ દેખાયુ નહિં, કારણ પ્રાણથી વિમુક્ત થયેલા તેનું વરથી મળેલું ધન નાશ થઈ ગયું. પછી મૂર્ખ એવા તે ચોરો પણ આશ્ચર્યરૂપ એવા રાજકુમારને મારી ખેદયુક્ત થઈ પોતે પણ પરસ્પર એક બીજાને મારી દુષ્ટ કર્મ કરનાર તે ઘોર એવા નરકને પ્રાપ્ત થયા. એ રીતે વરથી મળેલો ઉત્તમ પુત્ર હણાયો તેને જોઈ અત્યંત દુઃખથી પીડાયલો મોટા તપવાળો તે રાજા દયા આવે તે રીતે અત્યંત વિલાપ કરવા લાગ્યો. એ રીતે વિલાપ કરતા પુત્ર શોકથી હણાયલા તે રાજાને સાંભળી દેવર્ષિ એવા તેજ નારદે તેની પાસે આવી, દુઃખે કરી પીડિત બેભાન સરખા વિલાપ કરતા તે સંજયરાજાને જે કહ્યું તે હે યુધિષ્ઠિરરાજા મારાથકી તું સાંભળ. હે સંજય, તારા ઘરમાં બ્રહ્મવાદી એવા બ્રાહ્મણો અમે રહ્યા છીયે તોય પણ કામથી તૃપ્ત થયેલો નહિ એવો તું અહિ મરણ પામીશ. અમે તો અવિક્ષિતનો પુત્ર મરૂતરાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ સાંભળ્યું છે તે હું કહું તે સાંભળ. બૃહસ્પતિની સ્પર્ધાથી સંવર્ત્તે જેને યજન કરાવ્યું હતું અને વિવિધપ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન કરવા ઈચ્છતા જે રાજર્ષિને ભગવાન્ એવા સમર્થ મહાદેવજીએ હિમાલયપર્વતનો સુવર્ણમય એવો પ્રત્યંત પર્વત આપ્યો હતો. તેમ જેમાં યજનને અંતે બૃહસ્પતિ છે મુખ્ય એવા ઈંદ્રાદિક સર્વ દેવગણ આવ્યા હતા. અને યજ્ઞવાટ સર્વ ઉપસ્કર પણ સુવર્ણમય રચેલા હતા. તેમ અન્નાર્થી એવા દ્વિજ પોતાની ઉચ્છા પ્રમાણે સર્વ જાતનું પવિત્ર અન્ન પ્રીતિથી જમતા હતા. અમે દૂધ, દહી, ઘૃત, મધું તથા ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિ અન્ન પણ સર્વને ઈચ્છા પ્રમાણે મળતાં હતાં. તેમજ જેના સર્વ યજ્ઞોમાં વસ્ત્ર તથા આભરણ પણ પ્રસન્ન થયેલા વેદ ભણનાર

બ્રાહ્મણોને ઈચ્છા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થતાં હતાં. મરૂત્તના ઘરમાં વાયુંદેવતા તો પરિવેષણ કર્મ કરતા હતા; અને વિશ્વેદેવ દેવતાઓ તો જેના સભાસદો હતા; ને જેના રાજ્યમાં સુવૃષ્ટિએ કરી ધાન્ય સંપત્તિ ઘણીજ થતી હતી. તેમ જેણે સારી રીતે આપેલા હવીષથી કરી દેવતાઓને તૃપ્ત કર્યા હતા. તેમજ પિતૃઓ તથા ઋષિઓને પણ બ્રહ્મચર્ય વેદાધ્યયન તથા સારી રીતે આપેલા દાનેકરી તૃપ્ત કર્યા હતા. તેમ શયન, આસન, પાન તથા દુસ્ત્યજ એવા સુવર્ણના ઉપસ્કર હતા તે સર્વ ધન, ઈચ્છાપ્રમાણે બ્રાહ્મણોને જેણે આપી દીધું હતું. વળી ઈન્દ્રે યાદ કરેલો શ્રદ્ધાવાન્ જે, પ્રજાને નિર્ભય કરી પ્રજા, અમાત્ય, સ્ત્રિઓ તથા બાંધવસહિત પુણ્યથી સંપાદન કરેલા એવા અક્ષયલોક પ્રત્યે ગયો હતો. ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યેકરી તારાથી ઉત્તમ, યૌવન અવસ્થામાં હજાર વર્ષે રાજ્ય કરનાર, તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન્ તે પણ, મરણ પામ્યો; માટે હે શ્વૈત્ય, યજન કરનાર નહિ તથા સરળતારહિત એવા પુત્રને જાણિ તપાયમાન થા નહિ. એમ નારદે સંજય પ્રત્યે કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

नारदउवाच ॥ सुहोत्रंनामराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥

॥ एकवीरमशक्यंतममरैरभिवीक्षितुं ॥

નારદ કહેછે—હે સંજય, એક વીર, તથા દેવતાઓ પણ જેની સામે જોઈ શકે નહિ એવા સુહોત્ર રાજાને પણ અમે મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ સાંભળ્યું છે. જેણે ધર્મથી રાજ્યને પામી પોતાના ઋત્વિજ બ્રહ્મા તથા પુરોહિતને પૂછ્યું કે મારૂ શ્રેય કેમ થાય? ત્યારે તેમણે જે રીતે કહ્યું તે પ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરવું, દાન કરવું, યજન કરવું તથા શત્રુઓને જીતવા એજ ધર્મ શ્રેયસ્કર છે એમ જાણી તે સુહોત્ર રાજા ધર્મથીજ ધનાગમની ઈચ્છા રાખતો હતો. પછી બાણેકરી શત્રુઓને જીતી ધર્મથી દેવતાઓનું આરાધન કરતા તેણે મ્લેચ્છ તથા આટવિક જન વગરની આ પૃથ્વીને ભોગવી પોતાના ગુણેકરી સર્વે પ્રાણિને રંજન કર્યા હતા. અને જેને વાસ્તે

કેટલાક વર્ષ સુધી સુવર્ણનો વરસાદ થયો હતો તેથી નદીઓ પણ સુવર્ણ-મય થઇ હતી; તેમાં રહેલા ગ્રાહ, કર્કટક તથા વિવિધ પ્રકારના ઘણાક મ. ત્સ્ય પણ સુવર્ણના થઈ ગયા હતા; અને ઈચ્છા પ્રમાણે સુવર્ણના પદાર્થનો વરસાદ થતો હતો. કોશ પર્યંતની તો સુવર્ણમય વાવ્યો હતી. એ રીતે સુ-વર્ણમય હજારો વામન તથા કુબ્જ એવા નક્ર, મકર તથા કચ્છપોને જોઈ પોતે પણ આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયો. પછી કુરૂ જાંગલ દેશમાં મોટા યજ્ઞથી ય-જનકર્ત્તા તે રાજર્ષિએ તે ઘણુંક સુવર્ણ બ્રાહ્મણોને આપી દીધું હતું. તે સુહોત્ર રાજા હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ તથા સેંકડો રાજસૂય નામે યજ્ઞ તથા પ-વિત્ર એવા ઘણીક દક્ષિણાવાળા કામ્ય નૈમિત્તિક નિરંતર થતા યજ્ઞેકરી ઈ-ચ્છિત એવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો. હે સંજય, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તથા ઐ-શ્વર્યેકરી તારાથી શ્રેષ્ઠ અને તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ મૃ-ત્યુગ્રસ્ત થયો. માટે હે શ્વૈત્ય, યજન તથા દાક્ષિણ્યરહિત પુત્રને જાણી તે નિમિત્ત શોક માં કર; એમ નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमाभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

नारदउवाच ॥ राजानंपौरवंवीरंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥

॥ सहस्रंयःसहस्राणांश्वेतानश्वानवासृजत् ॥

નારદ કહેછે—હે સંજય, જેણે શ્વેતવર્ણવાળા દશલક્ષ અશ્વ દાનમાં આપ્યા હતા, અને જે રાજર્ષિના અશ્વમેધમાં નાનાપ્રકારના દેશમાં રેહેનાર શિક્ષાક્ષરની વિધિ જાણનાર પંડિતોની તો સંખ્યા પણ ન હતી; વળી જેણે વેદવિદ્યા તથા વ્રતમાં સ્નાત, વદાન્ય અને પ્રિય છે દર્શન જેમનું એવાઓને સુભિક્ષા, આચ્છા-દન, ઘર, સુશય્યા. આસન, ભોજન તથા નટ, નર્તક અને ગંધર્વાદિકે કરી પરમહર્ષિત કરયા હતા. તેમ યજ્ઞ યજ્ઞવિષે ઘટતે વખતે તેમને દક્ષિણા પણ આપી હતી. તેમજ મદોન્મત્ત સુવર્ણથી શોભિતા દશહજાર હસ્તિ, ધ્વજ તથા પતાકા-સહિત સુવર્ણમય રથ, સુવર્ણથી શોભિતી વાહનઉપર બેઠેલી હજારો કન્યાઓ, ધન, ઘર, ક્ષેત્ર અને સુવર્ણની માળા પેરેલી સુવર્ણના શૃંગવાળી

રૂપાની છે ખરી જેમની, કાંસ્યના દોહન સહિત વાછડાવાળી હજારો ગાયો દાસી, દાસ, ખર, ઉષ્ટ્ર, ઘણાંક બકરાં, વિવિધ પ્રકારનાં રત્ન તથા અન્નના પર્વત પણ યજ્ઞવિષે આપ્યા હતા. એની પૂરાણ જાણનાર પુરૂષો આવી રીતે કથા ગાય છે. પૌરવના જેવા સર્વ કામિક યજ્ઞ કોઈના પણ થયા નથી. હે સૃંજય, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યેકરી તારાથી શ્રેષ્ઠ તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ મરણ પામ્યો માટે વેદાધ્યયન તથા યજનહીન તારા પુત્રને જોઈ હે શ્વૈત્ય, તે નિમિત્ત તું શોચ કરવા યોગ્ય નથી. એવી રીતે સૃંજયને નારદે કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

नारदउवाच ॥ शिबिमौशीनरंचापिमृतंसृंजयशुश्रुम ॥

॥ यइमांपृथवींसर्वांचर्मवत्पर्यवेष्टयत् ॥

નારદ કહે છે—જેણે આ સમગ્ર પૃથ્વીને ચર્મની પેઠે વિંટી લીધી હતી તે ઉશીનર પુત્ર શીબીને પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. શત્રુને જીતનાર જે શીબી, પર્વત, દ્વીપ, સમુદ્ર તથા વનસહિત પૃથ્વીને રથના શબ્દેકરી શબ્દાયમાન કરતાં નિરંતર મુખ્ય શત્રુઓને હણતો હતો. પ્રથમ તેણે ઘણીક છે દક્ષિણા જેમાં એવા વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન કર્યું; પછી પરાક્રમી બુદ્ધિમાન્ તે રાજાએ ઘણું ધન પામી સર્વ રાજાઓમાં સંમત થયો ત્યારે આ પૃથ્વીને જીતી કોઈને જેમાં બંધિ નથી એવા ઘણા ફૂળવાળા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી ભગવાનનું યજન કર્યું, તેમાં કરોડો મોહોરને આપનારા તેણે હસ્તિ; અશ્વ, પશુ, ધાન્ય, મૃગ, ગાયો, બકરીઓ તથા ગાડરાઓથી વિવિધ પ્રકારની પૃથ્વી બ્રાહ્મણને આધિન કરી દીધી હતી. જેટલી વરસાદની ધારા, જેટલા આકાશમાં તારા, જેટલી ગંગાની રેતી, જેટલા મેરૂના મોટા પાષાણ, સમુદ્રમાં જેટલાં રત્ન તથા પ્રાણિયો તેટલી ગાયો તે ઉશીનર પુત્ર શીબીએ યજ્ઞમાં આપી હતી. પ્રજાપતિએ પણ શીબીની ધુંસરીને વેહેનાર ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનકાળમાં

પોતાની સૃષ્ટિવિષે બીજા કોઈ રાજાને જોયો નહિં. જેણે સુવર્ણના છે યજ્ઞ સ્તંભ, આસન, ગૃહપ્રાકાર તથા તોરણ જેમાં એવા, સર્વ કામ પૂર્ણ કરનાર વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞ કર્યા હતા. અને જેના યજ્ઞમાર્ગમાં શુચિ તથા સ્વાદિષ્ટ અન્ન પાન, અપરિમિત બ્રાહ્મણો નાનાપ્રકારના ભક્ષ્ય,પ્રિય કથા દૂધ તથા દહીના છે મોટા -હૃદ જેમાં એવી શુભ અન્નના પર્વતવાળી રસની નદીઓ પ્રવર્ત્તમાન થઈ હતી. અને જ્યાં ગાન કરો ખાઓ પીઓ એવા શબ્દ થતા હતા. અને જેના પુણ્ય કર્મેકરી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ તેને આવી રીતે વર આપ્યો હતો કે દાન કરનાર આ રાજાનું વિત્ત, શ્રદ્ધા, કીર્ત્તિ, ક્રિયા, સર્વ ભૂતનું પ્રિયપણું તથા ઉત્તમ સ્વર્ગ પણ અક્ષય થજો. એવી રીતે શ્રેષ્ઠ વરને પામેલો તે શીબી પણ કાળેકરી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થયો. હે સંજયા તારાથી જ્ઞાનાદિકેકરી શ્રેષ્ઠ તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ જ્યારે મરણ પામ્યો ત્યારે હે શ્વૈત્ય, યજન તથા વેદાધ્યયનરહિત તારા પુત્રને જાણી તે સંબંધી તું શોક કર માં; એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

नारदउवाच ॥ रामंदाशरथिंचैवमृतंसंजयशुश्रुम ॥

॥ यंप्रजाअन्वमोदंतापितापुत्रानिवौरसान् ॥

નારદ કહેછે—હે સંજય, પિતા જેમ ઔરસ પુત્રને અનુમોદન કરે તેમ જે પ્રજાને અનુમોદન કરતા હતા એવા દશરથ પુત્ર શ્રીરામચંદ્રજી પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયા એમ અમે સાંભળ્યું છે. અને ઘણા તેજવાળા જે રામચંદ્રજીવિષે અસંખ્યાત તો સદ્‌ગુણો રહ્યા હતા તે અચ્યુત એવા રામચંદ્રે-પિતાની આજ્ઞાથી સ્ત્રી તથા લક્ષ્મણસહિત ચઉદ વર્ષસૂધી વનમાં નિવાસ કર્યો હતો. મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને જનસ્થાનમાં વસતા હતા ત્યારે ત્યાં તપસ્વિઓના રક્ષણ વાસ્તે ચઉદ હજાર રાક્ષસોને મારયા હતા. તેજ સ્થાનકે વસતા ભાઇ સહિત તે રામચંદ્રજીને મોહ પમાડી રાવણ નામનો રાક્ષસ એની વૈદેહી સ્ત્રીને હરણ કરી ગયો. અપરાધ કરનાર, પારકાઓએ જીતેલા

નહિ, દેવ તથા અસુરોયે અવધ્ય, દેવ તથા બ્રાહ્મણને કટંકરૂપ એવા ગણુ-સહિત તે પૌલસ્ત્ય રાવણને ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ તેણે પૂર્વે મહાદેવજીએ જેમ અંધકાસુરને મારયો હતો તેમ સંગ્રામમાં મારયો. દેવતાઓ, એ પૂજેલા તથા સુરર્ષિંગણે સેવિત તે રામચંદ્રજી પ્રજાને અનુગ્રહ કરી સર્વ જગત્માં રૂડી કીર્ત્તિનો વિસ્તાર કરી સર્વ પ્રાણિવિષે દયા કરનાર સમર્થ, તે વિવિધ પ્રકારના રાજ્યને પ્રાપ્ત થઈ ધર્મે કરી પ્રજાનું પાલન કર્તા તેણે મોટો યજ્ઞ કરી નથી કોઈને અટકાવ જેમાં એવા જારૂથ્ય નામના યજ્ઞસહિત અશ્વમેધયજ્ઞ તથા ઘણા ગુણવાળા બીજા પણ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન કરયું. પછી પોતાના તેજે કરી દેદિપ્યમાન, નિરંતર ગુણુ-સંપન્ન શ્રીરામચંદ્રજી દેહિઓનો ક્ષુધા તૃષા તથા સર્વ રોગને જીતી સર્વ પ્રાણિઓને અતિક્રમણ કરનાર દશરથ પુત્ર તે શોભતા હતા. એરીતે ધર્મેકરી શ્રીરામચંદ્રજી જ્યારે રાજ્ય ને શીક્ષા કરવા લાગ્યા ત્યારે ઋષિઓ દેવતાઓ તથા મનુષ્યો પૃથ્વીમાં એકઠા મળી રેહેતા હતા, અને પ્રાણિયોનું બળ પણ ન હણાતું હતું. અને અતિ શ્વાસાદિક રોગો પણ મનુષ્યોને થતા ન હતા. સર્વનાં તેજ પ્રદીપ્ત થતાં હતાં. કોઈ સ્થાનકે અનર્થ થતો ન હતો. સર્વ પ્રજા મોટા આયુષ્યવાળી થતી હતી. યુવાવસ્થામાં કોઈ મરણ પામતું ન હતું. ચાર વેદેકરી પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓ વિવિધ પ્રકારનું હવ્ય, કવ્ય, તડાગારામાદિ તથા ઈષ્ટ એવાં હુતદ્રવ્યને પ્રાપ્ત થતા હતા. દંશ તથા મશક રહિત નાશ થયા છે સર્પ તથા જળજંતુ જેમાંથી એવા દેશો થયા હતા. તેમ જળમાં પ્રાણિયોને મૃત્યુ ન થતું હતું. અકાળે અગ્નિ પણ પ્રાણિયોને બાળતો ન હતો. અને તે વખતમાં અધર્મમાં રૂચિવાળા લોભી તથા મૂર્ખ કોઈપણ પ્રાણિયો થતા ન હતા. વળી શુભકર્મમાં છે આસક્તિ જેમની એવા સર્વે વર્ણ પણ થયા હતા. તેમ જનસ્થાનમાં રાક્ષસોએ નાશ પમાડેલી સ્વધા તથા પૂજા પણ તેમને મારી સમર્થ એવા શ્રીરામચંદ્રજીએ પિતૃ તથા દેવતાઓને પાછી આપી; અને જેના રાજ્યમાં હજારો છે પુત્ર જેમને એવા હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા પુરૂષો થતા હતા. અને મોટાઓ, નાનાઓનાં શ્રાદ્ધ કરતા ન હતા. અર્થાત્ કે મોટા જીવતાં નાના મરતા ન હતા. શ્યામ, યુવાવસ્થાવાળા લાલ છે નેત્ર જેનાં મહોન્મત્ત હસ્તિ સરખા પરાક્રમ યુક્ત, ગોઠણ પર્યંત લાંબા બાહુવાળા સુંદર ભુજથી શોભિતા તથા સિંહ સરખા છે ખભા જેના એવા મહાબળવાન્ સર્વ

ભૂતને આનંદ આપનાર રામચંદ્રજી અગિયાર હજાર વર્ષ રાજ્ય કરી પોતાની પ્રજાવિષે 'રામ, રામ, રામ,' એવી કથાનો પ્રચાર કરી આઠ પ્રકારે પોતાના રાજ્ય વંશને સ્થાપન કરી ચાર પ્રકારની પ્રજાને સ્વર્ગમાં મોકલી પોતે સ્વર્ગમાં ગયા. હે સંજય, જ્ઞાનાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન્ તે પણ જ્યારે મરણ પામ્યા ત્યારે હે શ્વૈત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજનરહિત તારા પુત્રનો શોક તું કર માં. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥
॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥१९॥

नारदउवाच ॥ भगीरथंचराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥
॥ येनभागीरथीगंगाचयनैःकांचनैश्चिता ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જેણે પક્ષીની આકૃતિ સરખા સુવર્ણના કુંડેકરી ભાગીરથી ગંગાને વ્યાપ્ત કરી હતી તે ભગીરથ રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. જેણે સુવર્ણથી શોભિતી દશલક્ષ કન્યાઓ રાજા તથા રાજપુત્રોને અતિક્રમણ કરી બ્રાહ્મણોને આપી હતી, તે સર્વ કન્યાઓ રથમાં બેઠેલીઓ હતી અને તે રથને ચાર ચાર ઘોડાઓ જોડેલા હતા અને એક એક રથની પાછળ સુવર્ણની માળા પેરેલા સો સો હસ્તિ હતા અને એક એક હસ્તિની પાછળ હજાર હજાર અશ્વ હતા અને એક એક અશ્વની પાછળ સો સો ગાયો અને ગાયોની પાછળ અજ તથા મેષ હતા. એવી રીતે જેણે દાન આપ્યાં હતાં. પાસે ઉભો રહી રાજા ઘણીક દક્ષિણા આપતો હતો તેથી તેના ભારેકરી તીર દેશમાં નમી ગયેલી ગંગા તેના ખોળામાં બેઠી. પૂર્વે ઉર્વશી અપ્સરા હતી એવી તે ભાગીરથી ગંગા એ રીતે રાજાની દુહિતા થઈ. ને પુત્રપણાને પણ પામી એટલે કે નરકથી તેનું રક્ષણ કર્યું. તે ટાણે મનોહર વચન બોલનાર, સૂર્યસરખી કાંતિવાળા ગંધર્વ, પ્રસન્ન થઈ પિતૃ, દેવ તથા મનુષ્યો જે રીતે સાંભળે તે રીતે ગાથાને ગાતા હતા. જે ઈક્ષ્વાકના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઘણી દક્ષિણા આ-

પનાર યજમાન ભગીરથને સમુદ્રમાં જનારી દેવી ગંગા પિતારૂપે વરી, તે ભગિરથ રાજાનો ઈન્દ્રાદિક દેવતાઓએ કરી શોભિતો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ન તથા નિરામયપણાએ કરી સારી રીતે શોભિતો થયો. જે યજ્ઞમાં પોતાને પ્રિય એવી જે જે વસ્તુની બ્રાહ્મણો ઈચ્છા કરે તે તે વસ્તુ, યોગી એવો પ્રસન્ન થયેલો ભગીરથ, બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. પ્રિય એવાં ધનસહિત બ્રાહ્મણોને ન અપાય એવું તો જેને કંઇ પણ હતું નહિ. તે રાજા પણ બ્રાહ્મણના પ્રસાદથી બ્રહ્મલોક પ્રત્યે ગયો. મરીચીપા ઋષિયો કર્મ, યજ્ઞ તથા યોગયજ્ઞે કરી પ્રાપ્ય સૂર્ય તથા તદર્યામિને જે કારણ માટે ઉપસ્થાન કરવાને ઈચ્છે છે તેજ પ્રયોજન વાસ્તે તે ભગીરથને પણ ઉપસ્થાન કરવા ઈચ્છે છે. હે સંજય, તારાથી જ્ઞાનાદિકેકરી ઉત્તમ તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર તે પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો; માટે હે શ્વૈત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજન હીન એવા તારા પુત્રનો શોક કર માં. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि अभिमन्युवधपर्वाणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां षष्टितमोऽध्यायः ॥६०॥

नारदउवाच॥ दिलीपंचैवैलविलंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥

॥ यस्ययज्ञशतिष्वासन्प्रपुतायुतशोद्विजा ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જેના સેંકડો યજ્ઞમાં ક્રિયા જ્ઞાન તથા અર્થ સંપન્ન યજન કરનાર પુત્ર તથા પૌત્રવાળા અસંખ્યાત તો બ્રાહ્મણો હતા. એવો એલવિલ પુત્ર દિલિપ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. વળી વિસ્તૃત યજ્ઞેકરી યજન કરતા જે રાજાએ ધને કરી સંપૂર્ણ એવી આ પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી હતી. તેમ જે દિલિપના યજ્ઞવિષે હિરણ્યમય પંથા કર્યો હતો અને ઈન્દ્રાદિક દેવતાઓ પણ ત્યાં આવી પુણ્યની ઉત્પત્તિ સારૂ જાણે હોય નહિ ! તેમ તેને અલંકાર કરતા. હતા, અને જે યજ્ઞમાં પર્વતની જેમને ઉપમા અપાય એવા હજારો હસ્તિઓ જતા હતા. તેમ સભા આદિક સર્વ સ્થાનકો પણ સુવર્ણથી રચેલાં હતાં. અને રસોની તો નાની કર્ત્રિમ નદીઓ ચાલી હતી, ને ભક્ષ્ય વસ્તુના પર્વતો થયા હતા. હ-

જારે વામ લાંબા તો સુવર્ણમય યજ્ઞસ્તંભ રચેલા હતા. જેના હિરણ્યમય સ્તંભમાં ચષાલ તથા પ્રચષાલનામે અગ્રભાગવિષે કાંગરા કર્યા હતા. અને ત્યાં ૭ હજાર તો અપ્સરાઓ સાત પ્રકારથી નૃત્ય કરતી હતી. ને જ્યાં વિશ્વાવસુ ગંધર્વ પોતે હર્ષથી વીણા વગાડતો હતો, તેમ સર્વ પ્રાણિઓ રાજાને સત્ય છે શીલ જેનું એવો માનતા હતા. ગોળ ચોખા તથા ભોજ્ય પદાર્થે કરી મત્ત સ્ત્રીઓ પતિ નિમિત્ત શયન કરતી હતી. તેમ આ તો એક મોટુ આશ્ચર્ય માનું છું જે બીજા રાજાઓ સરખો આ નહિં. કારણ જળ ઉપર રહિ યુદ્ધ કરતાં એના રથનાં ચક્ર જળમાં ડૂબતાં ન હતાં. એવા સત્યવાદિ, દૃઢ ધનુષ્યવાળા ઘણી દક્ષિણા આપનાર દિલીપ રાજાને જેમણે જોયો હતો તે પણ સ્વર્ગમાં ગયો. તેમજ દિલીપના ઘરમાં સ્વાધ્યાય શબ્દ, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, પીઓ, જમો, આવો એ પાંચ શબ્દ જીર્ણ થતા ન હતા. હે સંજય! તારાથી જ્ઞાનાદિકેકરી શ્રેષ્ઠ, તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન્ તે રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો. ત્યારે હે શ્વૈત્ય, યજન તથા વેદાધ્યયનરહિત તારા પુત્ર સંબંધી શોક કર નહિ. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां एकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥

नारदउवाच ॥ मांधाताचेद्यौवनाश्वोमृतःसृंजयशुश्रुम ॥

॥ देवासुरमनुष्याणांत्रैलोक्यविजयीनृपः ॥

નારદ કહે છે,-હે સંજય, દેવ, અસુર, મનુષ્ય, તથા ત્રૈલોક્યને પણ જીતનાર યુવનાશ્વપુત્ર માંધાતા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. કોઈ વખતે મૃગયા કરવા ગયેલો થાકી ગયાં છે વાહન જેનાં, તૃષાથી પીડાયલો યુવનાશ્વરાજા ધૂમ દેખી સત્રમાં જઈ યાજ્ઞીય એવા પૃષદાજ્યનું પાન કરી ગયો, તેથી તે રાજાના પેટમાં ગર્ભ રહ્યો. વૈદ્યમાં શ્રેષ્ઠ, દેવવૈદ્ય અશ્વિનીકુમારે પેટમાંથી તે ગર્ભને ખેચી લીધો. તે ટાણે પિતાના ખોળામાં સુતેલા દેવ સરખી કાંતિવાળા તે ગર્ભને જોઈ દેવતાઓ 'આ કુમાર કને

ધાવશે' એમ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા. તે સમયે ઈન્દ્રે દયાથી મને ધાવશે એમ કહી તેના મુખમાં પોતાની અંગુળી આપી કે આંગળીયોમાંથી અમૃત સરખી દુગ્ધધારા ઉત્પન્ન થઈ. તેથી આશ્ચર્યરૂપ માંધાતા એવું તેનું નામ થયું. એ રીતે તે મહાત્મા ઈન્દ્રનો હાથ માંધાતાના મુખમાં દુગ્ધ તથા ઘૃતની ધારાને સ્રવવા લાગ્યો. ત્યારે ઈન્દ્રના હસ્તને પાન કરતો પરાક્રમી તે, બાર દિવસમાં બાર વર્ષ જેવડો થયો. ધર્માત્મા ધૃતિમાન્ શૂરવીર, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો જીતેંદ્રિય તે, એક દિવસમાં આ સમગ્ર પૃથ્વીને જીત્યો હતો. તેમજ જનમેજય, સુધન્વા, ગય, પૂરૂ, બૃહદ્રથ, અસિત તથા નૃગને પણ જીત્યો હતો. અને જેટલા દેશમાં સૂર્ય ઉદય થઈ અસ્ત થાય છે તે બધું યુવનાશ્વપુત્ર માંધાતાનુંજ ક્ષેત્ર કહેવાતું હતું. તે રાજાએ સો અશ્વમેધ તથા તેટલાજ રાજસૂયયજ્ઞથી યજન કરી લાલ છે અવયવ જેમના એવા સુવર્ણમય સો યોજન લાંબા તથા એક યોજનમાં વિસ્તીર્ણ એવા રોહિત નામના મત્સ્ય તથા અત્યંત સ્વાદિષ્ટ અનેક પ્રકારના ભક્ષ્ય ભોજ્ય અન્નના પર્વત બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા; કારણ બ્રાહ્મણથી અતિશય ખાનાર જન હણાય છે એવી રીતે ભક્ષ્ય અન્ન તથા પાનના છે નિચય જેમાં,એવા અન્નના પર્વત શોભતા હતા. તેમને ઘૃતરૂપી છે હ્રદ જેમાં દાળરૂપી પંકવાળી, દહિરૂપી ફેંણથી શોભિતી, ગોળરૂપ ઉદકવતી, મધુ તથા ક્ષીરને વેહેનારી નદીઓએ રૂંધી લીધા હતા; અને ત્યાં દેવ, અસુર, નર, યક્ષ, ગંધર્વ, ઉરગ તથા પક્ષીઓ આવ્યા હતા; અને ત્યાં આવેલા બ્રાહ્મણ તથા ઋષિયો પણ વેદ તથા તેના અંગમાં પારંગત હતા,'અને ત્યાં અવિદ્વાન્ તો કોઈ હતાજ નહિ. પછી તે રાજા ધનેકરી સંપૂર્ણ સમગ્ર પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આધિન કરી પોતાના યશથી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરી પુણ્ય કરનારાઓને પ્રાપ્ય એવા ઉત્તમ લોકો પ્રત્યે ગયો. હે સંજય, જ્ઞાનાદિકેકરી તારાથી અત્યંત ઉત્તમ અને તારા પુત્રથી અતિશય પવિત્ર તે રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો. માટે હે શ્વૈત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજનેકરી હીન એવા તારા પુત્રનિમિત્ત તું શોક કર માં. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदाक्षिण्यंमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये

गुर्जरभाषायां द्विषष्टितमोध्यायः ॥६२॥

नारदउवाच ॥ ययातिंनाहुषंचैवमृतंसंजयशुश्रुम ॥
राजसूयशतैरिष्ट्वासोश्वमेधशतेनच ॥

નારદ કહે છે,—હે સંજય! જેણે સો રાજસૂય અને સો અશ્વમેધ તથા હજાર પુંડરીક, સો વાજપેય, હજાર અતિરાત્રિ, ચાતુર્માસ્ય વિવિધપ્રકારના અગ્નિષ્ટોમ તથા ઘણીક દક્ષિણાવાળા સત્રેકરી યજન કર્યું હતું તે નહુષપુત્ર યયાતિ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે, અને જેણે બ્રાહ્મણના દ્વેષિ મ્લેચ્છોનું જે કાંઈ ધન પૃથ્વીમાં હતું તે હરણ કરી બ્રાહ્મણોને આધિન કર્યું હતું. ને નદીમાત્રમાં અતિશય પવિત્ર સરસ્વતી, સમુદ્ર, નદીઓ તથા પર્વતો યજન કરનાર અતિ પવિત્ર યયાતિને ઘૃત તથા દુગ્ધ આપતા હતા. વળી જેણે દેવાસુર યુદ્ધમાં દેવતાઓની સહાયતા કરી આ સમગ્ર પૃથ્વીના ચાર ભાગ કરી, ચાર ઋત્વિજોને આપ્યા હતા. એ રીતે નાનાપ્રકારના યજ્ઞથી યજન કરી શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાની તથા શર્મિષ્ટાનેવિષે ધર્મથી ઉત્તમ એવી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી દેવ સરખો તે, સર્વ દેવતાઓના બગીચામાં બીજા ઈન્દ્રની પેઠે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરીને પણ સર્વ વેદ જાણનાર તે કામની શાન્તિને પ્રાપ્ત ન થયો, ત્યારે પૃથ્વીવિષે જે કંઈ ધાન્ય, સુવર્ણ, પશુ તથા સ્ત્રીયો, એ સર્વ એકને મળે તોય પણ તેમાં તેને પરિપૂર્ણ બુદ્ધિ થાય નહિ એવી ગાથા ગાઈ શાંત થઈ કામનાઓનો ત્યાગ કરી ધૈર્ય રાખી પૂરૂને રાજ્ય આપી સ્ત્રીસહિત વનમાં ચાલી નિકળ્યો. હે સંજય! જ્ઞાનાદિકેકરી તારાથી શ્રેષ્ઠ અને તારા પુત્રથી અતિપુણ્યવાન તે પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો. માટે વેદાધ્યયન તથા યજનરહિત તારા પુત્રનો હે શ્વૈત્ય, તું શોક કર માં. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥
॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमंभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां त्रिःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

नारदउवाच ॥ नाभागमवरीषंचमृतंसृंजयशुश्रुम ॥
॥ यःसहस्त्रंसहस्त्राणांराज्ञांचैकस्त्वयोधयत् ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય, જેણે દશલક્ષ રાજાઓ સાથે એકલાં યુદ્ધ કર્યું હતું તે નાભાગપુત્ર અંબરીષ પણ મૃત્યુગ્રહસ્ત થયો, એમ અમે સાંભળ્યું છે. જેની સામે સંગ્રામમાં જીતવાને ઈચ્છતા, અસ્ત્ર યુદ્ધમાં ચતુર, ભયંકર વૈરીઓ અમંગળરૂપ વાણીસ્ત્રજતા આવ્યા તે ટાણે વ્યથા રહિત તેણે બળ લાઘવ શીક્ષા તથા અસ્ત્ર બળે કરી શત્રુઓનાં છત્ર, આયુધ, ધ્વજ, રથ તથા ભાલા પણ કાપી નાંખ્યા. તેથી ભયભીત થયેલા કવચ વગરના જીવવાને ઈચ્છતા તમારા છીએ એમ બોલતા તેઓ તેની શરણે આવ્યા. તેમને વશ કરી આ સમગ્ર પૃથ્વીને જીતી તે રાજાએ ઈષ્ટ એવા શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે સેંકડો યજ્ઞ કરી પરમેશ્વરનું યજન કર્યું. તેમાં પૂજેલા બ્રાહ્મણો અત્યંત તૃપ્ત થયા અને સર્વ ગુણ સંપન્ન એવા બીજા માણસો પણ અન્નનું સદા ભોજન કરતા હતા. વળી જે યજ્ઞમાં મોદક, પૂરી, માલપૂડા, સ્વાદિષ્ટ શષ્કુલી કરંભ, દ્રાક્ષા, સારી રીતે રચેલાં અન્ન, દાળ, ધાન્ય, મદિરા મિશ્ર માલપૂવા, સાટા, ખાંડવ, યાનક, કોમળ સુગંધી સારી રીતે યોજના કરેલાં મધુર અન્ન, ધૃત, મધુ, દુગ્ધ, જળ, સ્વાદિષ્ટ દહી, ફળ તથા અત્યંત સ્વાદિષ્ટ મૂળ ઈત્યાદિનાં બ્રાહ્મણ ભોજન કરતા હતા. પાન કરનારા કેટલાક પુરૂષો ગીત તથા વાદિત્રના શબ્દ સાંભળી મદ કરનારા સુરાદિને આ પાપરૂપ છે એમ જાણતે છતે પણ પોતાના સુખ વાસ્તે પીતા હતા. તે ઠેકાણે મદોન્મત્ત એવા હૃષ્ટ થયેલા પુરૂષો ગાથા ગાતા હતા, ભણતા હતા અને નાભાગની સ્તુતિ કરતા હજારો નૃત્ય કરતા હતા. જે અંબરીષ રાજાએ તે તે યજ્ઞોને વિષે યજન કરનાર સુવર્ણના કવચવાળા શ્વેત છે છત્ર જેમનાં, સુવર્ણના રથમાં બેઠેલા એવા મૂર્દ્ધાભિષિક્ત દંડ કોશ સહિત લાખો રાજાઓ તથા રાજપુત્રો દક્ષિણામાં બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા. એટલે કે જીતેલા રાજાઓ તથા તેમનાં રાજ્ય બ્રાહ્મણોને આધિન કર્યાં હતાં. એવાં તેનાં કર્મ જોઈ પ્રસન્ન થયેલા મહર્ષિઓ આવી રીતે તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કે, ઘણીક દક્ષિણા આપનાર અંબરીષ રાજાએ જે કર્યું તે પૂર્વે પણ કોઈએ કીધું નથી; અને બીજા કોઈ કરશે પણ નહિં. હે સૃંજય, તારાથી જ્ઞાનાદિકે કરી અધિક અને તારા પુત્રથી અતિ પવિત્ર તે પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો માટે હે શ્વૈત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજન હીન તારા પુત્રનો તું શોક કર માં. એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥
॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

नारदउवाच ॥ शशबिंदुंचराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥
॥ ईजेसविविधैर्यज्ञैःश्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥

નારદ કહે છે–હે સૃંજય, લક્ષ્મિવાન્ સત્ય પરાક્રમવાળા જેણે વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન કર્યું હતું તે શશબિંદુ રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યુ છે. તે મહાત્મા રાજાને એક લક્ષ સ્ત્રીઓ હતી; અને તે એક એક સ્ત્રીને હજાર હજાર પુત્ર થયા હતા. તે શશબિંદુના સર્વ કુમાર મુખ્ય યજ્ઞે કરી યજન કરનાર વેદના પાર પામેલા સુવર્ણના કવચવાળા ઉત્તમ ધનુષ ધરનાર તથા અશ્વમેધેકરી યજન કરનાર એવા હતા. રાજેંદ્ર શશબિંદુએ અશ્વમેધ યજ્ઞમાં સર્વ કુમારનું બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યું ને તે એક એક કુમારની પાછળ સો સો રથ અને સો સો હસ્તિ આપ્યા અને સુવર્ણથી શોભિતી અસંખ્ય કન્યાઓ પણ આપી ને તે એક એક કન્યા પાછળ સો સો હસ્તિ અને એક એક હસ્તિ પાછળ સો સો રથો, તેમજ એક એક રથની પાછળ સુવર્ણની માળા પેહેરેલા બળવાન્ એવા સો સો અશ્વ તથા એક એક અશ્વની પાછળ હજાર હજાર ગાયો અને એક એક ગાયની પાછળ પચાસ પચાસ બકરાં એટલું ધન મોટા ભાગ્યવાળા શશબિંદુએ મહામખ અશ્વમેધમાં બ્રાહ્મણોને આપ્યું હતું. વળી જેના મોટા અશ્વમેધયજ્ઞમાં જેટલા વૃક્ષના યજ્ઞ સ્તંભ હતા તેટલા બીજા સુવર્ણના થયા હતા. તેમ ભક્ષ્ય એવાં અન્નપાનાદિકના કોશ સૂધી ઉચા પર્વત થયા હતા. તેના તમામ યજ્ઞ પૂરા થયા ત્યારે અન્નપાનાદિકના તેર નિચય બાકી રહ્યા. એવી રીતે યજ્ઞ કરી શશબિંદુ રાજાએ પુષ્ટજનેકરી સંકીર્ણ, શાન્ત છે વિઘ્ન જેમાં, રોગાદિક રહિત એવી આ પૃથ્વીને ઘણાક કાળ સૂધી ભોગવી અંતે પોતે સ્વર્ગમાં ગયો. હે સૃંજય, જ્ઞાનાદિકેકરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર એવો તે પણ જ્યારે મૃત્યુગ્રસ્ત થયો ત્યારે હે શ્વૈત્ય,

વેદાધ્યયન તથા યજનરહિત પુત્રનો તું શોક કર માં. એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥
॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

नारदउवाच ॥ गयंचामूर्तरयसंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥
॥ योवैवर्षशतंराजाहुताशिष्टाशनोभवत् ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જે રાજાએ સો વરસ સૂધી હોમતાં અવશેષ રહેલું ભક્ષણ કર્યું હતું એવો અમૂર્તરયાનો પુત્ર ગય પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યુ છે, જે ગય રાજાના નિયમથી પ્રસન્ન થયેલો અગ્નિ, તેને વર આપવા ઉદ્યુક્ત થયો ત્યારે તેને તેણે કહ્યું કે હે અગ્ને, મને પ્રસન્ન થઈ વર આપતા હોતો એટલો હું વર માગુંછુ કે તપ, બ્રહ્મચર્ય વ્રત, નિયમ તથા ગુરૂઓના પ્રસાદેકરી હું વેદને જાણું, સ્વધર્મમાં રહી અહિંસ્ય એવા ધર્મ પાળુ અને અક્ષય એવું ધન મને પ્રાપ્ત થાય, બ્રાહ્મણોને નિરંતર દાન આપ્યા કરૂ તોય અશ્રદ્ધા થાય નહિ, મારી સવર્ણ સ્ત્રીને પુત્રજન્મ થાય, શ્રદ્ધાથી નિરંતર અન્નદાન આપ્યા કરૂ, તેમ મારૂ મન નિરંતર ધર્મમાં રહે અને હે અગ્ને, મારા ધર્મ કાર્યમાં ક્યારેય પણ વિઘ્ન થાય નહીં. એવી તેની માગણી સાંભળી 'ઠીક તેમ થાઓ,, એમ કહી અગ્નિ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયો. ત્યારે પછી ગયરાજાએ અગ્નિના પ્રસાદથી તે સર્વને પ્રાપ્ત થઈ ધર્મથી શત્રુને જીતી, દર્શ, પૌર્ણમાસી, આગ્રયણ, ચાતુર્માસ્ય તથા ઘણીક દક્ષિણાવાળા બીજા પણ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞથી શ્રદ્ધાએકરી સો વર્ષ સૂધી યજન કરી એક લક્ષ અને છ અયુત ગાયો તથા દશ હજાર અશ્વ તથા એક લાખ નિષ્ક, એટલાં દાન નિત્ય ઉઠી સો વર્ષ સૂધી આપ્યાં હતાં અને સર્વે નક્ષત્રવિષે નક્ષત્રવિહિત દક્ષિણા દેનાર જેણે વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી સોમ તથા અંગિરા જેમ યજન કરે તેમ યજન કરયું હતું. તેજ રાજાએ મ-

ણિના છે કાંકરા જેમાં એવી સુવર્ણની પૃથ્વી કરી મોટા અશ્વમેધનામના યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને આપી હતી. અને જેના યજ્ઞસ્તંભ પણ સર્વ ભૂતના મનને હરનાર રત્નજડિત સુવર્ણમય હતા. વળી જે રાજા, સર્વ ગુણયુક્ત અન્ન, પ્રસન્ન થયેલા બ્રાહ્મણોને તથા બીજા પ્રાણીઓને પણ આપતો હતો. અને સમુદ્ર, વન, દ્વીપ, નદી, નદ, જળ, નગર, દેશ તથા આકાશમાં જે જે વિવિધ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ વસતાં હતાં એની યજ્ઞ સંપત્તિથી અત્યંત તૃપ્ત થયાં હતાં એવા તે પણ ગયના સરખો બીજો કોઈ પણ યજ્ઞ થયો નથી એમ કેહતાં હતાં. યજ્ઞ કરનાર યજમાન ગયની, છત્રીશ યોજનમાં છે આયામ જેનો ને ત્રીશ યોજનમાં વિસ્તૃત, તેમાં આગળ પાછળ ચોવીશ યોજન સુવર્ણની અને બાકી મૈક્તિક તથા મણિથી જડિત એવી તો વેદી હતી. તેમ ઘણી દક્ષિણા આપનાર તે રાજા, બ્રાહ્મણોને વસ્ત્ર આભરણ તથા શાસ્ત્રાજ્ઞાપ્રમાણે બીજી દક્ષિણાઓ પણ આપતો હતો; અને જેના યજ્ઞમાં ભોજન કરતાં વધેલા અન્નના પચ્ચીશ પર્વત થયા હતા, અને રસોની નાની કૃત્રિમ નદીઓ થઈ હતી. તેમજ વસ્ત્ર, આભરણ તથા સુગંધી પદાર્થોના પણ જૂદા જૂદા મોટા ઢગલા થયા હતા. જેના પ્રભાવથી ગયરાજા ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થયો. તેમજ અક્ષય કરણવટ તથા પવિત્ર એવું બ્રહ્મસર પણ ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત થયું. હે સંજય, જ્ઞાનાદિકેકરી તારાથી અધિક અને તારા પુત્રથી અત્યંત પવિત્ર તે રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો. માટે હે શ્વૈત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજનરહિત એવા તારાપુત્ર સંબંધિ તું શોક માં કર. એ રીતે નારદે સંજય પ્રત્યે કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥
॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमाभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां षट्षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

नारदउवाच ॥ सांकृतिंरंतिदेवंचमृतंसृंजयशुश्रुम ॥
॥ यस्याद्विशतसाहस्राआसन्सूदामहात्मनः ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જે મહાત્માના ઘરમાં બે લાખતો રસોઈ કરનાર હતા તે સંકૃતિપુત્ર રંતિદેવ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો, એમ અમે સાંભ-

બેલું છે. જેના ઘરમાં પીરસનારાઓ અભ્યાગત બ્રાહ્મણ તથા અતિથીને પકવ તથા અપકવ એવું અમૃત સરખું શ્રેષ્ઠ અન્ન દિવસ રાત્રિ આપ્યા કરતા હતા; અને જે રાજા, ધર્મથી વેદ ભણી શત્રુઓને વશ કરી ન્યાયથી સંપાદન કરેલું ધન બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. તેમ વિધિથી સત્રે કરી યજન કરનાર તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા તે રાજાપાસે સ્વર્ગને ઈચ્છતાં ઘણાંક પશુઓ પોતાની મેળે આવતાં હતાં. અને જેના પાકસ્થાનમાંથી પડેલાં પશુના ચર્મથી નદી પ્રવર્તમાન થઈ હતી, તેથી ચર્મણ્વતિ એવું તેનું નામ વિખ્યાત થયું બ્રાહ્મણોને સુવર્ણના નિષ્કનું દાન આપતો તે રાજા 'તને નિષ્ક, તને નિષ્ક' એ રીતે હમેશ ભાષણ કરતો તેમની આશ્વાસના કરી વારંવાર તેમને 'હજારો નિષ્ક આપતો હતો. આજ મેં સ્વલ્પ આપ્યું છે એમ કહી એક દિવસમાં જે કરોડો નિષ્ક આપતો હતો તેના સરખું બીજો કોણ આપી શકશે? બ્રાહ્મણના હાથના વિયોગથી મને મોટું દુઃખ થશે, એમાં સંદેહ નહીં એમ કહી નિરંતર તેમને ધન આપતો હતો; અને સેંકડો વરસસૂધી તો જે એકસો આઠ સુવર્ણની મોહોરરૂપ નિષ્કધન, સેંકડો ગાયો તથા સુવર્ણથી શોભિતા સેંકડો બળદ અગ્નિહોત્ર તથા યજ્ઞના સધનભૂત કરક, કુંભ, સ્થાળી, પીઠર, શયન, આસન, પ્રાસાદ, ગૃહ, વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષ, અન્ન તથા ધંન, પક્ષે પક્ષે બ્રાહ્મણોને આપતો હતો. તે બુદ્ધિમાન, રંતિદેવનું જે કંઈ હતું તે સર્વ સુવર્ણમય હતું, અને પુરાણને જાણનાર પુરૂષો પણ રંતિદેવની અતિમાનુષી એવી તે સમૃદ્ધિને જોઈ આવી રીતે ગાથા ગાતા હતા—જે આ રીતનું ભરેલું ધન કુબેરના ઘરમાં પણ અમે પૂર્વે જોયુ નથી ત્યારે મનુષ્યના ઘરમાં તો ક્યાંથીજ હોય? સુવર્ણમય છે ગૃહાદિક સર્વ જેનું એવા સંકૃતિ પુત્ર રંતિદેવને જોઈ રાત્રિવિષે નિવાસ કરનાર અતિથી પણ આશ્ચર્ય પામી આ બધું સુવર્ણમય છે એમ કેહેતા હતા. અને ત્યાં એકવીશ હજાર તો ગાયો પ્રાપ્ત થતી હતી. અને સદા મણિના કુંડળ ધારણ કરેલા સૂદ લોકો આવી રીતે આક્રોશ કરતા હતા કે સૂપાદિક આજ ઘણું ખાજો. પૂર્વની પેઠે આજ માંસ નહીં. સુવર્ણના છે ઉપસ્કર જેના એવા રંતિદેવે વિસ્તૃત એવા પોતાના મોટા યજ્ઞમાં પોતાનું સુવર્ણમય તે સર્વ બ્રાહ્મણોને આપી દીધું હતું. તેમ તેના યજ્ઞમાં દેવતાઓ પ્રત્યક્ષ આવી હવ્યને અને પિતૃઓ કવ્યને ગ્રહણ કરતા હતા; ને ઉત્તમ બ્રાહ્મણો સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત થતા હતા. હે સંજય, જ્ઞાનાદિકે કરી તારાથી અધિ-

ક તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન્ તે રાજા પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો ત્યારે હે શ્વૈત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજનરહિત તારા પુત્રનો તું શોક કર માં. એ રીતે નારદે સૃંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

नारदउवाच ॥ दौष्यंतिंभरतंचापिमृतंसृंजयशुश्रुम ॥

॥ कर्माण्यसुकराण्यन्यैःकृतवान्यःशिशुर्वने ॥

નારદ કહે છે—હે સૃંજય, બાળક એવા જેણે વનમાં બીજાઓથી -ને એવાં કર્મ કર્યાં હતાં દુષ્યંતપુત્ર તે ભરત પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. બળવાન્ એવો જે ભરત, હીમ સરખા સ્વચ્છ નખ તથા દંષ્ટ્રારૂપી છે આયુધ જેમને એવા સિંહોને વેગથી પરાક્રમ વગરના કરી ખેંચી અને બાંધતો હતો. ને ક્રૂર અત્યંત ઉગ્ર રક્તપીતવર્ણવાળા વ્યાઘ્રોને પણ દમન કરી પોતાને વશ કરતો હતો. તેમજ ક્રૂર એવા સર્પાદિ તથા દિગ્ગજ એવા હસ્તિયોને પકડી પોતાને વશ કરતો હતો, અને મહાબળવાન્ એવા મહિષોને ખેંચી ઉભા રાખતો હતો. એ રીતે અત્યંત મદોન્મત્ત એવા સેંકડો સિંહોને તેણે બળથી આકર્ષણ કર્યા હતા. એવી રીતે બળવાન્ મૃગ, ગેંડા તથા બીજા નાનાપ્રકારના પ્રાણિઓને પણ કષ્ટ થાય તે રીતે બાંધી દમન કરી પાછા છોડી દેતો. એવાં એનાં કર્મ જોઈ બ્રાહ્મણો 'સર્વદમન' એવા નામથી તેને બોલાવા લાગ્યા. તે વખતે તેની માતા હે પુત્ર, પ્રાણિયોની હિંસા કર માં; એમ તેને વારતી હતી. એવા પરાક્રમી તે ભરત રાજાએ સો અશ્વમેધથી યમુનાના તીર ઉપર, ત્રણસો અશ્વમેધે કરી સરસ્વતીના તટ ઉપર, તથા ચારસો અશ્વમેધથી ગંગાને કાંઠે યજન કરી, વળી હજાર અશ્વમેધ, સેંકડો રાજસૂય અગ્નિષ્ટોમ, અતિરાત્ર વિશ્વજિત્ તથા અપરિમેય વાજપેય યજ્ઞથી યજન કરી શકુંતલા પૂત્ર તે ભરતે ધનથી બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરી જ્યાં મહર્ષિ એવા કણ્વને સહસ્ર પદ્મ

સુવર્ણ મુદ્રા દક્ષિણા આપી હતી. જેનો મોટા યશવાળો ચારસો હાથ લાંબો શુદ્ધ સુવર્ણનો યજ્ઞસ્તંભ બ્રાહ્મણો સાથે મળી ઈન્દ્રાદિક દેવતાઓએ ઉભો કર્યો હતો. વળી તે ભરતે અપરિમિત મનોહર એવા સર્વ રત્ને કરી શોભિતા સુવર્ણમય અશ્વ, હસ્તિ, રથ, ઉષ્ટ્ર, અજ, ગાડર, દાસી દાસ, ધન, ધાન્ય, દુઝણી વાછડાવાળી ગાયો, ગ્રામ, ગૃહ, ક્ષેત્ર તથા વિવિધ પ્રકારના ઉપસ્કરો પણ બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા. પારકાઓએ જીતેલો નહીં અને જીત્યા છે શત્રુ જેણે ઉદાર મનવાળો ચક્રવર્ત્તિ ઐશ્વર્યાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અતિ પવિત્ર, તે પણ જ્યારે મૃત્યુગ્રસ્ત થયો ત્યારે હે શ્વૈત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત એવા તારા પુત્રનો તું શોક કર માં, એવી રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥

॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

नारदउवाच ॥ पृथुंवैन्यंचराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥

॥ यमभ्यषिंचन्साम्राज्येराजसूयेमहर्षयः ॥

નારદ કહે છે—હે સંજય, જેને એના રાજસૂયમાં મહર્ષિઓએ સામ્રાજ્યનો અભિષેક કર્યો હતો, વેનપુત્ર તે પૃથુ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયો એમ અમે સાંભળ્યું છે. જે પૃથ્વીને વિખ્યાત કરવાથી પૃથુ અને ક્ષતથી આપણા સર્વની રક્ષા કરવાથી ક્ષત્રિય થયો હતો, અને જે પૃથુને જોઈ પ્રજા 'અમે તમારા વિષે રક્ત છીએ' એમ કહેતી હતી, તેથી તેના અનુરાગને લીધે રાજા એવું એનું નામ થયું હતું. તેમજ જે પૃથુને નથી કષ્ટથી પરીપાક જેનો એવી પૃથ્વી કામદુધા થઈ હતી. તેમ સર્વ ગાયો પણ કામદુધા હતી. પાંદડે પાંદડે મધ અને સુખરૂપ છે સ્પર્શ જેમનો એવા સુખને વેહેનાર સુવર્ણમય દર્ભ થતા હતા. તેથી તેનાંજ ચીરવસ્ત્ર પેહેરી તેમાં પ્રજા શયન કરતી હતી. ને વૃક્ષાદિવિષે ફળો પણ અમૃતસરખાં મધુર તથા સ્વાદિષ્ટ થતાં હતાં. તે વખતે પ્રજાને આહાર પણ વિશેષેકરી તેમનોજ હતો. અને પ્રજા બધી રોગરહિત તથા સિદ્ધ છે સર્વ અર્થ જે-

મને એવી અતિ નિર્ભય હતી; અને ઈચ્છા પ્રમાણે વૃક્ષ તથા પર્વતાદિકની ગુહામાં રહેતી હતી. કારણ તે વખતે દેશ તથા નગરોનો વિભાગ નહોતો. વળી તે પૃથુએ સમુદ્ર પ્રત્યે જતા જળને સ્તંભન કરી રાખ્યું, અને પર્વતોએ જેને માર્ગ આપ્યો તોય પણ જેનો ધ્વજ ભંગ થયો ન હતો. કોઈ વખતે વનસ્પતિ, શૈલ, દેવ, અસુર, નર, નાગ, સપ્તર્ષિયો, પુણ્યજન, ગંધર્વ, અપ્સરા તથા પિતૃઓ સુખેકરી બેઠેલા તે પૃથુ પાસે આવી આ પ્રમાણે તેને કહેવા લાગ્યા કે હે મહારાજ, તું ચક્રવર્ત્તિ ક્ષત્રિય રાજા, રક્ષણ કરનાર પિતા તથા સમર્થ છું, વાસ્તે જેણે કરી અમે શાશ્વતી એવી તૃપ્તિને પામી સુખેથી વાર્ત્તિએ એવા ઈચ્છિત વર અમોને આપ. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી 'ઠીક બહુ સારૂં" એમ કહી વેનપુત્ર પૃથુરાજા શ્રેષ્ઠ એવા ધનુષ્બાણ ગ્રહણ કરી વિચાર કરી પૃથ્વીને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે હે વસુધે, 'જલદી આવ. આવ,' આ બધી પ્રજા વાસ્તે ઈચ્છિત એવું દુગ્ધ રક્ષણ કર; એટલે સર્વને ઈચ્છિત એવું અન્ન હું આપીશ 'તારૂં કલ્યાણ થાઓ.' એવાં પૃથુનાં વચન સાંભળી તેને પૃથ્વીએ કહ્યું કે, હે વીર, મને દુહિતાપણાથી કલ્પના કરવા તું યોગ્ય છે. 'ઠીક ઘણું સારૂં.' એમ તેને કહી સ્વતંત્ર એવા પૃથુએ સર્વ વિધાન કર્યું. ત્યારપછી ભૂત સમુહોએ પૃથ્વીને દોહી. તેમાં તેને પ્રથમ દોવાની ઈચ્છાથી વનસ્પતિ ઉભાં થયાં. ત્યારે વત્સ તથા દોહન પાત્રને ઈચ્છતી તે પૃથ્વી ઉભી રહી. ત્યારે પુિષ્પત એવો શાલવૃક્ષ વત્સ, પ્લક્ષનો વૃક્ષ દોગ્ધા, કપાઈ ગયેલમાં અંકુર થવારૂપી દૂધ તથા સુંદર ઔદુમ્બરરૂપ પાત્ર થયું. અને પર્વતોએ રત્ન તથા ઔષધીરૂપી દૂધ પોતાના પાષાણરૂપી પાત્રમાં દોહિ લીધું. ત્યારે ઉદય પર્વત વત્સ તથા મહાગિરી મેરૂ દોગ્ધા થયો હતો, અને દેવગણે ઈન્દ્રને વત્સ કરી હિરણ્યમય પાત્રમાં અમૃતરૂપી દૂધ દોહી લીધું. અસુરોએ આમ પાત્રમાં માઙ તથા માયારૂપ દૂધ દોહ્યું ત્યારે દ્રીમુંદ્ધા દોગ્ધા અને વીરોચન વત્સ થયો હતો. તેમજ મનુષ્યોએ પૃથ્વી તળવિષે કૃષિ તથા સસ્યરૂપ દૂધ દોહી લીધું ત્યારે સ્વાયંભુવમનુ વત્સ અને પૃથુ પોતે દુગ્ધા થયા હતા. નાગગણે અલાંબુ પાત્રમાં વિષરૂપી દૂધ દોહી લીધું ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર દેગ્ધા તથા તક્ષક વત્સ થયો હતો. રૂડા કર્મવાળા સપ્તઋષિઓએ જ્યારે વેદનું દોહન કર્યું ત્યારે બૃહસ્પતિ દોગ્ધા, છંદપાત્ર તથા સોમરાજ વત્સ થયા હતા; અને યક્ષોએ આમ પાત્રમાં અં-

તર્ધ્યાન દોહન કર્યું ત્યારે કુબેર દોગ્ધા તથા વૃષધ્વજ વત્સ થયા હતા. અપ્સરા અને ગંધર્વોએ પદ્મરૂપ પાત્રમાં પવિત્ર ગંધરૂપી દૂધ દોહી લીધું ત્યારે ચિત્રરથ વત્સ અને વિશ્વરૂચિ દોગ્ધા થયો હતો. પિતૃગણે રજતપાત્રમાં સ્વધારૂપ દૂધ દોહ્યું ત્યારે વૈવસ્વત વત્સ અને અંતક દોગ્ધા થયો હતો. એ રીતે જે વડે કરી પોતપોતાનું અભિપ્રેત દૂધ દોહી લીધું તે વત્સ પાત્રાદિકેકરી તેઓ આજદીન સૂધી નિરંતર વર્તે છે. એવા પ્રતાપવાન્ વેનંપુત્ર પૃથુરાજાએ વિવિધપ્રકારના યજ્ઞથી યજન કરી મનને પ્રિય એવા સર્વકામનાઓથી પ્રાણીયોને સંતુષ્ટ કરી પૃથ્વી સંબંધિ જે કોઈ પદાર્થ હતા તેમને સુવર્ણમય રચી મોટા યજ્ઞ અશ્વમેધમાં તે સર્વ પદાર્થ બ્રાહ્મણોને આપ્યા. વળી જેને સુવર્ણથી શોભિતા છાસટ હજાર તો હસ્તિયો બ્રાહ્મણોને આપ્યા હતા. અને આ સમગ્ર પૃથ્વીને પણ મણિરત્નથી શોભિતી સુવર્ણમય કરી તેણે બ્રાહ્મણોને આપી હતી. હે સંજય, ઐશ્વર્યાદિકે કરી તારાથી અધિક તારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન્ તે પણ પંચત્વને પ્રાપ્ત થયો માટે હે શ્વૈત્ય, વેદાધ્યયન તથા યજન રહિત એવા તારા પુત્રનો શોક કર નહીં, એ રીતે નારદે સંજયને કહ્યું.

॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥
॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्यैतिव्याहरन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

नारदउवाच ॥ रामोमहातपाःशूरोवीरलोकनमस्कृतः ॥
॥ जामदग्न्योप्यतियशाअवितृप्तोमरिष्यति ॥

નારદ કહે છે,—હે સંજય, મહા તપસ્વી, શૂરવીર લોકોએ નમસ્કાર કરેલા અતિયશવાળા જમદગ્નિપુત્ર પરશુરામ પણ મરણ પામશે, જે પરશુરામે આ પૃથ્વીને નિરૂપદ્રવ કરી તે વિષે સત્યયુગાદિકનો ધર્મ પ્રવર્ત્તાવી તથા અનુતમ એવી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થઈને પણ વિક્રિયાને પ્રાપ્ત થયા નહિ. વળી સહસ્રાર્જુનના પુત્રોએ વત્સ તથા પોતાના પિતાને પરાભવ પમાડ્યા તેને જોઈ કંઈ ન બોલતાં તેણે સંગ્રામમાં પારકાઓએ જીતેલા નહીં એવા

સહસ્રાર્જુનને મારયો. પછી જેણે એકઠા મળેલા અપરિમિત ક્ષત્રિયોને મૃત્યુને આધિન કરી એક ધનુષવડે જીત્યા હતા. તેમાંથી બીજા ચઉદ હજાર બ્રહ્મદ્વેષિને નિગ્રહ કરી તે દેશના અધિપતિ દંતક્રૂરને મારયો. જે પરશુરામે હજારોને મુશળથી, હજારોને ખડ્ગથી, હજારોને ઉદુ બંધનથી તથા હજારોને જળમાં મારયા હતા. તેમજ બ્રાહ્મણના દ્વેષિ ક્ષત્રિઓને જોઈ કેટલાકના દાંત ભાગી નાંખ્યો, કટલાકનાં નાક કાપી લીધાં; અને સાત હજારને તો કટુ ધૂમનું પાન કરાવ્યું હતું. કેટલાક શિષ્ટ ક્ષત્રિયોને તો બાંધી મારી તેમનાં મસ્તક કાપી નાંખ્યાં હતાં. એ રીતે ગુણવતીની ઉત્તરબાજુ અને ખાંડવની દક્ષિણ તરફ પર્વતસમીપ દેશમાં સેંકડો તથા હજારો હૈહયો સંગ્રામમાં મારયા હતા. એ પ્રમાણે પિતાના વધથી ક્રોધ પામેલા બુદ્ધિમાન્ પરશુરામે હણેલા તે શૂરવીર રથ, અશ્વ તથા ગજસહિત રણભૂમીમાં સુતા હતા. ને આશ્રમવાસિઓએ અત્યંત કહેલી વાણી જ્યારે પોતાથી સહન થઈ નહિ ત્યારે વળી તેણે પરશિએ કરી દશહજાર ક્ષત્રિયોને હણ્યા. જ્યારે બ્રાહ્મણો 'હે રામ તમે દોડજો,' એમ દીનવાણીથી પોકારવા લાગ્યા ત્યારે પ્રતાપવાન્ તે જમદગ્નિપુત્રે કાશ્મીર, દરદ, કુંતિ, ક્ષુદ્રક, માલવ, અંગ, વંગ, કલિંગ, વિદેહ, તામ્ર, લિપ્તક, રક્ષોવાહ, વીતિહોત્ર, ત્રિગર્ત્ત, માર્ત્તિકાવત, શિબી તથા બીજા પણ દેશ દેશના હજારો રાજાઓને તીક્ષ્ણબાણે કરી હણ્યા. એ રીતે અસંખ્ય રાજાઓને મારી ઈન્દ્રગોપ નામના જંતુ તથા બંધુજીવ નામના વૃક્ષ સરખા, તેમનાં લાલ એવાં રૂધિરનાં પૂરેકરી તળાવો ભરી સર્વ અષ્ટાદશ દ્વીપ પોતાને વશ કરી પછી તેણે શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે બત્રીશ હાથ ઉંચી સુવર્ણની વેદી કરાવી સમાપ્તિવિષે છે શ્રેષ્ઠ દક્ષિણા જેમાં એવા સેંકડો યજ્ઞેકરી યજન કરયું હતું. તેમજ સુવર્ણથી શોભિતા લાખ હસ્તિ તથા સર્વ• રત્નેકરી પૂર્ણ, ગ્રામ્ય તથા આરણ્ય એવાં પશુ ગણેકરી સંપૂર્ણ, ઈષ્ટજનેકરી સંકુળ તથા જેમાં ચોર નથી એવી સમગ્ર પૃથ્વીને મહાયજ્ઞ અશ્વમેધમાં કશ્યપને આપી હતી. એ રીતે સમર્થ એવા પરશુરામે એકવીશ વાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કરી સેંકડો યજ્ઞથી યજન કરી બધું બ્રાહ્મણોને આપ્યું. અને મારીચ એવા કશ્યપે સપ્તદ્વીપવતી પૃથ્વી તે થકી ગ્રહણ કરી રામને કહ્યું કે મારી આજ્ઞાથી તમે પૃથ્વીપરથી જાઓ. એવાં કશ્યપનાં વચન સાંભળી યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તેણે બ્રાહ્મણની આજ્ઞા પાળી સમુદ્રને ઓળંગી મહેંદ્રનામના શ્રેષ્ઠ પર્વતમાં જઈ નિવાસ કરયો. એ રીતે સેંકડો ગુણેકરીયુક્ત ભૃગુકુળની કીર્ત્તિ વધા-

રનાર મોટિ કાન્તિ તથા યશવાળા ઐશ્વર્યાદિકેકરી તમારાથી અધિક તમારા પુત્રથી અત્યંત પુણ્યવાન્ જમદગ્નિપુત્ર પરશુરામ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થશે માટે વેદાધ્યયન તથા યજનરહિત તારા પુત્રનો તું શોક કર માં. હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ હે સંજય, તારાથી અતિશય ઐશ્વર્યાદિમાન્, રૂડા સેંકડો ગુણેકરી અધિક એકલા એ પણ મૃત્યુગ્રસ્ત થયા તથા થશે.

॥ एतेचतुर्भद्रतरास्त्वयाभद्रशताधिकाः ॥

॥ मृतानरवरश्रेष्ठमरिष्यंतिचसृंजय ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

व्यासउवाच ॥ पुण्यमाख्यानमायुष्यंश्रुत्वाषोडशराजिकं ॥

॥ अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्ससृंजयः ॥

વ્યાસજી કહેછે—હે યુધિષ્ઠિર રાજા, આયુષ્યને આપનાર પવિત્ર એવા આ ષોડશ રાજિક આખ્યાનને સાંભળી કંઈ ન બોલતો એવો સૃંજય રાજા ચુપ થઈ બેસી રહ્યો. તે રીતે બેઠેલા તેને ઋષિ એવા ભગવાન્ નારદે કહ્યું કે હે મહાદ્યૂતે, મેં જે ષોડશ રાજિક આખ્યાન તને કહ્યું તે તેં શ્રવણ કર્યું તથા ગ્રહણ કર્યું વા શુદ્રીપતિના શ્રાદ્ધની પેઠે કેહેવું નિષ્ફળ થયું. એવાં નારદનાં વચન સાંભળી બે હાથ જોડીને સંજયે કહ્યું કે, હે મહાબાહો, પ્રાચીન યજન કરનાર તથા દક્ષિણા દેનાર રાજર્ષિયોનું ઉત્તમ એવું ધન્યરૂપ આખ્યાન તમારા મુખથી સાંભળી જેમ સૂર્યના તેજથી અંધકાર ટળે તેમ મારો શોક ટળી ગયો; અને પાપ તથા વ્યથારહિત હું થયો. આજ્ઞા કરો હવે હું શું કરૂં? એવાં તેનાં વચન સાંભળી નારદે કહ્યું કે હે રાજન્, શોકરહિત તું થયો તે ઘણું સારૂં થયું. હજી તારી જે જે ઈચ્છા હોય તે તે તું વર માગ તો તે તે સર્વ તને મારાથી પ્રાપ્ત થશે. અમે મિથ્યા બોલનાર નથી.એવાં નારદનાં વચન સાંભળી સંજયે કહ્યું કે, હે ઋષે! તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન છો એથીજ હું સંતુષ્ટ છું; કારણ ભગવાન્ એવા તમો જેની ઉપર પ્રસન્ન થાઓ તેને શું વસ્તુ દુર્લભ રહે છે? કંઈજ પણ નથી રેહેતી, એવાં સંજયનાં વચન સાંભળી વળી નારદે કહ્યું કે હે રાજા, ચોરોએ વૃથા મારેલો મરણ પામેલો તારો પુત્ર પ્રોક્ષણ કરેલા પશુની પેઠે કષ્ટ-

રૂપ નરકમાંથી પાછો ઉદ્ધાર કરી તને આપું છું. વ્યાસજી કહેછે–હે યુધિષ્ઠિર, એ રીતે નારદે કહ્યું તેટલામાં અદ્ભૂત છે કાન્તિ જેની એવો કુબેરપુત્ર સરખો તે સૃંજયનો પુત્ર તત્કાળ ત્યાં પ્રકટ થયો, તેને મળી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા સૃંજયરાજાએ સમાપ્તિવિષે શ્રેષ્ઠ છે દક્ષિણા જેમાં એવા પવિત્ર યજ્ઞેકરી યજન કર્યું. હે યુધિષ્ઠિર, એ સ્વર્ણષ્ઠીવી સૃંજયપુત્ર કૃતાર્થ થયો નહતો, ભયભીત થયો હતો તેમ યુદ્ધમાં ઉદ્યુક્ત થઈને પણ હણાયો ન હતો, તેમજ નથી કર્યું યજન જેણે એવો તથા અનપત્ય હતો તેથી એને પાછો જીવતો કીધો. અને તમારો પુત્ર અભિમન્યું તો શૂરવીર હજારો શત્રુઓને પામી કૃતાર્થ થયેલો સેનાની સન્મુખ હણાયો તેથી બ્રહ્મચર્ય, પ્રજ્ઞા, શ્રુત તથા ઈષ્ટ એવા યજ્ઞેકરી જે લોકોને પ્રાપ્ત થાય છે તે અક્ષય લોકોને પ્રાપ્ત થયો. તેમજ વિદ્વાન્ પુરૂષો પવિત્ર કર્મેકરી નિરંતર સ્વર્ગને ઈચ્છે છે પણ સ્વર્ગવાસી સ્વર્ગમાંથી આ લોકમાં આવવાની ઈચ્છા નથી કરતા; માટે સંગ્રામમાં નાશ પામી સ્વર્ગમાં ગયેલા અર્જુન પુત્રને અહિ લેઈ આવવા શક્ય થવું કંઈ યોગ્ય નથી. યોગી પુરૂષો યોગે કરીને, ઉત્તમ યજન કરનાર યોગેકરી તથા તપસ્વિ પુરૂષો વૃદ્ધિ પામેલા તપેકરી જે ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે તે ગતિને તમારો પુત્ર પ્રાપ્ત થયો. જે શૂરવીર અભિમન્યુ મરણ થવાથી સંપત્તે પ્રાપ્ત થઈ અમૃતમય પોતાના કિરણોએ કરી જેવો ચંદ્રમા શોભે તેવો શોભે છે. એ રીતે બ્રાહ્મણોએ અભિમત એવી પોતાની ચંદ્રરૂપ તનુને તે તો પ્રાપ્ત થયો માટે તે અભિમન્યુ શોક કરવા યોગ્ય નથી વાસ્તે હે અનઘ, એ રીતે જાણી સ્થિર થઈ શત્રુને માર અને ધૈર્યને પ્રાપ્ત થા; અને હવેથી જીવતાઓનોજ શોક કરવો. સ્વર્ગમાં ગયેલાઓનો કરવો નહીં. હે મહારાજ, શોચ કરનાર પુરૂષને ઉલટુ દુઃખજ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે, માટે શોકનો ત્યાગ કરી બુધ પુરૂષ, પ્રહર્ષ, અભિમાન તથા સુખ પ્રાપ્તિનું ચિંતન કરતાં પોતાના કલ્યાણને વિષેજ યત્ન કરે છે એવી રીતે સમજી બુધ પુરૂષો શોક કરતા નથી. તેમ કંઈ શોક શોકરૂપ નથી, આત્માજ શોકરૂપ છે, અને હે વિદ્વાન્ મૃત્યુની ઉત્પત્તિને અનુપમ એવા એના તપ પણ તમે સાંભળ્યા. તેમજ મરણ પામેલો સૃંજયનો પુત્ર પાછો જીવતો થયો. વિભૂતિ પણ ચંચળ છે એ પણ તમે સાંભળ્યું. માટે સાવધાન થઈ ઉભા થાઓ અને શોક કરો માં, એમ કહી ભગવાન્ એવા વ્યાસજી ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા. એ રીતે યુધિષ્ઠિરની આશ્વાસના કરી વાદળ વગરના આકાશ સરખી કાંતિવાળા મતિમાન્,

માનમાં શ્રેષ્ઠ વાણીના સ્વામિ ભગવાન્ એવા વ્યાસજી ગયા પછી ન્યાયથી સંપાદન કર્યું છે વિત્ત જેણે ઈંદ્રસરખા પરાક્રમી પૂર્વના રાજાઓની સાંભળી છે યજ્ઞ સંપતી જેણે એવા વિદ્વાન્ યુધિષ્ઠિર રાજા મનથી તેમની પ્રશંસા કરી શોક રહિત થયેલા દીન એવા તે અર્જુનને હું શું કહીશ. એ રીતે. વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યા.

॥ संपूज्यमनसाविद्वान्विशोकोभूद्युधिष्ठिरः ॥
॥ पुनश्चाचिंतयद्दीनःकिंस्विद्वक्ष्येधनंजयं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजकीये गुर्जरभाषायां एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ **समाप्तमभिमन्युवधपर्व** ॥

॥ अथप्रतिज्ञापर्व ॥

संजयउवाच ॥ तस्मिन्नहनिनिर्वृत्तेघोरेप्राणभृतांक्षये ॥
॥ आदित्येस्तंगतेश्रीमान्संध्याकालउपस्थिते ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રાણીયોનો ક્ષય કરનાર ભયંકર તે દિવસ નિવૃત્ત થયો; અને સૂર્ય અસ્ત થવાથી સંધ્યાકાળ સમીપ આવ્યો, અને યુદ્ધ કરનાર સર્વ યોદ્ધાઓ નિવાસસ્થાન પ્રત્યે ગયા. તે વખતે હનુમાન છે ધ્વજ વિષે જેને એવા અર્જુન દિવ્ય અસ્ત્રે કરી સંશપ્તકગણને હણી જયને આપનાર એવા પોતાના રથમાં બેસી પોતાના શિબિર પ્રત્યે જતા તે, નેત્રમાં અશ્રુ ભરી ગોવિંદ એવા ભગવાન્ પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે–હે અચ્યુત, હે કેશવ, મારૂં હૃદય ત્રાસ પામે છે, બરાબર બોલાતું નથી, શરીર ભેદાય છે, અપશુકન થાય છે. મારી સાથે બંધાઈ ગયેલું અનિષ્ટ હૃદયમાંથી ખસતું નથી. અને પૃથ્વી તથા દિશાઓમાં થતા ઉત્પાતો મને ત્રાસ પમાડે છે. એ રીતે જેટલા પ્રકાર દેખાય છે તે સર્વ અનિષ્ટ સૂચક દેખાય છે, માટે અમાત્ય સહિત મારા ગુરૂ યુધિષ્ઠિર રાજાનું તો કલ્યાણ હશે ના. એવું અર્જુનનું બોલવું સાંભળી વાસુદેવ ભગવાને તેને કહ્યું કે હે અર્જુન, અમાત્ય સહિત તારા ભાઈનું જરૂર કલ્યાણ હશે. તે નિમિત શોક કર માં, પણ ત્યાં કંઈક બીજું અનિષ્ટ થયું હશે. સંજય કહે છે

હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે દિવસે અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરી તે રીતે વૃત્તાંત કહેતા પોતાના નિવાસ ભણી જતા શૂરવીર વાસુદેવ તથા અર્જુન સંધ્યાની ઉપાસના કરી રથમાં બેસી આનંદ તથા કાંતિરહિત એવા પોતાના શિબિર પ્રત્યે ગયા. ત્યાં જઈ પારકા શૂરવીરને હણનાર નથી સ્વસ્થ હૃદય જેમનું એવા અર્જુન, બીભત્સ છે આકાર જેનો એવા શિબિરને જોઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે જનાર્દન, દુંદુભિના શબ્દ સાથે મળેલા શંખના શબ્દ તથા માંગલ્ય એવા તૂર્યના શબ્દ પણ આજ થતા નથી. ને શમ્યા તથા તાલના શબ્દ સાથે આજ વીણાઓ પણ વાગતી નથી, તેમ આજ મારા સૈન્યમાં બંદીજનો માંગલ્ય ગીત ગાતા નથી અને સ્તુતિ યુક્ત એવા મનોહર પાઠ પણ કરતા નથી. તેમ યોદ્ધાઓ પણ મને દેખી નીચુ મુખ કરી પાછા વળે છે, અને કરેલાં કર્મ પૂર્વની પેઠે મને કહેતા પણ નથી; માટે હે માધવ, આજ મારા ભાઈઓનું તો કલ્યાણ હશે. હે માનદ, આજ આકુળ થયેલા સ્વજનને જોઈ મારા હૃદયનો ભાવ શુદ્ધ થતો નથી. માટે દ્રુપદ, વિરાટ તથા મારા સર્વ યોદ્ધાઓની સામગ્રી તો કાયમ હશે. તેમ આજ ભાઈઓ સહિત પ્રસન્ન થયેલો સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પણ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાંથી આવેલા મારી સામે આવતો નથી. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે પરસ્પર બોલતાં પોતાના શિબિર પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા તે બેઉએ અત્યંત અસ્વસ્થ તથા નષ્ટ થયાં છે ચિત્ત જેમનાં એવા પાંડવોને જોયા. એવી રીતે કચવાયેલા ભાઈઓ તથા પુત્રોને જોઇ સુભદ્રાપુત્રને ત્યાં ન જોવાથી ખેદયુક્ત મનવાળો વાનરધ્વજ અર્જુન આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, તમારા સર્વનાં મુખવર્ણ અપ્રસન્ન દેખાય છે; તેમ અભિમન્યુને હું જોતો નથી અને તેવિષે મને તમે કંઇ કહેતા નથી અને મે સાંભળ્યુ હતું જે દ્રોણે ચક્રવ્યૂહ નિર્માણ કર્યો હતો તેનો ભેદનાર તમારાઓમાં બાળક એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુવિના બીજો કોઈ હતો નહિં; પણ તેને ચક્રવ્યૂહમાંથી નિકળવાનો વિધિ મેં યથાર્થ બતાવ્યો ન હતો. માટે તમે પારકા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરાવેલો મોટા ધનુષ્યવાળો પારકા શૂરવીરને હણનાર સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ પારકાઓનાં સૈન્યને ભેદી શું સંગ્રામમાં હણાયો તો નથી? લાલ છે નેત્ર જેનાં પર્વતમાં ઉત્પન્ન થયેલા સિંહના બચ્ચા સરખો ઉપેંદ્ર સમાન, સુકુમાર છે અંગ જેનાં, મોટા ધનુષ્યવાળો ઇન્દ્રના પુત્રનો પુત્ર, નિરંતર મને પ્રિય એવો તે સંગ્રામમાં કેમ હણાયો?

તે મને કહો. સુભદ્રાનો પ્રિયપુત્ર તેમજ દ્રૌપદી, કેશવ ભગવાન્ તથા કું-તીને પણ અત્યંત પ્રિય એવા અભિમન્યુને કાળે મોહ પમાડેલા કોણે હ-ણ્યો? પરાક્રમ, શ્રુત તથા માહાત્મ્યે કરી વૃષ્ણિકુળમાં શૂરવીર મહાત્મા કે-શવ ભગવાન્ સરખો અભિમન્યુ, સંગ્રામમાં કેમ હણાયો? સુભદ્રાને અ-ત્યંત પ્રિય શૂરવીર, મેં હમેશ લાડવેલા પુત્રને જો ન દેખુ તો હું યમપુ-રીમાં જઉં. મૃદુ અને વક્ર એવા ખેતલિયાળા કેશથી મનોહર બાળક, બાળમૃગસરખાં નેત્રવાળા, મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખું છે પરાક્રમ જેનું, થે-કતા સિંહના બચ્ચાસરખા, હાસ્યથી બોલનારા, ઈન્દ્રિયો નિયમમાં રાખ-નારા, ગુરૂજનનું વાક્ય માનનાર, બાળકપણામાં પણ અતુલ્ય છે કર્મ જેનાં પ્રિય વચનવાળા મત્સર રહિત, મોટો છે ઉત્સાહ જેને, મહાબાહુ મોટાં ને કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં, ભક્ત ઉપર દયા રાખનાર, નીચને અનુસર-નાર નહિ, કરેલા ઉપકારને જાણનાર, જ્ઞાનસંપન્ન, અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ, સંગ્રામમાં પાછો ફરનાર નહિ, યુદ્ધમાં આનંદ પામનાર, દ્વેષિયોને ભય વધાર-નાર, પોતાનાઓને પ્રિય તથા હિતમાં યુક્ત, પિતૃઓના જયને ઈચ્છનાર, પૂર્વે પ્રહાર કરનાર નહિ, સંગ્રામમાં નષ્ટ થયો છે સંભ્રમ જેને એવા પુત્ર અભિમન્યુને જો ન દેખું તો હું યમપુરીમાં જઉં. રથિયોની ગણનામાં ગણેલા, મહારથિ, મારાથી અધિક ગુણવાન્, તરૂણ, બાહુશાલિ, નિરંતર પ્રદ્યુમ્નને પ્રિય, કેશવ ભગવાન્ તથા મને પણ અત્યંત પ્રિય એવા પ્રિયપુ-ત્રને જો ન દેખું તો હું યમપુરીમાં જઉં. સુંદર છે નાસિકા તથા લલાટ જેમનાં એવા સુંદર નેત્ર ભ્રકુટી દાંત તથા ઓષ્ટવાળા તેના મુખને ન દેખું તો મારા હૃદયને શાંતિ કેમ થાય? વીણાના શબ્દ સરખું સુખ દેનાર, મનોહર કોકિલ સરખા તેના શબ્દને ન સાંભળતો એવો હું તેના હૃદયને શાંતિ કેમ થાય? જેની ઉપમા લાયક બીજો કોઈ નથી, દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવા તેના રૂપને ન દેખતો એવો હું તેના હૃદયને શાંતિ કેમ થાય? ગુરૂજનને પ્રણામ કરવામાં દક્ષ અને તેમનાં વચન પાળવામાં તત્પર એવા તે પુત્રને જ્યારે આજ હું જોતો નથી ત્યારે મારા હૃદયને શાંતિ કેમ થાય? સુંકુમાર અંગવાળો અમૂલ્ય શય્યામાં શયન કરવા યોગ્ય સનાથોમાં શ્રેષ્ઠ શૂરવીર તે આજ અનાથની પેઠે પૃથ્વી વિષે સૂતો છે. પૂર્વે શયન કરેલા જેને પરમ સ્ત્રિયો સેવતી હતી, આજ અત્યંત વિંધાયેલા અંગવાળા તેને અમંગળ છે રૂપ જેમનાં એવિ શિયાળની સ્ત્રિયો સેવે છે. પૂર્વે સૂતેલા જેને સૂત

માગધ તથા બંદિજન જગાડતા હતા તેને આજ શિકારી પશુઓ વિકૃત એવા શબ્દે કરી જગાડે છે. છત્રની છાયાને યોગ્ય એવા તેના સુંદર વદનને જરૂર આ- જ રણુ રેણું રજોધ્વસ્ત કરશે. હે પુત્ર, ભાગ્યહીન એવો હું પુત્રના દર્શનથી હજી તૃપ્ત થયો નથી. તેટલામાં બળાત્કારથી કાળ તને યમપુરીમાં લઈ જાય છે તેથી સુકૃતિની ગતિરૂપ તે સંયમની પણ અત્યંત શોભતી હશે. તેમ જ- રૂર યમરાજા, વરૂણ, ઈંદ્ર તથા કુબેર એ ચાર લોકપાલ પણ નિર્ભય એવા પ્રિય અતિથીરૂપ તને જોઈ તારો સત્કાર કરશે, એ રીતે અનેક પ્રકારથી વિલાપ કરી ભાગ્યુ છે નાવ જેનું એવા વ્યાપારીની પેઠે અત્યંત દુઃખાવિષ્ટ અર્જુન યુધિ- ષ્ઠિરને આવી રીતે પૂછવા લાગ્યા કે, હે કુરૂનંદ, શ્રેષ્ઠ પુરૂષો સાથે યુદ્ધ કરતો તે અભિમન્યુ સંગ્રામમાં પારકાઓનો નાશ કરી શત્રુની સન્મુખ શું સ્વર્ગમાં ગયો? વા ઘણા સાથે યુદ્ધ કરનાર સહાયતા રહિત સહાયતાને ઈચ્છતા અલ્પ ચેતન વાળા મારા પુત્રને કર્ણ, દ્રોણ કૃપાદિકે તીક્ષ્ણ કરેલા નાનાપ્રકારના બા- ણે કરી જે વખતે પિડિત કર્યો હશે તે ટાણે તેણે જરૂર મારૂ ધ્યાન પણ કરયું હશે; અને આવી રીતે વારંવાર કહ્યું પણ હશે જે આ ટાણે મારો પિતા હોય તો ગારૂ રક્ષણ થાય; તેટલામાં તો તે ક્રૂર બુદ્ધિવાળાઓએ પૃથ્વીવિષે તેને પાડયો હશે, એમ હું માનું છું. અથવા મારો પુત્ર માધવ એવા શ્રીકૃષ્ણનો ભાગિનેય સુભદ્રાવિષે ઉત્પન્ન થયેલો તે કયારેય પણ એમ બોલ- વાને યોગ્ય થાય નહિ, ને લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા દીર્ઘ બાહુવાળા પુત્રને ન જોતો એવો હું તેનું હ્રદય આ ટાણે વિદીર્ણ થતું નથી. માટે જરૂર તે કાળમીઢ પાષાણ સરખું અત્યંત કઠોર છે—એમાં સંશય નહિ. ને મોટા ધનુષ્યવાળા ક્રુર મર્મ ભેદનાર કર્ણાદિકે વાસુદેવ ભગવાનના ભાગિનેય તથા બાલાક એવા મારા પુત્ર ઉપર બાણ કેમ નાખ્યા? ઉદાર ચિત્તવાળો જે શત્રુઓને મારી નિવાસ પ્રત્યે આવતાં મારી સામે આવી મને આનંદ આપતો હતો તે આજ કેમ મને જોતો નથી? માટે જરૂર શત્રુઓએ ર- ણભૂમિમાં પાડેલો રૂધિરથી વ્યાપ્ત છે અંગ જેનું એવો તે પાડેલો સૂર્યની પેઠે પોતાના અંગેકરી પૃથ્વીને શોભાડતો હશે. મને તો સુભદ્રાનો પણ શોચ થાય છે, કારણ કે પલાયન કરનાર નહીં એવા પુત્રને સંગ્રામમાં હણાયો સાંભળી શોકથી પીડિત થઇ પોતે નાશ પામશે. તેમ પુત્રને ન જોતી તે તથા દ્રૌપદી મને શું કહેશે; અને દુઃખથી પીડિત તે બેઉને હું શું કહીશ. શોકથી કૃશ થયેલી રૂદન કરતી વધુને જોઈ સહસ્ત્ર પ્રકારે

વિદીર્ણ થતું નથી એવું મારૂ હૃદય પણ જરૂર વજ્ર સરખું; તેમ તે વખતે મદોન્મત્ત એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનો મેં સિંહનાદ સાંભળ્યો હતો; અને કૌરવોના શૂરવીરોને તિરસ્કાર કરતા યુયુત્સુનો શબ્દ શ્રીકૃષ્ણે સાંભળ્યો હતો; તે કેવી રીતે કે, હે મહારથિ આ બાળકને હણિ અર્જુનને ન સહન કરી શકનાર તમો હે અધર્મજ્ઞ, શું હર્ષ પામો છો? પાંડવોનું બળ તો જુઓ, તેમ કેશવ તથા અર્જુનનું સંગ્રામમાં અપ્રિય કરી પ્રસન્ન થઈ શોક કાળ પાસે આવ્યો તેને ન જાણતે શું સિંહની પેઠે શબ્દ કરો છો થોડા વખતમાં તમારા પાપ કર્મનું ફળ તમોને પ્રાપ્ત થશે. અરે તમોએ મહા અધર્મ કરચો માટે તે તુરત તમને ફળિત થયા વગર કેમ રહેશે? એ રીતે તેઓને કહી દુઃખ તથા કોપ સંયુક્ત મહામતિ વૈશ્યા પુત્ર શસ્ત્ર છોડી દઈ નાશી ગયો. કૃષ્ણે એ બધું શ્રવણ કર્યું હતું ત્યારે તે ટાણે સંગ્રામમાં મને કેમ ન કહ્યું. નહિ તો ક્રૂર એવા તે સર્વ મહારથિઓને તેજ વખતે હું બાળી નાખત. સંજય કહે છે—હેધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે પુત્રના શોકથી પીડાયલા ધ્યાન કરતા અશ્રુ છે નેત્રમાં જેના અને પુત્ર સંબંધી આધિથી વ્યાપ્ત તથા તીવ્ર શોકે કરી સંયુક્ત એવા અર્જુનને નિગ્રહકરી વાસુદેવ એવા કૃષ્ણ, એમ ન કરવું એમ કહી તેને કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ, સર્વનો એજ માર્ગ છે. તેમાં પણ જેમની યુદ્ધેકરી જીવિકા છે એવા સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીર ક્ષત્રિયોનો તો વિશેષેકરીને છે હે મતિમાનમાં શ્રેષ્ઠ! યુદ્ધ કરનાર, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોની સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર પુરૂષોએ એજ ગતિ કહી છે. તેમ સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોનું તો જરૂર કરી યુદ્ધમાંજ મરણ થાય માટે અભિમન્યુ પણ પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય એવા શુભ લોક પ્રત્યે ગયો એમાં સંશય નહિ. હે ભરતર્ષભ, હે માનદ, સંગ્રામમાં શત્રુઓની સન્મુખ મરણની તો સર્વ શૂરવીરો નિરંતર ઈચ્છાજ રાખે છે. તેમજ તે પણ સંગ્રામમાં શૂરવીર મહા બળવાન રાજપુત્રોને હણી શૂરવીરોએ આકાંક્ષિત એવાં સન્મુખ મરણને પ્રાપ્ત થયો માટે હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ શોક કર માં. કારણ ધર્મના કર્ત્તા પ્રાચીન પુરૂષોએ સંગ્રામમાં મરણ પામવું એજ ક્ષત્રિયોનો સનાતન એવો પરમ ધર્મ કહેલો છે. હે ભરતસત્તમ, તું શોકે કરી વ્યાપ્ત છે તેથી આ તારા સર્વ ભાઇઓ, રાજાઓ તથા સંબંધીઓ પણ દીન થઈ રહ્યા છે. માટે હે માનદ, સામરૂપ વચનેકરી એ સર્વની તું આશ્વાસના કર; તેમ

જાણવાલાયક સર્વ તે જાણ્યું છે, વાસ્તે તું શોચ કરવા યોગ્ય નથી. એ રીતે અદ્ભૂત છે કર્મ જેનાં એવા શ્રીકૃષ્ણે આશ્વાસના કરેલા અર્જુન, ગદ્ગદ્ કંઠ એવા સર્વ ભાઇઓને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, દીર્ઘબાહુ તથા વિસ્તીર્ણ ખભાવાળો તથા લાંબાં અને કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા અભિમન્યુનું વૃત્તાંત હું સાંભળવા ઈચ્છું છું તે તમો કહો. અને મારા પુત્રના વૈરિઓને હસ્તિ, રથ, અશ્વ તથા પરિવાર સહિત સંગ્રામમાં મેં હણેલા જોશો તેમ એક મને આશ્ચર્ય થાય છે જે અસ્ત્ર શીખેલા શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી ઉભેલા તમારા સર્વના મધ્યમાં કદી સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર આવે તોય પણ સુભદ્રાપુત્ર મરણ કેમ પામે? જોને મારા પુત્રના રક્ષણમાં પાંડવ તથા પંચાલ અશક્ત છે એમ જો મેં જાણ્યું હોત તો હું એના રક્ષણમાં તત્પર રહેત. પણ રથમાં બેશી બાણનો વરસાદ તમો મૂકતે છતે તમને તુચ્છ કરી પારકાઓએ કેમ અભિમન્યુને મરણ પમાડ્યો? પણ હું એમ જાણું છું કે, તમારા કોઈમાં પૌરૂષ કે પરાક્રમ છેજ નહિં. નહિ તો તમારા જોતાં સંગ્રામમાં અભિમન્યુ કેમ પડે? પણ તે વિષે કંઈ પણ હું તમોને કહેતો નથી. મારા આત્માને નિંદુ છું જે અત્યંત દુર્બળ, બીરૂ તથા નથી કર્યો નિશ્ચય જેણે એવા તમોને આજ્ઞા આપી હું બીજે ગયો; અને મારા પુત્રને ન રક્ષણ કરનાર તમોએ કવચ, શસ્ત્ર તથા આયુધ, શોભા વાસ્તે ધારણ કર્યાં છે અને વાણી તમારી સભામાં બોલવા સારૂં છે. એટલાં વચન કહી ધનુષ્ તથા શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ ધારણ કરી ઉભેલા કાળની પેઠે ક્રોધાયમાન થયેલા વારંવાર શ્વાસોશ્વાસ કરતા પુત્રના શોકથી અત્યંત તપેલા અશ્રુએકરી પૂર્ણ છે મુખ જેનું એવા અર્જુનને જોઈ તેની સાથે ભાષણ કરવા તથા તેને સામે જોવા વાસુદેવ ભગવાન્ તથા મોટા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર વિના બીજા કોઈ પણ સંબંધિ સમર્થ ન થતા હતા. તે બેઉ તો સર્વ અવસ્થાવિષે અર્જુનના મનને અનુસરનાર અને ઘણું માન તથા પ્રિયપણાને લીધે એને કહેવા યોગ્ય છે તેથી પુત્રના શોકેકરી અત્યંત પીડિત મનવાળા, કમળસરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનને યુધિષ્ઠિર રાજા આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે—

॥ ततस्तंपुत्रशोकेनभृशंपीडितमानसं ॥

॥ राजीवलोचनंक्रुद्धंराजावचनमब्रवीत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनकोपे गुर्जरभाषायां द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

युधिष्ठिरउवाच ॥ त्वयियातेमहाबाहोसंशप्तकबलंपति ॥
॥ प्रयत्नपकरोत्तीव्रमाचार्योग्रहणेमम ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે મહાંબાહો, તું સંશપ્તકના સૈન્યપ્રત્યે ગયા પછી દ્રોણાચાર્યે મને ગ્રહણ કરવાવિષે અત્યંત યત્ન કરયો. તે વખતે સામે વ્યૂહ કરી તે યત્ન કરતા દ્રોણને વ્યૂહ રચના કરેલા અમો ચોતરફથી વારતા હતા. એ રીતે રથિઓ તેને વારતા હતા અને મારી પણ સારી રીતે રક્ષા કરી હતી. તોયપણ તીક્ષ્ણ બાણે કરી અમને પીડતાં તે તત્કાળ અમારી સામે આવ્યા. એ રીતે દ્રોણે પીડિત કરેલા આપણી તરફના રથિયો સંગ્રામમાં દ્રોણ સૈન્ય સામે જોવા પણ સમર્થ ન થતા હતા ત્યારે ભેદવા સમર્થ તો ક્યાંથીજ થાય? તે ટાણે અમે સર્વેએ બીજાને જેની ઉપમા અપાય નહિ એવા સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુને કહ્યું કે—હે તાત, હે પ્રભો, દ્રોણસૈન્યને તું ભેદ. એ રીતે અમારા કહેવાથી રૂડા અશ્વની પેઠે પરાક્રમી એવો તે, અસહ્ય એવા તે ભારને વહન કરવા તૈયાર થઈ તારો કરેલો અસ્ત્રનો ઉપદેશ તથા પરાક્રમસંપન્ન પાળક તે, ગરૂડ જેમ સમુદ્રમાં પેસે તેમ તેના સૈન્યમાં પેઠો. તે વખતે જે માર્ગે કરી તેણે સેનામાં પ્રવેશ કરયો તેજ માર્ગે કરી તેની પાછળ જવાની જેની ઈચ્છા છે એવા અમે ચાલ્યા. તે સમયે હે તાત, ક્ષુદ્ર એવા સિંધુદેશના જયદ્રથ રાજાએ મહાદેવના વરદાનથી અમને સર્વને વારી રાખ્યા. ત્યારે દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ અશ્વત્થામા, કૌશલ્ય, તથા કૃતવર્મા એ છ રથિઓએ સુભદ્રાપુત્રને ચોતરફથી વિંટી લીધો. એ રીતે સર્વે મહારથિઓએ વિંટી ઘણાકે મળી શક્તિ પ્રમાણે યત્ન કરતા તે બાળકને વિરથ કરયો. તે સમયે દુઃશાસનપુત્રે પરમ સંશયને પ્રાપ્ત થયેલા તેને પાડ્યો. તે અભિમન્યુ પણ હજારો હજાર મનુષ્ય, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને મારી વળી બીજા આઠ હજાર રથ, નવસો હસ્તિ, બે હજાર રાજપુત્ર, દેખાએલા નહિ એવા બીજા કેટલાક શૂરવીર તથા બૃહદ્બળરાજાને સ્વર્ગમાં મોકલી ત્યારપછી પરમ ધર્માત્મા અભિમન્યુ દિષ્ટાંતને પ્રાપ્ત થયો; અમોને શોક વધારનાર એજ વૃત્તાંત બન્યુ અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે એવી રીતે

સ્વર્ગલોકને પ્રાપ્ત થયો. આ પ્રમાણે ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી 'હા પુત્ર' એમ કહી નિઃશ્વાસ મૂકી વ્યથિત થયેલો અર્જુન, પૃથ્વી વિષે પડી ગયો. તે ટાણે ખેદયુક્ત છે મુખ જેમનાં એવા સર્વ દીન થઈ નિમિષ વગરના નેત્રકરી પરસ્પર એક બીજા સામે જોવા લાગ્યા. તેટલામાં ક્રોધથી મૂર્છિત થયેલો ઈન્દ્ર પુત્ર અર્જુન સંજ્ઞા પામી જ્વરથી જાણે કંપતો હોય તેની પેઠે કંપાયમાન થઈ વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકી હાથમાં હાથ પીશી અશ્રુ છે નેત્રમાં જેના એવો તે ઉન્મત્તની પેઠે જોઈ આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, આ હું પ્રતિજ્ઞા કરી તમોને સત્ય કહુંછું જે જયદ્રથ, વધના ભયથી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને છોડી દેઈ નાસી નહિ જાય તો કાલ હું તેને મારીશ.હે મહારાજ, તેમજ મારી કે તમારી તથા પુરૂષોત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણની શરણે નહિ થાય તો કાલ હું જરૂર તેને મારીશ. દુર્યોધનનું પ્રિય કરનાર મારા વિષે વિસ્મરણ કર્યું છે સુ-હૃદપણું જેણે એવા બાલ વધના હેતુભૂત પાપરૂપ જયદ્રથને જરૂર હું કાલે મારીશ. તેટાણે સંગ્રામમાં તેના રક્ષણ વાસ્તે કોઈ મારી સાથે સામે આવી યુદ્ધ કરશે તે કદિ દ્રોણ તથા કૃપાચાર્ય હશે તોય પણ બાણે કરી તેમને હું આચ્છાદન કરી દેઈશ. હે પુરૂષર્ષભ, એ રીતે જો હું સંગ્રામમાં ન કરૂ તો પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય એવા શૂરસસંમત લોકને હું પ્રાપ્ત ન થાઉં. કાલ જો જયદ્રથને મારૂ નહિ તો માતા તથા પિતાને હણનાર, ગુરૂસ્ત્રી પ્રત્યે જનાર, પારકી ચાડી કરનાર, સાધુ પુરૂષની ઈર્ષ્યા કરનાર, પારકી નિંદા કરનાર, થાપણ ઓળવનાર, વિશ્વાસઘાત કરનાર, બીજાએ ભોગવેલી સ્ત્રીને સ્વીકાર કરનાર, પારકુ પાપ કહીદેનાર, બ્રાહ્મણને હણનાર, ગોહત્યા કરનાર, તેમજ પાયસ, યવાન્ન, શાક, કૃસર, ચૂરમુ, પૂરી, માંસ ઈત્યાદિ ચીજને ફોગટ ખાનારાઓને જે લોક પ્રાપ્ત થાય છે તે લોકને પામું. કાલ જો જયદ્રથને મારૂ નહિ તો વેદ ભણનાર તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા ઉત્તમ બ્રાહ્મણને અને વૃદ્ધ સાધુ તથા ગુરૂજનને અપમાન કરનાર તેમજ બ્રાહ્મણ, ગાય તથા અગ્નિને પગેકરી સ્પર્શ કરનાર અને જળમાં શ્લેષ્મ, વિષ્ટા તથા મુત્ર નાંખનારાઓને જે ગતિ થાય તે કષ્ટરૂપ ગતિને પામું.

કાલ જો જયદ્રથને હું ન મારૂં તો નગ્ન થઇ સ્નાન કરનાર, અતિથિનો અનાદર કરનાર, અસત્ય બોલનાર, પારકાને છેતરનાર, પોતાની જાતિ ઢાંકનાર, ખોટો દોષારોપ કરી પારકાઓને દૂષણ આપનાર, બાળક તથા વૃદ્ધને વિભાગ કરી આપવા લાયક મિષ્ટ અન્ન, વેંચી આપ્યા વગર ખાઈ જનાર,

ક્ષુદ્ર માણસોની જે દુઃખરૂપ ગતિ થાય તે ગતિને હું પામું. કાલ જો જય-
દ્રથને હું ન મારૂં તો પોતાના આશ્રિત એવા સાધુજનનો ત્યાગ કરી તેનું
પોષણ ન કરનાર, ક્રૂર બુદ્ધિવાળો, ઉપકારીની નિંદા કરનાર, યોગ્ય એવા
પાસેના સગાનું શ્રાદ્ધ ન કરનાર અને અયોગ્ય તથા વૃષલીપતિનું શ્રાદ્ધ ક-
રનાર, મદિરાપાન કરનાર, મર્યાદા તોડનાર, કરેલા ઉપકારને ન જાણનાર,
તથા પોતાના સ્વામિની નિંદા કરનારને જે ગતિ થાય તે ગતિને
હું પામું. કાલ જો જયદ્રથને મારૂં નહિ તો ડાબે હાથે જ-
મનાર, ખોળામાં ખાનાર, પ્રાતઃકાળે શયન કરનાર, ટાઢથી બીનેલ બ્રાહ્મણ
અને સંગ્રામથી બીનેલ ક્ષત્રિય, જેમાં એક કૂવો છે એવા વેદધ્વની રહિત
ગામમાં પણમાસ રેહેનાર, શાસ્ત્રને નિંદનાર, દિવસે મૈથુન કરનાર, અને દિવસે
શયન કરનાર, પારકા ઘરમાં અગ્નિ મૂકનાર, પારકાને છૂપાવીને વિષ આપ-
નાર, અગ્નિ તથા અતિથિએ કરી હીન, ગાયોના પીયાવામાં વિઘ્ન કરનાર,
રજસ્વલા સ્ત્રીને સેવનાર, પલ્લુ લેઈ કન્યા આપનાર, ઘણાકને યજન કરા-
વનાર બ્રાહ્મણ થઈ નીચની સેવા કરનાર, મુખમૈથુન કરનાર, દિવસે મૈથુન
કરનાર, બ્રાહ્મણને 'હું તને આપીશ' એમ કહી લોભથી પછી નહિ આ-
પનાર, એવાની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને હું પ્રાપ્ત થઉં. આ રાત્રિ ગયા
પછી સવારે જયદ્રથને ન મારૂં તો ધર્મરહિત જે પુરૂષોનું મેં અહિં કી-
ર્તન નથી કર્યું અને જેમનું કીર્તન કર્યું છે તેમની ગતિને હું જલદી પા-
મું. વળી આ ફરીથી મારી બીજી પ્રતિજ્ઞા પણ સાંભળો. કાલ પાપરૂપ
જયદ્રથને હણ્યાવગર જો સૂર્યાસ્ત થાય તો અહિંજ હું પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં
પ્રવેશ કરૂં. તેમ અસુર, સુર, મનુષ્ય, પક્ષિ, ઉરગ, પિતૃ, રાક્ષસ, બ્રહ્મર્ષિ,
દેવર્ષિ, ચરાચર આ જગત્ અને તેથી કદિ બીજું કોઈ હો, તેઓ પણ મારા
શત્રુને રક્ષણ કરવા સમર્થ થઈ શકશે નહીં. કદિ પાતાળમાં જાય કે તેથી
આગળ થાય અથવા આકાશમાં જાય, ગમે તો દૈત્યના પૂરમાં જાય, સ્વ-
ર્ગમાં જાય તોયપણ કાલ સવારે સેંકડો બાણે કરી અત્યંત અભિમન્યુના
શત્રુનું મસ્તક કાપીશ. એમ કહી ડાબી તથા દક્ષિણ બાજુ ધનુષ્ ખેંચ્યું.
તેનો શબ્દ તેના શબ્દને અતિક્રમણ કરી સ્વર્ગસૂધી ગયો. એ રીતે અ-
ર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરી તે ટાણે જનાર્દન ભગવાને પાંચજન્યશંખ અને ક્રોધ
પામેલા અર્જુને પોતાનો દેવદત્ત નામનો શંખ વગાડ્યો. અચ્યુત ભગવા-
નના મુખના વાયુએ કરી અત્યંત પૂર્ણ, ઉદરમાંથી નિકળ્યો છે શબ્દ જેનો

એવો પાંચજન્ય, પાતાળ, આકાશ તથા દિશાનાઈશ્વરસહિત જગતને પ્રલય સમયને વિષે જેમ કંપાવે તેમ કંપાવતો હતો. એ રીતે મહાત્માએ પ્રતિજ્ઞા કરી તે સમયે હજારો વાદિત્રના શબ્દ તથા પાંડવોના સિંહનાદ થવા લાગ્યા.

॥ ततोवादित्रघोषाश्चप्रादुरासन्सहस्रशः ॥
॥ सिंहनादश्चपांडूनांप्रतिज्ञातेमहात्मना ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनप्रतिज्ञायां गुर्जरभाषायां त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

संजयउवाच ॥ श्रुत्वातुतंमहाशब्दंपांडूनांजयगृद्धिनां ॥
॥ चारैःप्रवेदितेतत्रसमुत्थायजयद्रथः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, જયને ઈચ્છતા પાંડવોનો તે મોટો શબ્દ સાંભળી ચારના નિવેદન કરવાથી તે વાત પણ સાંભળી ઉભો થઈ, શોકથી અત્યંત મૂઢ છે હૃદય જેનું દુઃખેકરી વ્યાપ્ત જયદ્રથરાજા, અગાધ એવા મોટા શોકસાગરમાં જાણે ડૂબતો હોય નહિ! તેની પેઠે ઘણોક વિચાર કરી અભિમન્યુના પિતાથી ભય પામેલો તેથી લજ્જિત થયેલો તે, રાજાઓની પાસે જઈ તેમની આગળ આવી રીતે નિવેદન કરવા લાગ્યો કે, પાંડુઓના ક્ષેત્રમાં કામિ એવા ઈન્દ્રથી જે ઉત્પન્ન થયેલો છે, દુર્બુદ્ધિવાળો તે, મને એકલાને જરૂર કરી યમલોક પ્રત્યે પમાડવા ઈચ્છે છે માટે તમારૂ કલ્યાણ થાઓ અને હું તો જીવવા સારૂં મારે ઘેર જઈશ, અથવા હે ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ રાજાઓ, અસ્ત્રના બળેકરી પાર્થે પ્રાર્થના કરેલા મારી રક્ષા કરો, અને મને અભય આપો. તેમ દ્રોણ, દુર્યોધન, કૃપ, કર્ણ, મદ્રેશ, બાલ્હિક, તથા દુઃશાસનાદિક સાક્ષાત્ કાળે પીડેલા મને પણ રક્ષા કરવા સમર્થ થઈ શકે ત્યારે મારવા ઈચ્છતા અર્જુનથી મારી રક્ષા કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય; તોપણ તમે પૃથ્વીના પતિ સર્વ મારી રક્ષા ન કરો તો હું જતો રહું, કારણ પાંડવોનો પ્રહર્ષ સાંભળી મને મોટું ભય થાય છે. અને હે પાર્થિવો, નજીક મરણ આવેલાની પેઠે મારા અંગ છેદાય છે. તેમ ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુને પણ મારો વધ કરવાની જરૂર કરીને પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોય તેમ લાગે છે. કારણ પાંડવો શોક કરવા

વખતે પણ પ્રસન્ન થઈ તે રીતે આક્રોશ કરે છે, તેમ તેની કરેલ પ્રતિજ્ઞાને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, ઉરગ તથા રાક્ષસો પણ અન્યથા કરવાનો ઉત્સાહ કરે નહિ ત્યારે રાજાઓ તો ક્યાંથીજ ઉત્સાહ કરે? માટે હે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ટ રાજાઓ, તમારૂ કલ્યાણ થાઓ અને મને આજ્ઞા આપો એટલે જે રીતે પાંડવો દેખે નહિં તે રીતે અદર્શનને પ્રાપ્ત થઉ. એ રીતે ભયથી બોલતા વ્યાકુળ ચિત્તવાળા તેને પોતાને ઘણાં કામ લેવાં છે તેને સારૂ દુર્યોધનરાજા આવીરીતે કેહેવા લાગ્યો કે, હે પુરૂષર્ષભ, હે નરવ્યાઘ્ર, તારે બીવું નહિ. કારણ યુદ્ધમાં શૂરવીર ક્ષત્રિઓના મધ્યમાં ઉભેલા તારી કોણ પ્રાર્થના કરી શકે એમ છે. તેમ હું, સૂર્યપુત્ર કર્ણ, ચિત્રસેન, વિવિંશતિ, ભૂરિશ્રવા, શલ, શલ્ય, કોઈથી સહન થાય નહિ એવો વૃષસેન, પુરૂમિત્ર, જય, ભોજ, કાંબોજ, એવો સુદક્ષિણ, મહાબાહુ સત્યવ્રત, વિકર્ણ, દુર્મુખ, દુઃશાસન, સુબાહુ, ઉગામેલા આયુદ્ધવાળો કલિંગ, અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, શકુનિ એટલા એ અને નાનાદેશના પતિ સૈન્યસહિત ઘણાક બીજા પણ તારી પાસે આવશે, માટે તારા મનનો સંતાપ દૂર થાઓ. હે અમિતદ્યુતે, હે સૈંધવ, તેમ રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવો તું પોતે પણ શૂરવીર થઈ પાંડવતરફના યોદ્ધાઓના ભયને કેમ જુવે છે? અને મારી અગિયાર અક્ષૌહિણીરૂપ આ સેના તારા રક્ષણ વાસ્તે સાવધાન થઈ યુદ્ધ કરશે માટે હે સૈંધવ, તું ભય કર માં; અને તારૂં ભય દૂર થાઓ. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજન્, એ રીતે તમારા પુત્રે આશ્વાસના કરેલો સિંધુ દેશનો રાજા દુર્યોધનસહિત રાત્રિએ દ્રોણ પાસે જઈ તેના ચરણમાં પ્રણામ કરી પાસે બેશી નમ્ર થઈ આવી રીતે કેહેવા લાગ્યો કે, લક્ષ્ય ભેદ કરવામાં ને દૂર બાણ નાંખવામાં, લઘુતામાં, તથા દૃઢ એવા વેધ કરવામાં, મારાથી અર્જુનમાં શું વિશેષ છે? તે ભગવાન્ એવા તમે મને કહો. હે આચાર્ય, અર્જુન તથા હું એ બેમાંથી વિદ્યાએકરી વિશેષ કોણ છે? એ તત્વથી હું જાણવા ઈચ્છું છું, વાસ્તે યથાર્થ મને કહો. એવાં તેનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્યે તેને કહ્યું કે, હે તાત, તને તથા અર્જુનને ગુરૂ શીક્ષા તો બેઉને સમાન છે તથાપિ અભ્યાસને લીધે અને દુઃખથી ગુરૂ કુલમાં ઘણું રહેવાને લીધે અર્જુન તારાથી અધિક છે; તથાપિ તારે સંગ્રામમાં અર્જુનથી કોઇ રીતે પણ ત્રાસ કરવો નહિ. કારણ સંગ્રામમાં ભયથી હું તારી રક્ષા કરીશ, એમાં સંશય નહિ. કેમકે મારા બાહુથી ર-

ક્ષણ કરેલાને દેવતાઓ પણ પરાભવ કરી શકે નહિં ત્યારે બીજા તો ક્યાંથીજ કરી શકે? તેમ જેને અર્જુન તરી શકશે નહિ એવી વ્યૂહ ર-ચના પણ કરીશ. માટે હે મહારથિ, ભયનો ત્યાગ કરી સ્વધર્મનું પાલન કરતાં બાપ દાદાના માર્ગને અનુસરણ કર. તેમ તેં વિધિથી વેદાધ્યયન કરી સારી રીતે અગ્નિમાં હોમ કરયો છે તેમજ વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞેકરી યજન પણ કરેલું છે વાસ્તે તારે મૃત્યુ ભય રાખવો યોગ્ય નથી. અને યુ-દ્ધ કરવાથી આળસુ માણસને દુર્લભ એવા મહા ભાગ્યને પામી બાહુવીર્યથી સંપાદન કરેલા દિવ્ય એવા ઉત્તમ લોકને પ્રાપ્ત થઈશ. તેમ કૌરવ, પાંડવ, યાદવ, બીજા માણસ તથા પુત્ર સહિત હું એ સર્વ પણ અચળ નથી એમ તારે જાણવું. ક્રમેકરી બળવાન્ કાળે હણેલા આપણે સર્વ પોતપોતાના કર્મસ-હિત પરલોક પ્રત્યે જઈશું અને ક્ષત્ર ધર્મનો આશ્રય કરેલા શૂરવીર ક્ષ-ત્રિયો તો તપસ્વિ પુરૂષો તપેકરી જે લોકને પ્રાપ્ત થાય તે લોક પ્રત્યે પોતે જાય છે. એ રીતે દ્રોણાચાર્યે આશ્વાસના કરેલા સિંધુ રાજાએ અર્જુનથી થતા ભયનો ત્યાગ કરી યુદ્ધવિષે મનથી યોજના કરી. હે વિશાંપતે, તે વ-ખતે તમારા સૈન્યમાં પણ મોટો હર્ષ તથા સિંહનાદ સાથે મળેલો ઉગ્ર એવો વાદિત્રોનો શબ્દ થયો.

॥ ततःप्रहर्षःसैन्यानांतवाप्यासीद्विशांपते ॥
॥ वादित्राणांध्वनिश्चोग्रःसिंहनादरवैःसह ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि जयद्रथाश्वासे गुर्जर-भाषायां चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

संजयउवाच ॥ प्रतिज्ञातेतुपार्थेनसिंधुराजवधेतदा ॥
॥ वासुदेवोमहाबाहुर्धनंजयमभाषत ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે સિંધુરાજના વધવિષે અર્જુને પ્ર-તિજ્ઞા કરી તે ટાણે મહાબાહુ વાસુદેવ ભગવાન્ અર્જુનને આવી રીતે ક-હેવા લાગ્યા કે, ભાઈઓનો મત જાણ્યા વગર હું સિંધુરાજાને મારીશ, એમ જે વાણીએ કરી તેં પ્રતિજ્ઞા કરી, એ સાહસ કામ કર્યું. તેમ મારી સાથે પણ વિચાર કર્યા વગર અતિ ભાર ઉપાડયો માટે મને એમ થાય

છે કે, સર્વ લોકને આપણે હાસ્ય કરવા લાયક કેમ નહિ થઈએ? અને તેં પ્રતિજ્ઞા કરી તેજ ટાણે દુર્યોધનના શિબિર પ્રત્યે મેં ચારને મોકલ્યા હતા; તેમણે જલદી આવી તેમની પ્રવૃત્તિ નિવેદન કરી જે સિંધુરાજના વધની તેં પ્રતિજ્ઞા કરી અને વાદિત્રના શબ્દ સાથે મોટો સિંહનાદ થયો તે સાંભળી તેથી ત્રાસ પામેલા સૈંધવસહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો આ અકસ્માત્ સિંહનાદ કેમ થયો? એમ જાણી ઉભા રહ્યા. અને તેમણે એમ જાણ્યું કે અભિમન્યુનો વધ સાંભળી પીડિત થયેલો અર્જુન ક્રોધથી રાત્રિએજ આવશે તેથી તૈયારી રાખો, એમ કહી સજ્જ થઇ ઉભા. તેટલામાં તો યત્ન કરતા તેમણે, હે કમળ સરખાં નેત્રવાળા, સિંધુરાજના વધવિષે તેં કરેલી સત્ય પ્રતિજ્ઞા સાંભળી તેથી ક્ષુદ્ર મૃગની પેઠે સુયોધનાદિક સર્વ ખેદયુક્ત મનવાળા થઈ ત્રાસ પામ્યા અને તે જયદ્રથરાજા પણ ત્રાસને પ્રાપ્ત થયો. તેથી અત્યંત દુઃખિત દીન એવો સિંધુ સૌ વીરનો પતિ તે, ઉભો થઈ મારૂ કલ્યાણ કેવી રીતે થાય, એવિષે વિચાર કરી દુર્યોધન પાસે આવી રાજાની સભામાં તેને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે આ મારા પુત્રને હણનાર છે એમ જેને બુદ્ધિ છે એવો અર્જુન કાલ મારી સામે આવશે. તેમ સેનાના મધ્યમાં મારા વધની તેણે પ્રતિજ્ઞા પણ કરેલી છે તે અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, ઉરગ તથા રાક્ષસ પણ અન્યથા કરવા સમર્થ થઈ શકે નહીં ત્યારે બીજા તો ક્યાંથીજ થઈ શકે? વાસ્તે તમે સર્વ મળી સંગ્રામમાં મારી રક્ષા કરો; અને તમારા મસ્તક ઉપર પગ દઈ જે રીતે અર્જુન લક્ષ્યને પ્રાપ્ત ન થાય તે રીતે કરો. હે કુરૂનંદન, જો સંગ્રામમાં મારી રક્ષા તમો ન કરી શકો તો મને આજ્ઞા આપો એટલે હું મારે ઘેર જાઉં. એવાં તેનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન તો ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો થઈ નિચુ જોઈ અર્જુનની તે પ્રતિજ્ઞા સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો. એ રિતે પીડિત મનવાળા તેને જોઈ સિંધુદેશનો રાજા પોતાના હિત વાસ્તે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, આ મહાસંગ્રામમાં તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓમાં અસ્ત્રેકરી અર્જુનના અસ્ત્રને હણે એવા પરાક્રમવાળા કોઈ પણ ધનુષ્ ધરનારને હું જોતો નથી. વાસુદેવ છે સહાય જેને એવા ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનની આગળ સાક્ષાત્ ઈંદ્ર હોય તો પણ કોણ ઉભો રહી શકે? તેમ આવી રીતે સંભળાય છે કે, પૂર્વે હિમવાન્ પર્વતમાં સમર્થ એવા મહાદેવજી સાથે પણ પાયદળ એવા

અર્જુને યુદ્ધ કર્યું હતું. વળી ઈંદ્રે પ્રેરણા કરેલા જેણે એક રથે કરી હિરણ્ય પુરવાસી હજારો દાનવને હણ્યા હતા. માટે બુદ્ધિમાન્ વાસુદેવયુક્ત તે કું-તિપુત્ર અર્જુન, દેવસહિત ત્રિલોકિને પણ મારી નાંખે એવી મારી મતિ છે. માટે કાંતો મને જવાની આજ્ઞા આપો અને કાંતો પુત્રસહિત શૂરવીર એવા મહાત્મા દ્રોણ મારી રક્ષા કરો. હે અર્જુન, એ રીતે પોતે રાજાએ અત્યંત આચાર્યની પ્રાથના કરી તેથી તેઓએ પ્રતિવિધાન કર્યું અને રથ પણ સજ્જિત કરચો. તેમ કર્ણ. ભૂરિશ્રવા, અશ્વત્થામા દુર્જય એવો વૃષસેન, કૃપ, તથા મદ્રરાજ એ છતો એની આગળ રહેશે. અને પૂર્વાર્ધમાં શકટાકાર અને પાછળના અર્ધમાં પદ્માકાર અને મધ્યમાં સૂચી જેવું નામ છે એવો અભેદ વ્યૂહ દ્રોણાચાર્ય નિર્માણ કરશે. તેની વચમાં શૂરવીરોએ રક્ષા કરેલો અત્યંત દુર્મદ સિંધુરાજ રહેશે. તેમ ધનુષ્, અસ્ત્ર, વીર્ય, પ્રાણ તથા બળે કરી કોઈથી સહન થાય નહિં એવા એ કર્ણાદિક છ રથિઓને જીત્યા વગર જયદ્રથને પ્રાપ્ત થવાશે નહિ. તે છમાંથી એક એકનું પરાક્રમ કેટલું છે તે વિષેનો વિચાર કર. ત્યારે હે નર વ્યાઘ્ર, એકઠા મળેલા તેઓને તો અનાયાસે જીતવા સમર્થ થઈ શકાય નહિ માટે આપણા કલ્યાણ વાસ્તે તથા કાર્ય સિદ્ધ થવા સારૂ ફરીથી મંત્રજ્ઞ એવા સચિવ તથા સંબંધીઓ સાથે હવે કેમ કરવું? તે વિષે નીતિનો વિચાર કરીશ.

॥ भूयस्तुमंत्रयिष्यामिनीतिमात्महितायवै ॥
॥ मंत्रज्ञैःसचिवैःसार्द्धंसुहृद्भिःकार्यसिद्धये ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णवाक्ये गुर्जर-भाषायां पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

अर्जुनउवाच ॥ षड्रथान्धार्तराष्ट्रस्यमन्यसेयान्बलाधिकान् ॥
॥ तेषांवीर्यममार्द्धेननतुल्यमितिमेमतिः ॥

અર્જુન કહે છે—હે કૃષ્ણ, દુર્યોધન તરફના જે છ રથિયોને બળે-કરી અધિક તમો માનો છો તેમનું પરાક્રમ મારા અરધા પરાક્રમ સરખું પણ નથી; એવી મારી મતિ છે. હે મધુસૂદન, જયદ્રથના વધને ઈચ્છતા મેં અસ્ત્રેકરી ભેદેલાં તે સર્વેના અસ્ત્રને તમો જોશો. તેમજ ગણસહિત

દ્રોણાચાર્ય જોતાં વિલાપ કરતા સિંધુરાજાના મસ્તકને હું પૃથ્વીઉપર પાડીશ. કદિ સાધ્ય, રૂદ્ર, અશ્વનીકુમારસહિત વસુ, ઇંદ્રિસહિત વાયુ, ઈશ્વરસહિત વિશ્વદેવ, ગંધર્વસહિત પિતૃઓ, સુપર્ણ, સાગરાદિક, સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી, પોતપોતાના ઈશ્વરસહિત દિશાઓ, ગ્રામ્ય તથા આરણ્ય એવાં સ્થાવર, જંગમ, ભૂત, એટલાં કદિ સિંધુરાજાનું રક્ષણ કરવાવાળાં હોય તોયપણ કાલ મારા બાણેકરી હણાયેલા તેને તમે જોશો. હે કૃષ્ણ, આયુદ્ધ હાથમાં લેઈ શપથ ખાઈ એ હું સત્યં કહું છું કે હે કેશવ, જે પાપરૂપ દુર્મતિના રક્ષણ કરનાર મોટા ધનુષ્વાળા દ્રોણ છે, માટે પ્રથમ તેની સામેજ હું જઈશ; જે દ્રોણવિષે યુદ્ધરૂપ દ્યૂત જય વાસ્તેજ બંધાયું છે એમ દુર્યોધન માને છે. વાસ્તે તેનીજ સેનાના અગ્રભાગને ભેદી સિંધુરાજા પાસે હું જઇશ. વજ્રેકરી વિદારણ કરેલા પર્વતના શિખરનીપેઠે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણેકરી યુદ્ધમાં મેં વિદારણ કરેલા મોટા ધનુષ્વાળાઓને કાલ તમો જોશો. અને તીક્ષ્ણ કરેલા બાણેકરી ભેદ પામેલા તેથી પડતા તથા પાડેલા નર, નાગ તથા અશ્વનાં શરીરોમાંથી રૂધિર સ્ત્રવશે. ગાંડીવ ધનુષ્માંથી નિકળેલા મન તથા વાયુસરખા વેગવાળા બાણ હજારો મનુષ્ય, હસ્તિ તથા અશ્વોને પ્રાણરહિત કરશે અને યમ, કુબેર, વરૂણ ઇન્દ્ર તથા રૂદ્રથકી જે જે ભયંકર અસ્ત્ર મેં ગ્રહણ કર્યાં છે તે તે અસ્ત્રને કાલે સવારે યુદ્ધમાં પુરૂષો દેખશે, અને સિંધુરાજાનું રક્ષણ કરનાર સર્વ યોદ્ધાઓના, બ્રહ્માસ્ત્રેકરી મેં હણેલા અસ્ત્રોને સંગ્રામમાં કાલ તમો જોશો. હે કેશવ, બાણના વેગથી કપાઈ ગયેલા રાજાઓનાં મસ્તકે કરી વ્યાપ્ત એવી રણભૂમિને કાલ તમો જોશો. કાલે માંસ ખાનારા પ્રાણિઓને તૃપ્ત કરીશ, શત્રુઓને નસાડીશ, સંબંધિઓને આનંદયુક્ત કરીશ, અને સિંધુરાજાને મંથન કરીશ; ઘણો અપરાધ કરનાર કુત્સિતસંબંધી, પાપદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો મેં હણેલો સિંધુરાજા પોતાનાઓનો શોચ કરશે. સર્વસહિત ક્ષીરાન્ન જમનાર, પાપરૂપ આચરણવાળા તે સિંધુરાજાને રણાંગણવિષે બાણેકરી મેં ભેદેલો તમો જોશો. હે કૃષ્ણ, જે કર્મ જોઈ દુર્યોધન સંગ્રામમાં મારા સરખો બીજા ધનુષ્ ધરનારને નહિ માને તે કામ સવારે હું કરીશ. હે નરર્ષભ, જે ઠેકાણે દિવ્ય એવું ગાંડિવધનુષ્, યુદ્ધ કરનાર હું અને ઋષીકેશ, તમે રથ હાંકનાર તે ઠેકાણે મેં જીતેલું નહિ એવું શું બાકી રહે? હે ભગવન્, હે ઋષીકેશ, તમારા પ્રસાદથી સંગ્રામમાં કોઈથી સહન થાય નહિ એવી કંઈ

વસ્તુ મને પ્રાપ્ત થઈ નહીં, માટે શું જાણી તમો મને નિંદો છો? હે જનાર્દન, જેમ ચંદ્રમાવિષે સ્થિર એવું ચિન્હ, સમુદ્રમાં જળ એ સત્ય છે તેમજ આ મારી પ્રતિજ્ઞાને પણ તમો સત્ય જાણો. હે ભગવન્, મારા અસ્ત્રને, દૃઢ એવા ધનુષને, મારા બાહુબળને તથા મને પણ તમો તિરસ્કાર કરો માં, અને આજ દિવસ સૂધી કોઈએ જીતેલો નહિ એવો હું સંગ્રામમાં જઈ જય પામું છું એ જો સત્ય હોય તો જયદ્રથને પણ સંગ્રામમાં મેં હણેલોજ છે એમ તમો જાણો. જેમ જરૂર કરી બ્રાહ્મણવિષે સત્યતા રહી છે, સાધુ પુરૂષોવિષે નમ્રતા રહી છે; યજ્ઞોવિષે લક્ષ્મી રહી છે, તેમ નારાયણવિષે જય રહ્યો છે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે ઈન્દ્રપુત્ર અર્જુને, કેશવ એવા ઋષીકેશ ભગવાનને કહી શબ્દ કરી આવી રીતે કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ, કાલે સવાર થાય કે, મારો રથ જે રીતે તૈયાર રહે તેમ કરજો, કારણ કાલે આપણે મોટું કામ કરવાનું છે.

॥ यथाप्रभातांरजनींकल्पितःस्याद्रथोमम ॥

॥ तथाकार्यंत्वयाकृष्णकार्यंहिमहदुद्यतं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायां षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

संजयउवाच ॥ तांनिशांदुःखशोकार्त्तौनिःश्वसंताविवोरगौ ॥

॥ निद्रांनैवोपलेभातेवासुदेवधनंजयौ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, દુઃખ તથા શોકે કરી પીડિત, સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતા વાસુદેવ તથા અર્જુન તે રાત્રિવિષે તો નિદ્રાને પણ પ્રાપ્ત થયા નહિ. એ રીતે કોપાયમાન થયેલા નરનારાયણને જાણી પીડિત થયેલા ઇન્દ્રસહિત દેવતાઓ આમાંથી શું થશે? એ રીતે ચિંતા કરવા લાગ્યા. રૂક્ષ એવા ભયસૂચક દારૂણ વાયુ વાવા લાગ્યા. કબંધસહિત સૂર્યને ઢાંકી દે એવાં વાદળાં દેખાવા લાગ્યાં. વિજળી તથા કડાકા સહિત વજ્રપાત થવા લાગ્યા. પર્વત, જળ તથા વનસહિત પૃથ્વી કંપવા લાગી. હે મહારાજ, મકરાલય એવા સાગર ક્ષોભ પામવા લાગ્યા. નદીઓ પ્રતિસ્રોતથી જવાને પ્રવર્ત્તમાન થઈઓ; અને વાહનો વિષ્ટા તથા મુત્ર કરતાં રૂદન કરવા

લાગ્યાં. એ રીતે ઉઠેલા દારૂણ એવા રૂવાટાં ઉભાં કરનાર તે સર્વ ઉત્પાતને જોઈ હે ભરતર્ષભ, તેમજ મહાબળવાન્ અર્જુનની તે ઉગ્ર એવી પ્રતિજ્ઞા પણ સાંભળી તમારી તરફના સર્વ સૈનિકો વ્યથાયુક્ત થયા. તેટલામાં ઈન્દ્ર પુત્ર મહાબાહુ અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને આવી રીતે કહ્યું કે સ્નુષાસહિત તમારી બેન સુભદ્રાને તમે આશ્વાસના કરો; અને હે માધવ, એની વયસ્ય એવી બીજી સ્ત્રીઓને પણ સામ તથા સત્યયુક્ત વાક્યે કરી આશ્વાસના કરી શોક રહિત કરો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી અત્યંત ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવા વાસુદેવ ભગવાન્, અર્જુનના ઘરમાં જઈ પુત્રના શોકથી પીડિત તથા દુઃખિત એવી બેનને આવી રીતે આશ્વાસના કરવા લાગ્યા કે, હે વાર્ષ્ણેયિ, હે ભીરૂ, હણાએલા કુમારનો તું શોક કર માં; કારણ સર્વ પ્રાણિની કાલે નિર્માણ કરેલી એજ નિષ્ઠા છે. આ તારા પુત્રનું મરણ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયના સરખું થયું છે વાસ્તે એનો તું શોચ કર માં. તેમ મહારથિ, ધીર, પિતા સરખા પરાક્રમવાળો, ક્ષાત્રવિધિએ કરી શૂરવીરોની અભિલષિત ગતિને પ્રાપ્ત થયો એ કંઈ નઠારૂં કહેવાય નહિ. એ રીતે તારો પુત્ર અત્યંત ઘણાક શત્રુઓને જીતી તેમને મૃત્યુના ઘર પ્રત્યે મોકલી પુણ્ય કરનારને પ્રાપ્ય એવા સર્વ કામના આપનાર અક્ષય લોકને પ્રાપ્ત થયો, માટે તેનો તું શોચ કર માં. હે ભગિની, તપ, બ્રહ્મચર્ય, શાસ્ત્ર તથા પ્રજ્ઞાએ કરી સત્પુરૂષો જે ગતિને ઈચ્છે છે. તે ગતિને તે પ્રાપ્ત થયો, તેમ હે ભદ્રે, તું વીરની માતા, વીરની સ્ત્રી, વીરની કન્યા તથા વીર છે બાંધવ જેના એવી છે વાસ્તે પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા પુત્રનો શોચ કર માં. તેમ બાળકને હણનાર પાપરૂપ સૈંધવ, સુહૃત્ તથા બાંધવગણસહિત એ અપરાધના ફળને પ્રાપ્ત થશે. હે વરારોહે, આ રાત્રિ ગયાપછી સવારે પાપકર્મ કરનાર જયદ્રથ અમરાવતીમાં પ્રવેશ કરશે તોયપણ અર્જુન તેને માર્યા વગર નહિ મેલે. કાલ સવારે તે સિંધુરાજાનું મસ્તક સમંત પંચકમાંથી બાણે હણાયું તું સાંભળીશ; માટે શોકરહિત થા; અને રૂદન કર માં. હે વરારોહે, મોટી છાતિવાળો, મહાબાહુ, સંગ્રામમાં પાછો ફરનાર નહિ, રથિઓને મારનાર, તારો પુત્ર શસ્ત્રથી જીવનાર બીજા પુરૂષો જે ગતિને પામે તે ગતિરૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થયો છે માટે તું સંતાપને છોડી દે. પરાક્રમી, મહારથિ તથા શૂરવીર, પિતા તથા માતૃ પક્ષને અનુસરનાર તારો પુત્ર હજારો શત્રુઓને મારી પછી હણાયો; માટે હે રાજ્ઞિ, હે ક્ષત્રિયે, તું અત્યંત શોચ કર માં અને સ્નુ-

પાને આશ્વાસના કર. કાલ સવારે જયદ્રથના વધરૂપી પ્રિય વાત સાંભળીશ વાસ્તે શોકરહિત થા. હે નંદિની, અર્જુને જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે તેમજ થશે; અન્યથા નહિ થાય, કારણ તારા સ્વામિનું ચિકિર્ષિત કયારેય પણ નિષ્ફળ થતું નથી. તેમ કદિ મનુષ્ય, સર્પ, પીશાચ, રાક્ષસ, પતંગ, સુર તથા અસુરો. પણ સંગ્રામમાં આવેલા સિંધુરાજની રક્ષા કરશે તોયપણ કાલ સવારે તેઓ સહિત તે હશે નહિ તેમ થશે.

॥ यदिचमनुजपन्नगाःपिशाचारजनिचराःपतगाःसुरासुराश्च ॥
॥ रणगतमभियांतिसिंधुराजंनसभवितासहतैरपिप्रभाते ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राश्वासने गुर्जरभाषायां सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

संजयउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यकेशवस्यमहात्मनः ॥
॥ सुभद्रापुत्रशोकार्ताविललापसुदुःखिता ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવી રીતનાં મહાત્મા કેશવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી પુત્ર શોકથી પીડિત થયેલી અત્યંત દુઃખીત સુભદ્રા આવી રીતે વિલાપ કરવા લાગી કે હા પુત્ર! હા તાત, મંદભાગ્યવાળી એવી હું તેને ઘેર આવી સંગ્રામમાં જઈ પિતાસરખા પરાક્રમવાળો તું મરણને કેમ પ્રાપ્ત થયો? હે વત્સ, નીલકમળ સરખું શ્યામ, રૂડી ડાઢવાળું સુંદર છે નેત્ર જેમાં સંગ્રામની ઉડેલી રજે કરી વ્યાપ્ત તારૂ મુખ હવે કેમ દેખિએ! સર્વ અંગેકરી સુંદર, રૂડાં છે નેત્ર જેનાં તથા શસ્ત્રેકરી ક્ષત થયેલા ઉદય પામેલા ચંદ્રસરખા તને લોકો જોતાં હશે. હે પુત્ર, અમૂલ્ય આસ્તરણથી વિંટાયલી શૈય્યામાં શયન કરનાર સુખને ઉચિત તું, બાણથી અત્યંત વિદ્ધ થઈ આજ પૃથ્વીવિષે કેમ સુતો છું. પૂર્વે શૂરવીર એવા જે મહાબાહુને શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીયો સેવન કરતી હતી તે આજ શિયાળની સ્ત્રીઓએ વિંટાઈ પૃથ્વીવિષે પડયો છે પૂર્વે હૃષ્ટ થયેલા સૂત, માગધ, તથા બંદીજનો જેની સ્તુતિ કરતા હતા તેને આજ માંસ ખાનાર ભયંકર શબ્દ કરતા શીકારી પશુઓ સેવે છે, હે વિભો; શૂરવીર એવા પંચાલ, શ્રેષ્ઠ વૃષ્ણિયો તથા પાંડવરૂપ નાથ છતે અનાથની પેઠે તને કોણે હણ્યો? હે અનઘ, હે પુત્ર, તારા દર્શનથી તૃપ્ત નથ-

થેલી મંદભાગ્યવાળી હું જરૂર યમપુરીમાં જઈશ. હે પુત્ર, મોટા નેત્રવાળું, સુંદર કેશથી મનોહર, સુંદર વાક્યથી શોભિતું; સુગંધ યુક્ત, વ્રણરહિત તારૂ મુખ ફરી ક્યારે દેખીશ. અરે ભીમસેનના બળને ધિક્કાર. પાર્થની ધનુષ્મત્તાને ધિક્કાર, તેમ શૂરવીર વૃષ્ણિયોના વીર્યને તથા પંચાલોનાં બળને પણ ધિક્કાર છે. અને કેકય, ચેદી, મત્સ્ય, તથા સંજયોને પણ ધિક્કાર છે. કેમકે સંગ્રામમાં ગયેલા શૂરવીર એવા તારી તેઓ રક્ષા કરી શક્યા નહીં. આજ અભિમન્યુને ન જોતી અને શોકથી વ્યાકુળ છે ચિત્ત જેનું એવી કાંતિવગરની હું પૃથ્વી બધીને શૂન્ય સરખી દેખું છું. વાસુદેવના ભાગિનેય, ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનના પુત્ર શૂરવીર અતિરથિ એવા તને આજ પાડેલો હું કેમ જોઉં? હે વત્સ, તૃષિત થયો હઈશ વાસ્તે જલદી 'આવ, આવ;' અને તારા દર્શનથી તૃપ્ત થયેલી નહિં એવી મંદભાગ્યવાળી જે હું તેના ખોળામાં બેશી સ્તન્યે કરી પૂર્ણ એવા સ્તનનું પાન કર. હા વીર, સ્વપ્નમાં જેમ ધન દેખીએ અને પાછું ટળી જાય તેની પેઠે તું પણ ટળી ગયો; માટે આશ્ચર્ય તો જુઓ. આ મનુષ્ય શરીર જળના પરપોટા સરખું ચંચલ છે. હે પુત્ર તારા વિયોગની આધિથી વ્યાપ્ત યુવાવસ્થાવાળી એવી આ તારી ભાર્યાને વત્સવગરની ગાયની પેઠે કેવી રીતે હું સાચવી શકીશ? હે પુત્ર, તારૂ મુખ જોવાની અત્યંત ઈચ્છા રાખનારી મને ફળ થવા વખતે છોડી દઈ વિના વખતે તેં પ્રયાણ કરયું; પણ કાળની ગતિ પ્રાજ્ઞ પુરૂષોથી પણ દુઃખે કરી જણાતી નથી; નહિ તો કેશવ એવા નાથ છતે સંગ્રામમાં અનાથની પેઠે તું કેમ નાશને પ્રાપ્ત થા? માટે હે પુત્ર, યજન કરનાર, દાનશીલ, જ્ઞાનસંપન્ન બ્રાહ્મણ, બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળનાર, પુણ્યતીર્થમાં અવગાહન કરનાર, કૃતજ્ઞ, વદાન્ય, ગુરૂ શુશ્રૂષા કરનાર, તથા હજારો દક્ષિણા આપનારને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્ર, યુદ્ધ કરનાર, શૂરવીર, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર, શત્રુઓને મારી સંગ્રામમાં હણાયેલાઓને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હજારો ગોપ્રદાન કરનાર, યજ્ઞ કરનાર, ઉપસ્કરસહિત ઘરનું દાન આપનાર, શરણાગત બ્રાહ્મણને ભંડાર આપનાર, તથા અભિમાન ત્યાગ કરનાર પુરૂષોને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. તીક્ષ્ણ છે વ્રત જેમનું એવા બ્રહ્મચારિઓ, પતિવ્રતા સ્ત્રિઓ, સારા આચરણવાળા રાજાઓ, ચાર આશ્રમમાં રહેનાર, દીનઉપર દયા કરનારા તથા નિરંતર વિભાગ કરી જમનારને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે

પુત્રક, પારકી ચાડી ન કરનાર, વ્રત કરનાર, ધર્મશીલ, વડીલજનની શુશ્રૂષા કરનાર, તથા અતિથિનું સન્માન કરનારને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. કષ્ટ તથા દુઃખવિષે આત્માને ધારણ કરનાર, તથા શોકાગ્નિએ કરી દગ્ધને જે ગતિ થાય છે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્રક, સદા માતા પિતાની શુશ્રૂષા કરનાર સ્વદારાને વિષેજ તત્પર, ઋતુકાળવિષે પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે ગમન કરનાર, પરસ્ત્રીયકી નિવૃત્ત થયેલા પુરૂષો જે ગતિને પામે તે ગતિને પ્રાપ્ત થા. મત્સરરહિત થઇ સમતાથી સર્વ પ્રાણિને જોનાર, પારકાને દુઃખ થાય એવું વચન ન બોલનાર, તથા ક્ષમા કરનારને જે ગતિ થાય તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. હે પુત્રક, મદ્ય તથા માંસ ન ખાનાર, મદ, દંભ તથા અનૃતથી પારકાને સંતાપ ન કરનાર, લજ્જાવાન્, સર્વ શાસ્ત્ર જાણનાર, જ્ઞાનથી તૃપ્ત તથા જિતેન્દ્રિય જે ગતિને પામે તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થા. એ રીતે વિલાપ કરતી શોકથી કૃશ થયેલી દીન એવી સુભદ્રા પ્રત્યે ઉત્તરાસહિત દ્રૌપદી આવી. તે ટાણે તે સર્વ મળી રૂદન તથા વિલાપ કરી અત્યંત દુઃખિત થયેલી તેઓ ઉન્મત્તની પેઠે બેભાન થઈ પૃથ્વીવિષે પડી ગઈયો. તેમને જોઇ અત્યંત દુઃખિત થયેલા કમળ સરખા નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ; દુઃખિત, સંજ્ઞારહિત, રૂદન કરતી, મર્મમાં વિંધાયલી અત્યંત કંપતી એવી પોતાની બેન સુભદ્રાને જળથી સિંચન કરી તે તે હિતરૂપ વચનથી આશ્વાસના કરી આવી રીતે તેને વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે સુભદ્રે, હે પાંચાલિ, તમો પુત્રનો શોક કરો માં; અને ઉત્તરાને આશ્વાસના કરો. કારણ ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ અભિમન્યુ તો વિખ્યાત એવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો. હું તો એમ કહુંછું કે, હે વરાનને બીજા પણ આપણા કુળમાં જે પુરૂષો છે તે સર્વ યશસ્વિ એવા અભિમન્યુની ગતિને પ્રાપ્ત થાઓ. આજ એકલા મહારથિ તારા પુત્રે જે કર્મ કર્યું તેવું કર્મ અમે કરીયે અને આપણા સંબંધિઓ પણ કરો. એ રીતે શત્રુને દમન કરનાર મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ, પોતાની બેન સુભદ્રા, દ્રૌપદી તથા ઉત્તરાને પણ આશ્વાસના કરી અર્જુન પાસે જઈ હે રાજન્, રાજાઓ, બંધુઓ તથા અર્જુનને આજ્ઞા આપી પોતે અંતઃપુરમાં પધાર્યા, અને તે સર્વ પણ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

॥ ततोभ्यनुज्ञायनृपान्कृष्णोबंधूंस्तथार्जुनं ॥

॥ विवेशांतःपरेराजंस्तेचजग्मुर्यथालयं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राप्रविलापे गुर्जरभाषायां अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

संजयउवाच ॥ ततोर्जुनस्यभवनंवविश्याप्रतिमंविभुः ॥

॥ स्पृष्ट्वांभःपुंडरीकाक्षःस्थंडिलेशुभलक्षणे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ત્યાર પછી કમળ સરખાં નેત્રવાળા સમર્થ ભગવાને નિરૂપમ એવા અર્જુનના ઘરમાં પ્રવેશ કરી, જળના સ્પર્શપૂર્વક શુભલક્ષણવાળા સ્થંડિલમાં, વૈડુર્યમણિ સરખા દર્ભની સુન્દર શય્યા રચી, માલ્ય માંગલિક સુગંધિ, દ્રવ્ય તથા લાજાદિકેકરી તેને શણગારી ચોતરફ ઉત્તમ આયુધ મૂકી અર્જુનને જળસ્પર્શ કર્યો; તે ટાણે વિનયવાન્ પરિચારકોએ રાત્રિએ કર્ત્તવ્ય એવું ત્ર્યંબક સંબંધિ બલિદાન તૈયાર કર્યું; તેથી પ્રસન્ન થયેલા અર્જુને, ગંધમાલ્યેકરી માધવ ભગવાનની પૂજા કરી તે નિશાસંબંધી ઉપહાર તેની આગળ નિવેદન કર્યો. તે વખતે માનથી ગોવિંદ એવા ભગવાન્ અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ, કલ્યાણ વાસ્તે શયન કર 'તારૂં કલ્યાણ થાઓ;' હું જાઉંછું, એમ કહી દ્વારપાળ તથા ગ્રહણ કર્યા છે આયુધ જેમણે એવા રક્ષણ કરનાર પુરૂષોને સ્થાપન કરી દારૂકની પાછળ શ્રીમાન્ એવા ભગવાને પોતાના શિબિર પ્રત્યે જઈ ઘણાક કૃત્યનું ચિંતન કરતાં શુભ્ર એવી શય્યામાં શયન કર્યું. એ રીતે યોગી, સર્વના ઈશ્વરના ઈશ્વર, મોટા યશવાળા, અર્જુનનું પ્રિય કરનાર, કલ્યાણ કરનાર વિષ્ણુ એવા ભગવાને, અર્જુન વાસ્તે શોક તથા દુઃખને ટાળનાર અને તેજ તથા કાંતિને વધારનાર સર્વ વિધિ કર્યો. હે વિશાંપતે, રાત્રિ પ્રત્યે પાંડવના શિબિરમાં કોઈને પણ નિદ્રા આવી નહિં; અને સર્વને ઉજાગરો થયો. કારણ તેઓ રાત્રિવિષે ચિંતા કરતા હતા, તે કેવી રીતે કે, પુત્રના શોકથી સંતપ્ત થયેલા મહાત્મા ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુને એકદમ સિંધુરાજના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી પણ પારકા શૂરવીરને હણનાર મહાબાહુ ઈન્દ્રપુત્ર તે કેવી રીતે તે પ્રતિજ્ઞાને સફળ કરશે? મહાત્મા એવા પાંડુપુત્ર અર્જુને એ તો કષ્ટરૂપ વિચાર કર્યો, કેમકે તે રાજા મહાપરાક્રમી છે, તથાપિ અર્જુન તે કરેલી પ્રતિજ્ઞાના પારને પામો. પુત્રના શોકને લીધે અર્જુને પ્રતિજ્ઞા મોટી કરી. ભાઈઓ વિક્રાંત છે,

સૈન્ય ઘણું છે તથાપિ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રે સર્વ વૃત્તાંત તેને નિવેદન કરી દીધું; તોયપણ તે સંગ્રામમાં સિંધુરાજાને હણી શત્રુગણને જીતી પોતાની કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો પાર પામી પાછા આવો. તેમ કાલ જો સિંધુરાજા મરે નહિ તો તે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે; કારણ અર્જુન, અનૃત ભાપણ ક્યારેય કરેજ નહિ અને અર્જુન, એ રીતે પ્રતિજ્ઞા ન થવાથી નાશ પામેતો ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર કેમ રહે? વાસ્તે આપણે કંઈ દત્ત કર્યું હોય, હોમેલું હોય વા જે કંઈ સત્કર્મ કર્યું હોય તે બધાના ફળરૂપ પુણ્યેકરી અર્જુન શત્રુઓને જીતજો અને એનો જય થજો. હે રાજન્, એ રીતે કહેતા પાંડવોના જયને ઈચ્છતા તેમની એ રીતે મોટા કષ્ટેકરી તે રાત્રિ વ્યતિત થઈ. તે રાત્રિના મધ્યમાં જાગ્રત થયેલા જનાર્દન ભગવાન્, અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરી દારૂક નામના પોતાના સારથિ પ્રત્યે આવિ રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હણાયો છે બંધું જેનો એવા પિડિત થયેલા અર્જુને કાલ સવારે જયદ્રથને હું મારીશ એ રીતે પ્રતિજ્ઞા તો કરી પણ તે વૃત્તાંત સાંભળી સંગ્રામમાં જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને ન મારી શકે, તે રીતે દુર્યોધન, મંત્રિઓ સાથે વિચાર કરશે, અને એ સર્વ તેની અક્ષોહિણી જયદ્રથની રક્ષા કરશે, તેમ પુત્રસહિત દ્રોણ, અસ્ત્રના પાર પામેલા છે માટે તેણે રક્ષણ કરેલા જયદ્રથને દેવ તથા દાનવનો દર્પ હરનાર ઈંદ્રિ હોય તોપણ હણવા સમર્થ થાય નહિં. માટે હે દારૂક, કાલ સવારે સૂર્યાસ્ત થવાથી અગાઉ જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને મારે તેમ હું કરીશ. કારણ કુંતિપુત્ર અર્જુનથી મને સ્ત્રીઓ, મિત્ર, જ્ઞાતિ, બાંધવ તથા બીજો કોઈ પણ વધારે પ્રિય નથી. હે દારૂક, અર્જુનવિનાના આ લોકને હું મુહૂર્ત્ત માત્ર પણ જોવા સમર્થ નથી; માટે તેમ તે થાય પણ નહિ. હું પોતે અશ્વ તથા હસ્તિસહિત એકદમ તે સર્વેને જીતી અર્જુન વાસ્તે કર્ણ તથા દુર્યોધનસહિત તેમને મારી પણ નાંખીશ. હે દારૂક, કાલસવારે અર્જુન વાસ્તે પરાક્રમ કરતા મારા વીર્યને ત્રીલોકી બધી જોશે. કાલ સવારે હજારો રાજાઓ તથા સેંકડો રાજકુમારોને અશ્વ, હસ્તિ તથા રથસહિત હું નસાડીશ. હે દારૂક, કાલે સવારે પાંડવ વાસ્તે ક્રોધ પામેલા મેં ચક્રે કરી મંથન કરેલી તથા પીડેલી દુર્યોધનની સેનાને તું દેખીશ. હે દારૂક, દેવસહિત, ગંધર્વ, પીશાચ, ઉરગ, રાક્ષસ, તથા સર્વ લોક, અર્જુનનો હું સુ-હત્ છું એ વાત કાલ જાણશે. અને જે અર્જુનનો દ્વેષ કરે છે તે મારો દ્વેષ કરે છે અને જે તેને

અનુસરે છે તે મને અનુસરે છે. હે દારૂક, એ રીતે તારે જરૂર કરી જાણવું. કારણ અર્જુન તો મારૂ અરધું શરીર છે. હે દારૂક, આ રાત્રિ જાય અને સવાર થાય એટલે તારે સાવધાન થઈ શાસ્ત્રપ્રમાણે કલ્પેલો ઉત્તમ મારો રથ લેઈ તેમાં કૈમોદકી ગદા, દિવ્યશક્તિ, ચક્ર, ધનુષ્બાણ તથા બીજા પણ સર્વ ઉપસ્કર મૂકી, ગરૂડ છે ધ્વજવિષે જેની એવા તે છત્રસહિત રથમાં, સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખી છે કાંતિ જેમની એવી વિશ્વકર્માની કરેલ દિવ્ય સુવર્ણમય જાળે કરી શોભિતા શૈબ્ય, સુગ્રિવ, મેઘપુષ્પ તથા બલ્લાહક નામના શ્રેષ્ઠ અશ્વ જોડી; કવચ પેહેરેલો તું ઋષભ સ્વરે કરી પૂરેલો ભયંકર પાંચજન્યનો શબ્દ જ્યારે સાંભળે તેજ વખતે વેગથી મારી પાસે આવી ઉભો રહેજે. એટલે એકજ દિવસમાં ફોઈના દીકરા, ભાઇ અર્જુનનો ક્રોધ તથા તેના સર્વ દુઃખ હું ટાળી નાંખીશ; અને ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો જોતાં જે રીતે અર્જુન જયદ્રથને મારશે તે રીતે સર્વ ઉપાયે કરી હું યત્ન કરીશ. હે સારથે, જેના જેના વધનો અર્જુન યત્ન કરશે તેના તેના વધની હું પણ ઈચ્છા રાખીશ; માટે જરૂર આજ અર્જુનનો જય થશે. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી દારૂકે કહ્યું કે, હે પુરૂષમાં સિંહરૂપ, જેના સારથિપણાને તમો પ્રાપ્ત થયા છો તે અર્જુનનો જરૂર કરી જય થશે. એનો પરાજય કેમ થાય? અને હે ભગવન્, પ્રાતઃકાલ થશે એટલે અર્જુનના જય વાસ્તે જે રીતે તમે આજ્ઞા કરો છો તે પણ હું કરીશ.

॥ एवंचैतत्करिष्यामियथामामनुशाससि ॥
॥ सुप्रभातामिमांरात्रिंजयायविजयस्यहि ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णदारुकसंभाषणे गुर्जरभाषायां एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

संजयउवाच ॥ कुंतीपुत्रस्तुतंमंत्रंस्मरन्नेवधनंजयः ॥
॥ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्मुमोहाचिंत्यविक्रमः ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, અચિંત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા પોતાની પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા કરનાર કુંતિપુત્ર અર્જુન, તે મંત્રનું સ્મરણ કરતા નિદ્રાવશ

થયા. શોકેકરી સંતપ્ત અને હનુમાન્ છે ધ્વજામાં જેને એવા ધ્યાન કરતા અર્જુનને સ્વપ્નમાં મોટા તેજવાળા વાસુદેવ ભગવાન્ સમીપે પધાર્યા. તેને જોઈ સામે પ્રત્યુત્થાન કરી અર્જુને તેમને આસન આપ્યું. કારણ ધર્માત્મા અર્જુન, ભક્તિ તથા પ્રેમને લીધે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યુત્થાન કરતાજ હતા. તેણે આપેલા આસન ઉપર બેઠેલા અર્જુનના નિશ્ચયને જાણનાર મોટા તેજવાળા શ્રીકૃષ્ણ પોતા પાસે બેઠેલા તેને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ, મનમાં ખેદ કર માં; કારણ અવશ્ય ભાવિકાર્યમાં સર્વ ભૂતને પ્રવર્ત્તાવનાર કાળ દુર્જય છે, હે દ્વિપદાંવર, શું કરવા તું ખેદ કરે છે તે મને કહે. હે વિદ્વાન્માં શ્રેષ્ઠ, શોક કરવો નહિં. કારણ તે કરવાથી કાર્યનો નાશ થાય છે–માટે જે કરવાનું હોય તે કર. હે ધનંજય, શોકથી જે ચેષ્ટારહિત થાય છે તેને તે શત્રુરૂપ થાય છે. શોચ કરનારના શત્રુઓ આનંદને પામે છે. બંધુઓ દુઃખ પામે છે અને તે પોતે ક્ષય પામે છે; વાસ્તે તું શોચ કરવા યોગ્ય નથી. એવાં વાસુદેવનાં વચન સાંભળી પરાજય પામેલો નહિ એવો વિદ્વાન્ અર્જુન આવી રીતનું યથાર્થ વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે કેશવ, એ મારા પુત્રને હણનાર છે એ બુદ્ધિએકરીને એ દુરાત્માને હું કાલ મારીશ. એ રીતે જયદ્રથના વધની મોટી પ્રતિજ્ઞા મેં કરી; પણ હે અચ્યુત, તે મારી પ્રતિજ્ઞાનો વિઘાત કરવા સારૂ, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ તથા સર્વ મહારથિઓએ રક્ષા કરેલા સિંધુરાજાને સર્વની પાછળ રાખવો એમ વિચાર કરેલો છે. માટે દુઃખેકરી જીતી શકાય નહિ એવી બાકી રહેલી અગિયાર અક્ષૌહિણી સેનાથી તથા સર્વ મહારથિઓથી વિંટાયલા દુરાત્મા સિંધુરાજા સામે જોવા પણ કેમ સમર્થ થઈશું. માટે હે કૃષ્ણ, હે કેશવ, દીર્ઘદૃષ્ટિથી જોતાં પ્રતિજ્ઞા પાર નહિ પડે અને તેમ થાય તો મારા સરખો કેમ જીવે? હે વીર, દુઃખના દ્વારભૂત પ્રતિજ્ઞાનું જૂઠું બોલવું થયું એમ ભાસે છે. તેમ દક્ષિણાયન હોવાથી સૂર્ય પણ જલદી અસ્ત થશે. અર્જુનનું શોકસ્થાનરૂપ એવું વૃત્તાંત સાંભળી ગરૂડ છે ધ્વજવિષે જેને એવા મોટા તેજવાળા કમળ સરખાં નેત્રથી શોભિતા શ્રીકૃષ્ણ પૂર્વાભિમુખે બેશી જળનો સ્પર્શ કરી સિંધુરાજાના વધ વાસ્તે પાંડુપુત્રને તેના હિત સારૂ આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે હે પાર્થ, જેણેકરી મહાદેવજીએ સંગ્રામમાં સર્વ દૈત્યોને માર્યા હતા તે સનાતન એવા પાશુપત નામનાં પરમાસ્ત્રને જો તું જાણતો હતો કાલ જયદ્રથને મારીશ. અને વિસ્મરણ થયો હરૂ

તો મનેકરી તે વૃષભધ્વજ મહાદેવની શરણે જા; અને તે દેવનું મનથી ધ્યાન કરીશ તો ભક્ત એવો તું તેના પ્રસાદથી તે મોટા અસ્ત્રને પ્રાપ્ત થઈશ. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પૃથ્વીઉપર બેઠેલા અર્જુને જળનો સ્પર્શ કરી એકાગ્ર મનેકરી મહાદેવજીનું સ્મરણ કર્યું. ત્યાર પછી શુભ છે લક્ષણ જેનાં એવું બ્રાહ્મમુહૂર્ત્ત થયું. તેટાણે અર્જુને પોતાના આત્માને કેશવ ભગવાનસહિત ગગનમંડળમાં જોયા. તે પછી પુણ્યવાન્ હિમપર્વતની પાસે સિદ્ધ તથા ચારણે સેવિત એવો દેદિપ્યમાન્ મણિમાન્ પર્વત જોયો. ત્યાંથી વાયુ સરખો છે વેગ તથા ગતિ જેની એવા કેશવસહિત અર્જુન આકાશમંડળને પ્રાપ્ત થયા. પછી સમર્થ એવા કેશવ ભગવાને દક્ષિણ ભુજવિષે ગ્રહણ કરેલા અર્જુન, અદ્દ્ભુત છે દર્શન જેમનાં એવા ઘણાક પદાર્થોને જોતા જવા લાગ્યા. ત્યાર પછી ધર્માત્મા એવા અર્જુને ઉત્તરદિશામાં શ્વેતપર્વત જોયો પછી કુબેરના વિહાર કરવાના સ્થાનમાં કમળથી શોભિતી કમળીની જોઈ; અને નદીમાં શ્રેષ્ઠ એવી સ્ફટિકસરખા કાંકરાવાળી, સદા છે પુષ્પ તથા ફળ જેમાં એવાં વૃક્ષથી શોભિતી, પવિત્ર એવા આશ્રમછે સમીપ જેને, મનોહર પક્ષિઓએ સેવેલી, આસપાસ રહ્યાં છે સિંહ, વ્યાઘ્ર તથા મૃગકુળ જેને એવી બહૂદકા ગંગા જોઈ. વળી પુષ્પિત એવા કલ્પવૃક્ષ તથા સુવર્ણ અને રૌપ્યમય શીખરેકરી શોભિત નાનાપ્રકારની ઔષધિથી પ્રકાશમાન, કિન્નરના ગાનેકરી શબ્દાયમાન એવા મંદરાચળના પ્રદેશ જોયા. ત્યાંથી સ્નિગ્ધ એવા અંજનસમુદાયસરખા આકારવાળા કાળપર્વત પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયો. ત્યાંથી બ્રહ્મતુંગ, ત્યાર પછી બીજી નદીપ્રત્યે, ત્યાંથી બીજા દેશપ્રત્યે, ત્યાંથી ઊંચા એવા શતશૃંગ પ્રત્યે, પછી શર્યાતિના વનપ્રત્યે, ત્યાર પછી પવિત્ર એવા અશ્વશિરસ્થાન પ્રત્યે, ત્યાંથી આથરવણમુનિના સ્થાનમાં, ત્યાંથી વૃષદંશશૈલ્યેન્દ્રમાં, ત્યાર પછી અપ્સરાઓએકરી સંકીર્ણ તથા કીન્નરોએકરી શોભિત એવા મંદરાચળપ્રત્યે ગયો. તે પર્વતવિષે કૃષ્ણસહિત જતા અર્જુને શુભ એવા ઝરણાંએ સેવિત સુવર્ણાદિ ધાતુથી શોભિતી ચંદ્રકીરણ સરખો છે પ્રકાશ તથા અંગ જેવું એવી નગરોની માળા પેહેરેલી પૃથ્વી તથા અદ્દ્ભુત જેમનો આકાર છે એવા સમુદ્રોને પણ જોયા. એ રીતે વિસ્મય પામેલા અર્જુન કૃષ્ણસહિત, ફેંકેલા બાણની પેઠે વળી આકાશ મંડળ પ્રત્યે ગયા. ત્યાં ગ્રહ, નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય, તથા અગ્નિના સરખી છે કાન્તિ જેની એવા પ્રકાશમાન પર્વતને જોયો. તે પર્વતપ્રત્યે જઈ પર્વતના અગ્રભાગવિષે

વિરાજમાન નિરંતર તપોનિષ્ઠ પોતાના તેજેકરી હજારો સૂર્ય સરખા દેદિપ્યમાન્ ત્રિશૂળ તથા જટા ધારણ કરેલા, ગૌર છે વર્ણ જેનો, વલ્કલ તથા મૃગચર્મનાં વસ્ત્ર પેહેરેલા હજારો નેત્રેકરી વિચિત્ર અંગવાળા, મહાપરાક્રમી, પાર્વતી તથા ભાસ્વર એવા ભૂત સંઘસહિત હાસ્ય નૃત્ય હસ્ત પાદનું ચાલન તથા કોઈ વખતે શબ્દ કરતા બ્રહ્મવાદિ એવા ઋષિઓએ, દિવ્ય એવા સ્તત્રેકરી સ્તુતિ કરેલા મહાત્મા વૃષભધ્વજને અર્જુને જોયા. સર્વ ભૂતના રક્ષક ધનુષ્ ધરનાર અચ્યુત એવા તે વૃષભધ્વજને જોઈ ધર્માત્મા એવા વાસુદેવ ભગવાને અર્જુનસહિત સનાતન બ્રહ્મનું ઉચ્ચારણ કરતાં લોકના આદિ વિશ્વ છે કર્મ જેનું, ઈશાન, અવિકાર, પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિના કારણરૂપ, ઉત્પત્તિ સ્થાન આકાશ વાયુ તથા તેજના અધિષ્ઠાનરૂપ, પૃથ્વ્યાદિકના સૃજનાર પ્રધાનરૂપ દેવ, દાનવ, યક્ષ તથા માનવને સિદ્ધિનું નિધાન, ચરાચરના સૃષ્ટા, સંહાર કરતા, કાળ સરખોછે કોપ જેનો, મહાત્મા શક્ર તથા સૂર્યના ગુણનો છે ઉદય જેથકી એવા તેને; વાણી, મન, બુદ્ધિ તથા કર્મેકરી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા. પછી સૂક્ષ્મ એવા અધ્યાત્મપદની છે ઈચ્છા જેમને એવા વિદ્વાનો જેને પ્રાપ્ત થાય છે તે અજન્મા એવા કારણાત્મા મહાદેવની, શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન બેઉ શરણે ગયા; અને અર્જુન પણ સર્વ ભૂતના આદિ, ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાનના ઉત્પન્ન કરનાર તેમને જાણી વારંવાર પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી પ્રસન્ન છે મન જેનું એવા મહાદેવજી આવ્યા. એવા તે બેઉને 'આ નર નારાયણ છે' એમ જાણી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે નરશ્રેષ્ઠો, ભલે તમે આવ્યા, ખેદરહિત થઈ બેઠા થાઓ. હે વીરો, શું તમારા મનનું ઈચ્છિત છે? તે જલદી કહો. જે કારણ માટે તમે અહિં આવ્યા હો તે તમારૂં કામ હું કરૂં. તમારૂ જે શ્રેય હોય તે માગો, તે બધું હું તમને આપું. એવાં વૃષભધ્વજનાં વચન સાંભળી મોટી બુદ્ધિવાળા વાસુદેવ તથા અર્જુન બેઉ ઉઠી હાથ જોડી મહાદેવજીની, ભક્તિએકરી તથા દિવ્યસ્તવેકરી અનિંદિત એવા મહાત્મા તે બેઉ સ્તુતી કરવા લાગ્યા. ભવ, શર્વ, રૂદ્ર, વર આપનાર પશુના પતિ, ઉગ્ર, કપર્દિ, મહાદેવ, ભીમ, ત્ર્યંબક, શાંતિરૂપ ઈશાન, મુખને હણનાર, અંધકાસુરને હણનાર, કુમારના ગુરૂ, નીલ છે ગ્રીવા જેની, વેધા, પિનાક ધનુષ્ ધરનાર, હવિષ્યરૂપ, સત્યસ્વરૂપ તથા વ્યાપક એવા તમોને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. વિલે હિત, ધૂમ્ર, વ્યાઘ્ર અનપરાજિત, નીલ શિ-

ખંડ, ત્રિશૂળ ધારણ કરનાર, દિવ્ય છે નેત્ર જેને, હોતા, પોતા, ત્રણ છે નેત્ર જેને, વ્યાધ, વસુરેતા, અચિંત્ય, અંબિકાના સ્વામિ, સર્વ દેવતાઓએ સ્તુતિ કરેલા, વૃષભધ્વજ, મુંડ, જટા ધારણ કરનાર, બ્રહ્મચારી, નિરંતર તપશ્ચર્યા કરનાર, સલિલરૂપ, બ્રહ્મણ્ય, અજિત, વિશ્વના આત્મા, વિશ્વના સ્રષ્ટા, વિશ્વમાં વ્યાપ્ત થઈ વિરાજમાન, સેવન કરવાલાયક, ભૂત પ્રાણિના ઉત્પન્ન કરનાર, બ્રહ્મ છે મુખ જેનું, સર્વરૂપ, મોક્ષના હેતુ, કલ્યાણરૂપ, વાણીના પ્રવર્તક, પ્રજાના પતિ, વિશ્વના પતિ, મોટાઓના પતિ, સહસ્ત્ર છે મસ્તક તથા ભુજા જેને, મૃત્યુરૂપ, સહસ્ત્ર છે નેત્ર તથા પાદ જેને, અસંખ્ય છે કર્મ જેનાં, હિરણ્ય વર્ણ, હિરણ્યનું છે કવચ જેને, ભક્તને દયા કરનાર એવા તમને અમે વારંવાર પ્રણામ કરીએ છીએ; અને હે પ્રભો, અમને વર આપો. સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે અર્જુનસહિત વાસુદેવ ભગવાને અસ્ત્રની પ્રાપ્તિ સારૂ મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી તેને પ્રસન્ન કર્યા.

॥ एवंस्तुत्वामहादेवंवासुदेवःसहार्जुनः ॥
॥ प्रसादयामासभवंतदाह्यस्त्रोपलब्धये ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनस्वप्ने गुर्जरभाषायां अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

संजयउवाच ॥ ततःपार्थःप्रसन्नात्माप्रांजलिर्वृषभध्वजं ॥
॥ ददर्शोत्फुल्लनयनःसमस्तंतेजसांनिधिं ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રસન્ન છે આત્મા જેનો એવા પ્રફુલ્લિત નેત્રવાળા, બે હાથ જોડેલા અર્જુને તેજના નિધિરૂપ સર્વવ્યાપક વૃષભધ્વજને જોયા. અને વાસુદેવે નિવેદન કરેલા તે રાત્રિ સંબંધિ ત્ર્યંબકબલિને પણ મહાદેવજીની સમીપે જોયું. ત્યાર પછી પાંડુપુત્ર અર્જુને મનેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા મહાદેવજીની પૂજા કરી મહાદેવજીને કહ્યું કે, હે શંકર, હું દિવ્યઅસ્ત્રની ઈચ્છા રાખું છું. વરને ઈચ્છતા અર્જુનનાં એવાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ વાસુદેવ તથા અર્જુનને આવી રીતે કહ્યું કે, હે નરશ્રેષ્ઠો, તમો ભલે આવ્યા; અને જે કામનાથી તમો અહિં આવ્યા છો તે તમારા મનનું ઈચ્છિત મેં જાણ્યું, તે હું આપું છું. હે શત્રુસૂદનો, અહિ

સમીપે અમૃતમય દિવ્ય સરોવર છે ત્યાં જેણે કરી સર્વ દૈત્યોને મેં યુદ્ધમાં પાડ્યા છે એ દિવ્ય ધનુષ્ તથા બાણ પૂર્વે મેં રાખેલાં છે ત્યાંથી હે કૃષ્ણૌ, બાણસહિત ઉત્તમ ધનુષ્ લેઈ આવો. 'ઠીક બહુ સારૂ;' એમ કહી શૂરવીર તે બેઉ સર્વ પારિષદ સહિત દિવ્ય એવા ઐશ્વર્ય શતેકરી યુક્ત એવા તે દિવ્ય સરોવર પ્રત્યે જવા લાગ્યા. વૃષાંક એવા મહાદેવજીએ જે કહ્યું હતું, સર્વ અર્થ સાધનાર પવિત્ર એવા તે સરોવરપ્રત્યે અસંભ્રાંત એવા નરનારાયણ ઋષિ તે બેઉ ગયા. સૂર્યમંડળ સરખા તે સરોવરમાં વાસુદેવ તથા અર્જુને જળની અંદર એક ભયંકર સર્પ જોયો. તેટલામાં તેઓએ મોટી જ્વાળાઓનું વમન કરતો અગ્નિસરખી કાંતિવાળો, હજાર છે મસ્તક જેને, એવો બીજો શ્રેષ્ઠ સર્પ ત્યાં જોયો· તે ટાણે વેદ જાણનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન હાથ જોડી વૃષભધ્વજને નમસ્કાર કરી શતરૂદ્રિયવેદ ભણતાં તે નાગોનું ઉપસ્થાન કરવા લાગ્યા. તે વખતે તે મોટા સર્પ રૂદ્રના મહાત્મ્યથી તે રૂપનો ત્યાગ કરી શત્રુને હણનાર એવા ધનુષ્બાણ થઈ ગયા. ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા મહાત્મા તે બેઉએ રૂડી કાંતિવાળું તે ધનુષ્ ગ્રહણ કરી મહાત્માને આપ્યું. તેટલામાં પિંગાક્ષ, તપના આધારભૂત બળવાન્ મહાદેવજીની બીજી મૂર્ત્તિરૂપ બ્રહ્મચારિએ મહાદેવજીના પાર્શ્વ ભાગમાંથી ઉત્પન્ન થઈ તે શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ ગ્રહણ કરી સાવધાન થઈ બાણસહિત તે ઉત્તમ ધનુષ્ વિધિથી આકર્ષણ કર્યું. તેનું મૌર્વીનું આકર્ષણ તથા ધનુષ્ ધારણ જોઈ મહાદેવજીએ કહેલો મંત્ર સાંભળી અચિંત્ય પરાક્રમવાળા તેણે તે ગ્રહણ કરી લીધો. તેટલામાં અતિબળવાન્ શૂરવીર, તથા સમર્થ એવા તે બ્રહ્મચારીએ તે ધનુષ્બાણ પાછા તળાવમાં રાખી દીધા. તે ટાણે સ્મૃતિમાન્ અર્જુને પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીને જાણી વિચાર કર્યો કે, પૂર્વે અરણ્યમાં મહાદેવજીએ જે વર આપ્યો છે તેજ આ વર પ્રાપ્ત થયો; કારણ મહાદેવનું દર્શન નિષ્ફળ નહિ જાય એવો અર્જુનનો મત જાણી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવજીએ ઘોર એવું તે પાશુપત તથા પ્રતિજ્ઞાનો પણ તું પાર પામીશ એમ વરદાન આપ્યું. એ રીતે મહાદેવજીથકી ફરીથી દિવ્ય એવા પાશુપતને પામી, થયાં છે રૂવાટાં ઉભાં જેનાં એવો દુર્ધર્ષ અર્જુન, પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યો. પછી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા પરમ હર્ષયુક્ત મહાદેવે રક્ષણ કરેલા શૂરવીર અર્જુન તથા કૃષ્ણ તેજક્ષણે પોતાના શિબિર પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયા. મહા અસુરને મારનાર મહાદેવજીએ અનુમત એવા અર્જુન તથા કેશવ, જંભાસુરના વધને ઈચ્છતા ઈંદ્ર તથા વિષ્ણુ જેવા પ્રસન્ન થયા હતા તેવા પ્રસન્ન થયા.

॥ तथाभवेनानुमतौमहासुरविघातिना ॥
॥ ईंद्राविष्णूयथाप्रीतौजंभस्यवधकांक्षिणौ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनस्य पुनः पाशुपतास्त्रप्राप्तौ गुर्जरभाषायां एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

संजयउवाच ॥ तयोःसंवदतोरेवंकृष्णदारुकयोस्तथा ॥
॥ सात्यगाद्रजनीराजन्नथराजान्वबुध्यत ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજન્, એ રીતે શ્રીકૃષ્ણ તથા દારૂક બેઉને વાતો કરતાં તે રાત્રિ વ્યતિત થઈ ગઈ. ત્યારપછી રાજા પણ જાગૃત થયા. તે વખતે હાથથી તાલનો શબ્દ કરનાર, મધુપર્ક સમયે ભણનાર માગધ લોક ભણતા હતા. વૈતાલિક તથા સૂત પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરની સ્તુતિ કરતા હતા; નર્તક લોકો નૃત્ય કરતા હતા; અને રંજક છે સ્વર જેમનો એવા ગાયક લોકો કુરૂ વંશની સ્તુતિવાળાં મધુર ગાંન ગાતા હતા. તેમ મૃદંગ, ઝરઝર, ભેરી, પણવ, આનક, ગોમુખ, આડંબર, શંખ તથા દુંદુભિ એટલા એ અને બીજા પણ મોટા શબ્દવાળા સર્વ યુદ્ધવાદ્યને સારી રીતે શીખેલા કુશળ પુરૂષો અત્યંત પ્રસન્નતાથી વગાડતા હતા. તેમનો એકઠો મળેલો મેઘસરખો મોટો શબ્દ, સ્વર્ગને સ્પર્શ કરતો હતો અને તેના શ્રવણેકરી ઉત્તમ એવી અમુલ્ય શય્યામાં સુખેકરી સુતેલા યુધિષ્ઠિર રાજા પણ જાગ્રત થઈ ઉઠી પોતાનું નિત્ય કર્મ કરવા સારૂ સ્નાન ગૃહપ્રત્યે પધાર્યા. તેમને જોઈ શ્વેતવસ્ત્ર પેહેરેલા કર્યું છે સ્નાન જેમણે એવા તરૂણ અવસ્થાવાળા સ્નાન કરાવનારા અષ્ટોત્તરશતપુરૂષ, જળથી ભરેલા સુવર્ણના કુંભ લઈ સમીપે આવી ઉભા. તે ટાણે નાનું વસ્ત્ર પેહેરી ભદ્રાસન ઉપર સારી રીતે બેઠેલા યુધિષ્ઠિરે ચંદન સંયુક્ત અભિમંત્રણ કરેલા જળેકરી સ્નાન કર્યું. તે સમયે સારી રીતે શીખેલા બળવાન્ પુરૂષોએ સર્વૌષધ્યાદિકના કલ્કેકરી મર્દન કર્યા છે સર્વ અવયવ જેના એવા અને સુવાસિત દ્રવ્યયુક્ત સુગંધિજળેકરી ન્હાએલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ મસ્તક સુકાવવા વાસ્તે રાજહંસ સરખી શિથિલ ટોપી મસ્તક વિષે વીંટી લીધી. ત્યાર પછી મહાબાહુ તે, હરિચંદનનો શરીરમાં લેપ કરી માળા પેહેરી અહત વસ્ત્ર ધારણ કરી

પૂર્વાભિમુખે બેશી હાથ જોડી સત્પુરૂષના માર્ગનું અનુષ્ઠાન કરતા કુંતિપુત્ર તે, જપવા યોગ્યને જપ કરી નમ્રતાથી અગ્ન્યાગારમાં પ્રવેશ કરી પવિત્ર એવી સમિધ તથા મંત્રથી પવિત્ર એવી આહુતિએ કરી અગ્નિની પૂજા કરી તે ગૃહમાંથી બહાર નિકળ્યા. પછી પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે રાજા, બીજી ડોઢીમાં આવી, ત્યાં બેઠેલા વેદ જાણનાર વૃદ્ધ, ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખનાર, વેદના વ્રતમાં સ્નાત, અવભૃથ સ્નાન કરેલા, હજારો છે અનુચર જેમને, સૂર્યના ઉપાસક એવા અષ્ટસહિત સહસ્ર શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને જોઈ મહાબાહુ તે, અક્ષત તથા પુષ્પેકરી સ્વસ્તિ વાચન કરી પછી મધ, ઘૃત, તથા અત્યંત મંગળરૂપ એવા શ્રેષ્ઠ ફળસહિત તે બ્રાહ્મણોને એક એક નિષ્ક સુવર્ણ આપી શણગારેલા સો અશ્વ, વસ્ત્ર, ઈષ્ટ એવી દક્ષિણા તથા દુઝણી વત્સસહિત, સુવર્ણનાં છે શૃંગ જેમનાં, રૂપાની ખરીવાળી કપિલા ગાયો આપી, તેમને પ્રદક્ષિણા કરી પછી સ્વસ્તિકશરાવ નામનાં પાત્ર, સુવર્ણના સંપુટિત અર્ઘપાત્ર, સુગંધિ પુષ્પની માળાઓ, જળેકરી પૂર્ણ કુંભ, પ્રજ્વલિત અગ્નિ, પૂર્ણ એવાં અક્ષતપાત્ર, રૂચિકર પદાર્થ, સંતોષકારક વસ્તુ, શણગારેલી સુંદર કન્યાઓ, દધિ, ઘૃત, મધુ, ઉદક, મંગળરૂપ પક્ષિઓ, બાકી પણ પૂજિત એવી વસ્તુઓને જોઈ તે સર્વને સ્પર્શ કરી કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ત્યાંથી બહારને દરવાજે ગયા. તેમને જોઈ ચાકર લોકોએ મુક્તા તથા વૈડૂર્યમણિથી શોભિતું અમૂલ્ય એવાં આસ્તરણે કરી આસ્તીર્ણ વિશ્વકર્માનું કરેલું દિવ્ય એવું શ્રેષ્ઠ સિંહાસન લેઇ આવી બીછાવ્યું. તે ઉપર વિરાજમાન થયેલા મહાત્મા યુધિષ્ઠિર વાસ્તે પ્રેષ્ય લોકો અમૂલ્ય એવાં સ્વચ્છ ભૂષણો લેઈ આવ્યા. તે મુક્તાના આભરણેકરી સુંદર વેષ કરેલા કુંતિપુત્ર ધર્મરાજાનું દ્વેષિઓને શોક વધારનાર એવું સુંદરરૂપ થયું. તે વખતે જેમના દાંડા સુવર્ણના છે, એવાં અત્યંત સુશોભિત ચંદ્રકિરણ સરખા બે બાજુ થતા ચામરેકરી જેમ વિદ્યુલ્લતાએ કરી મેઘ શોભે તેવા શોભતા હતા. તે સમયે સૂત લોકોએ સ્તુતિ કરેલા તે કુરૂનંદન યુધિષ્ઠિરને બંદિજત વંદન કરતા હતા અને ગંધર્વ તેની આગળ ગાન કરતા હતા. ત્યાર પછી એક મુહૂર્ત્તે રથોનો, રથના પાટાઓનો તથા અશ્વની ખરીઓનો મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. તે શબ્દ સાથે મળેલા હસ્તિયોના ઘંટાઓના શબ્દ, શંખના શબ્દ તથા મનુષ્યોના પગના શબ્દેકરી પૃથ્વી જાણે કંપતી હોય નહિ તેવી થઈ. તેટલામાં કુંડળ તથા કવચ પેહેરેલો બાંધ્યો છે ખડ્ગ જેણે એવા તરૂણ

દ્વારપાળે ડોઢીમાં અંદર આવી પૃથ્વી વિષે ગોઠણભર થઈ વંદન કરવાલાયક તે રાજાને મસ્તકથી પ્રણામ કરી મહાત્મા એવા તે ધર્મરાજાને નિવેદન કર્યું કે હૃષીકેશ એવા ભગવાન્ તમારી પાસે આવે છે. તે વાત સાંભળી પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેમણે 'ભલે પધારયા;' એમ કહી, એ માધવને અર્ધ્ય તથા પરમ એવું આસન આપો.એમ કહ્યું. ત્યારપછી વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણને પ્રવેશ કરાવી શ્રેષ્ઠ આસનઉપર બેસાડી ધર્મરાજ એવા યુધિષ્ઠિરે વિધિપુરઃસર તેમની પૂજા કરી.

॥ ततःप्रवेश्यवार्ष्णेयमुपवेश्यवरासने ॥

॥ पूजयामासाविधिवत्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि युधिष्ठिरसज्जतायां गुर्जरभाषायां द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

संजयउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रतिनंद्यजनार्दनं ॥

॥ उवाचपरमप्रीतःकौंतेयोदेवकीसुतं ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ત્યાર પછી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ દેવકીપુત્ર એવા જનાર્દન ભગવાનને વખાણી આવી રીતે પૂછ્યું કે હે મધુસૂદન, હે અચ્યુત, સુખેકરી તમને રાત્રિ ગઈ અને તમારાં સર્વ જ્ઞાન પ્રસન્ન છે? એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વાસુદેવે પણ યુક્ત હતું તે યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું; એટલામાં દ્વારપાળે અંગરૂપ સર્વ આવેલા છે, એમ નિવેદન કર્યું; તે સાંભળી રાજાએ આજ્ઞા આપેલા તેણે તે સર્વ જનને પ્રવેશ કરાવ્યો. ત્યારે તે વીરાટ, ભીમસેન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, ચેદિપ, ધૃષ્ટકેતુ, મહારથિદ્રુપદ, શિખંડી, નકુળ, તથા સહદેવ, ચેકિતાન, કેકય કૌરવ્ય એવો યુયુત્સુ, પાંચાલ્ય, ઉત્તમૌજા, યુધામન્યુ, સુબાહુ, દ્રૌપદીના પુત્ર, એટલાએ અને બીજાપણ ઘણાક ક્ષત્રિયો, ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ, મહાત્મા યુધિષ્ઠિરનું ઉપસ્થાન કરી એટલે તેને નમી સુંદર એવા આસન ઉપર સર્વ વિરાજમાન થયા. તેમાં મોટિ કાંતિવાળા મહાત્મા મહા બળવાન્ શૂરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા સાત્યકિ યાદવ એ બેઉ એક આસન ઉપર વિરાજમાન થયા. એ રીતે બેઠેલા તે સર્વ સાંભળે તે રીતે યુધિષ્ઠિરરાજા કમળ સરખાં નેત્રવાળા મધુસૂદન એવા શ્રીકૃ-

ષ્ણને સંબોધનથી બોલાવી આવી રીતે મધુર વચન કહેવા લાગ્યા કે, દેવતાઓ જેમ ઇંદ્રનો આશ્રય કરે તેમ અમે એક તમારો આશ્રય કરી યુદ્ધમાં જય તથા શાશ્વત એવાં સુખની પ્રાર્થના કરીએછીએ. તેમ હે કૃષ્ણ, અમારા રાજ્યનો વિનાશ, શત્રુઓએ કરેલું અમારૂ નિરાકરણ તથા અમને થયેલા વિવિધ પ્રકારના તે ક્લેશને પણ તમો જાણો છો. હે ભક્તવત્સલ, હે મધુસૂદન, હે સર્વેશ, અમારૂં સર્વનું સુખ તથા સ્થિતિ પણ તમારેવિષે રહી છે. માટે હે વાર્ષ્ણેય, જે રીતે મારૂં મન તમારેવિષે રહે અને અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞા સત્ય થાય તે રીતે કરો. હે માધવ, તમો તે દુઃખરૂપી મોટા સમુદ્રથકી અમને તારો; અને તે સમુદ્રના પારને ઉતરવા ઈચ્છતા અમોને નાવરૂપ થાઓ. હે કૃષ્ણ, સંગ્રામમાં યત્ન કરતો સારથિ જે કામ કરી શકે, તે કામ શત્રુના વધવાસ્તે ઉદ્યુક્ત થયેલો રથિ પણ કરી શકે નહિ. હે જનાર્દન, હે મહાબાહો, જે રીતે સર્વ આપત્‌વિષે વૃષ્ણિઓને પાળો છો તેજ રીતે દુઃખથકી અમારી પણ રક્ષા કરવા યોગ્ય છો, હે શંખ ચક્ર ગદાધર; અગાધ સમુદ્રમાં નાવવગરના ડૂબેલા પાંડવોનો નાવરૂપ થઈ ઉદ્ધાર કરો. હે દેવ, હે ઈશ, હે સનાતન, હે સંહાર કરનાર, હે વિષ્ણો, હે જિષ્ણો, હે કૃષ્ણ, હે વૈકુંઠ, હે પુરૂષોત્તમ, હું તમને નમસ્કાર કરૂં છું. હે માધવ, નારદે તમને પુરાણ પુરૂષ, ઋષિમાં શ્રેષ્ઠ, વર આપનાર, શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ ધરનાર એવા શ્રેષ્ઠ કહ્યા છે; માટે તે સત્ય કરો. એ રીતે સભામાં ધર્મરાજાએ જેને કહ્યું એવા કમળસરખાં નેત્રવાળા બોલવામાં ચતુર ભગવાન્ મેઘ સરખી વાણીએકરી આવી રીતે યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે, હે યુધિષ્ઠિર, દેવતાઓ સહિત સર્વ લોકમાં જેવો અર્જુન ધનુષ્ ધરનાર છે તેવો બીજો કોઇ નથી. તેમ વીર્યવાન્, અસ્ત્રસંપન્ન, પરાક્રમી, મહાબળવાન્, યુદ્ધમાં પ્રવીણ, સદા અમર્ષવાન્, તેજેકરી સર્વથી અધિક, યુવાવસ્થાવાળો, બેલસરખા ખભાથી શોભિતો મહાબાહુ શ્રેષ્ઠ સિંહસરખી ગતિવાળો અત્યંત શોભિતો અર્જુન, તમારા દ્વેષિઓને હણશે. અને કુંતિપુત્ર તે અગ્નિ જેમ કાષ્ટને બાળે તેમ દુર્યોધનના સૈન્યને બાળશે તેમ હું કરીશ. આજ અર્જુન પાપકર્મ કરનાર, ક્ષુદ્ર, અભિમન્યુને મારનાર સિંધુરાજાને બાણેકરી પાછો દેખાય નહિ એવે માર્ગે મોકલી દેશે. અને આજ ગૃધ, શ્યેન, ચંડ એવા શિયાલ તથા પુરૂષને ખાનાર બીજા રાક્ષસો તેના માંસને ખાશે. કદિ ઈન્દ્ર સહિત દેવતાઓ તેના રક્ષક થશે તોયપણ યુદ્ધમાં હણાયલો તે આજ યમ-

ની રાજધાનીને પ્રાપ્ત થશે. આજ અર્જુન, સિંધુરાજાને મારી તમારી પાસે આવશે; માટે હે રાજન્, ઐશ્વર્યને આગળ કરી શોક તથા જ્વરરહિત થાઓ.

॥ निहत्यसैंधवंजिष्णुरद्यत्वामुपयास्यति ॥

॥ विशोकोविज्वरोराजन्भवभूतिपुरस्कृतः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिं प्रतिज्ञापर्वणि श्रीकृष्णवाक्ये गुर्जर-भाषायां त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

संजयउवाच ॥ तथातुवदतांतेषांप्रादुरासीद्धनंजयः ॥

॥ दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठंराजानंससुहृद्गणं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે રીતે તેઓ વાતો કરે છે તેટલામાં સુ-હૃદ્ ગણસહિત ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ રાજાને જોવાને ઈચ્છતા અર્જુન ત્યાં આવ્યા. સુંદર દોઢીમાં આવી યુધિષ્ઠિરને અભિવંદન કરી આગળ ઉભેલા તે અર્જુનને પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજા, બે હાથથી મળી 'તેનું મસ્તક સૂંઘી શ્રેષ્ઠ;' એવી આશિષ આપી આવી રીતે તેને વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે અર્જુન, તારી શોભા ઘણી સારી લાગે છે તથા જનાર્દન એવા ભગવાન્ પ્રસન્ન છે, તેથી હું એમ જાણું છું કે જરૂર કરી સંગ્રામમાં તારો મહા-જય થશે. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી તેને અર્જુને કહ્યું કે. કેશવ ભગવાનના પ્રસાદથી ઉત્તમ એવું મહા આશ્ચર્ય મેં જોયું. એમ કહી જેવી રીતે જોયું હતું તેવી રીતે મહાદેવ સાથે સમાગમાદિકનું તે વૃત્તાંત સંબં-ધિઓને આશ્વાસના કરવા સારૂ યથાર્થ કહી બતાવ્યું. તે સાંભળી વિસ્મય પામેલા સર્વ રાજાઓએ મસ્તકથી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી મહાદેવજીને નમ-સ્કાર કરી 'ઘણું સારૂં ઘણું સારૂં.' એમ કહ્યું. ત્યાર પછી ધર્મરાજાએ આજ્ઞા કરેલા સર્વ સંબંધીઓ તૈયાર થઈ પ્રસન્નતાથી જલદી યુદ્ધ વાસ્તે નિકળ્યા. તેમજ સાત્યકિ, અચ્યુત ભગવાન્ તથા અર્જુન પણ યુધિષ્ઠિરને પ્રણામ કરી પ્રસન્ન થઈ તેના શિબિરથી બહાર નિકળ્યા. ત્યાર પછી કોઈથી સહન થાય નહિ એવા શૂરવીર સાત્યકિ, યાદવ તથા જનાર્દન ભગવાન્ એક રથેકરી અર્જુનના નિવાસસ્થાન પ્રત્યે ગયા. ત્યાં જઈ ઋષીકેશ એવા ભગ-વાને સૂતની પેઠે રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનનો, હનુમાનનું છે ચિન્હ જેમાં એવો

રથ સંગ્રામમાં જવા તૈયાર કર્યો તપાવેલા સુવર્ણ સરખી છે પ્રભા જેની એવો મેઘ સરખા શબ્દવાળો તૈયાર કરેલો તે શ્રેષ્ઠ રથ, પ્રાતઃકાલનો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો. તે પછી સજ્જ કરી છે સામગ્રી સમગ્ર જેણે એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભગવાને કર્યું છે આન્હિક જેણે એવા અર્જુનની સમીપે તે રથ નિવેદન કરયો. તે ટાણે સુવર્ણનું કવચ તથા ધનુષ્યબાણ ધારણ કરેલા, લોકમાં શ્રેષ્ઠ અને તપ, વિદ્યા તથા વયે કરી વૃદ્ધ, ક્રિયાવાન્, જિતેંદ્રિય પુરૂષોએ જયરૂપ આશિષસાથે સ્તુતિ કરેલા તેજસ્વી અર્જુને જૈત્ર એવા સાંગ્રામિકમંત્રેકરી અભિમંત્રણ કરેલા તે રથને પ્રદક્ષિણા કરી સૂર્ય જેમ ઉદયાચળ પ્રત્યે આરોહણ કરે, તેમ તે મહારથપ્રત્યે આરોહણ કર્યું. તે સમયે સુવર્ણના રથમાં બેઠેલા સુવર્ણના કવચાદિકથી વિંટાયેલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન, મેરૂપર્વતવિષે રહેલો સૂર્ય શોભે તેવો શોભતો હતો. તે પછી શર્યાતિના યજ્ઞમાં આવેલા ઈન્દ્રદેવની પાછળ જેમ અશ્વિનીકુમાર આરોહણ કરે તેમ સાત્યકિ, યાદવ તથા જનાર્દન ભગવાને આરોહણ કર્યું. પછી ઘોડા હાંકવામાં ચતુર ગોવિંદ ભગવાને વૃત્રાસુરને મારવા જતા ઈન્દ્રના ઘોડાઓની રાશોને જેમ તેનો સારથિ માતલિ ગ્રહણ કરે તેમ અર્જુનના ઘોડાઓની રાશ ગ્રહણ કરી. એ રીતે સાત્યકિ તથા જનાર્દન ભગવાન્સહિત અત્યંત શ્રેષ્ઠરથમાં બેઠેલો અર્જુન, બુધ તથા શુક્રસહિત આકાશમાં રહેલો અંધકાર ટાળનાર ચંદ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો. વરૂણ તથા મિત્ર સહિત ઈંદ્ર જેમ તારકામય સંગ્રામમાં ગયો હતો, તેમ શત્રુ સમુદાયને હણનાર સૈંધવના વધને ઈચ્છતો સાત્યકિ તથા જનાર્દનસહિત અર્જુન સંગ્રામ પ્રત્યે ગયો. તે વખતે સંગ્રામ પ્રત્યે જતા શૂરવીર અર્જુનની માગધ લોકો વાદિત્રના શબ્દ તથા શુભ એવાં માંગલ્યસ્તવે કરી સ્તુતિ કરતા હતા. જયરૂપ આશિષ તથા પુણ્યાહયુક્ત વાદિત્રના શબ્દસાથે મળેલો સૂત તથા માગધનો શબ્દ, તેમને હર્ષ વધારનાર થતો હતો. અને તેની પાછળ પવિત્ર ગંધને વેહેનાર સુંદર વાયુ અર્જુનને હર્ષ કરતો તથા શત્રુઓને શોષણ કરતો વાવા લાગ્યો. તેજ ક્ષણે જયને આપનાર શુભ એવાં વિવિધ પ્રકારનાં ઘણાંક ચિન્હ પાંડવોને થવા લાગ્યાં; અને તમારાઓને તેથી વિપરીત થવા માંડ્યાં. તે સમયે જયને આપનાર તે નિમિત્તને જોઈ અર્જુને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વરતનાર મોટા ધનુષ્યવાળા સાત્યકિને આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે શિનિપુગંવ, હે યુયુધાન, જેવાં આ ચિન્હ દેખાય છે

તે જોતાં તો આજ યુદ્ધમાં આપણો જરૂરકરી જયજ દેખાય છે. માટે જે ઠેકાણે યમલોક પ્રત્યે જવા ઈચ્છતો સિંધુરાજા મારૂં પરાક્રમ જોવાની વાટ જુવે છે ત્યાં હું જઈશ. પણ સિંધુરાજાનો વધ જેમ મારે પરમકૃત્ય છે તે-મજ ધર્મરાજાનું રક્ષણ પણ અત્યંત મોટું કૃત્ય છે. વાસ્તે હે મહાબાહો, આજ તું રાજાનું પરિપાલન કર. કારણ જેવી મારાથી રક્ષા બને તેવીજ તારાથી બની શકે તેમ છે. તેમ સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર હોય તોયપણ શું યુદ્ધમાં વાસુદેવ સરખા તને પરાજય પમાડે એવા કોઈ પણ યોદ્ધાને લોકમાં હું જોતો નથી. હે નરર્ષભ, વાસ્તે મહારથિ તું અથવા પ્રદ્યુમ્ન બેમાંથી એક યુધિષ્ઠિરની રક્ષાનો ભાર ગ્રહણ કરો તો હું નિશ્ચિંત થઈ સિંધુરાજાને હણુ-વા સમર્થ થાઉં. હે સાત્વત, કોઈ રીતે બીજાની અપેક્ષા ન રહે તે રીતે સર્વાત્મપણાથી તારે રાજાની રક્ષા કરવી. તેમ જ્યાં મહાબાહુ વાસુદેવ રહ્યા છે અને જ્યાં હું છું ત્યાં કોઈ જાતની વિપત્તિ થાયજ નહિં, એમ જેને અર્જુને કહ્યું છે એવો પારકા શૂરવીરને હણનાર સાત્યકિ 'ઠીક તેમ કરીશ;' એમ કહી જ્યાં રાજા યુધિષ્ઠિર હતા ત્યાં તેમની રક્ષા વાસ્તે ગયો.

॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनसात्यकिःपरवीरहा ॥

॥ तथेत्युक्त्वागमत्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुरशीतितमोऽध्यायः ८४ ॥

॥ समाप्तं प्रतिज्ञापर्व ॥

॥ अथ जयद्रथवधपर्व ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ श्वोभूतेकिमकार्षुस्तेदुःखशोकसमन्विताः ॥

॥ अभिमन्यौहतेतत्रकेवायुद्ध्यंतमामकाः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે,—હે સંજય, અભિમન્યુ હણાયા પછી દુઃખ તથા શોકસંયુક્ત એવા પાંડવોએ બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલ થયા પછી શું કર્યું ? અને મારી તરફના કોણ યુદ્ધ કરતા હતા; અર્જુનના કર્મને સારીરીતે જા-ણુનાર કૌરવો તેનો અપરાધ કરી પછી નિર્ભય કેમ રહ્યા, તે તું મને કહે, પુત્રના શોકથી સંતપ્ત, મૃત્યુનીપેઠે ક્રોધાયમાન, પુરૂષમાં સિંહ-

૩૫ સંગ્રામવિષે આવતા અર્જુનને મારી તરફના કેમ જોઈ શક્યા? હનુમાન્ છે ધ્વજાવિષે જેને, મોટા ધનુષ્યને હલાવતા, પુત્રના વધથી દુઃખિત એવા અર્જુનને જોઈ મારી તરફનાઓએ શું કર્યું. હે સંજય, આજ સંગ્રામમાં દુર્યોધનને મોટો ક્લેશ છે, એમ સાંભળ્યું છે તેથી મને આનંદ થતો નથી વાસ્તે દુર્યોધનનું શું વૃત્તાંત છે તે પણ મને કહે. મનને ગ્રહણ કરવા લાયક શ્રવણેંદ્રિયને સુખ દેનાર એવા સિંધુરાજાના શિબિર પ્રત્યે જે શબ્દ થતા હતા તે બધા આજ સંભળાતા નથી. તેમ મારા પુત્રના શિબિર પ્રત્યે આજ સ્તુતિ કરનાર સૂત તથા માગધસમુદાય તથા નૃત્ય કરનારના શબ્દ પણ સંભળાતા નથી. અને જે શબ્દે કરી નિરંતર મારા કાન શબ્દાયમાન થતા હતા તે ધૈર્યવાન સોમદત્તના શિબિર પ્રત્યે થતા દીન જનોના શબ્દને પણ આજ હું સાંભળતો નથી. હે તાત, પૂર્વે જ્યાં ઉત્તમ એવા શબ્દ સાંભળતો હતો તે મારા પુત્રના શિબિરને આજ પુણ્યહીન હું આર્તસ્વરે કરી શબ્દાયમાન તથા ઉત્સાહ રહિત લક્ષ કરૂ છું. તેમજ વિવિંશતિ, દુર્મુખ, ચિત્રસેન, વિકર્ણ, તથા બીજા મારા પુત્રોનો પણ પૂર્વના જેવો આજ ઉત્તમ શબ્દ સંભળાતો નથી; અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એ ત્રણ જાતિના શિષ્ય જેની સેવા કરે છે, તેમ વિતંડા એટલે પોતાનો પક્ષ જૂઠો હોય તોયપણ તેનું સ્થાપન કરવું, પરસ્પર ભાષણ, જલદી વાદિત્રનું વાદન, તથા વિવિધ પ્રકારનાં ઈષ્ટ એવાં ગાનેકરી દિવસ રાત્રિ જે ક્રીડા કરે છે; અને ઘણાક એવા કૌરવ પાંડવ તથા સાત્વતોએ સેવન કરેલા મારા પુત્રના આશ્રયભૂત મોટા ધનુષ્યવાળા તે દ્રોણપુત્રના ઘરવિષે પણ પૂર્વના જેવો આજ ઉત્તમ શબ્દ સંભળાતો નથી. તેમ તેની પાસે ગાન કરનાર તથા નૃત્ય કરનારનો પણ શબ્દ સંભળાતો નથી. તેમજ વિંદ અનુવિંદ તથા કેકયના શિબિર પ્રત્યે પણ સાયંકાળે જે મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો તે આજ સંભળાતો નથી. હે તાત, નિરંતર પ્રમુદિત એવા નૃત્ય કરતા ગણોનો તાલ તથા ગીતનો મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો તે આજ સંભળાતો નથી. સાત વંશનો વિસ્તાર કરનાર, યજન કરાવનાર શાસ્ત્રના નિધિરૂપ બ્રાહ્મણો, સોમદત્ત પુત્રની પ્રશંસા કરતા હતા, તેમનો પણ આજ શબ્દ સંભળાતો નથી. ને જે દ્રોણના ઘરમાં નિરંતર પ્રત્યંચાનો શબ્દ, વેદઘોષ અને તોમર, ખડ્ગ તથા રથનો શબ્દ થતો હતો તેને પણ આજ હું સાંભળતો નથી. તેમ નાનાપ્રકારના દેશના સંગિત તથા વાદિત્રોનો જે

મોરો શબ્દ સંભળાતો હતો તે પણ આજ સંભળાતો નથી. એ બધું તારા કહેવાથી તેમજ છે, એમ હું જાણુંછું. હે સૂત, જ્યારે શાંતિને ઈચ્છતા અચ્યુત એવા જનાર્દન સર્વ ભૂતને દયા કરવા વાસ્તે ઉપલવ્યથી પધાર્યા હતા તેજ વખતે મંદ એવા દુર્યોધનને મેં કહ્યું હતું કે હે પુત્ર, વાસુદેવે કહેલા ઉપાયે કરી પાંડવ સાથે શાંતિકર; કેમકે આ ટાણે વાસુદેવનું કહ્યું કરવું એ યોગ્યછે એમ હું માનું છું. માટે હે દુર્યોધન, તે તું અતિક્રમણ કર માં. અને કદિ હિત વાસ્તે શાંતિની યાચના કરતા કેશવ ભગવાનને અનાદર કરી તેમ તું કરીશ નહીં તોયપણ સંગ્રામમાં તારો જય નહિ થાય, એમ મેં કહ્યું તોયપણ અનુકૂળ એવાં વાક્ય ભાષણ કરતા સર્વ ધનુષ્ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા દાશાર્હ ભગવાનનાં વાક્ય તેના માનવામાં આવ્યાં નહિ. એ રીતે કાળે આકર્ષણ કરેલો દુર્મતીવાળો તે, મારાં વચનનો અનાદર કરી દુઃશાસન તથા કર્ણના મતને અનુસર્યો. તેમ હે સંજય, દ્યૂત વખતે પણ મેં કહ્યું કે હું દ્યૂતને નથી ઈચ્છતો, વિદુર પણ તેને નિંદે છે. તેમજ સૈંધવ, ભીષ્મ, શલ્ય, ભૂરિશ્રવા, પુરૂમિત્ર, જય, અશ્વત્થામા, કૃપ, તથા દ્રોણ પણ દ્યૂતને ઈચ્છતા નહતા. માટે હે સંજય, તે ટાણે એટલાના મતને અનુસરી અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુત્રે જો દ્યૂત ક્રીડા ન કરી હોત તો જ્ઞાતિ, મિત્ર તથા સુ-હત્સહિત ઘણા કાળ સુધી પોતે સુખે કરી જીવતે; અને હવે તો સરળ મધુર સંભાષણ કરનાર જ્ઞાતિ તથા બંધુનું પ્રિય બોલનાર, કુલીન, સંમત તથા પ્રાજ્ઞ એવા પાંડવ સુખને પ્રાપ્ત થશે. કારણ નિરંતર ધર્મની અપેક્ષા રાખનાર પુરૂષ, આ લોક તથા પરલોકમાં સર્વ ઠેકાણે કલ્યાણને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ તે પાંડવ પૃથ્વી લેવામાં સમર્થ છે અને તેને ભોગવવા પણ તે યોગ્ય છે; કારણ સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વી તેમના બાપદાદાનીજ છે. તેમ પાંડવો કહેવા પ્રમાણે ધર્મમાર્ગમાં પવર્ત્તમાન થશે. અને શલ્ય, સોમદત્ત, મહાત્મા ભીષ્મ, દ્રોણ, વિકર્ણ, બાલ્હીક, કૃપ, એટલા મારા સંબંધી એ અને બીજા પણ જે વૃદ્ધ એવા મહાત્મા ભરતો છે તે તારે વાસ્તે તેમના કહેવા પ્રમાણે વરતશેજ. એમાં સંશય નહિ. કારણ તેઓમાંથી તેમને અન્યથા કહે એવો તું કેને માને છે? કોઈ પણ તેવો નથી. પ્રથમ તો શ્રીકૃષ્ણ ક્યારેય પણ ધર્મનો ત્યાગ કરે નહિ. અને તે સર્વ બીજા પણ તેમનેજ અનુસરનાર છે. તેમ ધર્માત્મા એવા શૂરવીર પાંડવો તો ધર્મ સહિત મારા વચનને પણ અન્યથા કરે નહિ. હે સૂત, એ રીતે કહી પુત્રને મેં

ઘણી રીતે સમજાવ્યો તોયપણ મૂઢ એવા તેણે મારાં વચન સાંભળ્યાં નહિ, તેથી કાળજ વિપરીત છે એમ હું માનું છું. જે ઠેકાણે ભીમસેન, અર્જુન, વૃષ્ણિવીર સાત્યકી, ઉત્તમૌજા, પાંચાલ્ય, દુર્જય એવો યુધામન્યું, દુર્ધર્ષ એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પરાજય પામેલો નહિ એવો શિખંડિ, અશ્મક, કેકય, ક્ષત્રધર્મા, સૌમકિ, ચૈદ્ય, ચેકિતાન, કાશિરાજાનો પુત્ર અભિભૂ, દ્રૌપદિના પાંચ પુત્ર વિરાટ, મહારથિ દ્રુપદ, પુરૂપમાં સિંહરૂપ નકુળ સહદેવ, એટલા યોદ્ધાઓ અને મધુસુદન એવા ભગવાન્ તો જ્યાં મંત્રિ છે, દિવ્યઅસ્ત્ર જાણનાર એટલાઓ સાથે ક્યારેય પણ આ લોકમાં દુર્યોધન, કર્ણ, શકુનિ, તથા દુઃશાસન વિના જીવવાને ઈચ્છનો બીજો કોણ પુરૂપ યુદ્ધ કરે? અથવા તેમને સહન પણ કરે? આ ચારજ કરે; પાંચમાને હું જોતો નથી. જ્યાં હાથમાં ચાબુક લેઈ વિશ્વક્સેન ભગવાન્ તો સારથિપણું કરે છે અને કવચ પેહેરેલા અર્જુન યોદ્ધા છે તેમનો પરાજય હોયજ નહિ. તેમ પુરૂપમાં સિંહરૂપ ભીષ્મ તથા દ્રોણ બેઉ હણાયા એ રીતે તું કહે છે, માટે તેમ થવાથી વિદુરનાં કહેલાં વાક્ય યાદ કરી મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે એમ હું માનું છું. તેમજ અર્જુન તથા સાત્યકિએ પરાભવ પમાડેલી સેનાને જોઈ તથા રથ ઉપર બેસવાનાં સ્થાનકોને શુન્ય જોઈને મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનુંછું અને હવે તો વસંતઋતુમાં વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલો મોટો અગ્નિ જેમ સુકા ઘાસના સમુદાયને બાળે તેમ અર્જુન મારી સેનાને બાળશે. હે સંજય, તું કુશળ છે, વાસ્તે તે બધુ મને કહે. હે તાત અભિમન્યુ હણાયા પછી કર્યો છે અર્જુનનો અપરાધ જેમણે એવા તમો સાયંકાળે તંબુ પ્રત્યે આવ્યા તે વખતે તમારૂં મન કેવું થતું હતું? તે મને કહે, હે તાત, યુદ્ધમાં અપરાધ કરેલા મારા પુત્ર, ગાંડીવ ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનના કર્મને કેમ સહન કરી શકશે? અને આ ટાણે તેઓમાંથી દુર્યોધન શું કરતા કહે છે? કર્ણ શું કહે છે? દુઃશાસન શું કહે છે અને શકુનિ શું કહે છે? તે પણ મને કહે. હે સંજય, મંદબુદ્ધિવાળા દુર્યોધનના અત્યંત અન્યાયથી એકઠા મળેલા મારા સર્વ પુત્રોનું જે વૃત્તાંત હોય તે મને કહે. હે સંજય, લોભ કરનાર દુર્બુદ્ધિવાળા ક્રોધાવિષ્ટ છે ચિત્ત જેનું, રાજ્યકામુક મૂઢ, માત્સર્યથી હણાયું છે ચિત્ત જેનું એવા મારા પુત્રનું સારૂં વા નરતુ જે બન્યુ હોય તે મને કહે.

॥ राज्यकामस्यमूढस्यरागोपहतचेतसः ॥

॥ दुर्नीतंवासुनीतंवातन्ममाचक्ष्वसंजय ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

संजयउवाच ॥ हंततेसंप्रवक्ष्यामिसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान्

॥ शुश्रूषस्वस्थिरोभूत्वातवह्यपनयोमहान् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રત્યક્ષ જોનાર હું તમારૂ પૂછેલું સર્વ કહું તથા તમારો જે મોટો અન્યાય કહું તે પણ સ્થિર થઈ સાંભળો. હે રાજન્, હે ભરતર્ષભ, પાણિ ગયા પછી જેમ પાળ બાંધવી તેમ હવે આ તમારો વિલાપ નિષ્ફળ છે, વાસ્તે શોચ કરો નહિ. હે ભરતશ્રે-ષ્ઠ, કાલનો અદ્ભુત એવો આ વિધિ હવે અતિક્રમણ થઈ શકે તેમ નથી. વા પૂર્વનું આ રીતનુંજ આપણું દૈવ, એમ જાણી શોચ કરો માં. જોને પૂર્વે તમે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને તથા તમારા પુત્રોને દ્યૂતથી નિવૃત્ત કરત તો તમને આ વ્યસન પ્રાપ્ત થાત નહિ. તેમજ પાછો જ્યારે યુદ્ધ વખત પ્રાપ્ત થયો તે ટાણે પણ યુદ્ધમાં પ્રવર્ત્તમાન થયેલાઓને તમે જોઈને નિવૃત્ત કર્યા હોત તોપણ તમોને દુઃખ પ્રાપ્ત થાત નહિ. તેમ દુર્યોધન જે વખતે તમારૂ માનતો નહોતો તે સમયે તમે કૌરવોને કહ્યું હોત જે દુર્યોધનને બાંધી મૂકો તોય પણ તમને દુઃખ પ્રાપ્ત ન થાત. તેમ તમારી બુદ્ધિના વિચારને પાંડવ, પાંચાલ, સર્વ વૃષ્ણિયો તથા બીજા રાજાઓ પણ ન જાણત, અને તમે પિતાની પેઠે પુત્રને સન્માર્ગે પ્રવર્ત્તમાન કરી ધર્મથી વર્ત્યા હોત તો તમોને દુઃખ પ્રાપ્ત થાત નહીં; પ-ણ લોકમાં અતિશય પ્રાજ્ઞ એવા તમો સનાતનધર્મનો ત્યાગ કરી દુર્યોધન, કર્ણ તથા શકુનિના મતને અનુસર્યા. હે રાજન્, તેમ સ્વાર્થમાં નિર્વિષ્ટ એવા તમારૂ તે બધું બોલવું નિચે વિષ અને ઉપર મધ હોય તેવું કપટ ભરેલું મેં સાંભળ્યું હતું. તેમ પૂર્વે અચ્યુત એવા શ્રીકૃષ્ણ પણ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને આ રાજા છે એમ ન માનતા હતા, તેમજ જેવી રીતે તમને માનતા હતા તેવી રીતે ભીષ્મ તથા દ્રોણને પણ ન માનતા હતા. પછી જ્યારથી શ્રીકૃષ્ણે રાજધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા તમને જાણ્યા ત્યારથી તે તમને ઘણું કરી નથી માનતા. હે રાજ્યની કામના કરનાર, કહ્યાં છે કઠોર

વચનો જેમને એવા પાંડવોની તમે ઉપેક્ષા કરો છો તેનું આ ફળ તમને તથા તમારા પુત્રને પ્રાપ્ત થયું. તેમ હે અનઘ, એમના બાપ દાદાનું રાજ્ય હતું અને તે પાંડવોએ પણ સમગ્ર પૃથ્વી જીતી હતી, તે તમે લેઈ બેઠા છો. જે રીતે પાંડુરાજાએ રાજ્ય મેળવ્યું હતું અને કૌરવોનું યશ સંપાદન કર્યું હતું તેથી પણ ધર્માચરણ કરનાર પાંડવોએ ફરીથી અધિક મેળવ્યું હતું એવાં તેમનાં કર્મ સર્વ તમે નિષ્ફળ કર્યાં. કારણ રાજ્યરૂપ માંસને ઈચ્છતા તમે તેમના પિતાના રાજ્યથી તેમને ભ્રષ્ટ કર્યા. અને હવે હે નૃપ, યુદ્ધવખતે ફોગટ પુત્રોને નિંદો છો, તથા તેમના ઘણાક દોષ નિરૂપણ કરો છો પણ પોતાની ભૂલ વિચારી આ ટાણે તેમને ન કહેવું જોઈએ. અને આ સમયે પાંડવની સેનામાં જઈ યુદ્ધ કરનાર શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો તથા રાજાએ સંગ્રામમાં જીવિતનો બચાવ નહિ કરે. તેમ જે સેનાની શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન, સાત્યકિ તથા ભીમસેન રક્ષા કરે છે તે સેનાસાથે કૌરવવિના બીજા કોણ યુદ્ધ કરે? તેમજ જેમની તરફ યુદ્ધ કરનાર ગુડાકેશ અર્જુન, મંત્રી જનાર્દન અને સાત્યકિ તથા ભીમસેનસરખા યોદ્ધાઓ, તેમની સાથે યુદ્ધ કરવામાં કૌરવ તથા તેમની પાછળ ચાલનારાઓવિના મરણધર્મવાન્ તો બીજો કોણ સમર્થ થાય? તોયપણ અવસર જાણનાર, ક્ષત્રધર્મમાં તત્પર, શૂરવીર રાજાઓવડે જેટલું કરી શકાય તેટલું પરાક્રમ કૌરવો કરે છે. હવે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા પાંડવો સાથે કૌરવોનું પરમ સંકટરૂપ યુદ્ધ જે રીતે થયું તે બધું હું યથાર્થ કહું તે તમો સાંભળો.

॥ यथातुपुरुषव्याघ्रैर्युद्धंपरमसंकटं ॥
॥ कुरूणांपांडवैःसार्द्धंतत्सर्वंशृणुतत्वतः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संजयवाक्ये गुर्जरभाषायां षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

संजयउवाच ॥ तस्यांनिशायांव्युष्टायांद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥
॥ स्वान्यनीकानिसर्वाणिप्राक्रामद्व्यूहितुंततः ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે રાત્રિ ગયા પછી શસ્ત્રધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે પોતાના સર્વ સૈન્યની વ્યૂહરચના કરવાનો આરંભ

કર્યો. હે રાજન્, પરસ્પર વધને ઈચ્છતા ક્રોધાયમાન થયેલા ગર્જના કરતા શૂરવીરોની વિચિત્ર પ્રકારની વાણીઓ સંભળાતી હતી. શ્વાસોશ્વાસ કરતા કેટલાક ધનુષ્ તથા કેટલાક પ્રત્યંચા ખેંચી આ ટાણે તે અર્જુન ક્યાં છે એ રીતે આક્રોશ કરતા હતા. બીજા કેટલાક કોશમાંથી બહાર કાઢેલી રૂડા મ્યાનવાળી, પાયેલ, આકાશ સરખી તલવાર કાઢી ઉભા હતા. સંગ્રામમાં છે મન જેમનું એવા હજારો શૂરવીર શીક્ષાને અનુસારે ખડ્ગ તથા ધનુષ્યના માર્ગપત્યે વિચરતા દેખાતા હતા શરીરમાં ચંદન ચોપડેલા સ્વર્ણ તથા મણિના આભરણથી શોભિતા ઘંટાસહિત કેટલાક યોદ્ધાઓ ગદાઓ ઉગામી *પાંડુપુત્ર અર્જુન ક્યાં છે?* એમ પૂછતા હતા. બળ તથા મદેકરી ઉન્મત્ત બાહુબળવાળા કેટલાક યોદ્ધાઓ ઉંચા કરેલા ઈન્દ્રધ્વજ સરખા ભાલાથી કરી આકાશને પૂરી દેતા હતા. વિચીત્ર પ્રકારની માળાથી શણગારેલા સંગ્રામમાં છે ચિત્ત જેમનું એવા બીજા કેટલાક શૂરવીર, નાનાપ્રકારના આયુધ ગ્રહણ કરી તે તે સ્થાનકે ઉભા રહ્યા હતા. કેટલાક યોદ્ધાઓ અર્જુન ક્યાં છે? અને ગોવિંદ ક્યાં છે? માની એવા ભીમસેન ક્યાં છે? અને તેમના બીજા સંબંધિઓ ક્યાં છે? એ રીતે પોકારતા સંગ્રામમાં તે તે ઠેકાણે વિચરતા હતા. તેટલામાં વેગવાન્ દ્રોણાચાર્ય શંખ વગાડી ઘોડાઓને ઉતાવળા કરી તે તે ઠેકાણે તે સર્વને ઉભા રાખતા હતા. સંગ્રામ જોઈ આનંદ પામનાર તે સર્વ સૈન્ય ઉભુ રહ્યા પછી હે મહારાજ, દ્રોણાચાર્યે જયદ્રથને કહ્યું કે–હે સિંધુરાજ, તું, સૌમદત્તિ, મહારથિ કર્ણ, અશ્વત્થામા, શલ્ય, વૃષસેન તથા કૃપાચાર્ય એક લાખ અશ્વ, સાઠ હજાર રથ, મદઝરતા ચઉદ હજાર હસ્તિ અને કવચ પહેરેલા એકવીશ હજાર પાયદળને લઈ છ કોશ દૂર જઈ અવસ્થાન કરો તેમ કરવાથી ત્યાં ઉભેલા તમને ઈન્દ્રસહિત દેવતાઓ પણ સહન કરવા સમર્થ થાય નહિ, ત્યારે સર્વ પાંડવો તો ક્યાંથીજ થાય? માટે હે સૈંધવ, તું સ્વસ્થ થા. એવાં દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી સિંધુરાજ જયદ્રથ, કવચ પહેરેલા આયુધસહિત ઘોડેસ્વાર એવા ગાંધાર તથા તે યોદ્ધાઓસહિત તે સ્થાનકે ગયો. હે રાજેન્દ્ર, ચમરી છે શિરોભૂષણ જેમને, સુવર્ણથી શોભિતા, સારી રીતે વેહેનાર, એવા જયદ્રથના સર્વ અશ્વ સાત હજાર હતા; અને બે હજાર તો બીજા સિંધુદેશના અશ્વ હતા, અને ચતુર માવત જેમની ઉપર બેઠેલા છે એવા મદોન્મત્ત ભયંકરરૂપવાળા કવચ પેહેરેલા ભયંકર છે કર્મ જેમનું એવા પંદરસો હસ્તિ લેઈ તમારો પુત્ર દુર્મ-

ર્ષણ સર્વ સૈન્યના અગ્રભાગમાં યુદ્ધ વાસ્તે ઉભો રહ્યો. ત્યારપછી દુ:શાસન તથા વિકર્ણ નામના તમારા બે પુત્ર સિંધુરાજાની અર્થસિદ્ધિવાસ્તે સેનાના અગ્રભાગમાં ઉભા રહ્યા હતા; અને ત્યાં દ્રોણાચાર્ય ચક્રવ્યૂહ છે ગર્ભમાં જેને એવો શકટવ્યૂહ, નાના પ્રકારના શૂરવીર, રાજાઓ, રથ, અશ્વ, ગજ તથા પાયદળના ઓઘ તેતે સ્થાનકે ઉભા રાખી રચેલો હતો. એની દીર્ઘતા ચોવીશ કોશમાં હતી અને પશ્ચાર્દ્ધનો વિસ્તાર દશ કોશમાં હતો. તે વ્યૂહના પશ્ચાર્દ્ધમાં કોઈથી ભેદી શકાય નહિ એવો પદ્મવ્યૂહ રચેલો હતો અને તે પદ્મવ્યૂહના ગર્ભમાં ગુઢ એવો સૂચિવ્યૂહ કરેલો હતો. એ રીતે એ મોટો વ્યૂહ રચી દ્રોણાચાર્ય ઉભા હતા. અને મોટા ધનુષ્યવાળો કૃતવર્મા તે સૂચિમુખ નામના વ્યૂહમાં ઉભો હતો. હે મારિષ, તે પછી ક્રમેકરી કાંબોજ, જલસંધ, દુર્યોધન તથા કર્ણ એ ઉભેલા હતા. ત્યાર પછી પાછા ન ફરનાર એવા એક લક્ષ યોદ્ધાઓ શકટવ્યૂહના અગ્રભાગમાં તેની રક્ષાવાસ્તે ઉભા હતા. તેમની પાછળ સૂચિવ્યૂહની પાસે મોટા સૈન્યથી વિંટાયલો જયદ્રથરાજા ઉભો હતો. હે રાજેન્દ્ર, તે શકટવ્યૂહના મુખવિષે પોતે દ્રોણાચાર્ય ઉભા, એની પાછળ ભોજ ઉભો, એ રીતે એ વ્યૂહની પોતે રક્ષા કરતા હતા. શ્વેત છે કવચ, વસ્ત્ર તથા સંગ્રામમાં પેહેરવાની ટોપી જેમની એવા મોટી છાતી તથા હાથવાળા દ્રોણાચાર્ય, ધનુષ્ ખેંચી ક્રોધાયમાન થયેલા કાળની પેઠે ઉભા હતા. તે વખતે પતાકાથી શોભિતા લાલ ઘોડાવાળા અને વેદી તથા કાળિયાર મૃગનું ચર્મ છે ધ્વજાવિષે જેને એવા દ્રોણના રથને જોઈ કૌરવો અત્યંત પ્રસન્ન થતા હતા. અને ક્ષોભ પામેલા સમુદ્ર સરખા દ્રોણે રચેલા તે વ્યૂહને જોઈ સિદ્ધ તથા ચારણના સમુદાયને અત્યંત વિસ્મય થતો હતો. અને સર્વ પ્રાણીયો પણ દ્રોણે રચેલા એ વ્યૂહને; પર્વત, સમુદ્ર તથા વનસહિત નાના દેશેકરી આકુલ સમગ્ર પૃથ્વીને ગળે એવો છે, એમ માનતા હતા. ઘણાક છે રથ, મનુષ્ય, અશ્વ, પાયદળ તથા હસ્તિઓ જેમાં, શત્રુઓને ભય આપનાર છે શબ્દ જેનો, આશ્ચર્યરૂપ, શત્રુઓના હૃદયને ભેદનાર એવા દ્રોણે રચેલા મોટા શકટવ્યૂહને જોઈ દુર્યોધનરાજા આનંદને પ્રાપ્ત થયો હતો.

॥ बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागंप्रतिभयनिःस्वनमद्भुतानुरूपं ॥

॥ अहितहृदयभेदनंमहद्वैशकटमवेक्ष्यकृतंननंदराजा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कौरवव्यूहनिर्माणे गुर्जरभाषायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

संजयउवाच ॥ ततोव्यूढेष्वनीकेषुसमुत्क्रुष्टेषुमारिष ॥
॥ ताड्यमानासुभेरीषुमृदंगेषुनदत्सुच ॥

સંજય કહે છે— હે મારિષ, પછી વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલાં સૈન્ય મોટેથી પોકાર કરવા લાગ્યાં; અને ભેરી તથા મૃદંગના શબ્દ શરૂ થયા. તેમજ સૈન્ય તથા વાદિત્રોનો શબ્દ થવા માંડયો અને રૂવાટાં ઉભાં થાય એવા શંખના શબ્દ પ્રવર્ત્તમાન થયા. અને યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા ભરતો પ્રહાર કરવા લાગ્યા. એવું રૌદ્ર મુહૂર્ત્ત પ્રાપ્ત થયું તે વખતે સંગ્રામમાં અર્જુન દેખાયા. હે ભારત, તે વખતે અર્જુનની આગળ હજારો કાગ તથા બગલા ક્રીડા કરતા હતા. ભયંકરશબ્દસહિત પ્રજ્વલિત હજારો ઉંબાડીયાં પડતાં હતાં. અને ઘોર એવું ભય પ્રાપ્ત થયું; તેથી સમગ્ર પૃથ્વી પણ ચલાયમાન થતી હતી; અને કુંતિ પુત્ર અર્જુન સંગ્રામમાં આવ્યા તે વખતે કાંકરાનો છે વરસાદ જેમાંથી એવા શબ્દસહિત રૂક્ષવાયુ ચોતરફથી વાતા હતા. તે ટાણે પ્રાજ્ઞ એવા નકુળ પુત્ર શતાનિક અને પૃષતગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એ બેઉ પાંડવના સૈન્યની વ્યૂહ રચના કરતા હતા. તે વખતે તમારો પુત્ર દુર્મર્ષણ, હજાર રથ, સો હસ્તિ, ત્રણ હજાર અશ્વ અને દશ હજાર પાયદળસહિત સાર્દ્ધ સહસ્ર ધનુષ્ પરિમિત ભૂભાગવિષે સર્વ સૈન્યની આગળ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, આજ યુદ્ધમાં દુર્મદ તપતા ગાંડીવધનુષ્ ધરનાર અર્જુનને, કિનારો જેમ સમુદ્રને વારે તેમ હું વારીશ આજ સંગ્રામમાં કોઈથી સહન થાય નહિ એવા ક્રોધિ અર્જુનને પાષાણવિષે જેમ પાષાણ ભટકાય તેમ મારી સાથે યુદ્ધ કરતાં તમે જુઓ. આજ યુદ્ધને ઈચ્છતા રથિ એવા તમે જોયા કરો. તમારે યુદ્ધ કરવું નહિ. કારણ યશ તથા માન વધારતો હું એકઠા મળેલા તે સર્વે સાથે એકલો યુદ્ધ કરીશ. હે મહારાજ, એ રીતે ભાષણ કરતો મોટા ધનુષ્વાળા યોદ્ધાયોથી વિંટાયલો મોટા ધનુષ્વાળો મહાત્મા મહામતિ તે, ઉભો રહ્યો. તેટલામાં કાળની પેઠે ક્રોધાયમાન થયેલા વજ્રસહિત જાણે ઈન્દ્ર હોય તેવા દંડ પાણિસરખા અસહ્ય, મહાદેવની પેઠે અક્ષોભ્ય, પાશવાન્ વરૂણસરખા, પ્રલય સમયના

પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે પ્રજાને બાળતા ક્રોધ, અમર્ષ તથા બળેકરી વૃદ્ધિ પામેલા નિવાત કવચને મારનાર, સત્યવિષે રહેલા મોટા વ્રતનો પાર પામનાર, કવચ પહેરેલા ખડ્‌ગવાન્, સુવર્ણનો મુગટ પહેરેલા શ્વેત માલતીની માળા તથા વસ્ત્ર ધારણ કરેલા, રૂડા બાજુબંધ તથા સુંદર કુંડલથી શોભિતા, નારાયણને અનુસરનાર, શ્રેષ્ઠ રથમાં બેશી ગાંડીવ ધનુષ્યને હલાવતા નર એવા અર્જુન, સંગ્રામમાં ઉદય પામેલો જેવો સૂર્ય શોભે તેવા શોભતા હતા. હે રાજન્, જ્યાંથી બાણ નંખાય એટલે છેટે, મોટા સૈન્યની આગળ રથને સ્થાપન કરી પ્રતાપવાન્ અર્જુને શંખ વગાડયો, હે મારિષ, અસંભ્રાંત એવા કૃષ્ણે પણ બળેકરી અર્જુન સાથે પાંચજન્ય નામનો પોતાનો શ્રેષ્ઠ શંખ વગાડયો. હે વિશાંપતે ! તે બેઉ શંખના શબ્દેકરી તમારા સૈન્યમાં થયાં છે રૂવાટાં ઉભાં જેમનાં એવા અને કંપયુક્ત બેભાન સરખા યોદ્ધાઓ થઈ ગયા. હે રાજન્, વજ્રના શબ્દથી સર્વ પ્રાણિયો જેમ ત્રાસ પામે તેમ શંખના શબ્દેકરી તમારા સૈનિકો ત્રાસ પામ્યા. અને વાહનો પણ મળ તથા મુત્ર કરવા લાગ્યાં. એ રીતે વાહનસહિત તમારૂ સર્વ સૈન્ય ઉદ્વિગ્ન થયું. હે રાજન્, હે મારિષ, તે શંખના શબ્દેકરી કેટલાક પુરૂષો ખેદયુક્ત મનવાળા થયા, કેટલાક બેભાન થયા અને કેટલાક ત્રાસ પામવા લાગ્યા. તેટાણે અર્જુનની ધ્વજામાં રહેલો હનુમાન્ પોતાની સંઘાતે રહેલા ભૂતો સહિત મોડું ફાડી મોટો શબ્દ કરી તમારા સૈનિકોને ભય પમાડતો હતો. તેટલામાં તમારા સૈન્યમાં પણ શંખ, ભેરી, મૃદંગ તથા આનક નામના યુદ્ધવાદ્ય વાગવા લાગ્યા. એ રીતે થતા નાના વાદિત્રના શબ્દ, યોદ્ધાઓના શબ્દ, શસ્ત્રના ખણખણાટ, સિંહનાદ, તથા મનુષ્યના પોકાર સાથે ચાલન કરેલા મોટા રથેકરી બીરૂને ભય વધારનાર તે મોટો શબ્દ થયો. તેટાણે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા અર્જુને આવી રીતે દાશાર્હ ભગવાન્ પ્રત્યે કહ્યું કેઃ—

॥ तस्मिंस्तुतुमुलेशब्देभीरूणांभयवर्धने ॥
॥ अतीवहृष्टोदाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अर्जुनरणप्रवेशो गुर्जरभाषायां अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

अर्जुनउवाच ॥ चोदयाश्वान्हृषीकेशयत्रदुर्मर्षणःस्थितः ॥
॥ एतद्भित्वागजानीकंप्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीं ॥

અર્જુન કહે છે,—હે હૃષીકેશ, જ્યાં દુર્મર્ષણ ઉભો છે ત્યાં ઘોડાઓને હાંકો; એટલે તે ગજસૈન્યને ભેદી શત્રુની સેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરૂં. સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે અર્જુને જેમને કહ્યું એવા મહાબાહુ કેશવ ભગવાને જે સ્થાનકે દુર્મર્ષણ ઉભો હતો તે સ્થાનકે અશ્વને ચલાવ્યા. તે વખતે એક એવા અર્જુનને ઘણાક સાથે રથ, હસ્તિ તથા મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવો અત્યંત દારૂણ સંપ્રહાર પ્રવર્તમાન થયો. જેમાં અર્જુને વૃષ્ટિમાન્ મેઘની પેઠે બાણના વરસાદે કરી પર્વતોને મેઘ આચ્છાદન કરે તેમ શત્રુઓને ઢાંકી દીધા. તેમજ તે સર્વ રથિઓએ પણ ઉતાવળથી હસ્તલાઘવીએકરી બાણસમુદાયથી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને ઢાંકી દીધા. એ રીતે યુદ્ધમાં શત્રુઓએ વારવા માંડેલા તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ અર્જુને બાણેકરી તે રથિઓનાં મસ્તક કાયા ઉપરથી નિચે પાડવા માંડ્યાં. ઉદ્ભ્રાંત છે નેત્ર જેમાં એવાં મુખવાળાં અને ડશા છે ઓષ્ઠ પુટ જેણે એવા કુંડળ તથા શિરસ્ત્રાણસહિત પડેલા સુંદર મસ્તકેકરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થઈ રહી. તે વખતે ચોતરફ પૃથ્વિમાં પડેલા યોદ્ધાઓનાં મુખ, જેવાં કમળનાં વન શોભે તેવાં શોભતાં હતાં. રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત સુવર્ણનાં કવચ, વિજળીસહિત મેઘસમુદાયસરખાં દેખાતાં હતાં. હે રાજન્, પૃથ્વીતલવિષે પડતાં મસ્તકોનો, કાળેકરી પરિપક્વ એવાં પડતાં તાલ ફળોનો જેવો શબ્દ થાય તેવો શબ્દ થતો હતો. અને કોઈ મસ્તક વગરનું ધડ, કંઈક ધનુષ્ ખેંચી ઉભેલું દેખાતું હતું. અને કોઇ એક ધડ ખડ્ગ ખેંચી હાથથી તેને ઉગામી ઉભેલું જોવામાં આવતું હતું. કુંતિપુત્ર અર્જુનને સંગ્રામમાં ન સહન કરી શકતા જયને ઈચ્છતા શ્રેષ્ઠ પુરૂષો મસ્તકો નીચે પડી જાય છે તેને પણ નથી જાણતા. તે વખતે ઘોડાઓનાં મસ્તક, હસ્તિની સૂંઢ અને શૂરવીરોના બાહુ તથા મસ્તકેકરી રણભૂમિ વ્યાપ્ત થઈ ગઈ હતી. હે પ્રભો, તમારા સૈન્યમાં યોદ્ધાઓને આ અર્જુન ક્યાંથી આવ્યા; અરે આ અર્જુન, આ અર્જુન, એ રીતે અર્જુનમય બધું દેખાતું હતું. કાળે મોહ પમાડેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ જગતને અર્જુનરૂપ માની પરસ્પર એક બીજાને મારતા હતા. અને કેટલાક તો અર્જુન જાણી પોતાના આત્માનેજ હણતા હતા; અને પોકાર કરતા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં, બેભાન સરખા અત્યંત

વેદનાયુક્ત રણ શય્યામાં સુતેલા કેટલાક શૂરવીરો પોતાના બાંધવોને બોલાવતા હતા ગોફણ, ભાલા, શક્તિ, ખડ્ગ, ફરશી, નિર્વ્યૂહ, નિસ્ત્રિંશ, ધનુષ્, તોમર, બાણ, વર્મ, આભરણ, ગદા તથા બાજુબંધસહિત બાણથી કપાયલા ભૂંગળસરખા મોટા સર્પની જેમને ઉપમા અપાય એવા શૂરવીરોના બાહુ ચોતરફ વેગથી ચેષ્ટા કરતા દેખાતા હતા. એવા ઘોરસંગ્રામમાં જે જે પુરૂષ અર્જુન સામે જતો હતો તે તે કાળસરખા અર્જુનના બાણેકરી નાશ પામતો હતો. રથમાર્ગમાં નૃત્ય કરતા તથા ધનુષ્ ખેંચતા અર્જુનનું અણુંમાત્ર પણ છિદ્ર કોઈ ન જોતું હતું. સાવધાન ઉતાવળથી બાણ નાંખતાં પાંડુપુત્રની લાઘવી જોઈ બીજા લોક વિસ્મય પામતા હતા. વળી અર્જુન માવતસહિત હસ્તિને, ઉપર બેસનાર સહિત અશ્વને અને સારથિસહિત રથિને બાણેકરી ભેદતા હતા. આકાશમાં ઉદય થતો સૂર્ય જેમ મોટા અંધકારને હણે તેમ અર્જુન બાણેકરી હસ્તિ સૈન્યને હણતો હતો. અંતકાકાળે પર્વતોએકરી વ્યાપ્ત જેવી પૃથ્વી દેખાય તેવું પડેલા હસ્તિઓએકરી તમારૂં સૈન્ય દેખાતું હતું. જેમ મધ્યાન્હના સૂર્યને પ્રાણીઓ દુઃખેકરી સામે જોજોઈ શકે નહિ, તેમ સંગ્રામમાં ક્રોધાક્રાંત અર્જુન સામે દુઃખે કરીને પણ શત્રુઓ જોઈ શકતા નહતા. હે પરંતપ; એ રીતે અત્યંત બાણથી પિડાયલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય ભયભીત થઈ મોટા વાયુથી વિખરાઈ જેમ વાદળાં ભાગે તેમ ભાગવા લાગ્યું. એ રીતે તેણે નસાડેલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય તેની સામે જોવા પણ સમર્થ ન થતું હતું, તે વખતે તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ચાબુક, ધનુષ્ની કોટી, હુંકાર શબ્દ, લાકડી તથા પાનીના આઘાતેકરી ઘોડાઓને જલદી હાંકતાં પયાલન કરવા લાગ્યા. એ રીતે અર્જુને પીડીત કરેલા ઘોડેસ્વાર રથિયો તથા પાયદળ પણ પલાયન કરવા લાગ્યા. અને બાકી કેટલાક પાની, અંગુઠા તથા અંકુશેકરી હસ્તિઓને જલદી ચલાવતા પલાયન કરવા લાગ્યા. બાણેકરી સંમોહિત થયેલા બીજા તમારા યોદ્ધાઓ ઉત્સાહ રહિત તથા વિભ્રાંત છે મન જેમનું એવા થઇ તેનીજ સામે જવા લાગ્યા.

॥ शरैःसमोहिताश्चान्येतमेवाभिमुखाययुः ॥

॥ तवयोधाहतोत्साहाविभ्रांतमनसस्तदा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अर्जुनयुद्धे गुर्जरभाषायां एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तस्मिन्प्रभग्नेसैन्याग्रेवध्यमानेकिरीटिना ॥
॥ केतुतत्ररणेवीराःप्रत्युदीयुर्धनंजयं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, અર્જુને મારવા માંડેલા સૈન્યના અગ્રભાગમાં ભંગાણુ પડ્યું, તેટાણે સંગ્રામમાં અમારી તરફના કયા શૂરવીર અર્જુન સામે ગયા. અથવા ફોગટ છે નિશ્ચય જેમનો એવા તે સર્વે શકટવ્યૂહમાં પ્રવેશ કરી નિર્ભય કિલ્લારૂપ દ્રોણનો આશ્રય કરી બધા ઉભા રહ્યા. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે અનઘ, તે રીતે અર્જુને ભંગાણુ પાડેલા અને હણાયા છે વીર જેમાંથી, મોટા ઉત્સાહરહિત પલાયન કરવામાં તત્પર એવા તમારા સૈન્યમાં તેટાણે અર્જુન સામે જોવા પણ કોઈ સમર્થ ન થતો હતો. હે રાજન્, તેટલામાં અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના કવચે કરી વિંટાયેલા સુવર્ણની સંગ્રામમાં લડવાની ટોપી પેહેરેલા શૂરવીર તીવ્ર પરાક્રમવાળા તમારા પુત્ર દુઃશાસને, તે રીતે ભંગાણુ પાડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ યુદ્ધવાસ્તે અર્જુન સામે આવી મોટા હસ્તિનાં સૈન્યેકરી આ પૃથ્વીને જાણે ગળતો હોય નહિ! તેની પેઠે તેને વિંટી લીધા. તે વખતે હસ્તિઓની ઘંટાઓનો શબ્દ, શંખનો શબ્દ, પ્રત્યંચાનો શબ્દ તથા હસ્તિઓના શબ્દે કરી પૃથ્વી, દિશાઓ તથા અંતરિક્ષ પણુ વ્યાપ્ત થઈ ગયું હતું. એવા તે ક્રૂર મુહૂર્તમાં અંકુશથી પ્રેરણા કરેલા મોટી સૂંઢવાળા ક્રોધાયમાન પક્ષરહિત પર્વત સરખા પોતા સામે આવતા હસ્તિઓને જોઈ પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુન મોટો સિંહનાદ કરી શત્રુઓના તે હસ્તિસૈન્યને બાણેકરી ચોતરફથી મારવા લાગ્યા; વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલા મોટી લેહેરવાળા મહા સમુદ્ર પ્રત્યે જેમ મગરમચ્છ પ્રવેશ કરે તેમ અર્જુને તે હસ્તિસૈન્યમાં પ્રવેશ કરચો. પ્રલય સમયે અતિક્રમણુ કર્યો છે દિશાઓનો નિયમ જેણે એવો અત્યંત તપતો સૂર્ય જેમ સર્વ દિશાઓમાં દેખાય તેમ પારકા શેહેરને જીતનાર અર્જુન સર્વ દિશાઓમાં દેખાતા હતા. અશ્વની ખરીના શબ્દ, રથના પાટાનો શબ્દ, મનુષ્યનો પોકાર, પ્રત્યંચાનો શબ્દ, નાનાપ્રકારના વાદિત્રના શબ્દ, પાંચજન્યનો શબ્દ, દેવદત્તનો શબ્દ, તથા ગાંડીવના શબ્દેકરી મંદ છે વેગ જેમનો એવા નર તથા હસ્તિઓ બેભાનસરખા થઇ ગયા. સર્પસરખો છે સ્પર્શ જેમનો એવા બાણેકરી અર્જુને ભેદેલા હસ્તિઓ મોટો શબ્દ કરી પાંખ કાપેલા પર્વતોની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. અર્જુને બાણેકરી દાંતના મૂળમાં તથા કટી-

વિષે હણેલા કેટલાક હસ્તિઓ વારંવાર ક્રૌંચ પક્ષીની પેઠે શબ્દ કરતા હતા. હસ્તિના સ્કંધ ઉપર બેઠેલા પુરૂષોનાં મસ્તકોને પણ ભલ્લ નામના સરળ બાણેકરી અર્જુન કાપતા હતા. એ રીતે અર્જુન કુંડલસહિત ધરણીતલવિષે પડતા મસ્તકોના સમુદાયેકરી, કમળસમૂહેકરી, જેમ નિવેદન કરે તેમ નિવેદન કરતા હતા. કવચવગરના વ્રણેકરી પીડિત રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત પુરૂષો, યુદ્ધમાં ભમતા હસ્તિઓવિષે લટકતા દેખાતા હતા. અર્જુને સારી રીતે યોજના કરેલા સારાં પીચ્છ બાંધેલા એક બાણેકરી એક વખતે ભેદેલા બે તથા ત્રણ યોદ્ધાઓ ધરણીતલવિષે પડતા હતા. નારાચ નામના બાણેકરી અત્યંત વિંધેલા મુખમાંથી રૂધિર વમન કરતા માવતસહિત કેટલાક હસ્તિઓ દ્રુમવાન્ પર્વત પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. તેમજ રથીઓના પણ પ્રત્યંચા, ધ્વજ, ધનુષ્, ધુંસરી તથા દંડને ભલ્લ નામના બાણેકરી તે ભાગતા હતા, સંગ્રામમાં નૃત્ય કરતા અર્જુનનું ધનુષ્ મંડળાકારજ દેખાતું હતું. પણ તેને તે ક્યારે સાંધે છે, ક્યારે ખેંચે છે, ક્યારે મૂકે છે અને ક્યારે વહન કરે છે તે કોઈના જોવામાં પણ આવતું ન હતું. નારાચ નામના બાણથી અત્યંત વિંધાયેલા બીજા હસ્તિઓ રૂધિરનું વમન કરી મુહૂર્ત્તમાત્રમાં પૃથ્વીતલવિષે પડતા હતા. હે મહારાજ, પરમસંકુળ એવા તે યુદ્ધમાં ઉભા થતા એવા અગણિત માથાવગરનાં ધડ ચોતરફ દેખાતાં હતાં. તેમજ ધનુષ્, મોજા, ખડ્ગ, બાજુબંધ, તથા સુવર્ણના આભરણયુક્ત કપાઈ ગયેલા અનેક બાહુ ચોતરફ જોવામાં આવતા હતા. ઉપસ્કર તથા બેસવાનાં સ્થાનકસહિત ભાગેલા છે દાંડા જેમાંથી, ભાગેલાં છે ચક્ર તથા આરા અને ધુંસરી જેમની એવા પડેલા રથ, ઢાલ તથા ધનુષ્ ધરનાર, પડેલા પુરૂષ, માળાઓ, આભરણ, પડેલાં વસ્ત્ર, મોટા ધ્વજ, હણાએલા હસ્તિ, અશ્વ, તથા પાડેલા ક્ષત્રિયોએકરી ભયંકર છે દેખાવ જેનો એવી રણભૂમિ દેખાતી હતી. હે મહારાજ, એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલું દુઃશાસનનું સૈન્ય વ્યથાયુક્ત થઈ નાયકસહિત ભાગવા લાગ્યું. તેટાણે અર્જુનના બાણથી પીડિત થયેલો સૈન્યસહિત દુઃશાસન પણ મનમાં ત્રાસ પામી દ્રોણ મારા રક્ષક થશે એમ ઈચ્છા રાખી શકટવ્યૂહમાં જતો રહ્યો.

॥ ततोदुःशासनस्त्रस्तःसहानीकःशरार्दितः ॥

॥ द्रोणंत्रातारमाकांक्षन्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुःशासनसैन्य पराभवे गुर्जरभाषायां नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

संजयउवाच ॥ दुःशासनबलंहत्वासव्यसाचीमहारथः ॥
॥ सिंधुराजंपरीप्सन्वैद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે દુઃશાસનના સૈન્યને હણી સિંધુરાજને પ્રાપ્ત થવા ઈચ્છતા મહારથિ અર્જુન, દ્રોણસૈન્ય સામે દોડયો. વ્યૂહના અગ્રભાગવિષે ઉભેલા દ્રોણ પાસે જઈ બે હાથ જોડી શ્રીકૃષ્ણના અનુમત પ્રમાણે આવી રીતે તે કહેવા લાગ્યો કે, હે બ્રહ્મન્ મારા કલ્યાણનું ચિંતન કરો અને તે થાય તેમ કહો. કારણ તમારા પ્રસાદથી દુઃખેકરી ભેદાય નહિ એવી તમારી સેનામાં હું પ્રવેશ કરવા ઇચ્છું છું. તમને પિતા ધર્મરાજ તથા શ્રીકૃષ્ણસરખા હું માનું છું. એ હું સત્ય કહું છું. માટે હે અનઘ, જે રીતે તમારે અશ્વત્થામા રક્ષણ કરવાલાયક છે તેજ રીતે નિરંતર હું પણ રક્ષણ કરવા લાયક છું. હે દ્વિપદાંશ્રેષ્ઠ, હે પ્રભો, તમારા પ્રસાદથી સંગ્રામમાં સિંધુરાજાને હું મારવા ઇચ્છુ છું વાસ્તે મારી પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા કરો સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી ગર્વથી દ્રોણાચાર્યે આવી રીતે તેને કહ્યું કે—હે બીભત્સો, મને જીત્યાવગર તારાથી જયદ્રથને જીતવા શક્ય થવાય તેમ નથી. એમ કહી તેજ સમયે તેણે અત્યંત હાસ્ય કરી રથ, અશ્વ, ધ્વજ, તથા સારથિસહિત તેની ઉપર ઘણાક બાણ નાંખ્યા. હે વિશાંપતે, અર્જુને પણ બાણેકરી આવતા દ્રોણના બાણસમુદાયને વારી રાખી તેની સામે દોડી અત્યંત મોટા ભયંકર બાણેકરી માન આપી દ્રોણને ચરણમાં વિંધી ક્ષત્રધર્મનો આશ્રય કરી વળી નવ બાણેકરી તેને વિંધ્યા. દ્રોણે પણ આવતા તેના બાણને પોતાના બાણથી કાપી વિષ તથા અગ્નિસરખા બાણેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને વિંધ્યા. તે વખતે મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુને તેના ધનુષ્ કાપવાનો વિચાર કરયો. તેટલામાં તો અસંભ્રાંત એવા પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે બાણેકરી અર્જુનની પ્રત્યંચા કાપી તેના અશ્વ, ધ્વજ, તથા સારથિને વિંધી ગર્વથી તેની ઉપર પણ ઘણાક બાણ નાંખ્યા. તેટલામાં સર્વ અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને મોટું ધનુષ્ સજ્જ કરી આચાર્યને વિશેષ જણાવવા સા-

૬ એકની પેઠે જલદી છસો બાણ નાંખ્યા. વળી સાતસો નાંખ્યા. ને પછી પાછાવળે નહિ એવા હજાર, ત્યારપછી બીજા દશહજાર નાંખ્યા. વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર બલવાન્ અર્જુને સારી રીતે નાંખેલા તે બાણેકરી વિંધાયલા મનુષ્ય, અશ્વ, તથા હસ્તિઓ પ્રાણરહિત થઈ સંગ્રામમાં પડતા હતા. તેમજ નાશ થયા છે સારથિ, અશ્વ, ધ્વજ તથા આયુદ્ધ જેમનાં એવા અર્જુનના બાણથી પીડિત થયેલા રથિઓ પ્રાણરહિત થઈ રથોમાંથી નિચે પડતા હતા. વજ્રથી ચૂર્ણ થયેલા પર્વતના અગ્રભાગ, વાયુએ નસાડેલા મેઘ તથા અગ્નિએ બાળેલા ઘર સરખા હસ્તિઓ પણ રણભૂમિમાં પડતા હતા હિમાલયના પૃષ્ટભાગમાં બરફના પાણિથી હણાયલા હંસો જેમ પડે તેમ અર્જુનના બાણથી હણાયલા હજારો અશ્વ પડતા હતા. પ્રલય સમયના સૂર્યની કિરણો સરખાં પાંડવનાં અસ્ત્ર તથા બાણેકરી હણાયલા રથ, અશ્વ, હસ્તિ તથા પાયદળના ઓઘ આશ્ચર્યરૂપ એવા જળના ઓઘની પેઠે પડતા હતા. શ્રેષ્ટ કૌરવોને યુદ્ધમાં તપાવતા પાંડવરૂપી સૂર્યના બાણરૂપી કિરણજાળને દ્રોણરૂપી મેઘ બાણરૂપ વૃષ્ટિનાવેગેકરી, મેઘ જેમ સૂર્યકિરણોને ઢાંકે તેમ ઢાંકતા હતા. વળી દ્રોણાચાર્યે શત્રુઓના પ્રાણનું ભોજન કરનાર સારી રીતે મૂકેલા નારાચ નામના બાણેકરી અર્જુનને વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. તેટાણે પૃથ્વીનો કંપ થવાથી જેમ પર્વત વિહ્વળ થાય તેમ તે બાણેકરી વિહ્વળ થયું છે સર્વ અંગ જેનું એવા અર્જુને ધૈર્ય રાખી બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વિંધ્યા. દ્રોણાચાર્યે પણ પાંચ બાણ વાસુદેવઉપર તથા તોતેર બાણ અર્જુનઉપર નાંખી ત્રણ બાણેકરી એનો ધ્વજ વિંધ્યો. હે રાજન્, વળી શિષ્યને વિશેષ પરાક્રમ દેખાડતા દ્રોણાચાર્યે નિમિષ માત્રમાં બાણના વરસાદથી અર્જુનને અદૃશ્ય કરચા. તે વખતે એક બીજા પાછળ લાગેલા એવા દ્રોણાચાર્યના બાણનેજ અમે દેખતા હતા. અને આશ્ચર્ય થાય તે રીતે એમનું ધનુષ્ પણ મંડળાકારજ દેખાતું હતું, પણ ક્યારે તે ધનુષ સાંધે છે કે ક્યારે નાંખે છે તે કોઈના જાણવામાં આવતું ન હતું. એ રીતે દ્રોણે નાંખેલા ગૃધ્રના પીંચ્છ બાંધેલા ઘણાક બાણ સંગ્રામમાં વાસુદેવ તથા અર્જુનપ્રત્યે જતા હતા. એવા દ્રોણ તથા અર્જુનના યુદ્ધને જોઈ મહાબુદ્ધિમાન્ વાસુદેવ ભગવાન્, 'કામ હજી ઘણું કરવું છે ' એમ વિચારી અર્જુનપ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે પાર્થ, હે પાર્થ, હે મહાબાહો, આપણો વખત જાય છે અને આ કામ ઘણું મોટું છે માટે દ્રોણને છોડી

દેઈ આપણે આગળ જઈએ. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન પણ હે કેશવ, 'જેવી આપની ઈચ્છા.' એમ કહી મહાબાહુ દ્રોણને પ્રદક્ષિણા કરી બીજી બાજુથી બાણ ફેંકતા આગળ ચાલ્યા. તેટાણે પોતે દ્રોણાચાર્યે તેને કહ્યું–હે પાંડવ, શત્રુને જીત્યાવગર તારે નિવૃત્ત થવું નહિ; એવો નિયમ છે અને આટાણે મને છોડીને ક્યાં જાય છે? એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી તેને અર્જુને કહ્યું કે, હે આચાર્ય, તમે મારા ગુરૂ છો, શત્રુ નથી, ને હું તમારો શિષ્ય તેથી તમારા પુત્ર સરખો છું. તેમ યુદ્ધમાં તમને પરાજય પમાડે એવો લોકવિષે કોઈ પણ પુરૂષ છે નહિં. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે કહેતાં જયદ્રથના વધવિષે ઉત્સાહવાન્ મહાબાહુ અર્જુન ઉતાવળથી તમારા સૈન્ય સામે દોડયા. એ રીતે તમારા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરતાં તેની પાછળ તેના ચક્રરક્ષક મહાત્મા પાંચાલ્ય એવા યુધામન્યુ ને ઉત્તમૌજા પણ ગયા. તે સમયે હે મહારાજ, જય, સાત્વત એવા કૃતવર્મા, કાંબોજ તથા શ્રુતાયુ અર્જુનને વારવા લાગ્યા. અને તેમની પાછળ ચાલનાર દશહજાર રથ, અભિષાહ, શુરસેન, શિબિ, વસાતિયો, માવેલ્લક, લલિત્થ, કેકય, ચંદ્રક, નારાયણ એવા ગોપાળ, પૂર્વે સંગ્રામમાં કર્ણે જીતેલા શૂર સંમત કાંબોજગણ, પ્રસન્ન છે આત્મા જેમનો એવા તે બધા દ્રોણાચાર્યને આગળકરી પુત્રના શોકેકરી સંતપ્ત, ક્રોધાયમાન થયેલા મૃત્યુ સરખા, યુદ્ધમાં પ્રાણત્યાગ કરનાર, કવચ પહેરેલા, વિચિત્રપ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર યૂથપતિ હસ્તિની પેઠે તમારા સૈન્યને વહન કરનાર મોટા ધનુષવાળા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને વારવા લાગ્યા. તે વખતે પરસ્પર પ્રાર્થના કરતા એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓનું તથા અર્જુનનું રૂવાટાં ઊભાં કરનાર મોટું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. જેમાં જયદ્રથના વધને ઈચ્છતા સામે આવતા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને, ઊત્પન્ન થયેલા વ્યાધિને જેમ ક્રિયા રોકે તેમ એકઠા મળેલા તેઓએ રોકી રાખ્યા.

॥ जयद्रथवधप्रेप्सुमायांतंपुरुषर्षभं ॥

॥ न्यवारयंतसहिताःक्रियाव्याधिमिवोत्थितं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणातिक्रमे गुर्जरभाषायां एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

संजयउवाच ॥ सन्निरुद्धस्तुतैःपार्थोमहाबलपराक्रमः ॥
॥ द्रुतंसमनुयातश्चद्रोणेनरथिनांवरः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મોટું છે બળ તથા પરાક્રમ જેનું એવા રથિમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને તેઓએ રોક્યા; અને જલદી દ્રોણ પણ તેની પાછળ આવ્યા. તે ટાણે સૂર્ય જેમ કિરણોને ફેલાવે તેમ તીક્ષ્ણ એવા બાણગણનો ફેલાવ કરતા અર્જુન, વ્યાધિગણ જેમ દેહને તપાવે તેમ તમારા સૈન્યને તપાવવા લાગ્યા, તે કેવી રીતે કે અર્જુનના બાણથી વિંધાયલા અશ્વ, રથ, તથા માવતસહિત હસ્તિ પડવા લાગ્યા. છત્ર ઉડી ગયાં, રથ ચક્ર વગરના થઈ ગયા, અને તેના બાણથી પીડાયલાં સૈન્ય પણ ચોતરફ ભાગવા લાગ્યાં. એ રીતે થતા તે મોટા યુદ્ધમાં કંઈ પણ જાણવામાં આવતું ન હતું. હે રાજન્, એ રીતે પરસ્પર એક બીજાને સાચવતે છતે પણ અર્જુન બાણેકરી વારંવાર તમારી સેનાને કંપાવા લાગ્યા. સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેની એવા અર્જુન, કરેલી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવાની ઈચ્છાથી રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સામે દોડ્યા. તે વખતે ગુરૂ એવા દ્રોણાચાર્યે મોટા ધનુષ્યવાળા પોતાના શિષ્ય ઉપર મર્મ ભેદનાર પચ્ચીશ બાણ નાંખ્યા. સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને પણ આવતા તેમના બાણના વેગને વિઘાતક એવા બાણ ફેંકતાં જલદી તેની સામે દોડી સામાં આવતાં તેના ભલ્લ બાણને બ્રહ્માસ્ત્ર સાંધી ભલ્લનામના સરળ બાણેથી વિંધ્યા. તે ટાણે દ્રોણની શીક્ષાપ્રત્યે આશ્ચર્ય અમે જોયું, જે યત્ન કરતા યુવાવસ્થાવાળા અર્જુન એને વિંધી ન શક્યા. મોટો મેઘ જેમ અપરિમિત જળધારાને મૂકે તેમ દ્રોણરૂપી મેઘ, અર્જુનરૂપ પર્વતઉપર બાણવૃષ્ટિનો વરસાદ કરતો હતો. હે મારિષ, તેજસ્વિ એવા અર્જુને બ્રહ્માસ્ત્રેકરી બાણવૃષ્ટિને રોકી, બાણેકરી બાણનો નાશ કરયો. વળી દ્રોણે પચ્ચીશ બાણ અર્જુનઉપર નાંખી સીતેર બાણેકરી વાસુદેવને બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યા. બુદ્ધિમાન્ અર્જુને પણ હાસ્ય કરી તીક્ષ્ણ એવા બાણના ઓઘ નાંખતા દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. એ રીતે દ્રોણાચાર્યે વિંધેલા રથીમાં શ્રેષ્ઠ વાસુદેવ તથા અર્જુન દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા પ્રલયસમયના અગ્નિસરખા દ્રોણને અને તેના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા તીક્ષ્ણ એવા બાણને પણ છોડી દેઈ ભોજના સૈન્યને મારવા લાગ્યા. એ રીતે મૈનાક પર્વતસરખા દ્રોણને મૂકી કૃતવર્મા તથા કાંબોજ સુદક્ષિણ સામે દોડ્યા. તે ટાણે પુરૂષમાં સિંહરૂપ અવ્યગ્ર એવા ભોજે પણ કોઈથી

સહન થાય નહિ એવા કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનને ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા દશ બાણેકરી જલદી વિંધ્યા. હે રાજન્, અર્જુને સાત્વત એવા તેને સો બાણથી વિંધી વળી તેને મોહ પમાડતા હોય નહિ! તેની પેઠે બીજા ત્રણ બાણેકરી વિંધ્યો. ભોજે પણ અત્યંત હાસ્ય કરી માધવ એવા વાસુદેવને તથા અર્જુનને પચ્ચીશ પચ્ચીશ બાણેકરી વિંધ્યા. અર્જુને પણ તેનું ધનુષ્ કાપી અગ્નિની શિખાસરખા અને ક્રોધાયમાન થયેલા સર્પસરખા એકવીશ બાણેકરી એને વિંધ્યો; હે ભારત, મહારથિ કૃતવર્માએ પણ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી પાંચ બાણથી જલદી અર્જુનને વક્ષસ્થળમાં વિંધી વળી તીક્ષ્ણ કરેલા પાંચ બાણેકરી તેને વિંધ્યા. અર્જુને પણ નવ બાણેકરી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં તેને વિંધ્યો. એ રીતે કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે વળગી રહેલા અર્જુનને જોઈ વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે આપણો વખત જાય છે એવો મનમાં વિચાર કરી અર્જુનપ્રત્યે કહ્યુ કે, કૃતવર્માઉપર દયા કર માં; અને સંબંધિપણું છોડી દેઈ એને મંથન કરી મારય. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન બાણેકરી કૃતવર્માને મોહ પમાડી વેગવાન્ અશ્વવડે કાંબોજની સેના સામે ગયા. એ રીતે કાંબોજની સેનામાં પ્રવિષ્ટ થયેલા અર્જુનને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલા કૃતવર્માએ બાણસહિત ધનુષ્યને હલાવી આવતા પાંચાલ્ય એવા અર્જુનના ચક્રરક્ષક યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજાને સમીપ નાંખવાના બાણેકરી વારી રાખી તીક્ષ્ણ કરેલા ત્રણ બાણેકરી યુધામન્યુને અને ચારેકરી ઉત્તમૌજાને વિંધ્યો. તે બેઉએ પણ દશ દશ બાણેકરી એને વિંધી ત્રણ ત્રણ બાણેકરી એનો ધ્વજ તથા ધનુષ્ પણ કાપી નાંખ્યાં. તે ટાણે ક્રોધેકરી મૂર્છિત એવા કૃતવર્માએ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી તે બેઉને ધનુષ્વગરના કરી તેમની ઉપર બાણનો વરસાદ કર્યો, તે બેઉએ પણ બીજા ધનુષ્ સજ્જિત કરી તેને વિંધ્યો. તેટલામાં અર્જુન બીજા શત્રુની સેનામાં પેઠા પણ કૃતવર્માએ વારેલા તે બેઉ ચક્રરક્ષક પ્રવેશદ્વારને પ્રાપ્ત ન થયા હતા. તેથી પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ બેઉ તમારા સૈન્યમાં જવાનો યત્ન કરતા હતા, તે વખતે ઉતાવળથી તમારા સૈન્યને પીડતા શત્રુને નાશ કરનાર અર્જુને સમીપે પ્રાપ્ત થયો તોયપણ કૃતવર્માને મારચો નહિં. તે રીતે આવતા તે અર્જુનને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા શૂરવીર શ્રુતાયુધરાજાએ મોટું ધનુષ્ હલાવતાં સામે દોડી ત્રણથી અર્જુનને તથા સીતેર બાણેથી જનાર્દનને વિંધી અત્યંત

તીક્ષ્ણ કરેલા ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી અર્જુનનો ધ્વજ પણ વિંધ્યો અત્યંત ક્રોપાયમાન થયેલાઅર્જુને સરળ એવા નેવુ બાણેકરી અંકુશેકરી મોટા હસ્તિને વિંધે તેમ તેને વિંધ્યો. હે રાજન્, અર્જુનના તે પરાક્રમને શ્રુતાયુધરાજા સહન કરી શક્યો નહિં; તેથી તેણે અર્જુનઉપર નારાચ નામનાં સીતોતેર બાણ નાંખ્યાં. ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને પણ તેનું ધનુષ્ કાપી બાથો તોડી સરળ એવા સાત બાણથી વક્ષસ્થળમાં તેને વિંધ્યો. તે વખતે ક્રોધથી મૂર્ચ્છિત થયેલા તે રાજાએ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી ઈન્દ્રપુત્ર અર્જુનને નવ બાણેકરી બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. શત્રુને દમન કરનાર અર્જુને ગર્વથી હજારો બાણેકરી શ્રુતાયુધને પીડિત કરયો; અને વળી મહા બળવાન્ તેણે જલદી એના ઘોડા તથા સારથિને વિંધી નારાચ નામના સીતેર બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. તે ટાણે પરાક્રમી શ્રુતાયુધરાજા હણાયલા અશ્વવાળા રથનો ત્યાગ કરી ગદા ઉગામી સંગ્રામમાં અર્જુન સામે દોડયો તે શૂરવીર શ્રુતાયુધ રાજા વરૂણનો પુત્ર હતો અને શીતળ છે જળ જેમાં એવી પર્ણાશા નામે મહાનદી તેની જનની હતી. હે રાજન્, તેણે પોતાના પુત્રવાસ્તે વરૂણને કહ્યું કે આ મારો પુત્ર લોકવિષે શત્રુઓએ અવધ્ય થાઓ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા વરૂણે તેને કહ્યું કે એને એટલો વર હું આપું છુ જે આ દિવ્ય અસ્ત્ર આપું છું. તેથી એ અવધ્ય થશે. બાકી અમરપણું મનુષ્યોને કયારેય છેજ નહિં. હે સરિતાંવરે, ઉત્પન્ન થયેલા સર્વને મરવું તો અવસ્ય કરીને છેજ. તથાપિ આ હું અસ્ત્ર આપું છું તેના પ્રભાવથી સંગ્રામમાં શત્રુઓએ અસહ્ય એવો આ થશે. માટે તારા મનનો સંતાપ દૂર થાઓ. એમ કહી મંત્રેલી ગદા વરૂણે તેને આપી. જેને પ્રાપ્ત થઈ સર્વ લોકમાં શ્રુતાયુધ દુર્ધર્ષ થયો. વળી પાછું ભગવાન્ એવા વરૂણે તેને કહ્યું કે, જે યુદ્ધ ન કરતો હોય તેની ઉપર તારે આ મૂકવી નહિં. કરણ તેમ કરીશ તો તારી ઉપરજ પડશે. હે પ્રભો, ઉલટી રીતે નાખેલી આ મોકલનારને પણ હણે; પણ પોતાને કાળ પ્રાપ્ત થયો તેથી તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું નહીં. અને શૂરવીરને હણનાર તેણે યુદ્ધ ન કરતા એવા જનાર્દન ઉપર નાંખી તે વખતે પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણે સ્થૂલ એવા પોતાના ખભામાં તેને ગ્રહણ કરી પણ વાયુ જેમ વિંધ્યાચળને કંપાવી શકે નહિ તેમ તે શૌરિ એવા ભગવાનને કંપાવી શકી નહિ. ને કૃત્યાની પેઠે પાછી આવતી તેણે શૂરવીર એવા ઉભેલા ક્રોધી શ્રુતાયુધને હણ્યો.

એ રીતે તે ગદા શૂરવીર એવા શ્રુતાયુધને હણી પૃથ્વીવિષે પડી. તે રીતે એ ગદા નિવૃત્ત થઈ અને પોતાના આયુધેકરી શત્રુને દમન કરનાર શ્રુતાયુધ હણાયો તેને જોઈ સૈન્યોમાં મોટો હાહાકાર થવા લાગ્યો હે નરાધિપ, યુદ્ધ ન કરતા એવા કેશવ ભગવાન્ ઉપર શ્રુતાયુધે ગદા નાંખી તેથી તે ગદાએ તેને મારચો. એ રીતે વરૂણના કહ્યા પ્રમાણે મરણ પામેલો પ્રાણરહિત તે, સર્વ ધનુર્ધરનાર જોતાં પૃથ્વી વિષે પડચો. એ રીતે પડયો એવો તે પર્ણાશાનો પ્રિયપુત્ર વાયુથી ભંગાયેલ ઘણી શાખાવાળો વનસ્પતિ શોભે તેવો શોભતો હતો. એવી રીતે શત્રુને દમન કરનાર શ્રુતાયુધ હણાયો તેને જોઈ તમારા સર્વ સૈન્ય તથા સેનામાં જે મૂખ્ય હતા તે સર્વ ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા એટલામાં શૂરવીર એવો કાંબોજરાજાનો પુત્ર સુદક્ષિણ, વેગવાન્ અશ્વેકરી શત્રુને નાશ કરનાર એવા અર્જુન સામે આવ્યો. તેટાણે હે ભારત, અર્જુને તેની ઉપર સાત બાણ નાંખ્યા તેઓ તે શૂરવીરને ભેદી પૃથ્વી વિષે પેઠા. સંગ્રામમાં ગાંડીવમાંથી નિકળેલ તીક્ષ્ણ બાણેકરી અત્યંત વિંધાયેલા તેણે ગૃધ્રના પીંચ્છ બાંધેલા દશ બાણેકરી અર્જુનને વિંધી ત્રણથી વાસુદેવને વિંધી વળી પાંચથી અર્જુનને વિંધ્યા. હે મારિષ, પાંડુપુત્ર અર્જુને પણ તેનું ધનુષ્ તથા ધ્વજ કાપી અત્યંત તીક્ષ્ણ કરેલા ભલ્લનામના બાણેકરી તેને પણ વિંધ્યો. શૂરવીર એવા તે સુદક્ષિણે પણ ત્રણ બાણથી અર્જુનને વિંધી સિંહનાદ કરી ક્રોધથી સર્વ લોહમયી ઘંટાસહિત ભયંકર શક્તિ અર્જુનઉપર નાંખી, પ્રજ્વલિત એવી તે શક્તિ મોટા ઉંબાડીયાની પેઠે તે મહારથિને પ્રાપ્ત થઈ તેને ભેદી તણખાસહિત તે પૃથ્વીવિષે પડી. એ રીતે શક્તિએકરી અત્યંત હણાયેલા મૂર્ચ્છાએકરી વ્યાપ્ત મોટા તેજવાળા અત્યંત પરાક્રમી એવા અર્જુન ક્રોધથી બે ગલોફાં ચાટી ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા નારાચનામના ચઉદ બાણેકરી એના અશ્વ, ધ્વજ, ધનુષ્ તથા સારથિને વિંધી બીજા ઘણાક બાણેકરી તેના રથના કટકા કરી ફોકટ છે સંકલ્પ તથા પરાક્રમ જેનું એવા તે કાંબોજ સુદક્ષિણને મોટી ધારવાળા બાણેકરી હૃદયમાં ભેદ્યો. તેથી ભેદાયુ છે કવચ જેનું, શીથિલ અંગવાળો, ભ્રષ્ટ થયો છે મુકુટ તથા બાજુબંધ જેના એવો શૂરવીર તે, યંત્રથી મૂકાયલો ઈન્દ્રધ્વજ જેમ પડે અને પર્વતની શીખરઉપર ઉત્પન્ન થયેલો ઘણી શાખાવાળો શોભિતો વસંતઋતુમાં વાયુએ ભાગેલો કર્ણિકારનો વૃક્ષ જેમ પડે તેમ પડચો. કાંબોજના આસ્તરણને ઉચિત પૃથ્વી-

વિષે સૂતેલો હતો. મસ્તકવિષે અગ્નિસરખી કાન્તિવાળી સુવર્ણની માળા પે-હેરેલો અમૂલ્ય આભરણયુક્ત સુંદર અંગવાળો લાલ છે નેત્ર જેનાં એવો અ-ર્જુને પાડેલો કાંબોજરાજાનો પુત્ર સુદક્ષિણ, તલેટીસહિત પડેલો પર્વત શો-ભે તેમ શોભતો હતો એ રીતે હણાયેલા શ્રુતાયુધ તથા કાંબોજ, સુદક્ષિ-ણને જોઈ તમારા પુત્રનાં સર્વ સૈન્ય ભાગવા લાગ્યાં.

॥ अशोभतमहाबाहुर्व्यसुर्भूमौनिपातितः ॥
॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिव्यद्रवंतसुतस्यते ॥
॥ हतंश्रुतायुधंदृष्ट्वाकांबोजंचसुदक्षिणं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि श्रुतायुधसुदक्षिण-वधे गुर्जरभाषायां द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

संजयउवाच ॥ हतेसुदक्षिणेराजन्वीरेचैवश्रुतायुधे ॥
॥ जवेनाभ्यद्रवन्पार्थंकुपिताःसैनिकास्तव ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજન્, એરીતે સુદક્ષિણ તથા શૂર-વીર શ્રુતાયુધ હણાયો ત્યારે કોપાયમાન થયેલા તમારા સૈનિકો વેગેકરી અર્જુન સા-મે દોડ્યા. હે રાજન્, અભિષાહ, શૂરસેન, શિબિ તથા વસાતિયો અર્જુનઉપર બા-ણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેમના મધ્યમાં બીજા છ હજાર યોદ્ધાઓને બાણેકરી અર્જુને મંથન કરયા તેથી ભય પામેલા તે જેમ વ્યાઘ્રને જોઈ ક્ષુદ્ર મૃગ ભાગે તેમ ભાગવા લાગ્યા. વળી પાછા ફરી તેઓએ સંગ્રામમાં શત્રુઓને હણતા તથા પારકાઓને જીતવા ઈચ્છતા અર્જુનને ચોતરફથી વિંટી લીધા-તે વખતે અર્જુને ગાંડીવમાંથી નિકળેલા બાણેકરી જલદી, પોતા સામે આવતા તેમનાં મસ્તક તથા બાહુ કાપી નાખ્યા. અર્જુને પાડેલાં તે મસ્તક તથા બાહુએકરી તે રણભૂમિ અભ્ર છાયાની પેઠે કાગડા, ગૃધ્ર તથા બગલાઓએકરી ઢંકાઈ ગઈ. એ રીતે અર્જુને મારવા માંડેલા તેમને જોઈ બળવાન, સ્પર્દ્ધા કરનાર શૂરવીર, કુલીન, બાહુબળ યુક્ત, ઉતાવળા મોટા યશને ઈ-ચ્છતા તમારા પુત્ર વાસ્તે અર્જુનના વધની ઈચ્છા રાખનાર ધનુષ્ ધરનાર તથા ક્રોધયુક્ત એવા શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુએ સવ્ય તથા દક્ષિણ બાજુથી બાણનો વરસાદ કરતાં વળી બીજા હજારો બાણેકરી જેમ મેઘ જળે કરી

તળાવને ભરી દે, તેમ અર્જુનને ઢાંકી દીધા. અને ક્રોધ પામેલા રથિમાં શ્રેષ્ટ શ્રુતાયુષે તો પાયેલ એવા તીક્ષ્ણ ભાલાએકરી અર્જુનને હણ્યા એ રીતે બળવાન્ શત્રુએ અત્યંત વિંધેલા શત્રુનો નાશ કરનાર અર્જુન, સંગ્રામમાં કેશવ ભગવાનને મોહ પમાડતા પોતે પરમ મોહને પ્રાપ્ત થયા. એજ વખતે મહારથિ અચ્યુતાયુએ અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા શૂળેકરી અર્જુનને વિંધ્યા. તેણે તો એવું કીધું કે, મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુનને ક્ષત ઉપર ક્ષાર મૂક્યો તેથી અત્યંત વિંધાએલા અર્જુન, ધ્વજના દંડને પકડી બેશી રહ્યા, હે વિશાંપતે, એ ટાણે અર્જુન હણાયા એમ માની તમારા સર્વ સૈન્યમાં મોટો સિંહનાદ થવા લાગ્યો. એ રીતે બેભાન થયેલા અર્જુનને જોઈ અત્યંત સંતપ્ત થયેલા શ્રીકૃષ્ણ પણ મનોહર એવી વાણીએકરી અર્જુનની આશ્વાસના કરવા લાગ્યા. તેટલામાં વળી રથિમાં શ્રેષ્ઠ, પ્રાપ્ત થયું છે લક્ષ જેમને એવા તે શ્રુતાયુ તથા અચ્યુતાયુ, અર્જુન તથા વૃષ્ણિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા વાસુદેવ ઉપર ચોતરફથી બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. અને ચક્ર, કૂબડા, અશ્વ, ધ્વજ, તથા પતાકાસહિત અર્જુનના રથને પણ તેમણે અદૃશ્ય કર્યો. એ મોટું આશ્ચર્યસરખું થયું. હે ભારત, ત્યારે યમરાજાના ઘરપ્રત્યે જઈ જેમ પાછો આવ્યો હોય તેમ ધિરેથી સંજ્ઞા પામેલા અર્જુને, બાણના સમુદાયથી કેશવસહિત ઢંકાઈ ગયેલા પોતાના રથને જોઇ તેમજ પ્રદીપ્ત અગ્નિસરખા પોતા સામે ઉભેલા તે બેઉ શત્રુને પણ જોઈ મહારથિ એવા તેણે ઈન્દ્રાસ્ત્ર સાંધ્યું. તેમાંથી ગ્રંથિ વગરના હજારો બાણ ઉત્પન્ન થયા. તેઓ, મોટા ધનુષ્યવાળા તેમને તથા તેમના મૂકેલા બાણોને હણવા લાગ્યા. એ રીતે અર્જુનના બાણે વિદારણ કરેલા તેમના બાણ આકાશમાં વિચરતા હતા. એવી રીતે પાંડુપુત્ર અર્જુન, બાણના વેગથી જલદી તેમના બાણને હણી મહારથિઓ સાથે યુદ્ધ કરતા તે તે ઠેકાણે પ્રસ્થાન કરતા હતા. અને અર્જુનના બાણનાઓઘેકરી બાહુ તથા મસ્તક વગરના થયેલા તે શ્રુતાયુ તથા અચ્યુતાયુ વાયુએ પાડેલા બે વૃક્ષોની પેઠે રણભૂમી પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયા. એ રીતે શ્રુતાયુષ્ તથા અચ્યુતાયુષ્નું મરણ સમુદ્રના શોષણની પેઠે લોકને વિસ્મયકારક થતું હતું. પછી તે બેઉની પાછળ ચાલનાર પચાસ રથને પણ હણી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠને હણતા અર્જુન, ભારતી સેનાપ્રત્યે જવા લાગ્યા. હે ભારત, શ્રુતાયુષ્ તથા અચ્યુતાયુષ્ બેઉ હણાયા તેને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ પિતાના દુઃખથી

કૃશ થયેલા નિયતાયુ તથા દીર્ઘાયુનામે તેમના પુત્ર, વિવિધ પ્રકારના બાણુ નાંખતાં કુંતિપુત્ર અર્જુન સામે જવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને ગ્રંથિ વગરના બાણેકરી મુહૂર્તમાત્રમાં તે બેઉને પણ યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. કમળયુક્ત તળાવને જેમ હસ્તિ આલોડન કરે તેમ સૈન્યોને આલોડન કરતા અર્જુનને શ્રેષ્ઠ એવા ક્ષત્રિયો પણ વારવા સમર્થ થતા ન હતા. હે રાજન્, હસ્તિઉપર બેઠેલા શીક્ષામાં ચતુર ક્રોધાયમાન થયેલા હજારો અંગ તેમજ દુર્યોધને આજ્ઞા આપેલા પ્રાચ્ય, દાક્ષિણાત્ય, કલિંગાદિક રાજાઓએ પર્વતસરખા હસ્તિઓએ કરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિંટી લીધા. તે સમયે ઉગ્ર એવા અર્જુને ગાંડીવમાથી નિકળેલા બાણેકરી પોતા સામે આવતા તેમનાં મસ્તક તથા સુંદર ભૂષણથી શોભિતા બાહુ પણ કાપી નાખ્યા. પડેલાં તે મસ્તક તથા બાજુબંધસહિત પડેલા બાહુએકરી સંકીર્ણ તે પૃથ્વી કનકના પાષાણુ તથા સર્પથી વિંટાયલી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. અર્જુનના બાણેકરી કપાતા બાહુ તથા મંથન કરેલાં પડતાં મસ્તકો વૃક્ષમાંથી જેમ પક્ષીઓ ઉડે તેમ નિચે પડતાં હતાં. બાણેકરી વિંધાયલા તેથી સ્ત્રવે છે રૂધિર જેને એવા હજારો હસ્તિઓ ગૈરીકધાતુયુક્ત ઝરણાવાળાં પર્વતસરખા દેખાતા હતા. અને અર્જુનના તીક્ષ્ણ બાણેકરી હણાયલા બીજા કેટલાક સંગ્રામમાં સુતા હતા. હે રાજન્, નાનાપ્રકારનો વિકૃત છે દેખાવ જેમનો, નાનાપ્રકારનો વેષ ધારણ કરેલા, નાના પ્રકારના શસ્ત્રના ઓઘથી વિંટાયલા તથા રૂધિરેકરી લિપ્ત છે અંગ જેમનાં, એવા વિચિત્ર પ્રકારના, બાણથી હણાયલા ગજપૃષ્ઠ ઉપર રહેલા મ્લેચ્છ શોભતા હતા. માવત તથા પાછળ ચાલનાર સહિત અર્જુનના બાણથી હણાયલા તથા કપાયાં છે અંગ જેમનાં એવા હજારો હસ્તિઓ રૂધિરનું વમન કરતા હતા. અત્યંત ત્રાસ પામેલા કેટલાક હસ્તિઓ મોટેથી પોકારતા, પડતા હતા અને કેટલાક દિશાઓમાં ભમતા હતા. તથા ઘણાક હસ્તિઓ તો પોતાનાઓનેજ મર્દન કરતા હતા. તીક્ષ્ણ વિષની જેમને ઉપમા અપાય એવા આયુધસહિત કેટલાક હસ્તિઓ ફરતા હતા. આસુરીમાયાને જાણનાર ઘોર ચક્ષુવાળા ભયંકર યવન, પારદ, શક, બાલ્હિક, દુરાચાર, સ્ત્રીલોલ, કલહપ્રિય એવા કાકવર્ણ, ગોયોનિપ્રભવ, કાલકલ્પપ્રહાર કરનાર મ્લેચ્છ, દાર્વાતિસાર, દરદ, હજારો પુંડ્ર, એકઠા મળેલા અસંખ્યાત એવા નાના પ્રકારના યુદ્ધમાં વિશારદ તે મ્લેચ્છ, પાંડુપુત્ર અર્જુન ઉપર

તીક્ષ્ણ એવા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તેમની ઉપર અર્જુને જલદી તીડનામના જંતુઓનો જેવો આકાશમાં ફેલાવો દેખાય છે તેવો મોટો બાણનો વરસાદ કર્યો. એ રીતે અર્જુન વાદળની છાયાની પેઠે સૈન્યમાં બાણની ઘાટી વૃષ્ટિ કરી, મુંડ, અર્ધમુંડ, જટિલ અશુચિ તથા જટિલ મુખવાળા એકઠા મળેલા સર્વ મ્લેચ્છને અસ્ત્રના તેજેકરી નાશ કરતા હતા. અર્જુનના બાણેકરી વિંધાયલા, પર્વતમાં ફરનાર તેની ગુફામાં રેહેનાર કેટલાક મ્લેચ્છ ભયભિત થઈ ભાગવા લાગ્યા. તીક્ષ્ણ બાણે કરી વાહન સહિત પૃથ્વીમાં પડેલા મ્લેચ્છોનાં રૂધિર બક, કંક તથા વૃક હર્ષેકરી પાન કરતા હતા પડેલા પાયદળ, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિએકરી પ્રવર્ત્તમાન થયેલી બાણના વરસાદરૂપ નૌકાવાળી, ભયંકર, કેસરૂપ શેવાળથી શોભિતી, ઉગ્ર, રૂધિરના ઓઘવ્રરૂપી છે લેહેર જેમાં, કપાઈ ગયેલી આંગળીરૂપ છે ક્ષુદ્ર મત્સ્ય જેમાં, પ્રલય સમના કાલસરખી, હસ્તિરૂપી બેટવાળી, રૂધિરરૂપ જળથી ભરેલી નદી; હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા ઘોડેસ્વાર અને રાજપુત્રોના શરીરમાંથી અર્જુને પ્રવર્ત્તમાન કરી વરસાદ વરસે તે ટાણે જેમ પૃથ્વીવિષે પાણિને લીધે ઊંચ નિચ ભાગ જણાય નહીં તેમ તે વખતે પણ સર્વ પૃથ્વી રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત થઈ હતી. એ રીતે સંગ્રામમાં ક્ષત્રિય શ્રેષ્ઠ અર્જુને છ હજાર શૂરવીર ઘોડેસ્વાર અને હજાર શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓનેયમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. અને તેને બાણેકરી વિંધેલા હજારો હસ્તિઓ વજ્રથી હણાયલા પર્વતની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડ્યા હતા. એ રીતે અર્જુન અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને હણતા સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. મદ ઝરતો હસ્તિ જેમ ઘણાક છે દ્રુમ, લતા, ગુલ્મ શુષ્ક કાષ્ટ તથા તૃણ જેમાં એવા નલનામના તૃણના વનને મર્દન કરે અને જેમ વાયુએ વધારેલ અગ્નિ અરણ્યને બાળે તેમ શ્રીકૃષ્ણરૂપ વાયુએ પ્રેરણા કરેલા બાણરૂપ જ્વાળાવાળા ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડુપુત્ર અર્જુનરૂપ અગ્નિ સેનારૂપ અરણ્યને બાળતા હતા. રથ ઉપેર બેસવાના સ્થાનકને શૂન્ય કરતા મનુષ્યોએકરી પૃથ્વીને પૂરી દેતા અર્જુન, હાથમાં ધનુષ્ ગ્રહણ કરી અત્યંત નૃત્ય કરતા હોય તેની પેઠે વજ્રસરખા બાણેકરી રૂધિરથી વ્યાપ્ત એવી રણભૂમીને કરતા હતા. એ રીતે ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુન ભારતી સેનામાં પ્રવેશ કરતા હતા એવી રીતે તમારી સેનામાં પ્રવેશ કરતા તેમને શ્રુતાયુ તથા અંબષ્ટે વારી રાખ્યા. હે મારીષ, તે સમયે અર્જુને ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી જ-

લદી તેના ઘોડાઓને પાડ્યા. અને બીજા બાણથી એનું ધનુષ્ પણ કાપી નાંખ્યુ તે વખતે ક્રોધેકરી આકૂલ છે નેત્ર જેનાં એવા અંબષ્ટે હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરી મહારથી કેશવ તથા અર્જુનની સામે સંગ્રામમાં દોડી રથને વારી રાખી તે ગદા કેશવ ભગવાન્ ઉપર નાંખી. તે સમયે ગદાએ કરી તેણે તાડન કરેલા કેશવ ભગવાન્‌ને જોઈ અત્યંત કોપાયમાન થયેલા પારકા શૂરવીરને હણનાર અર્જુને સુવર્ણના પુંખવાળા બાણે કરી ઉદય પામેલા સૂર્યને જેમ મેઘ આચ્છાદન કરે તેમ ગદાસહિત રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને આચ્છાદન કરી દીધો, અને વળી બીજા બાણેકરી તે મહાત્માની ગદાનું પણ ચૂર્ણ કરી નાંખ્યુ. એ મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું એ રીતે નાશ પામેલી પોતાની ગદાને જોઈ બીજી મોટી ગદા ગ્રહણ કરી અર્જુન તથા વાસુદેવને તે વારંવાર મારવા લાગ્યો. અર્જુને પણ ક્ષુરપ્રનામના બે બાણે કરી ગદા સહિત ઉગામેલા ઈંદ્રધ્વજ સરખા તેના બે હાથ કાપી બીજા એક બાણે કરી મસ્તક પણ કાપીનાખ્યું. તે વખતે હે રાજન્! યંત્રથી મુક્ત થયુંછે બંધન જેનું એવો ત્યાગ કરેલો ઈન્દ્રધ્વજ જેમ પડે તેમ પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતો તે પડયો. અને સેંકડો હસ્તિ તથા અશ્વેકરી વિંટાયલા રથ સૈન્યને વહન કરતા અર્જુન તો મેઘેકરી વિંટાયલા સૂર્ય સરખા દેખાતા હતા.

॥ इंद्रध्वजइवोत्सृष्टोयंत्रानिर्मुक्तबंधनः ॥
॥ रथानीकावगाढश्चवारणाश्वशतैर्वृतः ॥
॥ अदृश्यततदापार्थोघनैःसूर्यइवावृतः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अंबष्ठवधे गुर्जरभाषायां त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

संजयउवाच ॥ ततःप्रविष्टेकौंतेयेसिंधुराजजिघांसया ॥
॥ द्रोणानीकंवीनिर्भिद्यभोजानीकंचदुस्तरं ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, કુંતિપુત્ર અર્જુન સિંધુરાજને મારવાની ઈચ્છાથી દ્રોણ સૈન્ય તથા દુસ્તર એવા ભોજ સૈન્યને ભેદી અતઃપ્રવિષ્ટ થયા. તેમ તેણે કાંબોજ પુત્ર સુદક્ષિણને તથા પરાક્રમી શ્રુતાયુધને હણ્યો. અ-

ને નાશ પામેલાં તમારાં સૈન્ય, ચોતરફ ભાગવા લાગ્યાં. તે સમયે ભંગાણ પડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ તમારો પુત્ર દુર્યોધન, જલદી એકરથેકરી દ્રોણ પાસે જઈ તેને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, આ અર્જુન આ મોટી સેનાને મંથન કરી આગળ ગયો. માટે મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવા આ દારૂણ સંગ્રામમાં અર્જુનને મારવા વાસ્તે આટાણે શું કરવું ! તેવિષે બુદ્ધિએકરી વિચાર કરો. અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ જયદ્રથ જે રીતે હણાય નહિં તેમ કરો. 'તમારૂ કલ્યાણ થાઓ.' અમારી પરમગતિ તમો છો. વૃદ્ધિ પામેલો અગ્નિ જેમ શુષ્કતૃણના સમાજને બાળે તેમ કોપરૂપી મારૂતે પ્રેરેલો આ અર્જુનરૂપ અગ્નિ મારી સેનારૂપ શુષ્કતૃણ સમાજને બાળેછે. હે પરંતપ, સૈન્યને ભેદી કુંતિપુત્ર અર્જુન સર્વને અતિક્રમણ કરે છે; તેથી જયદ્રથના રક્ષકો પણ પરમ સંશયને પ્રાપ્ત થાય છે. હે બ્રહ્મવિદાંવર, પ્રથમ રાજાઓની એવી રીતે સ્થિર બુદ્ધિ હતી, જે કયારેય પણ અર્જુન જીવતા સૂધી દ્રોણને અતિક્રમણ કરી શકશે નહિ પણ હે મહાદ્યુતે, જે આ અર્જુન, તમારા જોતાં અતિક્રમણ કરી ગયો માટે આજ સર્વને હું અનવસ્થિત માનુ છું. અને આ મારૂં બળ પણ નથી. હે મહાભાગ, હે બ્રહ્મન્, તમે પણ પાંડવના હિતમાં તત્પર છો, એમ હું જાણું છું. તેથી હજી કામ ઘણાં છે તેવિષે વિચાર કરૂં છું ત્યાં મોહ પામું છું. તેમ હે બ્રહ્મન્, યથાશક્તિ મારી ઉત્તમ વૃત્તિને હું ચલાવતો હતો; અને શક્તિ પ્રમાણે તમને પ્રસન્ન પણ રાખતો હતો, તે તો તમે સ્મરણ પણ કરતા નથી. હે અમિતવિક્રમ, તમારા સદા ભક્ત એવા અમને તમે ઈચ્છતા નથી અને અમારા અપ્રિયમાં તત્પર એવા પાંડવોને નિરંતર પ્રસન્ન રાખો છો. અમારાથી જીવિકા સંપાદન કરી અમારા અપ્રિયમાં તત્પર છો; પણ ઉપર છે મધ જેને એવા સજૈયાસરખા તમે છો; એમ હું જાણતો નહોતો. અને તમે પાંડવને નિગ્રહ કરવાનો જો મને વર ન આપતે તો પોતાને ઘેર જતા સિંધુપતિને હું વારત નહિં. તમારા થકી તેના રક્ષણની ઈચ્છા રાખતા બુદ્ધિ વગરના મેં સિંધુપતિની મોહથી આશ્વાસના કરી તેને મૃત્યુના મુખમાં દીધો. યમરાજાની દંષ્ટ્રા પ્રત્યે ગયેલો મનુષ્ય પણ મૂકાય ત્યારે સંગ્રામમાં અર્જુનને વશ થયેલો જયદ્રથ ન મૂકાય; વાસ્તે હે શોણાશ્વ, જે રીતે સૈંધવ મૃત્યુથી મૂકાય તે રીતે કરો. આર્ત છે પ્રલાપ જેમનો એવા રાજાઓ તથા મારી ઉપર ક્રોધરહિત થઈ સિંધુરાજાની રક્ષા

કરો. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્યે કહ્યું કે, હે વિશાંપતે, તારા વાક્યને હું નિંદતો નથી; કારણ તું મારે અશ્વત્થામા સમાન છે તથાપિ હું સત્ય વચન કહું તે સાંભળ. અર્જુનના અત્યંત શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ તો સારથિ; તેમ શીઘ્ર છે ગતિ જેમની એવા એના અશ્વ પણ ઉત્તમ; તેમ તે પોતે પણ અલ્પ છિદ્ર કરી જલદી તેમાં પ્રવેશ કરે; જલદી જનાર અર્જુનના રથની પાછળ કોશ સુધી પડેલા તેના નાંખેલ બાણના ઓઘને શું જોતો નથી? તેમ પ્રાપ્ત થઈ છે અવસ્થા જેને એવો હું શીઘ્ર વાહને કરી જવા સમર્થ થાઉં નહિ. તેમ સેનાના મુખવિષે પાંડવોનું આ મોટું સૈન્ય ઉભેલું છે અને હે મહાભુજ, ક્ષત્રિયના મધ્યમાં મેં પ્રતિજ્ઞા પણ કરેલી છે જે સર્વ ધનુષ્ ધરનાર જોતાં અર્જુન વગરના યુધિષ્ઠિર સેનાના અગ્ર ભાગમાં વરતતા હોય તો મારે ગ્રહણ કરવા. વાસ્તે વ્યૂહના મુખને મૂકી હું અર્જુન પ્રત્યે યુદ્ધ કરતો નથી. માટે કેટલાક સહાય ભેળા લેઈ જગતનો પતિ તું ભયરહિત થઈ તુલ્ય છે ચાકર તથા કર્મ જેનાં એવા એકલા શત્રુ પ્રત્યે જઈ યુદ્ધ કર. વળી તું શૂરવીર શીખેલો રાજા, પારકા શેહેરને જીતવામાં સમર્થ છે વાસ્તે જ્યાં અર્જુન છે ત્યાં તું પોતે જા. એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી તેને દુર્યોધન આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તમને પણ જે અતિક્રમણ કરી ગયો, તે અર્જુનને બાધ કરવા હું કેમ સમર્થ થાઉં? કદિ હાથમાં છે વજ્ર જેને એવા ઇન્દ્રને સંગ્રામમાં જીતવા સમર્થ થવાય પણ પારકા શેહેરને જીતનાર અર્જુનને જીતી શકાય નહિં. તે મહાર્દિકય એવા ભોજને તથા દેવની જેને ઉપમા અપાય એવા તમને પણ અસ્ત્રના પ્રતાપે કરી જેણે જીતી લીધા, તેમજ સુદક્ષિણ, શ્રુતાયુધરાજા અને શ્રુતાયુ તથા ચ્યુતાયુને પણ જેણે હણ્યા તેમજ હજારો મલેચ્છને પણ માર્યા; વાસ્તે શસ્ત્રને જાણનાર, કોઇથી સહન થાય નહિ એવા યુદ્ધમાં અગ્નિની પેઠે બાળનાર પાંડુપુત્ર અર્જુન સાથે હું યુદ્ધ કેમ કરૂં? ને આજ તેની સાથે સંગ્રામમાં મારૂં યુદ્ધ યોગ્ય માનતા હો તો તમ થકી છે બળ જેનું એવો હું છું; માટે ચાકર જાણી મારા યશની રક્ષા કરો. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણે કહ્યું કે, હે કૌરવ્ય, તું સત્ય કહે છે. અર્જુન દુર્ધર્ષ છે; તથાપિ જે રીતે એને તું સહન કર તેમ હું તને કરી આપું. આજ લોકવિષે સર્વ ધનુષ્ ધરનાર આશ્ચર્ય જુવો; જે વાસુદેવ જોતાં કુંતિપુત્ર અર્જુન તારેવિષે સખ્ત થાય તોયપણ તેને તું

સહન કરી શકે. હે રાજન્, આ હું સુવર્ણનું કવચ તને પહેરાવું છું તેથી બાણ વા અસ્ત્ર તને સંગ્રામમાં પ્રહાર કરી શકશે નહિં. કદિ અસુર, સુર, યક્ષ, ઉરગ, રાક્ષસ, મનુષ્ય તથા ત્રીલોકી તારી સાથે યુદ્ધ કરે તોયપણ તને ભય નહિં થાય. તારા કવચમાં શ્રીકૃષ્ણ કુંતિપુત્ર અર્જુન વા બીજો કોઈ શસ્ત્ર ધરનાર પણ બાણ અર્પણ કરવા સમર્થ નહિ થાય. તે તું કવચ ધારણ કરી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુન પ્રત્યે જલદી જા. એ તને સહન કરી શકશે નહિ. સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એમ કહી ઉતાવળા એવા દ્રોણાચાર્યે જળનો સ્પર્શ કરી વિધિ પ્રમાણે મંત્ર જપ કરી અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ એવું પ્રકાશમાન કવચ તમારા પુત્રના શરીરવિષે પેહેરાવ્યું. પછી અત્યંત મોટા તે સંગ્રામમાં તમારા પુત્રના જય વાસ્તે વિદ્યાએ કરી લોકને વિસ્મય પમાડવા ઇચ્છતા બ્રહ્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય તેને આવી રીતે આશિષ આપવા લાગ્યા કે, હે ભારત, બ્રહ્મ તથા બ્રહ્મા તારૂ કલ્યાણ કરો; અને દ્વિજાતિ તથા શ્રેષ્ઠ જળજંતુ થકી પણ તારૂ કલ્યાણ થાઓ. તેમજ યયાતિ, નહુષ, ધંધુંમાર, તથા ભગીરથ એ સર્વે રાજર્ષિઓ પણ સદા તારૂ કલ્યાણ કરો. તેમજ એક પાદ, બહુ પાદ તથા અપાદ થકી પણ મહા સંગ્રામમાં નિરંતર તારૂ કલ્યાણ થાઓ. અને હે અનઘ, સ્વાહા, સ્વધા, શચી, લક્ષ્મી, તથા અરૂંધતી પણ તારૂ નિરંતર કલ્યાણ કરો. હે નૃપ, અસિત, દેવળ, વિશ્વામિત્ર, અંગિરા, વસિષ્ઠ, તથા કશ્યપ, એ ઋષિઓ પણ તારૂ કલ્યાણ કરો. ધાતા, વિધાતા, લોકના ઇશ, દિશાઓ, રૂડા એવા દિશાઓના નાથ તથા છ છે મુખ જેનાં એવા કાર્તિકસ્વામી તારૂ કલ્યાણ કરો. ભગવાન્ એવા વિવસ્વાન્ સૂર્ય, ચોતરફથી તારૂ કલ્યાણ કરો. ચાર દિગ્ગજ, પૃથ્વી, આકાશ તથા ગ્રહ તારૂ કલ્યાણ કરો. હે નૃપ, નિચે પૃથ્વીને જે સદા ધારણ કરે છે એવા સર્પમાં શ્રેષ્ઠ તે શેષ ભગવાન્ તારૂ શુભ કરો. હે ગાંધારિના પુત્ર, એ કવચ મને પ્રાપ્ત કેવી રીતે થયું છે તે વૃત્તાંત હું તને કહું તે તું સાંભળ. પૂર્વે યુદ્ધમાં પરાક્રમ કરી વૃત્રાસુર નામના દૈત્યે જીતેલા તેથી ભેદાયા છે દેહ જેમના એવા તેજ તથા બળ રહિત હજારો ઇન્દ્રાદિક સર્વે દેવતાઓ, તે વૃત્રાસુર નામના મોટા દૈત્યથી ભય પામી બ્રહ્માની શરણે જઇ તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે દેવસત્તમ, હે સુરશ્રેષ્ઠ, વૃત્રાસુરે અત્યંત મર્દન કરેલા દેવતાઓની તમે ગતિ થાઓ; અને મોટા ભયથી અમારી રક્ષા કરો. એવાં દેવતાઓનાં વચન સાંભળી પાસે ઉભેલા વિષ્ણુ તથા ખેદ

પામેલા ઇન્દ્રાદિક દેવ પ્રત્યે આવી રીતનું તે સત્ય વચન કહેવા લાગ્યા કે, મારે દ્વિજાતિ સહિત ઇન્દ્રાદિક દેવની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે. પણ હે દેવતાઓ, જેણે વૃત્રાસુરને નિર્માણ કર્યો છે. તે ત્વષ્ટાનું તેજ અત્યંત દુર્ધર્ષ છે. હે દેવતાઓ, ત્વષ્ટાએ પૂર્વે લાખો વર્ષ તપ કરી મહેશ્વરની આજ્ઞાથી વૃત્રાસુરને નિર્માણ કરચો છે. તેજ દેવના પ્રસાદથી તે બળવાન્ શત્રુ તમોને મારે છે તે શંકરના સ્થાન પ્રત્યે ગયા વગર તે ભગવાન્ એવા મહાદેવનાં દર્શન થાય નહીં અને તેના દર્શન વગર વૃત્રાસુરને તમે જીતશો નહિ. માટે જ્યાં તપના યોનિરૂપ દક્ષના યજ્ઞનો વિનાશ કરનાર, સર્વ ભૂતના ઈશ, ભગનાં નેત્ર પાડનાર પિનાકી એવા મહાદેવ છે, તે મંદરાચળ પ્રત્યે જલદી તમે જાઓ. એવાં બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી, તે સહિત દેવતાઓએ મંદરાચળ પ્રત્યે જઈ કરોડો સૂર્ય સરખી કાન્તિવાળા તેજઃપુંજરૂપ એવા મહાદેવજીનાં દર્શન કરચાં. તે વખતે તેમને જોઈ મહાદેવજી કહેવા લાગ્યા કે હે દેવતાઓ, તમે ભલે આવ્યા. કહો હું શું તમારૂં કામ કરૂં? કારણ મારૂં દર્શન અમોઘ છે વાસ્તે તમારી કામના પરિપૂર્ણ થાઓ; એવાં મહાદેવનાં વચન સાંભળી વળી દેવતાઓએ, તે પ્રત્યે કહ્યું કે—હે દેવ, વૃત્રાસુરે અમારૂં તેજ હરણ કરી લીધું માટે આટાણે અમારી ગતિ તમો થાઓ. પ્રહારે કરી જરજરીભૂત કરેલી અમારી મૂર્ત્તિઓને જોઈ હે મહેશ્વર, અમારી ગતિ થાઓ, અમે તમારી શરણે આવ્યા છીએ. એવાં દેવોનાં વચન સાંભળી મહાદેવજીએ તેમને કહ્યું કે હે દેવતાઓ, તમારૂં સંકટ મેં જાણ્યું. જે ત્વષ્ટાના તેજથી ઉત્પન્ન થયેલી અત્યંત બળવાન્ આ અભિચાર કૃત્યા મહાભયંકર તથા અપુણ્યવાનોએ દુઃખેકરી વારી શકાય નહિ એવી છે, તથાપિ તમારી દેવતાઓની અવશ્ય કરી હું સહાયતા કરીશ. હે શ , હે સુરેશ્વર, મારા અંગથી ઉત્પન્ન થયેલું પ્રકાશમાન આ કવચ ગ્રહણ કરી આ માનસમંત્રે કરી બાંધ; એટલે તેથી કરી દેવતાઓને મારનાર અસુરમાં મુખ્ય વૃત્રાસુરનો વધ થશે. દ્રોણાચાર્ય કહે છે–હે દુર્યોધન, એમ કહી વર આપનાર મહાદેવજીએ ઈન્દ્રને તે કવચ આપ્યું; અને મંત્ર પ્રદાન પણ કર્યું. ત્યારપછી તે કવચે રક્ષા કરેલો ઈન્દ્ર વૃત્રાસુરની સેના પ્રત્યે ગયો. તે વખતે તે મહાસંગ્રામમાં પડતા એવા નાનાપ્રકારના શસ્ત્રના ઓઘેકરીને પણ તે કવચબંધની સંધિ ભેદાતી નહતી. એ રીતે થતા તે સંગ્રામમાં દેવપતિ ઈન્દ્રે વૃત્રાસુરને હણ્યો. તે પછી ઈન્દ્રે તે મંત્રમય કવચ અંગિરાને આપ્યું, અંગિરાએ મંત્રજ્ઞ એવા પુત્ર બૃહસ્પતિને કહ્યું, બૃહસ્પ-

તિએ બુદ્ધિમાન્ એવા અગ્નિવેશ્યને કહ્યું, અને અગ્નિવેશ્યે મને આપ્યું હતું. હે નૃપસત્તમ, મંત્રે કરી તે કવચ તારા દેહની રક્ષા વાસ્તે આજ તને હું બાંધું છું. સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે આચાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણ મોટા કાન્તિવાળા તમારા પુત્રને કહી, વળી ધીરેથી આવી રીતે તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભારત, પૂર્વે સંગ્રામમાં હિરણ્યગર્ભે જે રીતે વિષ્ણુને બાંધ્યું હતું અને તારકામય સંગ્રામમાં બ્રહ્માએ જે રીતે ઈન્દ્રને બાંધ્યુ હતું, તેરીતે બ્રહ્મસુત્રેકરી દિવ્ય કવચ હું તને બાંધું છું. એ રીતે મંત્રે કરી વિધિપૂર્વક કવચ બાંધી બ્રાહ્મણ એવા દ્રોણાચાર્યે દુર્યોધન રાજાને મોટા યુદ્ધવાસ્તે મોકલ્યો. તે ટાણે મહાત્મા આચાર્યે કવચ બાંધેલો અને પ્રહાર કરનાર મહાત્મા ત્રિગર્તના હજાર રથ, એટલાજ હસ્તિ અને પરાક્રમી મત્ત એવા નિયુત અશ્વ તથા બીજા પણ મહારથિઓએકરી વિંટાયલો મહાબાહુ દુર્યોધન નાના વાદિત્રના શબ્દ સાથે જેમ વિરોચન પુત્ર બળિરાજા આવે તેમ અર્જુનના રથ પ્રત્યે આવ્યો. હે ભારત, તે વખતે અગાધ સમુદ્રની પેઠે પ્રસ્થિત થયેલા કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધનને જોઈ તમારા સૈન્યમાં મોટો કોળાહળ શબ્દ થવા લાગ્યો.

॥ ततःशब्दोमहानासीत्सैन्यानांतवभारत ॥
॥ अगाधंप्रस्थितंदृष्ट्वासमुद्रमिवकौरव ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वाणि दुर्योधनकवचबंधने गुर्जरभाषायां चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

संजयउवाच ॥ प्रविष्टयोर्महाराजपार्थवार्ष्णेययोरणे ॥
॥ दुर्योधनेप्रयातेचपृष्ठतःपुरुषर्षभे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, અર્જુન તથા વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ સંગ્રામમાં પેઠા પછી પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન પાછળથી ગયો. તે વખતે સોમકસહિત પાંડવ મોટો શબ્દ કરતા વેગેકરી દ્રોણ સામે દોડ્યા. ત્યાર પછી યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. હે વિશાંપતે, હે રાજન્, મધ્યાન્હના સૂર્ય વખતે વ્યૂહના અગ્રભાગમાં કૌરવ તથા પાંડવોનુ રૂવાડાં ઉભાં કરનાર અત્યંત તીવ્ર તે યુદ્ધ એવું થયું કે જેવું ક્યારેય પણ પૂર્વે અમે જોયું પણ

નહતું. તેમ સાંભળ્યું પણ નહતું. જેમાં વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલા પ્રહાર કરનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવા તે સર્વ પાંડવો બાણના વરસાદે કરી દ્રોણના સૈન્યને ઢાંકી દેતા હતા. તેમજ અમે પણ સર્વ શસ્ત્રધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યને આગળ કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક પાંડવો ઉપર બાણનો વરસાદ કરતા હતા. શિશિર ઋતુમાં વાયુમિશ્ર મોટા બે મેઘ હોય તેની પેઠે રથેકરી શોભિતી બેઉ સુંદર પ્રધાન સેના અત્યંત શોભતી હતી. પછી પરસ્પર નજીક આવેલી તે બેઉ સેના વર્ષાઋતુમાં ઉલ્બણ છે જળ જેમાં એવી ગંગા તથા યમુનાં નદી જેમ વેગ કરે તેમ વેગ કરવા લાગી શસ્ત્રરૂપી છે પૂર્વ દિશાનો વાયુ જેમાં; દ્વિપ, અશ્વ તથા રથે કરી વિંટાયલો ગદારૂપ વિજળીવાળો મહાભયંકર દ્રોણરૂપ વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલો બાણરૂપ સહસ્ત્ર ધારાવાન્ મહાસૈન્યરૂપી મહામેઘ, વૃદ્ધિ પામેલા પાંડવની સેનારૂપ અગ્નિ પ્રત્યે વરસતો હતો. વર્ષાઋતુમાં ભયંકર વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ દ્રોણાચાર્ય પાંડવના સૈન્યને ક્ષોભ પમાડતા હતા, તે સર્વ પાંડવો પણ મોટી સેતુને ભેદવા ઈચ્છતા પ્રબળ એવા જળના ઓઘની પેઠે પ્રયત્ન કરી દ્રોણ સામેજ દોડતા હતા. દ્રોણાચાર્ય પણ પર્વત જેમ જળના ઓઘને વારે તેમ ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડવ, પાંચાલ તથા કેકયને વારતા હતા. તેમજ શૂરવીર મહાબળવાન્ બીજા રાજાઓ પણ ચોતરફથી વિંટી લઈ પંચાલોને વારતા હતા. તેટલામાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ શત્રુની સેનાને ભેદવા ઈચ્છતો પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પાંડવસહિત વારંવાર દ્રોણને મારવા લાગ્યો જેરીતે પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર દ્રોણાચાર્ય બાણનો વરસાદ કરતા હતા તેજ રીતે તેમના ઉપર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણનો વરસાદ કરતો હતો. ખડ્ગરૂપી પૂર્વના વાયુવાળો, શક્તિ, પ્રાસ, તથા તરવારથી વિંટાયલો, પ્રત્યંચારૂપ વિદ્યુત્ અને ધનુષ્રૂપી છે શબ્દ જેમાં એવો, અને બાણની ધારારૂપ કરાના વરસાદને ચોતરફ મૂકતો ધૃષ્ટદ્યુમ્નરૂપ મેઘ, રથ તથા શ્રેષ્ઠ અશ્વના ઓઘને હણતો તમારી સેનાને નસાડવા લાગ્યો. પાંડવતરફના જે જે રથસમુદાયઉપર દ્રોણાચાર્ય બાણ નાંખતા હતા તે તે તરફથી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સામે બાણ નાંખી દ્રોણાચાર્યને હઠાડતો હતો. હે ભારત, યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પ્રાપ્ત થઈ દ્રોણાચાર્ય યત્ન કરતા હતા તોપણ તમારૂ સૈન્ય ત્રણ પ્રકારથી ભેદ પામ્યું એટલે કેટલાક ભોજના તફામાં થઇ ગયા. કેટલાક જળસંધને અનુસર્યા;

અને પાંડવોએ હણવા માંડેલા બીજા કેટલાક દ્રોણની પાછળ ગયા. વળી રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સૈન્યોને એકઠાં કરતા હતા. તેટલામાં મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તેમને ભંગાણકરી જૂદાંકરી નાંખતો હતો. હે ભારત, એ રીતે અરણ્યમાં ગોવાળવગરનાં પશુઓને જેમ ઘણાક શીકારી પશુઓ હણે તેમ પાંડવ તથા સંજયો તમારી તરફનાઓને હણતા હતા. ભયંકર એવા તે મોટા સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને મોહ પમાડેલા યોદ્ધાઓને કાળજ ગળી જાય છે એમ મનુષ્યો માનતા હતા. કુત્સિતરાજાનો દેશ જેમ દુર્ભિક્ષ વ્યાધિ તથા તસ્કરેકરી પીડાય તેમ પાંડવેકરી તમારી સેના પીડિત થતી હતી. શસ્ત્ર તથા કવચમાં સૂર્યનાં કિરણ મિશ્ર થવાથી તથા સૈન્યની ઉડતી રજેકરી નેત્ર પણ અંજાઈ જતાં હતાં. એ રીતે પાંડવોએ હણવા માંડેલા ત્રણ પ્રકારના થયેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ દ્રોણાચાર્ય બાણેકરી પંચાલોને વિંધવા લાગ્યા. તે વખતે સેનાઓને મર્દન કરતા તથા બાણેકરી હણતા દ્રોણનું રૂપ દેદિપ્યમાન કાળાગ્નિ સરખું દેખાતું હતું. હે વિશાંપતે, એવી રીતે મહારથિ દ્રોણ, રથ, હસ્તિ, અશ્વ તથા પાયદળોને એક એક બાણેકરી સંગ્રામમાં ભેદતા હતા. હે ભારત, હે પ્રભો, તે વખતે દ્રોણના ધનુષમાંથી નિકળેલા બાણને ધારણ કરનાર કોઈપણ યોદ્ધો પાંડવના સૈન્યમાં દેખાતો નહતો. હે ભારત, તે સમયે દ્રોણના બાણથી પીડાયલું સૂર્યે સંતપ્ત કરેલું ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું સૈન્ય, તે તે ઠેકાણે ભમતું હતું. તેમજ પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પીડિત કરેલું તમારૂ સૈન્ય અગ્નિએ બાળેલા શુષ્ક વનસરખું થયું હતું. એવી રીતે દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાણે સૈન્યોને બાધ કર્યો. તે વખતે યોદ્ધાઓ પ્રાણને ત્યાગ કરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ચોતરફથી યુદ્ધ કરતા હતા. હે ભરતર્ષભ, હે મહારાજ, તે સમયે યુદ્ધ કરતા તમારા તથા પારકાઓમાં ભયથી સંગ્રામનો ત્યાગ કરે એવો કોઈ પણ હતો નહિં. અને કુંતિપુત્ર ભીમસેનને વિવિંશતિ, ચિત્રસેન તથા વિકર્ણ નામના ત્રણ ભાઈઓએ ચોતરફથી વિંટી લીધો. તે સમયે અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ અને પરાક્રમી ક્ષેમધુર્તિ એ ત્રણ તમારા ત્રણ પુત્રના અનુયાયિ હતા. અમાત્ય તથા સેનાસહિત તેજસ્વિ એવા કુળપુત્ર મહારથિ બાહ્લિકે, દ્રૌપદીના પુત્રોને વારી રાખ્યા હતા. હજારો યોદ્ધાઓથી વિંટાયલા શૈબ્ય રાજાએ અભિભૂ નામના કાશિરાજના પરાક્રમિ પુત્રને વારી રાખ્યો, પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરરાજાને મદ્રના

અધિપતિ શલ્ય રાજાએ વારી રાખ્યા. શૂરવીર ક્રોધાયમાન થયેલો દુઃશાસન પોતાના સૈન્યને ઉભું રાખી રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિ પ્રત્યે ગયો. પોતાના સૈન્યસહિત કવચ પેહેરી તૈયાર થયેલા મેં મોટા ધનુષ્‌વાળા ચારસો યોદ્ધાઓસહિત ચેકિતાનને વારી રાખ્યો. ધનુષ્, શક્તિ તથા ખડ્ગ છે હાથમાં જેમને એવા સાતસો ગાંધાર યોદ્ધાઓથી વિંટાયલા શકુનિએ માદ્રિપુત્ર નકુળને વારી રાખ્યો. મિત્ર વાસ્તે ઉગામેલા છે આયુદ્ધ જેમણે એવા મોટા ધનુષવાળા અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ પ્રાણનો ત્યાગ કરી મત્સ્ય દેશના વિરાટ રાજા સામે ગયા. પરાજય પામેલા નહિ એવા પરાક્રમી શિખંડીને સાવધાન થયેલા બાલ્હિકે વારી રાખ્યો. ક્રાંધાક્રાંત એવા પાંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શૂરવીર તથા ક્રૂર એવા પ્રભદ્રક તથા સૌવીરસહિત આવંત્ય રાજાએ વારી રાખ્યો. શૂરવીર, ક્રૂર છે કર્મ જેનાં એવા સંગ્રામમાં સામે આવતા ઘટોત્કચ રાક્ષસ પ્રત્યે જલદી અલાયુધ દોડયો, મોટા સૈન્યયુક્ત મહારથિ કુંતિભોજે શ્રેષ્ઠ રાક્ષસ અલંબુષને વારી રાખ્યો. હે ભારત, અને મોટા ધનુષ્‌વાળા કૃપાચાર્યાદિકે રક્ષા કરેલો સિંધુરાજા સર્વ સૈન્યના પૃષ્ઠ ભાગમાં હતો. હે રાજન્, અત્યંત મોટા એવા તેના ચક્રરક્ષક દક્ષિણ બાજુ અશ્વત્થામા તથા વામ તરફ સૂતપુત્ર કર્ણ હતો. અને તેની પાછળથી રક્ષા કરનાર તો મોટા ધનુષ્‌વાળા યુદ્ધમાં ચતુર તથા નીતિમાન્ એવા સૌમદત્તિઆદિ લેઈ કૃપ, વૃષસેન, શલ તથા દુર્જય એવો શલ્ય ઈત્યાદિ હતા. એ રીતે સિંધુરાજાની રક્ષા કરી પછી સર્વ યુદ્ધ કરતા હતા.

॥ नीतिमंतोमहेष्वासाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥
॥ सैंधवस्यविधायैवंरक्षांयुयुधिरेततः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

संजयउवाच ॥ राजन्संग्राममाश्चर्यंशृणुकीर्तयतोमम ॥
॥ कुरुणांपांडवानांचयथायुद्धमवर्तत ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્, કૌરવ તથા પાંડવોનું જેવી રીતે યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું તે આશ્ચર્યરૂપ સંગ્રામ હું કહું તે તમો સાંભળો. વ્યૂહના

અગ્રભાગવિષે ઉભેલા દ્રોણાચાર્યને પ્રાપ્ત થઈ તેના સૈન્યને ભેદવા ઈચ્છતા પાંડવો તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પોતાના વ્યૂહનું રક્ષણ કરતા તથા મ્હોટા યશની પ્રાર્થના કરતા સૈનિકસહિત દ્રોણાચાર્ય પણ પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરતા હતા તેટલામાં તમારા પુત્રના હિતેચ્છુક અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા અવંતિપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદે દશ બાણ વિરાટ ઉપર નાંખ્યાં. હે મહારાજ, વિરાટ પણ પરાક્રમ કરી સંગ્રામમાં ઉભેલા પાછળ ચાલનાર સહિત પરાક્રમી એવા તે બેઉ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે વખતે પરસ્પર તેમનું તથા તેનું વનમાં મદ ઝરતા બે હસ્તિ તથા સિંહનું પરસ્પર જેવું યુદ્ધ થાય તેવું રૂધિરના ઉદકવાળુ અત્યંત દારૂણ યુદ્ધ થયું. અને મહાબળવાન્ શિખંડિએ વેગવાન્ એવા બાલ્હિક ઉપર મર્મ તથા અસ્થિ ભેદનાર ભયંકર એવા તીક્ષ્ણ બાણ નાંખ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા બાલ્હિકે પણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા નવ બાણ શિખંડિ ઉપર નાખ્યા; તે સમયે તે બેઉનું, બાણ તથા શક્તિએ કરી સમાકુળ શૂર પુરૂષોને હર્ષ વધારનાર અને ભીરૂ પુરૂષોને ભય ઉપજાવનાર એવું ભયંકર યુદ્ધ થયું, અને તે બેઉએ પરસ્પર મૂકેલા બાણેકરી અંતરિક્ષ તથા દિશાઓ એ સર્વે વિંટાઈ ગયું, તેથી કંઈ પણ જણાતું નહતું. સૈન્યસહિત શૈબ્ય રાજા હસ્તિ સામે જેમ હસ્તિ યુદ્ધ કરે તેમ મહારથિ કાશ્યપુત્ર સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. મહારથિ એવા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો સાથે યુદ્ધ કરતો બાલ્હિક રાજા પાંચ ઈન્દ્રિયો સાથે યુદ્ધ કરતું જેવું મન શોભે તેવો શોભતો હતો. હે દેહવતાંવર, તે દ્રૌપદીના પુત્ર પણ પાંચ વિષય, જેમ નિરંતર દેહ સાથે યુદ્ધ કરે તેમ ચોતરફ નાંખેલા બાણના ઓઘેકરી તેની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. દુઃશાસન નામના તમારા પુત્રે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિને તીક્ષ્ણ તથા સરળ એવાં નવ બાણેકરી વિંધ્યો. મોટા ધનુષ્યવાળા ધનુર્ધરનાર મહાબળવાને અત્યંત વિંધેલો સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ તત્કાળ કંઈક મૂર્છાગત થયો. પછી કંઈક સંજ્ઞા આવી ત્યારે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેણે ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા દશ બાણેકરી જલદી મહારથિ એવા તમારા પુત્રને વિંધ્યો. હે રાજન્, પરસ્પર અત્યંત વિંધાયેલા બાણથી પીડિત અંગવાળા તે બેઉ સંગ્રામમાં પુષ્પિત બે ખાખરાનાં વૃક્ષ શોભે તેવા શોભતા હતા. કુંતિભોજના બાણેકરી પીડિત તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો અલંબુષ પુષ્પની લક્ષ્મીથી ખાખરાનો વૃક્ષ શોભે તેવો અત્યંત શોભતો

હતો. તે અલંબુષ રાક્ષસે પણ લોહમય ઘણાક બાણેકરી કુંતિભોજને વિંધી તમારી સેનાના અગ્રભાગવિષે મોટો સિંહનાદ કરચો. એ રીતે પૂર્વે ઇન્દ્ર તથા જંભાસુરે જેવી રીતે પરસ્પર યુદ્ધ કર્યું હતું. તેવી રીતે સંગ્રામમાં પરસ્પર યુદ્ધ કરતા શૂરવીર તે બેઉને સર્વ સૈન્ય જોતાં હતાં હેભારત, કર્યું છે વૈર જેણે એવા વેગવાન્ શકુનિને ક્રોધાયમાન થયેલા માદ્રિપુત્ર નકુળસહદેવ બાણેકરી અત્યંત પીડવા લાગ્યા હતા. હે રાજન્ તમે ઉત્પન્ન કરેલો, કર્ણે વૃદ્ધિ પમાડેલો, તમારા પુત્રોએ રક્ષા કરેલો, મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવો, ક્રોધ મૂલક મોટો ભયંકર જે હુતાશન પ્રવર્ત્તમાન થયો તે આ સમગ્ર પૃથ્વીને બાળવા તૈયાર થયો છે, એ રીતે બાણેકરી પાંડુપુત્ર નકુળ તથા સહદેવે વિમુખ કરેલો શકુનિ યુદ્ધમાં કર્ત્તવ્ય પરાક્રમને કંઇપણ જાણતો નહતો. અને વિમુખ થયેલો એને જોઈ મહારથી માદ્રિપુત્ર નકુલ તથા સહદેવ બે મેઘ જેમ મોટા પર્વત ઉપર વરસે તેમ વળી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. એ રીતે ગ્રંથિ વગરના ઘણા બાણેકરી વિંધાયેલો તે, વેગવાન્ અશ્વેકરી દ્રોણ સૈન્ય પ્રત્યે નાશી ગયો; શૂરવીર તથા વેગવાન્ એવા તે અલાયુધ રાક્ષસ સામે મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી ઘટોત્કચ ગયો. હે મહારાજ સંગ્રામમાં પરસ્પર તે બેઉનું પૂર્વે રામ તથ રાવણનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. યુધિષ્ઠિર રાજાએ પચાસ બાણથી મદ્ર રાજાને વિંધી વળી બીજા સાત બાણથી તેને વિંધ્યો. ત્યાર પછી હે નૃપ, તે બેઉનું પૂર્વે શંબરાસુર તથા ઈન્દ્રનું જેવું મોટું યુદ્ધ થતું હતું તેવું અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું. અને મોટી સેનાએ વિંટાએલા વિવિંશતિ, ચિત્રસેન તથા વિકર્ણ નામના તમારા પુત્ર ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

॥ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चतवात्मजः ॥
॥ अयोधयन्भीमसेनंमहत्यासेनयावृताः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्वंद्वयुद्धे गुर्जरभाषायां षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

संजयउवाच ॥ तथातस्मिन्प्रवृत्तेतुसंग्रामेलोमहर्षणे ॥
॥ कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पांडवाःसमुपाद्रवन् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તેવી રીતનો રૂવાટાં ઉભાં કરનાર સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો. તે સમયે ત્રણ તરેથી જૂદા પડેલા તમારી તરફના-ઓની સામે પાંડવો દોડ્યા. મહાબાહુ જળસંધ સામે ભીમસેન આવ્યા. સૂર્યસરખા તેજસ્વિ સૈન્યસહિત યુધિષ્ઠિર રાજા કૃતવર્મા ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણસામે દોડ્યો. ત્યાર પછી ક્રોધાયમાન થયેલા ઉતાવળા થતા ધનુષ્ ધરનાર સર્વ કૌરવ તથા પાંડવોનું પરસ્પર યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું. મોટું જેમાં ભય છે એવો અત્યંત ક્ષય પ્રવર્ત્તમાન થયો. અને દ્વંદ્વિભૂત થયેલાં સૈન્ય યુદ્ધમાં પ્રવર્ત્તમાન થયાં. તે સમયે નિર્ભયની પેઠે બળવાન્ દ્રોણાચાર્યે, બળવાન્ એવા પાંચાલ પુત્ર સામે બાણના ઓઘને નાંખ્યા તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. એવીરીતે દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કાપેલા અનેક મસ્તકોએકરી રણાંગણને કમળવન સરખું કરતા હતા. સૈન્યો વિષે ચોતરફ પડેલા શૂરવીરોનાં વસ્ત્ર, આભરણ, શસ્ત્ર, ધ્વજ, કવચ, આયુધ તથા રૂધિરેકરી સંસિક્ત સુવર્ણના કવચ, વિદ્યુતસહિત મેઘસમુદાય સરખાં દેખાતાં હતાં. બીજા કેટલાક મહારથિઓ તાડ જેવડા મોટા ધનુષ્ આકર્ષણ કરી કુંજર, અશ્વ તથા મનુષ્યોને બાણેકરી પાડતા હતા. એવા તે મહાત્માના સંપ્રહારવિષે શૂરવીરોના ખડ્ગ, ઢાલ, ધનુષ્, મસ્તક તથા કવચો પડતાં હતાં. હે 'મહારાજ, તેમજ અગણિત એવાં ઊભાં થયેલાં મસ્તક વગરનાં ૦ધડ અત્યંત સંકુળ એવા તે યુદ્ધમાં ચોતરફ દેખાતાં હતાં. હે મારિષ, ગૃધ્ર, કંક, બક, શ્યેન, વાયસ તથા જંબુક નામનાં માંસ ખાનાર ઘણાંક જનાવરો, મરણ પામેલા નર, અશ્વ તથા હસ્તિ સંઘોના માંસનું ભક્ષણ કરતાં, રૂધિરનું પાન કરતાં કેશ તથા મજ્જાને તોડતાં શરીર તથા શરીરના અવયવને આકર્ષણ કરતાંત્યાં દેખાતાં હતાં. અને રણ દીક્ષાએ કરી દીક્ષિત થયેલા અસ્ત્રસંપન્ન, યુદ્ધમાં ચતુર, સંગ્રામમાં જયની પ્રાર્થના કરતા કેટલાક યોદ્ધાઓ અત્યંત યુદ્ધ કરતા હતા. યુદ્ધરૂપ રંગમંડપમાં ગયેલા કેટલાક શૂરવીર પુરૂષો નાનાપ્રકારના ખડ્ગ, માર્ગમાં વિચરતાં ઋષ્ટિ, શક્તિ, પ્રાસ, શૂળ, તોમર, પટ્ટા, ગદા, પરિઘ, બીજાં આયુધ તથા બાહુએ કરી ક્રોધથી પરસ્પર હણતા હતા. તેમજ રથિ, રથિ સાથે; ઘોડેસ્વાર, ઘોડેસ્વાર સાથે; હસ્તિ, હસ્તિ સાથે; તથા મદોન્મત્તની પેઠે પાયદળો, પાયદળો સાથે; મોટેથી પોકારતાં યુદ્ધ કરતાં હતાં. હે વિશાંપતે, તેવી રીતનું નિર્મર્યાદ યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. ત્યારે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પોતાના રથના

ઘોડા દ્રોણના અશ્વસાથે લગભગ કરી દીધા. તે ટાણે વાયુ સરખા વેગવાળા પરસ્પર મિશ્રિત થયેલા પારાવતવર્ણ તથા લાલવર્ણવાળા અશ્વ વિદ્યુત્સહિત મેઘસરખા શોભતા હતા. હે ભારત, તે સમયે શૂરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સમીપે આવેલા દ્રોણને જોઇ ધનુષ્યનો ત્યાગ કરી ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કરી દુષ્કરકર્મ કરવાને ઇચ્છતો પારકા શૂરવીરને હણનાર પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો તે, રથ દંડને અતિક્રમણ કરી દ્રોણના રથમાં ચઢી બેઠો. પછી રથની ધુંસરી તથા તેનાં બંધન અને લાલ ઘોડાઉપર ઉભેલો ધૃષ્ઠદ્યુમ્ન, દ્રોણને મારવા વાસ્તે તે તે ઠેકાણે વિચરતો હતો. એ રીતે ખડ્ગેકરી વિચરતા લાલ ઘોડા ઉપર ઊભેલા તેનું છીદ્ર દ્રોણના જોવામાં આવતું નહતું તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. માંસને ઇચ્છતો બાજપક્ષિ જેમ વનવિષે પડે તેમ દ્રોણને મારવા ઈચ્છતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનું અભિસરણ થયું. પછી દ્રોણાચાર્યે સો બાણથી શતચંદ્રાકૃતિ એની ઢાલ તથા દશ બાણેકરી ખડ્ગને ભેદી બીજા ચોસેટ બાણથી ઘોડાઓને હણી વળી ભલ્લનામના બે બે બાણેકરી એના ધ્વજ, છત્ર, તથા પાછળ ચાલનાર અને સારથિને પણ હણી ઉતાવળા થયેલા તેણે કાનપર્યંત ધનુષ્ ખેંચી ઇન્દ્ર જેમ વજ્ર ફેંકે તેમ જીવીતનો નાશ કરે એવો બીજો બાણ એની ઉપર ફેંક્યો. તેને સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણથી કાપી મૂખ્ય આચાર્યે ગળેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૂકાવ્યો. હે મારિષ, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિએ, સિંહે ગળેલા મૃગની પેઠે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ દ્રોણે ગળેલા પાંચાલ્યને મૂકાવ્યો. એવી રીતે તે મહાસંગ્રામમાં પાંચાલ્યનું રક્ષણ કરતા તે સાત્યકિને જોઈ શીઘ્રતાથી દ્રોણે તેની ઉપર છવીશ બાણ નાંખ્યા. શિનિપુત્ર સાત્યકિએ પણ સૃંજયોને ગળતા દ્રોણને તીક્ષ્ણ એવા છવીસ બાણેકરી સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિંધ્યા. એ રીતે દ્રોણાચાર્ય સાત્યકિ સામે ગયા. તેટલામાં જયને ઈચ્છતા રથિ એવા સર્વ પાંચાલ્યો જલદી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સંગ્રામમાંથી દૂર લેઈ ગયા.

॥ ततःसर्वेरथास्तूर्णपांचाल्याजयगृद्धिनः ॥
॥ सात्वताभिसृतेद्रोणेधृष्टद्युम्नमवाक्षिपन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणधृष्टद्युम्नयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ बाणेतस्मिन्निकृत्तेतुधृष्टद्युम्नेचमोक्षिते ॥
॥ तेनवृष्णिवीरेणयुयुधानेनसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-હે સંજય, યાદવમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે યુયુધાને તે દ્રાણુનો નાંખેલો બાણુ કાપી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૂકાવ્યો તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા ધનુષ્યવાળા સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ દ્રોણાચાર્યે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને શું કર્યું? સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ક્રોધરૂપી વિષવાળો ધનુષ્યરૂપી મુખ ફાડેલો તીક્ષ્ણ ધારવાળા બાણરૂપી છે દાંત જેના શ્વેત એવા નારાચ નામના બાણુરૂપ દંષ્ટ્રાવાન, મોટો સર્પ હોય નહિ જાણે! તેની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતા ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, હર્ષિત થયેલા સુવર્ણના પુંખવાળા બાણુનો વરસાદ કરતા દ્રોણાચાર્ય આકાશમાં ઉડતા હોય નહિ જાણે! અને પર્વતને આક્રમણ કરતા હોય નહિ જાણે! એવા મહાવેગવાન્ લાલ અશ્વેકરી સાત્યકિની પાછળ દોડ્યા. બાણુ સંપાતરૂપી મોટી વૃષ્ટિવાળા, રથના શબ્દરૂપી છે કડાકા જેમાં, ધનુષ્યના આકર્ષણરૂપ છે ધારા સંપાત જેનો, નારાચ નામના બાણરૂપી છે ઘણીક વિદ્યુત્ જેવિષે, શક્તિ તથા ખડ્ગરૂપી વજ્ર ધરનાર, ક્રોધના વેગથી ઉઠેલા અશ્વરૂપ મારૂતે પ્રેરણા કરેલા અનિવાર્ય, એવા સામે આવતા તે દ્રોણરૂપી મેઘને જોઈ પારકા શેહેરને જીતનાર શૂરવીર, યુદ્ધમાં દુર્મદ શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિએ અત્યંત હાસ્ય કરી સારથિને આવી રીતે કહ્યું કે, દુર્યોધનના આશ્રયભૂત તથા તેના દુઃખ અને ભયને ટાળનાર, રાજપુત્રોના આચાર્ય, શૂરતું છે માન જેને, પોતાના કર્મવિષે અનવસ્થિત એવા શૂરવીર આ બ્રાહ્મણ સામે પ્રસન્ન થઈ અત્યંત વેગવાન અશ્વેકરી જલદી જા. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી સારથિએ તે તરફ હાંકેલા રૌપ્ય સરખા વર્ણવાળા અને વાયુસરખો છે વેગ જેમનો એવા માધવના તે ઉત્તમ અશ્વ જલદી દ્રોણની સન્મુખ ગયા. તે વખતે શત્રુને તપાવનાર એવા તે દ્રોણ તથા સત્યકિ હજારો બાણેકરી પરસ્પર મારતાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે સમયે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ શૂરવીર એવા તે બેઉના અનેક સહસ્ત્ર બાણેકરી આકાશ વિંટાઈ ગયું. અને શૂરવીર એવા તે બેઉએ વર્ષાઋતુમાં બે મેઘ જેમ પરસ્પર ધારાએ કરી દશેય દિશાઓને પૂરી દે તેમ બાણેકરી દશેયદિશાઓને પૂર્ણ કરી દીધી, તેથી સૂર્ય દેખાતો નહતો. તેમ વાયુ પણ વાહતો નહતો. એ-

રીતે બાણ સમુદાયથી ચોતરફ થયેલા અંધકારે કરી બીજા શૂરવીરો મોહ પામતા હતા. શીઘ્રાસ્ત્ર જાણનાર એવા દ્રોણ તથા સાત્વતના બાણેકરી અંધકાર થવાથી થતી તે બેઉની બાણવૃષ્ટિનો અંતર દેખાતો નહતો. અને બાણના પડવાથી તેમની ધારાના અભિઘાતથી થયેલો શબ્દ ઈન્દ્રે મૂકેલા વજ્રના સરખો સંભળાતો હતો. હે ભારત, નારાચ નામના બાણેકરી વિંધાયલા બાણોનું રૂપ આશીવિષનામના સર્પોએ ડશેલા સર્પોના સરખું દેખાતું હતું. નિરંતર વજ્રેકરી હણાતા પર્વતના શિખરોનો જેવો શબ્દ થાય તેવો યુદ્ધમાં ચતુર એવા તે બેઉની પ્રત્યંચા તથા મોજાનો શબ્દ સંભળાતો હતો. હે રાજન્, સુવર્ણના પુંખવાળા બાણેકરી છિન્નભિન્ન થયેલા વિચિત્ર રૂપવાળા તે બેઉના રથ, અશ્વ તથા સારથિ શોભતા હતા. હે વિશાંપતે, નિર્મળ છૂટા મૂકેલા સર્પસરખા સરળ એવા નારાચ નામના બાણોનો અત્યંત દારૂણ એવો સંપાત થતો હતો તે મહાસંગ્રામમાં પડી ગયા છે ધ્વજ તથા છત્ર જેમનાં એવા રૂધિરથી લિંપાયેલા અંગવાળા, જયને ઈચ્છતા મદઝરતા બે હસ્તિ હોય નહિ તેની પેઠે સ્ત્રવે છે અંગમાંથી રૂધિર જેમને એવા તે બેઉ જીવિતનો અંત કરનાર એવા બાણેકરી પરસ્પર એક બીજાને વિંધતા હતા. હે મહારાજ, તે વખતે ગર્જના, મનુષ્યના પોકાર, સિંહનાદ, દુંદુભિના શબ્દ પણ બંધ થઈ ગયા. અને તે યુદ્ધ જોઈ થયું છે કૌતુહળ જેને એવા જન બોલતા રહી ગયા હતા. તેમજ સૈન્ય પણ ચૂપ થઈ ગયાં. બીજા લડવૈયા યુદ્ધથી વિરામને પ્રાપ્ત થયા. અને રથિયો, હસ્તિના માવતો, ઘોડેસ્વાર તથા પાયદળો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને વિંટી નિમિષ વગરનાં નેત્રે કરી તેમના દ્વંદ્વ યુદ્ધને જોતા હતા. તેમજ હસ્તિ સૈન્ય અશ્વસૈન્ય, તથા રથસેનાઓ પણ વ્યૂહરચનાથી ઉભેલી હતી તેમજ મૌક્તિક તથા વિદ્રુમેકરી વિચિત્ર પ્રકારના મણિ અને સુવર્ણથી શોભિતા ધ્વજ, વિચિત્ર પ્રકારના આભરણ, સુવર્ણમય કવચ, વિલક્ષણ એવી પતાકાઓ, હસ્તિની વિચિત્ર પ્રકારની ઝુલ્યો, સૂક્ષ્મ કંબલ, નિર્મળ એવાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર, મસ્તકવિષે શોભિતી સુવર્ણમયી અશ્વની ચમરીયો, હસ્તિઓના કુંભસ્થળ તથા દંતમાંસેકરી બક, ખદ્યોત, ઈન્દ્ર ધનુષ્ તથા વિદ્યુત્‌સહિત વર્ષાઋતુમાં મેઘના સમુહ જેવા દેખાય તેવા દેખાતા અમારા તથા યુધિષ્ઠિર તરફના ઉભેલા યોદ્ધાઓ મહાત્મા દ્રોણ તથા સાત્યકિના તે યુદ્ધને જોતા હતા. તેમજ બ્રહ્મા તથા ચંદ્ર છે મુખ્ય જેમાં એવા વિમાનના અગ્રભાગમાં રહેલા

દેવતાઓ, સિદ્ધ, ચારણના સમુદાય, વિદ્યાધર તથા મોટા સર્પ પણ પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે બેઉના જવું પાછું આવવું, અસ્ત્રનો વિઘાત કરે એવા વિચિત્ર પ્રકારના પ્રહાર ઈત્યાદિ યુદ્ધકૌશલ્ય જોઈ વિસ્મય પામતા હતા. અસ્ત્રમાં પરસ્પર હસ્ત લાઘવી દેખાડતા મહા બળવાન તે દ્રોણ તથા સાત્યકિ બાણેકરી એક બીજાને વિંધતા હતા. તેટલામાં દાશાર્હ એવા સાત્યકિએ જલદી અત્યંત દૃઢ એવા બાણેકરી મોટા તેજવાળા દ્રોણાચાર્યનાં બાણ તથા ધનુષ્ કાપી નાખ્યાં. દ્રોણાચાર્યે પણ નિમિષ માત્રમાં બીજું ધનુષ્ સજ્જ કર્યું. તે પણ સાત્યકિએ કાપી નાંખ્યું. વળી જલદી દ્રોણાચાર્યે બીજું ધનુષ્ હાથમાં લીધું. તે પણ સાત્યકિએ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે જે જે ધનુષ્ દ્રોણાચાર્ય સજ્જ કરે તે તે ધનુષ્ સાત્યકિ કાપી નાંખે. એ રીતે દૃઢ ધનુષ્‌વાળા સાત્યકિએ દ્રોણાચાર્યનાં સો ધનુષ્ કાપી નાંખ્યાં. તેમાં તે બેઉનું સંધાન તથા કાપવાવિષે કોઈએ છીદ્ર જોયું નહિ. હે રાજેંદ્ર, સંગ્રામમાં અતિ માનુષ્ય એવું એ સાત્યકિનું કર્મ જોઈ દ્રોણાચાર્યે મનમાં વિચાર કરચો. જે સાત્વતમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિવિષે જે આ અસ્ત્રબળ છે તે પરશુરામ, સહસ્રાર્જુન, અર્જુન, તથા પુરૂષમાં સિંહરૂપ ભીષ્મવિના બીજાવિષે સાંભળ્યું નથી, એમ જાણી મનથી તેના પરાક્રમની પ્રશંસા કરી, હે વિશાંપતે, બ્રાહ્મણમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં અત્યુત્તમ દ્રોણાચાર્ય ઈન્દ્રના સરખું એવું લાઘવ જોઈ પોતે સંતુષ્ટ થયા. અને ઈન્દ્રાદિક દેવતાઓ પણ પ્રસન્ન થયા. શીઘ્રતાથી વિચરનાર સાત્યકિની તે લઘુતાને દેવ, ગંધર્વ તથા સિદ્ધચારણના સમુદાયે પણ લક્ષ કરી શકાયું નહિં. અને દ્રોણના તે કર્મને લક્ષ કર્યું. હે ભારત, અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને મર્દન કરનાર દ્રોણાચાર્ય વળી બીજું ધનુષ્ લઈ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. વળી તે સાત્યકિએ અસ્ત્રમાયાયેકરી તેંના અસ્ત્રને હણી તિક્ષ્ણ બાણેકરી તેંને હણ્યા. તે મોટું આશ્ચર્ય સરખું થયું. સંગ્રામમાં બીજાને જેની ઉપમા અપાય નહિં એવું યુક્તિયુક્ત અતિ માનુષ તેનું કર્મ જોઇ યુક્તિ જાણનાર તમારી તરફના તેંનાં વખાણ કરતા હતા. એવા તે સંગ્રામમાં જે અસ્ત્ર દ્રોણાચાર્ય નાંખતા હતા તેજ અસ્ત્ર સાત્યકિ પણ સામે નાંખતો હતો. તોય પણ શત્રુને તપાવનાર અસંભ્રાંત એવા દ્રોણાચાર્ય તેંની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. હે મહારાજ, પછી ક્રોધાયમાન થયેલા ધનુર્વેદના પાર પામેલા દ્રોણાચાર્યે સાત્યકીના વધવાસ્તે શત્રુને હણનાર મહા ભયંકર દિવ્ય એવું આ-

ગ્નેયાસ્ત્ર નાંખ્યું. તેને જોઈ મોટા ધનુષ્યવાળા સાત્યકિએ દિવ્ય એવું વારૂણાસ્ત્ર સામે નાંખ્યું. તે વખતે દિવ્યાસ્ત્ર ધરનાર એવા તે બેઉને જોઈ મોટો હાહાકાર થવા લાગ્યો. અને આકાશમાં રહેનાર પ્રાણિઓ પણ તેમાં સંચાર કરતા બંધ પડી ગયા. બાણુસહિત વારૂણ તથા આગ્નેય નામના તે બેઉનાં અસ્ત્રોએ એક બીજાને પરાભવ કર્યો ન હોતો તેટલામાં સૂર્ય પણ અસ્તાચળ પ્રત્યે જવામાં સુમુખ થયા તેટલામાં યુધિષ્ઠિર રાજા, પાંડુપુત્ર ભીમસેન, નકુળ, તથા સહદેવ ત્યાં આવી સાત્યકિની ચોતરફથી રક્ષા કરવા લાગ્યા, અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિક યોદ્ધાઓ તથા કેકયસહિત વિરાટ રાજા, મત્સ્ય તથા શલ્યેય સેનાઓ તત્કાળ દ્રોણ સામે આવીગો. અને દુઃશાસનને આગળ કરી હજારો રાજપુત્રો શત્રુઓએ વિંટાએલા દ્રોણની રક્ષા કરવા લાગ્યા. હે રાજન્, તે વખતે તમારી તરફના તથા તેમના ધનુષ્ ધરનારનું મોટું યુદ્ધ થયું રજ તથા બાણની જાળથી વિંટાએલા તે સંગ્રામમાં સર્વ ગ્લાનિયુક્ત થઈ ગયા. અને કંઈ પણ જાણવામાં આવતું ન હતું, અને સૈન્યની ઉડેલી રજેકરી એ રીતે ભંગાણ થવાથી મર્યાદરહિત યુદ્ધ થતું હતું.

॥ रजसासंवृतेलोकेशरजालसमावृते ॥

॥ सर्वमाविज्ञमभवन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥

॥ सैन्येनरजसाध्वस्तेनिर्मर्यादमवर्तत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणसात्यकियुद्धे गुर्जरभाषायां अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

संजयउवाच ॥ विवर्तमानेत्वादित्येतत्रास्तशिखरंप्रति ॥

॥ रजसाकीर्यमाणेचमंदीभूतेदिवाकरे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર આદિત્ય અસ્તાચળ પ્રત્યે જવા તૈયાર થયા તથા રજ ઉડવાથી સૂર્યનું તેજ મંદ થયું અને સંગ્રામમાં ઉભેલા યુદ્ધ કરતા, પાછા ફરતા, ભાગતા તથા જય પામતા પુરૂષોને તે દિવસ ધિરેથી પૂરો થવા આવ્યો. ને જયને ઈચ્છતા સૈન્યો તે રીતે યુદ્ધમાં આસક્ત થઈ રહ્યાં છે તે ટાણે અર્જુન તથા વાસુદેવ સિંધુરાજા પ્રત્યે જવા લાગ્યા. જે તરફ જનાર્દન ભગવાન્ રથને ચલાવતા હતા તે તરફ કુંતિપુત્ર અ-

ર્જુન તીક્ષ્ણ બાણેકરી રથ જઈ શકે તેટલો માર્ગ કરતા હતા. હે વિશાંપતે, જે જે માર્ગે મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુનનો રથ જતો હતો તે તે રસ્તે તમારા પુત્રની સેનાનું મર્દન થતું હતું. તે વખતે ઉત્તમ, અધમ તથા મધ્યમ એવા મંડળાકારે વિચરતા પરાક્રમી દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણ રથશીક્ષા દેખાડતા હતા. અને નામાંકિત, પાયેલા કાળાગ્નિ સરખા સૂક્ષ્મ ચર્મ બાંધેલા વિસ્તિર્ણ, દૂરજનાર, વાંસના તથા લોહમય વિવિધ પ્રકારના, શત્રુઓને ગળતા તે ઉગ્ર એવા અર્જુનના નાખેલા બાણ સંગ્રામમાં પક્ષિઓ સાથે પ્રાણિઓના રૂધિરનું પાન કરતા હતા. અને રથમાં બેઠેલા અર્જુન વાહનની આગળ ક્રોશગામિ એવા જે બાણ નાંખતા હતા તે બાણ ક્રોશપર્યંત રથ ગયા પછી શત્રુઓને હણતા હતા. એવી રીતે ઋષીકેશ ભગવાન્ ગરૂડ તથા વાયુસરખા વેગવાળા સારી રીતે વેહેનાર અશ્વેકરી સમગ્ર જગતને વિસ્મયકરતા તમારા સૈન્યપ્રત્યે જતા હતા. હે રાજન્, મનસરખા વેગવાળો અર્જુનનો રથ જેવી રીતે જાય છે તેવી રીતે સૂર્યનો, ઈન્દ્રનો, રૂદ્રનો તથા કુબેરનો પણ જતો નથી. અને સંગ્રામમાં બીજાનો પણ પૂર્વે તે રીતે ગયો નથી. હે ભારત, હે વિશાંપતે, પારકા શૂરવીરને હણનાર કેશવ ભગવાન્ સંગ્રામમાં પ્રવેશ કરી સેનાના મધ્યમાં જલદી ઘોડાઓને હાંકતા હતા. પછી ક્ષુધા તથા તૃષાએકરી પીડિત થયેલા તે ઉત્તમ અશ્વ, તે રથસમુહના મધ્યમાં પ્રાપ્ત થઈ કષ્ટેકરી તે રથ વહન કરતા હતા. યુદ્ધમાં ચતુર એવા અનેક યોદ્ધાઓએ ઘણાક શસ્ત્રથી ક્ષત કરેલા તે, વારંવાર વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા હતા. અને મનુષ્યસહિત હણાયલા પર્વત સરખા હજારો અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ ઉપર થઈ સંગ્રામમાં દોડયા જતા હતા. હે નૃપ, એટલામાં શૂરવીર એવા અવંતીપુરીના વિંદ તથા અનુવિંદ એવા નામના બે ભાઈઓએ સેનાસહિત થાકી ગયાં છે વાહન જેનાં એવા પાંડુ પૂત્ર અર્જુન સામે આવી હર્ષેકરી ચોસટથી અર્જુનને, સિંતેરથી જનાર્દન ભગવાનને તથા સો બાણેકરી એમના અશ્વને પણ વિંધ્યા. હે મહારાજ, મર્મજ્ઞ એવા ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને પણ મર્મ ભેદનાર એવા નવ બાણેકરી તે બેઉને વિંધ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તે બેઉએ પણ બાણના ઓઘેકરી કેશવસહિત અર્જુનને આચ્છાદન કરી સિંહનાદ કર્યો. શ્વેત છે વાહન જેનાં એવા અર્જુને ભલ્લ નામના બે બાણે કરી વિચિત્ર પ્રકારના તેમના ધનુષ્ કાપી જલદી કનક સરખા ઉજ્વળ

એવા તેમના ધ્વજ પણ કાપી નાંખ્યા. હે રાજન્, અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેઓ પણ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી બાણથી પાંડુ પુત્ર અર્જુનને પીડવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા અર્જુને પણ વળી ફરીથી બે બાણેકરી જલદી તેમનાં ધનુષ્ કાપી નાંખ્યાં, અને સુવર્ણના પુંખવાળા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બીજા બાણેકરી તેમના અશ્વ, સારથિ તથા પાછળ ચાલનાર સહિત પૃષ્ટ રક્ષકોને પણ હણ્યા. અને ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી મોટા વિંદનું તો મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે અર્જુને હણેલો તે, વાયુએ હણેલા વૃક્ષની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડ્યો. એવી રીતે હણાયલા પોતાના ભાઈ વિંદને જોઈ પ્રતાપવાન મહાબળવાન્ અનુવિંદે, હણાયેલ અશ્વવાળા રથનો ત્યાગ કરી હાથમાં ગદાગ્રહણ કરી ભાઈના વધનું સ્મરણ કરતા રથિમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તેને નૃત્ય કરતો હોય નહિ! તેની પેઠે સંગ્રામમાં સામે દોડી મધુસૂદન ભગવાન્‌ના લલાટવિષે તે ગદા નાંખી; તેથી મૈનાકપર્વતની પેઠે તે કંઈ પણ કંપાયમાન થયા નહિ. તેટલામાં તો અર્જુને છ બાણેકરી તેની ગ્રીવા, પગ, હાથ, તથા મસ્તક કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે કપાયેલા અંગવાળો તે પર્વતના સમુદાયની પેઠે પડ્યો. હે રાજન્. નાશ પામેલા તે બેઉને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તેમની પાછળ ચાલનારા સેંકડો બાણ ફેંકતા અર્જુન સામે દોડ્યા. હે ભરતર્ષભ, સામે આવતા તેમને બાણેકરી જલદી હણી નિદાઘઋતુમાં વનને બાળી પછી અગ્નિ જેવો શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. કષ્ટથીજ જાણે હોય તેમ તેમની સેનાને અતિક્રમણ કરી મેઘને મૂકી ઉદય પામેલા સૂર્ય શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. હે ભરતર્ષભ, તેને જોઈ ત્રાસ પામેલા અને પાછા અત્યંત હૃષ્ટ થયેલા કૌરવોએ એને થાકેલા જાણી અને સિંધુરાજા દૂર છે એમ જાણી મોટા સિંહનાદ સાથે ચોતરફથી તેને વિંટી લીધા. અત્યંત ક્રોધ પામેલા તેમને જોઈ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુને કંઈક હાસ્યકરી દાશાર્હ એવા ભગવાનને ધિરેથી જાણે કહેતા હોય તેમ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ, આપણા અશ્વ બાણેકરી પીડિત તથા ગ્લાનિયુક્ત થયા છે; અને હજી સિંધુરાજા દૂર છે વાસ્તે આટાણે મોટું શું કામ કરવું તમને રૂચે છે? તે અતિશય પ્રાજ્ઞ એવા તમો મને યથાર્થ કહો. કારણ તમો જેમને માર્ગદર્શક છો એવા પાંડવ સંગ્રામમાં શત્રુઓને જીતશે. માટે હવે પછી આપણે જે કર્તવ્ય હોય તે કહો. અને હે માધવ, ઘોડાઓને છોડી તે સુખી થાય તે રીતે શલ્યેર-

હિત તેમને કરો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી કેશવ ભગવાન ત પ્રત્યે કહ્યું કે હે પાર્થ, જે આ તેં કહ્યું તેજ મારૂં પણ મત છે. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વાક્ય સાંભળી વળી તે પ્રત્યે અર્જુને કહ્યું કે હે કેશવ, સર્વ સૈન્યને હું વારી રાખીશ, અને તમે પણ ન્યાય પ્રમાણે જે કર્ત્તવ્ય હોય તે કરો. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, શ્રીકૃષ્ણને એટલાં વચન કહી અસંભ્રાંત એવો અર્જુન રથમાં બેસવાના સ્થાનકેથી નિચે ઉતરી હાથમાં ગાંડીવ ધનુષ્ ગ્રહણ કરી અચલ પર્વતની પેઠે ઉભો રહ્યો. તે વખતે પૃથ્વી ઉપર ઉભેલા અર્જુનને જોઈ આ છીદ્ર છે એમ જાણી જયને ઈચ્છતા મોટા ધનુષ્ આકર્ષણ કરતા બાણ નાંખતા તથા આક્રોશ કરતા ક્રોધાયમાન થયેલા ક્ષત્રિઓએ મોટા રથના સમુદાયથી એકલા તેને વિંટી, વિચિત્ર પ્રકારનાં શસ્ત્ર દેખાડતાં બાણેકરી, વૃષ્ટિવડે મેઘ જેમ સૂર્યને આચ્છાદન કરે તેમ તેને ઢાંકી દીધો. અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ કેટલાક ક્ષત્રિઓ મદોન્મત્ત હસ્તિઓ જેમ સિંહ સામે દોડે તેમ પુરૂષમાં સિંહરૂપ ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેની સામે દોડ્યા. તે વખતે અર્જુનના બે બાહુનું મોટું બળ દેખાતું હતું. જે ક્રોધાયમાન થયેલો એકલો પોતે ચોતરફથી ઘણીક સેનાઓને વારી રાખતો હતો. એ રીતે સમર્થ એવો અર્જુન, અસ્ત્રેકરી દૂષિઓના સર્વ અસ્ત્રને ચોતરફથી વારી રાખી ઘણાક બાણેકરી જલદી સર્વને વિંટી લેતો હતો. હે વિશાંપતે, તે તે ઠેકાણે શ્વાસોશ્વાસ કરતા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત ક્રોધ પામેલા જયની પ્રાર્થના કરતા મોટા ધનુષ્યવાળા શૂરવીર એક સ્થાનકે ઉભેલા ઘણાક શત્રુઓને આકર્ષણ કરતા તથા શબ્દ કરતા મદઝરતા હસ્તિ તથા અશ્વેકરી જેમ ગરમી ઉત્પન્ન થાય તેમ અંતરીક્ષમાં રહેલા તે ઘણાક બાણના સંઘર્ષે કરી મોટો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. બાણરૂપી ઉર્મિ, ધ્વજરૂપ આવર્ત્ત તથા નાગરૂપી છે નક્ર જેમાં, પાયદળરૂપી મત્સ્યથી સંકુળ, શંખ તથા દુંદુભિરૂપ શબ્દવાળા અસંખ્યેય, અપાર, શૂરવીરની પાઘડીરૂપ છે કાચબા જેમાં, છત્ર અને પતાકારૂપ ફીણની માળાવાલા, દુઃખથી તરી શકાય નહિ, હસ્તિના અંગરૂપ શીલાથી અચિત એવા અક્ષોભ્યરથ સમુદ્રને બાણથી વારણ કરતા અર્જુન તેના મર્યાદારૂપ થયા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, અર્જુન ધરણીવિષે પ્રાપ્ત થયો અને કેશવ ભગવાને હાથમાં ઘોડાઓને ગ્રહણ કર્યા, એ છીદ્રને પામી કૈરવોએ અર્જુનને કેમ માર્યો નહીં? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે પાર્થિવ, ધરણી ઉપર રહેલા અર્જુને રથમાં બેઠેલા સ-

વં રાજાઓને અવૈદિક વાક્યને જેમ રૂંધે તેમ તત્કાળ રૂંધિ લીધા. એ રીતે પૃથ્વીવિષે રહેલા તેણે એકલે રથમાં બેઠેલા સર્વ રાજાઓને એક લોભ જેમ સર્વ ગુણને વારે તેમ વારી રાખ્યા. તે વખતે અસંભ્રાંત એવા મહાબાહુ જનાર્દન ભગવાને પુરૂષમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા પ્રિય અર્જુનને સંગ્રામમાં આવીરીતે વચન કહ્યું કે, હે અર્જુન, આપણા અશ્વ, જળપાનની ઈચ્છા કરે છે. સ્નાનની નથી કરતા પણ આ સ્થાનકે પરિપૂર્ણ જળપાન થાય એવું જળપાન કરવાનું ઠેકાણું નથી. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી 'આ રહ્યું આ છે' એમ કહી અસંભ્રાંત એવા અર્જુને અસ્ત્રથી પૃથ્વીને ખોદી અશ્વ પાન કરે એવું હંસ તથા કારંડવેકરી આકીર્ણ ચક્રવાકૂથી શોભિતું અત્યંત વિસ્તીર્ણ પ્રસન્ન છે જળ જેમાં પ્રફૂલ્લિત શ્રેષ્ઠ કમળવાળું કૂર્મ તથા મત્સ્ય ગણેકરી આકીર્ણ આગાધ, ઋષિઓએ સેવન કરેલું સું-દર સરોવર નિર્માણ કર્યું. તેને જોવા સારૂ ક્ષણમાત્રમાં નારદમુનિ ત્યાં આવ્યા. અને તે વખતે અદ્દ્ભૂત કર્મ કરનાર અર્જુને બાણ છે શાલાધાર કાષ્ટ જેમાં તથા બાણનો છે મધ્ય સ્તંભ જે વિષે તેમજ બાણનું છે આચ્છાદન જેનું એવું આશ્ચર્યરૂપ બાણનું ઘર વિશ્વકર્માની પેઠે કર્યું. એ રીતે મહાત્મા અર્જુને તે બાણનું ઘર કરયું તે વખતે ગોવિંદ ભગવાને હાસ્ય કરી 'બહુ સારૂ બહુ સારૂ;' એ રીતે તેને કહ્યું.

॥ ततःप्रहस्यगोविंदःसाधुसाध्वित्यथाब्रवीत् ॥
॥ शरवेश्मनिपार्थेनकृतेतस्मिन्महात्मना ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वणि विंदानुविंदवधे अर्जुनसरोनिर्माणेच गुर्जरभाषायां एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

संजयउवाच ॥ सलिलेजनितेतस्मिन्कौंतेयेनमहात्मना ॥
॥ निस्तारितेंद्विषत्सैन्येकृतेचशरवेश्मनि ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવી રીતે મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુને તે જળ ઉત્પન્ન કર્યું તથા શત્રુ સૈન્યને વારી રાખી બાણનું ઘર રચ્યું તે સમયે મોટી કાન્તિવાળા વાસુદેવે જલદી રથમાંથી નિચે ઉતરી બાણથી વિંધાયલા ઘોડાઓને છોડ્યા. અને પૂર્વે જોએલી નહિ એવી તે અર્જુનની

કૃતિ જોઈ, સિદ્ધ ચારણના સંઘ તથા સૈનિકો ચોતરફ મોટેથી 'સાધુસાધુ;' એ રીતે પોકારવા લાગ્યા. તે વખતે યુદ્ધ કરતા પાયદળ, એવા કુંતિપુત્ર અર્જુનને તમારી તરફના મહારથિઓ વારવા સમર્થ થયા નહિં, એ આશ્ચર્ય સરખું થયું. ને ઘણાક હસ્તિ તથા અશ્વસહિત રથના ઓઘ આવવા લાગ્યા. તેમજ તમારી તરફના રાજાઓ પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે બાણના ઓઘ નાંખવા લાગ્યા. તોય પણ પારકા શૂરવીરને હણનાર ધર્માત્મા અર્જુન વ્યથિત થયા નહિ; અને પરાક્રમી તે પોતે સામે આવતા શત્રુઓના બાણસમુદાય, ગદા તથા ભાલાઓને, સમુદ્ર જેમ નદીઓને ગળે તેમ ગળવા લાગ્યા. એવી રીતે અર્જુન, મોટા અસ્ત્રના વેગથી તથા બાહુબળેકરી સર્વ રાજાઓના તે ઉત્તમ બાણોને ગળતા હતા. હે મહારાજ, તે ટાણે અર્જુન તથા વાસુદેવના મોટા આશ્ચર્યરૂપ પરાક્રમને જોઈ કૌરવો તેનાં વખાણ કરતા હતા. અને પુરૂષમાં ઉત્તમ આપણાને ઘણું ભય દેખાડતા ઉગ્રતેજ ધારણ કરેલા તથા ઉદ્યુક્ત એવા અર્જુન અને ગોવિંદે રણસંગ્રામના મધ્યમાં ઘોડાઓને છોડી મૂકયા. એવું અત્યંત આશ્ચર્યરૂપ કર્મ લોકવિષે કોઈથી થયું નથી, અને બીજા કોઈથી થશે પણ નહિં. હે ભારત, પછી સ્ત્રીના મધ્યમાં રહેલો જેમ ગર્વ કરે તેમ અર્જુનના કરેલા તે બાણ ગૃહમાં ગર્વ કરતા કમળસરખાં નેત્રવાળા અવ્યગ્ર એવા ઋષીકેશભગવાન્ તમારી તરફના સર્વ સૈન્ય જોતાં તે અશ્વોને પરિલોડન્ કરતા હતા. એવી રીતે અશ્વવિદ્યામાં કુશળ એવા શ્રીકૃષ્ણે તેમનો શ્રમ, ગ્લાનિ, ફેન, કંપ તથા વ્રણ ઈત્યાદિ સર્વ ટાળી દેઈ બે હાથથી શલ્યનો ઉદ્ધાર કરી પાછા તેમને સ્વચ્છ કરી વળી ઘટતી રીતે તેમને હુશિયાર કરી જળપાન કરાવ્યું. પછી અત્યંત સંતુષ્ટ થયેલા તેણે પ્રાપ્ત થયું છે ઉદક જેમને, સ્નાન કરેલા, ખાધું છે અન્ન જેમણે એવા ગ્લાનિરહિત તે અશ્વોને પાછા ઉત્તમ રથવિષે યોજના કરયા. એં રીતે મોટા તેજવાળા સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનસહિત શૌરિભગવાન્ તે શ્રેષ્ઠ રથમાં આરોહણ કરી જલદી જવા લાગ્યા. પ્રાપ્ત થયું છે ઉદક જેમને એવા અશ્વ જોડેલો અર્જુનનો ઉત્તમ રથ જોઈ તમારી તરફના શ્રેષ્ઠ સૈનિકો ખેદયુક્ત મનવાળા થયા. હે રાજન્, ભાગેલી દાઢવાળા સર્પસરખા શ્વાસોશ્વાસ કરતા તેઓ અરે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ગયા માટે આપણને 'ધિક્કાર છે ધિક્કાર છે;' એમ જૂદા જૂદા કહેવા લાગ્યા. વળી રૂવાટાં ઉભાં કરનાર આશ્ચર્યરૂપ તે સૈન્યને જોઈ, 'અરે જલદી કરો'

એમ આક્રંદ કરતાં, એ નથી, એમ કહેતા હતા. કવચ પેહેરેલા શત્રુને તપાવનાર તે બેઉ સર્વ ક્ષત્રિઓ જોતાં બાળક જેમ રમકડાનો તિરસ્કાર કરે તેમ આપણા બળને તુચ્છ કરી સર્વ રાજાઓને પોતાનું પરાક્રમ દેખાડી, આપણે આક્રોશ તથા યત્ન કરતાં છતાં પણ ગયા. વળી તેમને જતા જોઈ બીજા સૈનિકો કહેવા લાગ્યા કે, હે સર્વ કૌરવો, સર્વ ધનુર્ ધરનાર જોતાં રથયુક્ત આ દાશાર્હ ભગવાન્ આપણનેતુચ્છ કરી જયદ્રથપ્રત્યે જાય છે. માટે કૃષ્ણ તથા અર્જુનનો વધ કરવાવિષે જલદી કરો. હે રાજન્, તે વખતે કેટલાક સૈનિકો મહા આશ્ચર્યરૂપ પૂર્વે જોયેલા નહિ એવા તેના પરાક્રમને જોઈ પરસ્પર આવી રીતે ભાષણ કરતા હતા કે, દુર્યોધનના અપરાધેકરી સર્વ સૈન્ય, ધૃતરાષ્ટ્રરાજા, બીજા ક્ષત્રિયો તથા સમગ્ર પૃથ્વી પણ નાશને પ્રાપ્ત થઈ. પણ તે બનાવ રાજા જાણતો નથી. હે ભારત, વળી બીજા ક્ષત્રિઓ આવી રીતે બોલતા હતા. જે વૃથા દૃષ્ટિવાળો ઉપાયમાં અનભિજ્ઞ દુર્યોધન, યમલોકપ્રત્યે ગયેલા સિંધુરાજાનું જે કૃત્ય હોય તે કરો. તેટલામાં તો પાંડુપુત્ર અર્જુન, અસ્તાચળ સમીપ આવેલા સૂર્યને જોઈ પીધેલું છે ઉદક જેમણે એવા ઋષ્ટ અશ્વેકરી જલદી સિંધુરાજાપ્રત્યે ગયો. ક્રોધાયમાન થયેલા કાળસરખા સર્વ શસ્ત્ર ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ સામે આવતા તે મહાબાહુને તમારી તરફના યોદ્ધાઓ વારવા સમર્થ થયા નહિ. તે સમયે શત્રુને તપાવનાર પાંડુપુત્ર અર્જુન સિંહ જેમ મૃગગણને નસાડે તેમ તમારા સૈન્યને નસાડી સિંધુરાજા વાસ્તે આગળ જતા હતા. એ રીતે સૈન્યપ્રત્યે જતા દાશાર્હ ભગવાને જલદી ઘોડાઓને હાંકી બગલા સરખા પોતાના પાંચજન્ય શંખને વગાડયો. તે વખતે અત્યંત ઉતાવળા થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વ, સૈન્યને અતિક્રમણકરી આગળ જવા લાગ્યા. તેથી કુંતિપુત્ર અર્જુને આગળ નાંખેલા બાણ, પાછળ પડતા હતા. તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા ઘણા ક્ષત્રિયરાજાઓએ જયદ્રથના વધને ઈચ્છતા અર્જુનને ચોતરફથી વિંટી લીધા. એ રીતે સૈન્ય જવા લાગ્યાં. તે વખતે તે મોટા સંગ્રામમાં બરાબર અવસ્થિત નહિ એવા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુનની પાછળ ઉતાવળથી દુર્યોધન આવવા લાગ્યો. વાયુથી ઉડે છે પતાકા જેની તથા હનુમાન્ છે ધ્વજાવિષે જેને એવા મેઘ સરખા શબ્દવાળા તે અર્જુનના રથને જોઈ તમારી તરફના રથિઓ ખેદયુક્ત છે મન જેમનાં એવા થયા હતા. અને ચોતરફથી ઉડતી રજે કરી સૂર્ય પણ અત્યંત ઢંકા-

ઈ ગયો હતો. તેટાણે બાણુથી પીડાયલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ સામે જોવા પણ સમર્થ થતા ન હતા.

॥ दिवाकरेथरजसासर्वतःसंवृतेभृशं ॥
॥ शरार्ताश्चरणेयोधाःशेकुःकृष्णौनवीक्षितुं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सैन्यविस्मये गुर्जरभाषायां शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

संजयउवाच ॥ त्वंसंतइवमज्जानस्तावकानांभयान्नृप ॥
॥ तौदृष्ट्वासमतिक्रांतौवासुदेवधनंजयौ ॥

સંજય કહે છે—હે નૃપ, અતિક્રમણ કરેલા તે વાસુદેવ તથા અર્જુનને જોઈ ભયથી ડૂબતા હોય નહિ! તેની પેઠે ખસતા તમારી તરફનાઓ પછી સ્થિર થઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સત્વે પ્રેરણા કરેલા તે સર્વે મહાત્મા અર્જુન સામે જવા લાગ્યા. પણ રોષ તથા આમર્ષયુક્ત એવા જે યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે ગયા, તે સમુદ્ર થકી જેમ નદીઓ પાછી ન આવે તેમ આજ સૂધી પાછા નથી આવતા; અને દેવતાઓ પાસેથી જેમ નાસ્તિક પાછા વળે તેમ પાછા હઠેલા નર્કને સેવતા દુષ્ટબુદ્ધિવાળા પાતકી થતા હતા. અને રથ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી મૂકાયલા તે વાસુદેવ તથા અર્જુન રાહુના મુખથી મૂકાયલા સૂર્ય તથા ચંદ્ર સરખા દેખાતા હતા. મોટી જાળને વિદારણ કરી બે મોટા મત્સ્ય જેવા દેખાય તેવા તે, સેનાજાળને વિદારણ કરી વાસુદેવ તથા અર્જુન દેખાતા હતા. દુઃખેકરી ભેદી શકાય નહિ એવા શસ્ત્રના પ્રહારવાળા દ્રોણ સૈન્યથી મૂકાયલા મહાત્મા તે બેઉ, ઉદય પામેલા કાળ સૂર્યસરખા દેખાતા હતા. અસ્ત્રના સંબાધ તથા શસ્ત્ર સંકટથી મુક્ત થયેલા શત્રુને સંબાધ કરનારા તે બેઉજ સંગ્રામમાં દેખાતા હતા. અગ્નિસરખો જેનો સ્પર્શ છે એવા મગરમચ્છના મોઢાથી મુક્ત થયેલા બે મત્સ્યની પેઠે દ્રોણ સૈન્યથી મૂકાયેલા તે બેઉ બે મગરમચ્છ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ સેનાને ક્ષોભ પમાડતા હતા. તે વખતે તમારી તરફના સૈનિક તથા તમારા પુત્ર દ્રોણના સૈન્યમાં રહેલા તેમને જોઈ 'આ દ્રોણને તરી શકશે નહિ.' એમ મતિ કરતા હતા. તેટલામાં તો દ્રોણ સૈ-

ન્યને અતિક્રમણ કરી ગયેલા મોટી કાંતિવાળા તે બેઉને જોઈ હે મહારાજ, હવે સિંધુરાજાના જીવિતનો બચાવ થશે નહિ! એમ કહેતા હતા. હે રાજન્, દ્રોણ તથા હાર્દિકયને વાસુદેવ તથા અર્જુન અતિક્રમણ કરી શકશે નહિ એમ જાણી, સિંધુ રાજાના જીવિતની મોટી આશા હતી પણ તે આશાને વિફળ કરી શત્રુને તપાવનાર તે બેઉ દ્રોણ સૈન્ય તથા દુસ્તર એવા ભોજ સૈન્યને તરી ગયા. એ રીતે બેઉ સૈન્યને તરી ગયેલા પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા તે બેઉને જોઈ તમારી તરફના સિંધુરાજાના જીવિતવિષે આશારહિત થયા. અને શત્રુને ભય વધારનાર પોતે નિર્ભય એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન જયદ્રથના વધવિષે પરસ્પર તે તે વાણીથી ભાષણ કરતા હતા જે, દુર્યોધન તરફના છ મહારથિઓએ સિંધુરાજાને પોતાના મધ્યમાં રાખેલો છે તથાપિ આપણી દૃષ્ટિગોચર થયો એટલે બચવાનો નથી અને કદિ દેવગણસહિત ઈન્દ્ર આવી સંગ્રામમાં એનું રક્ષણ કરશે તોયપણ એને મારશું. એ રીતે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન પરસ્પર ભાષણ કરતા હતા. એવી રીતે પરસ્પર ભાષણ કરતા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુને સિંધુરાજને જોયો. તેટાણે તમારા પુત્ર ઘણોક પોકાર કરવા લાગ્યા. તૃષાક્રાંત થયેલા બે હસ્તિઓ જેમ મરૂસ્થલને અતિક્રમણ કરી જળપાન કરવાથી સ્વસ્થ થાય તેમ દ્રોણ સૈન્યને અતિક્રમણ કરેલા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉ થયા હતા. વ્યાઘ્ર, સિંહ તથા હસ્તિએકરી સંકીર્ણ એવા પર્વતોને અતિક્રમણ કરી મૃત્યુભયરહિત જેવા બે વ્યાપારી દેખાય તેવો એમના મુખનો વર્ણ દેખાય છે એમ મુક્ત થયેલા તેમને જોઈ તમારા પુત્ર માનતા હતા. અને ચોતરફ આક્રોશ પણ કરતા હતા. આશીવિષ સર્પસરખા તથા પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા દ્રોણથી તથા બીજા રાજાઓથી તથા સમુદ્રસરખા દ્રોણ સૈન્યથી વિમુક્ત થયેલા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉ, સમુદ્રને તરી જેવા હર્ષયુક્ત દેખાય તેવા દેખાતા હતા. દ્રોણ તથા હાર્દિકયના મોટા અસ્ત્રસમુદાયથી મુક્ત થયેલા શોભિતા તે બેઉ સંગ્રામમાં ઈન્દ્ર તથા અગ્નિસરખા દેખાતા હતા. દ્રોણના તીક્ષ્ણ બાણેકરી ખચીત રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત એવા વાસુદેવ તથા અર્જુન, કર્ણિકારના વૃક્ષોએ કરી બે પર્વત શોભે તેવા શોભતા હતા. લોહમય બાણરૂપી છે ઉગ્ર મગરમચ્છ જેમાં, શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયરૂપ જળવાળા, શક્તિરૂપ આશીવિષથી સંકુળ તથા દ્રોણરૂપી છે ગ્રાહ જે વિષે એવા હૃદથી મુક્ત થયેલા તેમજ પ્રત્યંચાના શબ્દરૂપ કડાકાવાળા, ગદા તથા ખડ્ગરૂપ છે વિદ્યુત જેમાં

એવા દ્રોણાસ્ત્રમેઘથી મુક્ત થયેલા તે બેઉ, અંધકારથી મુક્ત થયેલા સૂર્ય તથા ચંદ્ર શોભે તેવા શોભતા હતા. દ્રોણના અસ્ત્ર તથા બળનું વારણ કરવાથી સિંધુ છે છઠ્ઠી જેમાં એવી વર્ષાઋતુમાં પરિપૂર્ણ ભરેલીઓ મહાગ્રાહથી સંકુલ શતદ્રુ આદિ લેઈ સમુદ્રમાં જનારી દુસ્તર નદીઓને બે હાથેકરી જાણે તરી ગયા હોય નહિ! એવા મોટા ધનુષ્યવાળા લોક વિખ્યાત તે બેઉને 'આ અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે' એમ સર્વ પ્રાણિઓ માનતા હતા. જલાશયની પાસે મૃગની ઈચ્છા રાખી જેમ બે વ્યાઘ્ર ઉભા હોય તેમ સમીપે રહેલા જયદ્રથને મારવાની ઇચ્છાથી સામે જોઈ વાસુદેવ તથા અર્જુનબેઉ ઉભા હતા. હે મહારાજ, તમારી તરફના યોદ્ધાઓ પણ એ બેઉના મુખનો ચળકતો વર્ણ જોઈ જયદ્રથ હણાયોજ છે એમ માનતા હતા. લાલ છે નેત્ર જેમનાં એવા એક રથવિષે રહેલા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ તથા પાંડવ સિંધુરાજને જોઈ સંહૃષ્ટ થઈ વારંવાર શબ્દ કરતા હતા. હે રાજન્, તે વખતે ઘોડાઓની રાશ છે હાથમાં જેને, એવા વાસુદેવ તથા ધનુષ્માન્ અર્જુનની પ્રભા સૂર્ય તથા અગ્નિના સરખી દેખાતી હતી. દ્રોણ સૈન્યથી પ્રમુક્ત થયેલા તે બેઉને, માંસ જોઈ બે શ્યેન પક્ષિને જેમ હર્ષ થાય તેમ સમીપે સૈંધવને જોઈ હર્ષજ થયો હતો. ક્રોધ પામેલા તે બેઉ, સમીપજ હોય નહિ તેમ જાણે દેખાતા સિંધુરાજાને જોઈ જેમ માંસને જોઈ જલદી બે શ્યેન પક્ષિ પડે તેમ પડતા હતા. એ રીતે અતિક્રમણ કરી ગયેલા ઋષીકેશ તથા અર્જુનને જોઈ દ્રોણે બાંધેલું છે કવચ જેને એવો અશ્વ સંસ્કાર જાણનાર તમારો પુત્ર દુર્યોધન સિંધુરાજાની રક્ષા વાસ્તે એક રથેકરી સંગ્રામવિષે જઈ હે નરાધિપ, હે પ્રભો, મોટા ધનુષ્યવાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને અતિક્રમણ કરી કમળ સરખાં છે નેત્ર જેનાં એવા શ્રીકૃષ્ણની સન્મુખ જઇને ઉભો રહ્યો. એ રીતે તમારો પુત્ર, અર્જુનને અતિક્રમણ કરીને ગયો તે વખતે સર્વ સૈન્યમાં મોટિ ખુશીની સાથે વાદિત્ર વાગવા લાગ્યાં અને શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનની સામે ઊભેલા દુર્યોધનને જોઈ બે સૈન્યવિષે શંખના શબ્દ સાથે મળેલા સિંહનાદ પણ થવા લાગ્યા. હે પ્રભો, અગ્નિની જેમને ઉપમા અપાય એવા સિંધુરાજના જે રક્ષક હતા. તે પણ સંગ્રામમાં ઉભેલા તમારા પુત્રને જોઈ અત્યંત સંતુષ્ટ થતા હતા. હે રાજન્, પાછળ ચાલનાર સહિત એ રીતે અતિક્રમણ કરી આવેલા દુર્યોધનને જોઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુન પ્રત્યે સમયને લગતું આવી રીતનું વચન કહ્યું.

॥ दृष्ट्वादुर्योधनंकृष्णोव्यतिक्रांतंसहानुगं ॥
॥ अब्रवीदर्जुनराजन्प्राप्तकालमिदंवचः ॥
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनागमे गुर्जरभाषायां एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

वासुदेवउवाच ॥ दुर्योधनमतिक्रांतमेतंपश्यधनंजय ॥
॥ अपत्यद्भुतमिमंमन्येनास्त्यस्यसदृशोरथः ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે ધનંજય, જેના સરખો બીજો રથી નથી એવા અતિક્રમણ કરી સન્મુખ આવેલા આ દુર્યોધનને જોઈ હું અત્યંત આશ્ચર્ય માનુ છું. જે દૂર બાણ નાંખનારો, મોટા ધનુષવાળો, અસ્ત્ર શીખેલો, યુદ્ધમાં દુર્મદ, દૃઢ અસ્ત્રવાળો, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, મહા બળવાન્, અત્યંત સુખથી સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલો, મનાયલો, મહારથિ, નિપુણ તથા હમેશ બાંધવોનો દ્વેષ કરનાર, એવો આ ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન છે. માટે હે અનઘ, તેની સાથે તારે યુદ્ધ કરવું એ વખતને લગતું છે, એમ હું માનું છું. તેમ તમારે દ્યૂત પણ વિજય તથા પરાજય વાસ્તે આની સાથે થયું હતું. અને પાંડવોને સર્વ અનર્થનું મૂળ પણ આ છે. તે આ ટાણે તારી સન્મુખ આવ્યો વાસ્તે તારૂ યુદ્ધ સાફલ્ય થયું, એમ જાણ. કારણ રાજ્યને ઈચ્છનો રાજા તારી સાથે સંગ્રામ કરવા કેમ આવે? તેમ તે આ વખતે તારા બાણ વિષયને પ્રાપ્ત થયો તે ઘણું સારૂ થયું. માટે ઘણા કાળથી એકઠું કરેલું ક્રોધરૂપી વિષ આને વિષે મૂકી જે રીતે આ જીવિતનો ત્યાગ કરે તે રીતે કર. હે ધનંજય, હે પુરૂષર્ષભ, ઐશ્વર્યના મદેકરી મૂઢ એવો આ હજી દુઃખને પ્રાપ્ત થયો નથી. તેમ સંગ્રામવિષે તારા પરાક્રમને જાણતો પણ નથી. હે પાર્થ, તને અસુર, સુર તથા મનુષ્યસહિત ત્રિલોકી પણ સંગ્રામમાં જીતવાનો ઉત્સાહ કરી શકે નહિં ત્યારે એકલો દુર્યોધન તો ક્યાંથીજ ઉત્સાહ કરી શકે? હે પાર્થ, તે તારા રથની સમીપે આવ્યો તે ઘણું સારૂ થયું. માટે હે મહાબાહો, જે રીતે વૃત્રાસુરને ઈન્દ્રે મારચો હતો તેમ તું એને માર્ય. હે અનઘ, તને સર્વ અનર્થ આપનાર આ છે; અને ધર્મરાજાને છળે કરી દ્યૂતવિષે આણે છેતર્યા હતા.

હે માનદ, પાપબુદ્ધિવાળા આણે નિષ્પાપ એવા તમારે વિષે નિરંતર ઘણાંક અત્યંત ક્રૂર કર્મ કર્યાં છે. માટે હમેશ ક્રોધી અનાર્ય કામરૂપી તે પુરૂષને યુદ્ધવિષે આર્યમતિકરી વિચાર ન કરતાં જલદી માર. હે પાંડવ, જયદ્રથના વધરૂપ આપણા કાર્યને પ્રતિઘાત કરવા સારૂ તારી આગળ આ યત્ન કરે છે એ ઘણું સારૂ થયું. તેમ સંગ્રામમાં તારી સાથે યુદ્ધ કરવું એમ જાણે છે તે પણ સારૂ થયું. હે પાર્થ, આપણે કામના કરેલાં નહિ એવાં સર્વે કામ સફળ થયાં, એ પણ ઘણું સારૂ થયું. વાસ્તે હે પાર્થ, છળેકરી રાજ્યનું હરણ, વનવાસ તથા દ્રૌપદીને થયેલો પરિક્લેશ -હૃદયમાં યાદ કરી પરાક્રમથી પૂર્વે દેવાસુર સંગ્રામમાં ઈન્દ્રે જેમ જંભાસુરને હણ્યો હતો તેમ કુળમાં અધમ એવા દુર્યોધનને સંગ્રામમાં તું માર. હે અર્જુન, એને હણવાથી અનાથ થયેલા સૈન્યને ભેદી દુરાત્માના મૂળને કાપ અને આ વૈરનો અવભૃથ થાઓ; એટલે કે વૈર સમાપ્ત થાઓ. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી તેને અર્જુને કહ્યું કે, 'ઠીક તેમ કરીશ.' કારણ મારે પણ જરૂર એ કરવા લાયક છે. વાસ્તે હે શ્રીકૃષ્ણ! બીજા સર્વનો અનાદર કરી જ્યાં દુર્યોધન છે ત્યાં જાઓ. જેણે ઘણા કાળ સૂધી અમારૂ આ નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવ્યું, યુદ્ધમાં પરાક્રમ કરી જ્યારે એનું મસ્તક હું કાપુ ત્યારે કેશ પ્રધર્ષણ વિષે તે ક્લેશને યોગ્ય નહિ એવી દ્રૌપદીના ક્લેશને ટાળવા હું સમર્થ થાઉં. એ રીતે બોલતા પ્રસન્ન એવા વાસુદેવ તથા અર્જુને પોતાના શ્વેત એવા ઉત્તમ ઘોડાઓ દુર્યોધન સમીપે ચલાવ્યા. હે ભરતર્ષભ, હે મારિષ, તે બેઉના સામીપ્યને પ્રાપ્ત થઈને તે મોટા ભય સ્થાનવિષે પણ તમારા પુત્રને ભય પ્રાપ્ત થયું નહિ. એ રીતે ઉદ્યુક્ત થયેલા ઋષીકેશ તથા અર્જુનને તેણે જે વારી રાખ્યા એ દુર્યોધનનાં કર્મને ક્ષત્રિઓ તેટાણે વખાણતા હતા. હે વિશાંપતે, તે સમયે રાજાને સંગ્રામમાં જોઈ તમારા સર્વ સૈન્યનો મોટો શબ્દ થતો હતો એ રીતે મનુષ્યનો ભયંકર એવો તે શબ્દ પ્રવર્ત્તમાન થયો, તે વખતે તમારા પુત્રે શત્રુ એવા અર્જુનને ન ગણકારતે વારી રાખ્યો. ધનુષ્ ધરનાર તમારા પુત્રે વારણ કરેલા શત્રુને તપાવનાર કુંતિપુત્ર અર્જુન, વળી તમારા પુત્રવિષે અત્યંત ક્રોધને પ્રાપ્ત થયા. પરસ્પર અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તે દુર્યોધન તથા અર્જુનને જોઈ ભયંકર જેમનાં રૂપ છે એવા રાજાઓ ચોતરફથી સામે જોઈ ઉભા રહ્યા. હે મારિષ, અત્યંત ક્રોધાયમાન એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનને જોઈ યુદ્ધની જેને

કામના છે એવો તમારો પુત્ર અત્યંત હસતો હોય નહિ! તેની પેઠે યુદ્ધ વાસ્તે તેને બોલાવા લાગ્યો. તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા દાશાર્હ ભગવાન્ તથા પાંડુપુત્ર અર્જુને મોટો શબ્દ કરી પોતાના ઉત્તમ એવા શંખ વગાડ્યા. પ્રસન્ન છે ૩૫ જેમનાં એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનને જોઈ તમારા પક્ષના સર્વ યોદ્ધાઓ તમારા પુત્રના જીવિત વિષે નિરાશ થઈ રહ્યા. અને બીજા કેટલાક તમારી તરફના શોકને પ્રાપ્ત થયા. તેમ સર્વ કૌરવો પણ તમારા પુત્રને અગ્નિના મુખમાં હોમાએલજ માનતા હતા. એ રીતે અત્યંત હૃષ્ટ એવા કૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઈ તમારી તરફના ભયથી પીડાયલા કેટલાક યોદ્ધાઓ 'રાજા હણાયો, રાજા હણાયો;' એ રીતે પોકાર કરતા હતા. એવો મનુષ્યોનો મોટો શબ્દ સાંભળી દુર્યોધને કહ્યું કે, વાસુદેવ તથા અર્જુનને હું યમલોક પ્રત્યે મોકલી દઈશ. વાસ્તે મારા નિમિત્ત તમારૂ ભય દૂર થાઓ. જયની જેને ઈચ્છા છે એવો દુર્યોધન રાજા એ રીતે સર્વ સૈનિકોને કહી અર્જુનને બોલાવી ક્રોધથી તેને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે પાર્થ, જો ને તું પાંડુપુત્ર હોય તો જે દિવ્ય તથા પાર્થિવ અસ્ત્ર તું શીખેલો હોય તે જલદી મને દેખાડ, તેમ જે તારૂ બળ તથા પરાક્રમ હોય અને કેશવનું પણ જે બળ તથા પરાક્રમ હોય તે જલદી મારેવિષે કરી દેખાડ; એટલે તમારા પૌરૂષને અમે જોઈએ. અમારી ગેરહાજરીમાં આ વીર પ્રધાન છે, એમ બીજા જેથી સત્કાર કરે છે એવાં કર્મ તેં કરયાં છે એમ કહે છે; માટે જેજે કર્મ કરયાં હોય તે મને દેખાડ.

॥ अस्मत्परोक्षंकर्मणिकृतानिप्रवदंतिते ॥
॥ स्वामिसत्कारयुक्तानियानितानीहदर्शय ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनवचने गुर्जरभाषायां द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

संजयउवाच ॥ एवमुक्त्वार्जुनंराजात्रिभिर्मर्मातिगैः शरैः ॥
॥ अभ्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એમ કહી દુર્યોધન રાજાએ મર્મને ભેદે એવા ત્રણ બાણેકરી અર્જુનને વિંધિ મોટા વેગવાળા ચાર બાણે કરી ચાર ઘોડાઓને વિંધ્યા. અને દશ બાણે કરી સ્તનના મધ્યમાં વાસુદેવને

પણ વિંધી ભલ્લ નામના બાણે કરી એમના ચાબુકને કાપી પૃથ્વીવિષે પાડી નાંખ્યો. અવ્યગ્ર એવા અર્જુને પણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળા ચઉદ બાણે કરી જલદી તેને વિંધ્યો. પણ તે બાણ તેના કવચ વિષે નિષ્ફળ થયા. નિષ્ફળ થયેલા તેમને જોઈ વળી ફરીથી અર્જુને તીક્ષ્ણ એવા તેટલાજ બાણ નાંખ્યા, તે પણ કવચથી ભ્રષ્ટ થયા. એ રીતે નિષ્ફળ થયેલા તે અઠ્ઠાવીશ બાણને જોઈ પારકા શૂરવીરને હણનાર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્થ, આતો પૂર્વે જોએલું નહીં એવું જોયામાં આવે છે, જે તારા નાખેલા બાણ, ફેંકેલા પાષાણની પેઠે કાર્ય કરતા નથી. હે ભરતર્ષભ, ગાંડિવનું, તારી મુષ્ટિનું તથા તારા ભુજનું બળતો જેવું પૂર્વે હતું તેવુંજ છે. વા આ છેવટનો વખત તો આવ્યો નથી ? તે મને કહે હે પાર્થ, દુર્યોધનના રથ પ્રત્યે પડેલા આ તારા બાણ વ્યર્થ થયા તે જોઈ મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે. જે વજ્ર સરખા સ્પર્શવાળા પારકી કાયા ભેદનાર ભયંકર તારા બાણ પોતાનું કાર્ય કરતા નથી માટે આ તે શું વિડંબના પ્રાપ્ત થઈ? એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુને કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ, દુર્યોધનને દ્રોણાચાર્યે આ કવચ ધારણા તો એવી કરાવેલી છે જે મારા અસ્ત્રેકરી ભેદી શકાય નહિ. તેમ હે કૃષ્ણ, આ કવચ વિષે ત્રૈલોક્ય પણ રહ્યું છે. એ કવચને એક દ્રોણ જાણે છે અને તેમની કહેવાથી હું જાણુંછું. હે ગોવિંદ, એ કવચને બાણેકરી ક્યારેય પણ ભેદવા સમર્થ થવાય એમ નથી. તેમ પોતે ઈન્દ્ર વજ્રે કરીને પણ તેને ભેદી શકે નહિ. હે કૃષ્ણ, એ બધું તમે જાણો છો તોપણ મને કેમ મોહ પમાડો છો? હે કેશવ, ત્રિલોકી વિષે જેટલું વૃત્તાંત વર્તે છે તથા જે થવાનું છે તે સર્વ પણ તમારૂં જાણેલુંજ છે. હે મધુસૂદન, એ બધું જે રીતે તમે જાણો છો તેવું બીજો કોઈ જાણતો નથી. હે કૃષ્ણ, આ દુર્યોધન દ્રોણે બતાવેલી કવચ ધારણાને ધારણ કરી સંગ્રામમાં નિર્ભયની પેઠે ઉભો છે; પણ હે માધવ, આ સ્ત્રીની પેઠે યુક્ત એવી આ કવચ ધારણાને ધારણ કરી રહ્યો છે તથાપિ આ ધારણ કરી શું કરવું? તે જાણતો નથી. હે જનાર્દન, મારા બાહુ તથા ધનુષ્યના પરાક્રમને તો જૂવો. કવચે રક્ષા કરેલા દુર્યોધનને પણ હું પરાજય પમાડીશ. પ્રકાશમાન એવું મારૂં આ કવચ મહાદેવજીએ અંગિરાને; અંગિરાએ બૃહસ્પતિને; બૃહસ્પતિએ ઈન્દ્રને; અને ઈન્દ્રે ઉપદેશસહિત કવચ મને આપ્યું

છે. એનું એ કવચ દેવતાઓનું કરેલું હોય વા પોતાનું બ્રહ્માનું કરેલું હોય તોય પણ આજ મારા બાણેકરી હણેલા એ દુર્બુદ્ધિવાળાની રક્ષા કરશે નહિં. સંજય કહે—છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એમ કહી અર્જુને બાણને અભિમંત્રણ કરી આકર્ષણ કર્યા. ધનુષ્યના મધ્યમાં રહેલા તે અર્જુનના બાણને સર્વાસ્ત્રાઘાતિ અસ્ત્રેકરી અશ્વત્થામાએ કાપી નાંખ્યા. એ રીતે દૂરથી બ્રહ્મવાદીએ કાપેલા બાણને જોઈ વિસ્મય પામેલા અર્જુને કેશવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે જનાર્દન, અસ્ત્રનો બે વખત પ્રયોગ કરવા મારાથી સમર્થ થઈ શકાય તેમ નથી. કારણ એમ કરવાથી તે અસ્ત્ર મને તથા મારા સૈન્યને હણે એમ અર્જુન કહે છે; તેટલામાં તો દુર્યોધને હે રાજન્, સર્પ સરખા નવ નવ બાણેકરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને વિંધી, વળી તેમની ઉપર ઘણા બાણનો વરસાદ કરયો. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા તમારી તરફનાઓ વાદીત્રના શબ્દ સાથે સિંહનાદ કરવા લાગ્યા; તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુને બે ગલોફાં ચાટીને જોયું તો કવચે રક્ષા કરેલું નહીં એવું તેનું કોઈ પણ અંગ હતું નહીં. તેથી યુદ્ધમાં ચતુર એવા અર્જુને સારી રીતે મૂકેલા કાળ સરખા તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના ઘોડાઓ, પાછળ ચાલનારા તથા સારથીને પણ હણી એનું ધનુષ્ તથા હાથના મોજાઓને કાપી રથના કડકા કરી બે બાણથી દુર્યોધનના બે હાથનાં બે તળાં વિંધ્યાં. વળી પ્રયત્ન જાણનાર કુંતિપુત્ર અર્જુને એના નખના મધ્યભાગ પણ બાણેકરી વિંધ્યા. તેથી વેદનાએ કરી ઉદ્વિગ્ન એવો તે, પલાયન કરવામાં તત્પર થયો. તે વખતે કષ્ટરૂપ આપતને પ્રાપ્ત થયેલા તેને જોઈ પરમ ધનુષ્ધરનાર તમારી તરફના યોદ્ધાઓએ અર્જુનના બાણથી પીડાયલા દુર્યોધનના રક્ષણવાસ્તે ક્રોધાયમાન થયેલા હજારો રથ, હસ્તિ અશ્વ તથા પાયદળના ઓઘેકરી ચોતરફથી અર્જુનને વિંટી લીધા. તે સમયે મોટા બાણના વરસાદેકરી તથા મોટા જનના સમુદાયેકરી વિંટાયલા અર્જુન તથા ગોવિંદ અને તેમનો રથ પણ દેખાતો નહોતો. તેટલામાં અર્જુન અસ્ત્રના બળેકરી તમારી સેનાને મારવા લાગ્યા. તે ટાણે અર્જુનના બાણેકરી અંગરહિત થયેલા સેંકડો રથ તથા હસ્તિઓ સંગ્રામમાં પડતા હતા. તેથી હણેલા તથા હણવા માંડેલા યોદ્ધાઓ તે ઉત્તમ રથને વારવા લાગ્યા. એવી રીતે સ્તંભન કરેલો તે રથ સિંધુરાજાથી ચોતરફ કોશ જેટલે દૂર ઉભો રહ્યો. તે સમયે વૃષ્ણિ કુળમાં શૂરવીર શ્રીકૃષ્ણે આવી રીતે અર્જુનને વાક્ય કહ્યું કે તું

આ વખતે ધનુષ્યને આકર્ષણ કર; અને હું શંખ વગાડું છું. એવાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન, બળવાન્ એવા ગાંડીવ ધનુષ્યને ખેંચી મોટા બાણના વરસાદથી તથા મોજાના શબ્દેકરી શત્રુઓને મારવા લાગ્યા. એટલે રજેકરી વ્યાપ્ત છે પાંપણના અગ્રભાગ જેના તથા મુખવિષે થયોછે અત્યંત પ્રસ્વેદ જેને એવા બળવાન્ કેશવભગવાને ઊંચે સ્વરેકરી પોતાનો પાંચજન્ય વગાડ્યો. તે શંખના શબ્દથી તથા અર્જુનના ધનુષ્યના શબ્દથી બળવાન્ તથા નિર્બળ એવા જન પૃથ્વિવિષે પડી જતા હતા. અને તેમણે મૂકેલો રથ પણ વાયુએ પ્રેરેલા મેઘસરખો શોભતો હતો. અને જયદ્રથના રક્ષણ કરનાર મોટા ધનુષ્યવાળા મહાત્મા યોદ્ધાઓ એકદમ અર્જુનને જોઈ પાછળ ચાલનારસહિત તેઓ ક્ષોભયુક્ત થઈ પૃથ્વીને કંપાવતાં બાણના શબ્દ તથા શંખના શબ્દ સાથે મોટા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તમારી તરફના ઉઠેલા તે મોટા શબ્દને સાંભળી વાસુદેવ તથા અર્જુન પણ પોતાના ઉત્તમ શંખ વગાડવા લાગ્યા. હે વિશાંપતે, તે મોટા શબ્દેકરી પર્વત, સમુદ્ર, દ્વીપ તથા પાતાળસહિત સમગ્ર પૃથ્વી પૂરાઈ ગઈ. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, તે શબ્દ સર્વ દશેયદિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઈ ત્યાં કુરૂપાંડવના સૈન્યમાં પ્રતિધ્વની કરતો હતો. તમારી તરફના રથિ તથા મહારથિઓ ત્યાં આવેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઈ પરમ સંભ્રમને પ્રાપ્ત થયા. કવચ પેહેરેલા મોટા ભાગ્યવાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા તમારી તરફના તેમની સામે દોડ્યા, તે મોટું આશ્ચર્યસરખું થયું.

॥ अथकृष्णोमहाभागौतावकावीक्ष्यदंशितौ ॥

॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनपराजये गुर्जरभाषायां त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

संजयउवाच ॥ तावकाहिसमीक्ष्यैवंवृष्ण्यंधककुरूत्तमौ ॥

॥ प्रागत्वरन्जिघांसंतस्तथैवविजयःपरान् ॥

સંજય કહે છે— હે ધૃતરાષ્ટ્ર, વૃષ્ણિ અંધક તથા કુરૂકુળમાં ઉત્તમ એવા વાસુદેવ તથા અર્જુનને નજીક આવેલા જોઈ તેમને મારવા ઈચ્છતા

તમારી તરફના ઉતાવળા થયા. તેમજ શત્રુઓને મારવા ઈચ્છતા અર્જુન પણ ઉતાવળા થયા. તેટલામાં અત્યંત કોપાયમાન થયેલા ભૂરિશ્રવા, શલ, કર્ણ, વૃષસેન, જયદ્રથ, કૃપ, મદ્રરાજ, તથા રથિમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થામા, એ આઠ કવચ પેહેરેલા મહારથિઓ, સુવર્ણ તથા વ્યાઘ્રના ચર્મથી વિચિત્ર પ્રકારના, મેઘનાઓઘસરખા શબ્દવાળા, પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા મોટા રથેકરી સર્વ દિશાઓને પ્રકાશ કરતાં અને સુવર્ણના પુંખવાળા બાણ તથા કોપાયમાન થયેલા તુરંગની પેઠે મોટા શબ્દ કરતાં દુઃખેકરી સામું જોવાય નહિં એવા ધનુષે કરી દશેયદિશાઓને શોભાડતા અશ્વેકરી આકાશનું જાણે પાન કરતા હોય નહિં તેની પેઠે અર્જુનના તીક્ષ્ણ બાણેકરી વ્યાપ્ત એવી દશેય દિશાઓને વિંટી લેતા હતા. તે વખતે મહારથિઓને વહન કરતા શીઘ્રગતિ કરનાર કુલૂતદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા વિચિત્ર પ્રકારના અશ્વ દશેયદિશાઓને શોભાડતા અત્યંત શોભતા હતા. ઈન્દ્રિય તથા ક્રોધને જીતેલા મનોહર કાંતિવાળા, ક્ષુધા તૃષા સંબંધી દુઃખને ઘણુંકરી ન જાણનાર આજાનેય નામના અશ્વ; નાના દેશથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા વેગવાળા બળવાન્ મનોહર કેશવાળા, વૃત્તાકાર ખરી, દૃઢ પાદ જેમના છે એવા પાર્વતીય અશ્વ, તેમજ પૂર્વભાગમાં ઊંચા અને પાછળથી નિચા નદીતીરજ અશ્વ તથા ઉત્તમ એવા સૈંધવ અશ્વેકરી તમારા પુત્રના રક્ષણને ઈચ્છતા કૌરવ તરફના શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ અર્જુનના રથપ્રત્યે ચોતરફથી દોડી હે રાજન્, પુરૂષમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ તેમણે મોટા શંખ ગ્રહણ કરી વગાડ્યા. તેના શબ્દેકરી સમુદ્રસહિત પૃથ્વી તથા આકાશ પૂરાઈ ગયું, તેજ વખતે સર્વ દેવમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા વાસુદેવ અર્જુને પૃથ્વીવિષે સર્વ શંખમાં શ્રેષ્ઠ એવા પોતાના શંખ વગાડ્યા. કુંતિપુત્ર અર્જુને દેવદત્તનામનો પોતાનો શંખ અને કેશવ ભગવાને પાંચજન્ય નામનો પોતાનો શંખ વગાડ્યો. અર્જુને પ્રેરેલા દેવદત્તનામના શંખના શબ્દે પૃથ્વી, અંતરિક્ષ તથા દિશાઓને વિંટી લીધી. તેમજ વાસુદેવે પ્રેરેલા પાંચજન્યના શબ્દે સર્વ શબ્દને અતિક્રમણ કરી ધાવાપૃથ્વીને પૂરી દીધી. ભીરૂને ભય ઉત્પન્ન કરનાર તથા શૂરવીરને હર્ષ વધારનાર તે દારૂણ એવો નાદ પ્રવર્ત્તમાન થયો. તેમજ હે રાજેંદ્ર, ભેરી, ઝરઝર, આનક તથા મૃદંગ નામનાં અનેક યુદ્ધવાદ્ય પણ વાગવા લાગ્યાં. તે શબ્દ ન સહન કરી શકનાર દુર્યોધનના હિતેચ્છુક, ક્રોધાયમાન થયેલા પરમ ધનુર્ ધરનાર નાના દેશમાંથી આવેલા પોતાના સૈન્યનું રક્ષણ કરનાર મહા-

રથિ રાજાઓ પણ પોતપોતાના મોટા શંખ વગાડવા લાગ્યા. એ રીતે કેશવ તથા અર્જુનને તેમના કરેલાનો બદલો આપનાર ઉદ્વિગ્ન છે રથ, હસ્તિ તથા અશ્વ જેમાં એવું તમારૂં સૈન્ય અસ્વસ્થની પેઠે ઉભું હતું. આક્ષિપ્ત થયેલા આકાશ સરખું વજ્રસરખા શૂરવીરના શંખના શબ્દેકરી શબ્દાયમાન તમારૂ સૈન્ય અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયું હતું. તે સમયે પ્રલયસમયનાસરખો સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો તે અત્યંત મોટો શબ્દ, તે સૈન્યને ત્રાસ પમાડતો હતો. તેટલામાં દુર્યોધન તથા તે આઠ મહારથિ રાજાઓએ જયદ્રથની રક્ષા વાસ્તે પાંડુપુત્ર અર્જુનને ચોતરફથી વિંટી લીધા. તેટલામાં અશ્વત્થામાએ તો તેરથી વાસુદેવને, ભલ્લનામના ત્રણથી અર્જુનને તથા પાંચ બાણથી એના ધ્વજ તથા અશ્વને પણ વિંધ્યા. એ રીતે જનાર્દન ભગવાનને વિધ્યા. તેથી અત્યંત સંક્રુદ્ધ થયેલા અર્જુને છસો બાણેકરી તેને વિંધ્યો. વળી પરાક્રમી તેણે દશેકરી કર્ણને, ત્રણથી વૃષસેનને વિંધી શલ્યની મૂષ્ટિમાં રહેલું બાણુસહિત ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. શલ્યે પણ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી પાંચ બાણેકરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિંધ્યો. સુવર્ણના પુંખવાળા શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા ત્રણ બાણેકરી ભૂરીશ્રવાએ, બત્રિસથી કર્ણે, સાતે વૃષસેને, તોતેરથી જયદ્રથે, દશે કૃપાચાર્યે, તથા મદ્રરાજાએ પણ દશેકરી અર્જુનને વિંધ્યો. તેટલામાં વળી અશ્વત્થામાએ સાઠ બાણ અર્જુન ઉપર નાંખી, વિશ વાસુદેવ ઉપર નાંખી, વળી પાંચ બાણ અર્જુન ઉપર નાંખ્યા. શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ શ્વેત અશ્વવાળા અર્જુને અત્યંત હાસ્યકરી હસ્તલાઘવી દેખાડતાં તે સર્વને પાછા વિંધ્યા. તે કેવી રીતે કે બારથી કર્ણને, ત્રણેકરી વૃષસેનને વિંધી શલ્યનું મુષ્ટિદેશમાં રહેલું બાણ સહિત ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. પછી ત્રણથી સૌમદત્તિને, દશેકરી શલ્યને, તીક્ષ્ણ એવા અગ્નિની શિખા સરખા આઠ બાણેકરી અશ્વત્થામાને, પચ્ચીશથી ગૌતમને તથા સોથી સિંધુરાજાને વિંધી વળી સિતેર બાણેકરી અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ભૂરિશ્રવાએ હરિ એવા ભગવાનનો ચાબખો કાપી તોતેર બાણ અર્જુન ઉપર નાંખ્યા. તે વખતે ક્રોધ પામેલા અર્જુને તીક્ષ્ણ એવા સેંકડો બાણેકરી મહાવાયુ જેમ મેઘોને રૂંધે તેમ તે શત્રુઓને જલદી રૂંધિ રાખ્યા.

॥ ततःशरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीन्श्वेतवाहनः ॥
॥ प्रत्यषेधद्द्रुतंक्रुद्धोमहावातोघनानिव ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जर-भाषायां चतुरधिकशततमोऽध्याय ॥ १०४ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ ध्वजान्बहुविधाकारान्भ्राजमानानतिश्रिया ॥
॥ पार्थानांमामकानांचतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, પાંડવોના તથા મારી તરફનાઓના અતિ શોભાથી શોભિતા વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ મને તું કહે. સંજય કહે છે-તે મહાત્માઓના બહુ પ્રકારના આકારવાળા ધ્વજ, રૂપ વર્ણ તથા નામથી હું કહું તે સાંભળો. હે રાજેંદ્ર, રથિમાં મૂખ્ય એવા તે મહાત્માઓના રથવિષે રહેલા વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ, પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા દેખાતા હતા. જેમનો શીરોભાગ સુવર્ણનો અને સુવર્ણની માળાથી શોભિતા કાંચન સરખા, મેરૂપર્વતના શિખરની જેમને ઉપમા અપાય એવા પરમ શોભાયમાન તથા ચોતરફથી નાનાવર્ણની પતાકાઓએકરી વિંટાયલા અનેક વર્ણવાળા વિવિધ પ્રકારના ધ્વજ શોભતા હતા. અને વાયુએ પ્રેરણા કરેલા ઈન્દ્રાયુધ સરખા મહારથિઓના રથને શોભાડતી પતાકાઓ પણ, રંગના મધ્યમાં નૃત્ય કરતી વિલાસીકાઓ સરખી દેખાતી હતી! અર્જુનના ધ્વજવિષે સિંહ લાંગુળધારી, ઉગ્ર મુખવાળો, ભયંકર વાનરવર સંગ્રામમાં દેખાતો હતો. હે રાજન્, પતાકાઓથી શોભિતો જે તમારા સૈન્યને ત્રાસ પમાડતો હતો. તેમજ હે ભારત, સિંહના લાંગુળનું છે ચિન્હ જેમાં એવા બાળ સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા કાંચનમય પવને પ્રેરેલા ઈન્દ્રધ્વજ સરખા, કૌરવોને આનંદ આપનાર અશ્વત્થામાના ઊંચા ધ્વજને અમે જોતા હતા. સુવર્ણમય હસ્તિકક્ષાનું છે ચિન્હ જેમાં એવો કર્ણનો ધ્વજ આકાશને પૂરી દેતો હોય નહિં જાણે! એવો સંગ્રામમાં દેખાતો હતો. તેમજ વાયુએ પ્રેરણા કરેલી સુવર્ણમયમાળાથી શોભીતિ કર્ણની પતાકા રથ સમીપે નૃત્ય કરતી હોય તેવી દેખાતી હતી. પાંડવોના આચાર્ય તપસ્વી બ્રાહ્મણ એવા કૃપાચાર્યનો અત્યંત શોભિતો વૃષના ચિન્હવાળો ધ્વજ હતો. હે રાજન્, શોભિતા વૃષેકરી ત્રિપુરઘ્ન એવા મહાદેવજી જેવા શોભે તેવા ગોવૃષેકરી તે મહારથિ શોભતા હતા. વૃષસેનના ધ્વજવિષે મણિરત્નજડિત સુવર્ણમય, સેનાના અગ્રભાગને શોભાડતો જાણે બોલશે એવો મયૂર શોભતો હતો. તેથી તે મહાત્માનો રથ શોભિતા મયૂરેકરી જેવો કા-

ર્તિકસ્વામિનો રથ શોભે તેવો શોભતો હતો. મદ્રરાજ એવા શલ્યના ધ્વજ વિષે અગ્નિની શિખા સરખા સુવર્ણમય લાંગુળના ચિન્હને અમે જોતા હ-તા. હે મારિષ, સિંધુરાજના ધ્વજાગ્રવિષે સ્ફટિક મણિસરખી કાંતિવાળો સુ-વર્ણની જાળથી શોભિતો વરાહ શોભતો હતો. તે ધ્વજેકરી જયદ્રથરાજા પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં જેવા સૂર્ય શોભતા હતા તેવો શોભતો હતો. યજ્ઞશીલ એવા બુદ્ધિમાન્ સોમદત્તિના ધ્વજવિષે રહેલો સુવર્ણમય યૂપ, રાજસૂયયજ્ઞ-માં ઊંચા ઉભા રહેલા યૂપસરખો શોભતો હતો. હે મહારાજ, શલના ધ્વ-જવિષે મોટું હસ્તિનું ચિન્હ હતું. સુવર્ણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનાં જેનાં અંગ છે એવા મયૂર ચિત્રેકરી શોભિતો તે ધ્વજ, તમારા સૈન્યને શોભાડતો હ-તો. જેમ શ્વેત એવો મોટો હસ્તિ ઈન્દ્રની સેનાપ્રત્યે શોભે તેમ સુવર્ણથી વિંટાયલો મણિમય સેંકડો ઘુઘરીયોથી શબ્દાયમાન વિચિત્ર પ્રકારનો હસ્તિ રાજા દુર્યોધનના ઉત્તમ રથવિષે શોભતો હતો. એ નવ તમારી સેનામાં અ-ત્યંત ઊંચા પ્રલયસમયના અગ્નિસરખા પરમધ્વજ તમારી સેનાને શોભાડ-તા હતા. અને દશમો કપીના ચિન્હવાળો મોટો ધ્વજ અર્જુનનો હતો. જે-ણેકરી અગ્નિથી હીમાચળ શોભે તેવા અર્જુન શોભતા હતા. તેટલામાં શ-ત્રુને તપાવનાર તમારી તરફના મહારથિઓ અર્જુન વાસ્તે જલદી અત્યંત મોટા શુભ્ર એવા વિચિત્ર પ્રકારના ધનુષ્ ગ્રહણ કરતા હતા. તેમજ હે રા-જન્, દિવ્ય છે કર્મ જેનાં એવા શત્રુને નાશ કરનાર અર્જુને પણ પોતાનું ગાંડીવ ધનુષ્ ગ્રહણ કર્યું. હે રાજન્, તમારા ખરાબ વિચારથી અને ત-મારા અપરાધથી નાનાપ્રકારની દિશાઓમાંથી બોલાવેલા અશ્વ, રથ તથા હસ્તિસહિત ગર્જના કરતા રાજાઓનો પરસ્પર અભિઘાત થયો. તેમજ દુ-ર્યોધનાદિક તથા પાંડવોમાં શ્રેષ્ઠનો પરસ્પર સંપ્રહાર થતો હતો. જેમાં કૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા કુંતિપુત્ર અર્જુને પરમ અદ્ભુત કર્મ કર્યું. જે એ-કલા પોતે ભયરહિતની પેઠે ઘણાક સામે ગયા. વળી ગાંડીવ ધનુષ્યને હ-લાવતા જયદ્રથને મારવા ઈચ્છતા પુરૂષમાં સિંહરૂપ શત્રુને તપાવનાર મ-હાબાહુ અર્જુને હજારો બાણેકરી તમારી તરફના યોદ્ધાઓને અદૃશ્ય કર્યા. પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ એવા તે સર્વેએ પણ બાણના ઓઘેકરી અર્જુનને અદૃશ્ય કર્યા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તેમણે કૌરવમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુનને વિંટી લીધા. તે વખતે સૈન્યમાં મોટો શબ્દ થતો હતો.

॥ संवृतेनरसिंहैस्तुकुरूणामृषभेर्जुने ॥

॥ महानासीत्समुद्भूतस्तस्यसैन्यस्यनिःस्वनः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि ध्वजवर्णने गुर्जर-भाषायां पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ अर्जुनेसैंधवंप्राप्तेभारद्वाजेनसंवृताः ॥
॥ पंचालाःकुरुभिःसार्धंकिमकुर्वतसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, સિંધુરાજા સમીપ અર્જુન પ્રાપ્ત થયો ત્યારે દ્રોણાચાર્યથી વિંટાયેલા પાંચાલોએ કૌરવો સાથે શું કર્યું, તે મને કહે. સંજય કહે છે–હે મહારાજ, અપરાન્હ વખતે રૂવાટાં ઉભાં કરનાર, તે સંગ્રામમાં પંચાલ તથા કૌરવોને દ્રોણદ્યૂત પ્રવર્ત્તમાન થયું. જેમાં હે મારિષ, દ્રોણને મારવા ઈચ્છતા અત્યંત પ્રસન્ન ચિત્તવાળા પાંચાલ ગર્જના કરતા બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તે વખતે પંચાલ તથા કૌરવોનો, દેવાસુર સંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવો અત્યંત ભયંકર આશ્ચર્યરૂપ સંગ્રામ પ્રવર્ત્તમાન થયો. વળી તે મોટા સંગ્રામમાં પાંડવસહિત સર્વ પાંચાલ દ્રોણના રથને પ્રાપ્ત થઈ તેના સૈન્યને ભેદવાની ઈચ્છાથી મોટા અસ્ત્રનો પ્રકાશ કરતા હતા. એ રીતે રથમાં બેઠેલા રથિઓ મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પૃથ્વીને કંપાવતા દ્રોણના રથ પર્યંત ઉભેલા હતા. તેટલામાં કેકયોમાં મહારથિ બૃહતક્ષત્ર વજ્ર સરખા તીક્ષ્ણ બાણ ફેંકતો દ્રોણાચાર્ય સામે આવ્યો. ત્યારે મોટા યશવાળો ક્ષેમધૂર્તિ સેંકડો તથા હજારો તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતો જલદી તેની સામે આવ્યો. ચેદિમાં અતિ શ્રેષ્ઠ બળે પ્રેરણા કરેલો ધૃષ્ટકેતુ મહેંદ્ર જેમ જલદી શંબરાસુર સામે દોડે તેમ દ્રોણ સામે દોડ્યો. મોઢું ફાડેલા કાળ સરખા આવતા તેને જોઈ મોટા ધનુષ્યવાળો વીરધન્વા જલદી તેની સામે દોડ્યો. જીતવા ઈચ્છતા સૈન્યસહિત ઉભેલા મહારાજ યુધિષ્ઠિરને પરાક્રમી દ્રોણાચાર્યે વારી રાખ્યા. હે પ્રભો, યુદ્ધમાં કુશળ આવતા પરાક્રમી નકુળને વિકર્ણ નામે તમારો પુત્ર સામે આવ્યો. તેમજ આવતા સહદેવને, શત્રુને આકર્ષણ કરનાર તમારા પુત્ર દુર્મુખે હજારો બાણથી વારી રાખ્યો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ આવતા સાત્યકિને અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા બાણેકરી વારંવાર કંપાવતા વ્યાઘ્રદત્તે વારી રાખ્યો. ઉત્તમ બાણ નાંખતા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રૌપદી પુત્રોને શ-

હ્યે વારી રાખ્યા. ક્રોધાયમાન થયેલા આવતા ભીમસેનને ભયંકર એવા મ-હારથિ ઋષ્યશૃંગના પુત્રે વારી રાખ્યો. હે નૃપ, તે સમયે પૂર્વે રામ તથા રાવણનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું નર તથા રાક્ષસ એવા તે બેઉનું યુદ્ધ થયું. હે ભારત, તેટલામાં ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરે નત છે પર્વ જેમના એવા નેવું બાણેકરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં દ્રોણને વિંધ્યા. એ રીતે તેણે કોપા-વેલા દ્રોણે પચ્ચીશ બાણેકરી એના સ્તનનો મધ્યભાગ વિંધી વળી બીજા વીશ બાણ, સર્વ ધનુષ્ ધરનાર જોતાં એના અશ્વ, ધ્વજ તથા સારથિ ઉ-પર નાંખ્યા. દ્રોણના મૂકેલા તે બાણને ધર્માત્મા એવા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે હ-સ્તલાઘવી દેખાડતાં બાણના વરસાદથી વારી રાખ્યા. તેથી અત્યંત ક્રોધા-યમાન થયેલા ધનુષ્ ધરનાર દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામના મધ્યમાં મહાત્મા ધર્મરા-જનું ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. પછી કપાઈ ગયેલા ધનુષ્વાળા તેમને ઉતાવળા થયેલા મહારથિ દ્રોણે હજારો બાણેકરી ચોતરફથી ઢાંકી દીધા. એ રીતે દ્રોણના બાણેકરી અદૃશ્ય થયેલા રાજાને જોઈ સર્વ પ્રાણિઓ યુધિષ્ઠિર રાજા હણાયા એમ માનવા લાગ્યા. હે રાજેંદ્ર, કેટલાક વિમુખ થયેલા એમને જો-ઈનેજ મહાત્મા બ્રાહ્મણે રાજાને હણ્યો એમ માનતા હતા. તે વખતે પરમ કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે તે દ્રોણે કાપેલા ધનુષ્નો ત્યાગ કરી અત્યંત વેગવાન્ તથા પ્રકાશમાન એવું બીજું દિવ્ય ધનુષ્ ગ્રહણ કરી તે-ના નાંખેલા હજારો બાણને કાપી નાંખ્યા. તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. હે રા-જન્, તે બાણને કાપી, ક્રોધથી અત્યંત લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા બળવાન્ યુધિષ્ઠિર રાજાએ સુવર્ણના દાંડાવાળી મહા ભયંકર, આઠ છે ઘંટા જેમાં એવી તથા પર્વતને પણ વિદારણ કરનારી શક્તિ ગ્રહણ કરી તેને દ્રોણ ઉપર ફેંકી, સર્વ ભૂતને જાણે ત્રાસ પમાડતા હોય નહિ! તેની પેઠે મોટો શબ્દ કરચો. સંગ્રામમાં ધર્મરાજાએ નાંખેલી તે શક્તિને જોઈ સર્વ પ્રાણિઓ 'દ્રોણનું કલ્યાણ થજો' એમ કહેવા લાગ્યા. રાજાના હાથથી મૂકાયલી છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી આકાશ, દિશા તથા વિદિશાઓને પ્રજ્વ-લિત કરતી પ્રદિપ્તમુખવાળી સર્પિણી સરખી તે દ્રોણસમીપે પ્રાપ્ત થઈ. હે વિશાંપતે! પોતાની પાસે આવતી તેને જોઈ, તેજ વખતે અસ્ત્ર જાણનારાઓ-માં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે તેની સામે બ્રહ્માસ્ત્ર પ્રગટ કરચું. તે અસ્ત્ર, ભયંકર છે દર્શન જેનું એવી તે શક્તિને બાળી યશસ્વિ એવા યુધિષ્ઠિરના રથપ્રત્યે જ-લદી ગયું. હે મારિષ, મહાપ્રાજ્ઞ એવા યુધિષ્ઠિરરાજાએ પણ આવતા તે દ્રોણના અ-

આની સામે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખી શમાવી દીધું. વળી સંગ્રામના મધ્યમાં નતપર્વ એવા પાંચ બાણેકરી દ્રોણને વિંધી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી એનું મોટું ધનુષ્ પણ કાપી નાંખ્યું. હે મારિષ, કપાઈ ગયેલા તે ધનુષ્-નો ત્યાગ કરી ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર એવા દ્રોણાચાર્યે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરઉ-પર તત્કાળ ગદા નાંખી. આવતી તે ગદાને જોઈ ક્રોધાયમાન એવા યુધિ-ષ્ઠિરે પણ ગદાગ્રહણ કરી તેની સામે નાંખી આકાશમાં તે ગદા પરસ્પર પ્રાપ્ત થઈ અને અન્યોન્ય ઘસાવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી બેઉ પૃથ્વીતલ-વિષે પડી. હે મારિષ, તેથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી ધર્મરાજના ચાર ઘોડાઓને હણી ભલ્લ નામના એક બાણથી એમનું ધનુષ્ તથા બીજા એક બાણેકરી ઈન્દ્રધ્વજ સરખા ધ્વજને પણ કાપી ત્રણ બાણેકરી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. હણાએલા અશ્વવાળા રથમાંથી નીચે ઉતરી આયુધરહિત ઊંચા છે હાથ જેના એવા યુધિષ્ઠિરરાજા ઉભા રહ્યા. તેટાણે હે ભરતર્ષભ, હે વિભો, વિરથ તથા આ-યુધરહિત તેમને જોઇ બીજા શત્રુઓ તથા સર્વ સૈન્યને મોહ પમાડતા દૃઢ વ્રતવાળા હસ્તલાઘવીથી તીક્ષ્ણ બાણ મૂકતા દ્રોણાચાર્યે, સિંહ જેમ મૃગ સામે દોડે તેમ યુધિષ્ઠિરરાજા સામે દોડ્યા. હે મારિષ, એ રીતે શત્રુને હ-ણનાર દ્રોણાચાર્ય તેની સામે દોડ્યા. તેને જોઈ તેજ વખતે પાંડવના સૈન્ય-માં હાહાકાર શબ્દ સાથે દ્રોણાચાર્યે 'રાજાને હણ્યો રાજાને હણ્યો' એ રીતે અ-ત્યંત મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો. તેટલામાં તો કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરરાજા જલદી સહદેવના રથમાં આરોહણકરી વેગવાન્ અશ્વેકરી જલદી દૂર જતા રહ્યા.

॥ ततस्त्वरितमारुह्यसहदेवरथन्नृपः ॥

॥ अपायाज्जवनैरश्वैःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरापयाने गुर्जरभाषायां षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

संजयउवाच ॥ बृहत्क्षत्रमथायांतंकैकेयंदृढविक्रमं ॥

॥ क्षेमधूर्तिर्महाराजविव्याधोरसिमार्गणैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, આવતા કૈકેય એવા દૃઢ પરાક્રમવાળા બૃહત્ક્ષત્રને ક્ષેમધૂર્તિએ બાણેકરી વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. હે

રાજન્, બૃહત્ક્ષત્ર રાજાએ પણ દ્રોણના સૈન્યને ભેદવાની ઈચ્છાથી નેવું બાણેકરી તે ક્ષેમધૂર્ત્તિને જલદી વિંધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ક્ષેમધૂર્ત્તિએ પણ પાયેલા તીક્ષ્ણ એવા ભલ્લ બાણથી માહાત્મા કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રનું ધનુષ્ પણ કાપી કપાઈ ગયેલા ધનુષ્વાળા સર્વ ધનુષ્ ધરનારમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા એને પણ જલદી નતપર્વ એવા બાણેકરી વિંધ્યો. બૃહત્ક્ષત્રે પણ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી હસતો હોય નહીં! તેની પેઠે મહારથિ ક્ષેમધૂર્ત્તિને અશ્વ, સારથિ તથા રથરહિત કરી પાયેલા તીક્ષ્ણ એવા બીજા ભલ્લ બાણેકરી તે ક્ષેમધૂર્ત્તિ રાજાનું પ્રજ્વલિત કુંડળસહિત મસ્તક કાયા ઉપરથી કાપી નાખ્યું. કુંચિત છે કેશ જેમાં એવું કપાઇ ગયેલું મુકુટસહિત તે મસ્તક પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થઈ આકાશમાંથી પડેલા તારા સરખું શોભતું હતું. સંગ્રામમાં તેને મારી પ્રસન્ન થયેલા મહારથિ બૃહત્ક્ષત્ર, યુધિષ્ઠિર વાસ્તે તત્કાળ તમારા સૈન્ય સામે આવ્યો. હે ભારત, આવતા ધૃષ્ટકેતુને પરાક્રમી મોટા ધનુષ્વાળા વીરધન્વાએ વારી રાખ્યો. બાણરૂપી દાઢવાળા વેગવાન તે બેઉ પરસ્પર પ્રાપ્ત થઈ હજારો બાણે કરી એક બીજાને મારતા હતા. પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ મોટાવનમાં તીવ્ર મદવાળા યૂથના પતિ બે હસ્તિ પરસ્પર યુદ્ધ કરે તથા પર્વતની ગુહાને પ્રાપ્ત થઈ ક્રોધાયમાન થયેલા બેસિંહ જેમ યુદ્ધ કરે તેમ મહાપરાક્રમી તે બેઉ પરસ્પર મારવાની ઇચ્છાથી યુદ્ધ કરતા હતા. હે વિશાંપતે, સિદ્ધ, ચારણના સંઘને આશ્ચર્યકારક અદ્ભુત છે દેખાવ જેનો એવું જોવાલાયક ભયંકર તે યુદ્ધ થયું હતું. વળી જે યુદ્ધમાં કોપાયમાન થયેલા વીરધન્વાએ હસતો હોય નહિ ! તેની પેઠે ભલ્લ નામના બાણેકરી ધૃષ્ટકેતુના ધનુષ્ના બે કડકા કરી નાંખ્યા. કપાઈ ગયેલા તે ધનુષનો ત્યાગ કરી મહારથિ ચેદિરાજ ધૃષ્ટકેતુએ સુવર્ણના દાંડાવાળી, લોહમયી, મોટી શક્તિ ગ્રહણ કરી બે હાથી પકડી સાવધાનપણાથી વીરધન્વાના રથપ્રત્યે નાંખી. શૂરવીરને હણનારૂ એવી તે શક્તિએકરી અત્યંત હણાયો, તેથી ભેદાયું છે -હૃદય જેનું એવો તે તત્કાળ રથ ઉપરથી પૃથ્વીઉપર પડચો. હે વિભો, ત્રૈગર્તોમાં મહારથિ શૂરવીર તે વીરધન્વા હણાયો તેને જોઈ તમારૂ સૈન્ય પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓથી ભય પામી ચોતરફ ભાગવા લાગ્યું. તેટલામાં દુર્મુખનામના તમારા પુત્રે પાંડુપત્ર સહદેવને તિરસ્કાર કરતાં તેની ઉપર સાઠ બાણ નાંખી મોટો સિંહનાદ કરચો. ક્રોધાયમાન થયેલા માદ્રિપુત્ર ભાઈ સહદેવે પણ સામે આવતા ભાઈ દુર્મુ-

અને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે તીક્ષ્ણ બાણેકરી વિંધ્યો. હે ભારત, દુર્મુખે પણ સંગ્રામવિષે વેગવાન્ એવા મહાબળવાળા સહદેવને જોઈ નવ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. મહાબળવાન્ એવા સહદેવે પણ ભલ્લનામના બાણથી દુર્મુખના ધ્વજને કાપી તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી એના ચાર અશ્વને હણ્યા. વળી પાયેલા તીક્ષ્ણ એવા ભલ્લ બાણેકરી પ્રજ્વલિત કુંડળવાળા એના સારથિનું મસ્તક કાપી તીક્ષ્ણ એવા ક્ષુરપ્રનામના બાણથી તે કૌરવ્યનું મોટું ધનુષ્ કાપી પાંચ બાણેકરી તેને પણ વિંધ્યો. તે વખતે હણાયેલ અશ્વવાળા રથનો ત્યાગ કરી ખેદયુક્ત મનવાળો દુર્મુખ નિરમિત્રના રથમાં ચઢી બેઠો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા પારકા શૂરવીરને હણનાર સહદેવે તે મોટા સંગ્રામમાં સેનાના મધ્યવિષે ભલ્લનામના બાણેકરી તે નિરમિત્રને પણ હણ્યો. એ રીતે સહદેવના પ્રહારથી હણાયેલો ત્રિગર્તરાજનો પુત્ર તે નિરમિત્રરાજા તમારી સેનાને વ્યથા કરતો રથમાં બેસવાના સ્થાનક ઉપરથી રણભૂમિમાં પડ્યો; તેને મારી મહાબાહુ સહદેવ મહાબળવાન્ ખર રાક્ષસને મારી, જેવા દશરથપુત્ર રામચંદ્ર શોભે તેવો શોભતો હતો. હે જનેશ્વર, એ રીતે હણાએલા મહારથિ એવા રાજપુત્ર નિરમિત્રને જોઈ ત્રિગર્તોના મધ્યમાં મોટો હાહાકાર થવા લાગ્યો. હે રાજન્, નકુળે વિસ્તૃતલોચનવાળા તમારા પુત્ર વિકર્ણને મુહૂર્તમાત્રમાં જીતી લીધો, એ લોકમાં મોટું આશ્ચર્યસરખું થયું. સેનાના મધ્યમાં વ્યાઘ્રદત્તે સન્નત છે પર્વ જેના એવા બાણેકરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજસહિત સાત્યકિને અદૃશ્ય કર્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શૂરવીર સાત્યકિએ પણ બાણ નાંખવાની ચાતુરીથી આવતા તેના બાણને વારી રાખી બાણેકરી અશ્વ, સારથિ તથા ધ્વજસહિત વ્યાઘ્રદત્તને રણભૂમિમાં પાડ્યો. હે પ્રભો, એ રીતે માગધપુત્ર તે હણાયો તેને જોઈ સાવધાન થયેલા માગધો હજારો બાણ, તોમર, ભિંદિપાળ, પ્રાસ, મુદ્ગર, તથા મુશળોને નાંખતા ચોતરફથી સાત્યકિ સામે દોડી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ત્યારે યુદ્ધમાં દુર્મદ, બળવાન્, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિએ હસતો હોય નહિ ! તેની પેઠે કષ્ટવગર તે સર્વને જીતી લીધા. તે વખતે હણાતાં બાકી રહેલા ચોતરફ ભાગતા માગધોને જોઈ સાત્યકિના બાણથી પીડાયલું તમારૂ સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું, એ રીતે શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ હલાવતો મધુકુળમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા યશવાળો સાત્યકિ સંગ્રામવિષે તમારા સૈન્યને નસાડી પોતે શોભતો હતો. એવી રીતે મહાબાહુ એવા મહાત્મા સાત્યકિએ ભંગાણ પાડેલું અને ત્રાસ પમાડેલું

તમારૂ સૈન્ય પાછું યુદ્ધવાસ્તે સામે ન આવતું હતું. તેથી અત્યંત કોપાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, તત્કાળ નેત્ર ફાડી સત્ય છે કર્મ જેનું એવા સાત્યકિપ્રત્યે પોતે સામે દોડયા.

॥ ततोद्रोणोभृशंकुद्धःसहसोद्धृत्यचक्षुषी ॥

॥ सात्यकिंसत्यकर्माणंस्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

संजयउवाच ॥ द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदत्तिर्महायशाः ॥

॥ एकैकंपंचभिर्विध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મોટા ધનુષ્યવાળા દ્રૌપદીના પુત્રોને મોટા યશવાળા સૌમદત્તિએ એક એકને પાંચ બાણથી વિંધી વળી સાતેકરી વિંધ્યા. હે વિભો, એ રીતે ભયંકર એવા તેણે અત્યંત પીડેલા મૂઢ એવા તે સંગ્રામમાં કંઈ કૃત્યને પણ ન જાણતા હતા. તેટલામાં શત્રુને આકર્ષણ કરનાર એક નકુળપુત્ર શતાનિકે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સૌમદત્તિને બે બાણથી વિંધી પ્રસન્નતાથી મોટો સિંહનાદ કરયો. તેટલામાં તો સાવધાન થયેલા બીજા ચારે પણ સંગ્રામવિષે ત્રણ ત્રણ બાણેકરી ક્રોધિ એવા સૌમદત્તિને જલદી વિંધ્યો. હે મહારાજ, મોટા યશવાળા તેણે પણ તે પ્રત્યે પાંચ બાણ નાંખી, એક એકને એક એકે કરી-હૃદયમાં વિંધ્યા. એરીતે તે મહાત્માએ પાંચ બાણેકરી વિંધેલા તે પાંચ ભાઈઓ શૂરવીર એવા તેને સંગ્રામમાં વિ-ટી બાણેકરી અત્યંત વિંધવા લાગ્યા. તેમાં ક્રોધ પામેલા અર્જુનપુત્રે તો તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી તેના ચાર ઘોડાઓને યમલોકપ્રત્યે મોકલી દીધા અને ભીમસેનપુત્રે મહાત્મા સૌમદત્તિનું ધનુષ્ય કાપી મોટો સિંહનાદ કરી તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. યુધિષ્ઠિરપુત્રે તેનો ધ્વજ કાપી પૃથ્વીવિષે પાડી નાંખ્યો. નકુળપુત્રે રથઉપરથી સારથિને પાડયો, હે રાજન્, સહદેવપુત્રે તો ભાઈઓએ વિમુખ કરેલો તેને જાંણી ક્ષુરપ્રનામના બાણેકરી તે મહાત્માનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. સુવર્ણથી શોભિતું બાળ સૂર્યસરખી કાન્તિવાળું મસ્તક તેટલા રણદેશને શોભાડતું ત્યાં પૃથ્વીવિષે પડયું. હે રાજન્,

મહાત્મા સૌગદત્તિના હણાયેલા તે મસ્તકને જોઈ ત્રાસ પામેલા તમારી તરફના અનેક તરેહથી ભાગવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો અલંબુષ રાક્ષસ તો રાવણપુત્ર જેમ લક્ષ્મણ સાથે યુદ્ધ કરે તેમ બળવાન ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. યુદ્ધ કરતા મનુષ્ય તથા રાક્ષસ એવા તે બેઉને જોઈ સર્વ પ્રાણિયોને વિસ્મય સાથે અત્યંત હર્ષ થતો હતો. હે રાજન્, ભીમસેને હાસ્ય કરી ઋષ્યશૃંગપુત્ર રાક્ષસેંદ્ર, ક્રોધિ અલંબુષને તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણેકરી વિંધ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં વિંધાયલો તે રાક્ષસ ભયંકર શબ્દ કરી ભીમસેન સામે દોડયો. તેમજ તેની પાછળ ચાલનારાઓ પણ દોડ્યા. પછી તેણે સંનત પર્વ છે જેમના એવા પાંચ બાણેકરી ભીમસેનને વિંધી તેની પાછળ ચાલનારા ત્રણસો રથને સંગ્રામમાં હણ્યા. વળી ચારસો બીજા રથને હણી એક બાણેકરી ભીમસેનને વિંધ્યો. એ રીતે રાક્ષસે વિંધેલા મહાબળવાન ભીમસેન મૂર્ચ્છિત થઈ રથમાં પડી ગયા. પછી સંજ્ઞા પામી ક્રોધથી મૂર્ચ્છિત થયેલા વાયુપુત્ર તેણે ભાર સહન કરે એવું ઉત્તમ મોટું ધનુષ્ ખેંચી તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી અલંબુષને પીડિત કરયો. હે રાજન, એવી રીતે ચોતરફથી ઘણાક બાણે વિંધાયલો નીલઅંજનના પર્વત સરખો તે, પ્રફુલ્લિત થયેલો ખાખરાનો વૃક્ષ જેવો શોભે તેવો શોભતો હતો. એવી રીતે મહાત્મા પાંડવના ધનુષ્માંથી નિકળેલા બાણેકરી અત્યંત વિંધાયલો તે, તેણે કરેલા ભાઈના વધને સ્મરણ કરી ભયંકર રૂપવાન થઈ ભીમસેનને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે હે પાર્થ, આજ સંગ્રામમાં ઉભો રહે; અને મારા પરાક્રમને જો; હે અત્યંત દુર્બુદ્ધિવાળા, રાક્ષસમાં શ્રેષ્ઠ બળવાન્ એવા, મારા ભાઈ બકાસુરને તેં, મારી ગેરહાજરીમાં હણ્યો છે તેનાં ફળને તું પ્રાપ્ત થા, એમ તેને કહી અંતરધાન થઈ ભીમસેનઉપર મોટો બાણનો વર્ષાદ કરવા લાગ્યો. હે રાજન્, ભીમસેને પણ સંગ્રામમાં તે રાક્ષસ અદૃશ્ય થયો તેટાણે સન્નત છે પર્વ જેમના એવા બાણેકરી આકાશને પૂરી દીધું. એ રીતે ભીમે મારવા માંડેલો તે, નિમિષમાત્રમાં રથમાં બેશી ધરણીપ્રત્યે આવતો હતો; અને ક્ષણમાત્રમાં આકાશમાં જતો રહેતો હતો. અને નાનાપ્રકારનાં અનેક રૂપ ધારણ કરતો તે મેઘની પેઠે નાનાપ્રકારના શબ્દ કરતો હતો. તેમજ ચોતરફથી નાનાપ્રકારની વાણી પણ ઉચ્ચારણ કરતો હતો. અને આકાશમાંથી હજારો બાણની ધારાઓ, શકિતઓ, કુણપ, પ્રાસ, શૂળ, પટ્ટા, તોમર, શતઘ્નિઓ, પરિઘ, ગોફણ

ફરશિયો, શિલા, ખડ્ગ, ગોળા, ઋષ્ટિઓ, તથા વજ્ર નાખતો હતો. રાક્ષસે કરેલી અતિદારૂણ એવી એ શસ્ત્રોની વૃષ્ટિ પાંડુપુત્રના સૈનિકોને હણતી હતી. એવી રીતે તે રાક્ષસે શસ્ત્રની વૃષ્ટિએકરી નાશ પમાડેલા હસ્તિઓ, અશ્વ, ઘણાક પાયદળ તથા રથઉપરથી રથિઓ સંગ્રામમાં પડતા હતા. એ રીતે તે અલંબુષ રાક્ષસે રૂધિરરૂપી જળવાળી રથરૂપ છે આવર્ત જેમાં, હસ્તિરૂપી ગ્રાહેકરી સંકુલ, છત્રરૂપ હંસથી શોભિતી, માંસરૂપ ગારાવાળી બાહુરૂપી સર્પેથી સુંકુલ, રક્ષોગણેકરી વ્યાપ્ત, બહુધા કરી ચેદિ, પાંચાલ તથા સંજયને વહન કરનારી નદી પ્રવર્તમાન કરી. હે રાજન્, તે રીતે નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા તેના પરાક્રમને ઉદ્વિગ્ન થયેલા પાંડવ જોતા હતા. તે વખતે તમારા સૈન્યમાં મોટા હર્ષ સાથે રૂવાટાં ઉભાં કરનાર એવો ઉગ્ર, અત્યંત મોટો વાદિત્રનો શબ્દ થતો હતો. ભયંકર એવા તમારા સૈન્યના તે શબ્દને સાંભળી તાલીના શબ્દને જેમ નાગ સહન કરી ન શકે તેમ ભીમસેન સહન કરી શક્યો નહીં. તેથી ક્રોધેકરી લાલ નેત્રવાળા, બાળતા અગ્નિસરખા, વાયુપુત્ર ભીમસેને સાક્ષાત્ ત્વષ્ટાની પેઠે ત્વષ્ટાનું અસ્ત્ર સાંધ્યું. તેથી ચોતરફ હજારો બાણ ઉત્પન્ન થયા. તેણેકરી તમારા સૈન્યનો મોટો નાશ થવા લાગ્યો. અને ભીમસેનનું મૂકેલું તે અસ્ત્ર તે રાક્ષસીમાયાને હણી રાક્ષસને પણ પીડવા લાગ્યું. એ રીતે ભીમસેને મારવા માંડેલો તે રાક્ષસ સંગ્રામમાં ભીમસેનને મૂકી દ્રોણ સૈન્યપ્રત્યે જતો રહ્યો. હે રાજન્, એવી રીતે મહાત્મા ભીમસેને રાક્ષસેંદ્ર એવા અલંબુષને જીત્યો, ત્યારે પાંડવ ચોતરફથી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. અને પ્રસન્ન થયેલા તે સંગ્રામમાં પ્રલ્હાદને જીતેલા ઈન્દ્રને, જેમ મરૂદ્ગણ વખાણે તેમ મહાબળવાન્ભીમસેનનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

॥ अपूजयन्मारुतिंचसंहृष्टास्तेमहाबलं ॥
॥ प्रल्हादंसमरेजित्वायथाशक्रंमरुद्गणाः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलंबुषपराजये गुर्जरभाषायां अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

संजयउवाच ॥ अलंबुषंतथायुद्धेविचरंतमभीतवत् ॥
॥ हैडिंबिःप्रययौतूर्णंविव्याधनिशितैःशरैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે યુદ્ધમાં નિર્ભયની પેઠે વિચરતા અલંબુષપ્રત્યે હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચે સામે જઈ તીક્ષ્ણ બાણેકરી જલદી તેને વિંધ્યો. તે વખતે રાક્ષસમાં સિંહરૂપ અને વિવિધપ્રકારની માયા કરતા તે બેઉનું ઈન્દ્ર તથા શંબરાસુરના જેવું તથા પૂર્વે થયેલા રામરાવણના સરખું મહાભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં અત્યંત ક્રોધ પામેલા અલંબુષે ઘટોત્કચને વિંધ્યો. તેમજ ઘટોત્કચ પણ વીશ બાણેકરી અલંબુષને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધિ વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. હે રાજન, વળી અલંબુષે પણ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા હિડિંબાપુત્રને વારંવાર વિંધી પ્રસન્ન થઈ આકાશ પૂરાઈ જાય તે રીતે શબ્દ કરવા લાગ્યો. પછી અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબળવાન્ રાક્ષસમાં શ્રેષ્ઠ સેંકડો માયાને સ્રજતા પરસ્પર મોહ કરતા માયાયુદ્ધમાં કુશળ, તે બેઉ માયાવડે પરસ્પર માયાયુદ્ધ કરતા હતા. હે નૃપ, યુદ્ધમાં જેજે માયા ઘટોત્કચ દેખાડતો હતો તે તે માયાને અલંબુષ માયાએ કરીનેજ હણતો હતો. તે રીતે યુદ્ધ કરતા માયાયુદ્ધમાં ચતુર અલંબુષ રાક્ષસને જોઈ અત્યંત ઉદ્વગ્ન થયેલા તથા ક્રોધ પામેલા ભીમસેનાદિક પાંડવ રથેકરી ચોતરફથી તેની સામે દોડ્યા. પછી હે મારિષ, તેઓ એને રથસમુદાયથી કોષ્ટ મધ્યગત કરી હસ્તિઉપર જેમ ઊંબાડીયાં નાંખે તેમ તેની ઉપર ચોતરફથી બાણ નાંખવા લાગ્યા. તે અલંબુષ પણ અસ્ત્રમાયાએ કરી તેમના તે અસ્ત્રવેગને હણી, હસ્તિ જેમ વનદાહથી મુક્ત થાય તેમ તે રથસમુદાયથી મુક્ત થયો. પછી તેણે ઈન્દ્રના વજ્રસરખો જેનો શબ્દ છે એવું ભયંકર ધનુષ્ ખેંચી પચ્ચીશેકરી ભીમસેનને, પાંચથી તેના પુત્રને, ત્રણેકરી યુધિષ્ઠિરને, સાતથી સહદેવને, તોતેરથી નકુળને, તથા પાંચ પાંચ બાણેકરી દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોને વિંધી ભયંકર સિંહનાદ કરયો. તેને પણ ભીમસેને નવેકરી, સહદેવે પાંચથી, યુધિષ્ઠિરે સોથી, નકુળે ચોસેઠથી, દ્રૌપદીના પુત્રોએ ત્રણ ત્રણથી અને મહાબળવાન્ હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચે પચાસ બાણથી વિંધી, વળી બીજા સિંતેરથી વિંધી, સિંહનાદ કરયો. હે રાજન્, એ રીતે તેણે કરેલા મોટા શબ્દથી પર્વત, વન, વૃક્ષ તથા જલાશયસહિત આ પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ. મોટા ધનુષ્વાળા તે મહારથિઓએ ચોતરફથી અત્યંત વિંધેલા તેણે પાંચ પાંચ બાણેકરી તે સર્વને પાછા વિંધ્યા. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, એ રીતે યુદ્ધમાં ક્રોધાયમાન થયેલા તે રાક્ષસને ક્રોધાક્રાંત થયેલા હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચ રાક્ષસે સાત બાણેકરી વિંધ્યો. એ રીતે

બળવાને અત્યંત વિંધેલા મહાબળવાન્ તે શ્રેષ્ઠ રાક્ષસે જલદી સુવર્ણના પું-ખવાળા શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. નત છે પર્વ જેમના એવા તે બાણ, રુષ્ટ થયેલા મહાબળવાન્ સર્પ જેમ પર્વતના શિ-ખરમાં પ્રવેશ કરે તેમ ઘટોત્કચના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયા. હે રાજન્, તે વ-ખતે ઉદ્વિગ્ન થયેલા પાંડવ તથા હિડિંબાપુત્ર ઘટોત્કચ તીક્ષ્ણ એવા બાણ ચોતરફથી તેની ઉપર નાંખવા લાગ્યો. એવી રીતે જયશાલી પાંડવોએ સં-ગ્રામમાં વિંધેલો તેથી મરણ યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થયેલો તે, કર્તવ્યને ન જાણતો હતો. તેટલામાં સંગ્રામમાં ચતુર એવા ભિમસેન પુત્ર મહાબળવાન્ ઘટોત્ક-ચે તેની તેવી નબળી અવસ્થા જોઈને તેને મારવાનું મન કર્યું. પછી ક્રોધ પામેલા હિડિંબાપુત્રે બળી ગયેલા પર્વતના શિખરસરખા તથા અંજનસમુ-દાય સરખા તે રાક્ષસના રથને જોઈ મોટો વેગ કરી રથમાંથી નિચે ઉત-રી તેના રથપ્રત્યે જઈ ગરૂડ જેમ સર્પને પકડે તેમ તેને પકડી બેહાથથી ફેરવી પૂર્ણકુંભ જેમ પાષાણઉપર પછાડે તેમ તત્કાળ પૃથ્વીવિષે પછાડી પી-શ્યો. એટલે, બળલાઘવ તથા પરાક્રમસંપન્ન એવા ક્રોધ પામેલા ભીમસેનપુ-ત્રે સર્વ સૈન્યને ભય પમાડતાં પીશ્યો તેથી જૂદાં થયાં છે સર્વ અંગ તથા ચૂર્ણ થયાં છે અસ્થિ જેનાં એવો તે ભયંકરરૂપ થઈ રણભૂમિમાં પડ્યો. એ-વી રીતે તે નિશાચર હણાયો તેને જોઈ પ્રસન્ન થયેલા પાંડવ વસ્ત્ર હલાવ-તાં સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે ભરતર્ષભ, તમારી તરફના શૂરવીરો પણ વિ-દિર્ણ થયેલા પર્વતસરખા હણાયેલા તે મહા બળવાન્ અલંબુષ રાક્ષસને જોઈ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. યદૃચ્છાએ કરી પૃથ્વીવિષે પડેલા મંગળસરખા તે રાક્ષસને બીજા મનુષ્યો કૌતુહળથી જોતા હતા. ઘટોત્કચ પણ બળવા-નમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે રાક્ષસને હણી બળને મારી ઈન્દ્રે જેમ સિંહનાદ કરયો હતો, તેમ સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. દુષ્કરકર્મ કરવાથી બાંધવસહિત પિતૃઓ-એ પ્રશંસા કરેલો તે ઘટોત્કચ અલંબુષ નામના પાકેલ ફળને જેમ હણે તેમ તે શત્રુ એવા અલંબુષને હણી પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થતો હતો. તે વખતે શં-ખ તથા નાના પ્રકારના બાણના શબ્દ સાથે મળેલો અત્યંત મોટો વાદ્ય-શબ્દ સ્વર્ગ પર્યંત પ્રાપ્ત થયો હતો. તે સાંભળી પાંડવ તેનાં વખાણ કરતા હતા.

॥ ततोनिनादःसुमहान्समुत्थितःसशंखनानाविधबाणघोषवान् ॥

॥ निशम्यतंप्रत्यनदंस्तुपांडवास्ततोध्वनिर्भुवमथास्मप्रशङ्क्रशं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलंबुषवधे गुर्जेरभाषायां नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥. १०९ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ भारद्वाजंकथंयुद्धेयुयुधानोन्यवारयत् ॥
॥ संजयाचक्ष्वतत्वेनपरंकौतूहलंहिमे ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય, યુદ્ધમાં સાત્યકિએ દ્રોણાચાર્યને કેમ વારી રાખ્યા ? તે સાંભળવાનો મને મોટો ઉત્સાહ છે; વાસ્તે યથાર્થ મને કહે. સંજય કહે છે.–હે રાજન્, હે મહાપ્રાજ્ઞ, સાત્યકિ છે મુખ્ય જેમાં, એવા પાંડવો સાથે રૂવાટાં ઉભાં કરે એવો દ્રોણનો સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો. હે મારીષ, સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ હણવા માંડેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ પોતે દ્રોણાચાર્ય તેની સામે દોડ્યા; તે સમયે પોતા સામે આવતા મહારથિ દ્રોણ ઉપર તેજ વખતે સાત્યકિએ પચ્ચીશ બાણ નાંખ્યા. યુદ્ધમાં પરાક્રમી એવા દ્રોણે પણ સાવધાન થઈ સુવર્ણના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ પાંચ બાણેકરી જલદી સાત્યકિને વિંધ્યો. હે રાજન્, શત્રુના માંસનું ભોજન કરનાર તે બાણ અત્યંત દૃઢ એવા તેના કવચને ભેદી શ્વાસોશ્વાસ કરતા સર્પની પેઠે પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થયા. અંકુશથી પીડિત થયેલા હસ્તિની પેઠે ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબાહુ સત્યકિએ અગ્નિસરખો છે સ્પર્શ જેમનો એવા નારાચનામના પચાસ બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. એવી રીતે સંગ્રામના મધ્યમાં સાત્યકિએ વિંધેલા દ્રોણાચાર્યે ઘણાક બાણેકરી યત્ન કરતા સાત્યકિને વિંધ્યો. વળી ક્રોધાયમાન થયેલા મહાબળવાન મોટા ધનુષ્યવાળા દ્રોણાચાર્યે આનત છે પર્વ જેના એવા બાણેકરી સાત્યકિને પીડિત કરયો. હે વિશાંપતે, એ રીતે સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે હણવા માંડેલો સાત્યકિ કંઈ પણ કર્તવ્યને નહિ જાણતાં ખેદયુક્ત છે મુખ જેનું એવો થયો. હે વિશાંપતે, તે વખતે તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતા દ્રોણાચાર્યને જોઈ તમારા પુત્ર તથા તમારા સૈનિકો પ્રસન્ન મનવાળા થઈ વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે ભારત, તે ભંયકર શબ્દ તથા સાત્યકિ પીડિત થયો તે વાત સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજાએ સર્વ સૈન્યને કહ્યું કે, સત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા યાદવમાં શ્રેષ્ઠ આ શૂરવીર સાત્યકીને સૂર્યને જેમ રાહુ ગળે તેમ શૂરવીર દ્રોણાચાર્ય ગળેછે, વાસ્તે જ્યાં સાત્યકિ યુદ્ધ કરેછે ત્યાં દોડ્યા જાઓ; એમ સૈ-

ન્યને કહી યુધિષ્ઠિર રાજાએ પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પણ આવી રીતે વચન કહ્યું કે, હે પાર્ષત, જલદી દ્રોણસામે દોડ, શું ઉભોછું. આપણને દ્રોણથકી નજીક આવેલા મહાભયને જોતો નથી? મોટા ધનુષ્યવાળા એ દ્રોણાચાર્ય, સૂત્રથી બાંધેલા પક્ષિસાથે જેમ બાળક ક્રીડાકરે તેમ યુદ્ધમાં સાત્યકિ સાથે ક્રીડા કરે છે, માટે ભીમસેન છે આદિ જેમાં એવા તમે સર્વ સાત્યકિના રથ પ્રત્યે જાઓ; અને સૈન્યસહિત હું પણ તારી પાછળ આવું છું; અને તું જલદી યમની દાઢના મધ્યમાં ગયેલા સાત્યકિને મૂકાવ. હે ભારત, એમ કહી સર્વ સૈન્યસહિત રાજા સાત્યકિ વાસ્તે સંગ્રામમાં દ્રોણ સામે દોડ્યા, તે વખતે દ્રોણસાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા પાંડવ તથા સૃંજયનો ચોતરફથી મોટો શબ્દ થતો હતો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે સર્વે મહારથિ દ્રોણ પાસે જઈ તેની ઉપર ગૃધ્રના પિંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તે શૂરવીરોને પોતે દ્રોણાચાર્યે અભ્યાગત અતિથીને જેમ સલિલ તથા આસને કરી વારે તેમ બાણેકરી વારી રાખ્યા. તે વખતે અતિથિપણું કરવા લાયક એવા ઘરને પ્રાપ્ત થઈ જેમ અતિથિઓ તૃપ્ત થાય તેમ ધનુષ્યધરનાર દ્રોણના બાણેકરી તેઓ તૃપ્ત થયા. હે પ્રભો, તે સમયે મધ્યદિવસને પ્રાપ્ત થયેલા સૂર્ય સામે જેમ કોઈ જોઈ શકે નહિ તેમ તે સર્વ દ્રોણસામે જોઈ શકતા ન હતા. શસ્ત્ર ધારણ કરનાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય, મોટા ધનુષ્યવાળા તે સર્વને કિરણોએ કરી જેમ સૂર્ય તપાવે તેમ બાણનાસમુદાયે કરી તપાવતા હતા. હે મહારાજ, એ રીતે દ્રોણે મારવા માંડેલા પાંડવ તથા સૃંજય પંકમાં ડૂબેલા હસ્તિઓની પેઠે રક્ષણ કરનારને ન પ્રાપ્ત થતા હતા; અને તે ટાણે સંગ્રામમાં સૂર્યના કિરણની પેઠે ચોતરફ તપાવતા તથા ગતિ કરતા એવા દ્રોણનાજ બાણ દેખાતા હતા તે સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સંમત પ્રખ્યાત એવા પચ્ચીશ મહારથિ પંચાલને દ્રોણે હણ્યા. તેમજ પાંડવ તથા પંચાલોના સર્વ સૈન્યમાં શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠને હણતા શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને મનુષ્યો જોતાં હતાં. હે મહારાજ, એ રીતે દ્રોણાચાર્ય સેંકડો કેકયને હણી, ચોતરફ નસાડી, મુખ ફાડેલા કાળની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા હતા. હે નરાધિપ, એવી રીતે મહાબાહુ દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પંચાલ, સૃંજય, મત્સ્ય તથા સેંકડો કેકયને પણ જીત્યા. તે સમયે દ્રોણના બાણેકરી વિંધાએલા તેમનો અરણ્યમાં અગ્નિએ કરી વ્યાપ્ત એવા આરણ્યક જંતુનો જેવો શબ્દ થાય તેવો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. હે નૃપ, તે સમયે ઉપરથી દેવ, ગંધર્વ તથા પિતૃઓ પણ આવી

રીતે કહેતા હતા જે, સૈનિક સહિત આ પાંડવ તથા પંચાલો ભાગ્યા જાય છે. એ રીતે સંગ્રામમાં સોમકોને હણતા દ્રોણની સામે કોઈ પણ ન જતા હતા. તેમ બીજા કોઈ તેને વિંધતા પણ નહતા. શ્રેષ્ઠ શૂરવીરનો છે ક્ષય જેમાં એવા તે વર્તતા ભયંકર સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ પાંચજન્યનો શબ્દ સાંભળ્યો તે વખતે સિંધુરાજાના રક્ષણ કરનાર શૂરવીંર યુદ્ધ કરતા હતા, અને અર્જુનના રથ પ્રત્યે કૌરવો શબ્દ કરતા હતા, પણ ગાંડિવનો શબ્દ સંભળાતો ન હતો, તેથી ચિંતાતુર થયેલા યુધિષ્ઠિરરાજાએ વિચાર કર્યો જે ઋષ્ટ થએલા કૌરવો વારંવાર શબ્દ કરે છે તેમ પાંચજન્યનો શબ્દ સંભળાય છે પણ ગાંડિવનો શબ્દ સંભળાતો નથી માટે જરૂર અર્જુનનું કાંઈ અમંગળ થયું, એમ વિચારી નિર્વિઘ્નપણાથી જયદ્રથના વધની આકાંક્ષા રાખનાર વ્યાકુળ મનથી વારંવાર મોહ પામતા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ગદ્ગદ્ કંઠવાણીથી આવી રીતે શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે શૈનેય, સુ-હત્ કૃત્યવિષે આપત્સમયે મિત્રનો જે ધર્મ કહેલોછે તેનો આ વખત આવેલોછે. હે શિનિપુંગવ, સર્વ યોદ્ધાઓમાં હુ વિચારૂં છું તો તારાથી વિશેષ સ્નેહિ બીજા કોઈને હું જોતો નથી. તેમ જે નિરંતર પ્રસન્ન મનવાળો તથા આપત્કાળવિષે નિરંતર અનુસરનાર હોય, તેને કાર્યમાં યોજના કરવો એવી મારી મતિ છે. હે વાર્ષ્ણેય; જેમ કેશવ ભગવાન્ પાંડવનો પરમ આશ્રય છે તેમજ કૃષ્ણતુલ્ય છે પરાક્રમ જેમાં એવો તું પણ પાંડવોનો આશ્રય છે, તે હું તારેવિષે જે ભાર મુકુ તેને તું સહન કરવા યોગ્ય છે. તેમ મારા અભિપ્રાયને પણ વૃથા કરવા લાયક નથી. વાસ્તે તું હે નરર્ષભ, આ કષ્ટ વખતે તારેવિષે પ્રેમવાન્ તથા ગુરૂ એવા અર્જુનની સહાયતા કર. કારણ તું, સત્ય છે વ્રત જેનું, મિત્રોને અભય કરનાર, સત્યવાણીવાળો તથા કર્મેકરી, લોકમાં વિખ્યાત છે. હે શૈનેય, જે પુરૂષ મિત્ર વાસ્તે યુદ્ધ કરી પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરે; તથા જે પુરૂષ બ્રાહ્મણોને સમગ્ર પૃથ્વીનું દાન આપે તે બંને સરખા પુણ્યવાન્ થાય છે. તેમ આ સમગ્ર પૃથ્વી યથાવિધિ બ્રાહ્મણોને આપી ઘણાક રાજાઓ સ્વર્ગમાં ગયા તેમને અમે સાંભળેલા છે. એજ રીતે હે ધર્માત્મન્, હે વિભો, તારી પાસે પણ હાથ જોડી હું યાચના કરૂં છું. માટે તેમ કરવાથી તને પૃથ્વીદાનતુલ્ય વા તેથી પણ અધિક ફળ થશે. હે સાત્યકે, મિત્રોને નિર્ભય કરવાવાળા એક શ્રીકૃષ્ણ સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે, અને બીજો તેવો તું છે. તેમ પરાક્રમી

શૂરવીર તથા યુદ્ધમાં યશની પ્રાર્થના કરતા પુરૂષને સહાય પણ શૂરવીરજ થાય, પણ બીજો પ્રાકૃત મનુષ્ય તો થાય નહિ. હે માધવ, આવા સંમર્દમાં વર્તતા અર્જુનને તારાવિના બીજો સંગ્રામમાં રક્ષણ કરનાર છે પણ નહિ. તેમ અર્જુને મને હર્ષ કરવા સારૂ તારા કર્મની પ્રશંસા કરતાં વારંવાર કહ્યું હતું જે, લઘુ હસ્તવાળો, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, ઘણા પરાક્રમવાળો, પ્રાજ્ઞ, સર્વાસ્ત્ર જાણનાર, શૂરવીર, સંગ્રામમાં મોહ ન પામનાર, મોટા ખભા તથા મોટા વક્ષસ્થળવાળો, મહાબળવાન્, મોટી છે દાઢી જેની, મહારથિ, મહા પરાક્રમવાન્, મારો શિષ્ય તથા મિત્ર, તેમ મને પ્રિય તથા હું છું જેને પ્રિય એવો મારો સહાયભૂત મહાત્મા સાત્યકિ કૌરવોને મંથન કરશે. કારણ કે હે રાજેંદ્ર, આપણે વાસ્તે કેશવ ભગવાન્, રામ, અનિરૂદ્ધ, મહારથિ પ્રદ્યુમ્ન, ગદાસારણ તથા વૃષ્ણિસહિત સાંબ, સંગ્રામવિષે સહાયતા સારૂ સજ્જ થાય તોયપણ હું તો પુરૂષમાં સિંહરૂપ સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિને આપણી સહાયતામાં યોજના કરીશ. કારણ તે સરખો મારે બીજો કોઈ નથી; એમ પરોક્ષે આર્ય સભામાં તારા સદ્ગુણની પ્રશંસા કરતાં અર્જુને દ્વૈતવનમાં મને કહ્યું હતું. માટે હે વાર્ષ્ણેય, તે અર્જુનના, મારા, ભીમસેનના તથા નકુળસહદેવના સંકલ્પને તું વૃથા કરવા યોગ્ય નથી. તેમ તીર્થ પ્રત્યે વિચરતો હું જ્યારે દ્વારકાં પ્રત્યે ગયો ત્યારે પણ અર્જુન પ્રત્યે તારી ભક્તિ મેં જોઈ હતી. હે શૈનેય, વિમર્દવિષે વરતતા અમને જેવો તું ભજે છે તેવું સહૃદ્પણું બીજા વિષે મેં જોયું નથી; તે તું હે મોટા ધનુષ્યવાળા, સંબંધ, ભક્તિ, સખાપણું, આચાર્યપણું, સુ-હૃદ્પણું પરાક્રમ કુલીનપણું તથા સત્યને અનુરૂપ કર્મ દયા વાસ્તે કરવા યોગ્ય છું, હે શૈનેય, હેમાનદ, દ્રોણે કવચ ધારણ કરાવેલો દુર્યોધન હાલ ગયો છે અને કૌરવોના મહારથિયો તો પૂર્વેજ ગયા છે, તેમ અર્જુનના રથ પ્રત્યે મોટો શબ્દ સંભળાય છે; વાસ્તે વેગેકરી જલદી તું ત્યાં જવા યોગ્ય છે. અને ભીમસેન તથા સાવધાન થયેલા સૈનિકસહિત અમે તમારી પાછળ આવતા દ્રોણને વારી રાખીશું. હે શૈનેય, સંગ્રામમાં ભાગતા સૈન્યને જો, અને થતા મોટા શબ્દને સાંભળ. હે તાત, મોટા વાયુના વેગેકરી પર્વવિષે જેમ સમુદ્ર ક્ષોભ પામે તેમ અર્જુનેકરી ધૃતરાષ્ટ્રનું સૈન્ય વિક્ષિપ્ત થયું છે, તેમજ ચોતરફ દોડતા રથ, મનુષ્ય તથા અશ્વેકરી ઉડેલી સૈન્યરજથી આ બધું વ્યાપ્ત થઇ ગયું છે: અને નખ તથા

સાંગથી યુદ્ધ કરનાર અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા શૂરવીરોએ કરી પારકા શૂરવીરને હણનાર અર્જુન વિંટાઈ ગયા છે. તેમ સૈંધવ વાસ્તે ત્યાગ કર્યું છે જીવિત જેમણે એવા આ સર્વ યોદ્ધાઓ છે. માટે આ સૈન્ય અસંવાર્ય છે. તથા જયદ્રથને પણ જીતવા સમર્થ થઈ શકાય તેમ નથી. ને બાણ, શક્તિ તથા શ્રેષ્ઠ છે ધ્વજ જેમાં, અશ્વ તથા હસ્તિએકરી આકુળ, દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા આ કૌરવના સૈન્યને તો જો. તેમજ દુંદુભિના શબ્દ, પુષ્કળ શંખના શબ્દ, સિંહનાદ, રથના પાટાના શબ્દ હસ્તિઓના શબ્દ, હજારો પાયદળોના તથા પૃથ્વીને કંપાવતા ચોતરફ દોડતા ઘોડેસ્વારના શબ્દને સાંભળ. હે નરવ્યાઘ્ર, આગળ સિંધુરાજાનું સૈન્ય અને પાછળ રહેલું દ્રોણનું સૈન્ય ઘણુંક હોવાથી ઈન્દ્રને પણ પીડિત કરે. ને નથી અંત જેનો એવા એ મોટા સૈન્યમાં ડૂબેલો અર્જુન જીવિત પણ ત્યાગ કરે ત્યારે તે હણાવાથી પછી મારા જેવા કેમ જીવે ? શ્યામ છે વર્ણ જેનો, યુવાવસ્થાવાળો, સુંદર મૂર્તિમાન્, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, અસ્ત્ર જાણનાર, મહાબાહુ અર્જુન સૂર્યોદય વખતે ભારતી સેનાપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો; તેથી તું જીવતે હું સર્વથા અત્યંત કષ્ટને પ્રાપ્ત થયો. તેમ બાકી હવે દિવસ પણ થોડો રહ્યો; માટે હે વાર્ષ્ણેય, તે જીવે છે કે નથી જીવતો, તે હું કંઈ જાણતો નથી. હે તાત, કૌરવના સમુદ્ર સરખા મોટા સૈન્યપ્રત્યે મહાબાહુ અર્જુન એકલો પ્રવિષ્ટ થયો છે ને આટાણે તે ભારતી સેના દેવતાઓએ પણ અસહ્ય એવી છે. માટે મારી બુદ્ધિ આજ કોઈ રીતે યુદ્ધમાં પ્રવર્તતી નથી. હે મહાબાહો, વેગવાન્ દ્રોણ પણ યુદ્ધમાં મારા સૈન્યને પીડે છે. તે તું જાણે છે વાસ્તે હે માનદ, એક વખતે એકઠાં કાર્ય કરવામાં તું વિચક્ષણ છે. માટે સર્વે કામમાં અર્જુનનું રક્ષણ કરવું એ મારૂં મોટું કામ છે તે તું કરવા યોગ્ય છે. ને જગત્નાપતિ સર્વેના રક્ષક શ્રીકૃષ્ણનો. હું શોચ કરતો નથી. કારણ પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે તો એકઠી મળેલી ત્રિલોકીને પણ સંગ્રામમાં જીતવા સમર્થ છે; એ હું તને સત્ય કહું છું. ત્યારે અત્યંત દુર્બળ એવા દુર્યોધનના સૈન્યને જીતે તેમાં શુંજ કહેવું ? હે વાર્ષ્ણેય, યુદ્ધમાં ઘણાકથી પીડાયલો અર્જુન સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરે વાસ્તે હું મોહને પ્રાપ્ત થાઉં છું. માટે તારાસરખા જે રીતે જાય છે તેમ મારા કહેવાથી આ વખતે તું અર્જુનની પદવી પ્રત્યે જા તેમ રણસંગ્રામમાં વૃષ્ણિ પ્રવીરોના મધ્યમાં બે જણજ અતિરથિ છે. એક

તો મહાબાહુ પ્રદ્યુમ્ન અને બીજો સાત્વતમાં વિખ્યાત એવો તું. હે નરવ્યાઘ્ર, તું અસ્ત્રમાં નારાયણ સરખો, બળમાં સંકર્ષણ સમાન તથા વીરતામાં અર્જુન સરખો છે તેથી ભીષ્મ તથા દ્રોણને અતિક્રમણ કરી સર્વ યુદ્ધમાં વિશારદ અને પુરૂષમાં સિંહરૂપ તને સત્પુરૂષો લોકવિષે આવી રીતે કહે છે કે સાત્યકિને લોકવિષે કંઈ કરવું અશક્ય નથી. માટે હે માધવ, હે મહાબળ, જે હું તને કહું તે તું કર. તેથી મારી, અર્જુનની તથા લોકની સંભાવના થશે. વાસ્તે તેમ કરવું યોગ્ય છે. માટે પ્રિય એવા પ્રાણનો ત્યાગ કરી નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચર. હે શૈનેય, દાશાર્હ કુળના પુરૂષો સંગ્રામમાં જીવિતની રક્ષા કરતા નથી. યુદ્ધ ન કરવું, અનવસ્થાન તથા સંગ્રામમાં પલાયન કરવારૂપ ભીરૂ એવા અસત્પુરૂષોના માર્ગને ક્યારેય પણ દાશાર્હ સેવન કરતા નથી. તેમ હે શિનિપુંગવ, હે તાત, ધર્માત્મા એવો અર્જુન તારો ગુરૂ છે અને વાસુદેવ ભગવાન્ તારા તથા બુદ્ધિમાન્ અર્જુનના પણ ગુરૂ છે, એ બે કારણ જાણી તને હું કહું છું, તેમ તારા ગુરૂનો પણ હું ગુરૂ છું માટે મારાં વચનનો અનાદર કર નહિ. અને વાસુદેવનું, મારૂ તથા અર્જુનનું મત પણ તેમજ છે. માટે મેં તને સત્ય કહ્યું; વાસ્તે જ્યાં અર્જુન છે ત્યાં જા. હે સત્યપરાક્રમી, એ મારાં વચન જાણી દુર્બુદ્ધિવાળા દુર્યોધનના સૈન્યમાં પ્રવેશ કર. હે સાત્વત, ન્યાયપ્રમાણે પ્રવેશ કરી મહારથિઓ સાથે સમાગમ કરી પોતાને યોગ્ય એવું કર્મ સંગ્રામમાં દેખાડ.

॥ प्रविश्यचयथान्यायंसंगम्यचमहारथैः ॥

॥ यथार्हमात्मनःकर्मरणेसात्वतदर्शय ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये गुर्जरभाषायां दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

संजयउवाच ॥ प्रीतियुक्तंचहृद्यंचमधुराक्षरमेवच ॥

॥ कालयुक्तंचचित्रंचन्याय्यंयच्चापिभाषितुं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રીતિયુક્ત, મનોહર, મધુર છે અક્ષર જેમાં, વખતને અનુસરતું, વિચિત્ર પ્રકારનું તથા ભાષણ કરવામાં ન્યાયરૂપ એવા ધર્મરાજના વાક્યને શિનીકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો સાત્યકિ શ્રવણ કરી આવી રીતે તેમને કહેવા

લાગ્યો કે, હે અચ્યુત, હે રાજેંદ્ર, અર્જુન વાસ્તે યશ વધારનાર, ન્યાયયુક્ત વિચિત્ર પ્રકારનાં જે વાક્ય તમે કહ્યાં તે સર્વ મેં સાંભળ્યાં. આવા વખતમાં મારા સરખા સંમતને જોઈ જે રીતે અર્જુનને કહેવા યોગ્ય છો તેજ રીતે મને પણ તમો કહેવા યોગ્ય છો. અને અર્જુન વાસ્તે કયારેય પણ મારા પ્રાણુની હું રક્ષા કરૂં નહિ. તેમાં પણ તમારી આજ્ઞાથી મોટા સંગ્રામમાં હું શું ન કરૂં? હે નરેંદ્ર, તમારી આજ્ઞાથી દેવ, અસુર, તથા મનુષ્યસહિત ત્રિલોકી સાથે પણ હું યુદ્ધ કરૂં ત્યારે આ અત્યંત દુર્બળ સૈન્ય સાથે કરૂં તેમાં શું? હે રાજન્, આજ દુર્યોધનના સૈન્ય સાથે ચોતરફથી યુદ્ધ કરી સંગ્રામમાં તેને જીતીશ એ હું તમોને સત્ય કહું છું. હે રાજન્, કુશળ એવો હું કુશળવાન્ અર્જુનને પ્રાપ્ત થઈ જયદ્રથ હણાયા પછી પાછો તમારી પાસે આવીશ; તોય પણ હે નરાધિપ, વાસુદેવ તથા બુદ્ધિમાન્ અર્જુને જે વાક્ય મને કહ્યાં છે તે બધું અવસ્ય કરી તમારી પાસે કહેવું જોઈએ. અર્જુને સર્વ સૈન્યના મધ્યમાં વાસુદેવ સાંભળતાં વારંવાર આ રીતે મને કહ્યું છે જે, હે માધવ, યુદ્ધવિષે આર્યમતિ કરી જ્યાં સૂધી હું જયદ્રથને હણું ત્યાં સૂધી તું સાવધાન થઈ રાજાની રક્ષા કરજે. વળી આમ કહ્યું હતું કે હે મહાબાહો, તારેવિષે વા મહારથી પ્રદ્યુમ્નવિષે રાજાને રાખી હું નિરપેક્ષ થઈ જયદ્રથ પ્રત્યે જઉં છું. તેમજ વળી કહ્યું હતું જે હે પ્રભો, સંગ્રામવિષે કૌરવોમાં દ્રોણાચાર્ય શ્રેષ્ઠ સંમત છે તે તું જાણે છે અને તેણે પ્રતિજ્ઞા કરીછે તેમ પણ તું જાણે છે. તેમ યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા દ્રોણ તેમને ગ્રહણ કરવા પણ સમર્થ છે. વાસ્તે નરમાં ઉત્તમ એવા ધર્મરાજને તારેવિષે નાંખી આજ હું સૈંધવના વધ વાસ્તે જઉ છું. હે માધવ, જયદ્રથને મારી જલદી પાછો આવીશ પણ બલાત્કારથી દ્રોણાચાર્ય ધર્મરાજને નિગ્રહ ન કરે તો હે માધવ, નરશ્રેષ્ઠ એવા ધર્મરાજને દ્રોણાચાર્ય નિગ્રહ કરે તો સૈંધવનો વધ પણ ન થાય અને મને અપ્રીતિ થાય અને કદિ મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ સત્યવાદી પાંડવને દ્રોણાચાર્ય ગ્રહણ કરે તો અમારે વન પ્રત્યે ચાલી નિકળવું પડે. અને ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય જો સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિરને ગ્રહણ કરે તો મારો જય પણ વ્યર્થ થાય; વાસ્તે હે માધવ, હે મહાબાહો, આજ તારે મારા પ્રિય વાસ્તે જય સારૂ તથા યશ વાસ્તે સંગ્રામમાં રાજાની રક્ષા કરવી. હે પ્રભો, એ રીતે દ્રોણાચાર્યથી ભયને પ્રાપ્ત થયેલા અર્જુને તમારા રક્ષણનું મને કહેલું છે. અને આમ પણ કહ્યું હતું

જે નિરંતર સંગ્રામમાં હે મહાબાહો, તેની સામે યુદ્ધ કરનાર પ્રદ્યુમ્નવિના હું બીજા યોદ્ધાને જોતો નથી. તેમજ મને પણ બુદ્ધિમાન્ દ્રોણાચાર્યનો પ્રતિ યોદ્ધો માનતા હતા. માટે હે મહીપતે, આ ટાણે તમે જેમ કહો છો તેમ તે આચાર્યનાં વચનને પાછળ કરી તમારો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ કેમ કરૂં? કારણ યુદ્ધમાં ચતુર, અભેદ્ય કવચથી વિંટાયેલા આચાર્ય સંગ્રામમાં તમને પ્રાપ્ત થઈ જેમ બાળક પક્ષી સાથે ક્રિડા કરે તેમ ક્રીડા કરે. તેમ કરતાં પણ શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર ધનુર્ ધરનાર પ્રદ્યુમ્ન જો અહિં હોય તો તેને વિષે તમને નાંખું. એટલે જેમ અર્જુન રક્ષા કરે તેમ તે રક્ષા કરે. પણ તે વિના હું ગયા પછી કોણ તમારી રક્ષા કરશે. માટે દ્રોણ સામે જાય એવો કોણ તમારો રક્ષક છે; તેમ હે રાજન્, અર્જુન સંબંધિ ભય તમને ન હો; કારણ મહાબાહુ તે ક્યારેય પણ ભાર ગ્રહણ કરી ખેદ પામે નહિ, તેમ સૌવીરકયોદ્ધાઓ, સૈંધવ, પૌરવ, ઉદીચ્ય, દાક્ષિણાત્ય તથા બીજા પણ મહારથિઓ તથા કર્ણ છે મુખ્ય જેમાં એવા ઉદાર રથિયો ક્રોધ પામેલા અર્જુનની સોળમી કળાને પણ યોગ્ય નથી. અસુર, સુર તથા મનુષ્ય સહિત ઉદ્યુક્ત થયેલી સર્વે પૃથ્વી, રાક્ષસ ગણસહિત કિન્નર તથા મોટા સર્પ તથા સર્વ સ્થાવર અને જંગમ પણ સંગ્રામમાં અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા સમર્થ થાય નહિ; એમ જાણી હે મહારાજ, અર્જુનનિમિત્ત તમારૂં ભય દૂર થાઓ. જ્યાં મોટા ધનુષવાળા શૂરવીર સત્ય છે પરાક્રમ જેમનું એવા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન છે ત્યાં કર્મસબંધિ વિવિધપ્રકારની આપત હોયજ નહિ અને તમારા ભાઈવિષે અમાનુંષપણું, અસ્ત્રજ્ઞતા, અભિજ્ઞાન, સંગ્રામવિષે અમર્ષ, કૃતઘ્નતા તથા દયા પણ નિરંતર રહીછે એમ જાણો. તથાપિ તમારા કહેવાથી હું અર્જુનપ્રત્યે જઈશ ત્યારે વિચિત્રપ્રકારથી અસ્ત્ર નાંખનાર તમને નિગ્રહ કરવા ઈચ્છતા આચાર્ય જરૂર કરી પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરશે. માટે પ્રથમ તમે પોતાની રક્ષા કરો ને જેના વિશ્વાસથી હું અર્જુનપ્રત્યે જાઉ એવો તમારો રક્ષક કોણ છે ? તે કહો. હે મહારાજ, હું આ મહાસંગ્રામમાં તમને કોઇને પણ સોંપ્યાવગર ક્યારેય પણ જઇશ નહિ. એ હું તમોને સત્ય કહું છું. માટે હે બુદ્ધિમાનમાં શ્રેષ્ઠ, એ વાત વારંવાર ધ્યાનમાં લાવી પરમશ્રેય શું કરવામાં છે, તે બુદ્ધિથી વિચારી પછી મને જવાની આજ્ઞા આપો. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી વળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે મહાબાહો, હે માધવ, એ વાત જેમ તું કહે છે તેમજ છે. તથાપિ હે મારિષ, અર્જુન પ્રત્યે મારો ભાવ શુદ્ધ

થતો નથી. વાસ્તે મારા રક્ષણવિષે હું પરમ યત્ન કરીશ. તથાપિ જ્યાં અ-ર્જુન ગયા છે ત્યાં મારી આજ્ઞાથી તું જા. કારણ સંગ્રામમાં મારૂં રક્ષણ તથા અર્જુનપ્રત્યે તારૂં ગમન એ બેઉમાંથી બુદ્ધિએકરી હું વિચાર કરૂં છું તો તારૂં ગમન મને રૂચે છે માટે તું જ્યાં અર્જુન ગયો છે ત્યાં જવા સાવધ થા અને મારૂં રક્ષણ તો મહાબળવાન્ ભીમસેન, ભાઇઓસહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મહાબળવાન્ રાજાઓ તથા દ્રૌપદીના પુત્ર અવશ્ય કરશે. એમાં સંશય નહિ. તેમજ પાંચ ભાઈ કેકય, રાક્ષસ ઘટોત્કચ, વિરાટ, દ્રુપદ, મહારથિ શિખંડી, બળવાન્ ધૃષ્ટકેતુ, માતુળ કુંતિભોજ, નકુળ, સહદેવ, પંચાલ તથા સૃંજય એટલા સાવધાન થઈ મારૂં રક્ષણ કરશે. એમાં સંશય નહિ; તેથી સૈન્યસહિત દ્રોણાચાર્ય તથા કૃતવર્મા સંગ્રામમાં મને પ્રાપ્ત થવા સમર્થ થશે નહિ. તેમ મને ધર્ષણ પણ કરી શકશે નહિ અને શત્રુને તપાવનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પરાક્રમ કરી સંગ્રામમાં કોપેલા દ્રોણાચાર્યને કિનારો જેમ સમુદ્રને વારે તેમ વારી રાખશે. અને પારકા શૂરવીરને હણનાર પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો તે જે સ્થાનકે સંગ્રામમાં ઉભો રહેશે તે સ્થાનકે બળવાન્ સૈન્યને દ્રોણ કોઈ રીતે પણ અતિક્રમણ કરી શકશે નહિ. કારણ આ ધૃ-ષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રોણના નાશ વાસ્તેજ કવચ, બાણ ખડ્ગ, ધનુષ્ તથા શ્રેષ્ઠ ભૂષણ-સહિત અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે. વાસ્તે હે શૈનેય, મારા સંબંધિ ઉદ્વેગ મૂકી વિશ્વાસ રાખી તું જા; અને સંગ્રામમાં ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્યને, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વારી રાખશે.

॥ कवचीसशरीखड्गीधन्वीचवरभूषणः ॥

॥ विश्रब्धगच्छशैनेयमाकार्षीर्मयिसंभ्रमं ॥

॥ धृष्टद्युम्नोरणेक्रुद्धंद्रोणमावारयिष्यति ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरसात्यकि-वाक्ये गुर्जरभाषायां एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

संजयउवाच ॥ धर्मराजस्यतद्वाक्यंनिशम्यशिनिपुंगवः ॥

॥ सपार्थाद्भयमाशंसन्परित्यागान्महीपतेः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ધર્મરાજનાં એવાં વચન સાંભળી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, રાજાનો ત્યાગ કરવામાં અર્જુનથી ભયની આકાંક્ષા રાખવા લાગ્યો. પછી ન જવાથી પણ લોકમાં મારો અપવાદ થશે અને અર્જુનપ્રત્યે ન જતા મને બીહીન્યો એમ તેઓ કહેશે. એવી રીતે બહુધા નિશ્ચય કરી યુદ્ધમાં દુર્મદ, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ ધર્મરાજપ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે વિશાંપતે, મારી રક્ષાતો કરેલીજ છે એમ માનતા હોતો તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. અને હું તમારા કેહેવાથી અર્જુનની પાછળ જઈશ. કારણ હે રાજન્, ત્રણ લોકમાં પાંડવથી અધિક પ્રિય બીજો કોઈ પણ મને છે નહિ. એ વચન હું તમોને સત્ય કહું છું. હે માનદ, તમારી આજ્ઞાથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જઈશ. તમારે વાસ્તે ક્યારેય કંઈ પણ મારે અકર્તવ્ય છેજ નહિ. હે દ્વિપદાંવર, જેવું મારે ગુરૂનું વચન સ્વિકાર કરવાલાયક તેથી પણ તમારૂ વચન વિશેષ કરી સ્વિકારવાલાયક છે. હે રાજપુંગવ, જે રીતે તમારૂ પ્રિય કરવામાં કૃષ્ણ તથા અર્જુન વર્તે છે તેજ રીતે તેમના પ્રિયમાં મને તત્પર જાણો. હે નરપુંગવ, અર્જુન વાસ્તે તમારી આજ્ઞાને મસ્તકથી ગ્રહણ કરી દુર્ભેદ્ય એવા આ સૈન્યને ભેદી હું અર્જુનપ્રત્યે જઈશ. હે રાજન્, ક્રોધ પામેલો મચ્છ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ દ્રોણસૈન્યને ક્ષોભ પમાડી, જ્યાં જયદ્રથરાજા છે, ત્યાં હું જઈશ. હે વિશાંપતે, જ્યાં પાંડવથી ભય પામેલો અને રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણ કૃપાદિકે રક્ષણ કરેલો અશ્વત્થામા સેનાનો આશ્રય કરી ઉભેલો છે અને જ્યાં જયદ્રથના વધવિષે ઉધુક્ત થયેલા અર્જુન ઉભેલા છે તે માર્ગ અહિથી ત્રણ યોજન છે એમ હું માનુ છું. હે રાજન્, એ રીતે અર્જુન અહિથી કહ્યા પ્રમાણે દૂર છે તોય પણ સૈંધવના વધથી પૂર્વે અત્યંત દૃઢ અંતઃકરણથી હું તેના સ્થાન પ્રત્યે જઈશ. સંગ્રામમાં ગુરૂની આજ્ઞા વગર કોણ મનુષ્ય યુદ્ધ કરે? અને આજ્ઞા પામેલો મારા સરખો કોણ યુદ્ધ ન કરે? હે પ્રભો, જે સ્થાનકે હું જઇશ તે સ્થાનક હલ, શક્તિ, ગદા, ભાલા, ઢાલ, ખડ્ગ, ઋષ્ટિ તથા તોમરથી સંકુળ, શ્રેષ્ઠ એવા બાણ તથા અસ્ત્રેકરી અત્યંત બાધ કરનાર છે તથાપિ તે સૈન્યસમુદ્રને ક્ષોભ પમાડી જ્યાં હજારો હાથીના આંજનક નામના કુળને તમે જુવો છો; અને જ્યાં યુદ્ધમાં ચતુર, પ્રહાર કરનાર ઘણાક મ્લેચ્છે આરોહણ કરેલા વરસતા મેઘસરખા મદ ઝરતા આ પરાક્રમી હસ્તિઓ ઉભેલા છે, હે રાજન્, માવતોએ પ્રેરણા કરેલા એ હસ્તિઓ ક્યારેય પણ પાછા હટે

નહિ માટે એમનો મારવા વગર મ્લેચ્છોનો પરાજય થાય નહિ. હે રાજન્, રથિ એવા જે હજારો રાજાઓને તમે જૂવો છો; એ રથ તથા હસ્તિઉપર બેસવામાં નિપુણ, ધનુર્વેદમાં પારંગત, મુષ્ટિ યુદ્ધમાં કોવિદ, ગદાયુદ્ધમાં વિ-શેષ જ્ઞાનવાન્, યુદ્ધમાં કુશળ, ખડ્ગથી પ્રહાર કરવામાં તત્પર, ઢાલ તરવા-રથી વિહાર કરવામાં ચતુર, વિદ્યા શિખેલા, પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા અને સં-ગ્રામમાં નિરંતર મનુષ્યોને જીતવા ઈચ્છતા એવા શૂરવીર રૂકમરથ નામના મહારથિ રાજપુત્રો છે, તેમજ કર્ણે મોકલેલા અને દુ:શાસનને અનુસરનાર છે, રથિમાં ઉદાર એવા એમને વાસુદેવ પણ વખાણે છે. વળી નિરંતર ક-ર્ણનું પ્રિય કરનાર તથા એને વશ વરતનારા છે. એનાજ વચનવડે અર્જુ-નથી નિવૃત્ત થયેલા, ગ્લાનિયુક્ત, થાકેલા નહિ, દૃઢ છે આવરણ તથા ધનુ-ષ્ જેમનાં, દુ:શાસનની આજ્ઞાથી જરૂર કરી મારે વાસ્તે ઉભેલા એવા એ રાજપુત્રોને અત્યંત મંથન કરી પછી તમારૂ પ્રિય કરવા સારૂ હે કૌરવ, ત્યાંથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જઈશ. હે રાજન્, કિરાત લોકોએ આરોહણ કરેલા કવચથી ઢંકાયેલા બીજા જે આ સાતસો હસ્તિને તમે જુઓ છો તે શ-ણગારેલા હસ્તિઓ પોતાના જીવિતને ઈચ્છતા કિરાતરાજાએ અર્જુનને આપેલા હતા. તેથી હે રાજન્, પૂર્વે એ તમારૂ કામ કરતા હતા તે આજ તમારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે. કાળનું એ વિપરીતપણું તો જુઓ! એમના યુદ્ધમાં દુર્મદ તથા હસ્તિશીક્ષા જાણનાર અગ્નિયોનિ એવા સર્વ કિરાત નામના મોટા માવતો-ને સંગ્રામમાં અર્જુને જીત્યા હતા. પણ આજ દુર્યોધનને વશ થયેલા તે મારે વાસ્તે સાવધાન થઈ ઉભેલા છે; તથાપિ એ રાજન્, યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા એ સર્વ કિરાતને બાણથી હણી સૈંધવના વધવિષે પ્રયત્નવાન્ એવા અર્જુનની પાછળ હું જઈશ. હે રાજન્, જે આ અંજનના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક-ઠણ વિનયવાન્, મદ ઝરતા અને સુવર્ણમય કવચથી અત્યંત શોભિતા, સં-ગ્રામમાં ઐરાવણસરખા, પ્રાપ્ત થયું છે લક્ષ જેમને એવા મોટા હસ્તિઓ છે તેમની ઉપર બેઠેલા હિમાચળમાંથી આવેલા તીક્ષ્ણ દસ્યુ, કઠણ લોહ-નાં કવચ પેહેરેલા જે શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ છે એમાં ગોયોની, વાનર યોનિયો, બીજા અનેક યોનિયો તથા માનુષ યોનિયો એવા મ્લેચ્છ છે. હિમાલય ત-થા દુર્ગસ્થાનમાં નિવાસ કરનાર, પાપ કરનાર તે એકઠા મળેલા મ્લેચ્છોનું સૈન્ય ધૂમ્રવર્ણું કહેવાય છે. એ સમગ્ર રાજમંડળને, કૃપાચાર્યને, સૌમદત્તિને રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણને, સિંધુરાજને તથા કર્ણને પ્રાપ્ત થઈ દુર્યોધને પાંડવોનો

તિરસ્કાર કરવા માંડ્યો અને કાળે પ્રેરેલો તે પોતે હું કૃતાર્થ છું એમ માનવા લાગ્યો; પણ હે કૌંતેય, તે સર્વ આજ મારા બાણગોચર પ્રાપ્ત થયા માટે મન સરખા વેગવાળા હશે તોય પણ જીવતા નહિ જાય. નિરંતર પારકા પરાક્રમ ઉપર જીવન કરનાર દુર્યોધને વૃદ્ધિ પમાડેલા તે મારા બાણના ઓઘથી પીડિત થઈ આજ નાશને પ્રાપ્ત થશે. હે રાજન્, જે આ સુવર્ણના ધ્વજવાળા રથિઓ દેખાય છે, એ દુર્વારણ નામના કાંબોજ છે. કદિ તમે સાંભળેલા હોય તો શૂરવીર, વિદ્યા શીખેલા, ધનુર્વેદમાં નિષ્ઠિત એકઠા મળેલા એ પરસ્પરના હિત ઈચ્છનાર છે. હે ભારત, અત્યંત, ક્રોધ પામેલી, દ્રોણે કર્યું છે રક્ષણ જેમનું એવી દુર્યોધનની સેનાઓ સાવધાન થઈ મારીજ સામે આવી ઉભી છે; માટે અગ્નિ જેમ તૃણને બાળે તેમ તેમને હું અત્યંત મંથન કરીશ. વાસ્તે હે રાજન્, સર્વ ભાથા તથા સર્વ સાધન, રથ જોડનારાઓ મારા રથમાં મેલે, આ મોટા સંમર્દમાં વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ ગ્રહણ કરવાં અને આચાર્યના ઉપદેશ પ્રમાણે રથમાં પાંચ ઘણી બધી સામગ્રી રાખવી. કારણ આશિવિષ સર્પ સરખા કાંબોજ, નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રનો છે સમૂહ જેમનેવિષે એવા વિવિધ પ્રકારના આયુધથી યુદ્ધ કરનાર કિરાત, વિષ સરખા પ્રહાર કરનાર, રાજાએ હમેશ લડાવેલ, દુર્યોધનના હિતેચ્છુક એવા શક તથા ઈન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા, અગ્નિસરખા દુઃસહ, પ્રદીપ્ત અગ્નિ તથા કાળ સરખા, યુદ્ધમાં દુર્મદ, એવા ઘણાક બીજા વિવિધ પ્રકારના યોદ્ધાઓ સાથે હું સમાગમ કરીશ. વાસ્તે શુભ છે લક્ષણ જેમનાં એવા વિખ્યાત શ્રમશાંત્યર્થ, પૃથ્વી વિષે આળોટેલા તથા પાએલા મુખ્ય અશ્વ પાછા મારા રથમાં જોડો. સંજય કહે છે —હેધતરાષ્ટ્ર, એવાં તેનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજાએ તેના સર્વ ભાથા, સર્વ ઉપસ્કર તથા વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર એના રથવિષે મૂકાવ્યાં. તેટલામાં અનુચરજનોએ યુક્ત એવા તે રૂડા ચાર અશ્વને માદક એવી પેય વસ્તુનું પાન કરાવ્યું. પછી પીધેલા શ્રમશાંતિ વાસ્તે પૃથ્વી વિષે આળોટેલા, સ્નાન કરેલા, ખાધેલું છે અન્ન જેમણે, શણગારેલા, શલ્ય રહિત કરેલા, સુવર્ણની માળાથી શોભિતા, સુવર્ણ સરખા વર્ણવાળા, વિનયવાન્, શીઘ્રગતિ કરનાર, પ્રસન્ન મનવાળા, વ્યગ્ર, સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા તે ચાર અશ્વને દારૂકના નાના ભાઈ તેના પ્રિય સખા એવા સારથીએ સુવર્ણની છે કેશવાળીરૂપી માળા જેને એવા સિંહનાં ચિન્હવાળા મોટા ધ્વજયુક્ત, સુવર્ણ મણિ તથા વિદ્રુમથી ચિત્રિત, કેતકી પુષ્પથી વિંટાયલા શ્વેતઅભ્ર સરખા,

પતાકાથી શોભિતા, સુવર્ણના દાંડાવાળું ઊંચુંછે છત્ર જેવિષે તથા ઘણાક પ્રકારના શસ્ત્રરૂપ સંગ્રામમાં ઉપયોગી વસ્તુ યુક્ત, રથ વિષે યોજનાકરી યુક્ત એવો તે રથ, માતલિ જેમ ઈન્દ્રની આગળ નિવેદનકરે તેમ સાત્યકિની આગળ નિવેદન કરયો. તે ટાણે સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ કર્યું છે કૌતુકથી મંગળ જેણે એવો સાત્યકિ હજારો સ્નાતક બ્રાહ્મણોને સુવર્ણના નિષ્કનું દાન આપી તેમણે આશિષેકરી યોજના કરેલો શોભિતામાં શ્રેષ્ઠ મધુપર્કને યોગ્ય સાત્યકિ કૈલાતક એવા મધનું પાન કરી મદથી વિહ્વળ છે લાલ નેત્ર જેનાં એવો શોભિતો રથિમાં શ્રેષ્ઠ તે, વીર કાંસ્યને આલંબનકરી મોટા હર્ષયુક્ત પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે બમણું કર્યું છે તેજ જેણે, બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિ વાચન કરેલો, કવચ ધારણ કરી શણુગારેલ તથા કન્યાઓએ સાલનીધાણી, સુગંધિ દ્રવ્ય તથા પુષ્પમાળાઓએકરી આનંદ પમાડેલો યુધિષ્ઠિરે મસ્તક સુંઘેલો તે સાત્યકિ હાથ જોડી યુધિષ્ઠિરના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કરી ખોળામાં ધનુર્ બાણ લેઇ તે મોટા રથમાં ચઢી બેઠો. તે વખતે વાયુ સરખા વેગવાળા કોઈથી જીતી શકાય નહિ એવા અત્યંત હૃષ્ટ પુષ્ટ થયેલા વિકાર પામેલા તે સૈંધવ અશ્વ, જય કરનાર એવા તે રથને વહન કરતા હતા. તે ટાણે ધર્મરાજાએ વખાણેલો ભીમસેન પણ યુધિષ્ઠિરરાજાને પ્રણામ કરી સાત્યકિ સાથે જવા લાગ્યો. એરીતે તમારી સેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા ઈચ્છતા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉને જોઈ દ્રોણ છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી તરફના સર્વે સાવધાન થઈ ઉભા રહ્યા. તે વખતે તૈયાર થઈ પોતાની પાછળ આવતા ભીમસેનને જોઈ તેમને પ્રણામ કરી શૂરવીર સાત્યકિ તે પ્રત્યે આવી રીતે હર્ષકારક વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે ભીમસેન, તમે રાજાની રક્ષા કરો; કારણ એ કાર્ય પણ જરૂર કરી આપણે કર્તવ્ય છે. ને કાળેકરી પાકેલા આ સૈન્યને ભેદી હું અંદર પ્રવેશ કરીશ. તેમ હે અરિંદમ, હાલ વા પછી પણ રાજાનું રક્ષણ કરવું એ શ્રેયરૂપ છે. તેમ મારા પરાક્રમને તમે જાણો છો; અને તમારા પરાક્રમને હું જાણું છું, વાસ્તે હે ભીમસેન, જો મારા પ્રિયને ઈચ્છતા હોતો તમે પાછાવળી રાજાના રક્ષણ વાસ્તે જાઓ. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી ભીમસેને તેને કહ્યું કે હે પુરૂષ સત્તમ ભલે કાર્ય સિદ્ધ કરવા સારૂ તું જા; અને હું રાજાની રક્ષા કરીશ. એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી માધવ એવો સાત્યકિ તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, હે પાર્થ, જાઓ જાઓ અને તમો મારા ગુણમાં અનુરક્ત થઈ

આજ મારે વશ હો. તેમ વર્તો છો માટે જરૂર કરી મારો જય થશે. તેમ હે ભીમ, નિમિત્ત પણ બધાં સારાં જોવામાં આવે છે. વાસ્તે મહાત્મા એવા અર્જુને પાપરૂપ સૈંધવને હણ્યા પછી ધર્માત્મા એવા યુધિષ્ઠિરરાજાને હું આવીને મળીશ. મોટા યશવાળો સાત્યકિ એ રીતે કહીને તેને પાછા મોકલી વ્યાઘ્ર જેમ મૃગગણ સામે જૂવે તેમ તમારા સૈન્ય સામે જોવા લાગ્યો. હે જનાધિપ, તમારા સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા ઈચ્છતા તેને જોઈ તમારૂ સૈન્ય ફરીથી મૂઢ થઈ અત્યંત કંપવા લાગ્યું. તેટલામાં ધર્મરાજની આજ્ઞાથી અર્જુનને જોવા ઈચ્છતો તે સાત્યકિ તત્કાળ તમારા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો.

॥ ततःप्रयातःसहसातवसैन्यंससात्यकिः ॥
॥ दिदृक्षुरर्जुनंराजन्धर्मराजस्यशासनात् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे गुर्जरभाषायां द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

संजयउवाच ॥ प्रयातेतवसैन्यंतुयुयुधानेयुयुत्सया ॥
॥ धर्मराजोमहाराजस्वेनानीकेनसंवृतः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી સાત્યકિ તમારા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો. પછી પોતાના સૈન્યથી વિંટાયલા ધર્મરાજ, સાત્યકિની પાછળ તેની રક્ષા વાસ્તે દ્રોણ રથપ્રત્યે ગયા. તેટલામાં પાંડવસૈન્યવિષે સંગ્રામમાં દુર્મદ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા વસુદાન રાજા 'અરે આવો, પ્રહાર કરો; જલદી દોડો.' એ રીતે આક્રોશ કરવા લાગ્યા. અને ઘણા મહારથિઓ એને જીતવા યત્ન કરશે વાસ્તે જે રીતે યુદ્ધમાં દુર્મદ સાત્યકિ સુખે કરીને જાય તે રીતે કરો; એમ બોલતા મહારથિઓ વેગેકરી તમારી સેના પ્રત્યે આવવા લાગ્યા. તે વખતે અમે પણ સામેનાઓને જીતવાની ઈચ્છાથી તેમની સામે દોડ્યા. તેટાણે સાત્યકિના રથ પ્રત્યે મોટો શબ્દ થતો હતો. અને તેણે સો પ્રકારે ભેદવા માંડેલી તેથી વિખરાઈ ગયેલી તમારા પુત્રની સેના ચોતરફ ભાગવા લાગી. તે વખતે મહારથિ શિનિ પુત્રે સૈન્યના અગ્ર ભાગમાં રહેલા મોટા ધનુષ્યવાળા સાત શૂરવીરોને હણી નાના પ્રકારના દેશથી આવેલા શૂરવીર એવા બીજા રાજાઓને પણ અગ્નિસ-

રખા બાણેકરી યમ લોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. એવી રીતે સાત્યકિ એક બાણેકરી સેંકડોને વિંધતો હતો. તેમજ સો બાણેકરી એકને વિંધતો હતો. તેમજ માવતસહિત હસ્તિઓ, ઘોડેસ્વાર સહિત ઘોડાઓ, તથા અશ્વ અને સારથિસહિત રથિઓને પણ રૂદ્ર જેમ પશુને હણે તેમ હણતો હતો. તે રીતે અદ્‌ભુત કર્મ કરનાર શરસંપાતને વરસાવનાર સાત્યકિની સામે તમારા કોઈ પણ સૈનિકો દોડતા ન હતા. મહાબાહુ એવા સાત્યકિએ હણેલા તથા મર્દન કરેલા તેથી ભયભીત થયેલા તેના તેજથી મોહિત થયેલા તમારી તરફના શૂરવીર અતિમાની એવા તે એકને બહુ પ્રકારે જોઈ સંગ્રામનો ત્યાગ કરતા હતા. હે મારિષ, મંથન થયેલા ભાગ્યા છે નીડ જેમના એવા રથ, મંથન થયેલાં ચક્ર, પાડી નાંખેલા છત્ર તથા ધ્વજ, રથના નિચેના ભાગ, પતાકા, સુવર્ણથી શોભિતિ સંગ્રામમાં પહેરવાની ટોપીઓ, ચંદનેકરી લીંપેલા બાજુબંધસહિત હસ્તિની સૂંઢસરખા તથા સર્પના શરીરસરખા બાહુ તથા સાથળેકરી રણભૂમિ ઢંકાઈ ગઇ હતી. ચંદ્રસરખાં સુંદર કુંડળસહિત પડેલાં વૃષભસરખાં નેત્રવાળાં પુરૂષોનાં વદનેકરી તે પૃથ્વી અતિશય શોભતી હતી. અને સાત્યકિએ ભેદેલા પર્વતની જેમને ઉપમા અપાય એવા પડેલા હસ્તિઓએકરી જેવી પડેલા પર્વતેકરી શોભે તેવી તે પૃથ્વી અત્યંત શોભતી હતી. તેમજ મહાબાહુ સાત્યકિએ હણેલા પ્રાણરહિત અશ્વ પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થઈ મોતિની જાળથી શોભિતી સુવર્ણમય લગામ તથા ઉરસ્રાણેકરી શોભતા હતા, એ રીતે સાત્વત એવો સાત્યકિ, તમારા નાનાપ્રકારના સૈન્યને હણી સેનાને અત્યંત નસાડી તમારા સૈન્યમાં પેઠો. અને જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તેજ માર્ગે સાત્યકિ પણ જવા ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. તેટલામાં દ્રોણે તેને વારચો; તે વખતે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો યુયુધાન, સાત્યકિ દ્રોણાચાર્યને પ્રાપ્ત થઈને પણ જેમ વેલાને પ્રાપ્ત થઈ જળાશય હઠે નહિ તેમ પાછો હઠયો નહિં. એવી રીતે દ્રોણાચાર્યે મહારથિ સાત્યકિને વારી મર્મ ભેદનાર તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. હે રાજન્, સાત્યકિએ પણ સંગ્રામના મધ્યમાં સુવર્ણના પુંખવાળા, શિલા ઉપર ધોએલા ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા સાત બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. વળી દ્રોણે પણ છ બાણેકરી અશ્વ તથા સારથિ સહિત તેને પીડિત કરચો. તે સહન ન કરી શક્યા એવા મહારથિ સાત્યકિએ સિંહનાદ કરી દશ બાણથી દ્રોણને વિંધી વળી બીજા છ, આઠ તથા દશ બાણેકરી

દ્રોણુને વિંધી એક કરી એના સારથિને, ચારેકરી ચાર અશ્વને, તથા બીજા એકેકરી એના ધ્વજને પણ વિંધ્યો. ઉતાવળા થતા દ્રોણે પણ તીડ નામના જંતુના સમુદાએ કરી જેમ આચ્છાદન કરે તેમ ઘણાક બાણેકરી અશ્વ, સારથિ, રથ તથા ધ્વજસહિત તેને ઢાંકી દીધો. તેમજ અસંભ્રાંત એવા સાત્યકિએ પણ ઘણાક બાણેકરી દ્રોણુને આચ્છાદન કરી દીધા, તેટાણે દ્રોણાચાર્ય તેને કહેવા લાગ્યા કે, તારો ગુરૂ અર્જુન, કુત્સિતપુરૂષની પેઠે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાં મને ત્યાગ કરી સંગ્રામ છોડી દેઈ દક્ષિણ બાજુ ગયો તેમ હે માધવ, તું પણ સંગ્રામમાં આચાર્યની પેઠે મને મૂકીને જો જલદી ભાગી જઈશ નહિ તો આજ જીવતો જઈશ નહિ. એવાં દ્રોણનાં વચન સાંભળી સાત્યકિએ તેને કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્, ધર્મરાજની આજ્ઞાથી અર્જુનની પદવી પ્રત્યે હું જાઉ છું, તમારૂ કલ્યાણ થાઓ. મારો વખત નિર્ગમન માં થાઓ. તેમ આચાર્યે અનુગત માર્ગને શિષ્યો હમેશ ખોળે છે, વાસ્તે જે માર્ગે મારા ગુરૂ ગયા છે તે માર્ગે હું જાઉ છું. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ, એટલાં વચન કહી આચાર્યને છોડી દેઈ બીજે રસ્તે ચાલી સારથિને આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, દ્રોણ સર્વથા મને વારણ કરવા વિષે યત્ન કરશે તથાપિ હે સૂત, સાવધાન થઈ તું સંગ્રામવિષે ઘોડાઓને હાંકી જા; અને આ મારૂ વચન સાંભળ. આ મોટી કાંતિવાળું આવંત્યોનું સૈન્ય દેખાય છે; એ પછિ આ મોટું દાક્ષિણાત્ય સૈન્ય છે, તે પછિ મોટું સૈન્ય દેખાય છે તે બાલ્હિકોનું છે; અને તેની પાસે મોટું સૈન્ય કર્ણનું છે હે સારથે, જૂદાં જૂદાં એ સૈન્ય એક બીજાનો આશ્રય કરી ઉભાં રહ્યાં છે તેથી રણાંગણનો ત્યાગ કરતાં નથી. એમના મધ્યમાં જઈ પ્રહ્રષ્ટની પેઠે ઘોડાઓને ચલાવ. હે સારથે, મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી નાનાપ્રકારના ઉગામેલા છે શસ્ત્ર જેમણે એવા બાલ્હિકો જ્યાં દેખાય છે અને કર્ણઆદિ લેઈ ઘણા દાક્ષિણાત્ય દેખાય છે તેમજ હસ્તિ, અશ્વ તથા રથેકરી અત્યંત બાધ કરે એવું નાના દેશથી આવેલા પાયદળોએ આશ્રય કરેલું જે સૈન્ય દેખાય છે તેના મધ્યમાં જા. એવી રીતે પોતાના સારથિને કહી બ્રાહ્મણ એવા દ્રોણને છોડી દેઈ આગળ ચાલ્યો. તે વખતે પાછા ન ફરનાર એવા જતા મહાભાગ સાત્યકિને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય, ઘણાક બાણ નાંખતા તેની પાછળ જવા લાગ્યા. અને તે સાત્યકિ તો તીક્ષ્ણ બાણેકરી અત્યંત મોટા કર્ણના સૈન્યને હણી અત્યંત

મોટી એવી ભારતી સેનાપ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો. એવી રીતે તમારી સેનાપ્રત્યે સાત્યકિ પ્રવિષ્ટ થયો અને સૈનિકો ભાગવા લાગ્યા, તેને જોઇ અમર્ષિ એ-વા કૃતવર્માએ સાત્યકિને ચોતરફથી વિંટીલીધો. તત્કાળ પરાક્રમ કરનાર સા-ત્યકિએ આવતા તેને છ બાણથી હણી, બીજા ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી, વળી નતપર્વ એવા સોળ બાણેકરી તે, કૃતવર્માને પણ સ્ત-નના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો. હે મહારાજ, એવી રીતે સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ ક-રેલા ઘણાક બાણેકરી હણેલો કૃતવર્મા તે સહન કરી શક્યો નહિ. તેથી હે રાજન્, તે કૃતવર્માએ કર્ણ પર્યન્ત ધનુષ્ ખેંચી અગ્નિ સરખો વત્સદંત ના-મનો બાણ તેમાં સાંધી સાત્યકિને વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. તે બાણ તેના કવ-ચને તથા શરીરને ભેદી રૂધિરથી વ્યાપ્ત પુંખપત્રસહિત તે પૃથ્વીપ્રત્યે પ્રવિ-ષ્ટ થયો. વળી પરમાસ્ત્ર જાણનાર કૃતવર્માએ ઘણાક બાણેકરી એના બાણ તથા ધનુષ્‌ને કાપી તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણેકરી સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો. એવી રીતે પોતાનું ધનુષ્ વિખરાયુ ત્યારે શ-ક્તિમાન્‌માં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ શક્તિએકરી કૃતવર્માના દક્ષિણ બાહુને હણી બીજું અત્યંત દૃઢ ધનુષ્ લેઈ પરિપૂર્ણ ખેંચી જલદી હજારો બાણ નાંખી ચોતરફથી રથસહિત કૃતવર્માને વિંટી લીધો. એ રીતે બાણસમુદાયથી તેને ઢાંકી સાત્યકિએ ભલ્લ નામના બાણથી એના સારથિનું મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. તેટાણે હાર્દિક્ય એવો કૃતવર્માનો હણાયેલ તે સારથિ મોટા રથ ઉપરથી નિચે પ-ડ્યો. તે વખતે સારથિવગરના તેના રથના ઘોડા અત્યંત ભાગવા લાગ્યા. ત્યારે ભોજ એવો સંભ્રાંત થયેલો શૂરવીર કૃતવર્મા પોતે ઘોડાઓને પકડી હાથમાં ધનુષ્ લેઈ સૈન્યના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો. એ રીતે બે ઘડી ઘોડા-ઓની આશ્વાસના કરી ભયરહિત થઈ શત્રુઓને મોટું ભય ઉત્પન્ન કરતો કૃતવર્મા ઘોડાઓને હાંકવા લાગ્યો. યુયુધાન એવો સાત્યકિ તેનો ત્યાગ કરી તેના સૈન્યમાંથી જલદી કાંબોજની મોટી સેનાપ્રત્યે ગયો. અને તે કૃતવર્મા ભીમસેન સામે ગયો. ત્યાં શૂરવીર એવા ઘણા મહારથિઓએ રૂંધેલો સ-ત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ આગળ જઈ શક્યો નહીં. તેટલામાં સાવધ દ્રોણા-ચાર્ય સેનાને ઘટતે સ્થાનકે લેઈ આવી ભોજવિષે તેનો ભાર નાંખી યુદ્ધ ક-રવાની ઈચ્છાથી સાત્યકિ સામે દોડ્યા. તે રીતે સાત્યકિની પાછળ દોડતા તેને જોઈ પાંડવ તરફના મુખ્ય યોદ્ધાઓ અત્યંત પ્રસન્નતાથી તેને વારવા લાગ્યા. અને વીર એવા કૃતવર્માએ વારણ કરેલા ભીમસેનાદિક પંચાલો પણ

રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને પ્રાપ્ત થઈ ઉત્સાહરહિત થઈ ગયા, કંઈક ખેદયુક્ત છે ચિત્ત જેમનું એવા યત્ન કરતા તે સર્વને ચોતરફથી બાણના ઓઘેકરી કૃતવર્માએ ગ્લાનિયુક્ત છે વાહન જેમનાં એવા કર્યા. એ રીતે ભોજે નિગ્રહ કરેલા તેના સૈન્યને ઈચ્છતા શૂરવીર પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા.

॥ निगृहीतास्तुभोजेनभोजानीकेप्सवोरणे ॥
॥ अतिष्ठन्नार्यवद्वीराःप्रार्थयंतोमहद्यशः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे गुर्जरभाषायां त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ एवंबहुगुणंसैन्यमेवंप्रविचितंबलं ॥
॥ व्यूढमेवंयथान्यायमेवंबहुचसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે— હે સંજય, એ રીતે ઘણા ગુણવાળું તથા ઘણાક બળવાળું ન્યાયપ્રમાણે વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલું ઘણુંક, હમેશ પૂજેલું આપણેવિષે અનુરક્ત, વૃદ્ધિ પામેલું, અનુપમ છે સ્થિતિ જેની, પૂર્વે દીઠું છે પરાક્રમ જેનું તેમ અતિવૃદ્ધ તથા અતિબાળક નહિં અને અતિકૃશ કે અતિસ્થૂળ પણ નહિ, મનોહર વૃત્તવાળું, અસાર શૂન્ય, વ્યથારહિત, ગ્રહણ કરેલા કવચથી ઢંકાયલું, ઘણાક શસ્ત્રરૂપ સામગ્રીવાળું, શસ્ત્રગ્રહણ કરવાની ઘણીક વિદ્યાવિષે પરિનિષ્ઠિત, આરોહણ કરવું, ઉતરવું, સારી રીતે જવું, કુદિને જવું, પ્રયાણ કરવું તથા નાસી જવામાં ચતુર, હસ્તિ અશ્વ તથા રથઉપર બેસવામાં પરીક્ષા કરેલું, ન્યાયપ્રમાણે પરીક્ષા કરી પગાર ઠરાવી સંપાદન કરેલું, સલાપમાત્રથી, પૂર્વે કરેલા ઉપકારથી તથા સંબંધનિમિતથી બોલાવેલું નહિં, બળાત્કારથી ગ્રહણ કરેલું નહિં, કુલિન એવા આર્યજનને કરી સંયુક્ત -હષ્ટપુષ્ટ, વિચાર કરી કામ કરનાર, માન આપેલું, યશસ્વિ, મનસ્વિ પુણ્ય છે કર્મ જેમનાં એવા લોકપાલસરખા મૂખ્ય ઉત્તમ સચિવોએ પાલન કરેલું, અમારૂ પ્રિય કરવા ઈચ્છતા ઘણાક રાજાઓએ રક્ષણ કરેલું, નદીઓએકરી ચોતરફથી જેમ મહોદધિ પૂર્ણ હોય તેમ અમને અનુસરનાર, સૈન્યસહિત રાજાઓથી પરીપૂર્ણ, પક્ષવગરના પક્ષિસરખા

રૂપ તથા અશ્વેકરી વિંટાયલું તથા ભેદાયલાં છે કુંભસ્થળ જેમનાં એવા હસ્તિઓએકરી વિંટાયલું મોટું મારૂં સૈન્ય જે હણાય છે તેનું ભાગ્યવિના બીજું કારણ શું કહિએ ? યોદ્ધારૂપ છે અક્ષયજળ જેમાં, ભયંકર વાહનરૂપ તરંગવાળા, ગોફણ, ખડ્ગ, ગદા શક્તિ બાણ તથા પ્રાસરૂપી મત્સ્યેકરી આકુલ, ધ્વજ તથા ભૂષણરૂપ રત્ન તથા પાષણે કરી ઢંકાઈ ગયેલ, દોડતા વાહનરૂપ વાયુ વેગે કંપાવેલ, દ્રોણરૂપ છે ગંભીર પાતાળ જેનું, કૃતવર્મારૂપ મોટા -હૃદયવાળા, જલસંધરૂપી છે મોટો ગ્રાહ જેમાં, કર્ણરૂપ ચંદ્રે વૃદ્ધિ પામેલ, મારા સૈન્યરૂપ સમુદ્રને વેગથી ભેદી એકરથે કરી અર્જુન તથા સાત્યકિ ગયા; માટે સૈન્યના શેષને હવે હું જોતો નથી. અતિક્રમણ કરી ગયેલા વેગવાન્ તે બેઉને જોઈ તેમજ ગાંડીવમાં સાંધેલા બાણ ગોચર રહેલા સિંધુરાજાને જોઇ કાળે પ્રેરેલા કૌરવ અતિ ભયંકર વખતમાં શું કૃત્ય કરે વા કેમ તેમને પ્રાપ્ત થાય? માટે હે તાત, હવે કૌરવોને તો હું મૃત્યુએ ગળેલા માનું છું. તેમ સંગ્રામમાં કૌરવોનું તેવું પરાક્રમ પણ દેખાતું નથી. હે સંજય, ક્ષતવગરના શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન આપણી સેનામાં પેઠા તથાપિ તેમને વારનાર કોઈ આપણામાં હતાજ નહિ. હે સંજય, ઘણાક મહારથિ યોદ્ધાઓ પરીક્ષા કરી પગાર ઠરાવી આપણે ગ્રહણ કર્યા છે, કેટલાક પ્રિય ભાષણ કરી ગ્રહણ કર્યા છે, સત્કાર કર્યા વગરના કોઈ પણ યોદ્ધાઓ મારા સૈન્યમાં છે નહિ તેમ સર્વને પોતપોતાના કામ પ્રમાણે પગાર આપીએ છીએ. તેમ હે સંજય, મારા સૈન્યમાં યુદ્ધ ન કરે એવો પણ કોઈ નથી. પછી થોડા પગારવાળા. તથા ફોગટ આવેલાને પણ દાન માન તથા આસનેકરી મારા પુત્ર, બાંધવ તથા જાતિલા સત્કાર કરે છે તેમને પ્રાપ્ત થતાંજ સાત્યકિએ મર્દન કર્યા તથા અર્જુને જીતી લીધા માટે તેનું કારણ ભાગ્યવિના બીજું શું? ભાગ્યજ. સંગ્રામમાં જેની રક્ષા કરાય છે તથા હે સંજય, જેઓ રક્ષણ કરનાર છે, તે રક્ષણ કરનાર સહિત રક્ષ્યનો સાધારણ એકજ માર્ગ છે. સંગ્રામમાં સૈંધવની આગળ ઉભેલા અર્જુનને જોઈ અત્યંત મૂઢ એવા મારા પુત્રે શું કર્યું? નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા સાત્યકિને જોઈ મારા પુત્ર દુર્યોધને વખતને લગતો શું વિચાર કર્યો? સર્વ શસ્ત્રને અતિક્રમણ કરનાર, રથિમાં શ્રેષ્ઠ, સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઈ મારા સૈનિકો યુદ્ધમાં શું વિચાર કરતા હતા? અર્જુન વાસ્તે ઉભેલા દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણને જોઈ તેમજ શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને જોઈ મારા

પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ માનું છું. અર્જુને તથા સાત્યકિએ અતિક્રમણ કરેલી સેનાને તથા પલાયન કરતા કૈરવોને જોઈ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનું છું. તેમજ શત્રુને જીતવામાં નિરૂત્સાહ પલાયન કરવાનો છે ઉત્સાહ જેમને એવા દોડતા રથિઓને સાત્વત તથા અર્જુનને શૂન્ય કરેલા રથમાં બેસવાના સ્થાનક તથા હણાયેલા યોદ્ધાઓને, જતા રહ્યા છે અશ્વ હસ્તિ તથા રથ જેમના એવા સંગ્રામમાં વ્યગ્રતાથી દોડતા સેંકડો શૂરવીરોને અને અર્જુનના બાણથી હણાવાને લીધે ચોતરફ દોડતા મોટા હસ્તિઓને તથા પડેલા અને પડતા બીજા હસ્તિઓને સાત્યકિ તથા અર્જુને સ્વાર વગરના કરેલા અશ્વ, તથા વિરથ કરેલા નરને તેમજ રણસંગ્રામમાં સાત્યકિ તથા અર્જુને હણેલા તે તે સ્થાનકે દોડતા અશ્વસમુદાયને, સંગ્રામમાં ચોતરફ દોડતા પાયદળ સમુહને, ક્ષણમાત્રમાં દ્રોણ સૈન્યને અતિક્રમણ કરી ગયેલા, પરાજય પામેલા નહિ એવા શૂરવીર તે બેઉને જોઈ મારા પુત્ર શોચ કરતા હશે, એમ હું માનું છું. હે તાત, સાત્વતસહિત મારા સૈન્ય પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા અચ્યુત એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને સાંભળી હું અત્યંત સંમૂઢ થઈ ગયો છું. માટે હે સંજય, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠરથિ એવા તેણે સેનામાં પ્રવિષ્ટ થઈ ભોજ સૈન્યને અતિક્રમણ કર્યું તે વખતે કૈરવોએ શું કર્યું? હે સંજય, તેમજ દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પાંડવને નિગ્રહ કરયા તે સમયે કેવી રીતે યુદ્ધ થયું તે તું મને કહે. હે સંજય, અર્જુનના જયને ઈચ્છતા બાંધ્યું છે વૈર જેમણે એવા પંચાલોએ બળવાન્ શ્રેષ્ઠ, અસ્ત્ર શીખેલા, યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મોટા ધનુષ્યવાળા દ્રોણાચાર્યને સંગ્રામમાં કેમ વિંધ્યા? અને દૃઢ છે વૈર જેનું એવા મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શું કર્યું? તેમજ સિંધુરાજાના વધ પ્રત્યે અર્જુને શું કર્યું? હે સંજય, તું કુશળ છે વાસ્તે એ સર્વ વૃત્તાંત મને કહે. સંજય કહે છે—હે ભરતર્ષભ, હે વીર, પોતાના અપરાધથી થયેલા દુઃખને પ્રાપ્ત થઈ પ્રાકૃત માણસની પેઠે તમો શોચ કરવા યોગ્ય નથી. હે રાજન્, પૂર્વે પ્રાજ્ઞ તથા સુ-હૃત એવા વિદુરાદિક તમને કહેતા હતાજે પાંડવોનો તમે ત્યાગ કરો માં. પણ તે વખતે તે કહેવું તમે સાંભળ્યું નહિં, માટે જગત્માં પોતાના હિતેચ્છુક એવા સંબંધીઓનાં વચન જે સાંભળે નહિ તે મોટા દુઃખને પ્રાપ્ત થઈ પછી તમારી પેઠે શોચ કરે. હે રાજન્, પૂર્વે દાશાર્હ એવા ભગવાને શાંતિ વાસ્તે તમારી પાસે માગણી કરી તથાપિ મોટા યશવાળા

તે શ્રીકૃષ્ણની પણ તે યાચના તમે ગણકારી નહિ. ત્યાર પછી તમારી નિ-ર્ગુણતા, પુત્રવિષે પક્ષપાત, ધર્મવિષે અનિશ્ચય, પાંડવોવિષે મત્સર તથા કપ-ટરૂપ તમારો અભિપ્રાય તથા ઘણાક આર્ત એવા પ્રલાપને જાણી સર્વ લોક-ના તત્વને જાણનાર, સર્વ લોકના ઈશ્વર સમર્થ વાસુદેવે કૌરવોનું પરસ્પર મોટું યુદ્ધ કરાવ્યું માટે હે માનદ, તમારા પોતાના અપરાધથી તમને અત્યં-ત મોટો એવો ક્ષય પ્રાપ્ત થયો વાસ્તે આ દોષ દુર્યોધન વિષે મૂકવા તમો યોગ્ય નથી. હે ભારત! આદિ, મધ્ય તથા પાછળ પણ તમારૂ સુકૃત કંઈ પણ દેખાતું નથી તેથી પરાજયનું મૂળ તમેજ છો. લોકનો નિર્ણય જાણી સાવધાન થઈ દેવાસુરયુદ્ધની જેને ઉપમા અપાય એવું ઘોરયુદ્ધ જે રીતે પ્રવર્તમાન થયું તે રીતે હું કહું તે સાંભળો. સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ તમારા સૈન્ય પ્રત્યે પેઠો તે ટાણે ભીમસેનાદિક પાંડવો તમારી સેના પ્રત્યે આવવા લાગ્યા. ક્રોધાક્રાંત છે રૂપ જેમનું એવા પાછળ ચાલનાર સહિત આવતા તે પાંડવોને તેજ વખતે એકલા મહારથિ કૃતવર્માએ, જેમ વૃદ્ધિ પામેલા સલિલ સમુદ્રને કિનારો વારે તેમ વારી રાખ્યા. તે સમયે આશ્ચર્યરૂપ એવા કૃતવર્માના પરાક્રમને અમે જોતા હતા જે સંગ્રામમાં એકઠા મળેલા પાંડવો એને અતિક્રમણ કરી શક્યા નહિ. તેટલામાં મહાબાહુ ભીમસેને તો ત્રણ બાણેકરી કૃતવર્માને વિંધી પાંડવોને હર્ષ કરતાં પોતાનો શંખ વગાડ્યો. પછી સહદેવે વીશથી, ધર્મરાજે પાંચથી, નકુળે સોથી, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોએ તોતેરથી ઘટોત્કચે સાતથી તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્રણથી કૃતવર્માને વિંધ્યો. તેમજ વિરાટે પાંચથી, દ્રુપદે પાંચથી અને યાજ્ઞસેની એવા શિખંડીએ પણ પાંચ બાણ-થી એને વિંધી વળી હસતો હોય નહિ તેની પેઠે વીશ બાણેકરી તેને વિં-ધ્યો. હે રાજન્, કૃતવર્માએ ચોતરફથી તે મહારથિઓને એક એકને પાંચ બાણથી વિંધી સાત બાણથી ભીમસેનને વિંધી રથમાંથી એનું ધનુષ્ તથા ધ્વજ પૃથ્વી ઉપર પાડી નાખ્યો. વળી કપાઈ ગયેલા ધનુષ્વાળા એને ક્રો-ધાયમાન થયેલા મહારથિ તેણે તીક્ષ્ણ કરેલા સિંતેર બાણથી જલદી વક્ષ-સ્થળમાં વિંધ્યો. કૃતવર્માના ઉત્તમ બાણથી અત્યંત વિંધાયલો બળવાન્ તે, પૃથ્વી કંપવાથી જેમ પર્વત ચલાયમાન થાય તેમ રથના મધ્યમાં ચલા-યમાન થયો. તે રીતે પીડિત થયેલા ભીમસેનને જોઈ ધર્મરાજ છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ રથસમુદાયથી કોઠો કરી પ્રસન્નતાથી ભીમસેનની રક્ષા વાસ્તે બાણેકરી સંગ્રામમાં તેને પીડવા લાગ્યા. તેટલામાં

તો મહા બળવાન્, ભીમસેને સંજ્ઞા પામી સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમયશક્તિ ગ્રહણ કરી પોતાના રથઉપરથી કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે ફેંકી. ભીમસેનના હાથથી મૂકાયલી છૂટા મૂકેલા સર્પ સરખી, અત્યંત દારૂણ તે કૃતવર્મા સામે જવા લાગી. પોતા સામે આવતી પ્રલય સમયના અગ્નિસરખી કાંતિવાળી તેને કૃતવર્માએ બે બાણથી બે પ્રકારે હણી. સુવર્ણથી શોભિતી કપાઈ ગએલી તે શક્તિ દિશાઓને શોભાડતી આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા મોટા ઉંબાડીઆની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડી. એ રીતે હણાયલી શક્તિને જોઈ અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેને મોટા શબ્દવાળું વેગવાન્, બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી કૃતવર્માને વારી રાખી, હે રાજન્, તમારા ખરાબ વિચારથી ભયંકર બળવાળા ભીમસેને પાંચ બાણેકરી એને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો. હે મારિષ, ભીમસેને ક્ષતયુક્ત કર્યું છે સર્વ અંગ જેનું એવો કૃતવર્મા, રણાંગણ વિષે જેવો પ્રફુલિત થયેલો લાલ આસોપાલવનો વૃક્ષ શોભે તેવો શોભતો હતો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા ધનુષવાળા કૃતવર્માએ જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ બાણેકરી અત્યંત ભીમસેનને હણી ત્રણ ત્રણ બાણેકરી યત્ન કરતા તે સર્વ મહારથિઓને પણ વિંધ્યા. તેઓએ પણ સાત સાત બાણેકરી તેને વિંધ્યો. વળી ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ કૃતવર્માએ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી શિખંડીનું ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. ધનુષ કપાવાથી ક્રોધાયમાન થયેલા શિખંડીએ પ્રકાશમાન ઢાલ તથા ખડ્ગ ગ્રહણ કરી સુવર્ણથી શોભિતી ઢાલ ફેરવી તે ખડ્ગ કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે નાંખ્યો. હે રાજન્, તે મોટો ખડ્ગ તેનું બાણસહિત ધનુષ્ કાપી આકાશમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા તેજની પેઠે પૃથ્વી ઉપર ગયો, એટલામાં તો મહારથિ પાંડવોએ ઉતાવળા થતા કૃતવર્માને બાણેકરી અત્યંત વિંધ્યો. પારકા શૂરવીરને હણનાર કૃતવર્માએ વિખરાએલા તે મોટા ધનુષ્નો ત્યાગ કરી બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી ત્રણ ત્રણ બાણેકરી પાંડવોને વિંધી પંદર બાણેકરી શિખંડીને વિંધ્યો. મોટા યશવાળા શિખંડીએ પણ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી કૂર્મનખ નામના બાણેકરી તત્કાળ કૃતવર્માને વારી રાખ્યો, હે રાજન્, તેથી ક્રોધાયમાન થયેલો શૂરવીર કૃતવર્મા પોતાનું બળ દેખાડતો મહાત્મા ભીષ્મના મૃત્યુના હેતુ એવા શિખંડી સામે વેગેકરી સિંહ જેમ હસ્તિ સામે દોડે તેમ દોડ્યો. શત્રુને દમન કરનાર પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા, દિગ્ગજરૂપ તે બેઉ, બાણના સમુદાયેકરી એક બીજાને વિંધતા હતા. શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ને હલાવતા તે-

માં બાણ સાંધતા બે સૂર્ય જેમ કિરણોને વિસ્તારે તેમ હજારો બાણ નાંખતા પરસ્પર તીક્ષ્ણ બાણોકરી તપાવતા, પ્રલય સમયસરખા શૂરવીર મહારથિ તે બેઉ બે સૂર્ય શોભે તેવા શોભતા હતા. તેટલામાં કૃતવર્માએ મહારથિ શિખંડીને તોતેર બાણથી વિંધી વળી સાતથી વિંધ્યો. અત્યંત વિંધાવાથી વ્યથા પામેલો મૂર્છિત એવો તે, બાણસહિત ધનુષ્યનો ત્યાગ કરી રથમાં બેશી ગયો. હે પુરૂષર્ષભ, સંગ્રામમાં ખેદ પામેલા તેને જોઈ તમારી તરફના યોદ્ધાઓ કૃતવર્માની પ્રશંસા સાથે વસ્ત્ર હલાવવા લાગ્યા. તે વખતે કૃતવર્માના બાણથી મહારથિ શિખંડીને પીડિત થયેલો જાણી તેનો સારથી જલદી તેને સંગ્રામમાંથી બાજુંએ લેઈ ગયો. એ રીતે રથમાં બેસવાને ઠેકાણે મૂર્છિત થયેલા શિખંડિને જોઈ પાંડવોએ રથેકરી જલદી કૃતવર્માને વિંટી લીધો. તે ઠેકાણે મહારથિ કૃતવર્માએ પરમ આશ્ચર્યરૂપ કર્મ કર્યું જે એકલે પોતે પાછળ ચાલનારસહિત પાંડવોને વારી રાખ્યા. એવી રીતે મહારથિ કૃતવર્માએ પાંડવોને જીતી પછી ચેદી, પંચાલ, સૃંજય તથા મહાપરાક્રમિ કેકયને પણ જીત્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં કૃતવર્માએ હણવા માંડેલા ચોતરફ દોડતા પાંડવ ધૈર્યને ન પામતા હતા. હાર્દિક્ય એવો કૃતવર્મા યુદ્ધવિષે ભીમસેનાદિક પાંડવોને જીતી ધૂમરહિત અગ્નિની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભો હતો. તે સમયે હાર્દિક્યે નસાડેલા બાણ વૃષ્ટિથી પીડાયલા મહારથિ તેઓ વિમુખ થઈ ઉભા હતા.

॥ तेद्राव्यमाणाःसमरेहार्दिक्येनमहारथाः ॥
॥ विमुखाःसमपद्यंतशरवृष्टिभिरार्दिताः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे कृतवर्मपराक्रमे गुर्जरभाषायां चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

संजयउवाच ॥ शृणुष्वैकमनाराजन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥
॥ द्राव्यमाणेबलेतस्मिन्हार्दिक्येनमहात्मना ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્, મને જે તમો પૂછોછો તે એકાગ્ર મને કરી શ્રવણ કરો. મહાત્મા હાર્દિક્યે તથા પ્રહૃષ્ઠ થયેલા તમારી તરફના બીજા યોદ્ધાઓએ તે સૈન્યને નસાડ્યું ત્યારે લજ્જાએ કરી નમ્ર થયું. તે સ-

મયે અગાધ જળ બિષે રહેલા કિનારાને ઈચ્છતા પાંડવોને દ્વીપરૂપ જે થયો તે હું કહુ છું. મહાસંગ્રામમાં તમારાઓનો ભયંકર શબ્દ સાંભળી હે રાજન્, ક્રોધ તથા અમર્ષ યુક્ત શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ કૃતવર્મા સામે આવી પોતાના સારથિને આવી રીતે કહેવા લાગ્યોકે હે સૂત, મારો ઉત્તમ રથ હાર્દિક્યની સન્મુખ કર. હે સૂત, ક્રોધિત થયેલો કૃતવર્મા પાંડવ સૈન્યનો નાશ કરે છે વાસ્તે એને જીતી પાછો વિજય પ્રત્યે જઈશ. હે મહામતે, એવાં તેનાં વચન સાંભળી તેનો સૂત નિમિષ માત્રમાં કૃતવર્મા પાસે ગયો. તે વખતે અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા હાર્દિક્ય એવા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણેકરી સાત્યકિને વિંધ્યો; તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ કૃતવર્મા ઉપર તીક્ષ્ણ એવો ભલ્લ બાણ નાંખી બીજા ચાર બાણ નાંખ્યા. તે ચાર બાણથી તેના ચાર ઘોડાઓ અને તે ભલ્લ બાણથી તેનું ધનુષ્ કપાયું, તેટલામાં સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના પૃષ્ટરક્ષક તથા સારથિને વિંધી તેને વિરથ કરી સન્નત પર્વ એવા બાણેકરી એની સેનાને પીડવા લાગ્યો તે સમયે સાત્યકિના બાણથી પીડિત થયેલી તમારી સેના ભાગવાલાગી. એવી રીતે સં-હષ્ટ થયેલા શૂરવીર સાત્યકિએ સંગ્રામમાં કૃતવર્માને પરાજય પમાડી પોતાનઃ સારથિને કહ્યું કે ધિરેથી સંભ્રમ રહિત થઈ ઘોડાઓને ચલાવ. પછી રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિથી સંકુલ અને પાયદળજનથી સંપૂર્ણ એવા તમારા સૈન્યને જોઇ વળી સારથિ પ્રત્યે તેણે કહ્યું કે હે સૂત, જે આ મેઘસરખા દ્રોણસૈન્યની ડાબી બાજુ રૂકમ રથ છે મુખ્ય જેમાં એવું અત્યંત મોટું હસ્તિસૈન્ય દેખાય છે તેમાં રહેલા મારી સન્મુખ ઉભેલા, પરાક્રમથી યુદ્ધ કરનાર, ત્રિગર્તોના રથિઓમાં ઉદાર, સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજવાળા, સગ્રામમાં દુઃખેકરી વારી શકાય નહિ એવા, દુર્યોધને આજ્ઞા આપેલા, મોટા ધનુષ્વાળા, શૂરવીર, મારે વાસ્તે ત્યાગ કર્યું છે જીવિત જેમણે એવા તે સર્વે રાજપુત્ર મારી સાથે યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી ઉભેલા છે; વાસ્તે હે સારથે, એ સ્થાનકે જલદી ઘોડાઓને હાંકી મને પ્રાપ્ત કર. કારણ કે દ્રોણાચાર્ય જોતાં એ ત્રિગર્તો સાથે હું યુદ્ધ કરીશ. તેવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી તેના મતને અનુસરનાર સારથિ, સૂર્ય સરખા વર્ણવાળા પ્રકાશમાન પતાકાયુક્ત રથેકરી ધિરેધિરે તે તરફ જવા લાગ્યો. એ રીતે સારથિને વશ, શોભિતા, વાયુસરખા વેગવાળા, કુંદ, ઈંદુ તથા રજત સરખી છે પ્રભા જેમની એવા તે ઉત્તમ અશ્વ તે

સાત્યકિને વહન કરતા હતા. શંખ સરખા વર્ણવાળા અશ્વેકરી આવતા તેને હસ્તલાઘવીથી વિંધનાર ત્રિગર્તના શૂરવીરોએ વિવિધ પ્રકારના તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતા હસ્તિસૈન્યેકરી ચોતરફથી વિંટી લીધો. તે સમયે સાત્વત એવા સાત્યકિએ વર્ષાઋતુમાં મોટો મેઘ જેમ પર્વત ઉપર જળ ધારા નાંખે તેમ તીક્ષ્ણ એવા બાણ, હસ્તિસૈન્ય ઉપર નાંખ્યા. વજ્ર સરખો છે સ્પર્શ જેનો એવા તે બાણેકરી હણાયલા હસ્તિઓ સંગ્રામને છોડી દેઈ ચોતરફ ભાગતા હતા. સાત્વત એવા સાત્યકિએ ક્ષુરપ્ર, અર્ધચંદ્ર, અંજલિક, ભલ્લ, વત્સદંત, તથા નારાચ નામના બાણેકરી વિદારણ કરેલા, વિખરાઈ ગયેલા દાંતવાળા, રૂધિરથી વ્યાપ્ત, ભેદાયાં છે મસ્તક પીંડ જેમનાં, વિખરાઈ ગયા છે કર્ણ, મૂખ તથા સુંઢ જેમની, માવત તથા પતાકારહિત, ભેદાયાં છે મર્મસ્થાન, ઘંટા તથા મોટા ધ્વજ જેમના, ઝુલ્ય વગરના, મેઘસરખા શબ્દવાળા મોટા હસ્તિઓ વિવિધ પ્રકારના શબ્દ કરતા મુત્ર તથા પૂરીષનો ત્યાગ કરતા દિશાઓ પ્રત્યે ભાગતા હતા. અને કેટલાક તેટલામાંજ ભમતા હતા. તેમજ કેટલાક ગ્લાનિયુક્ત થઈ ત્યાંજ પડતા હતા. એરીતે અગ્નિ તથા સૂર્ય સરખા બાણેકરી સાત્યકિએ પીડિત કરેલું હસ્તિસૈન્ય ચોતરફ ભાગતું હતું. તે રીતે એ સૈન્ય હણાયું તેને જોઈ સુવર્ણના છે બાજુબંધ જેને, સુવર્ણનું કવચ ધારણ કરેલા, પવિત્ર, શૂરવીર, મહાબળવાન્, સાવધાન થયેલા જલસંધે, સાત્યકિના રથપ્રત્યે પોતાના હસ્તિને પ્રાપ્ત કર્યો. હે મહારાજ, કુંડળ, મુકુટ તથા ખડ્ગ ધારણ કરેલો, રક્તચંદનનો છે લેપ જેને, સુવર્ણમયી પ્રદિપ્ત માળા ધારણ કરેલો કંઠવિષે નિષ્ક તથા હારથી શોભિતો સુવર્ણથી વિકૃત એવા ધનુષ્યને હલાવતો તે ગજમસ્તકવિષે વિજળી સહિત મેઘસરખો શોભતો હતો. આવતા તે માગધના ઉત્તમ હસ્તિને સાત્યકિએ કિનારો જેમ સમુદ્રને વારે તેમ વારી રાખ્યો. સાત્યકિના ઉત્તમ બાણોએ નિવારણ કરેલા હસ્તિને જોઈ હે રાજન્, ક્રોધાયમાન થયેલા મહા બળવાન, જલસંધે ભારસાધન એવા બાણેકરી શિનિના પૌત્ર સાત્યકિને વક્ષસ્થળમાં વિંધી બીજા તીક્ષ્ણ તથા પાયેલ એવા ભલ્લ બાણેકરી બાણ ફેંકતા તે વૃષ્ણિવીરનું ધનુષ્ કાપી હસતો હોય નહિં ! તેની પેઠે કપાઈ ગયેલ ધનુષ્વાળા સાત્યકિને તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણે કરી વિંધ્યો. એ રીતે જલસંધે ઘણાક બાણેકરી વિંધ્યો તોયપણ પરાક્રમી મહા બાહુ સાત્યકિ કંપાયમાન થયો નહિ; તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. એ રીતે તેણે નાખેલા બાણને

ન ગણકારતાં બળવાન્ સાત્યકિએ હર્ષથી બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે;' એમ કહી હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સાઠ બાણેકરી જલસંધને અત્યંત વક્ષસ્થલમાં વિંધી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા બીજા ક્ષુરપ્ર નામના બાણથી એના મુષ્ટિદેશમાં રહેલું મોટું ધનુષ્ કાપી ત્રણ બાણેકરી તે જલસંધને પણ વિંધ્યો. હે મારિષ, જલસંધે પણ બાણસહિત તે ધનુષ્નો ત્યાગ કરી જલદી સાત્યકિ ઉપર ભાલું નાંખ્યું. તે ભયંકર ભાલું માધવ એવા સાત્યકિના ડાબા ભુજને ભેદી શ્વાસોશ્વાસ કરતા મોટા સર્પની પેઠે ધરણીપ્રત્યે ગયું. સત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા સાત્યકિએ પણ તીક્ષ્ણ એવા ત્રીશ બાણેકરી જલસંધને વિંધ્યો. મહાબળવાન્ જલસંધે પણ શતચંદ્રાકૃતિ ચિન્હથી શોભિતી બેલના ચર્મની ઢાલ તથા ખડ્ગ ગ્રહણ કરી તે ફેરવી સાત્યકિ ઉપર નાંખ્યો. તે ખડ્ગ સાત્યકિનું ધનુષ્ કાપી પૃથ્વીવિષે પડેલો તે ઉંબાડીયાના ચક્રની પેઠે શોભતો હતો. તેટલામાં માધવકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિએ સાગના સ્કંધ સરખું ઈન્દ્રના વજ્રસરખા શબ્દવાળું સર્વની કાયાને અવદારણ કરનાર એવું બીજું ધનુષ્ ગ્રહણકરી તેમાં બાણ સાંધી ક્રોધેકરી જલસંધને વિંધી ક્ષુરપ્રનામના બે બાણેકરી આભરણસહિત તેના બે બાહુ કાપી નાંખ્યા. ભૂગળ સરખા તે હાથ પર્વત ઉપરથી પાંચમસ્તકવાળા બે સર્પ જેમ પડે તેમ ઉત્તમ હસ્તિ ઉપરથી નિચે પડ્યા. વળી હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સાત્યકિએ ત્રિજા ક્ષુરપ્રનામના બાણેકરી સુંદર કુંડળથી શોભિતું રૂડી દાઢવાળુ અત્યંત મોટું એનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. એ રીતે સાત્યકિએ પાડી નાંખ્યાં છે મસ્તક તથા બાહુ જેના એવું ભયંકર દેખાવવાળુ ધડ, રૂધિરે કરી જલસંધના હસ્તિને અભિષેક કરતું હતું. હે વિશાંપતે, એરીતે સાત્વત એવા સાત્યકિએ ઉતાવળથી જલસંધને સંગ્રામમાં હણી હસ્તિના સ્કંધ ઉપરથી તેનું વિમાન પાડીનાંખ્યું અને રૂધિરે કરી લીંપાએલ અંગવાળો જલસંધનો હસ્તિ પોતા ઉપર વળગી રહેલા પરમાસનને વહન કરતો હતો. અને સાત્વતે બાણેકરી પીડિત કરેલો તે મોટો હસ્તિ પોતાની સેનાને મર્દન કરતો ભયંકર આર્ત શબ્દ કરી ચોતરફ દોડતો હતો. હે મારિષ, વૃષ્ણિમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ હણેલા જલસંધને જોઈ તમારા સૈન્યમાં મોટો હાહાકાર થતો હતો. તે સમયે શત્રુને જીતવામાં નિરૂત્સાહ અને પલાયન કરવામાં કરયો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ વિમુખ થઈ ચોતરફ દોડતા હતા. એટલામાં હે રાજન્, શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચા-

થૈ, વેગવાન્ અશ્વેકરી મહારથિ સાત્યકિ સામે આવ્યા, તેટાણે એ રીતે વૃદ્ધિ પામેલા સાત્યકિને જોઈ દ્રોણસહિત ક્રોધાયમાન થયેલા શ્રેષ્ઠ કૌરવો સાત્યકિ સામે દોડ્યા. હે રાજન્, તે સમયે દ્રોણ, કૌરવ તથા સાત્વતનું દેવાસુર સંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવું ઘોરયુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું.

॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरुणांसात्वतस्यच ॥
॥ द्रोणस्यचरणेराजन्घोरंदेवासुरोपमं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशेगुर्जरभाषायां जलसंधवधोनाम पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

संजयउवाच ॥ तेकिरंतःशरव्रातान्सर्वेयत्ताःप्रहारिणः ॥
॥ त्वरमाणामहाराजयुयुधानमयोधयन् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, બાણસમુદાય નાંખતા સાવધ થયેલા, પ્રહાર કરનાર ઉતાવળા થયેલા તે સાત્યકિસાથે યુદ્ધ કરતા હતા. જેમાં દ્રોણે સિત્યોતેરથી, દુર્મર્ષણે બારથી, દુઃસહે દશથી, વિકર્ણે કંકપત્ર બાંધેલા તીક્ષ્ણ એવા ત્રીશ બાણથી તે સાત્યકિને વામ પાર્શ્વ તથા સ્તનના મધ્યમાં વિંધ્યો. તેમજ દુર્મુખે દશથી, દુઃશાસને આઠથી અને ચિત્રસેને બે બાણથી તેને વિંધ્યો. હે રાજન, દુર્યોધને તથા બીજા શૂરવીર મહારથિઓએ પણ મોટા બાણના વરસાદથી માધવ એવા તેને પીડિત કરચો. એવી રીતે મહારથિ એવા તમારા પુત્રોએ ચોતરફથી વિંધેલા વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેણે તે સર્વને બાણેકરી જૂદા જૂદા વિંધ્યા. તે કેવી રીતે કે, ત્રણથી દ્રોણને, નવથી દુઃસહને, પચ્ચીશથી વિકર્ણને, સાતથી ચિત્રસેનને, બારથી દુર્મર્ષણને, આઠથી વિવિંશતીને, નવથી સત્યવ્રતને તથા દશબાણથી વિજયને વિંધી રૂકમાંગદને પીડિત કરી ધનુષ્ય હલાવતા મહારથિ સાત્યકિએ જલદી સર્વ લોકના રાજા તથા સર્વ લોકમાં મહારથિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધન સામે આવી બાણેકરી અત્યંત તેને વિંધ્યો, ત્યાર પછી તે બેઉનું યુદ્ધ થયું. જેમાં તીક્ષ્ણ બાણ મૂકતા તથા સાંધતા મહારથિ તે બેઉ એક બીજાને અદૃશ્ય કરતા હતા. તેટલામાં કુરૂરાજ એવા દુર્યોધને વિંધેલો ઘણુંક રૂધિર સ્ત્રવતો સાત્ય-

કિ, જેવો પોતાના રસને સ્રવતો રક્તચંદનનો વૃક્ષ શોભે તેવો શોભતો હતો. પછી સાત્વત એવા સાત્યકિએ બાણના ઓઘથી વિદ્ધ કરેલો સુવર્ણ-મય શિરોભૂષણવાળો તમારો પુત્ર ઊંચા ઉભા રહેલા યજ્ઞસ્તંભસરખો શોભતો હતો. વળી હે રાજન્, માધવ એવા સાત્યકિએ જાણે હસતો હોય નહિ તે-ની પેઠે ક્ષુરપ્રનામના બાણેકરી ધનુષ્ ધરનાર કુરૂરાજનું ધનુષ્ કાપી કપાઈ ગયેલ ધનુષ્વાળા એને ઘણાક બાણેકરી વિંધ્યો. જલદી બાણ નાંખનાર દ્વેષિ એવા તેણે બાણેકરી ભેદેલો રાજા શત્રુનાતે વિજય લક્ષણને સહનકરી શક્યો નહિ. તેથી કોઈથી સહન થાય નહિ એવું સુવર્ણના પૃષ્ટ ભાગવા-ળુ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણકરી સો બાણે કરી જલદી સાત્યકિને વિંધ્યો. ધનુ-ષ્ ધરનાર બળવાન્ તમારા પુત્રે અત્યંત વિંધેલા તેથી ક્રોધવશ થયેલા તે-ણે તમારા પુત્રને પીડિત કર્યો. એ રીતે પીડિત થયેલા રાજાને જોઇ બીજા મહારથિ તમારા પુત્રોએ બાણના વરસાદથી સાત્યકિને આચ્છાદન કરી દી-ધો. એવી રીતે મહારથિ એવા ઘણાક તમારા પુત્રોએ ઢાંકી દીધેલા તેણે એક એકને પાંચ બાણથી વિંધી વળી સાતથી વિંધી ઉતાવળથી આઠ બા-ણેકરી દુર્યોધનને વિંધિ વળી મોટા યશવાળા તેણે હાસ્ય કરી શત્રુને ભય કરનાર એવું એનું ધનુષ્ કાપી બાણેકરી મણિમય હસ્તિનું છે ચિન્હ જેમાં એવો એનો ધ્વજ પાડી તીક્ષ્ણ એવા બીજા ચાર બાણે કરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી ક્ષુરપ્રનામના બાણથી એના સારથિને પણ પાડી વળી મ-ર્મ ભેદનાર ઘણાક બાણ મહારથિ કુરૂરાજ ઉપર પણ નાંખ્યા. હે રાજન્, એવી રીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિના ઉત્તમ બાણોએ હણેલો તમારો પુત્ર દુર્યો-ધન તત્કાળ સંગ્રામમાંથી નાસી જઈ ધનુષ્ ધરનાર ચિત્રસેનના રથમાં ચઢી બેઠો. તે સમયે આકાશમાં રાહુ જેમ ચંદ્રને ગળે તેમ સંગ્રામમાં સાત્યકિએ ગળેલા રાજાને જોઈ જગત્ બધું હાહાકાર કરવા લાગ્યું. તે શ-બ્દ સાંભળી શ્રેષ્ઠ ધનુષ્ હલાવતો અશ્વોને પ્રેરણા કરતો 'આગળ જલદી જા;' એમ સારથિને તિરસ્કાર કરતો મહારથિ કૃતવર્મા જ્યાં મધુકુળમાં ઉત્પન્ન થ-યેલો સમર્થ સાત્યકિ હતો ત્યાં આવ્યો. મોઢુ ફાડેલા કાળસરખા આવતા તેને જોઈ હે મહારાજ, સાત્યકિએ પોતાના સારથિને આવી રીતે કહ્યું કે, બાણ ધારણ કરેલો આ કૃતવર્મા જલદી રથેકરી આવે છે વાસ્તે સર્વ ધ-નુષ્ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા એની સામે રથેકરી તું જા. એવાં તે વચન સાં-ભળી સારથિ તેજ વખતે વિધિથી રચેલા અત્યંત વેગવાન્ અશ્વવાળા

રથેકરી ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભોજ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયો. ત્યાર પછી અત્યંત સંક્રુદ્ધ થયેલા, પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉ વેગવાન્ બે વ્યાઘ્ર હોય તેની પેઠે એક બીજા સામે આવ્યા. તેટલામાં કૃતવર્માએ છવીશ બાણુ સાત્યકિ ઉપર નાંખી તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણુથી સારથિને વિંધી બીજા ચાર બાણેકરી દમન કરેલા સૈંધવ એવા ચાર અશ્વને વિંધી સુવર્ણથી શોભિતી ધ્વજાવાળા સુવર્ણના બાજુબંધ તથા સુવર્ણનું કવચ પેહેરેલા કૃતવર્માએ સુવર્ણના પૃષ્ટભાગવાળુ મોટું ધનુષ્ ખેંચી સુવર્ણના પુંખવાળા બાણેકરી સાત્યકિને વારી રાખ્યો. અર્જુનને જોવા ઈચ્છતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ પણ ઉતાવળથી કૃતવર્મા ઉપર એંશી બાણુ નાંખ્યા. એ રીતે બલવાન્ શત્રુએ અત્યંત વિંધેલો, શત્રુને તપાવનાર કોઈથી સહન થાય નહિ એવો કૃતવર્મા પૃથ્વી કંપવાથી જેમ પર્વત કંપે તેમ કંપાયમાન થયો. તેટલામાં સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિએ ત્રેસઠથી એના ચાર ઘોડાને, તીક્ષ્ણ એવા સાતથી સારથિને વિંધી સુવર્ણના પુંખવાળો, ક્રોધાયમાન થયેલા સર્પ સરખો મોટી જ્વાળાવાળો બાણુ સાંધી કૃતવર્મા ઉપર નાંખ્યો. યમદંડની જેને ઉપમા અપાય એવો ઉગ્ર તે બાણુ સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના શોભિતા એના કવચને ભેદી રૂધિર યુક્ત તે પૃથ્વી પ્રત્યે ગયો. તે રીતે સાત્વતના બાણુથી પીડાયલો રૂધિરયુક્ત શરીરવાળો સિંહદંષ્ટ્ર, ઘણાક પરાક્રમવાળો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ કૃતવર્મા રથમાં બેસવાના સ્થાનકપાસે ગોઠણભેર થઈ પડી ગયો. એ રીતે સહસ્રાર્જુન સરખા અને સમુદ્રની પેઠે ક્ષોભ પમાડવાલાયક નહિં એવા કૃતવર્માને નિવારણુ કરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, ખડ્ગ, શક્તિ તથા ધનુષ્યથી સંકિર્ણ, ગજ અશ્વ તથા રથેકરી સંકુળ, સેંકડો શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયવડે પ્રવર્ત કર્યું છે રૂધિર જેમાં એવી સેનાને ઈન્દ્ર જેમ આસુરી સેનાને છોડે તેમ છોડી દેઈ સર્વ સૈન્ય જોતાં તેમના મધ્યમાં થઈ પોતે આગળ જવા લાગ્યો. હાર્દિકય એવા બળવાન્ કૃતવર્મા સંજ્ઞા પામી બીજું મોટું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી ત્યાં યુદ્ધમાં પાંડવોને વારણુ કરતાં ઉભો રહ્યો.

॥ समाश्वस्यचहार्दिक्योगृह्यचान्यन्महद्धनुः ॥
॥ तस्थौसतत्रबलवान्वारयन्युधिपांडवान् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनकृतवर्मपराजये गुर्जरभाषायां षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

संजयउवाच ॥ काल्यमानेषुसैन्येषुशैनेयेनततस्ततः ॥
॥ भारद्वाजःशरव्रातैर्महद्भिःसमवाकिरत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર એ રીતે શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિએ તે તે સ્થાનકે સૈન્યોને નસાડ્યાં; ત્યારે દ્રોણાચાર્ય મોટા બાણુના ઓઘ તેની ઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે વખતે દ્રોણુ તથા સાત્યકિનો સર્વ સૈન્ય જોતાં બલિ તથા ઈન્દ્રના સરખો અત્યંત મોટો સંપ્રહાર થતો હતો. જેમાં દ્રોણાચાર્યે સર્વ લોહમયી વિચિત્ર પ્રકારના સર્પસરખા આકારવાળા ત્રણુ બાણેકરી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને લલાટ વિષે વિંધ્યો. હે મહારાજ, દ્રોણે લલાટમાં અર્પણુ કરેલા તે ત્રણુ બાણેકરી સાત્યકિ, ત્રણુ શિખરવાળા પર્વતસરખો શોભતો હતો. તેટલામાં વળી છિદ્ર જોનાર દ્રોણાચાર્યે ઈન્દ્રના વજ્રસરખા શબ્દવાળા બીજા બાણુ એની ઉપર નાંખ્યા. પરમાસ્ત્ર જાણુનાર દાશાર્હ એવા સાત્યકિએ દ્રોણુના ધનુષ્યમાંથી મૂકાયલા આવતા તે બાણોને સુંદર પુંખવાળા બે બે બાણેકરી કાપી નાંખ્યા. હે વિશાંપતે, દ્રોણે પણુ એની તે લઘુતાને જોઈ હાસ્ય કરી તત્કાળ ત્રીશ બાણેકરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને વિંધી એની લાઘવિથી વિશેષ લઘુતા દેખાડતા વળી તીક્ષ્ણુ એવા પચાસ બાણુ એની ઉપર નાંખ્યા. હે રાજન્, રાફડામાંથી ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા સર્પ જેમ આવે, તેમ દ્રોણુના રથમાંથી સાત્યકિ ઉપર બાણુ આવતા હતા. તેમજ સાત્યકિએ નાંખેલા રૂધિરનું ભોજન કરનાર હજારો બાણુ દ્રોણુરથપ્રત્યે આવતા હતા. હે મારિષ, બ્રાહ્મણુમાં મુખ્ય દ્રોણુ તથા સાત્વત એવા સાત્યકિની લઘુતા જોતાં પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને અમે સમાન જાણુતા હતા. તેટલામાં અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ નતપર્વ એવા નવ બાણેકરી દ્રોણુને હણી બીજા તીક્ષ્ણુ બાણુથી એના ધ્વજને હણી દ્રોણાચાર્ય જોતાં બીજા સો બાણેકરી એના સારથિને પણુ હણ્યો. એવું સાત્યકિનું લાઘવ જોઈ મહારથિ દ્રોણે સિંતેરબાણુથી એના સારથિને અને ત્રણુ ત્રણુ બાણુથી ઘોડાઓને વિંધી બીજા એકેકરી રથઉપર રહેલા માધવના ધ્વજને કાપી સુવર્ણુના પુંખવાળા બીજા ભલ્લ નામના બાણેકરી મહાત્મા માધવ એવા સાત્યકિનું ધનુષ્ પણુ કાપી નાખ્યું. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા મહારથિ સાત્યકિએ તે ધનુષ્યનો ત્યાગ કરી મોટી ગદા ગ્રહણુ કરી તે દ્રોણુ ઉપર નાંખી. પટ્ટ વસ્ત્ર બાંધેલી પોતા સામે આવતી તે લોહમયી ગદાને દ્રોણાચાર્યે વિચિત્ર પ્રકારના ઘણાક બાણેકરી વારી રાખી. તે સમયે

સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિએ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી શિળા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા ઘણાક બાણેકરી શૂરવીર દ્રોણાચાર્યને વિંધી મોટો સિંહનાદ કરયો. તેને સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય સહન કરી શકયા નહિ તેથી સુવર્ણના દાંડાવાળી લોહમયી શક્તિ ગ્રહણ કરી વેગથી તેણે સાત્યકિના રથ પ્રત્યે નાંખી. કાળસરખી ઉગ્ર, દારૂણ શબ્દવાળી તે શક્તિ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થયા વગર રથને ભેદી પૃથ્વી પ્રત્યે ગઈ. હે ભરતર્ષભ, શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ પણ એના દક્ષિણ ભુજને પીડતાં બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. હે રાજન્, દ્રોણે પણ સંગ્રામમાં માધવ એવા સાત્યકિનું અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી મોટું ધનુષ્ કાપી રથશક્તિએકરી એના સારથિને વિંધ્યો. એટલે કેતક પત્રાકાર મુખવાળી શક્તિએ કરી હણાયલો તેનો સારથિ રથમાં બેસવાના ભાગ પાસે બેસી મૂર્છિત થઈ બે ઘડી ખેદને પ્રાપ્ત થયો. હે રાજન્, ત્યાંસૂધી અતિ માનુષ્ એવું સૂતનું કર્મ પણ પોતે કર્યું, અને ઘોડાઓની રાશ પકડી દ્રોણ સાથે યુદ્ધ પણ કર્યું. હે વિશાંપતે, પછી હૃષ્ટ છે રૂપ જેનું એવા મહારથિ સાત્યકિએ સો બાણે કરી બ્રાહ્મણ એવા દ્રોણને વિંધ્યા. હે ભારત, દ્રોણે પણ તેની ઉપર પાંચ બાણ નાંખ્યા તે ઘોર એવા તેનું કવચ ભેદી રૂધિરનું પાન કરતા હતા એ રીતે દ્રોણના ભયંકર બાણથી વિંધાવાને લીધે અત્યંત રૂષ્ટ થયેલા સાત્યકિએ દ્રોણના સુંદર રથ ઉપર ઘણાક બાણ નાંખી બીજા એક બાણેકરી એના સારથિને પૃથ્વી ઉપર પાડી બાણેકરી સારથિ વગરના અશ્વ તે તે સ્થાનકે દોડાવ્યા હે રાજન્, સંગ્રામમાં સારી રીતે દોડતો શોભિતો તે રથ ચંદ્રની પેઠે હજારો મંડલ કરતો હતો. તે વખતે તમારી તરફના રાજાઓ સહિત રાજપુત્રો 'અરે દોડો; દ્રોણના અશ્વને પકડો,' તે રીતે પોકાર કરતા હતા હે રાજન્, પછી તે સર્વ મહારથિઓ જલદી સાત્યકિને મૂકી જ્યાં દ્રોણ હતા ત્યાં પોતે પણ તત્કાળ દોડીને ગયા. એ રીતે સાત્વતના બાણથી પીડિત થઈ નાસતા તેમને જોઈ આકુલ એવું તમારૂ સૈન્ય વળી ભાગવા લાગ્યું. અને દ્રોણાચાર્ય સાત્યકિના બાણથી પીડિત થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા તે અશ્વેકરી પાછા વ્યૂહના દ્વાર પ્રત્યે જઈ ઉભા રહ્યા. કારણ પરાક્રમી તે પાંડવ તથા પાંચાલોએ ભેદેલા વ્યૂહને જોઈ સાત્યકિને વારવામાં યત્ન ન કરતાં વ્યૂહનીજ રક્ષા કરવા લાગ્યા. એ રીતે ક્રોધરૂપ કાષ્ટે સંદિપ્ત કરેલો દ્રોણરૂપ અગ્નિ પાંડવ તથા પાંચાલોને જાણે બાળી નાંખતો હોય નહિ તેની પેઠે નિવારણ કરી ઉદય પામેલા કાળસૂર્યની પેઠે ઉભો રહ્યો.

॥ निवार्यपांडुपंचालान्द्रोणाग्निःप्रदहन्निव ॥
॥ तस्यौक्रोधेध्मसंदीप्तःकालसूर्यइवोद्यतः ॥
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशेसात्यकिपराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

संजयउवाच ॥ द्रोणंसजित्वापुरुषप्रवीरस्तथैवहार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान् ॥
॥ प्रहस्यसूतंवचनंबभाषेशिनिप्रवीरःकुरुपुंगवाग्र्य ॥

સંજય કહે છે–હે કુરૂપુંગવ, પુરૂષમાં અત્યંત શૂરવીર શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિ દ્રોણ તથા કૃતવર્માને આદિ લેઈ તમારી તરફના યોદ્ધાઓને જીતી હાસ્ય કરી પોતાના સારથિ પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે સૂત, કેશવ તથા અર્જુને બાળ્યા છે શત્રુ જેમના એવા આપણે આ કાર્યમાં નિમિતમાત્ર છીએ. કારણ તેમણે હણેલાઓને આપણે હણીએ છીએ. એ રીતે પોતાના સારથિને કહી શત્રુને હણનાર ધનુષ્ ધરનારમાં અગ્રણી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બળવાન્ સાત્યકિ ચોતરફથી બાણ ફેંકતો માંસપ્રત્યે જેમ બાજપક્ષિ પડે તેમ પરસૈન્યમાં પડતો હતો. ચંદ્ર તથા શંખસરખા વર્ણવાળા અશ્વેકરી તમારા સૈન્યપ્રત્યે જતા સૂર્યકિરણો સરખા ઉત્તમ રથવાળા પુરૂષમાં અત્યંત શૂરવીર એવા તેને તમારી તરફના વારવા સમર્થ થતા નહતા. તેમજ હે ભારત, અસહ્ય પરાક્રમ તથા ઘણા બળવાળા ઈન્દ્ર સરખા પ્રભાવવાળા તેને તમારી તરફના સર્વ ગણ, શરદ્‌ઋતુમાં આકાશમાં રહેલા સૂર્ય સામે જેમ કોઈ જોઈ શકે નહિ તેમ સામે જોવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. તે સમયે આવતા સાત્યકિને ક્રોધે કરી પૂર્ણ, અતિ વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, ધનુષ્ તથા સુવર્ણનું કવચ ધારણ કરનાર, રાજશ્રેષ્ઠ સુદર્શને હઠથી વારી રાખ્યો. હે ભારત, તે વખતે તે બેઉના થતા અત્યંત દારૂણ સંપ્રહારને તમારા યોદ્ધા તથા સોમકો વૃત્રાસુર તથા ઈન્દ્રના યુદ્ધને જેમ દેવસમુદાય વખાણે તેમ વખાણતા હતા. અને સુદર્શન રાજાએ અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા સેંકડો બાણેકરી સંગ્રામવિષે સાત્વતમાં મુખ્ય એવા સાત્યકિને વિંધ્યો. હે રાજન્, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ પણ તેના બાણને પ્રાપ્ત થયાની અગાઉ

કાપી નાંખ્યા. તેમજ ઈન્દ્રની જેને ઉપમા અપાય એવો સાત્યકિ સુદર્શન ઉપર જે જે બાણ નાંખતો હતો. તે બાણને ઉત્તમ રથમાં બેઠેલો સુદર્શન ઉત્તમ બાણેકરી બે બે ત્રણ ત્રણ કડકા કરી નાંખતો હતો. વળી તીક્ષ્ણ તેજવાળા સુદર્શને સાત્યકિના બાણવડે વેગેકરી હણાતા પોતાના બાણને જોઈ ક્રોધથી જાણે બાળી નાંખવા ઈચ્છતો હોય નહિ તેની પેઠે સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના બાણ તેની ઉપર નાખી, કાનપર્યંત ધનુષ્ ખેંચી અગ્નિસરખા રૂડા પુંખવાળા તીક્ષ્ણ કરેલા ત્રણ બાણ સાત્યકિ ઉપર નાંખ્યા. જેઓ તેના દેહાવરણને ભેદી તેના શરીરમાં પેઠા. તેમજ રાજપુત્ર એવા તે સુદર્શને ધનુષ્ સાંધી પ્રજ્વલિત એવા બીજા ચાર બાણેકરી હઠાત્કારથી રૌપ્યસરખા વર્ણવાળા તેના ચાર ઘોડાઓને પણ હણ્યા. એ રીતે તેણે હણેલા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ શિનિના પૌત્ર ઇંદ્રિસરખા પરાક્રમવાળા વેગવાન્ સાત્યકિએ, અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા બાણોકરી સુદર્શનના ઘોડાઓને હણી તત્કાળ સિંહનાદ કરી વજ્રસરખા ભલ્લનામના બાણેકરી એના સારથિનું મસ્તક કાપી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે કાળાનળસરખા ક્ષુરપ્ર નામના બાણથી હે રાજન્, પૂર્વે ઈન્દ્રે જેમ સંગ્રામમાં અતિબળવાન્ એવા બળનું મસ્તક કાપ્યું હતું તેમ પૂર્ણચંદ્રસરખું કુંડળસહિત સુદર્શનનું શોભિતુ મસ્તક પણ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે સંગ્રામમાં તે રાજપુત્રને હણી પરમ હર્ષયુક્ત થયેલો ઈન્દ્રસરખો પરાક્રમી વેગવાન્, યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ મહાત્મા સાત્યકિ શોભતો હતો. ત્યાર પછી હે રાજન્, લોકને વિસ્મય પમાડવા ઈચ્છતો મનુષ્યમાં શૂરવીર તે જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે માર્ગે બાણના ઓઘથી તમારા સૈન્યને નિવારણ કરી રૂડા અશ્વયુક્ત પોતાના રથેકરી જવા લાગ્યો. વળી જે પોતાના બાણ સમીપે આવેલા શત્રુઓને જેમ અગ્નિ બાળે તેમ બાણેકરી બાળતો હતો, તે સમયે એવા વિસ્મય કરવાલાયક મૂખ્ય તેના કર્મને એકઠા મળેલા શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ વખાણતા હતા.

॥ तत्तस्यविस्मापयनीयमग्र्यमपूजयन्योधवराःसमेताः ॥

॥ प्रवर्तमांनानिषुगोचरेरीन्ददाहवाणैर्हुतभुग्यथैव ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सुदर्शनवधे गुर्जरभाषायां अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

संजयउवाच ॥ ततःससात्यकिर्धीमान्महात्मावृष्णिपुंगवः ॥
॥ सुदर्शनंनिहत्याजौयंतारंपुनरब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ત્યાર પછી વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન્ મહાત્મા તે સાત્યકિએ સંગ્રામમાં સુદર્શનને હણી વળી પોતાના સારથિને કહ્યું કે, રથ, અશ્વ, તથા હસ્તિએકરી દુઃપ્રવેશ્ય, બાણ તથા શક્તિરૂપી ઉ-રમીની માળાવાળા, ખડ્ગરૂપી છે મત્સ્ય જેમાં, ગદારૂપ જેમાં ગ્રાહ છે, શૂરવીરોના આયુધરૂપ શબ્દવાળા, પ્રાણિનો અપહાર કરનાર, ભયંકર વાદિત્ર-રૂપ મોટો શબ્દ કરનાર, યોદ્ધાઓને દુઃખરૂપ સ્પર્શવાળા, કાયરને અસહ્ય, જલસંધના બળરૂપ રાક્ષસોએકરી જાણે વિંટાયો હોય નહિ એવા દ્રોણસૈન્ય-રૂપી દુસ્તર મહાસમુદ્રને આપણે તરી ગયા છીએ અને હવે બાકીના સૈ-ન્યને, તરવા લાયક થોડું છે જળ જેમાં એવી કુત્સિત નદી સરખું હું મા-નુ છું; માટે સંભ્રમરહિત થઈ ઘોડાઓને ચલાવ. સંગ્રામમાં પાછળ ચાલ-નાર સહિત દ્રોણને તથા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ હાર્દિક્યને જીતી હાલ અર્જુનને હસ્ત પ્રાપ્ત થયેલાની પેઠે નજીક આવેલા હું માનું છું. તેમજ શુષ્ક છે તૃણ તથા વેલા જેમાં એવા વનમાં રહેલા પ્રદીપ્ત વન્હિમી પેઠે અનેક સૈન્ય-ને જોઈ મને જરા પણ ત્રાસ ઉત્પન્ન થતો નથી. પડેલા પાયદળ, અશ્વ ર-થ તથા હસ્તિના ઓઘેકરી વિષમ, પાંડવમાં મુખ્ય એવા અર્જુને ગમન કરેલી પૃથ્વીને જો. હે સારથે, ચોતરફ દોડતા રથ, ગજ તથા અશ્વેકરી તે મહાત્માએ ભંગાણ પાડેલું સૈન્ય ચોતરફ દોડે છે, તેમ લાલ એવી રજ ચોતરફ ઉડતી દેખાય છે, માટે શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા શ્વેત અ-શ્વવાળા અર્જુનને સમીપે હું માનું છું; અને આ શબ્દ પણ ઘણા પરાક્ર-મવાળા ગાંડીવનો સંભળાય છે. હે સૂત, જેવાં આ બધાં નિમિત્ત મને થા-ય છે તે પ્રમાણે સૂર્ય અસ્ત થયાની પેહેલે જરૂર અર્જુન સૈંધવને હણશે. વાસ્તે ધિરેધિરે ઘોડાઓને આશ્વાસના કરતાં જ્યાં શત્રુની સેનામાં આ મો-જા પેહેરેલા કવચયુક્ત ક્રૂર કર્મ કરનાર, યુદ્ધમાં દુર્મદ, દુર્યોધન છે મુખ્ય જેમાં એવા કાંબોજ ઉભા છે ત્યાં જા. તેમજ બાણ તથા ધનુષ્ ધરનાર, પ્રહાર કરનાર, શક, કીરાત, દરદ બરબર, તામ્રલિપ્તક તથા વિવિધ પ્રકા-રના આયુધ હાથમાં છે જેમના એવા ઘણાક બીજા સર્વ મ્લેચ્છ સંગ્રામ વાસ્તે મારીજ સન્મુખ ઉભેલા છે. રથ, હસ્તિ અશ્વ તથા પાયદળસહિત એ બધાઓને સંગ્રામમાં હણી આ ભયંકર કિલ્લાને આપણે તરી ગયા

છીએ, એમ તું ધાર. એવાં સાત્યકિનાં વચન સાંભળી તેનો સારથિ તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે; હે સત્યવિક્રમ, હે વાર્ષ્ણેય, હે મહાભુજ, યદ્યપિ ક્રોધાયમાન થયેલા પરશુરામ, રથિંમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણ, કૃપ તથા મહેશ્વર, તમારી આગળ આવી ઉભા રહે તોયપણ તમારો આશ્રય કરેલા મને સંભ્રમ થાય નહિ. હે શત્રુસૂદન, તમે; યુદ્ધમાં કવચ પેહેરેલા ક્રૂરકર્મ કરનાર, યુદ્ધમાં દુર્મદ, અત્યંત ઘણાંક કાંબોજ, ધનુષ્બાણ ધરનાર પ્રહાર કરનાર યવન, શક, કિરાત, દરદ, બરબર, તામ્રલિપ્તક તથા વિવિધપ્રકારના આયુધ છે હાથમાં જેમને એવા બીજા મ્લેચ્છોને પણ જીતેલા છે; તેમાં પૂર્વે ક્યારેય પણ મને સંભ્રમ થયો નથી ત્યારે હે ધીર, આ સંગ્રામરૂપ ગાયના પગલાને પામી મને સંભ્રમ ન થાય તેમાં શુંજ કહેવું? હવે હે આયુષ્મન્, કયા માર્ગે અર્જુનપ્રત્યે તમોને પમાડુ અને હે વાર્ષ્ણેય કેની ઉપર તમો કૃદ્ધ થયા છો? કેમને મૃત્યુ સમીપ આવેલો છે, અને કેમનું મન આજ યમપુરીપ્રત્યે જવાનો ઉત્સાહ કરે છે? તેમ યુદ્ધમાં ચતુર કાળઅંતક તથા યમની જેને ઉપમા અપાય એવા પરાક્રમસંપન્ન તમોને સંગ્રામમાં જોઈ કોણ ભાગશે? અને હે મહાભુજ, આજ વૈવસ્વતરાજા કેમને યાદ કરે છે? એવાં સારથિનાં વચન સાંભળી સાત્યકિએ કહ્યું કે હે સારથે, દૈત્યોને જેમ ઈન્દ્ર હણે તેમ આ મુંડાઓને હણી પ્રતિજ્ઞાનો પાર પામીશ; વાસ્તે કાંબોજપ્રત્યે મને લઈ જા. આજ એમનો નાશ કરી પ્રિય પાંડવપ્રત્યે હું જઈશ. હે સૂત, આજ મુંડનું સૈન્ય તથા સર્વ સૈન્ય વારંવાર હણવાથી દુર્યોધનસહિત કૈરવ મારા પરાક્રમને દેખશે. તેમાં સંગ્રામમાં વિદીર્ણ તથા કૌવર સૈન્યનો શબ્દ સાંભળી દુર્યોધન અનેક પ્રકારથી સંતાપ પામશે. આજ પાંડવમાં મુખ્ય, શ્વેત છે અશ્વ જેના એવા આચાર્યે કરેલો માર્ગ હું તને દેખાડીશ. આજ મારા બાણથી હણાયેલા હજારો મુખ્ય યોદ્ધાઓને જોઈ દુર્યોધનરાજા પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થશે. આજ જલદી ઉત્તમ બાણ ફેંકતા ઊંબાડીયાના ચક્રસરખા મારા ધનુષ્ને કૌરવો જોશે. આજ મારે બાણેકરી ખંડિત અંગવાળા વારંવાર રૂધિરને સ્ત્રવતા સૈનિકોના વધને જોઈ દુર્યોધન સન્તાપ પામશે. આજ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને હણતાં મારૂ ક્રૂદ્ધ રૂપ જોઈ દુર્યોધન આ લોકને બે અર્જુનવાળો માનશે. આજ મોટા સંગ્રામમાં મેં હણેલા મોટા રાજાઓને જોઈ દુર્યોધન સંતપ્ત થશે. આજ સંગ્રામમાં હજારો રાજાઓને હણી મહાત્મા પાંડવો વિષે રહેલો મારો સ્નેહ તથા ભક્તિ રાજાઓને હું દેખાડીશ.

તેમ આજ મારૂ બળ, પરાક્રમ તથા કૃતજ્ઞતાને કૌરવો જાણશે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવાં તેના વચન સાંભળી સારથિએ શીખેલા, સારી રીતે વહન્ કરનાર. ચંદ્રસરખા પ્રકાશમાન અશ્વોને ચલાવ્યા. ત્યારે આકાશનું જાણે પાન કરતા હોય નહિ એવા મન તથા પવનસરખા વેગવાળા તે ઉત્તમ અશ્વોએ સાત્યકિને તત્કાળ યવનો પ્રત્યે પ્રાપ્ત કરયો. તે સમયે યુદ્ધ કરવામાં ચતુર એવા ઘણાક તે યવનોએ સંગ્રામમાં પાછો ફરનાર નહિ એવા તે સાત્યકિને પ્રાપ્ત થઈ તેની ઉપર ઘણાક બાણુ નાંખ્યા. હે રાજન્, વેગવાન્ સાત્યકિએ નતપર્વ એવા બાણેકરી તેમના બાણુ તથા અસ્ત્રોને કાપી નાંખ્યા; તેથી તે એને પ્રાપ્ત ન થયા. અને ઉગ્ર એવા સાત્યકિએ સુવર્ણુના પુંખવાળા અત્યંત તીક્ષ્ણુ ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા બાણેકરી યવનોના ભુજ તથા મસ્તક કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે સાત્યકિએ નાંખેલા બાણુ ચોતરફથી તેમનાં લોહમય તથા કાંસાનાં કવચ અને શરીરોને ભેદી પૃથ્વીતલપ્રત્યે પ્રાપ્ત થયા. તેથી શૂરવીર સાત્યકિએ હણવા માંડેલા સેંકડો મ્લેચ્છ પ્રાણુ રહિત થઈ પૃથ્વીતલવિષે પડતા હતા. કર્ણુપર્યંત પ્રત્યંચા ખેંચી મૂકેલા એક બીજામાં મળેલા બાણેકરી એક બાણુથી પાંચ, છ, સાત તથા આઠ યવનોને તે ભેદવા લાગ્યો. હે વિશાંપતે, એવી રીતે શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ હજારો કાંબોજ, શક, શબર, કિરાત, તથા બર્બર નામના મ્લેચ્છોને મારી માંસ તથા રૂધિરના ગારાથી સંકુલ એવી અગમ્યરૂપ રણુભૂમિને કરતાં તમારા સૈન્યનો ક્ષય કરતો હતો. તે દસ્યુના શીરસ્ત્રાણુ સહિત કેશ વગરના મોટી દાઢીવાળા પડેલા મસ્તકોએ કરી સંકીર્ણું રણુભૂમિ પીંચ્છ વગરના પક્ષિઓએકરી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. અને રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેમનાં એવા ધડેકરી વિંટાયલું રણુાંગણુ લાલ વાદળથી વિંટાયલા આકાશ સરખું દેખાતું હતું. એવી રીતે સાત્વત એવા સાત્યકિએ વજ્ર સરખો છે સ્પર્શ જેમનો એવા સુંદર પર્વવાળા બાણુવડે હણેલા મ્લેચ્છોએકરી પૃથ્વી વિંટાઈ ગઈ અને કષ્ટથી પ્રાણુ સાચવનાર ખેદયુકત ચિત્તવાળા સંગ્રામમાં સાત્યકિએ જીતેલા કવચ પેહેરેલા બાકીના મ્લેચ્છ પાની તથા ચાબુકથી ઘોડાઓને મારતા ઉત્તમ વેગનો આશ્રય કરી ભયથી ચોતરફ ભાગવા લાગ્યા. હે ભારત પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ એરીતે દુર્જય એવા કાંબોજના સૈન્યને નસાડી યવનના તથા શકના મોટા સૈન્યને પણ પરાભવ પમાડી

તમારાઓને જીતી તમારા સૈન્યમાં પ્રવેશ કરી પોતાના સારથિને 'આગળ જા,' એ રીતે કહેવા લાગ્યો. સંગ્રામમાં પૂર્વે બીજા કોઈએ ન કરેલ એવા તેના કર્મને જોઈ ગંધર્વ સહિત ચારણ એની અત્યંત પ્રશંસા કરતા હતા. હે વિશાંપતે, એ રીતે જતા અર્જુનના પૃષ્ટરક્ષક એવા તેને જોઈ ચારણ અત્યંત સંહૃષ્ટ થયા અને તમારાઓ પણ તેનાં વખાણ કરતા હતા.

॥ तंयांतंपृष्ठगोप्तारमर्जुनस्यविशांपते ॥

॥ चारणाःप्रेक्ष्यसहृष्टास्त्वदीयाश्चाभ्यपूजयन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे यवनपराजये गुर्जरभाषायां एकोनविंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९॥

संजयउवाच ॥ जित्वायवनकांबोजान्युयुधानस्ततोर्जुनं ॥

॥ जगामतवसैन्यस्यमध्येनरथिनांवरः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એવી રીતે રથિમાં શ્રેષ્ઠ યુયુધાન સાત્યકિ, યવન તથા કાંબોજોને જીતી તમારા સૈન્યના મધ્યમાં થઈ ત્યાંથી અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો. સુંદર દાઢવાળો, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, વિચિત્ર પ્રકારનાં છે કવચ તથા ધ્વજ જેના એવો તે, વ્યાઘ્ર જેમ મૃગને ભય પમાડે તેમ તમારા સૈન્યને ભય પમાડતો હતો. સુવર્ણનો છે પૃષ્ટ ભાગ જેનો, સુવર્ણની ચંદ્રાકૃતિથી સંકુલ એવા મોટા વેગવાળા ધનુષ્યને અત્યંત ફેરવતો રથે કરી માર્ગ પ્રત્યે વિચરતો, સુવર્ણના છે બાજુબંધ તથા શીરસ્ત્રાણ જેનાં, સુવર્ણના કવચથી વિંટાયલો, સુવર્ણથી શોભિતો છે ધ્વજ જેનો એવો શૂરવીર તે મેરૂ પર્વતના શીખર સરખો તેમજ સંગ્રામમાં મંડલાકાર દેખાય છે ધનુષ્ જેનું, તેજરૂપી સૂર્યકિરણોથી શોભિતો મનુષ્યમાં સૂર્યરૂપ તે, શરદૃઋતુના ઉદય થયેલા સૂર્ય સરખો શોભતો હતો. વૃષ સરખા છે સ્કંધ તથા નેત્ર જેનાં એવો પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તમારાઓના મધ્યમાં, જેવો ગાયોના મધ્યમાં વૃષ શોભે તેવો શોભતો હતો. દ્રોણસૈન્ય તથા દુસ્તર એવા ભોજસૈન્યને અતિક્રમણ કરેલા જલસંધરૂપી અર્ણવ તથા કાંબોજની વાહિનીને તરી, હાર્દિક્યરૂપ મગરમચ્છથી મુક્ત થયેલા, સૈન્યસમુદ્રને તરેલા મદોન્મત્ત હસ્તિસરખા તથા તે સરખી ગતિવાળા, યુથના મધ્યમાં ઉભેલા, મદ ઝરતા હસ્તિસરખા જતા સાત્યકિને જોઈ વ્યાઘ્રની પેઠે તેને મારવા ઈચ્છતા

અત્યંત ક્રૂદ્ધ થયેલા *શસ્ત્રવાન્ કોઈથી સહન થાય નહિ એવા તમારી તરફના દુર્યોધન, ચિત્રસેન, દુઃશાસન, વિવિંશતિ, શકુનિ, દુઃસહ, યુવા એવો દુર્ધર્ષણ, ક્રથ, તથા બીજા પણ ઘણાક શૂરવીર તેની પાછળ દોડ્યા. તે વખતે હે મારિષ, પર્વવિષે વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલા સમુદ્રના સરખો તમારા સૈન્યનો મોટો શબ્દ થતો હતો. તે ટાણે શિનીકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ પોતાની પાછળ આવતા તે સર્વને જોઈ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે 'અરે રથને ધિરેથી ચલાવ" એમ કહી વળી પોતાના સારથીપ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, હે સારથે, હસ્તિ અશ્વ, રથ તથા પાયદળથી સંકુળ રથના શબ્દે કરી સર્વ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતુ પૃથ્વી અંતરિક્ષ તથા સમુદ્રને કંપાવતુ આ દુર્યોધનનું સૈન્ય જલદી મારી સામે આવે છે; પણ હે સૂત, મહાસંગ્રામમાં પૂર્ણિમાને વિષે વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રને જેમ કિનારો વારે તેમ આ દુર્યોધનના સૈન્યસમુદ્રને હું વારી રાખીશ. હે સૂત, મહાસંગ્રામમાં ઇંદ્રિસરખા મારા પરાક્રમને તું જો. આ હું તીક્ષ્ણ બાણેકરી શત્રુઓના સૈન્યનો નાશ કરૂછું. સંગ્રામમાં મેં હણેલા પાયદળ, અશ્વ, રથ તથા હસ્તિઓને જો. તેમજ અગ્નિ સરખા મારા બાણેકરી વિંધાયા છે દેહ જેમના એવા હજારોને જો. ઘણા પરાક્રમવાળો સાત્યકિ એ રીતે પોતાના સારથિ પ્રત્યે કહે છે તેટલામાં 'છોડી દે, નાશિ જા, ઉભો રેહેજે, જો,' એ રીતે બોલતા યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા તમારી તરફના સૈનિકો જલદી તેની સમીપે પ્રાપ્ત થયા, પોતાના સમીપે પ્રાપ્ત થવા દેઈ તે શૂરવીરો એ રીતે બોલે છે તેટલામાં સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ બાણેકરી ત્રણસો અશ્વ તથા ચારસો હસ્તિઓને હણ્યા. તે ટાણે ધનુષ્ ધરનાર તેમનો તથા તેનો, મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવો દેવાસુર સંગ્રામસરખો અત્યંત ભયંકર સંપ્રહાર પ્રવર્તમાન થયો. હે મારિષ, તે સમયે મેઘજાળ સરખા તમારા પુત્રના સૈન્યને શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ સર્પ સરખા બાણેકરી રૂંધિ રાખ્યું; અને હે મહારાજ, પરાક્રમિ તથા ભયરહિત તેણે બાણસમુદાયથી ઢંકાઈ ગયેછતે પણ તમારી તરફના ઘણાકને માર્યા. હે રાજેંદ્ર, તે ઠેકાણે અત્યંત મોટું આશ્ચર્ય મેં જોયું જે સાત્યકિનો કોઈ પણ બાણ ફોગટ જતો ન હતો. રથ, નાગ તથા અશ્વેકરી દુઃપ્રવેશ્ય, પાયદળરૂપ ઉર્મિથી સંકુલ એવો આપણા સૈન્યરૂપી મહાસમુદ્ર, સાત્યકિ રૂપિ કિનારાને પ્રાપ્ત થઈ ઉભો રહ્યો. સંભ્રાંત છે નર, નાગ તથા અશ્વ જેમાં એવું તેણે બાણેકરી ચો-

તરફથી મારવા માંડેલું તમારૂં સૈન્ય ટાઢથી પીડિત થયેલી ગાયોની પેઠે તે ઠેકાણે ભમતું હતું. હે રાજન્, સાત્યકિના બાણેકરી વિંધાયેલ નહિ એવા કોઈ પણ પાયદળ, રથ, હસ્તિ, ઘોડેસ્વાર તથા ઘોડાને હું જોતો ન હતો. હે નૃપ, સાત્યકિએ જેવો સૈન્યનો ક્ષય કર્યો તેવો તો અર્જુને પણ કર્યો ન હતો. એ રીતે પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ભયરહિત લાઘવયુક્ત શિનિપૌત્ર પોતાનું પ્રવિણપણું દેખાડતો અર્જુનથી પણ અતિશય યુદ્ધ કરતો હતો, તેટલામાં દુર્યોધનરાજાએ ત્રણબાણેકરી સાત્યકિના સારથિને અને તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી એના ચાર અશ્વને વિંધીસાત્યકિને પણ ત્રણથી વિંધી વળી બીજા આઠ બાણેકરી વિંધ્યો. દુઃશાસને સોળથી, શકુનિએ પચ્ચિશથી, ચિત્રસેને પાંચથી, તથા દુઃસહે પંદર બાણથી, સાત્યકિને વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. એવી રીતે તેઓએ બાણેકરી હણેલો યાદવકુળમાં સિંહરૂપ સાત્યકિ ગર્વથી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ ત્રણ બાણેકરી તે સર્વને વિંધી, અત્યંત વિંધાયલા તેમને કરી ઘણા પરાક્રમવાળો તે સંગ્રામમાં બાજપક્ષિની પેઠે વિચરતો હતો. વળી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે શકુનિનું ધનુષ્ તથા હાથનાં મોજાં કાપી ત્રણ બાણેકરી સ્તનના મધ્યભાગમાં દુર્યોધનને વિંધી સો ચિત્રસેનને, દશથી દુઃસહને, તથા વિશથી દુઃશાસનને વિંધ્યો. હે વિશાંપતે, તે સમયે તમારા સાળા શકુનિએ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી આઠ બાણથી સાત્યકિને વિંધી વળી પાંચથી વિંધ્યો. તેજ ટાણે દુઃશાસને દશથી, દુઃસહે ત્રણથી, દુર્મુખે બારવડે, તથા દુર્યોધને તોતેર બાણેકરી માધવ એવા તેને વિંધી, તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ બાણેકરી તેના સારથિને વિંધ્યો. એ રીતે યત્ન કરતા એકઠા મળેલા શૂરવીર તે સર્વ મહારથિઓને રથિમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિએ પાંચ પાંચ બાણવડે વિંધી ભલ્લ બાણથી તમારા પુત્રના સારથિને તત્કાળ હણ્યો. તેથી તે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. હે પ્રભો, તે સારથિ પડ્યો તે સમયે તમારા પુત્રના તે રથને વાયુ સરખા વેગવાળા તે અશ્વ સંગ્રામમાંથી બાજુએ લેઈ ગયા. હે રાજન્, તેટાણે તમારા પુત્રના તે રથને જોઈ હજારો તમારા સૈનિકો ભાગવા લાગ્યા. હે ભારત, ભાગતાં તે સૈન્યને જોઈ સાત્યકિ, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ બાણેકરી તમારા સર્વ સૈન્યને નસાડી અર્જુનના રથપ્રત્યે ગયો. તેટાણે બાણનું ગ્રહણ, સારથિનું રક્ષણ તથા પોતાના આત્માનું પાલન કરતા તેને તમારી તરફના વખાણતા હતા.

॥ तंशरानाददानंच रक्षमाणंचसारथिं ॥

॥ आत्मानंपालयानंच तावकाःसमपूजयन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनपलायिने गुर्जरभाषायां विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ संप्रमृद्यमहत्सैन्यंयांतंशैनेयमर्जुनं ॥
॥ निर्ह्रिकाममतेपुत्राःकिमकुर्वतसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે–હે સંજય, મોટા સૈન્યને મર્દન કરી અર્જુનપ્રત્યે જતા સાત્યકિને ગઈ છે લજ્જા જેમની એવા તે મારા પુત્રોએ શું કર્યું? તેમજ અર્જુનસરખા સાત્યકિના ચરિત્રને જોઈ મરણને ઈચ્છતા એમને ધિરજ કેમ રહી? તેમજ સૈન્યના મધ્યમાં પરાજય પામેલા તે ક્ષત્રિયોને શું કહેશે અને મોટા યશવાળો સાત્યકિ યુદ્ધમાં કેમ અતિક્રમણ કરી ગયો ? હે સંજય, મારા પુત્ર જીવતે છતે સાત્યકિ કેમ જઈ શક્યો તે મને કહે. હે તાત, આ તો અતિ આશ્ચર્ય તારાથી હું સાંભળુ છું જે તે ઘણા મહારથિ શત્રુઓ સાથે એકનું યુદ્ધ થયું પણ આ વિપરીત જોઈ મારા પુત્રનાં ભાગ્ય મંદ છે એમ હું માનુ છું કારણ જે સંગ્રામમાં એકલો સાત્યકિ મહારથિઓને હણે છે. હે સંજય, ક્રોધાયમાન થયેલા તે એક સાત્યકિને પણ જે સૈન્ય પૂરૂ પડી શક્યું નહિ ત્યારે જ્યાં સર્વ પાંડવ ઉભા હોય ત્યાં તો તે ક્યાંથી પૂરૂ પડે? માટે તે સાત્યકિ તો સંગ્રામમાં વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર તથા પ્રવિણ એવા દ્રોણાચાર્યને જીતી સિંહ જેમ પશુગણને હણે તેમ મારા પુત્રોને હણશે. કારણ પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ જે સાત્યકિને સાવધાન થયેલા ઘણાક કૃતવર્માદિક શૂરવીર પણ હણવા સમર્થ થયા નહિ અને મોટા યશવાળા તે શિનિ પૌત્રે જેવું યુદ્ધ કર્યું તેવું તે ઠેકાણે અર્જુને પણ કર્યું ન હતું. સંજય કહે છે–હે રાજન્, તમારા ખરાબ વિચાર અને દુર્યોધનના કર્મથી જે થયું તે હું કહું તે સાવધાન થઈને સાંભળો. તે સંશપ્તક તમારા પુત્રની આજ્ઞાથી પરસ્પર યુદ્ધમાં પરમ ક્રૂર એવી મતિ કરી યુદ્ધ કરવા પાછા આવ્યા. દુર્યોધન છે મુખ્ય જેમાં એવા ત્રણ હજાર ઘોડેસ્વાર, શક, કાંબોજ, બાલ્હિક, યવન, પારદ, કુલિંદ, તંગણ, અંબષ્ટ, પૈશાચ, બરબર, તથા ક્રોધાયમાન થયેલા પાષાણ છે હાથમાં જેમને એવા

પારવતીય યોદ્ધાઓ, શલભ નામના જંતુઓ જેમ અગ્નિ સામે દોડે તેમ શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાત્યકિ સામે દોડ્યા. અને પાંચસો બીજા શૂરવીર, સો મહારથ, હજાર રથ, હજાર હસ્તિ તથા બે હજાર ઘોડા લેઈ વિવિધ પ્રકારનાં બાણ નાંખતા મહારથિ તે તથા અસંખ્ય પાયદળ સાત્યકિ સામે દોડ્યા. હે ભારત, તે સર્વને 'અરે આને મારો' એમ પ્રેરણા કરતા દુઃશાસને સાત્યકિને વારી રાખ્યો. તે સમયે આશ્ચર્યરૂપ એવું સાત્યકિનું મોટુ ચરિત્ર અમે જોયું, જે એકલે પોતે અસંભ્રાંતની પેઠે ઘણાક સાથે યુદ્ધ કર્યું, જેમાં તેણે રથસૈન્ય, હસ્તિસૈન્ય તે ઘોડેસ્વાર તથા દસ્યુઓને પણ ચોતરફથી હણ્યા. હે ભારત, તે સ્થાનકે મંથન કરેલા ચક્ર, ભાગેલા મોટા આયુદ્ધ, બહુ પ્રકારથી ભાગેલા આરા, ધુંસરી, દંડ, મંથન થયેલા હસ્તિઓ, પાડેલા ધ્વજ, કવચ, માળાઓ, આભરણ, વસ્ત્ર તથા રથના નિચેના ભાગવડે જેમ ગ્રહેકરી આકાશ ઢંકાય તેમ તે રણભૂમિ ઢંકાઈ ગઈ હતી. તેમજ પર્વત સરખા અંજન, વામન, સુપ્રતિક, મહાપદ્મ તથા ઐરાવતના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ બીજા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઘણાક શ્રેષ્ઠ હસ્તિઓ પ્રાણરહિત થઈ રણભૂમિમાં સુતા હતા. તે સંગ્રામમાં સાત્યકિએ વનાયુજ, પાર્વતીય, કાંબોજ, બાલ્હિક તથા બીજા ઘણાક શ્રેષ્ઠ અશ્વોને પણ હણ્યા. તેમજ નાના દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનેક જાતિના હજારો હસ્તિઓને પણ તેણે માર્યા. એ રીતે હણાવાથી તેઓ ભાગવા લાગ્યા તેમને જોઈ તે દસ્યુઓને દુઃશાસને કહ્યું કે 'હે અધર્મજ્ઞ, પાછા વળી યુદ્ધ કરો; શું ભાગો છો?' એમ કહ્યું તોયપણ પાછા ન વળેલા તેમને જોઈ તમારા પુત્રે પાષાણથી યુદ્ધ કરનાર શૂરવીર પાર્વતીઓને કહ્યું કે એ યુદ્ધ સાત્યકિ જાણતો નથી માટે અશ્મયુદ્ધ ન જાણનાર યુદ્ધકામુક એવા તેને અશ્મયુદ્ધમાં કુશળ એવા તમો હણો. તેમ સર્વ કૌરવ પણ પાષાણ યુદ્ધમાં ચતુર નથી માટે તમો ભયરહિત થઈ સાત્યકિ સામે દોડો. તમારી પાસે તે આવી શકશે નહિં. એવાં દુઃશાસનનાં વચન સાંભળી પાષાણથી યુદ્ધ કરનાર તે સર્વ પાર્વતીય રાજાઓ રાજા સામે જેમ મંત્રિઓ જાય તેમ શૈનેય એવા સાત્યકિ સામે દોડ્યા.

ત્યાર પછી પર્વતમાં રહેનારા તેઓ હસ્તિના મસ્તક જેવડા પાષાણ ઉગામી સાત્યકિની આગળ સંગ્રામમાં ઉભા રહ્યા. તેમજ તમારા પુત્રે પ્રેરણા કરેલા સાત્વતના વધને ઈચ્છતા કેટલાક બીજા પણ ગોફણેકરી ચોતરફથી દિશાઓને રૂંધતા હતા. એ રીતે શિલાયુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા સામે આવતા તે

પ્રત્યે સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ એવા બાણ નાંખ્યા. સર્પ સરખા નારાચનામના તે બાણેકરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તેણે, પાર્વતિય યોદ્ધાઓએ નાંખેલી તે ભયંકર પાષાણ વૃષ્ટિને કાપી નાંખી. હે મારિષ, પતંગ નામના જંતુના સમુદાય સરખા પ્રદીપ્ત એવા તે પાષાણના ચૂર્ણથી બહુધા કરી સૈન્ય હાહાકાર કરતાં હણાવા લાગ્યું. હે રાજન્, તેથી કપાઈ ગયા છે બાહુ જેમના એવા ઉગામેલ મોટી શિલાવાળા પાંચસો શૂરવીર પૃથ્વીતલવિષે પડી ગયા. તેમજ પાષાણસહિત કપાઈ ગયા છે હાથ જેમના એવા બીજા હજાર તથા શતસહસ્ર યોદ્ધાઓ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થયાવગર રણભૂમિમાં પડતા હતા. એ રીતે સાત્યકિએ પાષાણથી યુદ્ધ કરનાર યત્ન કરતા સંગ્રામમાં ઉભેલા ઘણાક હજાર શૂરવીરોને માર્યા. તે આશ્ચર્યસરખું થયું. તેટલામાં વળી વ્યાત્તમુખ, લોહનાં ત્રિશૂળ છે હાથમાં જેમને એવો દરદ, તંગણ, ખસ, લંપાક, તથા કુલિંદ નામના મ્લેચ્છોએ ચોતરફથી સાત્યકિઉપર પાષાણની વૃષ્ટિ કરી, તેની પ્રતિક્રિયામાં ચતુર તેણે નારાચ નામના બાણેકરી તે પાષાણને કાપી નાંખ્યા. અંતરિક્ષમાંજ તીક્ષ્ણ બાણવડે ભેદ પામેલા તે પાષાણના શબ્દેકરી રથ, અશ્વ, ગજ તથા પાયદળ સંગ્રામમાં ભાગવા લાગ્યા. તેમ બાણથી થએલા પાષાણના ચૂર્ણેકરી દુઃખ પામતા મનુષ્ય, ગજ તથા વાજિઓ ભમરે દંશ કરેલાની પેઠે ત્યાં ઉભા રહેવા પણ સમર્થ થતા ન હતા. નાશ થતા બાકી રહેલા રૂધિરથી વ્યાપ્ત, ભેદાયાં છે મસ્તક પીંડ જેમનાં એવા હસ્તિઓ સાત્યકિના રથને છોડી દેઈ દૂર જતા હતા. તે સમયે હે મારિષ, માધવ એવા સાત્યકિએ પીડિત કરેલા તમારા સૈન્યનો પર્વવિષે વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રનો જેવો શબ્દ થાય તેવો મોટો શબ્દ થતો હતો. ભયંકર તે શબ્દને સાંભળી દ્રોણે પોતાના સારથિને કહ્યું કે હે સૂત, ક્રોધાયમાન થયેલો સાત્વતોમાં મહારથિ આ સાત્યકિ અનેક રીતે સૈન્યને વિદારણ કરતો કાળની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરે છે, વાસ્તે હે સૂત, જ્યાં આ શબ્દ થાય છે ત્યાં મારા રથને લેઈ જા. કારણ કે જરૂર પાષાણયોધિસાથે સાત્યકિનો સમાગમ થયો છે. તેમ ભાગતા અશ્વ, સર્વ રથિઓને તે તે ઠેકાણે લેઈ જાય છે; વિગત છે કવચ તથા શસ્ત્ર જેમના, એવા કેટલાક તો ગ્લાનિયુક્ત થઈ તે તે સ્થાનકે પડે છે. તેમ સારથિઓ ભયંકર યુદ્ધને લીધે ઘોડાઓને નિયમમાં રાખવા સમર્થ થતા નથી. એવાં દ્રોણાચાર્યનાં વચન સાંભળી સર્વ શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે સારથિએ કહ્યું કે હે આયુષ્યમન્, કૌરવનું સૈન્ય ચો-

તરફ દોડતું જાય છે તેમાંથી તે તે ઠેકાણે સંગ્રામમાં ભ્રમ થઈ દોડતા યોદ્ધાઓને જુઓ. તેમ પાંડવસહિત આ શૂરવીર પંચાલ તમનેજ મારવાની ઈચ્છાથી એકઠા મળી ચોતરફ દોડે છે. માટે હે અરિદમ, આ ટાણે ત્યાં જવું વા સ્થાનકે ઉભું રહેવું તેમાં શું કાર્ય કર્તવ્ય છે? તે વિષે વિચાર કરો. તેમ સાત્યકિ દૂર ગયો છે. એ રીતે દ્રોણાચાર્યને સારથિ કહે છે તેટલામાં અનેક પ્રકારના રથિઓને હણતો સાત્યકિ દેખાયો. એવી રીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિએ હણવા માંડેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ સાત્યકિના રથનો ત્યાગ કરી દ્રોણસૈન્યપ્રત્યે દોડયા. તેમ રથિઓ સાથે પૂર્વે દુઃશાસન વરતતો હતો તે સર્વે યોદ્ધાઓ પણ ભયભીત થઈ દ્રોણ રથપ્રત્યે દોડ્યા.

॥ यैस्तुदुःशासनःसार्द्धंरथैःपूर्वन्यवर्तत ॥
॥ तेभीतास्त्वभ्यधावंतसर्वेद्रोणरथंप्रति ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे गुर्जरभाषायां एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

संजयउवाच ॥ दुःशासनरथंदृष्ट्वासमीपेपर्यवस्थितं ॥
॥ भारद्वाजस्ततोवाक्यंदुःशासनमथाब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, સમીપે ઉભેલા દુઃશાસનના રથને જોઈને દ્રોણાચાર્યે દુઃશાસનપ્રત્યે આવી રીતે વચન કહ્યું કે હે દુઃશાસન, આ સર્વે રથિઓ કેમ પલાયન કરે છે? રાજાનું તો કુશળ છે અને હજી સૈંધવ જીવતો છે અને રાજાનો પુત્ર તથા રાજાનો ભાઈ એવો મહારથિ તું યુવરાજને પામી યુદ્ધમાં શું કરવા ભાગે છે ? તેમ પૂર્વે તેં દ્રૌપદીને કહ્યું હતું જે હે દાસિ, દ્યૂતમાં અમે તને જીતી છે વાસ્તે તું અમારી દાસી થઈ ઈચ્છા પ્રમાણે વિચરનારી થા અને રાજા એવા મારા મોટા ભાઈનાં વસ્ત્ર વહન કર અને તારા પતિયો તો ષંઢ સરખા છે એમ કહી આ ટાણે તું પલાયન કેમ કરે છે? તું પોતેજ પંચાલ તથા પાંડવ સાથે મોટું વૈર કરી એક સાત્યકિને પ્રાપ્ત થઈ સંગ્રામમાં કેમ ભય પામે છે? પૂર્વે દ્યૂતક્રિડાવિષે અક્ષ ગ્રહણ કરી શું નહોતો જાણતો જે એ અક્ષજ પરિણામે દારૂણ સર્પસરખા બાણરૂપ થશે. તેમ પાંડવોને કટુવચન સંભળાવનાર પણ વિશેષેકરી તુંજ છે

અને પૂર્વે દ્રૌપદીને જે ક્લેશ થયો તેનું મૂળ પણ તુંજ છે. આ ટાણે તારૂ માન ક્યાં ગયું? ગર્વ ક્યાં ગયો? પરાક્રમ ક્યાં ગયું? તથા તારૂ ગર્જના કરવું ક્યાં ગયું? અને અશીવિષ સર્પસરખા પાંડવોને કોપાવી હવે ક્યાં જઈશ. આ ભારતી સેના, રાજ્ય તથા દુર્યોધન પણ શોચ્ય કરવા યોગ્ય છે. કારણ જેના ભાઇ કઠણ એવો તું પલાયન કરવામાં તત્પર છે, હે વીર, તારે તો ભયથી પીડિત થયેલી, વિદીર્ણ થયેલી સેનાનું પોતાના બાહુબળવડે રક્ષણ કરવું જોઈએ તે તું આજ રણસંગ્રામનો ત્યાગ કરી ભયભીત થઈ પારકાઓને હર્ષ પમાડે છે. હે શત્રુસૂદન, સૈન્યનો નાયક એવો તું જ્યારે નાશી જાય ત્યારે આશ્રયવગરના ભય પામેલા સૈન્યમાં ભયભીત થયેલો બીજો કોણ ઉભો રહે? એકલા તે સાત્યકિ સાથે યુદ્ધ કરતાં આજ તારી બુદ્ધિ સંગ્રામમાંથી પલાયન કરવાની થાય છે ત્યારે જે વખતે સંગ્રામમાં ગાંડીવ ધનુષ્યવાળા અર્જુન, ભીમસેન, નકુળ તથા સહદેવને દેખીશ ત્યારે શું કરીશ. જે સાત્યકિના બાણથી ભય પામી તું પલાયન કરે છે તે બાણ યુદ્ધમાં સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખી જેની કાંતિ છે એવા અર્જુનના બાણ સરખા નથી; અને હે વીર, તારી પલાયન કરવાની જો બુદ્ધિ હોય તો જલદી જા. ગાંધારીના ઉદરમાં પ્રવેશ કર. કારણ તે વગર તો પાંડવ સાથે વૈર કરી પૃથ્વીમાં દોડતા તારૂ બીજે સ્થાનકે જીવન હું જોતો નથી. માટે એમજ વિચાર હોય તો જ્યાં સૂધી છૂટા મૂકેલા સર્પસરખા અર્જુનના બાણ તારા શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયા નથી તેટલામાં પાંડવ સાથે સલાહ કરી ધર્મરાજાને પૃથ્વી આપી દે. તેમજ જ્યાં સૂધી મહાત્મા પાંડવ તારા સો ભાઈઓને હણી પૃથ્વી લેઈ ગયા નથી તેની અગાઉજ પાંડવ સાથે શાંતિ કર. અને જ્યાં સૂધી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર તથા સંગ્રામમાં પ્રશંસા કરવા લાયક શ્રીકૃષ્ણ ક્રોધયુક્ત થયા નથી તેની અગાઉ પાંડવ સાથે શાંતિ કર. જ્યાં સૂધી મહાબાહુ ભીમસેને મોટી સેનાને વહન કરી તારા ભાઈઓને ગ્રહણ કર્યા નથી તેની અગાઉ પાંડવ સાથે શાંતિ કર. પૂર્વે તારા ભાઈ દુર્યોધનને ભીષ્મે કહ્યું હતું જે સંગ્રામમાં પાંડવો અજેય છે વાસ્તે તેમની સાથે શાંતિ કર તથાપિ મંદબુદ્ધિવાળા તારા ભાઈએ તેમ કર્યું નહિ વાસ્તે યુદ્ધમાં ધૈર્ય રાખી સાવધાન થઈ પાંડવ સાથે યુદ્ધ કર. તારૂ રૂધિર પણ ભીમસેન પાન કરશે એમ મેં સાંભળ્યું છે તે પણ તેનું કહેવું તેમજ સત્ય થશે. હે સુબાલિશ, ભીમના પરાક્રમને શું તું જાણતો ન હોતો? જે તેની સાથે વૈરનો આરંભ

કરેચો. વાસ્તે જ્યાં સાત્યકિ ઉભો છે ત્યાં રથેકરી જલદી તું જા. હે ભારત, તારા વજરનું આ સૈન્ય નાશી જશે માટે તું પોતાને વાસ્તે સત્ય છે પરાક્રમ જેનું એવા સાત્યકિ સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કર. એવાં દ્રોણાચાર્યેનાં વચન સાંભળી તમારો પુત્ર દુઃશાસન કંઈ પણ બોલ્યો નહિ અને સાંભળેલું ન સાંભળ્યા જેવું કરી જે માર્ગે સાત્યકિ ગયો હતો તે રસ્તે પોતે ગયો. પાછા ન ફરનાર મ્લેચ્છના મોટા સૈન્ય યુક્ત તે સાવધાન થઈ સાત્યકિને પ્રાપ્ત થઈ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય પણ અત્યંત ક્રુદ્ધ થઈ મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પંચાલ તથા પાંડવ સામે દોડયા. એવી રીતે દ્રોણાચાર્ય પાંડવના સૈન્યપ્રત્યે પ્રવેશ કરી સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને નસાડતા હતા. હે મહારાજ, દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી પાંડવ, પંચાલ, તથા મત્સ્યોનો મોટો નાશ કરતા હતા તે તે ઠેકાણે સૈન્યોને જીતતા દ્રોણ સામે આવી તેજસ્વી એવા પાંચાલપુત્ર વીરકેતુએ સન્નત છે પર્વ જેમના એવા પાંચ બાણેકરી દ્રોણને વિંધી એકેકરી એના ધ્વજને વિંધી સાતેકરી સારથિને વિંધ્યો. હે મહારાજ, તે ટાણે સંગ્રામમાં મેં આશ્ચર્ય જોયું જે દ્રોણાચાર્ય વેગેકરી પાંચાલ્ય સામે યુદ્ધમાં વધી શક્યા નહિ. હે મારિષ, હે રાજન્, એ રીતે સંગ્રામમાં રૂંધાયલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ ધર્મપુત્રના જયને ઈચ્છતા પાંચાલોએ ચોતરફથી તેમને વિંટી લીધા. તે વખતે તે સર્વ પાંચાલો અગ્નિસરખા બાણ, અમૂલ્ય ભાલા તથા વિવિધપ્રકારનાં શસ્ત્ર એક દ્રોણઉપર નાંખવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજન્, દ્રોણાચાર્ય બાણગણેકરી આકાશમાં રહેલા મોટા જળધરોને જેમ વાયુ હણે તેમ આવતા તે બાણને હણી પોતે શોભતા હતા. પછી પારકા શૂરવીરને હણનાર દ્રોણાચાર્યે મહા ભયંકર સૂર્ય તથા અગ્નિસરખો બાણ વીરકેતુના રથપ્રત્યે સાંધ્યો. હે રાજન્, પ્રજ્વલિત હોય નહિ જાણે એવો તે બાણ પાંચાલ કુળના પુત્ર વીરકેતુને ભેદી રૂધિરથી આર્દ્ર એવો તે તત્કાળ ધરણી પ્રત્યે ગયો. તેજ સમય પાંચાલકુળનો પુત્ર તે વાયુએ પીડિત કરેલો મોટો ચંપક વૃક્ષ જેમ પર્વતના અગ્રભાગથી પડે તેમ રથ ઉપરથી જલદી નિચે પડ્યો. મહાબળવાન મોટા ધનુષ્યવાળો તે રાજપુત્ર હણાયો તેને જોઈ ઉતાવળા થતા પંચાલોએ ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યને વિંટી લીધા. અને ભાઈના દુઃખથી કૃશ થયેલા યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા ચિત્રકેતુ, સુધન્વા, ચિત્રવર્મા તથા ચિત્રરથ એ-

એ એકઠા મળી વર્ષાઋતુમાં જેમ મેઘ જળનો વરસાદ કરે તેમ બાણનો વરસાદ મૂકતા દ્રોણાચાર્ય સામે દોડ્યા. એ રીતે મહારથિ રાજપુત્રોએ બહુ પ્રકારે હણેલા બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે તેમના અભાવ વાસ્તે ક્રોધ કરી કાનપર્યંત ધનુષ ખેંચી તેમની ઉપર ઘણાક બાણ નાખ્યા. હે રાજસત્તમ, તેના બાણેકરી હણાયલા તે રાજકુમાર કંઈ પણ કર્તવ્યને ન જાણતા હતા. એરીતે મુંઢ થયેલા તેમને જોઈ મોટા યશવાળા કોપાયમાન થયેલા દ્રોણાચાર્ય હસતા હોય નહિ તેની પેઠે તે રાજકુમારોને અશ્વ, સારથિ તથા રથરહિત કરી તીક્ષ્ણ એવા બીજા ભલ્લ બાણેકરી જેમ ફૂલને વીણે તેમ તેમનાં ઉત્તમાંગ પાડી નાંખ્યાં. હે રાજન્, એ રીતે દ્રોણે હણેલા સુંદર કાન્તિવાળા તે પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં, જેમ દૈતેય તથા દાનવ પડતા હતા તેમ રથ ઉપરથી પૃથ્વીવિષે પડ્યા. હે રાજન્, પ્રતાપવાન્ દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં તેમને મારી સુવર્ણનો છે પૃષ્ઠ ભાગ જેનો એવા દૂરાસદ ધનુષ્ને ફેરવતા હતા. દેવ સરખા તથા મહારથિ એવા તે પાંચાલ હણાયા તેમને જોઈ અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડી ક્રોધથી સંગ્રામમાં દ્રોણરથ પ્રત્યે દોડી બાણેકરી દ્રોણાચાર્યને વારી રાખ્યા. તે સમયે સૈન્યમાં હાહાકાર શબ્દ થતો હતો. પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બહુ પ્રકારે બાણેકરી ઢાંકી દીધા તો પણ દ્રોણાચાર્ય વ્યથા ન પામતાં હાસ્ય કરી તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે ટાણે ક્રોધથી મૂર્છિત થયેલા પાંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને નત છે પર્વ જેમના એવા નેવું બાણેકરી વક્ષસ્થળમાં હણ્યા. બળવાને વક્ષસ્થળમાં અત્યંત વિંધેલા મોટા યશવાળા તે, રથમાં બેસવાના સ્થાનક પાસે બેસી ગયા. અને કંઈક મૂર્છિત થયા. હે મારિષ, તેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ પરાક્રમી તથા મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ધનુષ્નો ત્યાગકરી જલદી હાથમાં ખડ્ગ લેઈ રથમાંથી નિચે કુદી ક્રોધથી લાલનેત્રવાળો તે કાયાઉપરથી દ્રોણાચાર્યનું મસ્તક કાપવા સારૂ જલદી તેના રથમાં ચઢી બેઠો. તેટલામાં પ્રાપ્ત થઈ છે સંજ્ઞા જેને એવા દ્રોણાચાર્ય મોટા શબ્દવાળુ ધનુષ્ ગ્રહણ કરી નજીક આવેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ તેને મારવાની ઇચ્છાથી સમીપ રહેલાને વેધ કરનાર એવા વૈતસ્તિક બાણેકરી તેને વિંધી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ઘણાક બાણેકરી દ્રોણે હણેલો મહાબળવાન્ પરાક્રમી, શૂરવીર તે વેગરહિત થવાથી દ્રોણના રથમાંથી જલદી નિચે ઉતરી પોતાના રથમાં

ચઢી બેઠો. પછી મોટું ધનુષ્ય ગ્રહણકરી મહારથિ તેણે સંગ્રામમાં દ્રોણને વિંધ્યા. હે મહારાજ, દ્રોણાચાર્યે પણ બાણેકરી પૃષત્ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધ્યો તે સમયે દ્રોણ તથા પાંચાલનું પૂર્વે ત્રૈલોક્યને ઈચ્છતા એવા ઈન્દ્ર તથા પ્રલ્હાદનું જેવું યુદ્ધ થયું હતું તેવું આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધ થયું. વિચિત્ર પ્રકારના મંડળાકારે વિચરતા, યુદ્ધમાર્ગના જાણનાર, સંગ્રામમાં યોદ્ધાઓના મનને મોહ કરતા દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણેકરી એક બીજાને પરસ્પર હણતા હતા. વળી મહાત્મા તે બેઉ વર્ષાઋતુમાં બે મેઘ જેમ જળનો વરસાદ કરે તેમ પરસ્પર બાણનો વરસાદ કરી આકાશ, પૃથ્વી તથા દિશાઓને અચ્છાદન કરી દેતા હતા. હે મહારાજ, તે બેઉના તે આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને ભૂતસમુદાય, ક્ષત્રિઓ તથા તમારા સૈનિકો વખાણતા હતા અને સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે યુદ્ધ કરતા દ્રોણાચાર્ય અવશ્ય આપણે વશ થશે એમ પંચાલ રાજાઓ આક્રોશ કરતા હતા. તેટલામાં ઉતાવળા થતા દ્રોણાચાર્યે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સારથિનું મસ્તક વૃક્ષનું પાકેલુ ફળ જેમ પાડે તેમ પાડી નાંખ્યું. હે રાજન્, તેસમયે તે મહાત્માના અશ્વ ભાગવા લાગ્યા. તેને જોઈ પરાક્રમી દ્રોણાચાર્ય તે તે ઠેકાણે પંચાલ તથા સૃંજય સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે પ્રભો, એવી રીતે પ્રતાપવાન તથા શત્રૂઓને દમન કરનાર દ્રોણાચાર્ય પાંડવ તથા પંચાલને જીતી પાછા પોતાના વ્યૂહ પ્રત્યે જઈ ઉભા રહ્યા; પણ યુદ્ધમાં પાંડવ એને જીતવાનો ઉત્સાહ કરતા ન હતા.

॥ विजित्यपांडुपंचालान्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥
॥ स्वंव्यूहंपुनरास्थायास्थितोभवदरिंदमः ॥
॥ नचैनंपांडवायुद्धेजेतुमुत्सेहिरेप्रभो ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वाणि सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराक्रमे गुर्जरभाषायां द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

संजयउवाच ॥ ततोदुःशासनोराजन्शैनेयंसमुपाद्रवत् ॥
॥ किरन्शरसहस्राणिपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજન્, ત્યાર પછી દુઃશાસને વૃષ્ટિમાન મેઘની પેઠે હજારો બાણુ નાંખતાં સાત્યકિ સામે દોડી સાઠ બાણેકરી તથા બીજા સોળથી તેને વિંધ્યો. તોય પણ યુદ્ધમાં ઉભેલો તે મૈનાક પર્વતની પેઠે કંપાયમાન થયો નહિ. તેટલામાં વળી શૂરવીર દુઃશાસને અત્યંત ઘણાક બાણુ તેની ઉપર નાંખી અનેક દેશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા રથસમુદાયેકરી તેને વિંધી લીધો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, વળી મેઘની પેઠે શબ્દેકરી દશેય દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતાં ઘણાક બાણુ તેની ઉપર નાંખ્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં પોતા સામે આવતા તે કૌરવોને મહાબાહુ સાત્યકિએ સામે દોડી બાણેકરી તેમને ઢાંકી દીધા. સાત્યકિના બાણુના ઓઘથી ઢંકાઈ ગયેલા દુઃશાસન છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ભયભીત થઈ તમારાં સૈન્ય જોતાં સંગ્રામમાં ભાગવા લાગ્યા. હે રાજેંદ્ર, તેઓ ભાગવા લાગ્યા તોયપણ તમારો પુત્ર દુઃશાસન બાણેકરી સાત્યકિને પીડતાં નિર્ભય થઈ સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો. વળી તેણે સંગ્રામમાં ચાર બાણુથી તેના ચાર અશ્વને, ત્રણેકરી સારથિને, અને સોથી સાત્યકિને વિંધિ મોટો શબ્દ કરયો. હે મહારાજ, તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા માધવ એવા સાત્યકિએ સંગ્રામમાં બાણેકરી રથ, સારથિ તથા ધ્વજ સહિત તેને અદૃશ્યકરી શૂરવીર દુઃશાસનને બાણુકરી વિંટી લીધો. તેટાણે કરોળિઓ જેમ લાળેકરી વિંટાય તેમ બાણેકરી વિંટાયલા સશંક એવા દુઃશાસનને, શત્રુને જીતનાર સાત્યકિએ વળી ઉતાવળથી બાણેકરી વિંટી લીધો. તે રીતે સાત્યકિના સેંકડો બાણેકરી વિંધાયલા દુઃશાસનને જોઇ દુર્યોધનરાજાએ ત્રિગર્તોને કહ્યું કે, તમો સાત્યકિના રથપ્રત્યે જાઓ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી ક્રૂર છે કર્મ જેમનાં એવા યુદ્ધમાં વિશારદ ત્રણુ હજાર તિગર્તના રથિઓએ સાત્યકિની સમીપે જઈ યુદ્ધમાં સ્થિર મતિ કરી મોટા રથસમુદાયથી સાત્યકિને વિંટી લીધો. પછી પોતા સામે આવી બાણુનો વરસાદ કરતા તે યોદ્ધાઓમાંથી તેણે બાણેકરી પાંચસો મુખ્ય યોદ્ધાઓને હણ્યા. શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠના બાણેકરી હણાયલા તે પર્વત ઉપરથી મોટા વાયુના વેગેકરી ભાગેલા વૃક્ષ જેમ પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા હે વિશાંપતે, તે સમયે અનેક પ્રકારે છિન્નભિન્ન થયેલા હસ્તિઓ, પડેલા ધ્વજ તથા સાત્યકિના બાણેકરી નાશ પામેલા રૂધિરના ઓઘથી વ્યાપ્ત, સુવર્ણથી શોભિતા પડેલા અશ્વેકરી તે રણભૂમિ પુષ્પિત એવા ખાખરાના વૃક્ષોએ કરી જેવી શોભે તેવી શોભતી હતી. સંગ્રામમાં સાત્યકિ-

એ મારવા માંડેલા તમારી તરફના, કાદવમાં ડૂબેલા હસ્તિઓની પેઠે રક્ષણ કરનારને ન પ્રાપ્ત થતા હતા. તેથી તે સર્વ ગરૂડના ભયથી જેમ મોટો સર્પ ગર્ત પ્રત્યે જાય તેમ દ્રોણરથ પ્રત્યે પાછા આવ્યા. અને શૂરવીર સાત્યકિ તો આશીવિષસર્પ સરખા બાણેકરી પાંચસો યોદ્ધાઓને મારી ધિરે ધિરે અર્જુનના રથ પ્રત્યે જવા લાગ્યો. એ રીતે જતા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિને તમારા પુત્ર દુઃશાસને સન્નત છે પર્વ જેમના એવા નવ બાણેકરી જલદી વિંધ્યો. મોટા ધનુષ્‌વાળા તેણે પણ સુવર્ણના પુંખવાળા ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. હે મહારાજ, હે ભારત, દુઃશાસને પણ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ત્રણ બાણથી સાત્યકિને વિંધી વળિ બીજા પાંચેકરી વિંધ્યો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો સાત્યકિ પાંચ બાણથી તમારા પુત્રને હણી એનું ધનુષ્ કાપી ગર્વથી અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો. તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા દુઃશાસને અર્જુન પ્રત્યે જતા વૃષ્ણિવીર ઉપર તેને મારવાની ઈચ્છાથી લોહમયી શક્તિ નાંખી. હે રાજન્, પોતા સામે આવતી તમારા પુત્રની ભયંકર તે શક્તિને ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી સાત્યકિએ સો તરેહથી કાપી નાંખી. હે જનેશ્વર, વળી તમારા પુત્રે બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી બાણથી સાત્યકિને વિંધી સિંહનાદ કરચો. ક્રોધાયમાન થયેલા સાત્યકિએ તમારા પુત્રને મોહપમાડી અગ્નિશિખા સરખા બાણેકરી સ્તનના મધ્યભાગમાં હણી, મોટા ભાગ્યવાળા તેણે સન્નત છે પર્વ જેમના એવા લોહમય તીક્ષ્ણમુખવાળા ત્રણ બાણથી વિંધી વળી બીજા આઠથી વિંધ્યો. દુઃશાસને વિશ બાણથી સાત્યકિને પાછો વિંધ્યો. હે મહારાજ, સાત્વત એવા મહારથિ સાત્યકિએ પણ સન્નત છે પર્વ જેમના એવા ત્રણ બાણથી સ્તનના મધ્યભાગમાં તેને વિંધી તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના વાહનને તથા સન્નતપર્વ બાણેકરી એના સારથિને હણી પરમાસ્ત્ર જાણનાર તેણે એક ભલ્લ બાણથી ધનુષ્, પાંચ બાણથી હાથના મોજા, ભલ્લ નામના બે બાણેકરી ધ્વજ તથા રથ શક્તિ વિંધી તીક્ષ્ણ એવા ઘણાક બાણથી એના પાછળ ચાલનાર તથા એના સારથિને પણ હણ્યો. તેથાણે કપાઈ ગયું છે ધનુષ્ જેનું અને હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેનો એવા વિરથ થયેલા દુઃશાસનને જોઈ ત્રિગર્તનો સેનાપતિ પોતાના રથમાં બેસાડી સંગ્રામમાંથી તેને બહાર લઈ ગયો. હે ભારત, તે સમયે શૈનેય એવા મહાબાહુ સાત્યકિએ બે ઘડી સૂધી તેની પાછળ દોડી ભીમસેનનાં વચન યાદ કરી તેને મારચો નહિ. કારણ સભાના

મધ્યમાં સર્વે સાંભળતાં ભીમસેને તમારા પુત્રોના વધની પોતેજ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. હે પ્રભો, એરીતે સંગ્રામમાં સાત્યકિ, દુઃશાસનને જીતી હે રાજન્, જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે માર્ગે ઉતાવળથી જવા લાગ્યો,

॥ ततोदुःशासनंजित्वासात्यकिःसंयुगेप्रभो ॥
॥ जगामत्वरितोराजन्येनयातोधनंजयः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुःशासनपराजये गुर्जरभाषायां त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१२३॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ किंतस्यांममसेनायांनासन्केचिन्महारथाः ॥
॥ येतथासात्यकिंयांतंनैवाघ्नन्नाप्यवारयन् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે મારી સેનામાં શું કોઈ મહારથિઓ હતા નહિ? જે તે રીતે જતા સાત્યકિને તેમણે હણ્યો પણ નહિં; તેમ વારી રાખ્યો પણ નહિ. તેમ ઈંદ્રિતુલ્ય છે બળ જેનું એવા સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિએ જેમ દાનવો વિષે મહેંદ્ર પરાક્રમ કરે તેમ સંગ્રામમાં એકલે પરાક્રમ કર્યું માટે જે માર્ગે સાત્યકિ ગયો તે સ્થાન શું શૂન્ય હતું? વા તે ઘણાક હણાયા હતા? હે સંજય, વૃષ્ણિકુળમાં વીર એવા સાત્યકિએ જે કર્મ કર્યું તું કહે છે તે કર્મ કરવાનો ઈંદ્રિ પણ ઉત્સાહ કરી શકે નહિ. વૃષ્ણિ તથા અંધકકુળમાં અત્યંત શૂરવીર એવા મહાત્મા સાત્યકિના અશ્રદ્ધેય તથા અચિંત્ય એવા કર્મને સાંભળી મારૂ મન વ્યથા પામે છે. હે સંજય, સત્યપરાક્રમવાળા જે એકલા સાત્યકિએ ઘણીક સેનાઓને મર્દન કરી અને જે રીતે તું એના પરાક્રમ વિષે મને કહે છે તે પ્રમાણે તો તેથી મારા પુત્ર બચશે નહિં. હે સંજય, યુદ્ધ કરતાં ઘણાક મહાત્માઓને એકલો સાત્યકિ કેમ અતિક્રમણ કરી ગયો? તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે રાજન્, રથ અશ્વ, હસ્તિ તથા પાયદળ જેમાં છે એવો તમારી સેનાનો આરંભ પ્રલય સમય સરખો હતો. તેમ હે માનંદ, તમારા સૈન્યમાં બોલાવેલા સમૂહો સરખો લોકવિષે કોઈ પણ સમૂહ છે નહિ; એવી મારી મતિ છે. તેમ ત્યાં આવેલા દેવ તથા ચારણ પણ આવી રીતે કહેતા હતા જે પૃથ્વીવિષે ઘણા સમૂહ જો-

યા પણ આ સમૂહ જોતાં અવધિ આવી રહી. તેમજ, હે વિશાંપતે, જયદ્રથના વધવિષે દ્રોણે જેવો વ્યૂહ રચેલો હતો તેવો વ્યૂહ કોઈ પણ થયો નથી. તેમ પરસ્પર દોડતા સૈન્યસમૂહોનો શબ્દ પણ તીક્ષ્ણ વાયુએ ભેદ પમાડેલા સમુદ્રોના સરખો થતો હતો. હે નરોત્તમ, એકઠા મળેલા રાજાઓની તમારા સૈન્યમાં તથા પાંડવના સૈન્યમાં સેંકડો તથા હજારો ટુકડીઓ હતી. તેમ સંગ્રામમાં દઢ છે કર્મ જેમનાં, ક્રોધાયમાન થયેલા અત્યંત શૂરવીરોનો રૂવાટાં ઉભાં કરનાર મહા ભયંકર શબ્દ પણ ત્યાં થતો હતો. હે મારિષ, તેટાણે ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, નકુળ, સહદેવ તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજ આવી રીતે પોકાર કરતા હતા જે અરે સૈનિકો આવો, પ્રહાર કરો જલદી દોડો; કારણ શૂરવીર એવા સાત્યકિ તથા અર્જુન શત્રુની સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા છે. તેઓ જે રીતે સુખેકરી જયદ્રથના વધ પ્રત્યે જાય તે રીતે જલદી કરો. એ રીતે સૈન્યોને પ્રેરણા કરી વળી કહેવા લાગ્યા કે, તે બેઉના અભાવથી કૌરવ કૃતાર્થ થશે અને આપણે તો જીતાયાજ છીએ. વાસ્તે તમે સર્વે એકઠા મળી મોટા વેગથી વાયુ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ કૌરવના સૈન્યસમૂહને ક્ષોભ પમાડો. એ રીતે ભીમસેન તથા પાંચાલ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રેરણા કરેલા ઉત્તમ તેજવાળા પોતાના પ્રિય પ્રાણનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં મરણને ઈચ્છનારા સ્વર્ગને ઈચ્છતા મિત્રના કાર્ય વાસ્તે જીવિતનો ત્યાગ કરનારા તે સર્વે સંગ્રામમાં કૌરવોને મારવા લાગ્યા. તેમજ મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા તમારી તરફના પણ યુદ્ધવિષે આર્યમતિ કરી યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા. તે સમયે પ્રવર્તમાન થયેલા તે ભયંકર યુદ્ધમાં, સર્વ સૈન્યને જીતી સાત્યકિ અર્જુન પ્રત્યે જવા લાગ્યો અને તે વેળાએ સૂર્યની કિરણો સરખી શોભિતી શૂરવીરોના કવચોની પ્રભા પણ સંગ્રામમાં સૈનિકોની દૃષ્ટિઓને ચોતરફથી હણતી હતી. હે રાજન્, તે રીતે મહાત્મા પાંડવ યત્ન કરતા હતા તોય પણ મોટા તે સૈન્ય પ્રત્યે તે ગયો તે વેળાએ તેમનો તથા તેનો સર્વ ભૂતનો અભાવ કરનાર મહા ભયંકર સન્નિપાત થયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે રીતે સૈન્ય આવવાથી કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા દુર્યોધને સંગ્રામમાં પૃષ્ટ તો દેખાડયો નહોતો ? કારણ મહાસંગ્રામમાં એકને ઘણા સાથે સન્નિપાત, તે પણ વિશેષે કરી રાજાને વિષમ લાગે એમ મને ભાસે છે; તેમ તે સુખેકરી વૃદ્ધિ પામેલ અને લક્ષ્મિ તથા લોકનો ઈશ્વર માટે પૂછું છું કે એક એવો તે ઘણાકને પ્રાપ્ત થઈ વિ-

મુખ તો થયો નહિ. સંજય કહે છે—હે રાજન્, હે ભારત, એકલા તમારા પુત્રનો ઘણાક સાથે આશ્ચર્યરૂપ જે સંગ્રામ થયો તે હું કહું તે સાંભળો. હે નૃપ, સંગ્રામમાં હસ્તિ જેમ કમલિનીને મર્દન કરે તેમ તમારા પુત્ર દુર્યોધને મર્દન કરેલી પાંડવની સેનાને જોઈ ભીમસેન છે આદિ જેમાં એવા પંચાલ તેની પાછળ દોડ્યા. તેટાણે તમારો પુત્ર દુર્યોધન દશેકરી પાંડુપુત્ર ભીમસેનને, ત્રણ ત્રણ બાણથી નકુળ સહદેવને, સાતથી ધર્મરાજને, છથી વિરાટ તથા દ્રુપદને, સોથી શિખંડીને, વિશથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તથા ત્રણ ત્રણ બાણથી દ્રૌપદીના પુત્રોને વિંધી તેમજ બાણેકરી સેંકડો બીજા યોદ્ધાઓને પણ વિંધી ક્રોધાયમાન થયેલો તે જેમ કાળ પ્રજાનો નાશ કરે તેમ ઉગ્ર એવા બાણેકરી હસ્તિ તથા રથનો પણ નાશ કરવા લાગ્યો. એ રીતે શિક્ષા તથા અસ્ત્રબળેકરી શત્રુઓને હણતા તેના સુવર્ણના પૃષ્ટભાગવાળા મોટા ધનુષ્ને મનુષ્યો નિરંતર મંડલાકારજ દેખતાં હતાં. તેટલામાં હે કૌરવ્ય, ધર્મરાજાએ બે ભલ્લ નામના બાણેકરી યત્ન કરતા તમારા પુત્રનું ધનુષ્ કાપી સારી રીતે નાંખેલા ઉત્તમ દશ બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. તે યુધિષ્ઠિરના નાંખેલા બાણ, તેનું કવચ ભેદી પૃથ્વી પ્રત્યે ગયા. તેથી પ્રસન્ન થયેલા પાંડવોએ પૂર્વે વૃત્રના વધવિષે દેવ તથા મહર્ષિઓએ જેમ ઈંદ્રને વિંટી લીધો હતો તેમ યુધિષ્ઠિરને વિંટી લીધા. તેટલામાં પ્રતાપવાન્ તમારો પુત્ર દુર્યોધન બીજું ધનુષ્ લેઈ 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે;' એમ રાજાને કહી તેની સામે આવ્યો. મહાસંગ્રામમાં આવતા તે તમારા પુત્રને જોઈ જયને ઈચ્છતા પંચાલ એકઠા મળી સામે આવ્યા. તેમની યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વાયુએ પ્રેરણા કરેલા વરસતા મેઘને જેમ પર્વત વારે તેમ વારી રાખ્યા. હે મહાબાહો, તે વખતે તમારાઓનો તથા પાંડવોનો રૂવાટાં ઉભાં કરનાર સર્વ દેહિનો છે સંહાર જેમાં એવો રૂદ્રક્રીડા સરખો મોટો સંગ્રામ થયો. તેટલામાં વળી જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા, તે માર્ગે રૂવાટાં ઉભાં કરનાર સર્વે શબ્દને અતિક્રમણ કરે એવો મોટો શબ્દ થયો. એ રીતે હે મહાબાહો, હે ભારત, સૈન્યના મધ્યમાં અર્જુનનો, ધનુષ્ ધરનાર તમારાઓનો, સાત્યકિનો તથા વ્યૂહદ્વારવિષે પારકાઓ સાથે દ્રોણાચાર્યનો સંગ્રામ થયો. હે પૃથ્વીપતે, એ રીતે અર્જુન, દ્રોણ તથા મહારથિ સાત્વતના ક્રોધથી પૃથ્વીને વિષે આ ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો.

॥ द्रोणस्यापिपरैःसार्द्धंव्यूहद्वारेमहारणे ॥
॥ एवमेषक्षयोवृत्तःपृथिव्यांपृथिवीपते ॥
॥ क्रुद्धेर्जुनेतथाद्रोणेसात्वतेचमहारथे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

संजयउवाच ॥ अपराण्हेमहाराजसंग्रामःसुमहानभूत् ॥
॥ पर्जन्यसमनिर्घोषःपुनर्द्रोणस्यसोमकैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, વળી અપરાન્હ વખતે દ્રોણાચાર્યનો સોમકો સાથે મેઘસરખા શબ્દવાળો મોટો સંગ્રામ થયો. જેમાં લાલ છે અશ્વ જેના એવા રથમાં બેઠેલા પુરૂષમાં શૂરવીર, તમારૂ પ્રિય તથા હિત કરવામાં તત્પર, મોટા ધનુષ્યવાળા, મહા બલવાન્, સાવધાન, પ્રતાપવાન, દ્રોણાચાર્ય, મધ્યમ વેગનો આશ્રય કરી પાંડવ સામે દોડી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને જાણે બાળતા હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં ક્રીડા કરતા હતા. તે સમયે પાંચ ભાઈ કેકયોમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ તથા સંગ્રામમાં કઠણ એવો બૃહત્ક્ષત્ર મોટો મેઘ જેમ ગંધમાદનવિષે જળનો વર્ષાદ કરે તેમ તીક્ષ્ણ બાણ નાંખતો આચાર્ય સામે આવી અત્યંત તેને પીડવા લાગ્યો. હે મહારાજ, સંક્રુદ્ધ થયેલા દ્રોણાચાર્યે સુવર્ણના પુંખવાળા શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા પંદર બાણ તેનીઉપર નાંખ્યા. દ્રોણે મૂકેલા ક્રોધ પામેલા સર્પસરખા તે બાણને બૃહત્ક્ષત્રે હૃષ્ટ થયેલાની પેઠે પાંચ બાણેકરી એક એકને કાપી નાંખ્યા. એવું તેનું લાઘવ જોઈ બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે હાસ્ય કરી સન્નત છે પર્વ જેમના એવા આઠ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. દ્રોણના ધનુષ્યમાંથી મૂકાયલા આવતા તે બાણને જોઈ સંગ્રામમાં બૃહત્ક્ષત્રે તીક્ષ્ણ એવા તેટલાજ બાણેકરી તેમને વારી રાખ્યા. હે મહારાજ, અત્યંત દુષ્કર એવા બૃહત્ક્ષત્રના તે કર્મને જોઈ તમારા સૈન્યને મોટો વિસ્મય થયો. હે મહારાજ, તેટાણે બૃહત્ક્ષત્રથી વિશેષ થતા દ્રોણાચાર્યે અત્યંત દુર્જય તથા દિવ્ય એવું બ્રહ્માસ્ત્ર તેની ઉપર સાંધ્યું. હે રાજેંદ્ર, કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રે દ્રોણે મૂકેલા તે બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ સામે બ્રહ્માસ્ત્ર નાંખી તેને શમાવી દીધું.

હે ભારત, શાંત થયેલા બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ બૃહત્ક્ષત્રે સુવર્ણના પુંખવાળા શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સાઠ બાણેકરી બ્રાહ્મણને વિંધ્યા.• મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે પણ તેની ઉપર નારાચનામનો બાણ નાંખ્યો. તે નારાચનામનો મૂકાયલો બાણ તેનું કવચ ભેદી કાળો સર્પ જેમ રાફડામાં પેસે તેમ પૃથ્વીતલમાં પેઠો. એ રીતે દ્રોણના બાણેકરી અત્યંત વિંધાયલા કેકય એવા બૃહત્ક્ષત્રે મોટા ક્રોધેકરીને નેત્ર ફાડી શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા સિતેર બાણથી દ્રોણને વિંધી બાણેકરી એના સારથિને પણ મર્મસ્થાનમાં વિંધ્યો. હે મારિષ,બૃહત્ક્ષત્રે ઘણા બાણેકરી વિંધેલા દ્રોણાચાર્યે કેકયના રથ પ્રત્યે તીક્ષ્ણ એવા ઘણાક બાણ નાંખી તે મહારથિને વ્યાકુળ કરી ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી એક બાણેકરી એના સારથિને રથઉપરથી નિચે પાડી બીજા બે બાણે કરી એના ધ્વજ તથા છત્રને કાપી પૃથ્વીઉપર પાડી સારી રીતે મૂકેલા બીજા એક નારાચનામના બાણેકરી બૃહત્ક્ષત્રને હૃદયમાં વિંધ્યો. તેથી ભેદાયું છે હૃદય જેનું એવો તે રણભૂમિમાં પડચો. હે રાજન્, કેકયોમાં મહારથિ બૃહત્ક્ષત્ર હણાયો તેને જોઈ ક્રોધાયમાન થયેલા શિશુપાળ પુત્ર ધૃષ્ટકેતુએ પોતાના સારથિને કહ્યું કે, હે સારથે, સર્વ કેકય તથા પંચાલોની સેનાને હણતા કવચ પેહેરેલા આ દ્રોણાચાર્ય જ્યાં ઉભેલા છે ત્યાં મારો રથ લેઈ જા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સારથિએ રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને વેગવાન્ એવા કાંબોજ અશ્વેકરી દ્રોણસમીપે પ્રાપ્ત કરચો. તે વખતે ચેદિઓમાં શ્રેષ્ઠ અતિ બળવાન્ ધૃષ્ટકેતુએ પતંગ નામનો જંતુ જેમ અગ્નિસામે દોડે તેમ દ્રોણને મારવા તેની સામે દોડી સાઠ બાણેકરી અશ્વ, રથ તથા ધ્વજસહિત દ્રોણને અત્યંત વિંધી વળી તીક્ષ્ણ કરેલા બીજા બાણેકરી સુતેલા વાઘને જાણે વ્યથા પમાડતો હોય નહિ તેની પેઠે તેને વિંધ્યા. દ્રોણાચાર્યે ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ એવા ક્ષુરપ્ર નામના બાણેકરી યત્ન કરતા મદોન્મત્ત એવા તેનું ધનુષ્ મધ્યભાગમાંથી કાપી નાંખ્યું. શિશુપાળ પુત્ર મહારથિ ધૃષ્ટકેતુએ પણ બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા બાણેકરી દ્રોણને વિંધ્યા. દ્રોણાચાર્યે ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને હણી હસતા હોય નહિ જાણે તેની પેઠે કાયા ઉપરથી સારથિનું મસ્તક કાપી એની ઉપર બીજા પચ્ચીશ બાણ નાંખ્યા. તે ટાણે ચૈદ્ય એવા ધૃષ્ટકેતુએ રથમાંથી નિચે કુદિ ગદા ગ્રહણ કરી ક્રુદ્ધ થયેલી સર્પણી સરખી તે ગદા દ્રોણ ઉપર નાંખી. ઉદ્યુક્ત થયેલી કાળરાત્રિ સરખી

પોતા સામે આવતી તેને જોઈ કાળમીઢ પાષાણમયી સુવર્ણથી શોભિતી ભારે એવી તેને દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ એવા હજાર બાણથી કાપી નાંખી. હે મારિષ, હે કૌરવ્ય, દ્રોણાચાર્યે ઘણાક બાણેકરી કાપેલી તે ગદા પૃથ્વીતલને શબ્દાયમાન કરતી તે ઉપર પડી. હણાયેલી ગદાને જોઈ ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા શૂરવીર ધૃષ્ટકેતુએ ભાલુ તથા સુવર્ણથી શોભિતી શક્તિ દ્રોણાચાર્ય ઉપર નાંખી. તેને જોઈ દ્રોણાચાર્યે પાંચ બાણથી ભાલાને ભેદી બીજા પાંચથી શક્તિને કાપી નાંખી. એ રીતે દ્રોણે છેદેલાં તે બેઉ ગરૂડે હણેલા સર્પની પેઠે પૃથ્વી પ્રત્યે પડયાં. તેટલામાં પ્રતાપવાન્ દ્રોણાચાર્યે શત્રુ એવા ધૃષ્ટકેતુના વધ વાસ્તે તીક્ષ્ણ બાણ નાંખ્યા. તે બાણ ઘણા પરાક્રમવાળા તેનું કવચ તથા હૃદયને ભેદી હંસ જેમ કમળવન પ્રત્યે જાય તેમ ધરણી પ્રત્યે ગયા. પતંગનામના જંતુને જેમ ચાશપક્ષિ ગળે અને ક્ષુધાતુર જેમ ક્ષુદ્ર વસ્તુને ગળે તેમ મહા સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટકેતુને ગળ્યો, એ રીતે ચેદિરાજ હણાયો તે વેળાયે ક્રોધવશ થયેલો પરમાસ્ત્ર જાણનાર એનો પુત્ર તે સ્થાનકે આવી ઉભો રહ્યો. તેને પણ હાસ્ય કરતાં દ્રોણાચાર્યે બાણેકરી મહા અરણ્યમાં બળવાન્ એવો મોટો વ્યાઘ્ર જેમ મૃગના બચ્ચાને હણે તેમ યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. હે ભારત, એ રીતે પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ નાશ થવા લાગ્યા તે સમયે શૂરવીર મહાબાહુ જરાસંધ પુત્રે દ્રોણ સામે દોડી બાણધારાઓકરી સંગ્રામમાં મેઘ જેમ જલધારાઓકરી સૂર્યને અદૃશ્ય કરે તેમ દ્રોણને અદૃશ્ય કર્યા. એવું તેનું લાઘવ જોઈ ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર દ્રોણાચાર્યે સેંકડો તથા હજારો બાણ તેની ઉપર નાંખી, તેથી રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા રથમાં બેઠેલા તેને આચ્છાદન કરી સર્વ ધનુર્ ધરનાર જોતાં તત્કાળ તેને હણ્યો. તે સમયે કાળ પ્રાપ્ત થવાથી અંતક જેમ સર્વ પ્રાણિનો નાશ કરે તેમ અંતકની જેને ઉપમા અપાય એવા દ્રોણાચાર્ય જે જે પોતાની પાસે આવતો હતો તેને તેને નષ્ટ કરતા હતા. હે મહારાજ, તેટલામાં વળી દ્રોણાચાર્યે સંગ્રામમાં પોતાનું નામ સંભળાવી હજારો બાણ પાંડવ તરફનાઓ ઉપર નાખ્યા. શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા દ્રોણે નાંખેલા નામાંકિત તે બાણ સંગ્રામમાં સેંકડો પુરૂષ, હસ્તિ તથા અશ્વને હણતા હતા. ઈન્દ્ર જેમ મોટા અસુરોને હણે તેમ દ્રોણે હણવા માંડેલા તે પંચાલ, શિતથી પીડિત થયેલી ગાયોની પેઠે કંપવા લાગ્યા. હે ભરતર્ષભ, એવી રીતે દ્રોણે સૈન્યને મારવા માંડયું. તે વેળાએ પાંડવોનો ઘોર એવો કષ્ટરૂપ

મોટો શબ્દ થતો હતો. સૂર્યે તપાવેલા અને દ્રોણના બાણથી હણાતા પં-ચાલ અત્યંત ત્રાસયુક્ત છે ચિત્ત જેમનું એવા થતા હતા; તથા સંગ્રામમાં દ્રોણે બાણજાળેકરી મોહ પમાડેલા ઉરૂસ્તંભરોગે ગ્રહણ કરેલા પંચાલોના મહારથિઓ સૃંજય, કાશિ, તથા કોશલ સંસ્રષ્ટ થઈ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી 'દ્રોણને હણો, દ્રોણને હણો', એ રીતે પરસ્પર બોલતા દ્રોણને યમલોક પ્રત્યે મોકલવાને ઈચ્છતા શક્તિ પ્રમાણે યત્ન કરતા તે, તેમની સામે દોડયા. તેટલામાં તો દ્રોણાચાર્ય બાણે કરી વિશેષે કરી ચેદિ છે મૂખ્ય જેમાં એવા યત્ન કરતા તે શૂરવીરોને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દિધા. ચેદિ છે મૂખ્ય જેમાં એવા તે ક્ષીણ થવા લાગ્યા, તેમને જોઈ દ્રોણના બાણથી પીડિત થયેલા પંચાલ અત્યંત કંપવા લાગ્યા. હે મારિષ, દ્રોણના તેવા કર્મને જોઈ ધૃષ્ટધુમ્ન તથા ભીમસેન આક્રોશ કરવા લાગ્યા; અને કહેવા લાગ્યા કે આ બ્રાહ્મણે જરૂર દુશ્ચર એવું મોટું તપ કરેલું છે. નહિતો યુદ્ધમાં શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને સંક્રુદ્ધ થઈ કેમ બાળી શકે? તેમ ક્ષત્રિયને યુદ્ધ કરવું એ ધર્મ છે અને બ્રાહ્મણને પરમ એવું તપ કરવું એ ધર્મ છે માટે તપસ્વિ તથા વિદ્યા શિખેલો બ્રાહ્મણ દૃષ્ટિએ જોવાથી પણ બાળી દે; તેથી હે ભારત, અસ્ત્રરૂપી છે સ્પર્શ જેમાં એવા દુસ્તર તથા ભયંકર દ્રોણાગ્નિ પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો દગ્ધ થઈ નાશ પામે છે અને એ રીતે મોટી કાંતિવાળા દ્રોણ પોતાના બળ, ઉત્સાહ તથા સત્વ પ્રમાણે સર્વ પ્રાણિઓને. મોહ પમાડી આપણા સૈન્યોને હણે છે, એવાં તેમનાં વચન સાંભળી મહાબળવાન્ ક્ષત્રધર્માએ ક્રોધથી સંતપ્ત છે મન જેમનું એવા દ્રોણનું અર્ધચંદ્રાકૃતિ બાણેકરી બાણસહિત ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. એટલે અત્યંત ક્રોધયુકત થયેલા ક્ષત્રિયને મર્દન કરનાર બળવાન્ દ્રોણાચાર્યે વેગવાળુ તથા પ્રકાશમાન્ એવું બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી તેને કાનપર્યંત ખેંચી તે વિષે પારકા સૈન્યને નાશ કરે એવો તીક્ષ્ણ બાણ સાંધી તેની ઉપર નાંખ્યો. ઉગ્ર એવો તે બાણ ક્ષત્રધર્માને હણી પૃથ્વીતલપ્રત્યે ગયો અને તેથી ભેદાયું છે હૃદય જેનું એવો ક્ષત્રધર્મા વાહન ઉપરથી પૃથ્વીતલ વિષે પડયો એ રીતે દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટધુમ્નના પુત્રને હણ્યો તેને જોઈ પાંડવનાં સૈન્ય કંપવા લાગ્યાં. તેટાણે મહાબળવાન્ ચેકિતાને દ્રોણ સામે આવી દશ બાણથી સ્તનનામધ્યમાં તેને વિંધી ચાર બાણેકરી એના સારથિને તથા ચાર બાણે કરી એના ચાર અશ્વને વિંધ્યા. આચાર્યે પણ ત્રણ બાણથી બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં તેને

વિંધી સાતથી ધ્વજને મંથન કરી ત્રણથી તેના સારથીને હણ્યો. સારથિ હણાવાથી દ્રોણના બાણથી વિંધાયલા તેના અશ્વ, રથને ગ્રહણ કરી ભાગવા લાગ્યા. તે સમયે હણ્યા છે અશ્વ તથા સારથિ જેનો એવા ચેકિતાનના રથને જોઈ એકઠા મળેલા શૂરવીર એવા ચેદિ, પંચાલ તથા સૃંજયોને ચોતરફથી નસાડતા દ્રોણાચાર્ય અત્યંત શોભતા હતા. કાન પર્યંત આવ્યાં છે મસ્તકમાં પળી જેમને એવા ચારસો વર્ષના અતિ વૃદ્ધ દ્રોણાચાર્ય સોળ વર્ષનાની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. હે મહારાજ. એ રીતે નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા શત્રુસૂદન દ્રોણાચાર્યને શત્રુઓ ઈંદ્રિસરખા માનતા હતા. હે નૃપ, તે વેળાએ મહાબાહુ બુદ્ધિમાન્ દ્રુપદે કહ્યું કે, લુબ્ધ એવા આ બ્રાહ્મણ વ્યાઘ્ર જેમ ક્ષુદ્ર મૃગોને હણે તેમ ક્ષત્રિઓને હણે છે માટે જેના લોભથી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓ સંગ્રામમાં હણાયા તથા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં એવા સેંકડો ક્ષત્રિઓ નાશ પામેલા ગોવૃષની પેઠે રણભૂમિમાં શયન કરી શ્વાન તથા શૃગાળને ભક્ષ કરવા યોગ્ય થયા, તેથી જરૂર પાપરૂપ દુર્બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન કષ્ટરૂપ લોકને પ્રાપ્ત થશે. હે મહારાજ, સેનાપતિ દ્રુપદરાજા એ રીતે કહી પાંડવોને આગળ કરી તત્કાળ દ્રોણ સામે દોડયો.

॥ एवमुक्त्वामहाराजद्रुपदोक्षौहिणीपतिः ॥
॥ पुरस्कृत्यरणेपार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे गुर्जरभाषायां पंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

संजयउवाच ॥ व्यूहेष्वालोड्यमानेषुपांडवानांततस्ततः ॥
॥ सुदूरमन्वयुःपार्थाःपंचालाःसहसोमकैः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડવના વ્યૂહ તે તે ઠેકાણે આલોડન કરવા લાગ્યા; તેથી સોમકસહિત પાંડવ તથા પંચાલ અત્યંત દૂર જતા રહ્યા. એટલે તે સમયે હે ભારત, જગતનો છે ક્ષય જેમાં એવો પ્રલય સરખો તીવ્ર રૂવાટાં ઉભાં કરનાર ભયંકર સંગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. યુદ્ધમાં પરાક્રમી દ્રોણાચાર્ય વારંવાર શબ્દ કરવા લાગ્યા, પંચાલ ક્ષીણ થયા અને

પાંડવો પણ નાશ પામવા લાગ્યા. તે ટાણે હે રાજેંદ્ર, કંઈ પણ શરણ ન જોતા ધર્મરાજયુધિષ્ઠિર ચિંતા કરવા લાગ્યા જે આતે કેમ થશે? પછી અર્જુનને જોવાની ઈચ્છાથી સર્વ દિશાઓમાં જોયું પણ હનુમાન્ છે ધ્વજામાં જેને એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ અર્જુનને તથા સાત્યકિને જોયા નહિ; તેમ ગાંડિવનો શબ્દ પણ સાંભળ્યો નહિં તેથી વ્યથાયુક્ત છે ઈન્દ્રિઓ જેની એવા ચિંતાએકરી વ્યાપ્ત ધર્મરાજયુધિષ્ઠિર શાંતિને ન પ્રાપ્ત થતાં આવી રીતે વિચાર કરવા લાગ્યા જે અર્જુનની પદવીપ્રત્યે મિત્રોને નિર્ભય કરનાર એવા શૈનેય સાત્યકિને મેં મોકલ્યો, તેમ આ ટાણે તેની ખબર લેવા પણ કોઈને મોકલવો જોઈએ; માટે અર્જુનની પાછળ તેને મોકલી તેની પાછળ આ ટાણે કેને મોકલીશ. કેમકે યત્નેકરી ભાઈને ખોળવા વાસ્તે તેને મોકલી અને હવે તે સાત્યકિને નહિ ખોળુ તો લોક મારી નિંદા કરશે જે, જો ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ભાઈનો શોધકરી વૃષ્ણિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિનો ત્યાગ કરે છે. એ રીતે લોકાપવાદ થાય વાસ્તે મહાત્મા માધવ એવા સાત્યકિની પદવીપ્રત્યે ભીમસેનને મોકલું. કારણ મારે શત્રુસૂદન એવા અર્જુનવિષે જેવી પ્રીતિ છે તેવીજ વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તથા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્યકિવિષે પણ છે. તેમ શૈનેયનંદન એવા તેને મેં અતિ ભારવિષે યોજના કરચો છે અને મહાબળવાન્ તે પણ મિત્રના ઉપરોધથી તથા ગૌરવથી જેમ મગરમચ્છ સમુદ્રમાં પેસે તેમ ભારતી સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયો છે. તે વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન્ સાત્યકિ સાથે યુદ્ધ કરતા પાછા ન ફરનાર શૂરવીરોનો આ શબ્દ સંભળાય છે. તેમ આ ટાણે વખતને યોગ્ય એવો અનેક પ્રકારનો મેં વિચાર કરચો તેથી એવો મારો નિશ્ચય થાય છે જે જ્યાં મહારથિ તે બેઉ ગયા છે ત્યાં ધનુષ્ ધરનાર પાંડુપુત્ર ભીમસેનને મોકલવો; કારણ પૃથ્વીવિષે ભીમસેનને કંઈ પણ અસહ્ય છે નહિ. તેમ સાવધાન થયેલો, એ સર્વ ધનુષ્ ધરનારના મધ્યમાં પોતાના બાહુબળને લીધે મેહેનતવિના સામે વ્યૂહ કરવા પણ સમર્થ થશે. તેમજ જે મહાત્માના બાહુબળનો આશ્રય કરી સર્વ પાંડવ વનવાસથી નિવૃત્ત થયા અને યુદ્ધમાં પરાજય પામતા નથી તે પાંડુપુત્ર અહિથી સાત્વતપ્રત્યે જશે એટલે તે તથા અર્જુન બેઉ યુદ્ધમાં સનાથ થશે. પછી વાસુદેવે રક્ષા કરેલા તથા પોતે શસ્ત્રમાં વિશારદ હોવાથી સાત્યકિ તથા અર્જુન બેઉ શોચ કરવાલાયક છેજ નહિ, તથાપિ મારે મારો શોક અવશ્ય ટાળ-

વો જોઈએ. વાસ્તે સાત્યકિની પાછળ ભીમસેનને યોજના કર. એટલે તેમ કરવાથી સાત્યકિ પ્રત્યે પ્રતિવિધાન કર્યું એમ હું માનીશ. એ રીતે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર મનથી નિશ્ચય કરી પોતાના સારથિપ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે મને ભીમસેન પ્રત્યે લઈ જા. એવાં ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી અશ્વ હાંકવામાં ચતુર સારથિએ સુવર્ણથી શોભિતો તે રથ ભીમસેનની સમીપે પ્રાપ્ત કરયો. તે સમયે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરરાજા મોહાવિષ્ટ થઈ ભીમસેનને બોલાવી તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે જે અર્જુન એકરથેકરી દેવ ગંધર્વ તથા દૈત્યોને જીત્યો હતો હે ભીમસેન, તે તારા નાનાભાઈના રથચિન્હને આ ટાણે હું દેખતો નથી, એમ કહી વળી વિશેષ મોહાવિષ્ટ થયા. તે સમયે તેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મરાજ પ્રત્યે ભીમસેને કહ્યું કે તમને આવો મોહ થતાં મેં ક્યારેય જોયો પણ નથી; તેમ સાંભળ્યો પણ નથી. પૂર્વે અતિદુઃખથી પીડિત થયેલા અમારી તમો ગતિરૂપ થતા હતા. હે રાજેંદ્ર, હે માનદ, 'ઉભા થાઓ, ઉભા થાઓ; આજ્ઞા કરો શું હું કરૂં! મને કંઈ પણ અસાધ્ય તથા અકાર્ય છે નહિં. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ, મને આજ્ઞા કરો મનમાં શોક ન કરો.' એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી અશ્રુએ કરી પૂર્ણ છે મુખ જેનું એવા ગ્લાનિયુક્ત મુખવાળા યુધિષ્ઠિરરાજા કૃષ્ણસર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરી ભીમસેન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે ક્રોધાયમાન થયેલા યશસ્વી વાસુદેવે પૂરેલા પાંચજન્ય શંખનો શબ્દ જે રીતે સંભળાયછે તેથી હું જાણું છું કે જરૂર આજ હણાયલો તારો ભાઈ અર્જુન રણશય્યામાં સુતો હશે. અને તે હણાવાથી નિશ્ચય એ જનાર્દન પોતે યુદ્ધ કરે છે. તેમ જે બળવાનના પરાક્રમવડે પાંડવો જીવે છે અને જેમ ભય વખતે દેવતાઓ ઈન્દ્રની પાસે જાય તેમ પાંડવો જેની પાસે જાય એવો શૂરવીર, શ્યામ, યુવા, દર્શનિય, મહારથિ, માંસલ છાતીવાળો, મદોન્મત્ત હસ્તિસરખું છે પરાક્રમ જેનું, ચકોરસરખાં નેત્રવાળો, રક્તગૌર છે મુખ જેનું, દ્વેષિઓને ભય વધારનાર અર્જુન, સૈંધવને મારવાની ઈચ્છાથી ભારતી સેનાપ્રત્યે ગયો છે. હે ભીમ, તેના ગમનને અમે જાણીએ છીએ પણ તેનું ત્યાંથી પાછું આવવું જાણતા નથી. હે અરિંદમ, એજ મારા શોકનું કારણ છે. તારૂં કલ્યાણ થાઓ. હે મહાબાહો, અર્જુન તથા સાત્યકિ વાસ્તે જેમ હવિષેકરી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે તેમ મારો મોહ વારંવાર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે; તેમ તેના રથના ચિન્હને હું જોતો નથી તેથી મુર્છાને પ્રાપ્ત થાઉં છું. માટે પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેને તથા મહા-

રથિ સાત્વતને જલદી ત્યાં જઈ તું મળ. તે સાત્યકિ પણ મહારથિ એવા તારા ભાઈની પાછળ ગયો છે તે મહાબાહુને ન જોવાથી હું મોહને પ્રાપ્ત થાઉ છું. હે પરંતપ, તે બેઉવિષે મારો ભાવ શુદ્ધ થતો નથી. વાસ્તે હે કૌંતેય, જ્યાં અર્જુન તથા મહાપરાક્રમિ સાત્યકિ ગયો છે ત્યાં મારૂં વચન કર્તવ્ય માનતો હોતો તું જા. હે ધર્મજ્ઞ, હું તારો જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા છું. તેમાં પણ તારે જેવો સાત્યકિ જાણવા યોગ્ય છે તેવો અર્જુન નથી. કારણ તે મારૂં પ્રિય કરવા સારૂ દુર્ગમ, ઘોર, ભીરૂ તથા અગમ્ય એવી અર્જુનની પદવીપ્રત્યે ગયો છે. હે પાંડવ, તું ત્યાં જઈ શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન તથા સાત્વત એવા સાત્યકિને કુશળ જોઈ સિંહનાદથી તે મને જાણ કરજે.

॥ पदवींदुर्गमांघोरामगम्यामकृतात्मभिः ॥

॥ दृष्ट्वाकुशलिनौकृष्णौसात्वतंचैवसात्यकिं ॥

॥ संविदंचैवकुर्यास्त्वंसिंहनादेनपांडव ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरचिंतायां गुर्जरभाषायां षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

भीमसेनउवाच ॥ ब्रह्मेशानेंद्रवरुणानवहद्यःपुरारथः ॥

॥ तमास्थायगतौकृष्णौनतयोर्विद्यतेभयं ॥

ભીમસેન કહે છે—જે રથ પૂર્વે બ્રહ્મા, ઈશાન, ઈન્દ્ર તથા વરૂણને વહન કરતો હતો તે રથમાં બેશી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ગયા છે માટે તેમને ભય છેજ નહિ; અને મને જવાનું કહેતા હો તો તમારી આજ્ઞાને મસ્તકપર ધારણ કરી આ હું જાઉ છું. તમો શોક ન કરો. પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તેમની પાસે જઈ તમને હું જાણ કરીશ. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એટલાં વચન કહી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સંબંધિઓને યુધિષ્ઠિરની ભલામણ આપી પોતે જવા તૈયાર થઈ મહાબળવાન્ ભીમસેન વારંવાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કેહેવા લાગ્યા કે હે મહાબાહો, મહારથિ દ્રોણાચાર્ય સર્વ ઉપાયેકરી ધર્મરાજના ગ્રહણવિષે યત્ન કરે છે તે તમો સારી રીતે જાણો છો. તેથી હે પાર્ષત, રાજાનું રક્ષણ કરવું તે કાર્ય જેવું આપણને જરૂરનું છે તેવું ત્યાં જવું એ કામ કાંઈ જરૂરનું નથી. તથાપિ ધર્મરાજનાં વચન પાળવાં જો-

ઈએ એ વાસ્તે મરણને ઈચ્છતો સિંધવ જ્યાં ઉભો છે ત્યાં બુદ્ધિમાન્ સાત્યકિની પદવીપ્રત્યે હું જઉછું માટે આજ સાવધાન થઈ તું યુધિષ્ઠિરનું રક્ષણ કર; કારણ સંગ્રામમાં સર્વ કાર્યમાં એ પરમકૃત્ય છે. હે મહારાજ, એવાં ભીમસેનનાં વચન સાંભળી તેને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કહ્યું કે હે પાર્થ, તારૂં ઈચ્છિત હું કરીશ. એ વિષે કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં તું જા. કારણ સંગ્રામમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણ્યા વગર કોઈ રીતે પણ દ્રોણાચાર્ય ધર્મરાજને નિગ્રહ કરી શકશે નહિ. એવાં તેનાં વચન સાંભળી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને યુધિષ્ઠિરની સુપણી કરી. હે ભારત, જ્યેષ્ઠ એવા ગુરૂ ધર્મરાજને અભિવંદન કરી ધર્મરાજે મળેલા, મસ્તક વિષે સુંઘેલા તથા શુભ આશિષ સંભળાવેલા ભીમસેન જે માર્ગે અર્જુન ગયા હતા તે રસ્તે જવા તૈયાર થયા. તે ટાણે પૂજન કરેલા તુષ્ટ છે મન જેમનું એવા બ્રાહ્મણોને પ્રદક્ષિણા કરી અગ્નિ, ગાય, સુવર્ણ, દુર્વા, ગોરોચન, અમૃત, અક્ષત તથા દધિ એ આઠ મંગળ દ્રવ્યનો સ્પર્શ કરી કૈરાતક મધનુ પાન કરી દ્વિગુણિત છે તેજ જેનું, મદેકરી રક્ત છે નેત્ર જેનાં, શૂરવીર, બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિવાચન કરેલો, તેમ વિજય સંબંધી આનંદ કરનારી પોતાની બુદ્ધિને જોઈને પણ પ્રસન્ન થયેલો તેગજ અનુકૂળ વાયુએ પણ તત્કાળ દેખાડયો છે જયનો ઉદય જેને, કવચ તથા સુંદર કુંડળ ધારણ કરેલો બાજુબંધ તથા હાથના મોજા પેહેરેલો રથિમાં શ્રેષ્ઠ, પીત, રક્ત, અસિત તથા સિતવસ્ત્રોએકરી સારી રીતે વિંટાયલો ભીમસેન કંઠત્રાણેકરી ઈન્દ્રાયુધસહિત મેઘસરખો શોભતો હતો; અને સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારનું કિમતી લોહમય ચોતરફથી શરીરમાં મળેલું તેનું કવચ પણ વિજળીસહિત મેઘસરખું શોભતું હતું. એ રીતે તૈયાર થઈ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી તે તમારા સૈન્યપ્રત્યે જવા લાગ્યો. તેટલામાં હે વિશાંપતે, વળી ફરીથી પાંચજન્યનો ભયંકર શબ્દ થયો. ત્રૈલોકયને ત્રાસ કરે એવા તે મોટા શબ્દને સાંભળી વળી ધર્મપુત્રે મહાબાહુ ભીમસેનને કહ્યું કે વૃષ્ણિકુળમાં મહા શૂરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણે અત્યંત વગાડેલો આ પાંચજન્ય શંખ પૃથ્વી તથા અંતરિક્ષને શબ્દાયમાન કરે છે. માટે જરૂર અર્જુન અત્યંત મોટા વ્યસનને પ્રાપ્ત થવાથી ચક્ર તથા ગદા ધરનાર શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કૈરવ સાથે યુદ્ધ કરે છે. માન્ય એવી કુંતિ, બંધુસહિત દ્રૌપદી તથા સુભદ્રાએ પણ કહ્યું હતું કે પાપથી આજ આ બધું થાય છે, વાસ્તે હે ભીમ, ઉતાવળયુક્ત એવો તું જ્યાં અર્જુન છે ત્યાં જા. હે પા-

થં, અર્જુનને જોવાની ઈચ્છાથી તથા સાત્યકિ વાસ્તે મને સર્વ દિશા તથા વિદિશાઓ મોહ પામતી હોય તેમ લાગે છે; માટે જા જા. એ રીતે ગુરૂ એવા ધર્મરાજાએ આજ્ઞા આપેલો પ્રતાપવાન્ બાંધ્યું છે ઘોનાચર્મનું અંગુલિત્રાણ જેણે, ધનુષ્ ગ્રહણ કરેલો, મોટા ભાઈએ આજ્ઞા આપેલો, ભાઈનું પ્રિય કરનાર, પાંડુપુત્ર ભીમસેન દુંદુભિ વગાડી વારંવાર શંખનો શબ્દ તથા સિંહનાદ કરી પ્રત્યંચા ખેંચી તેના શબ્દેકરી શૂરવીરોના મનને ત્રાસ પમાડી ભયંકર રૂપ દેખાડતાં તત્કાળ શત્રુઓ સામે જવા લાગ્યો. તે ટાણે વિશોક સારથિએ જોડેલા મન તથા વાયુ સરખા વેગવાન્ , દમેલા, શબ્દ કરતા ઉત્તમ અશ્વ, તેને વહન કરતા હતા; અને ભીમસેન હાથેકરી પ્રત્યંચાને ખેંચી સેનાના અગ્રભાગને પીડિત કરતો વિંધતો, બાણ નાંખતો જવા લાગ્યો, જતા તે મહાબાહુને જોઈ દેવતાઓ જેમ ઈન્દ્રની પાછળ જાય તેમ શૂરવીર એવા સોમકસહિત પંચાલ તેની પાછળ જવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ, દુ:શલ, ચિત્રસેન, કુંડભેદી, વિવિંશતી, દુર્મુખ, દુ:સહ, વિકર્ણ, શલ, વિંદ તથા અનુવિંદ, સુમુખ, દીર્ઘબાહુ, સુદર્શન, વૃંદારક, સુહસ્ત, સુષેણ, દીર્ઘલોચન, અભય, રૌદ્રકર્મા, સુવર્મા, તથા દુર્વિમોચન, સૈન્ય તથા પાછળ ચાલનારસહિત રથિમાં શ્રેષ્ઠ સાવધાન થયેલા તમારી તરફના એટલા તે ભીમસેનની પાસે આવી ચોતરફથી વિંટી તેની સામે દોડયા. તે શૂરવીરોએકરી ચોતરફ વિંટાયલો સંગ્રામવિષે મહારથિ કુંતિપુત્ર પરાક્રમી ભીમસેન, તેમને જોઈ વેગેકરી સિંહ જેમ ક્ષુદ્ર મૃગોસામે જાય તેમ તેમની સામે ચાલવા લાગ્યો.તે શૂરવીરોએ પણ દિવ્ય અસ્ત્ર દેખાડતાં બાણેકરી જેમ ઉદય પામેલા સૂર્યને મેઘ આચ્છાદન કરે તેમ ભીમસેનને આચ્છાદન કરી દીધો. તે ભીમસેને તો તેમને અતિક્રમણ કરી વેગથી દ્રોણના સૈન્ય પત્યે દોડી આગળ ઉભેલા ગજ સૈન્ય ઉપર બાણનો વરસાદ કરચો. એ રીતે પવનપુત્ર તેણે થોડા વખતમાં બાણે કરી તે હસ્તિસૈન્યને વિંધવા માંડ્યું. તેથી શરભ નામના મૃગની ગર્જનાથી જેમ વનમાં મૃગ ત્રાસ પામે તેમ ત્રાસ પામેલા સર્વ હસ્તિઓ ભયંકર શબ્દ કરતા ચોતરફ દોડતા હતા. વળી પાછા ભીમસેન અતિ વેગે કરી દ્રોણસૈન્ય સામે દોડયા; તેને વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્રને જેમ કિનારો વારે તેમ દ્રોણાચાર્યે વારી રાખી હસતા હોય નહિ તેની પેઠે નારાચ નામના બાણેકરી લલાટ વિષે વિંધ્યો. તેણે કરી પાંડુપુત્ર ભીમસેન ઉર્ધ્વ છે કિરણ જેનાં એવા સૂર્ય સરખો શો-

ભતો હતો. તે ટાણે અર્જુનને જેમ મારી પૂજા કરી હતી તેમ ભીમસેન પણ મારી પૂજા કરશે એમ માનતા આચાર્યે ભીમસેનને કહ્યું કે, હે મહાબળ, હે ભીમસેન, સંગ્રામમાં શત્રુ એવા મને જીત્યા વગર શત્રુસેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરવો અશક્ય છે. અને તારો નાનોભાઈ તો મારા અનુમતથી સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થયો પણ તારાથી સૈન્યમાં પ્રવેશ કરવા સમર્થ થવાશે નહિ. એવાં ગુરૂનાં વાક્ય સાંભળી ક્રોધાયમાન થયેલો ભયરહિત, તામ્ર સરખાં રક્ત છે નેત્ર જેનાં એવો ભીમસેન તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે બ્રહ્મબંધો, અર્જુન કંઈ તમારા અનુમતથી સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થયો નથી. કારણું દુર્ધર્ષ એવો તેતો ઈન્દ્રના સૈન્યમાં પણ પ્રવેશ કરે; તથાપિ પરમ પૂજા કરતા એવા તેણે તમને માનેલા છે પણ હે દ્રોણ, હું કંઈ દયાવાન્ એવો અર્જુન નહિ; હું તો તમારો શત્રુ ભીમસેન છું તમે અમારા પિતા, ગુરૂ તથા બંધુ છો એમ માની અમે સર્વ તમને નમ્ર થઈ રહીએ છીએ. એ રીતે અમે તમારા પુત્ર છીએ પણ આ ટાણે તમારા બોલવાથી અમારે વિષે તમારૂ વિપરીતપણું દેખાયછે તેથી આ સમયે તમે તમારા આત્માને અમારો શત્રુ માનતા હો તો ભલે તેમ હો. આ ભીમસેન હું પણ તમારા શત્રુ સરખુ કર્મ કરૂછું. હે રાજન્, એટલું કહી અંતક જેમ કાળદંડ ફેરવે તેમ પોતાની ગદા ફેરવી દ્રોણ ઉપર નાંખી. તેજ ટાણે દ્રોણ રથમાંથી નિચે કુદી પડ્યા; અને તે ગદાએ કરી દ્રોણના અશ્વ, સારથી, ધ્વજ તથા વાહનનું ચૂર્ણ થઈ ગયું. વળી પોતે પણ વાયું જેમ વૃક્ષોનું મર્દન કરે તેમ ઘણાક યોદ્ધાઓનું મર્દન કરવા લાગ્યો. તે ટાણે રથિમાં ઉત્તમ એવા તેને તમારા પુત્રોએ વિંટી લીધો. પછી પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય તો બીજા રથમાં બેશી વ્યૂહના દ્વાર પ્રત્યે જઈ યુદ્ધવાસ્તે ઉભા રહ્યા. હે મહારાજ, તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા પરાક્રમી ભીમસેન આગળ ઊભેલા રથસૈન્ય ઉપર બાણનો વરસાદ કરવા લાગ્યા. તે સમયે સંગ્રામમાં તેણે હણવા માંડેલા ભયંકર બળવાળા મહારથી તમારા પુત્ર જયની ઈચ્છાથી ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા દુઃશાસને સર્વ લોહમયી તીક્ષ્ણ એવી રથશક્તિ ભીમસેનને મારવાની ઈચ્છાથી તેની ઉપર નાંખી. પોતા સામે આવતી તમારા પુત્રે મોકલેલી તે મહાશક્તિના ભીમસેને બે કડકા કરી નાંખ્યા. તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. તેટલામાં સંક્રુદ્ધ થયેલા બળવાન્ તેણે તીક્ષ્ણ એવા બીજા ત્રણ બાણેકરી કુંડભેદી, સુષેણ

તથા દીર્ઘનેત્ર એ ત્રણને હણ્યા. ત્યાર પછી શૂરવીર એવા તમારા પુત્ર યુદ્ધ કરતે છતે કૌરવોની કીર્ત્તિ વધારનાર શૂરવીર વૃંદારકને તેણે માર્યો. વળી ભીમસેને ત્રણ બાણેકરી અભય, રૌદ્રકર્મા તથા દુર્વિમોચન નામના તમારા ત્રણ પુત્રોને મારયા. હે મહારાજ, એ રીતે બળવાન ભીમસેને મારવા માંડેલા તમારા પુત્રોએ પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેનને વર્ષાઋતુમાં મેઘ જેમ ધારાએકરી પર્વતને ઢાંકી દે તેમ બાણના વરસાદથી ઢાંકી દીધો. પાષાણની વૃષ્ટિને પામી પર્વત જેમ વ્યથા ન પામે તેમ તેના બાણમય વર્ષાદને પ્રાપ્ત થઈને પણ શત્રુને હણનાર પાંડુપુત્ર વ્યથિત થયો નહિં અને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે કુંતિપુત્ર ભીમસેને બાણેકરી વિંદ, અનુવિંદ તથા સુવર્મા નામના તમારા પુત્રને પણ યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. હે ભરતર્ષભ, ત્યારપછી સુદર્શન નામના શૂરવીર તમારા પુત્રને સંગ્રામમાં તેણે વિંધ્યો; તેથી તે પ્રાણ રહિત થઈ નિચે પડચો. એ રીતે પાંડુપુત્ર ભીમસેન સર્વ દિશાઓને જોઈ બાણેકરી તે રથસૈન્યનો થોડાક કાળમાં નાશ કરવા લાગ્યો. હે વિશાંપતે, સિંહના શબ્દથી જેમ મૃગ ત્રાસ પામે તેમ રથના શબ્દથી ત્રાસ પામતા ભીમસેનના ભયથી પીડિત થયેલા બાકી રહેલા તમારા સર્વ પુત્ર તત્કાળ પલાયન કરવા લાગ્યા. તે ટાણે કુંતિપુત્ર ભીમસેન તમારા પુત્રના મોટા સૈન્યની પાછળ જવા લાગ્યા. અને હે રાજન્, તમારી તરફનાઓને સંગ્રામમાં ચોતરફથી વિંધવા લાગ્યા. હે મહારાજ, ભીમસેને મારવા માંડેલા તમારી તરફના ભીમસેનને મૂકી ઉત્તમ અશ્વને જલદી હાંકતાં સંગ્રામમાંથી પલાયન કરવા લાગ્યા. એ રીતે મહાબળવાન્ પાંડુપુત્ર ભીમસેન સંગ્રામમાં તેમને જીતી સિંહનાદ, બાહુ શબ્દ તથા અત્યંત મોટો તલ શબ્દ કરી રથ સૈન્યને ભય પમાડી, શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને હણી, રથિઓને અતિક્રમણકરી દ્રોણ સૈન્યપાસે આવ્યા.

॥ भीषयित्वारथानीकंहत्वायोधान्वरान्वरान् ॥
॥ व्यतीत्यरथिनश्चापिद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनप्रवेशे भीमसेन पराक्रमे गुर्जरभाषायां सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१२७॥

संजयउवाच ॥ समुत्तीर्णरथानीकंपांडवंविहसन्रणे ॥
॥ विवारयिषुराचार्यःशरवर्षैरवाकिरत् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, રથસૈન્યને ઉલ્લંઘન કરેલા પાંડુપુત્ર ભીમસેનને વારવાને ઈચ્છતા આચાર્યે તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરયો. એટલે દ્રોણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા તે બાણસમુદાયને જાણે પાન કરતો હોય નહિ તેની પેઠે તે, પોતાનું બળ દેખાડી ભાઈઓને મોહ કરતો તેમની સામે દોડયો. તેને સંગ્રામમાં તમારા પુત્રોએ પ્રેરણ કરેલા પરમ ધનુષ્ધરનાર રાજાઓએ વેગેકરી ચોતરફથી વિંટી લીધો. હે ભારત, તેઓએકરી ચોતરફથી વિંટાયલા ભીમસેને હસતો હોય નહિ તેની પેઠે સિંહની માફક શબ્દ કરી તેમની ઉપર અત્યંત ભયંકર પોતાની ગદા નાંખી. ઈંદ્રિ જેમ વજ્ર નાખે તેમ તેણે વેગેકરી નાંખેલી શત્રુ પક્ષને નાશ કરનારી મોટા શબ્દેકરી પૃથ્વીને પૂરી દેતી હોય નહિ જાણે એવી તેજેકરી પ્રજ્વલિત તે ગદા તમારા સૈનિકોને મર્દન કરી તમારા પુત્રોને ભય પમાડતી હતી. તેજે કરી વિંટાયલી મોટા વેગવાળી પૃથ્વી વિષે પડતી એવી તે ગદાને જોઈ તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ ભયંકર શબ્દ કરતાં ભાગવા લાગ્યા. તેમ હે મારિષ, અસહ્ય એવા તેના શબ્દને સાંભળીને પણ કેટલાક મનુષ્ય તથા રથમાંથી રથિઓ પડી જતા હતા. એવી રીતે હાથમાં છે ગદા જેને એવા ભીમસેને મારવા માંડેલા તમારી તરફના વ્યાઘ્રને જોઈ જેમ મૃગ ભાગે તેમ સંગ્રામમાં નાસવા લાગ્યા એ રીતે કુંતિપુત્ર ભીમસેન સંગ્રામમાં કોઈથી સહન થાય નહિ એવા તે શત્રુઓને પક્ષિના રાજા ગરૂડની પેઠે વેગેકરી નસાડી સેનાને અતિક્રમણ કરતા હતા. હે મહારાજ, તે રીતે પરાક્રમ કરતા રથયૂથપતિના પણ યુથપતિ એવા ભીમસેન સામે આવી બાણરૂપી લેહેરે તેને વારી પાંડવને ભય થાય તે રીતે દ્રોણાચાર્યે તત્કાળ મોટો શબ્દ કર્યો. તે સમયે હે મહારાજ, દ્રોણ તથા મહાત્મા ભીમસેનનું દેવાસુરસંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવું અત્યંત મોટું ભયંકર યુદ્ધ થયું. તેમાં જ્યારે દ્રોણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા તીક્ષ્ણ બાણેકરી સંગ્રામમાં સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓ નાશ થવા લાગ્યા, ત્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ પાંડુપુત્ર ભીમસેન વેગેકરી રથમાંથી નિચે ઉતરી પગે ચાલી દ્રોણસામે જઈ નેત્ર મીંચી ખભા ઉપર માથુ ને છાતી ઉપર બે હાથ સ્થિર કરી મન, વાયુ તથા ગરૂડના વેગનો આશ્રય કરી ગોવૃષ જેમ લીલાથી વ-

રસાદને ગ્રહણ કરે તેમ બાણવૃષ્ટિને પોતે ગ્રહણ કરતો હતો. હે મારિષ, એ રીતે સંગ્રામમાં દ્રોણે મારવા માંડેલા મહાબળવાન્ ભીમસેને દ્રોણના રથને હાથથી ઉપાડી દૂર ફેંકી દીધો. એ રીતે ભીમસેને ફેંકેલા દ્રોણાચાર્ય બીજા રથમાં બેશી પાછા વ્યૂહદ્વાર પ્રત્યે ગયા. તેટાણે અતિ ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેને ભાગ્યો છે ઉત્સાહ જેનો એવા આવતા તે ગુરૂને જોઈ વળી વેગથી તેની પાસે જઈ રથની ધુંસરી ગ્રહણ કરી તે રથ પણ દૂર ફેંકી નાંખ્યો. એ રીતે ભીમસેને લીલા માત્રમાં આઠ રથ ફેંકી દીધા. અને પાછો પોતે નિમિષમાત્રમાં પોતાના રથમાં બેઠેલો દેખાતો હતો. તેને વિસ્મયથી પ્રફુલ્લિત છે નેત્ર જેમનાં એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ જોતા હતા. તે વખતે ભીમસેનનો સારથિ તેના રથને જલદી ચલાવતો હતો; તે સર્વને આશ્ચર્ય સરખું થતું હતું. ત્યાર પછી મહાબળવાન્ ભીમસેન પોતાના રથમાં બેશી વેગેકરી તમારા પુત્રની સેના સામે દોડી વૃદ્ધિ પામેલો વાયું જેમ વૃક્ષોને મર્દન કરે અને સમુદ્રનો વેગ જેમ પર્વતોને વિદારણ કરે તેમ સંગ્રામમાં ક્ષત્રિઓને મર્દન કરતો તથા સેનાને વિદારણ કરતો હાર્દિક્યે રક્ષણ કરેલા ભોજસૈન્યપ્રત્યે જઈ વેગથી તેને મંથન કરી અતિબળવાન શૂરવીર તે, તાળીના શબ્દથી સૈન્યોને ત્રાસ પમાડી સિંહ જેમ ગોવૃષને જીતે તેમ સર્વ સૈન્યને જીતતો હતો. હે મહારાજ, પછી સાવધાન થયેલો પાંડુનંદન કુંતિપુત્ર ભીમસેન ભોજસૈન્યને, દરદોની સેનાને અને યુદ્ધમાં વિશારદ એવા બીજા મ્લેચ્છગણોને અતિક્રમણ કરી યુદ્ધ કરતા મહારથિ સાત્યકિને જોઈ અર્જુનને જોવાની છે કામના જેને એવો તે, વેગથી રથેકરી આગળ જવા લાગ્યો. એ રીતે પરાક્રમી પાંડુનંદન ભીમસેને સંગ્રામમાં તમારા યોદ્ધાઓને અતિક્રમણ કરી સૈંધવના વધ વાસ્તે યુદ્ધ કરતા મહારથિ અર્જુનને જોઈ હે મહારાજ, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તેણે વર્ષાઋતુમાં જેમ મેઘ ગર્જના કરે તેમ મોટી ગર્જના કરી. હે કૌરવ્ય, તે ભીમસેનના ભયંકર શબ્દને સંગ્રામમાં અર્જુને તથા વાસુદેવ ભગવાને શ્રવણ કરી તેને જોવાની છે ઈચ્છા જેમને એવા. શૂરવીર તે બેઉએ પણ એકદમ વારંવાર સામે શબ્દ કરચો. અને અર્જુન તથા માધવભગવાન્ શબ્દ કરતા બે ગોવૃષની પેઠે મોટો શબ્દ કરતા તેની સામે આવવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ, ભીમસેન તથા ધનુષ્ ધરનાર અર્જુનનો શબ્દ સાંભળી ધર્મપુત્રયુધિષ્ઠિર પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક શોકરહિત થઈ અર્જુનના જયને

ઈચ્છતા મહાબાહુ વિવેકી ધર્મધારણકરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે, વિચાર કરી પોતાને જે હૃદયમાં હતું તે મનેકરી કહેવા લાગ્યા કે હે ભીમ, અર્જુનના કુશળની ખબર તેં આપી અને ગુરૂવચન પણ યથાર્થ પાળ્યું. હે પાંડવ, જેમનો તું દ્વેષિ છે તેમનો યુદ્ધમાં જય હોયજ નહિં. સંગ્રામમાં સવ્યસાચી અર્જુન જીવે છે અને સત્યપરાક્રમવાળો શૂરવીર સાત્યકિ કુશળ છે, એ ઘણું સારૂં થયું. તેમ વાસુદેવ તથા અર્જુનની ગર્જનાને હું સાંભળુ છું; એ પણ સારૂ થયું. જેણે સંગ્રામમાં ઈંદ્રને જીતી અગ્નિને તૃપ્તિ કીધો હતો, સંગ્રામમાં શત્રુને હણનાર તે અર્જુન જીવેછે એ ઘણું સારૂ થયું. જેના બાહુબળનો આશ્રય કરી આપણે સર્વે જીવતા છીએ તે શત્રુના સૈન્યને હણશે. તથા જીવતો છે તે પણ ઘણું સારૂ થયું. જેણે દેવતાઓએ પણ દુઃખે કરી જીતી શકાય નહિં એવા નિવાતકવચ નામના દૈત્યોને એક ધનુષે કરી જીત્યા હતા તે અર્જુન જીવેછે એ ઘણું સારૂ થયું. વિરાટના નગર વિષે ગાયો વાળવા આવેલા એકઠા મળેલા સર્વે કૌરવોને જેણે જીત્યા હતા તે અર્જુન જીવેછે એ ઘણું સારૂ થયું. વળી મહા સંગ્રામમાં ચઉદ હજાર કાળકેયદૈત્યોને પોતાના બાહુબળેકરી જેણે મારયા હતા તે અર્જુન જીવે છે એ બહુ સારૂ થયું. દુર્યોધન વાસ્તે જેણે અસ્ત્રબળેકરી બળવાન ગંધર્વરાજને જીત્યો હતો, તે અર્જુન જીવેછે તે સારૂ થયું. મુકુટવાળા, બળવાન, શ્વેત અશ્વવાળો અને શ્રીકૃષ્ણ છે સારથિ જેના તથા મારો અત્યંત પ્રિય અર્જુન જીવે છે એ ઘણું સારૂ થયું. પુત્રના શોકેકરી સંતપ્ત દુષ્કરકર્મ કરવા ઈચ્છતા તથા જયદ્રથના વધને ખોળતા જેણે તેના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે અર્જુન સંગ્રામમાં સૈંધવને હણશે; અને વાસુદેવે રક્ષણ કરેલા સૂર્યાસ્ત પેહેલાં પ્રતિજ્ઞાના પારને પામેલા અર્જુનને હું પ્રાપ્ત થઈશ. તેમ દુર્યોધનના હિતમાં તત્પર તે સૈંધવરાજા અર્જુનના હાથથી મરણ પામી શત્રુઓને વખાણશેજ અને અર્જુને પાડેલા સૈંધવને જોઈ દુર્યોધનરાજા અમારી સાથે શાન્તિ કરશે. તેમજ સંગ્રામમાં ભીમસેને મારેલા પોતાના ભાઈઓને જોઈ મંદબુદ્ધિવાળો દુર્યોધન અમારેવિષે શાન્તિ કરશે. સંગ્રામમાં પૃથ્વીતલવિષે પાડેલા બીજા મોટા યોદ્ધાઓને જોઈ મંદદુર્યોધન પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થશે. શું એક ભીષ્મે કરીનેજ આપણું વૈર જતુ રહેશે ? અને બાકીનાઓની રક્ષાવાસ્તે દુર્યોધન આપણી સાથે સંધાન કરશે. દયાએકરી વ્યાપ્ત તે રાજા એ રીતે બહુ પ્રકારે ચિંતન કરેછે તેટલામાં આ બાજુએ ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થતું હતું.

॥ एवंबहुविधंतस्यराज्ञींश्रतयतस्तदा ॥
॥ कृपयाभिपरीतस्यघोरंयुद्धमवर्तत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वाणि भीमसेनप्रवेशो युधिष्ठिरहर्षे गुर्जरभाषायां अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ निनदंतंतथातंतुभीमसेनंमहाबलं ॥
॥ मेघस्तनितनिर्घोषंकेवीराःपर्यवारयन् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, મેઘની ગર્જનાસરખા શબ્દવાળા શબ્દ કરતા તે મહારથિ ભીમસેનને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? હે સંજય, ક્રુદ્ધ થયેલા ભીમસેનની આગળ તથા ગદાયુદ્ધ કરતા તેની સામે આવી ઉભો રેહેનાર ત્રિલોકીમાં કોઈ પણ પુરૂષને હું દેખતો નથી. જે ભીમસેન રથેકરી રથને, હસ્તિએ કરી હસ્તિને હણે તેની આગળ સંગ્રામમાં સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર હોય તોય પણ કોણ ઉભો રહે? મારા પુત્રને મારવા ઈચ્છતા ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેનની આગળ તે ટાણે દુર્યોધનના હિતમાં યુક્ત એવા કોણ ઉભા રહ્યા? તૃણની જેમને ઉપમા અપાય એવા મારા પુત્રોને બાળવા ઈચ્છતા ભીમસેનરૂપ દાવાનળની આગળ રણસંગ્રામમાં કયા યોદ્ધાઓ ઉભા રહ્યા? કાળ જેમ સર્વ પ્રજાનો નાશ કરે તેમ સંગ્રામમાં મારા પુત્રને હણતા ભીમસેનને જોઈ કોણે તેને વારી રાખ્યો! તેમ મને જેવું ભય ભીમસેનથી છે તેવું અર્જુનથી નથી. શ્રીકૃષ્ણથી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા સાત્યકિથી પણ નથી. વાસ્તે મારા પુત્રને બાળવા ઈચ્છતા પ્રદીપ્ત એવા ભીમરૂપવન્હિને કયા શૂરવીરોએ વારી રાખ્યો? તે તું મને કહે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે રીતે શબ્દ કરતા મહાબળવાન્ ભીમસેનને જોઈ સારી રીતે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા સંગ્રામમાં પોતાનું બળ દેખાડતા, અત્યંત મોટું ધનુષ્ હલાવતા એવા બળવાન્ ક્રોધી કર્ણે ભયંકર શબ્દ કરતાં તેની સામે આવી વૃક્ષ જેમ વાયુના માર્ગને રોકે તેમ તેના માર્ગને રોક્યો. બળવાન્ શૂરવીર ભીમસેને પણ જલદી પોતાની આગળ આવી ઉભેલા કર્ણને જોઈ ક્રોધે કરી શિલા વિષે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણ એની ઉપર નાખ્યા. કર્ણે પણ તેની ઉપર બાણ નાંખી આવતા તેના બાણને ગ્રહણ

કર્યો. તે સમયે ભીમસેન તથા કર્ણના સમાગમ વિષે બેઉના તાલશબ્દને સાંભળી યત્ન કરતા રથિ તથા ઘોડેસ્વાર એવા સર્વ યોદ્ધાઓનાં શરીર જાણે કંપતાં હોય નહિ ! તેવાં થવા લાગ્યાં. અને તે રણભૂમિવિષે ભીમસેનનો ઘોરશબ્દ સાંભળી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિઓ આકાશ તથા પૃથ્વીને એકતાને પ્રાપ્ત થયેલી માનતા હતા. વળી મહાત્મા પાંડવના ભયંકર શબ્દેકરી સંગ્રામમાં સર્વ યોદ્ધાઓના હાથમાંથી શસ્ત્ર તથા ધનુષ્ પૃથ્વી વિષે પડી ગયાં. અને કેટલાકના તો પ્રાણ જતા રહ્યા. તેમ ત્રાસ પામેલાં સર્વ વાહન ખેદયુક્ત મનવાળાં થઈ મળમુત્રનો ત્યાગ કરવા લાગ્યાં. તે સમયે અત્યંત ઘણાંક ઘોર એવાં નિમિત્ત પણ થતાં હતાં. ગૃધ્ર, કંક તથા બગલાઓએકરી આકાશ વિંટાઈ ગયું હતું. હે રાજન્, ભયાનક એવા તે કર્ણ–ભીમના સમાગમ વિષે કર્ણે ભીમસેન ઉપર વિશ બાણ નાંખી તત્કાળ બીજા પાંચ બાણેકરી એના સારથિને વિંધ્યો. મોટા યશવાળા ભીમસેને પણ હાસ્ય કરી સંગ્રામમાં કર્ણ સામે દોડી તેની ઉપર જલદી ચોસટ બાણ નાંખ્યા. મોટા ધનુષ્‌વાળા કર્ણે વળી ચાર બાણ તેની ઉપર નાખ્યા. હે રાજન્, પોતાનું હસ્તલાઘવ દેખાડતા ભીમસેને નતપર્વ એવા બાણેકરી તેના બાણને પ્રાપ્ત થયાથી અગાઉજ અનેક પ્રકારે કાપી નાંખ્યા. વળી કર્ણે અનેક બાણસમુદાયથી તેને ઢાંકી દીધો. કર્ણે બહુ પ્રકારે આચ્છાદન કરેલા પાંડુપુત્ર મહારથિ ભીમસેને કર્ણના મુષ્ટિદેશમાં રહેલા ધનુષ્‌ને કાપી નતપર્વ એવા ઘણાક બાણેકરી એને પણ વિંધ્યો. ભયંકર છે કર્મ જેનું એવા મહારથિ સૂતપુત્ર કર્ણે બીજું ધનુષ્ લેઈ તેને સજ્જ કરી સંગ્રામમાં ભીમસેનને વિંધ્યો. અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા ભીમસેને પણ નત છે પર્વ જેમના એવા ત્રણ બાણ વેગેકરી સૂતપુત્રના વક્ષસ્થળમાં મારયા. હે ભરતર્ષભ, વક્ષસ્થળના મધ્યમાં રહેલા તે ત્રણ બાણેકરી સૂતપુત્ર કર્ણ જેવો ત્રણ શિખરવાળો ઊંચો પર્વત શોભે તેવો શોભતો હતો. અને પરમ એવા બાણેકરી વિંધાયેલા એવું, જેમ ધાતુને મૂકતા પર્વતમાંથી ગૈરિકાદિક ધાતુ સ્ત્રવે તેમ રૂધિર સ્ત્રવતું હતું. અત્યંત પ્રહારથી પીડાવાને લીધે કંઈક ચલાયમાન થયેલા તેને કાનપર્યંત ધનુષ્ ખેંચી બાણેકરી ભીમસેનને વિંધી વળી સેંકડો તથા હજારો બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા, દૃઢધનુષ્‌વાળા તે કર્ણે બાણવડે પીડિત કરેલા ભીમસેને ક્ષુરપ્ર નામના બાણથી તેના ધનુષ્‌ની પ્રત્યંચા જલદી કાપી ભલ્લ નામના બાણથી એના સારથિને રથઉપરથી નિચે પાડી મહારથિ તેણે એના ચાર ઘોડા-

ઓને પણ પ્રાણરહિત કર્યા. હે વિશાંપતે, તે સમયે હણાએલ અશ્વવાળા રથમાં-થી કર્ણ નિચે કુદી જલદી વૃષસેનના રથમાં ચઢી બેઠો. તે વેળાએ પ્રતાપવાન્ ભીમસેને સંગ્રામમાં કર્ણને જીતી મેઘસરખો મોટો શબ્દ કરચો, તે શબ્દ સાંભળી ભીમસેને કર્ણને પરાજય પમાડયો એમ માની યુધિષ્ઠિર રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયા. તે સમયે પાંડવની સેના ચોતરફથી શંખનાદ કરવા લાગી. શત્રુસેનાનો શબ્દ સાંભળી તમારી તરફના પણ અત્યંત શબ્દ કરવા લાગ્યા. તે સમયે યુધિષ્ઠિર રાજાએ હર્ષેકરી શંખ તથા બાણના શબ્દસહિત હર્ષશબ્દેકરી સંકુલ એવી પોતાની સેનાને કરી; તે વેળાએ અર્જુન ગાંડીવનો શબ્દ અને શ્રીકૃષ્ણ પોતાના શંખનો શબ્દ કરતા હતા. તથાપિ હે રાજન્, શબ્દ કરતા ભીમસેનનો દારૂણ એવો ધ્વનિ તે શબ્દને અંતર્ધાન કરી સર્વ સૈન્યમાં સંભળાતો હતો. ત્યારપછી જૂદાં જૂદાં અસ્ત્ર તથા બાણેકરી કર્ણ મૃદુભાવથી અને પાંડુપુત્ર ભીમસેન દૃઢભાવથી પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા.

॥ ततोऽन्यायच्छतामस्त्रैःपृथक्पृथगजिह्मगैः ॥

॥ मृदुपूर्वंतुराधेयोदृढपूर्वंतुपांडवः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमप्रवेशे कर्णपराजये एकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

संजयउवाच ॥ तस्मिन्विलुलितेसैन्येसैंधवायार्जुनेगते ॥

॥ सात्वतेभीमसेनेचपुत्रस्तेद्रोणमभ्ययात् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે સૈન્ય કંપાયમાન થયું અને અર્જુન, સાત્વત તથા ભીમસેન સૈંધવ પ્રત્યે ગયા. તે સમયે તમારો પુત્ર દુર્યોધન હજી આપણે ઘણું કામ છે એમ વિચારી એકરથેકરી ઉતાવળથી જલદી દ્રોણપાસે ગયો. તે વેળાએ અત્યંત ઉતાવળયુક્ત મન તથા વાયુસરખો વેગવાન્ તમારા પુત્રનો તે રથ, જલદી દ્રોણપાસે દોડયો. ત્યાં આવી ક્રોધથી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન ઉતાવળથી આવી રીતે દ્રોણ પ્રત્યે વચન કહેવા લાગ્યો કે પરાજય પામેલા નહિ તેમ ક્રોધથી વારી શકાય નહિ એવા મહારથિ અર્જુન, ભીમસેન તથા સાત્યકિ

અત્યંત મોટાં એવાં સર્વ સૈન્યને જીતી સિંધુરાજની સમીપે પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં પણ પરાજય પામેલા નહિ એવા તે સર્વ પ્રહાર કરે છે. હે માનદ, કદિ સંગ્રામમાં મહારથિ અર્જુન તે તમને અતિક્રમણ કરી શકે પણ ભીમસેન તથા સાત્યકિ તમને કેમ અતિક્રમણ કરી શક્યા? તેમ થવું એ સમુદ્રના શોષણની પેઠે લોકવિષે અતિ આશ્ચર્ય સરખું લાગે છે. હે વિપ્રાગ્ય, સર્વ લોક તો આવી રીતે કહે છે જે સાત્વત, અર્જુન તથા ભીમસેન પણ જેને જીતી શકે નહિ ધનુર્વેદના પારંગત તે સંગ્રામમાં આ ટાણે કેમ જીતાય? તેમ યોદ્ધાઓ પણ કહે છે જે દ્રોણનો પરાજય સંભવે નહિ. અને જ્યારે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તમોને એ ત્રણેય મહારથિઓ અતિક્રમણ કરી ગયા ત્યારે મંદભાગ્યવાળા મારો જરૂર સંગ્રામમાં નાશજ નજીકમાં આવ્યો. હે માનદ, એમ તો થયું પણ હવે આ કામ વિષે જે તમારે કહેવું હોય તે કહો. જે થઈ ગયું તે તો થયુંજ. બાકીનો વિચાર કરો. હે દ્વિજ, આ વખતે સિંધુરાજનું શું કરવું? તે વિષે સારી રીતે વિચાર કરી જે કરવું હોય તે જલદી કરો. એ રીતે દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્ય કહે છે–હે તાત, તું કહે છે તે વિષે ઘણું વિચારવાનું છે માટે તેમાં જે કરવાનું છે તે હું તને કહું છું તે સાંભળ. પાંડવોના ત્રણ મહારથિઓને ઉલ્લંઘન કર્યા તોપણ એમનું ભય જેટલું પાછળ છે, તેટલુંજ આગળ પણ છે. તેમાં પણ જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન છે ત્યાં વિશેષ ભય હું માનુ છું. માટે આગળ પાછળ ચોતરફ સેના સ્થાપન કરી તે તો ઠીકજ છે તથાપિ હાલતો સૈંધવનું રક્ષણ કરવું એજ મોટુ કૃત્ય હું માનું છું. હે તાત, ક્રોધાયમાન થયેલા અર્જુનથી આપણે તેની રક્ષા કરવી એ હાલ જરૂર છે અને ભયંકર એવા સાત્યકિ તથા ભીમસેન સૈંધવ પ્રત્યે ગયા પણ હે તાત, પૂર્વે શકુનિની બુદ્ધિથી જે દ્યૂત કર્યું હતું તેનો આ પરિણામ થઈ રહ્યો છે. તેમ તે દ્યૂતસભામાં જય કે પરાજય થયો નથી માટે અહિ યુદ્ધરૂપદ્યૂત કરનારનો જય તથા પરાજય થશે. કૌરવની સભામાં શકુનિ, કોઈથી જીતાય નહિ એવા પાસાને માનતો હતો તે, દુરાસદ એવા બાણરૂપેકરી પરિણામને પ્રાપ્ત થયા, વાસ્તે હે વિશાંપતે, સૈંધવને પણ તે રૂપ જાણજે. શત્રુ સાથે મોટું યુદ્ધરૂપદ્યૂત પ્રવર્તમાન થયું છે તેથી હે મહારાજ, આ યુદ્ધરૂપદ્યૂતમાં સર્વે યોદ્ધાઓ પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરી વિધિપુરઃસર સૈંધવની રક્ષા કરવા યોગ્ય છો. તે યુદ્ધરૂપદ્યૂતમાં ગ્લહ માંડ-

નાર આપણુનો જય કે પરાજય જરૂર કરી થનારજ છે. માટે જ્યાં મોટા ધનુષ્યવાળા સાવધાન થયેલા યોદ્ધાઓ સૈંધવની રક્ષા કરે છે ત્યાં તું પોતે જલદી જઈ તે રક્ષણ કરનારની રક્ષા કર. અને હું તો અહિંજ રહીને બીજાઓને ત્યાં મોકલી પાંડવ તથા સૃંજયસહિત પંચાલોને રૂંધિ રાખીશ. એવી દ્રોણાચાર્યની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી તત્કાળ દુર્યોધન ઉગ્રકર્મ કરવા તૈયાર થઈ પાછળ ચાલનાર સહિત જલદી ત્યાં જવા લાગ્યો. તેટલામાં અર્જુનના ચક્રરક્ષક પાંચાલ્ય એવા યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજા બહારથી સેના પ્રત્યે આવી અર્જુન પાસે જવા લાગ્યા. હે મહારાજ, હે રાજન્, પૂર્વે જેમને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી અર્જુન તમારા સૈન્યમાં પેઠા તે વેળાએ કૃતવર્માએ વારી રાખ્યા હતા તેમને પાર્શ્વભાગમાં સેનાને ભેદી તમારી સેના પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થતા દુર્યોધનને જોયા. તે ટાણે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા બળવાન્ દુર્યોધનને ઉતાવળથી જતા તેમની સાથે ઉત્તમ યુદ્ધનો સમારંભ કર્યો. જેમાં ઉગામેલ ધનુષ્યવાળા ક્ષત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ એવા તે બેઉ દુર્યોધન સામે દોડ્યા. પછી યુધામન્યુએ ગૃધ્રના પીચ્છ બાંધેલા ત્રીસ બાણે કરી દુર્યોધનને વિંધી બીજા વિશથી એના સારથિને અને ચારેકરી એના ચાર અશ્વને પણ વિંધ્યા. તમારા પુત્ર દુર્યોધને પણ એક બાણેકરી યુધામન્યુનો ધ્વજ કાપી બીજા એકે કરી એનું ધનુષ્ કાપી ભલ્લ નામના બાણથી એના સારથિને રથ ઉપરથી નિચે પાડી તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી એના ચાર ઘોડાઓને પણ વિંધ્યા. અત્યંત ક્રૂદ્ધ થયેલા યુધામન્યુએ પણ ઉતાવળથી તમારા પુત્રના સ્તનના મધ્યભાગમાં ત્રીસ બાણ નાંખ્યાં. અત્યંત ક્રુદ્ધ થએલા ઉત્તમૌજાએ સુવર્ણથી શોભિતા બાણેકરી એના સારથિને વિંધી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. હે રાજેંદ્ર, દુર્યોધને પણ પાંચાલ્ય એવા ઉત્તમૌજાના ચાર અશ્વને હણી પાછળ ચાલનાર સહિત એના સારથિને પણ હણ્યો. સંગ્રામમાં હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેનો એવો ઉત્તમૌજા પોતાના ભાઈ એવા યુધામન્યુના રથપ્રત્યે જલદી ચઢી બેઠો. તે ભાઈના રથને પ્રાપ્ત થઈ ઉત્તમૌજાએ ઘણાક બાણેકરી દુર્યોધનના અશ્વને માર્યા. તેથી તે રણભૂમિમાં પડી ગયો. તે સમયે યુધામન્યુએ શ્રેષ્ઠ બાણેકરી એનુ ધનુષ્ અને ભાથો કાપી નાંખ્યો. હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા રથમાંથી રાજા એવો તમારો પુત્ર નિચે ઉતરી હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરી પાંચાલ્ય એવા તે બેઉ સામે દોડ્યો. ક્રોધાયમાન થયેલા આવતા તે કુરૂપતિને જોઈ યુધા-

મન્યુ અને ઉત્તમૌજા પણ રથમાંથી નિચે ઉતરી પડ્યા. હે નૃપ, તેટલામાં ગદાયુક્ત એવો અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલો તમારો પુત્ર દુર્યોધન સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના તેના રથને ગદાથી ભાગી હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેનો એવો શત્રુને તપાવનાર પોતે મદ્રરાજના રથપ્રત્યે જલદી ચઢી બેઠો; અને પંચાલોમાં મુખ્ય મહારથિ રાજપુત્ર એવા યુધામન્યુ તથા ઉત્તમૌજા તો બીજા રથમાં બેશી અર્જુનપ્રત્યે જવા લાગ્યા.

॥ पंचाल्लानांततोमुख्यौराजपुत्रौमहारथौ ॥

॥ रथावन्यौसमारुह्यबीभत्सुमभिजग्मतुः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनयुद्धे त्रिंशदधिक शततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

संजयउवाच ॥ वर्तमानेमहाराजसंग्रामेलोमहर्षणे ॥

॥ व्याकुलेषुचसर्वेषुपीड्यमानेषुसर्वशः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, હે મહારાજ, રૂવાટાં ઉભાં કરનાર તે વરતતા સંગ્રામમાં વ્યાકૂલ થઈ સર્વ પીડિત થવા લાગ્યા. તે સમયે હે ભરતર્ષભ, રાધાપુત્ર કર્ણ વનમાં મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ હસ્તિ સામે દોડે તેમ ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા પોતે દોડ્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, મહાબળવાન્ એવા કર્ણ તથા ભીમસેન અર્જુનના રથપાસે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તે સંગ્રામ કેવો થયો? તેમ પૂર્વે સંગ્રામમાં ભીમસેને કર્ણને જીત્યો હતો અને પાછો ફરીથી મહારથિ રાધાપુત્ર તે, ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા કેમ ગયો? તેમજ ભીમસેન પણ પૃથ્વીમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ વિખ્યાત એવા મહારથિ સૂતપુત્ર કર્ણ સામે સંગ્રામમાં કેમ ગયા? તેમ ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર પણ ભીષ્મ દ્રોણને અતિક્રમણ કરી મહારથિકર્ણવિના બીજા કોઈથી ભયને પ્રાપ્ત થતા નહોતા. હે મહાબાહો, તેમ જે મહાત્મા રાધેયના ભયથી નિરંતર તેના વીર્યને યાદ કરતા ધર્મરાજ ઘણા વર્ષ સુધી તો સુખે કરી શયન કરતા ન હતા. વીર્યસંપન્ન બ્રહ્મણ્યસંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે કર્ણસાથે સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને કેમ યુદ્ધ કર્યું? મોટું છે બળ તથા પરાક્રમ જેમનું એવા શૂરવીર

કર્ણ તથા ભીમસેને એક બીજા સમીપે પ્રાપ્ત થઈ કેમ યુદ્ધ કર્યું ? પૂર્વે કુંતિએ કર્ણ પાસે ભીમસેનનું ભાઈપણું દર્સાવેલું હતું તે કુંતિનાં વચન યાદ કરી દયાળુ એવા કર્ણે ભીમસેન સાથે કેમ યુદ્ધ કર્યું ? તેમજ શૂરવીર ભીમસેને પણ પૂર્વે તેણે કરેલા વૈરને યાદ કરી તેની સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કેમ કર્યું ? તેમ મારો પુત્ર દુર્યોધન સદા તે સૂતપુત્રવિષે આશા રાખે છે જે સંગ્રામમાં કર્ણ, સમસ્ત પાંડવોને જીતશે. સંગ્રામમાં મંદ એવા મારા પુત્રની જે વિષે જયની આશા છે તે કર્ણ ભયંકરકર્મવાળા ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું ? જે કર્ણનો આશ્રય કરી મારા પુત્રોએ મહારથિ પાંડવો સાથે વૈર કર્યું તે સૂતપુત્ર સાથે તે ભીમસેને કેમ યુદ્ધ કરયું ? તેમ સૂતપુત્ર કર્ણે કરેલા અનેક અપકારને સ્મરણ કરતા ભીમસેને તેની સાથે કેમ યુદ્ધ કર્યું ? જે પરાક્રમિ સૂતપુત્રે એક રથેકરી સમગ્ર પૃથ્વીને જીતી હતી તેની સાથે ભીમે કેમ યુદ્ધ કર્યું ? જે સૂતપુત્ર કર્ણ કુંડળ તથા કવચસહિત ઉત્પન્ન થયેલો છે તેની સાથે સંગ્રામમાં ભીમસેને કેમ યુદ્ધ કર્યું ? હે સંજય, જે રીતે તેમનું યુદ્ધ થયું હોય તથા તેમાંથી જેનો જય થયો હોય તે બધું તું કુશળ છે વાસ્તે મને યથાર્થ કહે. સંજય કહે છે– હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ભીમસેન તો રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાધાપુત્રને છોડી દેઈ શૂરવીર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન જ્યાં હતા ત્યાં જવાની ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. અર્જુન પ્રત્યે જતા તેની પાછળ જઈ રાધાપુત્ર કર્ણે ગૃધ્રના પીછ બાંધેલા બાણેકરી જેમ મેઘ વૃષ્ટિએ કરી પર્વતને ઢાંકે તેમ તેને ઢાંકી દીધો. પછી પ્રફુલ્લિતકમળ સરખા હસતા મુખે કરી બળવાન્ એવા અધિરથ પુત્રે જતા ભીમસેનને મોટેથી બોલાવી કહ્યું કે હે ભીમસેન, શત્રુઓ સાથે તારો સંગ્રામ સ્વપ્નમાં પણ હું જાણતો નહોતો તે તું આટાણે અર્જુનને જોવાની ઈચ્છાથી મને પૃષ્ટભાગ કેમ દેખાડે છે ? હે પાંડવનંદન, કુંતિનો પુત્ર એવો તું તેને આમ કરવું યોગ્ય નથી. વાસ્તે મારી સન્મુખ ઉભો રહી મારી ઉપર બાણનો વરસાદ કર. એ રીતે કર્ણનું બોલવું ન સહન કરી શકતા ભીમસેન અર્ધમંડલાકારે પાછા ફરી સૂતપુત્ર સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પછી મોટા યશવાળા ભીમસેને દ્વંધયુદ્ધમાં સાવધાન, સર્વ શાસ્ત્રમાં ચતુર, કવચ પેહેરેલા કર્ણ ઉપર સરળ બાણનો વરસાદ કરી કલહનો અંત કરવા ઈચ્છતા મહા બળવાન્, ક્રુદ્ધ થયેલા, શત્રુને તપાવનાર પાંડુપુત્ર તેણે કર્ણને મારવાની ઈચ્છાથી તેની પાછળ ચાલનારાઓને હણી તેનીઉપર પણ ઉગ્ર

એવા વિવિધ પ્રકારના બાણ નાંખ્યા. મદોન્મત્ત હસ્તિસરખી ગતિવાળા તેના તે બાણવરસાદને પરમાસ્ત્ર જાણનાર સૂતપુત્ર અસ્ત્રમાયાએકરી ગળી ગયો. વિદ્યાએકરી સારી રીતે પૂજાએલો, મોટા ધનુષ્યવાળો, મહાબાહુ કર્ણ આચાર્યની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતો હતો. હે રાજન્, ભીમસેનને જાણે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે ક્રોધથી યુદ્ધ કરતો કર્ણ, કુંતિપુત્ર ભીમસેન સમીપે ગયો. તે સમયે યુદ્ધ કરતા શૂરવીર ચોતરફથી જૂવે છે. તે રીતે કર્ણે કરેલા હાસ્યને ન સહન કરીશકતા બળવાન્ કુંતિપુત્ર ભીમસેને અંકુશે કરી જેમ મોટા હસ્તિને વિંધે, તેમ વત્સદંતનામના બાણેકરી સ્તનના મધ્યભાગમાં તેને વિંધી શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા સારી રીતે મૂકેલા એકવીસ બાણેકરી વિચિત્ર પ્રકારનું કવચ ધારણ કરેલા તેને વિંધ્યો, કર્ણે સુવર્ણમય જાળથી ઢંકાયલા વાયુસરખા વેગવાળા ભીમના અશ્વને પાંચ પાંચ બાણથી વિંધી એક નિમેષાર્દ્ધ માત્રમાં તેના રથઉપર હજારો બાણ નાંખ્યા. હે મહારાજ, કર્ણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલાં તે બાણેકરી રથ, ધ્વજ તથા સારથિસહિત પાંડુપુત્ર ભીમસેન ઢંકાઈ ગયા. વળી ક્રોધ પામેલ કર્ણે ચોસટ બાણથી એનું દૃઢ એવું કવચ વિંધી મર્મ ભેદનાર એવા નારાચ બાણેકરી ભીમસેનને પણ હણ્યો. અસંભ્રાંત એવા મહાબાહુ ભીમસેન પણ વિચાર કરી તેની પાસે જઈ તેના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા સર્પસરખા બાણને ધારણ કરીને પણ સંગ્રામમાં વ્યથાને પ્રાપ્ત થતા ન હતા. તેમ પ્રતાપવાન ભીમસેને સંગ્રામમાં તીક્ષ્ણ એવા ભલ્લ નામના બત્રીશ બાણેકરી કર્ણને વિંધ્યો. કર્ણે પણ યત્નવગર સેહેજ સૈંધવના વધને ઈચ્છતા મહાબાહુ ભીમસેનને બાણેકરી અત્યંત ઢાંકી દીધો. રાધાપુત્ર કર્ણ તો મૃદુતાથી ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરતો હતો અને ભીમસેન પૂર્વે તેના કરેલા વૈરને યાદ કરી ક્રોધપુરઃસર યુદ્ધ કરતા હતા. તે અપમાનને ન સહન કરી શકતા શત્રુને હણનાર ક્રોધિ ભીમસેને જલદી તેની ઉપર બાણનો વરસાદ કરયો. સંગ્રામમાં ભીમસેને નાંખેલા તે બાણ શબ્દ કરતા પક્ષિઓની પેઠે તે શૂરવીરવિષે ચોતરફથી પડતા હતા. સુવર્ણના પુંખવાળા પ્રસન્ન છે અગ્રભાગ જેમનો એવા ભીમસેનના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા તે બાણ શલભ નામના જંતુઓ જેમ અગ્નિને ઢાંકી દે તેમ રાધાપુત્ર કર્ણને આચ્છાદન કરી દેતા હતા. હે રાજન્, હે ભારત, ભીમસેનના બાણેકરી ચોતરફથી ઢંકાઈ ગયેલા રથિમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણે ઉગ્ર એવી બાણવૃષ્ટિ ભીમસેન ઉપર કરી. સંગ્રામમાં શો-

ભિતા કર્ણના આવતા તે વજ્ર સરખા બાણોને ભીમસેને પ્રાપ્ત થયાની અ-ગાઉજ ઘણાક ભલ્લ નામના બાણથી કાપી નાખ્યા. હે ભારત, વળી શત્રુને દમન કરનાર સૂર્યપુત્ર કર્ણે યુદ્ધમાં બાણના વરસાદથી ભીમસેનને ઢાંકી દીધા. તે સમયે હે ભારત, પોતાના પીછથી વિંટાયેલા સીસોળીઆની પેઠે બાણેક-રી ઢંકાઈ ગયેલા અંગવાળા ભીમસેનને અમે જોતા હતા. એ રીતે સુવ-ર્ણના પુંખવાળા શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા કર્ણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા બા-ણને જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણોને ધારણ કરે તેમ શૂરવીર ભીમસેન ધારણ કરતા હતા. તે સમયે રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત છે સર્વ અંગ જેમનું એવા ભીમસેન વસંતઋતુમાં વૃદ્ધિ પામેલા પુષ્પયુક્ત જેવો અશોકવૃક્ષ શોભે તેવા શોભતા હતા. પછી ક્રોધથી ફાટ્યાં છે નેત્ર જેણે એવા મહાબાહુ ભીમસેન સંગ્રામ-માં મહાબાહુ કર્ણના તે ચરિતને સહન કરી શક્યા નહિ. તેથી નારાચના-મના સર્પસરખા તીક્ષ્ણ એવા પચ્ચીશ બાણ તેણે શ્વેતપર્વત ઉપર જેમ નાંખે તેમ તેની ઉપર નાંખ્યા. વળી દેવસરખી કાંતિવાળા પ્રતાપવાન્ તેણે છ તથા આઠ બાણથી સંગ્રામમાં શરીર ત્યાગ કરનાર સૂતપુત્ર કર્ણને વિ-ધિ હસતા હોય નહિ તેની પેઠે બીજા એક બાણેકરી જલદી એનું ધનુષ્ય કાપી બીજા બાણોએકરી ચાર અશ્વ તથા સારથિને પણ હણી સૂર્ય કિરણ સરખા નારાચ નામના બાણેકરી તેને પણ વક્ષસ્થળમાં વિંધ્યો. તે ભીમસેનના નાખેલા બાણ જેમ મેઘને ભેદી સૂર્યનાં કિરણો જાય તેમ કર્ણને ભેદી ધરણી પ્રત્યે ગયા. કપાઈ ગયું છે ધનુષ્ય જેનું, ભીમસેનના બાણથી હણાએલો પુરૂ-ષમાં નીકર્ણ મોટા વૈકલવ્યને પ્રાપ્ત થઈ બીજા રથમાં જતો રહ્યો.

॥ सवैक्लव्यंमहत्प्राप्यछिन्नधन्वाशरैर्हतः ॥

॥ तथापुरुषमानीसप्रत्यपायाद्रथांतरं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णपराजये एक-त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ स्वयंशिष्योमहेशस्यभृगूत्तमधनुर्धरः ॥

॥ शिष्यत्वंप्राप्तवान्कर्णस्तस्यतुल्योस्त्रविद्यया ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, ભૃગુકુળમાં ઉત્તમ એવા ધનુષ્ય ધરના-ર પરશરામ પોતે મહાદેવના શિષ્ય અને શિષ્ય ગુણેકરી યુક્ત એવો,

અસ્ત્રવિદ્યામાં તે સરખા તેના શિષ્ય કર્ણને કુંતિપુત્ર ભીમસેને લીલા માત્રમાં જીતી લીધો. હે સંજય, જે વિષે મારા પુત્રોને મોટી આશા હતી એવા ભીમથી વિમુખ થયેલા તેને જોઈ દુર્યોધને શું કહ્યું ? પરાક્રમેકરી વખાણ કરવા લાયક મહાબળવાન્ ભીમસેને કેવી રીતે યુદ્ધ કર્યું? ત્યારપછી પ્રજ્વલિત અગ્નિસરખા ભીમસેનને સંગ્રામમાં જોઈ કર્ણે શું કરયું? સંજય કહે છે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર, વિધિએ કલ્પેલા બીજા રથમાં બેશી વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલા સમુદ્રની પેઠે પાછો કર્ણ ભીમસેન સામે આવ્યો હે વિશાંપતે, ક્રોધ પામેલા અધિરથપુત્ર કર્ણને જોઈ તમારા પુત્રો, ભીમસેનને અગ્નિના મુખમાં હોમાયલોજ છે એમ માનવા લાગ્યા. તેટલામાં રાધાપુત્ર કર્ણ ધનુષ્યનો શબ્દ તથા ભયંકર એવો તલશબ્દ કરી ભીમસેનના રથ સામે દોડ્યો. હે રાજન્, તે સમયે વળી ફરીથી શૂરવીર સૂર્યપુત્ર કર્ણ તથા મહાત્મા ભીમસેનનો ભયંકર એવો સમાગમ થયો. અત્યંત ક્રોધ પામેલા પરસ્પર વધને ઈચ્છતા એવા મહાબાહુ તે બેઉ, નેત્રેકરી જાણે એક બીજાને બાળતા હોય તેમ અન્યોન્ય સામે જોતા હતા. ક્રોધેકરી લાલ નેત્રવાળા, સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતા, શત્રુને દમન કરનાર, વ્યાઘ્રની પેઠે અત્યંત વ્યાકુળ થયેલા, બાજપક્ષિની પેઠે શીઘ્ર ગતિ કરનારા, શરભનામના મૃગની પેઠે અત્યંત ક્રુદ્ધ થયેલા શૂરવીર તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે શત્રુને દમન કરનાર ભીમસેન અક્ષદ્યૂતવિષે, વનમાં, વિરાટના નગરવિષે જે દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હતું તેને, અને તમારા પુત્રોએ સમૃદ્ધ એવા રત્ન તથા દિશોનું હરણ કર્યું હતું તે, તેમજ પુત્રસહિત તમે નિરંતર તેને દુઃખ આપ્યાં હતાં ને પુત્રસહિત નિરપરાધિ કુંતિને તમો બાળી નાખવા ઈચ્છતા હતા, દુરાત્માઓએ સભાના મધ્યમાં જે જે દ્રૌપદીને ક્લેશ પ્રાપ્ત કર્યા હતા, દુઃશાસને તેના કેશનું આકર્ષણ કર્યું હતું, હે ભારત, તે ટાણે કર્ણે જે જે કઠોર વચન કહ્યાં હતાં, વળી તેને કહ્યું હતું જે હવે તું બીજા પતિની ઈચ્છા કર, પાંડવ હવે તારા પતિ નથી, ષંઢ તિલસરખા એ તો નરકમાં પડ્યા છે, એ રીતે હે રાજન્, તમારી સમક્ષ દાસીભાવેકરી દ્રૌપદીને ભોગવવાની ઈચ્છાથી જે જે તમારા પુત્રોએ વચન કહ્યાં હતાં, કાળિઆર મૃગનાં ચર્મ પેહેરી વનમાં નિવાસ કરયો હતો, તેમ તમારી સમીપે સભામાં કર્ણે જે કઠોર વચન કહ્યાં હતાં, તેમ પાંડવોને તૃણતુલ્ય ગણી ક્રોધથી તમારો પુત્ર જે બોલ્યો હતો, એ રીતે જે જે બાળકપણાથી

પોતાને દુઃખ થયાં હતાં તેમનું ચિંતન કરી શત્રુને હણનાર ભરતકુળમાં સિંહરૂપ, શરીરનો ત્યાગ કરનાર ભીમસેને કોઈથી સહન થાય નહિ એવું સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળુ મોટુ ધનુષ્ સજ્જ કરી, તત્કાળ કર્ણ સામે આવી, શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા પ્રકાશમાન્ બાણમયજાળેકરી સૂર્યનાં કિરણો ઢંકાઈ જાય તે રીતે કર્ણના રથને આચ્છાદન કરી દીધો. અધિરથપુત્ર કર્ણે પણ હાસ્ય કરી શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણેકરી જલદી ભીમસેનની તે બાણજાળને કાપી નાંખી. મહારથિ મહાબળવાન્ એવા મહાબાહુ અધિરથપુત્ર તેણે તીક્ષ્ણ એવા મોટા નવ બાણેકરી ભીમસેનને વિંધ્યા. અંકુશેકરી જેમ હસ્તિને વારે તેમ કર્ણે બાણેકરી વારણ કરેલા અસંભ્રાંત ભીમસેન, સૂતપુત્ર કર્ણ સામે દોડ્યા. વેગેકરી પોતાસામે આવતા પાંડવમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેનને જોઈ મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ સામે જાય તેમ કર્ણે પણ તેની સામે જઈ સેંકડો ભેરી સરખા શબ્દવાળો પોતાનો શંખ વગાડી વૃદ્ધિ પામેલા સાગરની પેઠે હર્ષથી સૈન્યને ક્ષોભ પમાડ્યું. હસ્તિ, અશ્વ, રથ તથા પાયદળથી સંકુળ ક્ષોભ પામેલા તે સૈન્યને જોઈ ભીમસેને કર્ણપાસે જઈ બાણેકરી તેને આચ્છાદન કરી દીધો. કર્ણે પણ બાણેકરી પાંડુપુત્ર તેને આચ્છાદન કરી કૃષ્ણ વર્ણવાળા તેના અશ્વસાથે પોતાના શ્વેત વર્ણવાળા અશ્વને સંગ્રામમાં મિશ્રિત કરી દીધા. એ રીતે તે મિશ્રિત થયેલા વાયુ સરખા વેગવાળા અશ્વને જોઈ તમારા પુત્રનું સૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું. હે મહારાજ, શ્વેત તથા કૃષ્ણવર્ણવાળા મિશ્રિત થયેલા વાયુસરખા વેગવાળા તે અશ્વ આકાશમાં જેમ મેઘ શોભે તેમ અત્યંત શોભતા હતા. અત્યંત ક્રોધ પામેલા ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા પરસ્પર યુદ્ધ કરતા કર્ણ તથા વૃકોદરને જોઈ તમારી તરફના મહારથિઓ સંત્રસ્ત થઈ કંપવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તે સમયે તે બેઉનો પ્રેતરાજના પુરની પેઠે દુઃખે કરી જોઈ શકાય નહિ એવો યમદેશ સરખો ભયંકર સંગ્રામ થયો. તે આશ્ચર્યરૂપ યુદ્ધને સમાજની પેઠે જોતા મહારથિઓ તે મહાસંગ્રામમાં આનોજ જય થશે એમ જાણતા નહતા. હે રાજન્, પુત્રસહિત તમારા ખરાબ વિચારથી મોટા અસ્ત્રવાળા તે બેઉના મોટા સંમર્દને મહારથિઓ જોતા હતા. શત્રુને હણનાર પરસ્પર તીક્ષ્ણ બાણેકરી આચ્છાદન કરતા અદ્ભુત પરાક્રમવાળા તે બેઉ બાણજાળેકરી આકાશને વિંટી દેતા હતા. તીક્ષ્ણ બાણેકરી પરસ્પર મારવાને ઈચ્છતા ઉત્તમ દેખાવવાળા મહારથિ તે બેઉ વૃષ્ટિમાન્ બે મેઘસ-

રખા દેખાતા હતા. હે પ્રભો, સુવર્ણથી વિકૃત એવા બાણુ પરસ્પર નાખતા શત્રુને દમન કરનાર તે બેઉ મોટા ઉંબાડીઆથી જેમ કરે તેમ બાણેકરી આકાશને પ્રકાશયુક્ત કરતા હતા. હે રાજન્, તે બેઉએ પરસ્પર મૂકેલા ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા બાણુ શરદૃઋતુમાં આકાશવિષે મત્ત એવા સારસોની પંક્તિ શોભે તેવા શોભતા હતા. સૂતપુત્રકર્ણસાથે મળેલા શત્રુને દમન કરનાર ભીમસેનને જોઈ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન ભીમસેનવિષે અતિભાર માનતા હતા. તે યુદ્ધમાં કર્ણ તથા ભીમસેને મૂકેલા બાણેકરી અત્યંત હણાયલા અશ્વ, નર તથા હસ્તિઓ બાણુ સંપાતને અતિક્રમણ કરી સંગ્રામમાં પડતા હતા. હે રાજન્, હે મહારાજ, હે ભરતર્ષભ, મનુષ્ય, અશ્વ તથા ગજના પ્રાણુરહિત થઈ પડેલાં શરીરેકરી ક્ષણમાત્રમાં પૃથ્વી વિંટાઈ ગઈ.

॥ मनुष्याश्वगजानांचशरीरैर्गतजीवितैः ॥

॥ क्षणेनभूमिःसंजज्ञेसंवृताभरतर्षभ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ अत्यद्भुतमहंमन्येभीमसेनस्यविक्रमं ॥
॥ यत्कर्णयोधयामाससमरेलघुविक्रमं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, જે ભીમસેને લઘુ પરાક્રમવાળા કર્ણ સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કર્યું વાસ્તે તેના પરાક્રમને અતિ આશ્ચર્યરૂપ હું માનું છું. જે કર્ણ, યક્ષ, અસુર તથા મનુષ્યસહિત સર્વ શસ્ત્ર ધરનાર એવા દેવતાઓને પણ યુદ્ધમાં વારી રાખે તે કર્ણ યુદ્ધમાં લક્ષ્મીએકરી શોભિતા પાંડુપુત્ર ભીમસેનને કેમ તરી ગયો નહિ? હે સંજય, તે મને કહે. અને જે આ પ્રાણદ્યૂતવિષે જરૂર કરીને જય કે પરાજય થવાનો છે એમ હું માનુંછું એવા યુદ્ધરૂપ પ્રાણદ્યૂતમાં તે બેઉનું કેવી રીતે યુદ્ધ થયું? તે પણ મને કહે, જે કર્ણને પામી સંગ્રામમાં મારો પુત્ર દુર્યોધન ગોવિંદ તથા સાત્યકિસહિત પાંડવોને જીતવાનો ઉત્સાહ રાખે છે તે કર્ણને ભયંકર કર્મવાળા ભીમસેને વારંવાર જીતી લીધો, એ વાત સાંભળી મને જાણે મોહ પ્રાપ્ત થયો હોય નહિ તેમ થાય છે. હે સંજય, મારા પુત્રના અન્યાયેકરી

કૌરવોનો નાશ થશે; એમ હું માનું છું. કારણ મોટા ધનુષ્યવાળા પાંડવોને કર્ણ જીતશે નહિ કેમકે પાંડવો સાથે કર્ણે જે જે યુદ્ધ કર્યાં તે સર્વ યુદ્ધમાં પાંડવ.કર્ણને જીત્યા હતા હે.તાત, ઈન્દ્રસહિત દેવતાઓ પણ પાંડવોને જીતી શકે એમ નથી. પણ મંદ બુદ્ધિવાળો મારો પુત્ર દુર્યોધન તે વાત જાણતો નથી. તેમ બુદ્ધિવિનાનો મારો પુત્ર દુર્યોધન, કુબેરસરખા યુધિષ્ઠિરના ધનને હરણ કરી વિષ ઉપર રહેલા મધને ઈચ્છનારની પેઠે પોતાના પ્રતાપને જાણતો નથી. છળ કરવામાં ચતુર એવો મારો પુત્ર છળેકરી મહાત્મા પાંડવોના રાજ્યને હરણ કરી હવે મેં તેમને જીતીજ લીધા છે એમ માની પાંડવોનું અપમાન કરે છે, તેમ પુત્રના સ્નેહને લીધે ખરાબ અંતઃકરણવાળા મેં પણ ધર્મથી ચાલનાર મહાત્મા પાંડવોને છેતર્યા. ભાઈઓ સહિત દિર્ઘ દૃષ્ટિવાળા યુધિષ્ઠિર શાંતિ કરવા ઈચ્છતાતા તેનો આ અશક્ત એમ માની મારા પુત્રોએ તિરસ્કાર કર્યો. તેમ મહાબાહુ ભીમસેન પણ તે દુઃખ તથા આપણા કરેલા તિરસ્કાર મનમાં યાદ કરી કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરે છે માટે હે સંજય, પરસ્પર વધને ઈચ્છતા યુદ્ધ કરવામાં શ્રેષ્ઠ એવા કર્ણ તથા ભીમ સંગ્રામમાં જે રીતે યુદ્ધ કરતા હોય તે મને કહે. સંજય કહે છે–હે રાજન્, બે વનહસ્તિની પેઠે પરસ્પર વધને ઈચ્છતા કર્ણ તથા ભીમનો સંગ્રામ જેવી રીતે થયો તે હું કહું તે સાંભળો. હે રાજન્, ક્રોધાયમાન થયેલા સૂર્યપુત્ર કર્ણે ક્રોધ પામેલા શત્રુને દમન કરનાર પરાક્રમિ ભીમસેનને, મહા વેગવાન્, પ્રસન્ન અગ્રભાગવાળા સુવર્ણથી શોભિતા ત્રીસ બાણેકરી વિંધ્યો. ભીમસેને પણ બાણ નાંખતા તેનું ધનુષ્ તીક્ષ્ણએવા ત્રણ બાણથી કાપીભલ્લ નામના બાણથી એના સારથિને રથ ઉપરથી પૃથ્વીવિષે પાડી નાંખ્યો. તેને જોઈ ભીમસેનના વધને ઈચ્છતા મહા બળવાન્ સૂર્યપુત્ર કર્ણે સુવર્ણ તથા વૈડૂર્ય મણિથી વિચિત્ર પ્રકારના દાંડાવાળી બીજી કાળશક્તિ સરખી મોટી શક્તિ ગ્રહણ કરી ઊંચે ઉગામી સાંધી, જીવિતના અંતને કરનારી તે ઈન્દ્ર જેમ વજ્ર નાખે તેમ ભીમસેન ઉપર નાંખી મોટો શબ્દ કર્યો. તે શબ્દ સાંભળી તમારા પુત્ર હર્ષિત થયા..કર્ણના હાથમાંથી મૂકાયલી સૂર્ય તથા અગ્નિસરખી કાંતિવાળી તે શક્તિને આકાશમાંજ સાત બાણેકરી ભીમસેને કાપી નાંખી. છૂટા મૂકેલા સર્પસરખી તે શક્તિને કાપી• કર્ણના પ્રાણને જાણે ખોળતા હોય નહિ એવા ભીમસેને શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા યમદંડસરખા સુવર્ણના પુંખવાળા મયૂર પીંછ બાંધેલા બાણ ક્રોધ-

થી તેની ઉપર નાંખ્યા. કર્ણે પણ સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળું કોઈથી સહન થાય નહિ એવું બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી તે મોટા ધનુષ્‌ને ખેંચી ભીમસેન ઉપર બાણ નાંખ્યા. તેમને પાંડુપુત્ર ભીમસેને નતપર્વ એવા નવ બાણવડે કાપી મોટા સિંહનાદ કર્યો. ઋતુમતિ ગાયવાસ્તે જેમ બળવાન્ એવા બે ગોવૃષ શબ્દ કરે તેમ પરસ્પર શબ્દ કરતા, માંસ વાસ્તે બે સિંહ જેમ પરસ્પર ગર્જના કરે તેમ ગર્જના કરતા, પરસ્પર મારવા ઈચ્છતા એક બીજાને જેમ વૃષભ જુવે તેમ અનોન્ય સામે જોતા એવા તે બેઉ મોટા બે હસ્તિ જેમ એક બીજા સામે આવી દાંતના અગ્રભાગેકરી જેમ પરસ્પર હણે તેમ કર્ણ પર્યંત ધનુષ ખેંચી સારી રીતે મૂકેલા બાણેકરી અનોન્ય હણતા હતા. હે મહારાજ શસ્ત્રવૃષ્ટિએકરી પરસ્પર બાળતા એક બીજા સામે જોતા કોપથી ફાડેલાં છે નેત્ર જેમણે એવા વારંવાર એક બીજાને તિરસ્કાર કરતા, હાસ્ય કરતા તથા શંખનો શબ્દ કરતા તે બેઉ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. હે મારિષ, તેટલામાં ભીમસેને વળી તેના મુષ્ટિ દેશમાં રહેલા ધનુષ્‌ને કાપી શંખસરખા વર્ણવાળા તેના અશ્વને બાણેકરી યમલોક પ્રત્યે મોકલી સારથિને પણ રથમાં બેસવાના સ્થાનક ઉપરથી નિચે પાડી નાંખ્યો. તે સમયે હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવો કર્ણ દુરત્યય એવી ચિંતાને પ્રાપ્ત થયો, અને ભીમસેનના બાણજાળથી મોહિત થઈ કંઈ કર્તવ્યને પણ જાણતો ન હોતો. એ રીતે કષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા કર્ણને જોઈ ક્રોધેકરી જાણે કંપતો હોય નહિ એવો દુર્યોધનરાજા પોતાના ભાઈ દુર્જયને કહેવા લાગ્યો કે હે દુર્જય, આગળ પાંડુપુત્ર ભીમસેન રાધાપુત્ર કર્ણને ગળે છે વાસ્તે તું ત્યાં જા. અને તત્કાળ પુરૂષના ચિન્હહિન એવા તેને હણ; અને કર્ણવિષે બળ ધારણ કર. એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી 'ઠીક બહુ સારૂ.' એમ તેને કહી તમારા પુત્ર દુર્જયે ઘણાક બાણ નાંખતા ભીમસેન સામે દોડી નવ બાણ ભીમસેનઉપર, આઠ તેના અશ્વઉપર, છએકરી સારથિને, ત્રણથી ધ્વજને, ને બીજા સાતથી વળી તેને વિંધ્યો. અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા ભીમસેને પણ બાણેકરી ભેદાયાં છે મર્મસ્થાન જેનાં એવા દુર્જયને અશ્વ તથા સારથિ સહિત યમલોકપ્રત્યે મોકલી દીધો. શણગારેલા સર્પની પેઠે પૃથ્વી વિષે ચેષ્ટા કરતા તે તમારા પુત્રને જોઈ નેત્રમાં આવ્યાં છે અશ્રુ જેને એવા પીડિત કર્ણ તેને પ્રદક્ષિણા કરી અને તે ભીમસેન તો અત્યંત વૈરિ એવા તે કર્ણને ગર્વથી વિરથ કરી બાણગણ શતઘ્ની તથા શંકુથી તેને મારવા

લાગ્યો. એ રીતે એના બાણથી ભેદાયો તોયપણ અતિરથિ એવા શત્રુને તપાવનાર કર્ણે ક્રુદ્ધરૂપ ભીમસેનને સંગ્રામમાં ત્યાગ ન કર્યો.

॥ समाचिनोद्बाणगणैःशतघ्नीभिश्चशंकुभिः ॥

॥ तथाप्यतिरथःकर्णोभिषमानोस्यसायकैः ॥

॥ नजहौसमरेभीमंक्रुद्धरूपंपरंतपः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णभीमयुद्धे त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

संजयउवाच ॥ सर्वथाविरथःकर्णःपुनर्भीमननिर्जितः ॥

॥ रथमन्यंसमास्थायपुनर्विव्याधपांडवं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, સર્વથી વિરથ અને ફરીથી ભીમે પરાજય પમાડેલો કર્ણ બીજા રથમાં બેશી પાછો પાંડુપુત્ર ભીમસેનને વિંધવા લાગ્યો, તેટાણે બે મોટા હસ્તિઓ એકબીજા સામે આવી દાંતના અગ્રભાગેકરી પરસ્પર હણે તેમ કાનપર્યન્ત ધનુષ્ ખેંચી મૂકેલા બાણેકરી તે બેઉ અન્યોન્ય હણતા હતા. તેટલામાં કર્ણે બાણના સમુદાયથી ભીમસેનને ઢાંકી દેઈ મોટો શબ્દ કરી વળી વક્ષસ્થળમાં તેને વિંધ્યો. ભીમસેને દશ બાણેકરી તેને વિંધી વળી નતપર્વ એવા સિંતેર બાણથી વિંધ્યો. હે રાજન્, વળી ભીમસેને નવ બાણેકરી કર્ણને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધી તીક્ષ્ણ એવા એકબાણેકરી એના ધ્વજને પણ વિંધી અંકુશે જેમ મોટા હસ્તિને વિંધે અને ચાબુકેકરી જેમ અશ્વને, તેમ બીજા ત્રેસઠ બાણથી તેને વિંધ્યો. હે મહારાજ, યશસ્વિ એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેને અત્યંત વિંધેલા ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા શૂરવીર તેણે બે ગલોફાં ચાટી સર્વ કાયાને અવદારણ કરે એવો બાણ ઈન્દ્ર જેમ બળ નામના દૈત્યઉપર વજ્રે નાખે તેમ ભીમસેનઉપર નાંખ્યો. સંગ્રામમાં સૂતપુત્ર કર્ણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલો વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળો તે બાણ ભીમસેનને ભેદી પૃથ્વીને વિદારણ કરતો તેમાં ગયો. તેથી ક્રોધેકરી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા મહાબાહુ ભીમસેને ચાર હાથથી મોટી સુવર્ણથી શોભિતી છ ખુણાવાળી વજ્રસરખી પોતાની ગદા વિચાર ન કરતાં એકદમ સૂતપુત્ર કર્ણ ઉપર નાંખી. તે મહા-

એકરી ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સંક્રુદ્ધ એવા તેણે ઈન્દ્ર જેમ વજ્રેકરી અસુરોને હણે તેમ અધિરથ પુત્ર કર્ણના સારી રીતે વહન કરનાર એવા રૂડા અશ્વને હણી ક્ષુરપ્ર નામના બે બાણેકરી એના ધ્વજને કાપી બીજા બાણોએકરી એના સારથિને પણ હણ્યો. હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા પડી ગયેલા ધજાવાળા તે રથનો ત્યાગ કરી હે ભારત, ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો કર્ણ ધનુષ્ સજ્જ કરી સામે ઉભો રહ્યો, તે સ્થાનકે રાધાપુત્ર કર્ણનું આશ્ચર્યરૂપ પરાક્રમ અમે જોયું જે વિરથ એવા રથિમાં શ્રેષ્ઠ તેણે શત્રુને વારી રાખ્યો. સંગ્રામના મધ્યમાં વિરથ એવા મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ તે કર્ણને જોઈ દુર્યોધને દુર્મુખને કહ્યું કે, હે દુર્મુખ, આ રાધાપુત્ર કર્ણને ભીમસેને વિરથ કરયો, વાસ્તે નરશ્રેષ્ઠ એવા તે મહારથિને રથમાં સંપાદન કર. હે ભારત, એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી દુર્મુખ, બાણેકરી ભીમસેનને વારતો તત્કાળ કર્ણની પાસે ગયો. સંગ્રામમાં સૂતપુત્રની પાછળ ગયેલા દુર્મુખને જોઈ વાયુપુત્ર ભીમસેને પ્રસન્ન થઈ બે ગલોફાં ચાટી કર્ણને વારી રાખી પોતાનો રથ જલદી દુર્મુખ સામે ચલાવી તેજ વખતે હે મહારાજ, સુંદર મુખવાળા નતપર્વ એવા નવબાણેકરી દુર્મુખને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. ત્યારપછી તેજ રથપ્રત્યે બેઠેલો અધિરથપુત્રકર્ણ દેદીપ્યમાન સૂર્ય સરખો શોભતો હતો. પછી સૂર્યપુત્ર કર્ણ રણભૂમિમાં સૂતેલા ભેદાયાં છે મર્મસ્થાન જેનાં રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત એવા દુર્મુખને જોઈ અશ્રુએકરી પૂર્ણ છે નેત્ર જેનાં એવો તે બે ઘડી મોહાવિષ્ટ થઈ પ્રાણરહિત પડેલા તેને અતિક્રમણસાથે પ્રદક્ષિણા કરી મોટો નિશ્વાસ મૂકી તે સમયે કંઈ પણ કર્તવ્યને ન જાણતો હતો. હે રાજન્, એ છીદ્ર જોઈ ભીમસેને ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા નારાચ નામના ચઉદ બાણ કર્ણઉપર નાંખ્યા. સુવર્ણના પુંખવાળા તે બાણ મોટા પરાક્રમવાળા તે કર્ણના સુવર્ણથી વિચિત્ર પ્રકારના કવચને ભેદી હે મનુષ્યેંદ્ર, ક્રોધાયમાન કાળે પ્રેરેલા સર્પની પેંઠે રક્તભોજન કરનાર એવા તે સૂતપુત્રના રૂધિરનું પાન કરી પૃથ્વીવિષે જતા તે દશેય દિશાઓમાં શોભતા હતા. તે ભીમસેનને પણ રાધાપુત્ર કર્ણે સુવર્ણથી શોભિતા અતિઉગ્ર એવા નારાચનામના ચઉદ બાણેકરી વિચાર ન કરતે વિંધ્યો. કર્ણના નાંખેલા ભયંકર તે બાણ ભીમસેનના ડાબા હાથને ભેદી ક્રૌંચપર્વતપ્રત્યે જેમ પક્ષિઓ પ્રવેશ કરે તેમ પૃથ્વીપ્રત્યે પ્રવેશ કરતા; તે સૂર્ય અસ્ત થવા સમયે જેવાં તેનાં કિરણો શોભે તેવા શોભતા હતા.

કર્ણે મર્મ ભેદનાર નારાચનામના બાણેકરી ભેદેલો તે ભીમસેન પર્વત જેમ જળને સ્રવે તેમ રૂધિરને સ્રવતો હતો. ભીમસેને પણ ગરૂડસરખા વેગવાળા ત્રણ બાણેકરી સૂતપુત્રને વિંધી બીજા સાતેકરી એના સારથિને પણ વિંધ્યો. હે મહારાજ, ભીમના બાણેકરી હણાયેલો વિહ્વળ એવો તે કર્ણ મહાભયથી સંગ્રામનો ત્યાગ કરી વેગવાન્, અશ્વેકરી ભાગવા લાગ્યો. અતિરથિ એવો ભીમસેન તો સુવર્ણથી શોભિતું ધનુષ્ ખેંચી પ્રજ્વલિત અગ્નિની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો.

॥ प्राद्रवज्जवनैरश्वैरणंहित्वामहाभयात् ॥

॥ भीमसेनस्तुविस्फार्यचापंहेमपरिष्कृतं ॥

॥ आहवेतिरथोतिष्ठज्ज्वलन्निवहुताशनः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णापयाने गुर्जरभाषायां चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ दैवमेवपरंमन्येधिक्पौरुषमनर्थकं ॥

॥ यत्राधिरथिरायत्तोनातरत्पांडवंरणे ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, જે માટે સાવધાન થયેલો કર્ણ સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેનને તરી ગયો નહિ વાસ્તે પૌરૂષ અનર્થક છે અને દૈવનેજ હું શ્રેષ્ઠ માનુ છું. કર્ણ સંગ્રામમાં ગોવિંદસહિત પાંડવોને જીતવાનો ઉત્સાહ રાખે છે અને હું પણ લોકમાં કર્ણસમાન કોઈપણ યોદ્ધાને જોતો નથી એમ વારંવાર દુર્યોધન કહેતો હતો તેથી મેં સાંભળ્યું હતું. તેમ હે સૂત, પૂર્વે દુર્યોધને આ રીતે પણ મને કહ્યું હતું જે કર્ણ બળવાન્, શૂરવીર, દૃઢ ધનુષ્વાળો ખેદરહિત છે માટે તેની સહાયતાવાળા મને સંગ્રામમાં દેવતાઓ પણ જીતી શકે નહિં. ત્યારે સત્વરહિત ખેદયુક્ત મનવાળા પાંડુપુત્ર તો કોણ માત્ર? એમ મને વારંવાર કર્ણવિષે કહ્યું હતું. તે કર્ણને નિર્વિષ સર્પની પેઠે પરાજય પામેલો તથા સંગ્રામમાંથી પલાયન કરેલો જોઈ દુર્યોધન શું કહેશે? વળી મોહ પામેલા જેણે યુદ્ધમાં અવિશારદ એવા એકલા દુર્મુખને પતંગિયાની પેઠે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, પણ હે સંજય, અશ્વત્થામા, મદ્રરાજ, કૃપાચાર્ય તથા કર્ણ એટલા એકઠા મળે

તોપણ જરૂર ભીમસેન સામે ઉભા રહેવા સમર્થ થાય નહિં. તેમ મહાઘોર એવા દશ હજાર હસ્તિની જેને ઉપમા અપાય એવા એના બળને તથા વાયુસરખા તેજવાળા તેના ક્રૂર વ્યવસાયને જાણતા. એવા તેઓ પણ કાળની જેને ઉપમા અપાય એવા ક્રૂર કર્મવાળા તેને શું કરવા કોપાવશે. એક મહાબાહુ કર્ણે પોતાના બાહુબળે કરી ગર્વિષ્ટ એવા ભીમસેનનો અનાદર કરી તેની સાથે યુદ્ધ કર્યું, જેણે તે કર્ણને ઈન્દ્ર જેમ અસુરોને જીતે તેમ સંગ્રામમાં જીતી લીધો, પાંડુપુત્ર એવા તે ભીમસેનને કોઈપણ જીતવા સમર્થ છેજ નહિ. જે એકલો ભીમસેન ધનંજયને ખોળવા વાસ્તે દ્રોણને મંથન કરી મારી સેનાપ્રત્યે પેઠો તેને જીતવાને ઈચ્છતો કોણ પ્રાપ્ત થાય? હે સંજય, હાથમાં ઉગામેલું છે વજ્ર જેણે એવા મહેંદ્રની આગળ જેમ દાનવ ઉભા રહેવાનો ઉત્સાહ ન કરે તેમ ભીમસેન આગળ ઉભા રહેવાનો કોણ ઉત્સાહ કરે? કદિ પ્રેતરાજના નગરમાં જઈ મનુષ્ય પાછો આવે પણ સંગ્રામમાં ભીમસેનને પ્રાપ્ત થઈ પાછો આવે નહીં. સંક્રુદ્ધ થએલા ભીમસેન પ્રત્યે મોહાવિષ્ટ થઈ જે દોડે છે તે અલ્પ ચિત્તવાળા પતંગ નામના જંતુ જેમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે તેમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે. અને સભામાં કૌરવો સાંભળતાં મારા પુત્રોના વધ સંબંધિ જે ભીમસેને તે ગર્વિષ્ઠોની આગળ ભાષણ કર્યું હતું, જરૂર તેને યાદ કરી પરાજય પામેલા કર્ણને જોઈ ભાઈસહિત દુઃશાસન ભીમના ભયથી વિરામ પામશે. અને હે સંજય, દુર્બુદ્ધિવાળા દુર્યોધને સભામાં વારંવાર કહ્યું હતું જે કર્ણ દુઃશાસન તથા હું યુદ્ધમાં પાંડવોને જીતીશું. તે દુર્યોધન, ભીમસેને વિરથ કરેલા પરાજય પામેલા કર્ણને જોઈ શ્રીકૃષ્ણનાં સલાહનાં વચનનો અનાદર કરનાર મારો પુત્ર અત્યંત સંતપ્ત થશે. તેમજ સંગ્રામમાં ભીમસેને હણેલા કવચયુક્ત પોતાના ભાઈઓને જોઈ મારો પુત્ર દુર્યોધન પોતે અપરાધી હોવાથી જરૂર અત્યંત સંતપ્ત થશે. ભયંકર આયુધવાળા ક્રોધ પામેલા સાક્ષાત્કાલની પેઠે ઉભેલા શત્રુ એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેન સામે પોતાના જીવિતને ઈચ્છતો કોણ પુરૂષ જાય? વડવામુખના મધ્યમાં રહેલો કદિ મૂકાય પણ ભીમસેનના મુખમાં પ્રાપ્ત થયેલો મૂકાય નહિ. એવી મારી મતિ છે. પાંડવ, પાંચાલ, કેશવભગવાન્ તથા સાત્યકિ ક્રોધથી સંતપ્ત થયેલા એટલા યુદ્ધમાં જીવિતનું રક્ષણ કરવું જાણતા નથી. અને હે સૂત, મારા પુત્રોનું જીવિત તો નાશ થયું. સંજય કહે છે-હે કૌરવ્ય, જે

તમે આ ટાણે મહાભય પ્રાપ્ત થયું તે સમયે શોચ કરો છો, તે તમેજ આ જગતના નાશનું મૂળ છો; એમાં સંશય નથી. પોતેજ પુત્રોનાં વચન માની મોટું વૈર કરી નજીક મરણ આવેલો જેમ સારા પથ્ય ઔષધને ગ્રહણ કરે નહિ, તેમ કોઇ સારાં વચન કહેતો તમે ગ્રહણ કરતા નહતા. હે મહારાજ, હે નરોત્તમ, પોતેજ અત્યંત દુર્જર એવું કાળકુટ વિષપાન કર્યું માટે આટાણે સમય તેના ફળને પ્રાપ્ત થાઓ. તે કુત્સિત સમયે યુદ્ધ કરતા મહાબળવાન્ યોદ્ધાઓ તમને કહું તથા જે રીતે યુદ્ધ પ્રવર્ત્તમાન થયું તે પણ કહું તે સાંભળો. હે ભારત, ભીમસેને પરાજય પમાડેલા કર્ણને જોઈ મોટા ધનુષ્યવાળા સૌદર્પ એવા દુર્મષણ, દુઃસહ, દુર્મદ, દુર્ધર, તથા જય એ પાંચ ભાઇઓ જે તમારા પુત્ર તે સહન કરી શક્યા નહિ; તેથી વિચિત્ર પ્રકારના કવચ પેહેરેલા તેઓએ શત્રુ એવા ભીમસેન સામે દોડી ચોતરફથી મહાબાહુ એવા ભીમસેનને વિંટી લીધા. તીડ નામના જંતુના સમુદાએ કરી દિશાઓ જેમ ઢંકાઈ જાય તેમ બાણેકરી દિશાઓને ઢાંકી દેઈ સામે આવતા તે દેવસરખા કુમારોને ભીમસેને હસતા હોય નહિ ! તેની પેઠે તત્કાળ ગ્રહણ કર્યા. ભીમસેન સમીપે ગયેલા તમારા પુત્રોને જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ એવા બાણ નાંખતો મહાબળવાન્ ભીમસેન સામે આવ્યો. તમારા પુત્રોએ વારણ કરેલો ભીમસેન પણ જલદી તેની સામે આવ્યો. તેટલામાં કૌરવો ચોતરફથી કર્ણને વિંટી સન્નત છે પર્વ જેમના એવા બાણ ભીમસેન ઉપર નાંખવા લાગ્યા. હે રાજન્, તેટલામાં ભીમસેને પચ્ચીસ બાણેકરી અશ્વ તથા સારથિસહિત ભયંકર ધનુષ્યવાળા તે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. તેટાણે પ્રાણરહિત તે, વિચિત્ર પ્રકારના પુષ્પ ધરનાર વાયુએ ભાગેલા મોટા વૃક્ષ જેમ પડે તેમ સારથિ સહિત રથ ઉપરથી નીચે પડ્યા. તે વખતે ભીમસેનનું અદ્ભુત એવું પરાક્રમ અમે જોયું. બાણેકરી અધિરથપુત્રને વારી રાખતાં તમારા પુત્રોને તેણે હણ્યા. હે મહારાજ, ભીમસેને તીક્ષ્ણ બાણેકરી ચોતરફથી વારણ કરેલો સૂતપુત્ર કર્ણ ભીમસેન સામે જોતો હતો. તેમજ ક્રોધથી રક્ત છે નેત્ર જેનાં એવા ભીમસેન પણ મોટુ ધનુષ્ સજ્જ કરી કર્ણ સામે જોતા હતા.

॥ तंभीमसेनःसंरंभात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥
॥ विस्फार्यसुमहच्चापंमुहुःकर्णमवैक्षत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमसेनपराक्रमे गुर्जरभाषायां पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

संजयउवाच ॥ तवात्मजांस्तुपतितान्दृष्ट्वाकर्णःप्रतापवान् ॥
॥ क्रोधेनमहताविष्टोनिर्विण्णोभूत्सजीवितात् ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે પડેલા તમારા પુત્રોને જોઈ મોટા ક્રોધેકરી આવિષ્ટ અને પ્રતાપવાન્ અધિરથ પુત્ર કર્ણ, જીવિતવિષે પણ વિરાગવાન થઇ પોતાની સમક્ષ ભીમે તમારા પુત્રોને હણ્યા તેથી કરચો છે અપરાધ જેણે એવો પોતાના આત્માને માનતો હતો; તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા સંભ્રાંત એવા ભીમસેને પૂર્વનું વૈર યાદ કરી તીક્ષ્ણ એવા બાણ કર્ણ ઉપર નાંખ્યા. રાધાપુત્ર કર્ણે પણ હસતો હોય નહિ તેની પેઠે શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા પાંચ બાણેકરી ભીમસેનને વિંધી વળી બીજા સિંતેરથી વિંધ્યો. કર્ણે નાંખેલા તે બાણને ન ગણકારતાં ભીમસેને નતપર્વ એવા સો બાણથી રાધાપુત્રને વિંધી વળી બીજા પાંચ બાણેકરી મર્મસ્થાનમાં વિંધી હે મારિષ, બીજા ભલ્લનામના બાણેકરી સૂતપુત્ર કર્ણનું ધનુષ્ કાપી નાંખ્યું. હે ભારત, તે વખતે ખેદયુક્ત મનવાળા શત્રુને તપાવનાર કર્ણે બીજું ધનુષ્ ગ્રહણ કરી બાણવડે ભીમસેનને ઢાંકી દીધો, ભીમસેને તેના અશ્વ તથા સારથિને હણી મોટુ હાસ્ય કરી બાણેકરી એનું ધનુષ્ પણ વળી કાપી નાંખ્યું. હે મહારાજ, સુવર્ણના પૃષ્ટભાગવાળું મોટા શબ્દયુક્ત તે નીચે પડી ગયું. તેટાણે મહારથિ કર્ણે તે રથમાંથી નીચે ઉતરી ગદા ગ્રહણકરી ક્રોધેકરી તે ભીમસેન ઉપર નાંખી. આવતી તે મોટી ગદાને જોઇ ભીમસેને સર્વ સૈન્ય જોતાં બાણેકરી તેને વારી રાખી પરાક્રમી પાંડુપુત્ર તેણે ઉતાવળથી સૂતપૂત્રના વધની ઈચ્છાથી તેની ઉપર હજારો બાણ નાંખ્યા કર્ણે પણ તે મહાસંગ્રામમાં બાણેકરી તેના બાણને વારી રાખી બીજા બાણોએકરી ભીમસેનનું કવચ ભેદી સર્વ સૈન્ય જોતાં નારાચ નામના પચ્ચીશ બાણ તેની ઉપર નાંખ્યા. સંક્રુદ્ધ થયેલા મહાબાહુ ભીમસેને પણ નતપર્વ એવા નવ બાણ સૂતપુત્ર ઉપર નાંખ્યા તે ભીમસેનના નાંખેલા તીક્ષ્ણ એવા તે બાણ તેનું કવચ તથા દક્ષિણ બાહુને ભેદી સર્પ જેમ રાફડા પ્રત્યે જાય તેમ ધરણી પ્રત્યે

ગયા. એ રીતે ભીમસેનના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા બાણના ઓઘેકરી ઢંકાઈ ગયેલો તે કર્ણ વળી ભીમસેનથી વિમુખ થયો કુંતિપુત્રના બાણથી ઢંકાઈ ગયેલા વિમુખ થયેલા પાયદળ એવા તે સૂતનંદનને જોઈ દુર્યોધને પોતાના ભાઈઓને કહ્યું કે સાવધાન થઈ જલદી કર્ણના રથ પ્રત્યે જાઓ. એવાં આશ્ચર્યરૂપ ભાઈનાં વચન સાંભળી વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર ચિત્રોપચિત્ર, ચિત્રાક્ષ, ચારૂચિત્ર, શરાસન, ચિત્રાયુધ, તથા ચિત્રવર્મા એટલા તમારા પુત્ર યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેન ઉપર બાણ નાંખતાં તેની સામે ગયા. આવતા તેમને જોઈ મહારથિ ભીમસેને તત્કાળ એક એક બાણેકરી સંગ્રામમાં તમારા પુત્રોને પાડ્યા. ભીમસેને હણેલા તે, વાયુએ ભાગેલા વૃક્ષોની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. હે રાજન્, મહારથિ એવા હણાએલા તમારા પુત્રોને જોઈ અશ્રુએકરી પૂર્ણ છે મુખ જેનું એવા કર્ણે વિદુરના વચન યાદ કર્યાં. પછી પરાક્રમી કર્ણ ઉતાવળથી વિધીપુરઃસર કલ્પેલા બીજા રથમાં બેશી યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેન સામે આવ્યો. તે સમયે તે બેઉજણ શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પુંખવાળા બાણેકરી એક બીજાને અન્યોન્ય ભેદી સૂર્યકિરણોએ મળેલા બે મેઘ શોભે તેવા શોભતા હતા. તેટલામાં ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડુપુત્ર ભીમસેને તીક્ષ્ણ એવા ભલ્લનામના છત્રીસ બાણેકરી સૂતપુત્ર કર્ણનું કવચ ભેદ્યું. હે ભરતર્ષભ, મહાબાહુ સૂતપુત્ર કર્ણે પણ સન્નતપર્વ એવા પચાસ બાણેકરી કુંતિપુત્ર ભીમસેનને વિંધ્યો. તે ટાણે બાણોએ કર્યા છે મોટા વ્રણ જેમને, તે જાણે રક્તચંદનેકરી લીંપાઈ ગયેલા હોય નહિ એવા રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત તે બેઉ ઉદય પામેલા ચંદ્ર સૂર્યસરખા શોભતા હતા. તેમ બાણથી ભેદાયાં છે અંગ જેમનાં એવા તે બેઉ રૂધિરથી વ્યાપ્ત એવાં અંગેકરી છૂટા મૂકેલા બે સર્પ સરખા દીસતા હતા. બે વ્યાઘ્ર જેમ પરસ્પર દાઢેકરી હણે તેમ પુરૂષમાં વ્યાઘ્રરૂપ શૂરવીર તે બેઉ મેઘની પેઠે પરસ્પર વર્ષતા હતા. બે હસ્તિ જેમ દાંતના અગ્રભાગેકરી અન્યોન્ય ભેદે તેમ બાણેકરી એક બીજાના શરીરને ભેદતા તે બેઉ અત્યંત શોભતા હતા. પરસ્પર શબ્દ કરતા હર્ષથી ક્રીડા કરતા રથેકરી નાના પ્રકારના મંડળાકારે કરતા રથિમાં ઉત્તમ, ગાય વાસ્તે બળવાન્ બે બળધની પેઠે પરસ્પર શબ્દ કરતા, સિંહની પેઠે પરાક્રમી, મહાબળવાન્, પુરૂષમાં સિંહરૂપ, પરસ્પર જોતા ક્રોધથી સંરક્ત નેત્રવાળા મહાપરાક્રમી તે બેઉ ઈન્દ્ર તથા બળીરાજાની પેઠે પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા.

તેટલામાં મહાબાહુ ભીમસેન બે હાથથી ધનુષ્યને ખેંચી સંગ્રામમાં વિજ- ળીસહિત મેઘસરખો શોભતો હતો. પછી નેમિના શબ્દરૂપી કડાકાવાળા ધનુષ્યરૂપ વિજળીયુક્ત ભીમસેનરૂપ મહામેઘે, બાણરૂપી જળેકરી કર્ણરૂપ પર્વતને વિંટી લીધો. હે ભારત, ત્યાર પછી વળી ભયંકર પરાક્રમવાળા પાં- ડુપુત્ર ભીમસેને સારી રીતે નાંખેલા હજાર બાણેંકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો. તે ઠાણે તમારા પુત્રોએ ભીમસેનના પરાક્રમને જોયું, જે સારા પુંખવાળા ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા બાણેકરી તેણે કર્ણને આચ્છાદન કરી દીધો. એ રીતે સંગ્રામમાં ભીમસેન, અર્જુન, યશસ્વિ કેશવભગવાન્, સાત્યકિ તથા બે ચક્ર રક્ષકને આનંદ કરતાં કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. હે મહારાજ, ભી- મસેનનું પરાક્રમ, તેનું બાહુબળ તથા ધૈર્ય જોઈ તમારા પુત્ર ખેદયુક્ત મનવાળા થયા.

॥ विक्रमंभुजयोर्वीर्यधैर्यंचविदितात्मनः ॥

॥ पुत्रास्तवमहाराजदृष्ट्वाविमनसोभवन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वाणि भीमयुद्धे गुर्जर- भाषायां षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

संजयउवाच ॥ भीमसेनस्यराधेयःश्रुत्वाज्यातलनिःस्वनं ॥

॥ नामृष्यतयथामत्तोगजःप्रतिगजस्वनं ॥

સંજય કહે છે–હે ધૃતરાષ્ટ્ર, રાધાપુત્ર કર્ણ ભીમસેનના પ્રત્યંચા ત- થા તલ શબ્દને સાંભળી મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ સામેના હસ્તિનો શબ્દ સાં- ભળી તે સહન કરી શકે નહિ તેમ સહન કરી શક્યો નહિ. તેથી બે ઘ- ડી સૂધી ભીમસેન સમીપથી દૂર જઈ તેણે રણભૂમિમાં પાડેલા તમારા પુ- ત્રોને જોઈ ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો તે વારંવાર ઉષ્ણ એવા મોટા નિશ્વાસ મૂકી પાછો પાંડુપુત્ર ભીમસેન સામે આવ્યો. તામ્રસરખાં નેત્રવાળો ક્રોધથી મોટા સર્પની પેઠે શ્વાસોશ્વાસ કરતો સૂર્ય જેમ કિરણોનો વિસ્તાર કરે તેમ ભીમસેન ઉપર બાણ નાંખતો કર્ણ શોભતો હતો. હે ભરતર્ષભ, સૂર્યનાં કિરણોએકરી જેમ પર્વત ઢંકાય તેમ કર્ણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા બાણેકરી ભીમસેન ઢંકાઈ ગયો. કર્ણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા મયૂરપીંછ બાંધેલા તે બાણ પક્ષીઓ જેમ નિવાસ કરવા સારૂ વૃક્ષપ્રત્યે પ્રવેશ કરે

તેમ ચોતરફથી ભીમસેન પ્રત્યે પ્રવેશ કરતા હતા. કર્ણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા તે તે ઠેકાણે જતા સુવર્ણના પુંખવાળા તે બાણ આકાશમાં પંક્તિરૂપે ઉડતા હંસ જેવા શોભે તેવા શોભતા હતા. હે રાજન્, અધિરથ પુત્ર કર્ણના બાણ તેની શીઘ્રતાને લીધે ધનુષ્, ધ્વજ ઉપસ્કર, છત્ર, રથ, દંડ તથા ધુંસરીથી ઉત્પન્ન થતાં દેખાતા હતા. તેમ અધિરથ પુત્ર કર્ણ મોટા વેગથી આકાશને પૂરી દેતાં ગૃધ્રના પીંછ બાંધેલા સુવર્ણથી શોભિતા બાણ નાંખતો હતો. એ રીતે કર્ણે સામે આવતા કાળસરખા ભીમસેનને સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી તીક્ષ્ણ બાણેકરી વિંધ્યો. સંગ્રામમાં તે કર્ણના અસહ્ય એવા વેગને જોઇ પરાક્રમી પાંડુપુત્ર ભીમસેને આવતા તેના મોટા બાણના ઓઘને વારી રાખ્યા. પછી પાંડુપુત્ર ભીમસેને અધિરથિના શરજાળને વિંધી શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બીજા વિશ બાણેકરી કર્ણને પણ વિંધ્યો. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, જે રીતે પૂર્વે કર્ણે બાણેકરી ભીમસેનને ઢાંકી દીધો હતો તેજ રીતે સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને કર્ણને બાણોએકરી ઢાંકી દીધો. હે ભારત, યુદ્ધમાં ભીમસેનના પરાક્રમને જોઇને તમારા યોદ્ધાઓ અને ચારણો હર્ષ પામ્યા. ભૂરીશ્રવા, કૃપાચાર્ય, દ્રોણનો પુત્ર અશ્વત્થામા, મદ્રરાજા, જયદ્રથ, ઉત્તમૌજા, યુધાગન્યુ, સાત્યકિ, શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન એ કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા દશ મહારથિઓ હે રાજન્, 'સારૂ સારૂ' એ રીતે કહીને વેગેકરી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા, તે રૂવાડાંને હર્ષ પમાડે એવો રણસંકુલ શબ્દ થયો ત્યારે હે રાજન્, તમારો પુત્ર દુર્યોધન ઉતાવળો થઇને પુત્રસહિત એવા રાજાઓને અને વિશેષે કરીને સહોદર ભાઈઓને કેહેવા લાગ્યો કે, તમારૂ કલ્યાણ થાઓ; અને ભીમસેનથકી કર્ણની રક્ષા કરવા માટે જાઓ. કેમકે પાસે ઉભેલા ભીમના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા બાણ રાધાપુત્ર કર્ણને વાગે છે માટે સૂતપુત્ર કર્ણની રક્ષા કરવામાં જેઓનાં મોટાં ધનુષ્ છે એવા તમે યત્ન કરો. હે ભારત, દુર્યોધને આજ્ઞા કરેલા એવા સાત સહોદર ભાઇઓ ભીમસેન સમીપે જઇ ક્રોધાયમાન થઇ તેને વિંટી વળ્યા. અને જેમ વર્ષાઋતુમાં મેઘ જળની ધારાઓવડે પર્વતને ઢાંકી દે તેમ બાણની વૃષ્ટિઓવડે કુંતિપુત્ર ભીમસેનને ઢાંકી દીધો. હે રાજન્, જેમ સાત ગ્રહો ચંદ્રને નડે તેમ સાત મહારથિઓ ક્રોધાયમાન થઇ પ્રજા સંહાર કરવામાં ભીમસેનને પીડા કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી હે રાજન્, કુંતિપુત્ર ભીમસેને દૃઢ મુઠીવડે શોભિતા ધનુષ્યને દબાવી શત્રુઓ પ્રમાણે સૂર્ય કિરણો સરખા

પ્રકાશિત સાત બાણ સાંધી હે મહારાજ, પૂર્વે કરેલાં વૈરને સંભારતો અને તમારા પુત્રના પ્રાણનો દેહથી નાશ કરનાર હોય નહિ જાણે! એવા સમર્થ ભીમસેન તેણે તે યોદ્ધાઓપ્રત્યે ફેંક્યા. હે ભારત, ભીમસેને નાંખેલા સુવર્ણના અગ્રભાગવાળા શીલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણો ભરતખંડમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે યોદ્ધાઓને વિંધી આકાશપ્રત્યે ગયા. તે યોદ્ધાઓના હૃદયને ભેદી આકાશપ્રત્યે ગયેલા સુવર્ણથી શોભિતા એવા તે બાણ, હે મહારાજ જેમ આકાશમાં ફરનારા ગરૂડ પક્ષિઓ શોભે તેમ શોભતા હતા. હે રાજેંદ્ર, લોહીથી ભીંજાએલા જેના અગ્રભાગ છે એવા સુવર્ણવડે શોભિત સાત બાણ તમારા પુત્રના રૂધિરનું પાન કરી આકાશ માર્ગે ગયા. અને બાણોએકરી જેનાં મર્મસ્થાન ભેદાયાં છે એવા તે યોદ્ધાઓ જેમ પર્વતનાં શિખરઉપર ઊગેલા મોટા વૃક્ષ હસ્તિએ ભાગેલા પૃથ્વી વિષે પડે તેમ રથોમાંથી પડતા હતા. શત્રુંજય, શત્રુસહ, ચિત્ર, ચિત્રાયુધ, દ્રઢ, ચિત્રસેન, ને વિકર્ણ એ સાતને ભીમસેને નાશ કરયા. તે સમયે હણેલા તમારા સર્વ પુત્રોમધ્યે પોતાને પ્રિય એવો જે વિકર્ણ તે પ્રત્યે પાંડુપુત્ર ભીમસેન આવીરીતે અત્યંત શોક કરે છે કે હે વિકર્ણ, સંગ્રામમાં મેં મારવાને પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેથી ખડ્ગવડે તને મારયો અને પ્રતિજ્ઞા સાચવી. હે વીર, ક્ષાત્રધર્મને સંભારી તું સંગ્રામમાં ન જા, એમ કહ્યું તોય પણ તું આવ્યો તેથી યુધમાં મારયો. કારણ કે યુદ્ધધર્મ કઠિણ છે ને તેમાં પણ રાજાને વિશેષેકરીને કઠિણ છે, તેમ જો કે આપણા હિતમાં પ્રીતિવાળા દેવતાના ગુરૂ બૃહસ્પતિની સમાન અગાધ બુદ્ધિવાળા તેજસ્વી ગંગાના પુત્ર એવા ભીષ્મ ન્યાયથી વા અન્યાયથી હણેલા પૃથ્વીવિષે સુતા છે; ને રણમાં પ્રાણરહિત કર્યા છે માટે યુદ્ધ છે એ ઘણું નિષ્ઠુર છે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, મહાબાહુ પાંડુપુત્ર ભીમસેને રાધાનાપુત્ર કર્ણના દેખતાં તે યોદ્ધાઓને મારી ભયંકર સિંહનાદ સરખો શબ્દ કરયો. હે ભારત, શૂરા ભીમસેનનો તે શબ્દ, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના જયને અને મોટાં તે યુદ્ધને કહેતો હોય નહિ જાણે તેમ થયો. તે વખતે ધનુર્ધારી ભીમસેનનો તે મહાનાદ સાંભળી બુદ્ધિમાન્ ધર્મરાજને પરમ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ. ત્યાર પછી હે રાજન્, પ્રસન્ન મનવાળા પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે ભાઈ ભીમસેનના સિંહનાદ સરખા શબ્દને વાદિત્રના મોટા શબ્દોએકરી સ્વીકાર કરયો. ને મહા હર્ષથી યુક્ત એવા ભીમસેનવિષે જેણે સંજ્ઞા કરેલ છે એવા સર્વ શસ્ત્રધારીમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે સંગ્રામમાં દ્રોણની સમીપ ગયા. હે

મહારાજ, તમારા એકત્રીશ પુત્રોને રણમાં પાડેલા અને હણેલા જોઈને દુર્યોધન, વિદુરનાં કહેલાં તે વચનને સંભારવા લાગ્યો કે, જે વિદુરનું કલ્યાણરૂપ વચન કહેલું હતું તે પ્રાપ્ત થયું. એ રીતે વિચારી તમારો પુત્ર કંઇ પણ ઉત્તર દેવા સમર્થ થયો નહીં. દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો કર્ણસહિત તમારો પુત્ર ધૂત રમવાના વખતમાં દ્રૌપદીને સભામાં લેઈ આવી જે બોલ્યો હતો ને થોડી બુદ્ધિવાળો કર્ણ સભામાં દ્રૌપદી પ્રત્યે પાંડવોની સમીપ હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ વિશાંપતે, તમારા અને કૌરવોના સાંભળતાં હે દ્રૌપદી, પાંડવો, જેમાંથી ન નિકળાય એવા નરક પ્રત્યે ગયા માટે બીજા પતિને વર એ રીતે જે બોલ્યો હતો તેનું આ ફળ મળ્યું. અને પાંડવોને કોપાયમાન કરવાને ઈચ્છતા તમારા પુત્રોએ મહાત્મા પાંડવોને પંઢતીલ આદિ જે કઠણ વાક્યો સંભળાવ્યાં હતાં તે સંબંધી તેર વર્ષ રહેલા ક્રોધરૂપ અગ્નિને ઢાંકતો એવો પાંડુપુત્ર ભીમસેન તમારા પુત્રની સમીપ ગયો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, બહુ વિલાપ કરતા એવા વિદુર તમારેવિષે જે શાંતિને પામ્યા ન હતા, પુત્રસહિત તેના ફળોદયને ભોગવો. વૃદ્ધ ધિર અને કાર્યના તત્વાર્થને જોનાર એવા તમો તેણે જે સુહૃદોનું કહ્યું ન કર્યું તેમાં ભાગ્યજ પરમ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. હે નરશ્રેષ્ઠ, માટે શોક ન કરો. કેમકે તમારોજ મોટો અન્યાય છે અને તમેજ મારા મતપ્રમાણે તો પુત્રોના નાશના કારણ છો. હે રાજેંદ્ર, વિકર્ણ અને પરાક્રમી એવો ચિત્રસેન હણાયો અને શ્રેષ્ઠ એવા તમારા પુત્રોના પુત્રો અને બીજા મહારથિઓ તથા બીજા યોદ્ધાઓ તો હે મહારાજ, જે તમારા પુત્રો ભીમસેનની દૃષ્ટિએ આવ્યા તેઓને ભીમસેને જલદી મારી નાંખ્યા. તમારે લીધે હજારો વાર પાંડુપુત્ર ભીમસેને અને કર્ણે મૂકેલાં બાણોવડે બળતી એવી સેનાને મેં જોઈ.

॥ त्वत्कृतेह्यहमद्राक्षंदह्यमानांवरूथिनीं ॥
॥ सहस्त्रशःशरैर्मुक्तैःपांडवेनवृषेणच ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ महानपनयःसूतममैवात्रविशेषतः ॥
॥ सइदानीमनुप्राप्तोमन्येसंजयशोचतः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે— હે સંજય, અહિં શોક કરવો એવો જે હું તેનોજ વિશેષેકરીને મોટો અન્યાય છે. તે હમણાં પ્રાપ્ત થયો. જે થઈ ગયું તે તો થઈ ગયું, એમ મારા મનમાં હતું પણ હે સંજય, હવે અહિં શું કાર્ય કરી શકું ? જે રીતે એ મારા અન્યાયથી ઉત્પન્ન થયેલો એવો વીરોનો ક્ષય થયો તે હે સંજય, મને કહી સંભળાવ. કેમકે સાંભળવા માટે સ્થિર થઈ રહ્યો છું. સંજય કહે છે હે મહારાજ, પરાક્રમી મહાબળવાન્ એવા કર્ણ અને ભીમસેન વૃષ્ટિવાળા બે મેઘની પેઠે બાણોની વૃષ્ટિઓને મૂકવા લાગ્યા. ભીમસેનના નામથી અંકિત થયેલા સુવર્ણના અગ્રભાગવાળા શિલાઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણો જીવિતનો નાશ કરતા હોય નહિ જાણે ! તેમ કર્ણ પ્રત્યે જઈ પ્રવેશ કરતા હતા. તેમજ મોરપીંછયુક્ત કર્ણે મૂકેલા બાણો વીર ભીમસેનને હજારોવાર ઢાંકી દેતા હતા. હે મહારાજ, તેઓના ચોતરફથી પડતા એવા બાણોવડે તે યુદ્ધમાં સૈન્યોને મોટો સંક્ષોભ ઉત્પન્ન થયો. હે અરિંદમ, ભીમસેનના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા સર્પસરખા ભયંકર બાણોએકરી સંગ્રામના મધ્યભાગમાં તમારૂ સૈન્ય કપાવા લાગ્યું. હે રાજન્, પડેલા એવા હસ્તિઓ અને નરોસહિત એવા જે ઘોડાઓ તેણેકરી વિંટાયલી પૃથ્વી વાયુવડે ભાગી ગયેલાં વૃક્ષોયુક્ત જેમ દેખાય તેમ દેખાવા લાગી. સંગ્રામમાં ભીમસેનના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા બાણોએકરી હણાતા તમારા યોદ્ધાઓ 'આ શું ?' એ રીતે કહેતા થકા ભાગવા લાગ્યા. ત્યાર પછી સિંધુ તથા સૌવીર અને કૌરવોનું સૈન્ય, કર્ણ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેનના મોટા વેગવાળા બાણોએકરી નાસવા તથા આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યું. જેના ઘોડા રથ અને હાથિઓ હણાએલા છે એવા હતભૂયિષ્ટ તે શૂરાઓ ભીમ અને કર્ણને છોડી દઈ ચારે દિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. નિશ્ચે કુંતિના પુત્રને માટેજ આપણને દેવતાઓ મોહ પમાડે છે, કારણ કે કર્ણ ને ભીમના બાણોએકરી આપણનું સૈન્ય કપાય છે એવી રીતે કેહેતા એવા ભયપીડિત તમારા તે યોદ્ધાઓ બાણ પાતને ત્યાગ કરી યુદ્ધ જોવાને ઈચ્છતા થકા ઉભા રહ્યા. ત્યાર પછી રણાંગણવિષે ઘોરરૂપવાળી, શૂરપુરૂષોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનારી, ભીરૂનરોના ભયને વધારનારી, પ્રાણરહિત હાથિ, ઘોડા ને મનુષ્યોના લોહિથી ઉત્પન્ન થએલી નદી વેહેવા લાગી. મનુષ્ય, હાથિ અને ઘોડાઓવડે વિંટાએલી, રથના નીચલા ભાગસહિત એવા પતાકાઓવડે યુક્ત, હાથિ ઘોડા ને રથસંબંધી આભૂષણવાળી, ચક્ર, અક્ષ ને કૂબર જેનાં ભાગી ગએલ છે એવા

ભાગેલા રથોએકરી, રૂપાના સરંજામે કરી, મહાશબ્દવાળા ધનુષ્યોએકરી, સુવર્ણના પુંખવાળા બાણોએકરી અને હજારો નારાચોવડે વિંટાએલી, કાંચળીરહિત એવા સર્પોએકરી જેમ, તેમ કર્ણ અને પાંડુપુત્ર ભીમે મૂકેલા પ્રાસ અને તોમરના સમૂહોએકરી અને ફરશી તથા ખડ્ગોએકરી યુક્ત, સુવર્ણમય ગદા, મુશળને પટ્ટિશોએકરી, જૂદા જૂદા આકારવાળા ધ્વજોએકરી શક્તિ, પરિઘ અને વિચિત્ર શતઘ્નીઓવડે વિંટાએલ એવી, તેમજ હે ભારત, સુવર્ણના બાજુબંધ ને હારોએકરી, કુંડળ તથા મુકુટોએકરી, ભાગિ ગએલાં કડાંવડે ને વિંટિઓવડેકરી યુક્ત, ચુડામણિ, પાઘડી અને સુવર્ણ સૂત્રથી યુક્ત એવી, હે મારિષ, તેમજ બાહુબંધનસહિત એવા બખ્તરોવડેકરી, હારોએકરી અને નિષ્કવડે યુક્ત એવી, હે ભારત, વસ્ત્ર, ભાગીગએલાં છત્ર, ચામર અને વીંઝણાઓવડે પણ યુક્ત એવી, ઘાયલ થએલા હાથિ ઘોડા અને મનુષ્યોવડે વિંટાએલ લોહિથી, ખરડાએલાં બાણોવડે યુક્ત, તે તે ઠેકાણે તે તે જૂદી જૂદી જાતના ભાગી ગયેલા પદાર્થોવડે યુક્ત એવી પૃથ્વી જેમ ગ્રહોવડે આકાશ શોભે તેમ શોભતી હતી. મનુષ્યોથી ન બને એવું તેઓનું અચિંત્ય અને અદ્દભૂત કર્મ જોઈને ચારણ અને સિદ્ધ લોકોને વિસ્મય ઉત્પન્ન થતો હતો. જેને વાયુ સહાય છે એવા અગ્નિની ખડમાં ગતિ થાય તેમ યુદ્ધમાં ભીમ જેની સામે આવનાર છે એવા આધિરથ પુત્ર કર્ણનું ભયંકર ચાલવું થયું. હે નરાધિપ, નાશ થયેલા છે ધ્વજ, રથ, ઘોડા, મનુષ્ય અને હસ્તિઓ જેમાં એવું સૈન્ય, સામસામા મળેલા બે હાથિઓવડે કમળવન થાય તેમ મેઘના સમૂહસરખું થયું હતું; અને રણસંગ્રામમાં કર્ણ તથા ભીમસેને કરીને ઘણો વિમર્દ થતો હતો.

॥ गजाभ्यांसंप्रयुक्ताभ्यामासन्नलवनंयथा ॥

॥ मेघजालनिभंसैन्यमासीत्तवनराधिप ॥

॥ विमर्दःकर्णभीमाभ्यामासीच्चपरमोरणे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे गुर्जरभाषायां अष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

संजयउवाच ॥ ततःकर्णोमहाराजभीमंविध्वात्रिभिःशरैः ॥
॥ मुमोचशरवर्षाणिचित्राणिबहूनिच ॥

સંજય કહે છે–હે મહારાજ, ત્યાર પછી કર્ણે ત્રણ બાણોવડે ભીમસેનને વિંધી વિચિત્ર પ્રકારની ઘણિ બાણવૃષ્ટિઓકરી સૂતપુત્ર કર્ણે પ્રહાર કરેલો એવો મહાબાહુ પાંડુપુત્ર ભીમસેન, ભેદેલા પર્વતની પેઠે વ્યથા પામતો ન હતો. હે મારિષ, પછી સંગ્રામમાં પાયેલાં તીક્ષ્ણ અને તેલથી ધોએલાં એવાં બાણેકરી કર્ણને કાનને વિષે તેણે અતિશે વિંધ્યો હે મહારાજ, ભીમસેને કર્ણનાં સુવર્ણમય સુંદર મોટાં કુંડળને આકાશથી જેમ પ્રકાશિત તારાને પાડે તેમ પૃથ્વીવિષે પાડ્યું. એ પછી હસતો હોય નહીં શું તેમ કોપાયમાન ભીમસેને સૂતપુત્ર કર્ણને ઉત્કૃષ્ટ ભલ્લ નામના બાણેકરી સ્તનના મધ્યમાં વિંધ્યો. ફરીને યુદ્ધમાં હે ભારત, ત્વરાવાન્ મહાબાહુ ભીમસેને કાંચળીરહિત આશીવિષ સર્પ સરખા દશ નારાચ નામના બાણોને નાખ્યા હે ભારત, ભીમસેને ફેંકેલા તે બાણ જેમ સર્પ રાફડાપ્રત્યે પેસે તેમ સૂતપુત્ર કર્ણના લલાટને ભેદી પ્રવેશ કરતા હતા. ત્યાર પછી લલાટવિષે રહેલા બાણોએકરી સૂતપુત્ર કર્ણ જેમ પૂર્વે નીલકમળમયમાળાને ધારણ કરવાથી શોભતો તેમજ શોભતો હતો. બળવાન્ પાંડુપુત્ર ભીમસેને અતિ વિંધેલો એવો તે કર્ણ રથના અગ્રભાગનો આશ્રય કરી નેત્ર વિંચી ગયો. મુહૂર્ત પછી રૂધિરથી ભિંજાએલું જેનું સર્વ અંગ છે એવા શત્રુને તપાવનાર કર્ણ ફરીને સંજ્ઞા પામ્યો, અને અત્યંત ક્રોધ કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી દૃઢધન્વાએ પીડા કરેલો એવો ક્રોધાયમાન મહાવેગવાળો કર્ણ, રણભૂમિવિષે ભીમસેનના રથપ્રત્યે વેગથી ગયો ને હે ભારત, હે રાજન્, શત્રુને સહન ન કરનાર, ક્રોધ પામેલા બળવાન્ કર્ણે ગૃધ્રના પીંચ્છવાળા સો બાણ ભીમસેન પ્રત્યે નાંખ્યા. ત્યાર પછી સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને કર્ણનો અનાદર કરી તેના બળનો વિચાર કર્યા વગર ઉગ્ર એવી બાણની વૃષ્ટિઓ કરી. હે પરંતપ, હે મહારાજ, ત્યાર પછી ક્રુદ્ધરૂપવાળા પાંડુપુત્ર ભીમસેનને છાતિવિષે ક્રોધ પામેલા કર્ણે નવ બાણોએકરી વિંધ્યો. મોટી દાઢવાળા બે સિંહસરખા એવા નરશ્રેષ્ઠ તે બેઉ કર્ણ અને ભીમસેન, બે મેઘની પેઠે બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા. અને સંગ્રામમાં તલશબ્દોએકરી તથા બાણોના સમૂહોવડે પરસ્પર બીવરાવતા હતા. તેમજ સંગ્રામમાં કોપ પામેલા એવા તે એક બીજાનો પ્રતિકાર કરવા ઈચ્છતા

હતા. હે ભારત, ત્યાર પછી પારકાવીરને હણનાર એવો મહાબાહુ ભીમસેન સૂત પુત્રના ધનુષ્યને ક્ષુરપ્ર નામના બાણે છેદીને શબ્દ કરવા લાગ્યો. તે ભીમસેને ભાગેલા ધનુષ્યનો મહારથિ એવા સૂતપુત્ર કર્ણે ત્યાગ કરી અતિ વેગવાળું બીજું ભારે ધનુષ્ય ધારણ કર્યું. નિમેષાર્ધ વખતમાં એ કર્ણના તે ધનુષ્યને વૃકોદર એવા ભીમસેને કાપી નાખ્યું. તેમજ ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, છઠું, સાતમું, આઠમું, નવમું, દશમું, અગિયારમું, બારમું, તેરમું, ચૌદમું, પંદરમું, સોળમું, સત્તરમું, અને અઢારમું પણ ધનુષ્ય ભીમસેને કાપી નાંખ્યું. એવી રીતે કર્ણનાં ઘણાં ધનુષ્યોનો ભીમસેને નાશ કરયો, ત્યારપછી નિમેષાર્ધ વખતમાં જેના હાથમાં ધનુષ્યરહેલું છે એવો કર્ણ ઉભો રહ્યો. તે વખતે તે કુરૂસૌવીર ને સિંધુદેશના શૂરપુરૂષોના સૈન્યનો નાશ દેખી પૃથ્વીને, કવચ, ધ્વજ અને શસ્ત્રોએકરી વિંટાએલી જોઈ તથા સર્વ તરફ પ્રાણરહિત હાથિ, ઘોડા તથા રથમાં રહેલા પુરૂષોના દેહને દેખી સૂતપુત્ર કર્ણનું શરીર ક્રોધે કરી પ્રકાશિત થયું. તે સમયે તે રાધાપુત્ર કર્ણ સુવર્ણથી શોભિત એવા મોટા ધનુષ્યનો ટંકારવ કરી ભયંકર નેત્રવડે ભીમસેનને જોવા લાગ્યો. તે ટાણે ક્રોધ પામેલો બાણોને ફેંકનો એવો સૂતપુત્ર કર્ણ જેમ શરદ્ઋતુમાં મધ્યાન્હનો સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો હતો. ને હે રાજન્, કિરણોએકરી શોભતા સૂર્યના શરીરની પેઠે આધિરથ પુત્ર કર્ણનું શત બાણોએકરી યુક્ત એવું શરીર ભયંકર થયું હતું. હાથવડે બાણોને ગ્રહણ કરતો, સાંધતો, ખેંચતો અને નાંખતો એવો જે કર્ણ તેનો રણમાં અંતરાય કોઈએ જોયો નહિ; ને હે મહીપાળ, ડાબી અને જમણી તરફ બાણોને ફેંકતા એવો જે કર્ણ તેનું મંડલાકાર આયુધ અગ્નિચક્ર સરખું ભયંકર થતું હતું. હે મહારાજા, સુવર્ણપુંખવાળા ઘણા તીક્ષ્ણ કર્ણના ધનુષ્યમાંથી નિકળતા બાણો દિશાઓને તથા સૂર્યની કાંતિને ઢાંકી દેતા હતા. ત્યાર પછી સુવર્ણના પુંખવાળા નમેલા જેના અગ્રભાગ છે એવા ધનુષ્યમાંથી નીકળેલા બાણોનો સમૂહ આકાશવિષે જૂદા જૂદા પ્રકારે દેખાયો. હે રાજન્, આધિરથપુત્ર કર્ણના ધનુષ્યમાંથી જે બાણો નિકળતા હતા તે આકાશમાં પંક્તિરૂપ થએલા ક્રૌંચપક્ષિઓ સરખા શોભતા હતા. ગીધ પક્ષિનાં પીચ્છવાળા, શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા, સુવર્ણેકરી શોભિત, મહા વેગવાળા, પ્રકાશિત એવા જે બાણ કર્ણ નાખતો હતો, તે ધનુષ્યના બળેકરી ઉંચા થઈ વારંવાર ભીમસેનના રથ પ્રત્યે પડતા હતા; અને સુવર્ણેકરી શોભિત એવા તે બાણો હજારો વાર આકાશમાં પ્રકાશ

પામતા હતા. તેમજ કર્ણના ધનુષ્યમાંથી પડતા તે બાણ પતંગિયાના સમૂહો સરખા શોભતા હતા. જેમ એક મોટો આકાશમાં રહેલો મેઘ જળધારાવડેકરી પર્વતને ઢાંકી દે તેમ ક્રોધ પામેલો બાણધારી કર્ણ બાણોની વૃષ્ટિવડે ભીમસેનને ઢાંકી દેતો હતો. હે ભારત, તે સમયે ભીમના બળને, શૌર્યને, પરાક્રમને અને નિશ્ચયને સૈનિકોસહિત તમારા પુત્રો જોતા હતા. સમુદ્રની પેઠે ઉછળતી ઉત્પન્ન થએલી તે બાણવૃષ્ટિને વિચાર્યા વગર ક્રોધ પામેલો ભીમસેન કર્ણ સમીપ જતો હતો. હે વિશાંપતે, સુવર્ણના પૃષ્ટભાગવાળું ભીમસેનનું મોટું ધનુષ્ જેમ બીજું ઈંદ્રધનુષ્ હોય નહિ ! તેમ ખેંચવાથી મંડલાકાર થએલું હતું. તે ધનુષ્ થકી બાણો આકાશને પૂર્ણ કરતાં હોય નહીં તેમ પ્રકટ થતા હતા. ભીમસેનના સુવર્ણના પુંખયુક્ત નમેલા પર્વવાળા બાણોની આકાશમાં ગયેલી પંક્તિ કાંચનની માળાસરખી શોભતી હતી, અને આકાશમાં ગએલા કર્ણના બાણસમૂહો ભીમસેનના બાણોએકરી હણાવાથી જૂદા જૂદા ભાગમાં ભાગી પડતા હતા. તેમજ કર્ણના બાણસમૂહોવડે ભીમસેનનાં બાણો શિથિલ થઈ પડતા હતા. યુદ્ધમાં અગ્નિના તણખા સરખો જેનો સ્પર્શ છે એવા સ્પષ્ટ ગતિમાન તથા સુવર્ણના પુંખવાળા તે બેઉના બાણસમૂહોવડે આકાશ અને પૃથ્વી વિંટાઈ ગઈ હતી. તે વખતે સૂર્ય દેખાતો ન હતો તથા વાયુ વાતો ન હતો અને બાણસમૂહથી વિંટાએલા આકાશ વિષે કાંઈ પણ જણાતું નહતું. એ રીતે સૂતપુત્ર તે કર્ણ જૂદા જૂદા પ્રકારના બાણોએકરી ભીમસેનને ઢાંકતો થકો મહાત્મા એવા તે ભીમસેનના વીર્યનો અનાદર કરી સમીપ જતો હતો. હે મારિષ, તે સમયે કર્ણ અને ભીમસેનના મૂકેલા એવા પરસ્પર મળેલા બાણોના સમૂહો વાયુરૂપ જણાતા હતા. અને હે ભરત શ્રેષ્ઠ, નર શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉના મળેલા બાણોનો પરસ્પર ઘસારો થવાથી આકાશને વિષે અગ્નિ ઉત્પન્ન થતો હતો. તે ટાણે કોપેલા કર્ણે શિલ્પશાસ્ત્રવેત્તાએ શોધેલા સુવર્ણયુક્ત એવા જે તીક્ષ્ણબાણોને ભીમનો વધ કરવાની ઈચ્છાએ નાખ્યા હતા તે બાણોને આકાશમાં ભીમસેને બાણવડે એકેકના ત્રણ ત્રણ કડકા કરી કાપી નાખ્યા અને તેણે સૂતપુત્ર કર્ણને ઉભો રહે એમ કહી વિશેષતા દર્શાવી. વળી ફરીને બાળવાને ઈચ્છતા એવા અગ્નિની પેઠે ક્રોધ પામેલા અમર્ષવાળા બળવાન પાંડુપુત્ર તેણે ઉગ્ર બાણોની વૃષ્ટિ કરી, તે વખતે તેઓના હાથના મોજાનો ચમચમાટ, મોટો તલશબ્દ અને ભયંકર સિંહનાદ થતો હતો.

તેમજ રથ, નેમિનો અને ભયંકર પ્રત્યંચાનો શબ્દ થતો હતો. હે રાજન્, પરસ્પર વધ કરવાને ઇચ્છતા એવા જે કર્ણ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેન તેઓના પરાક્રમને જોવાને ઇચ્છતા એવા યોદ્ધાઓ યુદ્ધથકી વિરામ પામતા હતા દેવર્ષિ, સિદ્ધ અને ગાંધર્વો 'સારૂં સારૂં' એમ કહી વખાણતા હતા, તેમ વિદ્યાધરના સમૂહો પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા હતા, ત્યાર પછી ક્રોધ પામેલો દૃઢ પરાક્રમવાળો મહાબાહુ ભીમસેન અસ્ત્રોએકરી કર્ણના અસ્ત્રોને નિવારી બાણોવડે સૂતપુત્ર કર્ણને વિંધતો હતો. રણવિષે મહાબળવાન્ કર્ણે પણ ભીમસેનના બાણોને નિવારણ કરી સર્પની ઉપમાવાળા નવ નારાચ નામના બાણોને નાંખ્યા. તે સુતપુત્ર કર્ણના નારાચ બાણોને એટલાજ બાણોએકરી ભીમસેને 'ઉભો રહે ઉભો રહે;' એમ કહી ભાગી નાખ્યા. ત્યાર પછી શૂરો મહાબાહુ ભીમસેન જેને ક્રુદ્ધ કાળની ઉપમા અપાય એવા યમદંડસરખા બાણને આધિરથ પુત્ર કર્ણ પ્રત્યે મૂકતો હતો. હે રાજન્, સમીપ આવતા એવા તે પાંડુપુત્ર ભીમસેનના બાણને હસતો હોય નહિ! તેમ પ્રતાપવાન્ રાધાપુત્ર કર્ણ ત્રણ બાણોવડે ભેદી નાંખતો હતો. તેમ ફરીને પાંડુપુત્ર ભીમસેન જે ઉગ્ર બાણ વૃષ્ટિને મૂકતો હતો તે સર્વ અસ્ત્રોને કર્ણ નિર્ભય પુરૂષની પેઠે ગ્રહણ કરતો હતો; તથા સંગ્રામમાં કોપ પામેલો તે, અસ્ત્ર માયાવડે અને નમેલા પર્વવાળા બાણોએકરી, યુદ્ધ કરતો એવો જે ભીમસેન, તેના ભાથા, ધનુષ્યની પ્રત્યંચા, અને ઘોડાની રેનો તથા ચોકડાંઓને કાપી નાંખતો હતો. પછીથી તેના ઘોડાઓને મારી પાંચ બાણેકરી સારથિને વિંધ્યો. તે સમયે તે સારથી જલદી ભાગી યુધામન્યુના રથ પ્રત્યે ગયો. કાળાગ્નિ સમાન કાંતિવાળો કોપાયમાન રાધાપુત્ર કર્ણ હસતો હોય નહિં! તેમ ભીમસેનના ધ્વજને કાપી પતાકાને પાડી નાંખતો હતો. તે વખતે ધનુષ્ રહિત કોપાયમાન થયેલા મહાબાહુ ભીમસેને શક્તિને ગ્રહણ કરી તાકીને કર્ણના રથ પ્રત્યે ફેંકી. મોટા ઊંબાડીઆસરખી સુવર્ણેકરી શોભિત સમીપ આવતી એવી તે શક્તિને શ્રમ પામેલા આધિરથ પુત્ર કર્ણે દશ બાણોએકરી કાપી નાખી. મિત્ર માટે વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર અસ્ત્રોને ફેંકનાર સૂતપુત્ર કર્ણના તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દશ ભાગમાં તે શક્તિ કપાઈ પૃથ્વી ઉપર પડી. તે સમયે આગળ જય અથવા મૃત્યુમાંથી એકને ઈચ્છતો એવો કુંતિપુત્ર જે ભીમસેન, તેણે સુવર્ણથી શોભિત મ્યાનસહિત ખડ્ગ લીધું. હે ભારત, મ્યાનેકરી શોભિત તે ભીમસેનના ખડ્ગને હસતો

હોય નહિ તેમ કોપયુક્ત એવો જે કર્ણ તેણે અતિશય ઉગ્ર એવા ઘણા બાણોએકરી કાપી નાખ્યું. તે ટાણે હે મહારાજ, રથરહિત ક્રોધયુક્ત એવા ભીમસેને મ્યાનમાંથી ચર્મરહિત ખડ્ગને ખેંચી જલદી કર્ણના રથ પ્રત્યે નાંખ્યું. હે રાજેન્દ્ર, તે મોટું ખડ્ગ સૂતપુત્ર કર્ણના પ્રત્યંચા સહિત ધનુષ્યને છેદી જેમ કોપેલો સર્પ આકાશમાંથી પૃથ્વીવિષે પડે તેમ પડ્યું, તે વખતે ક્રોધ પામેલા આધિરથ પુત્ર કર્ણે હસિને સંગ્રામમાં દઢ પ્રત્યંચાવાળાં અતિ વેગવાન્ શત્રુને નાશ કરનારાં બીજાં ધનુષ્યને ગ્રહણકરી કુંતિપુત્ર ભીમને મારવાની ઈચ્છાથી હજારો સુવર્ણના પુંખવાળા અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણો ફેંક્યા. હે મહારાજ, કર્ણના ધનુષ્યમાંથી નિકળેલા બાણોએકરી હણાતો એવો બળવાન્ તે ભીમસેન, કર્ણના ચિત્તને દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો આકાશમાર્ગે ગયો. સંગ્રામમાં વિજયને ઈચ્છનાર તે ભીમસેનનાં ચરિતને જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણે સંતાઈને ભીમસેનને છેતર્યો. રથના ઊંચા ભાગમાં સંતાએલા અને ઈંદ્રિયો જેની વ્યથિત થયેલી છે એવા કર્ણને દેખી ભીમસેન તેના ધ્વજસમીપ જઈ પૃથ્વીતલવિષે ઉભો રહ્યો. જેમ ગરૂડ સર્પને મારવા ન ઇચ્છે તેમ ધનુષ્યરહિત પોતાના ધર્મને પાળનાર એવા ભીમસેને રથથકી કર્ણને મારવાની ઈચ્છા ન કરી. તે ભીમનાં કર્મને કૌરવ અને સર્વ ચારણોએ વખાણ્યું. પોતાના રથને પાછળ રાખી યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કરી રહેલો રાધાપુત્ર કર્ણ ત્યાર પછી સંગ્રામમાં યુદ્ધસારૂ ઉભેલો એવો જે પાંડુપુત્ર ભીમસેન તે પ્રત્યે કોપથી ગયો. હે મહારાજ, મહા બળવાન્ મળેલા નરશ્રેષ્ઠ તે કર્ણ અને ભીમસેન, વર્ષાકાળમાં ગર્જના કરતા એવા મેઘની પેઠે સ્પર્દ્ધા કરતા હતા. સંગ્રામમાં કોપ પામેલા અમર્ષવાળા નરશ્રેષ્ઠ તે કર્ણ તથા ભીમનું દેવ અને દાનવના સરખું યુદ્ધ થતું હતું. કર્ણે પીડા કરેલો, જેનાં શસ્ત્ર ક્ષીણ થયેલાં છે એવો આયુધરહિત કુંતિપુત્ર ભીમસેન, અર્જુને હણેલા અને પાડેલા એવા પર્વતોસમાન હસ્તિઓને જોઈ રથમાર્ગનો નાશ કરવા માટે હસ્તિઓના સમૂહપ્રત્યે થઈ રથોના સમૂહપ્રત્યે ગયો. જીવિતને ઈચ્છતો એવો તે પાંડુપુત્ર, રાધાપુત્ર કર્ણપ્રત્યે અભ્યહાર કરવા ન ગયો. એ પછી શત્રુના પૂરને જીતનારો કુંતિપુત્ર ભીમ, વ્યવસ્થા કરવાને ઈચ્છતો અર્જુનના બાણોએ કરી ધાયલ થએલા હાથિને ઉગામી, જેમ મહૌષધિયુક્ત પર્વતને હનુમાન્ ઉગામી ઉભો રહે તેમ ઉભો રહ્યો. એટલે ફરીને એ ભીમસેનના હાથિને કર્ણે બાણોએકરી નાશ કર્યો. એ પછી પાંડુપુત્ર ભીમસેને હા-

થિનાં અંગોમી કર્ણુ તરફ ફેંક્યાં; તેમજ ચક્ર અને મરેલા ઘોડાઓને ફેંક્યા. ભૂતલને વિષે જે જે જોયું તે તે ક્રોધ પામેલા પાંડુપુત્ર ભીમે કર્ણું પ્રત્યે ફેંક્યું; ને જે જે ભીમે નાખ્યું તે સર્વે તીક્ષ્ણ બાણોએકરી કર્ણે કાપી નાંખ્યું. ભીમસેને પણ જેની મધ્યમાં અંગુઠો રહેલો છે એવી ભયંકર મુઠીને ઉગામી સૂતપુત્ર કર્ણને મારવાની ઈચ્છા કરી. પણ અર્જુનનું સ્મરણ થવાથી શક્તિમાન્ છતાં પણ સમર્થ એવા પાંડુપુત્ર ભીમે અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞાને સાચવવા સારૂ કર્ણને માર્યો નહિ. એવી રીતે વ્યાકુળ થએલા ભીમસેનને વારંવાર તીક્ષ્ણ બાણોએકરી મૂર્છાયુક્ત છે અંગ જેનું એવો, સૂતપુત્ર કર્ણે કરી નાંખ્યો. તે સમયે કર્ણ કુંતિનાં વચનને સંભારતો થકો આયુધરહિત એવાં જે ભીમસેન તેને મારતો ન હતો, અને તે કર્ણ ભીમસેનની સમીપ જઈ ધનુષ્યના અગ્ર ભાગેકરી તેનો સ્પર્શ કરતો હતો. તેથી ધનુષ્યના સ્પર્શ માત્રે કરી ક્રોધ પામેલો ભીમ સર્પની પેઠે ફુંફાડા નાંખતો તે કર્ણના ધનુષ્યને ખેંચીને કર્ણને મસ્તકવિષે પ્રહાર કરતો હતો. ભીમસેને પ્રહાર કરેલો ક્રોધથી જેનાં નેત્ર રાતાં થએલાં છે એવો રાધાપુત્ર કર્ણ હસતો હોય નહિ શું તેમ, વારંવાર આ વાક્ય કેહેવા લાગ્યો કે હે નામર્દ, હે મૂઢ, હે બહુ જમનાર, હે અકૃતાસ્ત્ર, હે બાલ, હે સંગ્રામમાં ભયથી વિહ્વળ થનાર તું યુદ્ધ માં કર. હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પાંડુપુત્ર ભીમસેન, જ્યાં બહુ પ્રકારનાં ભોજ્ય ભક્ષ્ય અને પેય વસ્તુઓ હોય ત્યાંજ તું યોગ્ય છે; ક્યારે પણ યુદ્ધોમાં યોગ્ય નથી. હે ભીમ, વ્રત અને નિયમોવિષે મૂળ, પુષ્પ ને ફળનો આહાર કરનાર એવો તું વનવિષે રેહેવા યોગ્ય છે; પણ યુદ્ધ વિશારદ નથી. હે વૃકોદર ક્યાં યુદ્ધ અને ક્યાં મુનિપણું? માટે વન પ્રત્યે જા. હે તાત, વનવાસમાં પ્રીતિવાળો એવો તું યુદ્ધ કરવા યોગ્ય નથી. હે વૃકોદર, ઘરમાં જમવાસારૂ ક્રોધથી રસોઈયા, ભૃત્યજન અને દાસોને ઉતાવળો ?તો એવો તું પ્રહાર કરવા યોગ્ય છે. અથવા હે દુર્મતિવાળા ભીમ, મુનિ થઈને ફળોને લે, અને વનમાં જા તું યુદ્ધ વિશારદ નથી. હે વૃકોદર, તું ફળ મૂળ ખાવામાં અને અતિથિ પૂજન કરવામાં શક્તિમાન્ છે. હું તને શસ્ત્રના ઉદ્યોગવિષે યોગ્ય માનતો નથી. એ રીતે હે વિશાંપતે, કુમાર અવસ્થામાં જે જે અપ્રિય થયાં હતાં અતિ રૂક્ષ એવા તે સર્વે અપ્રિય કહિ સંભળાવ્યાં. એ પછી ત્યાં લીન થઈ રહ્યો એવો જે ભીમ, તેને ફરીને ધનુષ્યવડે સ્પર્શ કરતો એવો કર્ણ હસતો થકો વળી વાક્ય કે-

હેવા લાગ્યો કે હે મારિષ, બીજે ઠેકાણે યુદ્ધ કરવું, પણ મીરા સરખા સાથે યુદ્ધ ન કરવું. મારા સરખાઓની સાથે યુદ્ધ કરનારાઓને આ થયું, એ અને બીજું પણ થાય છે; અથવા હે કુંતિપુત્ર ભીમ, જ્યાં કૃષ્ણ અર્જુન છે, ત્યાં જા, તે તારી રક્ષા કરશે. કિંવા હે બાલક, ઘેર જા, તારે યુદ્ધ કરીને શું કામ છે? એ રીતે અતિ દારૂણ એવાં તે કર્ણનાં વચન સાંભળી સર્વના સાંભળતાં ભીમસેન કર્ણને હસિને વચન કેહેવા લાગ્યો કે હે દુષ્ટ, તને વારંવાર જીતેલો છે માટે આત્માવડે વૃથા શું બડબડાટ કરે છે? અને લોકમાં જય તથા પરાજય તો પુરાતન પુરૂષોએ મહેંદ્રનો પણ જોયો છે. હે દુષ્ટ કુળથી ઉત્પન્ન થએલા, મારી સાથે મલ્લયુદ્ધ કરતા મહા બળવાન્ મોટા શરીરવાળા કીચકને જેમ માર્યો, તેમ સર્વ રાજાઓના જોતાં તને મારીશ. એ રીતે ભીમના મતને જાણીને બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો કર્ણ સર્વ ધનુર્ધારિઓના જોતાં તે રણથકી વિરામ પામ્યો. હે રાજન્, એવી રીતે કર્ણે ભીમસેનને રથરહિત કરી વૃષ્ણિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કૃષ્ણ અને મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુન સમીપ તિરસ્કાર કર્યો. ત્યાર પછી હે રાજન્, કેશવભગવાને પ્રેરણા કરેલા એવા વાનરધ્વજ અર્જુને સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે શિલાવડે ચોખા કરેલા બાણો નાંખ્યા. તે કુંતિપુત્ર અર્જુનના હાથે કરી ફેંકાએલા સુવર્ણે કરી શોભિત ગાંડિવ ધનુષ્માંથી નિકળેલા એવા બાણો હંસ જેમ ક્રૌંચ પક્ષિ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તેમ કર્ણ પ્રત્યે પ્રવેશ કરતા હતા. ધનંજય એવા તે અર્જુને આવેશવાળા સર્પોના સરખા ગાંડિવ નામના ધનુષ્માંથી નિકળેલા બાણોએકરી ભીમસેનથી કર્ણને દુર કર્યો. એ રીતે ભીમે જેનું ધનુષ્ ભેદેલું છે એવો અને ધનંજય એવા અર્જુનના બાણોએકરી હણાએલો કર્ણ જલદી મોટા રથે કરીને ભીમસેનથી દૂર ગયો. નરશ્રેષ્ઠ એવો ભીમસેન પણ સાત્યકિના ઘોડાઉપર બેશી સંગ્રામમાં પોતાના ભાઇ પાંડુપુત્ર સવ્યસાચિ અર્જુન સમીપ ગયો. ત્યાર પછી કર્ણનો ઉદ્દેશિ ઉતાવળ કરતો એવો ધનંજય અર્જુન ક્રોધેકરી રાતાં થએલાંછે નેત્ર જેનાં, એવો થકો યમ જેમ મૃત્યુને પ્રેરે, તેમ કર્ણપ્રત્યે નારાચ નામના બાણને નાખતો હતો. ગાંડિવ નામના ધનુષ્માંથી નિકળેલો તે બાણ આકાશવિષે ઉત્તમ સર્પને ઈચ્છતો એવો ગરૂડ પડે, તેમ કર્ણ પ્રત્યે પડયો; તે નારાચ નામના બાણને અંતરિક્ષમાંજ ધનંજયના ભયથી કર્ણને મૂકાવવાને ઈચ્છતા એવા મહારથિ દ્રોણ પુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણેકરીને કાપી નાંખ્યો. હે મહારા-

જ, તે પછી કોપ પામેલા અર્જુને હે અશ્વત્થામા 'જઈશ નહિ, ઉભો ર- રહે;' એમ કહી ચોસઠ બાણોએકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યો. એટલે ધનંજય અર્જુનના બાણોએકરી પીડાએલો તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થા- મા ઉતાવળો મદોન્મત્ત હસ્તિઓવડે વિંટાએલાં તથા રથસંકુલ એવા સૈન્ય પ્રત્યે ગયો. ત્યાર પછી રણમાં શબ્દ કરતાં એવાં સુવર્ણના પૃષ્ઠભાગવાળાં ધનુષ્યના શબ્દને, બળવાન્ ધનંજય ગાંડિવના શબ્દેકરીને પરાભવ કરતો હતો અને પાછળ આવતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે જતો હતો. અતિશે દૂર નહિ એવા માર્ગની પેઠે રહેલાં સૈન્યને બાણોએકરી ત્રાસ પ- માડતો એવો અર્જુન કંકપત્રવાળાં બાણોએકરી નરો, હાથિ અને ઘોડાઓ- ના દેહને ચીરી, સૈન્યનો નાશ કરતો હતો. એ રીતે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, યત્નવા- ળા તે ઇંદ્રના પુત્ર અર્જુન તેણે ઘોડા, હાથિ અને મનુષ્યો સહિત એવું જે તે સૈન્ય, તેનો નાશ કરી નાંખ્યો.

॥ कंकबर्हिणवासोभिर्बलंव्यधमदर्जुनः ॥
॥ तद्बलंभरतश्रेष्ठसवाजिद्विपमानवं ॥
॥ पाकशासनिरायत्तःपार्थःसनिजघानह ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे गुर्जर- भाषायां एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ अहन्यहनिमेदीप्तंयशःपततिसंजय ॥
॥ हतामेबहवोयोधामन्येकालस्यपर्ययं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, દિવસે દિવસે પ્રકાશ પામેલું એવુ મારૂં યશ નાશ થાય છે ને મારા ઘણા યોદ્ધાઓ હણાયા છે માટે કાળ વિપરીત છે એમ માનું છું. જ્યારથી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કર્ણે રક્ષા કરેલાં ને દેવતાઓએ પણ પ્રવેશ ન કરી શકાય એવાં મારાં સૈન્ય પ્રત્યે, વૃદ્ધિ પા- મેલા વીર્યવાળા, કૃષ્ણ અને ભીમ તથા શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિસાથે મહા પરાક્રમિ અર્જુન પેઠો છે, ત્યારથી મારા અંતઃકરણને અગ્નિની પેઠે શોક બાળ્યા કરે છે. તેમ સિંધુદેશના રાજાઓસહિત એવા જે ભૂમિપાળ રાજાઓ, તેને નાશ થએલા હોય નહિ શું તેમ જોઉં છું. સિંધુદેશનો રા-

આ જયદ્રથ મુકુટધારી અર્જુનનું ઘણું અપ્રિય કરી, તેના જોવામાં આવે-લો એવો કેમ જીવિતને પામે ? અર્થાત્ ન પામે. હે સંજય, અનુમાનથી સિંધુદેશનો રાજા છેજ નહિ એમ જાણું છું; ફરીને તે યુદ્ધ જે પ્રમાણે થયું તે મને તત્વે કરી કહે. જે મોટી સેનાને વારંવાર ક્ષોભ પમાડી, કંપાવી, ને ક્રોધ પામેલો એક હાથિ જેમ કમલિની પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તેમ જે કૃષ્ણ સેના પ્રત્યે પેઠા તે વૃષ્ણિકુળમાં વીર અને અર્જુન માટે યત્ન કરતો એવો જે સાત્યકિ તેનું યથાર્થ યુદ્ધ મને કેહે. કેમકે હે સંજય, તું કુશળ છે. સંજય કહે છે—હે રાજન્, તેવી રીતે પુરૂષોમાં વીર એવા ભીમસેનને શૂર પુરૂષોના મધ્યમાં કર્ણે પીડા કરેલો જોઈને શિનિકુળમાં વીર એવો સાત્યકિ રથમાં બેશી તેની પાછળ ગયો. વર્ષાઋતુમાં ઇંદ્રધનુષ્યયુક્ત મેઘની પેઠે શબ્દ કરતો તથા ગ્રીષ્મઋતુમાં જેમ સૂર્ય શોભે તેમ શોભતો એવો તે સાત્યકિ દૃઢ ધનુષ્યે કરી શત્રુઓને મારતો થકો તમારા પુત્રની સેનાને કંપાવતો હતો. હે ભારત, સંગ્રામમાં રૂપાસરખા ચકચકિત ઘોડાઓવડે આવતો એવો નાદ કરતો અતિ શૂર, માધવકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે સાત્યકિ, તેને નિવારણ કરવા તમારા સર્વ મહારથિઓ સમર્થ થયા નહિ. તે સમયે માધવકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે સાત્યકિને, અમર્ષેકરી પૂર્ણ નિવૃત્ત થયાવગર યુદ્ધ કરનારા ધનુષ્યને ધારણ કરનારા, સુવર્ણમય બખ્તરવાળા રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અલંબુષે સમીપ જઈ રોક્યો. હે ભારત, તે બેઉનું એવું યુદ્ધ થયું કે જેના સરખું કોઈપણ થયું નહતું. સંગ્રામમાં શોભતા એવા જે તે સાત્યકિ અને અલંબુષ, તેને તમારા અને સામા પક્ષના સર્વ યોદ્ધાઓ જોતા હતા, તે ટાણે રાજશ્રેષ્ઠ એવા અલંબુષે સાત્યકિને દશ બાણોએકરી તાક્યો. શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિએ પણ સમીપ આવતાની અગાઉ તે બાણોના પોતાના બાણોએકરી કટકા કરી નાખ્યા. ફરીને તે અલંબુષે અગ્નિસરખા તીક્ષ્ણ, કાનપર્યંત ખેંચેલા પુંખસહિત એવા ત્રણ બાણોએકરીને સાત્યકિને વિંધ્યો. તે બાણ દેહને વિંટાઈ રહેલા બખ્તરને ભેદી સાત્યકિના શરીરપ્રત્યે પેંઠા. અગ્નિ ને વાયુસરખા પ્રભાવવાળા તે બાણોએકરી શરીરને ભેદી વળી તીક્ષ્ણ પ્રકાશવાળા ચાર બાણોએ કરી તેના રૂપાસરખા શોભિત ચાર ઘોડાઓને બુલાત્કારથી મારી નાખ્યા. એટલે એ રીતે તે અલંબુષે પ્રહાર કરેલો બળવાન્ કૃષ્ણસરખા મહિમાવાળો શિનિનો પુત્ર એવો જે સાત્યકિ, તેણે ઉત્તમ વેગવાળા ચાર બાણોએકરી અલંબુષના ઘોડાઓને મારી નાંખ્યા. એ પછી કાળાગ્નિસરખા

ભાલાંવડે એ અલંબુષના સારથિના મસ્તકને કાપી, કુંડળસહિત એવા પૂર્ણ ચંદ્રસરખા પ્રકાશિત ચળકતા મુખને દેહથી ભિન્ન કરી નાંખ્યું. સંગ્રામમાં મંથન કરનાર એવો યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ શૂરો સાત્યકિ, પાર્થિવ પુત્રનો પૌત્ર એવો તે જે અલંબુષ તેને મારી તે પછી હે રાજન્, તમારાં સૈન્યોને નિવારી અર્જુનને અનુસર્યો. અર્જુનને અનુસરતો તથા તેવી રીતે શત્રુઓના મધ્યમાં વર્તતો અને વારંવાર વાયુ જેમ મેઘના સમૂહોને મટાડે તેમ કુરૂઓનાં સૈન્યોને નાશ કરતો એવો જે વૃષ્ણિ વીર સાત્યકિ, તેને જોઈને ત્યારપછી સુન્દર નિયમમાં રાખેલા, ગાયનું દૂધ, મોગરો, બરફ અને જે હિમ તે સરખા પ્રકાશિત, સુવર્ણના સાજથી યુક્ત એવા સિંધુદેશના સુંદર ઘોડાઓ જ્યાં જ્યાં નરશ્રેષ્ઠ અર્જુન ઈચ્છે છે ત્યાં ત્યાં લઈ જતા હતા હે ભારત, હે આજમીઢ, તે વખતે તેની સાથે તમારા પુત્રો અને બીજા પણ ઉતાવળા એવા તમારા યોદ્ધાઓ તથા યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવો જે તમારો પુત્ર દુઃશાસન તેને આગળ કરીને ચાલ્યા. સંગ્રામમાં યુદ્ધને સહન કરનારા તે યોદ્ધાઓ સર્વ તરફથી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વિંટી વળી પ્રહાર કરતા હતા. સાત્વતોમાં શ્રેષ્ઠ એવો શૂર તે સાત્યકિ પણ બાણોના સમૂહવડે તે યોદ્ધાઓને હઠાડતો હતો. હે આજમીઢ, શત્રુઓને મારનાર એવા શિનિના પૌત્ર સાત્યકિએ જલદી અગ્નિસરખા બાણોવડે તે યોદ્ધાઓને હઠાવી, ધનુષ્યને ઊંચું કરી દુઃશાસનના ઘોડાઓને મારી નાંખ્યા. તે ટાણે સંગ્રામવિષે પુરૂષોમાં શૂર એવા તે સાત્યકિને જોઇને અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણ હર્ષ પામતા હતા.

॥ निवार्यतांतूर्णममित्रघातीनप्ताशिनेःपत्रिभिराग्निकल्पैः ॥

॥ दुःशासनस्याभिजघानवाहानुद्यम्यबाणासनमाजमाढ ॥

॥ ततोर्जुनोहर्षमवापसंख्येकृष्णश्चदृष्ट्वापुरुषप्रवीरं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वणि अलंबुषवधे गुर्जरभाषायां चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

संजयउवाच ॥ तमुद्यतंमहाबाहुंदुःशासनरथंप्रति ॥

॥ त्वरितंत्वरणीयेषुधनंजयजयैषिणं ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, દુઃશાસનના રથ પ્રત્યે ઉદ્યમવાળો, શિઘ્ર કરવા યોગ્ય કાર્યોમાં ઉતાવળો અને ધનંજય થકી પણ જયને ઈચ્છતો, અનંત એવો સેનારૂપ સમુદ્ર તે પ્રત્યે પેઠો એવો જે મહાબાહુ સાત્યકિ, તેને સુવર્ણયુક્ત જેના ધ્વજ છે એવા ત્રિગર્તદેશના મહા ધનુર્ધારિ યોદ્ધાઓએ રોક્યો અને કોપ પામેલા પરમ ધનુધારી યોદ્ધાઓએ તે સાત્યકિને રથસમૂહવડે ચોતરફથી નિવારણ કરી બાણના સમૂહોથી વૃષ્ટિ કરી. તે સમયે મહા રણમાં શોભતા શત્રુ એવા એ પાંચસો રાજપુત્રોને સત્યપરાક્રમવાળા એક સાત્યકિએ જીત્યા. સ્થિર પાણિના સરખો, તેમ ખડ્ગ, શક્તિ અને ગદાઓવડે પૂર્ણ તથા તલશબ્દોએકરી આકુળ એવો જે સેનાનો મધ્યભાગ તે પ્રત્યે જઈને ત્યાં રણમાં આશ્ચર્યકારિ સાત્યકિનું ચરિત જોયું. પશ્ચિમ દિશામાં તેને જોઈને પૂર્વ દિશામાં જોયો. શીઘ્રતાથી ઉત્તર દિશામાં જોઈને દક્ષિણ દિશામાં જોયો; અને પૂર્વ દિશામાં જોએલાને ફરીથી પશ્ચિમ દિશામાં જોયો, ને તેમજ બીજી દિશાઓ પ્રત્યે જોયો. શૂરો સાત્યકિ સો રથ પ્રત્યે નૃત્ય કરતો હોય નહિ! તેમ આચરણ કરતો હતો. સિંહસરખી ગતિવાળા તે સાત્યકિનાં ચરિતને દેખી સંતાપ પામેલા ત્રિગર્તદેશના રાજાઓ પોતાના જનપ્રત્યે નિવૃત્ત થયા. પછી સંગ્રામમાં બીજા શૂરસેનદેશના શૂર યોદ્ધાઓ જેમ અંકુશે કરી મદોન્મત્ત હસ્તિને નિયમમાં રાખે તેમ બાણના સમૂહવડે નિવારણ કરતા હતા. તે વખતે ઉત્તમ ચિત્તવાળા સાત્યકિએ એક મુહૂર્ત તેઓની સાથે યુદ્ધ કર્યું. ત્યાર પછી અચિંત્ય જેનું બળ અને પરાક્રમ છે એવો સાત્યકિ કલિંગદેશના યોદ્ધાઓ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. અને દુઃખેકરી જેનો પાર આવે એવી કલિંગદેશના યોદ્ધાઓની સેનાને ઉલ્લંઘન કરી કુંતિપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે જેમ જળમાં તરતો એવો પુરૂષ થાક્યો થકો સ્થળ પ્રત્યે જાય તેમ ગયો. પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા તે સાત્યકિને જોઈને યુયુધાને આસનાવાસના કરી અને સમીપ આવેલા તેને દેખી કેશવ ભગવાને કુંતિપુત્ર અર્જુનને કહ્યું કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, આ તને અનુસરનારો શિનિનો પૌત્ર સાત્યકિ આવે છે. સત્યપરાક્રમવાળા આ તારા શિષ્ય અને સખા સાત્યકિએ સર્વ યોદ્ધાઓને તિરસ્કાર કરી જીતી લીધા. હે કિરીટિન્ અર્જુન, આ તારો પ્રાણપ્રિય સાત્યકિ કૌરવ યોદ્ધાઓને ઘોર ઉપદ્રવ કરી આવે છે. હે અર્જુન, આ દ્રોણ, ભોજ તથા કૃતવર્માનો બાણોવડે તિરસ્કાર કરી સાત્યકિ આવે છે. હે અર્જુન, ધર્મરાજનાં પ્રિયને

ખોળનારો શૂરો કૃતાસ્ત્ર સાત્યકિ સારા સારા યોદ્ધાઓને મારીને આવે છે. હે પાંડવ, મહાબળવાન્ સાત્યકિ સૈન્યના મધ્યમાં અતિદુઃખેકરી કરાય એવું કર્મ કરી તારાં દર્શનને ઈચ્છતો થકો આવે છે. હે કુંતિપુત્ર, યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય આદિ ઘણા મહારથિઓને એક રથેકરી યુદ્ધ કરાવી આ સાત્યકિ આવે છે. હે પૃથાપુત્ર, ધર્મરાજે પ્રેરણા કરેલો આ સાત્યકિ પોતાના બાહુબળનો આશ્રય કરી સેનાને સંહારી સમીપ આવે છે. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, કોઈ રીતે કૌરવોમાં જેની બરોબર યોદ્ધા નથી તે આ, યુદ્ધેકરી દુર્મદ સાત્યકિ આવે છે. હે પૃથાપુત્ર, ગાયોના મધ્યમાંથી સિંહ છૂટે તેમ કુરૂઓનાં સૈન્યથી મૂકાએલો આ સાત્યકિ ઘણી સેનાઓનો નાશ કરી આવે છે. ત્યાર પછી એ રીતે શ્રીકૃષ્ણભગવાનનાં વચન સાંભળી હર્ષ પામેલા કુંતિપુત્ર અર્જુને કેશવ ભગવાન્પ્રત્યે કહ્યું કે હે મહાબાહો, જેસાત્યકિ મારા સમીપ આવે છે તે મને પ્રિય નથી, હે કેશવ, ધર્મરાજનું વૃત્તાંત હું જાણતો નથી. સાત્વત કુળમાં થએલા સાત્યકિએ રહિત તે, જીવે છે કે નથી જીવતા? હે મહાબાહો, આ સાત્યકિને, પાર્થિવ એવા ધર્મરાજની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે તેને તજી, હે કૃષ્ણ, આ મને અનુસરવા કેમ આવે છે? યુદ્ધમાં રાજા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયા છે ને હજી સિંધુદેશના રાજાને માર્યો નથી એટલામાં વળી આ ભૂરિશ્રવા શિનિપૌત્ર સાત્યકિપ્રત્યે આવે છે તે આ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ અર્થે મારાપ્રત્યે ઘણો મોટો ભાર રહેલો જાણવો. રાજા અને સાત્યકિ મારે રક્ષા કરવા યોગ્ય છે અને જયદ્રથ હણવા યોગ્ય છે. સૂર્ય અસ્ત થાય છે અને આ મહાબાહુ થાકી ગયો છે તથા હમણાં થોડાં બળવાળો થયો છે. હે માધવ, એના ઘોડા અને સારથિ થાકી ગએલા છે ને હે કેશવ, સહાયસહિત એવો ભૂરિશ્રવા થાકયો નથી. માટે શું આ સાત્યકિનું હમણાં આ સમાગમમાં ક્ષેમ થશે? શું સત્યપરાક્રમવાળો સાત્યકિ સાગરને તરી ગોષ્પદને પામી ખેદતો નહિ પામે? મહા બળવાન શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ અસ્ત્ર જાણનાર કૌરવોમાં મુખ્ય એવા મહાત્મા ભૂરિશ્રવા સાથે સમાગમ પામી, શું કલ્યાણવાન્ થશે? હે કેશવ, જે દ્રોણાચાર્ય નિરંતર આકાશમાં જનારો બાજ પક્ષિ જેમ માંસને ઈચ્છે તેમ ધર્મરાજને ગ્રહણ કરવા ઈચ્છે છે, તે આચાર્યથી ભયને મૂકી દેઈ જે ધર્મરાજાએ સાત્યકિને મોકલ્યો એ ધર્મરાજાનો અવળો ક્રમ છે એમ માનું છું. માટે રાજા કુશળ હશે કે નહિ?

॥ आचार्योद्ग्रयमुत्सृज्यय:प्रेषयतसात्यकिं ॥
॥ ग्रहणंधर्मराजस्यखगःश्येनइवामिषं ॥
॥ नीत्यमाशंसतेद्रोणःकच्चित्स्यात्कुशलीनृपः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यक्यर्जुनदर्शने गुर्जरभाषायां एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

संजयउवाच ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसात्वतंयुद्धदुर्मदं ॥
॥ क्रोधाद्भूरिश्रवाराजन्सहसासमुपाद्रवत् ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્, યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્વત કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા તે યુયુધાનને સમીપ આવતો જોઈને ક્રોધ થકી ભૂરિશ્રવા તેની સામો દોડચો અને હે મહારાજ, શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે સાત્યકિને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, બહુ સારૂં થયું કે આજે તું સંગ્રામમાં મારી નજરે આવ્યો. હું ઘણા કાળથી ઈચ્છેલા મનોરથને આજ પામીશ. જો તું રણસંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે તો તને જીવતો મૂકીશ નહિ. હે દશાર્હકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા સાત્યકિ, આજે સંગ્રામમાં નિરંતર શૂરનું અભિમાન રાખનાર એવો જે તું તેને મારીને કુરૂદેશના રાજા દુર્યોધનને આનંદ પમાડીશ. આજે રણમાં સાથે રહેલા એવા કેશવ ભગવાન્ને અર્જુન મારા બાણોએ કરી દગ્ધ થએલ એવો જે તું, તેને પૃથ્વીતલમાં પડેલો જોશે. આજે જેણે તને અહિં મોકલેલો છે એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર તને મારાથી નાશ થએલો સાંભળીને તત્કાળ લજ્જાયુક્ત થશે. રૂધિરે કરી છંટાએલો અને મેં નાશ કરેલો એવો તું પૃથ્વીવિષે પડવાથી આજે કુંતિપુત્ર ધનંજય મારા પરાક્રમને જાણશે, જેમ પૂર્વે દેવદૈત્યોના યુદ્ધમાં ઇંદ્રને બળિરાજા સાથે સમાગમ કરવો ઈચ્છિત હતો તેમ તારીસાથે સમાગમ કરવો એ મને ઘણા કાળ થયા ઈચ્છિત હતો. હે સાત્વત, આજે તને ઘણું ભયંકર યુદ્ધ કરવા આપીશ ત્યારે તું તત્વથી મારા વીર્ય, બળ અને પરાક્રમને જાણીશ. જેમ યુદ્ધમાં રામચંદ્રના નાના ભાઈ લક્ષ્મણે હણેલો રાવણનો પુત્ર ઇંદ્રજીત યમપુરીને પામ્યો હતો, તેમ આજે મારાથી નાશ પામેલો તું યમરાજાની નગરીને પામીશ હે માધવ, આજે શ્રીકૃષ્ણ, કુંતિપુત્ર અર્જુન અને ધર્મરાજ

યુધિષ્ઠિર મારાથી તારો નાશ થવાથી નિરુત્સાહ થઈ નિઃસંશય રણનો ત્યાગ કરશે. હે માધવ, આજે તીક્ષ્ણ બાણોવડે તારો નાશ કરી જેઓને તેં રણમાં મારેલા છે તેઓની સ્ત્રિયોને આનંદ પમાડીશ. હે માધવ, જેમ સિંહની નજરમાં આવેલો ક્ષુદ્ર મૃગ ન જઈ શકે, તેમ મારી નજર પ્રત્યે આવેલો તું મુક્ત નહિ થા. હે રાજન, તે પછી હસતો હોય નહિ તેમ યુયુધાને તે ભૂરિશ્રવાને ઉત્તર આપ્યો કે હે કૈરવેય, મને સંગ્રામમાં ત્રાસ થતો નથી ને મને કેવળ વાણી માત્રે કરી કોઈ બીવરાવવાને સમર્થ નથી. જે મને સંગ્રામમાં આયુધ રહિત કરે, તે મારે. સંગ્રામમાં મને મારે તેવો કોઈ છે નહિ. વૃથા બહુ બોલવાથી શું? જે તેં કહ્યું તે કર્મે કરી આચરણ કરી બતાવ. શરદ્ઋતુ સંબંધી મેઘની પેઠે તારૂં બોલવું નિષ્ફળ છે. હે વીર, તારૂં બોલવું સાંભળી મને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. હે કૈરવ, આજે લોકમાં ઘણા કાળથી ઈચ્છિત એવું યુદ્ધ થાઓ. હે તાત, તારાં યુદ્ધને ઈચ્છનાર એવી મારી બુદ્ધિ ઉતાવળી થાય છે. હે પુરૂષોમાં અધમ, આજ તને માર્યાવગર હું પાછો નહિ વળું. એરીતે એક બીજા વાણીવડે ઊંહાતુસી કરતા અને મારવાને ઈચ્છતા પરમ કોપપામેલા મહા ધનુર્ધારી મદોન્મત્ત અને રણમાં સ્પર્ધા કરતા એવા મળેલા નરશ્રેષ્ઠ તે ભૂરિશ્રવા ને યુયુધાન, જેમ ક્રોધ પામેલઃ મદોન્મત્ત એવા હસ્તિઓ હાથણી સારૂ લઢે તેમ સંગ્રામમાં લઢતા હતા અને શત્રુઓને નાશ કરનાર એવા ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ મેઘની પેઠે પરસ્પર ભયંકર બાણ વૃષ્ટિઓ કરતા હતા. તે સમયે હે ભરત શ્રેષ્ઠ, મારવાને ઈચ્છતા એવા સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ શીઘ્ર જનારા બાણોએકરી શિનિ પૌત્ર સાત્યકિને ઢાંકી દેઈ તીક્ષ્ણ એવા દશ બાણોએકરી વિંધ્યો. વળી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને મારવાને ઈચ્છતા એવા સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ બીજા પણ તીક્ષ્ણ બાણો ફેંક્યા. હે વિશાંપતે, એ ભૂરિશ્રવાના તીક્ષ્ણ બાણોને પોતાને પ્રાપ્ત થયાની અગાઉ અંતરિક્ષને વિષેજ સાત્યકિએ નાશ કર્યા. હે પ્રભો, તે ભૂરિશ્રવાને સાત્યકિ જૂદી જૂદી પરસ્પર અસ્ત્રવૃષ્ટિઓ કરતા હતા. ઉત્તમ સગાંવાળા કુરૂ અને વૃષ્ણિ કુળનાં યશને કરનાર એવા તેઓ, જેમ નખોએકરી સિંહો અને દાંતોએકરી મોટા હસ્તિઓ, તેમ રથ, શક્તિઓવડે તથા બાણોએકરી પરસ્પર લઢતા હતા. શરીરને ભેદતા. લોહિને કાઢતા અને પ્રાણ ખોવારૂપ જુગટાંને રમતા એવા તે બેઉ પરસ્પર સ્થિર થઈ લઢતા હતા. એ રીતે ઉત્તમ કર્મવાળા કુ-

૩ અને વૃષ્ણિઓનાં યશને કરનાર એવા તે ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ યૂથના પતિ એવા હસ્તિઓની પેઠે એક બીજા યુદ્ધ કરતા હતા; અને થોડા વખતમાં બ્રહ્મલોકની આગળ કરેલા તથા પરમ સ્થાનને પામવાને ઈચ્છતા એવા તેઓ પરસ્પર ગર્જના કરતા હતા. તેમજ તમારા પુત્રોના જોતાં હર્ષ પામેલા પુરૂષોની પેઠે સાત્યકિ અને સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા એ બે, પરસ્પર બાણોની વૃષ્ટિ કરતા હતા. તે ટાણે જેમ હાથણીના કારણથી યુદ્ધ કરતા એવા યૂથના પતિ હસ્તિઓને, તેમ યોદ્ધાઓના પતિ ને યુદ્ધ કરતા એવા જે તે ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિ, તેઓને મનુષ્યો જોતા હતા. એક બીજાના ઘોડાઓને મારીને, ધનુષ્યોને કાપીને, રથ રહિત એવા તે બેઉ ખડ્ગ યુદ્ધ કરવા માટે મહારણમાં સામ સામા મળ્યા. પછી વિચિત્ર, સુંદર અને વિસ્તારવાળાં બળદનાં ચર્મને ગ્રહણ કરી તથા ખડ્ગને ઉઘાડાં કરી તેઓ સંગ્રામમાં ફરતા હતા. જૂદા જૂદા માર્ગ અને ભિન્ન ભિન્ન મંડલો પ્રત્યે ફરતા શત્રુઓને નાશ કરતા ખડ્ગસહિત એવા તથાવિચિત્ર બખ્તરવાળા અને નિષ્ક તથા બાજુબંધથી શોભિત એવા તેઓ ક્રોધ પામ્યા થકા વારંવાર પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા. ભ્રાત, ઉદ્ભ્રાંત, આવિદ્ધ, આપ્લુત, વિપ્લૂત, સૃત, સંપાત, તે સમુદીર્ણ એવી ગતિઓને દેખાડતા યશસ્વિ શત્રુઓનો નાશ કરતા એવા તે બેઉ પરસ્પર ખડ્ગોએકરી પ્રહાર કરતા હતા. અને છિદ્રને ઈચ્છતા એવા શૂરા તે બેઉ વિચિત્ર રીતે ગતિ કરતા હતા. શિક્ષાને, શીઘ્રતાને તથા સેહેલાઈને દર્શાવતા થકા યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉ યુદ્ધમાં ચાલતાં પરસ્પર શબ્દને કરતા હતા. હે રાજેંદ્ર, એ રીતે પરસ્પર લડીને શૂરા ભૂરિશ્રવા ને સાત્યકિએ સર્વ સૈન્યોના જોતાં મુહૂર્તવાર શ્વાસ લીધો. ફરીને હે નરાધિપ, શત ચંદ્રવાળાં વિચિત્ર ચર્મને ખડ્ગો વડે કાપીને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે, બાહુ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પોહોળી છાતિવાળા, મોટી ભુજાવાળા અને યુદ્ધમાં કુશળ એવા તે બેઉ, બાહુવડેકરી લોઢાંની ભૂગળોએકરી લઢવાને સામસામા સજ્જ થયા. હે રાજન્, તેઓનું હાથનું વાગવું, હાથનું ગ્રહણ કરવું અને પરસ્પર ગળાનું જે ગ્રહણ કરવું તેઓ શિક્ષા બળવાળાં હોવાથી સર્વ યોદ્ધાને હર્ષ પમાડતાં હતાં. તે વખતે હે રાજન્, યુદ્ધ કરતા એવા જે નર શ્રેષ્ઠ ભુરિશ્રવા ને સાત્યકિ તેઓનો સંગ્રામમાં વજ્ર અને પર્વત સરખો ભયંકર મહાશબ્દ થતો હતો. જેમ દાંતોના અગ્રભાગોવડે હસ્તિઓ, શિંગડાંઓવડે મોટા બળદ, તેમ બાહુ પા-

શના વિંટાવાથી, મસ્તકોએકરી તાડન કરવાથી, પગના ખેંચવાથી, પગને ભેગા કરવાથી, પગને પછાડવાથી, અંકુશની પેઠે વાળવાથી, પગના મધ્યભાગને બાંધવાથી, પૃથ્વી વિષે ચક્ર ફરવાથી, જવું, સામું આવવું, ફેંકવું, પાડવું, ઉચું કરવું ને દોડવું એવડેકરી કુરૂ સાત્વતકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે મહાત્મા યુદ્ધ કરતા હતા. હે ભારત, બત્રિશ સાધનવાળા જે યોદ્ધા છે તેઓને મહાબળવાન્ એવા તે બેઉ યુદ્ધ કરતાથકા દર્શાવતા હતા. જ્યારે સાત્વત એવો સાત્યકિ યુદ્ધ કરતો થકો ક્ષીણ થયેલાં આયુધવાળો થયો ત્યારે વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, સર્વ ધનુર્ધારિમાં શ્રેષ્ઠ રણમાં યુદ્ધ કરતા એવા રથ રહિત આ સાત્યકીને જો. હે પાંડુપુત્ર અર્જુન, તારી પાછળ ભારતી સેનાને ભેદી તે પ્રત્યે પેઠેલો સાત્યકિ મહાપરાક્રમવાળા સર્વ કૌરવોએ યુદ્ધ કરેલું છે તેથી થાકેલો સમીપ આવતો એવો જે યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ, તેને યુદ્ધની ઈચ્છા કરનાર સોમદત્ત પુત્ર જે પ્રાપ્ત થયો છે એ, હે અર્જુન, અયોગ્ય જેમ હોય તેમ છે. હે રાજન્, ત્યાર પછી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવો કોપ પામેલો ભૂરિશ્રવા, સાત્યકિ પ્રત્યે જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ મત્ત થએલા હસ્તિને પ્રહાર કરે તેમ રથમાં બેઠેલા તે બેઉના યુદ્ધમાં, ક્રોધ પામેલા અને યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવા કેશવ ભગવાન્ અને અર્જુનના જોતાં સંગ્રામમાં ઉદ્યમ કરી પ્રહાર કરતો હતો. તે સમયે મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન પ્રત્યે કહ્યું કે, વૃષ્ણિ ને અંધકકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે સાત્યકિ, તેને સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાને વશ થએલો જો. હે અર્જુન, અત્યંત દુષ્કર કર્મ કરીને થાકી ગયેલો પૃથ્વીવિષે રહેલો તારો શિષ્ય શૂર એવો જે સાત્યકિ તેનું પાલન કર. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ સમર્થ એવા અર્જુન, તારે માટે શ્રેષ્ઠ આ સાત્યકિ યજ્ઞને આચરણ કરનારા ભૂરિશ્રવાને વશ જેમ ન જાય તેમ જલદી કર. એ પછી પ્રસન્ન મનવાળો ધનંજય અર્જુન, વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યો કે, હે શ્રીકૃષ્ણ, વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિની સાથે ક્રીડા કરતો એવો જે કુરૂશ્રેષ્ઠ ભૂરિશ્રવા તેને, જેમ વનમાં મોટા મત્ત હસ્તિસાથે ક્રીડા કરતો એવો જે સિંહોના યૂથનો પતિ તેમ જૂઓ. સંજય કહે છે–હે ભરતશ્રેષ્ઠ, એ રીતે ધનંજય પાંડુના પુત્ર અર્જુનના કહેવાથી સૈન્યોમધ્યે મોટો હાહાકાર થયો. તે પછી ઉદ્યમ કરી મહાબાહુ ભૂરિશ્રવાએ સાત્યકિને પૃથ્વી વિષે પ્રહાર કર્યો. યુદ્ધમાં સાત્વત શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને ખેંચતો એવો કુરૂ

શ્રેષ્ઠ ભૂરિશ્રવા જેમ હાથિને ખેંચતો એવો સિંહ શોભે તેમ શોભતો હતો. તે વખતે સંગ્રામવિષે મ્યાનમાંથી ખડ્ગ ખેંચીને તેણે સાત્યકિના કેશ ગ્રહણ કરી પગવડે છાતિમાં તેને પ્રહાર કરચો અને તે સાત્યકિની કાયા ઉપરથી કુંડળસહિત મસ્તક કાપવાને આરંભવા લાગ્યો. તેટલામાં તો સાત્વત એવો સાત્યકિ પણ હે ભારત, કુંભારે દંડેકરી વિંધેલા ચક્રની પેઠે કેશ ગ્રહણ કરેલા ભૂરિશ્રવાના હાથસહિત માથાને હલાવતો થકો ત્વરા કરવા લાગ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં ચોતરફથી ખેંચતો એવો જે સાત્વત સાત્યકિ તેને જોઈને હે રાજન્, ફરીને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે હે મહાબાહો, વૃષ્ણિ ને અંધકકુળમાં શ્રેષ્ઠ તારો શિષ્ય ધનુંષ્ ગ્રહણ કરવામાં તારી બરોબરી એવો જે સાત્યકિ, તેને સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાને વશ થએલો જો જ્યાં રણમાં ભૂરિશ્રવા છે ત્યાં અસત્ય ચાલવું છે. કારણ કે તે ભૂરિશ્રવા સત્યપરાક્રમવાળો વૃષ્ણિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિથકિ વિશેષ છે. એ રીતે સંગ્રામમાં વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી પાંડુપુત્ર અર્જુન ભૂરિશ્રવાને મનેકરી વખાણવા લાગ્યો કે સંગ્રામમાં ક્રીડા કરતો હોય તેમ સાત્વત શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને ખેંચતો અને કુરૂકુળની કીર્ત્તિ વધારનાર એવો ભૂરિશ્રવા મને બહુ હર્ષ પમાડે છે, કેમકે વૃષ્ણિવીરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિને જે મારતો નથી અને અરણ્યમાં જેમ સિંહ મોટા હસ્તિને ખેંચે તેમ ખેંચે છે. હે રાજન્, એ રીતે કુંતિપુત્ર મહાબાહુ અર્જુને મનવડે કૌરવ એવા ભૂરિશ્રવાને વખાણી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે સિંધુદેશના રાજામાં આસક્ત દૃષ્ટિવાળો હું આ માધવ એવા સાત્યકિને દેખતો નથી. આ ન કરાય એવું કર્મ હું યાદવ માટે કરૂં છું એમ કહી ત્યારપછી વસુદેવના પુત્ર એવા જે શ્રીકૃષ્ણ તેમનાં વચનને સ્વીકારતા એવા પાંડવ અર્જુને ગાંડિવધનુષ્યમાં ક્ષુરપ્રનામના અસ્ત્રને જોડ્યું. આકાશમાંથી પડેલા મોટા ઊંબાડિયાની પેઠે કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાહુથી છૂટેલા તે હથિયારે યજ્ઞશીલ એવા ભૂરિશ્રવાનો ખડ્ગ અને બાજુબંધસહિત જે હાથ તે કાપી નાખ્યો.

॥ पार्थबाहुविसृष्टःसमहाल्कवनभश्च्युता ॥
॥ सखड्गंयज्ञशीलस्यसांगदंबाहुमच्छिनत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भुरिश्रवोबाहुच्छेदे गुर्जरभाषायां द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

संजयउवाच ॥ सबाहुर्न्यपतद्भूमौसखड्गःसशुभांगदः ॥
॥ आदधज्जीवलोकस्यदुःखमद्भुतमुत्तमः ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, ખડ્ગ અને શુભ બાજુબંધસહિત ઉત્તમ એવો તે બાહુ જીવલોકના અદ્ભૂત દુઃખને ધારણ કરતોથકો પૃથ્વીવિષે પડ્યો. પ્રહાર કરશે એવો તે બાહુ ન દેખાતા એવા અર્જુને પ્રહાર કરવાથી પાંચ મુખવાળા સર્પની પેઠે પૃથ્વીવિષે પડ્યો. પછી કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થએલો તે ભૂરિશ્રવા પોતાના આત્માને અર્જુને નિષ્ફળ કરેલો જોઈ, સાત્યકિને મૂકી દઈ ક્રોધથી પાંડુપુત્ર અર્જુનને નિંદવા લાગ્યો, અને કહ્યું કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, યુદ્ધમાં આસક્ત થએલો એવો જે હું તેના ન જોતાં જે મારા બાહુને તેં કાપી નાખ્યો એ અતિક્રૂર કર્મ કર્યું છે, માટે યુદ્ધમાં મેં શું કર્મ કરતા એવા ભૂરિશ્રવાને માર્યો, તે, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને શું કહી શકીશ? હે કુંતિપુત્ર, આ અસ્ત્ર તને મહાત્મા ઈંદ્રે, રૂદ્રે અથવા દ્રોણાચાર્યે કિંવા કૃપાચાર્યે ઉપદેશ કરેલું છે? નિશ્ચે તું જે લોકમાં બીજાઓથી અધિક અસ્ત્રધર્મને જાણનાર છે એવા તેં,યુદ્ધ કરતો એવો જે હું તેને કેમ પ્રહાર કર્યો? મનસ્વિપુરૂષો ગાફલને, ભય પામેલાને, રથરહિતને, યાચના કરનારને અને દુઃખમાં વર્તનારને પ્રહાર કરતા નથી. હે પાર્થ, નીચ પુરૂષે આચરણ કરેલા અસત્પુરૂષે સેવેલું અતિ દુઃખે કરાય એવું આ પાપકર્મ કેમ આચરણ કર્યું? હે ધનંજય, આર્યપુરૂષોએ સુખે કરવા યોગ્ય તો શ્રેષ્ઠ કર્મ કેહેવાય છે અને ખરાબ કર્મ તો પૃથ્વીમાં સારા પુરૂષે અતિ દુઃખે કરી કરાય તેવું છે, હે નરશ્રેષ્ઠ, જે જે સારા અથવા નઠારા પુરૂષોમાં જે જે શુભ અથવા અશુભ કર્મવિષે લક્ષણ છે તે તત્કાળ તેઓના સ્વભાવને પામે છે, તેમ તારેવિષે પણ આ દેખાય છે. રાજાના વંશમાં થએલો તેમાં પણ વિશેષેકરી કુરૂકુળમાં થએલો સારાં કાર્ય અને વ્રત કરનાર એવો તું ક્ષત્રધર્મથી કેમ ખસ્યો? જે આ વૃષ્ણિકુળમાં થએલા સાત્યકિ માટે અતિક્ષુદ્ર કામ કર્યું? નિશ્ચે વસુદેવના પુત્રશ્રીકૃષ્ણનું તારે વિષે જે મત છે તે યોગ્ય નથી. કૃષ્ણ જેના સખા છે, એવો જે પુરૂષ ન હોય તે કોણ પ્રમાદ અને શત્રુસાથે યુદ્ધ કરતા એવા પુરૂષને આવું દુઃખ આપે? નીચ ક્લેશ કરનાર જેનાં કામ છે એવા અને પ્રકૃતિએ કરીનેજ નિંદિત એવા વૃષ્ણિ અને અંધકકુળમાં થએલા પુરૂષો, હે કુંતિપુત્ર અર્જુન તેં

કેમ પ્રમાણરૂપ કર્યા? એરીતે યુદ્ધમાં તેનાં વચન સાંભળી કુંતિપુત્ર અર્જુને ભૂરિશ્રવાને કહ્યું કે ક્ષય પામતો એવો પુરૂષ બુદ્ધિને પણ ક્ષયયુક્ત કરે છે એ સ્પષ્ટ છે હે. પ્રભો, જે તમે કહ્યું ને સઘળું વ્યર્થ છે, કેમકે ઋષીકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર એવો જે હું, તેને જાણતોથકો નિંદા કરે છે. સંગ્રામના ધર્મને જાણનાર, સર્વ શાસ્ત્રના પારને પામનાર, ને હું અધર્મને ન કરૂં એમ જાણતો એવો પણ મોહ પામેછે. પોતપોતાના ભાઈઓ પિતાપુત્ર સંબંધી બાંધવ, વડવાઓ અને મિત્રોસાથે બાહુનો આશ્રય કરી રહેલા જે ક્ષત્રિયજનો શત્રુઓ પ્રત્યે યુદ્ધ કરે છે તેઓ અતિદુઃખેકરી ત્યાગ કરાય એવા પ્રાણને તજી અમારે માટે યુદ્ધ કરતો એવો અને સુખમાં સંબંધવાળો એવો જે મારો શિષ્ય સાત્યકિ તેને કેમ નાશ પામવા દે? હે રાજન્, સંગ્રામમાં યુદ્ધદુર્મદ એવા જમણા હાથને શું શોક કરે છે? હે રાજન્, રણભૂમિમાં ગયેલાં એ આત્મા સાચવવા યોગ્ય નથી. હે નરાધિપ, જે માણસ જેને અર્થોમાં ઉપયોગી છે તે માણસની રક્ષા કરવી જોઇએ; માટે મોટા યુદ્ધમાં રક્ષા કરનારા તે યોદ્ધાઓએ તે રાજા રક્ષા કરવા યોગ્ય છે. મહાસંગ્રામમાં જો હું સાત્યકિને વધ કરાતો જોઉં તો તેના વિયોગેકરી અનર્થ થવાથી મને પાપ થાય માટે જે મેં રક્ષા કરી તેથી મારેવિષે શું ક્રોધ પામે છે? હે રાજન્, બીજા સાથે મળેલો એવો હું તેની જે નિન્દા કરે છે અને તરછોડે છે તેથી મારી બુદ્ધિને ભ્રમ થાય છે. કવચને હલાવતો પોતે રથપ્રત્યે બેસતો તે ધનુષ્‌ની પ્રત્યંચાને ખેંચતો અને શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરતો એવો જે તું તેનો આ રીતે રથ અને હસ્તિઓવડે યુક્ત ઘોડા અને પાયદળવડે આકુલ તથા સિંહનાદેકરી ઉત્પન્ન થયેલો છે શબ્દ જેમાં એવો જે ગંભીર સૈન્યરૂપ સાગર તેમાં પોતાના અને પારકાઓવડે મળેલાઓના સંગમવિષે એકલો એવો જે સાત્યકિ તેની સાથે કેમ સંગ્રામ થશે? ઘણાઓ સાથે યુદ્ધમાં મળી મહારથિઓને જીતી ગએલા જેના ઘોડા થાકી ગયા છે એવો પ્રસન્ન મનરહિત અને શસ્ત્રોએકરી પીડિત ને પોતાના વીર્યને વશ થયેલો એવો જે મહારથિ સાત્યકિ તેને જીતી કેમ અધિકપણું માને છે? જે ખડ્ગવડે સંગ્રામવિષે આનું મસ્તક કાપવા ઈચ્છે છે તે આ રીતે દુઃખ પામેલા સાત્યકિને કોણ સહન કરી શકશે? હે વીર, જે આત્માનું રક્ષણ તું નથી કરતો ત્યારે તારો જે આશ્રય કરે તે માણસ તો કમજ કરી શકે? માટે તું પોતાનેજ નિંદ. સંજય કહે છે—એવી રીતે

સંગ્રામવિષે મોટા યશવાળા જેના ધ્વજમાં યૂપ છે એવો મહાબાહુ ભૂરિશ્રવા, યુયુધાનને છોડી દેઈ મરણસંબંધી અનશન વૃત્તનો આરંભ કરવા લાગ્યો. પુણ્યના લક્ષણયુક્ત બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જવા ઇચ્છતા એવા ભૂરિશ્રવાએ જમણા હાથે બાણને પાથરી પછીથી પ્રાણને પ્રાણવિષે હોમ્યા. સૂર્યમાં નેત્રને એકાગ્ર કરીને, જળમાં પ્રસન્ન મનને એકાગ્ર કરીને મોટા ઉપનિષદનું ધ્યાન કરતોથકો યોગયુક્ત એવો મુનિ થયો. તે સમયે સર્વ સેનામાં રહેલા લોક કૃષ્ણ અને ધનંજયને નિન્દવા અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે તે ભૂરિશ્રવા તેને વખાણવા લાગ્યા. એ રીતે નિંદા કરાતા એવા શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન કશું અપ્રિય બોલ્યા નહિ, તેમ પ્રશંસા કરાતો એવો યૂપકેતન ભૂરિશ્રવા હર્ષ પામ્યો નહિ. હે રાજન્, તે પ્રમાણે કેહેતા એવા તમારા પુત્રોને અને તેઓના કેહેવાને તથા તે ભૂરિશ્રવાના કહેલાને મનેકરી સહન કરતો નથી એવો ક્રોધ પામેલા મનવાળો પાંડુપુત્ર અર્જુન તેઓની વાણીને સ્મરણ કરાવતો હોય નહિં શું ! તે નિંદાસહિત જેમ હોય તેવી રીતે કેહેવા લાગ્યો કે સર્વ રાજાઓ મારા મહાવ્રતને જાણે છે કે જે મારા બાણના વિષયને પ્રાપ્ત થાય તે મારો માણસ બીજાએ મારવાને શક્ય નથી. એ જોઈને હે યૂપ જેના ધ્વજમાં છે એવા ભૂરિશ્રવા, તું મને નિંદવાં યોગ્ય નથી. કારણ કે ધર્મને જાણ્યાવિના પરની નિંદા કરવી તે યોગ્ય નથી. જેણે શસ્ત્ર ગ્રહણ કરેલાં છે એવા યુદ્ધમાં વૃષ્ણિવીર સાત્યકિને મારવાને ઈચ્છતો એવો જે તું, તેનો બાહુ જે મેં કાપ્યો તે ધર્મ નિંદિત નથી. હે તાત, જેણે શસ્ત્ર ત્યાગ કરેલાં છે એવો રથ અને બખ્તર રહિત બાળક જે અભિમન્યુ તેના વધને ધાર્મિક પુરૂષ કોણ નહિ વખાણે ? એ રીતે કુંતિપુત્ર અર્જુને કહ્યું એટલે ભૂરિશ્રવાએ મસ્તકેકરી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી ડાબા હાથવડે જમણા હાથને અર્જુનની સમીપ ફેંક્યો. અને હે મહારાજ, એવાં કુંતિપુત્ર અર્જુનનાં વચન સાંભળી અતિ કાંતિવાળો યૂપકેતુ એવો ભૂરિશ્રવા નિચું મુખ કરતો થકો મુગો રહ્યો. વળી અર્જુન કેહેવા લાગ્યો કે જે પ્રીતિ મને ધર્મરાજમાં, બળવાન્ પુરૂષોના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભીમસેનવિષે, નકુળમાં અને સહદેવમાં છે તેજ પ્રીતિ હે શલાગ્રજ ભૂરિશ્રવા, તારેવિષે છે. માટે મેં તથા મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે આજ્ઞા કરેલો એવો તું જે રીતે શિબિરાજા અને ઉશીનર, પુંણ્યકારી લોકપ્રત્યે ગયા તેમ જા. પછી વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે હે વિસ્તારવાળાં અગ્નિ હોત્રોવડે યજનાર

ભૂરિશ્રવા, બ્રહ્મા આદિ એવા દેવ શ્રેષ્ઠોએ પણ ઈચ્છેલા તુલ્ય શોભતા એવા જે મારા નિર્મળ લોક છે તે પ્રત્યે શીઘ્ર જા; અને ગરૂડવડે જેવું સુન્દર ચાલવું છે એવો મારી તુલ્ય થા. પછી સંજય કહે છે—સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાએ મૂકી દિધેલો ઉભો થએલ એવો શિનિ પૌત્ર તે સાત્યકિ, પાંડુપુત્ર અર્જુને પ્રહાર કરેલા, ઈશ્વરમાં આસક્ત થએલા, ઘણી દક્ષણા દેનારા નિષ્પાપ એવા મહાત્મા શલાગ્રજ ભૂરિશ્રવાને ખડ્ગ ગ્રહણ કરી મસ્તકને છેદવા તથા હણવા માટે ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. જેની સુંઢ કપાઈ ગએલી છે એવા હાથિની પેઠે ભુજા કપાએલા અને જેણે વ્રત ધારણ કર્યું છે એવા તે બેઠેલા ભૂરિશ્રવાને, સર્વ સૈન્યોના દેખતાં બોલાવી મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે, કુંતિપુત્ર અર્જુને, ભીમસેને, ચક્રની રક્ષા કરનારાઓએ તથા અશ્વત્થામાએ, કૃપાચાર્યે, વૃષસેન એવા કર્ણે અને સિંધુદેશના રાજાએ નિવારણ કરાતા અતિ દુષ્ટ મનવાળા નિંદા કરાતા એવા સાત્યકિએ શબ્દ કરતાં એવા સૈન્યોના મધ્યમાં માર્યો, ને અનશન વ્રત લઈ બેઠેલા જેનો બાહુ અર્જુને કાપેલો છે એવા કુરૂકુળમાં થએલા ભૂરિશ્રવાનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. તે સમયે પ્રથમ અર્જુને હણેલા કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા એવા ભૂરિશ્રવાને સાત્યકિએ જે માર્યો તે કર્મેકરી સૈન્યોએ સાત્યકિને વખાણ્યો નહિ. યુદ્ધમાં અનશન વ્રતને પામેલા, હણેલા, ઈન્દ્રની તુલ્ય એવા તે ભૂરિશ્રવાને જોઈને સિદ્ધચારણ અને મનુષ્યો વખાણવા લાગ્યા અને તેનાં કર્મોએકરી દેવતાઓ વિસ્મિત થયા તથા તમારા સૈનિકો અતિ ઘણા પક્ષવાદ કરવા લાગ્યા કે, વૃષ્ણિકુળમાં થએલા સાત્યકિનો અપરાધ નથી, ભવિષ્યમાં હતું તેમ થયું; તે માટે તમારે ક્રોધ કરવો નહિ. કારણ કે ક્રોધ મનુષ્યોને ઘણો દુઃખરૂપ છે. વીર પુરૂષે મારવા યોગ્ય હતો એમાં વિચાર કરવો નહિ; કેમકે બ્રહ્માએજ સંગ્રામમાં સાત્યકિને એનો મૃત્યુ નિર્માણ કરેલો હશે. સાત્યકિ બોલ્યો કે 'ન હણવો ન હણવો' એ રીતે ધર્મરૂપી કવચપ્રત્યે રહેલા હે અધર્મિષ્ટ પુરૂષો, જે, મને ધર્મવાદવડે કહેતા હતા તે તમારો ધર્મ જ્યારે તમોએ શસ્ત્રરહિત એવો બાળક સુભદ્રાનો પુત્ર મારી નાખ્યો ત્યારે ક્યાં ગયો હતો? મેં તો આ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જે કોઈ પણ નિંદાવડે સંગ્રામમાં જીવતો એવો જે હું તેને પીડિને પગેકરી ક્રોધથી પ્રહાર કરશે તે શત્રુ જો કે મુનિવ્રતવાળો હોય તોપણ મારવો; માટે મારવાવિષે ચેષ્ટા કરતો ભુજારહિત એવો જે તે ભૂરિશ્રવા તેને માંસદષ્ટિવાળા

તમે ખરેખો માનો છો એ તમારી બુદ્ધિનુંજ હલકાપણું છે. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ પુ-રૂષો, એનો જે મેં નાશ કર્યો તે યોગ્ય છે. મને જોઇને પ્રતિજ્ઞાને પાળતા એવા કુંતિપુત્ર અર્જુને જે, ખડ્ગસહિત આનો બાહુ કાપી નાંખ્યો તેણે કરી-નેજ હું તો છેતરાયો છું. દૈવજ બધું ચેષ્ટા કરે છે માટે જે થવાનું હતું તે થયું. આ વિમર્દમાં તે આ ભૂરિશ્રવા માર્યો ગયો એમાં શું અધર્મેકરી ચેષ્ટા થઈ? વળી વાલ્મીકિએ પણ આ શ્લોક પૂર્વે કહ્યો છે કે હે વાનર, પૃથ્વીવિષે સ્ત્રિઓ ન મારવી એ રીતે જે તું કહે છે તે જો શત્રુઓને પી-ડા કરનારૂં થાય તો સદા વ્યવસાયવાળા મનુષ્યે સર્વકાળ કરવું. સંજય કહે છે—હે મહારાજ, એ રીતે સાત્યકિએ કહ્યું ત્યારે સર્વ કુરૂશ્રેષ્ઠ પુરૂષો કાંઈ પણ બોલ્યા નહિ અને મનેકરી વખાણવા લાગ્યા. મોટા યજ્ઞોમાં મંત્રોએ કરી પવિત્ર થયેલો યશસ્વિ હજારો દાન કરનાર એવો જે ભૂરિશ્રવા તેના વધને અરણ્યમાં ગએલા મુનિના વધની પેઠે કોઈએ વખાણ્યો નહિ. અને હવિર્ગૃહના મધ્યભાગમાં નાંખેલા યજ્ઞ સંબંધી ઘોડાનાં મસ્તક પેઠે વરદાન આપનારા શૂરા તે ભૂરિશ્રવાનું અતિ નીલકેશવાળું કબૂતરના નેત્ર સરખાં જેનાં રાતાં નેત્ર છે એવું મસ્તક કપાઈ પડ્યું. એ રીતે મહાયુદ્ધમાં શસ્ત્રે કરેલાં તેજવડે પવિત્ર થએલો વરદાન દેનાર અને વરદાનને યોગ્ય એવો તે ભૂરિશ્રવા શ્રેષ્ઠ દેહને તજી ઉત્તમ ધર્મેકરી પૃથ્વી તથા આકાશને ભેદી ઊંચા લોક પ્રત્યે ગયો.

॥ सतेजसाशस्त्रकृतेनपूतोमहाहवेदेहवरंविसृज्य ॥
॥ आक्रामदूर्ध्ववरदोवरार्होव्यावृत्त्यधर्मेणपरेणरोदसी ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिश्रवोवधे गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ अजितोद्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ॥
॥ तीर्णःसैन्यार्णवंवीरःप्रतिश्रुत्ययुधिष्ठिरे ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, દ્રોણાચાર્ય, રાધાપુત્ર કર્ણ, વિકર્ણ અને કૃતવર્માએ ન જીતેલો સંગ્રામમાં નિવારણ ન કરાય એવો, યુધિષ્ઠિર પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી સૈન્યરૂપ સાગરને તરી ગએલો શૂર એવો જે સાત્યકિ, તેને

કુરૂકુળમાં થએલા ભૂરિશ્રવાએ બળથી ગ્રહણ કરી પૃથ્વી વિષે કેમ પાડચો?
સંજય કહે છે—હે રાજન્, જેને વિષે તમને સંશય છે તે ભૂરિશ્રવા અને
શૈનેય એવા સાત્યકિની જે રીતે પ્રથમ ઉત્પત્તિ થઈ છે તેને સાંભળો. અ-
ત્રિનો પુત્ર સોમ થયો, સોમનો પુત્ર બુધ, બુધનો પુત્ર મહેંદ્રાભ અને તેનો
પુત્ર પુરૂરવા થયો. પુરૂરવસ્નો આયુ અને આયુનો નહુષ પુત્ર થયો ન-
હુષનો દેવર્ષિઓએ સંમત એવો યયાતિ રાજા થયો. યયાતિનો તેની દેવ-
યાની સ્ત્રી થકી જ્યેષ્ટ એવો યદુ નામનો પુત્ર થયો. યદુના વંશમાં જે દે
વમીઢ તેનો પુત્ર યાદવ થયો અને તેનો ત્રૈલોકયમાં મનાએલો એવો શૂર થ-
યો ને શૂરનો નર શ્રેષ્ઠ શૌરિ મહાયશવાળો વસુદેવ થયો. ધનુર્ધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ
તે શૂરરાજા યુદ્ધમાં કૃતવીર્યના પુત્ર સહસ્ત્રાર્જુન સમાન થયો. હે નૃપ, તે-
જકુળમાં તે શૂરસરખા શૌર્યવાળો શિનિ થયો. એજ સમયમાં હે રાજન્
મહાત્મા દેવકની દીકરીના, જેમાં સર્વ ક્ષત્રિયોનો સમાગમ છે એવા સ્વ-
યંવર વિષે શિનિએ વસુદેવ સારૂ સર્વ પાર્થિવોને જીતી તત્કાળ દેવી એવાં
દેવકીને રથ પ્રત્યે બેસાડચાં, હે નૃપ, તે દેવકીને રથમાં બેઠેલાં જોઈને પુરૂષમાં
શ્રેષ્ઠ એવો મહા તેજસ્વી શૂર સોમદત્ત શિનિને સહન કરી શકચો નહિ.
હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાજન્, અતિ બળવાન્ એવા તેઓનું મળેલું જૂદી
જૂદી જાતનું આશ્ચર્યકારી બાહુયુદ્ધ અર્ધ દિવસ થયું. શિનિએ બળાત્કારથી
સોમદત્તને પૃથ્વીવિષે પાડચો અને ખડ્ગ ઉગામી ચોટલી ઝાલી પગવડે
પ્રહાર કર્યો. વળી ચોતરફથી જોતા એવા રાજાઓના મધ્યમાં તેણે 'કૃપાએ
કરી તું જીવતો રહે' એમ કહી મૂકી દીધો. હે મારિષ તે શિનિએ,
અવસ્થાવાન્ કરેલો એવો સોમદત્ત ક્રોધવશને પામ્યો થકો મહાદેવને પ્ર-
સન્ન કરવા લાગ્યો. ત્યારે તે સમયે પ્રસન્ન થએલા શ્રેષ્ઠ પુરૂષોના વરને આ-
પનાર પ્રભુ એવા મહાદેવે તેને વરદાનવડે પ્રસન્ન કર્યો ને તે રાજાએ હે
ભગવાન્, 'જે પુત્ર સંગ્રામમાં હજારો રાજાના મધ્યમાં શિનિના પુત્રને પ-
છાડી પગવડે પ્રહાર કરે તેવા પુત્રને ઈચ્છુ છું.' એ રીતે વરદાન માગ્યું.
હે પાર્થિવ, તે સોમદત્તનું તે વચન સાંભળી 'એ પ્રમાણે હો' એમ કહી ત્યાં તે દેવ અં-
તર્ધાન થઈ ગયા. તે વરદાનેકરી તે સોમદત્ત ગણી દક્ષણા આપનાર એવા ભૂરિશ્રવા
નામના પુત્રને પામ્યો ને તે ભૂરિશ્રવાએ સર્વ સૈન્યોના જોતાં શિનિના પુત્ર સાત્યકિને
પાડચો તથા પગેકરી પ્રહાર કર્યો, હે રાજન્, જે મને તમે પૂછો છો તે
કહ્યું. માટે રણભૂમિવિષે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ એવાઓએ સાત્વત એવો સાત્યકિ

જીતી શકાય તેમ નથી. કેમકે નિશાન કરનારાઓ, ઘણીવાર વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારાઓ, સંગ્રામમાં દેવદાનવ અને ગંધર્વોને વિસ્મય ન પામ્યા થકા જીતનાર, પોતાનાં શૌર્યવડે વિજય કરવામાં યુક્ત એવા એ યાદવો પરાધિન નથી. હે પ્રભો, હે ભરતશ્રેષ્ઠ, આ લોકમાં થઈ ગએલું થતું અને થનાર કશું પણ બળેકરી વૃષ્ણિઓની બરાબર દેખાતું નથી. સંગ્રામમાં વૃષ્ણિવીરોને દેવ, દૈત્ય, ગંધર્વ, યક્ષ, ઉરગ અને રાક્ષસો પણ જીતનાર નથી ત્યારે માનવો તો શુંજ સંગ્રામમાં જીતી શકે? વળી જ્ઞાતિનું અપમાન નથી કરતા અને વૃદ્ધોની આજ્ઞામાં પ્રીતિવાળા છે. અહિંસક, બ્રહ્મ દ્રવ્ય, ગુરૂ દ્રવ્ય અને જ્ઞાતિ દ્રવ્યને ન રાખનાર તથા તેઓની જો રક્ષા કરનાર થાય તો કોઇ પણ આપત્તિમાં રક્ષા કરનાર થાય. વળી ધનવંત, મદરહિત, બ્રાહ્મણ વિષે આસ્તિક ને સત્યવાદિ છે. સમર્થનું અપમાન નથી કરતા અને દીન પુરૂષોનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેમજ નિરંતર દેવતાવિષે તત્પર, જેઓની ઈન્દ્રિયો નિયમમાં છે એવા રક્ષા કરનારા અને બકવાદ ન કરનારાઓ છે તેણે કરીને વૃષ્ણિવીરોનો સમૂહ નાશ પામતો નથી. કોઈ પુરૂષ મેરૂ પર્વતને ઉલ્લંઘી જાય અથવા સમુદ્રને તરી જાય તોપણ હે નૃપ, વૃષ્ણિકુળના વીરપુરૂષોના અંતનો સમાગમ પામી શકે નહીં. હે પ્રભો, જેમાં તમને સંશય હતો એ સર્વ કહ્યું, હે નરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કુરૂરાજ, તમારો મોટો અન્યાય છે.

॥ नतुवृष्णिप्रवीराणांसमेत्यांतंव्रजेन्नृप ॥
॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयत्रतेसंशयःप्रभो ॥
॥ कुरुराजनरश्रेष्ठतवव्यैपनयोमहान् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रशंसायां चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तदवस्थेहतेतस्मिन्भूरिश्रवसिकौरवे ॥
॥ यथाभूयोभवद्युद्धंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે અવસ્થાવાળો ભૂરિશ્રવા કૌરવ નાશ પામ્યો ત્યારે ફરીને જેમ યુદ્ધ થયું તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે ભારત, ભૂરિશ્રવા પરલોકમાં ગયો ત્યારે મહાબાહુ અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને પ્રેરણા

કરી કે હે કમળસરખાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ, તે જયદ્રથ જો યુદ્ધ કરતો થકો નાશ પામે તો જલદી સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય તેજ તેનો ધર્મ છે. ભાગતો નાશ પામે તો નરકમાં પડે તેજ ધર્મ અને જો મારા ભયથી પોતાના દેશ પ્રત્યે જાય તો યશરૂપ શરીરનો જે નાશ તેજ તેનો ધર્મ છે. આ રીતના ત્રણ ધર્મોમાં, જ્યાં સૂધી પ્રથમ ધર્મવિષે યુદ્ધમાં સામો રહ્યો છે ત્યાં સૂધી મારવાને યોગ્ય છે. માટે જ્યાં જયદ્રથ રાજા છે, ત્યાં જલદી ઘોડાઓને ચલાવો. હે પાપરહિત શ્રીકૃષ્ણ, તમે મારી પ્રતિજ્ઞાને સફળ કરવા યોગ્ય છો. કારણ કે હે મહાબાહો, ત્વરા કરતો એવો સૂર્ય અસ્ત પામે છે. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, આ મેં મોટું કામ આરંભેલું છે ને તે કાર્ય સારૂ એ જયદ્રથને કુરૂસેનાના મહારથિઓએ સાચવેલો છે તેથી હે કૃષ્ણ, જેમ સૂર્ય અસ્ત પામે નહિ અને મારૂં વચન સત્ય થાય તેમ ઘોડાઓને ચલવો; જેથી જયદ્રથને મારૂં. ત્યાર પછી ઘોડાઓનાં -હૃદયને જાણનાર એવા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણે જેને રૂપાની ઉપમા અપાય એવા ઘોડાઓને જયદ્રથના વધ સારૂ ચલાવ્યા. ઊંચે જનારા બાણો પેઠે શીઘ્ર ગતિવાળા ઘોડાઓવડે આવતા અને સફળ જેના બાણ છે એવા અર્જુનપ્રત્યે, હે મહારાજ, ઉતાવળા એવા સેનાના મુખ્ય પુરૂષો દુર્યોધન, વૃષસેન, કર્ણ, મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય અને પોતે સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ એ ગયા. સમીપ રહેલા સિંધુદેશના રાજાને સામે આવી ક્રોધેકરી પ્રદીપ્ત થએલાં નેત્રોવડે બાળતો હોય નહિ શું! તેમ જોવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ત્વરાવાન્ રાજા દુર્યોધન જયદ્રથના વધ માટે જતા અર્જુનને જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણને કેહેવા લાગ્યો કે હે મહાત્મન્ સૂર્યપુત્ર કર્ણ, આ યુદ્ધનો સમય છે તેમાં પોતાના આત્માનું બળ દર્શાવ અને જેમ સંગ્રામવિષે અર્જુને જયદ્રથનો વધ ન કરાય તેમ કર. હે નરોમાં શૂર, દિવસ થોડો બાકી રહ્યો છે એટલા સમયમાં આજે બાણના સમૂહોવડે શત્રુને નાશ કર. હે નરોમાં અતિ વીર એવા કર્ણ, દિવસ અસ્ત પામતે જરૂર આપણો જય થશે. પછી સૂર્યના અસ્ત પ્રત્યે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરવાથી જેની મિથ્યા પ્રતિજ્ઞા થએલી છે એવો કુંતિપુત્ર અર્જુન હુતદ્રવ્યને ભક્ષણ કરનાર એવા અગ્નિ પ્રત્યે પ્રવેશ કરશે. એટલે હે માન આપનાર કર્ણ, અર્જુન રહિત થએલી પૃથ્વી વિષે તેને અનુસરનાર એવા એના ભાઈઓ મુહૂર્તવાર પણ જીવવા ઉત્સાહ નહિ પામે. પછી નાશ થએલા પાંડુપુત્રોવડે ક્ષુદ્ર, શત્રુ રહિત થએલી, પર્વત, વન અને કા-

નનો સહિત એવી આ પૃથ્વીને આપણે ભોગવશું. હે માનદ, દૈવેકરી હ-
ણાએલા વિપરીત એવા રણભૂમિમાં કાર્ય અને અકાર્યને ન જાણનારા કું-
તિપુત્ર અર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરી છે. હે કર્ણ, જયદ્રથના વધ પ્રત્યે મુકુટધારિ
પાંડુપુત્ર અર્જુને આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે નિશ્ચે પોતાના નાશ માટે છે. હે
રાધાપુત્ર કર્ણ, દુઃખેકરી ધારણ કરાય એવો તું જીવતો હોય ને અર્જુન સૂર્ય
અસ્ત થયા વગર સિંધુદેશના રાજાને કેમ મારે? મદ્રદેશના રાજા શલ્યે, તે
મહાત્મા કૃપાચાર્યે સંગ્રામના અગ્રભાગમાં રક્ષા કરેલા જયદ્રથને ધનંજય
કેમ મારે? દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, મેં અને દુઃશાસને રક્ષા કરેલા સિંધુ-
દેશના રાજા જયદ્રથને કાળે પ્રેરેલો એવો અર્જુન કેમ પામશે? ઘણા શૂ-
રાઓ યુદ્ધ કરે છે, દિવસ અસ્ત થવા આવ્યો છે, માટે હે માનદ કર્ણ,
કુંતિપુત્ર અર્જુન જયદ્રથને નહિજ પામે, એમ માનું છું. હે કર્ણ, તે તું
મારાસહિત દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, મદ્રેશ, કૃપાચાર્ય અને બીજા શૂર એવા
મહારથિઓએ સહિત પરમ યત્ન કરી, સંગ્રામવિષે કુંતિ પુત્ર અર્જુનની સાથે
યુદ્ધ કર. હે મારિષ, એ રીતે તમારા પુત્ર દુર્યોધને કહ્યું તે સાંભળી રા-
ધાપુત્ર કર્ણ, કુરૂત્તમ એવા દુર્યોધનપ્રત્યે આ વાક્ય બોલ્યો કે હે માનદ
દુર્યોધન, દઢનિશાનવાળા શૂર ધનુર્ધારી ભીમસેને સંગ્રામમાં ઘણી વાર બા-
ણના સમૂહોવડે અતિ જેનું શરીર ભેદેલું છે એવો હું, રેહવું જોઈએ માટે હાલ
યુદ્ધમાં રહ્યો છું. વળી મોટા બાણોએકરી સંતાપ પામેલો એવો જે
હું, તેનું અંગ લેશ ગતિ કરી શકતું નથી. તો પણ તારે અર્થે મારૂં જી-
વિત છે તેથી શક્તિ પ્રમાણે યુદ્ધ કરીશ. જે રીતે પાંડુપુત્રોમાં મુખ્ય સ-
વ્યસાચી ધનંજય એવો અર્જુન સિંધુદેશના રાજાને પામી શકશે તથા ના-
શ કરી શકશે નહિ, તેવી રીતે હું તીક્ષ્ણ બાણ નાખી યુદ્ધ કરીશ. અને
હે કુરૂકુળમાં થએલા દુર્યોધન નિરંતર હિતને ઈચ્છનાર ભક્તિમાન પુરૂષે
જે કરવા યોગ્ય છે તે કરીશ., તેમ આજે સંગ્રામવિષે સિંધુદેશના રાજા
જયદ્રથ માટે ઘણો યત્ન કરીશ. તો પણ જય થવો તે દૈવવિષે રહેલો છે.
હે મહારાજ, આજે પોતાના પરાક્રમનો આશ્રય કરી રહેલો હું તારૂ પ્રિય
થવા માટે અર્જુનપ્રત્યે યુદ્ધ કરીશ પણ જય થવો તે દૈવઉપર રહેલો છે.
હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, હે કુરૂ શ્રેષ્ઠ, તારા અર્થે આજે મારૂં અને કુંતિપુત્ર અર્જુન-
બેયનું ભયંકર રૂવાડાંને હર્ષ પમાડનાર એવું જે યુદ્ધ તેને સર્વ સૈન્યો જુ-
ઓ, પણ જય તો ભાગ્ય ઉપર રહેલો છે. એ પ્રમાણે કર્ણ અને કૌરવ દુ-

ર્યોધન કહેતા હતા તે સમયે સંગ્રામમાં અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણોવડે તમારી સેનાને હણતો હતો. રણભૂમિમાં પાછા ન વળનાર એવા જે શૂર પુરૂષો તેઓના ભૂગળસરખા અને હાથિની સુંઢસરખા એવા બાહુને તીક્ષ્ણ બાણોએકરી કાપતો હતો. ને તેમજ મહાબાહુ અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણોએકરી મસ્તકને કાપી નાખતો હતો. હસ્તિઓની સુંઢ ને ઘોડાઓની ડોકને, રથનાં ચક્રને, લોહિછાંટ થએલા અને જેણે પ્રાસ તથા તોમર નામનાં હથિઆર લીધેલાં છે એવા ઘોડેસ્વારોને ચોતરફથી બિભત્સુ એવો અર્જુન ક્ષુર નામના બાણોવડે એકેકને બે ત્રણ પ્રકારે કાપી નાંખતો હતો; અને સર્વ તરફથી ઘોડાઓને તથા મુખ્ય હસ્તિઓને નાશ કરતો હતો. ધ્વજ, છત્ર, ધનુષ્, ચામર અને મસ્તકને કાપતો એવો વૃદ્ધિ પામેલા બળતા અગ્નિની પેઠે તમારી સેનાને નાશ કરતો એવો જે કુંતિપુત્ર અર્જુન તેણે થોડા વખતમાં પૃથ્વિને રૂધિરયુક્ત કરી મેલી. બળવાન્ દુર્ધર્ષ સત્યપરાક્રમવાળો અર્જુન તમારાં સૈન્યને જેમાં ઘણા યોદ્ધાઓ નાશ થએલાછે એવું કરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ પ્રત્યે આવી પહોંચ્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ધૃતરાષ્ટ્ર, તે વખતે ભીમસેન અને સાત્વત એવા સાત્યકિએ રક્ષા કરેલો અર્જુન પ્રકાશ પામેલા અગ્નિની પેઠે શોભતો હતો. એ રીતે રહેલો એવો જે તે પાંડુપુત્ર અર્જુન તેને વીર્યની સંપત્તિવડે તમારા પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા મહાધનુર્ધારી યોદ્ધાઓ સહન કરી શક્યા નહિ અને સજ્જ થયેલા દુર્યોધન, કર્ણ, વૃષસેન, મદ્રરાજ, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય અને પોતે સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ એ સર્વ સિંધુદેશના રાજા માટે મુકુટધારી એવા અર્જુનને વિંટી વળ્યા. ધનુષ્યની પ્રત્યંચાના તથા તલશબ્દોવડે રથોના માર્ગમાં નૃત્ય કરતો સંગ્રામવિષે કુશળ એવો જે કુંતિપુત્ર અર્જુન તે પ્રત્યે જેમ ઉઘાડા મુખવાળા અંતકપ્રત્યે જાય તેમ યુદ્ધમાં કુશળ અને ભયરહિત સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને પૃષ્ટભાગપ્રત્યે કરી અચ્યુત ભગવાન્ તથા અર્જુનને હણવા ઈચ્છતા એવા સર્વે યોદ્ધાઓ જતા હતા. તેમ સૂર્ય લોહિત થવાથી સૂર્યના અસ્તને ઈચ્છતા એવા તેઓ હસ્તિઓની સૂંઢ સરખા હાથોવડે ધનુષ્યને નમાવી સૂર્ય કિરણોની કાંતિ સમાન કાંતિવાળા બાણને ફાલ્ગુન એવા અર્જુન પ્રત્યે નાંખતા હતા. તે પછી નાખેલા એકેક બાણને યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મુકુટવાળા અર્જુને બે ત્રણ અને આઠે પ્રકારથી છેદીને તે મહારથિઓને વિંધ્યા. પછી હે રાજન્, સિંહ પુચ્છ જેના ધ્વજમાં છે એવા પોતાના પરાક્રમને દેખાડતા એવા શારદ્વતીના પુત્રે અર્જુનનું નિ-

વારણ કર્યું. અને દશ બાણવડે કુંતિપુત્ર અર્જુનને તથા સાત બાણોએકરી વાસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને વિંધી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને સાચવતો થકો તે રથમાર્ગોવિષે ઉભો રહ્યો. એ પછી ધનુષ્યને શબ્દાયમાન કરતા અને બાણ નાખતા એવા કૌરવ શ્રેષ્ઠ સર્વ મહારથો એને મોટા રથસમૂહવડે સર્વ તરફથી વિંટી વળ્યા અને તમારા પુત્રની આજ્ઞાવડે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરવા લાગ્યા. તે સમયે શૂર એવો જે કુંતિપુત્ર અર્જુન તેના બાહુનું બળ અને ગાંડિવ ધનુષ્યનું અક્ષયપણું દેખાયું. અર્જુને દ્રોણપુત્ર અને શારદ્વતીના પુત્રના અસ્ત્રને અસ્ત્રવડે નિવારી એકેક એવા તે સર્વ બાણને દશ બાણવડે કાપી નાખ્યા. તે અર્જુનને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પચ્ચીસ બાણે, વૃષસેને સાત બાણે, દુર્યોધને વિશ બાણે, અને કર્ણ તથા શલ્યે ત્રણ ત્રણ બાણવડે વીંધ્યો, અને વારંવાર ગર્જના કરતા તથા ધનુષ્યને કંપાવતા એવા તે યોદ્ધાઓએ સર્વ તરફથી વિંટી લીધો. તેમ ચોતરફથી રથમંડલ ભેગુ કરી દીધું. સૂર્યાસ્તને ઈચ્છતા ઉતાવળ કરતા એ અર્જુનને પીડતા અને ધનુષ્યને કંપાવતા એવા તે મહારથિઓ અર્જુનપ્રત્યે બાણોએકરી પર્વતપ્રત્યે જળે કરી જેમ મેઘ વર્ષે તેમ વૃષ્ટિ કરતા હતા; અને હે રાજન્, તે વખતે ભૂગળ સરખા જેના બાહુ છે એવા તે શૂરાઓ દિવ્ય અસ્ત્રોને દર્શાવતા ધનંજય એવા અર્જુનના શરીર પ્રત્યે પ્રહાર કરતા હતા. બળવાન્ દુરાધર્ષ સત્ય પરાક્રમવાળો એવો અર્જુન પણ તમારા સૈન્યને જેમાં ઘણાખરા યોદ્ધાઓ હણાએલા છે એવું કરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ પ્રત્યે આવી પોહોંચ્યો. તેનેસંગ્રામમાં બાણોએકરી કર્ણે રોક્યો. હે ભારત, ભીમસેન અને સાત્વત એવા સાત્યકિના જોતાં કુંતિપુત્ર અર્જુને રણાંગણવિષે કર્ણને દશ બાણવડે વિંધ્યો. હે મારિષ, સૂતપુત્ર કર્ણને સર્વ સૈન્યનાં જોતાં સાત્વત કુળમાં થએલા મહાબાહુ સાત્યકિએ ત્રણ બાણેકરી વિંધ્યો. ભીમસેને ત્રણ બાણોએ અને કુંતિપુત્ર અર્જુને ફરીને સાત બાણવડે વિંધ્યો. મહારથિ કર્ણે તેઓને સાઠ સાઠ બાણોએકરી વિંધ્યા. હે રાજન્, સૂતપુત્ર કર્ણનું તે યુદ્ધ ઘણાઓ સાથે થયું તેમાં હે મારિષ; અમે આશ્ચર્ય જોયુ કે જે એકલો ક્રોધ પામેલો કર્ણ યુદ્ધમાં ત્રણેયને વિંટી વળતો હતો. રણભૂમિમાં મહાબાહુ અર્જુને સૂર્યપુત્ર કર્ણને સો બાણે કરી સર્વ મર્મસ્થાનમાં પ્રહાર કર્યો. પછી રૂધિરવડે ભિંજાએલાં છે સર્વ અંગ જેનાં એવા પ્રતાપવાન્ શૂરા સૂતપુત્ર કર્ણે તેને પચાસ બાણે-

કરી વિંધ્યો, તે કર્ણની શીઘ્રતાને જોઈ અર્જુન સહી શક્યો નહિં. અને તે પછી ઉતાવળા શુર એવા કુંતિપુત્ર અર્જુને નવ બાણવડે કર્ણના ધનુષ્યને કાપી તેને સ્તનના મધ્યભાગમાં વિંધ્યો. એ પછી બીજું ધનુષ્ય ગ્રહણ કરી પ્રતાપવાન્ એવા સૂતપુત્ર કર્ણે આઠસો બાણવડે પાંડુપુત્ર અર્જુનને ઢાંકી દીધો. ઘણી એવી કર્ણના ધનુષ્યથી થએલી તે બાણવૃષ્ટિને કુંતિપુત્ર અર્જુને વાયુ જેમ પતંગિઆનો નાશ કરે તેમ બાણવડે નાશ કરી; અને સંગ્રામવિષે પોતાના હાથની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા અર્જુને સર્વ યોદ્ધાઓના જોતાં બાણોએકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો. સંગ્રામવિષે ઉતાવળને વખતે કર્ણના વધ માટે ત્વરાવાન્ એવા ધનંજય અર્જુને સૂર્યસમાન કાંતિવાળા બાણને નાખ્યો. તે સમીપ આવતા બાણને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અર્ધચંદ્રાકાર તીક્ષ્ણ બાણેકરી કાપી નાખ્યો. તે કપાએલો બાણ પૃથ્વીવિષે પડયો. શત્રુને હણનારા કર્ણે પણ સામ સામું કરવાની ઈચ્છાવડે ઘણી શત સંખ્યાવાળાં બાણોએકરી અર્જુનને ઢાંકી દીધો. બળદની પેઠે શબ્દ કરતા નરશ્રેષ્ઠ એવા તે મહારથિઓ શીઘ્ર જનારાં બાણોએકરી આકાશને ઢાંકી દેતા હતા. બાણોના સમૂહોવડે ઢંકાએલા પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા તે, હે કર્ણ, 'ઉભો રહે હું કુંતિપુત્ર અર્જુન છું.' હે અર્જુન 'ઉભો રહે' 'હું કર્ણ છું.' એ રીતે કહી તરછોડતા થકા વાક્યરૂપ બાણોએકરી દુઃખ દેતા હતા અને શૂર એવા તે સંગ્રામવિષે આશ્ચર્યકારક શીઘ્ર અને સુન્દર એવું યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે સંગ્રામમાં સિદ્ધ, ચારણ અને પન્નગોએ પ્રશંસા કરતા એવા તે બે, સર્વ યેદ્ધાઓના સમાગમમાં જોવા યોગ્ય થયા. હે મહારાજ, પરસ્પર વધ કરવાને ઈચ્છતા તે યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે હે રાજન્, દુર્યોધને તશરા યોદ્ધાઓને, યત્નથી રાધાપુત્ર કર્ણની રક્ષા કરો, કેમકે સંગ્રામમાં અર્જુનને હણ્યા વગર તે પાછો નહિ વળે, એ રીતે મને તેના પુત્ર વૃષસેને કહ્યું છે એમ કહ્યું એટલા વખતમાં હે રાજન્, કર્ણના પરાક્રમને જોઈ કાનપર્યંત ખેંચી મૂકેલા ચાર બાણોએકરી કર્ણના ચાર ઘોડાઓને, જેના ઘોડાશ્વેત છે એવા અર્જુને પ્રેતલોકપ્રત્યે પોચાડયા, અને એ કર્ણના સારથિને ભલ્લ બાણેકરી રથના નીડભાગથી પાડી નાખ્યો, તેમજ તમારા પુત્રના જોતાં બાણોએકરી કર્ણને ઢાંકી દીધો. સંગ્રામવિષે બાણોના સમૂહવડે ઢંકાતો જેના ઘોડા અને સારથિ હણાએલા છે એવો મોહ પામેલો કર્ણ કર્તવ્યને પામી શક્યો નહિં. હે મહારાજ, તે

રીતે કર્ણને રથરહિત થયેલો જોઈ તેને રથપ્રત્યે બેસાડી અશ્વત્થામા ફરીને અર્જુનને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યા. તે ટાણે મદ્રદેશના રાજા શલ્યે ત્રિશ બાણુવડે કુંતિપુત્ર અર્જુનને વિંધ્યો. શરદ્વતિના પુત્રે વિશ બાણોએકરી વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને તથા બાર બાણોએકરી ધનંજયને પ્રહાર કર્યો. વળી હે મહારાજ, ચાર બાણોએકરી સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથે અને સાત બાણોએકરી વૃષસેને કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનને વિંધ્યા. તેમજ કુંતિપુત્ર ધનંજયે ચોસઠ બાણેકરી દ્રોણાચાર્યના પુત્રને, સો બાણેકરી મદ્રરાજ એવા શલ્યને, દશ બાણેકરી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને, ત્રણ બાણોએકરી વૃષસેનને તથા વિશ બાણેકરી શરદ્વતીના પુત્રને સામા વિંધ્યા. પછી વિંધીને કુંતિપુત્ર અર્જુને નાદ કર્યો. તે વખતે સવ્યસાચિ અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાના નાશને ઈચ્છતા મળેલા તમારા યોદ્ધાઓ જલદી ધનંજય એવા અર્જુન પ્રત્યે દોડયા ગયા. એ પછી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને ત્રાસ પમાડતા એવા અર્જુને સર્વ તરફથી વારૂણાસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું, એટલે પાંડુપુત્ર તે અર્જુનની કૌરવો મહામૂલ્યવાળા રથોવડે સામા ગયા અને બાણ વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. હે ભારત, તે પછી રણસંકુલ અતિમોહ કરનાર થએલા તે યુદ્ધમાં યોદ્ધાઓને પામી કિરિટમાળી રાજપુત્ર એવો તે અર્જુન મોહ પામ્યો નહિ અને બાણોના સમૂહોને નાંખવા લાગ્યો. રાજ્યને ઈચ્છનાર પ્રમાણ ન કરી શકાય એવો સવ્યસાચી મહાત્મા અર્જુન બાર વર્ષ થએલા કલેશોને સંભારતો થકો ગાંડિવ ધનુષ્યથી મૂકેલા બાણોએકરી દિશાઓને ઢાંકતો હતો અને ક્રોધ પામેલો કિરીટમાળી અર્જુન શિવે આપેલા પિંગલ વર્ણવાળી પ્રત્યંચાયુક્ત ધનુષ્યવડે શત્રુઓને મારતો હતો. તેથી અંતરિક્ષ જેમાં ઊંબાડીઆં પ્રકાશ પામેલાં છે એવું થયું અને પક્ષિગો મૃત શરીરોવિષે પડતાં હતાં. તે પછી ધનુષ્યવડે બાણ નાંખી, રણને જીતનાર, મહાયશસ્વી એવો મુકુટવાન્ અર્જુન, ઉત્તમ ઘોડા અને ઉત્તમ હસ્તિઓવિષે ઘુર્ણાયમાન એવા કુરૂકુળના શૂરપુરૂષોને બાણોએકરી નાશ કરતો હતો. તે સમયે મોટી ગદાઓને, લોહમય એવી ભૂગળોને, ખડગોને તથા શક્તિઓને અને મોટાં શસ્ત્રોને ગ્રહણ કરી ભયંકર જેનું દર્શન છે એવા રાજાઓ તત્કાળ સંગ્રામમાં અર્જુનપ્રત્યે દોડ્યા. તે વખતે અર્જુન યુગના અંતકાળસંબંધિ મેઘનાસરખા શબ્દવાળું અને ઈન્દ્ર ધનુષ્ય સરખું મોટું એવું જે ગાંડિવ ધનુષ્ તેને હાથવડે કરી ખેંચવા લાગ્યો અને તમારા યોદ્ધાઓને અતિશે દહન કરતો યમરાષ્ટ્રને વધારતો થકો હાસ્ય કરતો ચાલ્યો.

તેમજ સંગ્રામમાં મહાધનુર્ધારી શૂર એવો તે અર્જુન તીવ્ર એવા રથ અને હાથિયોસહિત એવા જે પાયદળના સમૂહ તેઓને, નાશ થએલા છે સર્વ આયુધ અને જીવિત જેનું એવા તથા યમરાજાનાં રાષ્ટ્રને વધારનાર એવા કરવા લગ્યો.

सतानुदीर्णान्सरथान्सवारणान्पदातिसंघांश्चमहाधनुर्धरः ॥
विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणेचकारवीरोयमराष्ट्रवर्धनान् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

संजयउवाच ॥ श्रुत्वानिनादंधनुषश्चतस्यविस्पष्टमुत्क्रुष्टमिवांतकस्य ॥
॥ शक्राशनिस्फोटसमंसुघोरंविकृष्यमाणस्यधनंजयेन ॥

સંજય કહેછે—હે નૃપ, કાળના મોટા અવાજસરખો ઇંદ્રિના વજ્રનું જે ફુટવું તે બરોબર ભયંકર તથા અતિ સ્પષ્ટ એવો જે ધનંજયે ખેંચેલો તે ગાંડિવધનુષ્નો શબ્દ તેને સાંભળીને તમારૂં ત્રાસેકરી ઉદ્વેગ પામેલું તથા ભ્રાંતિ પામેલું તે સૈન્ય, યુગાંતવાયુવડે ક્ષોભ પામેલું, ચલિત મોજાઓવડે યુક્ત તથા પ્રલય પામેલા છે મત્સ્ય અને મગર જેમાં એવું જે સાગરનું જળ, તે સરખું થયું. ને સંગ્રામવિષે જોતો એવો કુંતિપુત્ર ધનંજય એક સમયે સર્વ દિશાઓમાં સર્વ અસ્ત્રોને દર્શાવતો થકો ફરવા લાગ્યો. હે મહારાજ, અસ્ત્રોને શીઘ્રતાથી ગ્રહણ કરતો, સાંધતો, ખેંચતો અને ફેંકતો એવો જે પાંડુપુત્ર અર્જુન તેને અમે દેખતા ન હતા. હે મહારાજ, તે પછી ક્રોધ પામેલા સર્વ ભરતભૂમિમાં થએલા યોદ્ધાઓને ત્રાસ પમાડતા એવા મહાબાહુ અર્જુને અસાધ્ય એવા ઈન્દ્રાસ્ત્રને પ્રગટ કર્યું. તે અસ્ત્ર થકી દિવ્ય અસ્ત્રેકરી મંત્રેલા પ્રદીપ્ત એવા અસંખ્ય બાણ ઉત્પન્ન થયા. કાનપર્યંત ખેંચી નાંખેલા અગ્નિ અને સૂર્ય કિરણસરખા તે બાણોએકરી અંતરિક્ષ ઊંબાડિઆંવડે વિંટાએલું હોય નહિ શું! તેવું થયું. તે પછી બીજા પુરૂષોએ મને કરીને પણ સહન ન થાય એવા કૌરવોએ કરેલા શસ્ત્રરૂપ અંધકારને દેહેશત પામતો હોય નહિં શું તેમ રહેલો એવો જે પાંડુપુત્ર અર્જુન તેણે પરાક્રમેકરી દિવ્ય અસ્ત્રવડે મંત્રેલા બાણોએકરી જેમ પ્રાતઃકાળમાં સૂર્ય રાત્રિસંબંધી

અંધકારને કિરણોએકરી જલદી નાશ કરે તેમ નાશ કર્યો. તે પછી તો તમારાં સૈન્યને સમર્થ એવો અર્જુન દીપ્ત એવા બાણરૂપિ કિરણોએકરી ઉનાળાનો સૂર્ય જેમ કિરણોએકરી નાનાં સરોવરના પાણિનો નાશ કરે તેમ નાશ કરવા લાગ્યો. તે સમયે દિવ્ય અસ્ત્રને જાણનારા અર્જુને જે બાણરૂપિ કિરણો નાખ્યા તે જેમ સૂર્યના કિરણો લોકપ્રત્યે પડે તેમ શત્રુના સૈન્યપ્રત્યે પડ્યા. એ પછી જે બીજા તીવ્ર તેજવાળા બાણ નાખ્યા તે તત્કાળ પ્રિયબંધુજન પેઠે શૂરાઓના હૃદયપ્રત્યે પેઠા. સંગ્રામવિષે આત્માને શૂર માનનારા જે તમારા યોદ્ધાઓ એ અર્જુનપ્રત્યે ગયા તે દીપ્ત અગ્નિને પામેલા પતંગિઆઓની પેઠે નાશ પામ્યા. એવી રીતે શત્રુઓનાં યશને તથા જીવિતને હરતો એવો કુંતિપુત્ર અર્જુન દેહવાન્ એવા મૃત્યુની પેઠે સંગ્રામમાં ફરતો હતો. પાંડુપુત્ર અર્જુને કેટલાક પુરૂષોનાં મુકુટસહિત વસ્ત્રોને, બાજુબંધસહિત મોટા ભુજને તથા બે કુંડળસહિત એવા કાનને બાણવડે કાપી નાખ્યા. તેમ હાથિ ઉપર બેઠેલા પુરૂષોના તોમરસહિત બાહુને, ઘોડેસ્વારોના પ્રાસ સહિત એવા બાહુને, પગે ચાલનારાઓના ચર્મસહિત એવા બાહુને, રથમાં બેઠેલાઓના ધનુષ્સહિત એવા બાહુને અને નિયંતા પુરૂષોના પ્રતોદ નામનાં અસ્ત્રસહિત એવા બાહુને કાપી નાખ્યા. તે સમયે પ્રદીપ્ત અને ઉગ્ર એવી બાણરૂપ જ્વાળાયુક્ત એવો ધનંજય તણખાસહિત ઉગ્ર જ્વાળાવાળા બળતા એવા અગ્નિની પેઠે શોભતો હતો. જેને દેવતાઓના રાજા ઈન્દ્રની ઉપમા અપાય સર્વ શસ્ત્રધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ એકજ વખતે સર્વ દિશાઓમાં મોટાં અસ્ત્રોને ફેંકતો રથમાં બેઠેલો પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ દર્શન કરવા યોગ્ય રથ માર્ગવિષે નૃત્ય કરતો અને ધનુષ્ની પ્રત્યંચા તથા તલશબ્દવાળો એવો જે અર્જુન તેને આકાશવિષે તપતા મધ્યાન્હના સૂર્યની પેઠે યત્નવાળા એવા રાજાઓ પણ જોવાને સમર્થ થતા ન હતા. તે સમયે દીપ્ત અને ઉગ્ર બાણ ધારણ કરેલ એવો મુકુટવાન્ અર્જુન વર્ષાકાળમાં જળને ધારણ કરનારા ઈન્દ્ર ધનુષ્સહિત એવા મોટા મેઘની પેઠે શોભતો હતો. તેગણે જીષ્ણુ એવા અર્જુને પ્રવર્તાવેલાં તે અતિ દુસ્તર મહાભયંકર એવાં મહાઅસ્ત્રરૂપિ પૂરમાં શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ મગ્ન થવા લાગ્યા. કપાઈ ગએલા મુખવાળા દેહોવડે અને કપાઇ ગએલા બાહુવાળાં શરીરોવડે, પંઝા રહિત એવા હાથોવડે, આંગળીઓ રહિત કરેલા પંઝાઓવડે, કાપેલા છે સુંઢના અગ્રભાગ જેના એવા, કાપેલા છે દાંત જેઓના એવા અને મદોન્મ-

ત્ત એવા હસ્તિઓવડે, ડોકરહિત એવા ઘોડાઓવડે, કટકા કરેલા રથોવડે તેમજ કપાએલાં આંતરડાંઓવડે, કપાએલા પગવડે અને બીજા કપાએલા સંધિવાળા ચેષ્ટા રહિત અને કંપતા એવા હજારો અવયવોવડે, મૃત્યુના શબ્દે કરી શોભતું અને ભીરૂ મનુષ્યોના ભયને વધારનારૂં એવું જે મોટું કુંતિપુત્ર અર્જુનનું યુદ્ધ, તેને હે મહીપાળ, અમે પૂર્વે પશુઓને નાશ કરતા એવા રૂદ્રનું ક્રીડા કરવાનું જે સ્થાન તેના સરખું જોતા હતા. ક્ષુરનામના બાણોએકરી નાશ કરાએલી હસ્તિઓની સુંઢવડે પૃથ્વી સર્પસહિત હોય નહિ શું તેમ શોભતી હતી. અને કોઈ ઠેકાણે મુખરૂપિ કમળેકરી યુક્ત એવી માળાસહિત હોય નહિ શું તેમ દેખાતી હતી. વળી તે તે સ્થાનકો વિષે વિચિત્ર પાઘડીઓ અને મુકુટોએકરી તથા કડાં, બાજુબંધ અને કુંડળોએ કરી, સુવર્ણમય વિચિત્ર બખ્તરોએ કરી અને હાથિ ઘોડાઓના સાજોએ કરી વ્યાપ્ત, અનેક મુકુટોએકરી યુક્ત એવી વિચિત્ર પૃથ્વી નવી સ્ત્રીની પેઠે શોભતી હતી. મજ્જા ને મેદરૂપિ ગારાવાળી લોહિના સમૂહરૂપિ મોજાવાળી મર્મસ્થાનના અસ્થિઓવડે અગાધ એવી કેશરૂપિ શેવાળવડે નીલ એવી, શિર અને બાહુરૂપિ પાષાણના કાંઠાવાળી, કપાએલા ઉદરના અસ્થિઓવડે સાંકડી એવી, વિચિત્ર ધ્વજ અને પતાકાઓવડે યુક્ત એવી, છત્ર ને ધનુષ્રૂપ ઉર્મિની સમૂહવાળી, પ્રાણ રહિત મહા કાયાવાળી, હાથિના દેહવડે સંકુલ એવી, રથરૂપ અસંખ્ય ચંદ્રયુક્ત એવી, ઘોડાના સમૂહરૂપ કીનારાવાળી, રથચક્ર ધુંસરા લાંગલદંડ, ચક્રાવયવ અને કૂબડાઓવડે અતિ દુર્ગમ એવી, પ્રાસ, ખડ્ગ શક્તિ, ફરશી અને બાણરૂપ સર્પેકરી દુર્ગમ એવી, સૈન્યરૂપિ છે કંક અને મોટા નક્ર જેમાં એવી, શિયાળરૂપી મગર યુક્ત એવી, ગીધરૂપી છે ઉગ્ર મોટા ગ્રાહ જેમાં એવી, શાહૂડીના શબ્દોવડે ભયંકર એવી, નાચતાં એવાં પ્રેત ને પિશાચ આદિ ભૂતવડે યુક્ત એવી, હજારો પ્રાણ રહિત એવા યોદ્ધાઓનાં હજારો શરીર યુક્ત એવી, ઘણા ભયાનક રસવાળી અને ભયંકર એવી, વૈતરણીની પેઠે ભયંકર તથા ભીરૂ પુરૂષોના ભયને વધારનાર એવી નદીને અર્જુને ઉત્પન્ન કરી. તે વખતે રૂપવાન્ અંતકની પેઠે તે અર્જુનના પરાક્રમને જોઈને કૌરવોમાં પ્રથમ ન થએલું એવું ભય પ્રાપ્ત થયું. તે પછી રણાંગણવિષે પાંડુપુત્ર અર્જુન અસ્ત્રોવડે અસ્ત્રોને ગ્રહણ કરી ભયંકર કર્મવિષે રહ્યો થકો આત્માને ભયંકર વરતાવવા લાગ્યો. હે રાજન્, તે પછી અર્જુન શ્રેષ્ઠ રથોને ઉલ્લંઘન

કરી ગયો, તે ટાણે આકાશવિષે મધ્યાન્હ સમયે રહેલા પ્રતાપવાન્ સૂર્યની પેઠે પાંડુપુત્ર અર્જુનને જોવાને સર્વ પ્રાણિ સમર્થ થતા ન હતા. આકાશમાં હંસપંક્તિઓની પેઠે વિસ્તાર પામેલા મહાત્મા તે અર્જુનના ગાંડિવ ધનુષ્યના બાણસમૂહોને સંગ્રામવિષે અમે જોયા. તે અર્જુન અસ્ત્રોએ કરી સર્વ તરફથી અસ્ત્રોને વારીને ઉગ્રકર્મ વિષે રહેલો આત્માને ભયંકર દર્શાવતો થકો હે રાજન્, તે શ્રેષ્ઠ મહારથોને ઉલ્લંઘન કરતો હતો. જયદ્રથના વધની ઈચ્છાએ કરી શત્રુઓને નારાચબાણોએ મોહ પમાડતો હોય નહિ શું! તેમ સર્વ દિશાઓમાં બાણને ફેંકતો તથા કૃષ્ણ જેના સારથિ છે એવો દર્શન કરવા યોગ્ય રથ સહિત એવો ધનંજય અર્જુન જલદી ફરતો હતો. તે ટાણે શૂર એવા મહાત્મા અર્જુનનાં હજારો બાણ ફરતા હોય નહિ શું! તેમ હજારોવાર આકાશવિષે રહેલા દેખાતા હતા. વળી તે સમયે મોટાં ધનુષ્યને ગ્રહણ કરતો અને બાણને સાંધતો તથા ફેંકતો એવો જે કુંતિપુત્ર અર્જુન તેને અમે જોઈ શકતા ન હતા; તેમજ હે રાજન્, સંગ્રામમાં સર્વ દિશાઓને તથા સર્વ રથિઓને જોઈ શકતા નહતા. કદંબના પુષ્પપેઠે ગણી કુંતિપુત્ર અર્જુન જયદ્રથ પ્રત્યે દોડયો અને નમેલ પર્વવાળા ચોસઠ બાણોએકરી તેને વિંધ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથ સામે જતા પાંડુપુત્ર તે અર્જુનને જોઈ જયદ્રથના જીવિતવિષે નિરાશ થએલા શૂર યોદ્ધાઓ રણભૂમિથી નિવૃત્ત થયા. હે પ્રભો, ભયપીડિત શબ્દવાળાં તે યુદ્ધમાં જે જે યોદ્ધા પાંડુપુત્ર અર્જુન પ્રત્યે જતો હતો તે તે યોદ્ધાના શરીરવિષે નાશ કરનારા બાણ પડતા હતા. જીતનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો મહારથિ અર્જુન અગ્નિ કિરણસરખા બાણોએકરી તમારાં સૈન્યને ધડવડે સંકુલ કરતો હતો. હે રાજેંદ્ર, એ રીતે તે વખતે તમારા ચતુરંગ સૈન્યને વ્યાકુળ કરી કુંતિપુત્ર અર્જુન જયદ્રથ સમીપ દોડયો અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પચાસ બાણે તથા વૃષસેનને ત્રણ બાણેકરી અર્જુને વિંધ્યા: કૃપાચાર્યને કૃપા કરતા એવા કુંતિપુત્રે નવ બાણે વિંધ્યા. શલ્યૂ સોળ બાણે; કર્ણને બત્રીશ બાણે અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને ચોસઠ બાણે વિંધી, સિંહની પેઠે શબ્દ કર્યો. ગાંડિવધનુષ્યધારિ અર્જુને તે રીતે વિંધેલો એવો સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ અતિ ક્રોધાયમાન્ થયો થકો અંકુશે કરી પીડાએલા હાથિની પેઠે સહન કરી શકયો નહિ. અને વરાહ જેના ધ્વજમાં છે એવા તે જયદ્રથે તેજ વખતે ક્રોધ પામેલા સર્પ સરખા શિલ્પશાસ્ત્રવેત્તાએ શોધેલા કાન પર્યંત ખેંચેલા

શીઘ્ર પિચ્છવાળા બાણને અર્જુનના રથ પ્રત્યે ફેંક્યા; અને ત્રણ નારાચ બાણવડે ગોવિંદ ભગવાનને વિંધી છ નારાચ બાણેકરી અર્જુનને, આઠ નારાચેકરી ઘોડાઓને અને એક બાણેકરી ધ્વજને વિંધ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથે નાખેલા બાણોને તત્કાળ અર્જુને નાશ કરી, તેજ સમયે બે બાણવડે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના સારથિના મસ્તકને કાયાથી ઉડાવી દીધું અને શોભિત ધ્વજને કાપી નાખ્યો, ધનંજયના બાણેકરી હણાએલો અને જેની લાકડી કપાએલી છે તથા અગ્નિજ્વાળાની ઉપમા અપાય એવો સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો જે મોટો ધ્વજ સંબંધી વરાહ તે પડ્યો. હે રાજન્, તે સમયે શીઘ્ર સૂર્યાસ્ત સમય હોવાથી ઉતાવળા થતા એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે પાંડુપુત્ર અર્જુનને કહ્યું કે હે કુંતિપુત્ર મહાબાહો અર્જુન, શૂર એવા છ મહારથિઓએ મધ્યમાં રાખેલો આ જિવિતની ઈચ્છા કરતો થકો ભય પામેલો સિંધુ દેશનો રાજા જયદ્રથ ઉભો છે, માટે હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ અર્જુન, રણભૂમિમાં આ છ મહારથિઓને જીત્યાં સિવાય કપટ વગર સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ મારી શકાય તેમ નથી.તેથી આ સમયે સૂર્યના અસ્ત પ્રત્યે એક એવો યોગ કરૂછું કે જેથી સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ એકલો સૂર્ય અસ્ત થયો એમ સ્પષ્ટ દેખશે અને હે પ્રભો, જીવિતને ઈચ્છતો એવો દુરાચારવાન્ તે જયદ્રથ તારા નાશ સારૂ હર્ષેકરી કોઈ રીતે પણ આત્માનું રક્ષણ કરશે નહિ, હે કુરૂસત્તમ, તે લાગમાં તારે એને પ્રહાર કરવો અને સૂર્ય અસ્ત પામ્યો એમ જાણી ઉપેક્ષા કરવી નહીં. આ પ્રમાણે કેહેનાર કેશવભગવાન્ પ્રત્યે અર્જુને કહ્યું કે તમે કહો છો તે પ્રમાણે થાઓ. તે પછી યોગી એવા અને યોગેકરી યુક્ત તથા યોગિઓના ઈશ્વર હરિ એવા શ્રીકૃષ્ણે સૂર્યના આચ્છાદન સારૂ અંધારૂં ઉત્પન્ન કર્યું. શ્રીકૃષ્ણે કરેલા અંધકારના થવાથી સૂર્ય અસ્ત પામ્યો એમ જાણી હે નરાધિપ,તમારા યોદ્ધાઓ કુંતિપુત્રના નાશ થવાના કારણથી હર્ષ પામ્યા અને હે રાજન્, સંગ્રામમાં હર્ષ પામેલા તે સૈનિકો સૂર્યને મુખ ઊંચાં કરી જોતા નહતા તે સમયે તે રાજા જયદ્રથ જોવા લાગ્યો,તે પછી સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ જ્યારે સૂર્યને જોતો હતો ત્યારે ફરીને શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને આ વચન કહ્યું કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તારાથી ભયને તજી સૂર્યને જોતા શૂર એવા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને જો. હે મહાબાહો, દુરાત્મા એવા જયદ્રથનો નાશ કરવા સારૂ આ વખત છે માટે જલદી એનું મસ્તક કાપી

નાખ અને આત્માનું સાફલ્ય કર. એ રીતે કેશવભગવાનનાં વચન સાંભળી પ્રતાપવાન્ પાંડુપુત્ર અર્જુન, સૂર્ય અને અગ્નિસરખા બાણોવડે તમારાં સૈન્યને હણતો હતો; કૃપાચાર્યને વીસ બાણે, કર્ણને પચાસ બાણે તથા શલ્ય અને દુર્યોધનને છ છ બાણે અર્જુને તાડન કર્યા. તેમજ વૃષસેનને આઠ બાણોએકરી અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને સાઠબાણેકરી પ્રહાર કર્યો. હે રાજન્, એ રીતે મહાબાહુ પાંડુપુત્ર અર્જુન તમારા યોદ્ધાઓને બાણવડે અતિ વિંધી જયદ્રથ સમીપ દોડયો ભક્ષણ કરનાર એવા અગ્નિની પેઠે સમીપ રહેલા તે અર્જુનને જોઈ જયદ્રથની રક્ષા કરનારા યોદ્ધાઓ ઘણો સંશય પામ્યા. હે મહારાજ, તે પછી સંગ્રામમાં જયને ઈચ્છતા એવા તમારા સર્વ યોદ્ધાઓ ઈંદ્રના પુત્ર અર્જુનપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે ટાણે ઘણી વાર બાણ સમૂહોવડે છાદન થતો અજીત એવો કુરુનંદન કુંતિપુત્ર અર્જુન ક્રોધ પામ્યો. તે પછી હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, તમારાં સૈન્યને મારવાની ઈચ્છાએ કરી ઈંદ્રપુત્ર એવા અર્જુને ધાટીબાણમય જાળ નાખી. હે રાજન્, રણભૂમિમાં શૂર એવા અર્જુનથી હણાતા ભય પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને તજી દેવા લાગ્યા ને તે બે પણ સામસામા દોડયા. તે સમયે કુંતિપુત્ર અર્જુનના આશ્ચર્યકારિ પરાક્રમને અમે જોતા હતા. મહાયશવાળો અર્જુન જે પરાક્રમ કરતો હતો તેવું પરાક્રમ થએલું નથી અને થનાર પણ નથી. જેમ રૂદ્ર પશુઓને મારે તેમ તે અર્જુન હસ્તિઓને, હસ્તિઉપર બેસનારાઓને, ઘોડાઓને અને ઘોડેસ્વારોને તથા રથિઓને હણતો હતો. હે નરાધિપ, તે યુદ્ધમાં કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણેકરી ન હણાએલ અંધકારેકરી ઢંકાએલા છે જેઓના યોદ્ધાઓ તે ઘોર મોહને પામતા હતા અને એકબીજાને ઓળખતા નહતા. હે ભારત, કુંતિપુત્ર અર્જુનેનાખેલા બાણોએકરી ભેદાએલાં છે મર્મસ્થાન જેનાં એવા તમારા સૈનિકો ભાગતા હતા, સ્ખલિત થતા હતા, પડતા હતા, ખેદ પામતા હતા અને ગ્લાનિ પામતા હતા. મહાભયંકર પ્રજાના નાશસરખું અતિ દારૂણ દુઃખેકરી પાર આવે એવું તે યુદ્ધ થવાથી શોણિતના સ્રવવાથી અને વાયુના શિઘ્રપણાથી પૃથ્વીનું રજ લોહિવડે ભિંજાએલા ધરાતલવિષે શમી જતું હતું. અને હે રાજન્, રણાંગણવિષે લોહિમાં, રથનાં ચક્રો નાભિપર્યંત ડૂબી જતાં હતાં. તેમજ વેગવાન્ અર્જુને હણેલા માવતરહિત થએલા, કપાએલાં અંગવાળા અને પીડિત શબ્દ કરતા એવા તમારા યોદ્ધાઓના હસ્તિઓ પો-

તાનાં સૈન્યોને છૂદતાથકા દોડાદોડ કરતા હતા. હે નરાધિપ, ઘોડેસ્વાર રહિત કરેલા ઘોડા અને પાયદળ, ધનંજયના બાણોવડે હણાતા ભયથી દોડાદોડ કરતા હતા. તેમજ હે રાજન્, છૂટા જેઓના કેશ છે એવા, કવચરહિત અને ઘા વાગવાવડે લોહિને સ્રવતા તથા ભય પામેલા મનુષ્યો રણભૂમિના અગ્રભાગને તજી પલાયન કરી જતા હતા, તે રણભૂમિવિષે કેટલાક ઉરુસ્તંભે ગ્રહણ કરેલા થતા હતા અને કેટલાક હણેલા હાથીઓના મધ્યમાં સંતાતા હતા. એ રીતે હે રાજન્, તમારાં સૈન્યને નસાડી ધનંજય સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષા કરનારાઓને ભયંકર બાણોએકરી પ્રહાર કરતો હતો. પાંડુપુત્ર અર્જુને તીવ્ર બાણના સમૂહોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને, કૃપાચાર્યને, વૃષસેનને અને દુર્યોધનને ઢાંકી દીધા. હે રાજન્, શીઘ્ર અસ્ત્રો નાખવાથી બાણને ગ્રહણ કરતો, સાંધતો, ઉડાવતો અને મૂકતો એવો અર્જુન કોઈ રીતે સંગ્રામમાં જોવાતો ન હતો અને બાણને ફેંકતો એવો જે અર્જુન તેનું ધનુર્મંડળ તથા ચોતરફથી નીકળતા એવા બાણો જથાબંધ દેખાતા હતા. કર્ણ અને વૃષસેનનાં ધનુષ્યને કાપીને ભલ્લબાણેકરી શલ્યના સારથિને રથના નીડ ભાગથી અર્જુને પાડી નાખ્યો. જીવનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કુરુનંદન મહાબાહુ પાંડુપુત્ર અર્જુને બાણોએકરી ભાણેજ ને મામો એવા જે બે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય તેઓને અતિ વિંધેલા કરી એ રીતે તમારા મહારથિઓને વ્યાકુળ કરી ભયંકર અગ્નિ સરખો ઇંદ્રના વજ્રસરખી કાંતિવાળો દિવ્ય અસ્ત્રેકરી મંત્રેલ સર્વ ભારને સહન કરનાર અત્યંત ગંધ અને માલ્યેકરી અર્ચિત અને મોટો એવો જે બાણ તેને વજ્રાસ્ત્રનીસાથે જોડી જલદી ગાંડિવધનુષ્યમાં સાંધી ઊંચો ફેક્યો. અગ્નિસરખાં તેજવાળો તે બાણ સાંધવાથી હે નૃપ, અંતરિક્ષમાં ભૂતસંબંધી મોટો શબ્દ થયો. તે સમયે ત્વરા કરતા એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે ફરીને અર્જુનને કહ્યું કે હે ધનંજય દુરાત્મા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તક કાપી નાખ. કેમકે સૂર્ય શ્રેષ્ઠ પર્વતપ્રત્યે અસ્ત પામવા ઇચ્છે છે. વળી જયદ્રથના વધપ્રત્યે જે મારૂં વાક્ય છે તે સાંભળ. જે આ જગતમાં પ્રખ્યાત સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો પિતા વૃદ્ધક્ષત્ર નામે છે, તે ઘણે કાળે શત્રુને મારનાર સિંધુદેશના રાજા એવા જયદ્રથ નામના પુત્રને પામ્યો છે, ને તે રાજાને અદૃશ્ય તથા મેઘદુંદુભિસરખા શબ્દવાળી આકાશવાણીએ કહ્યું છે કે હે સમર્થ મનુષ્યેન્દ્ર, કુલ શીલ અને દમઆદિ ગુણોએકરી સૂર્ય ચંદ્રવંશની સમાન ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ અને નિરંતર લોકમાં

શૂરનરોએ સત્કાર કરેલો એવો તમારો પુત્ર થશે પણ સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતો એવો જે એ તમારો પુત્ર, તેના મસ્તકને પૃથ્વીવિષે ન જણાએલ એવો ક્ષત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ ક્રોધ પામેલો શત્રુ કાપી નાંખશે. એવું શત્રુને દમન કરનાર એવો સિંધુદેશનો રાજા વૃદ્ધક્ષત્ર સાંભળી ઘણી વાર વિચાર કરી પુત્રના સ્નેહે પ્રેરેલા સર્વ જ્ઞાતિજનોને કેહેવા લાગ્યો કે પૃથ્વીવિષે મોટી રાજ્ય ધુંસરીને ધારણ કરનાર યુદ્ધ કરતો એવો જે મારો પુત્ર તેના મસ્તકને જે યુદ્ધમાં પાડશે તેનું મસ્તક પણ નિઃસંશય સો પ્રકારેકરી કપાઈ પડશે. એ રીતે જ્ઞાતિજનોને કહી રાજ્યવિષે જયદ્રથને સ્થાપી પછીથી વૃદ્ધક્ષત્ર વન પ્રત્યે ગયો અને ઉગ્ર તપ કરવા લાગ્યો. હાલ તે આ તેજસ્વી વૃદ્ધક્ષત્ર સમંતપંચક નામના સ્થાનકથી બહાર ભયંકર તીવ્ર તપ તપેછે માટે હે શત્રુને હણનાર વાનર જેના ધ્વજમાં છે એવા ભીમના નાનાભાઈ અર્જુન, મહાયુદ્ધમાં જયદ્રથના કુંડળસહિત એવા મસ્તકને ભયંકર અદ્‌ભૂત કર્મવાળા દિવ્ય અસ્ત્રેકરી કાપીને એ વૃદ્ધક્ષત્રના ખોળાવિષે પાડ્ય. હે ભારત, તું જ્યારે આના મસ્તકને ભૂતલવિષે પાડીશ, ત્યારે નિશ્ચે તારૂં પણ મસ્તક સો પ્રકારે કરી કપાઈ પડશે, માટે હે કુરૂશ્રેષ્ઠ, જે રીતે તપમાં રહેલો રાજાએ કર્મ ન જાણે તે રીતે તે દિવ્ય અસ્ત્રનો આશ્રય કરનાર તું કર. હે ઈંદ્રપુત્ર અર્જુન, સમસ્ત એવા ત્રણ લોકો વિષે પણ તારાથી અસાધ્ય અથવા ન કરી શકાય એવું કાંઈપણ છે નહિ. એ રીતનું શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી ગલોફાંને હલાવતા એવા અર્જુને ઈંદ્રના વજ્રસરખો જેનો સ્પર્શ છે અને દિવ્ય મંત્રેકરી મંત્રેલો સર્વ ભારને સેહેનાર નિરંતર ગંધમાલ્યેકરી અર્ચિત સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના વધમાટે ધારણ કરેલો એવો જે બાણ, તેને જલદી ફેંક્યો. તે ગાંડિવ ધનુષ્યથી મૂકાએલો બાજપક્ષિની પેઠે શીઘ્ર જનારો બાણ સિંધુદેશના પતિ જયદ્રથનાં મસ્તકને છેદીને આકાશમાર્ગ પ્રત્યે ગયો. પાંડુપુત્ર અર્જુને તે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તક બાણોવડે શત્રુઓના ખેદમાટે અને મિત્રોના હર્ષમાટે ઊંચું ચલાવ્યું અને તે સમયે પાંડુપુત્ર અર્જુન બાણોના સમૂહોએકરી તે છ મહારથિઓને યુદ્ધ કરાવતો હતો. હે ભારત, તે પછી અમે ત્યાં ઘણું મોટું આશ્ચર્ય જોયું કે અર્જુને ઉડાવેલું મસ્તક સમંતપંચક નામના સ્થાનથી બહાર ફરતું હતું. હે મારિષ, એજ સમયે તમારો સંબંધી તેજસ્વી એવો વૃદ્ધક્ષત્રરાજા સંધ્યાઉપાસના કરતો હતો. ઉપાસના કરતો એવો જે એ વૃદ્ધક્ષત્રરાજા તેના ખોળાવિષે

કાળા કેશવાળું કુંડળસહિત એવું જે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું મસ્તક તેને અર્જુને પાડ્યું. હે અરિંદમ, વૃદ્ધક્ષેત્રરાજાને જાણવામાં ન આવેલું એવું તે સુંદર કુંડળવાળું મસ્તક તેના ખોળામાં પડ્યું. હે ભારત કરેલાં છે જપ કર્મ જેણે એવા તે વૃદ્ધક્ષેત્રના ઉઠવાથી તે મસ્તક તત્કાળ ધરાતલપ્રત્યે પડ્યું. તે પછી હે અરિંદમ, પુત્રનું મસ્તક ભૂતલવિષે જવાથી તે રાજાનું મસ્તક સો કટકા થઇ પૃથ્વીપ્રત્યે પડ્યું. તે ટાણે સર્વ સૈન્યો ઘણો વિસ્મય પામ્યાં, અને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને તથા મહારથિ અર્જુનને વખાણવા લાગ્યાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, મુકુટવાન્ અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યા પછી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે જે અંધારૂં કર્યું હતું, તે સંહાર કરી લીધું. હે નૃપશ્રેષ્ઠ રાજન્, પછી અનુસરનાર પુરૂષો સહિત એવા તમારા પુત્રોએ આ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની કરેલી માયા હતી એમ જાણ્યું. હે રાજન્, એ રીતે ઘણા તેજવાળા કુંતિપુત્ર અર્જુને આઠ અક્ષૌહિણી સેનાને મારીને તમારો જમાઈ સિંધુદેશનો રાજા એવો જે જયદ્રથ તેને માર્યો. હે નરાધિપ, જયદ્રથને નાશ પામેલો જોઈ, તમારા પુત્રો દુઃખથી અશ્રુ પાડવા લાગ્યા અને જય થવા વિષે નિરાશ થયા. કુંતિપુત્ર અર્જુને જયદ્રથનો નાશ કર્યા પછી મહાબાહુ કેશવ ભગવાને તથા શત્રુને તપાવનાર એવા અર્જુને શંખનાદ કર્યો અને હે ભારત, ભીમસેન, વૃષ્ણિઓમાં સિંહરૂપ એવો સાત્યકિ અને પરાક્રમી એવો ઉત્તમૌજા તે સર્વ જૂદા જૂદા શંખો વગાડવા લાગ્યા. તે મોટો શંખશબ્દ સાંભળી ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિરે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મહાત્મા અર્જુને મારેલો જાણ્યો ને તે પછી વાદિત્રના ઘોષેકરી પોતાના યોદ્ધાઓને હર્ષ યુક્ત કર્યા અને સંગ્રામવિષે યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાએકરી તે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણ સમીપ ગયા. હે રાજન્, તે પછી સૂર્ય અસ્ત થવા સમયે સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યનું રૂવાટાંને હર્ષ પમાડનારૂ સોમક રાજાઓની સાથે યુદ્ધ થયું. હે રાજન્, સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ મરાયાથી તે સર્વ મહારથો દ્રોણાચાર્યને મારવાની ઈચ્છા કરતાથકા યુદ્ધ કરતા હતા. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી જય પામીને જય વડે મત્ત થએલા તે પાંડવો આણીકોર અને તેણીકોર દ્રોણાચાર્યને યુદ્ધ કરાવતા હતા. મહાબાહુ અર્જુન પણ સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી તમારા શ્રેષ્ઠ મહારથિ યોદ્ધાઓને યુદ્ધ કરાવતો હતો. જેમ અંધકારને મટાડનાર ઉદય પામેલા સૂર્ય અંધકારને હરિ લે, જેમ દેવતાઓના રાજા ઈંદ્ર દેવતાઓના શત્રુઓને હણે તેમ શૂર એવો

કિરીટમાળી તે અર્જુન પ્રથમ પ્રતિજ્ઞાને પામીને ચોતરફથી શત્રુઓને હણુતો હતો.

॥ सदेवशत्रूनिवदेवराजः किरीटमालीव्यधमत्समंतात् ॥

॥ यथातमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नःपूर्वप्रतिज्ञांसमवाप्यवीरः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि जयद्रथवधे गुर्जरभाषायां षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेसैंधवेसव्यसाचिना ॥

॥ मामकायदकुर्वंततन्ममाचक्ष्वसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, અર્જુને તે શૂરા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યા પછી જે મારા યોદ્ધાઓએ કર્યું, તે મને કહે. સંજય કહે છે હે ભારત, રણભૂમિમાં કુંતિપુત્ર અર્જુને હણેલ એવા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને જોઈ અમર્ષને વશ પામેલા શરદ્વતીપુત્ર કૃપાચાર્ય મોટી બાણવૃષ્ટિએકરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને ઢાંકવા લાગ્યા. અને હે રાજન, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા રથપ્રત્યે બેસી અર્જુન પ્રત્યે દોડયા. રથિપુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બે મહારથિ અશ્વત્થામા ને કૃપાચાર્ય તીક્ષ્ણ બાણોએકરી બે તરફથી વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે રીતે અતિ મોટી બે બાણ વૃષ્ટિવડે પીડાતો રથિઓમાં ઉત્તમ એવો મહાબાહુ અર્જુન પરમ પીડા કરવા લાગ્યો. તોપણ યુદ્ધમાં ગુરૂને અને ગુરૂના પુત્રને મારવાને નઈચ્છતો એવો કુંતિપુત્ર ધનંજય તે સમયે ગુરૂનું સન્માન કરતો હતો. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને શરદ્વતીપુત્ર કૃપાચાર્યના અસ્ત્રોને અસ્ત્રોવડે નિવારણ કરી તેઓ માટે મંદવેગવાળા બાણને હણવાને ન ઈચ્છતો એવો અર્જુન નાંખતો હતો તે કુંતિપુત્ર અર્જુને નાખેલા બાણ તેઓને અતિશે વાગતા હતા અને બાણોના બહુપણાને લીધે તે બે પરમ પીડા પામતા હતા. હે રાજન, એ પછી કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણેકરી પીડાએલા કૃપાચાર્ય રથના સારથિના બેસવાને ઠેકાણે બેઠા અને મૂર્છા પામ્યા. બાણવડે પીડિત અને વિહ્વળ એવા સ્વામિ કૃપાચાર્યને આ હણાએલા છે એમ જાણી સારથિ તેને દૂર લેઈ ગયો. હે મહારાજ, યુદ્ધમાં શરદ્વતીપુત્ર કૃપાચાર્યના પરાજયથી

અશ્વત્થામા પણ બીજા રથ પ્રત્યે પાંડુપુત્ર અર્જુનથી દૂર ગયા. મહાધનુર્ધારી તે અર્જુન શરદ્વતીના પુત્ર કૃપાચાર્યને બાણથી પીડાએલા અને મૂર્છા પામેલા જોઈને રથવિષેજ કૃપાચાર્યનો વિલાપ કરવા લાગ્યો અને અશ્રુ પૂર્ણ જેનું મુખ છે એવા દીન અર્જુને આ વચન કહ્યું કે, આ સર્વ જાણતા એવા મહા બુદ્ધિમાન્ વિદુરે રાજાને કહ્યું હતું કે કુળના નાશને કરનારો પાપી દુર્યોધન ઉત્પન્ન થાય કે કુળને વિષે નીચ એવા એ દુર્યોધનને પરલોકમાં મોકલવો એ સારૂં છે, કેમકે કુરૂના મુખ્ય પુરૂષોને મોટું ભય ઉત્પન્ન થશે તે આ સત્યવાદી એવા વિદુરનું વચન ફળ્યું. તમારે માટે આજે ગુરૂ એવા ભીષ્મપિતામહને બાણ શય્યા પ્રત્યે ગએલા જોઉં છું માટે ધિક્ છે ક્ષત્રિઓના આચારને અને ધિક્ છે બળ તથા પરાક્રમને, મારા જેવો કોણ આચાર્ય એવા બ્રાહ્મણનો દ્રોહ કરે ? ઋષિનો પુત્ર મારો આચાર્ય અને દ્રોણાચાર્યનો પરમ સખા આ કૃપાચાર્ય મારા બાણોએકરી પીડિત થએલા રથના ઉપલા ભાગ વિષે સુવે છે. પીડા કરવા ન ઈચ્છતો એવો પણ જે હું તેણે બાણવડે અતિ પીડા કરેલા રથના અગ્રભાગમાં દુઃખ પામતા એવા કૃપાચાર્ય મારા પ્રાણને પીડા કરતા હોય તેમ રહ્યા છે. પુત્રના શોકેકરી તાપ પામેલો બાણોવડે પીડાએલો અને ખરાબ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલો એવો જે હું તેણે ઘણા બાણોએકરી વારંવાર પ્રહાર કરેલા એવા આ દ્રોણાચાર્ય, પુત્રના વધથી નિશ્ચે મને ઘણો શોક કરાવે છે. હે કૃષ્ણ, કૃપણ અને પોતાના રથમાં ખેદ પામતા એવા જે પ્રકારને પામ્યા છે, તેને જુઓ. જે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો આચાર્ય થકી વિદ્યાભણીને તેમના મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે, તેઓ દેવપણાને પામે છે અને જે અધમ પુરૂષો ગુરૂઓથી વિદ્યા ગ્રહણ કરીને તેઓનેજ હણે છે, તે દુષ્ટ વૃત્તવાળા પુરૂષો નિઃસંશય નરકમાં જનારા છે, તેમ રથમાં કૃપાચાર્યને પીડા કરતા એવા મેં પણ આજે જે કર્મ કર્યું તે આ નરકમાં જવા માટે કર્યું; પૂર્વે જે અસ્ત્રને શિખવતા એવા કૃપાચાર્યે મને કહ્યું હતું કે, હે કુરૂકુળમાં થએલા અર્જુન, કોઈ રીતે પણ, ગુરૂવિષે પ્રહાર કરવો નહિ. તે મહાત્મા ઉત્તમ આચાર્યનું એજ વચન યુદ્ધમાં તે પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરતો એવો જે હું તેણે પાળ્યું નહિ. અતિ માનવા યોગ્ય ન ભાગતા એવા જે તે કૃપાચાર્ય તેને નમું છું. હે વૃષ્ણિમાં ઉત્તમ કૃષ્ણ, જે હું આને પ્રહાર કરૂં છું તે મને ધિક્ છે, તે પ્રમાણે કૃપાચાર્ય પ્રત્યે અર્જુન વિલાપ કરતો હતો, ત્યારે સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથને હણ્યાએલા

જોઈ રાધાપુત્ર કર્ણ અર્જુનપ્રત્યે દોડચો. અર્જુનના રથપ્રત્યે વેગથી આવતો એવો જે કર્ણ તે પ્રત્યે તત્કાલ દ્રૌપદીના બે પુત્ર અને સાત્યકિ દોડ્યા. સમીપ આવતા એવા રાધાપુત્ર કર્ણને જોઈ કુંતિપુત્ર મહારથિ અર્જુન હસતો થકો દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે આ અધિરથ પુત્ર કર્ણ સાત્યકિના રથ પ્રત્યે જાય છે અને નિશ્ચે તે સંગ્રામવિષે ભૂરિશ્રવાને હણ્યાએલો સહિશકશે નહિ. માટે હે જનાર્દન એવા કૃષ્ણ, જ્યાં એ જાય છે ત્યાં ઘોડાઓને ચલાવો. જેથી આ કર્ણ, સાત્યકિને સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના માર્ગને ન પમાડે, એ રીતે અર્જુને કહેલા મહાબાહુ મહા તેજસ્વી, કેશવ ભગવાન્ વખતને યોગ્ય વચન બોલ્યા કે–હે પાંડવ અર્જુન, કર્ણને માટે આ મહાબાહુ સાત્વત શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ એકલો બસ છે અને જ્યારે દ્રૌપદીના પુત્રો સહિત છે, ત્યારે તો કર્ણને વારવા માટે સમર્થ હોય એમાં શું કહેવું. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, જ્યાંસુધિ આ કર્ણ પાસે મોટાં ઊંબાડિઆ સરખી પ્રકાશવાળી ઇંદ્રિસંબંધી શકિત છે, ત્યાંસુધી કર્ણસાથે તારૂં યુદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. અને હે પરવીરને હણનાર, તારે સારૂજ એ મનાએલી શક્તિની કર્ણે રક્ષા કરેલી છે માટે કર્ણ સાત્વત એવા સાત્યકિને પાસે જતો હોય તેમ ભલે જાઓ. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, દુરાત્મા એ કર્ણના કાળને હું ત્યારે જાણીશ કે જ્યારે તું એને ભૂતલવિષે તીક્ષ્ણ બાણોએકરી પાડીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, ભૂરિશ્રવા અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો નાશ થયા પછી વૃષ્ણિકુળમાં થએલા શૂર સાત્યકિનો જે આ કર્ણસાથે સમાગમ થયો, તે રથ રહિત એવો સાત્યકિ કીયા રથપ્રત્યે બેઠો, તે અને દ્રુપદરાજાના પુત્ર ચક્રવ્યૂહની રક્ષા કરનારા થયા તે મને કહે.સંજય કહે છે–હે રાજન્, નિશ્ચે જે પ્રમાણે મહાસંગ્રામ વિષે થએલું છે તે પ્રમાણે તમને કહીશ, સ્થિર થઇ પોતાનાં દુરાચરણને સાંભળો. હે પ્રભો, પ્રથમજ શ્રીકૃષ્ણના મનમાં આ રહેલું હતું કે સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાસાથે શૂરો સાત્યકિ જીતવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે જનાર્દન એવા મહાબલવાન્ શ્રીકૃષ્ણ ભૂત અને ભવિષ્યને જાણે છે, તેથી સારથિ દારૂકને બોલાવીને પ્રાતઃકાલમાં મારો રથ જોડી રાખજે એમ સંદેશો કર્યો. હે રાજન્, દેવ, ગંધર્વ, યક્ષ, ઉરગ, રાક્ષસ અને કોઈ પણ મનુષ્યો કૃષ્ણ–અર્જુનને જીતનાર નથી. બ્રહ્મા આદિ દેવ અને સિદ્ધો પણ તેને જાણે છે, તે બેનો અતુલ મહિમા અને જે રીતે તે યુદ્ધ છે તે સાંભળો. સાત્યકિને રથ રહિત અને યુદ્ધમાં કર્ણને

અભ્યુદય પામેલો જોઈ માધવ એવા શ્રીકૃષ્ણે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરેકરી મોટા નાદવાળો શંખ ફુંક્યો. એટલે શંખનો શબ્દ સાંભળી સંદેશાને જાણી દારૂક નામનો શ્રીકૃષ્ણનો સારથિ ગરૂડ યુક્ત ધ્વજવાળા રથને તેના સુાર લેઇ આવ્યો. પછી શિનિપૌત્ર સાત્યકિ, અગ્નિ અને સૂર્ય સરખો, ઈચ્છા પ્રમાણે જનારા સુવર્ણનાં આભૂષણોએકરી શોભિત મહાવેગવાળા એવા શૈબ્ય, સુગ્રીવ, મેઘપુષ્પ ને બલાહક એ નામના શ્રેષ્ઠ ઘોડાઓવડે જોડેલો વિમાનની ઉપમા અપાય એવો દારૂક નામના સારથિ યુક્ત એનો જે તે રથ તે પ્રત્યે કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા થવાથી બેસીને બહુ બાણને નાખતો થકો રાધાપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે દોડ્યો. તે સમયે ચક્રની રક્ષા કરનાર એવા યુધામન્યુ અને ઉત્તમૌજા પણ ધનંજય અર્જુનના રથને મૂકીને રાધાપુત્ર કર્ણપ્રત્યે ગયા. અને હે મહારાજ, રાધાપુત્ર કર્ણ પણ બાણવૃષ્ટિને કરતો થકો ક્રોધ પામેલો સંગ્રામવિષે શૈનેય એવા સાત્યકિ પ્રત્યે દોડ્યો. તે સરખું યુદ્ધ દેવતાઓનું, ગંધર્વોનું, કે અસુરોનું કે રાક્ષસોનું પૃથ્વીવિષે અથવા સ્વર્ગવિષે પણ સાંભળ્યું નથી. હે મહારાજ, તેઓનું કર્મ જોઈ રથ ઘોડા મનુષ્ય અને હસ્તિઓ સહિત એવું તે સૈન્ય વિરામ પામ્યું. અને મોહિત ચિત્તવાળા સર્વ મનુષ્યોથી ન બને એવા તે બે રાજાઓના યુદ્ધને જોવા લાગ્યા. તેમજ હે રાજન્, ગત પ્રત્યાગત આવૃત્ત મંડલ અને સન્નિવર્તન એવી ગતિઓવડેકરી રથવિષે રહેલા કાશ્યપેય દારૂક નામના સારથિના સારથિપણાને જોવા લાગ્યા. નભસ્તલવિષે રહેલા વિસ્મય પામેલા દેવ ગંધર્વ અને દાનવો પણ કર્ણ અને શિનિપૌત્ર સાત્યકિના યુદ્ધને જોવા અતિ સાવધાન થયા. હે મહારાજ, રણભૂમિમાં દેવ તુલ્ય એવો કર્ણ અને યુયુધાન એવો સાત્યકિ, મિત્રો માટે પરાક્રમિ, મત્ત અને યુદ્ધમાં સ્પર્દ્ધા કરતા એવા તે બેઉ પરસ્પર બાણ વૃષ્ટિઓ કરતા હતા. કર્ણ બાણ વૃષ્ટિઓવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને પીડતો હતો, કુરૂકુળમાં થએલા ભૂરિશ્રવા અને જયદ્રથના નાશને સહન ન કરતો તથા શોકયુક્ત મોટા સર્પનીપેઠે શ્વાસ લેતો એવો ક્રોધ પામેલો તે કર્ણ રણભૂમિમાં શિનિપૌત્ર સાત્યકિને નેત્રવડે બાળતો હોય નહિ તેમ વારંવાર સામો દોડતો હતો. હે શત્રુને દમનાર, તે કર્ણને ક્રોધ સહિત જોઈ સાત્યકિ પણ જેમ હસ્તિ પ્રત્યે સામો હાથી લઢે તેમ મોટી બાણ વૃષ્ટિવડે સામો યુદ્ધ કરતો હતો. અનુપમ પરાક્રમવાળા નરશ્રેષ્ઠ યુદ્ધમાં મળેલા તે, બે બલવાન્ વ્યાઘ્રની પેઠે એક બીજા રણભૂમિમાં પરસ્પર ઘાયલ ક-

રતા હતા, તે પછી શિનિનો પૌત્ર સાત્યકિ સર્વ પારસવ એવા બાણોએ-કરી કર્ણને વારંવાર સર્વ શરીર વિષે ભેદવા લાગ્યો. ને હે અરિંદમ, એ કર્ણના સારથિને ભલ્લ નામના બાણેકરી રથના ઉંટડા ઉપરથી પાડી ના-ખ્યો. અને હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ચાર શ્વેત ઘોડાને મારી નાખ્યા તથા ધ્વજ અને રથને સો પ્રકારે કાપી તમારા પુત્રના જોતાં ક-ર્ણને રથ રહિત કર્યો. હે રાજન્, તે પછી વ્યાકુલ ચિત્તવાળા તમારા તે મહારથિઓ કર્ણપુત્ર વૃષસેન, મદ્રદેશનો અધિપતિ શલ્ય અને દ્રોણપુત્ર અ-શ્વત્થામા સર્વ તરફથી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વીંટી વળ્યા. તે પછી ચોતર-ફથી આકુળ થએલું સર્વ કાંઈ પણ જણાયું નહિ. તે રીતે સાત્યકિએ શૂર સૂતપુત્ર કર્ણને રથ રહિત કરવાથી હે રાજન્, તે સમયે સર્વ સૈ-ન્યોમાં મોટો હાહાકાર થયો. અને હે રાજન, સાત્વત એવા સાત્યકિએ બા-ણોવડે રથરહિત કરેલા તથા બાલ્યાવસ્થાથી આરંભી તમારા પુત્રની મિ-ત્રાઈને માનતો તથા રાજ્યને અપાવવાથી કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળતો એવો કર્ણ પણ નિઃશ્વાસ નાખતો થકો જલદી દુર્યોધનના રથ પ્રત્યે બેઠો. હે પાર્થિવ, તે રીતે કર્ણને રથ રહિત કરી દુઃશાસન આદિ શૂર એવા તમારા પુત્રોને ભીમે અને કુંતિપુત્ર અર્જુને કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળતો જીતેં-દ્રિય એવો સાત્યકિ પ્રહાર કરતો હતો; તથા રથરહિત અને વિહ્વલ ક-રતો હતો પણ પ્રાણરહિત કરતો ન હતો. કેમકે ભીમસેને તમારા પુત્રોના વધની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે અને દ્યૂતમાં કુંતિપુત્ર અર્જુને કર્ણના વધની પ્ર-તિજ્ઞા કરેલી છે, તે સમયે કર્ણ છે મુખ્ય જેમાં એવા તે મહારથિ દ્રોણ-પુત્ર અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા અને બીજા પણ મહારથિઓ સાત્યકિને હણવા માટે યત્ન કરતા હતા; તોપણ તેના વધવિષે સમર્થ થતા ન હતા. ઉત્તમ લોકને અને ધર્મરાજનાં પ્રિયને ઇચ્છતા એવા સાત્યકિએ એક ધનુષ્યવડે હ-જારો ઉત્તમ ક્ષત્રિયોને જીત્યા. શૌર્યમાં કૃષ્ણ અને અર્જુનની સમાન એવો શત્રુઓને તપાવનાર સાત્યકિ તમારાં સર્વ સૈન્યોને હસતો હોય નહિ શું! તેમ જીતતો હતો. હે નરશ્રેષ્ઠ, લોકમાં કૃષ્ણ, કુંતિપુત્ર અર્જુન તથા શિ-નિપૌત્ર સાત્યકિ એ ત્રણ ધનુર્ધરનારાઓ છે, પણ ચોથો નથી. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, દારૂક સારથિવડે યુક્ત પોતાના બાહુબળેકરી ગર્વવાન એવા સાત્યકિએ જીતવાને અશક્ય એવા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણના રથ પ્રત્યે બેસી કર્ણને રથરહિત કર્યો પણ શત્રુઓને તપાવનાર

એવો સાત્યકિ બીજા રથ પ્રત્યે બેઠો કે નહિ એ સાંભળવાને ઇચ્છુ છું અને તે સાત્યકિને અસહ્ય માનુછું માટે મને તે કહે. કારણ કે તું કહેવાને કુશળ છે, સંજય કહે છે—હે રાજન્, જેમ થયેલું છે તેમ સાંભળો. હે વિ-શાંપતે. મહા બુદ્ધિમાન્ દારૂકના નાનાભાઈએ કલ્પનાની વિધિવડે કલ્પેલા લોઢાના અને સોનાના પટ્ટાએકરી બનાવેલો છે કૂબર જેનો હજારો તારા વડે વ્યાપ્ત, સિંહ છે ધ્વજોમાં જેના એવા પતાકાવાળો, સોનામય આભૂષણ અને સાજવાળા ઘોડાઓવડે યુક્ત. સર્વ શબ્દોને ઉલ્લંઘન કરી જનાર, દૃઢ વિચિત્ર, કાંચને સજ્જ કરેલો ચંદ્રમા સરખા ઘોડાઓમાં મુખ્ય એવા સિંધુ દેશના ઘોડાવડે યુક્ત, ઘંટાના સમુહવડે આકુળ શબ્દવાળો, શક્તિ ને તોમર-રૂપિ વિજળીવાળો, બહુ શસ્ત્રના સામાનયુક્ત એવા યુદ્ધ સંબંધી દ્રવ્યોએ-કરીયુક્ત અને મેઘ સરખા ગંભીર શબ્દવાળો એવો જે રથ, તે પ્રત્યે જ-લદી બેસીને શિનિપૌત્ર સાત્યકિ તમારા સૈન્ય સમીપ દોડયો અને દારૂક ઈ-ચ્છા પ્રમાણે કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણની સમીપ ગયો. હે રાજન્, કર્ણને પણ શંખ અને ગો ક્ષિર સરખા શ્વેત, વિચિત્ર, કાંચનવડે સજ્જ કરેલો અતિ વેગવાન્ એવા ઉત્તમ ઘોડાઓથી યુક્ત સોનાના કમ્મર પટાવાળા ધ્વજો સહિત કલ્પેલ છે યંત્ર અને પતાકાઓ જેમાં અને સારો જેનો સારથિ છે તથા બહુ શસ્ત્રના સામાન વાળો એવો જે ઉત્તમ રથ તેને ભેટ કર્યો, કર્ણ પણ તે રથ પ્રત્યે બેસી શત્રુઓ સામે દોડયો, એ સર્વે જે તમે મને પૂછો છો તે કહ્યું. ફરીને પણ તમારા અન્યાયથી થયેલા આ ક્ષયને સાંભળો. ભીમસેને તમારા એકત્રીશ પુત્રોને નિરંતર વિચિત્ર યુદ્ધ કરનાર એવા દુર્મુખને આગળ કરી નાશ કર્યા. અને હજારો શૂરાઓને સાત્વત એવા સાત્યકિએ તથા અર્જુને ભીષ્મપીતામહ અને ભગદત્તને આગળ કરી હણ્યા. હે ભારત હે રાજન્, એ પ્રમાણે તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે આ ક્ષય થયો.

॥ भीष्मप्रमुखतःकृत्वाभगदत्तंचभारत ॥

॥ एवमेषक्षयोवृत्तोराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णसात्यकियुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तथागतेषुशूरेषुतेषांममचसंजय ॥
॥ किंवैभीमस्तदाकार्षीस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે પ્રમાણે તેઓના અને મારા શૂરાઓના જવાથી તે સમયે ભીમે શું કર્યું? તે હે સંજય મને કહે. સંજય કહે છે—રથ રહિત થયેલો અને કર્ણના વાક્શલ્યેકરી પીડા પામેલો ભીમસેન અમર્ષને વશ પામ્યો થકો અર્જુન પ્રત્યે વાક્ય બોલ્યો. હે ધનંજય, તારા જોતાં વારંવાર હે નમુછીઆ હે મૂઢ, હે ઉદર પોષણ કરનાર, હે અકૃતાસ્ત્ર, હે બાલ, હે સંગ્રામમાં ભયે કરી વિહ્વળ તું યુદ્ધ કર માં. એ રીતે કર્ણે મને કહ્યું. હે ભારત, એ રીતે કેહેનારો પુરૂષ મારે વધ કરવો યોગ્ય છે. એ વ્રત હે મહાબાહો, મેં તમારી સાથે કરેલું છે. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, તે રીતે જેમ મારૂં વ્રત છે, તેમજ તમારૂં છે એમાં સંશય નથી માટે હે નરશ્રેષ્ઠ; તેના વધસારૂ મારાં વચનને સંભાર અને હે ધનંજય, જેમ મારૂ તે વચન સત્ય થાય તેમ કર. ભીમનું તે વચન સાંભળ્યા પછી અમીત પરાક્રમવાળો અર્જુન સંગ્રામ વિષે કર્ણની સમીપ જઈ કહેવા લાગ્યો કે હે કર્ણ હે કર્ણ હે વૃથા દૃષ્ટિવાળા, હે સૂતપુત્ર, હે પોતાની સ્તુતિ કરનાર, હે અધર્મ બુદ્ધિવાળા, જે તને હાલ કહુ છું તે મારાથી સાંભળ. હે રાધાપુત્ર, યુદ્ધમાં શૂર પુરૂષોનું બે પ્રકારનું કર્મ છે. એક જય અને પરાજય. વળી તે પણ યુદ્ધ કરતો એવો જે ઇન્દ્ર તેને પણ અનિત્ય છે. મરવાને ઈચ્છતો રથ રહિત થએલો ને વિકલ ઈન્દ્રિયવાળો એવો જે તું તેને મારે મારવા યોગ્ય જાણી જીતીને સાત્યકિએ જીવતો મૂકી દીધો. તે તું પોતાની ઇચ્છાવડે રણભૂમિમાં યુદ્ધ કરતો એવો જે મહા બળવાન્ ભીમ તેને કોઈરીતે રથરહિત કરીને જે તું રૂક્ષ બોલે છે એ તારો મોટો અધર્મ છે અને તે દુર્જનનું આચરણ છે. કેમકે નરશ્રેષ્ઠ એવા શૂરા સત્પુરૂષો શત્રુને જીતી બડબડાટ કરતા નથી અને દુર્વચન કેહેતા નથી, તેમ કોઇને નિંદતા પણ નથી. હે સૂતપુત્ર, તું તો તે તે બહુ સંગતિ વગરનું ન સંભળાય એવું વિચાર્યાવિનાનું ચપલ પણાથી વચન બોલે છે, તેથી તુચ્છ જ્ઞાનવાળો જણાય છે. યુદ્ધ કરતો પરાક્રમી શૂર અને આર્યનાં વ્રતવિષે પ્રીતિવાળો એવો જે ભીમ તેને સર્વ સૈન્યોના, કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણના અને મારા જોતાં જે અપ્રિય તેં કહ્યું, તે તારૂં વચન સત્ય નથી. કેમકે સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને તને ઘણી વાર રથ રહિત કરેલો છે અને કશું પણ તને કઠણ વાક્ય કહ્યું નથી, જેથી

તે ભીમસેનને બહુ રૂક્ષ સંભળાવ્યું અને મારા ન જોતાં જે તમે સુભદ્રાના પુત્રને હણ્યો, તેથી આ ગર્વનાં ફળને તત્કાળ પામ. હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા, તેં જે તેનું ધનુષ્ કાપ્યું તે પોતાના નાશ માટેજ. ને હે મૂઢ, તે માટેજ મારે ચાકર, પુત્ર અને બાંધવો સહિત તને મારવો છે. સર્વ કૃત્યોને કરી લે; કેમકે તને મોટું ભય પ્રાપ્ત થયું છે. સંગ્રામવિષે તારા જોતાં વૃષસેનને મારનાર છું, બુદ્ધિના મોહેકરી જે બીજા રાજાઓ પણ મારી સમીપ આવશે તે સર્વને મારીશ. તે સત્યવચનેકરી હું આયુધ લઉંછું. હે મૂઢ, બુદ્ધિ રહિત અને સંગ્રામવિષે અતિ માનવાળો એવો જે તું તેને નાશ પામેલો જોઈ મૂઢ એવો દુર્યોધન અતિ તાપ પામશે. એરીતે અર્જુને કર્ણના પુત્રનો વધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવાથી તે સમયે રથિઓનો અતિ મોટો રણસંકુલ શબ્દ થયો. એ પ્રમાણે મહાભયાનક તે આકુલ સંગ્રામ થતો હતો ત્યારે મંદ જેના કિરણ થયા છે એવા સૂર્ય અસ્તાચલપ્રત્યે ગયા. હે રાજન્, તે પછી સંગ્રામના અગ્રભાગમાં રહેલા અને પ્રતિજ્ઞાને તરી ગયેલા એવા અર્જુનને મળી હ્રષીકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણ એ અર્જુનને કેહેવા લાગ્યા કે હે અર્જુન, બહુ સારૂં થયું કે તેં મોટી પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરી અને બહુ ઠીક થયું કે તેં પુત્રસહિત પાપિ વૃદ્ધક્ષત્રને માર્યો. હે ભારત અર્જુન, યુદ્ધમાં ધૃતરાષ્ટ્રના સૈન્યને પામીને દેવસેના પણ દુઃખ પામે એમાં કશો પણ વિચાર કરવો પડે તેમ નથી. હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, લોકનેવિષે વિચાર કરતો એવો હું કોઈ ઠેકાણે તું સિવાય તેવા પુરૂષને નથી દેખતો કે જે આ સૈન્યનીસાથે યુદ્ધ કરે. મોટા મહિમાવાળા તારી બરોબર અને અધિક એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનના કારણથી ઘણા રાજાઓ મળેલા હતા. સજ્જ થએલા ક્રોધ પામેલા તેઓ રણભૂમિમાં તને પામી પાછા જતા ન હતા. તારૂં શૌર્ય અને બળ રૂદ્ર, ઈન્દ્ર અને કાળની ઉપમા અપાય એવું છે. શત્રુને તપાવનાર એવો તું એકલો આજે જેવા પરાક્રમને કરતો હતો, એવા પરાક્રમને રણભૂમિમાં કરવા કોઈપણ શક્તિમાન્ નથી. આ પ્રમાણેજ સગાંવાહાલાંસહિત દુરાત્મા એવા કર્ણને માર્યા પછી જીતેલા છે શત્રુ જેણે અને હણાએલા છે શત્રુ જેના એવો જે તું તેને ફરીને હું વધાવિશ. એ પ્રમાણે કેહેતા એવા શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે અર્જુન બોલ્યો. હે માધવ, તમારા અનુગ્રહથી દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી તરાય એવી પ્રતિજ્ઞાને મેં તરી. હે કેશવ, જેઓના તમે નાથ છો તેઓનો જેમાં આશ્ચર્ય નથી તેવો

જય છે. હે સમર્થ વૃષ્ણિમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણ, તમારા અનુગ્રહથી યુધિષ્ઠિર સમગ્ર પૃથ્વીને પામશે તે તમારોજ મહિમા અને તમારોજ વિજય છે, અને હે મધુસૂદન એવા શ્રીકૃષ્ણ, તમારેજ નિરંતર વધાવવા યોગ્ય અમે છીએ, એ રીતે અર્જુનનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ પછીથી ઘોડાઓને ધીરે ચલાવતા થકા અર્જુનને ક્રૂર એવું મોટું યુદ્ધ દેખાડતા હતા. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે અર્જુન, યુદ્ધમાં પ્રખ્યાત એવા જયને અને મોટા યશને ઈચ્છતા એવા શૂરા રાજાઓ તારા બાણોએ હણાતા થકા પૃથ્વીવિષે શયન કરે છે, જેઓનાં શસ્ત્ર અને આભરણો પડી ગએલાં છે, જેઓના ઘોડા રથ અને હાથિઓ કપાએલા છે, જેઓનાં મર્મસ્થાન છિન્નભિન્ન થયાં છે એવા પરમ વિહ્વળપણાને પામેલા સજીવ અને નિર્જીવ રાજાઓ ઘણી કાંતિવડે યુક્ત છે, તેથી નિર્જીવ રાજાઓ પણ સજીવ રાજાઓસરખા જણાય છે. તે રાજાઓના સુવર્ણ પૂંખવાળા બાણોએકરી, જૂદા જાદા પ્રકારનાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોએકરી, વાહનોએકરી અને આયુધોએકરી ભરાએલી પૃથ્વીને જો. બખ્તર, ચર્મ, હાર, કુંડળસહિત એવાં મસ્તક પાઘડીઓ, મુકુટમાળાઓ, ચૂડામણી, વસ્ત્રો, કંઠસૂત્રો, બાજુબંધો, કાંતિવાળાં નિષ્ક નામનાં આભૂષણો અને વિચિત્ર એવાં જે બીજાં આભરણો તેઓવડે પૃથ્વી શોભે છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન, રથના નીચલ્યા ભાગ, ભાથા, પતાકા તથા ધ્વજ, ઉપસ્કર લાંગલના દંડેકરી શોભિત એવા લાંગલ કપાએલાં વિચિત્ર ચક્ર, બહુ પ્રકારના ચક્રના અવયવો, ધુંસરાં, જોતરાં, મોરપિચ્છ, ધનુષ્, સાયક, હાથિઓની ચિત્ર વિચિત્ર ઝુલ, આસનો, ભોગળ, અંકુશ, શક્તિઓ, ભિંદિપાલ, તૂણ, શૂલ, પ્રરશ્વધ, પ્રાસ, તોમર, કુંત, યષ્ટિ, શતઘ્ની, ભુશંડી ખડ્ગ, પરશુ, મુસલ, મુદ્ગર, ગદા, કુણપ, સુવર્ણયુક્ત ચાબુક, ઘંટાઓ, જૂદી જૂદી જાતનાં હસ્તિઓનાં આભૂષણ, માળાઓ, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં આભરણ અને મહામૂલ્યવાળાં જે પડેલાં વસ્ત્રો તેઓવડે પૃથ્વી જેમ ગૃહોવડે શરદ્ઋતુસંબંધિ આકાશ શોભે તે સરખી શોભે છે. પૃથ્વીવિષે પૃથ્વીના કારણથી હણાએલા રાજાઓ પ્રિય એવી સ્ત્રીની પેઠે પૃથ્વીને અંગોવડે આલિંગન કરી સુતા છે. પર્વતનાં શિખરોસરખી કાંતિવાળા ઐરાવતની ઉપમા અપાય એવા અને શસ્ત્રના વાગવાથી કપાએલાં મુખોએકરી લોહિને સ્રવતા એવા જે આ હાથિ તેઓને ગુફાઓના મુખોએકરી ગેરૂના પાણિને સ્રવતા એવા પર્વતોની પેઠે બાણોએ હણાએલા જો. હે વીર, ઉભો

રહે અને નમ્ર એવા તુ પૃથ્વીવિષે પડેલાં સુવર્ણનાં આભૂષણોથી શોભતા ઘોડાઓને જો. તેમજ હે સમર્થ કુંતિપુત્ર, ગંધર્વનગરં તુલ્ય. આકારવાળા જેઓના ધણી હણાએલા છે, જેઓના ધ્વજ, પતાકા અને ચક્રના અવયવો કપાએલા છે, જેઓનાં ચક્ર ગયેલાં છે, જેઓના સારથિ હણાએલા છે, જેઓના કુબડા અને ધુંસરાં કપાએલાં છે, જેઓના લાંગલદંડ ભાગેલા છે અને જેઓને વિમાનની ઉપમા અપાય એવા સુંદર રથોને જો. હે શૂર મહાબાહુ અર્જુન, હણાએલા હજારો પાયદળને ચર્મધારિ લોહિથી ભિંજાએલા સર્વ અંગવડે પૃથ્વીને આલિંગન કરી સુતેલા ને રજવડે છવાએલા છે કેશ જેઓના એવા જે ધનુર્ધારી યોદ્ધાઓ તેઓને તારા બાણોએકરી ભેદાએલ દેહવાળા જો. હે નર શ્રેષ્ઠ અર્જુન; નાશ કરેલા હાથિ, રથ અને ઘોડાઓવડે સંકુલ, લોહિ, ચરબી ને માંસવડે વધેલો છે ગારો જેમાં એવું તથા નિશાચર, કૂતરાં, વરૂ અને પિશાચને હર્ષ આપનાર, દુઃખેકરી જોવાય એવું જે પૃથ્વીતલ તેને જો. હે સમર્થ અર્જુન, રણાંગણવિષે યશને વધારનાર એવું આ મોટું કર્મ તારેવિષે અને મહાસંગ્રામમાં દૈત્યદાનવોને હણનાર દેવમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે ઇંદ્ર તેનેવિષે યોગ્યજ છે. સંજય કહે છે—એ રીતે રણભૂમિ અર્જુનને દર્શાવતા થકા હર્ષ પામેલા પોતાના માણસોથી યુક્ત એવા શ્રીકૃષ્ણ પાંચજન્ય નામના શંખને વગાડતા હતા. મુકુટવાન્ એવા અર્જુનને પ્રત્યક્ષ શત્રુની ભૂમિને બતાવતા, શત્રુઓને હણનાર એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ અજાત શત્રુ એવા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને પામીને જયદ્રથને હણ્યો એવું નિવેદન કરવા લાગ્યા.

॥ सदर्शयन्नेवकिरीटिनेऽरिंहाजनार्दनस्तामरिभूमिमंजसा ॥

॥ अजातशत्रुंसमुपेत्यपाण्डवंनिवेदयामासहतंजयद्रथं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि गुर्जरभाषायां अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

संजयउवाच ॥ ततोराजानमभ्येत्यधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥

॥ ववंदेसप्रत्दृष्टात्माहतेपार्थेनसैंधवे ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર, તે પછી કુંતિપુત્ર અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારવાથી પ્રસન્ન મનવાળા તે શ્રીકૃષ્ણ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર

રાજાને પામીને વંદન કરી બોલ્યા કે, હે નરશ્રેષ્ઠ રાજેન્દ્ર, બહુ સારું થયું કે જેનો શત્રુ હણાએલો છે એવા તમને વધાવું છું. બહુ સારૂ થયું કે તમારો નાનો ભાઈ અર્જુન પ્રતિજ્ઞાને તરી ગયો. હે ભારત, શ્રીકૃષ્ણે એ પ્રમાણે કહેલા હર્ષ પામેલા પારિકાના પૂરને જીતનાર એવા તે યુધિષ્ઠિરરાજા તે સમયે રથમાંથી ઉતરી આનંદના અશ્રુથી ભિંજાએલા થયાથકા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને મળ્યા. શુભ્ર કમળસરખી કાંતિવાળા મુખને સ્વચ્છ કરી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે અને પાંડુપુત્ર અર્જુનપ્રત્યે બોલ્યા કે, હે કમળતુલ્ય નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ; તમારાથી અપ્રિય સાંભળીને જેમ સમુદ્રને તરી જવા ઈચ્છા કરનારો પુરૂષ પાર પામે નહિ, તેમ હું હર્ષના અંતને પામતો નથી; બુદ્ધિમાન્ અર્જુને આ ઘણું આશ્ચર્ય કર્યું છે. બહુ સારૂં થયું કે સંગ્રામવિષે મહારથિઓને ભારરહિત થએલા જોઉં છું. બહુ સારૂ થયું કે પાપી પુરૂષમાં અધમ એવો સિંધુદેશનો રાજા મરાયો. હે કૃષ્ણ, હર્ષની વાત છે કે તમે રક્ષા કરેલા તથા પાપી જયદ્રથને મારનાર એવા અર્જુને મારી મોટી પ્રીતિ સંપાદન કરી. હે ગોવિંદ, તોપણ અમને અતિ આશ્ચર્ય નથી. કેમકે જેઓના તમે આશ્રયરૂપ છો તેઓને ત્રણ લોકમાં કશું પણ દુઃખેકરી કરાય તેમ નથી. હે મધુદૈત્યને નાશ કરનાર ગોવિંદ, સર્વ લોકના ગુરૂ એવા તમે જેઓના નાથ છો એવા અમે તમારા અનુગ્રહથી શત્રુઓને જીતશું. હે શ્રીકૃષ્ણ, નિત્ય અમારાં પ્રિય અને હિતને વિષે તમે રહ્યા છો તેથી તમારો આશ્રયકરી અમોએ અસુરોના વધમાં ઈન્દ્રનો આશ્રય કરી દેવતાઓએ જેમ સંગ્રામવિષે શસ્ત્રનો ઉદ્યમ કર્યો હતો તેમ કર્યો છે. હે જનાર્દન એવા શ્રીકૃષ્ણ, જ્ઞાતાઓએ પણ આ કર્મ ન થઈ શકે તેવું છે, માટે તમારાં બુદ્ધિબળને વીર્યવડે આ અર્જુને કર્યું છે. હે કૃષ્ણ, બાલ્યાવસ્થાથી માંડી જ્યારથી મનુષ્યોથી ન કરાય એવાં દિવ્ય મોટાં કર્મને સાંભળતો આવ્યો છું ત્યારથીજ શત્રુઓને હણાએલા જાણતો આવ્યો છું અને પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થએલી જાણતો આવ્યો છું. હે શત્રુને નાશ કરનાર કૃષ્ણ, તમારા અનુગ્રહથી થએલા પરાક્રમેકરી ઈંદ્ર હજારો દૈત્યોને મારી દેવતાના અધિપતિપણાને પામ્યો છે. હે ઋષીકેશ એવા શૂર શ્રીકૃષ્ણ, તમારા અનુગ્રહથી પોતાના માર્ગવિષે રહેલું સ્થાવર જંગમ એવું જગત્ જપ અને હોમવિષે વર્તે છે. હે મહાબાહો નરોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ, પૂર્વે સર્વ આ જગત્ અંધકારમય એક સમુદ્રરૂપ હતું તે તમારા અનુગ્રહથી

સ્પષ્ટ નામ રૂપપણાને પ્રાપ્ત થયું. હે ઋષીકેશ કૃષ્ણ, સર્વ લોકના સ્રષ્ટા પરમાત્મા નાશરહિત એવા જે તમે તેને જેઓ જૂએ છે. તેઓ ક્યારેય પણ મોહ પામતા નથી. પુરાણ પરમ દેવ દેવતાઓના પણ દેવ સનાતન અને સુરગુરૂ એવા જે તમે તેને જેઓ પામ્યાં છે તેઓ ક્યારેય પણ મોહ પામતા નથી. હે ઋષીકેશ કૃષ્ણ, આદ્યંતરહિત દેવલોકના કરનાર, બ્રમ-રહિત એવા જે તમે તેને જે ભક્તો પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ દુઃખોને તરી જાય છે. માયાથી પર, નિત્યસિદ્ધ સર્વ શરીરોવિષે રહેલા, બ્રહ્માઆદિ દેવતાઓની બુદ્ધિના પણ વિષયરૂપ નહિ એવું જે કાંઈ છે તે રૂપ એવા સર્વોત્કૃષ્ટ તમે, તેને પામનારો જે પુરૂષ છે તેને પરમ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, જેને ચાર વેદ ગાય છે અને જે વેદોમાં ગવાય છે તે મહાત્માને પામી ઉત્તમ સંપત્તિને પામું છું. હે પરમેશ, હે પરેશ, હે તીર્યગીશ, હે નરેશ્વર, હે સર્વેશ્વર, હે ઈશ્વરેશ, હે ઈશ, હે પુરૂષોત્તમ તમને નમસ્કાર કરૂંછું, હે રૂદ્ર અને રાજાઓના ધર્મના પ્રભો, હે માધવ, હે સર્વના જન્મ અને નાશરૂપ, હે સર્વાત્મન્, હે વિશાલ નેત્રવાળા તમે વૃદ્ધિ પામો. જે ધનંજયના સખા છે, જે ધનંજયના હિતકારી છે અને જે ધનંજયની રક્ષા કરનાર છે, તેને પામી પુરૂષ સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે. હે પાપરહિત શ્રીકૃષ્ણ, તમારાં ચરિતને જાણનાર પુરાણર્ષિ માર્કંડેય મુનિએ પૂર્વે તમારૂં મહાત્મ્ય અને સત્યપણું કહ્યું છે. અસિત દેવલ મહાતપસ્વી નારદ અને મારા પિતામહ વ્યાસ તમને ઉત્તમ વિધિરૂપ કહે છે. તમે તેજ છો, તમે પરબ્રહ્મ છો, તમે સત્ય અને મોટું તપ છો, તમે શ્રેય, તમે ઉત્તમ યશ તથા જગતનું કારણ છો, તમે આ સર્વ સ્થાવર અને જંગમ એવું જગત્ સ્રજેલું છે, તે ફરીને પ્રાપ્ત થએલા પ્રલયકાલમાં તમારા પ્રત્યેજ પ્રવેશ કરે છે. હે જગત્પતે, વેદને જાણનાર મનુષ્યો તમને આદિ અંતરહિત દેવ, વિશ્વના ઈશ, ધાતા, અજ, અવ્યક્ત ભૂતાત્મા, મહાત્મા, અનંત અને વિશ્વતોમુખ એવા કહે છે. દેવતાઓ પણ ગુહ્ય, આદિ, જગતના પતિ, નારાયણ, ઉત્તમદેવ, પરમાત્મા, ઈશ્વરજ્ઞાનનો કારણરૂપ, હરિ, વિષ્ણુ, મોક્ષ ઈચ્છનારાઓને પરમ-આશ્રયરૂપ, પર, પુરાણપુરૂષ, અને પુરાતન એવા જે બ્રહ્મઆદિ દેવ તેના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા જે તમે તેને જાણતા નથી. આ પ્રમાણે થએલાં, થતાં અને થનાર એવા તમારા ગુણોની અને કર્મની આ લોકમાં તથા સ્વર્ગ-લોકમાં પણ સંખ્યા નથી. સર્વ ગુણયુક્ત અમારા સ્નેહિ એવા જે તમે તેનો

આશ્રય અમેએ કર્યો છે. માટે ઈંદ્ર દેવતાઓ જેમ રક્ષા કરવા યોગ્ય છે, તેમ તમારે અમે ચોતરફથી રક્ષા કરવા યોગ્ય છીએ. આ પ્રમાણે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠરનાં વચન સાંભળી મહાયશવાળા હરિ એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ યોગ્ય આ વચન બોલ્યા. હે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, તમે ઉગ્ર તપવડે, પરમ ધર્મવડે, સજ્જનતાથી અને સરલતાથી પાપી જયદ્રથને હણો. તમારા ધ્યાનયુક્ત જીષ્ણુ એવા અર્જુને હજારો યોદ્ધાઓને હણીને જયદ્રથને માર્યો; કુશલતામાં બાહુબળમાં અસંભ્રમવિષે શીઘ્રતાવિષે અને સફલ બુદ્ધિપણાવિષે કોઈ ઠેકાણે પણ અર્જુન સમાન બીજો નથી. હે ભરત શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર, તે આ તમારા ભાઈ અર્જુને આજે રણભૂમિમાં સૈન્યનો નાશ કરી સિંધુદેશના રાજાનું મસ્તક હરિ લીધું. હે વિશાંપતે, શ્રીકૃષ્ણના કહ્યા પછી પ્રભુ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર જીતનાર સ્વભાવવાળા અર્જુનને મળી તેના મુખને લોહી આશ્વાસના કરવા લાગ્યા કે હે અર્જુન તેં ઇંદ્ર સહિત એવા દેવતાઓએ પણ સહન ન થાય એવું અતિ મોટું અસહ્ય કર્મ કર્યું. હે શત્રુને હણનાર અર્જુન, બહુ ઠીક થયું કે તું ભારરહિત અને જેનો શત્રુ હણાએલો છે એવો થયો અને બહુ ઠીક થયું કે તેં જયદ્રથને હણી આ પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરી. એવી રીતે ગુડાકેશ અર્જુનને કહી મહાયશવાળા કુંતિપુત્ર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે પુણ્યગંધવાળા હાથે કરી અર્જુનને પૃષ્ઠ ભાગમાં સ્પર્શ કર્યો. એ પ્રમાણે તે વખતે મહાત્મા કેશવ ને પાંડવ એવા તે બે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન તે પૃથ્વી પતિ એવા યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે બોલ્યા કે હે શત્રુઓને નાશ કરનાર ભારત યુધિષ્ઠિર, તમારા કોપરૂપ અગ્નિવડે પાપી જયદ્રથ રાજા દગ્ધ થયો અને રણભૂમિમાં અતિ મોટું એવું ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનનું સૈન્ય ઉલ્લંઘન કરાયું, તમારા ક્રોધેકરી હણાયલા આ કૌરવો, હણાય છે હણાયા છે, અને હણાશે.

હે વીર યુધિષ્ઠિર, ક્રોધ દૃષ્ટિવડે નાશ કરનાર એવા જે તમે તેને કોપાવીને મિત્ર અને બંધુંઓસહિત એવો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો દુર્યોધન સંગ્રામવિષે પ્રાણ ખોશે. પ્રથમ તમારા ક્રોધવડે હણાએલા દેવતાઓએ પણ અતિ દુઃખેકરી જીતાય એવા કૌરવોના પિતામહ ભીષ્મ, બાણની શય્યાને પ્રાપ્ત થયા થકા શયન કરે છે. હે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર, જેઓનાવિષે તમે કોપાયમાન થયા છો તેઓ નિશ્ચે મૃત્યુને વશ પામનાર છે અને સંગ્રામવિષે શત્રુઓને મારનાર એવા પણ જે તેઓ, તેઓનો વિજય દુર્લભ છે. હે માનદ યુધિષ્ઠિર, જેઓના વિષે તમે ક્રોધવાન્ થાઓ છો તેનું રાજ્ય, પ્રાણ, લક્ષ્મી, પુત્ર અને જાદા

જૂદા પ્રકારનાં સુખો નાશ પામે છે હે પરંતપ યુધિષ્ઠિર, નિરંતર રાજધ-ર્મમાં તત્પર એવા તમે ક્રોધ પામવાથી પુત્ર, પશુ અને બાંધવોસહિત કૌ-રવોને નાશ થયેલા માનુ છું. એ રીતે તે અર્જુને કહ્યા પછી મહાબાહુ ભીમસેન અને મહારથિ સાત્યકિ ગુરૂ અને જ્યેષ્ટ એવા યુધિષ્ઠિરને અભિ-વંદન કરી બાણુના ઘાવવડે ઘાયલ થયેલા મહાધનુર્ધારિ પાંચાલ દે-શના રાજાવડે વિંટાએલા તે બે પૃથ્વી વિષેજ બેઠા, આગળ હાથ જોડી રહેલા શૂરા તેઓને જોઈને હર્ષ પામેલા એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને સાત્યકિને વખાણવા લાગ્યા કે હે શૂર પુરૂષો, બહુ સારૂ થયું કે તમને બેને દ્રોણરૂપિ ગ્રાહવડે દુર્ધર્ષ અને હાર્દિક્યરૂપી મગરના સ્થાનરૂપ એવા સૈ-ન્યરૂપિ સાગરથી મુક્ત થએલા જોઉ છું. બહુ ઠીક થયું કે યુદ્ધમાં તમે પૃથ્વીવિષે સર્વ રાજાઓને જીત્યા. હર્ષની વાત છે કે સંગ્રામમાં તમોને વિ-જયવાળા જોઉ છું. હર્ષની વાત છે કે મહાબલવાન્ દ્રોણ અને હાર્દિક્યને સંગ્રામવિષે જીત્યા. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, ઠીક થયું કે રણભૂમિમાં તમોએ બાણેક-રી કર્ણને પરાભવ પમાડ્યો અને શલ્યને વિમુખ કર્યો. ઠીક થયું કે સંગ્રા-મમાંથી ફરી આવેલા રથિ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ અને યુદ્ધમાં નિપુણ એવા જે તમે બે તેઓને કુશળવાળા જોઉ છું. મારા વાક્યને પાળનારા શૂર, મારા મોટા-પણાને આધિન એવા તમોને ઠીક થયું કે હું સૈન્યરૂપી સમુદ્રોથી તરેલા જોઉ છું. યુદ્ધને વખાણનાર શૂર અને યુદ્ધમાં પરાજય ન પામનાર એવા તમોને હું મારાં વાક્યની સમ રહેલા હર્ષથી જોઉ છું. હે રાજન્, એ રી-તે કહી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાત્યકિ અને ભીમસેનને મ-ળ્યા તથા હર્ષથી અશ્રુ પાડયાં. હે વિશાંપતે; તે પછી રણભૂમિમાંહર્ષ પાં-મેલું પાંડવોનું સર્વ સૈન્ય યુદ્ધ માટે મન કરવા લાગ્યું.

॥ ततःप्रमुदितंसर्वबलमासीद्विशांपते ॥

॥ पाण्डवानांरणेहृष्टंयुद्धायतुमनोदधे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरहर्षे गु-र्जरभाषायां मेकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

संजयउवाच ॥ सैन्धवेनिहतेराजन्पुत्रस्तवसुयोधनः ॥

॥ अश्रूपूर्णमुखोदीनोनिरुत्साहोद्विषज्जये ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન, સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ હણાયા પછી તમારો પુત્ર દુર્યોધન જેનું અશ્રુથી ભરેલું છે મુખ એવો દીન અને શત્રુઓના જયવિષે નિરૂત્સાહ થયો તથા દુષ્ટ મનવાળો જેની દાઢ ભાગી ગએલી છે એવા સર્પની પેઠે નિઃશ્વાસ નાખતો દુષ્ટ સર્વલોકના અપરાધને કરનાર એવો તમારો પુત્ર અતિ પીડા પામ્યો, યુદ્ધમાં જીષ્ણુ એવા અર્જુને, ભીમસેને અને સાત્વત એવા સાત્યકિએ કરેલા ભયંકર મોટા પોતાનાં સૈન્યના તે નાશને જોઈ, નિસ્તેજ, કૃશ, દીન અને અશ્રુવડે જેનાં નેત્ર ભિંજાએલાં છે એવો તે દુર્યોધન, અર્જુનની સમાન પૃથ્વીવિષે યોદ્ધો નથી અને ક્રોધ પામેલા અર્જુનના યુદ્ધમાં ઉભા રેહેવાને દ્રોણ, રાધાપુત્ર કર્ણ, અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય પણ સમર્થ નથી; એ રીતે હે મારિષ, માનવા લાગ્યો. સંગ્રામવિષે કુંતિપુત્ર અર્જુને સર્વ મારા મહારથિઓને જીતી સિંધુદેશના રાજાને માર્યો. પણ કોઈએ તેને નિવાર્યો નહિ. કૈરવોનું આ મોટું સૈન્ય સર્વ પ્રકારે હણાએલુંજ છે. સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર પણ આનો રક્ષા કરનાર નથી. વળી જેનો આશ્રય કરી મેં સંગ્રમમાં શસ્ત્રનો ઉધમ કર્યો, તે કર્ણ પણ યુદ્ધમાં જીતાયો અને જયદ્રથ મરાયો. જેના બળનો આશ્રય કરી શાંતિને માગતા એવા અચ્યુત શ્રીકૃષ્ણ તેને હું તૃણતુલ્ય માનું છું તે કર્ણ યુદ્ધમાં જીતાયો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ રાજન્, એ રીતે જેનું મન ગ્લાનિ પામેલું છે એવો સર્વલોકનો અપરાધી તમારો પુત્ર દુર્યોધન દ્રોણાચાર્યની પાસે ગયો અને પછી તે સર્વ કૌરવોના તે પ્રત્યે મોટા નાશને, વિજય પામતા એવા શત્રુઓને તથા તલ્લીન થયેલા એવા તમારા લોકોને કેહેવા લાગ્યો—દુર્યોધન કહે છે—હે આચાર્ય, મૂર્ધાભિષિક્ત રાજાઓના મોટા નાશને જુઓ. મારા પિતામહ શૂર એવા ભીષ્મને આગળ કરી તેને મારી પૂર્ણ મનવાળો આ વંચક શિખંડી સર્વ પાંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ સહિત સેનાના અગ્રભાગ પ્રત્યે વર્તે છે. દુર્ધર્ષ એવો જે તમારો બીજો શિષ્ય જયદ્રથ રાજા તેને પણ સાત અક્ષૌહિણી સેનાને હણીને સવ્યસાચિ એવા અર્જુને હણ્યો. અમારા જયને ઈચ્છનાર ઉપકારિ યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે ગએલા મિત્રોના અનૃણપણાને કેમ પામી શકે? જે રાજાઓ મારે માટે પૃથ્વીને ઈચ્છે છે, તેઓ પૃથ્વીના ઐશ્વર્યને તજી પૃથ્વી પ્રત્યે શયન કરે છે, તે હું નિંદિત પુરૂષ, મિત્રોના આવા નાશને કરી હજાર અશ્વમેધેકરીને પણ આત્માને પવિત્ર કરાવવા ઉત્સાહ પામતો નથી. લોભિ, પાપિ તથા

ધર્મને નાશ કરનાર એવો જે હું તેના દુઃખે કરી જીવવાની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષો યમુરાજાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. જેનું વ્રત નાશ પામેલું છે એવો મિત્રોનો દ્રોહ કરનાર જે હું તેને પૃથ્વી કેમ છિદ્ર દેવા સમર્થ નથી થતી? જે હું, રૂધિરવડે જેનું અંગ છંટાએલું છે એવા યુદ્ધમાં હણાએલા રાજાઓના મધ્યભાગમાં શયન કરી રહેલા ભીષ્મપિતામહને રક્ષા કરવા સમર્થ થયો નહિ. માટે મિત્રને દ્રોહ કરનાર અનાર્ય પુરૂષ એવો જે તે હું તેને દુર્ધર્ષ એવા પરલોકને જીતનાર ભીષ્મપિતામહ મળી શું કેહેશે? પ્રાણને કોરે મૂકી મારે માટે ઉદ્યમવાળા મહારથિ ભૂરિશ્રવાને સાત્યકિએ હણેલો જુઓ. તેમજ કાંબોજદેશના રાજાને, અલંબુષને તથા બીજા મિત્રોને હણાએલા જોઈ આજ મારે શો જીવવાથી અર્થ છે. મારે માટે ટંટો કરનારા, પાછુમુખ ન કરનારા, મારા શત્રુઓને જીતવા અતિશક્તિવડે યત્ન કરનારા જે શૂરાઓ હણાએલા છે, હે પરંતપ દ્રોણ, તેઓનાં ઋણને આજે તરી જઈ યમુના નદી પ્રત્યે તેઓને જળે કરી તૃપ્ત કરીશ. હે સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ, તમ પાસે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું અને ઈષ્ટાપૂર્તે કરી, બળેકરી અને પુત્રોએ કરી સમખાઈ કહું છું કે રણભૂમિમાં પાંડવો સહિત તે સર્વ પંચાલ દેશના રાજાઓને મારી શાંતિ પામીશ અથવા મુકુટવાન્ એવા અર્જુને સંગ્રામમાં મારે માટે યુદ્ધ કરતા જે પુરૂષોને હણેલા છે, તે શ્રેષ્ઠપુરૂષો જ્યાં છે ત્યાં જઈશ અને તેની સમાન લોકપણાને પામીશ. હે મહાબાહો દ્રોણ, આ સમયે ઠબકો ન આપેલા મારા સહાય પુરૂષો મને ઈચ્છતા નથી. અને જેવી રીતે પાંડુપુત્રોને કલ્યાણરૂપ માને છે તેવી રીતે અમને માનતા નથી. યુદ્ધમાં સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળા પાંડુપુત્રવડે પોતાનો મૃત્યુ કહેલો છે તોપણ તમે અર્જુનના શિષ્યપણાથી ઉપેક્ષા કરો છો એથીજ જેઓ અમારા જયને ઈચ્છા કરનારા હતા તે સર્વ પુરૂષો હણાયા- હમણાં તો એક કર્ણનેજ અમારા જયને ઈચ્છનાર જોઉછું. જે મૂઢબુદ્ધિવાળો પુરૂષ મિત્રને જાણ્યાવગર યથાર્થપણાએકરી એ અજાણ્યા મિત્રને મિત્રના જે કાર્યમાં જોડે છે તે કાર્ય તેનું નાશ થાય છે, તે સરખું ઉત્તમ મિત્રોએ, મોહથી ધનને ઇચ્છતો લોભિ, પાપિ અને મંદ એવો જે હું, તેનું આ કાર્ય કેરાયું. શૌર્યવાન એવો જયદ્રથ અને સોમદત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા હણાયો તેમજ મારે માટે લડતા એવા અભીષાહ, શુરસેન, શિબિ અને વસાતિરાજાઓ મુકુટવાન્ એવા અર્જુને હણ્યા માટે જ્યાં તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો છે ત્યાં હું

આજ જઈશ. તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષો વગર મને જીવિતવડે અર્થ નથી, તેથી પાંડુપુત્રોના આચાર્ય એવા તમે અમને આજ્ઞા આપો.

॥ नहिमेजीवितेनार्थस्तान्‌ऋतेपुरुषर्षभान् ॥

॥ आचार्यःपाण्डुपुत्राणामनुजानातुनोभवान् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनानुतापे गुर्जरभाषायां पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ सिंधुराजेहतेतातसमरेसव्यसाचिना ॥

॥ तथैवभूरिश्रवसिकिमासीद्वोमनस्तदा ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે તાતસંજય, યુદ્ધમાં અર્જુને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યા પછી અને તેમજ ભૂરિશ્રવાને માર્યા પછી તેસમયે તમારૂ મન કેમ થયું હતુ? તે અને કુરૂની સભામાં દુર્યોધને તે પ્રકારે કહેલા દ્રોણાચાર્યે, પછી તેને શું કહ્યું, તે મને કહે. સંજય કહે છે—હે ભારત, સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને, અને ભૂરિશ્રવાને હણાએલા જોઈ તમારા સૈન્યોનો મોટો વ્યથાવાળો શબ્દ થયો. ને તેઓ તમારા પુત્રના સર્વ વિચારને નિંદવા લાગ્યા કે જે વિચારેકરી, હજારો શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો હણાયા. દ્રોણ તો તમારા પુત્રનાં તે વચનને સાંભળી દુઃખિત છે મન જેનું એવા મુહૂર્તવાર જેમ વિચાર કરે તેમ વિચાર કરી અતિ પીડા પામ્યાથકા બોલ્યા. દ્રોણ કહે છે—હે દુર્યોધન, અર્જુનને સંગ્રામવિષે જીતવાને અશક્ય નિરંતર કેહેતો એવો જે હું તેને વાગ્બાણેકરી આવી રીતે કેમ પ્રહાર કરે છે? મુકુટવાન્ એવા અર્જુને રક્ષણ કરેલા શિખંડિએ જે ભીષ્મને કૌરવોના યુદ્ધમાં માર્યા, એટલાવડેજ અર્જુનને જાણવાને પૂર્ણતા છે. દેવ અને દાનવોએ યુદ્ધમાં ન હણાય એવા ભીષ્મને હણાએલા જોઈ ત્યારેજ મેં જાણ્યું કે, આ સેના છે નહિ. ત્રણ લોકવિષે પુરૂષોના મધ્યમાં જેને સર્વ શૂરરૂપ માનતા તે શૂર એવા ભીષ્મ હણાયા પછી શું વિશેષ રહ્યું છે કે જેને સેવિએ. હે તાત દુર્યોધન, કુરૂઓની સભામાં શકુનિ જે પાસા નંખાવતો હતો, તે પાસા ન હતા પણ તમારા શત્રુઓને તપાવનારા તીક્ષ્ણ બાણ હતા, તે આ કુંતિપુત્રે નાખેલા બાણ હે તાત, દુર્યોધન અમને પ્રહાર કરે છે. વિદુરે કહેલા તમે તે અક્ષરૂપ બાણુને જાણતા ન હતા, જય પામતા એવા પણ જે તમે તેના

હિતમાટે જે કલ્યાણકારિ વાણીને કેહેતા ધીર એવા જે મહાત્મા વિદુર તેની તમે તે વાણી સાંભળતા ન હતા તેથી હે દુર્યોધન, તે વિદુરના વાક્યના અપમાનથી તમારે સારૂ આ ભયંકર મોટું ક્રૂર કર્મ થાય છે, જે મૂઢ માણસ ખરા સ્નેહિ લોકના હિતકારી વચનનું અપમાન કરી પોતાનાં મતને કરે છે, તે થોડા વખતમાં શોક કરવા યોગ્ય થાય છે. જે તમે અમારા જોતાં ઉત્તમ કુળમાં થએલા સર્વ ધર્મને અનુસરનાર સભામાં લઈ આવવાને યોગ્ય નહિ એવાં દ્રૌપદીને સભામાં લઈ આવી જે અધર્મ કરતા હતા, તે અધર્મનું આ મોટું ફળ હે દુર્યોધન, પ્રાપ્ત થયું. જે ધૂતમાં પાંડુના પુત્રોને અયોગ્યપણાથી જીતી તમે તે સમયે અરણ્યમાં રૂરૂમૃગનાં ચર્મરૂપિ જેનાં વસ્ત્ર છે એવા કરી કાઢયા હતા, તેનું આ ફળ પ્રાપ્ત થયું, જો આ ન થયું હત તો પરલોકમાં તમે અધિક કલેશ પામત. નિરંતર પુત્રોની પેઠે ધર્મને આચરતા એવા જે પાંડવો. તેઓનો લોકમાં મારાથી અન્ય બ્રાહ્મણ એવો કયો માણસ દ્રોહ કરે? પાંડવોનો આ કોપ શકુનિસાથે તમે કુરૂની સભામાં ધૃતરાષ્ટ્રના સંમતથી કરાવ્યો. દુઃશાસનેકરી સંયોગ પામેલો કર્ણવડે વૃદ્ધિ પામેલો એવો તે કોપ વિદુરના વાક્યનો અનાદર કરી તમે વારંવાર તાજો કરાવ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનો આશ્રય કરી યત્ન કરતા એવા સર્વ યોદ્ધા અર્જુનને વિંટી વળ્યા હતા, તે કેમ પરાભવ પામ્યા. તથા તમારા મધ્યમાં તે જયદ્રથ કેમ હણાયો. હે કુરૂકુળમાં થએલા દુર્યોધન, તમે કર્ણ, કૃપાચાર્ય, શલ્ય, અને અશ્વત્થામા જીવતા છતાં સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ કેમ નાશ પામ્યો. સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને રક્ષણ કરવા માટે યુદ્ધ કરતા એવા સર્વ રાજાઓ તીવ્ર તેજને સેવે છે ને તમારા મધ્યમાં તે જયદ્રથ કેમ હણાયો. હે દુર્યોધન, તે જયદ્રથ રાજા મારેવિષે અને તમારે વિષે અર્જુનથી રક્ષણ ઈચ્છતો હતો. અને તે અર્જુનથી રક્ષણ પામ્યો નહિ, તેથી હું કોઈ પણ આત્માના જીવિત સ્થાનને દેખતો નથી. અને શિખંડિએસહિત પંચાલ દેશના રાજાઓને હણ્યા વગર ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પાપવિષે બૂડતો હોય નહિ શું તેમ આત્માને જોઉંછું, તે માટે હે ભારત દુર્યોધન, તાપ પામતો એવો જે હું તેને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથનું રક્ષણ કરવામાટે તમે અશક્ત થઈને શું પ્રહાર કરો છો. ક્લેશરહિત જેનું કર્મ છે એવા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા પાંડુપુત્રના સુવર્ણના ધ્વજને ન જોતો થકો, યુદ્ધમાં કેમ ભીષ્મના જયને ઈચ્છે છે, જ્યાં મહારથોના મ-

ધ્યમાં સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ અને ભૂરિશ્રવા હણાયો ત્યાં શું શેષ રહ્યું માનો છો? હે પૃથ્વીપતિ દુર્યોધન, જો દુર્ધર્ષ એવા કૃપાચાર્ય જીવે છે, અને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથના માર્ગને પામ્યા નથી; તો તેનેજ હું વખાણું છું. હે કૌરવ્ય દુર્યોધન, તુમારા નાના ભાઈ દુઃશાસનના જોતાં જે ઠેકાણે દુઃખેકરી કરાય એવાં કર્મને કરતા એવા અને ઈન્દ્રસહિત એવા પણ દેવતાઓએ ન મારી શકાય તેવા ભીષ્મને હણાએલા જોયા ત્યારેજ હે નૃપ, મેં આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે, પૃથ્વી તમારી નથી. હે ભારત દુર્યોધન, આ પાંડવ અને સૃંજય રાજાઓનાં સૈન્ય મારા પ્રત્યે ભેળાં થઈ આજ આવે છે. હે ભારત ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન, સર્વ પંચાલ દેશના રાજાઓને હણ્યાસિવાય કવચને છોડીશ નહિ અને સંગ્રામવિષે તમારૂં હિત કરીશ. હે રાજન્ દુર્યોધન, સંગ્રામવિષે મારા પુત્ર અશ્વત્થામાને કેહેજો કે જીવિતને રક્ષણ કરતા એવા તમે તેણે સોમક રાજાઓને છોડવા નહિ અને જે પિતાએ આજ્ઞા કરેલી છે તે વચનને પાળી તથા શમ, દમ, સત્ય અને આર્જવવિષે સ્થિરતા, ધર્મ, અર્થ અને કામવિષે કુશલ, ધર્મ તથા અર્થને પણ પીડા ન કરતો એવા ધર્મ જેમાં મુખ્ય છે એવાં કાર્યો કર. વારંવાર નેત્ર અને મનવડે વિપ્રોને સંતોષ પમાડ અને શક્તિથી માન; અને તેઓનું અપ્રિય કર નહિ, કેમકે તેઓ અગ્નિની જ્વાલાની ઉપમા અપાય તેવા છે. હે શત્રુને નાશ કરનાર રાજન્ દુર્યોધન, તમે વાગ્બાણેકરી પીડા કરેલો એવો આ હું મોટાં યુદ્ધમાટે સૈન્યોપ્રત્યે પ્રવેશ કરૂં છું હે દુર્યોધન, જો તમે શક્તિમાન્ છો તો સૈન્યને પાળો. રાત્રિવિષે પણ ક્રોધ પામેલા એવા કુરૂ અને સૃંજય રાજાઓ યુદ્ધ કરશે. એવી રીતે કહી ત્યારપછી દ્રોણાચાર્ય, નક્ષત્રોનાં તેજને હરણ કરનારા સૂર્યની પેઠે ક્ષત્રિઓનાં તેજને હરણ કરતા થકા પાંડવ અને સૃંજય રાજાઓ પ્રત્યે ગયા.

॥ एवमुक्त्वाततःप्रायाद्द्रोणःपांडवसृंजयान् ॥

॥ मुष्णन्क्षत्रियतेजांसिनक्षत्राणामिवांशुमान् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणवाक्ये गुर्जरभाषायां एकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

संजयउवाच ॥ ततोदुर्योधनोराजाद्रोणेनैवंप्रचोदितः ॥
॥ अमर्षवशमापन्नोयुद्धायैवमनोदधे ॥

સંજય કહે છે—ત્યાર પછી દ્રોણાચાર્યે એ પ્રમાણે કહેલો એવો દુર્યોધન ક્રોધને વશ પામ્યોથકો યુદ્ધમાટે મન કરવા લાગ્યો અને તે સમએ તમારો પુત્ર દુર્યોધન કર્ણને કેહેવા લાગ્યો કે જુઓ, કૃષ્ણ જેના સહાય છે એવા મુકુટવાન્ પાંડુપુત્ર અર્જુને દેવતાઓએ પણ અતિ દુઃખેકરી ભેદાય એવો જે આચાર્યે કરેલો વ્યૂહ, તેને ભેદીને મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના તથા તમારા પ્રયત્ન છતાં મુખ્ય યોદ્ધાઓના જોતાં સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને માર્યો. હે રાધાપુત્ર કર્ણ, સિંહે જેમ ક્ષુદ્રમૃગ મારેલા હોય તેમ એક કુંતિપુત્ર અર્જુને યુદ્ધમાં પૃથ્વીવિષે ઉત્તમ એવા રાજાઓ માર્યા છે તે જુઓ, મેં અને મહાત્મા દ્રોણે પ્રયત્ન કરતાં છતાં ઈંદ્રપુત્ર અર્જુને મારૂં સૈન્ય થોડું અવશેષ રહેલું કર્યું. દ્રોણાચાર્યનો યત્ન છતાં યુદ્ધમાં યત્ન કરતો એવો પણ અર્જુન અતિ દુઃખેકરી ભેદાય એવા વ્યૂહને કેમ ભેદે; તેમ વળી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારી પ્રતિજ્ઞાના પારને પણ પામ્યો. હે રાધાપુત્ર કર્ણ, યુદ્ધમાં કુંતિપુત્ર અર્જુને ઈંદ્રસરખા પરાક્રમવાળા ઘણા રાજાઓને પૃથ્વીવિષે પાડેલા અને હણેલા જુઓ. હે શૂર કર્ણ, યુદ્ધવિષે યત્ન કરતા પરાક્રમિ એવા દ્રોણાચાર્યના ન ઈચ્છતાં પાંડુપુત્ર અર્જુન અતિ દુઃખેકરી ભેદાય એવા વ્યૂહને કેમ ભેદે? હે શત્રુને હણનાર કર્ણ, મહાત્મા દ્રોણાચાર્યને અર્જુન નિરંતર પ્રિય છે, તેથી યુદ્ધ વગરજ એને અવસર આપ્યો, હે પરંતપ, મારામાં નિર્ગુણપણાને જોતા એવા દ્રોણાચાર્યે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને અભય આપી તેને મારવાને મુકુટવાન્ એવા અર્જુનને સમય આપ્યો, જો પ્રથમ ઘર પ્રત્યે જવાને સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને આજ્ઞા આપી હત તો મનુષ્યોનો ક્ષય ન થાત. હે સખા એવા કર્ણ, દ્રોણથી અભય પામીને અનાર્ય એવો જે હું તેણે જીવિતને ઈચ્છતા ઘરપ્રત્યે જતા એવા જયદ્રથને રોક્યો. દુરાત્મા એવા આપણા સર્વના જોતાં રણભૂમિમાં ભીમસેનને પામી આજે મારા ચિત્રસેન આદિભાઈઓ નાશ પામ્યા. કર્ણ કહે છે—આચાર્યને નિંદો માં, કેમકે એ બ્રાહ્મણ પોતાના જીવિતને ત્યાગકરી બળ પ્રમાણે અને ઉત્સાહ પ્રમાણે પોતાની શક્તિવડે યુદ્ધ કરે છે, અને શ્વેત વાહનવાન્ એવો અર્જુન આચાર્યને જે ઉલ્લંઘન કરી વ્યૂહ પ્રત્યે

પેઠો, એમાં કોઈ રીતે પણ આચાર્યનો સૂક્ષ્મ એવો પણ દોષ થાય તેમ નથી. યુદ્ધમાં કુશલ, દક્ષ, યુવા, શૂર, કૃતાસ્ત્ર, શીઘ્ર પરાક્રમવાળો ન ભેદાય એવાં કવચેકરીયુક્ત બલવાન્ બાહુબળેકરી ગર્વવાળો એવો અર્જુન દિવ્યસ્ત્રોવડેયુક્ત વાનરના ચિન્હવાળા કૃષ્ણે જેના અશ્વગૃહણ કરેલા છે એવા રથપ્રત્યે બેસી તીક્ષ્ણ બાણોને વર્ષાવતો જે દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે ગયો તે તેને યોગ્યજ છે. હે રાજન્ દુર્યોધન, આચાર્ય વૃદ્ધ છે તથા શીઘ્ર ગતિવિષે અસમર્થ છે, અને હે નરાધિપ, બાહુની કસરત કરવાવિષે અશક્ત છે, તેણેકરી એ પ્રમાણે શ્વેત જેના ઘોડા છે અને કૃષ્ણ જેના સારથિ છે એવો અર્જુન ઉલ્લંઘન કરી ગયો. આ કારણેકરી તે દ્રોણાચાર્યનો હું દોષ જોતો નથી. યુદ્ધમાં અસ્ત્રોને જાણનાર એવા દ્રોણાચાર્યથી ન જીતિ શકાય એવા પાંડવોને માનુછું. ને તેથીજ એને ઉલ્લંઘન કરી શ્વેતવાહન એવો અર્જુને વ્યૂહપ્રત્યે પેઠો. દૈવે આજ્ઞા કરેલો ભાવ કોઈ ઠેકાણે પણ ફરતો નથી એમ માનુછું, કેમકે હે દુર્યોધન, પરમ શક્તિવડે અમે યુદ્ધ કરતા હતા, તે છતાં અને રણાંગણમાં તમારા સહિત પરમ યત્ન કરતાં છતાં યુદ્ધમાં સિંધુદેશનો રાજા હણાયો, એમાં દૈવજ પરમ કારણ કહેવા યોગ્ય છે, નિરંતર પરાક્રમેકરી કપટથી ચેષ્ટા કરનારા આપણા સર્વના પરાક્રમને નાશ કરી દૈવજ આપણને પછાત કરે છે. ભાગ્યરહિત પુરૂષ કોઈ ઠેકાણે પણ જે કર્મ કરે છે તે વારંવાર કરેલાં કર્મોને પણ દૈવ નાશ કરે છે. ઉદ્યમવાળા મનુષ્યે જે કરવા યોગ્ય છે તે શંકા રહિત નિરંતર કરવું પણ સિદ્ધિ ભાગ્યવિષે રહિ છે, હે ભારત દુર્યોધન, કપટેકરી અને વિષયોગવડે કુંતિપુત્રોને છેતર્યા તેમ લાક્ષાગૃહવિષે બોલ્યા, અને જુગટામાંપરાજય પમાડ્યા તથા રાજનીતિનો આશ્રય કરી વનપ્રત્યે મોકલ્યા. એ રીતે યત્ને કરી જે જે કર્યું તે તે દૈવે નાશ કર્યું તોપણ દૈવને નિરર્થક કરી યત્ન પ્રત્યે રહિ યુદ્ધ કરો કે, જેથી યત્ન કરતા એવા જે તમે તેના અને તેઓના માર્ગેકરી દૈવ ચાલશે. હે કુરૂદ્વહ, શૂર એવા દુર્યોધન તેઓનું બુદ્ધિપૂર્વક કોઈ ઠેકાણે પણ સુકૃત દેખાતું નથી. તેમ તમારૂં બુદ્ધિસહિત દુષ્કૃત નથી. સર્વનાં સુકૃત તથા દુષ્કૃતનું દૈવ પ્રમાણ છે અને દૈવ પણ પોતાનું કર્મ છે તે પુરૂષો સુતા હોય તોપણ જાગે છે. તમારાં ઘણાં સૈન્યો અને ઘણા યોદ્ધાઓ હતા, તે પ્રમાણે પાંડુપુત્રોના ન હતા, તોપણ આ રીતે યુદ્ધ થયું અને તે થોડાઓએ બહુ અને પ્રહાર કરતા એવા જે તમે તેઓને નાશ કર્યા, તે કર્મ દૈવનું માનું છું કે જેણે શરીરનું બળ

નાશ કર્યું સંજય કહે છે–હેજનાધિપ ધૃતરાષ્ટ્ર, એ રીતે બહુ તે બોલતા હતા એટલામાં સંગ્રામવિષે પાંડવોનાં સૈન્યો દેખાયાં. હે રાજન્, ત્યાર પછી તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે મળેલા છે રથ અને હસ્તિઓ જેમાં એવું યુદ્ધ તમારા યોદ્ધાઓનું પારકાઓ સાથે થવા લાગ્યું.

॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं ॥

॥ तावकानांपरैःसार्धंराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि जयद्रथवधपर्वाणि पुनर्युद्धारंभे गुर्जरभाषायां द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ समाप्तंच जयद्रथवधपर्व ॥

॥ अथघटोत्कचवधपर्व ॥

संजयउवाच ॥ तदुदीर्णगजानीकंबलंतवजनाधिप ॥

॥ पाण्डुसेनामतिक्रम्ययोधयामाससर्वतः ॥

સંજય કહે છે—હે જનાધિપ ધૃતરાષ્ટ્ર, તે વૃદ્ધિ પામેલું હાથિઓના સમૂહવાળું તમારૂં સૈન્ય પાંડુસેનાને ઉલ્લંઘન કરી સર્વ તરફથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યું, પરસ્પર યુદ્ધ કરતા એવા પંચાલદેશનારાજાઓ અને કૌરવો બીજા લોકસંબંધી મોટાં યમરાષ્ટ્રપ્રત્યે જવા દિક્ષાવાળા થયા. શૂરાઓ શૂરાઓની સાથે સમાગમ પામી બાણ, તોમર અને શક્તિઓવડે વિંધતા હતા. તથા યુદ્ધમાં એક બીજાને યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલતા હતા. પરસ્પર મારતા એવા રથિ પુરૂષોનું રથિપુરૂષો સાથે રૂધિરના વેહેવાથી ભયંકર એવું મોટું યુદ્ધ થતું હતું. હે મહારાજ, મદોન્મત્ત અતિ ક્રોધ પામેલા હાથિ સમાગમ પામી દાંતવડે એક બીજાને ચીરતા હતા. આકુલીયુદ્ધમાં મોટાં યશને ઈચ્છતા એવા ઘોડેસ્વારો પ્રાસ, શક્તિ અને ફરશિઓવડે ઘોડેસ્વારોને ભેદતા હતા. હે મહાબાહો, નિરંતર પરાક્રમવિષે યત્નવાળા અને શસ્ત્ર જેઓના હાથમાં છે એવા હજારો પાયદળ પરસ્પર નાશ પામતા હતા. હે મારિષ, ગોત્ર, નામ અને કુળના સાંભળવાથી અમે કૌરવોસહિત પંચાલ રાજાઓને જાણતા હતા. નિર્ભય પુરૂષોનીપેઠે ફરતા એવા તે યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં બાણ, શક્તિ અને પરશુઓએકરી એક બીજાને પરલોકપ્રત્યે

મોકલતા હતા. હે રાજન્, સૂર્યનો અસ્ત થવાથી પણ જેમ દશદિશાઓ શો- ભતી નથી, અને પ્રકાશ પણ જણાતો નથી, તેમ તે યોદ્ધાઓના મૂકેલા બાણ દશ દિશાઓ પ્રત્યે શોભતા હતા. અને દશ દિશાઓ શોભતી ન હતી. તથા પ્રકાશ પણ જણાતો ન હતો. હે ભારત મહારાજ, તે રીતે પાંડવો યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે દુર્યોધન તેના સૈન્ય પ્રત્યે પેઠો. સિં- ધુ દેશના રાજા જયદ્રથના વધેકરી અતિ દુઃખ યુક્ત એવા દુર્યોધને મરવું એમ વિચાર કરી શત્રુઓના સૈન્યપ્રત્યે પ્રવેશ કર્યો. રથના ઘોષેકરી પૃથ્વી- ને શબ્દાયમાન કરતો અને કંપાવતો હોય નહિ શું, તેમ તમારો પુત્ર દુ- ર્યોધન પાંડવોની સેના પ્રત્યે વર્તવા લાગ્યો. હે ભારત, તેનાં અને તેઓનાં સર્વે સૈન્યોના અભાવને કરનારો મોટો ધાટો નાશ થયો. મધ્યાન્હ સમયે કિરણોવડે તપતા સૂર્યને જેમ ન જોઈ શકે તેમ બાણરૂપિ કિરણોવડે સે- નાના મધ્યભાગમાં તપતા એવા તમારા પુત્ર ભાઈ દુર્યોધનને યુદ્ધમાં જોવા માટે પાંડવો સમર્થ થતા ન હતા. પલાયન કરવામાં ઉત્સાહવાળા, શત્રુના જયવિષે નિરૂત્સાહ અને મહાત્મા ધનુર્ધારિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને, સા- ફ જેના અગ્રભાગ છે એવા સુવર્ણના પુંખવાળા બાણોએકરી વધ કરેલા એવા પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ ચારેકોર દોડતા હતા અને પીડા પામતા એ- વા પાંડવોના સૈનિકો જલદી નાશ પામતા હતા. હે વિશાંપતે, જે તમારો પુત્ર રાજા દુર્યોધન જેવું રણભૂમિમાં કર્મ કરતો હતો, તેવું તમારા બીજા યો- દ્ધાઓએ કર્મ કર્યું નથી. જેમ હસ્તિએ પ્રફુલ્લિત કમળવાળી કમળનિ વેલ ખુંદાય તેમ રણભૂમિમાં તમારા પુત્ર દુર્યોધને તે પાંડવોની સેનાને હેરાન કરી. વાયુ અને સૂર્યવડે જેની શોભા નાશ પામી છે એવી તથા જળ જેનું સુકાયું છે એવી કમળની વેલ જેમ થાય તેમ તમારા પુત્રનાં તેજેકરી પાંડવોની સેના થઈ. હે ભારત, તમારા પુત્ર દુર્યોધનથી હણાતી એવી પાં- ડવોની સેનાને જોઇને જેઓમાં ભીમસેન અગ્રેસર છે એવા પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ તે સામે દોડ્યા. તે દુર્યોધને ભીમસેનને દશ બાણોએ, માદ્રીના પુત્ર નકુલ સહદેવને ત્રણ ત્રણ બાણોએ, વિરાટ અને દ્રુપદ રાજાને છ બાણોએ, શિખંડિને સો બાણોએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શિત્તેર બાણોએ, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને સાત બાણોએ, કેકય તથા ચેદિદેશના યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ એવા ઘણા બાણોએ અને સાત્વત એવા સાત્યકિને પાંચ બાણોએ વીંધી, તથા દ્રુપદ પુત્રોને અને ઘટોત્કચને ત્રણ ત્રણ બાણવડે વિંધી સિંહની પેઠે નાદ કર્યો. મહા

રણવિષે હસ્તિઓ સહિત બીજા હજારો યોદ્ધાઓને બાણોએકરી, જેમ ક્રોધ પામેલો કાળ પ્રજાને મારી નાખે તેમ દુર્યોધને કાપી નાખ્યા, હે નરાધિપ, તે તમારા પુત્ર દુર્યોધનના બાણવડે યુદ્ધમાં વધ થતી એવી તે પાંડવોની સેના ભાગવા લાગી. તે સમયે હે રાજન્, મહાસંગ્રામમાં સૂર્યની પેઠે તપતા તે કુરુરાજ દુર્યોધનને જોવા માટે પાંડુપુત્રના સૈનિકો સમર્થ થતા ન હતા. હે રાજશ્રેષ્ઠ, ત્યાર પછી કોપ પામેલા યુધિષ્ઠિર રાજા, કુરુપતિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને મારવાની ઈચ્છાવડે સામે દોડ્યા. અને શત્રુનું દમન કરનારા કુરુકુળમાં થએલા પરાક્રમિ તે બે દુર્યોધન અને યુધિષ્ઠિર સ્વાર્થ માટે યુદ્ધમાં સામસામા મળ્યા, તે પછી ક્રોધ પામેલા દુર્યોધને નમેલ પર્વવાળા દશ બાણોએકરી, યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા અને તત્કાલ બાણેકરી ધ્વજ કાપી નાંખ્યો. હે નૃપ, મહાત્મા એવા પાંડુપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરને પ્રિય એવો જે ઈન્દ્રસેન સારથિ તેને લલાટભાગવિષે ત્રણ બાણવડે હણ્યો અને ફરીને મહારથિ દુર્યોધને બીજા બાણવડે એના ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું તથા ચાર બાણોએકરી ચાર ઘોડાઓને વિંધ્યા. ત્યાર પછી ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિરે નિમેષ વખતમાં જેમ તેમ વેગવડે બીજાં ધનુષ્યને ગ્રહણ કરી કૌરવ એવા દુર્યોધનને નિવાર્યો. અને હે મારિષ, જ્યેષ્ઠ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ભલ્લ નામના બે બાણવડે શત્રુઓને હણતો એવો જે દુર્યોધન, તેના સુવર્ણપૃષ્ઠવાળા મોટા ધનુષ્યને ત્રણ પ્રકારે કરી કાપી નાખ્યું. તથા ઠીક નાખેલા તીક્ષ્ણ દશ બાણોએ કરીને તેને વિંધ્યો. લાગેલા તે સર્વ બાણ દુર્યોધનના મર્મને ભેદી પૃથ્વીપ્રત્યે પેઠા. તે પછી ચોતરફથી વિંટાએલા યોદ્ધાઓ યુધિષ્ઠિરને સર્વ તરફથી જેમ દેવતાઓ વૃત્રાસુરને હણવા સારૂ ઈન્દ્રને વિંટિ વળ્યા હતા, તેમ વિંટિ વળ્યા. તે પછી હે મારિષ. યુધિષ્ઠિર રાજા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને હાય હણાયો છે એમ કહી તે તે પ્રત્યે સૂર્ય કિરણસરખી કાંતિવાળા નિવારણ ન કરાય એવા અત્યુગ્ર બાણને નાખવા લાગ્યા. કાનપર્યંત ખેંચી મૂકેલા તે બાણવડે વિંધાએલ, મોહિત થએલી છે બુદ્ધિ જેની એવો કૌરવ દુર્યોધન રથના સારથિના બેસવાને સ્થાને બેઠો. હે રાજેંદ્ર, ત્યાર પછી પંચાલદેશના યોદ્ધાઓની હર્ષ પામેલી સેનાઓનો રાજા હણાયો એવી રીતે ચોતરફ અતિ મોટો શબ્દ થયો. અને હે મારિષ, તે સમયે ઉગ્ર એવો બાણશબ્દ સહિત મનુષ્યોનો શબ્દ સંભળાયો. એ પછી તુર્ત ત્યાં યુદ્ધ વિષે દ્રોણાચાર્ય દેખાયા અને હર્ષ પામેલો એવો દુર્યોધન પણ દૃઢ ધનુષ્યને લેઈ

પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહેતા થકો સામે ગયો. ઊતાવળા અને જયને ઈચ્છતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ તેની સામે ગયા અને કુરૂશ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધનને ઈચ્છનાર દ્રોણાચાર્ય ચંડવાયુવડે ચાલતાં વાદળોને મટાડતા એવા સૂર્યની પેઠે તેઓ સામે ગયા. હે રાજન્, ત્યાર પછી યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાવડે મળેલા એવા તમારા યોદ્ધા તથા પરયોદ્ધાઓનું ઘણો જેમાં નાશ છે એવું મોટુ યુદ્ધ થયું.

॥ ततोऽराजन्महानासीत्सङ्ग्रामोभूरिवर्द्धनः ॥
॥ तावकानांपरेषांचसमेतानांयुयुत्सया ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दुर्योधन पराभवे गुर्जरभाषायां त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५३॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ यत्तदाप्राविशत्पाण्डूनाचार्यःकुपितोबली ॥
॥ उक्त्वादुर्योधनंमन्दंममशास्त्रातिगंसुतं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—તે સમયે મારી આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર મંદ મારા પુત્ર દુર્યોધનને કહી કોપ પામેલા બળવાન્ દ્રોણાચાર્ય પાંડવોના યોદ્ધાઓપ્રત્યે ગયા તે યોદ્ધાઓ પ્રત્યે જઈ ફરતા રથમાં બેઠેલા મહાધનુર્ધારી એવા દ્રોણાચાર્યને પાંડવો કેવી રીતે વારવા લાગ્યા. મહાસંગ્રામમાં કોણ દ્રોણાચાર્યના દક્ષિણ ચક્રને સાચવવા લાગ્યા અને બહુ શત્રુઓને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યના ઉત્તર ચક્રની કોણ રક્ષા કરવા લાગ્યા, કયા શૂરા યોદ્ધાઓ શૂર એવા એ દ્રોણાચાર્યના પૃષ્ઠભાગવિષે રહ્યા તથા કયા શત્રુઓ રથિ એવા તે દ્રોણાચાર્યના અગ્ર ભાગમાં વર્તવા લાગ્યા? હું માનું છું કે તેઓનો ઋતુવગર સ્પને સમયવગર શી રીતે સ્પર્શ કર્યો હશે, હું માનું છું કે શિશિર ઋતુમાં ગાયો કંપે તેમ કંપતા હશે? મહાધનુષ્માન્ પરાજય ન પામેલા જે દ્રોણાચાર્ય પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓપ્રત્યે ગયા હતા, રથ માર્ગો વિષે નૃત્ય કરતા સર્વ શસ્ત્રધારિઓમાં ઉત્તમ પંચાલ યોદ્ધાઓના સર્વે સૈન્યોનું દહન કરતા એવા રથિવર્ય ક્રોધ પામેલા તે દ્રોણાચાર્ય અગ્નિ જેમ મૃત્યુને પામે તેમ કેવી રીતે મૃત્યુ પામ્યા. સંજય કહે છે,—સાયંકાલ વિષે સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને મારિને કુંતિપુત્ર અર્જુન તથા મહા ધનુર્ધારિ સાત્યકિ એ ગ-

જા યુધિષ્ઠિર સાથે મળીને દ્રોણપ્રત્યેજ ગયાં. તેમજ જલદી યુધિષ્ઠિર ને પાંડુપુત્ર ભીમસેન સજ્જ થઇ જૂદી જૂદી સેનાવડે દ્રોણપ્રત્યે દોડ્યા. બુદ્ધિમાન્ નકુળ અને દુઃખેકરી જીતાય એવો સહદેવ, સૈન્યસહિત એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તથા કેકયરાજાઓ સહિત એવો વિરાટ, એ સર્વે પણ તેને ત્યાંજ ગયા. સેનાસહિત એવા શાલ્વદેશના યોદ્ધાઓ અને મત્સ્યદેશના યોદ્ધાઓ પણ દ્રોણપ્રત્યેજ ગયા. હે રાજન્, પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓએ રક્ષા કરેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો પિતા દ્રુપદરાજા પણ દ્રોણપ્રત્યેજ ગયો. મહાધનુર્ધારિ દ્રુપદરાજાના પુત્રો ને રાક્ષસ ઘટોત્કચ તે સર્વે સૈન્યોસહિત મહાકાંતિમાન્ દ્રોણપ્રત્યેજ ગયા, તેમજ પ્રભદ્રક રાજાઓ અને પ્રહાર કરનારા છ હજાર પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ શિખંડીને આગળ કરી દ્રોણપ્રત્યેજ ગયા, તથા બીજા નરશ્રેષ્ઠ પાંડવોના મહારથિઓ પણ ભેગા થઇ દ્વિજ શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યેજ ગયા. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, તે શૂરાઓ યુદ્ધ સારૂ ગયા ત્યારે બીરૂ પુરૂષોના ભયને વધારનારી, યોદ્ધાઓને અશિવરૂપ એવી, રૌદ્ર, અંતકને પમાડનારી, હાથિ, ઘોડા અને મનુષ્યોના પ્રાણને હરનારી ભયંકર રાત્રી થઇ હતી. હે રાજન્, તે ઘોર રાત્રિવિષે ચોતરફ શબ્દ કરતી શાહૂડીઓ જ્વાલકવલસહિત એવા મુખોવડે ઘોર એવાં ભયને નિવેદન કરતી હતી. અને ઘણા ભયને સૂચવતા એવા ઘૂડ દેખાતા હતા. તેમાં પણ અતિદારૂણ એવા વિશેષેકરી કૌરવોની સેના વિષે દેખાતા હતા. હે રાજેંદ્ર, તે પછી સૈન્યોવિષે મોટો શબ્દ થયો. તે મોટા ભેરીઓના શબ્દવડે, મૃદંગ શબ્દવડે, હસ્તિઓના બૃંહિત શબ્દોવડે, ઘોડાઓના હેષિતશબ્દોવડે અને ખરીઓના શબ્દના નિપાત (પછાટ) વડે ચોતરફથી સંકુલ (ધાટો) થયો. ત્યાર પછી સંધ્યા સમયવિષે હે મહારાજ, દ્રોણ અને સૃંજય યોદ્ધાઓનું અતિ દારૂણ યુદ્ધ થયું, તે વખતે ચોતરફથી અંધકારેકરી વિંટાએલા લોકવિષે કાંઇ પણ જણાતું ન હતું. ચોતરફથી ઉત્પન્ન થતી રજવડે અને સૈન્યેકરીને મનુષ્ય, ઘોડા અને હસ્તિઓનું રૂધિર શમી જતું હતું. મોહેકરીયુક્ત એવા અમે ભૂમિના રજને દેખતા ન હતા. પર્વતમાં બળતું એવું જે વાંસનું વન તેનો જેમ ચટચટા શબ્દ થાય તેમ રાત્રિવિષે પડતા બાણોનો ચડચડાટ શબ્દ થતો હતો, મૃદંગ અને આનકના શબ્દોવડે ઝઝંર તથા પટહના શબ્દોવડે, ફેત્કાર શબ્દોવડે અને હેષિત શબ્દોવડે સર્વે આકુલ થયેલું હતું. હે રાજન્, અંધકારે કરી વિંટાએલાં જગત્વિષે પોતાના તથા પારકા જ-

ણાતા ન હતા અને તે સર્વ રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં ઉન્મત્ત સરખું થયું હતું, એ પછી હે રાજેન્દ્ર, ભૂમિનું રજ રૂધિરવડે નાશ થયું અને સુવર્ણના આભૂષણોએકરી તથા બખ્તરોએકરી અંધારૂ નાશ થયું. હે ભરતવર્ય, તે પછી મણિ અને સુવર્ણેકરી શોભિત એવી તે ભારતીસેના રાત્રિવિષે નક્ષત્ર સહિત આકાશ જેમ થએલું હોય તેમ થઈ હતી. શીયાળનાં ટોળાંવડે શબ્દવાળી, શક્તિ અને ધ્વજવડે આકુલ, હસ્તિઓના શબ્દસહિત સિંહનાદવડે મોટા શબ્દવાળી એવી જે તે સેના, તેવિષે મહેન્દ્રના વજ્ર શબ્દસરખો જેનો શબ્દ છે એવો સર્વ દિશાઓને વ્યાપ્ત થતો રૂવાડાંને હર્ષ કરતો રણસંકુલ એવો મોટો શબ્દ થયો. હે મહારાજ, અર્ધરાત્રિ સમયે તે ભારતીસેના બાજુબંધ, કુંડળ, નિષ્ક અને અસ્ત્રોવડે શોભિત દેખાતી હતી, તે સમયે સુવર્ણેકરી શોભિત હસ્તિઓ તથા રથો રાત્રિવિષે વિજળીસહિત એવા મેઘ જેમ દેખાય તેમ દેખાતા હતા, શોભિત પડતાં એવાં ઋષ્ટિ, શક્તિ, ગદા, બાણ, મુસળ, પ્રાસ. ને પટ્ટિશ નામનાં હથિયારો અગ્નિઓ સરખાં દેખાતાં હતાં, જેમ દુર્યોધનરૂપી પૂર્વવાયુ છે એવી, જેમાં રથ ને હાથિરૂપિ બલાહક છે એવી, વાદિત્રના ઘોષવડે ગર્જનાવાળી, ધનુરૂપિ વિજળીઓ તથા ધ્વજવડે વિંટાએલ એવી, જેમાં દ્રોણ અને પાંડવરૂપિ પર્જન્ય છે એવી, જેમાં ખડ્ગ, શક્તિ અને ગદારૂપિ વજ્ર છે એવી, બાણરૂપિ ધારા અને અસ્ત્રરૂપિ પવનવાળી, અતિ શીત અને ઉષ્ણેકરી સંકુલ, ઘોર, વિસ્મય પમાડનાર, ઉગ્ર, જીવિતને નાશ કરનાર, ન તરીશકાય એવી અને અતિ ભયવાળી એવી જે તે સેના તે પ્રત્યે યુદ્ધની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષો પ્રવેશ કરતા હતા. તે રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરવિષે ઘોર મોટા શબ્દોવડે નાદવાળું ભીરૂપુરૂષોના ભયને વધારનારૂં તથા શૂરપુરૂષોના હર્ષને વધારનારૂં મહાઘોર અતિદારૂણ રાત્રિ યુદ્ધ થતું હતું, તે વખતે ક્રોધ પામેલા ભેગા થએલા એવા પાંડવ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ દ્રોણપ્રત્યે દોડ્યા. હે રાજન્, જે જે મહારથિઓ અગ્રભાગવિષે વર્તતા હતા તે સર્વને વિમુખ કર્યા અને કેટલાકને યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યા. રાત્રિના પ્રદોષસમયમાં એકલા દ્રોણાચાર્યે નારાચોવડે તે હજારો હાથિઓને, દશહજાર રથોને અને દશલાખ તથા અર્બુદ એવા પાયદળને, ઘોડાઓના સમૂહોને નાશ કર્યો.

॥ पदातिहयसङ्घानांप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥

॥ द्रोणेनैकेननाराचैर्निर्भिन्नानिनिशामुखे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे गुर्जरभाषायां चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे सृञ्जयानमितौजसि ॥
॥ अमृष्यमाणे संरब्धे का वोऽभूद्वै मतिस्तदा ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—ન માપી શકાય એવું જેનું પરાક્રમ છે એવા દુર્ધર્ષ અને અમર્ષવાળા તે દ્રોણાચાર્ય સંજય યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા, ત્યારે તમારી કેવી બુદ્ધિ થઈ? મારી આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર એવા પુત્ર દુર્યોધનને તે રીતે કહી અમેયાત્મા એવા દ્રોણાચાર્ય જ્યારે તેઓ પ્રત્યે ગયા ત્યારે કુંતિપુત્રે શું કર્યું, સિંધુદેશના રાજા તથા શૂર ભૂરિશ્રવાના હણાવાથી જે મહાતેજસ્વી પરાજય ન પામેલા દ્રોણાચાર્ય પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ પ્રત્યે ગયા ને દુર્ધર્ષ તથા શત્રુને તપાવનાર એવા તે શત્રુની સેના પ્રત્યે પેઠા ત્યારે દુર્યોધને કયાં કાર્યને સમયોચિત માન્યું, કોણ વરદાન દેનાર શૂર અને બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યને અનુસર્યા, કયા શૂરાઓ યુદ્ધ કરતા શૂર એવા જે એ દ્રોણાચાર્ય તેની પાછળ ગયા અને કોણ રણભૂમિમાં શત્રુઓને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યની આગળ વર્તવા લાગ્યા. હું શિશિર ઋતુમાં કંપતી એવી દુબળી ગાયોની પેઠે દ્રોણાચાર્યના બાણવડે પીડાએલા સર્વ પાંડવોને માનુંછું. હે પ્રભો સંજય, મહાધનુર્ધારી શત્રુઓને હણનાર પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા તે દ્રોણાચાર્ય પંચાલ યોદ્ધાઓ પ્રત્યે જઈ કેવી રીતે નાશ પામ્યા? રાત્રિ વિષે સર્વ યોદ્ધાઓ અને મહારથિઓના મળવાથી તથા જૂદાં જૂદાં સૈન્યોને ચલાયમાનપણું થવાથી તે સમયે તમારામાં કોણ કેવી બુદ્ધિવાળા થયા હતા? યુદ્ધમાં મારા જે યોદ્ધાઓને ઘાયલ થએલા પરાભવ પામેલા અને રથિઓને રથ રહિત કરેલા કહે છે તે સંક્ષોડન કરતા પાંડવોવડે દુઃખિત ચિત્તવાળા અને ઘાટા અંધકારમાં મગ્ન થએલા યોદ્ધાઓની તે સમયે કેવી બુદ્ધિ થઈ? પાંડવોને હર્ષ પામેલા, ઉન્નતિ પામેલા અને સંતોષ પામેલા કહે છે અને મારા યોદ્ધાઓને હર્ષ રહિત તથા ભગ્ન થએલા આ સમયે કહે છે ત્યારે તે સમયે હે સંજય, એ યોદ્ધાઓનું અને પલાયન ન કરનારા એવા પાંડવોનું યુદ્ધ કૌરવ વિષે રાત્રિ સમયે કેવી રીતે પ્રકાશ થયું? સંજય કહે છે—હે રાજન્, તે અતિદારૂણ રાત્રિ યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે સર્વ પાંડ-

વો સોમક યોદ્ધાઓ સહિત દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે દોડયા. પછી દ્રોણાચાર્યે કેકય યોદ્ધાઓને તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સર્વ પુત્રોને શીઘ્ર જનારા બાણોવડે પ્રેતલોકપ્રત્યે મોકલ્યા. હે ભારત રાજન્, જે મહારથિઓ તે દ્રોણાચાર્યની આગળ વર્તતા હતા તે સર્વને તેણે પિતૃલોકપ્રત્યે મોકલ્યા, તે સમયે નાશ કરતા એવા જે મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય તે પ્રત્યે ક્રોધ પામેલો પ્રતાપવાન્ શિબિરાજા ગયો, સમીપ આવતો એવો જે તે પાંડવોનો મહારથિ તેને જોઈને સર્વ ફરશીવાળાં તીક્ષ્ણ દશ બાણોએ કરી દ્રોણાચાર્યે વિંધ્યો. તેમને તીક્ષ્ણબાણોએકરી શિબિરાજાએ સામા વિંધ્યા અને ગર્વ કરીને એમના સારથિને ભલ્લનામના બાણવડે મારી નાખ્યો. દ્રોણાચાર્યે તેના ઘોડાઓને તથા સારથિને હણી એ પછી મહાત્મા એવા તે શિબિરાજાના મુકુટ સહિત એવા મસ્તકને કાયાથી ભિન્ન કરી નાખ્યું. તે પછી દ્રોણાચાર્યના બીજા સારથિને જલદી દુર્યોધન લેઈ આવ્યો અને ફરીને તે સારથિએ જેના ઘોડા ઝાલ્યા છે એવા તે દ્રોણાચાર્ય શત્રુઓ સમીપ દોડયા, રણભૂમિમાં પ્રથમ પિતાનો વધ થવાથી ક્રોધ પામેલો કલિંગદેશના રાજાનો પુત્ર, કલિંગદેશના યોદ્ધાઓનાં સૈન્ય સહિત ભીમસેન સામો દોડયો, તેણે ભીમસેનને પાંચ બાણે વિંધી ફરીને સાત બાણવડે વિંધ્યો. શોકરહિત એવો જે ભીમસેન તેને ત્રણ બાણોએ પીડિત કર્યો અને એક બાણેકરી ધ્વજને કાપી નાખ્યો. તે ટાણે કલિંગ યોદ્ધાઓના તે શૂર રાજપુત્રને ક્રોધ પામેલા ભીમસેને રથમાંથી તેના રથ પ્રત્યે જઈ મૂઠીવડે હણ્યો યુદ્ધમાં અતિ બળવાન્ પાંડુપુત્ર ભીમસેને મૂઠીએકરી હણેલો એવો જે તે કલિંગ રાજપુત્ર તેનાં સર્વ અસ્થિ જૂદાં જૂદાં થઈ તત્કાલ પડયાં. હે પરંતપ, તે ભીમસેનને કર્ણ અને એના ભાઇઓ સહન કરી ન શક્યા તેથી તેઓ ભીમસેનને આશિવીષ એવા સર્પની ઉપમા અપાય એવા નારાચ બાણોએકરી ભીમસેનને પ્રહાર કરવા લાગ્યા, તે પછી ભીમસેન શત્રુના રથને છોડી દેઈ ધ્રુવના રથપ્રત્યે ગયો. અને વારંવાર બાણ નાખતો એવો જે ધ્રુવ તેને મૂઠીથી મારી નાંખ્યો. બળવાન્ પાંડુપુત્ર ભીમસેને તે પ્રમાણે હણેલો તે ધ્રુવ પૃથ્વીપર પડયો. હે મહારાજ, તેને હણી મહાબળવાન્ ભીમસેન જયરાતના રથને પામીને વારંવાર સિંહની પેઠે નાદ કરવા લાગ્યો. એ પછી જયરાતને જમણા હાથવડે પછાડી કર્ણના છતાં નાશ પમાડયો, ને તલશબ્દ કર્યો. તે વખતે પાસે રહેલા કર્ણે પાંડુ પુત્ર ભીમસેન પ્રત્યે સુવર્ણમય શક્તિ ફેંકી.

તે પછી તેજ શક્તિને હસતા એવા દુર્ધર્ષ પાંડુપુત્ર ભીમસેને ગ્રહણ કરી અને સંગ્રામ વિષે કર્ણપ્રત્યે નાખી, સમીપ આવતી તે શક્તિને ગુપ્ત બાણોવડે શકુનિએ કાપી નાખી. રણભૂમિમાં એ મોટું કર્મ કરી અદ્ભુત પરાક્રમવાળો ભીમસેન પોતાના રથપ્રત્યે બેસી ફરીને તમારી સેના પ્રત્યે દોડયો, ક્રોધ પામેલા અંતકની પેઠે આવતો અને હણવાને ઈચ્છતો એવો જે તે મહાબાહુ ભીમસેન તેને હે વિશાંપતે, મોટી બાણવૃષ્ટિએકરી ઢાંકતા એવા મહારથિ તમારા પુત્રો નિવારણ કરવા લાગ્યા. તે પછી સંગ્રામવિષે હાસ્ય કરતો હોય નહિ શું તેમ રહ્યો એવો જે ભીમસેન તેણે દુર્મદના સારથી અને ઘોડાઓને બાણોએકરી યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યા. ત્યાર પછી દુર્મદ દુષ્કર્ણના રથપ્રત્યે ગયો ને પછી એક રથપ્રત્યે બેઠેલા શત્રુને તપાવનારા, તે બે ભાઈઓ સંગ્રામના અગ્રભાગના મધ્યમાં જેમ બેઉ અંબુપતિના મિત્રો દૈત્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા તારકાસુરપ્રત્યે દોડયા હતા તેમ દોડયા. તે પછી તે દુર્મદ અને દુષ્કર્ણ તમારા પુત્રો એક રથપ્રત્યે બેસી ભીમસેનને બાણોવડે વિંધતા હતા. તે સમયે કર્ણના, દ્રોણાચાર્યના, દુર્યોધનના, કૃપાચાર્યના, સોમદત્તના અને બાલ્હીકના જોતાં શત્રુને દમનાર એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેને શૂરા દુર્મદ તથા દુષ્કર્ણના તે રથને પગના પ્રહારે કરી પૃથ્વીપ્રત્યે પેસારી દીધો, પછી બલવાન્ તથા શૂર એવા તમારા પુત્ર દુષ્કર્ણ અને દુર્મદને મૂઠીવડે પ્રહાર કરી ક્રોધ પામેલો તે કચરવા લાગ્યો ને શબ્દ કરવા લાગ્યો. હે નૃપ, ત્યાર પછી હાહાકારવાળાં સૈન્યવિષે ભીમસેનને જોઈ રાજાઓ ભીમસેનના રૂપેકરી ધૃતરાષ્ટ્રના યોદ્ધાઓવિષે આ રૂદ્ર યુદ્ધ કરે છે એમ કેહેતા હતા. અને હે ભારત, એ પ્રમાણે કહી સંજ્ઞારહિત એવા ઘોડાઓને દોડાવતા થકા ભાગતા હતા અને બેઉ સાથે દોડી શક્તા ન હતા. પછી રાત્રિના પ્રદોષ સમયે તમારાં સૈન્યને ઘણું રગદોળવાથી ઉત્તમ રાજાઓએ વખાણ કરેલો મહાબળવાન્ કમળસરખાં શોભિત નેત્રવાળો વૃકોદર ભીમસેન યુધિષ્ઠિરરાજાને વખાણવા લાગ્યો. તે પછી નકુળ, સહદેવ, દ્રુપદ, વિરાટ; કેકયરાજાઓ અને યુધિષ્ઠિર ઘણો હર્ષ પામ્યા અને જેવી રીતે અંધકાસુરને હણવાથી મહાદેવને દેવતાઓ વખાણતા હતા તેવી રીતે વૃકોદર ભીમસેનને બહુ વખાણવા લાગ્યા. પછી વરૂણના પુત્રની ઉપમા અપાય એવા મહાત્મા ગુરૂ દ્રોણાચાર્યની સાથે ક્રોધયુક્ત રથ, પાયદળ અને હસ્તિઓસહિત અતિ યુદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા એવા તમારા પુત્રો વૃકોદર

ભીમસેનને ચોતરફથી નિવારણ કરવા લાગ્યા. હે નૃપવર્ય, ત્યારે પછી અંધકારરૂપિ મેઘવડે જેમ ઢંકાએલ હોય તેમ તિમિરવડે ઢંકાએલા મહાભયવાળા પ્રદોષ સમયવિષે અતિદારૂણ, વરૂના ટોળાંને તથા ગીધને હર્ષ પમાડનારૂ અને ભયને આપનારૂં એવું મહાત્માઓનું અદ્‌ભુત યુદ્ધ થયું.

॥ ततोभवीत्तिमिरघैनैरिवावृतेमहाभयेभयदमतीवदारुणं ॥

॥ नीशामुखेवृकबलगृध्रमोदनंमहात्मनांनृपवरयुद्धमद्भुतं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वाणि रात्रियुद्धे भीमपराक्रमे गुर्जरभाषायां पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

संजयउवाच ॥ प्रायोपविष्टेतुहतेपुत्रेसात्यकिनातदा ॥

॥ सोमदत्तोभृशंक्रुद्धःसात्यकिंवाक्यमब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—જ્યારે સાત્યકિએ અનશનવ્રતવાળા પુત્રને હણ્યો ત્યારે અતિ ક્રોધ પામેલો સોમદત્ત સાત્યકિને કેહેવા લાગ્યો કે, હે સાત્વત સાત્યકિ, જે પૂર્વે મહાત્મા દેવતાઓએ ક્ષત્રિઓનો ધર્મ જોએલો છે તે ધર્મને તું તજી કેમ શત્રુના ધર્મવિષે પ્રીતિવાળો થયો. હે સાત્યકિ, પરાઙ્‌મુખ, દીન અને જેણે શસ્ત્ર નાખી દિધેલાં છે એવા પુરૂષને ક્ષત્રિઓના ધર્મવિષે પ્રીતિવાળો પ્રાજ્ઞપુરૂષ રણભૂમિમાં કેમ પ્રહાર કરે? હે સાત્વત સાત્યકિ, તેમાં પણ યુદ્ધમાં વૃષ્ણિઓના મધ્યમાં મહાબાહુ પ્રદ્યુમ્ન અને તું એ બેજ મહારથિઓ પ્રખ્યાત છો માટે કુંતિપુત્ર અર્જુને જેનો હાથ કાપેલો છે એવા અનશનવ્રતવાળા પુરૂષ પ્રત્યે નરકપાતના કારણરૂપ એવું ઘાતકિ કર્મ કેમ કર્યું. હે દુર્વૃત મૂઢ સાત્યકિ, સંગ્રામમાં તે કર્મનાં ફલને પામ્ય. આજે પરાક્રમ કરી બાણવડે તારૂં મસ્તક કાપીશ. હે વૃષ્ણિમાં અપમાન આપનાર સાત્વત સાત્યકિ, પુત્રો, ઈષ્ટ અને સુકૃતવડે સમ ખાઉંછું કે આ આવતી રાત્રિપ્રત્યે આત્માને શૂર માનનાર કુંતિપુત્ર અર્જુને ન રક્ષા કરેલ એવો જે તું તેને જો પુત્ર અને નાના ભાઈસહિત ન મારૂં તો ઘોરનરકમાં પડું. એવી રીતે કહી અતિ ક્રોધ પામેલો મહાબલવાન્ સોમદત્ત શંખનાદ તથા ઊંચે સ્વરેકરી સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. તે પછી કમળપત્રસરખાં નેત્રવાળો સિંહસરખી દાઢવાળો દુરાસદ સાત્યકિ અતિ ક્રોધવાન્ થઈ સોમદત્તને કેહેવા લાગ્યો—હે કુરૂકુળમાં થએલા સોમદત્ત, તારી સાથે અથવા બીજા સાથે

યુદ્ધ કરતો એવો જે હું તેને હૃદયવિષે કશો પણ ત્રાસ નથી. હે કૌરવ્ય, જો કે સર્વ સૈન્યે રક્ષા કરેલો એવો તું મારીસાથે યુદ્ધ કરીશ તોપણ તારાથી મને કશું પણ દુઃખ થાય તેમ નથી. તું તેણે યુદ્ધવિષે સારરૂપ અને અસત્પુરૂષોનાં માનેલ એવાં વાક્યેકરી બીવરાવી શકાય એવો હું નથી. હે નરાધિમ સોમદત્ત, જો મારી સાથે તને યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા છે, તો નિર્દય થઈ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી મને પ્રહાર કર, અને હું તને પ્રહાર કરૂં છું. હે શૂર મહારાજ સોમદત્ત, મહારથિ તારા પુત્ર ભૂરિશ્રવાને હણ્યો અને ભાઈનાં દુઃખેકરી કર્ષિત એવા શલને પણ માર્યો. તેમજ આજે તને પણ પુત્ર અને બાંધવસહિત મારીશ, માટે હમણાં રણભૂમિમાં યત્નવાળો થઈ ઉભો રહે, કેમકે મહારથિ કૌરવ છે. જે યુધિષ્ઠિર રાજાવિષે નિરંતર દાન, દમ, પવિત્રતા, અહિંસા, લજ્જા, ધૃતિ અને ક્ષમા એ સર્વ નાશરહિત છે તે મૃદંગ ધ્વજવાળા યુધિષ્ઠિરનાં તેજેકરી પ્રથમ કર્ણ અને શકુનિસહિત હણાએલ એવો તું સંગ્રામવિષે નાશ પામીશ. જો યુદ્ધવિષે ક્રોધવાન્ એવો હું પાપી એવો જે તું તેને પુત્રસહિત ન મારૂં તો કૃષ્ણના પદકમલના અને ઈષ્ટાપૂર્તના સમવાળો થાઉં. જો રણભૂમિને તજીને ભાગીશ તો તું મુક્ત થશે. એવી રીતે પરસ્પર કહી ક્રોધેકરી રાતાં જેનાં નેત્ર છે એવા પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ તે બે શસ્ત્રપાત કરવા પ્રવૃત્ત થયા. તે પછી હજાર રથવડે અને દશ હજાર હાથિવડે દુર્યોધન તથા અતિ ક્રોધ પામેલો સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ પુત્ર પૌત્ર અને ઈન્દ્રસરખા પરાક્રમવાળા ભાઈયોવડે ચોતરફથી વિંટાએલો, મહાબાહુ વજ્રસરખાં શરીરવાળો યુવા એવો તમારો સાળો શકુનિ સોમદત્તને ચોતરફથી વીંટિ વળી રક્ષા કરવા લાગ્યો અને બુદ્ધિમાન્ એવો જે શકુનિ તેનું એકલાખ ઘોડેસ્વાર સૈન્ય મહાધનુર્ધારી સોમદત્તને બચાવવા લાગ્યું. બળવાન્ પુરૂષોએ રક્ષા કરેલો એવો સોમદત્ત નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી સાત્યકિને ઢાંકવા લાગ્યો. બાણોવડે ઢંકાતા તે સાત્યકિને જોઈ ક્રોધ પામેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મોટી સેનાને લઈ તેની સમીપ ગયો. હે રાજન્, ચંડવાયુંવડે ઉછળતા સમુદ્રોનો જેમ શબ્દ થાય તેમ પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા સૈન્યસમૂહોનો શબ્દ થતો હતો. સોમદત્તે સાત્વત એવા સાત્યકિને નવ બાણોએ વિંધ્યો, તેમ સાત્યકિએ નવબાણોએકરી કુરૂશ્રેષ્ઠ સોમદત્તને વિંધ્યો. સંગ્રામવિષે બળવાન્ દૃઢ ધનુર્ધારી સાત્યકિએ વિંધેલો સોમદત્ત રથના સારથિને બેસવાના સ્થાનકને પામી ચેતનારહિત થતો વ્યાકુળ થવા લાગ્યો, તેને વ્યાકુળ થએલો

જાણી ઉતાવળો એવો સારથિ રણભૂમિથી દૂર લેઇ ગયો. પછી શૂર મ-હારથિ તે સોમદત્તને સંજ્ઞારહિત અને સાત્યકિના બાણવડે પિડાએલો જાણી દ્રોણાચાર્ય યદુવીર સાત્યકિને હણવાની ઈચ્છાએકરી તે પ્રત્યે દોડયા. આવતા એવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ યુધિષ્ઠિર છે અગ્રેસર જેમાં એવા યોદ્ધાઓ મહાત્મા યદુકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિને બચાવવાની ઈચ્છાથી વિંટિ વળ્યા. તે સમયે જેમ પૂર્વે ત્રૈલોક્યને જીતવાની ઈચ્છાવડે બલિરાજાનું દેવતાઓ સા-થે યુદ્ધ થયું હતું તેમ દ્રોણાચાર્યનું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું. પછી મહા તે-જસ્વી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય બાણસમૂહેકરી પાંડવનાં સૈન્યને ઢાંકવા લાગ્યા અને યુધિષ્ઠિરને વિંધવા લાગ્યા. સાત્યકિને દશબાણોએ, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને-વિશ બાણોએ, ભીમસેનને નવ બાણોએ, નકુલને પાંચ બાણોએ, સહદેવને આઠ બાણોએ, શિખંડિને સો બાણોએ, દ્રુપદ રાજાના પુત્રોને પાંચ પાંચ બા-ણોએ, વિરાટ અને મત્સ્યરાજાને આઠ બણોએ, દ્રુપદરાજાને દશ બાણોએ, યુધામન્યુને ત્રણ બાણોએ અને ઉત્તમૌજાને છ બાણોએ તથા બીજા સૈનિકો-ને પણ સંગ્રામવિષે વિંધી, મહાબાહુ દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે દોડયા. હે રાજન્, દ્રોણાચાર્યથી વધ થતા પાંડુપુત્રના સૈનિકો ભયથી પીડિત શબ્દસ-હિત એવી દશદિશાઓપ્રત્યે દોડતા હતા. દ્રોણાચાર્યે નસાડેલા તે સૈન્યને જોઈ જરાક જેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થએલો છે એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર તત્કાળ ગુરૂ દ્રો-ણાચાર્યની સમીપ ગયા; દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામમાં દોડતાઅર્જુનને જોઇ ફરીને યુ-ધિષ્ઠિરના સૈન્યપ્રત્યે ગયા. હે રાજન્, ત્યાર પછી ફરીને ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રો-ણાચાર્યનું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું. ચોતરફથી તમારા પુત્રોવડે વિંટાએલા દ્રોણાચાર્ય જેમ અગ્નિ રૂના સમૂહનો નાશ કરે તેમ પાંડવોના સૈન્યોનો ના-શ કરતા હતા. હે રાજન્, તપતા સૂર્યની પેઠે અત્યંત શત્રુને તપાવતા દીપ્ત અગ્નિનીસમાન કાંતિવાળા બાણરૂપિ જ્વાળાયુક્ત જેણે મંડલરૂપ ધનુષ ખેં-ચેલું છે એવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ કોઈ પણ એમને વારવા સમર્થ થયો ન-હિ. જે જે પુરૂષ દ્રોણાચાર્યની સન્મુખ રેહેતો હતો, તે તે પુરૂષનાં મસ્તક-ને છેદિ દ્રોણાચાર્યના બાણો પૃથ્વીપ્રત્યે જતા હતા. એવી રીતે મહાત્મા દ્રો-ણાચાર્યથી વધ થતી તે પાંડવોની સેના સવ્યસાચિ અર્જુનના જોતાં ભયભિ-ત થતી ભાગી. હે ભારત! રાત્રિવિષે દ્રોણાચાર્યે ભંગાણ કરેલા સૈન્યને જો-ઈ જીષ્ણુ એવો અર્જુન ગોવિંદ એવા શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે બોલ્યો કે દ્રોણના રથ-પ્રત્યે ચાલો. તેના કહ્યા પછી રૂપુ, ગાયનું દૂધ, મોગરો અને ચંદ્રમા તે-

ઓસરખી કાંતિવાળા ઘોડાઓને દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણે દ્રોણાચાર્યના રથપ્રત્યે ચલાવ્યા. દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જતા ફાલ્ગુન એવા અર્જુનને જોઈ ભીમસેન પણ પોતાના સારથિને આ વચન કહેવા લાગ્યો કે મને દ્રોણાચાર્ય તરફ લેઈજા. વિશોકનામનો તે સારથિ પણ ભીમસેનનું વચન સાંભળી ઘોડાઓને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા અર્જુનની પાછળ લેઈ ગયો. હે ભરત શ્રેષ્ઠ મહારાજ, દ્રોણનાસૈન્ય સમીપ દોડતા સજ્જ થએલા તે બે ભાઈઓને જોઈ મહારથિ એવા પંચાલ, સૃંજય, મત્સ્ય, ચેદિ, કારૂષ કોસલ અને કેકયદેશના યોદ્ધાઓ તેની પાછળ ગયા. હે રાજન, તે પછી રૂવાડાંને હર્ષ પમાડનાર એવું ઘોર યુદ્ધ થયું. દક્ષિણ તરફ અર્જુન અને ઉત્તર તરફ ભીમસેન રહી, તમારાં સૈન્યને મોટા બે રથસમૂહોવડે ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા તે ભીમસેન અને ધનંજયને જોઈ હે રાજન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને મહાબળવાન્ સાત્યકિ તે પ્રત્યે ગયા. હે રાજન્, તે સમયે જેમ ચંડવાયુવડે ઉછળતા સમુદ્રોનો શબ્દ થાય, તે પ્રમાણે પરસ્પર પ્રહાર કરનારા સૈન્ય સમૂહનો શબ્દ થતો હતો. હે રાજન્, સંગ્રામવિષે સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના વધથી ક્રોધવાન્ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સાત્યકિના વધ માટે નિશ્ચય કરી સાત્યકિ સમીપ દોડ્યા. શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથ સમીપ આવતા તે અશ્વત્થામાને જોઈ અતિક્રોધવાન્ એવો ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ પોતાના શત્રુ એવા અશ્વત્થામાને વારવા લાગ્યો. તીક્ષ્ણ લોહમય મહાભયંકર રીંછના ચર્મના સામાનવાળા બારહજાર હાથ પ્રમાણવાળો જેનો મધ્યભાગ અને અવકાશ છે એવા પડેલા યંત્ર અને કવચવાળા મોટા મેઘસમૂહના શબ્દસરખા શબ્દવાળા ઘોડા અને હાથિવડે યુક્ત નહીં પણ ધારણ કરનારા પિશાચોવડેયુક્ત એવા, જેની પાંખ અને પગ હાલેછે, જેનાં નેત્ર વિસ્તારવાળાં છે, જેની મોટી દાઢ છે એવા શબ્દ કરતા, મોટા ગીધપક્ષિવડે અને ધ્વજેકરી શોભતા, લોહિવડે ભિંજાએલા પતાકાવાળા, આંતરડાની પંક્તિરૂપ આભૂષણવાળા, આઠ ચક્રોવડે યુક્ત એવા પોહોળા મોટા રથ પ્રત્યે બેશી શૂલ ને મુદ્ગર ધારણ કરનારી, જેના હાથમાં શૈલ અને ઝાડ છે એવી, ઘોરરૂપવાળા રાક્ષસોની અક્ષૌહિણી સેનાસાથે આવતો અને મોટા ધનુષ્યને ઉગામતો એવો જે તે ઘટોત્કચ તેને જોઇ રાજાઓ વ્યથા પામ્યા. યુગાંતકાળસમયમાં દંડ જેના હાથમાં છે એવા કાળનીપેઠે હાથમાં દંડ ઝાલેલા અને પર્વતના શિખરસરખી કાંતિવાળા, ભયંકર રૂપવાળા, ભયને કરનારા, દાઢે કરી કરાલ અને ઉગ્ર જેનું

મુખ છે, ખીલાસરખા જેના કાન છે, મોટી જેની દાઢી છે, ઊંચા જેના કેશ છે, ખરાબ જેનાં નેત્ર છે, દીપ્ત જેનું મુખ છે, નમતું જેનું પેટ છે, મોટાં છિદ્રસરખું જેનું ગલદ્વાર છે, મુકુટેકરી જેના કેશ ઢંકાયા છે એવા ફાડેલા મુખવાળા, કાળની પેઠે સર્વ પ્રાણિઓને ભય કરનારા, દીપ્ત, શત્રુનાં વિક્ષોભને કરનારા, જેણે મોટું ધનુષ્ ઉગામેલું છે એવા રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચને આવતો જોઈ ભયેકરી પીડિત એવી તમારા પુત્રની સેના વાયુવડે જેમાં ફરતી ઘુમરીઓ છે એવી ઊંચા તરંગવાળી ગંગા જેમ ક્ષોભ પામે તેમ અતિક્ષોભ પામવા લાગી. ઘટોત્કચે કરેલા સિંહનાદેકરી ભય પામેલા હાથિઓ મૂત્ર સ્રવવા લાગ્યા અને મનુષ્યો અતિભય પામવા લાગ્યા, તે પછી ત્યાં સર્વ તરફથી સંધ્યાકાળવિષે અધિક બળવાળા રાક્ષસોએ પૃથ્વી વિષે કરેલી ઘણી પાષાણની વૃષ્ટિ થઇ અને લોઢાનાં ચક્રો, ભુશંડિઓ, પ્રાસ, તોમર, શૂલ,શતઘ્નીઓ તથા પટ્ટિશો પડવા લાગ્યા. તે ઉગ્ર ને અતિ રૌદ્ર યુદ્ધ જોઇ રાજાઓ, તમારા પુત્રો અને કર્ણ વ્યથા પામ્યા અને દિશાઓ પ્રત્યે દોડ્યા. તે સમયે અસ્ત્રબળેકરી વખાણવાયોગ્ય માની એવા એક દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વ્યથા પામ્યા નહિ અને બાણોએકરી ઘટોત્કચે રચેલી માયાને મટાડવા લાગ્યા. માયા નાશ થવાથી અમર્ષવાળો તે ઘટોત્કચ ઘોર બાણો નાખવા લાગ્યા. તે અશ્વત્થામા પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. જેમ ક્રોધયુક્ત સર્પો રાફડાપ્રત્યે વેગથી પેસે તેમ શીઘ્ર જનારા સુવર્ણપુંખવાળા શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા રૂધિરવડે ભિંજાએલા બાણ શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામાને ભેદીને પૃથ્વીપ્રત્યે પ્રવેશ કરતા હતા. અતિક્રોધ પામેલા પ્રતાપવાન્ ધનુર્ધારી અશ્વત્થામા ક્રોધ પામેલા ઘટોત્કચને દશ બાણેકરી ભેદવા લાગ્યા, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મર્મસ્થાનકોવિષે અતિવિંધેલા એવા અતિવ્યથાવાળા ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે લાખ આરાવાળા, બાળસૂર્ય સમાન કાંતિવળા, મણિ અને હીરાથી શોભતા ક્ષુર જેના મધ્યમાં છે એવા ચક્રને ગ્રહણ કર્યું અને અશ્વત્થામાવિષે હણવાની ઈચ્છાએકરી ફેંક્યું. મોટા વેગેકરી આવતા તે ચક્રને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોવડે ભાગી નાખ્યું; અને તે ભાગ્યરહિત પુરૂષનો સંકલ્પ જેમ નિષ્ફળ થાય તેમ નિષ્ફળ એવું પૃથ્વીવિષે પડ્યું. ત્યારે તુર્ત ઘટોત્કચ ચક્રને પડેલું જોઈ જેમ રાહુ સૂર્યને ઢાંકી દે તેમ બાણોએકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકવા લાગ્યો. પછી આવતા એવા જે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેને વાયુને જેમ પર્વત રોકે તેમ ભિન્ન એવા અંજન-

સમૂહની ઉપમા આપાય એવા શ્રીમાન્ ઘટોત્કચના પુત્ર અંજનપર્વે રોકાયા. ભીમસેનના પૌત્ર અંજનપર્વે બાણોએકરી ઢાંકેલા સંભ્રમન પામેલા અને રૂદ્ર, ઉપેન્દ્ર તથા ઈંદ્રિતુલ્ય પરાક્રમવાળા અશ્વત્થામા મેઘે ધારાઓવડે ઢાંકેલો પર્વત જેમ શોભે તેમ શોભતા હતા. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ એક બાણેકરી અંજનપર્વના ધ્વજને કાપ્યો. બે બાણોવડે રથના બે હાંકનારાઓને કાપી નાખ્યા; ત્રણ બાણોએકરી ત્રિવેણુકને અને એક બાણેકરી ધનુષ્યને કાપ્યું તથા ચાર બાણવડે ચાર ઘોડાઓને કાપી નાખ્યા, અને રથરહિત એવો જે અન્જનપર્વ તેના હાથથી ઉગામેલા સુવર્ણબિંદુઓવડે વ્યાપ્ત એવા ખડ્ગને બે પ્રકારે કરી કાપી નાંખ્યુ. અને હે રાજન્, હૈડિંબિસુનુ એવો જે અન્જનપર્વ તેણે ફેરવીને હેમાંગદવાળી જે ગદા નાખી, તેને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ કાપી નાંખી અને તે પૃથ્વી વિષે પડી. તે પછી અન્તરિક્ષ પ્રત્યે જઈ કાળ મેઘની પેઠે નાદ કરતો એવો તે અંજનપર્વ આકાશમાંથી વૃક્ષોની વૃષ્ટિ કરતો હતો. તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ માયાધારિ ઘટોત્કચના પુત્રને આકાશવિષે સૂર્ય જેમ કિરણોએકરી મેઘને મટાડે તેમ બાણોએકરી વિંધ્યો. તે અન્જનપર્વ આકાશમાંથી નીચે ઉતરી પાસે રહેલા સુવર્ણ શોભિત રથવિષે બેઠો. ત્યારે અતિઉગ્ર એવો તે જેમ શોભાયમાન અન્જનનો પર્વત દેખાય તેમ તે દેખાતો હતો, લોહમય જેનું કવચ છે એવા ભીમના પુત્ર અન્જનપર્વને જેમ અન્ધકાસુરને મહાદેવે હણ્યો હતો તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ હણ્યો, એ પછી મહાબળવાન્ પુત્રને અશ્વત્થામાએ હણેલો જોઇ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપ આવી રોષથી પ્રજ્વલિત છે અંગ જેનું એવો અસંભ્રાંત ઘટોત્કચ, વૃદ્ધિ પામેલા વનને બાળતા અગ્નિની પેઠે પાંડવોનાં સૈન્યને બાળતા એવા શુર શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે બોલ્યો. ઘટોત્કચ કહે છે, હે દ્રોણપુત્ર, ઉભો રહે, ઉભો રહે,'મારાથી જીવતો નહિ જા. જેવી રીતે અગ્નિના પુત્રે ક્રૌચને ભેદ્યો હતો તેવી રીતે આજ તને હણીશ. અશ્વત્થામા કહે છે, હે દેવતુલ્ય પરાક્રમવાળા વાસ, હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ તું બીજાઓની સાથે યુદ્ધ કર; કેમકે પુત્રની સાથે પિતા બાઝવાને યોગ્ય નથી. હે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ તારેવિષે મને નિશ્ચે રોષ નથી, કારણ કે રોષવાળો માણસ આત્માને પણ નાશવાન્ કરે છે. સંજય કહે છે, એ વચન સાંભળી ક્રોધેકરી રાતાં જેનાં નેત્ર છે એવો પુત્રના શોકેકરીયુક્ત કોપ પામેલો ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ અશ્વત્થામા

પ્રત્યે બોલ્યો કે હે દ્રોણપુત્ર, શું હું રણભૂમિવિષે પામર પુરૂષની પેઠે ભય વિહ્વલ છું કે જે મને વાણીવડે ભય પમાડો છો, આ તમારૂ વચન અસત્ય છે. કેમકે કુરૂના મોટા કુળમાં ભીમસેનથી ઉત્પન્ન થએલો સંગ્રામમાં પાછા ન વળનારા પાંડવોનો હું પુત્ર છું અને રાક્ષસોનો અધિરાજ હું બળમાં દશગ્રીવ એવા રાવણની બરોબર છું. હે દ્રોણપુત્ર 'ઉભો રહે ઉભો રહે' મારાથી જીવતો જઇશ નહિ. આજે રણાજીર વિષે હું તારી યુદ્ધશ્રદ્ધાને મટાડીશ. એ રીતે કહી ક્રોધવડે જેની રાતિ આંખ થએલી છે એવો અતિ બળવાન્ રાક્ષસ ઘટોત્કચ ક્રોધ પામેલો સિંહ જેમ મોટા હાથીપ્રત્યે દોડે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે દોડયો. ઘટોત્કચ રથચક્ર પ્રમાણવાળા બાણોએકરી રથિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને મેઘ જેમ ધારાઓવડે વૃષ્ટિ કરે તેમ વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ન પ્રાપ્ત થએલીજ તે બાણવૃષ્ટિને દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાએ નાશ કરી. તે પછી બીજું યુદ્ધ થતું હોય તેમ અંતરિક્ષમાં બાણોનું યુદ્ધ થયું. પછી તે સમયે અસ્ત્રોના ઘસાવાથી થએલા તણખાઓવડે સૈન્ય રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં નક્ષત્રોવડે જેમ વિચિત્ર આકાશ શોભે તેમ શોભતું હતું. રણવિષે અભિમાની એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ માયાને નાશ કરેલી જોઈ પછીથી ઘટોત્કચ અંતર્ધાન પામી ફરીને માયા કરવા લાગ્યો. તે વૃક્ષોવડે ઘાટાં શિખરોએકરી અતિ ઉંચો શૂલ, પ્રાસ, ખડ્ગ ને મુસલરૂપિ જળનાં ઝરણવાળો મોટો પર્વત થયો. આંજણના પર્વત સરખા તે મોટા પર્વતને જોઈને અને પડતા એવા ઘણા શસ્ત્રોના સમૂહોએ કરીને પણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વ્યથા પામ્યા નહિ. અને હસતા હોય નહિ શું તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ વજ્રાસ્ત્ર ફેંક્યું. તે વજ્રાસ્ત્રેકરી તત્કાળ મોટો પર્વત નાશ પામ્યો. પછી તે રાક્ષસ આકાશવિષે નીલ ઈન્દ્રધનુષ્સહિત એવો અતિ ઉગ્ર મેઘ બની પાષાણની વૃષ્ટિઓવડે રણભૂમિમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પીડવા લાગ્યો. એ પછી અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાએ વાયવ્યાસ્ત્ર સાંધી ઉત્પન્ન થએલા નીલમેઘને નાશ પમાડયો ને તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોની વૃષ્ટિવડે ચોતરફથી દિશાઓને ઢાંકી એક લાખ રથિને નાશ પમાડયા. ફરીને રથવડે આવતા મોટા ધનુષ્વાળા, અસંભ્રાંત, બહુ રાક્ષસોવડે વિંટાએલા, સિંહ અને શાર્દૂલ સમાન તથા મત્તહસ્તિઓની સમાન પરાક્રમવાળા એવા, હાથિઉપર બેઠેલા, પુરૂષોવડે અને રથમાં બેઠેલા પુરૂષોવડે તેમજ ઘોડાની પીઠ ઉપર

બેઠેલા પુરૂષોવડે પણ યુક્ત, વિકરાલ મુખ, મસ્તક અને ડોકવાળા હિડિંબાના ચાકરોસહિત એવા પૌલાસ્ત્ય યાતુધાન ને ઈન્દ્ર તુલ્ય પરાક્રમવાળા રાક્ષસોએકરી યુક્ત તથા જૂદાં જૂદાં શસ્ત્ર, કવચ અને આભૂષણને ધારણ કરનારા, મહાબળવાન્, ભયંકર શબ્દ વાળા, ક્રોધેકરી જેનાં નેત્રો ચડેલાં છે એવા, યુદ્ધવિષે તૈયાર થઈ રહેલા ને યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા રાક્ષસોએકરી યુક્ત ઘટોત્કચને જોઈ ખેદ પામેલા તમારા પુત્રપ્રત્યે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા બોલ્યા. હે દુર્યોધન, ઉભો રહે આજે તારે સંભ્રમ ન કરવો (ગભરાટ ન કરવો), કેમકે હું તારી પાસે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂ છું કે આ શૂરાભાઈઓ અને ઈન્દ્રતુલ્ય પરાક્રમવાળા રાજાઓસહિત તારા શત્રુઓને હું મારીશ ને તારો પરાજય નહિ થાય માટે સેનાની આશ્વાસના કર. દુર્યોધન કહે છે—હે ગૌતમિપુત્ર અશ્વત્થામા, જે આ તમારૂં મોટું મન અને અમારેવિષે પરમ ભક્તિ છે એ હું આશ્ચર્ય માનતો નથી. કેમકે ગૌતમિના પુત્ર છો તેથી તમારેવિષે એ ઘટિતજ છે. સંજય કહે છે,—એ રીતે અશ્વત્થામાને કહ્યા પછી શકુનિપ્રત્યે બોલ્યો કે—હે મામા, તમે રણભૂમિમાં શોભનારા ઘોડાયુક્ત હજાર રથોવડે અને સાઠ હજાર બીજા રથોવડે અર્જુનપ્રત્યે જાઓ. કર્ણ, વૃષસેન, કૃપાચાર્ય, નીલરાજા, ઉત્તરદેશના રાજાઓ, શત્રુને અતિ તપાવનારો કૃતવર્મા, પુરૂમિત્ર, નિકુંભ, પરાક્રમવાળો કુંડભેદી પુરંજય, દઢરથ, પતાકી હેમકંપન, શલ્ય, અરૂણિ, ઈન્દ્રસેન, સંજય, જય, વિજય, કમલાક્ષ, પરાક્રાથી જયવર્મા, ને સુદર્શન, એ સર્વ યોદ્ધાઓ અને સાઠ હજાર પાયદળ એ તમારી પાછળ આવશે. ત્તાં જઈ ભીમસેનને, નકુલને, સહદેવને તથા ધર્મરાજાને, અસુરોને જેમ ઈન્દ્રે માર્યા હતા તેમ મારો; કેમકે મારી જયની આશા તમારાવિષે રહી છે. હે મામા, કાર્ત્તિકસ્વામી જેમ દૈત્યોને મારે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોએકરી વિદારણ કરેલા અને અત્યંત ઘાયલ થએલ દેહવાળા કુંતિના પુત્રોને હણો એવી રીતે તમારા પુત્ર દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી સૌબલ શકુનિ તમારા પુત્રોને પ્રસન્ન કરવા ઈચ્છતો અને પાંડવોને બાળવાની ઈચ્છા કરતો થકો તત્કાળ પાંડવો સમીપ ગયો. એ પછી સંગ્રામવિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને રાક્ષસ ઘટોત્કચનું યુદ્ધ રાત્રિવિષે જેમ ઈન્દ્ર અને પ્રલ્હાદનું સંકુલ યુદ્ધ થાય તેમ થયું. તે સમયે ઘટોત્કચે ક્રોધ પામી ગૌતમિના પુત્ર અશ્વત્થામાને છાતિવિષે વિષ અને અગ્નિની ઉપમા અપાય એવા દઢબાણોએકરી પ્રહાર કર્યા. ભીમના

પુત્ર ઘટોત્કચે નાખેલા તે બાણોએકરી અત્યંત પ્રહાર પામેલા રથના મધ્ય ભાગમાં બેઠેલા અશ્વત્થામા વાયુવડે હાલતા વૃક્ષની પેઠે ચલિત થયા. ફરીને ઘટોત્કચે હાથમાં રહેલા બાણોએકરી, મોટી કાંતિવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના હાથમાં રહેલા ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું. પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મોટાં ભાર, સહન કરનારાં બીજાં ધનુષ્યને ગ્રહણ કરી, મેઘ જેમ પાણિની ધારાઓને વર્ષે તેમ તીક્ષ્ણ બાણોની વૃષ્ટિ કરી, હે ભારત, પછી શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણ પુંખવાળા શત્રુઓને હણનારા અને આકાશમાં જનારા બાણોને આકાશમાં જનારા ઘટોત્કચ રાક્ષસપ્રત્યે નાખવા લાગ્યા. તે બાણોવડે પીડા પામતું પોહોળાં વક્ષસ્થલવાળા રાક્ષસોનું યુદ્ધ સિંહે આકુલ કરેલાં મત્તહાથિઓનાં ટોળાંસરખું શોભતું હતું. જેવી રીતે યુગના નાશ વખતે અગ્નિ પ્રાણિઓને બાળે, તેવી રીતે હે નૃપ, બાણોએકરી ઘોડા, સારથિ, રથ અને હસ્તિઓસહિત રાક્ષસોને હણી રાક્ષસોની અક્ષૌહિણી સેનાનું દહન કરી તે અશ્વત્થામા જેમ પૂર્વે ત્રિપુરને બાળી મહાદેવ શોભા પામ્યા હતા તેમ શોભતા હતા. વળી યુગના નાશ વખતે સર્વે પ્રાણીઓને બાળી તીવ્ર અગ્નિ શોભે તેમ જીતનારા પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તમારા શત્રુઓને મારી શોભતા હતા. પછી ક્રોધ પામેલા ઘટોત્કચે ભયંકર કર્મવાળા રાક્ષસોની મોટી સેનાને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને હણો, એમ કહી મોકલી. પછી ઘટોત્કચની તે આજ્ઞાને ગ્રહણ કરી ઉજ્વળ દાઢવાળા, મોટાં મોઢાંવાળા, ભયંકરરૂપવાળા, ભયાનક ફાડેલા મોઢાંવાળા, ભયંકર જીભવાળા, ક્રોધેકરી રાતાં નેત્રવાળા અને મોટા સિંહનાદવડે પૃથ્વીને ગજાવતા એવા રાક્ષસો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે દોડયા અને જૂદા જૂદા પ્રહાર માટે જેનાં આયુદ્ધો છે એવા ભયંકર પરાક્રમવાળા, ક્રોધેકરી રાતાં નેત્રવાળા હજારો અને લાખો રાક્ષસો નિર્ભય થઈ શક્તિ, શતઘ્ની, પરિઘ, અશની, શૂલ, પટ્ટિશ, ખડ્ગ, ગદા, ભિંદિપાલ, મુશલ, પરશ્વધ, પ્રાસ, અસિ, તોમર, કણુપ ને તીક્ષ્ણ કંપન ને સ્થૂલ એવી ભુશંડી, અશ્મ, ગદા અને સ્થૂણને તથા તીક્ષ્ણ લોઢાના મહાભયંકર શત્રુઓને મારનારા મુદ્ગલોને સંગ્રામમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તકવિષે ફેંકવા લાગ્યા. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તકે પડતી તે અસ્ત્રવૃષ્ટિને જોઈ તમારા યોદ્ધાઓ વ્યથા પામ્યા પણ પરાક્રમી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તો ભયંકર વૃદ્ધિ પામેલી તે વૃષ્ટિને વજ્રસરખા શિલાઓવડે તિક્ષ્ણ કરેલા બાણોએકરી નાશ પમાડી.

પછી તત્કાળ મોટા મનવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણપુંખવાળા બીજા બાણોએકરી રાક્ષસોને હણવા લાગ્યા. તેટાણે દિવ્યાસ્ત્રોવડે મંત્રેલા તે બાણોએકરી પીડા પામેલું પોહોળાં વૃક્ષઃસ્થલવાળા રાક્ષસોનું યૂથ સિંહે આકુલ કરેલાં મત્તહાથિનાં ટોળાં સરખું શોભતું હતું. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પ્રહાર કરેલા અતિક્રોધવાળા મહાબળવાન્ તે રાક્ષસો ક્રોધ પામી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને હણવાની ઈચ્છા કરતાથકા દોડતા હતા. હે ભારત, તે વખતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સર્વ પ્રાણિઓવિષે બીજા પુરૂષે ન કરી શકાય એવું આ આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું કે જે મોટા અસ્ત્રોને જાણનાર એકલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચના જોતાં જ્વલિત બાણોએકરી રાક્ષસોની સેનાને હણતા હતા. સંગ્રામમાં રાક્ષસોનાં સૈન્યને મારી તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેમ યુગના નાશ વખતે સર્વ પ્રાણિઓને નાશ પમાડી સંવર્તક અગ્નિ શોભે તેમ શોભતા હતા. હે ભારત, પાંડવોના તે હજારો રાજાવિષે સર્પની ઉપમાવાળા બાણોએકરી મોટાં સૈન્યોને બાળી ભસ્મ કરતા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને રણભૂમિવિષે શૂર મહાબળવાન્ રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચ વિના કોઈ પણ માણસ જોવા સમર્થ થતો ન હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ક્રોધવડે ઊંચાં ચઢેલાં નેત્રવાળો તે રાક્ષસ ફરીને તાળી પાડી હોઠ પીસી ક્રોધ પામતોથકો પોતાના સારથિને કહેવા લાગ્યો કે, મને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તરફ લેઈ જા. એમ કહી તે રાક્ષસ ઘોર રૂપવાળા સારા પતાકાવાળા શોભિત રથવડે અશ્વત્થામાપ્રત્યે ગયો અને ફરીને પણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સાથે સિંહનીપેઠે મોટો નાદ કરી ભયંકર પરાક્રમવાળા, શત્રુને નાશ પમાડનારા તે રાક્ષસે, સંગ્રામવિષે આઠ ઘંટાવાળા મહાભયંકર દેવે નિર્માણ કરેલા વજ્રને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રત્યે ફેંક્યું, તેને ઠેકડો મારી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ ગ્રહણ કર્યું અને પોતાના ધનુષ્યને રથમાં રાખી, તેજ વજ્રને તે રાક્ષસ તરફ ફેંક્યું. તે સમયે તે રથથી ઉતરી ગયો અને મોટી કાંતિવાળું અતિદારૂણ તે વજ્ર, ઘોડા, સારથિ ને ધ્વજસહિત રથને ભસ્મ કરી પૃથ્વીપ્રત્યે ભેદીને પેસી ગયું. જે રથથી ઠેકડો મારી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ શંકરે નિર્માણ કરેલા ભયંકર વજ્રને ગ્રહણ કર્યું તે તેના કર્મને જોઈ સર્વ પ્રાણિઓ વખાણતા હતા. પછી હે નૃપ, ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથપ્રત્યે જઈ ઈન્દ્રના આયુધની ઉપમા અપાય એવા મોટા ભયંકર ધનુષ્યને લઈ ફરીને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની મોટી છાતિવિષે તીક્ષ્ણ બાણો નાંખવા લાગ્યો, તેમ અસંભ્રાંત

એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની છાતિવિષે સર્પની રૂપમાં અપાય એવા સુવર્ણ પુંખવાળા બાણોને નાંખવા લાગ્યો. પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેઓ પ્રત્યે હજારો નારાચ બાણોને નાખવા લાગ્યા. તેઓ બે પણ તેનાં બાણોને અગ્નિની જ્વાળા સરખા બાણોએકરી નાશ પમાડવા લાગ્યા. હે ભરતવર્ય, પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા તે બેનું અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું યોદ્ધાઓની પ્રીતિને કરનારૂં અતિ તીવ્ર યુદ્ધ થયું; પછી હજાર રથ, સો હાથિ અને છ હજાર ઘોડાઓસહિત ભીમસેન તે દેશપ્રત્યે આવ્યો. તે પછી અક્લિષ્ટ પરાક્રમવાળા ધર્માત્મા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ભીમના પુત્ર રાક્ષસ ઘટોત્કચની અને અનુચરસહિત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનીસાથે યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે હે ભારત, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સર્વ પ્રાણિવિષે બીજાએ કરવાને અશક્ય એવા અતિઅદ્ભુત પરાક્રમને દેખાડતા હતા. નિમેષ માત્ર વખતમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ભીમસેન, હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, નકુલ, સહદેવ, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર, અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણના જોતાં ઘોડા, સારથિ, રથ અને હાથિઓસહિત રાક્ષસોની અક્ષૌહિણી સેનાને નાશ પમાડી. તે વખતે સ્પષ્ટ ગતિવાળા નારાચ બાણોએકરી અત્યંત પ્રહાર કરેલા હાથિઓ શિખરસહિત પર્વતો પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. કાપેલી અને આણિકોર તેણિકોર ચલિત એવી હાથિની સુંઢવડે વીંટાએલી પૃથ્વી જેમ ચાલતા સર્પોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. પડેલા સોનાના દંડ અને રાજાઓનાં છત્રોએકરી પૃથ્વી યુગના નાશ વખતે ઉદય પામેલા છે ચંદ્ર અને સૂર્ય જેમાં એવું ગ્રહોવડે વિંટાએલું આકાશ જેમ શોભે તેમ શોભતી હતી. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, જેમાં મોટા ધ્વજરૂપિ દેડકા છે, જેમાં ભેરીરૂપિમોટા કાચબા છે એવી, છત્રરૂપિ હંસ પક્ષિઓની પંક્તિએ સેવન કરેલી, ફીણરૂપિ ચામરની પંક્તિવાળી, જેમાં કંક ને ગીધ પક્ષિરૂપ મોટાં ઝુડ છે એવી, અનેક આયુધરૂપિ ઝષવડે આકુલ, મોટા હસ્તિઓરૂપિ પાષાણવાળી, નાશ પામેલા ઘોડારૂપિ મગરોવડે આકુલ, રથરૂપિ ફેંકેલા મોટા ટેકરાવાળી, પતાકારૂપિ સુંદર ઝાડવાળી, બાણરૂપિ મીનવાળી, મહાભયંકર જેમાં પ્રાસ, શક્તિ ને ઋષ્ટિરૂપિ સર્પ છે, જેમાં મજ્જામાંસરૂપિ ઘણો ગારો છે એવી, કેશરૂપિ શેવાળવડે વિચિત્રરંગવાળી, ભીરૂ પુરૂષોને મોહ પમાડનારી, મોટા હાથિ, ઘોડા અને યોદ્ધાઓના શરીરનો નાશ થવાથી થએલા લોહિના પ્રવાહવડે અતિઘોર, યોદ્ધાઓના પીડિત શબ્દરૂપિ ઘુઘવાટાવા-

ળી, લોહિનામોજાવડે આકુલ, ચારપગવાળા પ્રાણિઓવડે અતિભયંકર એવી નદીને યમના રાષ્ટ્રરૂપિ મોટા સમુદ્ર પ્રત્યે ચલાવી અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા બાણોવડે રાક્ષસોને નાશ પમાડી હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને પીડવા લાગ્યા. ફરીને પણ અતિ ક્રોધ પામેલા તે મહાબળવાન્ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ કુંતિના પુત્રોને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને ભીમસેન સોત વિંધી સુરથ નામના દ્રુપદરાજાના પુત્રને માર્યો. સમર્થ એવા અશ્વત્થામાએ ફરીને રણભૂમિમાં દ્રુપદરાજાના શત્રુંજય નામના પુત્રને, બલાનીકને, જયાનીકને અને જયાશ્વને પણ માર્યો. પછી દ્રોણ પુત્ર અશ્વત્થામાએ શ્રુતાહ્વયરાજાને યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યો. બીજા તીક્ષ્ણ સારા પુંખવાળા બાણોએકરી સુવર્ણમય માળાવાળા ચંદ્રસેનરાજાને પૃષધ્રરાજા સહિત માર્યો. અને હે મારિષ, એ અશ્વત્થામાએ દશ બાણવડે દશ એવા કુંતિભોજરાજાના પુત્રોને નાશ પમાડ્યા. પછી અતિક્રોધ પામેલા અશ્વત્થામાએ સરખા સિધા ચાલનારા યમનાદંડની ઉપમા અપાય એવા ઘોર મોટા બાણને કાન પર્યંત ખેંચેલાં ધનુષવડે ઘટોત્કચપ્રત્યે તાકી તત્કાલ ફેંક્યો. તે મોટો બાણ તે ઘટોત્કચ રાક્ષસના હૃદયને ભેદી હે પૃથ્વીપતે, જલદી પુંખસહિત પૃથ્વી પ્રત્યે પેસી ગયો. તે વખતે હે રાજેંદ્ર, પડેલા તે ઘટોત્કચને નાશ પામેલો જાણી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપથી ઉત્તમ રથપ્રત્યે દૂર લઇ ગયો. હે નૃપ, પછી પરાઙ્મુખ છે રાજાઓ જેમાં એવાં યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્યોને હરાવી શૂર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા નાદ કરવા લાગ્યા; અને હે ભારત, તમારા પુત્રોએ સર્વ પ્રાણિઓવિષે તેને વખાણ્યા. એ પછી હજાર બાણવડે ભેદ પામેલા અને કપાએલા છે દેહ જેના એવા ઘાયલ થએલા, પડેલા અને નાશ પામેલા રાક્ષસોવડે ચોતરફથી પૃથ્વી, જેમ પર્વતોનાં શિખરોવડે દુઃખેકરી જવાય એવી થએલી હોય તેમ દુઃખેકરી જવાય એવી અને અતિભયંકર થઇ. તે સમયે તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને સિદ્ધ, ગંધર્વ અને પિશાચોના સમૂહો, નાગ, ગરૂડપક્ષિઓ, રાક્ષસોના સમૂહો, ભૂતના સમૂહો, અપ્સરાઓ અને દેવતાઓ વખાણવા લાગ્યા.

॥ तंसिद्धगन्धर्वपिशाचसङ्घानागाःसुपर्णाःपितरोवयांसि ॥

॥ रक्षोगणाभूतगणाश्चद्रौणिमपूजयन्नप्सरसःसुराश्च ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वाणि रात्रियुद्धे गुर्जरभाषायां षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

संजयउवाच ॥ द्रुपदस्यात्मजान्दृष्ट्वाकुन्तिभोजसुतांस्तथा ॥
॥ द्रोणपुत्रेणानिहतान्राक्षसांश्चसहस्रशः ॥

સંજય કહે છે—દ્રુપદરાજાના પુત્રોને તથા કુંતિભોજરાજાના પુત્રોને અને હજારો રાક્ષસોને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાશ પમાડેલા જોઈ, યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, પાર્ષત એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને સાત્યકિ સજ્જ થએલા તેઓ યુદ્ધ માટેજે મન કરવા લાગ્યા. હે ભારત, રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલો સોમદત્ત ફરી સાત્યકિને જોઈ મોટી બાણવૃષ્ટિવડે ઢાંકવા લાગ્યો. તે પછી તમારા અને પરયોદ્ધાઓનું ઘોરૂ અત્યંત ભય વધારનારૂં યુદ્ધ થયું. વિજયને ઇચ્છનારા સોમદત્તને સમીપ આવતો જોઈ સાત્વત એવા સાત્યકિને અર્થે ભીમસેને સુવર્ણપુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા દશબાણોએ વિંધ્યો. સોમદત્તે પણ તે શૂરને સો બાણવડે સામો વિંધ્યો. પછી ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ પુત્રની પીડાવડે અને વૃદ્ધના ગુણોવડે યુક્ત એવા સોમદત્તને જેમ નહુષરાજાના પુત્ર યયાતિને વિંધે તેમ વજ્રસરખું જેનું પડવું છે એવા તીક્ષ્ણ દશબાણોએ વિંધ્યો. વળી ફરીને શક્તિવડે વીંધિ સાત બાણોએ વિંધ્યો. પછી સાત્યકિ સારૂ ભીમસેને નવી દૃઢ ભયંકર ભોગળને સોમદત્તના મસ્તકવિષે ફેંકી. તેમ સાત્વત એવા સાત્યકિએ પણ ક્રોધ પામી સોમદત્તની છાતી વિષે અગ્નિસરખા ઉત્તમ સારા પિચ્છવાળા તીક્ષ્ણ બાણને ફેંક્યો. યુદ્ધમાં એક વખતે ભયંકર તે ભોગળ અને બાણ શૂર સોમદત્તના શરીરવિષે પડયાં, તેથી મહારથિ તે પડયો. પછી પુત્ર વ્યાકુલ થયાથી બાલ્હિક સાત્યકિપ્રત્યે જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ વર્ષે તેમ બાણવૃષ્ટિ કરતો દોડયો. એ પછી ભીમસેને સાત્વત સાત્યકિ સારૂ મહાત્મા બાલ્હીકને પીડા પમાડી, સંગ્રામના અગ્રભાગમાં નવબાણોવડે વિંધ્યો. ફરીને ક્રોધ પામેલા મહાબાહુ બાલ્હીકે જેમ ઈન્દ્રવજ્ર નાખે તેમ શક્તિને ભીમસેનની છાતિવિષે નાખી. તે રીતે પ્રહાર કરેલો તે ભીમસેન કંપવા લાગ્યો અને મોહ પામ્યો, પછી ચેતના પામી બલવાન એવા ભીમસેને બાલ્હીક તરફ ગદા ફેંકી. પાંડુપુત્ર ભીમસેને નાખેલી તે ગદાએ બાલ્હીકનું મસ્તક હરિ લીધું, તેથી નાશ પામેલો બાલ્હીક વજ્રવડે હણેલો મોટો પર્વત જેમ પૃથ્વીવિષે પડે તેમ પડયો. હે પુરૂષવર્ય, તે શૂર બાલ્હીકના હણાવાથી દશરથના પુત્ર સરખા નાગદત્ત, દઢરથ, મહાબાહુ, અયોભુજ, દૃઢ, સુહસ્ત, વિરજા, પ્રમાથી, ઉગ્ર અને અનુયાયી એ ત-

મારા દશ પુત્રો ભીમસેનને પીડવા લાગ્યા. તેઓને જોઈ ભીમસેન ક્રોધ પામ્યો અને બાણને લેઈ એકએકને બોળી મર્મસ્થાનકોવિષે પીડવા લાગ્યો. ભીમસેને વિંધેલા તેઓ જેમ ચંડવાયુવડે ભાગેલાં ઝાડ પર્વતના અગ્રભાગથી પૃથ્વીવિષે પડે તેમ નિર્બળ અને પ્રાણરહિત થઈ રથમાંથી હેઠા પડ્યા. દશ નારાચનામના બાણોવડે તમારા દશ પુત્રોને મારી, ભીમસેન કર્ણના પ્રિયપુત્ર વૃષસેન પ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. પછી પ્રખ્યાત વૃકરથનામે કર્ણના ભાઈએ ભીમસેનને નારાચ નામના બાણોએ પ્રહાર કર્યો; ત્યારે બલવાન્ ભીમસેન તે પ્રત્યે દોડચો અને હે ભારત, પછીથી શૂર ભીમસેને મહારથિ સાત તમારા સાળાઓને હણી નારાચ બાણોવડે શતચંદ્રને નાશ પમાડચો. મહારથિ શતચંદ્રને હણેલો, સહિ ન શકતા એવા ગવાક્ષ, શરભ, વિભુ, સુભગ અને ભાનુદત્ત એ શૂરા પાંચ મહારથિ શકુનિના ભાઇઓ ભીમસેનને સામા દોડી તીક્ષ્ણ બાણોવડે મારવા લાગ્યા. વૃષ્ટિના વેગવડે પર્વત તાડન કરાય તેમ નારાચવડે તાડન કરાતો એવો જે બલવાન્ ભીમસેન, તેણે પાંચ બાણોએકરી પાંચ અતિરથોને મારી નાખ્યા. તે શૂરાઓને નાશ પામેલા જોઈ મોટા રાજાઓ ચલિત થવા લાગ્યા. હે પાપરહિત, પછી તમારા પુત્રોના અને દ્રોણાચાર્યના જોતાં ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિર તમારા સૈન્યને હણવા લાગ્યા અને યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિરે અંબષ્ઠ રાજાઓને, માલવરાજાઓને તથા શૂર એવા ત્રિગર્ત અને શિબિરાજાઓને પણ મૃત્યુલોક પ્રત્યે મોકલ્યા, તેમ રાજા યુધિષ્ઠિરે અભીષાહ, શૂરસેન અને વસાતિકસહિત એવા બાલ્હીક યોદ્ધાઓને હણી પૃથ્વીને રૂધિરરૂપી ગારાવાળી કરી મૂકી. અને યુદ્ધમાં યૌધેય, માલવ અને મદ્રકયોદ્ધાઓના સમૂહોને યુધિષ્ઠિરે મૃત્યુલોકપ્રત્યે મોકલ્યા. હે રાજન્, યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિરના રથપ્રત્યે હણો, પ્રહાર કરો, ગ્રહણ કરો, વિંધો અને કાપો; એવી રીતે સંકુલશબ્દ થતો હતો. તે વખતે સૈન્યોને નસાડતા યુધિષ્ઠિરને જોઈ, તમારા, પુત્ર દુર્યોધને પ્રેરેલા દ્રોણાચાર્ય યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, અને અતિ ક્રોધવાન્ થઈ દ્રોણાચાર્યે વાયવ્યાસ્ત્રે કરી કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યાં. તે યુધિષ્ઠિરે પણ તેમના દિવ્યઅસ્ત્રને અસ્ત્રેકરી કાપી નાંખ્યું. તે અસ્ત્રના કપાવાથી અતિ કોપ પામેલા ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને હણવાની ઈચ્છાથી તે વિષે વારૂણ, યામ્ય, આગ્નેય, ત્વાષ્ટ્ર અને સાવિત્ર અસ્ત્રોને ફેંકયાં. ફેંકેલાં તે અસ્ત્રોને અને ફેંકાતાં બીજાં અસ્ત્રોને પણ દ્રોણાચાર્યથી ભયરહિત

મહાબાહુ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે અસ્ત્રોવડે નાશ પમાડ્યાં. હે ભારત, પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવા ઈચ્છતા, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરને હણવા ઈચ્છતા અને તમારા પુત્રના હિતવિષે પ્રીતિવાળા દ્રોણાચાર્યે ઐંદ્ર અને બ્રહ્માસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું. તેમજ હાથિ અને સિંહની પેઠે ચાલનાર વિશાળ વક્ષસ્થળવાળા મોટા અને રાતા નેત્રવાળા ઘણા તેજવાળા કુરૂનાપતિ યુધિષ્ઠિરે માહેન્દ્રઅસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું અને તેણેકરી દ્રોણાચાર્યના ઈન્દ્રાસ્ત્રને નાશ પમાડયું. પોતાનાં અસ્ત્રો હણાવાથી ક્રોધયુક્ત અને યુધિષ્ઠિરના વધને ઇચ્છતા એવા દ્રોણાચાર્યે બ્રહ્માસ્ત્ર નાખ્યું. હે મહીપતે, તેને લીધે થએલા ઘોર અંધકારેકરી વિંટાએલા જગતને અમે કશું, પણ જાણ્યું નહિ અને સર્વ પ્રાણિઓ ઘણો ત્રાસ પામ્યા. હે રાજેંદ્ર, ઉદય પામેલા બ્રહ્માસ્ત્રને જોઈ કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તે અસ્ત્રને બ્રહ્માસ્ત્રેકરીનેજ નિવાર્યું. પછી તે સૈનિકોના મુખ્ય પુરૂષો, નરશ્રેષ્ઠ મહાધનુર્ધારી અને સર્વ યુદ્ધમાં કુશળ એવા દ્રોણાચાર્યને અને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વખાણવા લાગ્યા. પછી દ્રોણાચાર્ય કુંતિપુત્ર, અર્જુનને છોડી દેઈ ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર થયાં છે એવા વાયવ્યાસ્ત્રેકરી દ્રુપદરાજાની સેનાને નાશ પમાડવા લાગ્યા. હે ભારત, દ્રોણાચાર્યથી હણાતા એવા તે પંચાલદેશના યોદ્ધાઓ, ભીમસેનના અને મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુનના જોતાં ભયથી ભાગવા લાગ્યા. પછી તે સમયે મુકુટવાન્ અર્જુન અને ભીમસેન તત્કાલ મોટા રથોના બે સમૂહોવડે સૈન્યને લેઈ સમીપ આવ્યા. દક્ષિણ પડખાપ્રત્યે અર્જુન અને ઉત્તર પડખાપ્રત્યે ભીમસેન રહિ તે બેઉ ભરદ્વાજ એવા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે મોટી બાણસમૂહોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ, કેકય, સંજય, મહાબલવાન્ પંચાલ અને સાત્વતોસહિત એવા મત્સ્યદેશના યોદ્ધાઓ તેઓની પાછળ ગયા. પછી મુકુટવાન્ અર્જુનથી હણાતી એવી તે ભારતી સેના અંધકારેકરી અને નિદ્રાવડે વધારે નાશ પામી. હે મહારાજ, તે સમયે દ્રોણાચાર્યે અને પોતે તમારા પુત્રે નિવારણ કરાતા એવા યોદ્ધાઓ નિવારી શકાયા નહિ.

॥ द्रोणेनवार्यमाणास्तेस्त्वयंतवसुतेनच ॥

॥ नाशक्यन्तमहाराजयोधावारयितुंतदा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे द्रोणयुधिष्ठिरयुद्धे गुर्जरभाषायांसप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः॥१५७॥

संजयउवाच ॥ उदीर्यमाणंतद्दृष्ट्वापाण्डवानांमहाबलं ॥
॥ अविषह्यंचमन्वानःकर्णंदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—ઉદય પામતાં પાંડવોનાં મોટાં સૈન્યને સહન ન થાય એવું માનતો દુર્યોધન કર્ણપ્રત્યે બોલ્યો કે, હે મિત્રવત્સલ કર્ણ, મિત્રોનો આ કાળ પ્રાપ્ત થયો છે માટે સંગ્રામવિષે નિઃશ્વાસ નાખતા સર્પોનિ પેઠે ક્રોધ પામેલા પંચાલ, મત્સ્ય, કેકય અને મહારથિ પાંડવોવડે વિંટાએલા આપણા સર્વ મહારથિ યોદ્ધાઓને રક્ષણયુક્ત કર. કેમકે આ હર્ષ પામેલા ઈન્દ્રની ઉપમા અપાય એવા જયશાલિ પાંડવો અને પંચાલ તથા રથિના સમૂહો નાદ કરે છે. કર્ણ બોલ્યો કે હે ભારત દુર્યોધન, જો કે આ ઠેકાણે ઈન્દ્ર રક્ષા કરવાને આવશે તો તેને પણ તત્કાલ પરાજય પમાડી પાંડવને હણીશ. આશ્વાસના પામો; સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે, સમાગમ પામેલા પંચાલ યોદ્ધાઓનો અને પાંડુપુત્રોને મારીશ. હે પાર્થિવ દુર્યોધન, જેવી રીતે અગ્નિપુત્ર કાર્તિકસ્વામી ઈન્દ્રના જયને આપે તેમ હું તારા જયને આપીશ. મારે તારૂં પ્રિય કરવું તેને માટે તો હુ જીવું છું. સર્વ કુંતિના પુત્રોમાં અર્જુન અતિબળવાન છે તેની સમીપ હું નિષ્ફળ ન થનારી ઈન્દ્રે નિર્માણ કરેલી શક્તિને ફેંકીશ. હે માનદ દુર્યોધન, તે વડે મહાધનુર્ધારિ તે અર્જુનનો નાશ થવાથી તેના ભાઇઓ તમારે વશ થશે અથવા ફરીને વન પ્રત્યે જશે. હે કૌરવ્ય દુર્યોધન, મારા જીવતાં તું કશાવિષે ખેદ કર માં. કારણ કે હું સંગ્રામવિષે સર્વ પાંડવોને સાથે જીતીશ. અને મળેલા સમાગમ પામેલા પંચાલ, કેકય અને વૃષ્ણિ યોદ્ધાઓને બાણોના સમૂહોવડે કટકા કરી તમને પૃથ્વી આપિશ. સંજય કહે છે, એવી રીતે કહેતા એવા સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે શારદ્વત મહાબાહુ કૃપાચાર્ય હસતા હોય નહિ શું તેમ આ વચન બોલ્યા કે, હે રાધાપુત્ર કર્ણ, સારૂ સારૂ; વચને કરીને જો સિદ્ધિ થતી હોય તો તમારારૂપિ નાથવડે કુરૂવર્ય દુર્યોધન નાથવાળા છે. હે કર્ણ, કૌરવ એવા દુર્યોધનની સમીપ તમે ઘણી વાર કહો છો, પણ તમારૂં કશું પરાક્રમ અને ફળ પણ દેખાતું નથી. હે સૂત પુત્ર કર્ણ, યુદ્ધમાં ઘણી વાર પાંડુના પુત્રોની સાથે તમારો સમાગમ જોયો છે. તે સર્વમાં પાંડુપુત્રોએ જીતેલા છો. જ્યારે ગંધર્વોની સાથે યુદ્ધમાં ધૃતરાષ્ટ્રપુત્ર દુર્યોધન લજ્જા પામ્યા હતા ત્યારે સૈન્યો યુદ્ધ કરતાં હતાં અને તમે

આગળ એક પલાયન કરી ગયા હતા, વિરાટનગરમાં પણ કુંતિપુત્રે યુદ્ધવિષે ભેગા થએલા સર્વ કૌરવોને અને નાનાભાઈસહિત તમને જીત્યા હતા. રણાંગણવિષે એક અર્જુનને પણ જીતવાને તમે સમર્થ નથી, ત્યારે કૃષ્ણસહિત સર્વ પાંડુપુત્રોને જીતવા કેમ ઉત્સાહ પામો છો? હે સૂતપુત્ર કર્ણ, બોલ્યાવગર યુદ્ધ કરો, બહુ શું બોલો છો, કેમકે કથાવગર જે પરાક્રમ કરે તેજ સત્પુરૂષનું આચરણ છે. હે સૂતપુત્ર કર્ણ, શરદ્ઋતુના નિષ્ફળ મેઘની પેઠે ગર્જના કરી તમે નિષ્ફળ દેખાઓ છો તે રાજા જાણતો નથી. હે રાધાપુત્ર, જ્યાંસૂધિ કુંતિના પુત્ર અર્જુનને જોયો નથી, ત્યાંસૂધિ ગર્જના કરો. સમીપ કુંતિપુત્રને જોઈ પછી તમારી ગર્જના થવી દુર્લભ છે, અર્જુનના તે બાણોને પામ્યા વગર તમે ગર્જના કરો છો. પણ કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણવડે વિંધાએલા એવા થશો ત્યારે તમારી ગર્જના દુર્લભ થશે. ક્ષત્રિયો બાહુવડે શૂરા છે, બ્રાહ્મણો વાણીવડે શૂરા છે, અર્જુન ધનુષ્યવડે શૂર છે અને કર્ણ એવા તમે મનોરથોવડે શૂર છો, જેણે રૂદ્રને સંતોષ પમાડયા તે કુંતિપુત્ર અર્જુનપ્રત્યે કોણ ઘા કરી શકે તેમ છે? એ પ્રમાણે તે સમયે શારદ્વત કૃપાચાર્યે કોપ પમાડેલો પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો કર્ણ કૃપાચાર્ય પ્રત્યે બોલ્યો કે- જેમ વર્ષાઋતુવિષે મેઘ ગર્જના કરે છે તેમ શૂરાઓ નિરંતર ગર્જના કરે છે, અને વર્ષાઋતુમાં વાવેલાં બીજની પેઠે તત્કાલ ફળ આપે છે. આ બાબતમાં તે તે બોલનારા અને યુદ્ધમાં ભારને ધરનારા શૂરપુરૂષોના દોષને હું રણભૂમિના અગ્રભાગમાં જોતો નથી. જેમ યોદ્ધો બોલે છે તે બાબતમાં જરૂર તેને દૈવ સહાયતા કરે છે, તેમ ઉદ્યમ જેનો સહાય છે એવો મનવડે ભારને વહનારો હું યુદ્ધમાં કૃષ્ણ અને સાત્યકિસહિત પાંડુના પુત્રોને હણીશ. આજે જે ગર્જના કરૂં છું તેમાં હે બ્રાહ્મણ, તમારૂં શું જાય છે. શરદ્ઋતુના મેઘની પેઠે શૂરાઓ વૃથા ગર્જના કરતા નથી, પંડિત પુરૂષો આત્માનું સામર્થ્ય જાણ્યા પછી ગર્જના કરે છે. માટે હે ગૌતમી પુત્ર કૃપાચાર્ય, તે હું આજે રણભૂમિમાં સજ્જ થએલા કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનને, મનવડે જીતવાને ઉત્સાહવાળો છું તેથી ગર્જના કરૂં છું. હે વિપ્ર કૃપાચાર્ય, યુદ્ધમાં અનુચરો, કૃષ્ણ અને સાત્યકિસહિત પાંડુના પુત્રોને હણી દુર્યોધનને નિષ્કંટક પૃથ્વીને આપું છું, તમારી આ ગર્જનાનું ફળ તમે જુઓ. કૃપાચાર્ય બોલ્યા—હે સૂતપુત્ર, તમારા મનોરથના બોલ મારે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. હે કર્ણ, સદા કૃષ્ણ અને

અર્જુનને તથા પાંડુપુત્ર ધર્મરાજને નિંદો છો પણ જ્યાં કૃષ્ણ અને અર્જુન છે ત્યાં જય નિશ્ચય છે, કેમકે સજ્જ થએલા દેવ, ગંધર્વ, યક્ષ, મનુષ્ય, ઉરગ અને રાક્ષસોએ પણ રણભૂમિમાં ન જીતાય એવા કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુન છે. તેમજ બ્રાહ્મણો વિષે આસ્થાવાન્, સત્ય બોલનાર, જિતેંદ્રિય, ગુરૂ અને દેવતાને પૂજનાર, નિરંતર ધર્મવિષે પ્રીતિવાળા, વિશેષેકરી અસ્ત્રોમાં કુશળ, ધૈર્યવાન્, અને કૃતજ્ઞ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર છે. વળી એમના ભાઈઓ પણ સર્વ અસ્ત્રો વિષે કુશળ, ગુરૂ સેવામાં પ્રીતિવાળા, પ્રાજ્ઞ, નિત્ય ધર્મવાળા અને યશસ્વિ છે. સંબંધિઓ પણ તેઓમાં અતિપ્રીતિવાળા, ઈન્દ્રની બરાબર બળવાળા અને પ્રહાર કરનારાઓ છે. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, દુર્મુખ પુત્ર જનમેજય, ચન્દ્રસેન, રૂદ્રસેન, કીર્તિધર્મા, ધ્રુવધર, સુચન્દ્ર, દામચન્દ્ર, સિંહચન્દ્ર, સુતેજન, દ્રુપદરાજાના પુત્રો, મોટાં અસ્ત્રોને જાણનાર દ્રુપદરાજા, સજ્જ થએલો નાનાભાઈસહિત એવો મત્સ્યરાજ, શતાનીક, સૂર્યદત્ત, શ્રુતાનીક, શ્રુતધ્વજ; બલાનીક, જયાનીક, જયાશ્વ, રથવાહન, ચંદ્રોદય, સમરથ, સુન્દર એવા વિરાટરાજાના ભાઇઓ, નકુલ, સહદેવ, દ્રુપદના પુત્રો અને રાક્ષસ ઘટોત્કચ જેઓને અર્થે યુદ્ધ કરતા હોય તેઓનો નાશ થાયજ નહિ. પાંડુપુત્રના આ કહ્યા તે અને બીજાઓ પણ ઘણા યોદ્ધાના સમૂહ છે. વળી ભીમસેન અને અર્જુન, દેવ, અસુર, મનુષ્ય, યક્ષ, રાક્ષસના સમૂહ, ભૂત, સર્પ અને હસ્તિઓસહિત જગતને અસ્ત્રના બળેકરી નિઃશેષ કરે તેમ છે અને યુધિષ્ઠિરરાજા ભયંકર નેત્રવડે પૃથ્વીને બાળી દે તેમ છે, તથા જેઓને અર્થે, અપ્રમેય બળવાન્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ સજ્જ થએલા છે તે શત્રુઓને યુદ્ધમાં જીતવા માટે હે સૂતપુત્ર કર્ણ, કેમ ઉત્સાહ પામો છો? અને જે તમે સંગ્રામવિષે નિત્ય શ્રીકૃષ્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા ઉત્સાહ પામો છો એ તમારો મોટો અન્યાય છે. સંજય કહે છે,—હે ભરતવર્ય, એ પ્રમાણે કૃપાચાર્યનાં વચન સાંભળી હાસ્ય કરતો એવો કર્ણ તે સમયે ગુરૂ એવા શારદ્વત કૃપાચાર્યને કહેવા લાગ્યો કે—હે બ્રાહ્મણ, તમે પાંડવોપ્રત્યે જે વચન કહ્યું તે સત્ય કહ્યું; તમે કહ્યા એ અને બીજા પણ ઘણા ગુણો પાંડવોમાં છે. તેમ રણભૂમિમાં દૈત્ય, યક્ષ, ગંધર્વ, પિશાચ, ઉરગ ને રાક્ષસોસહિત તથા ઈન્દ્રસહિત એવા પણ દેવતાઓએ કુંતિના પુત્રો જીતી શકાય તેમ નથી તોપણ ઈન્દ્રે આપેલી શક્તિવડે કુંતિના પુત્રોને જી-

તીશ; કેમકે હે દ્વિજ કૃપાચાર્ય, ઇન્દ્રે આપેલી આ શક્તિ નિષ્ફળ ન થાય એવી છે. આ શક્તિવડે સંગ્રામમાં અર્જુનને હણીશ અને જ્યારે પાંડુપુત્ર અર્જુન હણાશે ત્યારે એના ભાઇઓ અર્જુનરહિત કોઈ રીતે પણ પૃથ્વીને ભોગવી શકશે નહિ, ને જ્યારે તે સર્વ નાશ પામશે ત્યારે હે કૃપાચાર્ય, આ સાગરસહિત પૃથ્વી યત્નવિના કૌરવોના પતિ દુર્યોધનના વંશમાં રહેશે. હે શારદ્વત કૃપાચાર્ય, સારા નીતિવાળા ઉપાયોવડે સર્વ અર્થ સિદ્ધ થાય છે એમાં સંશય નથી. એ અર્થને જાણ્યા પછી હું ગર્જના કરૂં છું. તમે બ્રાહ્મણ, વૃદ્ધ અને સંગ્રામવિષે અશક્ત છો તેમ કુંતિના પુત્રોવિષે સ્નેહવાળા છો તેણેકરી મોહથી મને નિંદો છો. હે દ્વિજ કૃપાચાર્ય, પણ જો ફરી આ પ્રમાણે મારા અપ્રિયને કહેશો તો તેજ વખતે હે દુર્મતે, ખડ્ગ ઉગામી તમારી જીભને કાપી નાખીશ. અને હે દુષ્ટમતિવાળા વિપ્ર કૃપાચાર્ય, કૌરવોનાં સર્વ સૈન્યોને બીવરાવતા એવા તમે જે પાંડવોને વખાણવા ઈચ્છો છો પણ એવિષે યથાર્થ કહેતો એવો જે હું તેનું વાક્ય સાંભળો. હે બ્રાહ્મણ, જ્યાં દુર્યોધન, દ્રોણાચાર્ય, શકુનિ, દુર્મુખ, જય, દુઃશાસન, વૃષસેન, મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય, તમે પણ, સોમદત્ત, ભૂરિશ્રવા, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, વિવિંશતી એ સર્વ યુદ્ધકુશળ પુરૂષો સજ્જ થઈ રહ્યા હોય ત્યાં એ પુરૂષોને ઈન્દ્રની સમાન બળવાળો પણ કયો વૈરિમાણુસ જીતિ શકે? શૂરા, અસ્ત્રોમાં કુશળ, બળવાન્, સ્વર્ગને ઈચ્છનારા, ધર્મને જાણનારા ને યુદ્ધમાં કુશળ એવા જે પુરૂષો, યુદ્ધમાં દેવતાઓને પણ નાશ પમાડે તે આ પાંડવોના વધને ઈચ્છનારા તથા પોતાના જયને ઈચ્છનારા પુરૂષો કુરૂકુળમાં થએલા દુર્યોધન માટે સંગ્રામવિષે સજ્જ થઈ ઉભા રહેશે. હું અતિબળવાળા પુરૂષોના પણ જયને તો દૈવાધીન માનું છું. હે પુરૂષોમાં ઉત્તમ કૃપાચાર્ય, જ્યાં સંગ્રામવિષે મહાબાહુ ભીષ્મપિતામહ ઘણા શસ્ત્રવડે વ્યાપ્ત સુતા છે અને વિકર્ણ, ચિત્રસેન, બાલ્હીક, જયદ્રથ, ભૂરિશ્રવા, જય, જલસંધ, સુદક્ષિણ, રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ શલ અને વીર્યવાન્ ભગદત્ત એ અને દેવતાઓએ પણ અતિદુઃખેકરી જીતાય એવા અતિ બળવાન્ બીજા રાજાઓને પાંડવોએ નાશ પમાડ્યા ત્યાં દૈવયોગવગર બીજું શું માનો છો. હે દ્વિજ કૃપાચાર્ય, વળી નિરંતર જે દુર્યોધનના શત્રુઓને વખાણો છો તેઓના પણ હજારો શૂરાઓ હણાયા છે. પાંડવોસાથે કુરૂઓનાં સર્વ સૈન્યો ક્ષય પામે છે, એમાં કોઈ રીતે પણ

હું પાંડવોના પરાક્રમને જોતો નથી. હે બ્રાહ્મણોમાં અધમ કૃપાચાર્ય, જે તમે નિરંતર તેઓને બળવાન્ માનો છો, તેઓ સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા હું શક્તિપ્રમાણે દુર્યોધનના હિત માટે યત્ન કરીશ પણ જય થવો એ ભાગ્યમાં રહ્યો છે.

॥ यस्तान्बलवतोनित्यंमन्यसेत्वंद्विजाधम ॥

॥ यतिष्येहंयथाशक्तियोद्धुंतैःसहसंयुगे ॥

॥ दुर्योधनहितार्थायजयोदैवेप्रतिष्ठितः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृपकर्णवाक्ये गुर्जरभाषायामष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

संजयउवाच ॥ तथापरुषितंदृष्ट्वासूतपुत्रेणमातुलं ॥

॥ खड्गमुद्यम्यवेगेनद्रौणिरभ्यपतद्द्रुतम् ॥

સંજય કહે છે—સૂતપુત્ર કર્ણે તેવી રીતે કઠણ વચન કહેલા મામાને જોઈ ખડ્ગ ઉગામી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તુર્ત દોડયા અને પરમક્રોધ પામેલો સિંહ જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિપ્રત્યે જાય તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા કુરૂરાજ દુર્યોધનના જોતાં કર્ણ તરફ ગયા. અશ્વત્થામા કહે છે, હે નરોમાં અધમ અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા કર્ણ, જે અર્જુનના સત્ય ગુણોને કેહેતા શૂર એવા મારા મામાને દ્વેષથી તમે તરછોડો છો અને શૌર્યવડે સર્વ લોકમાં ધનુર્ધારિને નિંદતા અતિ ગર્વેકરી યુક્ત એવા તમે આજે યુદ્ધમાં કોઈને ગણકારતા નથી તે જ્યારે તમને સંગ્રામમાં જીતી તમારા જોતાં ગાંડિવ ધનુર્ધારિ અર્જુને જયદ્રથને માર્યો ત્યારે તમારૂં બળ અને અસ્ત્રો ક્યાં ગયાં હતાં. હે સૂતાધમ, પૂર્વે જેણે સાક્ષાત્ મહાદેવ સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું તેને જીતવા વૃથા ઈચ્છોછો, સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ, કૃષ્ણસહિત એવા જે અર્જુનને જીતવા ઈંદ્ર સહિત એવા પણ મળેલા દેવ અને દૈત્યો શક્તિમાન્ નથી, તે લોકમાં એક વીર અજીત એવા અર્જુનને જીતવા માટે હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા સૂત કર્ણ, તું આ રાજાઓ સહિત કોણ માત્ર છે. હે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા નરોમાં અધમ એવા કર્ણ, હમણાં ઉભો રહે, હે સદુર્મતે, આજે કાયા થકી તમારા મસ્તકને કાપુછું તે જુઓ. સંજય કહે છે કે—મારવાને ઉદ્યમ કરતા તે અશ્વત્થામાને પોતે રાજા દુર્યોધને અને

મનુષ્યોમાં ઉત્તમ મહા તેજસ્વિ કૃપાચાર્યે નિવાર્યા. કર્ણ કહે છે, હે કુરૂશ્રેષ્ઠ દુર્યોધન, આને છોડી દ્યો; અને દુષ્ટમતિવાળો બ્રાહ્મણોમાં અધમ, યુદ્ધને વખાણનારો શૂર આ ભલે મારા બળને પામે. અશ્વત્થામા કહે છે—હે અતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા સૂતપુત્ર કર્ણ, અમે તને આ ક્ષમા કરીએ છીએ પણ વધેલા આ તારા ગર્વને અર્જુન મટાડશે. દુર્યોધન કહે છે—હે માનને આપનાર અશ્વત્થામા, ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છો માટે પ્રસન્ન થાઓ અને કોઈ રીતે પણ તમારે સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે કોપ કરવો નહિ, કારણ કે તમારેવિષે, કર્ણવિષે, કૃપાચાર્યવિષે, દ્રોણાચાર્યવિષે, મદ્રરાજ એવા શલ્યવિષે અને શકુનિવિષે મોટું કાર્ય રહેલું છે, માટે હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ, પ્રસન્ન થાઓ, હે બ્રહ્મન્ અશ્વત્થામન્, રાધાપુત્ર કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા અને ચોતરફથી બોલતા એવા આ સર્વ પાંડવો આવે છે માટે પ્રસન્ન થાઓ. સંજય કહે છે, હે મહારાજ, પછી રાજા દુર્યોધને મનાવેલા ક્રોધના વેગવડે યુક્ત મોટા મનવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રસન્ન થયા અને હે રાજેંદ્ર, તે પછી અતિ મોટા મનવાળા સૌમ્ય સ્વભાવથી તત્કાલ જેને મૃદુતા પ્રાપ્ત થએલી છે એવા કૃપાચાર્ય પણ આ પ્રમાણે બોલ્યા. કૃપાચાર્ય કહે છે—હે અતિ દુષ્ટ મતિવાળા સૂત પુત્ર કર્ણ, અમે આ તને ક્ષમા કરીએ છિએ, પણ તારા વધેલા ગર્વને અર્જુન નાશ પમાડશે. સંજય કહે છે-હે રાજન્, પછી પાંડવો અતિ યશસ્વિ પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓ ભેગા થએલા ચોતરફથી કર્ણને તરછોડતા થકા આવ્યા, રથિ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ પરાક્રમવાન્ અને દેવતાઓના સમૂહોવડે જેમ વિંટાએલો ઈન્દ્ર હોય તેમ ઉત્તમ કૌરવોવડે વિંટાએલો તેજસ્વી કર્ણ પણ પોતાના બાહુબળનો આશ્રય કરી તૈયાર થઈ ઉભો રહ્યો. હે મહારાજ, પછી કર્ણનું સિંહનાદવડે શોભિત ભયંકર એવું પાંડવો સાથે યુદ્ધ થયું. હે રાજન્, તે વખતે તે પાંડવો અને યશસ્વિ પંચાલ યોદ્ધાઓ મહાબાહુ કર્ણને જોઈ આ કર્ણ, ક્યાં કર્ણ, હે કર્ણ ઉભો રહે અને હે દુરાત્મન્ પુરૂષોધમ કર્ણ, મહારણભૂમિમાં અમારી સાથે યુદ્ધ કર; એ રીતે મોટો શબ્દ કરવા લાગ્યા અને ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર થયાં છે એવા બીજાઓ રાધાપુત્ર કર્ણને જોઈ આ ગર્વ પામેલા અલ્પ બુદ્ધિવાળા સૂતપુત્ર કર્ણને મારો; આના જીવવાવડે સર્વ ઉત્તમ રાજાઓને અર્થ નથી તથા આ પાપી પુરૂષ કુંતિના પુત્રોનો અત્યંત વૈરી નિત્ય દુર્યોધનનાં મતમાં રહેલો અનર્થોનું મૂળ છે માટે આને હણો; એ પ્રમાણે કેહે-

તા એવા ક્ષત્રિયો, મોટી બાણવૃષ્ટિઓવડે ઢાંકતા થકા પાંડુપુત્ર અર્જુનની પ્રેરણાથી સૂતપુત્ર કર્ણના વધ માટે દોડયા. તે રીતે દોડતા તે સર્વ મહારથિઓને જોઈ, સૂતપુત્ર કર્ણ વ્યથા ન પામ્યો, તેમ ત્રાસ ન પામ્યો હે ભરતવર્ય, સંહારસમયસરખા ઉછળતા સૈન્યરૂપિ સાગરને જોઈ, તમારા પુત્રોને પ્રસન્ન કરવા ઈચ્છતો સંગ્રામવિષે પરાજયરહિત શીઘ્રકારી મહાબળવાન્ કર્ણ બાણના સમૂહોવડે તે સૈન્યને ચોતરફથી વારવા લાગ્યો. પછી ધનુષ્યને હલાવતા એવા હજારો અને લાખો તે રાજાઓ તેને વારવા લાગ્યા અને દૈત્યોના સમૂહ જેમ ઈન્દ્રને યુદ્ધ કરાવે તેમ રાધાપુત્ર કર્ણને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યા. હે પ્રભો, રાજાઓની નાખેલી બાણવૃષ્ટિને કર્ણ બાણવૃષ્ટિવડે ચોતરફથી નાશ પમાડવા લાગ્યો. સામસામિ એક ક્રિયાને કરતા એવા તે યોદ્ધાઓનું યુદ્ધ જેવી રીતે દેવ અને દૈત્યોના યુદ્ધમાં, દાનવો સાથે ઈન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવી રીતે થયું. ત્યાં અમે સૂતપુત્ર કર્ણના આશ્ચર્યકારી શીઘ્રપણાને જોયું કે જે એકલા કર્ણને યુદ્ધમાં સર્વ તરફથી યત્નવાળા રાજાઓ પામી શકતા ન હતા, રાધાપુત્ર મહારથિ કર્ણ રાજાઓના બાણસમૂહોને નિવારી પોતાના નામાંકિત ભયંકર બાણોને ધોંસરાવિષે, લાંગલદંડોવિષે, છત્ર, ધ્વજ અને ઘોડાઓ વિષે નાખતો હતો. તે પછી વ્યાકુળ થએલા કર્ણના બાણોવડે પીડા પામેલા રાજાઓ જેમ શીતવડે પીડા પામેલી ગાયો ભાગે તેમ જ્યાં ત્યાં ભાગતા હતા. તેવી રીતેજ કર્ણથી નાશ પામતા ઘોડા, હાથિ અને રથિના સમૂહોને અમે જોતા હતા. હે રાજન્, પાછા ન હઠનારા યોદ્ધાઓના પડી ગએલા, નાશ પામેલા, નાશ પામતા અને સર્વ તરફ ફેલાતા મસ્તકોવડે અને બાહુઓવડે ચોતરફથી યુદ્ધ યમપુરીની ઉપમા અપાય એવું ભયંકર થયું હતું. પછી રાજા દુર્યોધને કર્ણના પરાક્રમને જોઈ અશ્વત્થામા પ્રત્યે આવી આ વાક્ય કહ્યું કે, રણભૂમિમાં સજ્જ થએલો આ કર્ણ સર્વ રાજાઓ સાથે યુદ્ધ કરે છે તેથી કર્ણના બાણોવડે પીડા પામેલી ભાગતી આ સેનાને કાર્તિકસ્વામીએ નાશ કરેલી અસુરોની સેનાની પેઠે જુઓ. રણભૂમિમાં બુદ્ધિમાન્ કર્ણે જીતેલી આ સેનાને જોઈ, સૂતપુત્ર કર્ણને મારવાની ઈચ્છાવડે આ અર્જુન જાય છે, તે માટે જેવી રીતે આપણા જોતાં યુદ્ધમાં પાંડુપુત્ર અર્જુન, સૂતપુત્ર મહારથિ કર્ણને ન મારે તેવી રીતે નીતિ કરો. તે રીતે દુર્યોધને કહ્યું ત્યાર પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, શલ્ય ને મહારથિ હાર્દીક્ય તે સર્વ સૂતપુત્ર કર્ણની રક્ષા કરવાની

ઇચ્છાવડે દૈત્યોની સેના પ્રત્યે આવતા ઈંદ્રને જોઇ જેમ સામે જાય તેમ, કુંતિપુત્ર અર્જુનને આવતો જોઇ સામે ગયા. હે રાજેંદ્ર તે સમયે પંચાલ દેશના યોદ્ધાઓવડે વિંટાએલો અર્જુન પણ જેવી રીતે ઈંદ્ર વૃત્રાસુર પ્રત્યે જાય તેવી રીતે કર્ણપ્રત્યે ગયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછેછે કે, હે સૂત, કાલાંતક યમરાજાની ઉપમા અપાય એવા ક્રોધ પામેલા અર્જુનને જોઇ સૂર્યપુત્ર કર્ણ શું ઉત્તમકાર્ય સિદ્ધ કરી શકયો ? જે મહારથિ નિરંતર કુંતિપુત્ર અર્જુનની સાથે સ્પર્ધા કરે છે અને યુદ્ધમાં અતિદારૂણ એવા અર્જુનને જીતવા ઇચ્છે છે. હે સૂતસંજય, તે સૂર્યનો પુત્ર કર્ણ નિત્ય અત્યંત વૈરિ એવા અર્જુનને તત્કાલ પ્રાપ્ત થએલો જોઈ શું ઉત્તમ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકયો? સંજય કહે છે કે, પાંડુપુત્ર અર્જુનને આવતો જોઈ, હાથિ સમીપ જેમ હાથિ જાય તેમ રણભૂમિમાં અવ્યાકુલ એવો કર્ણ ધનંજય પ્રત્યે ગયો, વેગેકરી સમીપ આવતા સૂર્યપુત્ર કર્ણને કુંતિપુત્ર અર્જુને સિધા જનારા બાણોવડે ઢાંકી દીધો અને કર્ણે અર્જુનને ઢાંકી દીધો. પછી ફરીને પાંડુપુત્ર અર્જુને ઘણા બાણોવડે કર્ણને ઢાંકયો ત્યારે અતિક્રોધ પામેલા કર્ણે ત્રણ બાણોવડે અર્જુનને વિંધ્યો. કર્ણની તે શીઘ્રતા જોઇ મહાબળવાન કુંતિપુત્ર અર્જુન સહન કરી શકયો નહિ અને સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા સ્વચ્છ અગ્રભાગવાળા સિધા ચાલનારા ત્રણસો બાણને શત્રુને તપાવનારા અર્જુને નાખ્યા તથા ક્રોધ પામેલા પરાક્રમિ બલવાન અર્જુને હસિને જેમ તેમ કર્ણને જમણા હાથના અગ્ર ભાગ વિષે વિંધ્યો, તેથી બાણેકરી વિંધાએલા કર્ણના હાથથી ધનુષ્ પડી ગયું, ફરીને નિમેષાર્ધ વખતમાં ધનુષ્ ફેંકવામાં કુશળ પુરૂષની પેઠે બીજું ધનુષ્ લેઇ મહાબળવાન કર્ણે બાણોના સમૂહોવડે અર્જુનને ઢાંકી દિધો. હે ભારત, સૂતપુત્ર કર્ણે કરેલી તે બાણોની વૃષ્ટિને હસતો હોય નહિ શું તેમ, અર્જુને બાણવૃષ્ટિવડે નાશ પમાડી. હે પાર્થિવ ધૃતરાષ્ટ્ર, સામસામિ એક ક્રિયા કરવાને ઈચ્છતા એવા મહાધનુંધારી તે બેઉ સામસામા આવી બાણરૂપિ વૃષ્ટિવડે ઢાંકતા હતા. જે પ્રમાણે હાથણીના કારણથી ક્રોધ પામેલા વનના બે હાથિઓનું યુદ્ધ થાય, તેમ રણભૂમિમાં અદ્‌ભૂત એવું કર્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુનનું તે મોટું યુદ્ધ થતું હતું. પછી મહા ધનુર્ધારી અર્જુને કર્ણનું પરાક્રમ જોઈ ઉતાવળથી કર્ણની મુઠીના ભાગમાં રહેલા ધનુષ્યને કાપી નાંખ્યું અને ભાલાઓવડે ચાર ઘોડાને યમરાજાના સ્થાન

પ્રત્યે મોકલી દીધા. તેમજ શત્રુને તપાવનારા અર્જુને સારથિના મસ્તકને કાયાથી હરિ લીધું; અને એ પછી જેનું ધનુષ્ કપાએલું અને જેના ઘોડા અને સારથિ નાશ પામ્યા છે એવા કર્ણને કુંતિપુત્ર પાંડવ અર્જુને ચાર બાણોવડે વિંધ્યો. બાણોવડે પીડા પામેલો નરોમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ અર્જુનના બાણસમૂહોવડે યુક્ત એવા શલ્યની પેઠે જીવિતાર્થને ઈચ્છતો થકો જલદી રથમાંથી ઠેકડો મારી તત્કાલ કૃપાચાર્યના રથ પ્રત્યે બેઠો. હે ભરતવર્ય, રાધાપુત્ર કર્ણને અર્જુને જીતેલો જોઈ ધનંજયના બાણોવડે પીડા પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ દશ દિશાઓ પ્રત્યે દોડતા હતા. હે નૃપ, તે યોદ્ધાઓને ભાગતા જોઈ રાજા દુર્યોધન પાછા વાળવા લાગ્યો અને આ વાક્ય બોલ્યો કે, હે ક્ષત્રિયોમાં ઉત્તમ શૂરાપુરૂષો, તમારા ભાગવાવડે ઘણું થયું માટે ઉભા રહો અને આ હું પોતે સંગ્રામવિષે કુંતિપુત્ર અર્જુનનો વધ કરવા સારૂ જાઉંછું તથા હું પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ સહિત કુંતિના પુત્રોને મારીશ. જેમ યુગના નાશ વખતે કાળના પરાક્રમને જુએ તેમ રાજાઓ આજે ગાંડિવ ધનુષ્વાળા અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરતા મારા પરાક્રમને જોશે, આજે યુદ્ધમાં પતંગિઆઓની પંક્તિની પેઠે ધનુષ્થી છૂટતા મારા બાણસમૂહોને યોદ્ધાઓ જોશે, વર્ષા ઋતુમાં મેઘની વૃષ્ટિને જેમ જુએ તેમ આજે યુદ્ધમાં બાણોને ફેંકતો ધનુર્ધારી એવો જે હું તેની બાણમય વૃષ્ટિને સૈનિકો જોશે, આજે રણભૂમિમાં નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી કુંતિપુત્ર અર્જુનને જીતીશ. માટે હે શૂરાઓ, યુદ્ધમાં ઉભા રહો અને અર્જુનથી ભયને તજો. જેવી રીતે મકરાલય (મગરોનાં રેહાણરૂપી) એવો સાગર ભરતીને પામી તેને ન સહે તેવી રીતે અર્જુન મારા પરાક્રમને સહી શકશે નહિ. એ પ્રમાણે કહી મોટા સૈન્યવડે વિંટાએલો દુઃખેકરી સહિ શકાય એવો ક્રોધાયમાન રાતાં નેત્રવાળો રાજા દુર્યોધન, અર્જુનપ્રત્યે ગયો, તે સમયે મહાબાહુ તે રાજાને જતો જોઈ શારદ્વત કૃપાચાર્ય આવી અશ્વત્થામાપ્રત્યે આ વાક્ય બોલ્યા કે, આ અમર્ષવાન્ ક્રોધવાળા મહાબાહુ રાજા દુર્યોધન પતંગિઆનિ વૃત્તિને ગ્રહી અર્જુનપ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે. માટે હે પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા જ્યાંસુધી આપણા જોતાં કુંતિપુત્ર અર્જુન સાથે મળેલો રાજા પ્રાણ ન ખૂએ તેટલા વખતમાં કૌરવ એવા અર્જુનને નિવારી રાખ. અને જેટલા વખતમાં શૂર કુરૂકુળમાં થએલો રાજા આજે યુદ્ધમાં અર્જુનના બાણ વિષયને ન પામે તેટલા વ-

ખતમાં તેને વાર, તેમ જેટલી વારમાં ભયંકર અને કાંચળિરહિત સર્પસરખા બાણોવડે રાજાને અર્જુને ભસ્મ નં કરાય તેટલી વારમાં યુદ્ધથી તેને નિવાર. હે માનને આપનાર અશ્વત્થામા, આપણે છીએ ને જો રાજા સહાય વગર યુદ્ધ સારૂ જાય તે અયોગ્ય જેમ હોય તેમ માનુછું. તેમજ જેવી રીતે સિંહની સાથે યુદ્ધ કરનારા હાથીનું જીવિત દુર્લભ મનાય તેવી રીતે મુકુટવાન્ કુંતિપુત્ર અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરનારા કુરૂકુળમાં થએલા દુર્યોધનનું જીવિત દુર્લભ માનુ છું. મામા કૃપાચાર્યે એ પ્રમાણે કહેલા શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ત્વરાથી દુર્યોધનપ્રત્યે આ વાક્ય બોલ્યા. હે ગાંધારીપુત્ર કૌરવ્ય દુર્યોધન, હું જીવું છું, ત્યાંસૂધી તમારો નિરંતર હિત ઈચ્છનાર એવો જે હું તેને તિરસ્કાર કરી તમે યુદ્ધપ્રત્યે જવા યોગ્ય નથી. હે દુર્યોધન, તમારે કુંતિપુત્ર અર્જુનના વિજયપ્રત્યે સંભ્રમ કરવો નહિ; કેમકે હું તેમને હઠાવીશ માટે તમે ઉભા રહો. દુર્યોધન કહે છે—હે દ્વિજોત્તમ આચાર્ય, પાંડુના પુત્રોને પુત્રપેઠે રાખો છો પણ તમે નિરંતર તેઓવિષે ઉપેક્ષા કરો છો તેમ મારા મંદભાગ્યપણાનેલીધે કિંવા ધર્મરાજાનાં પ્રિય માટે અથવા દ્રૌપદીનાં પ્રિય માટે તમારૂં પરાક્રમ મંદ થાય છે, તે હું જાણતો નથી? લોભી એવો જે હું તેનેજ ધિઃક્ છે કે જેને માટે સુખને યોગ્ય પરાજયરહિત એવા સર્વ બાંધવો પરમ દુઃખને પામે છે. શસ્ત્ર જાણનારા પુરૂષોના મધ્યમાં મુખ્ય અને યુદ્ધમાં મહાદેવની સમાન શક્તિમાન એવો જે ગૌતમીનો પુત્ર ન હોય તે કોણ શત્રુને નાશ ન પમાડે? હે અશ્વત્થામા તમે પ્રસન્ન થાઓ અને મારા અહિતકારી શત્રુઓને નાશ પમાડો, કેમકે તમારા અસ્ત્રવિષય વિષે રેહેવા, દેવ અને દાનવો પણ સમર્થ નથી. હે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, અનુચરોસહિત પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓને તમે નાશ પમાડો અને શેષ રહેલાઓને તમે રક્ષા કરેલા એવા અમેજ નાશ પમાડશું. હે વિપ્ર અશ્વત્થામા, આ યશસ્વિ સોમક અને પંચાલ યોદ્ધાઓ મારા સૈન્ય વિષે ક્રોધ પામતા થકા દાવાગ્નિનિ પેઠે ફરે છે તેઓને તથા કેકય રાજાઓને હે નરોમાં ઉત્તમ બાહો નિવારો, કેમકે આગળ મુકુટવાન્, અર્જુને રક્ષા પમાડેલા તેઓ સૈન્યને નિઃશેષ કરે છે, હે શત્રુને દમનાર અશ્વત્થામા, ત્વરાયુક્ત એવા તમે જલદી જાઓ કેમકે, મારિષ, પ્રથમ અથવા પછી એ તમારૂંજ કામ છે. હે મહાબાહો અશ્વત્થામન્, તમે પંચાલ યોદ્ધાઓના વધ સારૂ ઉત્પન્ન

થયા છો, માટે ઉદ્યમ કરી સર્વ જગતને પંચાલ યુદ્ધાઓરહિત કરશો. આ પ્રમાણે જે સિદ્ધ વાણી કહું છું તે તેમજ થશે; માટે હે પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા, અનુચરોસહિત પંચાલ ગોદ્ધાઓને નાશ પમાડો. તમારા અસ્ત્ર આગળ ઈન્દ્ર સહિત એવા પણ દેવતાઓ રેહવા સમર્થ નથી ત્યારે આ તમને સત્ય કહું છું કે પંચાલસહિત એવા કુંતિના પુત્રો કોણ માત્ર છે? હે વીર અશ્વત્થામન્, આ તમને સત્ય કહું છું કે તમારી સાથે સંગ્રામમાં સોમક યોદ્ધાઓસહિત પાંડુના પુત્રો બળથી યુદ્ધ કરવા સમર્થ નથી. હે મહાબાહો અશ્વત્થામન્, જાઓ જાઓ જેથી આપણનો કાલ જાય નહિ; આ કુંતિપુત્ર અર્જુનના બાણોવડે પીડા પામતી સેના ભાગે છે. હે માન આપનાર મહાબાહો અશ્વત્થામા, પાંડુપુત્ર અને પંચાલયોદ્ધાઓના વધવિષે તમે પોતાનાં દિવ્ય તેજવડે સમર્થ છો.

॥ शक्तोह्यसिमहाबाहोदिव्येनस्वेनतेजसा ॥

॥ निग्रहेपाण्डुपुत्राणांपञ्चालानांचमानद ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दुर्योधनवाक्ये गुर्जरभाषायामेकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

संजयउवाच ॥ दुर्योधनेनैवमुक्तोद्रौणिराहवदुर्मदः ॥

॥ चकारारिवधेयत्नमिन्द्रोदैत्यवधेयथा ॥

સંજય કહે છે કે—દુર્યોધને એ પ્રમાણે કહેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા મહાબાહુ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે ઇંદ્ર દૈત્યોના વધમાં યત્ન કરે તેવીરીતે શત્રુઓના વધવિષે યત્ન કરવા લાગ્યા. તથા તમારા પુત્ર પ્રત્યે આ વચન બોલ્યા. હે માહાબાહો કૌરવ દુર્યોધન, જે પ્રમાણે તમે કહો છો તે પ્રમાણે જરૂર મને તથા મારા પિતાને પણ પાંડવો નિરંતર પ્રિય છે, હે તાત કુરૂદ્વહ દુર્યોધન, તેમજ અમે એ તેઓના પ્રિય છીએ, પણ યુદ્ધમાં નથી માટે શક્તિથી નિર્ભય પુરૂષની પેઠે પ્રાણને કોરે મૂકી યુદ્ધ કરીએ છીએ. હે નૃપોત્તમ દુર્યોધન, હું, કર્ણ, શલ્ય, કૃપાચાર્ય અને હાર્દિક્ય એટલાજ નિમેષ વખતમાં પાંડવોની સેનાને નાશ પમાડીએ તેમ છીએ. હે કુરૂદ્વહ મહાબાહો દુર્યોધન, જો અમે યુદ્ધમાં ન હોઈએ તો તેઓ પણ નિમેષાર્ધ વખતમાં કૌરવોની સેનાને નાશ પમાડે તેમ છે. હે ભારત દુર્યોધન, પાં-

ડવો પ્રત્યે શક્તિવડે યુદ્ધ કરતા એવા જે અમે તેનું અને અમપ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છનારા પાંડવોનું તેજ, તેજને પામી શમી જાય છે. હું તમને સત્ય કહું છું કે પાંડુ પુત્રોના જીવતાં બળથી પાંડવોની સેના જીતી શકાય તેમ નથી. હે ભારત દુર્યોધન, પોતાને માટે યુદ્ધ કરતા એવા તે સમર્થ પાંડુપુત્રો શા માટે તમારા સૈન્યોને જીતશે નહિ. હે રાજન્ કૌરવ દુર્યોધન, તમે તો અતિલોભી ઠગબાજીને જાણનાર સર્વ વિષે શંકા કરનાર અભિમાનીછો, તેથી અમારાપ્રત્યે શંકા કરોછો. હે રાજન્ દુર્યોધન, તમે નિંદિત પાપાત્મા અને પાપી પુરૂષ છો, તેથી હે ક્ષુદ્ર પાપભવવાળા તમે અમારા તથા બીજાઓ પ્રત્યે પણ શંકા કરોછો. હે કુરૂ પુત્ર દુર્યોધન, આ હું તો તમારે અર્થે યત્ન કરી જેણે જીવિત કોરે મૂકેલું છે એવો થઇ તમારે માટે સંગ્રામ વિષે જાઊં છું. હે શત્રુને દમનાર દુર્યોધન, તમારા પ્રિય માટે આજે હું સંગ્રામ પ્રત્યે જાઊં છું, અને પંચાલ, સોમક, કૈકેય તથા પાંડવ શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરીશ, અને સારા સારા યોદ્ધાઓને જીતીશ. આજે જેમ સિંહવડે પીડા પામેલી ગાયો ચોતરફ ભાગે તેમ મારા બાણવડે પીડા પામતા પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ ભાગશે. આજ રાજા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર મારા પરાક્રમને જોઈ લોકને સોમક સહિત અશ્વત્થામામય માનશે, અને ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર વૈરાગ્ય પામશે. હે ભારત દુર્યોધન, રણભૂમીમાં સોમક યોદ્ધાઓ સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓને નાશ પામેલા જોઈ જેઓ યુદ્ધમાં મારા પ્રત્યે યુદ્ધ કરશે તેઓને હણીશ. હે શૂર દુર્યોધન, જેઓ મારા બાહુના મધ્ય ભાગને પ્રાપ્ત થશે તેઓ મુક્ત નહિ થાય, એ પ્રમાણે મહાબાહુ અશ્વત્થામા તમારાપુત્ર દુર્યોધનને કહી સર્વ ધનુર્ધારિઓને ત્રાસ પમાડતા તમારા પુત્રોનાં પ્રિય કરવા ઈચ્છતા એવા પ્રાણધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ અશ્વત્થામા યુદ્ધ કરવામાટે ગયા. અને પછી ગૌતમીપુત્ર અશ્વત્થામા કૈકેય યોદ્ધાઓસહિત પંચાલ યોદ્ધાઓને કેહેવા લાગ્યા કે, હે મહારથિઓ, સર્વ તમે આ મારાં શરીરલક્ષે પ્રહાર કરો અને સ્થિર થએલા અસ્ત્રોની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા યુદ્ધ કરો હે મહારાજ, એવી રીતે અશ્વત્થામાએ કહેલા તે યોદ્ધાઓ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે જેવી રીતે મેઘ જળપ્રત્યે વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે શસ્ત્ર વૃષ્ટિઓને કરવા લાગ્યા; તે બાણોને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાશ પમાડી પાંડુપુત્ર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સમીપ દશ શૂરાઓને મારી નાખ્યા. હે પ્રભો, સંગ્રામમાં હણાતા એવા તે પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓ રણ-

ભૂમિ વિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને તજી દશ દિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યાં હે મહારાજ, શૂર એવા પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓને સાથે દોડતા જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન રણમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે દોડયો અને પછી કાંચનવડે વિચિત્ર, મેઘતુલ્ય શબ્દવાળા, શૂરા, ન નિવૃત્ત થનારા સો રથિઓવડે વિંટાએલો પાંચાલરાજાનો મહારથિપુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યોદ્ધાઓને હણેલા જોઈ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે બોલ્યો કે–હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા આચાર્યના પુત્ર, બીજાઓના હણાવાવડે તને શું થશે માટે જો શૂર છે તો મારી સાથે યુદ્ધમાં સમાગમ પામ્ય. હું તને હણીશ માટે હમણાં મારી આગળ ઉભો રહે. હે ભરતવર્ય, એમ કહ્યા પછી પ્રતાપવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મર્મને ભેદનારા તીક્ષ્ણ બાણોવડે આચાર્યનાપુત્ર અશ્વત્થામાને પ્રહાર કરયો, જે રીતે મધને ઇચ્છનારા ઉત્તમ ભમરાઓ પુષ્પવાળા વૃક્ષ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તે રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના તે પંક્તિરૂપ કરેલા તત્કાળ જનારા રૂકમ પુંખવાળા સારા અગ્રભાગવાળા સર્વ કાયાને ચીરનારા બાણ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યા પગેકરી દબાએલા સર્પની પેઠે અતિવિંધાએલા અને અતિક્રોધ પામેલા માનવાળા અસંભ્રાંત અને બાણ જેના હાથમાં છે એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા બોલ્યા કે–હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સ્થિર થઇ મુહૂર્ત વાર રહે કે જેટલી વખતમાં તને તીક્ષ્ણ બાણોવડે યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલું. એ પ્રમાણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહી પરશત્રુઓને મારનાર દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અસ્ત્રકુશળ પરૂષનીપેઠે ચોતરફથી બાણોના સમૂહોવડે તેને ઢાંકવા લાગ્યા. તે સમયે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાથી પીડા પામતો યુદ્ધમાં દુર્મદ એવો પાંચાલ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વાણીવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પીડવા લાગ્યો કે હે વિપ્ર, મારી પ્રતિજ્ઞાને તથા ઉત્પત્તિને જાણતો તુ નથી. હે અતિ દુષ્ટ મતિવાળા, દ્રોણાચાર્યને હણી મારે તને મારવો છું; તે માટે આજે યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના જીવતાં હું તને મારતો નથી. હે સુદુર્મતે અશ્વત્થામન્, આ રાત્રિનું સવાર નહિ થયું હોય તેટલા વખતપ્રત્યે તારા પિતાને મારી પછીથી તને યુદ્ધમાં પ્રેતલોકપ્રત્યે મોકલાશ, એ મારા મનમાં રહેલું છે, માટે જે તારો કુંતિના પુત્રોવિષે દ્વેષ છે અને કૌરવોવિષે ભક્તિ છે, તેને સ્થિર થઈ દર્શાવ; કેમકે મારાથી જીવતો નહિ જાય. જે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણપણાને મૂકી દેઈ ક્ષત્રિઓના ધર્મવિષે પ્રીતિવાળો છે, તે પુરૂષોમાં અધમ એવો જે તું તેને તેની પેઠે સર્વ લોકને હણવા યોગ્ય છે. એવી રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કઠિણ વાક્ય-

કહેલા બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા અશ્વત્થામા તીવ્ર ક્રોધને શાંત કરી ગયા અને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એ પ્રમાણે બોલ્યા તથા નેત્રોવડે બોલતા હોય નહિ શું તેમ તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોવા લાગ્યા. અને સર્પનીપેઠે નિઃશ્વાસ નાખતા બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યા હે રાજશ્રેષ્ઠ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ યુદ્ધમાં બાણવડે આચ્છાદન કરેલો સર્વ પાંચાલ સેનાઓવડે વિંટાએલો રથિપુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, મહાબાહુ તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પોતાના પરાક્રમનો આશ્રય કરી કંપ્યો નહિ અને જૂદા જૂદા પ્રકારના બાણો અશ્વત્થામાવિષે નાખવા લાગ્યો. ફરીને પ્રાણદ્યૂતની બજારરૂપિ રણભૂમિમાં બાણોના સમૂહોવડે પરસ્પર પીડા પમાડતા અમર્ષવાળા ચોતરફથી બાણ વૃષ્ટિઓને કરતા મહાધનુર્ધારિ તે બેઉ પ્રવૃત્ત થયા. તે સમયે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ઘોર રૂપવાળા ભયાનક યુદ્ધને જોઈ સિદ્ધ, ચારણ અને ગંધર્વો વખાણવા લાગ્યા. આકાશ અને દિશાઓને બાણોના સમૂહોવડે પૂર્ણ કરતા અલક્ષ્ય એવા તે બેઉ બાણોવડે મોટા અંધકારને કરી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. રણભૂમિમાં નૃત્ય કરતા હોય તેમ રહેલા જેણે મંડળાકાર ધનુષ્ ખેંચેલું છે એવા પરસ્પર વધ કરવામાં યત્નવાળા સર્વ જંતુને ભયંકર મહાબાહુ તેઓ આશ્ચર્યકારી શીઘ્ર અને સારૂ યુદ્ધ કરતા હતા. સંગ્રામવિષે હજારો યોદ્ધાઓના મુખ્ય પુરૂષોથી વખાણ પામતા રણમાં આલસરહિત એવા તે બેઉને જેમ વનના હાથિઓને વનમાં જોઈ હર્ષ થાય, તેમ બેઉ સેનાને વિષે ઘણો હર્ષ થતો હતો, તેમ સિંહનાદ સરખા શબ્દો થતા હતા, સૈનિકો હજારો અને લાખો શંખ તથા વાદિત્રોને વગાડતા હતા, એ રીતે બીરૂના ભયને વધારનારૂં તે સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું, તે વખતે તેઓનું પણ યુદ્ધ મુહૂર્તવાર સમાન રૂપવાળું થયું. પછી હે મહારાજ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ધ્વજને, ધનુષ્ને તથા છત્રને, બે પડખાના સારથીને, રથસારથીને, અને ચાર ઘોડાઓને હણ્યા તથા રણભૂમિવિષે તે પ્રત્યે દોડ્યા અને વળી માપી ન શકાય એવા પરાક્રમવાળા તેઓએ નમેલ પર્વવાળા બાણોએ કરી તે હજારો ને લાખો પંચાલ યોદ્ધાઓને નસાડ્યા. હે ભરતવર્ય, તે પછી પાંડવોની સેના, યુદ્ધમાં ઈન્દ્રસરખું દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું મોટું કર્મ જોઈ વ્યથા પામવા લાગી. મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ દ્રુપદના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નના અને ફાલ્ગુન એવા અર્જુનના જોતાં સો બાણોવડે પંચાલના સો યોદ્ધાઓને તથા તીક્ષ્ણ ત્રણ બાણોવડે ત્રણ મહારથિઓને નાશ પમાડ્યા અને જેઓ અતિ નિશ્ચય કરી રહેલા હતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓને પણ ના-

શ પમાડયા. સંગ્રામવિષે સૃંજય યોદ્ધાઓસહિત વધ થતા તે પંચાલ યો-દ્ધાઓ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને તજી દેઇ, જેઓના રથ અને ધ્વજ જૂદાજૂદા થઇ ગયા છે, એવા થઇ જતા હતા. યુદ્ધમાં શત્રુઓને જીતી મહારથિ દ્રો-ણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે મેઘ ઘણો મોટો નાદ કરે તેમ અતિ મોટો નાદ કરતા હતા. અને જે પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સર્વ જંતુઓને ભસ્મ કરી અ-ગ્નિ શોભે તે પ્રમાણે બહુ શૂરાઓને નાશ પમાડી તેઓ શોભતા હતા. તેમ જે રીતે શત્રુઓના સમૂહોને હણી, ઇંદ્ર શોભે તે રીતે સંગ્રામવિષે હજારો શત્રુઓ-ના થોકને જીતી યુદ્ધમાં કૌરવોથી વખાણાતા પ્રતાપવાન્ તે શોભતા હતા.

॥ सम्पूज्यमानोयुधिकौरवेयैर्निर्जित्यसङ्ख्येरिगणान्सहस्त्रशः ॥

॥ व्यरोचतद्रोणसुतःप्रतापवान्यथासुरेन्द्रोरिगणान्निहत्यवै ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वाणि रात्रियुद्धे अश्व-त्थाम पराक्रमे गुर्जरभाषायांषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

संजयउवाच ॥ ततोयुधिष्ठिरश्चैवभीमसेनश्चपाण्डवः ॥

॥ द्रोणपुत्रंमहाराजसमन्तात्पर्यवारयन् ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તે પછી યુધિષ્ઠિર અને પાંડુપુત્ર ભી-મસેન, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વારતા હતા. પછી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણા-ચાર્યે યુક્ત એવો રાજા દુર્યોધન સંગ્રામવિષે, પાંડવોપ્રત્યે ગયો. તે પછી હે મહારાજ! ભીરૂ પુરૂષોના ભયને વધારનારૂં ઘોરરૂપવાળું યુદ્ધ થયું. તેટાણે ક્રોધ પામેલા ભીમસેને અંબષ્ટ, માલવ, બંગ, શિબિ અને ત્રિગર્ત દેશના યોદ્ધાઓને પણ મૃત્યુલોકપ્રત્યે મોકલ્યા. તેમજ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા આભી-ષાહ અને શૂરસેન દેશના યોદ્ધાઓને હણી ભીમસેને પૃથ્વીને રૂધિરરૂપિ ગારાવાળી કરી મૂકી. વળી હે રાજન્, મુકુટવાળા અર્જુને પર્વતમાં વસ-નારા યોદ્ધાઓને અને મદ્રક તથા માળવાદેશના યોદ્ધાઓને પણ મૃત્યુલોક-પ્રત્યે મોકલ્યા. તે સમયે શીઘ્ર ગતિવાળા અર્જુનના તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દૃઢ પ્રહાર પામતા બેદાંતવાળા હસ્તિઓ જેવી રીતે બે શીખરવાળા પર્વતો પડે તેમ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. કપાએલી અને આણીકાર તણીકાર ચેષ્ટા કરતી એવી હાથિઓની સુંઢવડે વિંટાએલી પૃથ્વી, જેવી રીતે ફરતા સર્પોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. અને પડેલાં સુવર્ણવડે વિચિત્ર એવાં રાજાઓનાં

છત્રોએકરી જે પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર આદિ ગ્રહોવડે વિંટાએલું અંતરિક્ષ શોભે તે પ્રમાણે તે દેખાતી હતી. વળી હે નિર્ભય પુરૂષો હણો, પ્રહાર કરો, વિંધો અને કાપો એવી રીતે અર્જુનના રથપ્રત્યે સંકુલ શબ્દ થતો હતો. તેમ સંગ્રામવિષે પરમ ક્રોધ પામેલા દ્રોણાચાર્ય વો જેમ દુઃખેકરી નાશ પામે એવો મોટો વાયુ વાદળાંઓને નાશ પમાડે તેમ વાયવ્ય અસ્ત્રેકરી યોદ્ધાઓને નાશ પમાડતા હતા. તેથી દ્રોણાચાર્યથી નાશ પામતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓ ભયથી ભીમસેન અને મહાત્મા કુંતિપુત્ર અર્જુનના જોતાં ભાગતા હતા. પછી મુકુટવાન્ અર્જુન ને ભીમસેન તુર્ત મોટા રથસમૂહવડે મોટાં સૈન્યને લેઈ પાછા વળ્યા. દક્ષિણ પડખે રહેલો અર્જુન અને ઉત્તર પડખે રહેલો ભીમસેન તે બેઉ મોટા બાણસમૂહોવડે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરતા હતા. હે મહારાજ! તેઓની પાછળ મત્સ્ય અને સોમક યોદ્ધાઓ સહિત મહાબલવાન્ સૃંજય અને પંચાલ યોદ્ધાઓ જતા હતા. તેમજ હે રાજન્! તમારા પુત્ર દુર્યોધનના પ્રહાર કરનારા મહારથિઓ મોટી સેનાસાથે દ્રોણાચાર્યના રથપ્રત્યે જતા હતા. પછી મુકુટવાન્ અર્જુનથી હણાતી, તે ભારતી સેના અંધકાર અને નિદ્રાવડે ફ્રીને વધારે કપાતી હતી. હે મહારાજ! તે સમયે દ્રોણાચાર્યે અને પોતે તમારા પુત્ર દુર્યોધને નિવારાતા એવા પણ તે યોદ્ધાઓ નિવારી શકાતા ન હતા. પાંડુપુત્રના બાણોવડે કપાતી તે મોટી સેના અંધકારે વિંટાએલાં જગત્વિષે સર્વ તરફ દોડતી હતી. અને હે મહારજ! તે સમયે ભયયુક્ત કેટલાક રાજાઓ ઘણા ઘોડાઓને તજી ચારેકોર દોડતા હતા.

॥ तमसासम्वृतेलोकेव्यद्रवत्सर्वतोमुखी ॥
॥ उत्सृज्यशतशोवाहांस्तत्रकेचिन्नराधिपाः ॥
॥ प्राद्रवन्तमहाराजभयाविष्टाःसमन्ततः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे सङ्कुलयुद्धे गुर्जरभाषायामेकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

संजयउवाच ॥ सोमदत्तंतुसम्प्रेक्ष्यविधुन्वानंमहद्धनुः ॥
॥ सात्यकिःप्राहयन्तारंसोमदत्तायमांवह ॥

સંજય કહે છે—મોટાં ધનુષ્યને હલાવતા સોમદત્તને જોઈ સાત્યકિ પોતાના સારથિને કહેવા લાગ્યો કે, મને સોમદત્ત સમીપ લઈ જા, કેમકે હે સૂત, રણભૂમિમાં મહાબળવાન્ શત્રુ સોમદત્તને માર્યાસિવાય હું યુદ્ધથી પાછો વળનાર નથી, એ મારૂં સત્ય વચન છે. એવી રીતે સાત્યકિના કહ્યા પછી સારથિ મનસરખા વેગવાળા શંખસરખા વર્ણવાળા સર્વ શબ્દોને ઉલ્લંઘી જનારા સિંધુદેશના ઘોડાઓને રણભૂમિવિષે ચલાવવા લાગ્યો. મન અને વાયુતુલ્ય વેગવાળા તે ઘોડાઓ જેવી રીતે પૂર્વે દૈત્યના વધપ્રત્યે ઉદ્યમવાળા ઈંદ્રને ઘોડાઓ લઈ ગયા હતા તેવી રીતે સાત્યકિને લેઈ ગયા. રણભૂમિમાં સમીપ આવતા વેગવાળા સાત્યકિને જોઈ વૃષ્ટિમાન્ મેઘનીપેઠે બાણવૃષ્ટિ કરતો મહાબાહુ અસંભ્રાંત એવો સોમદત્ત સામો થયો અને મેઘ જેમ જળવૃષ્ટિવડે સૂર્યને ઢાંકે તેમ શિનિપૌત્ર સાત્યકિને બાણવૃષ્ટિવડે ઢાંકવા લાગ્યો. હે ભરતવર્ય સંગ્રામમાં સાવધાન એવો સાત્યકિ બાણોના સમૂહોવડે ચોતરફથી કુરૂમાં ઉત્તમ એવા સોમદત્તને ઢાંકવા લાગ્યો. હે રાજન્! સોમદત્તે સાઠ બાણોવડે સાત્યકિને છાતિવિષે વિંધ્યો. અને સાત્યકિએ પણ સોમદત્તને તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંધ્યો. પરસ્પર બાણોવડે ઘાયલ થએલા નરોમાં ઉત્તમ તે બે જેવી રીતે વસંતઋતુમાં સારાં પુષ્પવાળાં ફૂલેલાં કેસુડાનાં બે વૃક્ષ શોભે તેવી રીતે શોભતા હતા. જેઓનાં રૂધિરવડે છંટાએલાં સર્વ અંગ છે એવા કુરૂ અને વૃષ્ણિકુળની કીર્ત્તિ વધારનારા સોમદત્ત અને સાત્યકિ પરસ્પર નેત્રોવડે બાળતા હોય નહિ શું તેમ જોતા હતા. રથમંડલના માર્ગોવિષે ફરતા શત્રુઓને નાશ પમાડનારા તેઓ વૃષ્ટિમાન્ મેઘનીપેઠે ઘોરરૂપવાળા થયા હતા. અને હે રાજેંદ્ર! બાણોવડે જેનાં શરીર ભેદ પામેલાં છે એવા બાણોવડે ઘાયલ થએલા તેઓ સર્વ શરીરવિષે ઘાયલ થએલા સસલા જેમ દેખાય તેમ દેખાતા હતા. તેમજ હે રાજન્! સુવર્ણ પુંખવાળા બાણોવડે વ્યાપ્ત થએલા તે બેઉ જે પ્રમાણે વર્ષાઋતુમાં પતંગિઆઓવડે વિંટાએલા બે વનસ્પતિ શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા તથા તે બાણોવડે પ્રદીપ્ત જેનાં સર્વ અંગ છે એવા રણભૂમિવિષે ક્રોધ પામેલા મહારથિ તે બેઉ જેવી રીતે ઉલ્કાઓવડે બે હસ્તિઓ દેખાય તેવી રીતે દેખાતા હતા. હે મહારાજ! પછી મહારથિ સોમદત્તે અર્ધચંદ્રવડે મધુકુળમાં થએલા સાત્યકિના મોટા ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું. એ પછી સાત્યકિને પચ્ચીશ બાણવડે પ્રહાર પમાડ્યો અને ઉતાવળ કરવાને વખતે ઉતાવળ કરી ફરીને દશ

બાણોવડે વિંધ્યો, પછી સાત્યકિએ અતિવેગવાળું બીજું ધનુર્ લેઈ પાંચ બાણોવડે તુર્ત સોમદત્તને વિંધ્યો. અને બીજા ભલ્લ નામના બાણોવડે હે રાજન્! રણમાં હાસ્ય કરતો હોય નહિ શું તેમ રહેલા સાત્યકિએ બાલ્હીકના પુત્ર સોમદત્તના સોનાના ધ્વજને કાપી નાખ્યો. ધ્વજને નાશ પામેલો જોઈ સંભ્રાંત ન થએલા એવા સોમદત્તે પચ્ચીશ બાણોવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વંધ્યો. રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ પણ ધનુર્ધારિ સોમદત્તના ધનુષ્ને ભલ્લ અને ક્ષુરપ્ર નામના અસ્ત્રેકરી કાપી નાખ્યું અને હે રાજન્! એ પછી સોમદત્તને જેવી રીતે પડી ગયેલી દાઢોવાળા હાથિને પ્રહાર કરે તેવી રીતે સુવર્ણ પુંખવાળા તથા નમેલ પર્વવાળા સો બાણેકરી બહુ પ્રકારે પ્રહાર કરયો. પછી મહા બળવાન્ મહારથિ સોમદત્તે બીજાં ધનુષ્ને લેઈ બાણ વૃષ્ટિવડે સાત્યકિને ઢાંકી દીધો. રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલો સાત્યકિ સોમદત્તને વિંધતો હતો અને સોમદત્ત બાણોના સમૂહવડે સાત્યકિને પીડા પમાડતો હતો. સાત્વત એવા સાત્યકિને અર્થે ભીમસેને દશ બાણોએકરી બાલ્હિકના પુત્ર સોમદત્તને પ્રહાર કરયો. અને સંભ્રમરહિત એવા સોમદત્તે પણ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ભીમસેનને પીડિત કર્યો પછી ફરીને સાત્યકિના કાર્યને લીધે ભીમસેને નવી દૃઢ ભયંકર ભોગળને સોમદત્તની છાતિવિષે નાખી. તે વેગવડે સમીપ આવતી ભયંકર દર્શનવાળી ભોગળને હસતો હોય નહિ શું તેમ રહેલ એવો જે કૌરવ સોમદત્ત, તેણે સંગ્રામવિષે બે પ્રકારેકરી કાપી નાખી. બે પ્રકારે કાપેલી તે મોટી લોઢાની ભોગળ જેવી રીતે વજ્રવડે કપાએલું પર્વતનું મોટું શિખર પડે તેમ પડી. હે રાજન્, સંગ્રામમવિષે સાત્યકિએ ભલ્લ બાણવડે સોમદત્તના ધનુષ્ને તથા પાંચ બાણોવડે હાથના મોજાને કાપી નાખ્યા. પછી જલદી ચાર બાણોવડે તે ઉત્તમ ઘોડાઓને પ્રેત રાજાની સમીપ મોકલ્યા અને હે ભારત, નરોમાં અને શિનિકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિએ નમેલ પર્વવાળા બાણેકરી સારથિના મસ્તકને કાયાથી હરિ લીધું. પછી હે રાજન્, સાત્વત એવા સાત્યકિએ મહાઘોર સુવર્ણ પુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણને જેવી રીતે બળતા અગ્નિને નાખે તેવી રીતે નાખ્યો. હે સમર્થ ભારત, બલવાન્ શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ નાખેલો તે ભયંકર બાણ તત્કાળ સોમદત્તની છાતિવિષે પડયો. તેથી હે મહારાજ, સાત્યકિએ અતિ વિંધેલો મહારથિ મહાબાહુ તે સોમદત્ત પડી ગયો અને મૃત્યુ પામ્યો, તે સમયે તે સોમદત્તને મરણ પામેલો જોઈ મ-

હારથિ પુરૂષો મોટી બાણ વૃષ્ટિવડે સાત્યકિને પીડા પમાડવા લાગ્યા. હે મહારાજ, બાણોવડે ઢંકાતા સાત્યકિને જોઈ યુધિષ્ઠિર અને પાંડવો સર્વ પ્રભદ્રક યોદ્ધાઓ સાથે તથા મોટી સેના સાથે દ્રોણાચાર્યના સૈન્યપ્રત્યે દોડયા. પછી ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિર ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના જોતાં બાણોવડે તમારા યોદ્ધાઓનાં મોટાં સૈન્યને નસાડવા લાગ્યા. સૈન્યને નસાડતા યુધિષ્ઠિરને જોઈ ક્રોધ કરી જેનાં નેત્ર રાતાં થયાં છે એવા દ્રોણાચાર્ય વેગવડે યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે દોડયા.પછી અતિ તીક્ષ્ણ સાત બાણોએકરી કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. તેમ બહુ ક્રોધ પામેલા યુધિષ્ઠિરે પણ પાંચ બાણોવડે દ્રોણાચાર્યને સામા વિંધ્યા. અતિ વિંધેલા ગલોફાં ચાટતા એવા મહાબાહુ દ્રોણાચાર્યે યુધિષ્ઠિરના ધ્વજ અને ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું. ત્વરાને વખતે ધનુષ્ અને રથરહિત રાજાઓમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિરે વેગેકરી સંગ્રામવિષે બીજાં દૃઢ ધનુષ્યને લીધું અને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તે હજાર અસ્ત્રોવડે ઘોડા, સારથિ, ધ્વજ અને રથસહિત દ્રોણાચાર્યને વિંધ્યા, તે આશ્ચર્ય જેમ હોય તેમ થયું. પછી મુહૂર્તવાર વ્યથા પામેલા અને બાણના પડવાવડે પીડા પામેલા દ્રોણાચાર્ય રથના સારથિને બેસવાને સ્થાને બેઠા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, પછી મુહૂર્તવારમાં સંજ્ઞાને પામી ઘણા ક્રોધેકરીયુક્ત એવા દ્રોણાચાર્યે બાણોમાં શ્રેષ્ઠ એવું વાયવ્ય અસ્ત્ર ફેંક્યું. હે ભારત, તે સમયે અસંભ્રાંત એવા બળવાન્ કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ધનુષ્યને ખેંચી તે અસ્ત્રને અસ્ત્રવડે સ્થિર કર્યું અને પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્યના મોટા ધનુષને કાપી નાખ્યું. પછી ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા દ્રોણાચાર્યે બીજું ધનુષ્ લીધું, તે દ્રોણાચાર્યના ધનુષ્યને પણ કુરૂમાં ઉત્તમ એવા યુધિષ્ઠિરે તીક્ષ્ણ ભલ્લોવડે કાપી નાખ્યું. પછી વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે બોલ્યા કે હે ભરતશ્રેષ્ઠ મહાબાહો યુધિષ્ઠિર, જે તમને કહું છું તે સાંભળો. તમે યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યથી વિરામ પામો. કેમકે દ્રોણાચાર્ય સંગ્રામવિષે નિરંતર તમને પકડવા યત્ન કરે છે માટે તમારી સાથે એ દ્રોણાચાર્યના યુદ્ધને હું યોગ્ય માનતો નથી. જે માણસ એમના નાશ માટે ઉત્પન્ન કર્યો છે, તે માણસજ એમને મારશે માટે તમે ગુરૂ દ્રોણાચાર્યને તજીને જ્યાં દુર્યોધન રાજા છે ત્યાં જાઓ. હે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર, રાજા રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવા યોગ્ય છે પણ રાજાથી ભિન્ન પુરૂષ સાથે રાજાએ યુદ્ધ ઈચ્છાતું નથી, માટે જ્યાં સૂધી સહાય એવો જે હું તેણે સહિત અર્જુન અને રથિપુરૂષોમાં ઉ-

તમ એવો ભીમસેન કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરે છે, ત્યાં સુધિ હાથિ, ઘોડા અને રથવડે વિંટાએલા તમે જ્યાં દુર્યોધન છે ત્યાં જાઓ. એ રીતે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર મુહૂર્તવાર વિચાર કર્યા પછી જ્યાં શત્રુઓને હણનારો ઉઘાડાં ફાડેલ મુખવાળા કાળની પેઠે તુમારા યોદ્ધાઓને હણતો એવો ભીમ નિશ્ચય કરી રહ્યો છે, તે દારૂણ યુદ્ધપ્રત્યે તુર્ત ગયા જેવી રીતે વર્ષાઋતુમાં મેઘ દશદિશાઓને શબ્દવાળી કરી મૂકે તેવી રીતે મોટા રથના શબ્દેકરી પૃથ્વીને ગજાવતાં તે પાંડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિરે શત્રુઓને હણતા એવા ભીમસેનનું પડખું પકડયું. તેમ રાત્રિના પ્રદોષ સમયે દ્રોણાચાર્યે પણ પાંડુપુત્ર અને પંચાલ યોદ્ધાઓને પીડિત કર્યા.

॥ भीमस्यनिघ्नतःशत्रुन्पार्ष्णिजग्राहपाण्डवः ॥

॥ द्रोणोपिपाण्डुपंचालांव्यधमद्रजनीमुखे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे गुर्जरभाषायांद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

संजयउवाच ॥ वर्तमाने तथायुद्धेघोररूपेभयावहे ॥

॥ तमसासम्वृतेलोकेरजसाचमहीपते ॥

સંજય કહે છે—હે મહીપતે, ઘોરરૂપવાળુ અને ભયંકર યુદ્ધ થતું હતું તથા અંધકારે અને રજવડે વિંટાએલા લોક જ્યારે થયા હતા, ત્યારે રણભૂમિમાં રહેલા યોદ્ધાઓ પરસ્પર દેખાતા ન હતા પણ અનુમાન અને સંજ્ઞાવડે જેમાં મનુષ્ય હાથિ અને ઘોડાઓનો નાશ છે એવું પરમ રૂવાડાંને હર્ષ પમાડનારૂં તે મોટું યુદ્ધ વૃદ્ધિ પામતું હતું, હે નૃપ શ્રેષ્ઠ, દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ, કૃપાચાર્ય એ શૂરાઓ અને ભીમસેન, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને સાત્યકિ એ શૂરાઓ પરસ્પર સૈન્યોને ક્ષોભ પમાડતા હતા; ચોતરફથી તે મહારથિઓએ નાશ પમાડેલાં સૈન્યો અંધકારવડે વિંટાએલાં જગતવિષે ચોતરફ નાસતાં હતાં. હે મહારાજ, સંગ્રામવિષે સર્વ તરફ નાસતા ચેતનારહિત દોડતા એવા યોદ્ધાઓ નાશ પામતા હતા અને હજારો મહારથિઓ યુદ્ધમાં પરસ્પર હણતા હતા. હે ભારત, તમારા પુત્ર દુર્યોધનનાં દુર્મંત્રિતને લીધે ઘાટા અંધકારવિષે મોહ પામેલાં સર્વ સૈન્યો અને સેનાના રક્ષક પુરૂષો તે સમયે અંધકારવડે જગતના વિંટાવાથી રણભૂમિવિષે ઘણો મોહ પામતા હતા. ધૃતરા-

ષ્ટ્ર પૂછે છે, હે સંજય—તે વખતે પાંડવોએ કલ્પિત કરેલા અને પાંડવોવડે જેઓનું બળ નાશ પામ્યું છે એવા ઘાટા અંધારામાં મગ્ન થએલા એવા જે તમે તેઓનું મન કેવું થયું હતું અને તેવી રીતે અંધકારવડે વિંટાએલા લોકવિષે તેઓનો અને મારાં સૈન્યનો કેમ પ્રકાશ થતો હતો? સંજય કહે છે—પછી હણવાથી જે શેષ રહ્યાં હતાં તે સર્વ સૈન્યો સેનાના રક્ષકોને પૂછ્યા પછી, વ્યૂહ કલ્પના કરવા લાગ્યાં. હે રાજન્, કૌરવોની સેનામાં આગળ દ્રોણાચાર્ય અને પાછળ શલ્ય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કૃતવર્મા અને શકુનિ રહ્યા અને રાજા દુર્યોધન પોતે રાત્રિવિષે સર્વ સૈન્યોને સાચવતો થકો ચાલ્યો, પછી હે પાર્થિવ ધૃતરાષ્ટ્ર, દુર્યોધન શાંતિપૂર્વક સર્વ પાયદળ સમૂહોને કહેવા લાગ્યો કે તમે સર્વ ઉત્તમ આયુધોને મૂકી દેઈ હાથવડે પ્રકાશવાળા દિવાઓ અને મશાલ ગ્રહણ કરો. તે રીતે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધને કહેલા હર્ષ પામેલા યોદ્ધાઓ દિવાઓ તથા મશાલ લેવા લાગ્યા, તેમજ સ્વર્ગ લોકવિષે રહેલા દેવર્ષિ ગંધર્વ અને સુરર્ષિના સમૂહો, વિદ્યાધરો, અપ્સરાઓના સમૂહો ને યક્ષ ઉરગ અને કિન્નરોસહિત એવા નાગ હર્ષ પામતા થકા દિવાઓ ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. તેમ ચોતરફથી દિશાઓના દેવતાઓ થકી પણ પ્રકાશવાળા સુગંધિસહિત તેલવાળા દિવાઓ દેખાવા લાગ્યા. તેમાં પણ નારદ અને પર્વતઆદિ ઋષિઓએ કૌરવ ને પાંડવો માટે સંબોધન કરાતા એવા વિશેષે કરી દેખાતા હતા ફરીને વિભાગ પામેલી તે સેના રાત્રિવિષે દિવાઓની કાંતિવડે, મહા ધનવાળાં આભરણોવડે ને દિવ્ય સંપત્તિવાળાં દીપ્ત અસ્ત્રોવડે શોભવા લાગી. એક એક રથવિષે પાંચ પાંચ દિવાઓ, હાથિવિષે ત્રણ અને પ્રત્યેક ઘોડાવિષે એક મોટો દિવો એ રીતે પાંડવો અને કૌરવોએ ક્ષણવારમાં સેનાને પ્રકાશ પમાડનારા સર્વ દિવાઓ તુર્ત પ્રકટ્યા, જે પ્રમાણે અંતરિક્ષમાં વિજળીઓવડે મેઘ દેખાય તેવી રીતે દિવિઓ અને તેલનાં પાત્ર જેઓના હાથમાં છે એવા પાયદળોએ સેનાઓવિષે કરેલા પ્રકાશવાળા સર્વ દિવાઓ દેખાતા હતા. હે રાજેન્દ્ર, પછી પ્રકાશિત સેનાવિષે અગ્નિ તુલ્ય ચોતરફ તપતા એવા સુવર્ણના કવચવાળા દ્રોણાચાર્ય જેવી રીતે મધ્ય દિવસને પ્રાપ્ત થએલા કિરણોના સમૂહવાળા સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા હતા. તે સમયે તે યુદ્ધમાં સુવર્ણ આભરણ નિષ્ક શુદ્ધધનુષ્યને પામેલાં શસ્ત્રોવિષે દિવાઓનાં પ્રતિબિંબ પડતાં હતાં હે આજમીઢ, ગદાઓ, શિક્ય, બાણો, સુંદર ભોગળો ને રથોવિષે રહેલી

શક્તિઓ, તે સર્વપ્રતિબિંબનાં કિરણોએ કરી વારંવાર દિવાઓને ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. હે રાજન્, તેસમયે ત્યાં પ્રહાર કરનારા યોદ્ધાઓનાં છત્ર ચમ્મર ખડ્ગ દીપ્ત એવી મોટી ઉલ્કાઓ અને હાલતી એવી સુવર્ણમાળાઓ અત્યંત શોભતી હતી. હે નૃપ, તે શસ્ત્રોની કાંતિ અને દિવાઓની કાંતિવડે શોભતું તે સૈન્ય, તે સમયે આભરણોની પ્રભાવડે પ્રકાશિત થવાથી ઘણુંજ પ્રકાશવાળું થયું હતુ. જે પ્રમાણે વર્ષાકાળમાં અંતરિક્ષવિષે વિજળી શોભાને ઉત્પન્ન કરે તે પ્રમાણે ત્યાં પાએલાં લોહિવડે ભીનાં થએલાં શસ્ત્રો અને શૂરપુરૂષોએ ધારણ કરેલાં કવચ દીપ્ત કાંતિને ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. જે રીતે વાયુએ કંપાવેલાં મોટાં કમળ શોભે તે રીતે તે સમયે ઘા વાગવાના વેગવડે કંપતા હણાતા અને વેગવડે સમીપ આવતા પુરૂષોનાં મુખો શોભતાં હતાં. જે પ્રમાણે લાકડાંયુક્ત મોટું વન બળે ત્યારે સૂર્ય પણ નાશ પામે તે પ્રમાણે હે ભારત, તે વખતે પ્રકાશ પામેલી મહા ભયવાળી તથા ભયંકરરૂપવાળી તે સેના થઈ હતી. અમારાં તે સૈન્યને પ્રકાશ પામેલું જોઈ ત્વરાવાન્ એવા કુંતિપુત્રોએ પણ તેજ પ્રમાણે સર્વ સૈન્યોવિષે પાયદળોના સમૂહોને દિવાઓ કરવા પ્રેરણા કરી અને તેઓએ પણ દિવાઓ કર્યા, તથા મશાલો કરી. એકએક હાથિવિષે સાત સાત, એક એક રથવિષે દશ દશ, એક એક ઘોડાવિષે બે બે દીવાઓ પડખે તથા ધ્વજોવિષે અને જઘન ભાગવિષે પણ દિવાઓ કર્યા; તેમજ સર્વ સેનાઓવિષે પડખે પાછળ આગળ અને સર્વ તરફ દિવાઓ કર્યા, જેના હાથમાં દિવિઓ છે એવા મધ્યભાગમાં રહેલા પુરૂષો પાંડુપુત્રની સેનાને પ્રકાશિત કરતા હતા. તથા બેઉ સેનાવિષે મધ્ય ભાગમાં જેઓના હાથવિષે દિવિઓ રહેલી છે એવા તે પુરૂષો અતિ શોભતા હતા. સર્વ સૈન્યોવિષે હાથિ રથ અને ઘોડાઓના સમૂહોવડે મિશ્ર એવા દિવિ રાખનારા પુરૂષો જેવી રીતે તમારી સેનાને પ્રકાશિત કરતા હતા, તેવી રીતે પાંડવોએ રક્ષા કરેલાં સૈન્યને પણ પ્રકાશિત કરતા હતા, તે રીતે પ્રકાશ પામેલાં તે સૈન્યવડે તમારૂં સૈન્ય જેમ પ્રકાશ કરતા કિરણવાન્ સૂર્યગ્રહવડે અગ્નિ બલવાન્ થાય, તેમ બળવાળું થતું હતું. તે બેઉ સૈન્યોની કાંતિ પૃથ્વીને અને પ્રકાશિત અંતરિક્ષને તેમ સર્વે દિશાઓને ઉલ્લંઘન કરી વૃદ્ધિ પામતી હતી. હે રાજન્, તે પ્રકાશેકરી તમારૂં અને તેઓનું સૈન્ય ઘણુંજ પ્રકાશિત થયું હતું. તેમ સ્વર્ગમાં ગએલા તે પ્રકાશે દેવતાઓના સમૂહોને જાગૃત કર્યા તેથી ગંધર્વ યક્ષ અ-

સુર અને સિદ્ધના સમૂહો સર્વ આવ્યા હતા તથા અપ્સરાઓ આવી હતી. દેવ અને ગંધર્વોવડે આકુલ તેમજ યક્ષ અસુરેન્દ્ર અને અપ્સરાઓના સમૂહોવડે આકુલ અને નાશ પામેલા સ્વર્ગમાં જતા શૂરપુરૂષોવડે આકુલ એવું તે યુદ્ધ સ્વર્ગ સરખું થયું હતું. રથ ઘોડા અને હસ્તિઓવડે આકુલ. દિવાઓથી પ્રકાશિત, જેમાં ક્રોધવાળા યોદ્ધાઓ છે, જેમાં હણેલા તથા નાસી જતા ઘોડાઓ છે, જેમાં વ્યૂહ કરેલા રથ, ઘોડા અને હસ્તિ છે એવું તે મોટું સૈન્ય સુર અને અસુરના વ્યૂહ સમાન થયું હતું. જેમાં શક્તિઓના સમૂહોવડે આકુલ ચંડવાયું છે, જેમાં મોટા રથિરૂપી વાદળ છે, જેમાં હાથિ અને ઘોડાના શબ્દોરૂપી મેઘ ગર્જના છે, જેમાં શસ્ત્રોના સમૂહરૂપ વૃષ્ટિ છે, જેમાં રૂધિરરૂપિ જળધારા છે એવું તે રથિપુરૂષોરૂપ દુર્દિન રાત્રિવિષે થયું હતું. હે નરેંદ્ર, જેવી રીતે ગ્રીષ્મ કાળમાં મધ્ય દિવસપ્રત્યે રહેલા સૂર્ય તાપ કરનાર થાય તેવી રીતે ઘણા અગ્નિ તુલ્ય કાંતિવાળા મહાત્મા બ્રાહ્મણોમાં મુખ્ય એવા દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને સંતાપ પમાડનારા થયા હતા.

॥ शस्त्रौघवर्षरुधिराम्बुधारंनिशिप्रवृत्तंरथदुर्दिनंतत् ॥
॥ तस्मिन्महाग्निप्रतिमोमहात्मासन्तापयन्पांण्डवान्द्विप्रमुख्यः ॥
॥ गभस्तिभिर्मध्यगतोयथार्कोवर्षात्ययेतद्वदभून्नरेन्द्र ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वाणि रात्रियुद्धे दीपोद्योतने गुर्जरभाषायां त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

संजयउवाच ॥ प्रकाशितेतदालोकेरजसातमसावृते ॥
॥ समाजग्मुरथोवीराःपरस्परवधैषिणः ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્, તે સમયે રજવડે અને અંધકારવડે વિંટાએલા લોક પ્રકાશિત થવાથી પરસ્પર વધને ઈચ્છતા એવા શૂરપુરૂષો યુદ્ધમાં મળ્યા અને મળીને શસ્ત્ર, પ્રાસ અને ખડ્ગને ધરનારા, પરસ્પર જેણે અપરાધ કરેલો છે એવા તે યોદ્ધાઓ એક બીજાને જોવા લાગ્યા. હે ભારત, તે સમયે જે પ્રમાણે ગ્રહોવડે આકાશ શોભે તે પ્રમાણે જ્યોતરક્ત, શોભતા હજારો દિવાઓવડે અને રત્નવ્યાપ્ત સુવર્ણદંડવાળા

અને સુગંધ તેલવાળા એવા કાંતિવડે અધિક ઉજ્વલ, જે દેવ તથા ગંધર્વોના દિવા આદિ પદાર્થો તેણેકરી ભૂમિ અત્યંત શોભતી હતી. તેમ લોકના પ્રલય વખતે દહન પામતી પૃથ્વી જેમ દેખાય તેમ પ્રકાશવાળાં હજારો ઊંબાડીઆંઓવડે પૃથ્વી દેખાતી હતી. જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં પ્રદોષ વખતે પતંગીઆઓવડે વિંટાએલા વૃક્ષો શોભે તેવી રીતે ચોતરફથી તે દિવાઓવડે યુક્ત એવી સર્વ દિશાઓ શોભતી હતી. પછી શૂર પુરૂષોવિષે જૂદા જૂદા શૂરપુરૂષો યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયા. હાથિઓ હાથિઓ સાથે, ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વારસાથે અને રથિપુરૂષો ઉત્તમ રથિઓસાથે હર્ષયુક્ત સમાગમ પામ્યા. હે મહારાજ, તે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે તમારા પુત્રના હુકમથી ચતુરંગ એવાં સૈન્યનો મોટો નાશ થયો, પછી સર્વ રાજાઓને ન ગણકારતો ત્વરાયુક્ત એવો અર્જુન કૈરવોની સેનાને નાશ પમાડવા લાગ્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—ક્રોધ પામેલો આમર્ષવાન્ દુર્ધર્ષ અર્જુન મારા પુત્રની સેના પ્રત્યે પેઠો ત્યારે તમારૂં મન કેવું થયું? અને પરને પીડા કરનાર સૈન્ય પ્રત્યે પેઠેલા અર્જુનવિષે સૈન્યો શું કરવા લાગ્યા? તેમ દુર્યોધને શું કૃત્ય સમયોચિત માન્યું? શત્રૂને દમનારા કોણ યુદ્ધમાં અર્જુનની સામે ગયા. શ્વેત જેના ઘોડા છે એવો અર્જુન જ્યારે સેનાપ્રત્યે પેઠો ત્યારે દ્રોણાચાર્યનું કોણ રક્ષણ કરવા લાગ્યા. કોણ દ્રોણાચાર્યના દક્ષિણચક્રને અને કોણ ઉત્તરચક્રને સાચવતા હતા. શૂરાઓને હણતા એવા અર્જુનની પાછળ કીયા શૂરાઓ થયા અને શત્રુઓને હણતા એવા અર્જુનની આગળ રણભૂમિમાં કોણ થયા? મહાધનુર્ધારિ નરોમાં ઉત્તમ બલવાન્ પરાજયરહિત એવા દ્રોણાચાર્ય રથ માર્ગોવિષે નૃત્ય કરતા હોય નહિ શું તેમ પંચાલ યોદ્ધાઓપ્રત્યે ગયા હતા. ધૂમકેતુ તારાની પેઠે ક્રોધ પામેલા જે દ્રોણાચાર્યે પંચાલ યોદ્ધાઓના રથિપુરૂષોના સમૂહોને દગ્ધ કર્યા હતા, તે કેવી રીતે મૃત્યુ પામ્યા? હે સૂત સંજય, જે પ્રમાણે શત્રૂઓને અવ્યગ્ર પરાજય રહિત, હર્ષ પામેલા અને સંગ્રામવિષે ઉદય પામેલા કહે છે, તે પ્રમાણે મારા યોદ્ધાઓને કહેતો નથી. મારા યોદ્ધાઓને તો હણેલા કાપેલા વિખરાઈ ગએલા કહે છે તથા યુદ્ધમાં રથિપુરૂષોને રથરહિત કરેલા કહે છે. સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તે રાત્રિપ્રત્યે જેની યુદ્ધ કરવા ઈચ્છા છે એવા દ્રોણાચાર્યનું મત જાણી દુર્યોધન, વશ થએલા ભાઈઓને કેવા લાગ્યો કે હે કૈરવ, કર્ણ, વૃષસેન, મદ્રરાજા શલ્ય, દુર્ધર્ષ અને દીર્ઘબાહુ ને જે અનુસરનારા નોકર છે તે સર્વ

યત્નવાળા પરીક્ષિત્ પુરૂષો દ્રોણાચાર્યનું પાછળ ભાગવિષે રક્ષણ કરો. હાર્દિક્ય દક્ષિણચક્રને તથા ઉત્તરચક્રને શલ્ય સાચવે, ત્રિગર્ત દેશના હણાતા જે છેવટ રહેલા શૂરા મહારથિઓ હતા, તે સર્વને તમારા પુત્રે આજ્ઞા કરી કે દ્રોણાચાર્ય ઘણા યત્નવાળા જેમ થયા છે તેમ પાંડવો પણ બહુ યત્નવાળા થયા છે, માટે રણભૂમિમાં શત્રુઓને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યને તમે અતિ યત્નવાળા થઈ સાચવો. યુદ્ધમાં બળવાન્ ધનુર્ધારી પ્રતાપવાન્ દ્રોણાચાર્ય દેવતાઓને પણ જીતે ત્યારે યુદ્ધમાં સોમક યોદ્ધાઓ સહિત કુંતિપુત્રોને જીતે એમાં તો શું ! તે તમે સર્વ ઘણા યત્નવાળા ભેગા થએલા મહારથિઓ દ્રોણાચાર્યને પંચાલ રાજાના પુત્ર મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી રક્ષણયુક્ત કરો; હું પાંડવોની સેનાઓ વિષે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વગર કોઈ પણ તેવા રાજાને નથી દેખતો કે જે રાજા દ્રોણાચાર્ય સાથે યુદ્ધ કરે. તે માટે સર્વાત્મવડે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનું રક્ષણ કરવું એમ માનુ છું, કેમકે સારી રીતે રક્ષા કરેલા દ્રોણાચાર્ય પાંડવોને અને સોમક યોદ્ધાઓસહિત સૃંજય યોદ્ધાઓને મારે તેમ છે અને જ્યારે સેનાના અગ્રભાગમાં સર્વ સૃંજય યોદ્ધાઓ નાશ પામસે ત્યારે રણભૂમિમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મારશે એમાં સંશય નથી. તેમજ મહારથિ રાધાપુત્ર કર્ણ અર્જુનને હણશે અને દીક્ષાવાળો એવો હું પણ યુદ્ધમાં ભીમસેનને જીતીશ. શેષ રહેલા હીન તેજવાળા પાંડવોને બળાત્કારથી યોદ્ધાઓ જીતશે ને અમારો જય થોડા વખતમાં સ્પષ્ટ થશે. તે માટે સંગ્રામવિષે મહારથિ દ્રોણાચાર્યને સાચવો. એ રીતે કહી, હે ભરત શ્રેષ્ઠ, તમારા પુત્ર દુર્યોધને તેજ પ્રમાણે સૈન્યને આજ્ઞા કરી. પછી હે ભરત શ્રેષ્ઠ, રાત્રિવિષે દારૂણ અંધકારમાં બેઉ સેનાઓનું પરસ્પર જીતવાની ઈચ્છાએ કરી ભયંકર યુદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું જૂદા જૂદા શસ્ત્રોના સમૂહોવડે અર્જુન કૌરવોનાં સૈન્યને અને કૌરવો અર્જુનના એ પ્રમાણે પરસ્પર પીડવા લાગ્યા. દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પાંચાલ રાજાને અને ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યે સૃંજય યોદ્ધાઓને નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી સંગ્રામવિષે ઢાંકી દીધા હે ભારત, પરસ્પર હણતા એવા પાંડવ પાંચાલ અને કૌરવ સૈન્યોનો તે વખતે ભયંકર નાશ થયો કે તેના જેવો અમે તથા પૂર્વજોએ પણ પ્રથમ દીઠો ન હશે, વળી યુદ્ધ સાંભળ્યું ન હતું તેવું રૌદ્ર અને ભયાનક થયું હતું.

॥ आसीन्निष्टानकोघोरोनिघ्नतामितरेतरं ॥
॥ नैवास्मामिस्तथापूर्वैर्दृष्टंपूर्वंतथाविधं ॥
॥ श्रुतंवायादृशंयुद्धमासीद्रौद्रंभयानकं ॥
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

संजयउवाच ॥ वर्तमानेतथारौद्रेरात्रियुद्धेविशांपते ॥
॥ सर्वभूतक्षयकरेधर्मपूत्रोयुधिष्ठिरः ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે, જ્યારે સર્વ પ્રાણિઓના નાશને કરનારૂ ભયંકર રાત્રિયુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પાંડવ પંચાલ અને સોમક યોદ્ધાઓને કહ્યું કે દોડો અને દ્રોણાચાર્યનેજ હણવાની ઈચ્છાવડે જાઓ. હે રાજન્, એવી રીતે રાજાના કહેવાથી તે પાંચાલ તથા સૃંજય યોદ્ધાઓ ભયંકર શબ્દોને કરતા થકા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ ગયા. ક્રોધવાળા તેઓ પણ સામી ગર્જની કરતા થકા શક્તિ ઉત્સાહ અને ધૈર્ય પ્રમાણે યુદ્ધમાં તે સામા ગયા. દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે આવતા યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે હાર્દિક્ય એવા કૃતવર્મા જેવી રીતે મત્ત હસ્તિપ્રત્યે હસ્તિ જાય તેવી રીતે ગયો. હે રાજન્, ચોતરફ બાણવૃષ્ટિઓને કરતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિપ્રત્યે સંગ્રામના અગ્રભાગવિષે કૌરવ એવો ભૂરિ યોદ્ધો ગયો. હે રાજન્, દ્રોણાચાર્યને પામવા ઈચ્છતા આવતા એવા મહારથિ પાંડુપુત્ર સહદેવને સૂર્યપુત્ર કર્ણ વાર્યા. એ પછી જેણે મુખ ફાડેલું છે એવા કાળની પેઠે આવતા ભીમસેનપ્રત્યે મૃત્યુની જેમ સામો જાય તેમ રાજા દુર્યોધન પોતે સામો ગયો. હે રાજન્, સર્વ યુદ્ધમાં કુશળ તથા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા નકુળને સુબલનો પુત્ર શકુની ઉતાવળો થઈ વારવા લાગ્યો. હે રાજન્, એ પછી રથવડે આવતા રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા શિખંડિને શારદ્વત કૃપાચાર્ય સંગ્રામવિષે વારવા લાગ્યા. હે મહારાજ, એ પછી મયૂરસરખા ઘોડાઓવડે આવતા યત્નવાળા પ્રતિવિંધ્ય રાજાને યત્નવાળો દુઃશાસન વારવા લાગ્યો. હે મહારાજ, એ પછી હજારો માયાવિષે કુશળ એવા આવતા ભીમસેનના પુત્ર રાક્ષસ ઘટોત્કચને અશ્વત્થામા વારવા લાગ્યા. સંગ્રામવિષે દ્રોણાચાર્યને,

પામવા ઈચ્છતા એવા મહારથિ દ્રુપદરાજાને સૈન્ય અને અનુચરોસહિત વૃ-
પસેને વાર્યો. હે ભારત, દ્રોણાચાર્યની નાશ સારૂ શીઘ્ર આવતા વિરાટરાજાને
અતિક્રોધ પામેલો મદ્રદેશનો રાજા શલ્ય વારવા લાગ્યો. એ પછી રણભૂમિમાં
વેગવાળા આવતા નકુળના પુત્ર શતાનીકને તત્કાળ ચિત્રસેન દ્રોણાચાર્યનું
રક્ષણ કરવાની ઈચ્છાવડે બાણોએકરી રોકવા લાગ્યો. હે મહારાજ, યોદ્ધા-
ઓમાં શ્રેષ્ઠ દોડતા એવા મહારથિ અર્જુનને સાક્ષસેંદ્ર એવો અલંબુષ વા-
રવા લાગ્યો. તેવી રીતે રણભૂમિમાં શત્રૂઓને હણતા હર્ષિત રૂપવાળા
મહા ધનુર્ધારિ દ્રોણાચાર્યને પંચાલ રાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વારવા લાગ્યો.
હે રાજન્, તેવી રીતે બીજા પાંડુપુત્રોના આવેલા મહારથિઓને તમારા
રથિપુરૂષો બળવડે વારવા લાગ્યા. મોટા યુદ્ધમાં હજારો અને લાખો મા-
વતો માવતોની સાથે મળી પરસ્પર યુદ્ધ કરવા તથા નાશ પમાડવા લાગ્યા.
હે રાજન્, અર્ધરાત્રિ સમયે જેવી રીતે પક્ષવાળા પર્વતો દેખાય તેવી રીતે
વેગવડે એક બીજાને નસાડતા ઘોડાઓ દેખાતા હતા, હે મહારાજ, જે-
ઓના હાથમાં પ્રાસ, શક્તિ અને ઋષ્ટિ નામનાં હથિઆર છે એવા જૂદા
જૂદા શબ્દ કરતા ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વારો સાથે સમાગમ પામ્યા. તે યુદ્ધમાં
ઘણા મનુષ્યો ગદા મુસલ અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં શસ્ત્રોવડે પરસ્પર સ-
માગમ પામતા. જે પ્રમાણે ઉછળતા સમુદ્રને કીનારો વારે તે પ્રમાણે ધર્મ-
પુત્ર યુધિષ્ઠિરને હાર્દિક્ય પુત્ર કૃતવર્મા વારવા લાગ્યો. યુધિષ્ઠિરે કૃતવર્માને
પાંચ બાણોવડે વિંધિ ફરીને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહી વિશ બાણોવડે વિંધ્યો.
હે મારિષ, ક્રોધ પામેલા કૃતવર્માએ પણ ભલ્લ બાણવડે ધનુષ્ કાપી નાખ્યું
અને યુધિષ્ઠિરને સાત બાણવડે વિંધ્યા. એ પછી મહારથિ ધર્મપુત્ર યુધિ
ષ્ઠિરે દશ બાણોએકરી કૃતવર્માને બે બાહુવિષે અને છાતીવિષે પ્રહાર કર્યો.
હે મારિષ, રણભૂમિમાં ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે વિંધેલો માધવ એવો કૃતવર્મા કં-
પિત થયો અને રોષેકરી સાત બાણોવડે તેણે યુધિષ્ઠિરને પીડિત કર્યા. હે
રાજન્, કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તેના ધનુષ્યને અને હાથના મોજાને કાપી શિ-
લાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા તથા સ્વભાવથીજ તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણોને ના-
ખ્યા. તે બાણ જેવી રીતે સર્પ રાફડામાંહે પેસે તેવી રીતે સુવર્ણવડે વિ-
ચિત્ર એવા મહાધનવાળા કૃતવર્માના કવચને ભેદી પછી પૃથ્વીને ભેદી તે
પ્રત્યે પેસી ગયા. નેત્રોના નિમેષ માત્ર વખતમાં બીજા ધનુષ્યને લેઈ તે કૃ-
તવર્માએ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને સાઠ બાણોએ અને તેના સારથિને નવ બા-

ણોએ વિંધ્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ. અમેયાત્મા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે સર્પ સરખી ઉત્તમ એવી શક્તિને, ધનુષ્યને રથમાં રાખી કૃતવર્માની સમીપ ફેંકી. સુવર્ણવડે વિચિત્ર તે પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરે નાખેલી શક્તિ કૃતવર્માના દક્ષિણ બાહુને ભેદી પૃથ્વીતલપ્રત્યે પેશી ગઈ. એજ વખતે ફરીને કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે ધનુષ્યને લેઈ નમેલ પર્વવાળા બાણોવડે કૃતવર્માને ઢાંકી દીધો. તે પછી સંગ્રામમાં શૂર અને વૃષ્ણિઓના મધ્યમાં ઉત્તમ એવા રથિ કૃતવર્માએ નિમેષાર્ધ વખતમાં યુધિષ્ઠિરને ઘોડા, સારથિ અને રથ રહિત કર્યા. પછી જ્યેષ્ઠ પાંડુપુત્ર એવા યુધિષ્ઠિરે ખડ્ગચર્મને ગ્રહણ કર્યું. તે યુધિષ્ઠિરનાં ખડ્ગચર્મને પણ રણભૂમિમાં મધુકુળમાં થએલા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી કાપી નાખ્યું. પછી યુધિષ્ઠિરે સુવર્ણદંડવાળા દુઃખથી સહન થાય તેવા તોમરને લઈ સંગ્રામવિષે શીઘ્ર કૃતવર્મા પ્રત્યે નાખ્યો. તે સમીપ આવતા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના હાથમાંથી નીકળેલા તોમરને તત્કાળ હસતો હોય નહિ શું તેમ રહેલ એવો જે ધનુર્ધારી કૃતવર્મા તેણે બે પ્રકારેકરી કાપી નાખ્યો. પછી ધર્મપુત્રપ્રત્યે યુદ્ધમાં સો બાણોવડે વૃષ્ટિ કરી અને ક્રોધ પામેલા કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી યુધિષ્ઠિરના બખ્તરને કાપી નાખ્યું. કૃતવર્માના બાણોવડે ઢંકાયેલું એવું મહાધનવાળું તે બખ્તર જેવી રીતે આકાશમાંથી તારાઓનો સમૂહ અસ્ત પામે તેવી રીતે રણભૂમિમાં વીખરાઈ ગયું. તે સમયે જેનું ધનુષ્ કપાએલું છે અને બખ્તર તુટી ગયેલું છે એવા બાણોવડે પીડા પામેલા રથરહિત એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર જલદી રણભૂમિમાંથી દૂર જતા રહ્યા અને કૃતવર્મા ધર્માત્મા એવા યુધિષ્ઠિરને જીતી ફરીને મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના ચક્રને રક્ષણ યુક્ત કરવા લાગ્યો.

कृतवर्मातुर्निर्जित्यधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥
पुनर्द्रोणस्यजुगुपेचक्रमेवमहात्मनः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे युधिष्ठिरापयानंनाम गुर्जरभाषायांपञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

संजयउवाच ॥ भूरिस्तुसमरेराजन्शैनेयंरथिनांवरं ॥
॥ आपतन्तमपासेधत्प्रयाणादिवकुञ्जरं ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્, સંગ્રામવિષે ભૂરિરાજા તો રથિઓમ ઉત્તમ એવા સમીપ આવતા શિનિપૌત્ર સાત્યકિને જે પ્રમાણે પ્રયાણ થકી હસ્તિને નિષિદ્ધ કરે તેમ નિષિદ્ધ કરવા લાગ્યો. એ પછી ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ ભૂરિયોદ્ધાને તીક્ષ્ણ એવા પાંચ બાણોવડે હૃદયવિષે વિંધ્યો તેથી તેને લોહી સ્ત્રવવા લાગ્યું. તેવીરીતેજ યુદ્ધમાં ભૂરિનામના કૌરવે પણ સ્વાભાવિક તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલા દશ બાણોએકરી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા શિનિપૌત્ર સાત્યકિને છાતિવિષે વિંધ્યાં. હે મહારાજ, ક્રોધેકરી જેઓનાં રક્ત નેત્ર થયાં છે એવા તે બેઉ ધનુષ્નો ટંકારવ કરી પરસ્પર બાણોએકરી પીડતા હતા. હે મહારાજ, બાણને નાખતા અને યમ તથા પ્રેતપતિસમાન એવા ક્રોધ પામેલા તે બેઓની અતિદારૂણ એવી શસ્ત્રવૃષ્ટિ થતી હતી. હે રાજન્, તે બેઉ પરસ્પર બાણોવડે આચ્છાદિત કરી રહ્યા હતા અને મુહૂર્તવાર તો તેઓનું યુદ્ધ જે પ્રમાણે તુલ્યરૂપવાળું હોય તે પ્રમાણેજ થયું. પણ પછી હે મહારાજ, ક્રોધ પામેલા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ હસિને સંગ્રામવિષે મહાત્મા ભૂરિકૌરવ્યનું ધનુષ્ કાપી નાખ્યું. એ પછી ભાગી પડેલા ધનુષ્વાળા એ ભૂરિકૌરવને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહી તુર્ત સાત્યકિએ નવ એવા તીક્ષ્ણ બાણોએકરી હૃદયમાં વિંધ્યો, બળવાન્ શત્રૂએ અતિવિંધેલો તે શત્રૂને તપાવનાર એવો જે ભૂરિકૌરવ તેણે બીજું ધનુષ્ લેઈ સાત્વત એવા સાત્યકિને સામો વિંધ્યો. હે વિશાંપતે, હસતો હોય નહિ શું તેમ રહેલો એવો જે ભૂરિ તેણે સાત્વત સાત્યકિને ત્રણ બાણવડે વિંધી અતિ તીક્ષ્ણ ભાલાવડે ધનુષ્ કાપી નાખ્યું. હે મહારાજ, જેનું ધનુષ્ કપાએલું છે એવા ક્રોધવ્યાપ્ત સાત્યકિએ મહાવેગવાળી શક્તિને તે ભૂરિકૌરવની છાતિવિષે ફેંકી, તે શક્તિએકરી ભેદ પામેલાં છે અંગ જેનાં એવો તે ભૂરિ જેવી રીતે ઈશ્વરેચ્છાવડે દીપ્તકિરણવાળો મંગળનો તારો આકાશથી પડે તેવી રીતે ઉત્તમ રથથી હેઠે પડ્યો. તે શૂર એવા ભૂરિને હણેલો જોઈ મહારથિ અશ્વત્થામા વેગેકરી યુદ્ધમાં શિનિપૌત્ર સાત્યકિપ્રત્યે દોડ્યા. અને હે નરાધિપ, જે પ્રમાણે મેઘ મેરૂપર્વતપ્રત્યે જળવૃષ્ટિવડે વર્ષે તે પ્રમાણે બાણસમૂહવડે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્, શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથપ્રત્યે આવતા ક્રોધવાળા અશ્વત્થામાને નાદ કરી મહારથિ ઘટોત્કચ કહેવા લાગ્યો કે હે દ્રોણપુત્ર, 'ઉભો રહે ઉભો રહે,' મારાથી જતો જઈશ નહિ. આ હું જેવી રીતે કાર્તિકસ્વામિએ મહિષાસુરને હણ્યો

હતો તેવી રીતે તને હણીશ અને આજ હું રણાંગણવિષે તારી યુદ્ધશ્રદ્ધાને મટાડીશ. એ પ્રમાણે કહી ક્રોધેકરી જેનાં રાતાં નેત્ર છે, એવો પરશૂરને મારનાર રાક્ષસ ઘટોત્કચ જે રીતે ક્રોધ પામેલો કેસરીસિંહ મોટા હાથીપ્રત્યે દોડે તેમ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે દોડ્યો અને જેમ મેઘ ધારાવડે વર્ષે તેમ ઘટોત્કચ રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે રથના અક્ષમાત્ર બાણોએકરી વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે પ્રાપ્ત થયેલી બાણવૃષ્ટિને સર્પની ઉપમા અપાય.એવા બાણોએકરી માનિ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સંગ્રામવિષે નાશ પમાડી ને પછી મર્મને ભેદનારા જલદી જનારા તીક્ષ્ણ સો બાણોએકરી શત્રૂને દમનાર રાક્ષસેન્દ્ર ઘટોત્કચને વ્યાપ્ત કર્યો. હે મહારાજ, રણભૂમિના અગ્રભાગમાં તેમણે બાણોએકરી વ્યાપ્ત કરેલો રાક્ષસ ઘટોત્કચ જેવી રીતે પીછાંઓવડે વ્યાપ્ત શાહુડી શોભે તેવી રીતે શોભતો હતો. પછી ક્રોધયુક્ત એવો પ્રતાપવાન્ ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ ઈન્દ્રના વજ્રસરખા ઉગ્ર એવા બાણ ક્ષુરપ્ર, અર્ધચન્દ્ર, શિળીમુખસહિત એવા નારાચ, અને વરાહ, કર્ણ, નાલીક અને વિકર્ણ નામનાં હથિયારોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે પીડા કરવા લાગ્યો, તથા વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ઈન્દ્રના વજ્રસમાન શબ્દવાળી ઉપર પડતી અતિદુઃખે સેહેવાય એવી તે અતુલ શસ્ત્રવૃષ્ટિને વ્યથારહિત જેની ઈન્દ્રિયો છે એવા અતિક્રોધ પામેલા મહાતેજવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ જેવી રીતે વાયુ મોટા મેઘને મટાડે તેવી રીતે દિવ્ય અસ્ત્રોવડે મંત્રેલા ઘોર બાણોએકરી નાશ પમાડી. તે પછી હે મહારાજ, બીજું યુદ્ધ થાય તેમ યોદ્ધાઓના હર્ષને વધારનારૂં ભયંકરરૂપવાળું અંતરિક્ષમાં બાણોનું યુદ્ધ થયું. પછી ચોતરફ અસ્ત્રોના ઘસારાવડે થએલા તણખાઓવડે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે જે પ્રમાણે પતંગિઆઓવડે યુક્ત એવું આકાશ શોભે તે પ્રમાણે અંતરિક્ષ શોભતું હતું. તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ બાણોના સમૂહોવડે સર્વ તરફથી દિશાઓને ઢાંકીને તમારા પુત્રોનાં પ્રિય માટે રાક્ષસ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરી.પછી જે રીતે ઇન્દ્ર ને પ્રલ્હાદનું યુદ્ધ થયું હતું તે રીતે રણભૂમિમાં ઘાટી અર્દ્ધરાત્રિવિષે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું અને રાક્ષસ ઘટોત્યકનું યુદ્ધ થયું. પછી સંગ્રામવિષે ક્રોધ પામેલા ઘટોત્કચે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને કાળાગ્નિ સરખા દશબાણોએકરી છાતિવિષે પ્રહાર કર્યો. રાક્ષસ ઘટોત્કચે મોટા બાણોવડે વિંધેલા મહા બળવાન્ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલો વૃક્ષ ચલાયમાન

થાય તેવી રીતે ચલાયમાન થયા અને મોહ પામેલા તે ધ્વજ યષ્ટિનો આશ્રય કરી ગયા, હે જનાધિપ, તે સમયે તમારૂં સર્વસૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું અને હે વિશાંપતે, સર્વ તમારા યોદ્ધાઓ અશ્વત્થામાને નાશ પામેલા માનવા લાગ્યા. સંગ્રામવિષે તેવી અવસ્થાવાળા તે અશ્વત્થામાને જોઈ પંચાલ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. પછી શત્રુનો નાશ પમાડનારા મહાબળવાન્ અશ્વત્થામાએ સંજ્ઞા પામી ડાબા હાથવડે ધનુષ્યને દબાવી કર્ણ પર્યંત ખેંચેલા ધનુષ્યવડે ઘટોત્કચને તાકી તત્કાળ યમદંડની ઉપમા અપાય એવા ભયંકર ઉત્તમ બાણને નાંખ્યો. હે પૃથિવિપતે, ઉગ્ર એવો તે ઉત્તમ બાણ તે રાક્ષસના હૃદયને ભેદી પુંખસહિત પૃથ્વીપ્રત્યે પેસી ગયો. હે મહારાજ, રણશાલિ એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અતિ વિંધેલો એવો તે રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચ રથના સારથિને બેસવાને સ્થાને બેઠો. હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને મોહ પામેલો જોઈ અસંભ્રાંત તથા ત્વરાયુક્ત એવો સારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સમીપથી રણાંગણથી દૂર લેઈ ગયો. તે રીતે સંગ્રામવિષે રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચને વિંધી મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અતિ મોટો નાદ કરવા લાગ્યા. હે ભારત, તમારા પુત્રોએ અને સર્વ યોદ્ધાઓએ વખાણેલા અશ્વત્થામા શરીરેકરી, જે પ્રમાણે મધ્યાન્હ સમયે સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના રથસમીપ યુદ્ધ કરતાં ભીમસેનને પોતે રાજા દુર્યોધન તીક્ષ્ણ બાણોએકરી વિંધવા લાગ્યો. હે મારિષ, તે દુર્યોધનને ભીમસેને દશ બાણોવડે વિંધ્યો,તેમ દુર્યોધને પણ વીશ બાણેકરી ભીમસેનને સામો વિંધ્યો. રણાંગણવિષે બાણોવડે ઢંકાએલા તે બે જે પ્રમાણે આકાશમાં મેઘના સમૂહવડે ઢંકાએલા ચંદ્ર અને સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. એ પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ, રાજા દુર્યોધને ભીમસેનને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહ્યું અને પાંચ બાણોએકરી વિંધ્યો. ભીમસેને દશ બાણોએ કરી તેના ધનુષ્યને અને ધ્વજને કાપી નમેલ પર્વવાળા નવ બાણવડે કૌરવશ્રેષ્ઠ એવા દુર્યોધનને વિંધ્યો. તે પછી ક્રોધ પામેલા ભરતશ્રેષ્ઠ દુર્યોધને અતિ મોટા બીજા ધનુષ્યને લેઈ રણના અગ્રભાગમાં સર્વ ધનુર્ધારિઓના જોતાં તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ભીમસેનને પીડયો. દુર્યોધનના ધનુષ્યથી નીકળતા તે બાણોને ભીમસેને કાપી કૌરવ એવા દુર્યોધનને પચ્ચીશ બાણવડે વ્યથિત કર્યો. હે મારિષ અતિ ક્રોધ પામેલા દુર્યોધને ક્ષુરપ્રેકરી ભીમસેનના ધનુષ્યને કાપી દશ બાણોએકરી સા-

મો વિંધ્યો. એ પછી તુર્ત બીજા ધનુષ્યને લેઈ મહાબલવાન્ ભીમસેને રાજા દુર્યોધનને તીક્ષ્ણ એવા સાત બાણવડે વિંધ્યો. હે મહારાજ, લઘુ હસ્તવાળા ધનુર્ધારિ પુરૂષની પેઠે ભીમસેનના ધનુષ્યને પણ દુર્યોધને કાપી નાખ્યું. વળી તે પ્રમાણેજ મદોન્મત્ત જયશાલિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને ભીમસેને લીધેલા ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા ધનુષ્યને પણ કાપી નાખ્યું. હે મહારાજ, ભીમસેન જે જે ધનુષ્ય લેતો તે તે ધનુષ્યને દુર્યોધન કાપી નાખતો હતો. તેવી રીતે વારંવાર ધનુષ્યના કપાવાથી તે ભીમસેને સર્વ પરશુમય આકાશના સિમાંડાને કરતી હોય નહિ શું ! તેમ રહેલી અગ્નિતુલ્ય કાંતિવાળી એવી સુંદર શક્તિને જેવી રીતે મૃત્યુની બેનને અને દીપ્ત એવી અગ્નિની જ્વાળાને ફેંકે તેવી રીતે ફેંકી. ન પ્રાપ્ત થએલી તે શક્તિને સર્વ લોકના તથા મહાત્મા ભીમસેનના જોતાં કૌરવ એવા દુર્યોધને બે પ્રકારે કરી કાપી નાખી. હે મહારાજ, તે પછી ભીમસેને ઘણી કાંતિવાળી મોટી ગદાને તાકી વેગેકરી દુર્યોધનના રથપ્રત્યે ફેંકી. તે વખતે તે મોટી ગદાએ તુર્ત સંગ્રામવિષે તમારા પુત્રના ઘોડાઓને, સારથિને અને પછી રથને નાશ પમાડયા,; અને હે રાજેંદ્ર તમારો પુત્ર દુર્યોધન ભીમસેનથી ભયવાન થઈ નાશીને બીજા મહાત્મા નંદકરાજાના રથ પ્રત્યે ચઢી ગયો. ત્યારપછી ભીમસેન મહારથિ એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને નાશ પામેલો માની રાત્રિવિષે કૌરવોને તરછોડતો થકો મોટો સિંહનાદ કરવા લાગ્યો અને પછીથી તે સર્વ ચોતરફ હાયહાય એવી રીતે હોકારા કરવા લાગ્યા. હે રાજન્, ત્રાસ પામેલા તે સર્વ યોદ્ધાઓનો શબ્દને સાંભળી તથા મહાત્મા ભીમસેનના શબ્દને સાંભળી રાજા યુધિષ્ઠિર દુર્યોધનને હણેલો માની વેગે કરીને જ્યાં કુંતિપુત્ર વૃકોદર એવો ભીમસેન હતો ત્યાં આવ્યા ને હે વિશાંપતે, પંચાલ કેકય મત્સ્ય અને સૃંજય યોદ્ધાઓ પણ આવ્યા અને સર્વ ઉદ્યોગે કરી દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાવડે ગયા. એ પછી ત્યાં ઘોર અંધકાર વિષે મગ્ન થએલા અને પરસ્પર પ્રહાર કરતા એવા યોદ્ધાઓના મધ્યમાં દ્રોણાચાર્યનું શત્રૂઓ સાથે અતિ મોટું યુદ્ધ થયું.

तत्रासीत्सुमहद्युद्धंद्रोणस्याथपरैःसह ॥
घोरेतमासिमग्नानांनिघ्नतामितरेतरं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे दुर्योधनापयाने गुर्जरभाषायां षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

संजयउवाच ॥ सहदेवमयायान्तंद्रोणप्रेप्सुंविशांपते ॥
॥ कर्णोवैकर्तनोयुद्धेवारयामासभारत ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે હે ભારત, દ્રોણાચાર્યને પામવા ઈચ્છતા એવા સહદેવને આવતો જોઇ સૂર્યપુત્ર કર્ણ યુદ્ધમાં વારવા લાગ્યો, સહદેવ રાધાપુત્ર કર્ણને નવ બાણોવડે વિંધી ફરીને નમેલ પર્વવાળાં દશ બાણોએકરી વિંધતો હતો, તે સહદેવને નમેલ પર્વવાળાં સો બાણોએકરી કર્ણે સામો વિંધ્યો અને શીઘ્ર ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું. તે પછી પ્રતાપવાન્ માદ્રીના પુત્ર સહદેવે બીજું ધનુષ્ લેઇ કર્ણને વિશ બાણવડે વિંધ્યો. તે આશ્ચર્ય હોય નહિ શું તેમ થયું. કર્ણે નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી તેના ઘોડાઓને હણી એ સહદેવના સારથિને ભલ્લ બાણેકરી તત્કાળ યમરાજાના સ્થાન પ્રત્યે મોકલ્યો. રથરહિત થએલા સહદેવે ખડ્ગ અને ઢાલને લીધી. સહદેવના ખડ્ગને પણ હાસ્ય કરતો હોય તેમ રહેલ એવો જે કર્ણ તેણે બાણોવડે કાપી નાંખ્યું. એ પછી અતિ ક્રોધ પામેલા સહદેવે સુવર્ણવડે વિચિત્ર મહાભયંકર એવી મોટી ગદાને સૂર્યપુત્ર કર્ણના રથપ્રત્યે ફેંકી, સહદેવે ફેંકલી જલદી સમીપ આવતી તે ગદાને કર્ણે બાણોએ સ્થિર કરી દીધી અને એને પૃથ્વીવિષે પાડી. ગદાને કાપેલી જોઈ ત્વરાયુક્ત એવા સહદેવે કર્ણપ્રત્યે શક્તિને ફેંકી. તે શક્તિને પણ બાણોએ કરી કર્ણે કાપી નાખી. તે પછી હે મહારાજ, સંભ્રમ રહિત જલદી ઉત્તમ રથમાંથી ઠેકડો મારી સહદેવે કર્ણને ઉભેલો જોઈ યુદ્ધમાં રથચક્રને ઝાલી અધિરથ પુત્ર કર્ણપ્રત્યે નાખ્યું. કાળચક્રની પેઠે તે જલદી નાંખેલું ચક્ર સમીપ આવ્યું. તેને સૂતપુત્ર કર્ણે હજારો બાણવડે કાપી નાંખ્યું. મહાત્મા સૂતપુત્ર કર્ણે તે ચક્રને કાપી નાંખ્યું ત્યારે સહદેવ કર્ણને તાકી લાંગલદંડ, રાશ, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં ધોંસરાં, મરેલા હાથિનાં અંગ, ઘોડા અને મરેલા પુરૂષોને ફેકયા. તેઓને કર્ણે બાણોવડે કાપી નાખ્યા, તે સમયે બાણોએકરી નિવારાતો એવો માદ્રીપુત્ર તે સહદેવ આત્માને આયુધ રહિત થએલો જાણી રણભૂમિને તજવા લાગ્યો. હે ભરતર્ષભ, હે વિશાંપતે. મુહુર્તવારમાં રાધાપુત્ર કર્ણ તે પ્રત્યે દોડી હસિને કહેવા લાગ્યો કે હે અધીર, રણભૂમિમાં પોતાથી વિશેષ એવા રથિપુરૂષોસાથે યુદ્ધ ન કર. હે માદ્રીપુત્ર, સમાન રથિઓસાથે યુદ્ધ કર અને અમારા વચનપ્રત્યે શંકા લાવ માં, એમ કહ્યા પછી સહદેવને ધનુષ્ના

અગ્રભાગવડે દુ:ખ કરતોથકો ફરીને વચન બોલ્યો કે હે માદ્રીપુત્ર, આ અર્જુન રણભૂમિમાં કુરૂઓનીસાથે યુદ્ધ કરે છે, ત્યાં જલદી જા અથવા માનતો હોય તો ઘેર જા. એ પ્રમાણે તેને કહી રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ રથવડે પાંચાલ અને પાંડવ સૈન્યોપ્રત્યે તેઓને જેમ બાળતો હોય તેવી રીતે ગયો. હે રાજન્, સંગ્રામવિષે શત્રુઓને હણનાર સત્ય પ્રતિજ્ઞા તથા મહાયશવાળા કર્ણે કુંતિના વચનને સંભારી વધને પ્રાપ્ત થએલા એવા પણ માદ્રીપુત્ર સહદેવને માર્યો નહીં. હે રાજન્, તે પછી નાખુશ થએલો બાણોવડે પીડિત તથા કર્ણના વાગ્બાણોએકરી તાપ પામેલો એ સહદેવ જીવિત થકી વૈરાગ્ય પામ્યો અને ત્વરાયુક્ત એવો મહારથિ તે મહાત્મા પાંચાલ્ય એવા જનમેજયના રથપ્રત્યે બેઠો. દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે જલદી સેનાસહિત આવેલા ધનુર્ધારિ વિરાટરાજાને મદ્રદેશનો રાજાશલ્ય બાણોના સમુહવડે ઢાંકવા લાગ્યો. હે રાજન્, પૂર્વે જેવું જંભાસુર અને ઇંદ્રિનું યુદ્ધ થયું હતું તેવું બે ધનુર્ધારિઓનું રણભૂમિવિષે યુદ્ધ થયું. હે મહારાજ, ત્વરાવાન્, એવા મદ્રરાજે જલદી સેનાના પતિ વિરાટરાજાને નમેલ પર્વવાળા સો બાણોએકરી વિંધ્યો. હે રાજન્, તેને વિરાટ રાજાએ તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણોએ સામો વિંધ્યો. ફરીને પણ છોતેર બાણોએ વિંધી પછીથી સો બાણોએ વિંધ્યો. મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યે તેના ચાર રથના ઘોડાઓને હણી સંગ્રામવિષે બે બાણવડે સારથિને અને ધ્વજને પાડયો. ઘોડારહિત થએલા રથથી જલદી ઠેકડો મારી ધનુષ્યનો ટંકારવ કરતો અને તીક્ષ્ણ બાણોને ફેંકતો એવો મહારથિ વિરાટ રાજા ઉભો રહ્યો. પછી વહાન રહિત થયેલા ભાઈ વિરાટરાજાને જોઈ જલદી સર્વ લોકના જોતાં શતાનીક રથસહિત સમીપ આવ્યો. એ પછી શતાનીકને આવતો જોઈ મદ્રરાજશલ્યે મહા સંગ્રામવિષે ઘણા બાણોએકરી વિંધ્યો અને પછીથી યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યો. તે શૂર શતાનીકના હણાવાથી રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો વિરાટ રાજા તેજ ધ્વજપંક્તિવાળા રથપ્રત્યે ચઢયો અને પછી તે બમણા પરાક્રમવાળો એવો વિરાટરાજા ક્રોધથી નેત્ર ચઢાવી જલદી મદ્રરાજશલ્યના રથને બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યો. પછી ક્રોધ પામેલા મદ્રાધિપ એવા શલ્યે નમેલ પર્વવાળા બાણેકરી સેનાના પતિ વિરાટરાજાને છાતિવષે દૃઢ પ્રહાર કર્યો. હે મહારાજ ભરતર્ષભ, અતિ વિંધેલો તે વિરાટ રાજા રથના સારથિને બેસવાને ઠેકાણે બેઠો અને તીવ્ર મોહને પામ્યો. હે ભારત, સંગ્રામ-

વિષે બાણુવડે ઘાયેલ થએલા તે વિરાટરાજાને સારથિ દૂર લેઈ ગયો, તે સમયે મોટી એવી તે સેના રાત્રિવિષે સંગ્રામમાં શોભનાર એવા શલ્યે ઘણા બાણોવડે વધ કરેલી એવી નાસવા લાગી, તે નાસી જતી સેનાને જોઈ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને ધનંજય અર્જુન એ બે હે રાજેન્દ્ર, જ્યાં શલ્ય રહ્યો હતો ત્યાં ગયા. તે વખતે હે રાજન્, રાક્ષસેન્દ્ર અલંબુષ આઠ ચક્રવડેયુક્ત, ઘોડાઓ સરખાં જેઓનાં મુખ છે એવા ઘોર દર્શનવાળા પિશાચોવડેયુક્ત, લોહિવડે ભીંજાએલ પતાકાવાળા, રક્તમાલ્યવડે શોભિત, દૃઢ લોહમય, ભયંકર રીંછનાં ચર્મવડે યુક્ત, ભયંકર વિચિત્ર પાંખવાળા અને મોટી આંખવાળા તથા શબ્દ કરતા મોટા ગીધેકરી શોભિત એવા ઊંચા દંડવાળ ધ્વજેકરીયુક્ત ઉત્તમ રથપ્રત્યે બેશી તે બેઉની સામો ગયો. તે સમયે હે રાજન્, તે રાક્ષસ ભિન્ન એવા અંજનના સમૂહની ઉપમા અપાય એવો શોભતો હતો. હે રાજન્, અર્જુનના મસ્તકવિષે હજારો બાણુસમૂહોને વર્ષાવતા એવા તે રાક્ષસે જેવી રીતે મોટો પર્વત તોફાની વાયુને રોકે તેવી રીતે આવતા અર્જુનને રોકયો. તે સમયે હે ભારત, અર્જુન અને રાક્ષસનું સર્વ જોનારાઓની પ્રીતિ વધારનારૂં તથા ગીધ, કાગડા, કૃષ્ણ કાક, ઘુડ, કંક અને શિયાળને હર્ષ પમાડનારૂં અતિ તીવ્ર એવું મોટું યુદ્ધ થયું. હે ભારત, અર્જુને તે રાક્ષસને સો બાણેકરી પ્રહાર કર્યો અને તીક્ષ્ણ એવા નવ બાણુવડે ધ્વજને કાપી નાખ્યો. ત્રણ બાણેએકરી સારથિને, ત્રણ બાણોએ કરીને ત્રિવિકણુને, એક બાણેકરીને ધનુષ્યને તથા ચાર બાણોએકરી ચાર ઘોડાઓને કાપી નાખ્યા. ફરીને રાક્ષસે જે ધનુષ્યને પ્રત્યંચા યુક્ત કર્યું, તેને પણ બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું. રથરહિત એવા એ રાક્ષસના ઉગામેલા ખડ્ગને પણ બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું પછી હે ભરતર્ષભ, કુંતિપુત્ર અર્જુને તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી રાક્ષસેંદ્ર અલંબુષને વિંધ્યો અને વિંધેલો એવો તે ભયથી ભાગ્યો. હે રાજન્, તે અલંબુષને જીતી અર્જુન જલદી દ્રોણાચાર્યની સમીપ મનુષ્ય હાથિ અને ઘોડાઓવિષે બાણના સમૂહોને નાખતો થકો ગયો. તે ટાણે હે મહારાજ, યશસ્વિ પાંડુપુત્ર અર્જુનથી વધ પામતા સૈનિકો જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલા વૃક્ષો પડે, તેવી રીતે પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. એ રીતે હે વિશાંપતે, મહાત્મા ફાલ્ગુન એવા અર્જુને તેઓનો નાશ કરવાથી તમારા પુત્રોનું સર્વ સૈન્ય નાસવા લાગ્યું.

॥ तेषुतूत्साद्यमानेषुफाल्गुनेनमहात्मना ॥
॥ सम्प्राद्रवद्बलंसर्वपुत्राणांतेविशांपते ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अलम्बुषपराभवे गुर्जरभाषायां सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

संजयउवाच ॥ शतानीकंशरैस्तूर्णंनिर्दहन्तंचमूंतव ॥
॥ चित्रसेनस्तवसुतोवारयामासभारत ॥

સંજય કહે છે—હે ભારત, તમારી સેનાને બાણવડે નિર્દહન કરતા શતાનીકને તમારો પુત્ર ચિત્રસેન જલદી વારવા લાગ્યો, તેમ નકુળનો પુત્ર શતાનીક પાંચ બાણોએકરી ચિત્રસેનને વિંધી, વારવા લાગ્યો. તે ચિત્રસેને પણ તીક્ષ્ણ એવા દશ બાણોવડે તેને સામો વિંધ્યો. હે મહારાજ, ફરીને યુદ્ધમાં ચિત્રસેને નવ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી શતાનીકને છાતિવિષે વિંધ્યો, તેમ નકુળપુત્ર શતાનીકે નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી ચિત્રસેનના શરીરથી કવચને કાપી નાંખ્યું; તે જેમ આશ્ચર્ય હોય તેમ થયું. હે નૃપ હે રાજેંદ્ર, કવચરહિત તમારો પુત્ર જે પ્રમાણે ત્યાગ કરવાને વખતે કાંચળીને તજી સર્પ શોભે તે પ્રમાણે અતિ શોભતો હતો. હે મહારાજ, પછી સંગ્રામવિષે યત્ન કરતા એવા ચિત્રસેનના ધનુષ્યને તથા ધ્વજને નકુળના પુત્ર શતાનીકે કાપ્યો. હે મહારાજ, સંગ્રામવિષે જેનું ધનુષ્ય કપાએલું છે એવા કવચરહિત મહારથિ ચિત્રસેને શત્રુને વિદારનારા બીજા ધનુષ્યને ગ્રહણ કર્યું અને તુર્ત ભરત યોદ્ધાઓમાં મહારથિ એવા ક્રોધ પામેલા તેણે સંગ્રામ વિષે નવ બાણોએકરી નકુળના પુત્ર શતાનીકને વિંધ્યો. હે મારિષ, એ પછી અતિ ક્રોધ પામેલા નરોમાં ઉત્તમ એવા શતાનીકે ચિત્રસેનના ચાર ઘોડાઓને અને સારથિને હણ્યા. તે રથમાંથી ઉતરી મહારથિ બળવાન્, ચિત્રસેને નકુળના પુત્ર શતાનીકને પચીશ બાણોવડે પીડ્યો. રણભૂમિમાં તે કર્મ કરતો એવો જે ચિત્રસેન તેના રત્નવડે શોભિત ધનુષ્યને નકુળના પુત્ર શતાનીકે અર્ધચંદ્ર બાણેકરી કાપી નાખ્યું, ત્યારે ધનુષ્ય, રથ, ઘોડા અને સારથિ એ સર્વે જેનાં નાશ પામેલાં છે એવો તે ચિત્રસેન જલદી મહાત્મા કૃતવર્માના રથ પ્રત્યે ચઢી ગયો. તે સમયે દ્રોણાચાર્યને પામવા

ઈચ્છતા સૈન્યસહિત એવા મહારથિ દ્રુપદરાજાપ્રત્યે જલદી ઘણા બાણવડે વૃષ્ટિ કરતો એવો વૃષસેન ગયો. હે પાપરહિત, સંગ્રામવિષે મહારથિ કર્ણના પુત્ર વૃષસેનને દ્રુપદરાજાએ સાઠ બાણોએકરી બે બાહુ અને છાતિવિષે વિંધ્યો. અતિ ક્રોધ પામેલા વૃષસેને પણ ઘણા તીક્ષ્ણ બાણવડે રથમાં રહેલા દ્રુપદરાજાને હૃદયવિષે વિંધ્યો. હે મહારાજ, રણભૂમિવિષે જેઓનાં બાણોવડે કંપિત અંગ છે એવા બાણોવડે તે બે જે રીતે સિસોળીઆઓવડે શાહુડી નામનાં બે જનાવર શોભે તે રીતે શોભતા હતા અને મોટા યુદ્ધમાં સુવર્ણ પુંખવાળા પ્રસન્ન અગ્રભાગવાળા બાણોએકરી જેનાં બખ્તર કપાયાં છે એવા રૂધિરના પ્રવાહવડે ભીંજાએલા તેઓ અત્યંત શોભતા હતા. જેમ વિચિત્ર બે કલ્પવૃક્ષ શોભે તથા પ્રફુલ્લિત એવા બે કેસુડાના વૃક્ષ શોભે તેમ સુવર્ણતુલ્ય કાંતિવાળા તે બે રણાંગણવિષે શોભતા હતા. હે રાજન, પછી વૃષસેને નવ બાણોએ દ્રુપદરાજાને વિંધી ફરીને શીત્તેર બાણોએ. તથા બીજા પણ ત્રણ ત્રણ બાણોએ વિંધ્યો. હે મહારાજ, તે વખતે હજારો બાણને ફેંકતો એવો કર્ણનો પુત્ર વૃષસેન જે પ્રમાણે વર્ષતો એવો મેઘ શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો, તે પછી ક્રોધ પામેલા દ્રુપદરાજાએ પાએલ એવા તીક્ષ્ણ ભલ્લ બાણેકરી વૃષસેનના ધનુષ્યને બે પ્રકારેકરી કાપી નાખ્યું. તે વૃષસેને સુવર્ણબદ્ધ નવા દૃઢ ધનુષ્યને લેઈ ભાથામાંથી નિર્મળ પાયેલા એવા તીક્ષ્ણ દૃઢ ભલ્લ બાણને ખેંચી તેને ધનુષ્યવિષે જોડી દ્રુપદરાજાને બરોબર જોઈ કાન પર્યંત ખેંચી સર્વ સોમક યોદ્ધાઓને ત્રાસ પમાડતાં નાખ્યો, તે બાણ તેના હૃદયને ભેદી પૃથ્વીતલ પ્રત્યે ગયો. તેટાણે વૃષસેનના બાણવડે પીડિત એવો દ્રુપદરાજા મોહ પામ્યો, તેને સારથિનાં ચેષ્ટિતને સંભારતો એવો સારથિ દૂર લેઈ ગયો. પછી હે રાજેંદ્ર, પંચાલ યોદ્ધાઓનો મહારથિ તે ઘાયલ થયાથી બાણોએકરી કપાએલાં તથા ભેદાયેલાં છે કવચ જેનાં એવું દ્રુપદરાજાનું સૈન્ય તે સમયે હે રાજન, ભયંકર અર્દ્ધરાત્રિ થવાથી નાસવા લાગ્યું. હે મહારાજ, જેવી રીતે વાદળાં રહિત ગ્રહોવડે અંતરિક્ષ શોભે તેવી રીતે દીવાઓવડે યુક્ત ચોતરફ પ્રકાશિત એવા તે યોદ્ધાઓવડે પૃથ્વી શોભતી હતી; તેમજ હે મહારાજ, પડી ગએલા બાજુબંધોવડે પૃથ્વી જે પ્રમાણે વર્ષાકાળમાં વિજળીઓવડે મેઘ શોભે તે પ્રમાણે દેખાતી હતી, પછી જે રીતે તારકાસુરના યુદ્ધમાં ઇન્દ્રના ભયેકરી ત્રાસ પામેલા દાનવો ભાગતા હતા તે રીતે કર્ણના પુત્ર વૃષસેનથી ત્રાસ પામેલા

સોમક યોદ્ધાઓ આડાઅવળા દોડવા લાગ્યા. તે વખતે હે મહારાજ, તેણે પીડા પમાડેલા યુદ્ધમાં ભાગતા એવા સોમક યોદ્ધાઓ દિવાઓવડે વિશેષ શોભતા હતા, તેમ હે ભારત, સંગ્રામવિષે તે યોદ્ધાઓને જીતી કર્ણ પુત્ર વૃષસેન પણ જે પ્રમાણે મધ્ય દિવસને પ્રાપ્ત થએલો સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો, અને તે તમારા અને પારકા જોરે રાજા વિષે પ્રતાપવાન્ એકલોજ શોભી રહ્યા હતો, તે રણભૂમિમાં શૂર સોમક યોદ્ધાઓના મહારથિઓને જીતી જ્યાં યુધિષ્ઠિર રાજા હતા ત્યાં ત્વરાથી ગયો, એ પછી રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા શત્રૂઓને નાશ પમાડતા પ્રતિવિંધ્ય યોદ્ધાની સામે તમારો પુત્ર મહારથિ દુઃશાસન ગયો. હે રાજન્ ,જેવી રીતે મેઘરહિત આકાશવિષે બુધ અને સૂર્યનો સમાગમ થાય. તેવી રીતે તે બેનો વિચિત્ર રૂપવાળો સમાગમ થયો. સંગ્રામવિષે દુઃખે કરાય એવા કર્મને કરતા એવા પ્રતિવિંધ્યને કપાળવિષે દુઃશાસને ત્રણ બાણોએકરી વિંધ્યો. બળવાન્ ધનુર્ધારી તમારા પુત્રે અતિ વિંધેલો મહાબાહુ તે પ્રતિવિંધ્ય જે રીતે શિખરસહિત પર્વત શોભે તે રીતે શોભતો હતો. સંગ્રામવિષે દુઃશાસનને મહારથિ પ્રતિવિંધ્યે નતબાણવડે વિંધી ફરીને સાત બાણવડે વિંધ્યો. હે ભારત, તે સમયે તમારા પુત્ર દુઃશાસને દુષ્કર્મ કર્યું કે ઉગ્ર બાણોએકરી પ્રતિવિંધ્યના ઘોડાઓને પાડયા અને ભાલાવડે એના સારથિને તથા ધ્વજને પાડયો અને હે રાજન્ ,ધનુર્ધારિ તે પ્રતિવિંધ્યના રથને તલ પ્રમાણે કટકા કરી કાપી નાખ્યો, તેમજ હે પ્રભો, ક્રોધ પામેલા દુઃશાસને નમેલ પર્વવાળા બાણોએકરી ભાથા અને રશ્મિ સહિત પતાકાઓને તથા રથના ઘોડાને બાંધવાની રાશને તલ પ્રમાણે કાપી નાખી. રથરહિત થએલો ધનુષ્ જેના હાથમાં છે એવો ધર્માત્મા તે પ્રતિવિંધ્ય ઉભો રહી ઘણા બાણોને નાખતો પછી તમારા પુત્રની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તમારા પુત્ર દુઃશાસને ક્ષુરપ્રેકરી તેના ધનુષ્યને કાપ્યુ અને પછી કપાએલા ધનુષ્યવાળા પ્રતિવિંધ્યને દશ બાણોએકરી પીડિત કર્યો. તે સમયે તે પ્રતિવિંધ્યને રથરહિત જોઈ તેના મહારથિ ભાઈઓ સંગ્રામવિષે મોટી સેનાસાથે સમીપ આવ્યા. હે મહારાજ, પછી તે પ્રતિવિંધ્ય સુતસોમના રથપ્રત્યે ચઢી ધનુષ્ લેઈ તમારા પુત્રને વિંધવા લાગ્યો, તે વખતે મોટી સેનાવડે વિંટાયલા તમારા સર્વ યોદ્ધાઓ સંગ્રામવિષે તમારા પુત્ર દુઃશાસનને વિંટીવળી સમીપ વર્તવા લાગ્યા. હે ભારત, તે પછી ભયંકર અદ્ધરાત્રિ સમયે તમારા અને તે યોદ્ધાઓનું યુદ્ધ યમરાજાનાં રાષ્ટ્રને વધારનારૂં પ્રવૃત્ત થયું.

॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥
निशीथेदारुणेकालेयमराष्ट्रविवर्द्धनं ॥
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वाणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे शतानीकादियुद्धे गुर्ज्जरभाषायामष्टचधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

संजयउवाच ॥ नकुलंरभसंयुद्धेनिघ्नन्तंवाहिनींतव ॥
॥ अभ्ययात्सौबलः क्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥

સંજય કહે છે—યુદ્ધમાં વેગવાળા તમારી સેનાને હણતા એવા નકુળપ્રત્યે ક્રોધ પામેલો શકુનિ ગયો અને "ઉભો રહે, ઉભો રહે," એમ બોલ્યો. કરેલું છે વૈર જેઓએ એવા પરસ્પર વધને ઈચ્છતા તે બેઉ પૂર્ણ વિસ્તાર કરી નાંખેલા બાણોવડે એક બીજાને હણતા હતા. હે રાજન્, જેવી રીતે નકુળ બાણવૃષ્ટિને મૂકતો હતો તેવી રીતેજ શકુનિ શિક્ષાને દર્શાવતો થકો બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો, હે મહારાજ, તે વખતે સંગ્રામવિષે બાણોવડે વ્યાપ્ત એવા તે બે શૂરાઓ જે પ્રમાણે સિસોળીઆઓવડે બે શાહુડી જનાવરો શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. તથા મોટા યુદ્ધમાં સુવર્ણ પુંખવાળા સરખા અગ્રભાગવાળા બાણોવડે જેનાં બખ્તર કપાએલાં છે એવા રૂધિરના વેહેવાથી ભિંજાએલા તે બેઉ અતિ દીપતા હતા. તેમજ રણાંગણવિષે સુવર્ણતુલ્ય કાંતિવાળા તે બે જેવી રીતે વિચિત્ર એવા બે કલ્પવૃક્ષ તથા પ્રફુલ્લિત એવા કિંશુકવૃક્ષ શોભે તેવી રીતે તથા, હે મહારાજ, તે સમયે જે પ્રમાણે કંટકવડે બે શાલ્મલીવૃક્ષ શોભે તે પ્રમાણે સંગ્રામવિષે બાણોવડે વ્યાપ્ત એવા તે બે શૂરાઓ શોભતા હતા. હે રાજન્, જેઓનાં નેત્ર ચડયાં છે તથા ક્રોધેકરી રાતાં થયાં છે એવા તે બે પરસ્પર દહન કરતા હોય તેમ અતિ વક્ર નજર કરતા હતા. તમારો સાળો હસતો હોય નહિ શું તેમ અતિ ક્રોધવાન્ થઈ તીક્ષ્ણ એક બાણેકરી માદ્રીપુત્ર નકુળને હૃદયવિષે વિંધતો હતો, ધનુર્ધારિ તમારા સાળા શકુનિએ અતિ વિંધેલો નકુળ રથના સારથિના ઠેકાણે બેઠો અને ઘણો મોહ પામ્યો. હે રાજન્, જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ ગર્જના કરે તેમ અત્યંત વૈરિ અને મત્ત એવા શત્રુને તે રીતે આવેલો જોઈ શકુનિ નાદ કરવા લાગ્યો. તે પછી સંજ્ઞા પામીને પાંડુપુત્ર નકુળ ફરીને જે પ્રમાણે ફાડેલ મુખવાળો કાળ જાય

તે પ્રમાણે શકુનિપ્રત્યે ગયો. હે ભરતર્ષભ, અતિ ક્રોધ પામેલા નકુળે શકુનિને સાઠ બાણવડે વિંધી ફરીને સો નારાચ બાણવડે હૃદયવિષે વિંધ્યો, એ પછી તેજ સમયે તેણે મુઠીના ભાગમાં રહેલા બાણસહિત તેના ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું અને જલદી ધ્વજને કાપી રથઉપરથી પૃથ્વીવિષે પાડયો. પાંડુપુત્ર નકુળે સ્વભાવિથીજ તીક્ષ્ણ અને તીક્ષ્ણ કરેલા પાયેલા એક બાણેકરી શકુનિના બે સાથળને ભેદી જે પ્રમાણે પાંખસહિત બાજપક્ષિને પાડે તે પ્રમાણે બાણેકરી તેને પાડયો. હે મહારાજ, નકુળે અતિ વિંધેલો તે શકુનિ રથના સારથિના સ્થાનકે બેઠો. હે અનઘ, જે પ્રમાણે કામીપુરૂષ કામિની સ્ત્રિનો આશ્રય કરે, તે પ્રમાણે કલેશ પામી ધ્વજનો આશ્રય કરી પડેલા સંચારરહિત એ તમારા સાળા શકુનિને જોઈ સારથિ તુર્ત સેનાના અગ્રભાગથી દૂર લેઈ ગયો. પછી કુંતિપુત્રો અને જે તેઓને અનુસરનારા હતા, તેઓ શબ્દ કરવા લાગ્યા. રણભૂમિવિષે શત્રૂને જીતી શત્રૂને તપાવનાર એવો ક્રોધવાન નકુળ સારથિપ્રત્યે બોલ્યો કે મને દ્રોણાચાર્યના સૈન્ય સમીપ લેઈ જા. હે રાજન્, તે માદ્રીપુત્ર નકુળના વચનને સાંભળી તેનો સારથિ જ્યાં દ્રોણાચાર્ય રહ્યા હતા ત્યાં તે સહિત લેઈ ગયો. હે વિશાંપતે, સંગ્રામવિષે દ્રોણાચાર્યને પામવા ઈચ્છતા શિખંડી પ્રત્યે બળવાન્ શારદ્વત એવા કૃપાચાર્ય વેગસહિત ગયા. જલદી દ્રોણાચાર્યના સૈન્યપ્રત્યે આવેલા શત્રૂને દમન કરનાર એવા શારદ્વત તે કૃપાચાર્યને હસતો હોય નહિ શું તેમ શિખંડી ભલ્લ નામના નવ બાણોવડે વિંધવા લાગ્યો. હે મહારાજ, તમારા પુત્રોના પ્રિયને કરનાર એવા કૃપાચાર્યે પાંચ બાણવડે તેને વિંધી ફરીને વિશ બાણોએ વિંધ્યો, તે બેનું ઘોરરૂપવાળું ભયાનક યુદ્ધ જેવી રીતે દેવ અને અસુરના યુદ્ધમાં શંબરાસુર અને ઈન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવી રીતે થયું. જે રીતે વર્ષાકાળમાં બે મેઘ આકાશને જળવૃષ્ટિયુક્ત કરે તે રીતે સંગ્રામમાં દુર્મદ શૂર એવા તે બે મહારથિઓએ આકાશને બાણના સમૂહવડે વિંટાએલું કરી મૂકયું. હે ભરત શ્રેષ્ઠ, સ્વભાવેકરી ઘોરરૂપવાળું તે યુદ્ધ હતું અને ફરીને તે સમયે અતિશે ભયંકર થયું તથા યુદ્ધશાલિ યોદ્ધાઓને ઘોરરૂપવાળી ભયાનક તે રાત્રિ કાળ રાત્રિ સરખી થઈ હતી. હે મહારાજ, શિખંડિએ શારદ્વત કૃપાચાર્યના પ્રત્યંચા અને બાણ સહિત એવા મોટા ધનુષ્યને અર્ધચંદ્ર નામના શસ્ત્રેકરી કાપી નાખ્યું. હે રાજન્, તે વખતે ક્રોધ પામેલા કૃપાચાર્યે દારૂણ એવી શક્તિને

તે ઉપર ફેંકી. સુવર્ણ દંડવાળી નથી કુંઠિત થએલો અગ્રભાગ જેનો એવી શિલ્પશાસ્ત્ર વેત્તાએ શોધેલી સમીપ આવતી તે શક્તિને શિખંડિએ ઘણા બાણોએકરી કાપી નાખી. મહા કાંતિવાળી દીપ્ત તે શક્તિ પૃથ્વીને શોભાવતી થકી હેઠે પડી, હે મહારાજ, એ પછી રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા શારદ્વત કૃપાચાર્ય બીજું ધનુષ્ય લેઈ તીક્ષ્ણ બાણોવડે શિખંડિને ઢાંકવા લાગ્યા. સંગ્રામવિષે યશસ્વિ એવા શારદ્વત તે કૃપાચાર્યે બાણોવડે આચ્છાદન કરેલો એવો રથિઓમાં ઉત્તમ તે શિખંડી રથના સારથિના સ્થાનકે બેઠો.હે ભારત, યુદ્ધમાં ખેદ પામતા એ શિખંડીને જોઈ હણવાને ઈચ્છતા હોય તેમ શારદ્વત કૃપાચાર્ય બહુ બાણોએકરી પ્રહાર કરવા લાગ્યા.મહારથિ શિખંડીને રણભૂમિમાં પાછું મુખ કરનારો જોઈ ચોતરફથી સોમક અને પંચાલયોદ્ધાઓ તેને વિંટી વળ્યા. તેવીજ રીતે તમારા પુત્રો મોટી સેના સહિત બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ એવા કૃપાચાર્યને વિંટી વળ્યા. હે રાજન્, પછી પરસ્પર દોડતા એવા રથિપુરૂષોનું યુદ્ધ થયું. હે વિશાંપતે, જે પ્રમાણે ગર્જના કરતા એવા મેઘનો શબ્દ થાય તે પ્રમાણે દોડતા એવા ઘોડેસ્વાર અને હાથિ ઉપર બેસનારા યોદ્ધાઓનો સંકુલ શબ્દ થતો હતો. હે રાજન્, ચોતરફથી યુદ્ધ પરસ્પર ક્રૂર ભાસતું હતું અને હે મહારાજ, જેવી રીતે ભયવડે બીનેલી સ્ત્રી કંપે તે પ્રમાણે નાસનારા પાયદળોના પગના શબ્દોએકરી પૃથ્વી કંપતી હતી.હે રાજન્,જેવી રીતે કાગડાઓ પતંગીઆઓને પકડે તેવી રીતે ઘણા રથિપુરૂષો અતિ વેગવાળા રથપ્રત્યે ચઢી ભાગતા એવા રથપતિઓને પકડતા હતા. હાથિઉપર બેસનારાઓને મદ ઝરતા હાથિઉપર બેસનારાઓ પકડતા હતા. હે ભારત, તેમજ યત્નવાળા મોટા હાથિઉપર બેસનારાઓ મદઝરતા હાથિઉપર બેસનારાઓને, ઘોડેસ્વાર ઘોડેસ્વારને અને પાયદળ પાયદળને પામી પકડતા હતા અને રણભૂમિમાં પરસ્પર ક્રોધ પામેલા પુરૂષોને સમીપ જઈ ઉલ્લંઘન કરી જતા હતા તે સમયે રાત્રિવિષે દોડતાં નાસતાં અને પાછાં આવતાં એવાં સૈન્યોનો અતિ મોટો શબ્દ થતો હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ મહારાજ, જે પ્રમાણે આકાશથી પડેલાં મોટાં ઊંબાડીઆં દેખાય તે પ્રમાણે રથ, હાથિ અને ઘોડાઓવિષે શોભતા દિવાઓ દેખાતા હતા. હે રાજન, રણભૂમિના અગ્રભાગમાં દિવાઓવડે શોભતી એવી તે રાત્રિ દિવસ સરખી થઈ હતી અને જે રીતે સૂર્યવડે લોકમાં વ્યાપેલું અંધારૂં નાશ પામે તે રીતે આણીકોર અને તેણીકોર પ્રકા-

શવાળા એવા દિવાઓવડે આકાશ અને પૃથ્વીપ્રત્યે વ્યાપ્ત એવું ઘોર અં- ધારૂ નષ્ટ થયું તથા રજ અને અંધકારેકરી વ્યાપ્ત દિશાઓ અને દિશાના ખુણાઓ કાંતિવડે ફરીને પ્રકાશ પામ્યા. તેમ તે દિવાઓવડે શોભિત એવી મહાત્મા પુરૂષોનાં અસ્ત્ર, કવચ અને મણિઓની કાંતિ અંતર્ધાન પામી ગ- ઈ. હે ભારત, રાત્રિના પ્રદોષ વખતે તે કોલાહલ અને યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે હું અહિં છું, એ રીતે કંઈ પણ યોદ્ધાઓ જાણતા ન હતા તથા હે ભ- રતશ્રેષ્ઠ, યુદ્ધમાં મોહથી પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, સખા સખાને, મામો ભાણેજને, ભાણેજ મામાને, પોતે પોતાનાઓને અને પારકા પારકાઓને પ- રસ્પર હણતા હતા એ રીતે નિર્મર્યાદ અને બીરૂ પુરૂષોને ભય ઉપજાવનારૂ યુદ્ધ રાત્રિવિષે થતું હતું.

॥ स्वेस्वामेरपरांश्चापिनिघ्नुजरितरेतरं ॥

॥ निर्मर्यादमभूद्युद्धंरात्रौभीरुभयानकं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां मूनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

संजयउवाच ॥ तस्मिन्सुतुमलेयुद्धेवर्तमानेभयावहे ॥

धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रोणमेवाभ्यवर्त्तत ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, તે ભયંકર અતિ રણસંકુલ યુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્યપ્રત્યેજ ગયો અને શ્રેષ્ઠ ધનુષ્યને સાંધતો તથા વારંવાર પ્રત્યંચાને ખેંચતો એવો તે સુવર્ણવડે શોભિત એવા દ્રોણાચાર્યના રથ સમીપ દોડયો. હે મહારાજ, એ પછી દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઈ- ચ્છાવડે આવતા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ પાંડવોસહિત પંચાલ યોદ્ધાઓ ચોતરફથી વિંટી વળ્યા. તે રીતે ચોતરફથી વિંટેલા આચાર્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણને જોઈ બળવાળા એવા તમારા પુત્રો સંગ્રામવિષે સર્વ તરફથી દ્રોણાચાર્યને રક્ષણયુક્ત કરવા લાગ્યા તે પછી જે પ્રમાણે વાયુવડે ઉછળતા અને જેમાં જંતુઓ ક્ષોભ પામેલ છે એવા બે સાગર ભેગા થાય, તે પ્રમાણે રાત્રિના પ્રદોષ વખતે તે સૈન્યરૂપી બે સમુદ્ર સામસામા મળ્યા. હે મહારાજ, પ- છી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને જલદી પાંચ બાણોએકરી દ્રોણાચાર્યને હૃદયવિષે વિંધ્યા અને સિંહનાદ કર્યો. હે ભારત, દ્રોણાચાર્યે પચ્ચીશ બાણવડે તેને વિંધી બીજા

ભલ્લબાણેકરી એ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના મોટા શબ્દવાળા ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું. હે ભરતર્ષભ દ્રોણાચાર્યે વિંધેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તત્કાળ ધનુષ્યને મૂકી દિધું અને હોઠ પીસી ક્રોધ પામેલા પ્રતાપવાન્ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઈચ્છાવડે, શ્રેષ્ઠ બીજું ધનુષ્ લીધું અને હે મહારાજ, પછી પરવીરને હણનાર એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વિચિત્ર એવા ધનુષ્યને કાનપર્યંત ખેંચી દ્રોણાચાર્યના નાશને કરનારા ઘોર બાણને નાખ્યો. મોટાં યુદ્ધમાં નાખેલો તે ભયંકર બાણ જેવી રીતે ઉદય પામેલા સૂર્ય શોભાવે તે પ્રમાણે તે સૈન્યને શોભાવતો થયો. હે રાજન્, સંગ્રામવિષે ભયંકર એવા તે બાણને જોઈ દેવ ગંધર્વ અને મનુષ્યો દ્રોણાચાર્યનું કલ્યાણ થાઓ એ રીતે વચન બોલવા લાગ્યા. હે રાજન્, દ્રોણાચાર્યના રથપ્રત્યે આવતા તે બાણને બાણ નાખવામાં કુશળપુરૂષ પેઠે કર્ણે દશ પ્રકારેકરી કાપી નાખ્યો. હે રાજન્, ધનુર્ધારિ સૂતપુત્ર કર્ણે બહુ પ્રકારે કાપેલો તે બાણ જે પ્રમાણે વિષરહિત એવો સર્પ પડે તે પ્રમાણે જલદી પડયો. પછી કર્ણે દશ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધ્યો. પાંચ બાણોએ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, સાત બાણોએ પોતે દ્રોણાચાર્યે, દશ બાણોએ શલ્યે, ત્રણબાણોએ દુઃશાસને, વિશબાણોએ દુર્યોધને અને પાંચ બાણોએ શકુનિએ એ પ્રમાણે તે સર્વ મહારથિ પુરૂષોએ ત્વરાવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધ્યો. હે રાજન્, મોટા સંગ્રામવિષે ભયંકર સાત મહારથિ પુરૂષોએ વિંધેલા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સંભ્રમવગર દ્રોણાચાર્યને, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને, કર્ણને અને તુમારા પુત્રને એ રીતે સર્વને ત્રણ ત્રણ બાણવડે સામા વિંધ્યા. ધનુર્ધારી તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વિંધેલા તેઓમાંથી રથિઓમાં ઉત્તમ એવા એક એક જણાએ પાંચ પાંચ બાણોવડે ફરીને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને સંગ્રામવિષે વિંધ્યો. હે રાજન્, પછી અતિ ક્રોધ પામેલા દ્રુમસેને એક બાણેકરીને અને તુર્ત "ઉભો રહે, ઉભો રહે" એમ કહી ત્રણ બાણોવડે વિંધ્યો. યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પ્રાણના નાશને કરનારા શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણ પુંખવાળા સિધા જનારા સ્વભાવથી તીક્ષ્ણ એવા ત્રણ બાણવડે સામો વિંધ્યો અને પરાક્રમવાન્ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પછીથી બીજા ભલ્લનામના બાણેકરી સુવર્ણશોભિત કુંડળવાળા દ્રુમસેનના મસ્તકને કાયાથી ભિન્ન કરી નાખ્યું. દાબેલા હોઠવાળું તે મસ્તક જે રીતે મહાવાયુએ કંપાવેલું તાડનું પાકેલું ફળ પડે તે રીતે રણભૂમિવિષે પડયું. તે શૂર એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ફરીને યોદ્ધાઓને અતિ તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંધી વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારા રાધાસુત કર્ણના ધનુષ્યને ભલ્લબાણોવડે કાપી નાંખ્યા. જે પ્રમાણે મોટો સિંહ અતિ ઉગ્ર

એવા પુંછડાના કાપને ન સહી શકે તે પ્રમાણે કર્ણે ધનુષ્યના છેદનને સહ્યું નહિ. ક્રોધેકરી જેનાં નેત્ર રાતાં થયાં છે એવો શ્વાસ લેતો કર્ણ બીજા ધનુષ્યને લેઈ બાણના સમૂહોવડે મહા બળવાન્ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને ઢાંકતો એવો સામો દોડ્યો. કર્ણને ક્રોધ પામેલો જોઇ દુર્યોધન, દુ:સાસન, દ્રોણ, કર્ણ, શલ્ય અને શકુનિ એ શૂરા છ મહારથિઓ પંચાલ રાજાના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણવાની ઈચ્છાવડે ઉતાવળા ચોતરફથી વિંટી વળ્યા. તે વખતે તમારા યોદ્ધાઓમાં અતિ શૂર એવા છ પુરૂષોની આગળ રહેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને મૃત્યુના મુખને પ્રાપ્ત થએલો એવો અમે માનવા લાગ્યા. તેજ સમયે બાણોને ફેંકતો દાશાર્હ એવો સાત્યકિ પરાક્રમિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આવી મળ્યો. તે આવતા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્યકિને રાધાપુત્ર કર્ણે સિધા જનારા દશ બાણોએકરી વિંધ્યો. હે મહારાજ, તેને સર્વ શૂરાઓના જોતાં 'જઈશમાં, ઉભો રહે, એમ કહી સાત્યકિએ દશ બાણોવડે વિંધ્યો. હે રાજન્, જેવી રીતે બલિરાજા અને ઈંદ્રનો સમાગમ થયો હતો તેવી રીતે બલવાન્ સાત્યકિનો અને મહાત્મા કર્ણનો તે સમાગમ થયો. રથના ઘોષેકરી ક્ષત્રિઓને ત્રાસ પમાડતો ક્ષત્રિયોમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ કમળસરખાં નેત્રવાળા કર્ણને સામો વિંધતો હતો. હે મહારાજ, ધનુષ્યના શબ્દવડે પૃથ્વીને કંપાવતો બળવાન એવો સૂતપુત્ર કર્ણ સાત્યકિને સામું યુદ્ધ કરાવતો હતો. વિપાટકર્ણિ, નારાચ, વત્સદંત અને ક્ષુર એવાં પણ હજારો હથિઆરોવડે કર્ણ શિનિપૌત્ર સાત્યકિને સામો વિધતો હતો, તેવી રીતેજ યુદ્ધમાં વૃષ્ણિઓમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ પણ યુદ્ધ કરતો થકો બાણોવડે કર્ણપ્રત્યે વૃષ્ટિ કરતો હતો અને તેઓનું યુદ્ધ સમાન થતું હતું. હે મહારાજ, તમારા યોદ્ધાઓ અને કવચવાન્ એવો કર્ણપુત્ર એ સર્વે ચોતરફથી તીક્ષ્ણ બાણોવડે સાત્યકિને જલદી વિંધતા હતા. હે વિભો, અસ્ત્રોવડે તેઓનાં અને કર્ણનાં અસ્ત્રોને નિવારી ક્રોધ પામેલા સાત્યકિએ વૃષસેનને છાતિવિષે વિંધ્યો; હે વિશાંપતે, તેણે બાણે વિંધેલો મોહ પામેલો બળવાન્ વૃષસેન ધનુષ્યને તજી રથવિષે પડ્યો તે પછી મહારથ વૃષસેનને મરેલો સમજી પુત્રના શોકવડે સંતાપ પામેલો કર્ણ સાત્યકિ પ્રત્યે પીડા કરતો હતો. કર્ણથી પીડાતો એવો મહારથિ સાત્યકિ વારંવાર ઉતાવળો થઈ કર્ણને બહુ બાણોએકરી વીંધતો હતો. તે સાત્વત એવા સાત્યકિએ દશ બાણોવડે કર્ણને તથા સાત બાણવડે વૃષસેનને વિંધી તેના હાથના મોજાસહિત ધનુષ્યને કાપ્યા. તેઓ બીજા બે શ-

ત્રુના ભયને કરનારા ધનુષ્યને સજ્જ કરી ચોતરફથી તીક્ષ્ણ બાણવડે સાત્યકિને વિંધતા હતા. હે રાજન્, ઉત્તમ શૂરાઓનો જેમાં નાશ છે એવો તે સંગ્રામ થતો હતો, ત્યારે ગાંડિવ ધનુષ્યનો અતિ મોટો શબ્દ સાંભળ્યો. હે રાજન્, રથના ઘોંઘાટને અને ગાંડિવધનુષ્યના શબ્દને સાંભળી સુતપુત્ર કર્ણ દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યો કે—આ સર્વ સેનાને અને નરોમાં ઉત્તમ એવા મુખ્ય યોદ્ધાઓને તથા પૌરવ યોદ્ધાઓને હણી ઉત્તમ ધનુષ્યને કંપાવતો એવો મહા ધનુર્ધારી કુંતિપુત્ર અર્જુન જ્યાં જય પામે છે, ત્યાં ગાંડિવ ધનુષ્યનો મોટો શબ્દ અને શબ્દ કરતા ઈન્દ્ર સરખા રથનો શબ્દ સંભળાય છે. હે રાજન્ દુર્યોધન, પાંડુપુત્ર અર્જુન પોતાને યોગ્ય એવું સ્પષ્ટ કર્મ કરે છે અને આ ભારતી સેના બહુ પ્રકારે કપાય છે. જે પ્રમાણે વાયુએ કંપાવેલો વાદળાનો સમૂહ વિખરાઈ જાય તે પ્રમાણે વિખરાઈ ગએલાં અનેક સૈન્યો કોઈ ઠેકાણે ઉભાં રેહેતાં નથી. જેવી રીતે સાગરવિષે નૌકા ભાગેલી હોય તેવી રીતે સવ્યસાચિ અર્જુનને પામી ભાગતા ગાંડિવ ધનુષ્યથી નાખેલા બાણોવડે વિંધેલા અનેક મુખ્ય યોદ્ધાઓનો મોટો સોર સંભળાય છે. હે રાજશાર્દૂલ, આકાશવિષે મેઘનો શબ્દ થાય તેમ અર્ધરાત્રિ વખતે અર્જુનના રથપ્રત્યે થતા નગારાંસરખા શબ્દને સાંભળો અને હોહાકાર શબ્દોને તથા પુષ્કળ સિંહનાદને તેમ બહુ પ્રકારના અર્જુનના રથપ્રત્યે થતા શબ્દોને સાંભળો. આ આપણના મધ્યમાં રહેલો સાત્વતોમાં ઉત્તમ એવો સાત્યકિ જો અહિં મારાં લક્ષને પ્રાપ્ત થાય તો સર્વ શત્રુઓને જીતશું. આ પાંચાલરાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્ય સાથે મળ્યો છે અને સર્વ તરફથી રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા શૂર યોદ્ધાઓએ વિંટેલો છે માટે હે મહારાજ, જો સાત્યકિને અને પાર્ષત એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણીએ તો નિઃસંશય આપણો જય થાય. હે મહારાજ, સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુની પેઠે આ બે શૂર એવા મહારથિ સાત્યકિ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણવા માટે યત્ન કરીએ. હે ભારત, સવ્યસાચિ એવો અર્જુન કુરૂમાં ઉત્તમ એવા બહુ પુરૂષોસાથે, સાત્યકિ આસક્ત થએલો જાણી અર્જુન સાત્યકિને ઘણા યોદ્ધાઓએ વિંટેલો ન જાણે તેટલા સમયમાં જ્યાં સાત્યકિ છે ત્યાં રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા ઘણા ઉત્તમ પુરૂષો જાય અને જેવી રીતે અર્જુન જાણે નહિ તેવી રીતે શૂરાઓ અત્યંત બાણો નાખવામાં ઉતાવળ કરે, અને હે મહારાજ, જે રીતે અહિં આ માધવ એવો સાત્યકિ પરલોકપ્રત્યે જાય તેમ સારા પ્રયોગવાળી

સુનીતિ કર. હે રાજન્, સંગ્રામવિષે કર્ણનાં મતપ્રત્યે રહી તમારો પુત્ર દુર્યોધન જે પ્રમાણે પૂર્વે ઈન્દ્ર, યશસ્વિ એવા વિષ્ણુને કહેતા હતા તે પ્રમાણે શકુનિને કહેવા લાગ્યો કે પાછા ન હઠનારા દશહજાર હાથિઓવડે અને દશહજાર રથવડે યુક્ત એવા તમે જલદી અર્જુનપ્રત્યે જાઓ. ઘણા પાયદળોવડે યુક્ત એવા દુઃશાસન દુર્વિષહ સુબાહુ અને દુઃપ્રધર્ષણ એઓ તમારી પાછળ આવશે. હે મહાબાહો માતુલ, કૃષ્ણ, અર્જુન, ધર્મરાજ એવા યુધિષ્ઠિર, નકુળ, સહદેવ અને ભીમસેનને હણો. કેમકે જેવી રીતે દેવતાઓની જયની આશા ઈન્દ્રવિષે રહી હતી તેવી રીતે મારી જયાશા તમારાવિષે રહી છે. હે માતુલ (મામા), જે પ્રમાણે કાર્તિકસ્વામી અસુરોને હણે તે પ્રમાણે કુંતિના પુત્રોને હણો. હે વિભો, એવી રીતે તમારા પુત્રે કહેલો શકુનિ મોટી સેના સાથે તમારા પુત્રોસહિત તમારા પુત્ર દુર્યોધનનાં પ્રીયમાટે પાંડુપુત્રોને ભસ્મ કરવા ઈચ્છતો થકો કુંતિપુત્રોપ્રત્યે ગયો. હે રાજન્, શકુનિ પાંડવોની સેના પ્રત્યે ગયો ત્યારે તમારા યોદ્ધાઓનું શત્રુઓસાથે પાછું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું અને મોટાં સૈન્યવડેયુક્ત યુદ્ધમાં ઘણા બાણોને ફેંકતો એવો સૂતપુત્ર કર્ણ ત્વરાસહિત સાત્યકિપ્રત્યે ગયો ને તેવી રીતેજ સર્વ પાર્થિવો સાત્યકિને ચોતરફ વિંટી વળ્યા. પછી હે ભારત, જ્યારે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથપ્રત્યે જઈ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, ત્યારે દ્રોણાચાર્યનું શૂરા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને પંચાલ યોદ્ધાઓ સાથે આશ્ચર્યકારક મોટું રાત્રિયુદ્ધ થયું.

॥ भरद्वाजस्ततोगत्वाधृष्टद्युम्नरथंप्रति ॥
॥ महद्युद्धंतदासीत्तुद्रोणस्यनिशिभारत ॥
॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणपञ्चालैश्चसहाद्भुतं ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

संजयउवाच ॥ ततस्तेप्राद्रवन्सर्वेत्वरितायुद्धदुर्मदाः ॥
॥ अमृष्यमाणाःसंरब्धायुयुधानरथंप्रति ॥

સંજય કહે છે—પછી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા અમર્ષવાળા ક્રોધ પામેલા યોદ્ધાઓ ત્વરાસહિત સાત્યકિના રથપ્રત્યે દોડ્યા. અને હે રાજન્, સુવર્ણ

અને રૂપાથી શોભિત એવાં કલ્પેલા રથોવડે તથા ઘોડેસ્વાર અને હાથિ-સ્વાર યોદ્ધાઓવડે તેઓ ચોતરફથી વિંટી વળ્યા. એ પછી એ સાત્યકિને સર્વ તરફથી કોષ્ટકરૂપ કરી તે મહારથિઓ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને સાત્યકિને તરછોડવા લાગ્યા. મધુકુળમાં થએલા સાત્યકિના વધને ઈચ્છતા એવા મહાશૂરા તેઓ ત્વરાસહિત સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિને તીક્ષ્ણ બાણોવડે આચ્છાદિત કરવા લાગ્યા. સમીપ આવતા તે યોદ્ધાઓને જોઇ પરશૂરાઓને હણનાર ઘણા બાણોને ફેંકતો એવો મહાબાહુ શિનિપૌત્ર સાત્યકિ તુર્ત સામો ગયો અને તે સમયે શૂર મહાધનુર્ધારિ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્યકિએ નમેલ પર્વવાળા ઉગ્ર બાણોવડે કેટલાક યોદ્ધાઓનાં માથાં કાપી નાખ્યાં. તેમ મધુકુળમાં થએલા તેણે ક્ષુરપ્ર બાણોવડે હાથિઓની સુંઢને, ઘોડાઓની ડોકને અને તમારા યોદ્ધાઓના બાહુ તે પણ ઢાંકી દીધા. હે સમર્થ ભારત, જેવી રીતે અંતરિક્ષ નક્ષત્રોવડે પુરાએલું હોય તેવી રીતે પડેલાં ચામર અને શ્વેત છત્રોવડે પૃથ્વી પૂર્ણ થઈ. હે ભારત, યુદ્ધમાં સાત્યકિ સાથે યુદ્ધ કરતા તે યોદ્ધાઓનો જે પ્રમાણે શબ્દ કરતા પ્રેતોનો શબ્દ થાય તે પ્રમાણે રણસંકુલ શબ્દ થયો. તે મોટા શબ્દવડે પૃથ્વી પૂરિત થઈ અને રાત્રિ તીવ્ર રૂપવાળી ભયંકર થઈ. રૂપાડાંને હર્ષ પમાડનાર એવા અર્દ્ધ રાત્રિ વખતે સાત્યકિના બાણોવડે હણાતાં તથા કપાતાં સૈન્યને જોઈ તેમ મોટા શબ્દને સાંભળી રથિ પુરૂષોના મધ્યમાં ઉત્તમ એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન હે રાજન્, સારથિને વારંવાર કેહેવા લાગ્યો કે જ્યાં આ શબ્દ થાય છે ત્યાં ઘોડાઓને ચલાવ. તેણે કહેલો સારથિ પછીથી તે ઉત્તમ ઘોડાઓને સાત્યકિના રથપ્રત્યે લેઇ ગયો. પછી ક્રોધ પામેલો દૃઢધનુષ્યવાળો યુદ્ધમાં કુશળ જેણે ગ્લાનિ જીતેલ છે એવો વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારો દુર્યોધન સાત્યકિપ્રત્યે દોડયો, તે સમયે માધવ એવા સાત્યકિએ પૂર્ણ વિસ્તારી ફેંકેલા શોણિતનું ભોજન કરનારા દશ બાણોવડે દુર્યોધનને સામો વિંધ્યો. તે રીતે સાત્યકિએ પ્રથમજ બાણોવડે પીડા પમાડેલા સહન ન કરતા દુર્યોધને દશ બાણોએકરી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને સામો વિંધ્યો. હે ભરતર્ષભ, તે પછી સર્વ પંચાલ અને ભરત યોદ્ધાઓનું દારૂણ અને રણસંકુલ યુદ્ધ થયું. હે ભારત, રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ મહારથિ તમારા પુત્ર દુર્યોધનને એંશી બાણોવડે વક્ષઃસ્થલવિષે વિંધ્યો. પછી સંગ્રામવિષે એના ઘોડાઓને બાણોએકરી યમરાજાના સ્થા-

નપ્રત્યે મોકલ્યા અને બાણેકરી જલદી સારથિને રથ થકી પાડ્યો. તે ટાણે હે વિશાંપતે, નાશ પામેલા ઘોડાવાળા રથવિષે બેઠેલા તમારા પુત્ર શિનિપૌત્ર સાત્યકિના રથપ્રત્યે તીક્ષ્ણ પચાસ બાણોને નાખ્યાં. હે રાજન, યુદ્ધમાં તમારા પુત્રે નાખેલા તે પચાસ બાણોને યુદ્ધકુશળ પુરૂષપેઠે શિનિપૌત્ર સાત્યકિએ કાપી નાખ્યા. એ પછી યુદ્ધમાં વેગે કરી માધવ એવા સાત્યકિએ તમારા પુત્રના મુઠીના ભાગમાં રહેલા મોટા ધનુષ્યને બીજા ભલ્લબાણેકરી કાપી નાખ્યું. ત્યારે રથ અને ધનુષ્યરહિત થએલો સર્વ લોકનો પતિ સમર્થ એવો દુર્યોધન જલદી કૃતવર્માના શોભાયમાન રથપ્રત્યે ચઢી ગયો. હે વિશાંપતે, દુર્યોધન પરાભવ પામવાથી શિનિપૌત્ર સાત્યકિ મધ્યરાત્રિ વખતે તમારી સેનાને બાણોવડે નસાડવા લાગ્યો. હે રાજન્, શકુનિ સર્વ તરફથી હજારો રથ, હાથિ અને ઘોડાઓવડે અર્જુનને વિંટિવળી જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં શસ્ત્રોવડે, વૃષ્ટિ કરતો હતો અને અર્જુનપ્રત્યે સર્વ મોટાં અસ્ત્રોને નાખતા અને કાળે પ્રેરેલા એવા તે ક્ષત્રિયો અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. મેહેનતવાળો અર્જુન ઘણા ક્ષયને કરતો થકો હજારો રથ હસ્તિ અને ઘોડાઓને નિવારતો હતો. પછી તે સમયે સંગ્રામમાં શૂરશુબલાનો પુત્ર શકુનિ હસતો હોય તેમ અર્જુનને તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંધતો હતો. ફરીને પણ તેણે મહારથિ અર્જુનને સો બાણવડે વિંધ્યો. હે ભારત, તેને અર્જુને વિશ બાણવડે વિંધ્યો અને એ પછી બીજા મહાધનુર્ધારિ પુરૂષોને ત્રણ ત્રણ બાણોવડે વિંધ્યા. હે રાજન્, યુદ્ધમાં બાણોના સમૂહોવડે તેઓને નિવારી જે રીતે જેના હાથમાં વજ્ર છે એવો ઇંદ્રિ અસુરોને હણે તે રીતે ધનંજય એવો અર્જુન તમારા યોદ્ધાઓને હણતો હતો. હે મહીપાળ, યુદ્ધમાં હસ્તિની સુંઢની ઉપમા આપાય એવા કપાઈ પડેલા ભુજદંડેયુક્ત એવી પૃથ્વી જે પ્રમાણે પાંચમુખવાળા સર્પોવડે શોભે તે પ્રમાણે શોભતી હતી. તેમજ મુકુટસહિત સુંદર નાસિકા અને કુંડળવાળા, દબાવેલા હોઠવાળા, ઉચાં ચઢેલાં નેત્રવાળા, નિષ્ક અને ચૂડામણિને ધરનારા અને ક્ષત્રિયોને પ્રિય કહેનાર એઓનાં મસ્તકોવડે જેમ પૃથ્વી નાખેલાં કમળોએકરી પર્વતોવડે શોભે તેમ શોભતી હતી. ઉગ્ર પૂરાક્રમવાળા અર્જુને તે ઉગ્રકર્મ કરી ફરીને નમેલ પર્વવાળા પાંચ બાણોએકરી શકુનિને વિંધ્યો. તેવીજ રીતે ત્રણ બાણવડે ઉલૂકને વિંધ્યો. તે સમયે તે વિંધેલા ઉલૂકે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને પ્રહાર કર્યો અને પૃથ્વીને જેમ

પૂરતો હોય તેમ તે મોટો શબ્દ કરવા લાગ્યો. રણભૂમિમાં અર્જુને બાણોવડે શકુનિના ધનુષ્યને કાપ્યું અને ચાર ઘોડાઓને યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલ્યા. તે ટાણે હે ભરતર્ષભ, તે રથમાંથી ઉતરી શકુનિ જલદી ઉલૂકના રથપ્રત્યે ચઢી ગયો. તે વખતે હે વિશાંપતે, એક રથપ્રત્યે ચડેલા મહારથિ તે બે પિતા અને પુત્ર, જે પ્રમાણે પર્વત પ્રત્યે પાણીવડે બે મેઘ વર્ષે તે-પ્રમાણે કુંતિપુત્ર, અર્જુનપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા. હે મહારાજ, તે બેઉને પાંડુપુત્ર અર્જુન તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંધી તમારી સેનાને નસાડતો બાણોવડે હજારો યોદ્ધાને હણતો હતો. હે વિશાંપતે, હે રાજન્, જે રીતે વાયુવડે વાદળાંઓ વિખરાઈ જાય તે પ્રમાણે ચોતરફ સૈન્યો વિચ્છિન્ન થયાં હતાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તે સમયે રાત્રિવિષે વધ થતું તે સૈન્ય સર્વ દિશાઓપ્રત્યે જોતુંથકું ભયવડે પીડિત એવું ભાગતું હતું. સંગ્રામવિષે કેટલાક ઘોડાઓને તજી જતા હતા અને કેટલાક સંભ્રાત એવા તે દારૂણ અંધકારવિષે ચોતરફ દોડતા હતા. હે ભરતર્ષભ, સંગ્રામમાં તમારા યોદ્ધાઓને જીતી વાસુદેવ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને ધનંજય એવો અર્જુન એ બેઉ હર્ષ પામતા થકા શંખ વગાડવા લાગ્યા. હે મહારાજ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ત્રણ બાણવડે દ્રોણાચાર્યને વિંધી જલદી તીક્ષ્ણ બાણેકરી ધનુષ્યની પ્રત્યંચાને કાપી નાખી. ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા શૂર એવા દ્રોણાચાર્યે તે ધનુષ્યને પૃથ્વીવિષે રાખી અતિ વેગવાન્ અને બળવાન્ એવા ધનુષ્યને લીધું. પછી દ્રોણાચાર્યે સાત બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધી હે રાજન્, પાંચ બાણોએકરી સંગ્રામવિષે સારથિને વિંધ્યો. તે દ્રોણાચાર્યને જલદી બાણોવડે નિવારી મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેવી રીતે ઈન્દ્ર અસુરની સેનાને નાશ પમાડે તેવી રીતે કૌરવોની સેનાને હણવા લાગ્યો. હે મારિષ, જ્યારે તે તમારા પુત્રનું સૈન્ય વધ પામવા લાગ્યું ત્યારે બેઉ સેનાઓના મધ્યમાં, જે રીતે યમરાજાના પુરપ્રત્યે વૈતરણી નદી ચાલે તે રીતે ભયંકર રૂધિરના પ્રવાહ અને તરંગવાળી મનુષ્ય ઘોડા અને હાથિઓને વહનારી નદી ચાલી. હે રાજન્, તે સમયે તે સૈન્યને નસાડી પ્રતાપવાન્ એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જે પ્રમાણે દેવતાઓના સમૂહોમાં તેજસ્વી ઈંદ્ર શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. એ પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને શિખંડી મોટા શંખ વગાડતા હતા. તેમજ તમારા હજારો રથિઓને જીતી નકુળ, સહદેવ, સાત્યકિ અને પાંડુપુત્ર ભીમસેન એ મહારથિઓ શંખ વગાડવા લાગ્યા. વળી હે વિશાંપતે, તમારા પુત્ર દુર્યોધનના, કર્ણના અ-

ને શૂર એવા દ્રોણાચાર્ય તથા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાના જોતાં રણ-ભૂમિવિષે મત્ત એવા જયશાલિ પાંડવો સિંહનાદ સરખા શબ્દ કરવા લાગ્યા.

॥ सिंहनादरवांश्चक्रुःपांडवाजितकाशिनः ॥

॥ पश्यतस्तवपुत्रस्यकर्णस्यचरणोत्कटाः ॥

॥ तथाद्रोणस्यशूरस्यद्रौणेश्चैवविशांपते ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषाया मेकसप्तत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

संजयउवाच ॥ विद्रुतंस्वबलंदृष्ट्वावध्यमानंमहात्मभिः ॥

क्रोधेनमहताविष्टःपुत्रस्तवविशांपते ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે, મહાત્મા પુરૂષોથી વધ પામતા પોતાના સૈન્યને નાસી જતું જોઈ ઘણા ક્રોધયુક્ત એવો તમારો પુત્ર અમર્ષને વશ થએલો વાક્યને જાણનારૂ દુર્યોધન તત્કાળ જીતનારા પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણને સમીપ જઈ કહેવા લાગ્યો કે ક્રોધ પામેલા તમોએ અહિ સંગ્રામ પ્રવર્તાવ્યો છે ને યુદ્ધમાં અર્જુને હણેલા સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથને તથા પાંડવોનાં સૈન્યે હણાતી એવી મારી સેનાને જોઈ તેઓના વિજયવિષે સમર્થ એવા પણ થઈને અશક્ત પુરૂષોની પેઠે જોયા કરો છો. જો તમોએ મને ત્યાગ કરવો યોગ્યહોય તો હું બોલવા યોગ્ય નથી; પણ અમે બેઉ યુદ્ધમાં પાંડુપુત્રોને જીતશું, એમ માનનારા તો તમેજ હતા તેથી સંગ્રામ કર્યો, નહિ તો ત્યારેજ હું તમારા અનુમતવાળું વચન સાંભળી આ જેમાં યોદ્ધાઓનો નાશ છે એવું કુંતિપુત્રો સાથે વૈર કરત નહિ. હે પુરૂષર્ષભો, જો તમોએ ત્યાગ કરવા યોગ્ય હું ન હોઉ તો અતિપરાક્રમવાળા તમે યોગ્ય પરાક્રમવડે યુદ્ધ કરો. પછી આ પ્રમાણે તમારા પુત્રે કહેલા વચનરૂપિ ચાબખાવડે પ્રેરણા કરેલા તે બે શૂરાઓ દબાએલા સર્પોની પેઠે સંગ્રામ પ્રવર્તાવવા લાગ્યા અને રણભૂમિમાં રથિપુરૂષોના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ લોકમાં ધનુર્ધારિ એવા તે બે, શિનિપુત્ર સાત્યકિ જેમાં પ્રમુખ છે એવા કુંતિપુત્રો સમીપ દોડયા. તે સર્વ સૈન્યવડે યુક્ત ભેગા થએલા એવા કુંતિપુત્રો પણ શબ્દ કરતા એવા તે બે શૂરાઓની

સમીપ વર્તવા લાગ્યા. એ પછી મહાધનુર્ધારિ દ્રોણાચાર્યે દશ બાણોએકરી શિનિકુળમાં ઉત્તમ એવા સાત્યકિને વિંધ્યો. તેમ ક્રોધ પામેલા સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે દશ બાણોએ, તમારા પુત્ર દુર્યોધનને સાત બાણે, વૃષસેને દશ બાણે અને શકુનિએ સાત બાણે ત્વરાસહિત વિંધ્યો. હે કૌરવ, યુદ્ધમાં એ સર્વ શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વિંધતા હતા અને સોમક યોદ્ધાઓ સંગ્રામવિષે પાંડવની સેનાને હણતા એવા દ્રોણાચાર્યને જોઇ જલદી તે પ્રત્યે ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા. હે વિશાંપતે, તે સમયે જે પ્રમાણે સૂર્ય કિરણોએકરી ચોતરફથી અંધકારને હરિ લે તે પ્રમાણે હે રાજન્, દ્રોણાચાર્ય બાણોવડે ક્ષત્રિયોના પ્રાણને હરતા હતા. હે વિશાંપતે, તે વખતે દ્રોણાચાર્યથી વધ પામતા અને પરસ્પર બોલાવતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓનો સંકુલ શબ્દ સંભળાતો હતો. કેટલાક યોદ્ધાઓ પુત્રોને, કેટલાક પિતાઓને, કેટલાક ભાઇઓને, કેટલાક મામાઓને, ભાણેજોને, સમાન વયવાળાઓને તથા સંબંધિ અને બાંધવોને તજીને જીવિતને ઇચ્છતા થકા જલદી જતા હતા. કેટલાક મોહ પામેલા મોહથી તેનીજ સામે અને કેટલાક યોદ્ધાઓ રણભૂમિમાં પરલોકપ્રત્યે જતા હતા. હે રાજન્, એ રીતે મહાત્મા દ્રોણાચાર્યથી પીડાતી એવી પાંડવોની સેના રાત્રિવિષે ભીમસેન, અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ, નકુળ, સહદેવ, ધર્મપુત્ર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નના જોતાં હજારો ઊંબાડીઆઓને તજી પલાયન કરી જતી હતી તથા અંધકારવડે યુક્ત એવાં જગત્‌વિષે કશું પણ જણાતું ન હતું અને કૌરવોના પ્રકાશે કરી શત્રુઓ નાસી જતાં દેખાતા હતા. તે સમયે હે રાજન્, ભાગતાં એવાં તે સૈન્યને પાછળથી ઘણા બાણોને નાખતા એવા મહારથિ દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ હણતા હતા. જ્યારે સર્વ તરફથી પંચાલ યોદ્ધાઓ ભાગી ગયા અને ક્ષીણ થયા ત્યારે દીન મતવાળા જનાર્દન એવા કૃષ્ણ અર્જુનપ્રત્યે બોલ્યા કે આ મળેલા મહાધનુર્ધારિ દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ બાણોએકરી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને સાત્યકિને તથા પંચાલ યોદ્ધાઓને અતિ હણે છે. તેમ હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, આ બેની બાણવૃષ્ટિએકરી આપણા મહારથિઓ ભાગી ગયા અને સેના વારતાં છતાં પણ ઉભી રેહેતી નથી. એ પ્રમાણે તેમના કેહેવા પછી અતિ નાસી જતી તે સેનાને જોઈ કેશવ અને અર્જુન કેહેવા લાગ્યા કે હે પાંડવના યોદ્ધાઓ, ત્રાસ પામેલા તમે ભાગો માં અને ભયને તજો આ અમે બેઉ સર્વ સૈન્યોવડે તથા જેમાં

સારી રીતે ઊંચાં આયુધ કર્યાં છે એવા વ્યૂહોવડે દ્રોણાચાર્યને અને સૂત-પુત્ર કર્ણને પીડવા માટે યત્ન કરીએ છીએ. આ બળવાન્, અસ્ત્રકુશલ, જયશાલિ, તમારાં સૈન્યોએ ઉપેક્ષા કરેલા એવા બે શૂરાઓને આ રાત્રિ પ્રત્યે યોદ્ધાઓ નાશ પમાડો, એ રીતે તે બે કેહેતા હતા. તે સમયે જે-નું ભયંકર કર્મ છે એવો મહાબળવાન્ વૃકોદર ભીમસેન ફરીને જલદી સેનાપ્રત્યે આવ્યો. હે રાજન્, એ પછી ત્યાં આવતા વૃકોદરને જોઈ જ-નાર્દન એવા શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને હર્ષ પમાડતા હોય તે રીતે ફરીને કેહેવા લાગ્યા કે આ રણભૂમિને વખાણનાર સોમક અને પાંડવ યોદ્ધાઓવડે યુક્ત એવો ભીમસેન વેગેકરી મહારથિ દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણપ્રત્યે જાય છે માટે હે પાંડુપુત્ર અર્જુન,એ સહિત અને મહારથિ પંચાલ યોદ્ધાઓસહિત સર્વ સૈન્યોની આશ્વાસના માટે યુદ્ધ કર. પછી તે બે પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા માધવ શ્રીકૃષ્ણ અને પાંડવ અર્જુન, દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણને પામી રણ-ભૂમિના અગ્રભાગમાં ઉભા રહ્યા. સંજય કહે છે.—તે વખતે ફરીને મો-ટું યુધિષ્ઠિરનું સૈન્ય પાછું વળ્યું અને પછી યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ શત્રુઓને પીડવા લાગ્યા. હે રાજન્, જે પ્રમાણે ચંદ્રના ઉદયવડે વૃદ્ધિ પામેલા બે સાગરોનું અથડાવું થાય તે પ્રમાણે રાત્રિવિષે સંકુલ એવું તે મોટું યુદ્ધ થયું. તે પછી હાથમાંથી મશાલોને મૂકી દેઈ તમારી સેના પાંડવો સાથે ઉન્મત્ત માણસની પેઠે યુદ્ધ કરવા લાગી. અત્યંત દારૂણ રજ અને અંધકારે વિંટેલા લો-કવિષે કેવળ નામ અને ગોત્રવડે જયને ઈચ્છનારા પુરૂષો યુદ્ધ કરતા હતા. હે મહારાજ, યુદ્ધમાં જેવી રીતે સ્વયંવરમાં સંભળાય તેવી રીતે પ્રહાર કરતા એવા રાજાઓએ સંભળાવાતાં એવાં નામ સંભળાતાં હતાં. યુદ્ધ જલદી નિઃશબ્દ થતું હતું અને ફરીને ક્રોધ પામેલા તથા યુદ્ધ કરતા એવા જય પામતા પુરૂષોનો જય થાઓ. એ રીતે મોટો શબ્દ થતો હતો. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ, જે જે ઠેકાણે દિવાઓ દેખાતા હતા તે તે ઠેકાણે તે શૂરા પુ-રૂષો, પતંગિઆઓની પેઠે પડતા હતા. તેમ હે રાજેંદ્ર, તેવી રીતે સર્વ પાંડવો અને કૌરવો જ્યારે યુદ્ધ કરતા હતા ત્યારે મહારાત્રિ અતિગાઢ થઈ હતી.

॥ तथासंयुध्यमानानांविगाढासीन्महानिशा ॥

॥ पाण्डवानांचराजेन्द्रकौरवाणांचसर्वशः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

संजयउवाच ॥ ततःकर्णोरणे दृष्ट्वापार्षतंपरवीरहा ॥
आजघानोरसिशरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥

સંજય કહે છે—તે પછી રણભૂમિવિષે પરવિરને હણનારા કર્ણે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ મર્મને ભેદનારા દશબાણોએકરી છાતિવિષે તેને પ્રહાર કર્યો. હે મારિષ, હર્ષ પામેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ તુર્ત તેને દશ બાણોવડે વિંધ્યો અને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એમ કહ્યું. યુદ્ધમાં અતિ મહારથિ એવા તે બેઉ એક બીજાને પૂર્ણ ખેંચેલા બાણોએ ઢાંકી પરસ્પર વિંધતા હતા. પછી સંગ્રામવિષે કર્ણે પંચાલ યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના સારથિને અને ચાર ઘોડાઓને વિંધ્યા અને તીક્ષ્ણ બાણોવડે એના ઉત્તમ ધનુષ્યને કાપ્યું તથા ભલ્લ બાણેકરી સારથિને રથના નીડભાગથી પાડી નાખ્યો. તે સમયે જેના રથ ઘોડા અને સારથિ નાશ પામેલા છે એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઘોર પરિઘને લેઈ કર્ણના ઘોડાઓને પીડવા લાગ્યો. પછી તે કર્ણે સર્પની ઉપમા અપાય એવા બહુ બાણોવડે વિંધેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પગે ચાલીનેજ યુધિષ્ઠિરના સૈન્યને પોચ્યો અને હે મારિષ, કર્ણ તરફ જવાને ઈચ્છાવાળો, ધર્મ પુત્રે વારેલો એવો તે સહદેવના રથપ્રત્યે ચડ્યો. ઘણાં મોટાં તેજવાળો કર્ણ સિંહનાદવડે મિશ્ર એવા ધનુષ્યના શબ્દને અત્યંત કરવા લાગ્યો. અને ઊંચા સ્વરે કરી શંખ ફુંકવા લાગ્યો. યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હારેલો જોઈ તે અમર્ષ વશ થએલા મહારથિ સોમક યોદ્ધાઓ સહિત પંચાલ યોદ્ધાઓ સૂતપુત્ર કર્ણના વધ માટે સર્વ અસ્ત્રોને લેઇ કર્ણને ઉદ્દેશી, મૃત્યુને નિવર્તન કરી તે પ્રત્યે ગયા. કર્ણના રથવિષે પણ સારથિએ શંખ સમાન વર્ણવાળા, ઠીક વહન કરનારા, મહાવેગવાળા સિંધુદેશના ઘોડાઓને જોડ્યા. તે ટાણે પ્રાપ્ત થએલું છે નિશાન જેને એવો પ્રયત્નવાન્ રાધાપુત્ર કર્ણ જેવી રીતે મેઘ પર્વત પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે પંચાલ યોદ્ધાઓના મહારથિઓને પીડતો હતો. કર્ણે પીડા પમાડેલી પંચાલ યોદ્ધાઓની તે મોટી સેના ભય પામતી થકી જે પ્રમાણે સિંહે પીડા પમાડેલી મૃગલી ભાગે તે પ્રમાણે ભાગી. અને જલદી તે તે ઠેકાણેથી ઘોડા અને રથોથકી પડેલા મનુષ્યો દેખાયા. મોટા યુદ્ધવિષે દોડતા યોદ્ધાના બે બાહુને કુંડળસહિત એવાં મસ્તકને ક્ષુરપ્ર નામના હથિઆરોવડે કાપીનાખ્યાં. હે વિશાંપતે, બીજા હાથિ ઉપર બેઠેલા યોદ્ધાના બે સાથળને કાપ્યા અને હે મારિષ, ઘોડાના

પૃષ્ઠઉપર રહેલા અતિ મોટા યોદ્ધાના પણ સાથળને કાપી નાખ્યા. દોડતા એવા ઘણા મહારથિઓ સંગ્રામવિષે પડેલા પોતાના શરીરોને તથા વાહનોને પણ જાણતા ન હતા. યુદ્ધમાં સૃંજય યોદ્ધાઓસહિત વધ થતા તે પંચાલ યોદ્ધાઓ ખડના હાલવાથી પણ સૂતપુત્ર કર્ણને માનતા હતા. તેમ યુદ્ધમાં દોડતા ચેતનારહિત એવા પોતાના યોદ્ધાને પણ કર્ણ છે, એમ માનતા હતા. અને તેથી બીતા એવા તેઓ નાસતા હતા. હે ભારત, ભંગાણ પડેલા અને ભાગતા તે સૈન્યોની પાછળ કર્ણ બાણોને નાખતો થકો જલદી દોડતો હતો. મહાત્મા કર્ણે વધ કરેલા પરસ્પર જોતા અતિ મોહ પામેલા અને ચેતનારહિત એવા યોદ્ધાઓ ઉભા રેહેવાને સમર્થ થતા ન હતા. હે રાજન્, કર્ણ અને દ્રોણાચાર્યે મોટા બાણોવડે હણેલા એવા યોદ્ધાઓ સર્વ દિશાઓને જોતા થકા નાસી જતા હતા. પછી યુધિષ્ઠિરરાજા પોતાના સૈન્યને ભાગતું જોઈ જવાવિષે મનકરી અર્જુનપ્રત્યે વાકય બોલ્યા કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, દારૂણ અર્ધરાત્રિ સમયે તપતા સૂર્યની પેઠે મહાધનુર્ધારિ, જેના હાથમાં ધનુષ્ છે એવા ઉભા રહેલા કર્ણને જો, અનાથની પેઠે તું જેનો બંધુ છે એવા અને કર્ણના બાણોવડે ભાગતા તથા બૂમ પાડતા યોદ્ધાઓનો આ શબ્દ વારંવાર સંભળાય છે. હે કુંતિપુત્ર, જે રીતે બાણોને સાંધતો અને ફેંકતો એવો જે આ કર્ણ તેના અંતરને જોતો નથી. તે રીતે તો નિશ્ચે કર્ણ આપણને નાશ પમાડશે માટે હે ધનંજય, હવે પછી અહિ જે સમયોચિતકાર્ય દેખતો હઉ તે કર્ણના વધયુક્ત એવું કાર્ય કર. હે મહારાજ, એ રીતે યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી કુંતિપુત્ર અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને કેહવા લાગ્યો કે—આ જે કુંતિપુત્ર રાજાયુધિષ્ઠિર રાધાપુત્ર કર્ણના પરાક્રમથી ભય પામ્યા છે માટે આ રીતે જ્યારે વારંવાર કર્ણનું સૈન્ય ઉચિત કાળને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તમે શીઘ્ર જવા નિશ્ચય કરો; કારણ કે સેના નાસે છે. હે મધુસુદન કૃષ્ણ, દ્રોણાચાર્યના બાણોવડે નાશ અને ભંગાણ પામતા તથા કર્ણે ત્રાસ પમાડેલા યોદ્ધાઓની સ્થિતિ નથી. તેમજ તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી ભાગતા મહારથિઓપ્રત્યે તીક્ષ્ણ બાણોવડે વર્ષતા કર્ણને અભીત પુરૂષની પેઠે ફરતો જોઉંછું. હે વૃષ્ણિવર્ય કૃષ્ણ, જે પ્રમાણે પગના સ્પર્શને સર્પ સહન ન કરે તે પ્રમાણે રણના અગ્રભાગમાં ફરતા આ કર્ણને હું પ્રત્યક્ષ સહન કરવા સમર્થ થઈશ નહિ. હે મધુસૂદન કૃષ્ણ, તે તમે જ્યાં મહારથિ કર્ણ છે ત્યાં જલદી ચાલો,

હું એને હણીશ અથવા એ મને હણશે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે–હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, સંગ્રામવિષે, મનુષ્યના પરાક્રમને ઉલ્લંઘી જનાર જેનું પરાક્રમ છે એવા નરોમાં ઉમત્ત કર્ણને જે પ્રમાણે દેવતાઓના રાજા ઇંદ્રને જોઉ તે પ્રમાણે ફરતો જોઉં છું. હે પુરૂષ વ્યાઘ્ર ધનંજય, તારા વગર અને રાક્ષસ ઘટોત્કચનાવગર યુદ્ધમાં આ કર્ણની સામો જનાર બીજો પુરૂષ નથી. હે મહાબાહો પાપ રહિત અર્જુન, જ્યાંસૂધી સંગ્રામવિષે તારે માટે મોટાં ઊંબાડીઆંપેઠે પ્રકાશવાળી ઈંદ્રે આપેલી આ કર્ણની શક્તિ છે, અને સૂતપુત્ર કર્ણે યુદ્ધમાં રાખી છે, તથા આ શક્તિ ભયંકર રૂપને ધારણ કરે છે ત્યાંસૂધી સૂતપુત્ર કર્ણ સાથે તારા સમાગમને હું સમયોચિત માનતો નથી. માટે મહાબળવાન્ ઘટોત્કચ, રાધાપુત્ર કર્ણને સામો જાય, કેમકે તે બળવાન્ ભીમસેનથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને દેવતાની સમાન પરાક્રમવાળો છે. વળી તેને વિષે દિવ્ય રાક્ષસો સંબંધી અને અસુર સંબંધિ અસ્ત્રોછે, તથા ઘટોત્કચ નિરંતર તમારા પ્રત્યે પ્રીતિવાળો અને હિત ઈચ્છનાર છે, માટે રણભૂમિમાં કર્ણને જીતશે એ રીતે મને આ બાબતમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે કૃષ્ણે કહેલા કમળતુલ્ય નેત્રવાળા મહાબાહુ કુંતિપુત્ર અર્જુને તે રાક્ષસને બોલાવ્યો અને તે આગળ પ્રકટ થયો. હે વિશાંપતે, કવચ બાણ ખડ્ગ અને ધનુષ્યસહિત એવો તે કૃષ્ણનેઅને પાંડુપુત્ર ધનંજયને અભિવંદન કરી પછીથી કૃષ્ણપ્રત્યે બોલ્યો કે આ હું આવ્યો છુંમને આજ્ઞા કરો. એવી રીતે તેના કહેવા પછી જે પ્રમાણે હસતા હોય તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મેઘતુલ્ય જેનું મુખ અને કુંડળ દીપ્ત છે એવા હિડિંબાના પુત્રઘટોત્કચપ્રત્યે બોલ્યા. વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ કહે છે—હે પુત્ર ઘટોત્કચ, જે તને કહું છું તે સમજ. આ તારો પરાક્રમનો વખત છે, બીજા કોઈનો પણ નથી; માટે તું બૂડતા એવા બંધુજનોને વહાણરૂપ થા. કેમકે તારી પાસે જૂદા જૂદાં પ્રકારના બાણો અને રાક્ષસી માયા છે. હે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચ, જે પ્રમાણે ગોપાળે હંકાતિ એવી ગાયોને જો, તે પ્રમાણે કર્ણે નસાડેલી પાંડવોની સેનાને જો. આ મહાધનુર્ધારી, મતિમાન્, દૃઢ, પરાક્રમવાળો કર્ણ પાંડવોનાં સૈન્યોવિષે ઉત્તમ ક્ષત્રિઓને હણે છે. દૃઢ ધનુર્ધારી પુરૂષો બાણવૃષ્ટિઓને કરે છે, તો પણ કર્ણના બાણોના તેજવડે પીડાતા એવા ઉભા રહેલા શક્તિમાન્ થતા નથી. અર્ધરાત્રિ વખતે સૂતપુત્ર કર્ણ બાણ વૃષ્ટિવડે પીડેલા આ પાંચાલયોદ્ધાઓ જે પ્રમાણે સિંહે પીડા કરેલા મૃગ ભાગે તે પ્રમાણે ભાગે છે.

હે ભયંકર પરાક્રમવાળા, આ પ્રમાણે યુદ્ધમાં વૃદ્ધિ પામેલા સૂતપુત્ર કર્ણના અટકાવ કરનાર તારાવગર બીજો નથી. તેથી હે મહાબાહો, અહિ પોતાના મામાઓના અને પિતૃઓના તેજને તથા અસ્ત્રબળને યોગ્ય એવું કર્મ કર. અને હે હિડિંબાના પુત્ર, એટલાજ માટે મનુષ્યો પુત્રોને ઈચ્છે છે ત્યારે પુત્ર કેમ દુઃખથી ન તારે? તે તું પણ બાંધવોને દુઃખમાંથી તાર. હે ઘટોત્કચ, હિતકારી પુત્રો આ લોકથી તારશે અને પરલોકમાં તારશે એવા સ્વાર્થના હેતુથી પિતાઓ પુત્રોને ઈચ્છે છે. વાસ્તે હે ભીમપુત્ર, સંગ્રામવિષે નિરંતર યુદ્ધ કરતો એવો જે તું તેનું આ ઠેકાણે ભયંકર સૈન્ય અને દુઃખેકરી તરાય એવી માયાઓ છે માટે હે પરંતપ રાત્રિવિષે કર્ણે ભંગાણ પાડેલા અને ધૃતરાષ્ટ્રના સૈન્યોવિષે મગ્ન થતા પાંડવોને પાપરૂપ થા. કેમકે બળવાન્ અતિદુઃખેકરી સહન થાય એવા પરાક્રમ કરનારા રાક્ષસો રાત્રિવિષે અત્યંત ઘણા પરાક્રમવાળા થાય છે, તેથી તુ અર્ધરાત્રિ વખતે રણભૂમિમાં મહાધનુર્ધારી કર્ણને માર અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જેની આગળ ચાલનાર છે એવા કુંતિપુત્રો દ્રોણાચાર્યને મારશે. સંજય કહે છે—હે કૌરવ્ય, કેશવ એવા કૃષ્ણનું વચન સાંભળી બીભત્સુ એવો અર્જુન પણ શત્રૂને દમનાર રાક્ષસ ઘટોત્કચને કેહેવા લાગ્યો કે હે ઘટોત્કચ, મારા સર્વ સૈન્યોવિષે તું અને સાત્યકિ મહાબાહુ મનાયાં છો તેથી પાંડુપુત્ર ભીમસેન માટે તું જા અને રાત્રિવિષે કર્ણની સાથે બે રથવાળું યુદ્ધ કર. ને મહારથિ સાત્યકિ તારી પાછળ રક્ષા કરનારો થશે. જે પ્રમાણે પૂર્વે ઈંદ્રે કાર્તિકસ્વામિસાથે મળી તારકાસુરને હણ્યો હતો તે પ્રમાણે સાત્યકિવડે સહાયવાન્ એવો તું રણભૂમિમાં શૂરા કર્ણને હણ. ઘટોત્કચ કહે છે—હે ભારત, હું એકજ કર્ણ, દ્રોણાચાર્ય અને મહાત્મા અસ્ત્રકુશળ બીજા ક્ષત્રિયો માટે બસ છું. આજ રાત્રિવિષે સૂતપુત્ર કર્ણને તેવાં યુદ્ધને આપીશ કે જે યુદ્ધને મનુષ્યો જ્યાંસુધિ પૃથ્વી ધારણ કરશે ત્યાંસુધિ સંભારશે આ યુદ્ધવિષે રાક્ષસના ધર્મપ્રત્યે રહેલો એવો હું શૂરાઓને, ભય પામેલાઓને અને હાથ જોડનારાઓને પણ મૂકીશ નહિ; અને સર્વ યોદ્ધાઓને હણીશ. સંજય કહે છે—એવી રીતે કહી મહાબાહુ પરશૂરાઓને હણનારો હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ સંકુલ યુદ્ધમાં તમારાં સૈન્યને બીવરાવતો થકો કર્ણ પ્રત્યે ગયો. તેમ સમીપ આવતા એવા અતિ ક્રોધ પામેલા દીપ્તમુખ અને કેશવાળા તે ઘટોત્કચપ્રત્યે હસતો એવો નરશ્રેષ્ઠ સૂતપુત્ર કર્ણ ગયો. હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ સં-

આમવિષે ગર્જના કરતા તે બે કર્ણ અને રાક્ષસનું યુદ્ધ જે પ્રમાણે ઇંદ્ર અને પ્રલ્હાદનું યુદ્ધ થયું હતું તે પ્રમાણે થયું.

॥ तयोःसमभवद्युद्धंकर्णराक्षसयोर्मृधे ॥
॥ गर्जतोराजशार्दूलशक्रप्रह्लादयोरिव ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे घटोत्कचै प्रोत्साहने गुर्जरभाषायां त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७३॥

संजयउवाच ॥ दृष्ट्वाघटोत्कचंराजन्सूतपुत्ररथंप्रति ॥
॥ आयान्तंतुतथायुक्तंजिघांसुंकर्णमाहवे ॥

સંજય કહે છે-હે રાજન્. યુદ્ધમાં તે પ્રમાણે ઉદ્યમવાળા કર્ણને હણવાને ઈચ્છતા ઘટોત્કચને કર્ણના રથપ્રત્યે આવતો જોઈ તે સમયે તમારો પુત્ર દુર્યોધન દુઃશાસનપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યો કે આ રાક્ષસ રણભૂમિમાં કર્ણના પરાક્રમને જોઈ જલદી કર્ણપ્રત્યે જાય છે, માટે હે માન આપનાર દુઃશાસન, જે ઠેકાણે યુદ્ધમાં મહાબળવાન્ સૂર્યપુત્ર કર્ણ રાક્ષસની સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે ત્યાં મોટી સેનાવડે યુક્ત એવો તું તુર્ત જા, અને મહારથિ રાક્ષસને વાર, તથા સૈન્યવડે યુક્ત યત્નવાળો તું કર્ણને રણભૂમિવિષે રક્ષણ કર; જેથી ઘોર રાક્ષસ પ્રમાદથી કર્ણને નાશ ન પમાડે. હે રાજન્, દુર્યોધન એમ કહેતો હતો એટલા વખતમાં બળવાન્ પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવો જટાસુરનો પુત્ર, દુર્યોધનપ્રત્યે સમીપ આવી બોલ્યો કે હે દુર્યોધન, પ્રખ્યાત યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા તમારા શત્રૂ પાંડવોને અને તેને અનુસરનારાઓને તમે આજ્ઞા આપેલો હું હણવાને ઈચ્છું છું; કારણ કે પૂર્વે રાક્ષસોનો અગ્રણી મારો પિતા જટાસુર હતો, તેને ક્ષુદ્ર એવા કુંતિપુત્રોએ રાક્ષસોને મારનાર કર્મ કરી નાશ પમાડ્યો, માટે શત્રૂઓના રૂધિરરૂપિ પૂજાવડે અને શત્રૂઓના માંસોવડે તેનો બદલો વાળવા ઈચ્છું છું. તેથી હે રાજેંદ્ર, મને આજ્ઞા આપવા યોગ્ય છો. તે પછી વારંવાર પ્રસન્ન થતો એવો રાજા દુર્યોધન તે પ્રત્યે બોલ્યો કે—દ્રોણાચાર્ય કર્ણઆદિ યોદ્ધાઓસહિત હું શત્રૂઓના વધવિષે પૂર્ણ છું તો પણ મેં આજ્ઞા કરેલો તું તેપ્રત્યે જા, અને યુદ્ધમાં ઘટોત્કચને માર, અને ક્રૂર કર્મવાળા રાક્ષસને મ-

નુષ્યથી ઉત્પન્ન થએલા, નિરંતર પાંડવોનાં હિતવાળો હાથિ, ઘોડા અને ર-થોનો ઘાત કરનારા યુદ્ધમાં આ કામ માર્ગપ્રત્યે ગએલા તે રાક્ષસને યમ-રાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલી દે. 'તેમ કરીશ' એ રીતે કહી મોટી કાયાવાળો જટાસુરનો પુત્ર, ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને બોલાવી જૂદા જૂદા પ્રકારની શસ્ત્રવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તેમ એકલો હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ જેવી રીતે ઘણો વાયુ વાદળાંઓને મટાડે તેવી રીતે અલંબુષને, કર્ણને અને દુસ્તર એવાં કુરૂસૈન્યને દુઃખ પમાડતો હતો પછી માયાનાં બળને જોઈ જલદી રાક્ષસ અલંબુષ જૂદા જૂદા પ્રકારના બાણુસમૂહોવડે પીડવા લાગ્યો અને મહાબળવાન્ તે બહુ બાણોએકરી ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને વિંધી બા-ણોના સમૂહોવડે પાંડવોની સેનાને નસાડવા લાગ્યો. હે ભારત, અર્ધ રાતે તેણે નસાડેલાં એવાં પાંડવોનાં સૈન્યો જે પ્રમાણે વાયુએકરી વાદળાંઓ વિ-ખરાઇ જાય તે પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં થઇ જતાં હતાં. તેમજ હે રાજન્, અર્ધરાતે ઘટોત્કચના બાણોવડે હણાતી એવી તમારી સેના હજારો ઊંબા-ડિઆંઓને તજી ભાગી જતી હતી. પછી મોટાં યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા અ-લંબુષે ભીમસેનના પુત્રને જે પ્રમાણે મોટા હાથિને અંકુશોવડે પ્રહાર કરે તે પ્રમાણે દશ બાણોવડે પ્રહાર કર્યા, ત્યારે તેનાં વાહનને, સારથિને તથા સર્વ આયુધોને ઘટોત્કચે તલજેવડા કટકા કરી કાપી નાંખ્યાં અને અતિ દારૂણ નાશ કરતો એવો તે હજારો બાણુસમૂહોવડે કર્ણને, બીજા કૌરવો-ને અને અલંબુષને જે રીતે મેઘ મેરૂ પર્વતપ્રત્યે વર્ષે તે રીતે આચ્છાદિ-ત કરવા લાગ્યો. તે પછી રાક્ષસે પીડેલું કૌરવોનું સૈન્ય ક્ષોભ પામવા લા-ગ્યું અને તે ઘટોત્કચ ઉપરાઉપર ચાર અંગવાળાં સૈન્યને પરસ્પર પીડવા લાગ્યો હે મહારાજ, જેનો સારથિ અને રથ હણાએલો છે એવો જટાસુ-રનો પુત્ર રણભૂમિમાં ક્રોધ પામી મુઠીવડે ઘટોત્કચને દૃઢ પ્રહાર કરવા લા-ગ્યો. તે રાક્ષસે મુંઠીવડે હણેલો ઘટોત્કચ જેવી રીતે પૃથ્વીકંપ થવાથી તૃ-ણગુલ્મવાન્ એવો વૃક્ષસહિત પર્વત ચલાયમાન થાય તેવી રીતે ચલિત થ-યો. પછી ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે શત્રુઓના સમૂહને હણતાં ભોગળસર-ખા હાથની મુઠીવડે જટાસુરના પુત્રને અત્યંત પ્રહાર કર્યો ને તેને પીડી ક્રોધ પામેલા તે હિડિંબાના પુત્રે જલદી પછાડ્યો અને ઇંદ્રના ધ્વજસરખા હાથવડે ભૂતલવિષે પીસ્યો. જટાસુરનો પુત્ર ઘટોત્કચથી આત્માને મૂકાવી ઉઠીને ફરી વેગવડે ઘટોત્કચપ્રત્યે દોડ્યો. અલંબુષ પણ ઉડાવી દૂર ફેંકી રા-

ક્ષસ ઘટોત્કચને રેબથી રણમાં પૃથ્વીતલવિષે પુછાડવા લાગ્યો. તે વખત ગર્જના કરતા મોટી કાયાવાળા તે બે ઘટોત્કચ અને અલંબુષનું રૂવાડાંને હર્ષ પમાડનારૂં સંકુલ યુદ્ધ થયું. અતિ માયાવાળા અને માયાઓવડે એક બીજાથી વધતા એવા તે બે રાક્ષસો જે પ્રમાણે પૂર્વે મોટા પરાક્રમવાળા ઇંદ્રને બલિરાજા યુદ્ધ કર્તા હતા તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા હતા. અગ્નિ અને સમુદ્ર થઈને; ફરિને ગરૂડને તક્ષક, પછી મેઘને મહાવાયુ, પાછા વજ્ર અને મહાપર્વત, ફરીને હાથિ અને સિંહ, તે પછી રાહુ અને સૂર્ય થઈને યુદ્ધ કરતા હતા. એ પ્રમાણે હજારો માયાને ઊત્પન્ન કરનાર પરસ્પર વધને ઈચ્છનાર એવા અલંબુષ અને ઘટોત્કચ અતિ વિચિત્ર યુદ્ધ કરતા હતા. પરસ્પર પરિઘ, ગદા, પ્રાસ, મુદ્‌ગર, પટ્ટિશ, મુશલ અને પર્વતના અગ્રભાગોવડે તે બેઉ પ્રહાર કરતા હતા. યુદ્ધમાં માહામાયાવિ રાક્ષસોમાં ઉત્તમ એવા તેઓ ઘોડા, હાથિ, રથ, અને પાયદળોવડે યુદ્ધ કરતા હતા. હે રાજન્, ત્યારપછી ઘટોત્કચ અલંબુષનો વધ કરવાની ઈચ્છાવડે અત્યંત ક્રોધવાન્ એવો બાજપક્ષિ જે પ્રમાણે ઉડે તે પ્રમાણે ઊડયો, અને પાછો પડયો તથા મોટી કાયાવાળા રાક્ષસેંદ્ર અલંબુષને પકડી જે રીતે યુદ્ધમાં વિષ્ણુએ મયનામના દૈત્યને હણ્યો હતો તે રીતે ઊંચો કરી પૃથ્વીવિષે પાડયો; અને પછી ઘટોત્કચે અદ્‌ભૂત દર્શનવાળા ખડ્ગને ખેંચી સંગ્રામવિષે ફરતા અને અતિ ભયંકર શબ્દ કરતા ભયંકર એવા તે શત્રુના, ફરી ગએલી નજરવાળા ભયંકર મસ્તકને કાયાથી કાપી નાખ્યું. અને હે મહારાજ, અમિત પરાક્રમવાળો ઘટોત્કચ રૂધિરવડે ભિંજાએલાં તે મસ્તકને કેશ ભાગવિષે પકડી જલદી દુર્યોધનના રથપ્રત્યે ગયો. પછી તે સમીપ જઈ હસતા એવા મહાબાહુ તે રાક્ષસે ફરી ગએલા મુખ અને કેશવાળા મસ્તકને દુર્યોધનના રથમાં ફેંકી જેમ વર્ષાકાલમાં મેઘ શબ્દ કરે તેમ ભયંકર શબ્દ કર્યો. ને હે રાજન્, પછી દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યો કે આ તારો બંધુ હણ્યો અને તેં આનો પરાક્રમ જોયો! વળી ફરીને કર્ણના અને પોતાના નાશને દેખીશ. જે માણુસ પોતાના ધર્મને અર્થને તથા કામને એ ત્રણેયને ઈચ્છે તે ઠાલા હાથવાળો, રાજાને બ્રાહ્મણને અને સ્ત્રીને જુવે નહિ. જ્યાંસૂધી હું કર્ણને હણું ત્યાંસુધિ અતિ પ્રીતિમાન્ એવો તું ઊભો રહે. એ પ્રમાણે કહી પછીથી હે નરેશ્વર, રણભૂમિના અગ્રભાગમાં તીક્ષ્ણ બાણસમૂહોને ફેંકતો એવો રોષ પામેલો તે કર્ણપ્રત્યે ગયો. હે મહારાજ તે સમયે રણભૂમિવિષે નર અને રાક્ષસનું યુદ્ધ ઘોર રૂપવાળું ભયાનક અને વિસ્મય કરાવનારૂં થયું.

॥ ततःसमभवद्युद्धंघोररूपंभयानकं ॥
॥ विस्मापनंमहाराजनरराक्षसयोर्मृधे ॥
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अल-म्बुषवधे गुर्जरभाषायां चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ यत्तद्वैकर्तनःकर्णोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥
॥ निशीथेसमसज्जेतांतद्युद्धमभवत्कथं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે સૂર્યપુત્ર કર્ણ અને રાક્ષસ ઘટોત્કચ અર્ધરાતે સામસામા સજ્જ થયા તે એનું યુદ્ધ કેવી રીતે થયું? ભયંકર તે રાક્ષસનું રૂપ કેવું થયું? તેનો રથ કેવો હતો અને ઘોડાઓ તથા સર્વ આયુધો કેવાં હતાં? તેના ઘોડાઓ કેવા પ્રમાણવાળા હતા અને રથ ને ધ્વજ, ધનુષ્, કવચ તથા એમનું મસ્તકત્રાણ કેવું હતું તે તું કુશળ છે માટે કહે. સંજય કહે છે—રાતાં નેત્રવાળો, મોટાં શરીરવાળો, રાતાં મુખવાળો, નમતાં પેટવાળો, ઉભાં રૂંવાડાંવાળો, તીક્ષ્ણ કાળી દાઢવાળો, તથા ઊંચા ચાર દાંતવાળો, ખીલાસરખા કાનવાળો, મહાહનું કાનપર્યંત દારીત મુખવાળો, અતિ મોટી અને રાતી જીભ તથા હોઠવાળો, લાંબી ભમરવાળો, જાડા નાકવાળો, કાળાં અંગવાળો, રાતી ડોકવાળો, પર્વત સરખા શરીરવાળો, ભયંકર મોટી કાયાવાળો, મોટા બાહુવાળો, મોટા માથાવાળો, ઘણા બળવાળો, વિકારવાળો, કઠણ સ્પર્શવાળો, વિસ્તારવાળું છે દૃઢ અંગ જેનું એવાં મસ્તકવાળો, સ્થૂલ સ્પિક્પ્રદેશવાળો, ઊંડી નાભિવાળો, સ્પિક્ પ્રદેશવિષેજ શિથિલ અને વૃદ્ધિવાળો, હાથના ઘરેણાવાળો, મહા માયાવાન્, બાજુબંધવાળો, તથા પર્વત જેવી રીતે અગ્નિની પંક્તિને ધારણ કરે તેવી રીતે છાતીવડે નિષ્કનામના આભૂષણને પેહેરતો એવો રાક્ષસ હતો; તેનો સુવર્ણમય વિચિત્ર, બહુ રૂપવાળાં અંગોએકરી શોભિત, તોરણ તુલ્ય શ્વેતમુકુટ મસ્તકવિષે શોભતો હતો. તેમ બાળસૂર્યની કાંતિસમાન કાંતિવાળાં બે કુંડળ શોભતાં હતાં. સુવર્ણમય સુંદર માળાને, મોટાં કાંસ્યને અને ઘણી કાંતિવાળા કવચને ધારણ કરતો એવો તે હજારો ઘુઘરીના શબ્દવાળો રાતા ધ્વજ અને પતાકાવાળા રીંછના ચર્મયુક્ત જેના ભાગ છે એવા ચારસો હાથ પ્રમાણવાળા, સર્વ ઉત્તમ આયુધોવડે યુક્ત ધ્વજની પંક્તિ-

વાળા, આઠ ચક્રોવડે યુક્ત અને મેઘસરખો ગંભીર જેનો શબ્દ છે એવા મોટા રથપ્રત્યે બેઠો હતો, તે ઘોરરાક્ષસને ધારણ કરનારા મત્ત હસ્તિસરખા, રાતાં નેત્રવાળા, બીહામણા, યથેચ્છ વર્ણ અને વેગયુક્ત, જેઓએ શ્રમ જીતેલો છે એવા અને મોટી કેશવાળીઓવાળા વારંવાર શબ્દ કરતા એ-વા તે સો ઘોડા હતા. એનો સારથિ, દીપ્તમુખ અને કુંડળવાળો વિરૂપાક્ષ રાક્ષસ હતો અને તેણે રણભૂમિવિષે સૂર્યના કિરણતુલ્ય કાંતિવાળી રેશોવડે ઘોડાઓને પકડયા હતા. જે પ્રમાણે વરૂણસહિત સૂર્ય અને મોટા મેઘવડે યુક્ત એવો મોટો પર્વત રહ્યો હોય તે પ્રમાણે તે સારથિ સહિત ઘટોત્કચ રહ્યો હતો. એના રથવિષે ઊંચો અતિ મોટો એવો ગીધયુક્ત ધ્વજ આકાશને સ્પર્શ કરતો હતો. રક્ત મસ્તકવાળો અતિ-બિહામણો ઇંદ્રના વજ્ર શબ્દ સરખા શબ્દવાળા, દૃઢ પ્રત્યંચાવાળા, સ્પષ્ટ, જેનો એક હાથ વિસ્તાર છે એવા મુઠીરહિત બાર હાથ જેવડા ધનુષ્યને કંપાવતો અને દેહાનુકૂલ શક્તિવાળા બાણોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકતો એવો તે રાક્ષસ શૂરાઓને નાશ પમાડનારી રાત્રિવિષે કર્ણપ્રત્યે ગયો. હે ભારત, રથમાં સ્થિર થઇ રહેલા ધનુષ્યને કંપાવતા તે રાક્ષસના ધનુષ્યનો શબ્દ જે રીતે વજ્રનો શબ્દ સંભળાય તે રીતે સંભળાતો હતો. અને તેણે ત્રાસ પમાડેલાં તમારાં સર્વ સૈન્યો જે પ્રમાણે સમુદ્રના મોટા મોજાંઓ કંપે તે પ્રમાણે કંપતાં હતાં. ખરાબ નેત્રવાળા બીહામણા તે રાક્ષસને સમીપ આવતો જોઇ જે-મ હસતો હોય તેમ રાધાપુત્ર કર્ણ ત્વરાવાન્ થઈ વારવા લાગ્યો અને પછી સમીપ બાણોને ફેંકતા તે રાક્ષસપ્રત્યે બાણોને ફેંકતો એવો કર્ણ જેવી રીતે હાથિ હાથિપ્રત્યે જાય અને સાંઢ મોટા સાંઢપ્રત્યે જાય તેવી રીતે ગયો. હે વિ-શાંપતે, તે બે, કર્ણ અને રાક્ષસનો તે સમાગમ જે પ્રમાણે ઇંદ્ર અને શંબરાસુરનો થયો હતો તે પ્રમાણે સંકુલ થયો. હે રાજન્, તે બે મહાવેગવાળાં ભયં-કર શબ્દ કરનારાં ધનુષ્યને લેઇ પરસ્પર મોટા બાણોવડે પ્રહાર કરતા અને ઢાંકતા હતા. પછી પૂર્ણ ખેંચેલા તથા નાખેલા નમેલા પર્વવાળાં બા-ણોવડે કાંસ્યના કવચને ભેદી પરસ્પર નિવારણ કરતા હતા. તે બે જેવી રીતે નખોવડે બે સિંહ અને દાંતવડે બે હસ્તિઓ વઢે તેવી. રીતે દેહને અનુકૂળ એવી શક્તિઓવડે અને બાણોવડે પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. શ-રીરોને ભેદતા, બાણોને સાંધતા અને બાણરૂપી ઊંબાડીઆંઓવડે બાળતા એવા તે બેઉ દુઃખેકરી જોવાય તેવા થયા હતા અને સર્વ અંગે ઘાયલ

થયેલા અને રૂધિરના વહેવાવડે ભીંજાએલા તે બેઉ જે રીતે પાણીને સ્રવતા એવા બે ગેરૂના પર્વત શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. બાણુના અગ્રભાગોવડે દુઃખ પામતાં અંગવાળા, પરસ્પર ભેદતા અને યત્ન કરતા એવા ઘણી કાંતિવાળા તે બેઉ એક બીજાથી કંપતા ન હતા. અને તે થતું એવું રાત્રિ યુદ્ધ ઘણીવાર જે પ્રમાણે સમાન હોય તે પ્રમાણે થયું હતું. હે રાજન્, પ્રાણુને વેચતા એવા કર્ણ અને રાક્ષસમાંથી એક જ્યારે તીક્ષ્ણ બાણોને સાંધતો હતો અને ધારી બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો ત્યારે ધનુષના શબ્દવડે પોતાના અને પરના યોદ્ધાઓ ત્રાસ પામતા હતા. હે નૃપ, જ્યારે કર્ણ ઘટોત્કચથી વધ્યો નહીં ત્યારે દિવ્ય અસ્ત્રોને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે દિવ્યઅસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું. કર્ણે સાંધેલા દિવ્યઅસ્ત્રને જોઈ પાંડવપુત્ર ઘટોત્કચે રાક્ષસની મોટી માયાને ઉત્પન્ન કરી અને તે શૂલ મુદ્ગરને ધરનારી પર્વત અને ઝાડ જેના હાથમાં છે એવી ઘોર રૂપવાળા રાક્ષસોની મોટી સેનાવડે યુક્ત થયો. ઉગામેલા મોટા ધનુષવાળા તે રાક્ષસને જોઈ જે પ્રમાણે પ્રાણિઓને નાશ પમાડનારા કાળના ઉગ્રદંડને ધરનારા પુરૂષને આવતો જોઈ વ્યથા પામે તે પ્રમાણે તમારા રાજાઓ વ્યથા પામ્યા, અને ઘટોત્કચે કરેલા સિંહનાદવડે ભય પામેલા હાથિઓ મૂત્ર સ્રવવા લાગ્યા, તથા મનુષ્યો અત્યંત દુઃખ પામવા લાગ્યા. તે પછી અર્ધરાતે અધિક બળવાળા રાક્ષસોનાં સૈન્યોએ ફેંકેલી અતિ ઉગ્ર ચોતરફ મોટી પાણાની વૃષ્ટિ થઈ. તેમજ લોઢાનાં ચક્ર, ભુશંડીઓ, શક્તિ, તોમર, શૂલ, શતઘ્ની અને પટ્ટિશો અત્યંત પડવા લાગ્યા. હે નૃપ, તે અતિ ઉગ્ર અને ભયંકર યુદ્ધને જોઈ તમારા પુત્રો અને યોદ્ધાઓ વ્યથા પામતા એવા ભાગવા લાગ્યા. તે સમયે એક અસ્ત્રબલ વિષે વખાણવા યોગ્ય એવો માનવાળો કર્ણ વ્યથા પામ્યો નહિ અને તેણે બાણોએકરી ઘટોત્કચે કરેલી માયાને મટાડી. જ્યારે માયા નાશ પામી, ત્યારે અમર્ષથી ઘટોત્કચ સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે ઘોર બાણો ફેંકવા લાગ્યો. તે બાણો તે પ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યા અને મહાસંગ્રામવિષે કર્ણને ભેદી લોહીવડે ભિંજાએલા તે બાણ જે રીતે ક્રોધ પામેલા સર્પ પેસે તે પ્રમાણે પૃથ્વીપ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. પછી અતિક્રોધ પામેલા હલકા હાથવાળા પ્રતાપવાન્ કર્ણે ઘટોત્કચને અતિક્રમકરી દશ બાણોવડે ભેદ્યો. સૂતપુત્ર કર્ણે ભેદેલા અત્યંત વ્યથા પામેલા ઘટોત્કચે હજાર આરાવાળાં ક્ષુર જેના મધ્યમાં છે એવા બાલસૂર્યની કાંતિસમાન કાંતિવાળા મણિ અને રત્નવડે શો-

ભિત દિવ્યચક્રને લીધું, ને ક્રોધ પામેલા તે ભીમસેનના પુત્રે અધિરથના પુત્ર કર્ણને હણવાની ઈચ્છાવડે ફેંક્યું. અતિ વેગેકરી ફેંકેલું ને કર્ણના બાણોએ વિંધેલું તે ચક્ર જે પ્રમાણે ભાગ્યહીન પુરૂષનો સંકલ્પ નિષ્ફળ થાય તે પ્રમાણે નિષ્ફળ એવું પૃથ્વીવિષે પડ્યું. કર્ણે પાડેલા ચક્રને જોઈ અતિક્રોધ પામેલો ઘટોત્કચ જેવી રીતે રાહુ સૂર્યને ઢાંકી દે તેવી રીતે બાણોવડે તેને ઢાંકવા લાગ્યો. તેમ અસંભ્રાંત, રૂદ્ર, વિષ્ણુ અને ઈંદ્રતુલ્ય પરાક્રમવાળો કર્ણ જલદી ઘટોત્કચના રથને બાણોવડે ઢાંકવા લાગ્યો. તે સમયે ક્રોધવાન ઘટોત્કચે સુવર્ણના બાજુબંધવાળી ગદા ફેરવીને ફેંકી, તે ગદા પણ કર્ણે બાણોવડે હણી અને તે પૃથ્વીવિષે પડી. ત્યારપછી અંતરિક્ષપ્રત્યે ઉડી કાળમેઘનીપેઠે શબ્દ કરતો એવો મોટી કાયાવાળો તે આકાશતલમાંથી વૃક્ષોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે વખતે જેમ સૂર્ય કિરણોવડે મેઘને મટાડે તેમ કર્ણ માયાવિ એવા ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને અંતરિક્ષવિષે બાણોવડે વિંધવા લાગ્યો. તેના સર્વ ઘોડાઓને હણી સો પ્રકારે રથને કાપી કર્ણ જે રીતે મેઘ વર્ષે તે રીતે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે વખતે બાણોએકરી એ રાક્ષસના શરીરવિષે ન ભેદ પામેલ એવો બે આંગળ પણ માર્ગ રહ્યો ન હતો, અને જે પ્રમાણે સિસોળિઆંઓવડે શાહુડી દેખાય તે પ્રમાણે મુહૂર્તવારમાં તે દેખાવા લાગ્યો હતો. સંગ્રામવિષે બાણસમૂહોવડે યુક્ત એવા ઘોડાઓને, તેનાં રથને, ધ્વજને અને ઘટોત્કચને અમે દેખતા ન હતા. કર્ણના તે અસ્ત્રબલને અસ્ત્રેકરી શાંત કરતો એવો તે માયાવી રાક્ષસ સૂતપુત્ર કર્ણને માયાયુદ્ધવડે મોહ પમાડતો હતો, અને તે વખતે તે શીઘ્રતાવડે તથા માયાવડે કર્ણનીસાથે યુદ્ધ કરતો હતો. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ, અંતરિક્ષમાં ન જણાતા એવા બાણસમૂહો પડતા હતા. અને હે ભારત, મહામાયાવાળો મોટી કાયાવાળો ભીમસેનનો પુત્ર ઘટોત્કચ માયાવડે મોહ પમાડતો હોય તે પ્રમાણે ફરતો હતો, ને કુરૂપવાળાં ખરાબ મુખ કરી માયાવડે સૂતપુત્ર કર્ણનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને ગળી જતો હતો. ફરીને રણભૂમિવિષે મોટી કાયાવાળો સો પ્રકારે ભેદ પામેલો નિઃસત્વ ઉત્સાહરહિત આકાશથકી પડેલો દેખાતો હતો. તેને હણેલો માની કુરૂશ્રેષ્ઠ પુરૂષો શબ્દ કરતા હતા. એ પછી નવા બીજા દેહોવડે સર્વ દિશાઓમાં દેખાતો હતો. ફરીને મોટી કાયાવાળો મહાબાહુ સો મસ્તકવાળો અને સો પેટવાળો જેવી રીતે મૈનાક પર્વત દેખાય તેવી રીતે દેખાતો હતો. પછીથી અંગુષ્ટ

જેવડો થઈ તે રાક્ષસ ઉછળતા એવા સાગરના મોજાપેઠે ઊંચો ને આડો થતો હતો. વળી ફરીને પૃથ્વીને ચીરી પાણીવિષે બૂડતો હતો. તે વખતે પાછો બીજે ઠેકાણેથી બહાર નીકળતો દેખાતો હતો. ત્યારપછી તે ઉતરીને સુવર્ણે શોભિત રથવિષે બેઠો. અને કવચવાળો કુંડળયુક્ત મુખવાળો તે માયાવડે પૃથ્વી, આકાશને દિશાઓને પામી કર્ણના રથ સમીપ ફરવા લાગ્યો અને હે વિશાંપતે, અસંભ્રાંત એવો સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે બોલ્યો-હે સૂતપુત્ર કર્ણ, હમણાં ઉભો રહે, મારાથી જીવતો ક્યાં જઈશ, આજે રણાંગણવિષે હું તારી યુદ્ધશ્રદ્ધા મટાડીશ, એ રીતે કહી રોષવડે રાતાં જેનાં નેત્ર છે એવો ક્રૂર પરાક્રમવાળો રાક્ષસ અંતરિક્ષપ્રત્યે ગયો, અને અતિહસવા લાગ્યો તથા જે પ્રમાણે કેસરીસિંહ મોટા હાથિને હણે તે પ્રમાણે કર્ણને પ્રહાર કરવા લાગ્યો. જેવી રીતે મેઘ ધારાવડે વર્ષે તેવી રીતે દેહ શક્તિને અનુકૂલ બાણોએકરી ઘટોત્કચ રથિઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણ પ્રત્યે વૃષ્ટિ કરતો હતો. તે પ્રાપ્ત થએલી બાણવૃષ્ટિને કર્ણ દૂરથીજ નાશ પમાડતો હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ પછીથી માયાને કર્ણે મટાડેલી જોઈ ઘટોત્કચ છાનો માયા કરવા લાગ્યો. તે શૂલ, પ્રાસ, તરવાર અને મુસલરૂપિ જલયુક્ત ઝરણાંવાળો વૃક્ષોવડે સંકુળ એવાં શિખરોએકરી અતિ ઉંચો મોઢો પર્વત થયો. તે અંજનના સમૂહ સરખા ઘોધવાઓવડે ઉગ્ર પર્વતને આયુધોને ધારણ કરેલો જોઈ કર્ણ ક્ષોભ પામ્યો નહિ, પણ જેમ હસતો હોય તેમ કર્ણ દિવ્યઅસ્ત્રને ફેંકવા લાગ્યો. પછી અસ્ત્રેકરી તે મોટો પર્વત ભુક્કો થઈ નાશ પામ્યો. તે સમયે અત્યુગ્ર એવો તે રાક્ષસ આકાશવિષે ઇંદ્રિધનુષ્સહિત નીલમેઘ થઈ સૂતપુત્ર કર્ણ પ્રત્યે પાણાની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. એ પછી અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે વાવ્યઅસ્ત્રને સાંધી તે કાળમેઘને નાશ પમાડ્યો. એ રીતે હે મહરાજ, સૂર્યપુત્ર શ્રેષ્ઠ એવો તે કર્ણ બાણોના સમૂહોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકી ઘટોત્કચનાં અસ્ત્રને નાશ પમાડતો હતો. ત્યાર પછી યુદ્ધમાં હસીને મહાબલવાન ભીમસેન પુત્ર ઘટોત્કચે મહારથિ કર્ણપ્રત્યે મોટી માયા પ્રકટ કરી. ફરીને રથિઓમાં ઉત્તમ અસંભ્રાંત એવા, સિંહ ને શાર્દૂલસરખા, મત્ત હસ્તિ સમાન પરાક્રમવાળા, હાથિઉપર બેઠેલા રથઉપર બેઠેલા ઘોડાની પીઠ ઉપર બેઠેલા જૂદા જૂદા શસ્ત્રોને ધરનારા, ભયંકર, જૂદા જૂદા કવચ અને આભૂષણવાળા, ઘણા રાક્ષસોએ વિંટેલા એવા ઘટોત્કચને, જે પ્રમાણે ક્રૂર દેવતાઓએ યુક્ત એવા ઇંદ્રને જુએ તે પ્રમાણે કર્ણે આવતો

જોયો. જોઈ તે મહાધનુર્ધારી કર્ણ, રાક્ષસની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પછી ઘટોત્કચ પાંચ બાણોવડે કર્ણને વિંધી સર્વ રાજાઓને બીવરાવતો એવો ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યો અને ફરીને તેણે જલદી બાણેકરી બાણના સમૂહસહિત કર્ણના હાથમાં રહેલા મોટા ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું. એ પછી કર્ણ દૃઢ ભારને સેહેનારૂં મોટું ધનુષ્યને ગ્રહી જે પ્રમાણે મોટા ઈંદ્રના આયુધને ખેંચે તે પ્રમાણે બળથી ખેંચવા લાગ્યો. ત્યાર પછી હે મહારાજ, કર્ણ સુવર્ણપુંખવાળા શત્રુઓને હણનારા આકાશમાં જનારા બાણોને આકાશમાં જનારા રાક્ષસોપ્રત્યે નાખવા લાગ્યો. જે પ્રમાણે વનમાં જન્મેલા હસ્તિઓનું ટોળું સિંહેકરી આકુલ અને પીડિત થાય તે પ્રમાણે તે કર્ણના બાણોવડે મોટા વક્ષઃસ્થલવાળા રાક્ષસોનું યૂથ પીડિત થયું. જે પ્રમાણે યુગના નાશ સમયે સર્વ પ્રાણિઓને ભગવાન— અગ્નિ બાળે તે પ્રમાણે ઘોડા સારથિ ને રથ રહિત રાક્ષસોને નાશ પમાડી રાક્ષસોની સેનાને હણી સમર્થ એવો સૂતપુત્ર કર્ણ જેવી રીતે પૂર્વે ત્રિપુરાસુરને બાળી સ્વર્ગવિષે દેવ એવા શંકર શોભતા હતા તેવી રીતે શોભતો હતો; તે ટાણે હે મારિષ, પાર્થિવ પાંડવોના તે હજારો રાજાઓવિષે એ કર્ણને જોવા માટે ક્રોધ પામેલા યમસરખા ભીમસેનના પરાક્રમ અને બળવડે યુક્ત એવા રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્ચવગર કોઈ પણ હે રાજન્, શક્તિમાન્ હતો નહિ. પછી હે રાજન્, ક્રોધ પામેલા તે ઘટોત્કચના નેત્રથી જેવી રીતે સર્જરસમિશ્ર ઊંબાડીઆથી જ્વાલાસહિત તેલનાં ટીપાં પડે તેવી રીતે અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો અને ક્રોધ પામેલો તે તાળીવડે તાળી પાડી હોઠ પીસી ફરીને માયાવડે નિર્માણ કરેલા હાથિસરખા પિશાચના મુખસમાન મુખવાળા ગધેડાઓવડે યુક્ત એવા રથ પ્રત્યે બેસી અને સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે લેઈ જા, એમ સારથિપ્રત્યે બોલ્યો, ને હે વિશાંપતે, ફરીને રથિપુરૂષોમાં ઉત્તમ એવો તે ઘોરરૂપવાળા રથેકરી સૂતપુત્ર કર્ણસાથે દૈરથયુદ્ધ કરવા ગયો. ક્રોધ પામેલા તે રાક્ષસે ફરીને મહાભયંકર, રૂદ્રે નિર્માણ કરેલા, આઠ ચક્રવાળા, બે યોજન ઊંચાઈવાળા, એક યોજન લંબાઈ અને પોહોળાઈવાળા, શૂલેકરી વ્યાપ્ત લોઢાના વજ્રને સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે જે પ્રમાણે કેસરવડે વ્યાપ્ત એવા કદંબને નાખે તે પ્રમાણે ફેંક્યું. તે વજ્રને કર્ણે મોટા ધનુષ્ય રથપ્રત્યે રાખી થેકડો મારીને પકડ્યું, અને તેને રાક્ષસ તરફ ફેંક્યું. તે રથમાંથી ઉતરી ગયો અને મહાકાંતિવાળું તે વજ્ર ઘોડા સારથિ ને ધ્વજસહિત રથને ભસ્મ

કરી પૃથ્વીપ્રત્યે ભેદીને પેશી ગયું. તે સમયે દેવતાઓ વિસ્મય પામ્યા અને સર્વ પ્રાણિઓ કર્ણને સ્પષ્ટ વખાણવા લાગ્યા કે થેકડો મારી દેવે કરેલા એવા વજ્રને ગ્રહણ કર્યું. એ પ્રમાણે રણભૂમિવિષે કર્મ કરી કર્ણ રથપ્રત્યે ફરીને બેઠો તથા પરંતપ તે સૂતપુત્ર બાણોને ફેંકવા લાગ્યો. હે માનદ, બીજાએ કરવાને અશક્ય એવા ભયંકર દર્શનવાળાં કર્મને જ્યારે સંગ્રામવિષે કર્ણે કર્યું, ત્યારે ધારાવડે જેમ પર્વત હણાતો હોય તેમ હણાતો એવો ગંધર્વ નગરસરખા આકારવાળો તે ફરીને અંતર્ધ્યાન પામી ગયો. એવી રીતે મોટી કાયાવાળો શત્રુને હણનારો તે રાક્ષસ માયાવડે અને શીઘ્રતાવડે તે દિવ્ય અસ્ત્રોને નાશ પમાડતો હતો. તે રાક્ષસે જ્યારે માયાવડે અસ્ત્રોને હણવા માંડયાં ત્યારે પણ અસંભ્રાંત એવો કર્ણ તે રાક્ષસપ્રત્યે યુદ્ધ કરતો હતો. હે મહારાજ, પછી ક્રોધ પામેલા મહાબલવાન્ મહારથિઓને ભય પમાડતા એવા ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે આત્માને બહુ પ્રકારનો કર્યો. તે સમયે દિશાઓથકી સિંહ, વાઘ અને તરક્ષુ જનાવરો પડવા લાગ્યા. અગ્નિસરખી જીભ્હાવાળા સર્પ અને લોઢા સરખા મુખવાળા પક્ષિઓ પડવા લાગ્યા. તે સમયે કર્ણના ધનુષ્યથી પડેલા વિશિખ બાણોએકરી વ્યાપ્ત થતો એવો તે રાક્ષસ જે રીતે મોટો હાથી દુઃખે કરી જોઈ શકાય તેવો થાય તેમ દુઃખેકરી જોવાય એવો થએલો અંતર્ધ્યાન થઈ જતો હતો. રાક્ષસો, પિશાચો, યાતુધાનો કૂતરાંઓ અને ખરાબ મુખવાળા ઘણા વરૂઓ કર્ણને નાશ પમાડવા માટે સર્વ તરફથી દોડતા હતા. એ પછી એ કર્ણને તેઓ ઉગ્ર વાણીવડે, ઉગામેલાં ભયંકર અને લોહિવડે ભિંજાએલાં ઘણાં આયુધોવડે ત્રાસ પમાડતા હતા. તેઓના મધ્યમાં એક એકને કર્ણ અનેક બાણોવડે વિંધતો હતો. તેણે દિવ્યઅસ્ત્રવડે તે રાક્ષસની માયાને હણી અને નમેલ પર્વવાળા બાણોવડે એ રાક્ષસના ઘોડાઓને હણ્યા. ભંગ પામેલા તથા ઘાયલ થએલા અંગવાળા અને બાણોવડે ભાગી ગએલી પીડવાળા તે ઘોડાઓ તે રાક્ષસના જોતાં પૃથ્વીપ્રત્યે પડયા. તે સમયે નાશ પામેલી માયાવાળો હિડિંબાનો પુત્ર તે ઘટોત્કચ સૂર્યપુત્ર કર્ણને આ તારા મૃત્યુને કરૂ છું એમ કહી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયો.

॥ समग्रमायैर्हैडिम्बिः कर्णवैकर्तनंतदा ॥
॥ एषतेविदधेमृत्युरित्युक्त्वान्तरधीयत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कर्णघटोत्कचयुद्धे गुर्जरभाषायां पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

સંજયઉવાચ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेकर्णराक्षसयोर्मृधे ॥
॥ अलायुधोराक्षसेन्द्रोवीर्यवानभ्यवर्त्तत ॥

સંજય કહે છે—તેવી રીતે કર્ણ અને રાક્ષસનું તે યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે બળવાન્ રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધ સમીપ વર્તવા લાગ્યો, અને જૂદા જૂદા રૂપને ધરનારા, શૂર, ખરાબ રૂપવાળા હજારો રાક્ષસોએ વિંટેલો મોટી સેનાવડે યુક્ત એવો, પૂર્વે પરાક્રમી, જ્ઞાતિ બ્રાહ્મણોને ભક્ષ કરનારો તેનો બકાસુર હણાયો અને મહા તેજસ્વી કિર્મીર અને સખા હિડિંબ રાક્ષસ પણ હણાયો હતો. ઘણા કાળથી રહેલા તથા રાખેલા પ્રથમના તે વૈરને સ્મરણ કરતો વળી સંગ્રામવિષે રાત્રિના યુદ્ધને જાણી ભીમસેનને મારવાને ઈચ્છતો એવો તે જે પ્રમાણે મત્ત હાથી અને ક્રોધ પામેલો સર્પ જાય તે પ્રમાણે દુર્યોધનપ્રત્યે ગયો, અને યુદ્ધની ઈચ્છા કરતો થકો દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યો કે, હે મહારાજ, તમારૂં જાણેલું છે કે જેવી રીતે ભીમસેને મારા ભાઈ હિડિંબ, બક અને કિર્મિર રાક્ષસોને હણેલા છે અને બીજા રાક્ષસોને તથા અમને પરાભવ પમાડી પૂર્વે કન્યા હિડિંબાનો સ્પર્શ કરેલો છે એથી બીજું શું? માટે હે રાજન્, તે ભીમસેનને હાથિ, રથને ઘોડાઓ સહિત ને કુટુંબસહિત તથા હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને સહાયસહિત હણવા માટે આવેલો પોતે હું, આજે વસુદેવના પુત્ર જેઓમાં અગ્રેસર છે એવા સર્વ કુંતિપુત્રોને સર્વ અનુચરોસહિત હણી ભક્ષણ કરીશ, માટે તમારા સર્વ સૈન્યને નિવારો. અમે પાંડવોપ્રત્યે યુદ્ધ કરશું. તે રાક્ષસનાં તે વચનને સાંભળી તે સમયે પ્રસન્ન થએલો દુર્યોધન તેમને સ્વીકારી ભાઈઓવડે યુક્ત એવો આવું વાક્ય બોલ્યો કે, તને ગણસહિત અગ્રેસર કરી અમે શત્રુઓને યુદ્ધ કરાવશું અને વૈરના અંતવિષે મનવાળા એવા મારા સૈનિકો ઉભા રેહેશે નહિ. દુર્યોધને એમ કહ્યું ત્યારે એમ હો, એ પ્રમાણે રાજા દુર્યોધનને કહી હે રાજેંદ્ર, રાક્ષસોમાં શ્રેષ્ઠ ત્વરાવાળો રાક્ષસોસહિત જેવા દેહવડે અને રથવડે યુક્ત ઘટોત્કચ હતો તેવા દીપ્ત શરીરે કરી અને સૂર્યસમાન તેજવાળા રથેકરી યુક્ત એવો તે ભીમસેનના પુત્રપ્રત્યે ગયો. તેનો મોટો રથ અતુલ શબ્દવાળો, બહુ તોરણોવડે વિચિત્ર, રીંછનાં ચર્મવડે યુક્ત જેના ભાગ છે એવો ચારસેં હાથ પ્રમાણવાળો હતો. તેના ઘોડાઓ પણ શીઘ્ર ચાલનારા અને હાથી જેવડી મો-

ટી કાયાવાળા તથા કઠણ સ્વરવાળા અને માંસ તથા રૂધિરને ખાનારા સો હતા. તેના રથનો ઘોઘાટ પણ મોટા મેઘના શબ્દની ઉપમા અપાય તેવો હતો. તેનું અતિ મોટું ધનુષ્ પણ દૃઢ પ્રત્યંચાવાળું સુવર્ણેકરી ઉજ્વલ હતું. તેના બાણો પણ પોતાની શરીરશક્તિને અનુકૂલ તથા સુવર્ણ પુંખવાળા શિલાઓવડે તીક્ષ્ણ કરેલા હતા, અને તે શૂરો મહાબાહુ પણ જે પ્રમાણે ઘટોત્કચ હતો તેજ પ્રમાણે હતો. તેનો કેતુ પણ ગોમાયુના સૈન્યે સાચવેલો અગ્નિ અને સૂર્યતુલ્ય હતો, તે રૂપે પણ ઘટોત્કચના રૂપયુક્ત વ્યાકુલ અને દીપ્ત મુખવાળો, દીપ્ત બાજુબંધવાળો, દીપ્ત મુકુટ અને માળાવાળો બાંધેલા માળાવાળાં શિરસ્ત્રાણવાળો અને જેણે ખડ્ગ બાંધેલું હતું એવો, ગદા, ભુશંડી, મુસલ, હલ અને ધનુષ્યયુક્ત હસ્તિતુલ્ય શરીરવાળો હતો. યુદ્ધમાં ચોતરફ ફરતા અગ્નિતુલ્ય કાંતિવાળા તે રથેકરી તે પાંડવોની સેનાને નસાડતો એવો રાક્ષસ જે પ્રમાણે અંતરિક્ષવિષે રહેલો મેઘ શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. હે રાજન્, મહાબલવાન્ કવચ અને ચર્મવાળા તે સર્વ ઉત્તમ મોટા રાજાઓ અને હર્ષયુક્ત એવા પાંડવોના યોદ્ધાઓ અને શૂરાપુરૂષો પણ તે રાક્ષસની ચોતરફ યુદ્ધ કરતા હતા.

॥ तेचापिसर्वेप्रवरानरेन्द्रामहाबलावर्मिणश्चर्मिणश्च ॥
॥ हर्षान्वितायुयुधुस्तस्यराजन्समंततःपाण्डवयोधवीराः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां षष्ठसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

संजयउवाच ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यभीमकर्माणमाहवे ॥
॥ हर्षमाहारयांचक्रुःकुरवःसर्वएवते ॥

સંજય કહે છે—યુદ્ધમાં ભયંકર કર્મવાળા તે રાક્ષસને આવેલો જોઈ સર્વ કુરૂઓ હર્ષ કરવા લાગ્યા. તેમજ જેઓમાં દુર્યોધન અગ્રેસર છે એવા તમારા પુત્રો જેવી રીતે સમુદ્રને તરવા ઈચ્છનારા વાહાણરહિત પુરૂષો વાહાણને પામી હર્ષ પામે તેવી રીતે હર્ષ પામ્યા, અને આત્માને ફરીને ઉત્પન્ન થએલો માનતા હોય તેમ માનતા એવા પુરૂષ શ્રેષ્ઠ તેઓ સ્વાગતેકરી રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચને વખાણતા હતા. જ્યારે મહાભયંકર દારૂણ દર્શન-

વાળું કર્ણ અને રાક્ષસનું તે અમાનુષ યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે હે રાજન્, રાજાઓ સહિત હાસ્ય કરતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ અને તે તે ઠેકાણે નંજર કરી રહેલા તમારા યોદ્ધાઓ જોયા કરતા હતા. અને આ સૈન્ય છે નહિ એ પ્રમાણે સોર કરતા હતા. રણાંગણવિષે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચનું તે કર્મ જોઈ દ્રોણાચાર્ય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્યઆદિ યોદ્ધાઓ સંભ્રાંત થયા હતા. હે મહારાજ, તમારૂં સર્વ સૈન્ય ઉદ્વેગ પામેલું હાહાકાર કરનારૂં ચેતનારહિત અને કર્ણના જીવિતવિષે નિરાશ થયું હતું. દુર્યોધન કર્ણને અતિ પીડા પામેલો જોઈ રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધને બોલાવી આવું કેહેવા લાગ્યો કે, યુદ્ધમાં આ કર્ણ હિડિંબાના પુત્ર સાથે સમાગમ પામેલો એમને યોગ્ય અતિ મોટું કર્મ કરેછે. જે પ્રમાણે હસ્તિએ હણેલા વૃક્ષો દેખાય તે પ્રમાણે ભીમસેનના પુત્રે હણેલા જૂદાં જૂદાં શસ્ત્રોવડે ઘાયલ થએલા આ શૂર રાજાઓને જો. હે શૂર, સંગ્રામવિષે તમરાજ મતથી મેં રાજાઓના મધ્યમાં આ તારો ભાગ કર્યો છે માટે પરાક્રમેકરી તે રાક્ષસને નાશ પમાડ. હે શત્રુઓને પીડનાર, પાસે આ પાપી ઘટોત્કચ માયાબળનો આશ્રયકરી સૂર્યપુત્ર કર્ણને દુઃખ પમાડે છે, માટે તેનું હણ્ય, એવી રીતે રાજા દુર્યોધને કહેલા ભયંકર પરાક્રમવાળો મહાબાહુ તે રાક્ષસ 'તમે કહો છે તેમ કરીશ' એમ કહી ઘટોત્કચ પ્રત્યે દોડ્યો. પછી હે પ્રભો, ભીમસેનઘટોત્કચ પણ કર્ણને તજી સમીપ આવતા શત્રુને બાણોવડે પીડવા લાગ્યો, જે પ્રમાણે વનમાં હાથણી માટે બે હાથિઓનું યુદ્ધ થાય, તે પ્રમાણે ક્રોધ પામેલા રાક્ષસેંદ્ર એવા તે બેનું યુદ્ધ થયું. રાક્ષસે તજેલો રથિઓમાં ઉત્તમ એવો કર્ણ પણ સૂર્યસમાન કાંતિવાળા રથેકરી ભીમસેનપ્રત્યે દોડ્યો આવતા તે કર્ણને ગણકારચાવગર જેમ સિંહ ગાયોના પતિ બળદને પીડે તેમ સંગ્રામમાં અલાયુધે પીડેલા ઘટોત્કચને જોઈને પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવો ભીમસેન સૂર્યસરખા કાંતિમાન્ રથેકરી બાણોના સમૂહોને નાખતો થકો અલાયુધનાં રથપ્રત્યે ગયો. તે વખતે હે પ્રભો, ભીમસેનને આવતો જોઈ અલાયુધ ઘટોત્કચને મૂકી દેઈ ભીમસેનને બોલાવવા લાગ્યો. હે પ્રભો, રાક્ષસોના નાશને કરનારો ભીમસેન જલદી તેની સમીપ જઈ સૈન્યસહિત એવા તે રાક્ષસેંદ્રપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તે પ્રમાણેજ હે અરિંદમરાજન્, અલાયુધ કુંતિપુત્ર ભીમસેનપ્રત્યે શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણોવડે વારંવાર વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તેમજ તમારા પુત્રોના જયને ઈચ્છનારા તે સર્વ ભયંકર જાદાં જાદાં હથિઆરવાળા રાક્ષ-

સો ભીમસેનપ્રત્યે દોડ્યા. બહુ રાક્ષસોએ તાડન કરાતો મહાબલવાન્ ભીમસેન તે સર્વને તીક્ષ્ણ પાંચ પાંચ બાણોવડે વિંધવા લાગ્યો. ભીમસેનથી વધ થતા ક્રૂર બુદ્ધિવાળા તે રાક્ષસો સંકુલ શબ્દો કરવા લાગ્યા, અને દશદિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. ભીમે ભય પમાડેલાં રાક્ષસોનાં મોટાં સૈન્યને જોઈ તે રાક્ષસ વેગેકરી ભીમસેનપ્રત્યે દોડયો અને એ પ્રત્યે બાણોવડે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તેમ તે રાક્ષસને યુદ્ધમાં ભીમસેન તીક્ષ્ણ અગ્રવાળા બાણોવડે પીડવા લાગ્યો. તેમ રણભૂમિમાં ભીમસેને ફેંકેલા તે બાણોને તે રાક્ષસ કાપી નાખવા લાગ્યો અને કેટલાકને વેગેકરી સંગ્રામવિષે ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. તે સમયે તે રાક્ષસેંદ્રને જોઈ ભયંકર પરાક્રમવાળા ભીમસેને વજ્રપાતની ઉપમા અપાય એવી ગદાને ફેંકી. સમીપ આવતી જ્વાલાવડે આકુલ એવી તે ગદાને ગદાવડે વેગેકરી રાક્ષસે હણી, તે ગદા ભીમપ્રત્યે ગઈ. પછી તે કુંતીપુત્ર રાક્ષસેંદ્રપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તે એના બાણોને પણ રાક્ષસ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી નિષ્ફળ કરવા લાગ્યો અને રાત્રિવિષે ભયંકરરૂપવાળા સર્વ તે રાક્ષસો પણ રાક્ષસેંદ્રની આજ્ઞાથી રથ અને હાથિઓને હણવા લાગ્યા. તે સમયે રાક્ષસોથી અત્યંત પીડાતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ તથા સૃંજય યોદ્ધાઓ, ઘોડાઓ અને મોટા હાથિઓ શાંતિ પામતા ન હતા. મહાભયંકર થતા તે યુદ્ધને જોઇ કમળતુલ્ય નેત્રવાળા કૃષ્ણ ધનંજય અર્જુનપ્રત્યે આવું વાક્ય બોલ્યા કે મહાબાહુ ભીમસેનને રાક્ષસેંદ્રથી વશ પામેલો જો. હે પાંડવ અર્જુન, વિચાર કર માં અને એના પદને અનુસર તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શિખંડીસહિત એવા યુદ્ધામન્યુ અને ઉત્તમૌજા ને મહારથિ દ્રુપદરાજાના પુત્રો એટલા કર્ણપ્રત્યે જાય. તેમ હે પાંડવ નકુલ સહદેવને બલવાન્ સાત્યકિ તારી આજ્ઞાથી બીજા રાક્ષસોને હણે અને હે મહાબાહો, નરશ્રેષ્ઠ તું પણ દ્રોણાચાર્યે આગળ કરેલી સેનાને વાર; કેમકે મોટું ભય પ્રાપ્ત થયું છે. એવી રીતે કૃષ્ણે કહ્યું ત્યારે જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરી હતી તે પ્રમાણે મહારથિઓ સૂતપુત્ર કર્ણપ્રત્યે અને તે રાક્ષસોપ્રત્યે રણભૂમિવિષે ગયા. એ પછી પૂર્ણ વિસ્તારથી નાખેલા સર્પની ઉપમા અપાય એવા બાણોવડે પ્રતાપવાન્ રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધે ભીમસેનના ધનુષ્યને કાપી નાખ્યું અને મહાબલવાન્ તે રાક્ષસે યુદ્ધમાં ભીમસેનના જોતાં તીક્ષ્ણ બાણોવડે એમની ઘોડાઓને અને સારથિને હણ્યા. રથના સારથિના સ્થાનથી ઉતરી, હણેલા ઘોડા અને સારથિવાળા ભીમસેને નાદ કરી ભયંકર મોટી ગદાને રાક્ષસપ્રત્યે

ફેંકી. તે સમયે ભયંકર શબ્દવાળી સમીપ આવતી તે મોટી ગદાને તે ઘોર રાક્ષસે ગદાવડેકરી હણી નાંખી. રાક્ષસેંદ્રના તે ભયંકર ઘોર કર્મને જોઈ પ્રસન્ન આત્માવાળા ભીમસેને જલદી ગદાને પકડી. ગદાના પડવાના શબ્દોવડે પૃથ્વીને અત્યંત કંપાવતા એવા તે બે નર અને રાક્ષસનું સંકુલ યુદ્ધ થયું ને ફરીને ગદાને નાખનારા તેઓ પરસ્પર મળી વજ્રસરખા જેના શબ્દ છે એવી મુઠીઓવડે એક બીજાને પ્રહાર. કરવા લાગ્યા તથા રથના ચક્રોવડે, ધોસ અક્ષ અધિષ્ઠાન ને બીજા સામાનવડે તથા જે મળ્યું તેને ગ્રહણ કરી એક બીજાને પ્રહાર કરતા હતા. અમર્ષવાળા તે બેઉ પરસ્પર સમાગમ પામી રૂધિરને સ્રવતા જે પ્રમાણે મત્ત મોટા હાથી લઢે તે પ્રમાણે વારંવાર કષ્ટ કરતા હતા, તે પાંડવોનાં હિતવિષે પ્રીતિવાળા ઋષીકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણે જોયું અને તેમણે ભીમસેનની રક્ષા માટે હિડિંબાનાપુત્ર ઘટોત્કચને પ્રેરણા કરી.

॥ मत्ताविवमहानागौचकृषातेपुनःपुनः ॥

॥ तदपश्यदृषीकेशःपाण्डवानांहितेरतः ॥

॥ सभीमसेनरक्षार्थंहैडिम्बिंप्रर्य्यचोदयत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

संजयउवाच ॥ संदृश्यसमरेभीमंरक्षसाग्रस्तमन्तिकात् ॥

॥ वासुदेवोब्रवीद्राजन्घटोत्कचमिदंवचः ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્, સંગ્રામવિષે રાક્ષસે પીડેલા ભીમસેનને સમીપ જોઈ વાસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે ઘટોત્કચને આવું વચન કહ્યું કે હે મહાબાહો, હે મહાદ્યુતે, યુદ્ધમાં સર્વ સૈન્યોના અને તારા જોતાં ભીમસેનને રાક્ષસે પીડેલો જો, ને હે મહાબાહો, તું કર્ણને તજી જલદી રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધને માર અને પછી કર્ણને મારજે. એ રીતે વૃષ્ણિઓમાં ઉત્તમ એવા કૃષ્ણનું વચન સાંભળી કર્ણને મૂકી દેઈ બલવાન્ ઘટોત્કચ બકરાક્ષસના ભાઈ રાક્ષસેંદ્ર અલાયુધ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પછી હે ભારત, રાત્રિવિષે તે બે રાક્ષસ અલાયુધ અને હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચનું અતિ સંકુલ યુદ્ધ થયું, તે ટાણે ભયંકર દેખાવવાળા વેગેકરી સમીપ આવતા જેઓએ

ધનુષ્ લીધેલું છે એવા શૂરા અલાયુધના યોદ્ધા રાક્ષસોને, જેણે બાયુદ્ધ ગ્રહણ કરેલું છે એવો અતિક્રોધ પામેલો સાત્યકિ અને મહારથિ નકુલ તથા સહદેવ તીક્ષ્ણ બાણોવડે પ્રહાર કરતા હતા. તેમ હે રાજન્, સંગ્રામવિષે ચોતરફથી મુકુટવાન્ અર્જુન સર્વ શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિય પુરૂષો પ્રત્યે બાણ વૃષ્ટિ કરતો હતો; ને હે રાજન્, યુદ્ધમાં કર્ણ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને શિખંડીઆદિ પંચાલ યોદ્ધાઓના મહારથિ રાજાઓને નસાડતો હતો. એ રીતે રણભૂમિમાં તે રાજાઓને પ્રહાર કરતો જોઈ ભયંકર પરાક્રમવાળો ભીમસેન ત્વરાસહિત બાણોને ફેંકતો થકો કર્ણપ્રત્યે ગયો. તે સમયે નકુલ, સહદેવ ને મહારથિ સાત્યકિ તેઓ પણ રાક્ષસોને હણી જ્યાં સૂતપુત્ર કર્ણ હતો ત્યાં આવ્યા અને તેઓ કર્ણની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેમ પંચાલ યોદ્ધાઓ તો દ્રોણાચાર્યની સાથેજ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અતિક્રોધ પામેલા અલાયુધે તો શત્રુને દમનારા ઘટોત્કચને માથાવિષે મોટી ભોગળેકરી પ્રહાર કર્યો, તે પ્રહારે કરી મહબલવાન્ પરાક્રમવાળો તે ભીમસેનનો પુત્ર જરા મૂર્છા પામતા આત્માને સ્થિર કરવા લાગ્યો. પછી તેણે દીપ્ત અગ્નિસરખી સો ઘંટાવાળી, શોભિત, સુવર્ણરૂપી આભૂષણવાળી ગદાને યુદ્ધમાં અલાયુધ પ્રત્યે ફેંકી. ભયંકર પરાક્રમવાળા ઘટોત્કચે નાખેલી મોટા વેગ અને શબ્દવાળી તે ગદાએ એના ઘોડાને, રથને અને સારથિને ચૂર્ણ કરી નાખ્યા, પછી તે ચૂર્ણ થયેલા ઘોડા, ચક્ર, અક્ષ, ધ્વજ અને કુબડાવાળા રથમાંથી જલદી રાક્ષસી માયા કરી ઉડયો તથા તે માયા કરી ઘણું રૂધિર વરસાવવા લાગ્યો. તે વખતે વિજળીઓવડે શોભિત ને સંકુલ એવું મેઘવડે આકુલ આકાશ થયું તથા વજ્રપાત અને વજ્રસહિત મેઘના શબ્દો થયા. તેમ યુદ્ધમાં તે સમયે મોટો ચટચટા શબ્દ થયો. તે મોટી રાક્ષસની માયા જોઈ ઊંચે ઉડી હિડિંબાના પુત્ર રાક્ષસ ઘટોત્કચે માયાવડે માયાને નાશ પમાડી. પછી માયાએકરીનેજ માયાને હણેલી જોઈ તે માયાવી રાક્ષસ ઘટોત્કચવિષે અતિસંકુલ પાષાણની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે ભયંકર પાષાણની વૃષ્ટિને બળવાન્ ઘટોત્કચે બાણવૃષ્ટિવડે દિશાઓવિષે નાશ પમાડી; તે જેવી રીતે આશ્ચર્ય હોય તેમ થયું. પછી લોઢાના પરિઘ, શૂલ, ગદા, મુસલ, મુદ્દગર, પિનાક, ખડ્ગ, તોમર, પ્રાસ, કંપન, નારાચ, તીક્ષ્ણભલ્લશર, ચક્ર, પરશ્વધ, અયોગૂડ, ભિંદિપાલ, ગોશીર્ષ ને ઉલૂખલ એવા પ્રહાર કરવાના પદાર્થોવડે તથા શમી, પીલું, કદંબ, ચંપક, ઈંગુદ, બોરડીઓ, પુષ્પવાળાં કોવિદાર, ખાખરા, અ-

રિમેદ, પીંપળા, વડ, અને પીંપર એવા મોટી શાખાવાળા જૂદી જૂદી પ્રકારના ઉખેડેલા મોટા વૃક્ષોવડે યુદ્ધમાં પરસ્પર પ્રહાર કરતા હતા. હે ભારત, તેમજ જૂદી જૂદી ધાતુઓથી વ્યાપ્ત એવા મોટા પર્વતોના અગ્રભાગવડે પ્રહાર કરતા હતા, હે નૃપ, જેવી રીતે ભેદ પામતાં વજ્રોનો મોટો શબ્દ થાય તે પ્રમાણે તેઓનો શબ્દ થતો હતો; અને ભીમપુત્ર ઘટોત્કચ તથા અલાયુદ્ધનું ભયંકર યુદ્ધ જે પ્રમાણે પૂર્વે વાનરેંદ્ર વાલિ અને સુગ્રીવનું યુદ્ધ થયું હતું તે પ્રમાણે થતું હતું. તે બે વિવિધ ઘોર આયુધોવડે અને બાણોવડે યુદ્ધ કરીને તીક્ષ્ણ ખડ્ગો લેઈ એકબીજાની સામે થતા હતા તથા અતિ મોટાં બળવાળા તથા મોટી કાયાવાળા તે બે એકબીજા સામે દોડી હાથવડે કેશ પકડતા હતા. અને હે જનાધિપ, જેવી રીતે મેઘ અતિવૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે મહાબિલવાન્ મોટી કાયાવાળા અને પરશેવા યુક્ત શરીરવાળા તે બે, પરશેવાને તથા રૂધિરને સ્રવતા હતા. એ પછી વેગવડે સમીપ જઈ હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચે બળેકરી રાક્ષસને ફેરવી તેને પછાડિ એના મોટા મસ્તકને કાપી નાખ્યું ને તે સમયે અતિ મોટા બળવાળો તે કુંડળોવડે શોભિત તેના મસ્તકને હાથમાં લેઈ અતિ સંકુલ નાદ કરવા લાગ્યો. તેમજ મોટી કાયાવાળા શત્રુને દમનાર બકરાક્ષસના ભાઈ અલાયુધને હણેલો જોઈ પંચાલ અને પાંડવ યોદ્ધાઓ પણ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. ત્યારપછી યુદ્ધમાં રાક્ષસના હણાવાને લીધે પાંડવોના યોદ્ધાઓ હજારો ભેરી અને શંખનાદ કરવા લાગ્યા. તેઓને તે રાત્રિ અત્યંત વિજય કરનારી થઇ અને ચોતરફથી દીવાઓની પંક્તિવાળી પ્રકાશયુક્ત તે અત્યંત શોભવા લાગી. પછી મહાબલવાન્ ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે ચેતનારહિત અલાયુધના મસ્તકને દુર્યોધનની આગળ ફેંક્યું. હે ભારત, એ પછી રાજા દુર્યોધન અલાયુધને નાશ પામેલો જોઈ સૈન્યસહિત અત્યંત ઉદ્વેગવાળો થયો; કારણ કે અત્યંત વૈરને સંભારતા એવા તે રાક્ષસે પોતે આવીને દુર્યોધનની આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે યુદ્ધમાં હું ભીમસેનને હણીશ. તેથી જરૂર તે રાક્ષસ તેને મારશે એવી રીતે રાજા દુર્યોધન માનતો હતો અને ભાઇઓના જીવિતને ઘણા કાળવાળું ધારતો હતો, પણ તે અલાયુધ રાક્ષસને ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચે હણેલો જોઇ પછી ભીમસેનની પ્રતિજ્ઞાનેજ પૂર્ણ માનવા લાગ્યો.

॥ सतंदृष्ट्वाविनिहतंभीमसेनात्मजेनवै ॥

॥ प्रतिज्ञांभीमसेनस्यपूर्णामेवाभ्यमन्यत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे अलायुधवधे गुर्जरभाषायां अष्टसप्तत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

संजयउवाच ॥ निहत्यालायुधंरक्षःप्रहृष्टात्माघटोत्कचः ॥
॥ ननादविविधान्नादान्वाहिन्याःप्रमुखेतव ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, રાક્ષસ અલાયુધને હણી પ્રસન્ન મનવાળો ઘટોત્કચ તમારી સેના સમીપ વિવિધ નાદ કરવા લાગ્યો. હસ્તિઓને કંપાવનારા તે રાક્ષસના તે સંકુલ શબ્દને સાંભળી તમારા યોદ્ધાઓને અતિ દારૂણ ભય થયું. અલાયુધ સાથે આસક્ત થએલા મહાબલવાન્ ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને જોઇ મહાબાહુ કર્ણ પંચાલ યોદ્ધાપ્રત્યે દોડયો અને દૃઢ પૂર્ણ વિસ્તારથી નમેલા નમેલ પર્વનાળા દશ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને શિખંડીને ભેદ્યા, પછી નારાચ બાણોએ કરી યુધામન્યુ, ઉત્તમૌજા અને મહારથિ સાત્યકિને કંપાવવા લાગ્યો. હે જનાધિપ, યુદ્ધમાં ઉત્તર દક્ષિણ બાણોને ફેંકતા તે યોદ્ધાઓનાં ધનુષ્ પણ મંડલાકાર દેખાતાં હતાં. તેઓનો પ્રત્યંચા શબ્દ, તલ શબ્દ અને રથ નેમિનો શબ્દ જેવી રીતે વર્ષાકાલમાં મેઘનો શબ્દ થાય તેવી રીતે રાત્રિવિષે સંકુલ થતો હતો. હે રાજન્, તે સંગ્રામરૂપિ મેઘ પ્રત્યંચા શબ્દ અને નેમિશબ્દરૂપિ ગર્જનાવાળો, ધનુષ્રૂપિ વિજળીમંડળ અને કેતુરૂપિ શિખરવાળો ને બાણવૃષ્ટિરૂપિ આકુલવૃષ્ટિવાળો થયો હતો. હે નરેંદ્ર, તે અદ્ભૂત વૃષ્ટિને પર્વતનીપેઠે કંપરહિત મોટા પર્વતની સમાન બળવાળો શત્રુસમૂહને પીડનારો સૂર્યપુત્ર કર્ણ રણભૂમિવિષે નાશ પમાડતો હતો. ત્યારપછી જેની સમાન બીજા બાણ નથી એવા વજ્રપાત સરખા, સુવર્ણવડે વિચિત્ર પુંખવાળા તીક્ષ્ણ બાણોએકરી યુદ્ધમાં તમારા પુત્રના હિતમાં પ્રિતિવાળો મહાત્મા સૂર્યપુત્ર કર્ણ શત્રુઓને હણતો હતો. થોડીવારમાં સૂર્યપુત્ર કર્ણે કરેલા કેટલાક છિન્નભિન્ન ધ્વજવાળા, કેટલાક બાણોવડે પીડિત ને ભેદ પામેલ દેહવાળા, કેટલાક સારથિરહિત અને કેટલાક ઘોડાઓરહિત થયા. પછી યુદ્ધમાં સુખ ન પામતા એવા તેઓ યુધિષ્ઠિરનાં સૈન્યપ્રત્યે ગયા. તેઓને ભંગાણ પામેલા ને વિમુખ કરેલા જોઈ ઘટોત્કચે અતિક્રોધ કર્યો ને સુવર્ણ રત્નવડે વિચિત્ર ઉત્તમ રથપ્રત્યે બેસી સિંહનીપેઠે નાદ કર્યો તથા સૂર્યપુત્ર કર્ણ સમીપ જઇ વજ્રસરખા બાણવડે વિં

ધવા લાગ્યો. તે બેઉ કાર્ણિ, નારાચ, શિલીમુખ, નાલીક, દંડાસન, વત્સદંત, વરાહકર્ણ, વિપાઠ, શૃંગ ને ક્ષુરપ્રનામના અસ્ત્રોની વૃષ્ટિવડે આકાશને શબ્દયુક્ત કરતા હતા. યુદ્ધમાં તેઓની બાણધારાઓવડે યુક્ત એવું અંતરિક્ષ, વક્ર જતાં સુવર્ણ પુંખવડે ઉજ્વળ કાંતિવાળી બાણપંક્તિઓવડે જે રીતે વિચિત્ર પુષ્પવાળી ધ્વજાવડે શોભે તે રીતે શોભતું હતું, જ્યારે નિરૂપમ સામર્થ્યવાળા મળેલા તે બેઉ પરસ્પર ઉત્તમ અસ્ત્રોવડે પ્રહાર કરતા હતા ત્યારે તે યુદ્ધમાં કોઈપણ માણસ તે બેના મધ્યમાં એકને પણ વિશેષ દેખતો ન હતો. જેવી રીતે આકાશવિષે રાહુ અને સૂર્યનું અતિમત્ત યુદ્ધ થાય તેવી રીતે તે સૂર્યપુત્ર કર્ણ અને ભીમસેનપુત્ર ઘટોત્કચનું અત્યંત વિચિત્ર અતુલ્ય રૂપવાળું શસ્ત્રોના પાતવડે ભયંકર અતિ સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું. સંજય કહે છે—હે નૃપ, જ્યારે કર્ણ ઘટોત્કચથી તેના વિશેષ કરતાં વધ્યો નહિ ત્યારે અસ્ત્રોને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા કર્ણે ઉગ્રઅસ્ત્ર પ્રકટ કર્યું ને તે અસ્ત્રેકરી તે રાક્ષસના ઘોડા ને સારથિસહિત રથને હણ્યો, પછી રથ રહિત હિડિંબાનો પુત્ર જલદી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, તે માયાયુદ્ધ કરનારો રાક્ષસ જલદી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયો ત્યારે મારા યોદ્ધાઓએ શું જાણ્યું અને શું કર્યું તે મને કહે. સંજય કહે છે—રાક્ષસેંદ્રને અંતર્ધ્યાન પામેલો જોઈ સર્વ કુરૂઓ સોર કરવા લાગ્યા કે માયાયુદ્ધ કરનારો ન દેખાતો એવો આ રાક્ષસ કર્ણને કેમ નથી મારતો? તે સમયે શિઘ્રગતિવાળા અને બિચિત્ર બાણોવડે યુદ્ધ કરનારા કર્ણ બાણોના સમૂહોવડે સર્વ દિશાઓને ઢાંકી દીધી, તોપણ ત્યાં બાણોવડે અંધકારરૂપ આકાશ થવાથી કોઈ પ્રાણી પડયો નહિ. શીઘ્રતાથી સુતપુત્ર કર્ણે હાથના અગ્રભાગવડે બાણોને ગ્રહણ કરતો સાંધતો અને સ્પર્શ કરતો દેખાતો ન હતો. ફક્ત બાણોવડે સર્વ અંતરિક્ષને ઢાંકતો એવો દેખાતો હતો. ત્યારપછી અમે અંતરિક્ષવિષે દારૂણ ઘોર ભયંકર રાતાં વાદળસુરખા પ્રાકાશવાળી અતિદીપ્ત રાક્ષસે કરેલી માયાને જે પ્રમાણે ઉગ્રઅગ્નિની જ્વાલાને જોઇએ તે પ્રમાણે જોઈ. હે કૌરવેંદ્ર, પછીથી તે માયાવિષે વિજળીઓ, બળતાં ઊંબાડીઆંઓ અને હજારો વાગતાં નગારાંઓના અતિઘોર શબ્દ પ્રકટ થયા. તે પછી સુવર્ણ પુંખવાળા બાણ, શક્તિ, ઋષ્ટિ, પ્રાસ, મુસલ, આયુધો, પરશ્વધ, તેલેકરી સ્વચ્છ કરેલા અને પ્રદીપ્ત અગ્રભાગવાળા ખડ્ગ, તોમર ને પટ્ટિશો પડ્યા તથા પ્રકાશવાળા પરિઘ, લોહબદ્ધ

ગદાઓ, વિચિત્ર ને તીક્ષ્ણ ધારવાળા શૂલ, હેમપટ્ટવડે યુક્ત એવી મોટી ગદાઓ ને શતઘ્નીઓ ચોતરફથી પ્રકટ થઈ. તે ઠેકાણે હજારો મોટી શિલાઓ પડી અને અશનિસહિત વજ્રો પડયા. તેમ અનેક ક્ષુરવાળાં અગ્નિસમાન કાંતિવાળાં ચક્ર પ્રકટ થયાં. તે શક્તિ, પાષાણ, પરશ્વધ, પ્રાસ, અસિ, વજ્ર, અશનિ ને મુદ્ગરોની પડતી પ્રકાશવાળી મોટી વૃષ્ટિને કર્ણ બાણોના સમૂહવડે અટાડવા સમર્થ ન થયો. બાણોવડે હણેલા અને પડતા ઘોડાઓનો, વજ્રોવડે હણેલા પડતા હાથિઓનો તથા શિલાઓવડે હણેલા પડતા મહારથિઓનો મોટો શબ્દ થતો હતો, ઘટોત્કચે અતિ ભયંકર જૂદા જૂદા પ્રકારના શસ્ત્રો પાડવાવડે ચોતરફથી હણેલું પીડિતરૂપવાળું તે દુર્યોધનનું સૈન્ય ચોતરફ ભમતું હાહાકારવાળું ખિન્નરૂપવાળું અને નાશ પામતું દેખાયું. તે સમયે પણ આર્યના ભાવથી પુરૂષોમાં શૂર એવા તે યોદ્ધાઓ વિમુખ ન થયા. તે રાક્ષસની ભયંકર રૂપવાળી અતિઘોર મહાશસ્ત્રમય એવી પડતી વૃષ્ટિને અને નાશ પામતા સૈન્યના સમૂહોને જોઈ તમારા પુત્રોપ્રત્યે ઘણું ભય પેઠું. હે નરેંદ્ર, અગ્નિસરખી દીપ્ત જીભ્હાવાળી, અતિ ભયંકર શબ્દવાળી, હજારો બોલતી શાહુડીઓને અને શબ્દ કરતા રાક્ષસોના સમૂહોને પણ જોઈ યોદ્ધાઓ વ્યથા યુક્ત થયા. દીપ્ત જીભ્હા અને અગ્નિ સરખી તીક્ષ્ણ દાઢવાળા બીહામણા પર્વતસરખી કાયાવાળા શક્તિયુક્ત હાથવાળા આકાશમાં રહેલા તે રાક્ષસો જેવી રીતે મેઘ વૃષ્ટિ કરે તેવી રીતે ઉગ્રવૃષ્ટિ કરતા હતા. તેઓએ શર, શક્તિ, શૂલ, ઉગ્રગદાઓ, દીપ્ત ભોગળ, વજ્ર, પિનાક, અશનિના પ્રહાર, શતઘ્નિ તથા ચક્રોવડે પ્રહાર કરેલા અને નાશ પમાડેલા તે યોદ્ધાઓ પડતા હતા. શૂલ ભુશુંડી અસ્મગુડ ને સ્થૂલ દૃઢ લોહપટ્ટોવડે બાંધેલી શતઘ્ની તે રાક્ષસો તમારા પુત્રનાં સૈન્યપ્રત્યે નાખતા હતા, તેથી ભયંકર મોહ પ્રગટ થયો. તે સમયે હણેલા મસ્તકોવડે જેઓનાં આંતરડાં વિખરાયેલાં છે એવા ભાગી ગએલ અંગવાળા શૂરાઓ સુઈ જતા હતા. શિલાઓવડે ઘોડાઓ છિન્ન થયા. હસ્તિઓ પણ ભગ્ન થયા અને રથો ચુર્ણ થઇ ગયા. એવી રીતે મોટી શસ્ત્રવૃષ્ટિને કરતા ઘોરરૂપવાળા જે રાક્ષસો ઘટોત્કચે ઉત્પન્ન કર્યા તેઓ તે વખતે યાચના કરનારને અને ભય પામેલાને પણ મૂકતા ન હતા. જ્યારે કુરૂવીર પુરૂષોનો જેમાં નાશ છે એવો ઘોર કાળે કરેલો ક્ષત્રિયોનો તે અભાવ થતો હતો ત્યારે ઘાયલ થયેલા તે સર્વ કૌરવો આ સૈન્ય

નથી માટે હે કૌરવો ભાગો, કેમકે પાંડવો માટે ઇંદ્રસહિત દેવતાઓ આપણને હણે છે; એમ બૂમ પાડતાથકા જલદી ભાગતાં હતા. તેવી રીતે તે યુદ્ધમાં ભગ્ન થતા તે ભારત યોદ્ધાઓને સૂતપુત્ર કર્ણ ભેટરૂપ થયો. જ્યારે તે સંકુલ યુદ્ધ થતું હતું, સૈન્ય ભંગાણ પામેલું હતું ને નાશ પામતું હતું તથા સૈન્યોનો વિભાપ્રકાશિત ન હતો ત્યારે કૌરવો અને શત્રુઓ જણાતા ન હતા. જ્યારે મર્યાદરહિત ઘોરરૂપવાળું સૈન્ય નાસતું હતું ત્યારે સર્વ દિશાઓને શૂન્ય દેખતા હતા, ને હે રાજન્, તે બાણવૃષ્ટિને છાતિવડે ગ્રહણ કરતા એવા તો એક કર્ણને તે સમયે જોતા હતા, તે પછી રાક્ષસની દિવ્ય માયાને લજ્જાયુક્ત કરતા એવા કર્ણે બાણોવડે અંતરિક્ષને ઢાંકી દીધું. તે વખતે દુષ્કર આર્યકર્મને કરતો એવો સૂતપુત્ર કર્ણ યુદ્ધમાં મોહ પામતો ન હતો. હે રાજન્, તે પછી ભય પામેલા સર્વ સૈંધવ અને બાલ્હિક યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં રાક્ષસના વિજયને જોતા એવા કર્ણના અસંબોધને વખાણતા હતા. તે રાક્ષસે નાખેલી ચક્રયુક્ત શતઘ્નીએ કર્ણના ચાર ઘોડાઓને સાથેજ નાશ પમાડ્યા ને તેઓ પ્રાણરહિત તથા દાંત, નેત્ર અને જીભ્હા જેની ગએલી છે એવી ગોઠણોવડે પૃથ્વીપ્રત્યે પડ્યા. તે સમયે હણેલા ઘોડાવાળા રથમાંથી ઉતરી કૌરવોનો નાશ થવાથી તથા માયાવડે દિવ્યઅસ્ત્ર નાશ પામવાથી વ્યાકુળ મનવાળો કર્ણ ઉચિત વખતને વિચારતો એવો મોહ પામતોજ ન હતો. પછી સર્વ કૌરવો ઘોરરૂપવાળી માયાને જોઈ કર્ણને કહેવા લાગ્યા કે, હે કર્ણ, શક્તિવડે જલદી આજે રાક્ષસને હણ; કારણ કે આ ધૃતરાષ્ટ્રના યોદ્ધા કૌરવો નાશ પામે છે તે ભીમસેન તથા કુંતિપુત્ર અર્જુન આપણને શું કરશે માટે અર્ધરાત્રિ વખતે તપતા આ પાપી રાક્ષસને હણ. કેમકે જે માણસ ઘોરરૂપવાળા સંગ્રામથી અમને મુક્ત કરે તે સૈન્યસહિત કુંતિપુત્રોને અને અમને પણ યુદ્ધ કરાવી શકે. માટે હે કર્ણ, ઈંદ્રે આપેલી શક્તિવડે ઘોરરૂપવાળા આ રાક્ષસને માર, જેથી રાત્રિયુદ્ધમાં ઇંદ્રસરખા યોદ્ધાઓસહિત સર્વ કૌરવો નાશ ન પામે. હે રાજન્, અર્ધરાત્રિવિષે રાક્ષસે પ્રહાર કરેલા કર્ણે, ત્રાસ પમાડેલાં સૈન્યને અને મોટા કૌરવોના શબ્દને સાંભળી શક્તિ ફેંકવા માટે બુદ્ધિ કરી, અને સિંહની પેઠે ક્રોધ પામેલા અમર્ષવાળા રણભૂમિમાં પ્રતિઘાતને ન સહેતા એવા કર્ણે તે રાક્ષસનો વધ કરવાની ઈચ્છાવડે સહન ન થાય એવી શ્રેષ્ઠ વૈજયંતી શક્તિને લીધી. હે રાજન્, જે આ શક્તિ ઘણાં વર્ષ થયાં

રાખી હતી અને યુદ્ધમાં અર્જુનના વધમાટે સત્કાર પામેલી હતી તથા જે શ્રેષ્ઠ શક્તિને કુંડળસહિત નિર્માણ કરી ઈંદ્રે સૂતપુત્ર કર્ણને આપી હતી તે મૃત્યુની બેનરૂપ પાશવડે યુક્ત દીપ્ત શક્તિને જેવી રીતે અંતકની જીહ્વાને તથા બળતાં ઊબાડીઆંને નાખે તેવી રીતે સૂર્યપુત્ર કર્ણે રાક્ષસપ્રત્યે ફેંકી. હે રાજન્, પારકાની કાયાને નાશ પમાડનારી હાથમાં રહેલી પ્રકાશવાળી તે ઉત્તમ શક્તિને જોઈ ભય પામેલો રાક્ષસ વિંધ્યાચળતુલ્ય પ્રમાણવાળા આત્માને કરી ભાગ્યો. તેમ હે નરેંદ્ર, કર્ણના બાહુના મધ્યમાં રહેલી તે શક્તિને જોઈ અંતરિક્ષમાં ભૂત પણ નાદ કરવા લાગ્યાં. અને હે રાજન્, વાયુ પણ સંકુલ વાવા લાગ્યા તથા શબ્દસહિત વજ્ર પૃથ્વીપ્રત્યે પડ્યું. તે વખતે પ્રકાશવાળી તે શક્તિ તે માયાને ભસ્મ કરી રાક્ષસના દઢ હૃદયને ભેદી રાત્રિવિષે શોભતી એવી ઊંચી ગઈ અને નક્ષત્રોના મધ્યમાં પ્રવેશ કરી ગઈ, જૂદા જૂદા પ્રકારના દિવ્યઅસ્ત્ર સમૂહવડે, હસ્તિઓવડે, મનુષ્યોવડે અને રાક્ષસોવડે ભિન્ન થએલા ભયંકર શબ્દ કરતા તે રાક્ષસને ઈંદ્રની શક્તિએ પ્રિય પ્રાણને તજનાર કર્યો. હે રાજન્, તે સમયે શક્તિવડે જેનું મર્મસ્થાન ભેદ પામેલું છે એવો તે મેઘ અને પર્વતસરખો શોભતો હતો. તે પછી જેના પ્રાણ ગએલા છે, જેનું સ્તબ્ધ શરીર થયું છે. જેની જીહ્વા ગએલી છે, જેનો દેહ ભિન્ન થયો છે, એવો ઘટોત્કચ મોટું રૂપ કરી અંતરિક્ષમાંથી પૃથ્વીવિષે પડ્યો. એણે શત્રુઓના નાશ માટે વિચિત્ર આશ્ચર્યરૂપવાળું બીજું કર્મ કર્યું, તે ભયંકર કર્મવાળો ભીમસેનનો પુત્ર ભયંકર રૂપ કરી પડ્યો, અને હે રાજન્, એવી રીતે હણેલા એવા પણ તે રાક્ષસે પોતાના દેહેકરી તમારા સૈન્યના એક ભાગને નાશ કર્યો. પાંડવોનું પ્રિય કરતાં જેના પ્રાણ ગએલા છે એવા પડતા તે રાક્ષસે અતિપ્રમાણવાળી જલદી વધતી કાયાવડે તમારી અક્ષૌહિણી સેનાને તુર્ત નાશ પમાડી. ત્યારપછી સિંહનાદવડે મિશ્ર ભેરી, શંખ, મુરજ, અને આનક નામનાં વાદિત્ર વાગ્યાં અને માયાને દગ્ધ થએલી તથા રાક્ષસને હણેલો જોઈ હર્ષ પામેલા કૈરવો નાદ કરવા લાગ્યા. પછી જે પ્રમાણે વૃત્રાસૂરના વધમાં દેવતાઓએ ઈંદ્રને સત્કારયુક્ત કર્યો હતો તે પ્રમાણે કુરૂઓએ સત્કાર કરેલો કર્ણ તમારા પુત્રના રથપ્રત્યે બેઠેલો ને હર્ષ પણ પામેલો એવો તે પોતાનાં સૈન્યપ્રત્યે પેઠો.

॥ ततःकर्णःकुरुभिःपूज्यमानोयथाशक्रोवृत्रवधेमरुद्भिः ॥
॥ अन्वारूढस्तवपुत्रस्ययानंहृष्टश्चापिप्राविशत्तत्स्वसैन्यम् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे घटोत्कचवधे गुर्जरभाषाया मूनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

संजयउवाच ॥ हैडिम्बिंनिहतंदृष्ट्वाविशीर्णमिवपर्वतम् ॥
॥ बभूवुःपाण्डवाःसर्वेशोकबाष्पाकुलेक्षणाः ॥

સંજય કહે છે—નાશ પામેલા પર્વતને જેમ જુએ તેમ હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને હણેલો જોઈ સર્વ પાંડવો શોકાશ્રુવડે આકુલ નેત્રવાળા થયા, અને વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ તો ઘણા આનંદેકરી યુક્ત એવા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને અર્જુનને મળ્યા. તે મહાનાદ કરી રથની રાશને નિયમિત કરી હર્ષયુક્ત એવા જેવી રીતે વાયુએ કંપાવેલો વૃક્ષ કંપે તેવી રીતે નૃત્ય કરવા લાગ્યા. તે પાછા ફરીને કુંતિપુત્ર અર્જુનને મળી તેને વારંવાર હલાવી રથના સારથિના સ્થાને ગએલા તે બુદ્ધિમાન્ અચ્યુત ભગવાન્ વળી ફરીને નાદ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને હર્ષયુક્ત મનવાળા જાણી નથી અતિપ્રસન્ન મન જેનું એવો હોય તેમ મહાબલવાન્ અર્જુન બોલ્યો કે, હે મધુસૂદન, હિડિંબાના પુત્રના વધેકરી શોકસ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે ત્યાં આજ તમારો આ અતિહર્ષ છે તે અયોગ્ય છે, અમે તો આ સમયે સૈન્યોને વિમુખ દેખી અને ઘટોત્કચને હણેલો જોઈ અત્યંત ઉદ્વેગવાળા છીએ માટે હે જનાર્દન, હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચના વધથી આ અલ્પ પણ હર્ષનું કારણ હશે નહિ. તેથી હે સત્યયુક્ત પુરૂષોમાં ઉત્તમ પૂછેલા તમે આજ મને સત્ય કહો. હે અરિંદમ, જો આ તમારૂં રહસ્ય ન હોય તો કેહેવાને યોગ્ય છો. હે મધુસૂદન, તમે આજ ધૈર્યના વિકારને કહો. હે જનાર્દન, જેમ સમુદ્રના શોષને અને મેરૂના ડગવાને જેમ માનુ તેમ આજ આ તમારાં કર્મને હું માનુછું. વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ કહે છે–હે ધનંજય, જલદી મનની અતિ પ્રસન્નતાને કરનાર ઉત્તમ પ્રાપ્ત થએલા મારા આ અતિહર્ષને સાંભળ. હે મહાદ્યુતે ધનંજય, ઘટોત્કચેકરી એ શક્તિને તજાવિને યુદ્ધમાં કર્ણને જલદી હણેલોજ સમજ. યુદ્ધમાં કાર્તિકસ્વામિપ્રત્યે જેમ ઉભો રહે તેમ જેના હાથમાં શક્તિ

છે એવા આ કર્ણની સામે ઉભો રહે એવો આ લોકમાં કયો પુરૂષ છે? બહુ સારૂં થયું કે જેનાં કવચ અને કુંડળ ગયાં છે એવો કર્ણ થયો. બહુ સારૂં થયું કે તે સફળ એવી એવી શક્તિ ઘટોત્કચવિષે ફસાઈ. જો કવચ અને કુંડળસહિત કર્ણ હોય તો રણભૂમિમાં તે એકલો દેવતાઓસહિત એવા પણ ત્રણ લોકને જીતે તથા ઇંદ્ર વા કુબેર કિંવા જલેશ્વર વરૂણ અથવા યમ પણ રણભૂમિમાં કર્ણપ્રત્યે સમાગમ પામવા ઉત્સાહ ન પામે. માટે તેવી રીતે યુક્ત એવા નરશ્રેષ્ઠકર્ણને, ગાંડિવ ધનુષ્ ઉગામી તું અને સુદર્શન ચક્રને ઊંચું કરી હું રણભૂમિમાં જીતવા શક્તિમાન્ નથી. તારા હિત માટે તો ઇંદ્રે માયાવડે હરિ લીધેલા કુંડળવાળો અને કવચરહિત પ-રપુરને જીતનારો આ કર્ણને કર્યો, જેથી કર્ણે કવચને અને નિર્મળ એવાં તે બે કુંડળને ઉતારી ઇંદ્રને આપ્યાં, તેથી તે વૈકર્તન કેહેવાય છે. જે પ્ર-માણે ક્રોધ પામેલો સર્પ મંત્રના તેજવડે સ્થિર થએલો ભાસે તથા જ્વાલા શમી ગએલો અગ્નિ ભાસે તે પ્રમાણે આજ મને કર્ણ ભાસે છે. હે મહા-બાહો, જ્યારથી બે કુંડળ અને દિવ્ય કવચવડે બદલો વાળી મહાત્મા ઇંદ્રે કર્ણને શક્તિ આપી હતી કે જે આ ઘટોત્કચવિષે તેણે ફેંકી તે શક્તિને પામી ધર્મ જેને મુખ્ય છે એવો કર્ણ ત્યારથી રણભૂમિવિષે તને હણેલો નિરંતર મા-નતો અને સમજતો હતો. હે પુરૂષવ્યાઘ્ર, હે અનઘ, સત્યવડે સમ ખાઊં છું કે આવિરીતે પ્રાપ્ત થએલો પણ કર્ણ તારા વગર બીજા કોઈએપણ હણી શકાય તેમ નથી. વળી બ્રહ્મણ્ય, સત્યવાદી, તપસ્વી, નિયમિત વ્રતવાળો અને શત્રુઓને-વિષે પણ દયાવાન્ છે તેથી કર્ણને વૃષ એમ કહેલો છે; યુદ્ધમાં કુશળ મહાબાહુ જેનું નિરંતર ઊંચું ધનુષ્ છે એવો, જેવી રીતે કેસરીસિંહ નાદ કરે તેવીરીતે નાદ કરતો જેમ હાથિ બીજા હાથિઓને મદરહિત કરે તેમ શ્રેષ્ઠ રથિપુરૂષોને મદરહિત કરે છે અને પુરૂષવ્યાઘ્ર, જેવીરીતે મધ્યાન્હનો સૂર્ય જોઈ શકાય નહિ તેવી રીતે રણભૂમિમાં યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય એવા તમારા મહાત્મા પુરૂષોએ જોઈ શકાતો નથી, શરદૃઋતુમાં જેવો સૂર્ય હોય તેવો બાણસમૂહરૂપિ હજારો કિરણવાળો છે, જે રીતે વર્ષાકાળમાં વૃષ્ટિમાન્ મેઘ હોય તે રીતે વારંવાર બાણરૂપિ ધારાઓને નાખનાર અને દિવ્ય અસ્ત્રરૂપિ જલને આપનાર કર્ણ મેઘરૂપ છે; ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા અને માંસ શોણિતને સ્રવતા એવા દેવતાઓએ પણ આ કર્ણ જીતી શકાય તેમ નથી. હે પાંડવ કવચ અને કુંડળોવડે હીન તથા ઇંદ્રે આપેલી શક્તિવડે રહિત એવો તે આજ

મનુષ્યપણાને પ્રાપ્ત થયો. હવે આના વધ માટે એક ઉપાય થાય એમ છે, કે જ્યારે એનું રથચક્ર પૃથ્વીપ્રત્યે પેસે ત્યારે છિદ્રવિષે બાવરા એવા એ કર્ણને તું પ્રથમ સંજ્ઞાને વિચારી પોતે ગફલતમાં નહિ રહેતાં હણજે. કેમકે યુદ્ધમાં ઉગામેલા અસ્ત્રવાળા ન જીતી શકાય એવા કર્ણને એક શૂર એવો વજ્રસહિત ઇંદ્ર પણ હણે તેમ નથી; તારા હિતમાટે મહાત્મા જરાસંધ, મુહાબાહુ ચેદીદેશનો રાજા શિશુપાલ ને રાક્ષસ એકલવ્ય એ સર્વને મેંજ તે તે ઉપાયોવડે એક પછી એક હણેલા છે. એ પછી બીજાઓ હિડિંબા કિર્મિર ને બક જેઓમાં મુખ્ય છે એવા રાક્ષસેંદ્રોને હણેલા છે. પરચક્રને નાશ પમાડનાર એવા અલાયુધને તથા ઉગ્ર કર્મવાળા બળવાન્ ઘટોત્કચને મેંજ હણેલા છે.

॥ एकैकशोनिहताःसर्वएतेयोगैस्तैस्तैस्त्वद्धितार्थमयैव ॥

॥ अथापरेनिहताराक्षसेन्द्राहिडिम्बकिर्मीरबकप्रधानाः ॥

॥ अलायुधःपरचक्रावमर्दीघटोत्कचश्चोग्रकर्मातरस्वी ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे घटोत्कचवधे श्रीकृष्णहर्षे गुर्जरभाषाया मशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८०॥

अर्जुनउवाच ॥ कथमस्मद्धितार्थंतेकैश्चयोगैर्जनार्दन ॥

॥ जरासन्धप्रभृतयोघातिताःपृथिवीश्वराः ॥

અર્જુન પૂછે છે—હે જનાર્દન કૃષ્ણ, કેવી રીતે આમારા હિતમાટે, ક્યા ક્યા ઉપાયોવડે જરાસંધ આદિ રાજાઓને હણ્યા. વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ જો પૂર્વે મહાબળવાન્ જરાસંધ, ચેદિરાજ, શિશુપાલ અને રાક્ષસ એકલવ્યને ન હણ્યા હોત તો હમણાં ભયંકર થાત અને દુર્યોધન રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેઓને અવશ્ય માગત ને આપણાવિષે નિરંતર દ્વેષવાળા તેઓ કૌરવોનોજ આશ્રય કરત, દેવતાઓનીપેઠે તે મહાધનુર્ધારિ અસ્ત્રકુશળ દૃઢ યુદ્ધ કરનાર શૂરાઓ સઘળી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનની સેનાને સાચવત, સૂતપુત્ર જરાસંધ, ચેદીરાજ, શિશુપાલ ને નિષાદ, એકલવ્ય દુર્યોધનનો આશ્રય કરી આ પૃથ્વીને જીતે તેમ હતા. હે ધનંજય, જે ઉપાયોવડે તેઓને મેં હણ્યા તે પણ સાંભળ–યુક્તિઓ વગર તેઓ યુદ્ધમાં દેવતાઓએ પણ

જીતી શકાય તેમ ન હતા. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, તેઓમાંનો એક એક જૂદો જૂદો સંગ્રામવિષે લોકપાળોએ રક્ષીં કરેલી સઘળી દેવતાઓની સેના-સાથે યુદ્ધ કરે તેમ હતા. બળભદ્રે તિરસ્કાર કરેલા રોષ પામેલા જરાસંધે અમારા વધ માટે સર્વનો ઘાત કરનારી અગ્નિસમાન કાંતિવાળી આકાશના સિમાડાને કરતી હોય તેમ રહેલી ગદાને ફેંકી; તે સમીપ આવતી ગદા જે પ્રમાણે ઈંદ્રે નાખેલું વજ્ર દેખાય તે પ્રમાણે દેખાઈ; સમીપ આવતી તે ગદાને જોઈ બળભદ્રે તેના નાશ માટે સ્થૂણાકર્ણ નામના બાણને ફેંકયું. અસ્ત્રના વેગેકરી હણેલી તે ગદા જેવી રીતે પૃથ્વીને ચીરતી હોય અને પર્વતોને કંપાવતી હોય તેવી રીતે પૃથ્વીવિષે પડી. તે સમયે ઘોર અતિપરાક્રમવાળી જરા નામની રાક્ષસી હતી તે,ઉત્પન્ન થએલા શત્રુઓને દમનારા જરાસંધને સાંધતી હતી અને બે માતાઓથી જૂદા જૂદા અર્ધ દેહવાળો જરાનામની રાક્ષસીએ સાંધ્યો તેથી જરાસંધ થયો. હે કુંતિપુત્ર, તે સ્થૂણાકર્ણ અસ્ત્રેકરી ભૂમિ પ્રત્યે રહેલી સૂત અને બાંધવસહિત તે રાક્ષસીને ગદા સાથે હણી અને હે ધનંજય, તારા જોતાં ગદાસહિત રાક્ષસી રહિત થએલા જરાસંધને મહાયુદ્ધમાં ભીમસેને હણ્યો. હે નરોત્તમ, જો ગદા જેના હાથમાં છે એવો પ્રતાપવાન્ જરાસંધ હત તો રણભૂમિવિષે તેને હણવા ઈંદ્રસહિત એવા પણ દેવતાઓ શક્તિમાન્ થાત નહિ. તારા હિત માટે કપટેકરી દ્રોણાચાર્યવડે આચાર્યપણું કરી સત્યપરાક્રમવાળા એકલવ્ય ભિલ્લને અંગુઠારહિત કર્યો. તે જેણે અંગુલિત્રાણ બાંધેલું છે એવો દૃઢ પરાક્રમવાળો અતિ માનવાન્ વનમાં ફરનારો ભિલ્લ બીજા રામ હોય તેમ શોભતો હતો. હે કુંતિપુત્ર, જ્યારે અંગુઠાસહિત એવા એકલવ્યને યુદ્ધમાં ક્યારે પણ જીતવા માટે રાક્ષસ અને ઉરગસહિત દેવ દાનવ પણ સમર્થ નથી ત્યારે રાત્રિ દિવસ અસ્ત્ર ફેંકતો કુશળ દૃઢ મુઠીવાળો તે, મનુષ્ય માત્રે તો શું જોઈ શકાય? તારા હિતમાટે મેં સંગ્રામના અગ્રભાગમાં તેને હણ્યો ને તારી પ્રત્યક્ષ પરાક્રમિ ચેદિરાજ શિશુપાળને માર્યો, તે કર્ણ પણ સંગ્રામમાં સર્વ સુર અને અસુરોએ જીતિ શકાય તેવો નથી, તેના વધ માટે અને બીજા દેવતાઓના દ્વેષિઓના વધ માટે તથા લોકોના હિતની ઈચ્છાવડે હે નરવ્યાઘ્ર, તું જેનો સહાય છે એવો હું ઉત્પન્ન થયો છું. રાવણસમાન બળવાળા તથા વેદ અને યજ્ઞનો વિનાશ કરનારા હિડિંબ, બક અને કિર્મીર રાક્ષસોને ભીમસેનવડે નાશ પમાડ્યા, તેમજ માયાવિ અલાયુધને હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચવડે હણ્યો અને

હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચને કર્ણે ઉપાયવડે શક્તિએકરી હણ્યો; જો મહાયુદ્ધમાં એને કર્ણે શક્તિવડે ન હણ્યા હોત તો ભીમસેનના પુત્ર ઘટોત્કચને મારે મારવો પડત. મેં જે પૂર્વે ન હણ્યો એ તારા પ્રિયની ઈચ્છાવડે, એ બ્રાહ્મણ અને યજ્ઞોનો દ્વેષી, ધર્મનો લોપ કરનાર અને પાપાત્મા રાક્ષસ હતો તેમાટે એને નાશ પમાડયો. હે અનઘ, ઈંદ્રે આપેલી શક્તિને પણ મેંજ ઉપાયેકરી વ્યર્થ કરી, કેમકે હે પાંડવ, જે ધર્મનો લોપ કરનારા છે તેઓ મારે વધ કરવા યોગ્ય છે. ધર્મના સ્થાપન માટે તો અમારી નાશરહિત પ્રતિજ્ઞા છે તે તને સત્યેકરી સમ ખાઈ કહુંછું કે જ્યાં વેદ, સત્ય, દમ, પવિત્રતા, ધર્મ, લજ્જા, લક્ષ્મી, ધૃતિ અને ક્ષમા છે ત્યાં હું ક્રીડા કરૂંછું માટે તારે વૈકર્તન એવા કર્ણપ્રત્યે ખેદ ન કરવો અને તને ઉપાય બતાવુંછું કે જેણેકરી તું તેને સહન કરીશ ને વૃકોદર એવો ભીમસેન પણ રણભૂમિવિષે દુર્યોધનને હણશે. હે પાંડવ, તેના પણ વધના ઉપાયને તને કહીશ, આ શત્રુઓની સેનાપ્રત્યે સંકુલ શબ્દ વૃદ્ધિ પામે છે. તારાં સૈન્યો દશદિશાઓપ્રત્યે દોડે છે, કેમકે જેને નિશાન પ્રાપ્ત થએલું છે, એવા કૌરવો તારી સેનાને હણે છે અને આ પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્ય તમારાં સૈન્યને દહે છે.

॥ विद्रवन्तिचसैन्यानित्वदीयानिदिशादशे ॥
॥ लब्धलक्ष्याहिकौरव्याविघ्नन्तिचमूंतव ॥
॥ दहत्येषचवःसैन्यंद्रोणःप्रहरतांवर ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषाया मेकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ एकवीरवधेमोघाशक्तिःसूतात्मजेयदा ॥
॥ कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्यसतांपार्थेनमुक्तवान् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—જ્યારે સૂતપુત્ર કર્ણવિષે એક શૂર પુરૂષના વધવિષે સફળ એવી શક્તિ હતી ત્યારે સર્વને તજી તેણે તે શક્તિને કુંતિપુત્ર અર્જુનવિષે શા માટે ન મૂકી? કેમકે તેના હણાવાથી સર્વ પાંડવ અને

સૃંજય યોદ્ધાઓ હણેલા થાત. એક શૂરના વધથી શા માટે યુદ્ધમાં જય ન કર્યો? વળી બોલાવેલો હું પાછો ન વળું એવી રીતે તેનું મહાવ્રત હતું. વાસ્તે જ્યારે સૂતપુત્ર કર્ણ પોતે તે અર્જુનને શોધવા યોગ્ય હતો ત્યારે બે રથવડે યુદ્ધ કરનાર અર્જુનને બચાવી ઈંદ્રે આપેલી શક્તિવડે કર્ણે કેમ માર્યો નહિ તે હે સંજય મને કહે. નિશ્ચે બુદ્ધિ અને સહાયરહિત મારા પુત્રને શત્રુઓએ છેતર્યો હશે, ત્યારે તે પાપી કેવી રીતે શત્રુઓને જીતે? કેમકે એના જયના આશ્રયરૂપ જે પરમશક્તિ હતી તે શક્તિ તો વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે ઘટોત્કચવિષે વ્યર્થ કરાવી અને જેવી રીતે ઠુંઠા પુરૂષના હાથમાં રહેલા ફળને અતિ બળવાન પુરૂષે લેવાય તેવી રીતે સફળ એવી તે શક્તિ ઘટોત્કચ વિષે વ્યર્થ થઇ માટે જે પ્રમાણે વરાહ કુતરાના યુદ્ધથી તે બેનો નાશ થાય અને કુતરાના ભક્ષકને લાભ થાય તે પ્રમાણે વિદ્વાન્, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને, અને કર્ણ અને હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચનો લાભ થયો. એમ માનું છું. જો ઘટોત્કચ કર્ણને મારે તો તે પાંડવોને પરમ લાભ થાય અને જો કર્ણ તેને હણે તોપણ શક્તિના નાશથી કાર્ય સિદ્ધ થાય. એ રીતે બુદ્ધિવડે વિચારી બુદ્ધિમાન્ પાંડવોના પ્રિય અને હિતને કરનાર એવા વસુદેવના પુત્ર મહાત્મા કૃષ્ણે યુદ્ધમાં કર્ણવડે ઘટોત્કચને નાશ પમાડયો. સંજય કહે છે—હે રાજન્, અર્જુનને શક્તિવડે હણવાની કર્ણની ઈચ્છાને જાણી મહાબુધિમાન્ મધુદૈત્યને હણનારા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણે તમારા દુષ્ટ વિચારને લીધે રાક્ષસેશ્વર મહાબળવાન્ ઘટોત્કચને બે રથેકરી યુદ્ધ કરનારા કર્ણ વિષે લગાડયો. હે કુરૂદ્વહ, જો મહારથિ કર્ણથી કુંતિપુત્ર અર્જુનની કૃષ્ણ રક્ષા ન કરત તો તે વખતેજ આપણે સિદ્ધ કાર્યવાળા થાત. હે ધૃતરાષ્ટ્ર, યુદ્ધમાં યોગિના ઈશ્વર પ્રભુ જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ વગર ઘોડા ધ્વજ અને રથસહિત અર્જુન પૃથ્વી વિષે પડે? ન પડે-હે પાર્થિવ, ઘણાઓએ તેને ઉપાયોવડે રક્ષા કરેલો અને કૃષ્ણે પાળેલો તે અર્જુન સન્મુખ રહ્યો શત્રુઓને જીતેજ. જે રીતે વજ્ર વૃક્ષને હણે તે રીતે શક્તિ જલદી કુંતિપુત્ર અર્જુનને હણે તે માટે તો તે કૃષ્ણ, વિશેષ સફલ શક્તિ થકી અર્જુનની રક્ષા કરતા હતા. ધૃતરાષ્ટ પૂછે છે—હે સૂત સંજય. મારો પુત્ર વિરોધી ખરાબ વિચારવાળો અને આત્માને પંડિત માનનાર છે કે જેનો આ જયપ્રત્યે શત્રુના વધનો ઉપાય નષ્ટ થયો. હે સંજય, સર્વ શસ્ત્રધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ મહાબુદ્ધિમાન્ તે કર્ણે સફલ શક્તિને ધનંજય

અર્જુન વિષે કેમ ફેંકી નાંહ ? હે મહાબુદ્ધિવાળા સંજય, તારો પણ એ અન્યાય થયો કે જે તે એ અર્થને જણાવ્યો નહિ સંજય કહે છે કે દુર્યોધનની, શકુનિની, મારી અને દુઃશાસનની નિરંતર રાત્રિ રાત્રિ વિષે એજ માગણી હતી કે હે કર્ણ, કાલે સર્વ સૈનિકોનું તજી ધનંજય અર્જુનનો નાશ કર, પછી દાસની પેઠે પાંડવ અને પાંચાલ યોદ્ધાને આપણે ભોગવશું અથવા કુંતિપુત્ર અર્જુનના હણાવાથી જો વૃષ્ણિ ઉત્તમ એવા કૃષ્ણ પાંડવોમાંથી એકને પણ રાજ્યવિષે સ્થાપે તો તેને હણવા; કેમકે કૃષ્ણ પાંડવોનું મૂળ છે. જેમ થડ હોય તેમ કુંતિપુત્ર અર્જુન ઉત્પન્ન થયો છે, જેમ શાખાઓ હોય તેમ બીજા કુંતિપુત્રો છે અને પંચાલ યોદ્ધાઓ પત્રરૂપ છે, તેમ કૃષ્ણ જેના આશ્રય બળ અને નાથ છે એવા પાંડવો છે તેથી જેવી રીતે નક્ષત્રોના પરમ આશ્રયરૂપ ચંદ્રમાછે, તેવી રીતે એ પાંડવોના પરમ આશ્રયરૂપ કૃષ્ણ છે; માટે હે સૂતપુત્ર, પાન શાખા અને થડને તજી સર્વદા સર્વ ઠેકાણે પાંડવોના મૂળરૂપ એવા કૃષ્ણછે એમ સમજ હે રાજન્, જો કર્ણ યાદવના પુત્ર કૃષ્ણને હણે તો સઘળી પૃથ્વી તેના વશમાં રહે એમાં સંશય નથી. હે નરેંદ્ર, જો યદુકુળ અને પાંડવોને આનંદ ઉપજાવનાર મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ હણેલ એવા પૃથ્વી વિષે શયન કરે તો નિચે પર્વત સમુદ્ર ને વનસહિત પૃથ્વી તારી આધિનતાને પામે. દેવતાઓના ઈશ્વર અપ્રમેય ઋષીકેશ એવા શ્રીકૃષ્ણના જાગતાં એવી રીતે તે બુદ્ધિ તો કરી પણ યુદ્ધના સમયમાં મોહ પામી અર્જુનની, રાધાપુત્ર કર્ણથી કેશવ એવા શ્રીકૃષ્ણ સદા રક્ષા કરતા હતા, જેથી એને રણભૂમિમાં કર્ણ પાસે રેહેવા દેવા ઈચ્છતા નહતા. વળી હે પ્રભો ધૃતરાષ્ટ્ર, તે સફલ શક્તિને કેવી રીતે નિષ્ફળ કરૂં એવા હેતુથી અચ્યુત ભગવાન્ બીજા મહારથિઓને કર્ણસમીપ રાખતા હતા. હે રાજન્, એવી રીતે કર્ણથી મોટા મનવાળા જે કૃષ્ણ કુંતિપુત્ર અર્જુનની રક્ષા કરે છે તે પુરૂષોત્તમ આત્માને કેમ ન સાચવે? હું વિચાર કરી જોઉ છું તો. ત્રણ લોકમાં તેવો પુરૂષ નથી કે જે શત્રુઓને દમનાર ચક્ર જેનું આયુદ્ધ છે એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણને જીતે. સંજય કહેછે—તે સમયે મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણને રથશાર્દૂલ મહારથિ સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ કહ્યું કે, કર્ણનો અર્જુન વિષે શક્તિ નાખવી એ નિશ્ચય હતો, તેમ કર્ણપાસે ઘણા પરાક્રમવાળી શક્તિ હતી તે શામાટે સૂતપુત્ર કર્ણે ફાલ્ગુન અર્જુનવિષે ન ફેંકી? વાસુદેવ એવા કૃષ્ણ કહે છે કે દુઃશાસન કર્ણ અને સિંધુદેશના રા-

ના જયદ્રથસહિત શકુનિ, એ નિરંતર વિચાર કરતા હતા અને દુર્યોધન જેમાં અગ્રેસર છે એવા તે કેહેતા હતા કે હે મહાધનુર્ધારિ અત્યંત પરાક્રમવાળા કર્ણ, હે જીતનારાઓમાં ઉત્તમ કર્ણ, તારે રણભૂમિવિષે કુંતિપુત્ર ધનંજય વગર આ શક્તિને બીજાવિષે ફેંકવી નહિ; કારણ કે જે પ્રમાણે ઈન્દ્ર દેવતાઓમાં અતિ યશવાળો છે તે પ્રમાણે તેઓમાં તે અતિયશવાળો છે. જેમ અગ્નિરહિત દેવતાઓ થાય તેમ કુંતિપુત્ર અર્જુનના હણાવાથી પાંડવો સંજય યોદ્ધાઓસહિત આત્મારહિત થશે. હે શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિ એ રીતે કર્ણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે અને નિરંતર કર્ણના હૃદયવિષે ગાંડિવ ધનુષ્યવાળા અર્જુનનો વધ રહ્યો છે, વાસ્તે હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં ઉત્તમ, હુંજ રાધાપુત્ર કર્ણને મોહિત કરૂં છું તેથી તેણે શ્વેત વાહનવાળા પાંડુપુત્ર અર્જુન વિષે શક્તિ ફેંકી નહિ. હે યોદ્ધાઓમાં ઉત્તમ, તે શક્તિ અર્જુનના મૃત્યુરૂપ છે એવી રીતે નિરંતર વિચાર કરતો એવો હું તેને નિદ્રા નથી અને મનથી હર્ષ નથી. હે શિનિપુંગવ, આજ તે શક્તિને ઘટોત્કચવિષે વ્યર્થ કરેલી જોઈ ધનંજય અર્જુનને મૃત્યુના મુખમાંથી મુક્ત થએલો જોઉ છું. જે પ્રમાણે યુદ્ધમાં મારે અર્જુન રક્ષા કરવા યોગ્ય છે તે પ્રમાણે પિતા, માતા, તમે ભાઈઓ અને પ્રાણ પણ રક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. હે સાત્વત સાત્યકિ, ત્રૈલોક્યના રાજ્યથી જે કાંઈ પણ બીજું અતિ દુર્લભ હોય તેને પણ કુંતિપુત્ર ધનંજયવિના હું ન ઈચ્છું, એ માટે હે યુયુધાન, મર્યા પછી પીછા આવેલાને જેમ જોઈએ તેમ કુંતિપુત્ર અર્જુનને જોઈ આજ મને ઘણામાં ઘણો હર્ષ થયો અને એ માટે યુદ્ધમાં રાક્ષસને મેં કર્ણ તરફ મોકલ્યો; કારણ કે યુદ્ધમાં રાત્રિવિષે કર્ણને પીડવા બીજો સમર્થ નહોતો. સંજય કહે છે—તે સમયે ધનંજયના હિતવિષે યુક્ત તથા તેના પ્રિયમાં નિરંતર પ્રીતિવાળા દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણે એવી રીતે સાત્યકિને કહ્યું.

॥ इतिसात्यकयेप्राहतदादेवकिनन्दनः ॥

॥ धनंजयहितेयुक्तस्तत्प्रियेसततंरतः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे कृष्णवाक्ये गुर्जरभाषायां द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ कर्णदुर्योधनादीनांशकुनेःसौबलस्यच ॥
॥ अपनीतंमहत्ताततवचैवविशेषतः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે તાત, કર્ણ અને દુર્યોધન આદિનો, સુબલાપુત્ર શકુનિનો તથા વિશેષેકરી તારો મોટો અન્યાય છે. જ્યારે નિરંતર રણભૂમિવિષે ઇંદ્રસહિત એવા દેવતાઓએ પણ ન નિવારાય એવી અસહ્ય અને હણનારી તે શક્તિને જાણો છો ત્યારે હે સંજય, યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું ત્યારે પ્રથમ શામાટે કર્ણે દેવકીપુત્ર કૃષ્ણવિષે અથવા અર્જુનવિષે તેને ન ફેંકી. સંજય કહે છે—હે કુરૂકુળ શ્રેષ્ઠ વિશાંપતે, સંગ્રામથી નિવૃત્ત થએલા અમારા સર્વેનો નિરંતર રાત્રિવિષે આ વિચાર થતો કે હે કર્ણ, હે કર્ણ, કાલે પ્રાતઃકાલમાં આ શક્તિ કેશવ ભગવાનવિષે અથવા અર્જુનવિષે નાખવી પણ પછીથી હે રાજન, પ્રાતઃકાલવિષે કર્ણની અને બીજા યોદ્ધાઓની તે બુદ્ધિ ફરીને દેવતાઓએ નાશ કરતી હતી. હું તો દૈવનેજ પરમ માનુ છું કે હાથમાં રહેલી શક્તિવડે કર્ણે રણભૂમિવિષે કુંતિપુત્ર અર્જુનને અથવા દેવકી પુત્ર કૃષ્ણને માર્યા નહિ. તેના હાથમાં રહેલી શક્તિ જેવી કાળરાત્રિ હોય તેવી ઉદય પામેલી હતી. પણ ભાગ્યેકરી નષ્ટ બુદ્ધિ થવાથી કર્ણે તેને નાખી નહિ. હે પ્રભો, દેવકીપુત્ર કૃષ્ણ વિષે અથવા ઇંદ્રતુલ્ય કુંતિપુત્ર અર્જુનવિષે વધ માટે ઇંદ્રે આપેલી શક્તિ નાખવામાં દેવમાયાએ કર્ણને મોહિત કરયો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—દૈવેકરીને અને કેશવભગવાનની બુદ્ધિ તથા પોતાની બુદ્ધિવડે તમે દુઃખી થયા, જેથી ઇંદ્રે આપેલી શક્તિ તૃણરૂપ ઘટોત્કચને હણી ગઈ તથા તેજ ખરાબ અન્યાયવડે કર્ણ, મારા પુત્રો અને બીજા સર્વ રાજાઓ યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે ગએલા હોય તેમ થયા. જ્યારે હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ હણાયો ત્યારે ફરીને જેવી રીતે કુરૂ અને પાંડવોનું યુદ્ધ થયું તે મને કહે. જેવ્યૂહયુક્ત સૈન્યવાળા પ્રહાર કરનારા પાંડવો ને સંજય યોદ્ધાઓ પણ પંચાલ યોદ્ધાઓ સાથે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે દોડતા હતા, તેઓ કેવી રીતે યુદ્ધ કરતા હતા? સોમદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાના અને સિંધુદેશનારાજા જયદ્રથના વધથી અમર્ષેકરી જીવિતને તજી આવતા તથા સેનાપ્રત્યે પેસતા અને બાણોને ફેંકતા એવા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે જેવી રીતે મોટા વ્યાઘ્રપ્રત્યે અને ફાડેલા મુખવાળા કાળપ્રત્યે જાય તેવી રીતે તેઓ કેમ જઈ શક્યા? હે તાત, દુર્યોધન જેઓમાં અગ્રેસર છે એવા જે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કર્ણ અને કૃપાચાર્ય તેઓ

દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરતા હતા? તેઓ યુદ્ધમાં શું કરતા હતા? હે સંજય, ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હણવા ઈચ્છતા એવા અર્જુન અને ભીમસેનને મારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં કેવી રીતે પીડતા હતા? અને સિંધુરાજ જયદ્રથના વધેકરી આ કૌરવો તથા ઘટોત્કચના વધે કરી તે પાંડવો અમર્ષવાળા અને અતિ ક્રોધ પામેલા થઈ રાત્રિવિષે કેવી રીતે યુદ્ધ કરતા હતા તે કહે. સંજય કહે છે—હે રાજન્, જ્યારે કર્ણે રાત્રિવિષે રાક્ષસ ઘટોત્કચને હણ્યો અને શબ્દ કરતા હર્ષ પામેલા યુદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા એવા તમારા યોદ્ધાઓ વેગવડે જલદી આવતા હતા તથા સૈન્ય વધ પામતું હતું ને ઘોર રાત્રિ થઈ હતી ત્યારે અતિ દીનતાને પામેલા મહાબાહુ રાજા યુધિષ્ઠિર ભીમસેનપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે, હે મહાબાહો, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનની સેનાનું વારણ કર. કેમકે હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચના વધથી મને ઘણો મોહ થયો છે. એવી રીતે ભીમસેનને કહી પોતાના રથવિષે ગયા અને આંસુથી ભરેલા મુખવાળા વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતા એવા રાજા યુધિષ્ઠિર કર્ણના ભયંકર પરાક્રમને જોઈ અતિ મોહ પામ્યા. પછી તે વખતે તેમને વ્યથાયુક્ત જોઈ કૃષ્ણ આવું વચન બોલ્યા કે હે કુંતિપુત્ર, વ્યથા કરો માં; કેમકે એ વિહ્વલપણું તમારેવિષે જેવી રીતે હલકા પુરૂષવિષે હોય તેવી રીતે યોગ્ય નથી. માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠરાજન્, ઉઠો યુદ્ધ કરો અને મોટા કામના ભારને ધારણ કરો; કારણ કે તમે વિહ્વલપણાને પામવાથી વિજયમાં સંશય થશે. એવી રીતે કૃષ્ણનાં વચનને સાંભળી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર હાથવડે નેત્રને શુદ્ધ કરી કૃષ્ણપ્રત્યે વચન બોલ્યા કે હે મહાબાહો, મેં ધર્મની ઉત્તમગતિ જાણેલી છે કે જે માણસ કરેલાંને નથી જાણતો તેને બ્રહ્મહત્યાનું ફળ થાય છે. હે જનાર્દન, બાળક એવા પણ મહાત્મા હિડિંબાના પુત્ર ઘટોત્કચે વનમાં રહેલા એવા જે અમે તેઓની અસ્ત્રના કારણથી શ્વેતવાહનવાળા પાંડુપુત્ર અર્જુનને ગએલો જાણી સહાયતા કરી હતી અને હે કૃષ્ણ, એ મહાધનુર્ધારીઅને કામવનમાં મળ્યો હતો તથા જ્યાંસુધિ ધનંજય આવ્યો ન હતો ત્યાંસુધી અમારી સાથે રહ્યો હતો. તેણે ગંધમાદનની યાત્રામાં અમને દુઃખથી તાર્યા હતા અને તે મહાત્માએ થાકી ગએલી દ્રૌપદીને પીઠવડે ઉપાડી હતી. હે પ્રભો, આરંભથી યુદ્ધોમાં એણે જે કર્યું છે તે તેણે મહા યુદ્ધમાં મારે માટે દુઃખે કરી કરાય તેવું કર્મ કર્યું છે. હે જનાર્દન, સ્વભાવથી જે મારી સહદેવમાં પ્રીતિ, છે તેજ મારી પરમપ્રીતિ

રાક્ષસેંદ્ર ઘટોત્કચવિષે છે. મહાબાહુ તે મારો ભક્ત છે અને હું એને પ્રિય છું તથા એ મારે પ્રિય છે, તેણેકરી હે વાર્ષ્ણેય કૃષ્ણ, શોકવડે તાપ પામેલો હું મોહ પામું છું. હે વાર્ષ્ણેય, કૌરવોથી નાસતાં સૈન્યોને અને યુદ્ધમાં યત્નવાળા મહારથિ દ્રોણાચાર્ય તથા કર્ણને જુઓ, જેવી રીતે બે મત્તહસ્તિઓએ કમલવનને છુંદાય તેવી રીતે અર્ધરાત્રિવિષે આ બેઉ સૈનિકોએ પાંડવોના સૈન્યને દુઃખીત કર્યું. હે માધવ, ભીમસેનના બાહુબળનો તથા કુંતિપુત્ર અર્જુનના વિચિત્ર અસ્ત્રપણાનો અનાદર કરી કૌરવો પરા મ કરતા હતા. રણભૂમિવિષે આ દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ અને રાજા દુર્યોધન યુદ્ધમાં રાક્ષસને હણી નાદ કરેછે. હે જનાર્દન, અમારા અને તમારા જીવતાં સૂતપૂત્ર કર્ણ સાથે મળેલો હિડિંબાનો પુત્ર ઘટોત્કચ કેમ મૃત્યુ પામ્યો? અર્જુનના જોતાં અમને સર્વને ગણ્યા વગર મહાબળવાન ભીમસેનનાપુત્ર રાક્ષસને હણ્યો. જ્યારે દુરાત્મા ધૃતરાષ્ટ્રના યોદ્ધાએ અભિમન્યુને હણ્યો ત્યારે રણભૂમિમાં અર્જુન ન હતો અને દુરાત્મી સિંધુરાજ જયદ્રથે અમને સર્વને રોક્યા તથા તે કર્મવિષે પુત્રસહિત દ્રોણાચાર્ય નિમિત્તરૂપ થયા. વળી પોતે દ્રોણાચાર્યે પ્રયત્ન કરતા કર્ણને વધનો ઉપાય બતાવ્યો ને તેણે ખડ્ગે કરી પ્રભુને બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું અને ઘાતકી પુરૂષનીપેઠે કૃતવર્માએ દુઃખમાં રહેલા અભિમન્યુંના ઘોડાને તથા જલદી બે પડખાના સારથિઓને હણ્યા. તેવી રીતેજ બીજા મહાધનુર્ધારિઓ યુદ્ધમાં સુભદ્રાનાપુત્ર અભિમન્યુને હણતા હતા. હે યાદવશ્રેષ્ઠકૃષ્ણ, થોડાં કારણને લીધે જે ગાંડિવ ધનુષ્યવાળા અર્જુનને સિંધુરાજ જયદ્રથને હણ્યો તેપણ મને અતિ પ્રિય નથી. કેમકે જો શત્રુનો વધ ન્યાયયુક્ત હોય તો પાંડવોએ કરવા યોગ્ય છે. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ, રણભૂમિવિષે કર્ણ અને દ્રોણાચાર્યને પ્રથમ મારવા એવી મારી બુદ્ધિ હતી, કારણ કે એ બે આપણનાં દુઃખોનું મૂળ છે. રણભૂમિમાં એ બેને પામી દુર્યોધન આશ્વાસના પામ્યો છે, માટે જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય અને અનુચરસહિત સૂતપુત્ર કર્ણ હણવા યોગ્ય હતા તે ઠેકાણે મહાબાહુ અર્જુને દૂર વસનારા સિંધુરાજ જયદ્રથને હણ્યો. મારે તો અવશ્ય સૂતપુત્ર કર્ણને નાશ કરવો છે; તે માટે હે શૂર કૃષ્ણ, હું પોતે કર્ણને હણવાની ઈચ્છાવડે જઈશ. પછી દ્રોણાચાર્યના સૈન્યસાથે મહાબાહુ ભીમસેન મળેલો છે એવી રીતે કહી ઉતાવળા એવા તે યુધિષ્ઠિર મોટા ધનુષને શબ્દાયમાન કરી તથા ભયંકર શંખને વગાડી જલદી ગયા. તે સમયે હજાર રથ, ત્રણ હજાર હાથિ ને પાંચ હજાર ઘોડાઓવડે તથા પ્રભદ્રક યો-

દ્ધાસહિત એવો પંચાલ યોદ્ધાવડે યુક્ત ઉતાવળો શિખંડી રાજાની પાછળ ગયો, તે વખતે જેમાં યુધિષ્ઠિર અગ્રેસર છે એવા કવચધારિ પાંડવ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ ભેરી અને શંખ વગાડવા લાગ્યા, તે સમયે મહાબાહુ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ધનંજયને કેહેવા લાગ્યા કે આ ક્રોધયુક્ત યુધિષ્ઠિર ઉતાવળા સૂતપુત્ર કર્ણને હણવાની ઈચ્છાથી જાય છે તેની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી. એ પ્રમાણે કહી ઋષીકેશ જનાર્દન ભગવાને જલદી ઘોડાઓને હાંકયા અને દૂર જતા રાજા યુધિષ્ઠિરને અનુસર્યા. સૂતપુત્ર કર્ણને હણવાની ઈચ્છાવડે જલદી જતા અને શોકવડે જેનો સંકલ્પ નાશ પામ્યો છે એવા અગ્નિવડે બળતા હોય નહિં શું તેમ રહેલા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરપ્રત્યે આવી વ્યાસ કહે છે કે સંગ્રામવિષે કર્ણને પામી અર્જુન જીવે છે તે બહુ સારૂં થયું. કેમકે અર્જુનના વધને ઈચ્છતા એવા કર્ણે શક્તિ રાખી હતી અને તે કારણથી મહાયુદ્ધમાં એ રથવડે યુદ્ધ કરનાર કર્ણપ્રત્યે અર્જુન ન ગયો તે ઠીક થયું. હે યુધિષ્ઠિર, સ્પર્ધાવાળો તે બે સર્વ દિવ્ય અસ્ત્રોને સ્રજે અને અસ્ત્રો જ્યારે નાશ પામવા લાગે ત્યારે જરૂર પીડા પામેલો કર્ણ યુદ્ધમાં ઈંદ્રે આપેલી શક્તિને ફેંકે તેથી હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તમને ભયંકર દુઃખ થાય. માટે હે માનદ, સૂતપુત્ર કર્ણે રાક્ષસને હણ્યો તે ઠીક થયું. એ રાક્ષસ કાળેકરીનેજ ઈન્દ્રની શક્તિને નિમિત્તરૂપ કરીં નાશ પામ્યો ને હે તાત, યુદ્ધમાં તો રાક્ષસ તમારાજ કારણથી નાશ પામ્યો. માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ક્રોધ કરો માં અને શોકવિષે મન કરો માં. હે યુધિષ્ઠિર, આ લોકવિષે સર્વ પ્રાણિઓની એ અવસ્થા થાય છે માટે સર્વ ભાઈઓ અને મહાત્મારાજા ઓસહિત સંગ્રામવિષે કૌરવોપ્રત્યે યુદ્ધ કરો હે ભારત રાજન, હે તાત, આજથી પાંચમે દિવસે પૃથ્વી તારી થશે. હે પુરૂષવ્યાઘ્ર પાંડવ, નિરંતર ધર્મનું ચિંતન કર અને પરમ પ્રસન્ન એવાં ભલાઈ તપ, દાન, ક્ષમા અને સત્યને સેવ; કારણ કે જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય છે એ રીતે વ્યાસ, પાંડવ યુધિષ્ઠિરને કહી ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન પામી ગયા.

॥ सेवेथाःपरमप्रीतोयतोधर्मस्ततोजयः ॥

॥ इत्युक्त्वापाण्डवंव्यासस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि रात्रियुद्धे व्यासवाक्ये गुर्जरभाषायां त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

॥ समाप्तंघटोत्कचवधपर्व ॥

॥ अथद्रोणवधपर्व ॥

संजयउवाच ॥ व्यासेनैवमथोक्तस्तुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥
॥ स्वयंकर्णवधाद्वीरोनिवृत्तोभरतर्षभ ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ, વ્યાસે એવી રીતે કહેલા શૂર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર એ પછી પોતે કર્ણના વધથી નિવૃત્ત થયા. તે રાત્રિપ્રત્યે સૂતપુત્ર કર્ણે ઘટોત્કચને હણ્યો ત્યારે દુઃખેકરી અમર્ષમે વશ પામેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર ભીમસેને વારણ કરેલી તમારી મોટી સેનાને જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને આ પ્રમાણે કેહેવા લાગ્યા કે દ્રોણાચાર્યનું નિવારણ કર; કારણ કે દ્રોણાચાર્યના નાશ માટે તું અગ્નિથી બાણ, કવચ, ખડ્ગ અને ધનુષ્સહિત શત્રુને તપાવનાર ઉત્પન્ન થયો છે. માટે રણભૂમિમાં પ્રસન્ન થએલાનો તને કોઈ રીતે પણ ભય નથી. જનમેજય, શિખંડી, દુર્મુખપુત્ર યશોધર, નકુલ, સહદેવ, દ્રુપદ રાજાના પુત્રો અને પ્રભદ્રક યોદ્ધાઓ પ્રસન્ન થએલા ચોતરફથી દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે દોડો. તેમજ પુત્ર ને ભાઈઓસહિત દ્રુપદરાજા ને વિરાટ રાજા તથા સાત્યકિ, કેકય યોદ્ધાઓ અને પાંડવ ધનંજય એ સર્વ વેગેકરી દ્રોણાચાર્યના વધની ઈચ્છાવડે દોડો. તેમ સર્વ રથિપુરૂષો અને જે કાંઈ હાથિ ઘોડા તથા પાયદળ છે તેઓ મહારથિ દ્રોણાચાર્યને રણભૂમિવિષે પાડો. પછી એ રીતે સર્વ તે મહાત્મા પાંડવ યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા કરેલા વેગેકરી દ્રોણાચાર્યના વધની ઈચ્છાએ દોડ્યા. તે સમયે સંપૂર્ણ ઉદ્યોગેકરી જલદી આવતા તે પાંડવોપ્રત્યે યુદ્ધમાં શસ્ત્રધારિઓમાં ઉત્તમ દ્રોણાચાર્ય ગયા. પછી અતિ ક્રોધ પામેલો દ્રોણાચાર્યના જીવિતને ઈચ્છતો એવો રાજા દુર્યોધન સંપૂર્ણ ઉદ્યોગેકરી પાંડવોપ્રત્યે દોડ્યો. હે મહારાજ, પાછું તે વખતે જેમાં વાહન અને સૈનિકો થાકી ગએલા છે એવું યુદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું અને પરસ્પર ગર્જના કરતા એવા પાંડવ અને કૌરવોના યુદ્ધમાં તેઓ નિદ્રાવડે અંધ અને થાકી ગએલા થયા તથા સંગ્રામવિષે મહારથિઓ લેશ પણ ચેષ્ટા પામી શકતા ન હતા અને તેવી રીતે વધ કરતા તે યોદ્ધાઓને તથા વિશેષેકરી ઘાયલ થએલાઓને તે રાત્રિ ઘોરરૂપવાળી ભયાનક ત્રણ પ્રહરવાળી એવી પણ હજાર પ્રહર સરખી અને પ્રાણને હરનારી થઈ. તેમાં પણ નિદ્રાવડે અંધ થયેલાઓને તો અર્ધરાત્રિવિશેષેકરી જણાઇ. તે ટાણે તમારા અને શત્રુઓના સર્વ ક્ષત્રિયો દીન મનવાળા તથા આ યુદ્ધમાં અસ્ત્રો અને જેઓની

ઈચ્છા જતી રહી છે એવા ઉત્સાહરહિત થયા, તો પણ તે સમયે જે પ્ર-
માણિક અને વિશેષેકરી લજ્જાવાળા અને પોતાના ધર્મને જોતા એવા હ-
તા તે પોતાની સેનાને તજી જતા ન હતા. બીજા નિદ્રાવડે અંધ થએલા
મનુષ્યો અસ્ત્રોને મૂકી સુતા હતા. હે ભારતનરાધિપ, કેટલાક હસ્તિઓવિષે
અને કેટલાક ઘોડાવિષે નિદ્રાવડે અંધ થયેલા કશી પણ ચેષ્ટાને સમજતા
નહતા. તેઓને યુદ્ધમાં બીજા યોદ્ધાઓ યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલતા હતા.
તેમજ અતિ ચેતનારહિત અને સ્વપ્નનીપેઠે આચરણ કરનારા શત્રુઓને
બીજાઓ યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યે મોકલતા હતા. મહાયુદ્ધમાં તેઓ પોતા-
નાઓને અને બારકાઓને હણતા હતા તથા નિદ્રાવડે અંધ થએલા જૂદા
જૂદા પ્રકારની વાણી ઉચ્ચારતા હતા. હે મહારાજ, નિદ્રાવડે જેનાં રાતાં
નેત્ર થયાં છે એવા અમારા ઘણા મનુષ્યો શત્રુથી યુદ્ધ કરવું, એ પ્રમાણે
નિશ્ચય કરી રહેલા હતા, કેટલાક નિદ્રાવડે અંધ થએલા પણ રણભૂમિમાં
ફરતા હતા, તેમ તે શૂરાઓ યુદ્ધમાં તે દારૂણ અંધકારવિષે પણ શૂરા
શત્રુઓને હણતા હતા. યુદ્ધમાં અતિ નિદ્રાવડે મોહ પામેલા ઘણા મનુષ્યો
શત્રુઓથી નાશ પામતા આત્માને પણ જાણતા ન હતા, તે યોદ્ધાઓની
એવી ચેષ્ટા જાણી પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવો અર્જુન દિશાઓને ગજાવતો વચન
કેહેવા લાગ્યો કે હે સૈનિકો, તમે સર્વ વાહનોસહિત અંધકારે અને ઘણી
રજવડેયુક્તવાળા સૈન્યવિષે થાકેલાજ છો તે તમે જો માનતા હો તો વિ-
રામ પામો અને આ રણભૂમિવિષેજ મુહૂર્તવાર નિદ્રા કરો અને પાછો
જ્યારે ચંદ્રમા ઉગે ત્યારે નિદ્રા અને શ્રમરહિત એવા કૈરવ પાંડવ યોદ્ધાઓ
તમે પરસ્પર યુદ્ધ કરજો. હે વિશાંપતે, ધાર્મિક એવા અર્જુનના તે વચ-
નને સર્વ ધર્મજ્ઞપુરૂષો ને સૈન્યો પસંદ કરવા લાગ્યાં. અને પરસ્પર કેહેવાં
લાગ્યાં કે હે કૃર્ણ, હે કર્ણ, હે દુર્યોધન, પાંડવોની સેના વિરામ પામી
માટે વિરામ પામો. એ રીતે બોલવા લાગ્યા. જ્યારે તેવી રીતે તે તે ઠે-
કાણે અર્જુન બોલવા લાગ્યો ત્યારે હે ભારત, તમારી અને પાંડવોની સેના
વિરામ પામી અને તેની તે ઉત્કૃષ્ટ વાણીને દેવતાઓ ઋષિઓ મહાત્મા અને
સર્વ સૈન્યો પ્રસન્ન થઈ વખાણવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ભારત રાજન્, તેનાં
ક્રૂર નહિ એવાં તે વચનને વખાણી થાકેલાં સર્વ સૈન્યો મુહૂર્તવાર સુતાં?
હે ભારત, તે તમારી સેના વિશ્રામને પામી પછી સુખ પામેલી તે, શૂર
એવા અર્જુનને વખાણવા લાગી કે હે મહાબાહો, હે અનઘ, તમારેવિષે

વેદ અસ્ત્રો બુદ્ધિ પરાક્રમ ધર્મ અને પ્રાણિઓવિષે દયા છે. હે શૂર કુંતિ-પુત્ર, જેથી તમે આશ્વાસના કરી તેથી અમે તમારાં સુખને ઈચ્છીએ છીએ અને તે સુખ તમારૂં થાઓ તથા જલદી તમે મનના પ્રિય અર્થો-ને પામો. હે વિશાંપતે, એ રીતે તેઓ નરશ્રેષ્ઠ અર્જુનને વખાણતા એવા મહારથિઓ નિદ્રાવડે ડોલાંખાતા મુંગા રહ્યા, કેટલાક ઘોડાઓની પીઠ-વિષે, કેટલાક રથના સારથિના સ્થાનોવિષે, કેટલાક હાથિની કાંધ ઉપર અને કેટલાક પૃથ્વીવિષે સુતા, તેમ કેટલાક નરો આયુધ ગદા ખડ્ગ પરશુ પ્રાસ અને કવચસહિત જૂદા જૂદા સુતા. નિદ્રાવડે અંધ થએલા હસ્તિઓએ પૃથ્વીનાં રજયુક્ત સર્પની ફણ સરખી સુંઢવડે પૃથ્વીને નસકોરાં-ના નિઃશ્વાસવડે શીતલ કરી મૂકી. તેટાણે જેવી રીતે નિઃશ્વાસ લેતા મો-ટા સર્પોવડે પર્વતો શોભે તેવી રીતે ત્યાં પૃથ્વીતલવિષે સુતેલા નિઃશ્વાસ લે-તા હસ્તિઓ શોભવા લાગ્યા, વળી સુવર્ણની લગામવાળા, કેશવાળી ઉપર રહેલાં ઘોંસરાંવડે યુક્ત એવા કેટલાક ઘોડાઓ ખાડાટેકરાવાળી પૃથ્વીને ખ-રીઓના અગ્રભાગોવડે સરખી કરવા લાગ્યા અને હે રાજેંદ્ર. તે સમગ્ર સ-ર્વ, વાહનોવિષેયુક્ત સુતા. તેમ હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ઘણા શ્રમવડેયુક્ત એવા ઘોડા હાથિ અને યોદ્ધાઓપણ યુદ્ધથી વિરામ પામી સુતા. જે રીતે કુશળ શિ-લ્પશાસ્ત્રવેત્તા પુરૂષોએ વસ્ત્રવિષે ચિત્ર આલેખ્યું હોય તે રીતે અદ્ભૂત એવું તે સૈન્ય નિદ્રાવડે અતિમગ્ન અને જ્ઞાનરહિત થઈ સુતું. કેટલાક કુંડળધારિ તથા પરસ્પર જેઓનાં બાણોવડે અંગ ઘાયલ થએલાં છે એવા યુવાન ક્ષત્રિ-યો તો જે પ્રમાણે કામવાળી સ્ત્રિઓના સ્તનો સ્તનોવિષે આલિંગન કરી સુવે તે પ્રમાણે હસ્તિઓના કુંભસ્થળોવિષે લીન થએલાં સુતા હતા. ત્યાર-પછી કામિની સ્ત્રીનાં ગંડસ્થળ સરખા શ્વેત નેત્રોને આનંદ આપનારો કુમુદનાથ ચંદ્રમાએ પણ પૂર્વદિશાને શોભાવી. કિરણોરૂપિ કેશવાળીવડે સુંદ-ર તથા જરા પીળાશ અને રતાશ યુક્ત, અંધકારરૂપિ હસ્તિઓના યૂથના નાશ કરનાર, ઉદયાચળપર્વતના કેસરીસિંહરૂપ એવા તે, પૂર્વદિશારૂપિ ગુફા-માંથી નિકળ્યા. પછી મહાદેવના પોઠીઆના ઉત્તમ શરીરસરખી અને કા-મદેવનાં ધનુષ્ તુલ્ય સંપૂર્ણ કાંતિવાળા તથા નવિન સ્ત્રીના મંદ હાસ્યની-પેઠે સુંદર અને મનને હરનાર તે કુમુદ બાંધવ ચંદ્રમા વિસ્તાર પામ્યા અને મુહૂર્ત પછી પ્રભુ એવા તે ભગવાન્ ચન્દ્રમા ચાંદરણાંઓના ચળકાટને ઝાંખો કરનારાં રક્ત તેજને મૃગાંકની પાસે દર્શાવવા લાગ્યા, અને તે રક્ત તેજની

પાછળ પણ રૂપાસમાન્ કાંતિયુક્ત વિસ્તારવાળા કિરણસમૂહને ધીરેધીરે તેઓ વિસ્તારવા લાગ્યા." પછી કાંતિવડે અંધકારને દૂર કરતા તે ચંદ્રમાના કિરણો ધીરેધીરે સર્વ દિશાઓ, આકાશને અને પૃથ્વીપ્રત્યે પ્રસર્યા. એટલે મુહૂર્તવારમાં જગત્ તેજોરૂપ હોય તે પ્રમાણે થયું અને જલદી અંધારૂં નાશરહિત તથા અદૃશ્ય થઈ ગયું. હે રાજન્, ચંદ્રમાને લીધે જગત્ પ્રકાશિત અને દિવસ તુલ્ય થવાથી તે સમયે કેટલાક નિશાચરો ફરતા હતા અને કેટલાક નોહોતા પણ ફરતા. હે રાજન્, જે રીતે સૂર્યના કિરણોવડે કમળવન પ્રફુલ્લિત થાય, તે રીતે ચંદ્રમાના કિરણોએકરી તે સૈન્ય જાગૃત થયું, અને પછી જેમ ક્ષોભ પામેલો સમુદ્ર ચંદ્રના ઉદયવડે ઉછળતો થાય તેમ તે સૈન્યરૂપિ સમુદ્ર ઉદયવડે ઉઠયો, પછી હે વિશાંપતે, ઉત્તમ લોકને પામવા ઇચ્છનારા યોદ્ધાઓનું જગતમાં લોકોના નાશ માટે ફરીને પણ યુદ્ધ પ્રવૃત્ત થયું.

॥ ततःप्रववृतेयुद्धंपुनरेवविशांपते ॥

॥ लोकेलोकविनाशायपरंलोकमभीप्सतां ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे सैन्यनिद्रायां चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

संजयउवाच ॥ ततोदुर्योधनोद्रोणमभिगम्याब्रवीदिदं ॥

॥ अमर्षवशमापन्नोजनयन्हर्षतेजसी ॥

સંજય કહે છે—તે વખતમાં અમર્ષને વશ પામેલો દુર્યોધન દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે જઈ હર્ષ અને તેજને ઉત્પન્ન કરાવવા આવું વચન બોલ્યો, દુર્યોધન કહે છે-સંગ્રામવિષે વિશ્રામ લેતા શ્રમેકરી યુક્ત એવા ગ્લાની યુક્ત મનવાળા અને વિશેષેકરી લોકમાં આવેલા શત્રુઓ સહન કરવા યોગ્ય નથી. તમારૂં પ્રિય કરનારી ઇચ્છાવડે અમોએ સહન કર્યું તો તે આ અતિ બળવાન્ પાંડવો વિશ્રામ પામ્યા. સર્વ પ્રકારે તેઓ તેજ અને બળવડે હીન છે પણ તમારાથી વારંવાર પાલન કરાતા એવા તે વૃદ્ધિ પામે છે. બ્રહ્માસ્ત્ર આદિ જે સર્વ દિવ્યઅસ્ત્રો છે તે સર્વ તમારામાંજ વિશેષ રહ્યાં છે. પાંડવો અમે અને બીજાઓ લોકમાં જેઓ ધનુર્ધારી છે તેઓ યુદ્ધ કરતા એવા જે તમે તેની બરોબર નથી, એ તમને સત્ય કહું છું.

હે દ્વિજોત્તમ, સર્વ અસ્ત્રોને જાણનાર તમે, સુર અસુર અને ગંધર્વસહિત આ લોકોને દિવ્યઅસ્ત્રોવડે હણો તેમ છો એમાં સંશય નથી, પણ તે તમે તમારા થકી વિશેષ ભય પામનારા આ પાંડવોને, શિષ્યપણાને અથવા મારી મંદ ભાગ્યતાને આગળ કરી સહન કરો છો. સંજય કહે છે—હે રાજન્, તમારા પુત્રે હર્ષ અને કોપ પમાડેલા દ્રોણાચાર્ય શોકસહિત દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે હે દુર્યોધન, યુદ્ધમાં વૃદ્ધ એવો હું પણ પરમ શક્તિવડે યુદ્ધ કરૂં છું, એથી બીજું હલકું વિજયને ઇચ્છનાર એવો હું તેણે શું કરવું? શું અસ્ત્રોને જાણનાર એવો હું તેણે આ અસ્ત્રોને ન જાણનાર સર્વ લોકને મારવા? હે કૌરવ્ય, જે તમે શુભ વા અશુભ માનતા હો તેજ તમારાં વચનથી કરીશ અને બીજે પ્રકારે નહિ કરૂં. હે રાજન્, યુદ્ધમાં સર્વ પંચાલ યોદ્ધાને હણી પરાક્રમ કરીને કવચ ઉતારીશ, એ સત્ય કહી આયુધને લઉ છું. બીજું જે કુંતિપુત્ર અર્જુનને યુદ્ધમાં થાકી ગએલો માને છે તે હે મહાબાહો કૌરવ, તેના પરાક્રમને સત્યવડે સાંભળ,—યુદ્ધમાં કોપ પામેલા અર્જુનને જીતવા દેવતા, ગંધર્વ, યક્ષ અને રાક્ષસો પણ ઉત્સાહ પામતા નથી. જે મહાત્માએ ખાંડવવનમાં સુરેશ્વર સામું જવાયું હતું અને બાણવૃષ્ટિઓવડે તેને વાર્યા હતા, બળેકરી ગર્વિષ્ટ એવા યક્ષ નાગ અને જે બીજા દૈત્યો તેઓને પુરૂષેંદ્ર અર્જુને હણ્યા તે પણ તમારૂં જાણેલું છે. તેમ ગોષયાત્રામાં ચિત્રસેન આદિ ગંધર્વોને જીત્યા અને તેઓએ પકડેલા તમોને દૃઢ ધનુર્ધારિ અર્જુને મૂકાવ્યા વળી દેવતાઓના શત્રુ સંગ્રામવિષે દેવતાએ ન હણાય એવા નિવાત કવચોને તે શૂરે જીત્યા તથા હિરણ્યપુરવાસિ હજારો દાનવોને જીત્યા તે પુરૂષશ્રેષ્ઠ મનુષ્યોએ કેવી રીતે જીતી શકાય? અને હે વિશ્પંપતે, જેવી રીતે આપણે ચેષ્ટા કરતા હતા ને પાંડુપુત્ર અર્જુને આ તમારાં સૈન્યને હણ્યું તે સર્વ તમારૂં પ્રત્યક્ષ છે. સંજય કહે છે—હે રાજન્, તે વખતે અર્જુનને વખાણતા દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે કોપ પામેલો તમારો પુત્ર ફરીને પણ આવી રીતે બોલ્યો કે હું, દુઃશાસન, કર્ણ, મારો મામો શકુનિ એ અમે યુદ્ધમાં સેનાને બે પ્રકારે કરી આજ અર્જુનને હણશું. તેનાં તે વચનને સાંભળી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય હસતા હોય તેમ રાજા દુર્યોધનને તમારૂં કલ્યાણ થાઓ એમ અનુસર્યા અને આ રીતે બોલ્યા કે તેજવડે પ્રકાશવાળો હોય તેમ રહેલા ક્ષયરહિત ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ગાંડિવધનુર્ધારિ

અર્જુનને કયો ક્ષત્રિય નાશ પમાડે તેમ છે? આયુધસહિત એવા તેને કુબેર, ઇંદ્ર, યમ, વરૂણ, અસુર, ઉરગ, અને રાક્ષસો પણ નાશ પમાડે તેમ નથી. હે ભારત, તમે જે વચનોને કહો છો એ વચનોને મૂઢ પુરૂષો બોલે છે. યુદ્ધમાં અર્જુનને પામી, કોણ કલ્યાણયુક્ત ઘેર જાય તેમ છે? તમે તો સર્વ વિષે સંકિતપણાથી કઠોર ભાષણ કરનાર અને પાપ નિશ્ચયવાળા છો તેથી તમારા હિતમાં રહેલા અને કલ્યાણકારિ પુરૂષોને પણ અહિ તે તે વચન કેહેવાને ઇચ્છા કરો છો માટે તમે પણ કુંતિપુત્ર અર્જુનપ્રત્યે જાઓ. ઘણીવાર કરો માં અને પોતા માટે તેને મારો. કારણ કે તમે પણ યુદ્ધ કરવા માટે કહો છો અને વળી ઉત્તમ કુળમાં થએલા ક્ષત્રિય છો. શા માટે આ નિરપરાધિ સર્વ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરશો. તમે આ વૈરનું મૂળ છો માટે અર્જુનપ્રત્યે જાઓ અને હે દુર્યોધન, આ તમારો મામો પંડિત ક્ષત્રધર્મને અનુસરનાર ખરાબ જુગટાંને રમનાર યુદ્ધમાં અર્જુનપ્રત્યે જાય, કેમકે આ પાસા નાખવામાં કુશળ અને અપ્રમાણિક દ્યૂત કરનારો, છેતરનારો, ધુતારો અને જુગાર તથા અપ્રમાણિકપણાવિષે બુદ્ધિવાળો પાંડવોને યુદ્ધમાં જીતશે. તમે કર્ણની સાથે પ્રસન્ન થએલા પુરૂષની પેઠે ધૃતરાષ્ટ્રના સાંભળતાં શૂન્યપુરૂષની પેઠે વારંવાર ઘણું કહ્યું છે કે હે તાત, હું કર્ણ મારો ભાઈ દુઃશાસન એ ત્રણ અમે ભેગા થએલા પાંડુપુત્રોને હણશું. એ રીતે તમે સભાવિષે બડાઈ કરતાં તે સાંભળેલું છે માટે તેઓ સાથે તે પ્રતિજ્ઞાને અનુસરો અને સત્યવાણીવાળા થાઓ, આ તમારો શત્રુ પાંડવ શંકારહિત આગળ ઉભો છે માટે ક્ષત્રિયોના ધર્મને જુઓ જયથી તમારો વધ વખાણવા યોગ્ય છે. વળી દાન કર્યું છે, ભોગવ્યું છે, અધ્યયન કર્યું છે અને ઇચ્છિત ઐશ્વર્ય મળેલું છે, તેથી કૃત કૃત્ય અને ઋણ રહિત છો માટે બીઓ માં અને પાંડુપુત્ર પ્રત્યે યુદ્ધ કરો." એ રીતે કહી દ્રોણાચાર્ય જ્યાં શત્રુઓ હતા ત્યાં યુદ્ધમાં સેનાને બે ભાગવાળી કરીને ગયા અને તે સમયે પાછું યુદ્ધ થયું.

॥ कृतकृत्योनृणश्चासिमाभैर्युध्यस्वपाण्डवं ॥

॥ इत्युक्त्वासमरेद्रोणोन्यवर्त्ततयतःपरे ॥

॥ द्वैधीकृत्यततःसेनांयुद्धंसमभवत्तदा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणदुर्योधनभाषणे गुर्जरभाषायां पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १८९ ॥

संजयउवाच ॥ त्रिभागमात्रशेषायांरात्र्यांयुद्धमवर्तत ॥
॥ कुरूणांपाण्डवानांचसंहृष्टानांविशांपते ॥

સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે, ત્રિભાગ શેષ રાત્રિ રેહિ ત્યારે હર્ષ પામેલા કૌરવો અને પાંડવોનું યુદ્ધ થયું. એ પછી ચંદ્રની પ્રભાને ચોરનાર સૂર્યની આગળ ચાલનાર અરૂણ આકાશને રાતું કરતો હોય નહિ શું! તેમ ઉદય પામ્યો. તેટાણે પૂર્વ દિશામાં સૂર્યના સારથિ અરૂણે રક્ત કરેલું સૂર્યમંડળ જે પ્રમાણે સુવર્ણનું ચક્ર શોભે તે પ્રમાણે શોભવા લાગ્યું. તે પછી રથ, ઘોડા અને મ્યાનાઓને તજી સર્વ કુરૂ અને પાંડવયોદ્ધાઓ સંધ્યાસારૂ ગએલા, સૂર્યની સામા જય કરતા એવા હાથ જોડી ઉભા. પછી બે ભાગવાળા કરેલાં સૈન્યવિષે દુર્યોધન જેની આગળ ચાલનાર છે એવા દ્રોણાચાર્ય પંચાલ યોદ્ધાઓસહિત એવા સોમક અને પાંડવ યોદ્ધાઓપ્રત્યે દોડયા. બે ભાગયુક્ત કરેલા કૌરવોને જોઈ માધવ એવા કૃષ્ણ અર્જુનપ્રત્યે બોલ્યા કે શત્રુઓને ડાબી તરફ કરી આ દ્રોણાચાર્યને જમણી તરફ કર, પછી એમ તેમનું કેહેવું સાંભળીને ધનંજય અર્જુને કૃષ્ણને કહ્યું કે તેમ કરો, એટલા વખતમાં મહાધનુર્ધારિ દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણ ડાબી તરફ વર્તવા લાગ્યા. તે સમયે કૃષ્ણના અભિપ્રાયને જાણી પારકાના પુરને જીતનારો ભીમસેન યુદ્ધના અગ્રભાગમાં રહેલા કુંતિપુત્ર અર્જુનને કેહેવા લાગ્યો. ભીમસેન કહે છે–હે અર્જુન હે અર્જુન હે બીભત્સો, મારૂં આ વચન સાંભળ કે જે માટે રજપૂતાણી જે પુત્રોને જણે છે તેનો આ વખત આવ્યો છે માટે જો આ આવેલા વખતવિષે કલ્યાણ ન પામી શકીશ તો અપ્રતિષ્ઠિત અયોગ્ય રૂપવાળો તું અતિઘાતકિ કર્મ કરીશ (મતલબ કે ઘાતકિ કર્મ કરનાર થઈશ.) તેથી હે યુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, સત્ય લક્ષ્મી ધર્મ અને યશના બળવડે ઋણુરહિતપણાને પ્રાપ્ત થા, સૈન્યને ભેદ અને આ યોદ્ધાઓને જમણી તરફ કર. સંજય કહે છે–ભીમસેન અને કેશવ ભગવાને પ્રેરેલો અર્જુન, કર્ણ અને દ્રોણાચાર્યનું ઉલ્લંઘન કરી તેઓને ચોતરફથી વારવા લાગ્યો. યુદ્ધના અગ્રભાગમાં રહેલા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયોને દહન પમાડનારા પરાક્રમિ અર્જુનને આવતો જોઈ તે સમયે પરાક્રમકરી શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો જે પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામતા અગ્નિને સમર્થ ન થાય તે પ્રમાણે તેને વારવા સમર્થ ન થયા. એ પછી દુર્યોધન, કર્ણ અને સુબલાપુત્ર શકુનિ પણ બાણસમૂહોવડે કુંતિપુત્ર ધનંજયને ઢાંકવા લાગ્યા, તે સર્વનાં અસ્ત્રોને

ઉત્તમ અસ્ત્રજાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ગણુકારયા સિવાય બાણવૃષ્ટિ કરતો હતો. હે રાજેંદ્ર, હલકા હાથવાળા જીતેંદ્રિય અર્જુને અસ્ત્રોવડે શત્રુઓનાં અસ્ત્રોને વારી સર્વ યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ દશ દશ બાણોવડે વિંધ્યા. અને જેવીરીતે રજની, વૃષ્ટિને નાશ પમાડે તેવીરીતે બાણવૃષ્ટિને નાશ પમાડી. તે સમયે ઘોર અંધારૂં હતું, મોટો શબ્દ થતો હતો અને તેવી રીતે થએલાં જગતવિષે આકાશ ભૂમિ અને દિશાઓ જણાતાં ન હતાં તથા સૈન્ય અને રજવડે મોહ પામેલું સર્વ અંધ હોય તેમ થયું હતું. હે રાજન્, તેઓ અને અમે પરસ્પર કશુંએ દેખતા ન હતા પણ તે ઉદ્દેશીકરી રાજાઓ યુદ્ધ કરતા હતા. હે રાજન્, રથ રહિત અને રથવાળા પુરૂષો સામસામા આવી કેશ કવચ અને ભુજાઓવિષે સજ્જ થતા હતા, તે ઠેકાણે નાશ પામેલા છે ઘોડા અને સારથિ જેઓના એવા ચેષ્ટા રહિત રથિઓ જેમ ઘાયલ થએલા તથા ભયવડે પીડિત એવા પુરૂષો જીવતા હોય તેમ દેખાતા હતા. પર્વતોની પેઠે હણેલા હસ્તિઓનું આલિંગન કરી રહેલા કેટલાક નિર્જીવ ઘોડાઓ પણ દેખાતા હતા, તેમજ કેટલાક ઘોડેસ્વારોસહિત એવા પણ દેખાતા હતા. પછી તે વખતે સંગ્રામથી દૂર જઈ ઉત્તરદિશાપ્રત્યે રણભૂમિમાં દ્રોણાચાર્ય જે રીતે ધૂમરહિત બળતો અગ્નિ રહે તે રીતે ઉભા રહ્યા. યુદ્ધમાં અગ્રભાગથી એકાંતમાં ગએલા તેમને જોઈ હે વિશાંપતે, પાંડવોનાં સૈન્યો કંપવા લાગ્યાં અને હે ભારત, લક્ષ્મીવડે યુક્ત શોભિત તેજેકરી પ્રકાશેત હોય તેવા દ્રોણાચાર્યને જોઈ શત્રુઓ ત્રાસ પામવા, ગ્લાનિ પામવા તથા ફરવા લાગ્યા. નેમત્ત હાથિની પેઠે વેગળા રહેલા શત્રુઓના સૈન્યને બોલાવતા એ દ્રોણાચાર્યને, જેવી રીતે દાનવો ઈંદ્રને જીતવા ઈચ્છતા ન હતા તેવી રીતે જીતવા પણ ઈચ્છતા ન હતા. કેટલાક ઉત્સાહરહિત, કેટલાક મનસ્વિ પુરૂષો, ક્રોધયુક્ત, કેટલાક વિસ્મય પામેલા અને કેટલાક અમર્ષવાન્ થયા, કેટલાક રાજાઓ હાથવડે હાથના અગ્રભાગને પીસવા લાગ્યા, કેટલાક ક્રોધયુક્ત થયેલા દાંતવડે હોઠ પીસવા લાગ્યા, કેટલાક આયુધોને ફેંકવા લાગ્યા, કેટલાક ભુજાઓને ઠોકવા લાગ્યા અને બીજાઓ મહાબળવાન્ આત્માને તજી દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે જવા લાગ્યા. હે રાજેંદ્ર, વિશેષેકરી દ્રોણાચાર્યના બાણોવડે પીડા પામેલા અત્યંત વેદનાયુક્ત પંચાલ યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં સજ્જ થતા હતા. રણભૂમિવિષે વિરાટ અને દ્રુપદરાજા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયા. તેમ હે વિશાંપતે, તેવી રીતે વળી સંગ્રામમાં

ફરતા અત્યંત યુદ્ધમાં દુઃખેકરી જીતાય એવા તે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે દ્રુપદરાજાના ત્રણે પ્રપુત્રો અને મહાધનુર્ધારિ ચેદિદેશના યોદ્ધાઓ પણ ગયા. તેટાણે યુદ્ધમાં તે દ્રુપદરાજાના ત્રણેય પુત્રોના પ્રાણને ત્રણ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી દ્રોણાચાર્યે હર્યા અને હણેલા તેઓ પૃથ્વીવિષે પડ્યા. ત્યારપછી ભરદ્વાજનાપુત્ર દ્રોણાચાર્યે ચેદિ, કેકય, સંજય અને સર્વ મહારથિ મત્સ્ય યોદ્ધાઓને જીત્યા. તે વખતે દ્રુપદરાજા ક્રોધથી બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તથા હે મહારાજ, યુદ્ધમાં વિરાટરાજા પણ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, તે બાણવૃષ્ટિને ક્ષત્રિયોને નાશ પમાડનારા દ્રોણાચાર્યે હણી, બાણોવડે વિરાટ અને દ્રુપદ બેઉને ઢાંકી દીધા સંગ્રામના અગ્રભાગમાં દ્રોણાર્યથી ઢંકાતા તેઓ ક્રોધયુક્ત થઈ દ્રોણાચાર્યને બાણોવડે વિંધવા લાગ્યા. તે સમયે હે મહારાજ, ક્રોધ અને અમર્ષયુક્ત દ્રોણાચાર્યે અતિ તીક્ષ્ણ બે ભલ્લબાણોવડે પરમક્રોધ પામેલા તે બેનાં બે ધનુષ્યને કાપ્યાં. ત્યારે કોપ પામેલા વિરાટ રાજાએ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના વધની ઈચ્છાવડે દશ તોમર અને દશ બાણ નાખ્યા તથા ક્રોધ પામેલા દ્રુપદરાજાએ મોટા સર્પસમાન કાંતિવાળી, ભયંકર, સુવર્ણવડે શોભિત લોઢાની શક્તિને દ્રોણાચાર્યના રથપ્રત્યે ફેંકી. તે ટાણે દ્રોણાચાર્યે અતિતીક્ષ્ણ ભાલાઓવડે તે દશ તોમરોને કાપી બાણોવડે સુવર્ણ અને વૈદૂર્યમણિવાળી શક્તિને પણ કાપી નાંખી. પછી શત્રુને મારનાર તેમણે અત્યંત પાએલા બે ભલ્લબાણોવડે દ્રુપદ અને વિરાટરાજાને મૃત્યુ પાસે મોકલ્યા. તે વખતે વિરાટ, દ્રુપદરાજા, કેકય, ચેદી, મત્સ્ય, પંચાલ યોદ્ધાઓ અને દ્રુપદરાજાના શૂરા ત્રણ પૌત્રોના હણાવાથી તે દ્રોણાચાર્યના કર્મને જોઈ કોપ અને દુઃખયુક્ત મોટા મનવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને રથિપુરૂષોના મધ્યમાં સમ ખાધા કે, આજ જે હું, તેને દ્રોણાચાર્ય પરાભવ પમાડે અને જે હું તેનો શત્રુ દ્રોણાચાર્ય મુક્ત થાય તો, ભલે તે હું ઈષ્ટાપૂર્ત ક્ષત્રિયધર્મ અને બ્રાહ્મણ્યથી રહિત થાઉં. એવી રીતે તેણે સર્વ ધનુર્ધારિઓના મધ્યમાં પ્રતિજ્ઞા કરી. પછી પરશૂરને હણનારો પંચાલદેશના રાજાનો પુત્ર તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જ્યારે સૈન્યસહિત દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે આવ્યો અને એક તરફથી પંચાલ યોદ્ધાઓ પાંડવોસહિત દ્રોણાચાર્યને પીડવા લાગ્યા ત્યારે બીજી તરફ દુર્યોધન, કર્ણ, સુબલાપુત્ર શકુનિ પણ, અને મુખ્ય મુખ્ય દુર્યોધનના સહોદર ભાઈઓ તે સર્વ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરતા હતા. એ રીતે તે સર્વ મહારથિઓએ રક્ષેલા દ્રોણાચાર્યને યત્ન કરતા એવા પણ પંચાલ યોદ્ધાઓ સામું જોવા શક્તિ-

માન્ થતા ન હતા. હે મારિષ, તે સમયે પુરૂષશ્રેષ્ઠ ભીમસેન ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉપર ક્રોધ પામ્યો અને તે એને ઉગ્રવાણીવડે દુઃખ દેવા લાગ્યો. ભીમસેન કહે છે—દ્રુપદના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો સર્વ અસ્ત્રયુક્તપુરૂષોમાં અતિ અસ્ત્રોને જાણનાર જ્ઞાનવાળો કયો ક્ષત્રિય પ્રાપ્ત થએલા શત્રુને જોયા કરે? અને કયો પુરૂષ પિતા અને પુત્રના વધને પામી શત્રુને પાળે? તેમાં પણ વિશેષેકરી રાજાઓની સભામાં સમ ખાઇ કોણજ પાળે? અગ્નિનીપેઠે પોતાના તેજવડે વૃદ્ધિ પામેલા બાણ અને ધનુષ્રૂપિ કાષ્ટવાળા આ દ્રોણાચાર્ય તેજેકરી ક્ષત્રિયોને બાળેછે અને પાસે પાંડવોની સેનાને શેષરહિત કરે છે માટે તમે ઉભા રહેલા મારાં કર્મને જુઓ અને હુંજ દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જાઉં છું, એ રીતે કહી ક્રોધ પામેલો ભીમસેન પૂર્ણ વિસ્તારવાળા નાખેલા બાણોવડે તમારી સેનાને નસાડતો એવો દ્રોણાચાર્યના સૈન્યપ્રત્યે પેઠો અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પણ મોટી સેનાપ્રત્યે પેસી રણભૂમિમાં દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયો. તે વખતે સંકુલ મોટું યુદ્ધ થયું કે તે સરખું પૂર્વે જોયેલું પણ નથી અને અમારૂં સાંભળેલું પણ યુદ્ધ નથી. હે સભ્યરાજન્, જેવી રીતે સૂર્યોદય સમયે મોટો સંગ્રામ થયો હતો, રથસમૂહો ભેગા થએલા દેખાતા હતા, મનુષ્યોનાં શરીરો હણેલાં તથા પડેલાં હતાં, કેટલાક યોદ્ધાઓ બીજે ઠેકાણે જતા તેઓને માર્ગમાં બીજાઓ પાડિત કરતા હતા, કેટલાક વિમુખ થનારાઓને પાછળથી લગાવતા હતા. અને કેટલાકને પડખેથી હણતા હતા. તેવી રીતે અતિ ભયંકર તે મળેલું યુદ્ધ થયું એ પછી ક્ષણવારમાં સૂર્ય પ્રાતઃકાલની સંધ્યાને પ્રાપ્ત થયા.

॥ विमुखाःपृष्ठतश्चान्येताड्यन्तेपार्श्वतःपरे ॥

॥ तथासंसक्तयुद्धंतदभवत्क्रूरशक्तदारुणं ॥

॥ अथसन्ध्यागतंसूर्यःक्षणेनसमपद्यत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संकुलयुद्धे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

संजयउवाच ॥ तेतथैवमहाराजदंशितारणमूर्धनि ॥

॥ संन्ध्यागतंसहस्त्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, રણભૂમિના અગ્રભાગમાં એકઠા થએલા તેઓ તેવીરીતેજ સંધ્યાકાલને પામેલા જેનો ઉદય નજીક છે એવા સૂર્યની સ્તુતિ કરતા હતા. જ્યારે તપેલા સુવર્ણના સરખી કાંતિવાળા સૂર્ય ઉદય પામ્યા અને લોક પ્રકાશિત થયા ત્યારે પાછું યુદ્ધ થયું. હે ભારત, સૂર્યોદયની પેહેલાં રણભૂમિમાં જે ભેગા મળેળા હતા તેજ સૂર્ય ઉદય પામ્યા ત્યારે સામસામા પાછા આસક્ત થયા. રથો સાથે ઘોડા, ઘોડાઓ સાથે હસ્તિઓ, પાયદળો સાથે પણ હસ્તિઓ, તેમ ઘોડાઓ સાથે ઘોડા અને પાયદળો સાથે પાયદળ સમાગમ પામ્યા. તેવીરીતેજ હે ભરતશ્રેષ્ઠ, રથિઓ રથિઓ સાથે મળેલા અને ન મળેલા હાથિવાળાઓ હાથિવાળાઓ સાથે મળેલા અને ન મળેલા એવા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં મળ્યા. રાત્રિવિષે જેઓએ યુદ્ધ કર્મ કરેલું છે એવા થાકેલા સૂર્યના તેજવડે ક્ષુધા અને તર્ષવડે વ્યાપ્ત જેઓનાં અંગ છે એવા તે ઘણા યોદ્ધાઓ ભાનવગરના થયા. હે રાજન્, શંખ ભેરી અને મૃદંગોનો, ગર્જના કરતા હસ્તિઓનો અને કંપાવિત ખેંચેલા શબ્દ કરતા ધનુષ્યોનો શબ્દ આકાશને સ્પર્શ કરનારો થતો હતો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ દોડતા પાયદળોનો, પડતાં શસ્ત્રોનો, શબ્દ કરતા ઘોડાઓનો અને પ્રવૃત્ત થતા સોરં બકોર અને ગર્જના કરતા રથિઓનો અતિવૃદ્ધિ પામેલો સંકુલ મોટો શબ્દ આકાશપ્રત્યે જતો હતો અને તે યુદ્ધ ઘણું સંકુલ થયું હતું. જૂદા જૂદા આયુધોવડે કપાએલા ચેષ્ટા કરતા સૈનિકોનો ઘણો આતુર શબ્દ પૃથ્વીવિષે સંભળાતો હતો. તેમજ પડતા અને નાશ પામતા પાયદળ ઘોડા રથિ અને હાથિઓનો મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો; તેથી તે યુદ્ધ દીન થયું હતું. જ્યારે તે સર્વ સૈન્યો ભેગાં થએલાં હતાં ત્યારે અનેક પોતાના યોદ્ધાઓ પોતાનાઓને, પારકાઓ પોતાનાઓને, પોતે શત્રુઓને અને શત્રુઓ પોતાનાને મારતા હતા. શૂરાઓના બાહુવડે નાશ પામેલા ઘોડા, યોદ્ધા અને હસ્તિઓવિષે વીરપુરૂષોના હાથવડે ઉગામેલા અને કાપેલા ખડ્ગોના સમૂહો જેવીરીતે વસ્ત્રોને સાફ કરવાનાં સ્થાનકોવિષે વસ્ત્રોના સમૂહ દેખાય તે પ્રમાણે દેખાતા હતા અને તેઓનો શબ્દ જે રીતે ધોવાતાં વસ્ત્રોનો શબ્દ થાય તે રીતે થતો હતો. એક ધારવાળા ખડ્ગો, તોમરો અને પરશ્વધોવડે અતિદારૂણ મળેલું તે ઉત્તમ યુદ્ધ થતું હતું. શૂરાપુરૂષો હાથિ અને ઘોડાઓનાં શરીરથી થએલી મનુષ્યોના દેહરૂપિ પ્રવાહવાળી, શસ્ત્રરૂપિ મત્સ્યોવડે અતિસંપૂર્ણ, માંસ ને શોણિતરૂપિ કાદવવાળી, પીડિતશબ્દરૂપિ

શબ્દવાળી, પતાકા ને શસ્ત્રરૂપી ફીણવાળી અને પરલોકવિષે પ્રવાહવડે જ-
નારી નદીને પ્રવર્તાવતા હતા. શર અને શક્તિઓવડે પીડિત, ગ્લાનિ પામેલા,
રાત્રિવડે મોહિત તથા અલ્પ ચેતનાવાળા હાથિ અને ઘોડાઓ સર્વ શરીરને
સ્થિર કરી રહ્યા હતા. તે તે ઠેકાણે બહુ વિચિત્ર કવચ, સુંદર કુંડળવાળાં
મસ્તક અને યુદ્ધની સામગ્રીવડે તથા બીજા સામાનોવડે યોદ્ધાઓ શોભતા
હતા. તે સમયે મરેલા અને અર્ધ મરેલા રાક્ષસોના સમૂહોવડે યુક્ત સઘ-
ળી રણભૂમિપ્રત્યે રથમાર્ગ રહ્યો ન હતો. રથનાં ચક્રો ખુંચી જતાં હતાં;
તેથી બળ કરી પરાણે થાકી ગએલા ધ્રુજતા અને બાણોવડે પીડા પામેલા
ઘોડાઓ ચાલતા હતા. ઉત્તમ કુળ ધૈર્ય અને બળેકરી યુક્ત તથા હાથિની
ઉપમા અપાય એવા પણ ઘોડાઓ પરાણે ચાલતા હતા. હે ભારત, દ્રોણા-
ચાર્ય અને અર્જુન એ બે વગર તે સઘળું સૈન્ય વિહ્વલ, અતિ મોહિત,
ભયયુક્ત અને આતુર થયું હતું. તે બેઉ પીડિત પુરૂષોના આશ્રયરૂપ અને
ભયને વારનારા થયા હતા. તે બેઉને પામી બીજાઓ યમરાજાના સ્થાન
પ્રત્યે જતા હતા. કૌરવોનું મોટું સૈન્ય વ્યાકુળ થયું હતું અને કાળની ક્રીડા-
ના સ્થાનક સરખું ભીરૂપુરૂષોના ભયને વધારનારૂં મળેલું પંચાલ યોદ્ધાઓ-
નું સૈન્ય કશું પણ જણાતું ન હતું. હે રાજન્, પૃથ્વીવિષે રાજવંશમાં થએલા-
ઓનો ઘણો ક્ષય થતો હતો, તે વખતે કર્ણને, દ્રોણાચાર્યને, અર્જુનને, યુધિષ્ઠિરને,
ભીમસેનને, નકુળ, સહદેવને, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને, સાત્યકિને, દુ:શાસનને, દ્રોણપુત્ર
અશ્વત્થામાને, દુર્યોધન તથા શકુનિને, કૃપાચાર્યને, મદ્રરાજશલ્યને, કૃતવર્માને,
બીજાઓને, પૃથ્વીને, દિશાઓને કે આકાશને પણ અમે દેખતા ન હતા. ફક્ત
સૈન્ય અને રજવડે યુક્ત ભેગા થએલાઓને દેખતા હતા. જ્યારે સંભ્રમવાળો
સંકુલ ઘોર રજરૂપિ મેઘ ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યારે યોદ્ધાઓ જેવીરીતે પ્રાપ્ત
થયેલી બીજી રાત્રિને માને તેની રીતે માનતા હતા અને કૌરવો, પંચાલ યો-
દ્ધાઓ અને પાંડવો ઓળખાતા ન હતા, તેમ દિશા આકાશ તથા સમ વિ
ષમ પૃથ્વી જણાતી ન હતી. હાથના સ્પર્શને પામેલા પોતાનાને કે પારકા-
ઓને ઓળખતા ન હતા. તે સમયે યુદ્ધમાં જયને ઈચ્છનારા પુરૂષો પોતા-
નાને અને પારકાને હણતા હતા. રજના ઉડવાથી અને લોહિના સ્રવવાથી
તથા વાયુની શીઘ્રતાથી પૃથ્વીનું રજ શમી જતું હતું અને ત્યાં રૂધિરવડે ભીં-
જાએલા હાથિ, ઘોડા, યોદ્ધા, રથિઓ અને પાયદળો પારિજાત ઝાડનાં વનો
જેમ શોભે તેમ શોભતા હતા. તે વખતે દુર્યોધન, કર્ણ, દ્રોણાચાર્ય અને દુ:શા-

સન એ ચાર રથિઓ ચારે પાંડવો સાથે લડવા તૈયાર થયા. ભાઈ સહિત દુર્યોધન, નકુળ સહદેવ સાથે સજ્જ થયો, ભીમસેન સાથે રાધાપુત્રકર્ણ અને ભરદ્વાજપુત્ર દ્રોણાચાર્ય સાથે અર્જુન સજ્જ થયો. તે ઘોર મોટાં આશ્ચર્યને સર્વ ચોતરફથી જોવા લાગ્યા. વિચિત્ર તે રથમાર્ગોવડે, દિવ્ય વિચિત્ર રથોવડે, સંકુલ એવા ઉગ્ર રથિશ્રેષ્ઠોના સમાગમને અને વિચિત્ર યુદ્ધ કરનારાઓનાં વિચિત્ર યુદ્ધને રથિપુરૂષો જોતા હતા. યત્ન કરતાં પરાક્રમિ, પરસ્પર જીતવાને ઈચ્છતા સૂર્ય સરખા રથોપ્રત્યે બેઠેલા તે શ્રેષ્ઠપુરૂષો જેવી રીતે વર્ષાકાળે મેઘ વર્ષે તેવી રીતે બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને જે પ્રમાણે ચળકતી વિજળીવાળાં શરત્કાળનાં વાદળાંઓ શોભે તે પ્રમાણે શોભતા હતા. હે મહારાજ, ક્રોધ અને અમર્ષયુક્ત સ્પર્ધાવાળા મહાધનુર્ધારિ યત્ન કરનારા તે યોદ્ધાઓ જે રીતે મત્ત હાથિ અને સાંઢ, મત્ત હાથિ તથા સાંઢ સામા જાય તે રીતે એક બીજા સમીપ જતા હતા. તે સમયે કાપેલા હાથ પગ કુંડળસહિત મસ્તક ધનુષ્ વિશિખ પ્રાસ ખડ્ગ પરશુ પટ્ટિશ નાલીક હલકાં નારાચ નખ શક્તિ તોમર અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં સાફ કરેલાં પ્રહાર કરવાનાં ઉત્તમ બીજાં હથિઆરો, વિચિત્ર જૂદા જૂદા પ્રકારવાળાં કવચ, વિચિત્ર ભાગેલા રથ, હણેલા હાથિ ઘોડા પર્વતની સમાને આકારવાળા તથા જેઓના યોદ્ધા ને ધ્વજ નાશ પામેલા છે એવા ઠાલા રથો, ભય પામેલા, તે તે ઠેકાણે ખેંચતા વાયુપેઠે જનારા હણેલ શૂરાવડે શોભિત ઘોડા, વીંઝણા કવચ શત્રુઓએ પાડેલા ધ્વજ છત્ર આભૂષણ વસ્ત્ર, પુષ્પોવડે સુગંધિયુક્ત હાર કિરીટ મુકુટ ઉષ્ણીશ ઘુઘરીઓના સમૂહ, છાતિવિષે રહેલા મણિ નિષ્ક અને ચૂડામણિઓવડે યુદ્ધ થયું હતું. તે જેમ તારાંગણેકરીને આકાશ શોભે તેવું શોભતું હતું. અને હે રાજન્ , કાળ આવ્યા વગર મનુષ્યોના દેહનો ભેદ જરૂર કરી થતો નથી. તેથી એકી વખતે સર્વ મહારથિઓ તે યુદ્ધમાં નાશ પામતા ન હતા. તે પછી અમર્ષ અને ક્રોધવાળા નકુળસાથે અમર્ષ અને ક્રોધયુક્ત એવા દુર્યોધનનો સમાગમ થયો. તે વખતે હજારો બાણને વર્ષાવનાર હર્ષયુક્ત માદ્રીપુત્ર નકુળે તમારા પુત્રને જમણી તરફ કર્યો. તે સમયે મોટો નાદ થયો. હે મહારાજ, યુદ્ધમાં તમારા ભત્રિજા અતિ અમર્ષવાળા નકુળે અપસવ્ય કર્યું. તે તમારા પુત્ર રાજા દુર્યોધને સહન કર્યું નહિ અને તેને પણ જમણી તરફ કર્યો. ફરીને જલદી અપસવ્ય સામું કરવાને ઈચ્છતા તમારા પુત્રને વિચિત્ર માર્ગને જા-

ણુનાર તેજસ્વી નકુળ વારવા લાગ્યો અને સર્વ તરફથી એને નિવારી બાણ સમૂહવડે પીડતાં તેણે તેને વિમુખ કર્યો, તે કર્મને સર્વ સૈનિકો વખાણવા લાગ્યા અને નકુળ સર્વ દુઃખોને તથા તમારા તે દુષ્ટ વિચારને સંભારી તમારા પુત્રને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એમ કેહેવા લાગ્યો.

॥ विमुखंनकुलश्चक्रेतत्सैन्याःसमपूजयन् ॥
॥ तिष्ठतिष्ठेतिनकुलोबभाषेतनयंतव ॥
॥ संस्मृत्यसर्वदुःखानितवदुर्मन्त्रितंचतत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि नकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

संजयउवाच ॥ ततोदुःशासनःक्रुद्धःसहदेवमुपाद्रवत् ॥
॥ रथवेगेनतीव्रेणकम्पयन्निवमेदिनीम् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—તે વખતે ક્રોધ પામેલો દુઃશાસન ઉગ્ર એવા રથના વેગેકરી પૃથ્વીને કંપાવતો હોય નહિશું તેમ સહદેવપ્રત્યે દોડયો, સમીપ આવતા તે દુઃશાસનના સારથિના મસ્તકને શિરસ્ત્રાણસહિત ભલ્લબાણેકરી શત્રુને મારનારા માદ્રીપુત્ર સહદેવે જલદી કાપી નાખ્યું. તેટાણે સહદેવે શીઘ્રતાથી જેનું મસ્તક કાપેલું છે એવા સારથિને દુઃશાસન કે કોઈપણ સૈનિક જાણતો ન હતો. જ્યારે ન ઝાલી રાખવાથી ઈચ્છા પ્રમાણે ઘોડા ચાલવા લાગ્યા, ત્યારે દુઃશાસને સારથિને ચેતનારહિત જાણ્યો. પછી ઘોડાવિષે કુશળ (ઘોડેસ્વાર) રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ તે પોતે યુદ્ધમાં ઘોડાઓને ઝાલી શીઘ્રતાથી વિચિત્ર અને સુંદર યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. સંગ્રામવિષે સારથિરહિત રથવડે દુઃશાસન નિર્ભય પુરૂષનીપેઠે જે ફરવા લાગ્યો તે એના કર્મને પોતાના અને પારકા પણ યુદ્ધમાં વખાણવા લાગ્યા. સહદેવ તે ઘોડાઓપ્રત્યે તીક્ષ્ણ બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો ત્યારે બાણોવડે પીડા પામતા તે ઘોડાઓ જલદી તે તે ઠેકાણે દોડવા લાગ્યા. તે ટાણે દુઃશાસન રશ્મિવિષે આસક્તપણાથી ધનુષ્યને મૂકી દેવા લાગ્યો અને પાછો ધનુષ્યવડે ફરતો એવો રશ્મિને (ઘોડાની રાશને) મૂકી દેવા લાગ્યો. તે છિદ્રોવિષે તે પ્રત્યે માદ્રીપુત્ર સહદેવ બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, તે વખતે તમારા પુત્રને ઈચ્છનારો કર્ણ તેઓના

વચમાં પડ્યો. તને સાવધાન ભીમસેને કાનસૂધિ ખેંચેલા ત્રણ ભલ્લબાણો વડે બે બાહુ અને છાતિવિષે પ્રહાર કરી શબ્દ કર્યો, ત્યારે દબાયેલા સર્પનીપેઠે તે પાછો વળ્યો અને તીક્ષ્ણ બાણોને નાંખતા એવા તે ભીમસેનને વારવા લાગ્યો, તે સમયે ભીમસેન અને રાધાપુત્ર કર્ણનું સંકુલ યુદ્ધ થયું અને તે બેઉ સાંઢનીપેઠે શબ્દ કરતા જેનાં નેત્રો ચઢેલાં છે એવા પરસ્પર ક્રોધ પામેલા ઘણા વેગેકરી સામાં જતા હતા. સમીપ મળેલા યુદ્ધમાં કુશળ એવા તે બેના બાણો વિચ્છિન્ન થયા ત્યારે ગદા યુદ્ધ થયું અને હે રાજન્, ભીમસેને ગદાવડે કર્ણના રથના કુબડાને સો પ્રકારે ભેદ્યો, તે જે પ્રમાણે આશ્ચર્ય હોય તેમ થયું. તે પછી બળવાન્ રાધાપુત્ર કર્ણે ભીમસેનની તેજ ગદાને લેઈ તેના રથપ્રત્યે ફેંકી, તે ગદાને ગદાવડે ભીમસેને ભેદી, તે વખતે ફરી મોટી ગદાને અધિરથપુત્ર કર્ણપ્રત્યે ફેંકી. તેને કર્ણે સુંદર પુખવાળા અતિ તીક્ષ્ણ ઘણા બાણોવડે વિંધી પાછા બીજા બાણોવડે વિંધી, કર્ણના બાણોએ વિંધેલી તે ગદા મંત્રે કરી દુઃખ પામેલી નાગણીનીપેઠે ભીમસેનપ્રત્યે પાછી ગઈ. તે ગદાના પડવાવડે ભીમસેનનો મોટો ધ્વજ પડ્યો અને એનો સારથિ ગદાવડે હણેલો મોહ પામ્યો. પછી ક્રોધ પામેલા કર્ણે આઠ બાણ નાખ્યા તેને હે ભારત, મહા બળવાન્ શત્રુના શૂરાપુરૂષોને મારનારા ભીમસેને તીક્ષ્ણ કરેલા ને સ્વભાવથી તીક્ષ્ણ એવા બાણોવડે કાપ્યા અને હે ભારત, હસતો હોય તેમ રહેલો એવો જે ભીમસેન તેણે ધ્વજ, ધનુષ્ અને હાથના મોજાને કાપી નાખ્યો. રાધાપુત્ર કર્ણે પણ સહન ન થાય તેવા સુવર્ણ પૃષ્ટવાળા બીજા ધનુષ્ને લેઈ ફરીને પણ રથના બાણોવડે ભીમસેનના કાબરચિત્રા ઘોડાને અને બે પડખાના સારથિને જલદી હણ્યા. જેનો રથ નાશ પામેલો છે એવો તે ભીમસેન જે રીતે સિંહ પર્વતના શિખરપ્રત્યે ચઢી જાય તે રીતે નકુળના રથપ્રત્યે ચઢી ગયો. હે રાજેંદ્ર, તેમજ મહારથિ ગુરૂ શિષ્ય, યુદ્ધમાં જેઓએ પ્રહાર કરેલો છે એવા દ્રોણાચાર્ય અને અર્જુન વિચિત્ર યુદ્ધ કરતા હતા તથા બાણના શીઘ્ર નાખવાવડે સાંધવાવડે અને રથોના ચાલવાવડે મનુષ્યોનાં નેત્ર અને મનને મોહ પમાડતા હતા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તે સર્વ યોદ્ધાઓ પૂર્વે ન જોયેલાં ગુરૂ શિષ્યના તે યુદ્ધને જોતા એવા વિરામ પામ્યા હતા. સેનાના મધ્યમાં વિચિત્ર રથ માર્ગોને કરી તે બે શૂરાઓ તે સમયે પરસ્પર અપસવ્ય કરવા ઇચ્છતા હતા, તે બેના પરાક્રમને અતિ વિસ્મય પામેલા તે યોદ્ધાઓ જોતા હતા. હે મ-

હારાજ, જે પ્રમાણે ગગનવિષે માંસમાટે બે બાજપક્ષિનું યુદ્ધ થાય તે પ્રમાણે દ્રોણાચાર્ય અને પાંડવ અર્જુનનું મોટું યુદ્ધ થતું હતું. કુંતિપુત્ર અર્જુનને જીતવાની ઇચ્છાવડે જે જે કર્મ દ્રોણાચાર્ય કરતા હતા, તે તે તેના કર્મને હસતો હોય તેમ પાંડુપુત્ર અર્જુન જલદી હણતો હતો. જ્યારે દ્રોણાચાર્ય પાંડવ અર્જુનને ભેદવા સમર્થ ન થયા, ત્યારે અસ્ત્ર માર્ગવિષે કુશળ દ્રોણાચાર્યે ઇંદ્રનાં, શિવનાં, ત્વષ્ટાનાં, વાયુનાં અને વરૂણનાં અસ્ત્રને પ્રકટ કર્યું. દ્રોણાચાર્યના ધનુષ્યથી જે જે બાણ પડતું હતું તેને ધનંજય નાશ પમાડતો હતો. જ્યારે તેના અસ્ત્રોને વિધિ પ્રમાણે પાંડુપુત્ર અર્જુન અસ્ત્રોવડે હણવા મંડયો, ત્યારે દ્રોણાચાર્ય ઉત્તમ દિવ્યઅસ્ત્રવડે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. દ્રોણાચાર્ય જે જે અસ્ત્રને જીતવાની ઈચ્છાવડે કુંતિપુત્રપ્રત્યે નાખતા હતા તે તે અસ્ત્રના નાશ માટે અર્જુન તે તે નામવાળાં અસ્ત્રને નાખતો હતો, પછી વિધિ પ્રમાણે દિવ્યઅસ્ત્રોને પણ અર્જુને નાશ પમાડયાં ત્યારે તે દ્રોણાચાર્ય અર્જુનને મનવડેજ વખાણવા લાગ્યા અને હે ભારત, પૃથ્વીવિષે સર્વ શસ્ત્રોને જાણનારા પુરૂષોથી અધિક એવા તે શિષ્યવડે પરંતપ દ્રોણાચાર્ય આત્માને અધિક માનવા લાગ્યા. તેવી રીતે મહાત્માઓના મધ્યમાં અર્જુને વારણ કરેલા યત્ન કરતા એવા દ્રોણાચાર્ય હસતાથકા પ્રીતિવડે અર્જુનને વારતા હતા, તે સમયે જોવાની ઈચ્છાવડે અંતરિક્ષમાં હજારો દેવ, ગંધર્વ, ઋષિઓ ને સિદ્ધસમૂહો સ્થિર થઈ રહ્યા હતા; અને જેવી રીતે ઘણા મેઘવડે આકાશ શોભિત થાય તેવી રીતે અપ્સરાઓવડે યુક્ત અને યક્ષ ગંધર્વોવડે સંકુલ શોભાયમાન અંતરિક્ષ થયું હતું. હે નરાધિપ, તે વખતે દ્રોણાચાર્ય અને કુંતિપુત્ર અર્જુનની સ્તુતિયુક્ત એવી આકાશવાણી વારંવાર થવા લાગી અને તે સાંભળી જ્યારે નાખેલાં અસ્ત્રો દશદિશાઓને બાળવા લાગ્યાં ત્યારે આવેલા સિદ્ધ અને ઋષિયો બોલ્યા કે જરૂર આ મનુષ્યનું, અસુરનું, રાક્ષસનું, દેવનું કે ગંધર્વનું યુદ્ધ નથી પણ આ ઉત્તમ બ્રાહ્મયુદ્ધ છે. આ અચંબો ઉપજાવે એવું આશ્ચર્ય છે અને એ અમારૂં જોએલું અને સાંભળેલું પણ નથી. પાંડવ અર્જુનને ઉલ્લંઘન કરી દ્રોણાચાર્ય રહ્યા છે અને દ્રોણાચાર્યને ઉલ્લંઘન કરી પાંડુપુત્ર અર્જુન રહ્યો છે, આ બેનું અંતર જોવા બીજા કોઈએ પણ શક્તિમાન્ થવાય તેમ નથી. જો શિવ આત્માવડે આત્માને બે પ્રકારે કરી યુદ્ધ કરે તો તેને વિષે આની ઉપમા કરી શકાય પણ બીજે ઠેકાણે તો થાય તેમ નથી. દ્રોણા-

આર્યવિષે જ્ઞાન અધિક રહ્યું છે અને પાંડુપુત્ર અર્જુનવિષે જ્ઞાન અને યોગ રહ્યો છે, તેમ દ્રોણાચાર્યવિષે શૌર્ય અધિક રહ્યું છે અને પાંડવ અર્જુનવિષે બળ અને શૌર્ય રહ્યું છે (સારાંશ કે આચાર્ય, જ્ઞાન અને શૌર્યના અવધિરૂપ છે અને અર્જુન યોગ ને બળેકરી અધિક છે તેથી આચાર્યની તુલ્ય છે). યુદ્ધમાં શત્રુઓએ મહાધનુર્ધારિ આ બેઉને હણી શકાય તેમ નથી અને જો આ બે ઈચ્છે તો દેવસહિત એવાં પણ જગતને હણી શકે, હે મહારાજ, પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉને જોઈ એવી રીતે અંતર્ધાન પામેલાં અને પ્રકાશ પામેલાં પ્રાણિઓ સર્વ તરફ કેહેતાં હતાં. ત્યાર પછી મહા બુદ્ધિમાન્ રણભૂમિમાં કુંતિપુત્ર અર્જુનને અને અંતર્ધ્યાન પામેલાં પ્રાણિઓને સંતાપ પમાડતા એવા દ્રોણાચાર્યે બ્રહ્માસ્ત્રને પ્રકટ કર્યું. તે સમયે પૃથ્વી, પર્વત વન અને વૃક્ષોસહિત ચલિત થઈ વાયુ વિષમ વાવા લાગ્યો અને સમુદ્રો ક્ષોભ પામ્યા (ઉછળવા લાગ્યા.). મહાત્મા દ્રોણાચાર્યે અસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું તેથી કુરૂ અને પાંડવની સેનાવિષે અને સર્વ પ્રાણિઓવિષે મોટું ભય ઉત્પન્ન થયું. તે વખતે હે રાજેંદ્ર, સંભ્રમરહિત એવા અર્જુને તે અસ્ત્રને બ્રહ્માસ્ત્રે કરીનેજ નાશ પમાડયું ત્યારેજ સર્વે શાંત થયું. જ્યારે તે બેઉમાંથી એકનો પણ પાર પમાતો ન હતો ત્યારે તે યુદ્ધને સંકુલ યુદ્ધવડે વ્યાકુળ કર્યું. હે વિશાંપતે, ફરીને પણ સંગ્રામવિષે દ્રોણાચાર્ય અને પાંડુપુત્ર અર્જુનનું સંકુલયુદ્ધ થવાથી કશુંએ જણાતું ન હતું અને તે સમયે મેઘના સમૂહોનીપેઠે બાણોના સમૂહોવડેયુક્ત એવા આકાશવિષે કોઈપણ અંતરિક્ષમાં ફરનારો જંતુ પક્ષી ઉડતો ન હતો."

॥ शरजालैःसमाकीर्णेमेघजालैरिवाम्बरे ॥

॥ नापतच्चततःकश्चिदन्तरिक्षचरस्तदा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायामष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

संजयउवाच ॥ तस्मिंस्तथावर्त्तमानेगजाश्वनरसंक्षये ॥

॥ दुःशासनोमहाराजधृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, જ્યારે હાથિ ઘોડા અને મનુષ્યોનો જેમાં નાશ છે એવું તે યુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે દુઃશાસન ધૃષ્ટદ્યુમ્નનીસાથે યુદ્ધ કરવા

લાગ્યો. દુઃશાસનના બાણોવડે પીડિત સુવર્ણમય રથપ્રત્યે બેઠેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અમર્ષથી તમારાપુત્રના ઘોડાપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે ટાણે હે મહારાજ, ક્ષણવારમાં તેનો તે રથ, ધ્વજ અને સારથિસહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાણોવડે વ્યાપ્ત એવો અદૃશ્ય થયો. પછી હે રાજેંદ્ર, મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના બાણસમૂહોથી પીડિત એવો દુઃશાસન તેની આગળ ઉભો રેહેવા સમર્થ ન થયો અને તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તો બાણોવડે દુઃશાસનને વિમુખ કરી હજારો બાણોને નાખતો એવો યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યપ્રત્યેજ ગયો. એ પછી હૃદિકપુત્ર કૃતવર્મા આવ્યો તેને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અને તેના બે સહોદર ભાઈઓ એ ત્રણ વારવા લાગ્યા. દીપ્તઅગ્નિનીપેઠે પ્રકાશવાળા દ્રોણાચાર્યની સમીપ જતા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નની પછવાડે રક્ષા કરતા એવા પુરૂષશ્રેષ્ઠ નકુળ અને સહદેવ ગયા. તે વખતે હે રાજન્, તે અમર્ષવાળા બળવાન્, શુદ્ધ અંતઃકરણ અને વૃત્તવાળા જેઓએ સ્વર્ગને આગળ કરેલું છે એવા સર્વ અતિ મોટા મહારથિઓ મરણને આગળ કરી યુદ્ધ કરતા હતા વળી હે જનાધિપ, પરસ્પર જીતવાને ઇચ્છતા જેના વંશ અને કર્મ શુદ્ધ છે એવા બુદ્ધિમાન્ ઉત્તમ ગતિને ઇચ્છનારા તે યોદ્ધાઓ આર્યયુદ્ધ અને ધર્મયુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે અધર્મિષ્ટ કે ન વખાણવા યોગ્ય એવું તો યુદ્ધ થતુંજ ન હતું. એ યુદ્ધમાં કર્ણીબાણ, નાલીકબાણ, વિષયુક્ત એવો બસ્તિકબાણ, સૂચીબાણ, મર્કટાસ્થિમયબાણ, ગવાસ્થિજબાણ, ગજાસ્થિજબાણ, બે શલ્યવાળો મલિન અને વાંકો જનાર બાણ ન હતો. સારાં યુદ્ધવડે પરલોકને અને કીર્ત્તિને ઈચ્છનારા સર્વ યોદ્ધાઓ સરલ અને શુદ્ધ એવાંજ અસ્ત્રો ધારણ કરતા હતા. તે ટાણે હે રાજન્, તમારા ચાર યોદ્ધાઓનું ત્રણ પાંડવ યોદ્ધાઓસાથે સર્વ દોષરહિત એવું સંકુલ યુદ્ધ થયું. પછી તમારા તે શૂરા રથિશ્રેષ્ઠપુરૂષોને નકુળ અને સહદેવ વારેલા જોઈ શીઘ્રઅસ્ત્રવાળો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તો દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયો. જેવી રીતે બે પર્વતોમાં વાયુ આસક્ત થાય, તેવી રીતે નિવારેલા તે ચાર યોદ્ધાઓ પુરૂષશ્રેષ્ઠ એવા નકુળ અને સહદેવવિષે સજ્જ થયા. બે બે રથિઓ સાથે રથિશ્રેષ્ઠ તે બે આસક્ત થયા. તે વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્યની સમીપ વર્તવા લાગ્યો. હે મહરાજ, દ્રોણાચાર્ય તરફ જતા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને અને નકુળ સહદેવ સાથે આસક્ત થએલા તે મહારથિઓને જોઈ તુર્ત દુર્યોધન રૂધિરને ખાનારા બાણોને નાંખતો થકો દોડ્યો. તે પ્રત્યે ઘણી શીઘ્રતાથી સાત્યકિ ફરીને ગયો. સર્વ બાલ્યાવસ્થાનાં આચરણને

સંભારી પ્રસન્ન થતા પરસ્પર જોતા વારંવાર હસતા ભયરહિત અને નરશ્રેષ્ઠ તે બે કુરૂ અને મધુકુળમાં થએલા દુર્યોધન અને સાત્યકિ પરસ્પર સમીપ આવી આસક્ત થયા. એ પછી પોતાનાં આચરણને સદા નિંદનાર એવો રાજા દુર્યોધન પ્રિયસખા સાત્યકિપ્રત્યે બોલ્યો કે હે સખે, ક્રોધને લોભને મોહને અમર્ષને ક્ષત્રિયોનાં આચરણને અને છાતિની પ્રબળતાને ધિક્ છે કે જે ઠેકાણે હે શિનિકુળમાં ઉત્તમ તું મને પ્રહાર કરે છે અને હું તને પ્રહાર કરૂં છું. તું પ્રાણવડે મારો અતિ પ્રિય છે અને હું તારો નિરંતર અતિ પ્રિય છું. જે આપણા બેનાં બાલ્યાવસ્થાનાં વૃત્તાંત હતાં તે સર્વને સંભારૂં છું તો હમણાં રણાંગણવિષે આપણા બેનાં તે સર્વ આચરણ જુનાં થયાં છે. હે સાત્વત, જે આજ યુદ્ધ ચાલે છે તે ક્રોધને લોભ વગર શું છે? તેવી રીતે કેહેનાર તે દુર્યોધનપ્રત્યે તે સમએ પરમઅસ્ત્ર જાણનારો હસતો એવો સાત્યકિ તીક્ષ્ણબાણોને ઉગામી બોલ્યો કે—હે રાજપુત્ર, હે રાજન્, જે ઠેકાણે ભેગા થએલા આપણે ક્રીડા કરી હતી તે આ સભા કે આચાર્યનું ઘર નથી અર્થાત્ યુદ્ધ છે. દુર્યોધન કહે છે—હે શિનિપુંગવ, જે આપણી બાળપણામાં ક્રીડા હતી તે ક્યાં ગઈ અને આ અતિ મોટું યુદ્ધ ક્યાં આવ્યું? માટે કાળ અતિ દુઃખેકરી ઉલ્લંઘન કરાય એવો છે. ધનેકરીને અને ધનની ઈચ્છાવડેકરીને આપણું શું કામ થાય એમ છે? જે ઠેકાણે ધનના લોભથી મળેલા આપણે સર્વ યુદ્ધ કરીએ છીએ. સંજય કહે છે કે—તેવી રીતે બોલનાર રાજા દુર્યોધનને માધવ એવો સાત્યકિ કેહેવા લાગ્યો કે, આવી રીતે ક્ષત્રિયોનું નિરંતર આચરણ છે કે આ લોકમાં ગુરૂઓપ્રત્યે પણ યુદ્ધ કરે છે; માટે હે રાજન્, જો હું તારો પ્રિય છું તો મને માર અને ઘણી વાર કર માં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, તારે માટે પુણ્યકારી લોકપ્રત્યે જાઉં, માટે જે તારી શક્તિ અને બળ હોય તે જલદી મારે વિષે દર્શાવ, કારણ કે હું મિત્રોનાં તે મોટાં દુઃખને જોવા ઈચ્છતો નથી. એ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કહી ઉત્તર આપી અવ્યગ્ર એવો સાત્યકિ જલદી સામો ગયો અને તેણે આત્માવિષે દયા ન કરી. હે રાજન્, આવતા તે મહાબાહુ શિનિપૌત્ર સાત્યકિપ્રત્યે તમારો પુત્ર ગયો અને બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તે પછી જેવી રીતે હાથિ અને સિંહનું યુદ્ધ થાય તેવી રીતે પરસ્પર ક્રોધ પામેલા કુરૂશ્રેષ્ઠ અને માધવશ્રેષ્ઠ એવા તે બેનું ઘોર યુદ્ધ થયું. તેવામાં કોપ પામેલા દુર્યોધને પૂર્ણ વિસ્તારિ નાખેલા દશ બાણો-

એકરી યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સાત્યકિને વિંધ્યો. તેવી રીતેજ તેને બાણવૃષ્ટિ કરતા એવા સાત્યકિએ પચાસ બાણોવડે સામો વિંધ્યો અને ફરીને રણભૂમિમાં ચાળીશબાણોવડે વિંધ્યો. હે રાજન, યુદ્ધમાં હસતા એવા તમારા પુત્રે પણ સાત્યકિને કાનપર્યંત ખેંચેલા એવા તીક્ષ્ણ ત્રીશબાણોવડે વિંધ્યો અને ક્ષુરપ્રેકરી એના બાણસહિત ધનુષ્યને બે પ્રકારે કાપી નાખ્યું. તે સમયે હ-લકા હાથવાળો તે સાત્યકિ બીજા દૃઢ ધનુષ્યને લેઈ તમારા પુત્ર તરફ બા-ણ સમૂહને ફેંકવા લાગ્યો. હણવાની ઈચ્છાવડે જલદી સમીપ આવતી તે બાણોની પંક્તિને રાજા દુર્યોધને બહુ પ્રકારે કાપી નાખી. તે સમયે મ-નુષ્યો બૂમ પાડવા લાગ્યા. વેગવાળો દુર્યોધન સુવર્ણ પુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા કાનપર્યંત ખેંચી નાંખેલા તોતેર બાણોવડે સાત્યકિને પીડવા લાગ્યો. જ્યારે દુર્યોધન બાણ 'સાંધતો હતો' ત્યારે સાંધેલા બાણવાળા તેના ધનુષ્યને સાત્યકિએ બાણોવડે કાપ્યું અને જલદી તેને વિંધ્યો. હે મહારાજ સાત્યકિએ અતિ વિંધેલો, વ્યથા પામેલો અને સાત્યકિના બાણોવડે પીડિત એવો તે દુર્યોધન બીજા રથવિષે ગયો અને શ્વાસ ખાઈ તમારો તે પુત્ર ફરીને સાત્યકિના રથપ્રત્યે બાણસમૂહોને ફેંકતો તે પ્રત્યે ગયો. હે રાજન્, તેવી રીતે સાત્યકિ પણ દુર્યોધનના રથપ્રત્યે વારંવાર બાણોને ફેંકતો હતો તેથી તે યુદ્ધ સંકુલ થતું હતું. વળી જે પ્રમાણે વનમાં અગ્નિ લાગવાથી વાંસના મોટા શબ્દ થાય તે પ્રમાણે મનુષ્યોવિષે ફેંકાતા અને પડતા બા-ણોનો મોટો શબ્દ થતો હતો. તે વખતે તે એઉના હજારો બાણોવડે પૃથ્વી-તલ ઢંકાઈ ગયું હતું, તેમ આકાશ પણ અગમ્ય રૂપવાળું થયું હતું. વ-ળી તે સમયે તે બેમાં પણ રથિશ્રેષ્ઠ સાત્યકિને અધિક જાણી તમારા પુ-ત્રને ઈચ્છતો એવો કર્ણ જલદી સમીપ આવ્યો. તેને મહાબળવાન ભીમ-સેન સહન કરી શક્યો નહિ. તેથી ઘણાં બાણોને ફેંકતો તે ઉતાવળો કર્ણ પ્રત્યે ગયો. તે ટાણે તેના તીક્ષ્ણ બાણોને હણી હસતો હોય તેમ રહેલો એવો જે કર્ણ તેણે બાણોવડે ભીમના ધનુષ્યને તથા બાણોને અને સારથિને કાપી નાખ્યો. પછી યુદ્ધમાં અતિ ક્રોધ પામેલા પાંડુપુત્ર ભીમસેને ગદા લે-ઈ શત્રુ એવા કર્ણના ધ્વજને, ધનુષ્યને અને સારથિને હણ્યો તથા મહાબળ-વાન એવા તેણે કર્ણના રથચક્રને ભાગી નાખ્યું. ભાગી ગએલા ચક્રવાળા રથવિષે પણ કર્ણ મોટા પર્વતનીપેઠે કંપરહિત રહ્યો. તે વખતે જેવી રીતે એક ચક્રવાળા સૂર્યના રથને સાત ઘોડાઓ ધારણ કરે છે તેવી રીતે તેના

એક ચક્રવાળા રથને ઘોડાઓ ધારણ કરતા હતા. સંગ્રામમાં ભીમસેનપ્રત્યે અમર્ષવાળો કર્ણ જૂદાં જૂદાં શસ્ત્રોવડે અને ઘણા પ્રકારના બાણસમૂહોવડે યુદ્ધ કરતો હતો. તેમ અતિ ક્રોધ પામેલો ભીમસેન પણ સૂત પુત્ર કર્ણ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. જ્યારે તેવી રીતે તે યુદ્ધ થતું હતું ત્યારે ક્રોધ પામેલા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પંચાલ યોદ્ધાઓના શ્રેષ્ઠ પુરૂષોને અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા મત્સ્ય યોદ્ધાઓને કેહેવા લાગ્યા કે, જે અમારા મહારથિ યોદ્ધાઓ અમારા પ્રાણ અને મસ્તકરૂપ છે તે આ ધૃતરાષ્ટ્રપુત્ર દુર્યોધનના યોદ્ધાઓમાં આસક્ત થયા છે, માટે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ, જેવી રીતે મોહ પામેલા ચેતનારહિત પુરૂષ હોય, તેમ શું ઉભા રહ્યા છો ? જ્યાં મારા આ રથિપુરૂષો યુદ્ધ કરે છે ત્યાં ક્ષત્રિયના ધર્મને આગળ કરી જ્વરરહિત એવા સર્વે જાઓ. જય અથવા વધ પામેલા પણ તમે ઉત્તમ ગતિને પામશો. જો જીતો તો જીતીને ઘણી દક્ષણાંવાળા યજ્ઞોવડે યજન કરજો, અને હણેલા જશો તો દેવાધિને એવા મોટા લોકને પામશો. એ રીતે રાજા યુધિષ્ઠિરે પ્રેરેલા તે યુદ્ધ કરનારા શૂરા મહારથિઓ ક્ષત્રિયના ધર્મને આગળ કરી ઉતાવળા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયા. એક તરફથી પંચાલયોદ્ધા તીક્ષ્ણ બાણોવડે દ્રોણાચાર્યને હણતા હતા અને એક તરફથી ભીમસેન જેઓમાં અગ્રેસર છે એવા યોદ્ધાઓ વારતા હતા. પાંડુપુત્રોના ત્રણ મહોન્મત મહારથિઓ નકુળ, સહદેવ અને ભીમસેન હતા તેઓ ધનંજય અર્જુનને બોલાવતા હતા કે—હે અર્જુન, જલદી દ્રોણાચાર્યથી દૂર જા અને કૈરવોપ્રત્યે દોડ એટલે પંચાલ યોદ્ધાઓ રક્ષારહિત એવા એ દ્રોણાચાર્યને હણશે. તેઓએ એમ કહ્યું તે પછી કુંતીપુત્ર અર્જુન જલદી કૈરવોપ્રત્યે દોડયો અને હે ભારત, દ્રોણાચાર્ય તો જેઓમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અગ્રેસર છે એવા પંચાલ યોદ્ધાઓ પ્રત્યેજ ગયા અને પાંચમે દિવસે વેગવડે શૂરાઓને મર્દન કરવા લાગ્યા.

॥ पञ्चालानेवतुद्रोणोधृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥
॥ ममर्दुस्तरसावीराःपञ्चमेहनिभारत ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां मूननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

संजयउवाच ॥ पञ्चालीनांततोद्रोणोप्यकरोत्कदनंमहत् ॥
॥ यथाक्रुद्धोरणेशक्रोदानवानांक्षयंपुरा ॥

સંજય કહે છે—પૂર્વે જે પ્રમાણે રણભૂમિમાં ક્રોધ પામેલા ઈંદ્રે દાનવોનો ક્ષય કર્યો હતો, તે પ્રમાણે તે સમયે દ્રોણાચાર્યે પંચાલ યોદ્ધાઓનો નાશ કરતા હતા. હે મહારાજ, યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યના અસ્ત્રથી વધ થતા બળવાન્ મહારથિ શત્રુઓ રણભૂમિવિષે દ્રોણાચાર્યથી ત્રાસ પામતા ન હતા પણ હે મહારાજ, યુદ્ધ કરતા એવા મહારથિ પંચાલ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યેજ જતા હતા. તે વખતે ચોતરફથી બાણવૃષ્ટિઓવડે ઢંકાતા અને વધ પામતા એવા પંચાલ યોદ્ધાઓનો ભયંકર નાદ થતો હતો. જ્યારે સંગ્રામવિષે મહાત્મા દ્રોણાચાર્યથી પંચાલ યોદ્ધાઓનો વધ થતો હતો અને દ્રોણાચાર્યનું અસ્ત્ર ઊંચું ખેચાતું ત્યારે પાંડવોપ્રત્યે ભય ઉત્પન્ન થયું. હે મહારાજ, તે સમયે યુદ્ધના ઘોડા, મનુષ્ય અને યોદ્ધાઓનો ઘણો નાશ જોઈ પાંડવો જય પ્રત્યે નિરાશ થતા હતા તેઓ બોલતા હતા કે, જે પ્રમાણે શિશિરઋતુના અંતવિષે વૃદ્ધિ પામેલો અગ્નિ ખડને બાળે તે પ્રમાણે શું પરમ અસ્ત્રને જાણનાર દ્રોણાચાર્ય આપણા સર્વને તો નાશ નહિ પમાડે ?. સંગ્રામવિષે આની સામું જોવા કોઈ પણ સમર્થ નથી અને ધર્મને જાણનાર અર્જુન પણ ક્યારનો આની સામો યુદ્ધ કરતો નથી. એ રીતે ભય પામેલા અને દ્રોણાચાર્યના બાણોવડે પીડિત એવા કુંતિપુત્રોને જોઈ તેઓના કલ્યાણ માટે યુક્ત એવા બુદ્ધિવાન્ કેશવ ભગવાન્ બોલ્યા કે—સંગ્રામવિષે સર્વ ધનુર્ધારિ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધવડે ઈંદ્રસહિત એવા દેવતાઓએ પણ જીતી શકાય તેમ નથી અને જો શસ્ત્રનો ત્યાગ કરે તો યુદ્ધમાં મનુષ્યોએ મારી શકાય; માટે હે પાંડવો, ધર્મને તજી જયવિષે તેવી રીતે ઉપાય કરો કે જેવી રીતે સુવર્ણમય વાહનવાળા દ્રોણાચાર્ય સર્વને ન હણે. મારી બુદ્ધિ આવી રીતે છે કે, અશ્વત્થામાના હણાવાથી એ યુદ્ધ નહિ કરે માટે કોઈ પણ માણસ યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યની સમીપ જઈ અશ્વત્થામાને હણેલો કહો. પછી હે રાજન, એ કૃષ્ણનું કહેલું કુંતિપુત્ર ધનંજયે પસંદ કર્યું નહિ પણ બીજા સર્વેએ પસંદ કર્યું; તેમ યુધિષ્ઠિરે તો દુઃખવડે પસંદ કર્યું. ત્યાર પછી હે રાજન્, મહાબાહુ ભીમસેને પોતાના સૈન્યમાં માળવાદેશના ઈન્દ્રવર્મા રાજાના શત્રુને નાશ પમાડનારા ભયંકર અશ્વત્થામા નામના મોટા હાથિને ગદાવડે હણ્યો

અને ભીમસેન તો લજ્જાસહિત યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્ય પ્રત્યે જોઈ ઉંચે પ્રકારે શબ્દ કરવા લાગ્યો કે અશ્વત્થામાને હણ્યો. અશ્વત્થામા એ રીતે નામવડે પ્રખ્યાત તે હાથિ હણેલો હતો તેને મનમાં ધારી ભીમસેન તે સમયે ખોટું બોલ્યો, તે અતિ અપ્રિય એવું ભીમસેનનું વચન સાંભળી દ્રોણાચાર્ય જે રીતે પાણીમાં રેતીના સમૂહ શિથિલ થાય તે રીતે મનવડે શિથિલ શરીરવાળા થયા; તોપણ પોતાના પુત્રના પરાક્રમને જાણનાર અને વાક્ય મિથ્યા હશે એમ શંકા કરનાર તે અશ્વત્થામા હણ્યો, એ પ્રકારનું વચન સાંભળી ધૈર્યથી કંપ્યાજ નહિ. તે દ્રોણાચાર્ય શત્રુઓએ સહિ શકાય નહિ, એવા પોતાના પુત્રને વિચારી ચેતનાને પામી ક્ષણવારમાંજ, આશ્વાસના પામ્યા અને તે પોતાના મૃત્યુરૂપ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નપ્રત્યે દોડી, તેને હણવાની ઈચ્છાથી તેપ્રત્યે કંકપક્ષિના પિચ્છવાળા હજારો તીક્ષ્ણ બાણોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે વખતે સંગ્રામમાં તેવી રીતે ફરતા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે વિશ હજાર પંચાલ યોદ્ધાઓ સર્વ તરફથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા. હે વિશાંપતે, જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘે રૂંધેલા સૂર્યને જોઈ શકીએ નહિ, તેમ તેબાણોવડે વ્યાપ્ત એવા દ્રોણાચાર્યને અમે જોઈ શકતા નહોતા. તે પછી શત્રુઓને તપાવનારા અમર્ષવાન્ મહારથિ દ્રોણાચાર્યે પંચાલ યોદ્ધાઓના બાણસમૂહોને નાશ પમાડી શૂર એવા તે પંચાલ યોદ્ધાઓના નાશ માટે ઉત્તમ બ્રહ્માસ્ત્રને પ્રકટ કર્યું. તે, સમયે સર્વ સૈનિકોને હણતા એવા દ્રોણાચાર્ય અત્યંત શોભતા હતા. અને મહાયુદ્ધમાં પંચાલ યોદ્ધાઓનાં મસ્તકોને અને ભોગળ સરખા આકારવાળા સુવર્ણના આભૂષણયુક્ત બાહુને પાડતા હતા. જે પ્રકારે વાયુએ પાડેલા વૃક્ષો પૃથ્વીવિષે પડે તે પ્રકારે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યથી, વધ પામતા તે રાજાઓ યુદ્ધમાં પડતા હતા. હે ભારત, પડતા એવા હાથિઓ અને ઘોડાઓના સમૂહોના માંસ અને લોહરૂપ કાદવવાળી પૃથ્વી અગમ્ય રૂપવાળી થઈ હતી. તે ટાણે પંચાલ યોદ્ધાઓના વિશ હજાર રથિસમૂહોને હણી દ્રોણાચાર્ય જે પ્રકારે ધૂમરહિત બળતો અગ્નિ સ્થિર રહે તે પ્રકારે યુદ્ધમાં ઉભા રહ્યા. વળી તેવી રીતેજ ફરીને ક્રોધ પામેલા પ્રતાપવાન્ ભરદ્વાજપુત્ર દ્રોણાચાર્યે ભલ્લવડે વસુદાન રાજાના મસ્તકને કાયાથી હરિ લીધું. પછી પાંચસો મત્સ્ય યોદ્ધાઓને, છ હજાર સૃંજય યોદ્ધાઓને, દશહજાર હસ્તિઓને અને દશહજાર ઘોડાઓને હણ્યા. તે વખતે દ્રોણાચાર્યને ક્ષત્રિયોના વધ સારૂ નિશ્ચય કરી રહેલા જોઈ, જેઓમાં હવ્યવાહ અગ્રેસર

છે એવા બ્રહ્મલોકપ્રત્યે દ્રોણાચાર્યને લેઈ જવા ઈચ્છનારા વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ અને અત્રિ એ સિવાય પૃશ્નિઓ, ગર્ગો, વાલખિલ્યો, મરીચિયો, ભૃગુઓ, અંગિરાઓ અને બીજા સૂક્ષ્મ એવા મહર્ષિઓ તુર્ત આવ્યા; અને તે સર્વ યુદ્ધમાં શોભનારા દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે બોલ્યા કે, અધર્મથી યુદ્ધ કર્યું માટે તમારા નાશનો સમય છે. તેથી હે દ્રોણાચાર્ય, રણભૂમિવિષે આયુધને નાખી ઉભા રહેલા અમોને જુઓ; અને હવે અહિંઆંથી વધારે ક્રૂરકર્મ ફરીને તમે કરવા યોગ્ય નથી; કેમકે વેદ અને વેદાંગને જાણનાર સત્યધર્મવિષે પ્રીતિવાળા એવા જે તમે તેને આ યોગ્ય નથી; અને વિશેષેકરી બ્રાહ્મણ એવા તમે તેને આ ઘટિતજ નથી. માટે હે સફળ બાણવાળા દ્રોણાચાર્ય, આયુધને તજો અને નાશરહિત એવા માર્ગવિષે ઉભા રહો; કારણ કે મનુષ્યલોકમાં વસવાને તમારો કાળ આજ પરિપૂર્ણ થયો છે. હે વિપ્ર, તમે બ્રહ્માસ્ત્રવડે પૃથ્વીવિષે અસ્ત્રને ન જાણનારા પુરૂષોને બાળ્યા એવું જે આ તમે કર્મ કર્યું તે ઠીક ન કર્યું માટે હે વિપ્ર દ્રોણાચાર્ય, આયુધને રણભૂમિવિષે નાખી તમે ઘણી વાર લગાડો માં. અને હે દ્વિજ, ફરીને અતિપાપિષ્ટ કર્મ કરશો માં. એવી રીતે તેઓનાં વચનને અને ભીમસેનનાં તે વચનને સાંભળી તથા રણભૂમિવિષે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ તે વ્યાકુળ મનવાળા થયા અને સંદેહ તથા વ્યથાયુક્ત એવા મારા પુત્રને હણેલો છે કે નથી હણેલો, એ રીતે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને પૂછવા લાગ્યા. કારણ કે દ્રોણાચાર્યની એવી સ્થિર બુદ્ધિ હતી કે, કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ત્રણલોકના પણ અધિપતિપણા માટે કોઈ પ્રકારે પણ ખોટું કહેશે તેમ નથી, તેથી દ્વિજશ્રેષ્ઠ તે દ્રોણાચાર્ય બીજા કોઈને નહિ પણ તેમને પૂછતા હતા. કારણ કે તે પાંડવવિષે તેમની બાળપણાથીજ સત્ય આશા હતી. પછી તે વખતે યોદ્ધાઓના પતિ એવા દ્રોણાચાર્ય પૃથ્વીને પાંડવરહિત કરશે એમ જાણી વ્યથાવાન્ એવા ગોવિંદ—ભગવાન્ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે જો દ્રોણાચાર્ય ક્રોધયુક્ત એવા અર્ધદિવસ યુદ્ધ કરશે તો સત્ય કહું છું કે તમારી સેના નાશ પામશે. માટે તમે તે દ્રોણાચાર્યથી અમારી રક્ષા કરો, કારણ કે સત્યથી ખોટું વચન શ્રેષ્ઠ છે અને જીવિતને અર્થે ખોટું બોલનાર ખોટાવડે યુક્ત નથી થતો. એ પ્રકારે તે બે બોલતા હતા ત્યારે ભીમસેન બોલ્યો કે હે મહારાજ, આ પ્રમાણે મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના વધને સાંભળી મેં તમારી સેનાપ્રત્યે પ્રવેશ કરતાં

માલવદેશના રાજા ઇંદ્રવર્માનો અશ્વત્થામા એ રીતે પ્રખ્યાત ઇંદ્રના હાથિની જેને ઊપમા અપાય એવા હાથિને યુદ્ધમાં પરાક્રમે કરી હણ્યો અને પછી દ્રોણાચાર્યને કહ્યું કે હે બ્રહ્મન્, અશ્વત્થામાને હણ્યો માટે યુદ્ધથી નિવૃત્ત થાઓ. પણ એ રીતે મારાં વાક્યપ્રત્યે એ પુરૂષશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યે શ્રદ્ધા રાખી નહિ તેથી હે રાજન્, તે તમે જયને ઈચ્છનારા ગોવિંદ ભગવાનના વચનોને માનો અને અશ્વત્થામાને હણેલો દ્રોણાચાર્યને કહો. હે જનાધિપ રાજન્, તમે કહેલા દ્વિજશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય કદિ પણ યુદ્ધ નહિજ કરે; કારણ કે આ ત્રણુલોકમાં તમે સત્યવાન્ એવા વિખ્યાત છો. પછી હે મહારાજ, ભીમસેનનાં તે વચનને સાંભળીને અને ભાવિપણાથી શ્રીકૃષ્ણે વાક્યવડે પ્રેરેલા યુધિષ્ઠિર કેહેવાને આરંભ કરવા લાગ્યા અને હે રાજન્, ખોટાના ભયવિષે ચિંતાવાન્ તથા જયવિષે આસક્ત એવા યુધિષ્ઠિર અસ્પષ્ટ બોલ્યા કે 'નરોવા કુંજરોવા' નર અથવા હાથી હણ્યો. જ્યારે તેમણે એવી રીતે કહ્યું ત્યારે પૂર્વે તેમનો રથ પૃથ્વીથી પાંચ આંગળ ઊંચો રેહેતો તે તેમ નહિ રેહેતાં તેમના ઘોડાઓ પૃથ્વીને સ્પર્શ કરવા લાગ્યા. તે સમયે યુધિષ્ઠિરથકી તે વચનને સાંભળી મહારથિ દ્રોણાચાર્ય પુત્રના દુ:ખવડે સંતાપ પામેલા જીવિતવિષે નિરાશ થયા. અને હે રાજન્, પુત્રને હણેલો સાંભળીં તથા ઋષિઓનાં વાક્યવડે આત્માને, મહાત્મા પાંડવોના અપરાધને કરનાર હોય નહિ શું તેમ માનતા, નાખુશ એવા, ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ પરમ ઉદ્વેગવાળા શત્રુને દમનાર તે જે પ્રમાણે પ્રથમ યુદ્ધ કરવાને શક્તિમાન હતા તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરવા સમર્થ ન થયા.

॥ विचेताःपरमोद्विग्नोधृष्टद्युम्नमवेक्ष्यच ॥

॥ योद्धुंनाशक्नुवद्राजन्यथापूर्वमरिंदम ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि युधिष्ठिरासत्यकथने नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

संजयउवाच ॥ तंदृष्ट्वापरमोद्विग्नंशोकोपहतचेतसं ॥

॥ पञ्चालराजस्यसुतोधृष्टद्युम्नःसमाद्रवत् ॥

સંજય કહે છે—અતિઉદ્વેગ પામેલા શોકવડે દુઃખિત ચિત્તવાળા દ્રોણાચાર્યને જોઈ પંચાલરાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તે પ્રત્યે દોડયો, જેને મોટા

યજ્ઞવિષે યજન કરી દ્રુપદરાજા દ્રોણાચાર્યના વિનાશ માટે વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિથકી પામ્યાં હતા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને હણવાની ઈચ્છાથી, જીતનાશ, ભયંકર, મેઘસરખા શબ્દવાળા, દૃઢ, પ્રત્યંચાયુક્ત ધનુષને લેઈ તે ધનુષ્યને વિષે જેવી રીતે મોટી જ્વાળાવાળા અગ્નિને નાખે તે રીતે સર્પની અને અગ્નિની ઉપમા અપાય એવા દિવ્ય બાણને સાંધ્યો. તે વખતે ધનુષ્યની પ્રત્યંચાના મંડળના મધ્યભાગમાં તે બાણનું રૂપ જેમ ગ્રીષ્મકાળમાં મંડળવાળા પ્રકાશિત સૂર્યનું રૂપ થાય તેમ થયું. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને લીધેલા તે ધનુષ્યને પ્રકાશિત હોય તેમ જોઈ સૈનિકો અંતકાળને પ્રાપ્ત થએલો માનવા લાગ્યા. તેમ તેના સાંધેલા તે બાણને જોઈ પ્રતાપવાન્ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય પણ દેહના છેવટ કાળને માનવા લાગ્યા. પછી હે રાજેન્દ્ર, તે સમયે દ્રોણાચાર્ય તેને વારવાવિષે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પણ એ મહાત્માનાં અસ્ત્રો પ્રકટ થતાં ન હતાં. તેમને બાણ ફેંકતાં ચાર દિવસ અને એક રાત્રિ ગઈ. અને પાંચમા દિવસના ત્રિજા ભાગમાં તો તે બાણો ક્ષય પામ્યા, તેથી તે દ્રોણાચાર્ય બાણોનો નાશ થવાથી અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં દિવ્યઅસ્ત્રોની અપ્રસન્નતાથી તથા પુત્રના શોકથી પીડિત એવા શસ્ત્રોને ફેંકવા ઈચ્છા તો કરતા પણ ઋષિઓના વાક્યે પ્રેરેલા તે પ્રથમ પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા ન હતા. પછીથી બીજા દિવ્ય અંગિરાના ધનુષ્યને તથા બ્રહ્મદંડસરખા બાણોને લેઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે યુદ્ધ કરતા હતા અને તે ટાણે મોટી બાણવૃષ્ટિ વરસાવતા હતા, તથા ક્રોધાયમાન્ એવા અમર્ષવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પ્રહાર કરતા હતા. વળી તેના નાખેલા બાણોને દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ બાણોવડે સો પ્રકારે કાપ્યા ને તેના ધ્વજને, ધનુષ્યને તથા સારથિને પણ પાડ્યો. તે ટાણે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હાસ્ય કરી ફરીને બીજું ધનુષ્ લીધું અને તીક્ષ્ણ બાણેકરી એ દ્રોણાચાર્યને છાતિવિષે સામા વિંધ્યા. પછી સંગ્રામવિષે અતિ વિંધેલા મહાધનુર્ધારિ અસંભ્રાંત હોય નહિ શું તેમ રહેલા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ ધારવાળા ભાલાએકરી ફરી એના ધનુષ્યને કાપ્યું. તે ટાણે હે વિશાંપતે, જે જે બાણ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ધનુષ્યવિષે સાંધ્યું તે તે સર્વને ગદા ને ખડ્ગ વિના તેમણે કાપી નાખ્યું. વળી હે પરંતપ, ક્રોધ પામેલા અને ક્રોધયુક્ત જેનું રૂપ છે એવા જીવિતના અન્તને કરનારા તેમણે તીક્ષ્ણ નવ બાણોવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધ્યો. એ પછી બ્રહ્માસ્ત્રને ઉત્પન્ન કરતા એવા અમેય આત્માવાળા મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તેમના ઘોડાઓને પોતાના રથના ઘોડાઓ સાથે મિશ્ર કરી દીધા. તે સમયે હે ભારત-

શ્રેષ્ઠ, શીઘ્ર જનારા વાયુસમાન વેગવાળા અને કબૂતરપક્ષિના સરખા વર્ણ-વાળા ઘોડાઓ જેમ વર્ષાકાળમાં વીજળીઓસહિત ગર્જના કરતો મેઘ શોભે તેમ રણભૂમિના અગ્રભાગમાં મિશ્ર થએલા તેઓ શોભતા હતા. જેનો આત્મા ન માપી શકાય એવા દ્વિજ દ્રોણાચાર્યે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના લાંગલદંડને ચક્રને અને રથને નાશ પમાડ્યો. એટલે જેનું ધનુષ્, ધ્વજ અને સારથિ નાશ પામેલો છે એવા શૂર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પરમ આપત્તિને પામી ગદાને ફેંકી તે ફેંકેલી ગદાને ક્રોધ પામેલા સત્યપરાક્રમવાળા દ્રોણાચાર્યે તીક્ષ્ણ વિશિખ બાણોએકરી ભેદી નાખી. પછી તે ગદાને બાણોવડે હણેલી જોઈ નરશ્રેષ્ઠ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને શતચન્દ્ર ચિન્હવાળા નિર્મળ પ્રકાશિત ખડ્ગને લીધું અને નિઃસંશય થઈને આચાર્યોમાં મુખ્ય એવા મહાત્મા દ્રોણાચાર્યના વધને સમયોચિત માનવા લાગ્યો. પછી દ્રોણાચાર્યનો વધ કરવાની ઈચ્છાવડે તે શતચન્દ્ર નામના તેજસ્વિ ખડ્ગને ઉગામી રથના નીચભાગપ્રત્યે ગયો. અને દુઃખેકરી કરાય એવાં કર્મને કરવા ઈચ્છનાર મહારથિ તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યુદ્ધમાં ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યની છાતિને ભેદવા ઈચ્છા કરવા લાગ્યો. તે વખતે તે ધોંસરાના મધ્યભાગમાં અને ઘોડાઓની જાંઘોના અર્ધભાગમાં ઉભો હતો. તે કર્મને સર્વે સૈનિકો વખાણતા હતા. વળી ધોંસરાના રશ્મીની પંક્તિવિષે અને શોણિતસરખા રંગવાળા ઘોડાઓપ્રત્યે તે જે ઉભો રહેતો અને તેના અન્તરને દ્રોણાચાર્ય જે જોઈ શકતા ન હતા, તે જે રીતે આશ્ચર્ય હોય તે રીતે થતું હતું. જે પ્રમાણે માંસને ઈચ્છનારા બાજપક્ષિનો પ્રસારો થાય તે પ્રમાણે રણભૂમિમાં દ્રોણાચાર્ય અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો સમીપ પ્રસારો થતો હતો. તેના કબૂતર તુલ્ય વર્ણવાળા સર્વ ઘોડાઓને એક એક પછી, દ્રોણાચાર્યે રાતા ઘોડાઓને મૂકી દેઈને નાશ પમાડ્યા. હે, વિશાંપતે, ધૃષ્ટદ્યુમ્નના તે ઘોડાઓ પૃથ્વીવિષે પડ્યા અને રાતા ઘોડાઓ રથના બંધનથી છૂટી ગયા. પછી દ્વિજશ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણાચાર્યે હણેલા તે ઘોડાઓને જોઈ યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સહન કરી શક્યો નહિ; અને હે રાજન્, રથરહિત એવા ખડ્ગધારિ પુરૂષોમાં ઉત્તમ તે ખડ્ગને લેઈ જે પ્રમાણે ગરૂડ સર્પપ્રત્યે જાય તે પ્રમાણે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે ગયો. તે સમયે હે રાજન્, ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હણવાને ઈચ્છતો એવો જે તે, તેનું રૂપ જે રીતે પૂર્વે હિરણ્યકશ્યપુના વધવિષે વિષ્ણુનું રૂપ શોભતું હતું તે રીતે શોભતું હતું. વળી હે કૌરવ્ય, ખડ્ગ અને ઢાલને ધારણ કરતો એ-

'વો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન 'રણભૂમિવિષે' ફરતો થકો હાથ ઊગામી મંડળાકારે ખડ્ગના ફેરવવાને, પોતાની ચોતરફ ખડ્ગના ફેરવવાને, શત્રુને સપડાવવા જવું તેને, ખડ્ગના અગ્રભાગેકરી શત્રુના દેહનો સ્પર્શ કરવો તેને, શત્રુને છેતરી તેનેવિષે શસ્ત્ર નાખવું તેને, શત્રુની જમણી અને ડાબી બાજું ફરવું તેને, પાછું હઠવું તેને, પરસ્પર તાડન કરવું તેને, પોતાની અધિકતા બતાવવી તેને, જૂદા જૂદા અંગના ભાગવિષે ફેરવવું તેને, વિચિત્ર એવી ખડ્ગની ગતિ દેખાડવી તેને, અને છુપાઈને ચર્મવિષે ખડ્ગને દાખલ કરવું તેને, આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા ઉત્તમ એવા એકવિંશ માર્ગને દર્શાવતો હતો અને યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યનો નાશ કરવાની ઈચ્છાવડે ફરતો હતો. જ્યારે તે ખડ્ગ અને ઢાલવાળો તે વિચિત્ર માર્ગોપ્રત્યે ફરતો હતો, ત્યારે રણભૂમિમાં આવેલા યોદ્ધાઓ અને દેવતાઓ વિસ્મય પામતા હતાં. તે સમયે યુદ્ધમાં દ્વિજ એવા તે દ્રોણાચાર્યે હજાર બાણેવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નના શતચન્દ્ર એવા ખડ્ગને અને ચર્મને પાડ્યું. હે ભારત, વૈતસ્તિક નામના જે બાણો હતા તે સમીપ યુદ્ધ કરનારા દ્રોણાચાર્યના ઉત્તમ યુદ્ધમાં હતા અને તે બાણ કૃપાચાર્ય, અર્જુન, અશ્વત્થામા, કર્ણ, પ્રદ્યુમ્ન, સાત્યકિ અને અભિમન્યુ વગર બીજાઓ પાસે ન હતા. એ પછી પુત્રની તુલ્ય એવા શિષ્યને હણવા ઈચ્છતા દ્રોણાચાર્યે અતિ ઉત્તમ દૃઢ બાણને સાંધ્યો; તે બાણને તીક્ષ્ણ દશ બાણોવડે શિનિપુંગવ એવા સાત્યકિએ કાપ્યો અને તમારા પુત્ર દુર્યોધનના અને મહાત્મા કર્ણના જોતાં આચાર્યમાં મુખ્ય એવા દ્રોણે પીડેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તેથી મુક્ત કર્યો. તે ટાણે હે ભારત, રથ માર્ગોવિષે ફરતા સત્યપરાક્રમવાળા દ્રોણાચાર્ય અને કર્ણના મધ્યમાં ગયેલા તથા કૃપાચાર્યના પણ મધ્યમાં ગએલા સાત્યકિને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન જોતા હતા અને 'ઠીક ઠીક' એ રીતે કહી તેને વખાણતા હતા. પછી યુદ્ધમાં કૃષ્ણ અને અર્જુન સેનાપ્રત્યે સમીપ આવ્યા તે વખતે સર્વ યોદ્ધાઓનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને હણતા સાત્યકિને જોઈ ધનંજય એવો અર્જુન કૃષ્ણપ્રત્યે બોલ્યો કે, હે કેશવ, આચાર્યના મુખ્ય રથિઓના મધ્યમાં ક્રીડા કરતો પરવીરને મારનાર એવો સાત્યકિ મને વારંવાર આનન્દ ઉપજાવે છે અને તેમજ માદ્રીપુત્ર નકુળ, સહદેવને, ભીમસેનને અને રાજા યુધિષ્ઠિરને પણ આનન્દ પમાડે છે. કેમકે જેની શીખવણીવડે ઉદ્ધત નહિ એવો વૃષ્ણિઓની કીર્ત્તિને વધારનાર મહારથિઓની સમીપ ક્રીડા કરતો એવો તે રણભૂમિમાં ફરે છે તેથી તેપ્રત્યે આ વિસ્મય

પામેલા સૈનિકો અને દેવતાઓ હર્ષ પામે છે. હે રાજન્, એ રીતે અર્જુન બોલ્યો તે સમયે યુદ્ધમાં જીતી ન શકાય એવા સાત્યકિને જોઈ બેઉ તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ 'સારૂ સારૂ' એમ કહી તેના કર્મને વખાણવા લાગ્યા.

॥ तमेतेप्रतिनन्दन्तिसिद्धाःसैन्याश्चविस्मिताः ॥
॥ अजय्यंसमरेदृष्ट्वासाधुसाध्विवतिसात्यकिं ॥
॥ योधाश्चोभयतःसर्वेकर्मभिःसमपूजयन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां मेकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

संजयउवाच ॥ सात्वतस्यतुतत्कर्मदृष्ट्वादुर्योधनादयः ॥
॥ शैनेयंसर्वतःक्रुद्धावारयामासुरञ्जसा ॥

સંજય કહે છે—સાત્વત એવા સાત્યકિના તે કર્મને જોઈ ક્રોધ પામેલા દુર્યોધન આદિ યોદ્ધાઓ જલદી ચોતરફથી શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વારવા લાગ્યા. હે મારિષ, સંગ્રામવિષે તમારા પુત્રો, કૃપાચાર્ય અને કર્ણ એ ત્વરાવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકની સમીપ જઈ તીક્ષ્ણ બાણોવડે પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે રાજા યુધિષ્ઠિર, પાંડવ એવા માદ્રીપુત્ર નકુલ, સહદેવ અને બળવાન્ ભીમસેન એ સાત્યકિને વિંટી વળ્યા અને કર્ણ મહારથિ કૃપાચાર્ય અને દુર્યોધન આદિ તે યોદ્ધાઓ બાણવૃષ્ટિવડે શિનિપૌત્ર સાત્યકિને વારવા લાગ્યા. તે સમયે હે રાજન્, ઘોરરૂપવાળી ઉત્પન્ન થએલી તે બાણવૃષ્ટિને તે મહારથિઓ સાથે યુદ્ધ કરતો એવો શિનિપૌત્ર સાત્યકિ વારવા લાગ્યો અને તેઓનાં દિવ્ય અસ્ત્રોને પણ મહાયુદ્ધમાં તે વિધિ પ્રમાણે દિવ્ય અસ્ત્રોવડે ભેદવા લાગ્યો. તે ટાણે જેવીરીતે પૂર્વે પશુઓને હણતા રૂદ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેવી રીતે ક્રૂર યુદ્ધ થયું હતું. હે ભારત, રણભૂમિવિષે તે તે ઠેકાણે હાથ, મસ્તક, ધનુષ્, છત્ર અને ભાગેલાં ચામરોના સમૂહો દેખાતા હતા અને પૃથ્વી, ભાગી ગએલા ચક્રવાળા રથોવડે, પાડેલા મોટા ધ્વજોવડે, અને હણેલા શૂર ઘોડેસ્વારોવડે ઢંકાઈ ગઈ હતી. હે કુરૂશ્રેષ્ઠ, બાણ પાતથી હણેલા તે યોદ્ધાઓ મહાયુદ્ધવિષે જૂદા જૂદા પ્રકારની ચેષ્ટા કરતા દેખાતા હતા. જ્યારે તેવી રીતે દેવ અને અસુરના યુદ્ધની ઉપમા અપાય એવું ઘોર યુદ્ધ થતું હતું,

ત્યારે ધર્મ રાજા યુધિષ્ઠિર ક્ષત્રિયોપ્રત્યે બોલ્યા કે–હે મહારથિઓ, તૈયાર થઈ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે દોડો, કારણ કે આ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણાચાર્યસાથે મળ્યો છે અને શક્તિ પ્રમાણે ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના નાશવિષે યત્ન કરે છે તેથી જેવું એનું રૂપ મહારણભૂમિવિષે દેખાય છે, એ પ્રમાણે તો જરૂર આજ ક્રોધ પામેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યને હણશે. વાસ્તે તમે ભેગા થઈ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે યુદ્ધ કરો. પછી એ રીતે યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા કરેલા સૃંજય યોદ્ધાઓના મહારથિઓ યત્ન કરતા એવા ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યને હણવાની ઈચ્છા કરતા થકા દોડયા. સમીપ આવતા તે સર્વપ્રત્યે મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય મરવું એવો નિશ્ચય કરીને વેગવડે સામે ગયા. જ્યારે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા દ્રોણાચાર્ય ગયા ત્યારે પૃથ્વી કંપવા લાગી; સેનાને ત્રાસ પમાડતા એવા નિર્ઘાત શબ્દસહિત વાયુ વાવા લાગ્યા અને સૂર્યથી નીકળતી પ્રકાશવાળી એક સેનાને મોટા ભયને સૂચવતી એવી મોટી ઉલ્કા પડી. તે સમયે હે મારિષ, ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનાં શસ્ત્રો પ્રકાશ પામવા લાગ્યાં, રથો અતિશે શબ્દ કરવા લાગ્યા, ઘોડાઓ અશ્રુ પાડવા લાગ્યા અને મહારથિ ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્ય નિર્બળ હોય નહિ શું! તેમ થયા તથા એમનું ડાબું નેત્ર ફરક્યું અને ડાબો બાહુ પણ ફરકવા લાગ્યો. તેમજ યુદ્ધમાં નજીક ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ નાઉમેદ થયા અને વેદ તુલ્ય એવા ઋષિઓનાં વચનોને સાંભળી સારા યુદ્ધવડે પ્રાણને તજી દેઈ સ્વર્ગપ્રત્યે જવા આરંભ કરવા લાગ્યા. તે સમયે ચારદિશાઓમાં દ્રુપદરાજાના સૈન્યોએ વિંટેલા, તે ક્ષત્રિયોના સમૂહોને બાળતા એવા રણભૂમિવિષે ફરવા લાગ્યા અને શત્રુઓને હણનાર તેમણે વિશ હજાર ક્ષત્રિયોને હણી, તિક્ષ્ણ બાણોવડે લક્ષાવધિ હસ્તિઓને હણ્યા. પછી ક્ષત્રિયોના નાશ માટે બ્રહ્માસ્ત્રને સજનાર, યુદ્ધમાં યત્નવાળા તે ધુમરહિત બળતા અગ્નિનીપેઠે ઉભા રહ્યા. તે સમયે રથરહિત થએલા અને જેનાં સર્વ આયુધ નાશ પામેલાં છે એવા, અતિ ખેદ પામેલા મહાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્નપ્રત્યે બળવાન ભીમસેન આવ્યો અને શત્રુને હણનાર એવો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પોતાના રથપ્રત્યે બેસાડી સમીપ બાણ ફેંકતા દ્રોણાચાર્યને જોઈ કહેવા લાગ્યો કે—હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, આ જગતવિષે તારા વિના બીજો પુરૂષ દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે યુદ્ધ કરવા ઉત્સાહવાળો નથી, માટે પ્રથમ તેના વધમાટે ઉતાવળ કર; કેમકે તે કામનો ભાર તારાવિષે રહ્યો છે. પછી તેવી રીતે ભીમસેનનાં વચન સાંભળી મહાબાહુ તે

સર્વભારને સેહેનારા આયુધોમાં ઉત્તમ એવા દૃઢ ધનુષ્યને સમીપ જઈ લેવા લાગ્યો અને રણભૂમિવિષે દુઃખેકરી વારણ કરાય એવા દ્રોણાચાર્યને વારવાને ઈચ્છતો બાણોને ફેંકતો એવો ક્રોધ પામેલો તે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. એ રીતે હે મહારાજ, રણભૂમિમાં શોભનારા ક્રોધ પામેલા શ્રેષ્ઠ તે બે, નિવારણ કરતા હતા. તથા બ્રહ્માસ્ત્રોને અને અનેક દિવ્ય અસ્ત્રોને ઉત્પન્ન કરતા હતા. રણભૂમિવિષે તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ભારદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનાં સર્વ અસ્ત્રોને હણી, તેમને મોટાં અસ્ત્રોવડે ઢાંકી દીધા, તેમજ સંગ્રામમાં દ્રોણાચાર્યની રક્ષા કરવા ઉભેલા વસાતિસહિત એવા શિબિયોદ્ધાઓ, બાલ્હીક યોદ્ધાઓ અને કૌરવો તેઓને પણ સાત્યકિએ પીડિત કર્યા. હે સંજન, તે વખતે ચોતરફથી બાણસમૂહોવડે દિશાઓને ઢાંકતો એવો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જે પ્રમાણે કિરણોવડે દિશાઓપ્રત્યે વ્યાપ્ત થતા સૂર્ય શોભે તે પ્રમાણે શોભતો હતો. પછી દ્રોણાચાર્યે તેનું ધનુષ્ય કાપી બાણોવડે એને વિંધી મર્મસ્થાનોપ્રત્યે અતિ પ્રહાર કર્યો, તેથી તે અત્યંત વ્યથા પામ્યો. તે ટાણે હે રાજેંદ્ર, દૃઢ ક્રોધવાળો ભીમસેન દ્રોણાચાર્યના રથને અડી તેમનાપ્રત્યે ધીરેથી વચન બોલ્યો કે;—પોતાના કર્મોવડે નિંદિત એવા બ્રાહ્મણો જો યુદ્ધ ન કરત તો ક્ષત્રિયોનું કર્મ નાશ ન પામત; કેમકે, સર્વ પ્રાણિવિષે અહિંસા અને અતિ શ્રેષ્ઠધર્મ કહેલો છે અને તે ધર્મનું બ્રાહ્મણ મૂળ છે ને તમે તો અતિશે બ્રહ્મજ્ઞ પુરૂષ છો માટે હે બ્રહ્મન્, મૂઢ પુરૂષની પેઠે પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનની ઈચ્છાવડે ચંડાળની પેઠે મ્લેચ્છોના સમૂહોને અને બીજા ઘણી જાતના અજ્ઞપુરૂષોને હણી તથા એક પુત્ર માટે અધર્મની વિદ્યાવડે, પોતાના કર્મવિષે રહેલા ઘણાઓને મારી ખરાબ કર્મવિષે રહેલા તમે કેમ લજ્જા પામતા નથી? જેને અર્થે અને જેને ઈચ્છીને શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી તમે ઉભા છો તે તમારો ન જાણેલો એવો પાછળ પડેલો પુત્ર છે, ધર્મરાજાના તે વાક્યપ્રત્યે તમે શંકા કરવા યોગ્ય નથી. એ પ્રમાણે ભીમસેનનાં વચન સાંભળી ધર્માત્મા દ્રોણાચાર્ય ધનુષ્યને તજી સર્વ અસ્ત્રોને છોડવા ઈચ્છતા એવા બોલ્યા કે—હે મહાધનુર્ધારિન્ કર્ણ, હે કર્ણ, હે દુર્યોધન, વારંવાર કહું છું કે સંગ્રામવિષે યત્ન કરો અને પાંડવોથી તમારૂં કલ્યાણ થાઓ. આ હું શસ્ત્રને તજું છું. એ રીતે કહી હે મહારાજ, તે સમયે અશ્વત્થામાને બોલાવવા લાગ્યા અને રણભૂમિવિષે શસ્ત્રને તજી રથના સારથિના સ્થાનકે બેસી સર્વ પ્રાણિઓના અભયને આપવા લાગ્યા અને યોગને પામ્યા. ૫૦

છી તેનાં તે છિદ્રને જાણી પ્રતાપવાન્ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બાણુસહિત એવા ભયંકર ધનુષ્યને રથવિષે નાખી ખડ્ગયુક્ત એવો રથથી ઉતરી જલદી દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે દોડ્યો. એ રીતે દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે આવતા તેને અને તેની આધિનતાને પામેલા દ્રોણાચાર્યને જોઈ સર્વ મનષ્યો અને બીજા પ્રાણિઓ અતિશે હાહાકાર કરવા લાગ્યા. તથા "અહો ધિક્ છે' એ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. દ્રોણાચાર્ય પણ શસ્ત્રોને તજી ઉત્તમ યોગને પ્રાપ્ત થયા. યોગને પામી જ્યોતીરૂપ થએલા મહાતપસ્વી તે મનવડે ઉત્તમ એવા પુરાણ પુરૂષ વિષ્ણુને પ્રાપ્ત થયા. મુખને જરા ઊંચું કરી, છાતિને આગળ સ્થિર કરી, હૃદયવિષે વિષયોના સ્મરણને બટાડી, સત્વગુણવિષે રહેલા, જેણે નેત્રો વિંચેલાં છે એવા તેજરૂપ મહાતપસ્વી, તે એ પ્રકારે એક અક્ષર વિરૂપ એવા દેવ દેવના પણ ઈશ એવા ઉત્તમ પ્રભુને સંભારી સત્પુરૂષોએ પણ દુઃખેકરી પમાય એવા સ્વર્ગપ્રત્યે ગયા. જ્યારે તે પ્રમાણે તે ગયા ત્યારે બે સૂર્ય છે એ રીતે અમારી બુદ્ધિ થઈ અને સૂર્યસરખી કાંતિવાળા ભરદ્વાજ પુત્ર દ્રોણાચાર્યને લીધે અંતરિક્ષ એકાગ્ર હોય નહિ શું ! તેમ તેજોવડે પૂર્ણ થયું. તે સમયે યોગયુક્ત એવા મહાત્મા દ્રોણાચાર્યને પરમગતિને પામતા મેં, કુંતિપુત્ર અર્જુને, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ, વસુદેવપુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અને ધર્મપુત્ર પાંડવ યુધિષ્ઠિરે આ અમે પાંચજણેજ જોયા. તે ટાણે હે મહારાજ, બુદ્ધિમાન્ યોગયુક્ત અને દેવતાઓવડે ગુહ્ય, જેમાં ઉત્તમ દેવતાઓ છે એવા મોટા દિવ્ય બ્રહ્મલોકપ્રત્યે જતા તે ભરદ્વાજપુત્ર દ્રોણાચાર્યના મહિમાને બીજા બધા જોતા ન હતા. તેમ ઉત્તમ ગતિને પામેલા દ્રોણાચાર્યને પણ ન જાણતા એવા મનુષ્યો તેને શ્રેષ્ઠ ઋષિઓની સાથે જતા જોતા ન હતા. યોગેકરી બ્રહ્મલોકપ્રત્યે જતા શત્રુઓને દમનારા, બાણોના સમૂહોવડે અતિ દુઃખિત અંગવાળા, જેણે આયુધો તજેલાં છે એવા લોહિને સ્રવતા તે દ્રોણાચાર્યને સર્વ પ્રાણિઓએ ધિક્કાર કરેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પ્રહાર કરવા લાગ્યો; અને જીવરહિત દેહવાળા કાંઈ પણ ન બોલતા એવા દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને પકડી ખડ્ગવડે કાયાથી કાપી નાખ્યું. પછી ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યનાં નાશથી ઘણા હર્ષવડેયુક્ત તે, યુદ્ધમાં ખડ્ગને ફેરવતો એવો સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. તે સમયે હે રાજન, તમારે માટે ઉમ્મરે પંચાશી વરસના અને જેને કાનપર્યંત શ્યામ પળિ છે એવા તે દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધમાં સોળ વરસના પુરૂષની પેઠે ફરતા હતા. તે વખતે સંગ્રામમાં મહાબાહુ કુંતિપુત્ર ધનંજય

અર્જુને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કહ્યું હતું કે—હે દ્રુપદરાજાના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રોણાચાર્યને જીવતા લાવ, અને હણમાં. તેમ 'દ્રોણાચાર્ય હણવા યોગ્ય નથી, હણવાયોગ્ય નથી, 'એ રીતે તે સૈનિકો પણ બૂમ પાડતા હતા અને અર્જુન દયાસહિત તે પ્રત્યે જતો હતો, તોપણ અર્જુન અને સર્વે રાજાઓના બોલતાં તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને નરશ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્યને રથરૂપિ શય્યાવિષે હણ્યા અને લોહીલુહાણ દ્રોણાચાર્ય રથમાંથી પૃથ્વીપ્રત્યે પડ્યા. તે વખતે રક્ત અંગવાળો સૂર્ય હોય તે પ્રમાણે લોહિવડે રક્ત અંગવાળા તે દુર્ધર્ષ થયા. એ રીતે યુદ્ધમાં તેમને હણેલા સેનાના મનુષ્યોએ જોયા. હે રાજન, તે સમયે મહાધનુર્ધારિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તો ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને હર્યું અને વળી તેને તમારા યોદ્ધાઓની આગળ ફેંક્યું. તે વખતે હે રાજન્, ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના તે મસ્તકને જોઇ પલાયન વિષે કરેલો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા તે તમારા સૈનિકો ચોતરફ દિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યા. હે નૃપ, દ્રોણાચાર્ય તો અંતરિક્ષપ્રત્યે જઈ નક્ષત્ર માર્ગપ્રત્યે પેઠા. તે દ્રોણાચાર્યના નાશને તો કૃષ્ણ અને ઋષિ એવા સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસના અનુગ્રહથી હું જ જોતો હતો. જે પ્રમાણે ધૂમરહિત બળતા ઊંબાડીઆને જતા જોઈએ તે પ્રમાણે ઘણી કાંતિવાળા આકાશને સ્થિર કરી જતા એવા તે દ્રોણાચાર્યને અમે જોતા હતા. જ્યારે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારે ઉત્સાહ રહિત એવા કુરૂ, પાંડવ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ ઘણા વેગસહિત દોડ્યા; તેથી સૈન્ય ભંગાણ યુક્ત થયું તથા સંગ્રામવિષે તીક્ષ્ણ બાણોવડે બહુ હણેલા યોદ્ધાઓ નાશ પામ્યા. તેમ દ્રોણાચાર્યના હણવાથી તમારા યોદ્ધાઓ આ લોકવિષે પરાજયને અને પરલોકના મોટા ભયને પામીને પ્રાણ રહિત હોય તેવા થયા. બેય લોકવડે હીન એવા તે યોદ્ધાઓ આત્માની ધૃતિને પામતા ન હતા. હે મહારાજ, ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના શરીરને ઈચ્છતા એવા રાજાઓ હજારો ધડવડે સંકુલ એવાં યુદ્ધવિષે જતા ન હતા. પાંડવો તો આ લોકવિષે જયને અને પરલોકવિષે મોટાં યશને પામી બાણ અને શંખના શબ્દો તથા ઘણા સિંહનાદ કરતા હતા. હે રાજન્, તે સમયે ભીમસેન અને દ્રુપદરાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન એ બે સેનાવિષે પરસ્પર મળી નૃત્ય કરતા હતા; અને તે વખતે ભીમસેન શત્રુને તપાવનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને કેહેતો હતો કે–હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, જ્યારે સંગ્રામવિષે સૂતપુત્ર કર્ણ અને પાપી ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન હણાશે ત્યારે વિજયવાળો એવો જે તું તેને ફરીને હું વધાવીશ. એ રીતે કહી ઘણા હર્ષવડે યુક્ત એવો પાંડુપુત્ર ભીમ-

સેન બહુ શબ્દવડે પૃથ્વીને કંપાવતો હતો, તેના શબ્દેકરી ત્રાસ પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોના ધર્મને તજી પલાયનવિષે તત્પર એવા નાસી જતા હતા. અને હે વિશાંપતે, પાંડવયોદ્ધાઓ તો સંગ્રામવિષે જયને પામી પ્રસન્ન થતા હતા તથા શત્રુઓના નાશને પામી તે વડે તેઓ સુખ પામતા હતા.

॥ पाण्डवास्तुजयंलब्ध्वाहृष्टाह्यासन्विशांपते ॥

॥ अरिक्षयंचसंग्रामेतेनतेसुखमाप्नुवन् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि गुर्जरभाषायां द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

॥ समाप्तंद्रोणवधपर्व ॥

॥ अथनारायणास्त्रमोक्षपर्व ॥

संजयउवाच ॥ ततोद्रोणेहतेराजन्कुरवःशस्त्रपीडिताः ॥

॥ हतप्रवीराविध्वस्ताभृशंशोकपरायणाः ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન્; દ્રોણાચાર્ય નાશ પામ્યા ત્યારે જેઓનો મોટો શૂર પુરૂષ નાશ પામેલો છે એવા ઘાયલ થએલા યોદ્ધાઓ અતિશે શોકમગ્ન થયા; અને હે વિશાંપતે, શત્રુઓને ઉદય પામેલા જોઈ વારંવાર કંપતા એવા આંસુવડે ભરેલા નેત્રવાળા, ત્રાસ પામેલા અને દીન થયા. તેમ ચેતનારહિત, જેનો ઉત્સાહ નાશ પામેલો છે એવા, મોહવડે જેનું બળ જતું રહ્યું છે એવા, તેઓ ઘણા પીડિત સ્વરે કરી તમારા પુત્રને, જે રીતે પૂર્વે હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને હણ્યો હતો ત્યારે અશ્રુયુક્ત કંઠવાળી કંપતી એવી દશ દિશાઓને જોતી રજસ્વલા દૈત્યની સ્ત્રી વિંટીવળી હતી તે રીતે વિંટી વળ્યા. તે ટાણે ક્ષુદ્ર મૃગોની પેઠે ભય પામેલા તે યોદ્ધાઓએ યુક્ત એવો તે તમારો પુત્ર ઉભો રહેવા સમર્થ ન થયો અને દૂર ગયો. તેમ હે ભારત, ભૂખ અને તર્ષવડે મ્લાનિ પામેલા તે તમારા યોદ્ધાઓ સૂર્યવડે સંતાપ પામેલા હોય તેમ અત્યંત વ્યાકુળ થયા. હે રાજન્, જે પ્રમાણે સૂર્યના પતનને, સમુદ્રના શોષણને, મેરૂપર્વતના ફરી જવાને, અને ઈંદ્રના પરાજયને જૂવે તે પ્રમાણે સહન ન થાય તેવા ભરદ્વાજના પુત્ર દ્રોણાચાર્યના

તે નાશને જોઈ જેઓનું અતિભય પામેલું રૂપ છે. એવા કૌરવો ભયથી ભાગતા હતા. ગાંધારદેશનો રાજા શકુનિ સુવર્ણ રથવાળા દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંભળી રથિઓસહિત એવો અતિ ત્રાસ પામેલા યોદ્ધાઓસાથે નાસતો હતો. પતાકાસહિત એવી સેનાને વેગયુક્ત ભાગતી જોઈ સૂત પુત્ર કર્ણ મોટી સેનાને લેઈ દૂર જતો રહ્યો. રથ, હાથિ અને ઘોડાઓવડે મિશ્ર એવી સેનાને આગળ કરી મદ્રદેશનોરાજા શલ્ય જોતો થકો ભયથી દૂર જતો રહ્યો. ઘણા ઘાયલ થએલા શૂરાઓ અને પતાકાવાળી ધ્વજાવડેયુક્ત એવા કૃપાચાર્ય 'કષ્ટ છે, કષ્ટ છે' એ રીતે બોલતા જતા હતા. હે રાજન્, શેષ રહેલાં ભોજનાં સૈન્યવડે અનેક લિંગ આરટ્ટ તથા બાહ્લિક યોદ્ધાઓએ વિંટેલો કૃતવર્મા અતિવેગવાળા ઘોડાઓવડે જતો રહ્યો. હે રાજન્, પાયદળોના સમૂહવડેયુક્ત ત્રાસ પામેલો અને ભયવડે પીડિત એવો ઉલૂક દ્રોણાચાર્યને નાશ પામેલા જોઈ ભાગી ગયો. દર્શનીય જુવાન શૌર્યવડે પ્રખ્યાત દુઃશાસન બહુ ઉદ્વેગ પામેલો હસ્તિઓવડેયુક્ત ભાગ્યો. દ્રોણાચાર્યને પાડેલા જોઈ વૃષસેન દશ હજાર રથોને અને ત્રણ હજાર હસ્તિઓને લેઈ જલદી ચાલતો થયો. હે મહારાજ, હાથિ, ઘોડા અને રથોવડેયુક્ત પાયદળોએ વિંટેલો મહારથિ દુર્યોધન તે સમયે જતો રહ્યો. હે રાજન્, દ્રોણાચાર્યને પાડેલા જોઈ સુશર્મા મુકુટવાળા અર્જુને હણેલાઓથી શેષ રહેલા સંશપ્તક યોદ્ધાઓના સમૂહોને લેઈ ભાગી ગયો. યુદ્ધમાં સુવર્ણ રથવાળા દ્રોણાચાર્યને હણેલા જોઈ હાથિ અને રથપ્રત્યે બેસી તથા ઘોડાઓને તજી સર્વ ચોતરફ નાસિ જતા હતા. તે સમયે કેટલાક કૌરવો હતાવળા પિતાઓ પ્રત્યે, કેટલાક ભાઈઓપ્રત્યે, કેટલાક મામાઓપ્રત્યે, કેટલાક પુત્ર પ્રત્યે, અને કેટલાક સમાનવયવાળા મિત્રો પ્રત્યે ભાગી જતા હતા. કેટલાક સૈન્યોને પ્રેરતા એવા ભાણેજોપ્રત્યે અને કેટલાક સંબંધિઓપ્રત્યે દશ દિશાઓવિષે નાસી જતા હતા. હે વિભો, બે યોદ્ધાઓ એક ઠેકાણે દોડતા નહતા અને વિખરાઈ ગએલા કેશવાળા ઘાયલ થએલા એ સૈન્ય છે નહિં એ રીતે માનતા એવા ઉત્સાહ અને બળરહિત તમારા યોદ્ધાઓ બખ્તરોને તજી નાસી જતા હતા; અને હે ભરત શ્રેષ્ઠ, પરસ્પર તેઓ 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એ રીતે બોલતા હતા અને પોતે તે ઠેકાણે ઉભા રેહેતા નહતા. કેટલાક યોદ્ધાઓ જેનો સારથિ નાશ પામેલો છે એવા રથથકી અતિ શણગારેલા ઘોડાઓને છોડી ઘોડાઓઉપર બેસી જલદી પગવડે પ્રેરણા કરતા

હતા. એ રીતે જે વખતે ત્રાસ પામેલા રૂપવાળું અને હણેલા બળવાળું સૈન્ય નાસતું હતું તે વખતે જે પ્રમાણે મગર પ્રવાહપ્રત્યે જાય તે પ્રમાણે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા શત્રુઓપ્રત્યે ગયા. તે ટાણે તેમનું અતિમોટું યુદ્ધ શિખંડી છે મુખ્ય જેમાં એવા સૈનિકો પ્રભદ્રક, પંચાલ અને કેકયસહિત એવા ચેદિ યોદ્ધાઓસાથે થયું. તે સમયે યુદ્ધમાં દુર્મદ અને મત્ત હાથિ સરખી ગતિવાળા તે પાંડવયોદ્ધાઓની બહુ પ્રકારની સેનાઓને તેમણે હણી. કોઈ રીતે પણ સંકટથકી મુક્ત થયા પછી જેણે પલાયનવિષે ઉત્સાહ કરેલો છે એવા સૈન્યને ભાગતું જોઈ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા દુર્યોધનપ્રત્યે જઈ આવું કેહેવા લાગ્યા કે—હે ભારત, જેમ ભય પામેલા રૂપવાળી હોય તેમ આ સેના કેમ ભાગે છે? અને હે રાજેંદ્ર, ભાગી જતી સેનાને રણભૂમિવિષે કેમ ઉભી રાખતો નથી? હે નરાધિપ, તમે પણ જેવીરીતે પ્રથમ પ્રકૃતિવિષે રહેલા હતા તેવી રીતે હાલ નથી અને હે પાર્થિવ, કર્ણ જેઓમાં આદિ છે એવા આ યોદ્ધાઓ ઉભા રેહેલા નથી, હે મહાબાહો, તે સમયે બીજા યુદ્ધોવિષે પણ સેના ભાગતી ન હતી. માટે હે ભારત, તમારાં સૈન્યનું તો કુશળ છે કે? હે કૌરવ રંજન, કયા રથિશ્રેષ્ઠના હણવાથી આ તમારૂં સૈન્ય આ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયું છે તે મને કહો તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના વચનને સાંભળી પાર્થિવશ્રેષ્ઠ એવો દુર્યોધન ભયંકર અપ્રિયને કેહેવા સમર્થ ન થયો અને જે રીતે ભાગેલું વહાણ સમુદ્રવિષે બૂડે તે રીતે શોકરૂપી સમુદ્રમાં બૂડેલો તે તમારો પુત્ર રથમાં બેઠેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જોઈ અશ્રુવડે આચ્છાદિત થયો. પછી કૃપાચાર્યને રાજા દુર્યોધન લજ્જાસહિત આવું કેહેવ લાગ્યો કે એમને તમારૂં કુશળ અને જે રીતે સૈન્ય ભાગ્યું તે કહો. હે રાજન્, એ પછી વારંવાર પીડા પામતા એવા કૃપાચાર્ય જેવી રીતે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા તેવી રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને કેહેવા લાગ્યા. કૃપાચાર્ય કહે છે કે—અમે પૃથ્વીવિષે અતિ ઉત્તમ રથિ એવા દ્રોણાચાર્યને આગળ કરી કેવળ પંચાલ યોદ્ધાઓ સાથેજ યુદ્ધ કરતા હતા, ત્યારપછી જ્યારે સંગ્રામ પ્રવૃત્ત થયો ત્યારે મિશ્ર થયેલા કુરૂ અને સોમક યોદ્ધાઓ પરસ્પર ગર્જના કરતા એવા શસ્ત્રોવડે દેહને નાશ પમાડતા હતા. તેવી રીતે યુદ્ધ થવાથી જ્યારે દુર્યોધનના યોદ્ધાઓ સંગ્રામવિષે ક્ષય પામવા લાગ્યા ત્યારે ક્રોધ પામેલા તમારા પિતાએ બ્રહ્માસ્ત્રને ઉત્પન્ન કર્યું અને બ્રહ્માસ્ત્રને ફેરવતા એવા નરશ્રેષ્ઠ તેમણે ભલ્લોવડે હજારો અને લાખો શત્રુઓને માર્યા. વિશેષેકરીને કાળે પ્રેરેલા પાંડવયો-

દ્ધાઓ, કૈકય યોદ્ધાઓ, મત્સ્ય યોદ્ધાઓ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ તેમના રથને પામી નાશ પામતા હતા. અને તેમણે બ્રહ્માસ્ત્રના યોગેકરી હજાર નરશ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓને અને બે હજાર હસ્તિઓને મૃત્યુપ્રત્યે મોકલ્યા. તે વખતે કાનસુધિ શ્યામપળિવાળા પંચાશી વર્ષના વૃદ્ધ તેઓ યુદ્ધમાં સોળ વર્ષના પુરૂષનીપેઠે ફરતા હતા. જ્યારે સૈન્યો ક્લેશ પામવા લાગ્યાં અને રાજાઓ વધ પામવા લાગ્યા ત્યારે અમર્ષ વશ પામેલા પંચાલ યોદ્ધાઓ વિમુખ થયા. તે ટાણે બાણરૂપિ કિરણવાળા પ્રતાપવાન્ તમારા પિતા જેમ મધ્ય દિવસને પામેલા સૂર્ય દુઃખેકરી જોવાય તેમ તે પાંડવોના યોદ્ધાઓના મધ્ય ભાગને પામી થયા હતા. અને સૂર્યનીપેઠે શોભતા તેમણે દહન કરેલા તે યોદ્ધાઓ દગ્ધ પરાક્રમવાળા તથા ઉત્સાહ અને ચેતનારહિત થયા હતા. પછી તેમણે પીડેલા તે યોદ્ધાઓને જોઈ પાંડુપુત્રોના જયને ઈચ્છનારા કૃષ્ણ આ વચન કહેવા લાગ્યા કે—શસ્ત્રધારિઓમાં ઉત્તમ રથિના યૂથની રક્ષા કરનારાઓના સમૂહની પણ રક્ષા કરનારા આ દ્રોણાચાર્ય મનુષ્યોએ કયારે પણ જીતી શકાય એમ નથી અને યુદ્ધમાં ઈંદ્રે પણ જીતાય તેમ નથી, માટે હે પાંડવો, જે રીતે સુવર્ણમય વાહનવાળા દ્રોણાચાર્ય યુદ્ધમાં તમો સર્વને ન હણે તે રીતે તમે ધર્મને તજી જયને પાળો. મારી બુદ્ધિ તો અશ્વત્થામાના હણાવાથી આ યુદ્ધ નહિ કરે એમ છે માટે કોઈ પણ માણસ યુદ્ધમાં અશ્વત્થામાને હણેલો દ્રોણાચાર્યપ્રત્યે મિથ્યા કહો. એ કૃષ્ણના વાક્યને કુંતિપુત્ર અર્જુન પસંદ કરતો નહતો પણ બીજાઓ પસંદ કરવા લાગ્યા અને યુધિષ્ઠિર દુઃખેકરી પસંદ કરનાર થયા. પછી ભીમ તમારા પિતાને અશ્વત્થામા નાશ પામ્યો એ રીતે લજ્જાસહિત કહેવા લાગ્યો પણ તેને તમારા પિતા માનતા ન હતા. પછી તે ખોટું માનતા એવા પુત્રવત્સલ તે તમારા પિતા તમને હણેલા છે કે નથી હણેલા એ રીતે યુદ્ધમાં ધર્મરાજને પૂછવા લાગ્યા ત્યારે ખોટાનાં ભયવિષે બૂડેલા યુધિષ્ઠિર યુદ્ધમાં પર્વતસરખા દેહવાળા અશ્વત્થામા એવા નામના માલવદેશના ઈંદ્રવર્માના મોટા હાથિને ભીમસેને હણેલો જોઈ જયવિષે આસક્ત થયા. તે સમયે ભીમસેન તમારા પિતાપ્રત્યે જઈ ઊંચે સ્વરે આવી રીતે બોલ્યો કે—"જેને અર્થે તમે શસ્ત્રને ધરોછો અને જેને ઈચ્છિને જીવો છો તે તમારો નિરંતર પ્રિયપુત્ર અશ્વત્થામા જેવી રીતે વનમાં સિંહનો શિશુ સુતો હોય તેવી રીતે ભૂમિવિષે નાશ પામેલો સુતો છે." પછી એમ તેને કહેવા ઉપરથી તમારા પિતાએ રાજા યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું તો

'અસત્યના દોષોને જાણતા એવા તેમણે પણ દ્વિજશ્રેષ્ઠ તમારા પિતાપ્રત્યે 'કુંજર અથવા નર હણ્યો' એ રીતે અસ્પષ્ટ બોલ્યા. એ રીતે તેમનાથી તમને યુદ્ધમાં હણેલા સાંભળી સંતાપવડે દુઃખ પામેલા તેઓ દિવ્ય અસ્ત્રોને નિયમમાં રાખી જે પ્રમાણે પ્રથમ યુદ્ધ કરતા હતા તે પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા ન હતા. પછી તેમને અતિ ઉદ્વેગ પામેલા અને શોકાતુર ચિત્તવાળા જોઈ જેનું કર્મ ક્રૂર છે એવો દ્રુપદરાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તેમની સમીપ દોડયો. પોતાના મૃત્યુરૂપ કહેલા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઈ લોકતત્વને જાણનારા તમારા પિતા દિવ્યઅસ્ત્રોને તજી રણભૂમિવિષે અન્ન જલ આદિનો ત્યાગ કરી મરણ પર્યંત ઈશ્વરસ્મરણ કરવા એક આસને બેસી રેહેવાના નિયમને ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. પછી તે સમયે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ડાબા હાથવડે એમના કેશ પકડી, દ્રોણાચાર્ય હણવા યોગ્ય નથી એ રીતે વારંવાર શૂરાઓ બોલતા હતા તથા તેઓ સર્વ તરફથી કેહેતા હતા અને તેમજ ધર્મજ્ઞ અર્જુન વાહનથી ઉતરી એપ્રત્યે દોડયો હતો અને ઉતાવળો બાહુને ઉંચા કરી દ્રોણાચાર્યને જીવતા લાવ અને વધ કર માં એ રીતે વારંવાર કેહેતો હતો તે છતાં મસ્તક કાપ્યું. અને હે નરશ્રેષ્ઠ, તેવી રીતે કૌરવોએ અને અર્જુને વારયા છતાં પણ તે ઘાતકી કર્મ કરનારે તમારા પિતાને હણ્યા. તે સમયે હે પાપરહિત, તમારા પિતાના હણાવાથી ભયવડે પીડા પામેલા સર્વ સૈનિકો અને ઉત્સાહરહિત એવા અમે પણ ભાગ્યા. સંજય કહે છે-હે મારિષ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા યુદ્ધમાં પિતાના તે નાશને સાંભળી જે પ્રમાણે પગવડે પ્રહારેલો સર્પ ક્રોધ કરે તે પ્રમાણે તીવ્ર ક્રોધ કરવા લાગ્યા અને પછી જે રીતે ઘણા બળતણને પામી અગ્નિ જ્વલિત થાય તે રીતે રણભૂમિવિષે ક્રોધ પામેલા તે અત્યંત બળવા લાગ્યા. વળી જે પ્રમાણે ફૂંફાડા નાખતો રાતાં નેત્રવાળો સર્પ થાય તે પ્રમાણે શ્વાસ લેતા લાલચોળ નેત્રયુક્ત થયા અને તાળીવડે તાળીને પીસી તથા દાંતવડે દાંતને પીસવા લાગ્યા.'

॥ तलंतलेनिष्पिष्यदन्तैर्दन्तानुपास्पृशत् ॥

॥ निःश्वसन्नुरगोयद्वल्लोहिताक्षोऽभवत्तदा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्र मोक्षपर्वण्यश्वत्थामक्रोधे गुर्जरभाषायां त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ अधर्मेणहतंश्रुत्वाधृष्टद्युम्नेनसंजय ॥
॥ ब्राह्मणपितरंवृद्धमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય, વૃદ્ધ એવા બ્રાહ્મણ પિતાને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અધર્મવડે હણેલા સાંભળી અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? જેનેવિષે માનવ, વારૂણ, આગ્નેય, ઐંદ્ર અને નારાયણ અસ્ત્ર નિરંતર રહેલું હતું તથા ગુણોને ઈચ્છનાર એવા જે મહાત્માએ રામથકી ધનુર્વેદને જાણી પુત્રને દિવ્યઅસ્ત્રો કહ્યાં હતાં તે ધાર્મિષ્ટ આચાર્યને યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને હણેલા સાંભળી બળવાન્ અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? આ લોકવિષે પુરૂષો પોતાથી અતિગુણવાન્ એવા એકજ પુત્રને ઈચ્છે છે અને કોઈ રીતે પણ બીજાને ઈચ્છતા નથી. વળી મહાત્મા આચાર્યોનાં રહસ્ય હોય છે અને તે રહસ્યોને, પુત્રને અથવા પોતાને અનુસરતા શિષ્યને આપે છે તે પ્રમાણે હે સંજય, શિષ્ય એવા તે શૂર શારદ્વતીના પુત્ર અશ્વત્થામા સવિશેષ એવાં સર્વ તે રહસ્યને પામી યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યથી ઉતરતા ન હતા, જે શસ્ત્રવિષે રામની સમાન હતા; યુદ્ધમાં ઈંદ્રની સમાન હતા, પરાક્રમમાં સહસ્રાર્જુન સમાન અને બુદ્ધિમાં બૃહસ્પતિ બરોબર, સ્થિરતામાં પર્વતની તુલ્ય, તેજવડે અગ્નિની તુલ્ય, જુવાન, ગાંભિર્યમાં સમુદ્ર તુલ્ય, ક્રોધમાં સર્પની ઉપમા પામે એવા, લોકમાં મુખ્ય રથિ, દૃઢ ધનુર્ધારી, ગ્લાનિરહિત, યુદ્ધમાં વાયુની પેઠે શીઘ્ર જનારા તથા ક્રોધ પામેલા કાળનીપેઠે ફરનારા હતા. યુદ્ધમાં અસ્ત્રોને ફેંકતા એવા જેણે પૃથ્વીને પીડિત કરી હતી. સત્ય પરાક્રમવાળા, શૂર, જે સંગ્રામવિષે વ્યથા ન પામતા, જે વેદમાં કુશળ, વ્રતમાં કુશળ અને ધનુર્વેદના પારને પામનાર હતા. જે પ્રમાણે દશરથના પુત્ર રામ હતા તે પ્રમાણે જે સમુદ્રનીપેઠે ક્ષોભ ન પમાડાય તેવા હતા તે ધાર્મિષ્ટ દ્રોણાચાર્યને યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અધર્મવડે હણેલા સાંભળી અશ્વત્થામા શું બોલ્યા? જે રીતે દ્રોણાચાર્યનો મૃત્યુરૂપ દ્રુપદરાજાનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન થયો તે પ્રમાણે તે મહાત્માએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના મૃત્યુરૂપ જેને ઉત્પન્ન કર્યો હતો તે અશ્વત્થામા ઘાતકિ, પાપિ, ક્રૂર અને જેની દીર્ઘદૃષ્ટિ નથી એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને યુદ્ધમાં તે દ્રોણાચાર્યને હણેલા સાંભળી શું બોલ્યા?

॥ तंनृशंसेनपापेनक्रूरेणादीर्घदृष्टिना ॥
॥ श्रुत्वानिहतमाचार्यमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने गुर्जरभाषायां चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

संजयउवाच ॥ छद्मनानिहतंश्रुत्वापितरंपापकर्मणा ॥
॥ बाष्पेणापूर्यतद्रौणीरोषेणचनरर्षभ ॥१॥

સંજય કહે છે—હે નરશ્રેષ્ઠ, પિતાને પાપ કર્મવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કપટે-કરી હણેલા સાંભળી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અશ્રુવડે અને રોષવડે પૂર્ણ થયા. હે રાજેંદ્ર, ક્રોધ પામેલા તે અશ્વત્થામાનું રૂપ જેવીરીતે કાળના અંતમાં પ્રાણિઓને હરણ કરવાને ઈચ્છતા એવા અંતકનું શરીર દેખાય તેવીરીતે દીપ્ત દેખાતું હતું. પછી અશ્રુવડે ભરેલાં નેત્રોને વારંવાર શુદ્ધ કરી કોપથી નિઃશ્વાસ નાખી અશ્વત્થામા દુર્યોધનપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યા કે—જે રીતે ધર્મધ્વજવાળા યુધિષ્ઠિરે તજેલા શસ્ત્રવાળા મારા પિતાને ક્ષુદ્ર પુરૂષોવડે નાશ પમાડયા ને પાપ કર્યું તે મારૂં જાણેલું છે અને આર્યને યોગ્ય નહિ એવું જે અતિઘાતકિ કર્મ ધર્મપુત્રનું છે તે મેં સાંભળ્યું. હે રાજન્, યુદ્ધોવિષે પ્રવર્તેલા પુરૂષોનો જરૂર જય અને પરાજય એ બે થાય તેમાં પણ વધ વખણાય છે તથા સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનારાનો જે ન્યાયયુક્ત વધ થાય છે તે દુઃખ માટે નથી. તેમ બ્રાહ્મણોસહિત તેણે જોયા માટે તે મારા પિતા વીરલોકપ્રત્યે ગયા, એમાં સંશય નથી માટે હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ, તે સમયે જે મારા પિતા નાશ પામ્યા તે શોક કરવા યોગ્ય નથી, પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત એવા જે તે કેશના ગ્રહણને સર્વ સૈન્યોના જોતાં પામ્યા તે, અને વળી મારા જીવતાં પિતા, જે કેશગ્રહણને પ્રાપ્ત થયા તે મારાં મર્મસ્થાનોને ભેદે છે; કારણ કે પુત્રવાળા બીજાઓ પુત્રોથકી કેવી રીતે ઈચ્છા કરશે? જે રીતે પુરૂષો કામથી, ક્રોધથી, અજ્ઞાનથી, હર્ષથી અને બાળપણથી જે ધર્મવિરૂદ્ધ કર્મ કરે છે તે આ મોટું અધર્મનું કર્મ મને ગણ્યા વગર પાપિ દુરાત્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કર્યું, તેનું ફળ જરૂર એ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અતિદારૂણ જોશે અને તે સમયે મિથ્યાવાદી આ પાંડવ, પરમ ન કરવા યોગ્ય એવાં કર્મને કરી કપટવડે આચાર્યને શસ્ત્ર તજાવતો હતો, તે ધર્મરાજનું લોહિ આજ પૃથ્વીવિષે જોશે. હે કૌરવ્ય, સત્ય અને ઈષ્ટાપૂર્તવડે સમ ખાઉ છું કે, સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓને હણ્યાવગર કોઈ રીતે પણ જીવિશ નહિ અને સર્વ

ઉપાયોવડે પંચાલ યોદ્ધાઓના વધવિષે યત્ન કરીશ તથા મૃદુ અથવા દારૂણ એવાં જે તે કર્મવડે યુદ્ધમાં હું પાપ કરનારા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને હણીશ. અને હે કૌરવ, પંચાલ યોદ્ધાઓનો વધ કરી હું શાંતિ પામીશ. હે પુરૂષશ્રેષ્ઠ, મનુષ્યો તે માટે પુત્રોને ઈચ્છે છે કે જે માટે અહિં અને નાશ પામી પરલોકમાં પ્રાપ્ત થએલાઓને મોટાં ભયથી રક્ષા કરે પણ મારા પિતાએ તો પર્વત તુલ્ય એવો હું અને શિષ્યના જીવતાં જેની બંધુરહિત એવા માણસે અવસ્થા પમાય તેવી અવસ્થા પમાઈ માટે મારાં દિવ્યઅસ્ત્રોને, બાહુને અને પરાક્રમને ધિક્ છે કે જે પુત્રને પામી મારા પિતા કેશ ગ્રહણને પામ્યા, તે માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ, હું તેવી રીતે કરીશ કે જે રીતે પરલોકમાં ગએલ એવા પણ પિતાના ઋણરહિત થઈશ. સજ્જન માણસે કદિ પણ પોતાની સ્તુતિ કહેવા યોગ્ય નથી, તોપણ આજ પિતાના વધને સહન ન કરતો એવો હું અહિં પરાક્રમને કહું છું. યુગોના અંતને કરતો હોઉં તેમ સર્વ સૈન્યોને પીડતો એવો જે હું તેના પરાક્રમને આજ શ્રીકૃષ્ણસહિત પાંડવો જૂઓ. આજ રથમાં બેઠેલો એવો જે હું તેને દેવ, ગંધર્વ, અસુર, રાક્ષસ અને શ્રેષ્ઠમનુષ્યો રણભૂમિવિષે જીતવા શક્તિમાન્ નથી. આ લોકવિષે કોઈ પણ ઠેકાણે મારાથી અને અર્જુનથી બીજો અસ્ત્ર જાણનાર નથી. જે પ્રમાણે પ્રકાશવાળા કિરણોના મધ્યમાં સૂર્ય હોય તે પ્રમાણે સેનાપ્રત્યે ગએલો હું દેવતાઓએ સ્રજેલાં અસ્ત્રોને જોડનાર છું. આજ યુદ્ધમાં ધનુષ્યથકી મેં જોડેલા બાણો બળને દર્શાવતા એવા પાંડવોને પીડશે. હે રાજન્, આજ અહિં પાંડવો મારાં તીક્ષ્ણ બાણોવડે વિંટેલી સર્વ દિશાઓને ધારાઓવડે સંકુલ હોય તેમ દેખશે. જેવી રીતે મહાવાયુ વૃક્ષોને પાડે તેવી રીતે બાણ સમૂહોને ફેંકતો એવો હું સર્વ તરફથી ભયંકર શબ્દવાળા શત્રુઓને પાડીશ. હે કૌરવ્ય, મારાવિષે પ્રયોગ અને ઉપસંહારરહિત જે આ અસ્ત્ર છે તેને નથી જાણતો અર્જુન કે નથી જાણતા શ્રીકૃષ્ણ, નથી જાણતો ભીમસેન, કે નકુળ સહદેવ, નથી જાણતા યુધિષ્ઠિર કે નથી જાણતો દુરાત્મા આ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તેને નથી જાણતો શિખંડી કે નથી જાણતો સાત્યકિ, પૂર્વે નારાયણને પ્રણામ કરી મારા પિતાએ વિધિપૂર્વક વેદરૂપ ઉપહાર તેમને આપ્યો હતો અને તે ઉપહારને પોતે ભગવાને ગ્રહણ કર્યો અને તેમણે વરદાન આપ્યું. તે સમયે મારા પિતાએ ઉત્તમ એવાં નારાયણ અસ્ત્રને માગ્યું. હે રાજન્, એ પછી દેવશ્રેષ્ઠ ભગવાન્ મારા પિતાપ્રત્યે બોલ્યા કે યુદ્ધમાં કોઈ ઠેકાણે

તમારી બરોબર કોઈપણ બીજો પુરૂષ થશે નહિ. હે બ્રહ્મન્, જલદી તમારે આ અસ્ત્રને કોઈ પણ ઠેકાણે જોડવું નહિ; કારણ કે આ અસ્ત્ર શત્રુના વધ વગર નિવૃત્ત થતું નથી. હે પ્રભો, આ નાશ કરે એ રીતે કોઈએ જાણી શકાય તેમ નથી અને ન હણી શકાય એવા માણસને પણ આ હણે છે માટે આ અસ્ત્રને જોડવું નહિ. હે પરંતપ, આ મહાસ્ત્રની શાંતિવિષે યુદ્ધમાં રથનો ત્યાગ, શસ્ત્રોનો ત્યાગ અને શરણ પામેલા શત્રુઓનો શરણનો નાશ એ ઉપાયો છે માટે રણભૂમિવિષે સર્વ પ્રકારે પીડાવાળો પુરૂષ અવધ્ય શત્રુઓને પીડા કરી મારે એમ, કહી તે ભગવાન્ પ્રભુ સ્વર્ગપ્રત્યે ગયા અને તે અસ્ત્રને મારા પિતાએ ગ્રહણ કર્યું અને સમર્થ એવા તેમણે મને કહ્યું કે તું આ અસ્ત્રવડે અને તેજવડે સંગ્રામવિષે પ્રકાશ પામીશ અને ઘણીવાર સર્વ શસ્ત્રવૃષ્ટિઓને નાશ પમાડીશ, તે આ નારાયણથકી અસ્ત્ર પિતા જેના બંધુ છે એવો હું તેણે પમાડ્યું છે માટે તે અસ્ત્રેકરીં હું જે રીતે રણભૂમિમાં ઇંદ્ર અસુરોને ભગાડે તે રીતે પાંડવ પંચાલ મત્સ્ય અને કેકય યોદ્ધાઓને નસાડીશ. હે ભારત, જેવી જેવી રીતે હું ઇચ્છા કરૂં તેવી તેવી રીતે થઈ મારા બાણો પરાક્રમ કરતા એવા પણ શત્રુઓવિષે પડે તેમ છે. માટે રણભૂમિવિષે રહેલો હું ઇચ્છા પ્રમાણે પાષાણવૃષ્ટિવડે પ્રવર્તિશ અને આકાશમાં જનારા બાણોવડે મહારથિઓને ભગાડીશ તથા સંશય વગર તીક્ષ્ણ પરશ્વધોને ફેંકીશ. શત્રુઓને તપાવનાર એવો તે હું પાંડવોને ગણકાર્યા વગર મોટા નારાયણ અસ્ત્રવડે શત્રુઓને નાશ પમાડીશ અને મિત્ર બ્રાહ્મણ અને ગુરૂનો દ્રોહી મૂર્ખ અને અતિ નિંદિત એવો પાંચાલ નીચ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન આજ મારાથી જીવતો મૂકાશે નહિ. તે સાંભળી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાની સેના ફરવા લાગી અને સર્વ શ્રેષ્ઠપુરૂષો મોટા શંખો ફૂંકવા લાગ્યા તથા પ્રસન્ન થએલા હજારો ભેરી અને ડિંડિભ વાદિત્ર વગાડવા લાગ્યા તથા ખરી અને નેમિવડે પીડિત એવી પૃથ્વી શબ્દ કરવા લાગી અને સંકુલ એવો તે શબ્દ આકાશ, સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને ગજાવવા લાગ્યો. તે મેઘ શબ્દની ઉપમા અપાય એવા શબ્દને સાંભળી ભેગા થએલા રથિશ્રેષ્ઠપુરૂષો મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા. અને હે ભારત, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તો તેમ કહી જળને લેઈ તે સમયે તે દિવ્ય એવા નારાયણ અસ્ત્રને પ્રકટ કરવા લાગ્યા.

॥ समेत्यरथिनांश्रेष्ठाःसहितौश्चाप्यमन्त्रयत् ॥
॥ तथोक्त्वाद्रोणपुत्रस्तुवार्युपस्पृश्यभारत ॥
॥ प्रादुश्चकारतद्दिव्यमस्त्रंनारायणंतदा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अश्वत्थामक्रोधे गुर्जरभाषायां पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

संजयउवाच ॥ प्रादुर्भुतेततस्तस्मिन्नस्त्रेनारायणेप्रभो ॥
॥ प्रावात्सपृषतोवायुरनभ्रेस्तनयित्नुमान् ॥

સંજય કહે છે—હે પ્રભો, જ્યારે નારાયણ અસ્ત્ર પ્રકટ થયું. ત્યારે મેઘનો કાળ ન હતો ને તે વખતે વાયુ, જળબિંદુસહિત અને મેઘગર્જનાયુક્ત વાવા લાગ્યો; પૃથ્વી કંપવા લાગી, મહાસાગર ક્ષોભ પામવા લાગ્યો; સમુદ્રમાં જનારી નદીઓ પ્રવાહોપ્રત્યે ચાલવા લાગી; અને હે ભારત, તે સમયે પર્વતોનાં શિખરો ભેદાવા લાગ્યાં. તથા મૃગો પાંડવોની સેનાને ડાબી તરફ કરવા લાગ્યા. સૂર્ય અંધકારવડે યુક્ત અને મલિન થયા તથા હર્ષ પામેલાની પેઠે ભૂત અને રાક્ષસો પડવા લાગ્યા. હે વિશાંપતે, દેવ દાનવ અને ગંધર્વો પણ ત્રાસ પામેલા થયા અને કેમ કરવું ? એ રીતે તે મોટું સૈન્ય આકુલ થયું, તથા હે વિશાંપતે, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના ઘોરરૂપવાળા ભયંકર તે અસ્ત્રને જોઈ સર્વ રાજાઓ ત્રાસ પામેલા થયા. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે–હે સંજય, સંગ્રામવિષે અતિ શોકવડે તાપ પામેલા અને પિતાના વધને સહન ન કરતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સૈન્યોને નિવૃત્ત કર્યા, ત્યારે કૌરવોને સમીપ આવતા જોઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રક્ષણવિષે પાંડવોમાં કયો વિચાર થયો તે મને કહે. સંજય કહે છે કે—પ્રથમજ તમારા પુત્રના યોદ્ધાઓને નાસેલા જોઈને યુધિષ્ઠિર પાછો સંકુળ શબ્દ સાંભળી અર્જુનપ્રત્યે આ રીતે બોલ્યા, યુધિષ્ઠિર કહે છે–હે ધનંજય, જે રીતે વજ્ર જેના હાથમાં છે એવા ઈંદ્રે મોટા વૃત્રાસુરને હણ્યો હતો, તે રીતે યુદ્ધમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારે યુદ્ધમાં જયને ન ઈચ્છતા એવા દીન મનવાળા કુરૂઓ આત્માના રક્ષણવિષે બુદ્ધિ કરી રણભૂમિથી ભાગતા હતા, તેમાં કેટલાક રાજાઓ જલદી પતાકા, ધ્વજ અને છત્રરહિત જેઓનાં કૂબર ભા-

ગી ગએલાં છે, જેઓના સારથિનાં બેસવાના ભાગ ભાંગી ગએલા છે અને જે-
ઓના આકુલ ઘોડાઓ છે એવા ફરતા રથોને લીધે બીજા રથોપ્રત્યે બેસી
ભાગતા હતા, કેટલાક ચેતનારહિત ભય પામેલા ઘોડાઓપ્રત્યે બેસી પગ-
વડે ઉતાવળ કરતા હતા, કેટલાક પોતે રથોને, ભાગી ગએલા અક્ષ ધોંસ-
રાં અને ચક્રોવડે ચોતરફથી ખેંચતાં હતા. કેટલાક ભાગી ગએલા રથોને
તજી પગવડે ચાલી નાસી જતા હતા, કેટલાક ઘોડાની પિઠ ઉપર બેઠેલા
અર્ધ ખસી ગએલા આસનવાળાને ઘોડાઓ ખેંચી જતા હતા, કેટલાક
નારાચ બાણોવડે જેઓનાં આસન ખસી ગયાં છે એવા હાથિઓની કાંધ
ઉપર પડેલા હતા, કેટલાકને બાણવડે પીડા પામેલા ભાગેલા હસ્તિઓએ
ગ્રહણ કર્યા હતા, કેટલાક શસ્ત્ર અને કવચરહિત એવા વાહનોથકી પૃથ્વી
પ્રત્યે પડયા હતા, કેટલાક નેમિઓવડે કચરાએલા અને કેટલાક ઘોડા અને
હસ્તિઓએ કચરેલા હતા, કેટલાક હે તાત, હે પુત્ર, એ રીતે બોલતા થ-
કા ભયથી ભાગી જતા હતા. કેટલાક મોહવડે જેઓનું બળ નાશ પામે-
લું છે એવા એકબીજાને જાણતા ન હતા, કેટલાક દૃઢ ઘાયલ થએલા
એવા પુત્રોને, પિતાઓને, સખાઓને અને ભાઈઓને બેસાડી કવચોને પણ
મૂકી જળવડે સિંચન કરતા હતા. માટે દ્રોણાચાર્યના હણાવાથી તેવી અ-
વસ્થાને પામી ભાગેલું સૈન્ય હમણાં ફરીને કેણે પાછું વાળ્યું ? તે જો જા-
ણતો હઉ તો મને કહે. કેમકે, હણહણાટ કરતા ઘોડાઓનો અને હસ્તિ-
ઓનો મોટો શબ્દ, રથ નેમિના શબ્દોવડે મિશ્ર સંભળાય છે અને કુરૂરૂ-
પિ સાગરવિષે આ અતિ તીવ્ર શબ્દો થાય છે. વળી વારંવાર ઉત્પન્ન થાય
છે અને મારા સૈનિકોને પણ કંપાવે છે અને જે આ સંકુલ શબ્દ સંભ-
ળાય છે તે રૂવાડાંને હર્ષ પમાડનાર છે અને આ શબ્દ ઇંદ્રસહિત એવા
પણ ત્રણ લોકોને નાશ પમાડે એમ છે, એ રીતે મારી બુદ્ધિ છે તથા હું
માનું છું કે વજ્રને ધારણ કરનારા ઇંદ્રનો આ ભયંકર સ્વરવાળો નાદ છે.
અને દ્રોણાચાર્યના હણાવાથી કૈરવો માટે સ્પષ્ટ આ ઇંદ્ર આવે છે અને
તેથી રથિશ્રેષ્ઠ પુરૂષો હર્ષિત રોમકૂપવાળા અને વેગવાળા થયા છે હે ધ-
નંજય, જેવી રીતે દેવેશ્વર ઇંદ્ર યુદ્ધને માટે દેવતાઓને નિવૃત્ત કરે તેવી રીતે
આ કોણ મહારથિ ભાગેલા કૈરવોને પાછાવાળે છે ? તે અતિ ભયંકર મો-
ટા શબ્દને સાંભળીને કહે. અર્જુન કહે છે—હે રાજન્, જેણે શસ્ત્ર તજેલાં
છે એવા ગુરૂના હણાવાથી એક આ, જે, દુર્યોધનના યોદ્ધાઓને ઉભા રાખી

નાદ કરે છે જેનેવિષે તમારો સંશય છે અને જેના પરાક્રમના આશ્રયવાળા બળપ્રત્યે રહેલા કૌરવો ઉગ્ર કર્મનેમાટે આત્માને ઉદ્યમવાળો કરી શંખ વગાડે છે તેને લજ્જાવાન મહાબાહુ મત્તહસ્તિની પેઠે ચાલનાર વ્યાઘ્રસરખા મુખવાળા, ઉગ્ર કર્મવાળા અને ક્રુરઓના અભયને કરનારો સમજો. જેના ઉત્પન્ન થવાથી દ્રોણાચાર્યે અતિ પૂજ્ય એવા બ્રાહ્મણોને દશ હજાર ગાયોનાં ધણને આપ્યું હતું. તે આ અશ્વત્થામા ગર્જના કરે છે. શબ્દ કરતા ઉચ્ચૈ:શ્રવા ઘોડાનીપેઠે ઉત્પન્ન થએલા, માત્ર જે શૂરે ભૂમિને અને ત્રણે લોકોને કંપાવ્યા હતા અને તે સમયે તેને સાંભળી અંતર્ધ્યાન થએલાં પ્રાણિઓએ તેનું અશ્વત્થામા એવી રીતે નામ કર્યું હતું, હે પાંડવ, તે આ અશ્વત્થામાને આજ આવી રીતે ગર્જના કરે છે તથા અનાથનીપેઠે જેને દબાવી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિઘાતકી કર્મવડે હણ્યા તેનો નાથ ઉભો થયો છે. જે ઠેકાણે મારા ગુરૂને ધૃષ્ટદ્યુમ્ને કેશસમૂહવિષે સ્પર્શ કર્યો હતો તે કદિ પણ પોતાના પરાક્રમને જાણનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સહન નહિ કરે. તમે રાજ્યના કારણથી ગુરૂને મિથ્યા ઉપચારવાળા કર્યા અને પ્રસિદ્ધ, સારા તથા ધર્મજ્ઞ એવા તમે તેણે અતિ મોટો તે અધર્મ કર્યો, માટે જેવી રીતે વાલીના વધથી રામચંદ્રવિષે અપકીર્ત્તિ રહી છે તેવી રીતે દ્રોણાચાર્યના હણાવાથી સ્થાવર જંગમસહિત એવા ત્રણે લોકવિષે તમારી અપકીર્ત્તિ ઘણો વખત રહેશે; કારણ કે સર્વ ધર્મવડેયુક્ત આ, તે, મારો શિષ્ય પાંડવ છે અને આ મિથ્યા બોલતો નથી એવો તમારેવિષે જે દ્રોણાચાર્યે વિશ્વાસ કર્યો હતો તે આચાર્યને સત્યરૂપિ કંચુકને પ્રાપ્ત એવા જે તમે તેણે તે સમયે 'કુંજર અથવા નર હણ્યો' એ રીતે અસત્ય કહ્યું. તે પછી હે રાજન્, જેવી રીતે સમર્થ તે, શસ્ત્રને તજી મમતા અને ચેતનારહિત અતિ વિહ્વલ થયા. શોકવડેયુક્ત વિમુખ ને પુત્રવત્સલ એવા તે ગુરૂને નિત્ય એવા ધર્મને તજી શસ્ત્રવડે તમે નાશ કરાવ્યા. જેણે નાખી દીધેલા શસ્ત્ર છે એવા ગુરૂનો અધર્મવડે ઘાત કરાવી હવે જો સામાન્ય એવા તમે સમર્થ હો તો જેનો બંધુ નાશ પામેલો છે એવા ક્રોધ પામેલા આચાર્યપુત્ર અશ્વત્થામાએ પીડેલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બચાવો. આજ સર્વ અમે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બચાવવા સમર્થ થઈશું નહીં. મનુષ્યોને ઉલ્લંઘન કરી રહેલા જે સર્વ પ્રાણિઓવિષે સ્નેહ રાખે છે તે આજ રણભૂમિવિષે પિતાનો કેશ ગ્રહણ કર્યો તેને સહન કરશે નહિં. આચાર્યને ઈચ્છનાર એવો જે હું તેણે ઘણીના કહ્યા છતાં શિષ્ય એવા

દેતે ધર્મને તજી ગુરૂને હણવા માટે આપણું ઘણું વર્ષ ગયું અને હવે અ-
તિ ઓછું શેષ રહ્યું છે, તેનો આ વિકારરૂપ મોટો અધર્મ હમણાં કર્યો. જે
સ્નેહથી અને ધર્મથી નિરંતર પિતાતુલ્ય હતા તે ગુરૂને થોડા વખતવાળા
રાજ્યના કારણથી નાશ કરાવ્યા. હે વિશાંપતે, ધૃતરાષ્ટ્રે ભીષ્મ અને દ્રો-
ણાચાર્યને, તત્પર એવા પુત્રોસહિત સર્વ પૃથ્વી આપી હતી અને તેવી વૃ-
ત્તિને આપીને શત્રુઓએ નિરંતર સત્કાર કર્યો હતો તો પણ ગુરૂ જે દ્રો-
ણાચાર્ય હમેશાં પુત્રથકી પણ મનેજ અધિક ઈચ્છતા હતા તે જેણે શસ્ત્ર ત-
જેલાં છે અને તમને અને મને જોતા એવા ગુરૂને યુદ્ધમાં હણ્યા. યુદ્ધ ક-
રતા એવા એમને ઈંદ્ર પણ હણી શકે નહિ, તે નિત્ય ઉપકાર કરનાર વૃ-
દ્ધ આચાર્યનો દ્રોહ રાજ્યને માટે લોભિ બુદ્ધિવાળા અને અનાર્ય એવા આ-
પણે કર્યો અહો! ખેદ છે કે, આપણે અતિદારૂણ મોટું પાપરૂપ કર્મ કર્યું
કે જે રાજ્યસુખના લોભેકરી આ દ્રોણાચાર્યનો અતિઘાત કરાવ્યો. મારા પ્રે-
મેકરી પુત્રોને, ભાઈઓને, પિતાઓને, સ્ત્રિઓને અને સર્વને, તેમ જીવિત-
ને પણ ઈંદ્રપુત્ર અર્જુન તજે, એવી રીતે મારા જે ગુરૂ માનતા તે નાશ
પામેલાની હે રાજન, રાજ્યની કામનાવાળો એવો હું તેણે ઉપેક્ષા કરી મા-
ટે હે પ્રભો, નીચું જેનું મસ્તક છે એવો હું નરકને પ્રાપ્ત થયો છું. જેણે
શસ્ત્ર તજેલાં છે એવા મહામુનિ બ્રાહ્મણ વૃદ્ધઆચાર્યનો રાજ્યમાટે ઘાત ક-
રાવી આજ મરવું તે શ્રેયરૂપ છે પણ જીવવું તે કલ્યાણરૂપ નથી.

॥ ब्राह्मणंवृद्धमाचार्यंन्यस्तशस्त्रंमहामुनिं ॥
॥ घातयित्वाद्यराज्यार्थेमृतंश्रेयोनजीवितं ॥

इति श्रीमहभारते द्रोणपर्वाणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वाणि अर्जुनवाक्ये
गुर्जरभाषायां षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

संजयउवाच ॥ अर्जुनस्यवचःश्रुत्वानोचुस्तत्रमहारथाः ॥
॥ अप्रियंवाप्रियंवापिमहाराजधनंजयं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે મહારાજ, અર્જુનનું વચન સાંભળી તે સમયે
મહારથિઓ ધનંજય અર્જુનપ્રત્યે પ્રિય અથવા અપ્રિય બોલ્યા નહિ. હે ભ-
રતશ્રેષ્ઠ, તે પછી ક્રોધ પામેલો મહાબાહુ ભીમસેન કુંતિપુત્ર અર્જુનને નિં-

હતો હોય તેમ બોલ્યો કે—હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, જેવી રીતે અરણ્યમાં ગએલો મુનિ અને તજેલા દંડવાળો જેણે વ્રત સંપૂર્ણ કરેલાં છે એવો બ્રાહ્મણ ધર્મયુક્ત કહે છે તેવી રીતે, નાશથકી રક્ષા કરનાર, ધાથકી જીવનાર, સત્પુરૂષો અને સ્ત્રીઓવિષે પણ ક્ષમાવાન્, એવો જે ક્ષત્રિય તે જલદી પૃથ્વીને, ધર્મને, યશને, અને લક્ષ્મીને પામે છે. તે તું, સર્વ ક્ષત્રિઓના ગુણોવડેયુક્ત અને સત્કુલવાન્ એવો અવિદ્વાન્નીપેઠે વાણિને કેહેતો આજ શોભતો નથી. હે કુંતિપુત્ર શચીનાપતિ ઈંદ્રનીપેઠે તારૂં પરાક્રમ જે રીતે મહાસાગર કિનારાને ઉલ્લંઘન કરે તે રીતે ધર્મને ઉલ્લંઘન કરી વર્તતું નથી માટે તમે તેર વર્ષના અમર્ષને પાછળ કરી ધર્મનેજ ઈચ્છો છો, તે તમને આજ કોણ ન વખાણે? હે તાત, હર્ષની વાત છે કે આજ તારૂં મન ધર્મને અનુસરે છે. હે અચ્યુત, તમારી બુદ્ધિ નિરંતર ભલાપણાવિષે વર્તે છે તે હર્ષની વાત છે, પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત એવો જે તું તેના રાજ્યને અધર્મથી શત્રુઓએ હર્યું સભાપ્રત્યે આણી દ્રૌપદીનો સ્પર્શ કર્યો અને તે ભાવને યોગ્ય નહિ એવા આપણને વલ્કલ અને ચર્મના વસ્ત્રવાળા એવા કરી વનપ્રત્યે મોકલ્યા. હે અનઘ, એ અમર્ષના સ્થાનોને મેં તેર વર્ષ સહન કર્યાં અને ક્ષત્રિયના ધર્મવિષે આસક્ત એવો હું તેણે એ સર્વ કર્યું માટે દૂર કરેલા તે અધર્મને આજ સંભારી તું સહિત હું ક્ષુદ્ર એવા રાજ્ય હરનારાં શત્રુઓને સગાં વાહાલાં સહિત હણીશ. યુદ્ધમાટે આપણે શક્તિ પ્રમાણે ઉધમ કરીશું એમ તમે પ્રથમ કહેલું હતું અને હવે આજ તો તું અમને નિંદે છે અને ધર્મને જાણવા ઈચ્છે છે, તે તારૂં વચનજ મિથ્યા છે. અને તું વાણીવડે ભયેકરી પીડિત એવા જે અમે તેઓનાં મર્મોને ભેદે છે. હે શત્રુકર્શન, વ્રણવાળા પુરૂષોનાં વ્રણવિષે ક્ષાર નાખનારા પુરૂષનીપેઠે તમે વાણીરૂપી બાણવડે પીડેલું મારૂં હૃદય ભેદાય છે. આ મોટા અધર્મને તું ધાર્મિક થઈ જાણતો નથી કે જે તું, આત્માને અને વખાણવા યોગ્ય એવા અમોને વખાણતો નથી. હે ધનંજય, વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ઉભા છે તે છતાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વખાણે છે કે જે, તારી પૂરી સોળમી કળાને પણ યોગ્ય નથી; માટે તું પોતે પોતાના દોષોને કેહેતો એવો કેમ લજ્જા નથી પામતો? આ મોટી ભયંકર સુવર્ણ માળાવાળી ગદાને લેઈ ક્રોધથી હું પૃથ્વીને ચિરૂં, પર્વતોને પાડું, વાયુનીપેઠે પર્વત સરખા વૃક્ષોને ભાગું અને ઈંદ્રસહિત એવા પણ સમાગમ પામેલા દેવતાઓને, રાક્ષસ સમૂહ, અસુર, ઉરગ અને મ-

નુષ્યોસહિત બાણોવડે નમાડું તેમ છું: હે નરશ્રેષ્ઠ કુંતિપુત્ર, અર્જુન, એ પ્રકારનો મને અતુલ પરાક્રમિ જાણતો એવો તું દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાથી ભય પામવા યોગ્ય નથી. કાં તો હે અર્જુન, સર્વ સહોદર ભાઈઓ સાથે ઉભો રહે એટલે હું એકલો ગદા જેના હાથમાં છે એવો મોટો યુદ્ધમાં એમને જીતીશ. એ પછી તે સમયે જે પ્રમાણે હિરણ્યકશિપુ વિષ્ણુને કહે તે પ્રમાણે, ક્રોધ પામેલાનીપેઠે શબ્દ કરતા કુંતિપુત્ર અર્જુનપ્રત્યે પાંચાલ રાજનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન બોલ્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કહે છે—હે અર્જુન, વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોનાં યાજન, અધ્યાપન, દાન, યજ્ઞ, પ્રતિગ્રહ અને છઠું અધ્યયન એવાં બ્રહ્મકર્મ છે તે તમારાં જાણેલાં છે, એ કર્મોના મધ્યમાં કયા કર્મવિષે દ્રોણાચાર્ય રહ્યા હતા અને મેં તેમને હણ્યા? હે કુંતિપુત્ર, મને આવી રીતે કેમ નિંદો છો? પોતાના ધર્મથી ખસેલા, ક્ષત્રિયના ધર્મનો આશ્રય કરનારા અને ક્ષુદ્રકર્મને કરનારા તે, દિવ્ય અસ્ત્રવડે આપણને હણતા હતા તથા માયાને કરતા, અસદ્ય બ્રાહ્મણોમાં નિંદ્ય એવા તેમને જો માયાવડેજ મારે તેમાં હે કુંતિપુત્ર, શું યોગ્ય નથી? તેવી રીતે દ્રોણાચાર્યમાટે ક્રોધરહિત એવો હું તેણે તેમને માર્યા તેથી જે અશ્વત્થામા ભયંકર શબ્દ કરે છે તેમાં શું મારૂં ઓછું થાય છે? જે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા યુદ્ધના નામવડે કૌરવોને બચાવવા અસમર્થ એવો ઘાતયુક્ત કરાવશે એ હું આશ્ચર્ય માનતો નથી. ધાર્મિક તમે જે, મને ગુરૂનો ઘાત કરનારો કહો છો તો તેને માટે તો હું દ્રુપદરાજાનો પુત્ર અગ્નિથીજ ઉત્પન્ન થયો છું. હે ધનંજય, યુદ્ધ કરતા એવા જે માણસનું કાર્ય અથવા અકાર્ય રણભૂમિવિષે બરોબર થાય તેને તું, કેમ બ્રાહ્મણ કહે છે કે ક્ષત્રિય કહે છે? ક્રોધયુક્ત એવો જે, બ્રહ્માસ્ત્રોવડે અસ્ત્રોને ન જાણનારા પુરૂષોને હણે તે પુરૂષશ્રેષ્ઠ કેમ મારવા યોગ્ય નથી? હે ધર્માર્થ તત્વજ્ઞ અર્જુન, ધર્મને જાણનારા પુરૂષોએ ધર્મરહિત કહેલા અને ધર્મને જાણનારાઓમાં વિષની ઉપમા અપાય એવા તેમને જાણતો એવો તું મને કેમ નિંદે છે? હે અર્જુન, ક્રૂર એવા તેમને રથનેવિષેજ મેં જે નાશ પમાડયા તે અનિંદ્ય એવો હું તેને તમે વખાણતા શામાટે નથી? હે કુંતિપુત્ર, કાળના અગ્નિ સરખા અગ્નિ અને સૂર્યની ઉપમા અપાય એવા ભયંકર દ્રોણાચાર્યના મસ્તકને મેં જે કાપ્યું તે મને વખાણતા કેમ નથી? જે, આ, યુદ્ધમાં મારાજ બાંધવોને હણતા હતા અને બીજાનાને હણતા ન હતા તેના મસ્તકને કાપીને પણ હું જ્વર રહિત થયો

મથી અને જેવીરીતે રાક્ષસના વિષયમાં જયદ્રથના મસ્તકને ફેંક્યું હતું તેવીરીતે મેં તેમના મસ્તકને જે ન ફેંક્યું તે મારા મર્મને ભેદે છે. હે અર્જુન, શત્રુઓનો વધ ન કરવો તે ક્ષત્રિયનો અધર્મ સંભળાય છે અને હણે અથવા હણાવે એ, ક્ષત્રિયનો ધર્મ સંભળાય છે, માટે હે પાંડવ, જેવી રીતે તમે પિતાના મિત્ર શૂર ભગદત્તને માર્યો તેવી રીતે મેં યુદ્ધમાં તે શત્રુને ધર્મવડે માર્યો. જ્યારે તમે રણભૂમિવિષે પોતાના પિતામહને મારી ધર્મ ગણો છો ત્યારે મેં શત્રુને હણ્યો તે પાપમાં શા માટે ધર્મ નથી માનતા? હે કુંતિપુત્ર, જેવી રીતે પોતાના શરીરવિષે પગથિયાં કરેલાં છે એવા બેઠેલા હસ્તિને કેહેવા યોગ્ય ન હો તેવી રીતે સંબંધવડે નમ્ર એવો હું તેને તમે કેહેવા યોગ્ય નથી. હે અર્જુન, દ્રૌપદી અને દ્રૌપદીના પુત્રો માટે અને બીજા હેતુવડે તમારાં સર્વ એવા પણ અમર્યાદપણાને માફ કરૂં છું. આચાર્યની સાથે કુલક્રમથી આવેલું મારૂં વૈર જેવી રીતે પ્રસિદ્ધ છે તેવી રીતે પાંડુપુત્ર એવા તમેજ જાણો છો એમ નથી પણ આ લોક સર્વ જાણે છે. હે અર્જુન, જ્યેષ્ઠ પાંડવ અસત્યવાન્ નથી અને હું અધર્મવાન્ નથી તથા શિષ્યનો દ્રોહી પાપી નાશ પામ્યો, અને તમારો જય છે માટે યુદ્ધ કરો.

॥ नानृतीपाण्डवोज्येष्ठोनाहंवाऽधार्मिकोर्जुन ॥
॥ शिष्यद्रोहीहतःपापोयुध्यस्वविजयस्तवे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि धृष्टद्युम्नवाक्यं गुर्जरभाषायां सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ साङ्गावेदायथान्यायंयेनाधीतामहात्मना ॥
॥ यस्मिन्साक्षाद्धनुर्वेदोन्हीनिषेवेप्रतिष्ठितः ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—કે જે મહાત્મા. ન્યાય પ્રમાણે અંગસહિત વેદ ભણેલા હતા અને જેનાવિષે ધનુર્વેદ સાક્ષાત્ લજ્જાના સેવનમાં રહ્યો હતો, અને જેના અનુગ્રહથી શ્રેષ્ઠ પુરૂષો, દેવતાઓએ સેહેલાઈથી ન કરાય તેવાં દિવ્યકર્મોને સંગ્રામવિષે કરે છે તે દ્રોણાચાર્યવિષે સમક્ષ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બકવાદ કરતાં છતાં પાપ કર્મવાળા, નીચ મનવાળા, ઘાતકિ, ક્ષુદ્ર અને ગુરૂનો ઘાત કરનાર એવા તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નનીસાથે જે અમર્ષ નથી કરતા તે ક્ષત્રિયોના ધર્મને અને અમર્ષવાનપણાને ધિક્ છે. હે સંજય, પૃથ્વીવિષે જે

સર્વ ધનુર્ધારિ રાજાઓ છે તે અને સર્વ કુંતિપુત્રો ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શું કેહેતા હતા? તે, મને કહે. સંજય કહે છે—હે વિશાંપતે, ક્રૂર કર્મવાળા દ્રુપદરાજાના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નની વાણિને સાંભળી સર્વ રાજાઓ તો મૂગા રહ્યા અને અર્જુન તો કટાક્ષવડે ધૃષ્ટદ્યુમ્નપ્રત્યે વક્ર જોઈ અશ્રુસહિત અતિ નિઃશ્વાસ નાખી 'ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે' એ રીતે બોલવા લાગ્યો અને હે રાજા. યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, નકુલ, સહદેવ, શ્રીકૃષ્ણ અને બીજાઓ અતિ લજ્જાવાન્ થયા તથા 'સાત્યકિ તો આવું બોલ્યો કે—આ ઠેકાણે કોઈપણ પુરૂષ નથી કે જે, આ પાપી પુરૂષ અકલ્યાણ બોલનારા અધમ નરને શીઘ્ર હણે. આ સર્વ પાંડવો જાણવાની ઈચ્છાવડે તને, જેવી રીતે બ્રાહ્મણો પાપિકર્મવડે ચંડાળને નિંદે તેવી રીતે તે કર્મેકરી નિંદે છે. આ મોટાં પાપને કરી સર્વ સત્પુરૂષોએ નિંદેલો તું શોભાયમાન સભાને પામી બોલવા કેમ લજ્જા નથી પામતો? અને તારી જીવ્હા તથા મસ્તક સો પ્રકારે કેમ ભેદાતું નથી? હે ક્ષુદ્ર, તું ગુરૂપ્રત્યે બકવાદ કરે છે તે છતાં અધર્મ કેમ તને નાશ નથી પમાડતો? તું સર્વ કુંતિપુત્રોએ અને અંધક તથા વૃષ્ણિકુળમાં થએલા પુરૂષોએ નિંદા કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે મલિન કર્મ કરી જે મનુષ્યોની સભામાં બડાઈ કરે છે અને વળી તેવાં ન કરવા યોગ્ય કામને કરી પાછો ગુરૂનેજ નિંદેછે માટે તું વધને યોગ્ય છે. મુહૂર્તવાર પણ તારા જીવવાવડે અર્થ નથી. હે પુરૂષાધમ, તારાવગર બીજો કોણ આર્યધર્માત્મા સદ્ગુરૂના કેશવિષે સ્પર્શ કરી આ વધરૂપિ કર્મ કરે? તું સાત પેઢી પૂર્વેની અને સાત પેઢી પછીની બોળી અને કુળમાં નીચ એવે તું તેને પામી તેઓ યશરહિત થયા. વળી નરશ્રેષ્ઠ ભીષ્મપિતામહની સમીપ જે કુંતિપુત્રવિષે કહેલું હતું તે પ્રમાણે તે પોતેજ મહાત્માએ પોતાનો નાશ કર્યો. તેં ભીષ્મપિતામહનો પણ હણનાર અતિ પાપકારી તારો સહોદર ભાઈ છે. પૃથ્વીવિષે પાંચાલ એવા દ્રુપદરાજાના પુત્રો સિવાય બીજો પાપ કરનાર નથી. ભીષ્મપિતામહના નાશને કરનાર જે છે તેને પણ તારા પિતાએજ ઉત્પન્ન કરેલો છે. તે મહાત્માના મૃત્યુરૂપ શિખંડિને તેણે બચાવ્યો અને સર્વ સારા પુરૂષોએ ધિક્કારેલો એવો તું તેને પામી તારીસાથે ક્ષુદ્રમિત્ર તથા ગુરૂના દ્રોહિ એવા પંચાલ રાજાઓ ધર્મથી ચલિત થયા માટે ફરી જો મારી સમીપમાં આવી વાણી બોલીશ તો વજ્ર સરખી ગદાવડે તારા મસ્તકને પાડી નાખીશ. બ્રાહ્મણને હણનાર એવો તું તેને જોઈ તારૂં બ્રહ્મહત્યારૂપિ પાપ છે તે તારા પોતાના

પ્રાયશ્ચિત્ત માટે સૂર્યને જૂવે છે, માટે હે અતિ દુષ્ટ વૃત્તવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મા રા ગુરૂ અર્જુનની આગળ ગુરૂનો ગુરૂ દ્રોણાચાર્યને વારંવાર નિંદતો એવો તું લજ્જા પામતો નથીજ ? ' ઉભો રહે ઉભો રહે, અને આ એક મા- રા ગદાપાતને સહન કર તથા હું પણ તારા અનેક ગદાપાતને સહન ક- રીશ. આ પ્રમાણે સાત્વત સાત્યકિએ કહ્યું અક્ષર જેમ હોય તેમ નિં- દેલો ક્રોધ પામેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હસતો હોય તેમ ક્રોધ પામેલા સાત્યકિને કેહેવા લાગ્યો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કહે છે—હે માધવ, સંભળાય છે સંભળાય છે અને ક્ષમા કરાયછે અને સદા અશુભ તથા દુર્જન, સારા પુરૂષને નિંદવા ઈચ્છે છે અ- ને લોકમાં ક્ષમા વખણાય છે પણ પાપી પુરૂષ ક્ષમાને યોગ્ય નથી; કાર- ણ કે ક્ષમાવાન્ પુરૂષને, 'આને જીત્યો," એવી રીતે પાપ મનવાળો પુરૂષ જાણે છે. વાસ્તે તેવો તું પણ નીચ પુરૂષ સરખા આચરણવાળો નીચ મુ- નવાળો અને પાપ વિષે નિશ્ચયવાળો છે, અને નિંદ્ય એવો કેશથી માંડી ન- ખના અગ્રભાગ પર્યંત કેહેવાને ઈચ્છે છે. વારણ કરાતા એવા તું તેણે પ્રા- યવૃત્તને પામેલા, કપાઈ પડેલા હાથવાળા જે, તે, ભૂરિશ્રવાને હણ્યો તેથી શું વધારે પાપ છે ? અને હે ક્રૂર, યુદ્ધમાં દિવ્ય અસ્ત્રવડે પ્રવેશ કરતા એવા તજેલા શસ્ત્રવાળા દ્રોણાચાર્યને હણ્યા તેમાં શું પાપ છે ? હે સાત્યકે, રણભૂમિવિષે યુદ્ધ ન કરતા અને તેવી રીતે પ્રાયવૃત્ત પામેલા, શત્રુઓએ જેનો બાહુ કાપેલો છે એવા મુનિને જે હણે તે કેમ બોલે ? જ્યારે પરા- ક્રમિ એવો ભૂરિશ્રવા પગવડે તને પ્રહાર કરી પૃથ્વીવિષે ખેંચતો હતો ત્યા- રે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ થઈ એને કેમ મારી શકતો નહિ ? ફરીને જ્યારે પ્રથમ કુંતિપુત્ર અર્જુને જીત્યો ત્યારે અનાર્ય એવો તું તેણે શૂર પ્રતાપવાન્ સો- મદત્તના પુત્ર ભૂરિશ્રવાને હણ્યો, અને હું તો જે જે ઠેકાણે દ્રોણાચાર્ય પાં- ડવોની સેનાને નસાડતા હતા તે તે ઠેકાણે હજારો બાણોને નાખતો જતોહતો. ચાંડાળનીપેઠે તે તું પોતે એવા પ્રકારનું કર્મ કરી નિંદાકરવા યોગ્ય છતાં મને તું કઠણ વચન શા માટે કહેવા યોગ્ય છે ? હે વૃષ્ણિકુલાધમ, તે ક- ર્મનો કરનાર તો તું છે, હું નથી, અને પાપનો તથા પાપવાળાં કર્મોનો તું નિવાસરૂપ છે, માટે ફરીને બોલ માં. શાંતિ પામ, અને આથી બીજું અતિ વધારે મને કેહેવા યોગ્ય નથી. આ અતિ ખરાબ મને જે તું કેહે વાને યોગ્ય થાય છે અને હવે પછી ફરીને મૂર્ખપણાથી આવું કઠણ ક- હીશ તો યુદ્ધમાં બાણોવડે તને યમરાજાના સ્થાનપ્રત્યેજ વરાવીશ. હે મૂ-

ર્મ, એક ધર્મેકરીનેજ આ પ્રકારે થવું શક્ય નથી; તેઓનું પણ અધર્મેકરી જેવું ચેષ્ટિત છે તે તું સાંભળ. પ્રથમ અધર્મેકરી પાંડવ યુધિષ્ઠિરને છેતર્યા તથા અધર્મેકરી દ્રૌપદીને ક્લેશવાળી કરી; અને હે સાત્યકે, સર્વ પાંડવોને દ્રૌપદીસહિત વનપ્રત્યે મોકલ્યા. હે મૂર્ખ, અધર્મવડે સર્વસ્વ લેઈ લીધું અને અધર્મેકરી પરવડે પ્રેરિત એવા મદ્રરાજ શલ્યને ખેંચી લીધો, તથા અધર્મેકરી બાળક એવા સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુને હણ્યો, એથકી પણ અધર્મવડે પરપુરને જીતનારા ભીષ્મપિતામહને હણ્યા અને ધર્મને જાણનાર એવો તું તેણે અધર્મેકરી ભૂરિશ્રવાને હણ્યો. એવી રીતે હે સાત્વત, જયને સાચવતા એવા શૂરા ધર્મને જાણનારા એવા પણ શત્રુઓ અને પાંડવોએ યુદ્ધમાં આચરણ કર્યું માટે તે ઉત્તમ એવો ધર્મ છે તે દુઃખેકરી જણાય એવો છે તથા અધર્મ છે તે પણ દુઃખેકરી જણાય એમ છે, તેથી કૌરવો સાથે યુદ્ધ કર અને પિતાના સ્થાનપ્રત્યે જા માં. સંજય કહે છે કે, આવા પ્રકારનાં ક્રૂર અને પરૂષવાક્યોને સંભળાવેલો શ્રીમાન્ સાત્યકિ જરા કંપિત હોય તેમ થયો અને તે સાંભળી ક્રોધવડે જેનાં લાલચોળ નેત્ર થયાં છે એવો તે ગદાને ગ્રહણ કરવા લાગ્યો અને સર્પનીપેઠે નિઃશ્વાસ લેતો એવો ધનુષ્યને રથમાં રાખી પછીથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સમીપ જઈ ક્રોધવડે આ વચન બોલ્યો કે તને કઠણ કહીશ નહિં પણ વધને યોગ્ય એવો જે તું તેને હણીશ. તેમ કહી જલદી સમીપ જતા મહાબળવાન્, અમર્ષવાળા, અંતને સારૂ અંતક જાય તેમ જતા તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નસારૂ કોપેલા, અંતકની ઉપમા અપાય એવા, તે સાત્યકિપ્રત્યે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે પ્રેરેલો મહાબળવાન્ ભીમસેન રથમાંથી જલદી ઉતરી ગયો અને બે બાહુવડે તેને વારવા લાગ્યો તથા તેવી રીતે દોડતા, ક્રોધ પામેલા, સ્થાનથી જરા ચલિત થયેલા, સમર્થ તેને, બળવાન્ પાંડવ ભીમસેન બળથકી ઝાલી જવા લાગ્યો. એ સમયે ઉભા રહી પગને સ્થિર કરી, બળવાન્ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવા શિનિપુંગવ સાત્યકિને અતિબળવાન્ એવા તે તેણે રથમાંથી જલદી ઉતરી છઠ્ઠા પગલામાં ગ્રહણ કર્યો હતો. હે વિશાંપતે, ગ્રહણ કરેલા તે સાત્યકિને સ્નેહવાળી વાણીવડે સહદેવ કહેવા લાગ્યા કે—હે પુરૂષવ્યાઘ્ર, અંધક, વૃષ્ણિ અને પંચાલ રાજાઓથી ઉત્તમ અમારો બીજો મિત્ર અને હે મારિષ, તેવીરીતેજ અંધક તથા વૃષ્ણિઓને અને વિશેષેકરી કૃષ્ણનો અમારાથી બીજો મિત્ર નથી. હે વાર્ષ્ણેય, પૃથ્વીને ઈચ્છતા એવા

પંચાલ રાજાઓના ઉત્તમ મિત્ર જેવીરીતે પાંડવ અને વૃષ્ણિઓ છે તેવી રીતે બીજા નથી; અને જેવીરીતે તમે માનો છો તે તમે એવા મિત્ર છો. હે સર્વ ધર્મજ્ઞ, જે પ્રમાણે અમારા તમે છો તે પ્રમાણે તમારા અમે છીએ માટે એવીરીતે મિત્રના ધર્મને સંભારતા એવા તે તમે ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી શાંત થઈ ક્રોધને નિયમમાં રાખો અને હે શિનિપુંગવ, તેને તમે ક્ષમા કરો અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તમને ક્ષમા કરે તથા અમે ક્ષમા કરાવનારા છીએ અને શાંતિવગર બીજું શું થાય? હે મારિષ, સહદેવે શિનિપુત્ર સાત્યકિને શાંત કરવાથી પાંચાલ રાજનો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હસતો એવો આ રીતે બોલ્યો કે, હે ભીમ, યુદ્ધના મદેકરીયુક્ત એવા શિનિના પૌત્રને છોડી દે, છોડી દે, અને જેવી રીતે વાયુ પર્વતને પામે તેવીરીતે એ ભલે મારાપ્રત્યે આવે કે, તેટલા વખતમાં હું તીક્ષ્ણ બાણોવડે એના ક્રોધને મટાડું. અને યુદ્ધની શ્રદ્ધાને નાશ પમાડું તથા યુદ્ધમાં જીવિતને હરૂં. જે આ કૌરવો આવે છે તે પાંડુપુત્રોનું અતિ મોટું પ્રાપ્ત થએલું આ કાર્ય હું તેણે કરી શકાય એમ છે? અર્થાત્ નથી, અથવા મેં કરી શકાય તેમ હોય તો પણ અર્જુન યુદ્ધમાં સર્વને વારશે અને હું પણ બાણોવડે એના મસ્તકને પાડીશ. શું મને યુદ્ધમાં કપાઈ પડેલા હાથવાળો ભૂરિશ્રવારૂપ માને છે? એને છોડી દે એટલે હું એને હણીશ, અથવા એ મને હણશે. આવીરીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્નનાં વાક્યોને સાંભળતો અને સર્પનીપેઠે શ્વાસ લેતો એવો બળવાન્ સાત્યકિ ભીમસેનના બે બાહુના મધ્યમાં રહેલો એવો પણ વારંવાર ઉછળતો હતો. હે મારિષ, તે સમયે બે સાંઢનીપેઠે શબ્દ કરતા બળવાન્ અને બાહુવડે શોભનાર એવા તે બેઉને ત્વરાવડે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર એ બેશૂર ઘણા યત્નવડે વારતા હતા, અને કોપવડે જેનાં લાલ નેત્ર થયાં છે એવા મહાધનુર્ધારી તે બેઉને નિવારી તેઓ તથા ક્ષત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા યોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા શત્રુઓપ્રત્યે સંગ્રામવિષે ગયા.

॥ निवार्यपरमेष्वासौकोपसंरक्तलोचनौ ॥

॥ युयुत्सूनपरान्संख्येप्रतीयुःक्षत्रियर्षभाः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणिधृष्टद्युम्नसात्यकिक्रोधे गुर्जरभाषायामष्ट नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

संजयउवाच ॥ ततःसकृदनंचक्रे रिपूणांद्रोणनन्दनः ॥
॥ युगान्तेसर्वभतानांकालसृष्टइवान्तकः ॥

સંજય કહે છે કે—તે સમયે જે રીતે યુગના નાશના વખતમાં રૂદ્રે ઉત્પન્ન કરેલો નાશ કરનારો અગ્નિ, પ્રાણિઓનો નાશ કરે, તે રીતે દ્રોણપુત્ર તે અશ્વત્થામા શત્રુઓના નાશને કરતા હતા; અને તે ભલ્લબાણોવડે શત્રુઓને હણી ધ્વજરૂપિ વૃક્ષવાળા, શસ્ત્રરૂપિ શિખરવાળા, નાશ પામેલા હસ્તિઓરૂપિ મોટી શિલાઓવાળા, ઘોડાઓરૂપિ કિન્નરવાળા, ધનુષ્યરૂપિ લતાઓવડે યુક્ત, રાક્ષસરૂપિ પક્ષિઓએ ગજાવેલા અને ભૂત તથા યક્ષોના સમૂહવડે આકુલ એવા દેહરૂપિ પર્વતને એકઠો કરતા હતા. તે પછી ઘણા વેગવડે નાદ કરી નરશ્રેષ્ઠ તે ફરીને તમારા પુત્રને પ્રતિજ્ઞા સંભળાવતા હતા કે—જે માટે યુદ્ધ કરતા એવા આચાર્યને, ધર્મરૂપિ કંચુકને ધરનાર એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર "અસ્ત્રને તજો" એ રીતે બોલ્યા હતા, તે માટે તેમના જોતાં તેમની સેનાને નસાડીશ અને સર્વને ભગાડી નીચ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નનેજ હણીશ: અને જો રણભૂમિવિષે યુદ્ધ કરશે તો એ સર્વને હણીશ. આ રીતે તમારીપાસે સત્યપ્રતિજ્ઞા કરૂં છું માટે સેનાને ચલાવો. તે વચન સાંભળી તમારો પુત્ર મોટા સિંહનાદવડે ઘણા ભયને તજી સેનાને ચલાવતો હતો. હે રાજન્, ત્યારપછી ફરીને પણ કુરૂ અને પાંડવ સેનાનો સમાગમ જેવી રીતે પૂર્ણ એવા બે સાગરનો થાય તેવી રીતે તીવ્ર થયો. એક તરફ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાવડે સ્થિર થએલા ક્રોધ પામેલા કૌરવો હતા અને બીજી તરફ દ્રોણાચાર્યના વધવડે પાંડુ અને પંચાલ યોદ્ધાઓ ઉગ્ર થએલા હતા. હે વિશાંપતે, પરમ હર્ષ પામેલા આત્માવિષે જયને જોતા અને ક્રોધ પામેલા એવા તે યોદ્ધાઓનો મોટો વેગ પ્રગટ થયો હતો. હે રાજેંદ્ર, જે પ્રમાણે પર્વતવિષે પર્વત અથડાય અને સાગરોસાથે સાગર અથડાય તે પ્રમાણે કુરૂ અને પાંડવો થયેલા હતા. તે સમયે હર્ષ પામેલા કુરૂ અને પાંડવ સૈનિકો હજારો શંખ અને દશ હજાર ભેરીઓને વગાડતા હતા અને જે રીતે મંથન કરાતા સમુદ્રનો શબ્દ પૂર્વે થયો હતો, તે રીતે તમારાં સૈન્યનો અદ્દ્ભુત ઉપમાવાળો અતિ મોટો શબ્દ થતો હતો. પછી તે વખતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ પાંડવ અને પંચાલ યોદ્ધાઓની સેનાને તાકી નારાયણ અસ્ત્રને પ્રગટ કર્યું. તે અસ્ત્રથી પાંડવોને નાશ પમાડનારા જે પ્રમાણે દીપ્તમુખવાળા સર્પ હોય તે પ્રમાણે

દીપ્તઅગ્રભાગવાળા હજારો બાણો આકાશવિષે પ્રગટ થયા. અને હે રાજન્, આકાશને મુહૂર્તવારમાં લોકવિષે સૂર્યના કિરણોનીપેઠે તે બાણો મહાયુદ્ધમાં દિશાઓને અને સૈન્યને વિંટી વળ્યા. તે ટાણે, હે મહારાજ, નિર્મળ આકાશવિષે તારાઓનીપેઠે શોભતી એવી દૃઢ લોહમય ગુર્ઝ બે ચક્રવાળી અને ચાર ચક્રવાળી શતઘ્નીઓ, ઘણી ગદાઓ અને જેવીરીતે સૂર્યનાં મંડળ હોય તેવી રીતે ચક્રો અને ક્ષુરાત નામનાં શસ્ત્રો પ્રકટ થયાં. હે પુરૂષર્ષભ, શસ્ત્રોના આકારોવડે અત્યંતયુક્ત એવા અંતરિક્ષને જોઈ પાંડવ પંચાલ અને સૃંજય યોદ્ધાઓ ઉદ્વેગવાળા થયા, અને હે જનાધિપ, જેમ જેમ પાંડવોના મહારથિઓ યુદ્ધ કરતા હતા તેમ તેમ તે અસ્ત્ર અતિ વૃદ્ધિ પામતું હતું. તે ટાણે તે નારાયણ અસ્ત્રેકરી વધ પામતા તેઓ જેમ અગ્નિએકરી દહન થતા હોય તેમ સર્વ તરફથી રણભૂમિવિષે પીડિત થયા હતા અને જે પ્રકારે શિશિરકાળના અંતમાં અગ્નિ ખડને બાળે તે પ્રકારે તે અસ્ત્ર પાંડવોની સેનાને બાળતું હતું. હે પ્રભો, જ્યારે ચોતરફથી પડતાં એવાં અસ્ત્રેકરી સૈન્ય નાશ પામવા માંડ્યું ત્યારે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પરમ ત્રાસ પામ્યા, તથા નાસતા અને ચેતનારહિત એવા સૈન્યને અને કુંતિપુત્ર અર્જુનના મધ્યસ્થપણાને જોઈ આવી રીતે બોલ્યા કે—હે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, તું પાંચાલ યોદ્ધાઓની સેનાસહિત નાસી જા. અને હે સાત્યકે, મહાન્ એવો તું વૃષ્ણિ અને અંધક યોદ્ધાઓસહિત જતો રહે, અને ધર્માત્મા વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ પણ જે આત્માને યોગ્ય હશે તે કરશે. કારણ કે એ લોકના કલ્યાણને કહે છે ત્યારે આત્માના કલ્યાણને કરે તેમાં શું? તમને સર્વ સૈનિકોને હું કહું છું કે, તમારે સંગ્રામ ન કરવો; કારણકે હું સહોદર ભાઈઓસહિત અગ્નિપ્રત્યે પ્રવેશ કરીશ. ભીરૂ પુરૂષોએ દુઃખેકરી તરાય એવા સંગ્રામવિષે ભીષ્મ અને દ્રોણાચાર્યરૂપી સાગરને તરી હવે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામારૂપિ ગોષ્પદવાળા પાણીમાં બૂડીશ. અર્જુનનો મનોરથ મારાપ્રત્યે જલદી સિદ્ધ થાઓ. કેમકે કલ્યાણવિષે વૃત્તિવાળા આચાર્યને મેં યુદ્ધમાં માર્યા છે. જેણે યુદ્ધોના જ્ઞાનરહિત બાળક સુભદ્રાના પુત્ર અભિમન્યુનો ક્રૂર એવા સમર્થ ઘણા યોદ્ધાઓવડે ઘાત કરાવ્યો હતો. પ્રશ્ન ન કહેતા એવા પુત્રસહિત જેણે સભાપ્રત્યે ગયેલી દાસભાવને પામતી એવી દ્રૌપદીની ઉપેક્ષા કરી હતી, જેણે થાકેલા ઘોડાઓવિષે અર્જુનની જેવી રક્ષા કરી હતી તેવી સિંધુદેશના રાજા જયદ્રથની રક્ષામાટે હણવાને ઈચ્છતા એવા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રની કવચવડે રક્ષા કરી હ-

તી. બ્રહ્માસ્ત્રને જાણુનાર એવા જેણે મારા જયવિષે યત્ન કરતા, સૈત્યજીત છે મુખ્ય જેઓમાં એવા પંચાલ રાજાઓને મૂળસહિત નાશ પમાડયા હતા. જ્યારે અધર્મેકરી રાજ્યથી અમને કાઢી મૂકયા હતા, ત્યારે અમે નિવારણ કરેલા એવા જેણે અમને અનુસરવાની ઇચ્છા કરી હતી અને અમારેવિષે જે અત્યંત સ્નેહ રાખતા હતા તે નાશ પામ્યા તેને માટે હું બાંધવોસહિત મરણ પામીશ પછી જ્યારે એવી રીતે કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર કેહેતા હતા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ત્વરાસહિત બાહુવડે સેનાને નિવારી આ વચન બોલ્યા—કે હે યોદ્ધાઓ, જલદી શસ્ત્રોને તજો અને વાહનોથી ઉતરો; કારણ કે આ અસ્ત્રના નિષેધમાં મહાત્માએ આ ઉપાય કહ્યો છે માટે સર્વ તુમે હાથિ, ઘોડા અને રથોમાંથી પૃથ્વીપ્રત્યે ઉતરો; એ પ્રમાણે ભૂમિવિષે આયુધરહિત એવા તમોને આ અસ્ત્ર નહિ હણે. કેમકે જેમ જેમ આ યોદ્ધાઓ આ અસ્ત્રપ્રત્યે યુદ્ધ કરે છે તેમ તેમ આ કૌરવો અતિ બળવાન્ થાય છે, તેથી જે માણસો વાહનોથી ઉતરી શસ્ત્રોને નાખી દેશે તે માણસોને યુદ્ધમાં આ અસ્ત્ર હણશે નહિ અને જે કોઈ પણ અહિં અને કરીને પણ આ અસ્ત્રપ્રત્યે યુદ્ધ કરશે તે સર્વ રસાતળપ્રત્યે ગએલા એવાને પણ હણશે. હે ભારત, તે સર્વ યોદ્ધાઓ વસુદેવના પુત્ર તે શ્રીષ્ણનાં તે વચનને સાંભળી મન ઇંદ્રિયવડે અસ્ત્રોને તજવા ઈચ્છા કરવા લાગ્યા. તે વખતે હે રાજન્, તેઓને અસ્ત્રોને તજવાની ઈચ્છાવાળા જાણી પાંડુપુત્ર ભીમસેન હર્ષ પમાડતો થકો આવી રીતે વચન બોલ્યો કે—આ ઠેકાણે કોઈ રીતે પણ કોઈએ શસ્ત્રો તજવાં નહિ. હું બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને વારિશ અને રણભૂમિવિષે આ મોટી ગદાવડે પણ કાળની પેઠે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને મંદ કરતો એવો પ્રહાર કરીશ. જેવી રીતે સૂર્યસરખું બીજું તેજ નથી તેવી રીતે આ લોકમાં પરાક્રમવિષે મારી તુલ્ય કોઈપણ પુરૂષ નથી. હસ્તિરાજની ઉપમાં અપાય એવા અને શિશિર કાળનાં વૃક્ષને પણ પાડવામાં સમર્થ એવા મારા આ બે બાહુને જુઓ. જે પ્રમાણે સ્વર્ગમાં દેવતાઓવિષે શત્રુરહિત એવો ઇંદ્ર પ્રખ્યાત છે તે પ્રમાણે આ લોકમાં મનુષ્યોવિષે હું એકલો દશહજાર હાથિની સમાન બળવાળો છું. આજ યુદ્ધમાં દીપ્ત એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રને વારવામાં પ્રકાશમાન્ એવો જે હું તેના સ્થૂલ ખભાવાળા બે બાહુના બળને જુઓ. જો નારાયણ અસ્ત્રની સામો યુદ્ધ કરનારો કોઈ નથી તો આજ હું કુરૂ અને પાંડવોના

જોતાં એ અસ્ત્ર સામું યુદ્ધ કરીશ. હે અર્જુન, હે અર્જુન, હે બીભત્સો તારે ગાંડિવ ધનુષ્યને તજવું નહિ; કેમકે ચંદ્રમાની નિર્મળતાને જેમ મલિનતા મટાડે છે તેમ તે તારા નિર્મળપણાને મટાડશે. આવું સાંભળી અર્જુન કહે છે–હે ભીમસેન, નારાયણઅસ્ત્ર, ગાયો અને બ્રાહ્મણો એઓવિષે મારે ગાંડિવધનુષ્ તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે એ મારૂં ઉત્તમ વ્રત છે. એવી રીતે અર્જુને કહેલો ભીમસેન તે સમયે મેઘ સરખા શબ્દવાળા અને સૂર્યસરખાં તેજવાળા રથવડે શત્રુને દમનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થમાપ્રત્યે ગયો. શીઘ્રગતિવાળો તે કુંતિપુત્ર ભીમસેન નિમિષમાત્ર વખતમાં અશ્વત્થામાને શીઘ્રપણાથી બાણોના સમૂહવડે એમને ઢાંકવા લાગ્યો. તે પછી જતા એવા ભીમસેનને હસી તથા બોલાવી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પ્રદીપ્ત અગ્રભાગવાળા મંત્રેલા તે બાણોવડે રણભૂમિવિષે અગ્નિને વિંટતા, દીપ્તમુખવાળા સર્પોનીપેઠે વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે કાંચનમય બાણોવડે તણખાઓની પેઠે કુંતિપુત્ર ભીમસેન વ્યાપ્ત થયો. તે ટાણે હે રાજન્, યુદ્ધમાં તે ભીમસેનનું રૂપ જે રીતે દિવસના અંતભાગમાં પતંગિઆઓએ વિંટેલા પર્વતનું રૂપ થાય તે રીતે થયું હતું, અને, હે મહારાજ, જે પ્રમાણે અગ્નિ વાયુવડે વૃદ્ધિ પામેલો થાય તે પ્રમાણે તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું અસ્ત્ર, સામો થતો એવો જે ભીમસેન તેનેવિષે વૃદ્ધિ પામતું હતું. તે અસ્ત્રને વૃદ્ધિ પામતું, જોઈ ભયંકર પરાક્રમવાળા ભીમસેન વગર, પાંડવોનાં સૈન્યપ્રત્યે અતિ મોટું ભય પેઠું. તે સમયે તે સર્વ યોદ્ધાઓ શસ્ત્રોને પૃથ્વીતલવિષે ફેંકી સર્વ રથ અને હાથિઘોડાઓથી નીચે ઉતર્યા. જ્યારે તેઓએ અસ્ત્રો નાખી દીધાં અને વાહનોથી ઉતરયા ત્યારે ઘણું એવું તે અસ્ત્રનું બળ, ભીમસેનના મસ્તકવિષે પડયું. એ વખતે હાહાકારયુક્ત એવા પ્રાણિઓ અને વિશેષેકરી પાંડવોજ તેવી રીતે તેજવડે અતિયુક્ત. તે ભીમસેનને દેખતા હતા.

॥ हाहाकृतानिभूतानिपाण्डवाश्चविशेषतः ॥

॥ भीमसेनमपश्यन्ततेजसासम्वृतंतथा ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्र मोक्षपर्वणि पाण्डवसैन्यास्त्रत्यागे गुर्जरभाषायां नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

संजयउवाच ॥ भीमसेनंसमाकीर्णंदृष्ट्वास्त्रेणधनंजयः ॥
॥ तेजसःप्रतिघातार्थंवारुणेनसमावृणोत् ॥

સંજય કહે છે—હે રાજન, ભીમસેનને અસ્ત્રે વિંટેલો જોઈ ધનંજય અર્જુન તેજના પ્રતિઘાતમાટે વારૂણાસ્ત્રવડે ભીમસેનને ઢાંકવા લાગ્યો. અને અર્જુનની શીઘ્રતાથી અને તેજના સંવૃતપણાથી વારૂણાસ્ત્રે વિંટેલા ભીમસેનને કોઈ પણ માણસ જાણી શકતો ન હતો. જે રીતે જ્વાળારૂપિ માળા વા અગ્નિવિષે નાખેલો અગ્નિ અતિ દુઃખેકરી જોવાય તે રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના અસ્ત્રવડેયુક્ત ઘોડા, સારથિ ને રથસહિત એવો ભીમસેન અતિ દુઃખવડે જોવાય તેમ હતો. જે પ્રમાણે રાત્રિના નાશ વખતે તારાઓ અસ્તાચલપ્રત્યે જાય છે, તે પ્રમાણે બાણો ભીમસેનના રથપ્રત્યે પડતા હતા. હે મારિષ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ વિંટેલો તે ભીમસેન, એમનો રથ, ઘોડાઓ અને સારથિ તે સર્વ અગ્નિના મધ્યભાગને પામેલા થયા હતા. જેવી રીતે યુગના નાશ વખતે અગ્નિ સ્થાવર ને જંગમસહિત એવાં સર્વ જગતને બાળી પ્રભુના મુખપ્રત્યે જાય તેવી રીતે તે અસ્ત્ર ભીમસેનને વિંટતું હતું. જેમ સૂર્યપ્રત્યે પેઠેલો અગ્નિ અને અગ્નિપ્રત્યે પેઠેલો સૂર્ય ન જણાય, તેમ પાંડવ ભીમસેનપ્રત્યે પેઠેલું તે તેજ જણાતું ન હતું. વળી તેવી રીતે ભીમસેનના રથપ્રત્યે વિંટીવળેલાં અસ્ત્રને અને યુદ્ધમાં ઉદય પામતા તથા જેની સામો યુદ્ધ કરનાર નથી એવો તેને જોઈ તેમજ તજેલા શસ્ત્રવાળાં પાંડવોનાં સર્વ સૈન્યને ચેતનારહિત જોઈ અને યુધિષ્ઠિર આદિ તે મહારથિઓને વિમુખ જોઈ ત્વરાસહિત એવા ઘણી કાંતિવાળા અર્જુન અને વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ એ બે શૂરા રથમાંથી ઉતરી તે સમયે ભીમસેનપ્રત્યે દોડ્યા અને તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનાં અસ્ત્રબળથી થએલાં તેજપ્રત્યે પ્રવેશ કરી અતિબળવાન તે બે ઉભા હતા. તે સમયે તજેલા શસ્ત્રવાળા તે બેને તે અસ્ત્રથી થએલો તે અગ્નિ વારૂણાસ્ત્રના પ્રયોગથી અને કૃષ્ણના પરાક્રમિપણાથી બાળતો ન હતો. ત્યારપછી નર અને નારાયણ એવા અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ, નારાયણ અસ્ત્રની શાંતિમાટે ભીમસેનને અને સર્વ શસ્ત્ર તથા આયુધોને બળથી ખેંચતા હતા. ખેંચાતો એવો કુંતિપુત્ર ભીમસેન મોટો શબ્દ કરતો હતો અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું અતિ દુઃખેકરી જીતાય એવું તે ભયંકર અસ્ત્ર વૃદ્ધિ પામતું હતું. તે વખતે વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, તેને કહેવા લાગ્યા કે—હે પાંડુપુત્ર, આ શું! જે, વા-

રણ કરતાં પણ યુદ્ધથી નિવૃત્ત થતો નથી. હે કુંતિપુત્ર, જો યુદ્ધવડે એ કૌરવો જીતાતા હોય, તો અમે પણ અહિં યુદ્ધ કરીએ અને આ નરશ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ પણ યુદ્ધ કરે. હે કૌંતેય ભીમસેન, તારા સર્વ એવા અમે રથોમાંથી ઉતર્યા છીએ માટે તું પણ જલદી રથમાંથી ઉતર.' એવી રીતે કહી શ્રીકૃષ્ણ તેને જે રીતે નિઃશ્વાસ નાખતા તથા ક્રોધવડે જેનાં લાલ નેત્ર થએલાં છે એવા નાગને ઉતારે તે રીતે રથમાંથી પૃથ્વીપ્રત્યે ઉતાર્યો. જે વખતે ભીમસેનને રથમાંથી ખેંચી ઉતાર્યો અને પૃથ્વીવિષે આયુધને નંખાવ્યું તે વખતે શત્રુને તપાવનારૂં તે નારાયણ અસ્ત્ર શાંત થયું. સંજય કહે છે કે—તે વિધિવડે દુઃસહ એવું તે તેજ શાંત થયું ત્યારે સર્વ દિશાઓના ખુણા નિર્મલ થયા. વાયુ સુખરૂપ વાવા લાગ્યો. મૃગ અને પક્ષિઓ શાંત થયા, અને અતિ દુર્જય એવું તે અસ્ત્ર શાંત થવાથી વાંહનો પ્રસન્ન થયાં. હે ભારત, પછી જ્યારે તે ઘોર તેજ નાશ પામ્યું ત્યારે જેવી રીતે પ્રાતઃકાલમાં ઉદય પામેલો સૂર્ય શોભે તેવી રીતે બુદ્ધિમાન્ ભીમસેન શોભતો હતો. અને હણાવાથી શેષ રહેલું પાંડવોનું તે સૈન્ય અસ્ત્રના વિરામથી તમારા પુત્રને હણવાની ઈચ્છાવડે હર્ષ પામેલું ઉભું હતું. હે મહારાજ, જ્યારે તે સૈન્ય ઉભું હતું અને અસ્ત્ર શાંત થઈ ગયું હતું ત્યારે દુર્યોધન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે બોલ્યા કે—હે અશ્વત્થામન્, ફરીને જલદી એ અસ્ત્રોનો પ્રયોગ કરો. કારણકે પાછા જયને ઈચ્છનારા આ પંચાલ યોદ્ધાઓ તૈયાર થઈ રહ્યા છે. હે મારિષ, તમારા પુત્રે તેવી રીતે કહેલા અશ્વત્થામા અતિ દીન નિઃશ્વાસ નાખી, રાજા દુર્યોધનપ્રત્યે આ વચન બોલ્યા કે—હે રાજન્, આ અસ્ત્ર પાછું નથી વળતું અને બે વાર પ્રાપ્ત નથી થતું તથા પ્રયોગ કરનારાને વિંટીવળી નિવૃત્ત થાય છે. હે જનાધિપ, આ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અસ્ત્રનો પ્રતિઘાત કર્યો, નિકર યુદ્ધમાં શત્રુનો વધ કરત. મૃત્યુ અને પરાજયમાં મૃત્યુ છે એ શ્રેષ્ઠ છે પણ પરાજય શ્રેષ્ઠ નથી. શસ્ત્રોના ત્યાગથી મરેલાની ઉપમા અપાય એવા આ શત્રુઓને આપણે અવશ્ય જીત્યા છે દુર્યોધન કહે છે—હે અસ્ત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ આચાર્યપુત્ર, જો આ અસ્ત્ર બીજી વાર ન જોડાતું હોય તો તમારેવિષે અને અતુલ બળવાળા ત્ર્યંબક એવા મહાદેવવિષે દિવ્ય અસ્ત્રો છે માટે હણવાને ઈચ્છતા એવા તમથકી ક્રોધ પામેલો ઇંદ્ર પણ મુક્ત થાય નહિ માટે બીજાં અસ્ત્રોવડે ગુરૂને હણનારાઓને હણો. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે કે—કપટકરી દ્રો-

ણાચાર્યને હણ્યા અને તે અસ્ત્રને નાશ પમાડયું ત્યારે તેવી રીતે દુર્યોધને કહેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સંગ્રામવિષે યુદ્ધ માટે ઉભેલા નારાયણ અસ્ત્રથી મુક્ત થએલા અને સેનાના અગ્રભાગમાં ફરતા એવા કુંતિપુત્રોને જોઈ શું કરવા લાગ્યા? સંજય કહે છે કે—સિંહપુચ્છ જેના ધ્વજમાં છે એવા પિતાના નાશને જાણતા એવા તે અશ્વત્થામા ક્રોધસહિત ભયને તજી તે ધૃષ્ટદ્યુમ્નપ્રત્યે દોડયા. અને હે નરશ્રેષ્ઠ, સમીપ દોડી નરશ્રેષ્ઠ એવા તેમણે હંમેશ ક્ષુદ્રક બાણોવડે અને વેગેકરી પાંચ બીજા બાણોવડે તેને વિંધ્યો. પછી હે રાજન્, તે સમયે બળતા એવા અગ્નિને જેમ વિંધે તેમ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પણ સાઠ બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. અને સુવર્ણ પુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા વિશ બાણોએકરી એમના સારથિને અને તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણોવડે ચાર ઘોડાઓને વિંધ્યા. મહાયુદ્ધમાં જેમ પૃથ્વીને કંપાવતો હોય અને સર્વ લોકના પ્રાણને હરતો હોય તેમ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વારંવાર વિંધી નાદ કરતો હતો. હે રાજન્, બળવાન્, અસ્ત્ર કુશળ નિશ્ચયવાળો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મૃત્યુને નિવૃત્તકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યેજ દોડયો. તે સમયે અમેય જેનો આત્મા છે એવો રથિઓનામાં ઉત્તમ તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના મસ્તકવિષે બાણમય વૃષ્ટિને કરતો હતો. પછી ક્રોધ પામેલા યુદ્ધમાં પિતાના વધને સંભારતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તેને બાણોવડે ઢાંકી દીધો અને દશ બાણોવડે એને વિંધ્યો. તેમ ફેંકેલા બે ક્ષુર બાણોએકરી પાંચાલરાજ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના ધ્વજ અને ધનુષ્યને કાપી તેને પિડિત કર્યો. વળી ક્રોધ પામેલા તેઓએ એને ઘોડા, સારથિને રથરહિત કર્યો. અને બાણોએકરી તેના સર્વ અનુચરોને નસાડયા. હે વિશાંપતે, તે સમયે સંભ્રમયુક્ત રૂપવાળું પીડિત એવું પંચાલ યોદ્ધાઓનું સૈન્ય ભાગ્યું અને પરસ્પર જોઈ શકતું પણ નહતું. યોદ્ધાઓને વિમુખ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પીડિત જોઈ શિનિપૌત્ર સાત્યકિ જલદી પોતાના રથને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના રથપ્રત્યે પ્રેરવા લાગ્યો. અને અમર્ષવાળા સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ એવા આઠ બાણોવડે અશ્વત્થામાને પીડયા. અને જૂદા જૂદા રૂપવાળા બાણોવડે ફરીને પ્રહાર કરી તેમના સારથિને વિંધ્યો. અને અસ્ત્ર કુશળ પુરૂષની પેઠે યત્નવાન્ એવા તેણે ચાર બાણોએકરી અશ્વત્થામાના ચારઘોડાઓને વિંધી, ધનુષ્યને અને ધ્વજને કાપ્યો. વળી તેણે સુવર્ણવડે શોભિત એવા રથને ઘોડાઓસહિત ભાગી નાખ્યો. તેમ સંગ્રામવિષે ત્રીશ બાણોવડે તેમને,

હૃદયવિષે અત્યંત વિંધ્યા.' હે રાજન્, એવી રીતે પીડા પામેલા મહાબળવાન્ તે, બ્રાહ્મણસમૂહોવડે યુક્ત એવા કર્તવ્યને પામતા ન હતા. અને એ પ્રમાણે જ્યારે ગુરૂના પુત્ર તે પીડા પામ્યા ત્યારે મહારથિ તમારો પુત્ર કૃપાચાર્ય અને કર્ણ આદિ યોદ્ધાઓની સાથે બાણોએકરી સાત્વત એ સાત્યકિને ઢાંકવા લાગ્યા. પછી દુર્યોધને વિશ બાણોવડે, શારદ્વત એવા, કૃપાચાર્યે ત્રણ બાણોવડે, કૃતવર્માએ દશ બાણોવડે, કર્ણે પચાસ બાણોવડે, દુઃશાસને સો બાણોવડે, અને વૃષસેને સાત બાણોવડે, ચોતરફથી જલદી સાત્યકિને વિંધ્યો હે નૃપ, હે રાજન્, ત્યારપછી તે સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ બાણોએકરી ક્ષણવારમાં સર્વ મહારથિઓને રથરહિત અને વિમુખ કર્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ, અશ્વત્થામા તો ચેતનાને પામી દુઃખવડે પીડિત એવા વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતા વિચાર કરતા હતા અને એ પછી પરંતપ એવા તે, બીજા રથપ્રત્યે ચઢી હજારો બાણોને ફેંકતા થકા સાત્યકિને વારવા લાગ્યા. રણભૂમિમાં આવતા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જોઈ મહારથિ સાત્યકિએ ફરીને તેમને રથરહિત અને વિમુખ કર્યા. હે રાજન્, તે વખતે સાત્યકિના પરાક્રમને જોઈ તે પાંડવો અત્યંત શંખનાદ અને સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. એવી રીતે સત્યપરાક્રમવાળા સાત્યકિએ તે અશ્વત્થામાને રથરહિત કરી વૃષસેનના ત્રણ હજાર મહારથિઓને હણ્યા અને તેની સાથેજ તેણે કૃપાચાર્યના દશ હજાર હાથિને અને શકુનિના પચાસ હજાર ઘોડાઓને નાશ પમાડયા. હે મહારાજ, તે સમયે સાત્યકિપ્રત્યે ક્રોધ પામેલા બળવાન્ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા રથપ્રત્યે ચઢી તેનાં વધની ઈચ્છાવડે ગયા. હે અરિંદમ, ફરીને તેમને આવેલા જોઈ શિનિપૌત્ર સાત્યકિ અતિક્રૂર એવા તીક્ષ્ણ બાણોવડે વારંવાર પ્રહાર કરવા લાગ્યો. સાત્યકિએ જૂદા જૂદા બાણોવડે અતિ વિંધેલા મહાધનુર્ધારી અમર્ષવાળા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા હસતા થકા આ રીતે વચન બોલ્યા. હે શિનિપૌત્ર, આચાર્યને હણનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નવિષે તારા અનુગ્રહને જાણું છું, પણ મેં પીડેલા આત્માને અને એને બચાવી શકીશ નહિં. હે શૈનેય, હું આત્માવડે સત્યેકરી અને તપેકરી સમ ખાઉ છું કે સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓને હણ્યા વગર શાંતિ નહિ પામું. જે પાંડવોનું સૈન્ય છે તેને અને વૃષ્ણિઓનું જે સૈન્ય છે તે સર્વને અહિં રાખો તો પણ સોમક યોદ્ધાઓને હણીશ. એમ કહી જેવીરીતે પૂર્વે ઇંદ્ર વૃત્રાસુરપ્રત્યે વજ્રને ફેંકતો હતો. તેવીરીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સૂર્યના કિરણ સરખા કાંતિ-

વાળો અતિ તીક્ષ્ણ એવા ઉત્તમ બાણને તેપ્રત્યે ફેંક્યો. તેમણે ફેંકેલો તે ઉત્તમ બાણ સાત્યકિને કવચસહિત ભેદી, જેવીરીતે ફૂંફાડા નામનો સર્પ રાફડાપ્રત્યે પેસે તેવીરીતે પૃથ્વીને ભેદી તેપ્રત્યે પેઠો. જે રીતે અંકુશવડે પીડિત હાથી હોય તે રીતે જેનું કવચ ભિન્ન થએલું છે એવો બહુ વ્રણને સ્ત્રવતો, દુઃખ પામતો અને રૂધિરવડે ભીંજાએલો એવો શૂર તે સાત્યકિ રથના સારથિને ઠેકાણે બેઠો; અને સારથિ તેને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાથી બીજા રથપ્રત્યે દૂર લેઈ ગયો. એ પછી સારા પુંખવાળા અને નમેલપર્વવાળા બીજા બાણેકરી પરંતપ અશ્વત્થામાએ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને બે ભમરના મધ્યમાં પ્રહાર કર્યો. તે ટાણે પ્રથમ અતિ વિંધેલો અને પછી પણ પીડેલો તે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દુઃખ પામવા લાગ્યો અને ધ્વજનો આશ્રય કરી ગયા. તે સમયે હે રાજન્, જેમ સિંહે પીડેલા હાથિને જુવે તેમ બાણોવડે પીડેલા તેને જોઈ પાંડવોના પાંચ શૂરા મહારથિઓ મુકુટવાન્ અર્જુન, ભીમસેન, પૈરવ એવો વૃદ્ધક્ષત્ર, ચેદી યોદ્ધાઓનો યુવરાજ, અને માલવ એવો સુદર્શન, એ સર્વે હાહાકાર કરતા અને જેઓએ ધનુષ્ ગ્રહણ કરેલાં છે એવા વેગવડે દોડયા. અને શૂર દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ચોતરફથી વારવા લાગ્યા. વિશમે પગલે ચલવાળા એવા તેઓએ અમર્ષવાળા ગુરૂપુત્ર અશ્વત્થામાને પાંચ પાંચ બાણોવડે સર્વ તરફથી સરખો પ્રહાર કર્યો. તેજ સમયે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સર્પ સમાન કાંતિવાળા તીક્ષ્ણ પચ્ચીશ બાણોવડે તેઓના પચ્ચીશ બાણોને કાપ્યા. વળી તેઓએ તીક્ષ્ણ સાત બાણોએકરી પૈરવ એવા વૃદ્ધક્ષત્રને, ત્રણ બાણોવડે માલવને, એક બાણે કુંતિપુત્ર અર્જુનને, છ બાણોવડે ભીમસેનને પીડયો. હે રાજન્, તે સમયે તે સર્વ મહારથિઓએ એક વખતે જૂદા જૂદા સુવર્ણ પુંખવાળા શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા બાણોએકરી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. યુવરાજે વીશ બાણોવડે અને કુંતિપુત્ર અર્જુને ફરીને આઠ બાણોવડે તથા બીજા સર્વેએ ત્રણ ત્રણ બાણોવડે વિંધ્યા. તે પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ છ બાણોએ અર્જુનને, દશ બાણોએ વસુદેવપુત્ર શ્રીકૃષ્ણને, પાંચ બાણોએ ભીમસેનને, ચાર બાણોએ યુવરાજને, બેબે બાણોએ માલવ અને પૈરવ રાજાને વિંધ્યા. વળી ભીમસેનના સારથિને છ બાણોવડે વિંધી પછીથી ધનુષ્યને, ધ્વજને અને ફરીને કુંતિપુત્ર અર્જુનને બાણવૃષ્ટિવડે વિંધી તેમણે ભયંકર સિંહનાદ કર્યો. જ્યારે પાએલા ધારવાળા તે તીક્ષ્ણ બાણોને તે ફેંકતા હતા ત્યારે તેમના ઘોરરૂ-

પવાળા બાણોએકરી પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ, દિશાઓ અને દિશાઓના ખુ-
ણાઓ ઢંકાઈ ગયા હતા. તે વખતે તીવ્ર તેજવાળા અને ઈંદ્રની સમાન
પરાક્રમવાળા તેમણે પોતાના રથ સમીપ રહેલા સુદર્શન રાજાના, ઈંદ્રના
ધ્વજ સરખા પ્રકાશવાળા બે બાહુને અને મસ્તકને એકે વખતે બાણોવડે
કાપ્યું. તેમજ તેમણે રથશક્તિવડે પૌરવ વૃદ્ધક્ષત્રને હણી, બાણોવડે એના
રથને ચૂર્ણ કરી, ઉત્તમ ચંદનયુક્ત એવા એ બાહુને કાપી, ભાલાએકરી કાયાથી
એના મસ્તકને કાપી નાખ્યું. કાપી વળી ત્વરાવાન એવા તેઓએ કમળની મા-
ળા સરખા વર્ણવાળા યુવાન ચેદિદેશના ધણિ યુવરાજને બે બળતા અગ્નિ-
સરખા બાણોવડે હઠાવી, વિંધી, ઘોડા અને સારથિસહિત મૃત્યુપ્રત્યે મોક-
લ્યો. તે વખતે તેમણે સમક્ષ હણેલા એવા માલવ, પૌરવ યુવરાજ અને
ચેદિદેશના પતિને જોઇ મહાબાહુ પાંડુપુત્ર ભીમસેન અતિક્રોધ પામ્યા, તે-
થી શત્રુઓને તપાવનાર એવો તે, ક્રોધ પામેલા સર્પની ઉપમા અપાય એવા
તીક્ષ્ણ હજારો બાણોવડે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકવા લાગ્યો. તે ટાણે
મહા તેજસ્વિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તે બાણવૃષ્ટિને તીક્ષ્ણ બાણોવડે હણી
તે ભીમસેનને વિંધ્યો. તે સમયે યુદ્ધમાં અમર્ષવાન્ મહાબાહુ મહાબળવાન
એવા ભીમસેને પણ ક્ષુરપ્રેકરી ધનુષ્યને કાપી બાણવડે દ્રૌણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિં-
ધ્યા. મોટા મનવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તે ધનુષ્યને તજી બીજા ધનુ-
ષ્યને લેઈ બાણોવડે વળી ભીમસેનને વિંધ્યો, તે સમયે વૃષ્ટિવાળા બે મેઘ-
નીપેઠે યુદ્ધમાં પરાક્રમિ અને મહાબળવાન્ તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તથા
ભીમસેન બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને જેવીરીતે મેઘના સમૂહો સૂર્યને ઢાંકી દે
તેવીરીતે સુવર્ણ પુંખવાળાં શિલાવડે તીક્ષ્ણ કરેલા નામાંકીત ભીમસેનના બા-
ણો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકતા હતા, તેવીરીતેજ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા-
એ નાખેલા નમેલપર્વવાળા અસંખ્ય બાણોએકરી તે ભીમસેન પણ જલ-
દી ઢંકાતો હતો. તે વખતે હે મહારાજ, રણભૂમિમાં શોભનાર એવા દ્રો-
ણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નાંખેલા બાણોવડે ઢંકાતો એવો ભીમસેન વ્યથા પા-
મતો ન હતો તે, આશ્ચર્ય હોય તેમ થતું હતું, ત્યારપછી મહાબાહુ ભીમ-
સેને સુવર્ણવડે શોભિત એવા યમદંડસરખા તીક્ષ્ણ નારાચ બાણોને ફેંક્યા.
હે મારિષ, તે બાણો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના જત્રુદેશને (બાહુ અને કંઠના
સાંધાના ભાગને) પામી જેવી રીતે સર્પ રાફડા પ્રત્યે પેસી જાય તેવી
રીતે જલદી ભેદી પૃથ્વીપ્રત્યે પેસી ગયા. મહાત્મા પાંડવ ભીમસેને અતિ

વિંધેલા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ધ્વજયષ્ટિને પામી નેત્ર મિંચી ગયા અને હે નરાધિપ, મુહૂર્તવારમાં પાછા સંજ્ઞા પામી તે, અતિ ક્રોધ કરવા લાગ્યા, અને સંગ્રામવિષે લોહિ ભુવાણ અને તે મહાત્મા પાંડુપુત્રે દૃઢ પ્રહાર કરેલા મહાબાહુ તે, ભીમસેનની રથપ્રતિ જવા અતિ વેગ કરવા લાગ્યા. તે વખતે હે ભારત, તેમણે કાનપર્યંત પૂર્ણ સર્પસરખી કાંતિવાળા ને તીવ્ર તેજવાળા સો બાણોને ફેંક્યા. તેમ તેના બળને વિચાર ન કરતા યુદ્ધમાં વખાણવા યોગ્ય એવા પાંડવ ભીમસેને પણ જલદી ઉગ્ર એ બાણવૃષ્ટિ કરી. હે મહારાજ, તે સમયે ક્રોધ પામેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ વિશિખબાણોએકરી એના ધનુષ્યને કાપી પાંડવભીમસેનને છાતિવિષે પ્રહાર કર્યો. તે સમયે અમર્ષવાન્ એવા ભીમસેને બીજા ધનુષ્યને ગ્રહી તીક્ષ્ણ એવા પાંચબાણોવડે યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. જે રીતે વર્ષાકાલમાં મેઘ હોય તે રીતે બાણના સમૂહને વર્ષાવનારા ક્રોધેકરી જેનાં લાલ નેત્ર છે એવા તે બે, યુદ્ધમાં એક બીજાને ઢાંકતા હતા. અને તે સમયે ઘોર શબ્દોએકરી પરસ્પર ત્રાસ પમાડતા અતિ ક્રોધ પામેલા સામસામી એક ક્રિયા કરવાને ઈચ્છતા એવા તે બે યુદ્ધ કરતા હતા. તે પછી સુવર્ણ શોભિત અતિ મોટા ધનુષ્યનો ટંકારવ કરી તે દ્રોણપુત્ર, સમીપ બાણ ફેંકતા એવા ભીમસેનને જેવી રીતે શરત્કાળમાં દિવસના મધ્યભાગને પામેલા દિપ્ત કાંતિમાન્ સૂર્ય જુવે તેવી રીતે જોતા હતા. જલદી જનારા, બાણોને ગ્રહણ કરતા, સાંધતા, ખેંચતા અને ફેંકતા એવા અશ્વત્થામાના અંતરને મનુષ્યો જોઈ શકતા ન હતા. હે મહારાજ, તે સમયે બાણોને ફેંકતા એવા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાનું મંડળાકાર આયુધ ઊંબાડીઆના ચક્રસરખું થયું હતું; અને તેમના ધનુષ્યથી નીકળેલા હજારો અને લાખો બાણ આકાશવિષે જેવી રીતે પતંગિઆઓની પંક્તિઓ દેખાય તેવીરીતે દેખાતા હતા. હે ભારત, તે વખતે અમે ભીમસેનના પરાક્રમને, બળને, શૌર્યને, મહત્તાને, અને નિશ્ચયને અદ્ભૂત જોતા હતા કે, જેવી રીતે ગ્રીષ્મકાળમાં મેઘથકી ઉત્પન્ન થએલી જલવૃષ્ટિને વિચારે તેવીરીતે અશ્વત્થામાથી સર્વ તરફ ઉત્પન્ન થયેલી મહાભયંકર તે બાણવૃષ્ટિને વિચારતો તે ભયંકર પરાક્રમવાળો ભીમસેન દ્રોણપુત્રના વધની ઈચ્છાથી જેમ વર્ષાકાળમાં મેઘ વર્ષે તેમ બાણવૃષ્ટિઓને કરતો હતો. મહારણમાં ભીમસેનનું સુવર્ણ પૃષ્ટવાળું ખેંચાતું એવું ભયંકર ધનુષ્ય બીજું ઇંદ્રિ ધનુષ્ય હોય તેમ શોભતું હતું અને તે ધનુષ્યથી,

સંગ્રામમાં યુદ્ધવિષે શોભનાર એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને ઢાંકતા એવા હજારો અને લાખો બાણ પ્રકટ થતા હતા. હે અમ્બરાજન્, એવી રીતે બાણસમૂહોને ફેંકતા એવા તે બેની મધ્યમાં વાયુ પણ ગતિ કરવા સમર્થ ન હતો. વળી હે મહારાજ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા સુવર્ણ શોભિત તૈલવડે સ્વચ્છ કરેલા અને જેના અગ્રભાગ સાફ છે એવા જે બાણોને ભીમસેનના વધની ઈચ્છાવડે નાખતા હતા તે બાણોને એક એક બાણના ત્રણ ત્રણ કટકા કરી ભીમસેન નાશ પમાડતો હતો. તેમ વિશેષ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને 'ઉભો રહે ઉભો રહે' એ રીતે તે કહેતો હતો. પાછો ફરીને પણ બળવાન્ તે ઘોર એવી ઉગ્ર બાણવૃષ્ટિઓને દ્રોણપુત્રના વધની ઈચ્છાસારૂ કરવા લાગ્યો. તે સમયે મહાસ્ત્રને જાણનારા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તે બાણવૃષ્ટિને અસ્ત્રમાયાવડે નિવારી ભીમસેનના ધનુષ્યને કાપ્યું અને યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા તેમણે બહુ બાણોવડે તેને ભેદ્યો. તે વખતે જેનું ધનુષ્ય કાપેલું છે એવા બળવાન્ તે ભીમસેને અતિ દારૂણ એવી રથશક્તિને લીધી અને વેગવડે દ્રોણપુત્રના રથપ્રત્યે ફેંકી. સમીપ આવતી એવી મોટાં ઊંબાડીઆંસરખી તે શક્તિને યુદ્ધમાં હાથની શીઘ્રતાને દર્શાવતા એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તીક્ષ્ણ બાણોવડે કાપી નાખી. એટલે હસતા એવા વૃકોદર ભીમસેને દૃઢ ધનુષ્યને લેઈ બાણોવડે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. પછી હે મહારાજ, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ નમેલ પર્વવાળા બાણેકરી ભીમસેનના સારથિને કપાળવિષે વિંધ્યો. તે ટાણે હે રાજન્, બળવાન્ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અતિ વિંધેલો તે સારથિ ઘોડાઓની રાશને તજી અતિ મોહ પામ્યો. તે સમયે તે રથનો સારથિ મોહ પામવાથી ઘોડાઓ જલદી ભીમસેનના અને સર્વ ધનુર્ધારિઓના જોતાં ભાગવા લાગ્યા. તે વખતે હે રાજેંદ્ર, ભાગેલા ઘોડાઓએ રણાંગણથી ખેંચેલા તે ભીમસેનને જોઈ હર્ષ પામેલા અને પરાજયરહિત એવા અશ્વત્થામા મોટા શંખને વગાડવા લાગ્યા. તે સમયે ભય પામેલા એવા સર્વ પંચાલ યોદ્ધાઓ અને પાંડવ ભીમસેન એ ધૃષ્ટદ્યુમ્નના રથને તજી દિશાઓપ્રત્યે દોડવા લાગ્યા, તે ટાણે ભાગી જતા એવા તેઓપ્રત્યે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા પાછળથી બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા અને વેગેકરી પાંડવોની સેનાને હણતા તેની સમીપ જતા હતા તે સમયે હે રાજન્, યુદ્ધમાં દ્રોણપુત્રે વધ કરેલા એવા રાજાઓ દ્રોણપુત્રના ભયથી સર્વ દિશાઓને સેવવા લાગ્યા.

॥ अभ्यवर्त्ततवेगेनकालरान्पाण्डुवाहिनीं ॥
॥ तैवध्यमाना:समरेद्रोणपुत्रेणपार्थिवाः ॥
॥ द्रोणपुत्रंभयाद्राजन्दिशःसर्वाश्चभेजिरे ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्र मोक्षपर्वण्यश्वत्थामपराक्रमे गुर्जरभाषायांद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

संजयउवाच ॥ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वाकुन्तीपुत्रोधनंजयः ॥
॥ न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रजयेप्सया ॥

સંજય કહે છે—ભાગેલું તે સૈન્યને જોઈ જેનો આત્મા નમપાય એવો કુંતિપુત્ર ધનંજય, દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જયની ઈચ્છાવડે વારવા લાગ્યો. તે સમયે હે રાજન્, ગોવિંદ ભગવાને અને અર્જુને યત્નેકરી ઉભા રાખવા માંડયા પણ તે ઉભા રેહેતા ન હતા. અને એકજ અર્જુન, સોમકરાજા, મત્સ્યરાજા અને બીજાઓનીસાથે મળી કૌરવોપ્રત્યે જતો હવો. તે પછી અર્જુન જેના ધ્વજમાં સિંહ પુચ્છ છે એવા મહાધનુર્ધારિ અશ્વત્થામાને ઉલ્લંઘન કરી કેહેવા લાગ્યો કે જે શક્તિ, જે જ્ઞાન, જે શૌર્ય, જે પરાક્રમવાળી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોવિષે તમારી પ્રીતિ, અને અમારેવિષે જે તમારો દ્વેષ, તમે તમારૂં જે ઘણું તેજ છે, તે બધું મારેવિષે દર્શાવો. એટલે દ્રોણાચાર્યનો હણનાર જે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે તેજ તમારા ગર્વને મટાડશે. માટે કાળાગ્નિ સરખી કાંતિવાળા શત્રુઓના કાળની ઉપમા અપાય એવા તેને અને કેશવભગવાન્ સહિત એવા મને પણ તમે પામો. પોતાના વૃત્તથી ચલિત એવા જે તમે તેના ગર્વને આજ હું સંગ્રામવિષે નાશ પમાડીશ. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય, આચાર્યપુત્ર અશ્વત્થામા માનવા યોગ્ય છે અને બળવાન્ પણ છે. વળી ધનંજય અર્જુનવિષે એની પ્રીતિ છે અને મહાત્મા અર્જુનના એ પ્રિય છે તેથી આવું કઠણ વાકય અર્જુનથકી ક્યારે પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થએલું નથી અને એ સમયે શા માટે તે કુંતિપુત્ર અર્જુને સખાપ્રત્યે રૂક્ષ વચન કહ્યું ? સંજય કહે છે કે—હે પ્રભો, યુવરાજ પૌરવ એવો વૃદ્ધક્ષત્ર અને અસ્ત્ર વિધિવડે સંપન્ન એવો માલવરાજસુદર્શન નાશ પામ્યા તેને લીધે, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ અને ભીમસેન પરાજય પામ્યા

તેને લીધે, યુધિષ્ઠિરનાં તે વાક્યોએ મર્મસ્થાનવિષે પ્રહાર કર્યો તેને લીધે, અને દુઃખ સંભારી અંતઃકરણની વિહ્વલતા થઈ તેને લીધે દુઃખથી પૂર્વે ન થએલો એવો અર્જુનથકી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી જેવી રીતે નિંદિત પુરૂષ રૂક્ષ બોલે તેવી રીતે માન્ય એવા દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થામાપ્રત્યે અયોગ્ય તથા નિંદિત અને અપ્રિય તેણે કહ્યું. પછી હે નૃપ, એવી રીતે કુંતિપુત્ર અર્જુને સર્વ મર્મને ભેદનારી વાણીવડે કઠણ વચન કહેલા ક્રોધથી શ્વાસ લેતા એવા અતિ મોટા ધનુર્ધારિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેનાપ્રત્યે અને વિશેષેકરી કૃષ્ણપ્રત્યે ક્રોધ કરવા લાગ્યા અને બળવાન્ તથા યત્નવાન્ એવા તેમણે રથવિષે બેસી જળનો સ્પર્શ કરી દેવતાઓએ પણ દુઃખેકરી સહન થાય એવા આગ્નેય અસ્ત્રને લીધું. અને પરશૂરને હણનાર એવા તે આચાર્યપુત્રે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય એવા શત્રુ સમૂહને ટેવી જે રીતે ધૂમરહિત એવા અગ્નિને મંત્રે તે રીતે પ્રકાશવાન એવા બાણને મંત્રી ક્રોધ કરી સર્વ તરફથી ફેંકવા લાગ્યા. તે સમયે આકાશવિષે સંકુલ એવી બાણવૃષ્ટિ થઈ અને અગ્નિની જ્વાળાયુક્ત એવી તે બાણવૃષ્ટિ કુંતિપુત્ર અર્જુનપ્રત્યેજ ગઈ. આકાશમાંથી ઊંબાડીઆં પડવા લાગ્યાં, દિશાઓ શોભારહિત થવા લાગી અને ભયંકર એવું અંધારૂં જલદી તે સેનાપ્રત્યે થવા લાગ્યું. ભેગા થએલા પિશાચ અને રાક્ષસો અતિ શબ્દ કરવા લાગ્યા. વાયુ શીતળ વાવા લાગ્યો. સૂર્ય તાપરહિત થવા લાગ્યો, અને કાગડાઓ પણ સર્વ દિશાઓમાં ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યા તથા રૂધિરને વર્ષતા એવા મેઘ અંતરિક્ષવિષે ગર્જના કરવા લાગ્યા. પક્ષિ પશુઓ અને સારા વ્રતવાળી એવી ગાયો પણ શબ્દ કરવા લાગી અને પરમ યત્નવાળા એવા યોગિઓ પણ શાંતિ પામતા ન હતા, જેમાં સર્વ મહાભૂત ભ્રાંતિ પામેલું છે અને સૂર્ય ફરતા જણાય છે એવા સંતાપ પામેલા ત્રણ લોક જ્વરવડેયુક્ત હોય તેમ થયા. અસ્ત્રના તેજવડે સંતાપ પામેલા ભૂમિવિષે સુનારા તથા નિશ્વાસ નાખતા અને ઘોર તેજને તજી જવા ઈચ્છતા એવા નાગ પડવા લાગ્યા. હે ભારત, જળમાં થએલા જંતુઓ તપતાં એવાં જળનાં સ્થાનકોમાં બળતા હતા અને શાંતિ પામતા ન હતા. દિશાઓથી, દિશાઓના ખૂણાઓથી, આકાશથી, પૃથ્વીથી, અને સર્વ તરફથી ગરૂડ અને વાયુની સમાન વેગવાળી

જૂદા જૂદા પ્રકારની બાણવૃષ્ટિ પડવા લાગી અને વજ્ર સમાન વેગવાળા તે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાના બાણોવડે દગ્ધ થએલા શત્રુઓ અગ્નિવડે બળેલા વૃક્ષોની પેઠે પડતા હતા અને નાશ પામતા હતા. બળતા અને મેઘની ઉપમા અપાય એવા સાદવાળા ભયંકર શબ્દોને બોલતા એવા મોટા હસ્તિઓ ચોતરફથી પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. હે વિશાંપતે, કેટલાક હસ્તિઓ જે રીતે વનમાં દાવાગ્નિએ વિંટેલા અને ત્રાસ પામેલા હોય તે રીતે ભયવડે બીનેલા દિશાઓપ્રત્યે ભાગતા હતા. હે મારિષ, હે ભારત, જેવી રીતે અગ્નિવડે બળેલા વૃક્ષોના અગ્રભાગ દેખાતા હોય તેવી રીતે ઘોડાઓના સમૂહો અને રથોના સમૂહો દેખાતા હતા. વળી હે ભારત, તે તે ઠેકાણે હજારો રથોના સમૂહો પડતા હતા અને ભયવડે ઉદ્વેગ પામેલાં તે સૈન્યને યુદ્ધમાં અશ્વત્થામા જે પ્રમાણે યુગના નાશ વખતે સર્વ પ્રાણિઓને સંહાર કરનાર એવો અગ્નિ બાળે તે પ્રમાણે બાળતા હતા. હે રાજન્, મહાયુદ્ધમાં પાંડવોની સેનાને બળતી જોઈ હર્ષ પામેલા તમારા યોદ્ધાઓ સિંહનાદ કરતા હતા અને હે ભારત, તે સમયે હર્ષ પામેલા જયશાળિ તમારા સૈનિકો જલદી જૂદા જૂદા પ્રકારનાં હજારો તૂર્યને વગાડતા હતા. હે રાજન્, અંધકારવડે લોક વિંટાવાથી સઘળી અક્ષૌહીણિ સેના અને પાંડવ અર્જુન મહાયુદ્ધમાં દેખાતો ન હતો. હે રાજન્, જેવું અમર્ષવાળા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ અસ્ત્ર ઉત્પન્ન કર્યું. તેવું અમે પૂર્વે જોએલું અને સાંભળેલું પણ નથી. હે મહારાજ, પછી અર્જુને બ્રહ્માએ સર્વ અસ્ત્રોના પ્રતિઘાતમાટે કરેલાં બ્રહ્મ અસ્ત્રને ઉત્પન્ન કર્યું ત્યારે મહૂર્તવારમાં જેમ શાંત થાય તેમ તે અંધારૂં શાંત થયું, વાયુ શીતળ વાવા લાગ્યો અને દિશાઓ નિર્મળ થઈ. તે સમયે અમે આશ્ચર્ય જોયું કે સઘળી અક્ષૌહિણી સેનાને હણેલી ન જણાય એવાં રૂપવાળી અને અસ્ત્રનાં તેજવડે બળેલી જોઈ. તે પછી જે રીતે આકાશમાં સૂર્ય તથા ચંદ્રમા દેખાય તે રીતે મુક્ત થએલા મહાધનુર્ધારિ કેશવ ભગવાન્ અને અર્જુન એ બે ભેગા દેખાવા લાગ્યા. અને તે વળી ગાંડિવધનુર્ધારિ અર્જુન અને કેશવ ભગવાન્ એ બેઉ વ્રણરહિત એવા દેખાયા. તેમ પતાકા, ધ્વજ, ઘોડા, રથનો એક ભાગ દેખાયો. તે પછી ઉત્તમ આયુધસહિત તમારા યોદ્ધાઓના ભયને કરનાર એવો જોડેલો તેમનો રથ શોભવા લાગ્યો. તે સમયે હર્ષ પામેલા પાંડવોનો ક્ષણવારમાં શંખ ભેરીઓના શબ્દોસહિત કિલકિલા શબ્દ થયો. પછી તે બેઉ સેનાની જે પ્રથમ એવી બુદ્ધિ થઈ

હતી કે તે બે નાશી પામ્યાં; તે બુદ્ધિ, વેગવડે આવેલા કેશવ ભગવાન્ અને અર્જુનને સાથે જોઈને ગઈ. જ્યારે ઘાયલ ન થયેલા તથા હર્ષ પામેલા એવા તે બે ઉત્તમ શંખ વગાડવા લાગ્યા ત્યારે કુંતિપુત્રોને હર્ષ પામેલા જોઈ તમારા યોદ્ધાઓ અતિ વ્યથા પામ્યા. અને હે મારિષ, મહાત્મા તે બેને મુક્ત થએલા જોઈ અતિ દુઃખિત એવા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા 'આ શું' એ રીતે મહૂર્તવાર ચિંતા કરવા લાગ્યો. હે રાજેંદ્ર, વિચાર કરીને ધ્યાનવડે શોકાધિન એવો મોટો ઉષ્ણ નિઃશ્વાસ નાખી ઉદ્વેગવાન્ થયા. તે સમયે તેઓ રથમાંથી ઉતરી ધનુષ્યને 'ધિક્ છે ધિક્ છે, આ સર્વ મિથ્યા થયું', એમ કહી વેગસહિત રણભૂમિથી ભાગ્યા. તે ટાણે નીલમેઘસમાન કાંતિવાળા, વેદના વિભાગને કરનાર, સરસ્વતીના નિવાસરૂપ એવા વેદવ્યાસને તેમણે દીઠા. કુરૂકુળને ધારણ કરનારા તે વ્યાસજીને આગળ ઉભેલા જોઈ જેનો કંઠ રૂંધાએલો છે એવા અશ્વત્થામા અતિ દિનની પેઠે આ વચન બોલ્યા. હે ભગવાન્, હે ભગવાન્, માયા છે કે ઈશ્વરેઈચ્છા છે? આ તે શું થાય છે? એ અમે જાણતા નથી. આ મારૂં અસ્ત્ર કેમ વૃથા થાય? મારો કાંઈ અન્યાય છે અથવા આ અતિ નીચ કામ છે? કિંવા લોકોનો પરાભવ છે કે જે આ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન જીવતા છે? કાંતો આ કાળજ અતિદુઃખેકરી ઉલ્લંઘન કરાય એવો છે. મેં કરેલા જે આ અસ્ત્રને અસુર, ગંધર્વ, પિશાચ, રાક્ષસ, સર્પ, યક્ષ, પક્ષિઓ અને મનુષ્યો કોઈ રીતે પણ વ્યર્થ કરવા ઉત્સાહ નથી પામતા, તે આ બળતું એવું કેવળ અક્ષૌહિણી સેનાને હણી શાંત થયું. મેં સર્વને હણનારા અને અતિદારૂણ એવા અસ્ત્રને નાખ્યું અને મહાત્મા એવા આ કેશવ ભગવાન્ અને અર્જુનને તેણે કયા કારણે હણ્યા નહિ? હે મહામુને, એ સર્વ કારણને હું તત્વેકરી સાંભળવા ઈચ્છું છું માટે હું તેણે પૂછેલા તમે એ યથાયોગ્ય કહો. વ્યાસ કહે છે કે–વિસ્મય પામી તમે મને જે પૂછો છો તે મોટાજ અર્થને પૂછો છો, તે સર્વ અર્થ તમને કહું છું તે મનને ઠીક રાખી સાંભળો. જે, આ, પૂર્વજોના પૂર્વજ વિશ્વને કરનાર કાર્યમાટે ધર્મના પુત્ર થઈ નારાયણ ઉત્પન્ન થયા હતા તે શિશિર પર્વતપ્રત્યે રહેલા જેના ઊંચા હાથ છે એવા મહાતેજસ્વી અગ્નિ અને સૂર્ય સરખા સાઠ હજાર વર્ષ તીવ્રતપ કરતા હતા અને તેટલા હજાર વર્ષ કમળ સરખાં નેત્રવાળા તે વાયુને ભક્ષણ કરતા એવા આત્માને શોષણ પમાડતા હતા. એ પછી બીજું બેવાર ત-

પ કરી ફરીને મોટું તપ કરી તેજવડે આકાશ અને પૃથ્વીના વિવર (છિદ્રને) પૂરતા હતા. તે જ્યારે હે તાત, તે તપેકરી બ્રહ્મરૂપ થયા ત્યારે તેમણે વિશ્વના ઈશ્વર, વિશ્વના કારણરૂપ, જગતના પતિ, અતિદુર્ધર્ષ, સર્વ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા, અણુઓથકી પણ અતિઅણુ, મોટાઓથકી અતિમોટા, રૂદ્ર, બ્રહ્માઆદિ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ હર, શંભુ, જટાજૂટવાન્, પરમસ્થાનપ્રત્યે રહેલા, સ્થાવર અને જંગમના ચેતાવનાર, દુઃખેકરી વારણ થાય એવા, દુર્દર્શ, દુષ્ટોવિષે તીવ્ર કોપવાળા, મહાત્મા, સર્વને હરનાર, સારાપુરૂષોવિષે ઉદાર ચિત્તવાળા, દિવ્ય ધનુષ્ અને ભાથાને ગ્રહણ કરનાર, હિરણ્યવર્મા, અનંતવીર્યવાળા, પિનાકવાન્, વજ્રવાન્, દીપ્તશૂલવાળા, પરશ્વધયુક્ત ગદાવાળા, મોટા ખડ્ગવાળા, શુભ્ર જટાવાન્, મુસલયુક્ત, જેના મુકુટમાં ચંદ્ર છે એવા, વ્યાઘ્રના ચર્મવડેયુક્ત, પરિઘયુક્ત જેના હાથમાં દંડ છે એવા, શુભ બાજુબંધવાળા, નાગ ને યજ્ઞોપવીતયુક્ત, સર્વ ગણોએ અને ભૂતના સમૂહોવડે શોભિત, એક થએલા તપોના સમૂહરૂપ વૃદ્ધોએ પ્રિયવાણીવડે સારીરીતે સ્તુતિ કરેલા અને જળ, દિશા, આકાશ, પૃથ્વી, ચંદ્ર, સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ તથા જગતને માપતા એવા દેવને દીઠા. બ્રાહ્મણના દ્વેષિઓને હણનાર અને મોક્ષના કારણરૂપ એવા જેને દુરાચારવાળા મનુષ્યો જોવા સમર્થ નથી અને જેને સારાં આચરણવાળા ને પાપક્ષીણ થવાથી મનવડે શોકરહિત એવા બ્રાહ્મણો જુવે છે તેમને, તપવડે અને તેમની ભક્તિવડે આવતા એવા ધર્મરૂપ, સ્તુતિ કરવાયોગ્ય વિશ્વરૂપ ભગવાનને જોયા. એમને જોઈ વાણી, મન, બુદ્ધિ અને દેહવડે જેનો આત્મા પ્રસન્ન છે એવા વાસુદેવ નારાયણ, હર્ષ પામ્યા; અને અક્ષમાળાયુક્ત તેજના પરમ નિધિરૂપ અને જેનાથી વિશ્વની ઉત્પત્તિ છે એવા તે ઈશ્વરનું દર્શન કરી વંદન કર્યું. અંધકાસુરને મારનારા રૂદ્રનું વંદન કરી પછી ભક્તિમાન કમળ સરખાં નેત્રવાળા નારાયણ, વરદાનને આપનાર મોટાં સુંદર અંગવાળાં પાર્વતીવડેયુક્ત ક્રીડા કરતા પ્રભુ મહાત્મા ભૂતના સમૂહ અને ગણોવડેયુક્ત, અજ (ઉત્પત્તિ રહિત) ઈશાન, અવ્યક્ત કારણાત્મા અચ્યુત અને વિરૂપાક્ષ એવા દેવપ્રત્યે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. શ્રીનારાયણ કહે છે—હે વરેણ્ય આદિદેવ, પૂર્વે આ જગતની રક્ષા કરનારા પ્રાણિઓને બનાવનારા પ્રજાપતિઓ તમારાથી ઉત્પન્ન થએલા હતા કે જેઓ આ પૃથ્વીપ્રત્યે રહી પ્રાચીન એવી તમારી સૃષ્ટિનું રક્ષણ કરતા હતા; હે દેવ, તેમજ સુર, અસુર, નાગ, રાક્ષસ, પિશાચ, સુપર્ણ, ગંધર્વ,

યક્ષ અને જૂદી જૂદી પ્રકારના પ્રાણિઓના સમૂહો વિશ્વવિષે રહેલા તે સર્વને તમારાથી ઉત્પન્ન થએલા જાણીએ છીએ અને ઇંદ્ર, યમ, વરૂણ, કુબેર, પિતૃ, ત્વષ્ટ્ર અને ચંદ્રમાનું જે કર્મ છે તે તમારે માટેજ છે. રૂપ, તેજ, શબ્દ, આકાશ, વાયુ, સ્પર્શ, રસ, પાણી, ગંધ, પૃથ્વી, કાલ, બ્રહ્મા, બ્રહ્મ, બ્રાહ્મણ, સ્થાવર અને જંગમ આ જગત્ તમારાથી થયું છે. જેવીરીતે સમુદ્રના જળથી અલ્પ એવા વૃષ્ટિના બિંદુઓ જૂદાપણાને પામે છે, અને પ્રલય વખતે ફરીને તે જળસાથે એકપણાને પામે છે, તેવીરીતે પ્રાણિઓની ઉત્પત્તિને અને નાશને માનિ વિદ્વાન્ પુરૂષ તમારા એકપણાને પામે છે, જે હૃદયરૂપિ આકાશવિષે રહેલા અને મનવિષે સ્પષ્ટ થએલા એવા ઈશ્વર અને જીવરૂપિ બે ગરૂડ પક્ષીઓ છે, જે મહતત્ત્વ, અહંકાર, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એ રૂપિ વાણીમાત્રેકરી સાત પીપળાઓની શાખા છે અને જે દેહને ધારણ કરે છે એવી દશ ઈંદ્રિય છે તેને તમે ઉત્પન્ન કરેલી છે અને તમે તેઓથી પર છો. ભૂત, વર્ત્તમાન અને ભવિષ્યત્ એ અને આ સર્વ જગત્ તમારાથી થએલું છે એવા તમે, ભક્ત અને તમને ભજતો એવો હું તેને અનુસરો, અને મને કામઆદિ અહિતની પ્રાપ્તિવડે મારશો માં. હે દેવવર્ય, જીવના આત્મારૂપ અને જેનેવિષે બીજો અહંકાર આદિ બોધ નથી એવા જે તમે તેને જાણનારો પુરૂષ અનિંદ્ય એવાં બ્રહ્મને પામે છે, અને હું તો તમારાં અર્ચનને ઈચ્છતો એવો અને સ્તુતિને યોગ્ય એવા તમને શોધતો એવો સ્તુતિ કરતો હતો. માટે મેં સ્તુતિ કરેલા એવા તમે અતિદુર્લભ અને મારા પ્રિય એવાં વરદાનને આપો, અને મને ઉદ્દેશી, માયા કરશો માં. વ્યાસ કહે છે કે—નારાયણ ઋષિએ સ્તુતિ કરેલા પિનાકધારિ નીલકંઠ ભગવાને દેવોમાં મુખ્ય એવા તે નારાયણને વરદાન આપ્યાં. શ્રીભગવાન્ કહે છે—હે નારાયણ, મારા અનુગ્રહથી તમે, મનુષ્ય, દેવ અને ગંધર્વોવિષે નમાવિ શકાય એવું જેનું બળ અને આત્મા છે એવા થશો અને તમને દેવ, અસુર, મોટા ઉરગ, પીશાચ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, સુપર્ણ, નાગ અને બીજા સર્વ પ્રાણિઓ સહન કરશે નહિં. તથા યુદ્ધમાં કોઈ દેવતા પણ તમને જીતશે નહિં અને શસ્ત્રેકરીને, વજ્રેકરીને, અગ્નિએકરીને, વાયુએ કરીને ભીનાએકરી, સુકાએકરી, જંગમેકરી કે સ્થાવરેકરી તમારી પીડા કરનારો કોઈપણ મારા અનુગ્રહથી કોઈ રીતે થશે નહિં, અને યુદ્ધને પામીને પણ તમે અધિક થશો. એવી રીતે પૂર્વે કૃષ્ણરૂપ એવા ના-

રાવણે આ વરદાન મેળવ્યાં હતાં એમ જાણ અને તે, આ, દેવ માયાવડે જગતને મોહ પમાડતા ફરે છે. તેનાજ તપેકરી ઉત્પન્ન થએલા નર નામના મહામુનિને એ નારાયણદેવેકરી તુલ્ય અને તેને અર્જુનરૂપ જાણો. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્ર તેઓના મધ્યમાં ત્રિગુણરૂપ, અત્યંત તપવડે યુક્ત, ઋષિ એવા તે બે નરનારાયણ લોકયાત્રા કરવા માટે યુગયુગમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે મહામતે, તેમજ તમે સંકુલ કર્મેકરી અને મોટાં તપથી તેજ અને ક્રોધને ધારણ કરનારા એવા રૂદ્ર ઉત્પન્ન થયા છો તે તમે દેવનીપેઠે પ્રાજ્ઞ એવા જગતને શિવમય જાણી તેનાં પ્રિયની ઈચ્છાવડે પૂર્વે નિયમોવડે આત્માને કૃશ કરતા હતા અને હે માનદ, અહિં તમે કાંતિમાન્ ચરૂને કરી મહાપુરૂષની મૂર્તિને જપ હોમ અને ઉપહારોવડે યજતા હતા. હે વિદ્વાન્, તેવી રીતે તમે પૂજેલા તે દેવ તમારા પૂર્વ દેહવિષે પ્રસન્ન થયા હતા અને તમારા હૃદયવિષે રહેલાં એવાં ઘણાં વરદાનને આપ્યાં હતાં. તમારા અને તેઓના જન્મ, કર્મ અને તપના યોગો ઘણા થયા છે તથા તેઓએ અને તમે સૂક્ષ્મ શરીરવિષે પ્રતિમામાં તે દેવનું યુગ યુગમાં અર્ચન કરેલું છે જે પ્રભુ એવારૂદ્રને સર્વરૂપ જાણી તેમના લિંગવિષે અર્ચન કરેછે તેનેવિષે આત્મયોગ અને શાસ્ત્રયોગ નિત્ય રહેલા છે. એવીરીતે યજન કરતા એવા દેવ, સિદ્ધ અને મોટા ઋષિઓ લોકમાં એક શિવની પ્રાર્થના કરેછે; કારણકે તે સર્વને કરનાર છે. રૂદ્રથી થએલા તે આ રૂદ્રના ભક્ત પુરાતન એવા કેશવ શ્રીકૃષ્ણ યજ્ઞોવડેજ યજન કરવા યોગ્ય છે. જે પ્રભુના લિંગને સર્વ પ્રાણિઓની જેથી ઉત્પત્તિ છે એવું જાણી અર્ચન કરે છે તનેવિષે પોઠીઓ જેના ધ્વજમાં છે એવા શિવ અધિક પ્રીતિ કરે છે. સંજય કહે છે કે—તેનાં તે વચનને સાંભળી મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ રૂદ્રને નમસ્કાર કર્યા અને કેશવ ભગવાનને બહુ માનવા લાગ્યા અને જેનાં રૂવાડાં હર્ષિત થયાં છે તથા જેનો આત્મા વશ છે એવા તે મહર્ષિ વ્યાસપ્રત્યે વંદન કરી સેનાને જોઈ અવહાર કરાવવા લાગ્યા. હે વિશાંપતે, તે સમયે પાંડવો અને યુદ્ધમાં દ્રોણાચાર્યનો નાશ થવાથી દીન એવા કૌરવોનો અવહાર થયો. અને હે રાજન્, વેદના પારને પામનાર એવા બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્ય પાંચ દિવસ યુદ્ધ કરી સેનાને હણી બ્રહ્મલોકપ્રત્યે ગયા.

॥ युद्धंकृत्वादिनान्पञ्चद्रोणोहत्वावरुथिनीं ॥

॥ ब्रह्मलोकंगतोराजन्ब्राह्मणोवेदपारगः ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि व्यासवाक्ये शतरुद्रीये गुर्जरभाषाया मेकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ तस्मिन्नतिरथेद्रोणेनिहितेपार्षतेनवै ॥
॥ मामकाःपाण्डवाश्चैवकिमकुर्वन्नतःपरं ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે કે—ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિરથ દ્રોણાચાર્યને હણ્યા ત્યારપછી મારા યોદ્ધા કૌરવો અને પાંડવો શું કરતા હતા? સંજય કહે છે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને અતિરથ એવા તે દ્રોણાચાર્યને હણ્યા અને કૌરવો ભાગ્યા ત્યારે કુંતિપુત્ર ધનંજય અર્જુન પોતાના જયને કરનાર અતિ મોટા આશ્ચર્યરૂપ ભાગ્યેકરી આવેલા વ્યાસને જોઈ પૂછવા લાગ્યો. અર્જુન કહે છે—હે મહા મુને, જ્યારે હું નિર્મળ બાણોના સમૂહોવડે શત્રુઓને હણું છું ત્યારે મારી આગળ અગ્નિસમાન કાંતિવાળા પુરૂષને જતા જોઉ છું અને તે પુરૂષ પ્રકાશવાળાં શૂલને ઉગામી જે દિશાપ્રત્યે જાય છે, તે દિશામાં મારા શત્રુઓ નાશ પામે છે અને તેણે હણેલા સર્વ શત્રુઓને મેં હણેલા મનુષ્ય માને છે તથા તેણે હણેલા સૈન્યોની પાછળ હું જાઉ છું. હે ભગવાન, મેં જેને સૂર્ય સરખા અને શૂલ જેના હાથમાં છે એવા જોયા અને જે પગવડે પૃથ્વીનો સ્પર્શ નથી કરતા ને શૂલને મૂકતા નથી અને જેના તેજે કરી શૂલથકી હજારો શૂલ પડતાં હતાં તે પુરૂષોત્તમ કોણ? તે, મને, કહો. વ્યાસ કહે છે—કે હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, તે પ્રજાપતિઓના મધ્યમાં પ્રથમ ચિન્માત્રરૂપ પુરૂષ, ભુવનરૂપ, પૃથ્વીરૂપ, અંતરિક્ષરૂપ, દેવ, સર્વ લોકના ઇશ્વર પ્રભુ, બીજો જેનો અધિપતિ નથી એવા વરદાનને આપનાર શંકરને દીઠા. તે, શ્રેષ્ઠોના પણ નાશને કરનાર ભુવનના ઇશ્વર મહાદેવ મહાત્મા ઈશાન, જટાવાન, વિભુ, ત્રિનેત્ર, મહાભુજ, રૂદ્ર, શિખાવાન, ચીર વસ્ત્રવાન, મહાદેવ, હર, સ્થાણુ, વરદ, ભુવનેશ્વર, જગત્ પ્રધાન, અજીત, જગતની પ્રીતિને કરનાર, અધિશ્વર, જગતના કારણરૂપ, જગતના માતાપિતારૂપ, જયવાન, જગતના ગતિરૂપ, વિશ્વના આત્મા રૂપ, વિશ્વને સર્જનાર, વિશ્વની મૂર્ત્તિરૂપ, યશસ્વિ, વિશ્વના ઈશ્વર, વિશ્વના નિયંતા, કર્મના નિયંતા, પ્રભુ, શંભુ, સ્વયંભુ, ભૂતેશ, જેનાથી ભૂત, ભવિષ્યત્ ને વર્તમાન થએલાં છે એવા યોગ રૂપ, યોગીઓના ઈશ્વર, સર્વરૂપ, સર્વ લોકના

ઈશ્વરના ઇશ્વર, સર્વમાં શ્રેષ્ઠ, જગતમાં શ્રેષ્ઠ, વરિષ્ઠ, પરમેષ્ઠિ, ત્રણ લોકનો કરનાર, ત્રણ લોકના આશ્રયરૂપ, શુદ્ધ આત્માવાળા, ભવ, ભીમ, જેણે ચંદ્રમાને મુકુટમાં ધરેલા છે એવા, નિત્ય પૃથ્વીને ધરનાર, પ્રકાશવાળા, સર્વ વાગીશ્વરોના ઈશ્વર, અતિદુર્જય, જગતના નાથ, જન્મ, મૃત્યુ અને જરાને ઓળંધી જનાર, જ્ઞાનસ્વરૂપ, જ્ઞાનવડે પમાય એવા, જ્ઞાનવડે શ્રેષ્ઠ, અતિ દુઃખેકરી જણાય એવા, ભક્તોના અનુગ્રહેકરી કરેલાં વરદાનને આપનાર એવા, દેવને શરણું જા. તે પ્રભુના દિવ્ય ગણો જૂદા જૂદા પ્રકારના રૂપોવડેયુક્ત, વામન, જટાવાળા, મોટા મસ્તકવાળા, નાની ડોકવાળા, મોટા પેટવાળા, મોટા શરીરવાળા, મોટા ઉત્સાહવાળા અને મોટા કાનવાળા છે. કેટલાક ફરી ગએલા મુખોએ કરી, પગોએકરી અને વેષોવડેયુક્ત છે, એવા ગણોએ પૂજાતા એવા મહેશ્વર તે મહાદેવ છે. હે તાત કુંતિપુત્ર, તે તેજસ્વી શિવ અનુગ્રહથી તે ઘોર રૂવાડાને હર્ષ પમાડનારાં યુદ્ધમાં તારી આગળ ચાલે છે. હે કુંતિપુત્ર, મહા ધનુર્ધારી પ્રહાર કરનારા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, કર્ણ અને કૃપાચાર્યે રક્ષા કરેલી તે સેનાને મહા ધનુર્ધારિ બહુ રૂપવાળા મહેશ્વર દેવ સિવાય બીજો કોણ મનેકરીને પણ પીડી શકે? તે જ્યારે આગળ ઉભા રહે છે ત્યારે કોઈપણ ઉભો રેહેવા ઉત્સાહ પામતો નથી; કારણ કે ત્રણ લોકમાં તેની બરોબર પ્રાણી નથી. યુદ્ધમાં ક્રોધ પામેલા એવા તેમના ગંધેકરીને પણ શત્રુઓ સંજ્ઞારહિત, જેઓમાં ઘણા નાશ પામેલા છે એવા થાય છે, કંપે છે અને પડે છે. તે દેવને નમસ્કાર કરતા એવા દેવતાઓ સ્વર્ગમાં રહેલા છે. લોકમાં બીજા જે મનુષ્યો જે સ્વર્ગને જીતનારા પુરૂષો અને જે ભક્તો છે તે વરદાનને આપનાર સર્વના ઈશ્વર, રૂદ્ર, પાર્વતીના પતિ એવા દેવ શિવને અન્ય ભાવેકરી નિરંતર ભજે છે. તેઓ આ લોકમાં સુખ પામી પરમગતિને પામે છે. માટે હે કુંતિપુત્ર, નિરંતર શાંત, રૂદ્ર, નીલકંઠ, સૂક્ષ્મ, અતિ તેજસ્વિ, જટાજૂટવાન્, કરાલ, કુબેરને વરદાનને આપનારા, કાળરૂપ, અવ્યક્ત, કેશવાળા, સારા વૃત્તવાળા, ભક્તવિષે સુખને કરનાર, કામના કરવા યોગ્ય, પિંગલ નેત્રવાળા, સ્થાણુપુરૂષ, શ્યામ કેશવાળા, મુંડ, કૃશ, તારનાર, સૂર્યરૂપ, ઉત્તમ તીર્થરૂપ, દેવના દેવ, વેગવાન્, બહુરૂપવાન્, સર્વ શુભકારિ વિધિ જેને પ્રિય છે એવા, સોમરૂપ, ઉષ્ણીષવાન્, સુંદરમુખવાળા, હજાર નેત્રવાળા, વૃષ્ટિને કરનાર, પર્વતમાં શયન કરનાર, પ્રશાંતપતિ, ચીર વસ્ત્રધારિ, સુવર્ણવડે શોભિત

...મ બાણુ
...નને તથા વાયુને
...કરી, મેરૂપર્વતને ધ્વજરૂપ ક...
...ા ત્ર્યંબક સર્વ પ્રતાપવાન્, મહેશ્વર, સ્થા...
અસુરોના નાશને કરનાર, અતુલ પરાક્રમવ...
એવા ઋષિઓએ સ્તુતિ કરેલા, પ્રભુ શ્રીમા...
એવા મહેશ્વરના સ્થાનને કરી, જ્યારે ...જાર
તેમણે અંતરિક્ષમાં ભેગા એવાં ત્રણ રોહેરોને
યમરૂપ બાણુ, દક્ષ અને પંખરૂપ જેનાં પર્વ છે
અને આહવનીયાગ્નિરૂપ ત્રિશલ્યે કરી ભેદ્યાં. તેને
માન્ થતા ન હતા. કાળાગ્નિવડેયુક્ત વિષ્ણુ અને સો...
અને પૂરોને બાળનાર એવા તે શંકરને જોતા, દેવી પા...
ખાવાળા બાળકને ખોળ પ્રત્યે રાખા ગયાં અને જાણુવાન...
એવાં આ કોણુ છે? એવી રીતે દેવતાઓ પ્રત્યે બોલ્યાં. તે
પ્રહાર કરવાને ઈચ્છતા ક્રોધ પામેલા ઇંદ્રના વજ્ર સહિત ...
સર્વ લોકના ઈશ્વર વ્યાપક એવા ભગવાને સ્થિર કરી
હાથ સ્થિર થએલો છે એવો દેવોએ વિંટાએલો તે ઇંદ્ર
લઈ પ્રભુ અને નાશરહિત એવા બ્રહ્માપ્રત્યે ગયો ...
બ્રહ્માને મસ્તકવડે નમન કરી હાથ જોડી ...
ખોળાપ્રત્યે રહેલા આશ્ચર્યકારિ બાળક...
જોયો તેને અમે જાણ્યો નહિ
યુદ્ધ કરતા એવા ...

કાંતિવાળા ·
. છે એમ જાણી ..
. વશ, લોકનાથ, જગત્પતે ભગવન્,
ંરૂપ છો; તમે પરમ આશ્રયરૂપ છો; ત .
.ામરૂપ ને પરમપદરૂપ છો; અને તમારાવડે
ગત્ વ્યાપેલું છે; માટે તમે ક્રોધવડે પીડેલા
. કરો. વ્યાસ કહે છે કે—પદ્મયોનિ એવા બ્ર-
થી પ્રસન્ન એવા મહેશ્વર શંકર, અનુગ્રહ
, અટ્ટહાસ્ય કરવા લાગ્યા. તે સમયે તે દેવતાઓ

તુતિ કરવા લાગ્યા અને ફરીને ઇંદ્રનો હાથ જે પ્રમા-
થયો. પને તે દેવતાઓને, વૃષધ્વજ દેવતાઓ ાં .ેષ
ના નાશ કરનાર એવા ભગવાન્ પોતાની પત્ની પાર્વતીસહિ-
.. તેજ દેવ રુદ્ર છે, તે શિવ છે, તે અગ્નિ છે, તે સર્વ રૂપ
જાણનાર છે, તે ઇંદ્ર છે, વાયુ છે, તે અશ્વિનિકુમારરૂપ છે,
છે, તે ભવ છે, તે પર્જન્યરૂપ છે, મહાદેવ છે, પુરાતન
., તે ઇશ્વર છે, તે સૂર્ય છે, તે વરૂણ છે, તે કાળ છે,
ૃત્યુરૂપ છે, તે યમરૂપ છે, રાત્રિ અને દિવસરૂપ છે, તે
. સંધ્યા અને સંવત્સરરૂપ છે, તે ધાતા, વિધાતા,
છે, શરીરરહિત એવા તે સર્વ દેવતાઓનાં
.એ સ્તુતિ કરેલા તે દેવ એક પ્રકારે
ચાર પ્રકારે, ઘણા સો અને ઘ-
.ાં બે શરીરને જા-

.નાથી :

. ન હતા.

. . આકુલ થએલા

.. સર્વ પ્રાણી ક્ષોભ પામતું

. હતા અને દિશાના હસ્તિઓ મોહ

.ો વિંટાએલા લોક પ્રકાશતા ન હતા અને ૯.

કાંતિને મટાડતા હતા. ઋષિઓ ક્ષોભ પામતા હતા :

ઇચ્છતા એવા સર્વ પ્રાણિઓ શાંતિને પામતા ન હતા.

.તા હોય તેમ પૂષાપ્રત્યે દોડયા અને પુરોડાશને ભક્ષણ ક-

. દાંતોને પાડી નાખ્યા, ત્યારે કંપતા અને છપાએલા એ-

. યજ્ઞના સ્થાનથી ભાગ્યા. તે દેવતાઓના વધમાટે ક્રૂરોને

, તીક્ષ્ણ અને ધૂમ તથા તણખાસહિત મેઘ અને વિજળી સ-

.ણોને સાંધ્યા. તે મહેશ્વર એવા શંકરને બાણ ફેંકતા જોઈ સર્વ

પત્યે પ્રણામ કરી રૂદ્રના યજ્ઞભાગને વિશેષ કલ્પવા લાગ્યા.' અ-

ભયવડે દેવતાઓ શરણ થયા ત્યારે કોપરહિત થએલા એવા

હને સાંધ્યો. પૂર્વે જે ઘાયલ થએલા અને ભય પામેલા દેવતા-

તે આજ પણ શંકરપત્યે ભય પામેલા છે. બળવાન્ અસુ-

'ણપૂ. કતાં. એક લોઢાનું, એ. રૂપાનું અને એક અતિ

હતું. સોનાનું કમળાક્ષાસુરનું, રૂપાનું તારકાસુરનું અને

સુરનું હતું. તેઓના તે પૂરોને ઇંદ્ર સર્વ આયુધેકરીને

. થયો ત્યારે પીડા પામેલા સર્વ દેવતાઓ રૂદ્રને શરણ ગયા

.સર્વ દેવતાઓ તે મહાત્મા શંકરપ્રત્યે બોલ્યા કે હે દેવ દેવેશ, બ્ર-

ને વરદાન આપેલું છે એવા આ ઘોર ત્રણ પૂરવિષે વસનારા દૈત્ય, લોક-

ે.ને તેઓ વરદાનથી ગર્વયુક્ત થયા છે અને તમારા વગર બીજો

મારવા શક્તિમાન્ નથી. માટે હે મહાદેવ, તમે દેવ-

અને હે રૂદ્ર, સર્વ કર્મવિષે પશુઓ ભયંકર થશે.

.ને મારશો. તેવી રીતે દેવતાઓએ કહે-

રૂપ, અ

પતિ, વલ્ક

ળા અને સહસ્ર ચ

નશ્વર, ઉમાના પતિ, વિરૂપાક્ષ,

ભૂતમાત્રના પતિ, નાશરહિત, જટાજૂટ

પણ ભ્રમાવનાર, વૃષનાભ, નંદિ જેનું વાહન છ

હારમાં સમર્થ એવો જેનો ગર્વ છે એવા, ધર્મના પ

રૂપ, ઈંદ્રિઆદિ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ, પોઠિઓ જેના ધ્વજમાં છે

પુરૂષોમાં ઉદાર ધર્મવાન્, વૃષભ સમાન નેત્રવાળા, ઉત્તમ

ત્તમ વિષ્ણુરૂપ, બાણુવાળા, ધર્મરૂપ દક્ષના યજ્ઞના નિયંતા,

મોટી કાયાવાળા, હસ્તિના ચર્મને ધારણ કરનાર, લોકના ઈ

બ્રહ્મણ્ય. બ્રાહ્મણો જેને પ્રિય છે એવા, ત્રિશૂલ જેના હાથમાં છે

રદ, ખડ્ગ, ચર્મને ધરનાર, પ્રભુ, પિનાકિ, ખડ્ગમાત્રને ધરનાર, લ

તિ એવા ઈશ્વરને શરણ જા. હું પણ ગી વસ્ત્રયુક્ત રક્ષણ

એવા દેવને શરણ પામું છું. જેના કુબેર સખા છે, તે

મ ટે નમસ્કાર હો. હે દેવ, સુંદર વસ્ત્ર ધરનાર, સુંદર વ્રતવા

ભિત ધનુર્ધારિ પાર્ષદો છે એવા, ધનુર્ધારિ, જેને ધનુષ્ પ્રિય

ણુરૂપ, પ્રત્યંચારૂપ, ધનુરૂપ અને ધનુર્વેદના ગુરૂ એવા ન

સ્કાર હો. ઉગ્ર આયુધવાળા, દેવતાઓમાં ઉત્તમ એવા

હો. બહુ રૂપવાળા, બહુ ધન્વિ, સ્થાણુ, તપસ્વિ એવા

મસ્કાર હો. ત્રણપૂર હણનાર, ભગનાં નેત્ર ભેદનાર,

મનુષ્યોના પતિ માતાઓના પતિ ગણોના પતિ, ગાયોના પાત

ના પતિ એવા દેવને નમસ્કાર હો. સમુદ્રરૂપ દેવોના પતિ.

પાડનાર, વરદાનને આપનાર, ત્રિનેત્રવાળા, પિંગ, સુવર્ણ

ને જેનો કંઠ નીલ છે એવા દેવપ્રત્યે નમસ્કાર હો.

દિવ્ય કર્મો છે તેને યથામતિ અને જે પ્રમાણે

ને કહીશ. તે દેવ જ્યારે કોપ પામે

છે. તે એક ઘોરરૂપ અને બીજું શિવરૂપ છે અને ઘણીવાર તે શરીર બહુપ્રકારે થાય છે. ઘોર શરીર છે તે યાતુધાનનું આ છે ને તે અગ્નિ, વિષ્ણુ અને સૂર્યરૂપ છે. અને બીજું જે એમનું શિવરૂપ શરીર છે તે જળ, તારાઓ અને ચંદ્રમારૂપ છે. સાંગોપનિષદ્ એના વેદ અને પુરાણમાં અધ્યાત્મ નિશ્ચયો છે, એમાં જે અતિ ગુહ્ય છે તે મહેશ્વર દેવ છે. એવા ઉત્પત્તિરહિત ભગવાન્ બહુરૂપ મહાદેવ છે. તથા હે, પાંડુપુત્ર, ભગવાન્ એવા મહાદેવના સર્વ ગુણો મેં પૂરાં હજાર વર્ષેકરીને પણ કહી શકાય તેમ નથી. અતિ પ્રસન્ન રક્ષણ કરનાર એવા તે દેવ સર્વ ગ્રહોએ ગ્રહણ કરેલા અને સર્વ પાપવડેયુક્ત એવા પણ શરણ પામેલા પુરૂષોને મુક્ત કરે છે, અને તે આયુષ્યને, આરોગ્યને, ઐશ્વર્યને, વિત્તને, અને પુષ્કળ મનોરથોને મનુષ્યોપ્રત્યે અર્પે છે, અને પાછા તેજ નાશ પમાડે છે. ઈંદ્રસહિત એવા દેવઆદિ દેવતાઓવિષે તેમનું ઈશ્વરપણું કહેલું છે. તેજ લોકોમાં વ્યાવૃત્ત છે અને મનુષ્યોનાં શુભ અશુભ જે કર્મ છે તેઓના નિયંતાપણાથી અને કામનાઓના નિયંતા છે તેથી તે ઈશ્વર કહેવાય છે. મહાભૂતના તે ઈશ્વર છે તેથી મહેશ્વર કહેવાય છે અને તે બહુ પ્રકારે બહુરૂપવડે સર્વ જગત્પ્રત્યે વ્યાપે છે. તે દેવનું જે મુખ છે તે સમુદ્રમાં રહ્યું છે અને જળમય એવી હવિ ને પિવું એવું તે વડવામુખ એ રીતે પ્રસિદ્ધ છે. આ દેવ નિરંતર સ્મશાનોવિષે વસે છે અને તે સંન્યાસિનાં સ્થાનવિષે આ ઈશ્વરને મનુષ્યો યજે છે. આ દેવનાં દીપ્ત અઘોર અને ઘોર ઘણાં રૂપ છે કે જે એમનાં રૂપ લોકમાં પૂજાય છે તથા જેને મનુષ્યો બોલે છે. લોકમાં એ દેવનાં ઘણાં નામ તે કર્મના મોટાપણાથી અને વ્યાપકપણાથી અર્થ પ્રમાણે કહેવાય છે. વેદમાં આ મહાત્માનું શતરૂદ્રિય કહેલું છે અને રૂદ્રના ઉપસ્થાન મંત્રરૂપ નામેકરી અનંત રૂદ્ર એ રીતે કહેવાય છે, વ્યાપક અને સમર્થ એવા તે દેવ, આ લોકના જે દિવ્ય મનોરથો છે તેને આપનાર છે તથા તે દેવ મોટા એવા વિશ્વપ્રત્યે વ્યાપે છે. બ્રાહ્મણો તથા મુનિઓ આ દેવને જ્યેષ્ઠભૂત કહે છે. આ દેવતાઓનામાં પ્રથમ છે અને એમના મુખથી અગ્નિ થયો હતો. તેઓ સર્વ પ્રકારના જીવોને પાળે છે અને પાછા તેઓ સાથે ક્રીડા કરે છે અને તેઓના અધિપતિ છે માટે તે પશુપતિ કહેલા છે. આ દેવનું લિંગ દિવ્ય અને બ્રહ્મચર્યવડે યથાસ્થિત છે અને લોકો પૂજે છે માટે મહેશ્વર કહેલા છે. ઋષિઓ દેવતાઓ ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ એ-

મના લિંગને પૂજે છે અને તે પણ શિવ રહ્યું છે. તેમના પૂજનથી દેવે-શ્વર શંકર હર્ષ પામે છે, સુખી થાય છે, પ્રીતિમાન્ થાય છે અને પ્રસન્ન થાય છે. એમનું જે સ્થાવર અને જંગમ એવું બહુ પ્રકારે રૂપ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમાં રહ્યું છે તેથી તે બહુરૂપ કહેલા છે. એક નેત્રવાળા મય સર્વ તરફથી નેત્રમય એવા પ્રકાશિત રહે છે અને જે ક્રોધથી લોકોપ્રતિ પ્રવેશ કરે છે તે માટે તે સર્વ એ રીતે કહેલા છે. તે દેવનું જે ક્રોધવાળુ સ્વરૂપ છે તેણેકરી ધૂર્જટિ કેહેવાય છે. અને તેમનેવિષે સર્વ દેવતાઓ રહ્યા છે તેથી વિશ્વરૂપ કહેલા છે. ભુવનના ઈશ્વર એવા તે ત્રણ દેવરૂપ એવા આકાશ, જળ અને પૃથ્વીને પાળે છે તેથી ત્ર્યંબક કહેલા છે. મનુષ્યોના કલ્યાણને ઈચ્છતા એવા નિરંતર સર્વ કર્મવિષે સર્વ અર્થોને વધારે છે તેથી એમને શિવ કહેલા છે. હજાર નેત્રવાળા, દશહજાર નેત્રવાળા અને સર્વ તરફ નેત્રમય એવા, મોટા વિશ્વને પાળે છે તેથી મહાદેવ કહેલા છે. ઈશ્વરથકી પૂર્વે રહેલા છે તોપણ પ્રાણનો ઉત્પત્તિવિષે રહેલા છે અને નિત્ય અવિક્રિય સ્વરૂપવાળા છે તેથી સ્થાણુ એ રીતે કહેલા છે. લોકમાં સૂર્ય અને ચંદ્રમાની જે કાંતિ પ્રકાશે છે તે, ત્રિનેત્ર એવા શંકરવિષે કેશસંજ્ઞાવાળી છે તેથી વ્યોમકેશ એ રીતે કહેલા છે. જેથી ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય અને સર્વ જગત્ થાય છે તેથી ભવ કહેલા છે. કપિશ્રેષ્ઠ એ રીતે કહેલા છે અને વૃષધર્મ એ રીતે કહેલા છે. એ માટે તે દેવના દેવ ભગવાન્ વૃષાકપિ કેહેવાય છે. બ્રહ્માને, ઇંદ્રને, વરૂણને, યમને અને કુબેરને જેથી દંડ દેઈ હરે છે તેથી હર એ રીતે કહેલા છે. મહેશ્વર દેવે મિંચેલાં બે નેત્રોવડે બળથી કપાળવિષે નેત્રને સરજ્યુ હતું તેણેકરી તે યક્ષ કહેવાય છે. મનુષ્યોમાં દશ પ્રકારના રૂપોવડે રહ્યા છે અને પ્રાણિયોવિષે સમ છે તથા વિષમસ્થ કેહેતાં પુણ્ય પાપવાળા જીવોવિષે પ્રાણ અને અપાન વાયુરૂપ છે. જે મહાત્મા તે દેવની પ્રતિમાને અને લિંગને પૂજે છે તે નિરંતર લિંગને પૂજનારો માણસ ઘણી લક્ષ્મીને પામે છે. આ કલ્યાણકારિ શંકરનું સાથળોથકી નિચેનું અર્ધશરીર અગ્નિસંબંધી છે. અને અર્ધચંદ્રમારૂપ છે, અને સાથળોથકી ઉપલ્યાભાગનું પણ અર્ધશરીર અગ્નિરૂપ છે અને અર્ધચંદ્રમારૂપ છે. એ શંકરનું પ્રકાશવાળું કલ્યાણકારિ મોટું તૈજસ શરીર દેવતાઓમાટે છે અને મનુષ્યોવિષે પ્રકાશવાળું એવું ઘોરઅગ્નિરૂપ શરીર છે. આ જે કલ્યાણકારિ શરીર

તેણેકરી બ્રહ્મચર્યને આચરે છે અને જે અતિઘોર મૂર્તિ છે તેણેકરી ઈશ્વર એવા તે સર્વને હણે છે. જેથી તીક્ષ્ણ, ઉગ્ર અને પ્રતાપવાન્ એવા તે દહન કરે છે અને માંસ શોણિત અને મજ્જાનું ભક્ષણ કરે છે તેથી રૂદ્ર કેહેવાયા છે. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, જે આ તારી આગળ સંગ્રામવિષે શત્રુઓને હણતા એવા પિનાકધારી દેવ તેં જોયા હતા તે આ મહાદેવ છે. હે પાપરહિત, જ્યારે તેં સિંધુરાજ જયદ્રથના વધ માટે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે પર્વતના શિખરવિષે સ્વપ્નમાં શ્રીકૃષ્ણે તને દર્શાવ્યા હતા તે આ દેવ ભગવાન્ સંગ્રામવિષે તારી આગળ ચાલે છે કે જેણે તને અસ્ત્રો આપેલાં હતાં અને જે અસ્ત્રોએકરી તેં દાનવોને હણ્યા હતા. હે કુંતિપુત્ર અર્જુન, ધનને આપનાર, યશને આપનાર, આયુષ્યને આપનાર પુણ્યરૂપ અને વેદેકરી તુલ્ય એવું શતરૂદ્રિય તને કહ્યું. સર્વ અર્થને કરનાર પુણ્યરૂપ, સર્વ પાપને નાશ પમાડનાર, સર્વ પાપને શમાવનાર, સર્વ દુઃખ અને ભયને મટાડનાર એવાં ચાર પ્રકારવાળાં આ સ્તોત્રને જે મનુષ્ય નિરંતર સાંભળે છે તે સર્વ શત્રુઓને જીતી રૂદ્ર લોકમાં પૂજાય છે. સંગ્રામવિષે કહેલા મહાત્માનાં ચરિત્રરૂપ એવાં આ શતરૂદ્રિયનો નિરંતર સવારે ઉઠેલો એવો મનુષ્યોમાં જે ભણનાર અને સાંભળનાર તથા વિશ્વના ઈશ્વર એવા દેવને ભજનારું છે તે માણુસ ત્ર્યંબક એવા શંકર પ્રસન્ન થયાથી ઈચ્છિત મનોરથોને પામે છે. હે કુંતિપુત્ર, જા અને યુદ્ધ કર; તારો પરાજય નથી; કારણ કે જેના મંત્રી રક્ષા કરનાર અને પડખામાં રેહેનાર જનાર્દન ભગવાન્ છે. સંજય કહે છે હે શત્રુને દમનાર ભરતશ્રેષ્ઠ તે સમયે એવી રીતે યુદ્ધમાં અર્જુનને કહી પરાશરના પુત્ર વેદવ્યાસ જે પ્રમાણે આવ્યા હતા તે પ્રમાણે ગયા. હે રાજન્, મહાબળવાન્ હણેલા એવા બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્ય પાંચ દિવસ માટું ઘોર યુદ્ધ કરી બ્રહ્મલોકને પામ્યા. વેદ સારીરીતે ભણવાથી જે ફળ થાયછે તે આ પર્વવિષે ફળ થાય છે અને આ પર્વમાં નિર્ભય એવા ક્ષત્રિયોનું મોટું યશ રહેલું છે. જે માણુસ નિરંતર આ પર્વને ભણે છે અથવા સાંભળે છે, તેણે કરી કરેલા મહાપાપો અને ઘોર કર્મો મૂકાઈ જાય છે. આ પર્વવિષે નિત્ય બ્રાહ્મણને યજ્ઞની પ્રાપ્તિ થાય છે, ક્ષત્રિયોનું ઘોર યુદ્ધમાં યશ થાય છે અને શેષવર્ણ એવા જે વૈશ્ય અને શૂદ્ર તે બે ઈચ્છિત મનોરથને તેમજ પ્રિય એવા પુત્ર અને પૌત્રોને પામે છે.

॥ यज्ञावाप्तिर्ब्राह्मणस्य दुनिर्ग्रंथो देवृद्वेक्षत्रियाणांपशश्च ॥
॥ शेषौवर्णौकामिष्टं लभतेपुत्रान्पौत्रान्नियमिष्टांस्तथैव ॥

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्त्र्यां संहितायां वैयासक्यां द्रोणपर्वणि नारायणास्त्र मोक्षपर्वणि गुर्जरभाषायां द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२०२॥

॥ समाप्तं नारायणास्त्रमोक्षपर्व द्रोणपर्व समाप्तं ॥

श्रीमदमदावादाख्यनगरनिवासिना रैकज्ञातीयेनस्वदेशवत्सलपत्रिकाध्यक्षेण महानन्दात्मजेन मणिशंकरेण राजमानराज्यश्रीमतां नानाभाइहनुजानां भाइशंकरशर्मणां साहाय्यान्महाभारतान्तर्गतद्रोणपर्वणः प्रथमतः समारभ्य पञ्चत्रिंशदधिकशततमाध्यायपर्यन्तं प्रश्नोराज्ञातीयशास्त्रिप्रभुरामात्मजभगवत्संज्ञकस्याग्रे च ततः समाप्तिपर्यन्तं शास्त्रिरेवाशंकरसूनुकेशवलालस्याग्रे भाषान्तरं कारयित्वा विक्रमस्यसम्वदेकोनविंशतिशताधिकोनचत्वारिंशत्तमेऽब्दे श्रावणशुक्लप्रतिपत्तिथौ प्रकटीकृतम् तन्मध्ये प्रमादश्चेन्महाशयैःक्षन्तव्यः ॥

